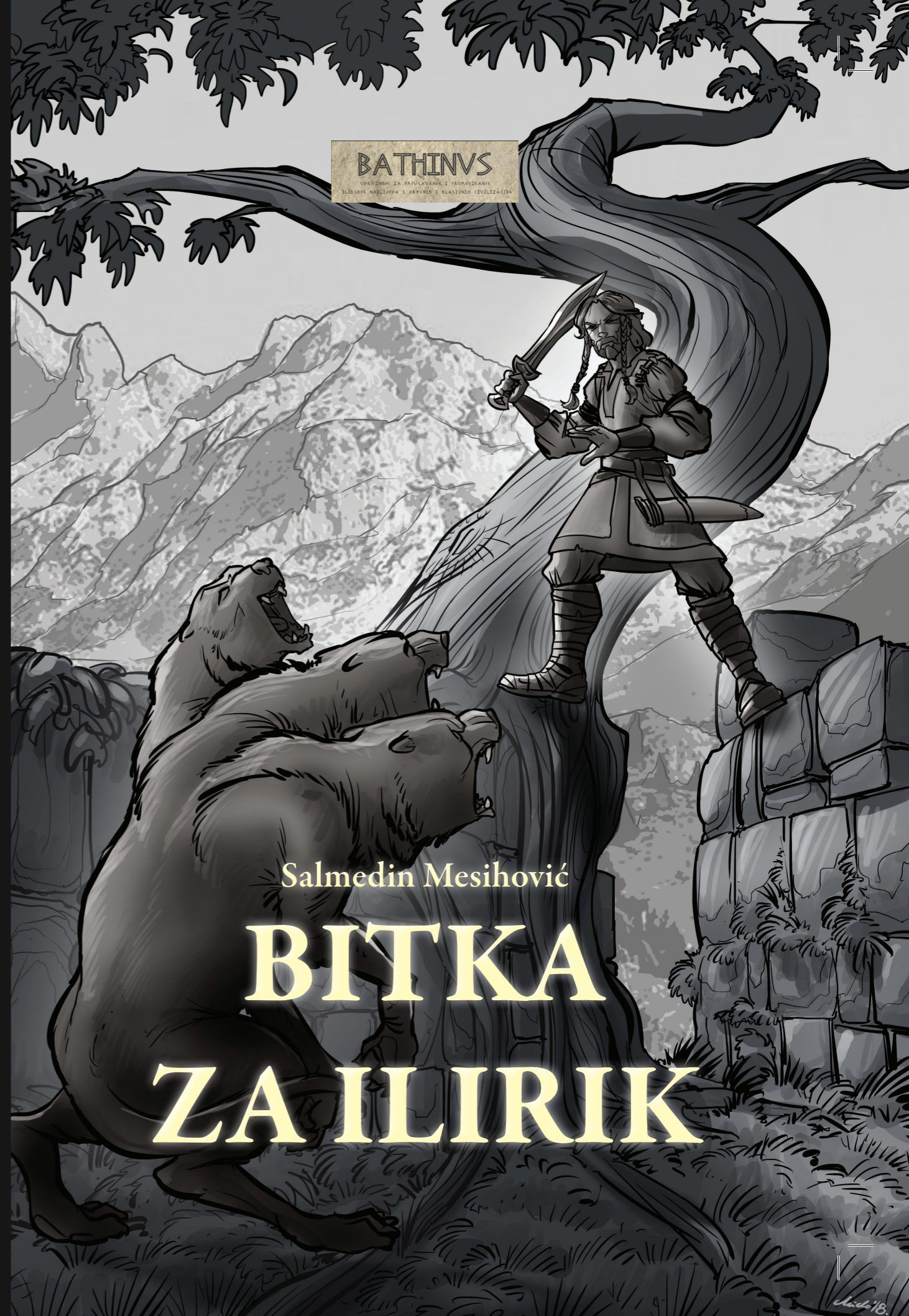

Illyricum liberandum est

BITKA ZA ILIRIK

Salmedin Mesihović

BATHINVS
UDRUŽENJE ZA PROČAVANJE I PROMOVIRANJE
ILIRSKOG NAŠLJETA I DRAVINE I KLASIČNE CIVILIZACIJE

Salmedin Mesihović

BITKA
ZA ILIRIK

SALMEDIN MESIHOVIĆ

BITKA ZA ILIRIK

Prof. dr. Salmedin Mesihović
Bitka za Ilirik

Izdavač:

Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih
klasičnih civilizacija BATHINVS

Za izdavača:

Dr. sc. Edin Veletovac

Urednik:

Doc. dr. sc. Almir Marić

Recenzent:

Doc. dr. sc. Amra Šaćić Beća

Ilustracije na koricama:

Midhat Kapetanović

DTP:

Amra Mekić

Štampa:

Grafika Šaran, Sarajevo

Tiraž:

50 komada

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.6)"05/08"

94(37)"05/08"

MESIHOVIĆ, Salmedin

Bitka za Ilirik / Salmedin Mesihović. - Sarajevo : Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog
naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, 2018. - 659 str. : ilustr. ; 25 cm

Životopis: str. 617-618. - Bibliografija: str. 640-659 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9926-8217-4-6
COBISS.BH-ID 26348038

SALMEDIN MESIHOVIĆ

Bitka za Ilirik

SARAJEVO, 2018.

Sažetak

Rad pobjeđuje sve.

Vergilije¹

Knjiga “Bitka za Ilirik” je drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje knjige “Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba”. Kao i u prvom izdanju, i “Bitka za Ilirik” za svoju osnovnu temu prvi rat koji je zahvatio kompletan prostor današnje Bosne i Hercegovine, a koji je u svojoj cjelosti historijski dokumentiran. Tri i po godine Velikog Ilirskog ustanka su predstavljale i konačni raskid sa prapovijesnim i protohistorijskim razdobljima i ulazak u historijsko doba. Uzroci ustanka su zadirali u samu osnovu načina rimske uprave i posebno eksploatacije provincije Ilirik, i bili su primarno ekonomske prirode. Rimska središnja uprava jednostavno nije uspijevala ili nije stizala da se temeljitije posveti stanju u relativno ekonomski i kulturno zaostaloj provinciji kao što je tada bio Ilirik. Kao povod Ustanku je poslužila naredba o mobilizaciji domorodačkih mladića u redove auksilijarnih jedinica koji su trebali da ostvare posljednji planirani čin Augustove strateške politike na europskom kontinentu. Odmah nakon pobune unovačenih domorodaca, vatre ustanka su se proširile neviđenom brzinom. Kako bi se preduprijeo totalni gubitak Ilirika i spriječilo izbijanje ustanika na sjeveroistočne granice Italije, Rimljani su morali zaustaviti već pokrenutu operaciju zauzimanja kraljevstva Markomanije, odnosno konačnog potčinjavanja Germanije zapadno od rijeke Elbe.

Ustanak u Iliriku je izrodio i stvaranje jedinstvenog vojno-političkog Saveza pobunjenih naroda i politija, kao prve poznate autohtone političke i protodržavne pojave i organizacije koja bi objedinila veći dio današnjeg Iliroslavenskog prostora. Veliki Ilirski ustanak i stvaranje zajedničkog Saveza su za tadašnji vladajući establishment u Rimu predstavljali veliku opasnost. U prvom redu riječ je o provinciji u neposrednoj blizini Italiji, metropole cjelokupne Imperije. Zatim ustaničke snage su bile organizirane i bile su vrlo brojne. Težak rat u “neposrednom dvorištu” Italije je na svjetlo dana iznio

¹ Verg. Geor. I, 145: *Labor omnia vincit.*

i sve proturječnosti augustovskog režima, pa se počelo i javno iznositi nezadovoljstvo određenim mjerama i postupcima vlade. Zato se rat morao završiti u potpunosti pobjedonosno za Imperiju, i zato su angažirane enormne vojne snage. Ipak je tek izdaja visoko rangiranog ustaničkog dužnosnika, dovela do ubrzanja sloma jedinstvenog Saveza i pacifiziranja panonske komponente ustanka. Godinu dana kasnije slomljen je i otpor u brdsko-planinskom dinarskom pojasu. I pored činjenice da je ustanak ugušen, posljedice historijskog procesa oličenog u Velikom Ilirskom ustanku osjećale su se još stoljećima nakon njegovo završetka, a i danas ovaj Ustanak predstavlja značajno vrelo inspiracije i značajan međaš u historiografskim istraživanjima.

Sam sadržaj teksta prvoga izdanja je iz razloga novih rezultata istraživanja, novih tehnološko-informacijskih i novih spoznaja je u izvjesnom mjeri modificiran, ali ne toliko da bi izmijenio osnovnu nit narativa i glavne zaključke (npr. o uzrocima i posljedicama Velikoga Ilirskog ustanka). U glavni sadržaj teksta su inkorporirani određeni prilozi, kao što su “Desitijatski bog Mars”, “Ilirologija”, “Hrestomatija literarnih vrela”, a djelo je značajno obogaćeno novim kartama, ilustracijama i slikama.

Zanimljivo je da se smatralo shodnim da se u okviru teksta na više mjesta predloži i obrazloži korištenje, iliroslavenskog imena kao skupnog naziva za autohtone nacije, narode i zajednice, umjesto dosadašnjeg jugoslavenskog/jugoslovenskog, zapadnobalkanskog, štokavskog, ili nekih kovanica koje bi u sebi sadržavale imena svih lokalnih nacija, zajednica i zemalja.

Gemma Augustea, kameja iz vremena Augusta, koja evocira rimsku pobjedu u Velikom Ilirskom ustanku od 6. do 9. god. n.e., (sada se nalazi u Kunsthistorisches Museum u Beču)

Predgovor

Knjige imaju svoju sudbinu.

Terencijan Maur²

Poštovani čitatelju,

Nedugo nakon objavljivanja knjige “Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba” u okviru projekta elektronskog izdavaštva Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, te tijekom narednih godina, autor je dobio niz sugestija da bi bilo dobro knjigu objaviti i u printanom izdanju, posebice radi bitnosti njenoga saržaja za razvoj historiografije na bosansko, srpskom, hrvatsko, crnogorskom jezičkom prostoru. To bi, sukladno sa prebacivanjem sa elektronskog na onaj printani format, iziskivalo i značajna financijska sredstva te bolju tehničku i materijalnu opremljenost same knjige. U uvjetima, kada je podrška znanosti i izdanjima znanstvene literature na svim nivoima iznimno složene i decentralizirane državne strukture Bosne i Hercegovine svedena daleko ispod svakoga normalnog i prihvatljivog nivoa, bilo je teško očekivati i podršku za publiciranje novoga izdanja u printanoj formi. Međutim, kako je rastao pozitivni “pritisak” na autora da se upusti u “avanturu” novoga i to printanog izdanja, ipak je na kraju donešena odluka da se krene u II izdanje. Međutim, ovaj put, autor je odlučio da to ne bude uobičajeno drugo izdanje neke knjige, sa tek neznatnim ili simboličkim izmjenama, nego da se ponovo preispitaju kompletan rukopis, izvorna građa i literatura. Tako je faktički nastalo novo djelo, istina zasnovano u gro mjeri na ranijem tekstu, ali ipak sa značajnim promjenama i dodatcima. Te promjene nisu samo estetskog ili literarnog karaktera, nego primarno suštinskog, dok su dodatci u obliku neke vrste “bočne pripomoći” lakšem shvatanju samoga teksta. Procentualno gledano blizu 30% je novoga materijala u II izdanju u odnosu na prvo izdanje. Na kraju je autor odlučio i da promijeni i sam naslov knjige, kako bi se na pojmovnoj ravni simbolizirale te promjene. Novi naslov spriječava i da čitatelji, a posebno korisnici ove

² *Teren. Maur, 1286: Habent sua fata libelli.*

knjige ne upadnu u eventualne zamke konfuzije sa tekstom prvoga izdanja, kao što je to vrlo česta pojava u svim djelima koja imaju više izdanja.

Prije dva milenijuma, na prostorima Zapadnog Balkana odigrao se posljednji oružani sraz Rimske Države i ilirskih starosjedilaca. U historiji je on zabilježen kao Veliki Ilirski ustanak od 6. do 9. god. n.e. Ni ranije, a kamoli sada u vremenu raspada i destrukturalizacije svih struktura i ideja, te nesputane krize neoliberalnog poretka, ovaj historijski proces se nije nalazio u žiži znanstvenih istraživanja. Kao da je uvijek bio bilježen samo na marginama i nacionalnih i svjetskih historiografija. Međutim, dvo-milenijska obljetnica Velikog Ilirskog ustanka dovoljan je bio podsticaj da se krene u ambiciozno i detaljno historijsko, arheološko i općenito multidisciplinarno znanstveno istraživanje kako bi se konačno pokušala prezentirati jasnija slika javnosti o ovom značajnom historijskom procesu. Tako je i Veliki Ilirski ustanak izveden na svjetlo dana, a nadati se da će i šira pučka javnost sa njim još bolje upoznati preko novoga izdanja pod nazivom "Bitka za Ilirik". Ustvari i glavni cilj drugoga izdanja jeste što je moguće veće približavanje masama i mlađim generacijama kako bi one shvatile ne samo naraciju jednoga velikoga povijesnog događaja, nego i shvatile njegovu uzročno-posljedičnu vezu, te osobito bitnost u procesu građenja sopstvenog kolektivnog identiteta.

Izvor teksta i drugoga izdanja su poglavlja o Velikom Ilirskom ustanku iz doktorske disertacije "Dezitiviti: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba" odbranjene na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 30. I. 2007. god. pred Komisijom: prof. dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić, doc. dr. Boris Olujić i akademik Marin Zaninović. Pošto je disertacija enormno obimna (1108 stranica, sa desetinama ilustracija, karti, priloga) jasno je da njeno štampano izdanje u cijelosti nije moguće. I upravo radi toga se odlučilo da se uzme samo jedan separat disertacije, i zatim i dodatno obradi kako bi mogao biti pretvoren u štampanu knjigu.

Kada se neki posao vodi zahvaljujući žaru unutarnje energije, a ne samo primarno radi stjecanja određene vidljive materijalne koristi ili ostvarivanja višeg statusnog položaja u znanstvenoj i socijalnoj strukturi, ili zadovoljavanja nekih drugih sličnih prozaičnih razloga, onda nijedan zadatak nije težak, ni jedna prepreka nije nepremostiva. Tako ni višegodišnji (prvo na izradi doktorske disertacije, zatim prvoga izdanja i na kraju novoga, drugoga izdanja) istraživačko-analitički niti sintetičko-literarni dio nije bio zamoran, i može se reći da je na momente bio i prijatan. Motivacije u priređivanju drugoga izdanja uopće nije nedostajalo i zbog razloga popularnosti prvoga izdanja. Zanimljiv je podatak da je prvo izdanje inspiriralo i Luku Biljka i "Vicious Ambitious" za

nastanak kompozicije “Snake against Wolf” na albumu “Shallow Deepness” (<https://www.youtube.com/watch?v=Xc8KQ7w3jcE>).

Sa završetkom Velikog Ilirskog ustanka je i konačno završilo rimsko osvajanje istočne jadranske obale i njenog kontinentalnog zaleđa koje je započelo davne 229. god. p.n.e., sa iskrcavanjem moćne vojske Rimske Republike. Rimskom “vuku” je trebalo prilično dugo da pokori nemirne ilirske zajednice sa zapadnobalkanskih obala, planina i ravnica. I tako je ilirsko-balkanska “zmija”, kod mnogih prapovijesnih i protohistorijskih Ilira totemska životinja, zgnječena pod teškom kaljigom vojnika one Države koja je ujedinila svijet oko Središnjeg mora. I ono što je započela Republika, završeno je u posljednjoj dekadi vladavine prvog rimskog cara – princepsa. Današnji iliroslavenski prostor je krvavo platio za svoj ulazak u historijsko doba. A kako se čini krvavi danak koji je podnio kako bi postao zemlja sa historijom, iliroslavenski prostor mora sve do danas u pravilnim vremenskim ciklusima da nastavlja podnositi.

Na kraju bih se želio zahvaliti Zavičajnom muzeju u Visokom, i posebno kustosu Tariku Silajdžiću, koji su mi omogućili uvid i slikanje dijela materijala otkrivenog na nalazištu Vratnica.

Sa poštovanjem
Prof. dr. Mesihović Salmedin

Sadržaj

Sažetak.....	iv
Predgovor	viii
Sadržaj	xi
Uvod	1
Izvorna građa	3
Literarna vrela.....	3
Hrestomatija literarnih vrela za Veliki Ilirski ustanak	29
Natpisi.....	63
Materijalna izvorna građa.....	65
Povijest istraživanja.....	77
<i>Illyricum ante rebellium</i>	79
Uspostava rimske vlasti	79
Rimska vlast u unutrašnjosti prije 9. god. n.e. Da ili Ne?	89
Oktavijanove kampanje	94
Osvajanja i ratovi 27-9. god. p.n.e.	118
Položaj i status domorodačkih zajednica u jedinstvenoj provinciji Ilirik (do izbijanja ustanka 6. god. n.e.)	125
Desitijatska politija	138
Desitijati u prapovijesnom i protohistorijskom razdoblju postojanja do 33. god. p.n.e.	139
Unutarnje uređenje desitijatskog političkog entiteta.....	150
Oblasti desitijatske narodnosne zajednice	191
Desitijatska civitas.....	193
Desitijatski “bog Mars”	197
Povijesna pozadina	210
Rimski svijet na prijelazu era	211
Principat.....	215
Familia Augusti	218
Van rimskih granica.....	222
Iza rimskog horizonta.....	225
Zamagljeno sjećanje	229
Uzroci, povod, izbijanje ustanka i ciljevi ustanika	240
Prvotni pokretači ustanka	249
Izbijanje ustanka ili rat protiv rata.....	256
Proljeće 6. god. n.e. u Iliriku	265
Baton iz naroda Desitijata.....	273
Put u rat.....	278
I. faza razvitka ustanka – širenje	288
Zajednički nastup i stvaranje jedinstvenog ustaničkog Saveza	317

Institucije ustaničkog Saveza i njegova unutarnja konstitucija.....	325
II. faza razvitka ustanka – reakcija	346
Raširenost ustanka i ukupna snaga ustanika	352
Delmati, Japodi, Liburni	359
Opće stanje u Rimskoj državi u trenutku izbijanja ustanka i rimska reakcija i angažiranost	367
Sastav protu-ustaničke armije.....	374
Stabilizacija.....	394
III. faza ustanka – protuustaničke ofanzive	398
Rimsko zapovjedništvo.....	408
IV. faza ustanka – raspad Saveza i pad Panonije	454
Pad Panonije.....	486
Razlozi raspada jedinstvenog Saveza i pada Panonije.....	490
Vizija Saveza.....	495
V. faza ustanka – kraj.....	498
Početak kraja ustanka.....	500
Karakteristike ratovanja posljednje faze rata.....	521
Kretanje Germanika, Lepida i Silvana.....	524
Izgubljeni grad Arduba.....	529
Predaja Batona Desitijatskog i zvaničan kraj Ilirskog ustanka.....	536
Karte	546
Biološko stanje populacije za vrijeme ustanka.....	551
Brojnost na osnovi dekurija	551
Velejeva procjena brojnosti ustanika.....	560
Desitijatski gubici	569
Zaključak poglavlja.....	578
<i>Post rebellium</i>	581
Tiberijev trijumf i sudbina ustaničkih vojvoda.....	581
Uzroci poraza i posljedice ustanka	594
Kratki zaključak.....	600
Prilozi	601
Ilirologija.....	601
Recenzija	613
Životopis.....	617
Skraćenice.....	619
Izdanja izvora/vrela.....	623
Natpisi	636
Literatura.....	640

Uvod

...cijela zemlja je još puna barbarskih plemena, čija divlja samostalnost nepravilno obilježava nesigurnu granicu između kršćanske i muhamedanske vlasti.

Edvard Gibon (Edward Gibbon) o zemljama nekadašnjeg Ilirika

Oni koji ujedinjuju i stvaraju su heroji historije, oni koji razgrađuju i razaraju su aveti historije, oni koji su pasivni su samo objekti historije, oni koji izučavaju su promatrači historije. Iliroslavenski prostor nije imao neke velike sreće u historiji. Kao da ih je pratilo neko praiskonsko "prokletstvo" koje im nije dozvoljavalo da zauzmu mjesto na svjetskoj pozornici koje bi im trebalo pripadati. A ko zna možda je riječ o blagoslovu historije i Providenja koji ovom stalnom boli pripremaju iliroslavenske zemlje za ono doba i prilike kada trebaju da ispune historijsku i civilizacijsku misiju. Mnogo patnje i borbe, ali i čežnje i nade je oblikovalo ove zemlje koje su već milenijumima pripadale zajednicama gorštaka. Teško se roditi, teško je živjeti, ali teško je i umrijeti u iliroslavenskim planinama i ravnicama. Sve je to oblikovalo jedan čudan, još od prije ukazanja historije, partikularizirani svijet prepun unutarnjih strahova, frustracija i kompleksa i u kome je potreban izniman napor da se ostane čovjek, a još veći napor da se postane heroj. Najjednostavniji način za one koji znaju i žele više, bolje, savršenije bio je da odu. Uvijek stoji pitanje šta bi se desilo sa Nikolom Teslom da je ostao u domovini, možda bi među svojim zemljacima bio cijenjen samo kao vrsni artiljerijski ili inženjerijski oficir ili časnik koji je bio zadužen za jednu od hiljada čuka na ovom prostoru ili kao učenik sin uglednog (na lokalnom nivou) pravoslavnog popa. Ipak ima i onih heroja koji su uspjeli to postići u sopstvenoj zemlji, od kojih bi na ovom mjestu vrijedilo izdvojiti dvojicu najvećih: Kralja Tvrtka I i Josipa Broza Tita. Njih dvojica su učinila nešto skoro nemoguće, da ujedine i donesu prosperitet u podneblje i mentalitet koji nemaju iskustvo ni jedinstva ni prosperiteta. Iako je to njihovo djelo trajalo kratko nakon njihovih smrti, posljedice onoga što su oni pokušali i privremeno i uspjeli su i više nego dragocjene. Bar daju nadu da se može nešto učiniti, posebno u vremenima kada smo suočeni

sa imperijalnim ili neoimperijalnim čeljustima usmjerenim prema nama i prokletom podjeljenosti i kroničnim mizernim svađama među nama.³

Uz njih dvojicu, postoji još jedan takav heroj historije sa našega podneblja, a njegova historijska pojava i djelo su usko vezani za Veliki Ilirski ustanak od 6. do 9. god. n.e., ustvari oni su esencija toga epskog pokreta starosjedilaca Ilirika. Njegova veličina se očituje u tome što se pojavio u samom osvitu historije iznad ovoga našega teškoga i tmurnoga tla. Kao da je bio iskra svjetlosti koja je izašla iz “tame” prapovijesti i protohistorije, koja je u ovim zemljama najduže trajala u odnosu na ostatak prostora oko Središnjeg mora. Sigurno je u i ovoj prapovijesnoj “tami” bilo ljudi koji su bili velikani i čija je svrha postojanja ostavila nesumnjiv doprinos, ali njihova imena i njihova djela su ostala u toj nezabilježenoj prapovijesti. Historijsko doba u unutrašnjosti kasnijega iliroslavenskog prostora je započinjalo sa završetkom stare ere. I kao što je i sa većinom zemalja na ovoj našoj rodnoj Planeti bio slučaj, prelazak u historiju za tadašnje ilirske zajednice je bio jedno vrlo traumatično iskustvo. Ono je obilježeno ratom, osvajanjem i uništenjem, a sve kako bi se mogla stvoriti osnova za razvitak nove realnosti. A upravo su razdoblja kolektivnih trauma plodno tlo da se pojave ne samo nasilnici i izdajnici nego i pojedinačni i kolektivni heroji historije. I kada svjetlo historije počinje da obasjava obronke i udoline u dubokoj unutrašnjosti Ilirika, pojavio se i prvi heroj historije → Baton iz ilirskog naroda Desitijata, kao i prva (koja je ostala zapamćena u našem historijskom sjećanju) epska epizoda zajedničkog otpora žitelja našega maloga svijeta jednoj Imperiji → Veliki Ilirski ustanak. Paradoksalno zvuči činjenica da su najviše i radi ove vlastite žrtve podnesene na pijedestal bolnog svršetka prapovijesnog i protohistorijskog perioda i nezavisnosti u kontinentalnoj unutrašnjosti dinarskog pojasa, mnogi moćni i veliki starosjedilački narodi i najviše spominju u izvornoj građi i kolektivnom sjećanju koje je do nas ostalo sačuvano i to kao Desitijati, Breuci, Mezeji.

³ Nejedinstvo i međusobna sukobljenost olakšavaju da se postane obična moneta za potkusurivanje i sitni pijun u šahovskim partijama koje igraju neki drugi igrači. Kao posljedicu to ima povećanje potkupljivosti i kljizantizma te nastanak i dalji razvoj sluganskog mentaliteta i smanjivanja osjećaja samosvjesti, odgovornosti i umanjivanja potrebe za napretkom i bilo kakvim intelektualnim radom i njegovim uvažavanjem i korištenjem u širim kontekstima. Umjesto kreativnog i konstruktivnog promišljanja, djelovanja i funkcioniranja javlja se dekadencija, dekonstruktivno i razaračko ponašanje, svijet u kojemu vladaju laži, uvrede i podmetanja. A sve to onda vodi ka širenju praznovjerica i lakomislenosti. Ukratko predstavljeno prokletstvo iliroslavenskog prostora.

Izvorna građa

Predanje nam ostavlja samo ruševine. U koliko ih izbliže ispitujemo i proveravamo, u toliko nam je jasnije da jesu ruševine, a iz ruševina se ne može sagraditi celina. Predanje je umrlo; naš zadatak je da oživimo život koji je prestao. Znamo da aveti ne mogu da govore dok se ne napiju naše krvi, a duhovi koje dozivamo traže krv naših srca. Rado im je dajemo, i ako onda odgovore na naše pitanje, nešto je od nas prešlo u njih.

Džon Baken (John Buchan)

Literarna vrela

Voda se slađe pije sa samoga izvora.

Ovidije⁴

Najveći dio izvornih informacija o Velikom Ilirskom ustanku od 6. do 9. god. n.e. nalazi se u skupu literarnih vrela, odnosno djelima antičkih pisaca. Kada se govori o literarnoj izvornoj građi mora se računati s tim da se između njenog nastanka i suvremenog doba nalazio period ljudske povijesti koji se uobičajeno naziva srednji vijek, sa svim onim što je on donosio. Sve do sredine XV. st., odnosno do masovnije upotrebe stamparskog stroja, cirkulirao je veoma maleni broj primjeraka, a uslijed stalnog prepisivanja mogla se javiti korumpiranost izvornog teksta. I znači, kada se već obrađuju pisani literarni izvorni podaci potrebno je imati na umu da su oni sačuvani u stanju koji možda u pojedinim svojim dijelovima ne odgovara originalu. Sve to povećava složenost literarne izvorne građe i primorava nas na metodološke postupke vanjske i unutrašnje kritike, leksičko-filološke analize i otkrivanja eventualne korumpiranosti teksta. I kada se sve to riješi, rekonstrukcija na osnovu pisane građe, upravo zbog oskudnosti i fragmentarnosti izvora više se čini kao pabirčenje i nabacivanje svih mogućih

⁴ Ovid. ex Ponto, III, 5, 18: *Gratius ex ipso fonte bibuntur aquae.*

informacija dobivenih različitim putem i logičkim razmišljanjem. Svaki od izvornih podataka se pretresa više puta zavisno od konteksta, i mjesta u kome će se upotrijebiti i podliježe samim tim i različitim metodološkim postupcima. U djelima helenskih i rimskih pisaca treba računati i sa činjenicom da autori (na osnovu svoga kompleksa "civilizacijske više vrijednosti", ali i opravdavanja akcija političko-državne i gospodarske prirode koje poduzimaju njihovi sunarodnici prema epihorskim narodima "Ilirije") često omalovažavaju i podcjenjuju ilirske narode, posebno njihove vođe i običaje i tako ih predstavljaju u krivom svjetlu. Pisci iz epohe klasične civilizacije koji spominju Veliki Ilirski ustanak događaje uglavnom promatraju sa rimskih pozicija i vidokruga, što se posebno može reći za Veleja Paterkula koji ustanak tumači i promatra ne samo sa vidika rimskih javnih interesa, nego i svojih osobnih i povlađivačkih potreba.

Prilikom proučavanja literarnih izvornih podataka potrebno je imati u vidu i da su oni do trenutka kada su se našli u rukama i djelima antičkih pisaca u većini slučajeva već jednom bili prošli kroz rimski filter, znači da su podaci sa kojima raspolažemo u stvari najmanje druga ruka.⁵ Isto tako postoji i velika kvantitativna razlika kod većine pisaca u odnosu podataka koji govore o povijesti domorodačkih naroda unutrašnjosti dinarskih i panonskih zemalja kroz opise rimske povijesti kao što je to slučaj sa Velejem Paterkulom i Kasijem Dionom i onih podataka koji su direktno i namjenski usmjereni samo na objašnjavanje autohtonih naroda i njih samim bez obzira na učešće Rimljana u tim opisima. U prvom slučaju koji apsolutno kvantitativno prednjači, informacije koje govore o autohtonoj populaciji prvenstveno imaju sporednu ulogu u svrhu objašnjavanja nekih aspekata opće rimske povijesti i podređeni su podacima o rimskoj strani u tim događanjima. Uostalom i djela Veleja Paterkula i Kasija Diona su opće rimske povijesti, samo napisane na dva jezika. Kao što je već rečeno i Velej i Kasije Dion su većinu svojih podataka o ustanku iz 6-9. god. n.e., u kojima se spominju i Desitijati i njihova aktivnost, bazirali u većini slučajeva na već jednom obrađenim rimskim podacima. Ali u njihovom slučaju se ne može isključiti, iz razloga činjenice da su oni službeno boravili u provincijama Dalmaciji i Panoniji, da su dolazili u neposredni kontakt sa domorodcima, njihovim već romaniziranim potomcima ili samo stvarima (materijalna i pisana kultura) koje su oni ostavili iza sebe, a preko kojih bi oni oblikovali neke svoje podatke o Velikom Ilirskom ustanku. Strabon, Plinije Stariji, Svetonije i Flor su izgleda svoje podatke dobili samo posrednim putem, preko usmenih informacija, zvaničnih dokumenata,

⁵ Čak je to i slučaj sa Velejom, jer je on sigurno informacije o borbama 9. god. n.e., u kontekstu kojih spominje i Desitijate, dobio od nekog drugog, a ne kao neposredni očevidac tih zbivanja. Jedino bi njegovo spominjanje dvojice Batona (uključujući i onog desitijatskog) i Pinesa, vođa ustanka možda bila rezultat njegovog boravka u Iliriku i učešća u ratu, što bi implicira da je riječ o kakvom takvom neposrednom očevidu.

literarne građe i možda neke druge vrste izvorne građe o ustanku.⁶ Pisana vrela koja govore o ustanku u sebi nose i jednu posebnu vrijednost koja im daje veću kvalitetu. U većini slučajeva literarni pisani podaci o ustanku pripadaju zaokruženim cjelinama, u kojima je izložen, makar i u nacrtnom obliku, cjelokupni izvjesni povijesni proces. Iz toga razloga olakšano je utvrđivanje i praćenje uzročno-posljedične veze i donošenje čitavog niza zaključaka koji se odnose na fenomen Velikog Ilirskog ustanka. Međutim, ova vrsta vrela ima i određenih nedostataka. To se posebno ogleda u tome što literarna građa nije ujednačena, nego je po podacima i pojedinim opisima ustanka čak i kontradiktorna (npr. opis izbijanja ustanka kod Veleja Paterkula i Kasija Diona), u pojedinim slučajevima fragmentarna (Svetonije), vrlo “mršava” (Plinije Stariji), nacrtnog karaktera pa i prilično tendenciozna (Velej Paterkul). Zato je potrebno uložiti dosta analitičkog rada kako bi se došlo do prihvatljive rekonstrukcije događanja samo za te tri ključne godine čitavog ilirskog svijeta. I pored svih nedostataka koje u sebi sadrže, literarna građa, nastala u periodu razvitka klasične civilizacije, ipak predstavlja jedan od osnovnih alata u procesu rekonstruiranja historijskog fenomena o Velikom Ilirskom ustanku.⁷

Strabon (Στράβων, cc 64/3. g. p.n.e – cc 23/4. g. n.e)⁸ je iza sebe ostavio jedno od najvećih pisanih djela antičkog svijeta u kojem se sadržava i obilje podataka vezanih za ilirske zemlje,⁹ i to ne samo u zemljopisu nego i u povijesti i etnografiji ovog područja. Strabonov indirektni podatak o ustanku se nalazi u sklopu 5. poglavlja VII. knjige, koju je finalizirao, u onoj redakciji u kojoj je mi danas poznajemo, zbog spominjanja Batona kao vođe¹⁰ Desitijata ili u vrijeme razvitka ilirskog ustanka ili neposredno po Batonovoj predaji.¹¹ Istina, postoje određene nedoumice da li je Strabon kada je spominjao Batona kao vođu Desitijata upotrebljavao prošlo ili sadašnje vrijeme. Potvrdu da je Strabon u konkretnom slučaju mislio u sadašnjem vremenu daju i sljedeće činjenice:

⁶ Definirati šta je to izvorna građa ne samo u slučaju rekonstruiranja povijesne pojave, činjenica i procesa ustanka u Iliriku od 6. do 9. god. n.e., nije jednostavno. Od onog do danas poznatog što se u znanosti smatra da je literarna izvorna građa za Veliki Ilirski ustanak ništa nije neposredno nastalo u ovom trogodišnjem periodu. Ali to ne umanjuje njenu vrijednost, pošto je njena sadržina manje-više direktno uvjetovana zbivanjima u toku ove tri i po godine teškog ratovanja u Iliriku. A sudeći po smislu i podacima koje daje ta preživjela izvorna građa, gotovo je sigurno postojala i obilna izvorna građa koja je nastala u toku ovog perioda i koja je bila uzrokovana Velikim Ilirskim ustankom, a koja nam je zasada izgubljena, nepoznata i nedostupna. Dio literarne “naše izvorne građe” je koristio ovu primarnu građu, koja je mogla nastati i na današnjem iliroslavenskom teritoriju.

⁷ O izvornoj građi za klasičnu civilizaciju v. Mesihović, 2015: 24-127.

⁸ O Strabonu v. Đurić, 1972: 735-736; Isto, 2003: 766

⁹ O Strabonu i njegovom pogledu na ilirske-dalmatinske zemlje v. Čače, 1995 A

¹⁰ Možda bi pravilnije bilo Batona u spomenutom Strabonovom pasusu navesti uz titulu vojvode jer se u grčkom originalu upotrebljava riječ “hegemon” (ἡγεμών).

¹¹ *Strab. Geo.* 5, 3;

- U 5. poglavlju VII. knjige u kojoj se govori o ilirskim zemljama, nailazimo na veliki niz imena domorodačkih (ilirskih, panonskih i keltskih) naroda koji su postojali i koji i u Strabonovo vrijeme još uvijek postoje, ali samo u slučaju Desitijata Strabon spominje i ime njihovog vojvode, i ni kod jednog drugog. To jasno ukazuje da je u vrijeme kada Strabon stvara konkretno poglavlje, to ime itekako poznato i prisutno u rimskoj javnosti i da je Strabon smatrao za shodno da ga uvrsti u svoje djelo. U suprotnom ne vidimo nikakav razumljiv razlog da se npr. spomene ime jednog od vođa i predstavnika samo jednog naroda, i to situiranog u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti dinarskog pojasa, a ne i imena drugih ilirskih narodnosnih dužnosnika, vođa, kneževa, kraljeva.
- Osim toga i u načinu Strabonovog prezentiranja Batonovog imena kao da se osjeća da je Baton šire poznat i suvremen sa vremenom kada Strabon stvara, i kao da Strabon samo daje svome čitateljstvu dodatnu informaciju koju o njemu on posjeduje, a koja baš nije u tolikoj mjeri prisutna u samoj toj javnosti.¹² Tako

¹² Međutim u dijelu VII, 1, 4, Strabon ne samo da spominje poraz Kvintilija Vara iz 9 god. n.e., nego i Germanikov trijumf od 26. V. 17. god. n.e., (uspo. *Tac. Ann.* II, 41), što može izgledati prilično kontradiktorno sa upotrebom prezenta kada govori o Batonu Desitijatskom kao vojvodi Desitijata. Uostalom pojedini detalji spomenuti u njegovoj Geografiji, kao smrt kralja Jube II. (prvo kralja Numidije, kasnije Mauritanije) mogu se datirati u 23. god. n.e. Kako se čini iz čitavog niza podataka, Strabonovo djelo je doživjelo više redakcija izvršenih od samoga autora u različitim razdobljima i to u određenim dijelovima svoga djela. Prilikom tih redakcija Strabon je ubacivao nove podatke, pa i čitave pasuse kao npr. onaj o Germanikovom trijumfu kojem je izgleda Strabon osobno prisustvovao, pa je smatrao za shodno da ga ubaci u svoje djelo, tako su se i podaci o Arminiju i Kvintiliju Varu našli vremenski ugrađeni tek nakon podatka koji je spominjao Batona. Znači Strabonovo djelo je, sasvim prirodno jer je takve naravi, doživjelo čitav niz redakcija i dopunskih retuširanja prvobitnog teksta i kompozicije djela. Ali prilikom tih redakcija Strabon izgleda da nije vodio računa o ispravljanju podataka koji su zastarjeli kao što je to upravo primjer Batona Desitijatskog koji prilikom Germanikovog trijumfa nije sigurno bio vojvoda Desitijata. Razlog takvog Strabonovog odnosa je ležao vjerojatno u želji da što je moguće brže ugradi nove podatke u svoje ionako preglomazno djelo. Sasvim je razumljivo da je Strabon upravo iz razloga iznimne opširnosti svoga djela sa golemim brojem detalja (i to ne samo za uvjete antičkog svijeta) morao praviti određene previde kada je vršio naknadne redakcije pojedinih poglavlja svoje Geografije. Prilikom tih čestih redakcija Strabon vjerojatno nije ponovo prelazio čitav tekst kako bi ga (i činjenično i gramatički) uskladio sa novim saznanjima i trenutnim vladajućim uvjetima. On je samo mijenjao i dopunjavao prilikom tih svojih redakcija samo ona poglavlja u kojima je smatrao za potrebno da ubaci nova saznanja, dok su ostala poglavlja načelno ostajala "nedirana". Osim toga teško bi bilo očekivati da je Strabon svoje djelo pisao i izdao samo jednom i to neposredno pred svoju smrt, prije izgleda da je ono doživljavalo više izdanja, sa stalnim redakcijama, što je sasvim razumljivo ako se ima u vidu da je njegova "Geografija" (u 17 knjiga) neka vrsta opće zemljopisne enciklopedije u kojoj se sadržava i čitav niz povijesnih i drugih podataka, čak i anegdotskog, mitološkog i svakidašnjeg karaktera. Samim tim dopune te enciklopedije su se stalno događale, a i sam Strabon je i znatno prije 23. god. n.e. (u koju se datira njegov najkasniji podatak, koji kao takav možemo rekognoscirati) bio poznat u tadašnjoj rimskoj i antičkoj javnosti kao dobar i cijenjen znanstvenik, što bi bilo u nesumnjivo u koliziji da je kojim slučajem on izdao Geografiju tek 23 ili 24 god. n.e., u svojoj već prilično poodmakloj starosti. Zatim sam Strabon u Geografiji citira i svoju, izgublenu, Historiju/Historijske bilješke (koja je nesumnjivo bila ranije napisana – u 43 knjige) što je isto još jedan pokazatelj koji govori da je njegova Geografija bila djelo izloženo stalnim dopunama. Zatim sasvim je logično pretpostaviti da se nastanak konačne redakcije poglavlja VII, 5, koje govori o ilirskim zemljama može datirati u vrijeme rata 6-9. god. n.e., kada je u Rim i druge urbane centre antičke civilizacije dolazilo dosta vijesti iz ovih zemalja. S druge strane, iz

on rimskoj i grčkoj javnosti podastire i podatak o specifičnoj narodnosnoj pripadnosti osobe čije je ime nesumnjivo u toj istoj javnosti u toku tri godine živo cirkuliralo i bilo poznato. Vjerojatno se Batonovo ime u toj istoj javnosti u toku te tri godine uglavnom javljalo povezano sa terminima “ilirski”, “panonski”, “dalmatinski”, a ne sa njegovom stvarnom narodnosnom desitijatskom pripadnošću, pa je smatrao za shodno i potrebno da svome čitateljstvu ili slušateljstvu ubaci i neke podatke, koje je on znao, a koji bi se na neki način detaljnije odnosili na tadašnje stanje u Državi, koje je u određenoj mjeri zaokupljalo javnost.

- Nijedno djelo, ne samo povijesnog karaktera, bez obzira koliko se trudilo da izbjegne njegove impulse i bez obzira koliko drevna razdoblja obuhvaćalo, nije u potpunosti oslobođeno utjecaja svoga vremena, njegovih shvaćanja, načina života i svakodnevnice.¹³ Tako su se i pojedini Strabonovi podaci vjerojatno nalazili u njegovom djelu i prilagođavali prema potrebama javnosti kojoj se ono prezentiralo. U tom kontekstu se sigurno našlo u njegovom djelu i Batonovo ime prikačeno uz jedan od naroda o kojima u dotičnom poglavlju Strabon govori, jer je ono dok je rat trajao, a pogotovu kada je Baton Desitijatski ostao kao jedini ustanički vrhovni vojvoda, nesumnjivo pobuđivalo interesiranje te javnosti. O Batonu su tada sigurno ne samo željeli znati oni koji su bili direktno povezani i involvirani na neki način sa zbivanjima koje je producirao ustanak

sličnih razloga kao što je to bio slučaj sa ilirskim zemljama, informacije i vijesti o germanskim zemljama su prošle kroz filter naknadne Strabonove redakcije, koja je izgleda i bila najviše motivirana upravo germanskim ratovima nakon 9. god. n.e. Uostalom kada se i sagleda kompletno 1. poglavlje VII knjige, jasno se može uočiti da njegov četvrti odjeljak, u kojem se govori o Varovom porazu i Germanikovom trijumfu, ne pripada izvornoj kompoziciji toga poglavlja, nego da je naknadno dotjeran sa novim podacima koji su nastali uslijed događaja iz IX mjeseca 9. god. n.e. Tom odjeljku neposredno prethodi odjeljak u kojem se u zadnjim rečenicama spominje ratovanje Druza u germanskim zemljama i njegova smrt 9 god. p.n.e., a u sljedećem petom odjeljku Strabon spominje Tiberijevo ratovanje sa Vindelicima. Pojedini antički pisci su uostalom uobičavali izdavati svoja velika, životna djela po dijelovima, sukcesivno, što je moglo trajati desetljećima. O datiranju Strabonove “Geografije” v. i Introduction u *The Geography of Strabo*, H. L. Jones, LCL, gdje se isto pretpostavlja da je “Geografija” doživljavala više revidiranih izdanja.

Iz svega izloženog se jasno može zaključiti da je Strabonova Geografija, djelo izrazito kompleksne prirode, koje je doživjelo više redakcija, a pošto je ono prevashodno zemljopisne naravi, pojedini povijesni podaci su dati u šturim cjelinama, većinom samo kao uzgredna dopuna zemljopisnom opisu odgovarajućeg prostora. Tako se može desiti da je on pojedine narode i zajednice iako ih spominje na jednom relativno uskom dijelu teksta gledao i opisivao u različitim, često i prilično vremenskim udaljenim razdobljima, čemu je dodatno doprinosilo obilje izvorne građe kojom se služio (o tome više v. Mesihović, 2007: 93 - 94).

U Loeb izdanju je upotrijebljen prezent (sa dodatnom napomenom → “Certainly “is” is more natural”), iako i ono ostavlja otvorenim i moguću upotrebu engleskog prošlog svršenog vremena u prijevodu. Strabon 1954, V. III, str. 256, nap. 1 i str. 257.

¹³ Na znanstveni rad, pogotovu onaj iz društvene sfere, izvjesni utjecaj ima i stanje duha, ideja, ideologija i uopće javnog mnjenja u vremenu u kojem znanstvenik radi i istražuje. Nijedan istraživač prošlosti, i u najslobodnijim društvima, ne može tvrditi da je potpuno oslobođen i pošteđen u svome radu od djelovanja trenutnih ideoloških postulata, mišljenja i percepcije javnosti, bez obzira kakvog oni karaktera bili.

6-9. god. n. e., nego sigurno i obična javnost, te je u tom smislu, kada je već znao tako zanimljiv podatak kao što je Batonova specifična narodnosna pripadnost, i Strabon smatrao potrebnim da u svoje djelo, onako uzgred i u sekundarnom obliku, uklopi i tu informaciju.

- Taj podatak nije mogao nastati prije 6. god. n.e., jer je prije te godine toj javnosti u kojoj se Strabon kretao i živio Baton Desitijatski bio sigurno nepoznat, a možda nije ni bio vojvoda Desitijata. Podatak nije mogao nastati ni poslije 12. god. n.e., kada je Baton poslije Tiberijevog trijumfa interniran u Ravenu, a fokus te javnosti se potpuno usmjerio na nove zemlje, događaje, povijesne i političko-vojne procese koji su se odvijali u njenom okruženju, i naravno na osobe koje su u tim zbivanjima učestvovali. Nakon IX. mjeseca 9. god. n.e., u toj javnosti je u prvi plan izbilo novo ime, predvoditelja germanskog ustanka, pobjednika u Teutoburškoj šumi i osloboditelja Germanije Arminija i sigurno su značenje i prisutnost Batona bili prilično zasjenjeni u Strabonovoj "javnosti" od strane novog neprijatelja Države. Samim tim se i promijenilo i interesiranje Strabonove "javnosti", te se uslijed toga i sam Strabon morao prilagođavati, pa bi uzgredno uklapanje Batonovog imena u "Geografiju" izgledalo kao *demode*. Strabon inače u svoje djelo ubacuje i Arminija, i Germanikov trijumf što je jasan pokazatelj da se on u komponiranju svoga opusa, često orijentira prema fokusu pažnje tadašnje javnosti.
- Osim toga ne postoje baš neki posebni razlozi zašto bi Strabon, u svome zemljopisnom radu, spominjao Batonovo ime u prošlom vremenu, koje inače u smislu općeg poglavlja u kojem se nalazi zauzima potpuno sporedni, uzgredni karakter i kao da je stavljeno samo kao neka trenutna i još uvijek postojeća zanimljivost.
- Baton Desitijatski je u neku ruku bio i suvremenik Strabona, tako da on za nje ga nije predstavljao ni neku povijesnu kategoriju i vrijednost kao što su to bili Demetrije Hvarski i neki epihorski narodi koje isto spominje u konkretnom poglavlju, da bi ga predstavljao u prošlom vremenu.

Ta etabliranost Batonovog imena u rimskoj javnosti nije mogla nastati odjednom i moralo je proći neko vrijeme da ono zauzme svoje mjesto u njoj. Isto tako u prve dvije godine postojalo je kolegijalno vodstvo ustanka između dva Batona, Desitijatskog i Breučkog, ali Strabon ne spominje Batona Breučkog. Sve bi to sugeriralo da je nastanak dotične Strabonove pisane informacije nastao u vrijeme dubokog razvitka ustanka, od

7. god. n.e. do zaključno sa periodom do rujna 9. god. n.e. Moguće je da se na rat 6-9. god. n.e., odnosi još jedan Strabonov podatak (VII, 3, 13) u kojem on kaže da se Rimljani služe srednjim tokom rijeke Dunav za prenošenje opreme za rat. Strabon ne precizira koji je rat u pitanju, ali jedino dugogodišnje aktivno ratište u vrijeme stvaranja njegove VII. knjige je bilo ilirsko ratište. Što se tiče vrela svojih podataka, sam Strabon kaže da je za zemlje koje nije vidio, uzimao informacije od onih koji su ih vidjeli i o njima pisali. Znamo da se služio Eratostenom i Artemidorom (koji je napisao zemljopis oko 100. p.n.e.), povjesničarima Polibijem, Posejdonijem, kronografom Apolodorom.¹⁴

Velej Paterkul (*Velleius Paterculus*, cc 20. god. p.n.e. - cc 31. god. n.e.) je jedan od glavnih vrela za izučavanje Velikog Ilirskog ustanka. Njegovo spominjanje ustanka se nalazi uklopljeno u II. knjigu "Rimske historije", i to od II, CX, 1 do II, CXVI, 3 (sa izvjesnim podsjećanjima na rat u podacima CXXIII, 1; II, CXXV, 5). Sam Velej Paterkul je bio učesnik rata i neposredni svjedok bar dijela zbivanja na ratištima panonskog bazena i dinarskog pojasa.¹⁵ Rimska historija Veleja Paterkula izgleda da je najvjerojatnije bila samo skica za planirani veći rad, i koja je finalizirana (u osnovnom obliku u kojem je danas poznata) nekih 20tak godina nakon kraja ustanka.¹⁶ Svoje djelo Velej je posvetio prijatelju Marku Viniciju (*Marcus Vinicius*), sinu svoga prvoga zapovjednika. Sudeći po Velejevom (II, CXXVII-CXXVIII) načinu spominjanja L. Elija Sejana (*L. Aelius Seianus*) njegova nacrtana povijest i njen panegirički ton nisu bili posljedica pada Sejana i obračuna sa svima onima koji su sa Sejanom surađivali i bili njegove pristalice.¹⁷ Po tome je Velej Paterkul nevezano sa pokušajem spašavanja svoga života bio povlađivački raspoložen prema Tiberiju Cezaru Augustu¹⁸, ali je i ujedno bio i pristalica tada svemoćnog Sejana. Upravo to što nije došlo do nastanka planirane knjige govorilo bi u prilog toga da je i Velej Paterkul nastradao uslijed pada Sejana. On je vjerojatno bio likvidiran, sa svim onim drugim pojedincima za koje se osnovano ili neosnovano smatralo da su bili involvirani u Sejanovu "zavjeru".¹⁹

¹⁴ Encyclopedia Britannica, Volume 21 str. 446; Musić, 1900: 304-305

¹⁵ O Veleju Paterkulu kao vrelu za rat 6-9. god. n.e. v. Pašalić, 1975: 380-385

¹⁶ Velej na više mjesta, govoreći o nekom događaju, navodi koliko se to godina desilo ranije (valjda od trenutka kada je pisao o konkretnom događaju) i to: podatak II, C, 2 je pisao 28. god. n.e.; II, CXXX, 4;

¹⁷ O Sejanovoj "zavjeri" v. *Cass. Dio* LVIII, 5,1-16,7 i podatke iz djelimično sačuvane V i početka VI knjige Tacitovih *Anala*.

¹⁸ Njegovo ime stečeno rođenjem Tiberije Klaudije Neron, činom usinovljenja od strane princepsa Augusta 4 god. n.e., i samim tim ulaskom u rod Julijevaca, ogranak Cezar, promijenjeno je u Tiberije Julije Cezar, da bi nakon Augustove smrti i preuzimanja principatske vlasti 14. god. n.e. dobio ime Tiberije August Cezar, koje je po Svetoniju upotrebljavao samo u oficijelnoj komunikaciji.

¹⁹ Pojedinci optuženi za suradnju sa Sejanom su bili pritvoreni i naknadno pogubljeni. (*Tac. Ann.* VI, 25/VI, 19). Sam način izlaganja o Sejanu kod Veleja daje naslutiti da je on bio povlađivački raspoložen i prema

Velej činjenicu da ne daje detaljniji opis mnogih događaja iz rimske povijesti (uključujući i posebno zbivanja na ilirskom području 6-9. god. n.e.) u trenutnom nacrtu i da ga ostavlja za svoju planirano veliko djelo opravdava time što njegovo trenutno djelo (tj. nacrt) mora služiti svojim (zacrtnanim) formama (*hoc opus servet formam suam*).²⁰ Da je Velejev rad zadržao prilične karakteristike opširnog nacрта, bolje rečeno neke vrste excerpta budućeg planiranog rad i u opisu ustanka 6-9. god. n.e. dokazuju i sljedeće činjenice:

- Velej Paterkul kao učesnik rata u kome je “glavni lik” njegovog čitavog rada odnio istinski veliku pobjedu, morao je, po samoj prirodi stvari, da da veći, detaljniji i precizniji izvještaj o samom ustanku od onoga što je ostavio. Znači Velejevi dati podaci i opis imaju samo karakter opširnog podsjetnika, lišenog detalja i opisa koji bi bili neophodni u stvarnom radu. Na osnovi takvog nacрта on bi tek kasnije izgrađivao svoje buduće djelo uključujući i detaljnije planirano opisivanje ustanka 6-9. god. n.e.
- Velej vrlo rijetko spominje izričito imena naroda učesnika u ratu. Ustvari u njegovom opisu ustanka, jedino nailazimo na imena Pirusta i Desitijata, i to samo po jednom spomenuto,²¹ dok Breuke izričito po njihovom imenu nigdje ne spominje. Za Veleja kao da ne postoji zajednički nazivnik za čitav ustanak, i on uglavnom koristi opće nazive Panonija i panonski rat, Dalmacija i dalmatinski rat za predstavljanje ustanika, njihovih pokreta, akcija i uopće njihovog djelovanja u toku ustanka. Ali on opet upotrebljava termin Ilirik kada govori o nekoj oficijelnoj činjenici kakva je npr. provincija (usp. *exercitum, qui in Illyrico merebat...; Messalinus...praepositus Illyrico*), Sam termin Ilirik/*Illyricum* Velej upotrebljava u svome djelu sedam puta (II, LXXVIII, 2; II, CIX, 5; II, CXII, 2; II, CXVI, 3; II, CXXIII, 1; II, CXXV, 1; II, CXXV, 5) i to skoro uvijek u smislu koji kao da otkriva njegovu oficijelnu upotrebu za određenu sadržinu koja za spominjanja Ilirika vezano za ustanak 6-9. god. n.e., u sebi podrazumijeva kao posebne segmente i panonski i dalmatinski.
- U njegovom opisu ni na jednom mjestu se ne daje preciznija narodnosna identifikacija predvodnika ustanka. Jedina pripadnost koju Velej daje o njima jeste šira etnička ili zemljopisna identifikacija, pa tako možemo pretpostaviti da su jedan

Sejanu i da ga je podržavao. Ali to ne znači da je Velej Paterkul bio direktno uvučen u Sejanove planove i akcije. On je najvjerojatnije povlađivao i podržavao Sejana iz jednostavnog razloga što je ovaj bio iznimno moćan i što je važio kao Tiberijev stub i glavni oslonac. Tako se i Velej Paterkul poradi svoga općenitog dodvoračkog djelovanja prema Tiberiju jednostavno dodvoravao i podržavao Sejana. Ali kada se situacija naglo izokrenula, ta njegova dodvoračka sklonost ga je vjerojatno stajala i glave.

²⁰ *Vell.* II, XCVI, 3

²¹ *Vell.* II, CXV, 4

od Batona i Pines vođe Panona, dok o drugom Batonu ne nailazimo ni na bilo kakav nagovještaj bilo kakve (narodnosne, etničke, zemljopisne) pripadnosti.

- Da nema izvještaja Kasija Diona, i da se oslanja prvenstveno ili samo na Velejeve podatke, predstava o ustanku i njegovim osobenostima i ukupnom razvitku ne samo da bi bila suštinski nepotpuna, nego bi u svojim bitnim dijelovima bila i prilično iskrivljena u odnosu na stvarno stanje. Tako bi se teško mogao povezati jedan od Batona sa Desitijatima (a i njihova uloga općenito gledajući bi bila prilično minimizirana), iako se preko natpisa “Batona” iz Župče kod Breze zna da je ime Baton bilo vrlo odomaćeno i u desitijatskoj sredini.²² Sa Breucima bi stajalo još gore, njih možda uopće ne bi ni bilo u radovima koji bi se bavili ustankom. A bez Dionovog izvještaja, stekla bi se i pogrešna predstava o Batonima, pa bi u njoj, a zahvaljujući Svetoniju, panonski Baton bio taj koji se bori do kraja i ostaje u životu.

Razlozi svemu gore navedenom ne leže u Velejevoj slaboj obaviještenosti, namjernom zamagljivanju i prešutkivanju činjenica, i općenito njegovoj površnosti i nezainteresiranosti za ustanak, nego samo i zbog nacrtnog karaktera njegovog djela. Velejev opis ustanka treba zbog toga promatrati, analizirati ga i uzimati njegove podatke i uopće pristupati mu samo sa jasnom i stalno prisutnom sviješću da je riječ o nacrtnom opisu, a ne konačno dovršenom radu. Upravo iz toga razloga u Velejevom radu na mnogim mjestima nedostaje detaljniji i precizniji opis ili se daju samo sumarni i opći podaci.

Velej Paterkul je po svojoj osnovnoj vokaciji bio prije svega vojnik, i nešto prije nove ere je učestvovao u tračkim ratovima u kojima mu je zapovjednik bio Publije Vinicije (*Publius Vinicius*), namjesnik Makedonije. On je bio i konjanički zapovjednik (*praefectus equitum*) u Tiberijevoj kampanji u Germaniji 4. i 5. god. n.e.²³ U toku 6. god. n.e. Velej Paterkul je izabran za kvestora i tako je ušao u senatorski stalež. U toku rata Velej je jedno vrijeme boravio kao štabni oficir u Tiberijevom zapovjedništvu. Sam Velej kaže da je kontinuirano proveo (od 4. god. n.e.) devet godina, u činovima konjaničkog prefekta i legata, kao promatrač “nadjudskih dostignuća” Tiberija.²⁴ Nakon rata Velej je nastavio sa usponom u karijeri i bio je prisutan u političkom životu Rima.

Značajno mjesto u svome nacrtu Velej Paterkul je posvetio panonskim i dalmatinskim narodima i nacijama, najviše iz razloga što su oni u jednom određenom razdoblju direktno bili povezani sa sudbinom i ratovanjem Tiberija, kome se Velej dok je ovaj

²² Natpis *ILJug* III, 1591 na sepulkralnom spomeniku iz Župče obitelji “Batona”

²³ *Vell.* II, CIV, 3-CVII, 3

²⁴ *Vell.* II, CIV, 3; Možda bi ovaj podatak ukazivao i na to da je Velej Paterkul bio u jednom periodu i zapovjednik i jedne legije. I ako je ova konstatacija tačna ona bi se onda najvjerojatnije odnosila na razdoblje ustanka 6-9. god. n.e. i to preciznije na prijelaz 7. na 8. god. n.e.

bio princeps nastojao dodvoriti. U tu svrhu je Velej namjeravao, što i ističe na jednom mjestu, da kasnije u planiranom većem radu da detaljniji i precizniji opis Panonije i Dalmacije²⁵. Prava je šteta da Velej nije uspio da ostvari svoj naum u potpunosti,²⁶ jer njegove informacije kao suvremenika i sudionika ustanka, i osobe koja je boravila u tim

²⁵ Vell. II, XCVI, 2-3

²⁶ Posebno pitanje u Velejevom životopisu zauzima natpis *CIL* VIII 10311 iz El Arroucha u Alžiru, koji spominje izvjesnog Gaja Veleja Paterkula kao legata III *Augusta* (njen zimski logor se nalazio u numidskom mjestu Theveste),. Ako je *praenomen* našeg Veleja stvarno bio *Caius*, to bi onda impliciralo da je on bio i prokonzul provincije Afrike (III *Augusta* se nalazila stacionirana u ovoj provinciji), odnosno konzul. Po Dionu (LIII, 14, 2) August je provincije Afriku i Aziju namijenio samo bivšim konzulima. Međutim u konzulskim listama se uopće ne nailazi na Velejevo ime, što znači da on uopće nije bio rimski konzul (najviša dužnost koju je obnašao je pretorska i to zajedno sa svojim bratom Magijem za 15 god. n.e. II, CXXIV, 4), pa se postavlja pitanje na koji se način uopće neko sa *nomen Velleius* našao kao zapovjednik III *Augusta* i to sa titulom *legatus Augusti*. Tek je za vrijeme Kaligule došlo do odvajanja provincije na dva dijela, čime su afričke vojne snage dodijeljene drugom dužnosniku (*Cass. Dio* LIX, 20, 7). Kao rješenje ove zagonetke nudi se čitav niz različitih opcija, ali bez dovoljne i zadovoljavajuće argumentacije.

1. Potrebno je ukazati da natpis ne daje nikakve indikacije da je legat III *Augusta* Gaj Velej Paterkul bio i namjesnik neke provincije, sam natpis ga nedvosmisleno bez aluzija, potisnutih i skrivenih značenja determinira samo kao legijskog zapovjednika. To bi opet moglo ukazivati da su jedno vrijeme namjesništvo afričkih provincija i zapovjedništvo III *Augusta* bile odvojene institucije, i da je moguće da je Velej bio zapovjednik ove legije, bez veze sa obnašanjem institucija provincijskih namjesnika u afričkoj provinciji. Ovom stavu daje određenu utemeljenost i to da su Kaligula i Klaudije, procjenjujući opasnim činjenicu da se senator nalazi i kao namjesnik bitne Afrike i na čelu jake vojne jedinice, za zapovjednika legije imenovali svoje ljude. Ali prije Kaligule, odnosno prije 39. god. n.e., i izbora Lucija Pizona (sina Gneja Pizona i Plancine) za namjesnika Afrike, legijski zapovjednik je izgleda bio i namjesnik provincije.
2. III *Augusta* je u periodu 17-24. god. n.e., sa promjenljivom srećom aktivno bila uključena u težak rat sa Takfarinatom, koji je okupio u protu-rimski savez pojedine numidske i mauritanske narode i plemena. Velej Paterkul nije učestvovao u ovom ratu, što bi značilo da ako je on bio zapovjednik III *Augusta*, to je moralo biti najvjerojatnije prije 17. god. n.e. Protiv Takfarinata su rimske trupe predvodili Marko Furije Kamil (*Marcus Furius Camillus*, *Tac. Ann.* II, 52), Lucije Apronije (*Tac. Ann.* III, 21), Junije Blez (*Tac. Ann.* III, 73) i Publije Kornelije Dolabela (*Tac. Ann.* IV, 23). O ovom ratu v. Mirković, 2003: 66
3. Velej Paterkul u svojoj povijesti samo na jednom mjestu spominje (II, CXXIX, 4) i to uzgred ratna zbivanja u Africi i u vezi sa Takfarinatom (njega osobno po imenu ne navodi), i to opet u kontekstu već neumjesnih panegirika Tiberiju što bi podrazumijevalo da on uopće nije bio tamo, odnosno da uopće nije učestvovao u *bellum Africum*. A pošto u ostatku njegove povijesti (točnije rečeno u preostala dva poglavlja CXXX i CXXXI) uopće ne nailazimo na dalje crtice vezane za rat u Africi, naš Velej ne samo da tamo nije boravio, nego je bio i vrlo slabo upoznat sa zbivanjima i u afričkim provincijama, ali i u Galiji u kojoj je 21. god. n.e. izbio ustanak, o kojem Velej isto daje samo jednu, istine radi nešto opširniju crticu (II, CXXIX, 3-4) u odnosu na onu afričku. Za razliku od Veleja, Tacitov opis Takfarinatovog rata je znatno veći (*Tac. Ann.* II, 52; III, 21; 73-74; IV, 23-24). Indirektno se na Afrički rat Velej osvrnuo još jednom kada je govorio o Juniju Blezu (II, CXXV, 5).
4. A pošto Velej prilično detaljnije u vezi sa političkim zbivanjima nakon 9. god. n.e., pa do kraja svoga nacrtanog opisa (poglavlja CXVII-CXXXI) tj. sa godinom izbora njegovog prijatelja Marka Vinicija za konzula (30 god. n.e.) on se tada nalazio u većim dijelom u Rimu i Italiji, a ne u afričkim gradovima i taborima. To bi značilo da naš Velej Paterkul nije bio onaj Gaj Velej Paterkul koji je bio *legatus Augusti* III legije *Augusta*, iako su se oni nesumnjivo nalazili u nekoj blizoj ili daljoj rodbinskoj vezi.
5. Kršćanski pisac Priskilijan navodi da je praenomen našeg Veleja bio *Marcus*, a ne *Caius*, što sugerira da je tvrdnja iznesena pod točkom 4. ipak najrelevantnija.

Uostalom, za 20. god. n.e. u Tacitovim Analima (III, 39) se spominje izvjesni *P. Vellaeo* (vjerojatno *Velleius*) i to vezano za zbivanja na istočnom Balkanu. Inače o Veleju Paterkulu v. Introduction u *Velleius Paterculus*, *Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

krajevima bi bile iznimno vrijedne. Međutim s druge strane, zbog osnovne dodvoričke intencije Velejevog djela, njegovi podaci o ovim prostorima, a posebno ustanku, u nacrtu pokazuju izvjesnu dozu korumpiranosti stvarnog stanja stvari. Taj panegirički ton djela Veleja Paterkula u odnosu prema Tiberiju se i u njegovom opisu ustanka najviše ogleda kada:

- Umanjuje ulogu Augusta, prikazujući ga kao i paničara, dok Tiberije zadržava hladnokrvnost i promišljenost u tim teškim danima, što se može otkriti kada se čita “između redova”.
- Umanjuje zasluge i djelovanje Germanika u toku ustanka dok suprotno od toga prešućuje nesumnjive greške Tiberija, ne samo na vojnom planu.
- Povećava snagu i brojnost ustanika i uopće predimenzionira opasnost koju su oni predstavljali, sve s ciljem da pokaže sa kakvom se velikom opasnošću od strane Dalmatinaca i Panona bila suočila Rimska Država, a sa kojom je na kraju Tiberije uspio da uspješno izađe na kraj.

Velej je u sklopu toga uzdizao i karakterne osobine naroda koji su naseljavali jedinstvenu provinciju Ilirik, pa na istom mjestu gdje obznanjuje svoju namjeru o detaljnijem prikazu, kaže za stanovnike Dalmacije i Panonije “...*virium excelsissimasque*...”, upotrijebivši vrlo zanimljivu konstrukciju koja se sastoji od superlativa pridjeva *excelsus*, koji se može prevesti kao uzvišen, visok, odličan. I na drugom mjestu nešto dalje u tekstu i to direktno vezano za posljednju fazu ustanka, Velej ističe ratobornost i ratničko umijeće i to eksplicite za Piruste i Desitijate. Iako su Desitijati i Pirusti, kao i drugi ilirski narodi nesumnjivo u svome temperamentu održavali i određene doze borbenosti, beskompromisnosti (zašto ne i tvrdoglavosti) i umijeća ratovanja koje su kod njih bile nešto izražajnije, svako Velejevo prenaplašavanje njihovih kvaliteta te njihovo stalno ponavljanje potrebno je promatrati u kontekstu povlađivanja Tiberiju, koji je “eto uspio da pobijedi tako moćnog, snažnog i plemenitog višestoljetnog rimskog neprijatelja i u to u njegovoj nepristupačnoj i teško osvojivoj zemlji”. A u stvarnosti radilo se o narodima koji su se nalazili na razini društveno-političkog, gospodarskog i općeg kulturnog razvitka koja je bila nešto ispod generalnog prosjeka sračunatog za sve narode sa kojima su Rimljani u toku svoje povijesti dolazili u intenzivni kontakt i međusobnu interakciju. Ilirski narodi uključujući i Desitijate i Piruste samo su branili svoja prava i svoju zemlju, u pojedinim momentima sa očajničkim žarom. S druge strane dok je značaj i uloga -po rimske imperijalne interese- Tiberija preuveličavana, a Germanika umanjivana u toku rata u dinarskom pojasu i južnoj Panoniji u periodu od 6. do 9. god. n.e., sam opći tok operacija u toku ustanka, posebno

onih koje su izvodile rimske i savezničke jedinice je u Velejevom djelu u načelu vjerodostojan. Korumpiranje povijesne činjenice vođenja općeg toka vojnih operacija prezentiranog u glavnim crtama nije u svojoj bitnosti moglo da bude dobar objekt na kome bi se primijeno dalje Velejevo pretjerano dodvoravanja. Uostalom on sam je kao iskusni i aktivni viši oficir u ovom pogledu morao biti pažljiviji i vjerodostojniji.

Kada je riječ o prikazu ili bar nagovještaju prikaza unutarnje konstitucije čitavog ustanka u Velejevom nacrtanom opisu, moramo istaći da je ono vrlo mršavo predstavljeno, pa i na momente kontradiktorno. To je i rezultat i nacrtnog karaktera njegovog opisa rata, ali i nekih drugih činilaca. Osnovna kontradikcija ne samo sa drugim vrelima, nego i sa samim sobom ogleda se u tome što Velej često i to u kasnijim dijelovima opisa promatra i opisuje ustanak gledajući ga ne u njegovoj cjelini nego odvojeno na njegove (panonski i dalmatinski) segmente. U tom slučaju (a bez današnjeg poznavanja i analiziranja nama dostupne druge izvorne pisane građe o ratu 6-9. god. n.e.) mogli bismo steći vrlo pogrešan utisak kao da je riječ o dva paralelna pokreta sa malo dodirnih točaka i sa dosta labavom vezom. Naravno taj njegov opis je u koliziji sa podacima koje prezentira na početku svoga opisa gdje govori o zajedničkom nastupu ilirskih naroda, i stvaranju jedinstvenog Saveza i zajedničkim vrhovnim vojvodama. Ta različitost prezentiranja je rezultat i činjenice da je Velej rat promatrao iz svoje perspektive, sa ratišta na kojima je boravio i na koja se prebacivao. Nesumnjivo je njegov prevashodni boravak na dijelu ratišta koji se nalazio u panonskom bazenu, i kasnije prebacivanje glavnog toka rata na dinarski masiv (u čemu on ne učestvuje), odigrali veliku ulogu u tom načinu prikazivanja i kroničnom kod njega prisutnom davanju prvenstva u stvarima koja se tiču pokretanja ustanka, stvaranja Saveza i daljeg razvitka rata Panoniji u odnosu na Dalmaciju. Tako je i činjenica da je on bio neposredni učesnik i svjedok dijela ratnih događaja koje opisuje uz već navedeni i objašnjeni nacrtni karakter opisa imala izvjesnu ulogu u iskrivljenosti nekih podataka. To je sasvim razumljivo ako se ima u vidu da je kao aktivni učesnik na terenima bojišnica rata, Velej imao sasvim drugačiju perspektivu na kojoj je temeljio svoj nacrtni opis nego što je to bio slučaj sa npr. Kasijem Dionom. Velejev vidik je zbog boravka na ratištu bio sužen, primarno orijentiran samo na područje na kome se nalazio i na kome je imao odgovornost i teško je mogao u cjelini sintetizirati sva događanja u ustanku na ravnopravan i kritički način. To upravo dokazuje već navedena unutarnja kontradikcija jer posebice navođenje panonske i dalmatinske kampanje odvija se upravo u onim dijelovima nacrtnog opisa koji odgovaraju periodu Velejevog dolaska na ratište i boravka na njemu, dok na sam početak opisa rata, za koji on nije neposredni očevidac, stavlja podatke koji potvrđuju ipak zajednički nastup. Osim toga Velej je kao

učesnik rata, prilikom oblikovanja nacrtanog opisa sigurno patio i od “sindroma sudioničke pristranosti” koji je inače kronično prisutan kod većine autora koji opisuju rat, ili samo neke njegove aspekte čiji su bili aktivni učesnici i sudionici. Temelj toga sindroma leži u tome što pisac smatra da više može vjerovati svojim očima, svojim ušima, svome sjećanju, svome emocionalnom iskustvu na koji je doživio određeni događaj, svojim shvaćanjima o tome ratu i uopće svemu onome što je proživio, a što zna čovjeka prilično zavesti i prevariti u ocjeni, nego podacima i informacijama koje je dobio preko drugih vrela, makar oni bili i znatno realniji, tačniji, prizemljeniji i jasniji. Pogotovu se utjecaj toga sindroma pojačava ako pisac kao temelj toga opisa koristi dnevnik koji je vodio, ili neke druge zapise, napomene i zabilješke sličnog karaktera. U tom slučaju, pisac poglavito daje prednost onoj predstavi nekog događaja na način kako ju je on doživio, i samo potpuno postojan pisac sa razvijenim osjećajem za povijesnu metodologiju, a i to nakon poticanja određenog vremenskog perioda može relativizirati negativni utjecaj sindroma, ali ga i ne potpuno odstraniti jer je on nepovratno kao aktivni učesnik ratnih zbivanja “korumpiran” onim što je doživio. Istine radi potrebno je naglasiti da gore opisana vrsta pristranosti ne podrazumijeva da je autor namjerno iskrivljavao podatke i procese i predstavljao ih pogrešnim ili ih zamagljivao i prešutkavao, jer pisac-sudionik događaja koji opisuje, je pod utjecajem “sindroma sudioničke pristranosti” stvarno vjerovao u tačnost svojih pretpostavki i onoga što je napisao. Velej Paterkul je osim toga bio i vojnik od zanata, tako da je njegovu predstavu o ustanku potrebno analizirati imajući na pameti i ovu činjenicu. On je bio i narator, a ne i stvarni povjesničar. Njegov opis ratnih zbivanja je pored toga što je opterećen pretjeranom apologijom Tiberiju koja se sreće skoro u svakom dijelu i odjeljku Velejevog izvještaja, je u odnosu na koncizan i “zanatski” i metodološki urađeni Dionov izvještaj slikovit i živopisan. Opisi pojedinih zbivanja sadrže u sebi prilično izrazito ovu slikovitost i Velejeve “duboke opservacije” i zaključke koji kao po pravilu sadrže i pohvalu Tiberiju ili ukazanje na njegove vrline i mudrost.

Publije Ovidije Nazon (*Publius Ovidius Naso*, živio 43. god. p.n.e. – 17. god. n.e.) je bio još jedan suvremenik ustanka 6-9 god. n.e. U *Epistulae ex Ponto* koje je pisao u izgnanstvu na crnomorskoj obali, Ovidije je ostavio spomen Batona Desitijatskog i slikovit opis Tiberijevog trijumfa. Ovidije trijumf opisuje u svome stihovanom pismu Germaniku. U njemu, skoro jednim patetičnim tonom, opisuje trijumf, a pismo ima osnovni cilj → da se Germanik podstakne da učini nešto kako bi se prema Ovidiju postupilo milostivo i omogućio mu se povratak u Rim i Italiju²⁷. I ako predemo preko

²⁷ Razlozi zbog čega je August dao prognati Ovidija su i danas najintrigantniji detalj historiografije koja se bavi augustovskim dobom. Jedino što je sigurno poznato, a da ne ulazi u sferu špekulativnosti, jeste čuvena

“ulizivačkog” stila Ovidija, ostaju činjenice o izgledu trijumfa koje su vjerojatno vjero-dostojne. On sigurno nije osobno prisustvovao trijumfu, ali je sudeći po podacima koje navodi bio dobro informiran o trijumfu i njegovom toku, kao i o sudbini zarobljenih ustaničkih vrhovnika (uključujući i Batona Desitijatskog kojeg i imenuje).²⁸

Plinije Stariji (*Caius Plinius Secundus Maior*, 23/24. god. n.e. - 24. VIII 79. god. n.e.)²⁹ je bio jedan od najvećih enciklopedista antičkog svijeta, svestrana i obrazovana osoba koja je za monumentalno enciklopedijsko djelo *Naturalis Historia* koristila radove iznimno velikog (i za moderne uvjete) broja autora, te službene državne, provincijske, lokalne dokumente. I Plinije Stariji u svojoj “NH” daje, u skoro “telegrafskom” maniru (koja se izražava i kroz zbijenost teksta i podataka te škrtost u izražavanju i taksativno izlaganje), u biografiji Oktavijana Augusta³⁰ dosta oskudne ali vrijedne podatke o ustanku, posebno one koji se odnose na opće stanje Rimske države i vladajuće familije u tome vremenu.³¹ Iz činjenice da Plinije Stariji kaže da je u Iliriku izbila pobuna (*rebellio Illyrici*), on se iz razloga što upotrebljava službeni naziv koji se tada odnosio na dinarski pojas i panonski bazen za ovu informaciju služio najvjerojatnije nekim zvaničnim dokumentima koji su izdati u tom periodu.

Svetonije (*Caius Suetonius Tranquillus*, cc 71 – cc 135. god. n.e.) se na više mjesta u svojim životopisima Augusta i Tiberija osvrnuo na događaje i događanja vezana za ustanak i situaciju u tadašnjem Iliriku.³² Od tih sporadičnih podataka, najveći opseg

sentenca samoga Ovidija u njegovom djelu *Tristia* (II, 207-208): *Perdiderint cum me duo crimina, carmen et error / alterius facti culpa silenda mihi...* Za sada nauka još uvijek nije uspjela odgonetnuti koje su to pjesma i greška uzrokovala da Ovidije bude, i to usred rata u Iliriku, prognan na sami kraj tadašnjeg imperija rimskog naroda. O Ovidiju, njegovom progonstvu i podacima o Iliriku v. Mesihović, 2008 A

²⁸ Ovid. *Ex Ponto*, II, I (*Germanico*), 1-68; Ovidije zahvaljuje slavi (ili javnom mnenju ili javnom glasu ili priči) da je iako zatvoren među Getima ipak vidio veličanstveni trijumf. Ovo je dokaz da su vijesti iz Rima, i to prilično detaljne, dolazile i u najudaljenije dijelove Imperije i da je ustanak i ono što se zbivalo u vezi njega bilo više-manje poznato. Moguće je da je Ovidije dobio pismo nekog svog prijatelja/prijateljice koji je bio očevdac trijumfa jer je opis ipak i previše detaljan da bi se mogao dobiti samo zahvaljujući usputnoj vijesti ili raspirivanjima kod pojedinaca koji bi došli do Ponta. Ovidijeva pisma sa Ponta su u kontekstu znanstvenih istraživanja ustanka 6-9 god. n.e. ostala potpuno zanemarena i do danas ih nije niko obrađivao po pitanju odnosa prema ustanku, osim spominjanja u natuknici Williama Smitha (1867, I: 475). Inače u djelima *Tristia* (II, 225) i *Ex Ponto* (II, II, 75 - 84) Ovidije ima još podataka koji se odnose na zbivanja u Iliriku od 6. do 9. g. p.n.e. To ne bi trebalo čuditi kada se zna da je Ovidije suvremenik ustanka i da su se najtraumatičnija zbivanja i iskustva u njegovom životu odvijala u istom vremenu kada i ustanak. O Ovidijevom progonstvu i boravku na Pontu (u gradu Tomis u današnjoj Dobruđi) te o *Tristia* i *Ex Ponto* v. Introduction u Loeb izdanje Ovidijevih *Tristia* i *Ex Ponto*. O Ovidiju i Iliriku v. Mesihović, 2008 A.

²⁹ Wells, 1995: 287

³⁰ Prije usinovljavanja od strane Gaja Julija Cezara zvao se Gaj Oktavije (*Caius Octavius*). Nakon usinovljavanja Gaj Julije Cezar Oktavijan (*Caius Iulius Caesar Augustus Octavianus*), a od prvog sporazuma sa Senatom 27. god. p.n.e. dodao je svome imenu i počasni naziv August (*Augustus*) = uzvišeni. Koristio je i naziv Imperator Cezar božanskog (deificiranog Julija Cezara) sin, August (*Imperator Caesar divi filius Augustus*).

³¹ Plin. *NH* VII, 149

³² *Svet. Aug.* 25; *Tib.* 16-21

ima onaj eksurz u Tiberijevom životopisu u kojem on gledano kroz vizuru djela i načina života Tiberija daje nešto ipak sadržajnije prikaz sa zanimljivim podacima o ustanku i o sudbini ustaničkog vojvode Batona Desitijatskog, kojeg on naziva panonskim.

Zahvaljujući natpisu otkrivenom 1952. god. u Svetonijevom rodnom mjestu *Hippo Regius*, znamo da je Svetonije obnašao čitav niz važnih službi u državnoj službi kao što su *a bybliothecis*, *a studiis* i *ab epistulis*, koje su mu omogućavale svestran uvid u državne arhive i biblioteke.³³

Na ustanak Svetonije se osvrće iz perspektive njegovog istraživanja princepsa Tiberija, koji je bio vrhovni zapovjednik protu-ustaničkih trupa. To je uvjetovalo da on samom ustanku nije posvetio dovoljno pažnje i da mu je prikaz dosta štur, ali je zato u pojedinim detaljima konkretan i na pojedinim mjestima koncizan. On u svezi ustanka daje informacije općeg karaktera te one koje bi najbolje koristile u oslikavanju Tiberija kao državnika i vojnika, njegov karakter i druge osobine. Sve ostalo je smatrano nepotrebnim balastom, te se nije posvećivala dodatna pažnja istraživanju pojedinih tih sporednih stvari kao što je npr. tzv. panonska pripadnost Batona Desitijatskog, te nazivanje ustanika samo Panonima, što može bez detaljnijeg uvida u spomenutu problematiku da izazove donošenje pogrešnih zaključaka. Svetonije je nastojao i da realno predstavi mjesto koje je Tiberije zauzimao u svim događanjima između 6. i 9. god. n.e., i ta njegova slika je za razliku od Velejeve sa jedne strane i kritičara Tiberija sa druge strane mnogo uravnoteženija i prihvatljivija. Svetonije je nastojao da čitav niz različitih mišljenja koja su postojala o Tiberiju, većinski negativno intoniranih, dodatno provjeri, o čemu i sam svjedoči.³⁴ Tako da iako njegovo djelo sadrži i dosta glasina i tipičnog traća, Svetonije ne ignorira niti (namjerno) pogrešno i tendenciozno interpretira informacije iz svojih vrela. Samim tim se nameće zaključak da su podaci koje on donosi u svome djelu tačno takvi kakvi jesu postojali u vrelima koje je on koristio i da su nisu prošli neku Svetonijevu prilagodbu. I te šture podatke Svetonije je crpio iz djela drugih pisaca i u arhivskoj građi koja mu je bila dostupna. Sudeći po čestoj upotrebi termina Ilirik koji je bio službena kategorija Rimske Države za dinarski pojas i panonski bazen i u periodu ustanka,

³³ Služba *a bybliothecis*, je značila da je Svetonije bio odgovoran za sve gradske biblioteke grada Rima, *a studiis* je bila služba koja bi najprikladnije odgovarala nekoj vrsti arhivskog radnika koji je odgovoran za brigu, uvid i korištenje državne dokumentacije. Posebno je kancelarija *ab epistulis* davala Svetoniju (posebno u periodu Hadrijanove vladavine i to u razdoblju 117-122. god. n.e.) veliku moć i značaj unutar hijerarhije principatske birokratske sheme, uključujući i pristup svim državnim dokumentima. Svetonije je možda jedno vrijeme bio i član *consilium principis*. Svetoniju je inače mnogo u karijeri, dodatnom obrazovanju i uopće životu u prijestolnici i Italiji pomoglo i prijateljstvo sa Plinijem Mlađim, koji mu je u neku ruku bio i zaštitnik i pokrovitelj, a kasnije i Septicija Klara (*Septiciusa Clarusa*) pretorijanskog prefekta (*Plin. Min. Ep.* 1, 24, 3; 5, 10, 3).

³⁴ *Svet. Tib.* 21

izvorna građa (iz kojih je izvlačio podatke vezane za razdoblje od 6. do 9. god. n.e.) sadržavala je i službene državne dokumente.

Svetonije se za podatke koje donosi o ustanku, služio i pismima koja su predstavljala korespondenciju Augusta sa Tiberijem dok se ovaj nalazio na ratištima.³⁵ Sam Svetonije nije naveo na koje ratove se odnose odabrani odlomci iz Augustovih pisama upućenih Tiberiju, ali se vjerojatno po stilu i samom sadržaju odnose na razdoblje nakon adoptiranja Tiberija 4. god. n.e. I iz same činjenice da on spominje ta pisma jasno je da je bio u mogućnosti da neposredno ima uvid i u ona pisma koja su služila kao korespondencija između Augusta i zapovjednika rimskih trupa na ilirskom ratištu 6-9. god. n. e, a koja su nesumnjivo postojala i bila arhivirana. Ne bi trebalo isključiti ni mogućnost da se od strane Svetonija izabrani odlomci upravo odnose na vrijeme spomenutog rata i da oslikavaju iz prve ruke stanje duha rimskog političkog i vojnog vrhovništva. To se posebno odnosi na drugi i četvrti fragment izvoda iz primjera Augustove korespondencija sa Tiberijem koje donosi Svetonije u Tiberijevom životopisu. Iz samoga konteksta tih odlomaka i tona i načina obraćanja Augusta Tiberiju kao spasiocu Države i rimskog naroda, te činjenice da ih piše već ostarjeli August, mogli bismo pretpostaviti sa velikom vjerojatnošću da se bar neki od navedenih odlomaka odnose na korespondenciju Augusta sa rimskim vrhovnim zapovjedništvom na iliričkom ratištu. Uostalom ovi odlomci se u Svetonijevom tekstu nalaze u blizini podataka u kojima se govori o Tiberijevom ratovanju u Iliriku u periodu 6-9. god. n.e., i na Rajni i germanskim zemljama u periodu 10-12. god. n.e.

Flor (ili *Iulius Florus* ili *Lucius Anneus Florus* ili samo *Annaeus Florus* ili *Publius Annius Florus*), živio je za vrijeme Trajana i Hadrijana (ili možda i kasnije za vrijeme Marka Aurelija) i uradio je jedan vrlo, vrlo sažeti prikaz Livijevog djela, ali koristeći i druge izvore.³⁶ U Florovim epitomama (II, 25) gdje se govori o *Bellum Delmaticum* se nalazi i jedan zanimljiv i iznimno vrijedan podatak koji se najvjerojatnije odnosi na sami kraj rata 9. god. n.e., i neposredno vrijeme nakon njega jer se spominju i August i izvjesni Vibije, kome se povjerava zadatak konačnog i kompletnog pokoravanja Ilirika i koji upravlja pobijeđenim "divljim narodom" koji je usto jedan i od najglupljih naroda. Ovaj podatak ukazuje da je možda u Livijevom (59. god. p.n.e. – 17. god. n.e.) djelu određena pažnja bila posvećena i ustanku 6-9. god. n.e. Samo se ne zna u kojem obliku i kojim dijelovima ratišta je bila posvećena pažnja, jer ono što je kod Florusa sačuvano odnosi se na dinarski aspekt i to onaj u dubljoj unutrašnjosti i to samo za sami kraj rata i prvo poslijeratno stanje

³⁵ *Svet. Tib.* 21

³⁶ Iako je Floru bio glavni izvor, Livije nije bio i jedini izvor koji je koristio, pa su izvjesno upotrijebljeni i radovi Salustija i Cezara, a možda i Historije starijeg Seneke. v. Introduction u Loeb izdanju Florusa, x-xi. Tako je moguće i da podaci o Vibiju nisu morali doći iz Livijevog djela, nego iz nekog drugog vrela.

u dinarskom pojasu, novoj provinciji Gornji Ilirik ili Dalmacija. Isto tako se ne zna da li su one vrlo oštre konstatacije o divljem i glupom narodu protiv kojih djeluje i kojima upravlja Vibije bile iz Livijevog djela, što ne bi trebalo apriori isključiti, ili su Florova zamisao (možda i rezultat njegovih vlastitih arhivskih istraživanja) ili su izvučene iz nekog drugog izvora. Livije je uostalom živio za vrijeme ustanka i kao starac je bio svjedokom svega onoga što je sa sobom donio ustanak, jedno od najvećih iskušenja Augustove vladavine od 31. god. p.n.e., pa je moguće da su kod starog povjesničara dok je pisao o ratu 6-9. god. n.e., proradile i emocije, bolje reći mržnja prema surovom neprijatelju, a poslije prezir prema pobijeđenom stanovništvu.³⁷ Ustvari najteže riječi prema nekom stranom narodu u Florovim epitomama su upravo posvećene Dalmatincima.

Livije je u svojoj povijesti vjerojatno spominjao i Oktavijanovu kampanju iz 35-33. god. p.n.e., Agripine i Tiberijeve panonske ratove, događaje u kojima se on morao osvrnuti i na etnografsku sliku dinarsko-panonskog prostor i na neke aspekta postojanja Desitijata, njihove narodnosne zajednice i političke jedinice. Naravno s druge strane ne bi trebalo ni odbaciti mogućnost da je podatke o Vibiju i Dalmatincima Flor uzeo iz nekog drugog vrela.³⁸

I kod rimskog (istina maloazijskog porijekla) senatora, državnog dužnosnika, provincijskog namjesnika i historičara **Kasija Diona Kokejana** (Δίων ὁ Κόσσιος, *Lucius Cassius Dio Cocceianus*, živio cc 155. god. n.e. Nikeja u Bitiniji – cc 235. god. n.e.)³⁹ se kao i u slučaju Veleja Paterkula, podaci o Desitijatima nalaze uklopljeni u izvještaj o Velikom Ilirskom ustanku.⁴⁰ Ustvari okosnicu čitave pisane izvorne građe o ustanku danas predstavljaju upravo ova dva izvještaja, od Veleja Paterkula i dva-stoljeća kasniji od Kasija Diona. Izvještaj Kasija Diona o ustanku 6-9. god. n.e., uklopljen je u njegove LV. i LVI. knjige i to od LV, 29, 1 do LVI, 17, 2 i prilično je opširan. Sudeći po sadržaju

³⁷ Trideset Livijevih knjiga, nažalost danas izgubljenih, je pokrivalo razdoblje od 44. god. p.n.e. do 9. god. n.e. Buchan, 1969: 6-7. O Liviju v. Budmir – Flašar, 1963, 397-405. Ako je Livije spominjao ustanak 6-9. god. n.e. onda se to nalazilo u knjigama u kojima se opisivala vladavina Oktavijana Augusta nakon Akcija (134-142. knjiga) i koje su možda publicirane do 17. god. n.e. Dosta sažet uvid u sadržaj tih knjiga se može dobiti preko excerpta iz IV. st. n.e. (*Periochae*). U *periochae* nedostaju sažeci za 136. i 137. knjigu, iako postoji mogućnost da su oni integrirani u 141. knjigu.

³⁸ Po Pareti – Brezzi – Petech 1967: 360-361 Livijeva *Ab urbe condita libri CXXXXII* se završavala do 9. god. p.n.e., vjerojatno zbog sadržaja periohe Livijeve CXLII knjige koja govori o 9. god. p.n.e. i sudbini Druza i njegovoj smrti i pogrebu. To bi značilo da u ovoj Livijevoj povijesti nije bilo spomena o ustanku iz 6. god. n.e., pa bi samim tim Flor podatke o Postumu i Dalmatincima morao uzeti iz nekog drugog vrela.

³⁹ O Kasiju Dionu v. Đurić, 1972: 712-713; Isto, 2003: 742; Pašalić, 1975, 385-394; Gračanin, 2005; Mesihović, 2007 A: 60-67; Isto, 2011 A: 18-24; Mesihović-Šaćić, 2015: 105-107.

⁴⁰ O Kasiju Dionu kao vrelu za rat 6-9. god. n.e., v. Pašalić, 1975: 385-394; Međutim potrebno je naglasiti da u toku čitave svoje studije Pašalić, ne uzima u razmatranje činjenicu da su Kasije Dion i njegov otac bili namjesnici Dalmacije, što je činilac bez kojeg se ne može dati potpuna slika o Dionu kao osnovnom vrelu za izučavanje ustanka 6-9 god. n.e. Dobar prikaz podataka koje donosi Kasije Dion o ilirskom prostoru i o njihovoj relevantnosti v. Gračanin, 2005

i koncepciji svoga izvještaja o zbivanjima iz 6-9. god. n.e., Kasije Dion se nije služio izvještajem i podacima koje je prezentirao Velej Paterkul, koji je bio suvremenik i svjedok ratovanja na iliričkom prostoru. On je znatno opširniji i njegov prikaz je općenito gledajući sadržajnije i zatvorenija cjelina u odnosu na ono što pruža Velej. Izvještaj Kasija Diona upravo najviše iz razloga da je dovršen i predstavljen u finalnoj verziji, ima prvenstvo, pa i samim tim i veću vrijednost u odnosu na nacrtani opis koji nudi Velej Paterkul, koji ipak nije predstavljen u svojoj završnoj verziji. Uslijed toga Dion raspolaže sa znatno više detalja i podataka odnosne naravi, npr. da nema Dionovog podatka LV, 29, 2 u kome se naglašava da je Baton "Desitijat" mi ne bismo znali koja je bila narodnosna pripadnost, i vjerojatno bi ga proglasili "čistim" Panonem, jer ga uostalom takvim označava sam Svetonije.⁴¹ Bez Dionovih podataka ne bi se ni znalo ni koji se to Baton od njih dvojice predao Tiberiju, jer Velej u opisu događanja kod rijeke *Bathinus* i pada Panonije kaže samo da se Baton, ne precizirajući koji, predao.⁴² I samo vršeći usporednu analizu ovog Velejevog podatka sa odgovarajućim Dionovim podatkom, može se doći do pravilnog shvaćanja i događanja vezanih za predaju i kasniji pad Panonije i uloga koje su u svemu tome imale pojedini ustaničke vrhovne vojvode. U izvještaju Diona, mi nalazimo čitav niz podataka kojih nema ni kod Veleja a pogotovu ne kod Svetonija, dok s druge strane ni Dion ne spominje neke detalje koji su kod Veleja slikovito prikazani, kao npr. događanja na rijeci *Bathinus*, što se može objasniti i time što Dion u načelu i po temeljnoj intenciji svoga djela, za razliku od Veleja, ne pati od dodvoričke slikovitosti ni prema kome.⁴³ Ali Kasije Dion ne daje, za razliku od

⁴¹ *Svet. Tib.* 20

Iako bismo iz činjenice da Velej Paterkul kada opisuje kraj rata u kome je preostao kao vrhovni vojvoda samo još jedan Baton, govori da su se među posljednjim narodima koji su se predali bili Desitijati i Pirusti (II, CXV, 4), možda mogli na neki način logički povezati Batona sa spomenutim narodima, pa prema tome i špekulativno determinirati njegovu narodnosnu pripadnost.

⁴² *Vell.* II, CXIV, 4

⁴³ Posebno zabrinjava činjenica da bi bilo kakva rekonstrukcija ustanka 6-9. god. n.e., bez Dionovog opisa bila potpuno pogrešna u odnosu na ono što se stvarno događalo, jer bi bila zasnovana na okvirnim, nacrtanim, fragmentarnim i tendencioznim podacima. Samo konfrontiranje Velejevih, Plinijevih i Svetonijevih podataka sa opisom koji donosi Kasije Dion može dovesti do pravilnijeg sagledavanja povijesnog fenomena ustanka. Ovo ukazuje na svu relativnost literarne građe, koja bi mogla da zavede istraživača i odvede ga u pogrešnom pravcu, što bi se neminovno desilo i u slučaju ustanka, da se srećom ne raspolaže sa Dionovim opisom. A sada na ovom mjestu povijesna kritičnost mora postaviti još jedno pitanje → koliko je i sam Kasije Dion relevantan po opisu ratu i da li i on odstupa od stvarne istine, odnosno stvarnih događaja i dešavanja koje prikazuje, i ako da u kojoj mjeri i u kojim podacima i radi čega. Ali bez dodatne pisane ili bar nekih elemenata materijalne izvorne građe na to pitanje će se teško moći sa apsolutnom i decidnom sigurnosti odgovoriti. Ipak na osnovi sagledavanja čitavog Dionovog opisa može se ipak najvjerojatnije smatrati, da je Dionov opis od sve one pisane izvorne građe sa kojim se sada raspolaže ipak najpribližnji onome što se stvarno događalo u Iliriku u periodu od 6. do 9. god. n.e. Samo možemo žaliti za time što je nestala sva ostala pisana izvorna građa o ustanka, a koja je nesumnjivo postojala jer su Svetonije, Plinije Stariji i Kasije Dion koji nisu bili suvremenici rata, morali raspolagati sa nečim na osnovi čega su u svoja djela ugrađivale bilo pojedine podatke bilo čitave opise u svoja djela. Kao što je rečeno ni jedan od sva tri

Svetonije ni statističke podatke u vezi angažmana trupa, a od Veleja o brojnosti ustanika i učešću pojedinih legija. Iz svega navedenog, može se sa visokom dozom sigurnosti reći da su poglavlja LV, 29 – LVI, 18 iz djela Kasija Diona najvažniji i najobimniji opis Velikog Ilirskog ustanka u odnosu na ostale poznate i dostupne izvorne podatke, a koji su govorili o ovom za današnje iliroslavenske prostore sudbinski prelomnom historijskom dešavanju.

Iako piše dva stoljeća nakon završetka Velikog Ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n.e. Kasije Dion je za svoj opis rata koristio vjerojatno vjerodostojnu izvornu građu, koja je za sada još uvijek nepoznata. Riječ je o veoma obrazovanoj i načitanoj, uz to i izrazito bogatoj, osobi koja je imala pristup u državne pa i značajnije privatne knjižnice. Zato ne treba da iznenađuje da je on na raspolaganju za opis dešavanja za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka imao značajnu građu. Velika pažnja (najveća u odnosu na sve ostale rimske pisce čija su djela sačuvana) koju je Dion posvetio ustanku da se objasniti njegovim boravkom kao provincijskog namjesnika u Dalmaciji i Gornjoj Panoniji,⁴⁴ gdje je on mogao raspolagati sa provincijskim i drugim regionalnim, lokalnim i privatnim arhivima i dokumentima, dolazio u dodir sa povijesnim djelima provincijskog ili lokalnog karaktera, natpisima iz toga perioda, pa i kolektivnim sjećanjima i tradicijama na te događaje koja su još uvijek bila prisutna. Dok je bio namjesnik provincije Dalmacije, Kasije Dion je moguće nailazio na natpise i spomenike iz perioda ustanka (npr. *tropeum* u Tiluriju). Uz to, Kasije Dion je mogao računati na brojna i iskusan i personalni, ali i javni sekretarijat koji bi mu pomagao u skupljanju građe.

Uostalom Kasije Dion, koji je bio i vrsni intelektualac i povjesničar, sigurno je smatrao neophodnim da se dobro upozna sa poviješću i tradicijama provincija koje je dobivao u namjesništvo i naroda koji su u njima prebivali.⁴⁵ Kasije Dion je bio namjesnik Dalmacije 224-226. god. n.e. (prije je bio namjesnik Afrike), a Gornje Panonije 226-228. god. n.e.⁴⁶

spomenuta pisca nije koristio drugoga, a niti Veleja Paterkula, jer njihovi podaci i opisi razlikuju čak i u primjenjivanoj terminologiji npr. indikativan je slučaj sa odnosom upotrebe izraza "*Illyricum*", "*Pannonia*", "*Delmatia*".

⁴⁴ Cass. Dio XLIX, 36, 4

⁴⁵ Potrebno je kada se razmatra poznavanje ilirskog prostora od strane Kasija Diona imati na umu da je i njegov otac M. Kasije Apronijan (*M. Cassius Apronianus*) bio namjesnik Dalmacije vjerojatno 185. god. n.e. (Cass. Dio XLIX, 36, 4), te je vrlo vjerojatno i Kasije Dion još kao dječak boravio i živio određeni period u Dalmaciji, te je tako on za tu ilirsku provinciju bio vezan čitavim spletom okolnosti još od najranijih razdoblja svoga života, što je neminovno moralo imati utjecaja na njegovo poznavanje lokalne dalmatinske povijesti. A sudeći po tome što on ustanku daje u svome djelu prilično dosta prostora za razliku od čitavog niza drugih antičkih povjesničara u Dalmaciji je još u II. pa i na samom početku III. st. n.e. vjerojatno još uvijek bilo živo povijesno sjećanje i tradicija na Veliki Ilirski ustanak iz posljednje dekade života prvog princepsa. Sam Kasije Dion se samim tim mogao naći pod utjecajem toga "dalmatinskog", pa je smatrao za shodno da u svome djelu posveti i obradi povijesni proces ustanka ilirskih naroda 6. god. n.e.

⁴⁶ Cass. Dio XLIX, 36, 4; Bojanovski, 1988: 50

Znači Dion je djelo konačno napisao nakon što je obnašao te funkcije, jer i sam kaže, kada opisuje Panone, njihov način života, ali i karakter, kvalitet ali i teškoće i vrijednost življenja u toj zemlji čije su osobnosti prilično strane jednom Mediterancu kakav je bio Kasije Dion, da to zna ne samo iz onoga što je čuo od drugih ili pročitao, nego i iz iskustva koje je o njima stekao dok je bio namjesnik Gornje Panonije.⁴⁷ Radi toga je razumljivo je da je on u sebi prirodno morao akumulirati znatno više znanja o Dalmaciji i ilirskim zemljama uopće, nego npr., Tacit, Svetonije i Flor. Uostalom i drugi glavni izvjestitelj o ustanku, Velej Paterkul je bar najmanje jednu godinu u kontinuitetu boravio u ilirskim zemljama, tako da možemo sa sigurnošću tvrditi da bi naša sadašnja i raspoloživa izvorna građa o ustanku 6-9. god. n.e., bili znatno siromašnija da Velej Paterkul i Kasije Dion nisu boravili u ilirskim zemljama jedan duži period, obnašajući oficijelne dužnosti.

Kasije Dion je koristio za opis ustanka izvornu građu koja je nastala sigurno u I st. n.e., a vjerojatno do početka njegove druge polovine. Tako se on u slučaju opisa ustanka najviše služio građom koja je kada je nastajala nije bila suviše vremenski udaljena od događaja koji je opisivala, a dijelom možemo pretpostaviti da mu je bila i suvremena. Ali to ne isključuje da je on bio u prilici da podatke o ustanku, crpi i iz djela koja su nastajala iz kasnijih perioda, ali koja su se po konkretnom pitanju ipak bazirala na onome što je napisano u tim prvim desetljećima nakon ustanka. Pošto je živio skoro dva stoljeća kasnije, Dion je u kompilaciji dijela svoje Rimske povijesti gdje nas izvještava o događanjima vezanim za ustanak (i samim tim i o Desitijatima) morao koristiti izvornu građu koja je vjerojatno bila i dosta sadržajna i raznolikog karaktera kao što su ranija povijesna djela, memoari i biografije učesnika u ratu, državna i provincijska arhiva, izvještaji i zapisnici sa ratišta, a možda narodna tradicija i natpisi.⁴⁸ Međutim Kasije Dion je tu izvornu građu u svoju sintezu unio sažimajući je, što može objasniti činjenicu da se kod njega nailazi na veliki broj podataka povezanih više-manje (za razliku od Veleja Paterkula) u jednu smislenu cjelinu zasnovanu na uzročno-posljedičnoj vezi, ali bez detaljisanja i dubljeg promišljanja u vezi tih podataka, čime pojedini događaji koje on prezentira izgledaju nedorečeni.

⁴⁷ Cass. Dio XLIX, 36

⁴⁸ Za fazu Oktavijanove kampanje 35-33. god. p.n.e., moglo bi se smatrati da je Dion koristio kao izvornu građu Augustove memoare, historije Azinija Poliona i Kremucija Korda. Šašel Kos, 1999: 261; Čini se na osnovi uspoređivanja opisa kampanje 35-33. god. p.n.e., i ustanka 6-9. god. n.e., kod Kasija Diona da je njegov opis ustanka precizniji, detaljniji i opsežniji što je činjenica koja bi govorila u prilog toga da je Dion imao na raspolaganju bolje i jasnije izvore, bar u vidu nuđenja konkretnih a ne samo uopćenih podataka, za ustanak nego za kampanju 35-33. god. p.n.e. Zanimljivo je da je u slučaju opisa kampanje, kod Diona obrnuta situacija u odnosu na ustanak, u još jednom pogledu a to je da je znatno veća pažnja posvećena zbivanjima u japodskim i panonskim oblastima nego u onim "dalmatinskim", što je rezultat njegove izvorne građe za to konkretno razdoblje te načina njenog korištenja.

Iz činjenice da Kasije Dion u većem dijelu svoga opisa ustanka promatra zbivanja vezana rat iz vizure rimske strane fronta, on je u većini slučajeva koristio rimska vrela, ali sudeći po nekim podacima koji su nesumnjivo nastali na ustaničkoj strani, on nije u određenoj mjeri zanemario ni upotrebu domaće, ilirske građe, do koje je mogao doći kao namjesnik Dalmacije. Možda bi upravo odnos promatranja bilo sa rimske bilo sa domaće strane fronta odražavao i procentualni udio rimske i ilirske građe u Dionovom kreiranju opisa ustanka. Znači u slučaju izvještaja Kasija Diona, tvorci i učesnici realnih situacija iz vremena ustanka transformiranih u informacije sadržane u izvornoj građi koju je on koristio bili su u većini slučajeva Rimljani, i u manjem dijelu samoga izvještaja i domorodci. Te realne situacije čiji su tvorci, a koje su transformirane u informacije koje nalazimo kod Kasija Diona, bili ilirski ustanici predstavljene su npr. u opisima samog pokretanja ustanka, nastanka zajedničkog ustaničkog Saveza, zatim posebno u načinu zarobljavanja i suđenja Batonu Breučkom, i onim koji su vezani za događanja unutar Andetrija i Ardube.⁴⁹ Informacije koje kreiraju opise spomenutih događaja i procesa takvog su karaktera i opsega da su one neminovno morale nastati promatranjem sa ustaničke, ilirske strane, a ne rimske strane. Njihovi učesnici su samo domorodci, i sav razvoj tih situacija se odvija unutar toga ilirskog, domorodačkog, ustaničkog kruga. Opseg i preciznost detalja predstavljenih u tim informacijama mogli su dati samo aktivni i neposredni učesnici tih događaja, koji su u njih bili veoma upućeni. Nije nemoguće pretpostaviti i postojanje domaćih, "dalmatinskih" povijesti, nastalih neposredno nakon kraja rata pa sve do Dionovog namjesništva Provincijom.⁵⁰ Naravno s druge strane, moguće je pretpostaviti i da su rimsko-grčki pisci, čija je djela koristio Kasije Dion, dolazili do tih podataka korištenjem zvaničnih dokumenata i djela memoarskog tipa u kojima bi bila zabilježena saslušavanja zarobljenika ili skupljanja svjedočenja preživjelih ustanika. Tako je moguće pretpostaviti i da je Dion samo koristio samo rimska vrela, ali onda su i ona morala na neki način biti upoznata sa informacijama koje su nastale promatranjem sa ustaničke strane, a što bi onda Dion samo jednostavno kompilirao ili ekscerptirao. I u tom slučaju bi Kasije Dion koristio informacije nastale promatranjem sa domorodačke strane, samo posredno. Ipak bez obzira da li su realni tvorci pojedinih informacija koje su se nalazile u izvornoj građi korištenoj od Kasija Diona bili i samo ustanici, ta građa je oblikovana ipak vjerojatno prolazeći kroz rimsko-antički filter, ako ni zbog čega drugog (kao npr. da su te informacije nekako došle do rimskih pisaca koji bi ih iz raznoraznih

⁴⁹ Kada Velej govori o npr. početku ustanka i padu Panonije kao uostalom i o skoro svim drugim podacima iz rata 6-9. god. n.e., vidi se da su oni nastali promatranjem sa rimske strane.

⁵⁰ Možda bi ta činjenica objašnjavala da kod Diona postoji nesrazmjer u opisima borbi i aktivnosti koje izvode "dinarski", tj. "dalmatinski" ustanici u odnosu na njihov panonski pandan, što je opet različito od Velejevog pristupa.

razloga zapisali i tako utisnuli u kolektivno pamćenje) a ono činjenice da nije napisana na domaćem jeziku.⁵¹

Kasije Dion je bio veoma oprezan u upotrebi vrela koja je koristio i birao ih je veoma pažljivo i kompilirao ili ekscerptirao, zavisno od potrebe i zahtjeva koje je postavljao (*prostorni*) okvir njegovog rada, isto tako pažljivo nastojeći da ne naruši osnovni koncept informacije koju pruža i idejnu poruku koju je slalo njegovo vrelo. Sam Dion je pročitao i koristio veoma mnogo izvorne građe poradi čega je morao da vrši sustavno ekscerptiranje čitavog niza djela čije je podatke koristio. I u tom procesu sažimanja on je bio prilično pedantan i pažljiv u nastojanju da ne odstupi od izvornog teksta i uređenog informacionog sustava koji je on prenosio svojim čitaocima. I zato su Dionovi tekstovi, u ovom smislu, prilično pouzdani jer se u njima kriju sažeti prikazi opširnih opisa koji nisu, uslijed Dionovog ekscerptiranja, izgubili svoj informacioni kod i izvornost niti podlegli filteru subjektivizma samoga ekscerptora, koji bi ih modernizirao i prilagođavao svojim shvaćanjima. Najbolji primjer za iznesenu tvrdnju pruža primjer Dionovog opisa Cezarovih ratova u Galiji, ustvari njegov excerpt Cezarovih Komentara o Galskom ratova, a koji je prilično kompatibilan u svojoj "*informacionoj misiji*" sa onim što pruža sam original, tj. Cezarovi Komentari. Pa ako je ovakav slučaj bio sa opisom Cezarovih osvajanja u Galiji, zašto isti princip Kasije Dion ne bi primijenio i prilikom svoga opisa ustanka i uloge i djelovanja Batona Desitijatskog u njemu. Kasije Dion je za pojedine periode (npr. vladavina Augusta i II st. n.e.) najvažnije povijesne vrelo, a njegovo djelo sadrži i vrlo vrijedne dijelove opisa pokreta Julija Vindeksa u proljeće 68. god. n.e., (LXIII, 22, 1-6; 23, 1 - 24, 4).⁵² Zanimljivo je da u svome opisu ustanka Kasije Dion za razliku od Veleja Paterkula i Svetonija nigdje ne daje ni jedan statistički podatak, što je ili rezultat karaktera korištene izvorne građe ili Dionovog okvirnog prezentiranja podataka.⁵³

Za razliku od vremena kojeg su simbolizirali niz progona i stradanja predstavnika senatorskog i viteškog staleža, stalno prisutna atmosfera stvarnih, lažnih ili samo umišljenih zavjera, strah od naglih obrta sudbine a sve pod plaštem jednog već ostarjelog i

⁵¹ Postojanje lokalnih, domaćih povijesti, kronika i ljetopisa na dalmatinskom i ilirskom području ne bi trebalo biti ništa čudno. Najbolji primjer pruža Gildas koji je u mnogo težim uvjetima prve polovice VI. st. n.e. napisao *De Excidio Britanniae* (Ruševine Britanije). Ipak, zbog činjenice da je otpor Romano-Britanaca, odnosno Velšana germanskim invazorima i kolonizatorima bio znatno duži, trajniji, žilaviji i organiziraniji nego što je to bio slučaj sa Iliroromanima prema avarsko-slavenskoj najezdi, britanske tradicije, kronike i povijesti su ostale kako - tako sačuvane, dok su iliroromanske nestale.

⁵² I u slučaju pokreta Julija Vindexa, kao i kod opisa ustanka 6-9. god. n.e., Kasije Dion je najvrjednije vrelo.

⁵³ Kasije Dion tako ne spominje ni na jednom mjestu ni broj legija niti legije pojedinačno koje učestvuju u borbi, niti uopće spominje neke cifre.

pomalo poremećenog princepsa,⁵⁴ i u kojem je Velej Paterkul stvarao svoj nacrti opis, Kasije Dion je uglavnom stvarao pod mnogo snošljivijim okolnostima, posebno za vladavine princepsa Aleksandra Severa koje su primarno karakterizirali relativna stabilnost u odnosima princepske vlasti i Senata koja nije bila tako poremećena kao u vrijeme pojedinih princepsa iz prve I st. n.e. Za vrijeme Septimija Severa 204. god. n.e., izabran je prvi put za konzula, a potom je bio namjesnik Afrike, Dalmacije i Gornje Panonije, a svoju karijeru je 229. god. n.e., za vrijeme vladavine Aleksandra Severa zaključio ponovnim izborom za konzula. Samu svoju Rimsku povijest Kasije Dion je napisao između 211. i 233. god. n.e. Suprotno od Veleja Paterkula, jer je živio u znatno kasnijem razdoblju, Kasije Dion nije bio opterećen ni “sindromom sudioničke pristranosti” i mogao je svoje djelo da oblikuje i dovrši služeći se podacima i izvještajima koji bi iz različitih aspekata, vizura i perspektiva promatrali i prikazivali ustanak. Za razliku od Veleja Paterkula, koji je bio suvremenik pa i u određenim periodima i učesnik povijesnog procesa ustanka 6-9. god. n.e., Kasije Dion se u koncipiranju svoga izvještaja o spomenutom ratu nije mogao oslanjati na svoja osobna sjećanja i iskustva, nego je morao da koristi znatno rašireniju izvornu građu.⁵⁵ Tako je i izvještaj o ustanku, kod Kasija Diona predstavljao ustvari sintezu jednog značajnog dijela izvorne građe koja je sadržavala podatke o zbivanjima od 6. do 9. god. n. e, a koja je nastajala u toku dva stoljeća, a koju je ili on sam prikupio i obradio ili je to neko drugi uradio, pa se onda Dion služio samo njegovim djelom kao svojim osnovnim vrelom za kreiranje svoga izvještaja o ustanku. Ova potonja mogućnost je slabo vjerojatna, jer sam karakter Dionovog izvještaja, njegova unutarnja strukturiranost, opsežnost, raznovrsnost podataka, sagledavanje rata i njegovih pojedinih etapa i događaja iz različitih pozicija i točaka promatranja, ali i različitost posvećivanja pažnje i obrađivanja pojedinih poglavlja, odjeljaka i perioda ustanka (u smislu njihovih opsega) odaju da se, u našem konkretnom slučaju, Kasije Dion ipak služio sa više vrela, a ne samo sa jednim koji je kompilirao ili ekscerptirao. Ono što možemo tvrditi jeste da u Dionovu izvornu građu za izvještaj o ustanku., nije ulazio i izvještaj o istom povijesnom procesu koji je sastavio Velej Paterkul. Čak s decidnom sigurnošću možemo tvrditi da se Kasije Dion uopće nije služio Velejevim izvještajem prilikom koncipiranja svoga opisa, a kako izgleda ni sa Svetonijevim podacima o ustanku 6-9. god. n.e., jer u suprotnom

⁵⁴ v. *Svet. Tib.*

⁵⁵ To što neko koristi i svoje osobno sjećanje i iskustvo u koncipiranju određenog povijesnog izvještaja, ne mora automatski označavati prednost. Naprotiv iz niza razloga od kojih smo neke detaljnije naveli, takav vid “vrela”, ne mora, ali može donijeti i određene probleme i kontradikcije i to posebno ako se koristi samo, bez druge izvorne građe, i ukoliko u samoj glavi pisca, koji usto nije povjesničar po svojoj osnovnoj vokaciji, nije raščišćeno sa predrasudama, predubjeđenjima, ideološkim zastranjivanjima i pretjerivanjima pa i pogrešnim percepcijama i lažnim sjećanjima o događaju koji se želi opisati.

on vjerojatno ne bi propustio da spomene bar neke zanimljive detalje koje se nalaze kod Svetonija. Razlike u dva osnovna izvještaja su prevelike, kut i gravitiranje promatranja i opisa su različite, jer dok kod Veleja izrazito dominira panonski segment, kod Diona je nešto uravnoteženiji prikaz ali sa ipak relativnom dominacijom dinarskog (dalmatinskog) segmenta ustanka.⁵⁶ Upravo oni dijelovi koji su kod Diona prilično detaljno i precizno opisani kod Veleja su ili vrlo slabo, šturo i okvirno predstavljeni ili ih on uopće ne spominje. Sve izneseno sugerira da se Kasije Dion služio i drugom izvornom građom i drugim metodološkim načinom rada i da je imao drugačije shvaćanja onoga što je obrađivao u odnosu na Veleja Paterkula. Uz to, izgleda da je bar dio Dionove izvorne građe bio naklonjeniji Germaniku, i ne baš toliko sklon Tiberiju i njegovom djelovanju (oklijevanje, prepuštanje ustanku da zahvati nove teritorije, bezidejnost, ali i navod da August sumnja u njegove stvarne namjere),⁵⁷ što se može osjetiti kroz neke podatke, iako je taj duh iskusni povjesničar Kasije Dion izgleda uspio da dovede na podnošljivu mjeru.

Dodatnu vrijednost Dionov izvještaj dobiva ako se ima u vidu da on pripada onom dijelu njegovog ukupnog djela koji je ostao sačuvan u verziji kakva je ostavljena od samog autora, a ne preko ekscerpta i djela bizantskih (romejskih) pisaca Ivana Xiphilinusa (XI. st.) – izvod od XXXVI. knjige pa dalje – i Zonare (XII. st.) – svjetska kronika –, ili nekih drugih kasnoantičkih i bizantskih pisaca kao što je inače slučaj sa većim dijelom povijesnog djela Kasija Diona. Taj sačuvani dio od XXXVI. do LX. knjige pokriva i za našu tematiku upravo ono ključno razdoblje od 68. god. p.n.e do 46/47. god. n.e.⁵⁸ Međutim i ta direktna izvornost tih poglavlja, na jednom mjestu se ipak prekida i prelazi u lakunu i to upravo u dijelu gdje se opisuju neka od događanja vezana za ustanak, kon-

⁵⁶ Međutim, s druge strane dok u njegovom opisu rata 6-9. god. n.e., dominira u određenoj mjeri taj "dalmatinski" segment Ilirika, u opisu događanja u periodu Oktavijanove kampanje 35-33. god. p.n.e., prevaga je na opisu zbivanja sa Japodima, Panonima, tj., Segestanima (riječ je najvjerojatnije o Kolapijanima, Bojanovski, 1988: fus. 40) a ne sa Delmatima i Dalmatincima uopće. Tako on borbi sa Japodima posvećuje kompletan odjeljak XLIX, 35, u kojem je sažeto prikazao istu onu sadržinu koju već nalazimo kod Apijana, što je dokaz o korištenju iste izvorne građe o konkretnom pitanju, tj. Augustove memoare. Borbi sa Panonima i opisu Panonije, te unutar toga poglavito borbi sa Segestanima on posvećuje odjeljke XLIX, 36-37, a teškom ratu sa Delmatima i onome dalje u unutrašnjosti dinarskog prostora samo podatak 4, koji je usto i završni dio unutar odjeljka XLIX, 38. Do ove disproporcije je došlo samo uslijed korištenja različite izvorne građe i to za Oktavijanovu kampanju i ustanak. Dok je najvjerojatnije kao izvornu građu za kampanju koristio i Augustove memoare, za ustanak je imao na raspolaganju sasvim drugu građu u koju sigurno ne ulaze Augustovi memoari, niti njegove *Res Gestae*.

⁵⁷ Pašalić, 1975: 387

⁵⁸ Musić, 1900: 302-303.

Sačuvano je 11 manuskripta koji sadržavaju najveći dio ovih sačuvanih knjiga. LV. i LVI. knjiga u kojima se nalazi opis ustanka nalaze se u manuskriptima: *Marcianus* (ili *Venetus*) 395, *Parisinus* 1689, *Laurentianus* (or *Mediceus*) 70, 10. Loeb izdanje je za dijelove teksta koji govori o periodu 6-9 god. n.e. u velikoj većini koristilo manuskript *Marcianus* (ili *Venetus*) 395 iz XI. st. v. Introduction u Loeb izdanje Kasija Diona.

kretno spremnost jednog od ustaničkih zapovjednika Skenobarda da dezertira. Zbog lakune ovaj opis je ostao nedorečen i mi ne znamo šta se dalje desilo u vezi Skenobarda.⁵⁹

Osim relativno opširnijih prikaza ustanka 6-9. god. n.e. kod Veleja Paterkula i Kasija Diona, te manjih detalja kod Strabona, Plinija Starijeg, Svetonija i Flora, neke aspekte koji su vezani za pobunu stanovništva Ilirika spominju i drugi autori koji su pisali na latinskom i grčkom jeziku. I neki detalji spomenuti u **Augustovim Res Gestae**, odnosno na *Monumentum Ancyranum*, možda se odnose na zbivanja vezana za veliki ustanak 6-9. god. n.e., konkretno u poglavlju V, 30. Na jedan vrlo vrijedan spomen na Veliki Ilirski ustanak nailazi se i u **Tacitovim** (*Cornelius Tacitus*) "Analima".⁶⁰ I **Makrobije** (*Ambrosius Theodosius Macrobius* kraj IV - prva polovina V. st. n.e.) u "Saturnalijama", spominje neka događanja koja, ako se usporede sa komplementarnim podacima iz drugih vrela, pripadaju povijesnom procesu ustanka 6-9. god. n.e.⁶¹ Makrobijevo spominjanje je čisto fragmentarne prirode i sa konkretnim podatkom (u kojem spominje dobrovoljačke kohorte) on se sigurno upoznao preko nekog zvaničnog dokumenta ili nama nepoznatog povijesnog djela o Augustovom životu u kojem se pobuna 6-9. god. n.e., terminološki događa u Iliriku. **Jordanes** (sredina VI. st. n.e.) u svojim "*De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum*" daje podatak o Vibiju i Dalmatincima koji je skoro potpuno podudaran sa Florovim podatkom, pa je najvjerojatnije prepisan iz Florovog podatka II, 25.⁶²

Kao što se iz priloženog može vidjeti, svi antički pisci izuzev Strabona, koji su spominjali ustanak su pripadali utjecajnim slojevima rimskog političkog života, obnašajući najviše državne, provincijske i vojničke institucije i službe ili su se nalazili u neposrednijem odnosu sa princepskim domom, u prvom redu to se odnosi na Veleja Paterkula, Svetonija i Kasija Diona. To definitivno nisu bile osobe sa umanjenim ili sumnjivim kredibilitetom. Pored nabrojanih pisaca, o ustanku su vjerojatno pisali i drugi antički pisci

⁵⁹ U Loeb izdanju Rimske povijesti Kasija Diona, vol. VI., u knjizi LV., dijelu 33, 2 (str. 476) prekida se tekst Kasija Diona koji govori o nekim događanjima u ustanku 6-9 god. n.e. Po izdavaču između tog prekida i poglavlja 34 u kojem se nastavlja izvorno Dionovo pripovijedanje u manuskriptu Marcianus (ili Venetus) 395 (u kojem između grčkih riječi προπάθη i μέντοι nedostaju četiri lista) nalazi se prazan prostor, koji je sam izdavač popunio sa jednim Jordanesovim fragmentom-*Gethica*, 29, 150 (u Loeb izdanju Kasija Diona, LV, 33, 3), i manjim excerptom Ivana Xiphilina, 114, 15-30 (u Loeb izdanju Kasija Diona LV, 33, 4-5). Nastavak izvornog teksta Kasija Diona u poglavlju 34 govori o događanjima u Rimu istovremenim u ustanku, o čemu govori i, kao popuna lakune, ubačeni excerpt Ivana Xiphilina, dok Jordanesov fragment daje opis ušća rijeke Po i luke grada Ravene, uslijed čega je nažalost potpuno ostao nejasan kraj afere vezane za Skenobarda. Od dijela LV, 34, 4 u Loeb izdanju se nastavlja Dionov opis rata u Dalmaciji i Panoniji. U manuskriptu Marcianus se isto nailazi i na više većih lakuna u onom dijelu Dionove LV knjige koji se odnosi na period od 6. god. p.n.e. do 4. god. n.e.

⁶⁰ Tac. Ann. VI, 43 (VI, 37)

⁶¹ Macro. Satur. I, XI, 32

⁶² Iord. De summa...244. O Jordanesovom prepisivanju Flora v. Introduction u Loeb izdanju Flora, xiv

čija su djela nažalost ostala izgubljena.⁶³ Primjenom metode “pretpostavljene istine”, koja se izvodi povezivanjem čitavog niza logičkih i već definiranih činjenica, može se i sa velikom vjerojatnošću pretpostaviti i postojanje djela koja su govorila o ustanku 6-9. god. n.e., a čiji su autori jednim svojim dijelom bili više-manje suvremenici sa samim ratom, sličnog tipa kao što su to bile razne i mnogobrojne povijesti judejskog rata koje spominje Josip Flavije.⁶⁴ Kao što su i te povijesti nestale, tako su u povijesnim vrtlozima nestale i povijesti o Velikom Ilirskom ustanku koji je poremetio planirani razvitak i time presudno predodredio dalju sudbinu Imperije. Značaj ovog ustanka je sigurno imao utjecaja i na antičke pisce iz kasnijih razdoblja, koji su isto više ili manje opisivali i davali podatke o ustanku. A ne bi trebalo ni odbacivati mogućnost postojanja “domaćih” djela, možda i čitavih povijesti, u kojoj su se davali podaci iz povijesti velikog ilirskog rata, a u kojima bi se zbivanja vezana za ustanak, za razliku od prethodnih djela, primarno promatrala i sa druge strane ratišta.⁶⁵ O postojanju takvih djela direktno svjedočanstvo, kao što je već izloženo, pruža Kasije Dion, jer se njegov izvještaj (koji je i najopširniji i najvjerodostojniji) o ustanku, morao oslanjati i na djela koja su izgubljena. I Svetonije podaci o ustanku, pored državne arhive, morali su se oslanjati i na neka djela koja su postojala, s tim da sudeći po podacima koje daje sam Svetonije nije koristio Veleja Paterkula.

Nepoznato je da li su u svojim povijestima ustanak spominjali Deksip i Zosim, a Desitijate Perijegeza od Dionizija iz Aleksandrije. Sekst Aurelije Viktor u svojim “*Epitome de caesaribus*” kada govori o Augustu i Tiberiju ne spominje direktno ustanak 6-9. god. n.e., nego samo ovlaš spominje da su oni ratovali protiv Dalmata (vjerojatno u smislu Dalmatinaca) i Panona. Možda je ustanak od 6. do 9. god. n.e. bio obrađivan ili bar spomenut u Apijanovoj, nažalost potpuno izgubljenoj, XXII. knjizi (“Stogodišnja povijest”, *Hekatonactia*) u kojoj je izgleda Apijan opisivao akcije Augusta i Tiberija.

⁶³ Svetonije (*Svet. Cal. 7*) spominje pisce koji su pisali Augustovu povijest i koji su pisali da je Germanik bio poslan u Galiju poslije svoga konzulata (12. god. n.e.). Gotovo je sigurno da su ti pisci govorili i opisivali i ustanak od 6. do 9. god. n.e.

⁶⁴ *Iosephus*, I, 1-5. Sačuvanost djela Josipa Flavija i to u svojoj cijelosti najviše zahvaljuje činjenici da su njegova djela koja obrađuju povijesna zbivanja u Judeji na prijelomima dvije ere i uopće hebrejsku povijesnu tradiciju, mogla dograditi na osnovnu religioznu ideološku platformu srednjeg vijeka koja je izgrađena od dogmi proizašlih iz abrahamske religiozne misli (jevrejsko-kršćansko-islamske). Samim tim srednjovjekovni pisci su imali razloga da prepisuju povijesti Josipa Flavija, za razliku od mnogih drugih “paganskih” antičkih djela koja su propadala, nestajala ili čiji su tekstovi bili brisani, a materijal korišten za pisanje drugih, uglavnom religioznih tekstova (palimpsest).

⁶⁵ Povijesti o Ilirskom ratu 6-9. god. n.e., su imale i dodatnu nepogodnost jer su govorile o zbivanjima na prostorima na kojima se dogodila radikalna destrukcija antičkog načina života uslijed avarsko-slavenske najezde i naseljavanja. Tako nitko nije imao nekog posebnog interesa da prepisivanjem čuva sjećanje na taj povijesni događaj, pa su se sasvim razumljivo podaci o ustanku uspjeli sačuvati samo uklopljeni kao pojedinačni podaci ili separati unutar većih djela.

Pisci sa iliroslavenskog prostora, čija djela nastaju od kraja srednjeg vijeka, obratili su pažnju i na Veliki Ilirski ustanak, koristeći ga za promicanje svijesti o porijeklu i posebnosti stanovnika prostora nekadašnjeg Ilirika. U tome pogledu najupečatljiviji je bio Mavro Orbini koji je u “Il Regno de gli Slavi” prilično prepričao tok ustanka, sa jasnom tezom kojom je želio da ukaže na vođe ustaničkog pokreta kao slavne pretke svojih slavenskih sunarodnika.

Hrestomatija literarnih vrela za Veliki Ilirski ustanak

Prevodenje je umijeće upropaštavanja.

Umberto Eko (Umberto Eco)

Strab. Geo. VII, 5, 3: ἔθνη δ' ἐστὶ τῶν Παννονίων Βάων βγεμῶν (“Narodi Pannoni su⁶⁶: Breuci, Andizeti, Dicioni, Pirusti, Mezeji i Dezitijati, čiji vojvoda je⁶⁷ Baton”)

Iako Strabon direktno ne spominje Veliki Ilirski ustanak, smisao njegovog tituliranja Batona Dezitijatskog kao vojvode jasno ukazuje da nastanak ovog podatka treba povezati sa periodom od 6. do 9. god. n.e. i istovremenim zbivanjima na Zapadnom Balkanu.

Ovid. Tristia, II, 225-226:

“...nunc tibi Pannonia est, nunc Illyris ora domanda, 225

Raetica nunc praebeant Thraciaque arma metum...”

(“Sada je Panonija, sada je ilirska obala potčinjena
sada Retija i rat u Trakiji se vas tiče.”)

Ovid. Ex Ponto, II, I (Germanico), 1-68:

Huc quoque Caesarei pervenit fama triumphi,

languida quo fessi venit aura Noti.

nil fore dulce mihi Scythica regione putavi:

⁶⁶ O ovom pitanju Strabonovog određenja Dezitijata u kontekst Panona v. Mesihović, 2007 A: 95-138; Isto, 2014 B: Dezitijati, 95-138.

⁶⁷ O dataciji nastanka navedenog Strabonovog podatka v. Mesihović, 2007 A: 40-44; Isto, 2014 B: Dezitijati, 40-44; Isto, 2011 A: 5-8. U Loeb izdanju je upotrijebljen prezent (sa dodatnom napomenom → “Certainly “is” is more natural”), iako i ono ostavlja otvorenim i moguću upotrebu engleskog prošlog svršenog vremena u prijevodu. Strabon 1954, V. III, str. 256, nap. 1 i str. 257.

*iam minus hic odio est, quam fuit ante, locus.
5 tandem aliquid pulsa curarum nube serenum
vidi, fortunae verba dedique meae.
nolit ut ulla 1 mihi contingere gaudia Caesar,
velle potest cuivis haec tamen una dari.
di quoque, ut a cunctis hilari pietate colantur,
10 tristitiam poni per sua festa iubent.
denique, quod certus furor est audere fateri,
hac ego laetitia, si vetet ipse, fruar.
Iuppiter utilibus quotiens iuvat imbribus agros,
mixta tenax segeti crescere lappa solet.
15 nos quoque frugiferum sentimus inutilis herba
numen, et invita saepe iuvamur ope.
gaudia Caesareae mentis pro parte virili
sunt mea: privati nil habet illa domus,
gratia, Fama, tibi, per quam spectata triumphi
20 incluso mediis est mihi pompa Getis.
indice te didici, nuper visenda coisse
innumeras gentes ad ducis Ora Sui!
quaeque capit vastis inmensum moenibus orbem,
hospitiis Romam vix habuisse locum.
25 tu mihi narrasti, cum multis lucibus ante
fuderit assiduas nubilus Auster aquas,
numine caelesti solem fulsisse serenum,
cum populi vultu conveniente die,
atque ita victorem cum magnae vocis honore
30 bellica laudatis dona dedisse viris,
claraque sumpturum pictas insignia vestes
tura prius sanctis inposuisse focis,
iustitiamque sui caste placasse parentis,
illo quae templum pectore semper habet,
35 quaque ierit felix adiectum plausibus omen,
saxaque roratis erubuisse rosis;
protinus argento versos imitantia muros
barbara cum pictis oppida lata viris,*

fluminaque et montes et in altis proelia silvis,
 40 *armaque cum telis in strue mixta sua,*
deque tropaeorum, quod sol incendent, auro
aurea Romani tecta fuisse fori,
totque tulisse duces captivis addita collis
vincula, paene hostis quot satis esse fuit.
 45 *maxima pars horum vitam veniamque tulerunt,*
in quibus et belli summa caputque Bato.
cur ego posse negem minui mihi numinis iram,
cum videam mitis hostibus esse deos?
pertulit hic idem nobis, Germanice, rumor,
 50 *oppida sub titulo nominis isse tui.*
atque ea te contra nec muri mole nec armis
nec satis ingenio tuta fuisse loci.
di tibi dent annos, a te nam cetera sumes,
sint modo virtuti tempora longa tuae.
 55 *quod precor, eveniet: sunt quiddam oracula vatum:*
nam deus optanti prospera signa dedit,
te quoque victorem Tarpeias scandere in arces
laeta coronatis Roma videbit equis;
maturosque pater nati spectabit honores,
 60 *gaudia percipiens, quae dedit ipse suis.*
iam nunc haec a me, iuvenum belloque togaque
maxime, dicta tibi vaticinante nota.
hunc quoque carminibus referam fortasse triumphum,
sufficiet nostris si modo vita malis,
 65 *imbuero Scythicas si non prius ipse sagittas,*
abstuleritque ferox hoc caput ense Getes.
quae si me salvo dabitur tua laurea templis,
omina bis dices vera fuisse mea.

("Vijest o Cezarovom (misli se na Tiberija op. a.) trijumfu je stigla i do ovog mjesta
 (Tomi na crnomorskoj obali u zemlji Geta op. a.)

gdje dah južnog vjetra jedva dolazi
 Ja nikada nisam mislio da bi bilo kakva slatkost mogla biti moja u Skitiji,
 Ali ova zemlja je manje mrzovoljna prema meni sada nego prije

Bar su oblaci brige rastjerani, ja vidim
djelić čistog neba. Prevario sam sudbinu.
Čak ako Cezar ne želi mi nikakvu radost
on bi trebao još uvijek željeti ovu jednu radost za sve nas
Bogovi, tako obožavani u najradosnijoj pobožnosti,
određuju da se tuga otkloni takođe na njihove praznike
Ukratko, iako je ludilo usuditi se to priznati,
ja bih još uživao ovu sreću, ako je zabranjuje
Kada Jupiter oduševljava polja sa neophodnom kišom,
tvrdo glavi korovi će rasti među usjevima.
I ja takođe, beskorisna bilja, će osjetiti snagu gnojiva,
i sam često sam koristio usprkos njegove volje.
Čari Cezarovog srca su takođe moji, koliko
moje moći dozvoljavaju. Ta kuća (misli se na vladajuću familiju Augusta op. a.)
ne može biti privatna
Zahvaljujući, Slavo, tebi, iako sam zatvoren
među Getima, ja sam vidio slavni trijumf.
Tvoje izvješće mi je reklo kako su se bezbrojni narodi
nedavno okupili da pogledaju na vođino lice
i Rim čiji široki zidovi okviruju široki svijet
jedva imali prostora da drže njene mnoge goste
Rekla si mi kako je sunce zasjalo
nebeskom moći, i odgovarajućeg dana
lica gomile, danima ranije
južni oblak izlijevao je beskrajnu kišu
i kako je pobjednik ratobornim učinio poklone herojima
časteći ih moćnim glasom, kako,
noseći vezenu odjeću, slavne oznake (insignije, odlikovanja op. a.)
on je prvo rasuo tamjan na svete vatre
čisto da umiri pravdu svoga oca,
koja je uvijek zauzimala hram u njegovom srcu
kako je čuo sretna znamenja pljeska (aplauza op. a.) kada je otišao
i kamenje je bilo crveno od rosnih ruža
srebrni prikazi od osvojenih zidina su bili nošeni
pred njim, barbarski gradovi sa poraženim ljudima,

rijekama, planinama i bitkama u gustim šumama,
izmiješane hrpe štitova i kopalja,
zgrade rimskog Foruma su bile pozlaćene
sa zlatom od trofeja, blješteći na suncu
I toliko mnogo zarobljenih vojvoda (ustaničkih starješina, poglavica op. a.), okovanih za vratom
Bilo ih je toliko da su formirali neprijateljski dom
Većini od njih je dodijeljen život i oprost,
među njima i Baton, glavni starješina rata
Zašto ja ne bih vjerovao da bi se božanski gnjev mogao smanjiti
Prema meni, kada sam vidio da su bogovi milosrdni prema neprijatelju?
Germaniku, ista vijest me je obavijestila,
da su plutovi gradova nanizani u tvoje ime.
Ovi gradovi nisu bili dobro i dovoljno branjeni protiv tebe,
Usprkos masivnim zidinama, naoružanju i mudrom smještaju.
Neka vam bogovi daju dug život, ostalo ćete vi učiniti
tako dugo dok ima dovoljno vremena da pokaže svoje vrijednosti.
Molim da to dođe, pjesnikovo proročanstvo vrijedi nešto
budući da je bog dao povoljan odgovor na moje molitve.
Vi sa ovjenčanih konja, biti ćete viđeni dok se penjete na
Tarpejsku stijenu u pobjedi, od sretnog Rima
Vaš otac⁶⁸ će vidjeti od svoga sina zrele počasti (Ovidije “proriče” eventualno budući Germanikov trijumf op. a.),
Osjećajući radost koju je i sam on osjetio
Označavajući moje proročanske riječi za vas čak i sada,
Vi najveći od mladih u ratu i miru,
Ja ću govoriti o tome trijumfu možda takođe u stihu
samo onda ako moj životni vijek bude jednak mojoj nesreći
i ne umrljam skitske strijele sa svojom krvlju prije,
i ako žestoki Get ne ukrade moj život sa mačem.
Ako su vaše lovorike posvećene u hramu dok sam ja živ
reći ćete da su oba moja proročanstva ostvarena”

⁶⁸ Misli se na Tiberija, koji je adoptirao Germanika kao svoga sina. Germanikov biološki otac Druz (inače Tiberijev mlađi brat) je dvije decenije ranije umro nesretnim slučajem u šumama prekorajnske Germanije.

Ovidije u svome lirskom pismu upućenom Germaniku opisuje trijumf Tiberija.⁶⁹ U vezi datacije proslave trijumfa nad pobunjenim Ilirikom postoje određena neslaganja, pa se navode datumi 23. X 12. god. n.e.⁷⁰ ili 16. i 13. god. n.e.⁷¹ Imajući u vidu vrijeme koje je bilo potrebno da informacije o trijumfu dođu do Ovidija, kao i da se sastavi pismo i pošalje Germaniku, jasno je da je pismo nastalo 13. god. n.e.

Ovid. Ex Ponto, II, II (Messalino) 75 – 84:

*75 adde triumphatos modo Paeonas, adde quieti
subdita montanae brachia Dalmatiae.
nec dedignata est abiectis Illyris armis
Caesareum famulo vertice ferre pedem,
ipse super currum placido spectabilis ore
80 tempora Phoebea virgine nexa tulit.
quem pia vobiscum proles comitavit euntem,
digna parente suo nominibusque datis,
fratribus adsimiles, quos proxima templa tenentis
divus ab excelsa Iulius aede videt.*

(Onda tu je trijumf nad Panonijom,
onda je podignuto oružje u planinskoj Dalmaciji spušteno u miru.
Ilirija, sluga sada, pobacala je svoje oružje,
ne odbijajući da stavi svoju glavu pod Cezarove noge.
Sam Tiberije se pojavio u svojim kolima, mirnoga lica,
Njegovo čelo je bilo ovjenčano sa Apolonovim Dafnijskim lovorom.
Njegovi vjerni sinovi /adoptirani Germanik i biološki Druz op. S. M./ vrijedni
svoga oca i dodijeljenih im imena
slijedili su ga, praćeni sa vaša dva brata,⁷² slično Blizancima /Dioskurima op. S.
M./ iz obližnjeg hrama /Kastora i Poluksa op. S. M./
Koga božanski Julije gleda sa svoga uzvišenog svetišta”)

⁶⁹ O Ovidijevom pismu Germaniku u kojem spominje i Tiberijev trijumf v. Mesihović, 2007 A: 601-611; Isto, 2014 B: Dezitijati, 601-611; Isto, 2008 A; Isto, 2011 A: 14-15; 443-452

⁷⁰ Zaninović, 1996, 212

⁷¹ Introduction u Loeb izdanje Ovidijevih *Tristia* i *Ex Ponto*, xxxiv-xxxv; Velej Paterkul, 2006: 269, nap. 602.

⁷² Međutim, izvorna građa potvrđuje da je Valerije Mesalinus imao samo jednoga polubrata, već spomenutog Kotu Maksima Mesalinusa, pa je nejasno o kojoj braći se na ovom mjestu govori.

Vell, II, CVIII – CXVII, 1:

CVIII, 1 *Nihil erat iam in Germania, quod vinci posset, praeter gentem Marcomannorum, quae Maroboduus duce excita sedibus suis atque in interiora refugiens incinctos Hercynia silva campos incolebat.* 2 *Nulla festinatio huius viri mentionem transgredi debet. Maroboduus, genere nobilis, corpore praevalens, animo ferox, natione magis quam ratione barbarus, non tumultuarium neque fortuitum neque mobilem et ex voluntate parentum constantem inter suos occupavit principatum, sed certum imperium vimque regiam complexus animo statuit avocata procul a Romanis gente sua eo progredi, ubi cum propter potentiora arma refugisset, sua faceret potentissima. Occupatis igitur, quos praediximus, locis finitimos omnis aut bello domuit aut condicionibus iuris sui fecit.*

CIX. 1 *Corpus suum custodientium imperium, perpetuis exercitiis paene ad Romanae disciplinae formam redactum, brevi in eminens et nostro quoque imperio timendum perduxit fastigium gerebatque se ita adversus Romanos, ut neque bello nos lacesseret, et si lacesseretur, superesse sibi vim ac voluntatem resistendi ostenderet.* 2 *Legati, quos mittebat ad Caesares, interdum ut supplicem commendabant, interdum ut pro pari loquebantur. Gentibus hominibusque a nobis desciscentibus erat apud eum perfugium, in totumque ex male dissimulato agebat aemulum; exercitumque, quem septuaginta milium peditum, quattuor equitum fecerat, adsiduus adversus finitimos bellis exercendo maiori quam, quod habebat, operi praeparabat:* 3 *eratque etiam eo timendus, quod cum Germaniam ad laevam et in fronte, Pannoniam ad dextram, a tergo sedium suarum haberet Noricos, tamquam in omnes semper venturus ab omnibus timebatur.* 4 *Nec securam incrementi sui patiebatur esse Italiam, quippe cum a summis Alpium iugis, quae finem Italiae terminant, initium eius finium haud multo plus ducentis milibus passuum abesset.* 5 *Hunc virum et hanc regionem proximo anno diversis e partibus Ti. Caesar adgredi statuit. Sentio Saturnino mandatum, ut per Cattos excisis continentibus Hercyniae silvis legiones Boiohaemum (id regioni, quam incolebat Maroboduus, nomen est) duceret, ipse a Carnunto, qui locus Norici regni proximus ab hac parte erat, exercitum, qui in Illyrico merebat, ducere in Marcomannos orsus est.*

CX. 1 *Rumpit interdum, interdum moratur proposita hominum fortuna. Praeparaverat iam hiberna Caesar ad Danubium admotoque exercitu non plus quam quinque dierum iter a primis hostium aberat,* 2 *legionesque quas Saturninum admove placuerat, paene aequali divisae intervallo ab hoste intra paucos dies in praedicto loco cum Caesare se iuncturae erant, cum universa Pannonia, insolens longae pacis bonis, adulta viribus, Dalmatia omnibusque tractus eius gentibus in societatem adductis consilii, arma corripuit.* 3 *Tum necessaria gloriosis praeposita neque tutum visum abdito in interiora exercitu vacuam tam vicino hosti relinquere Italiam. Gentium nationumque, quae rebellaverant, omnis*

numerus amplius octingentis milibus explebat; ducenta fere peditum colligebantur armis habilia, equitum novem. Cuius immensae multitudinis, 4 parentis acerrimis ac peritissimis ducibus, pars petere Italiam decreverat iunctam sibi Nauporti ac Tergestis confinio, pars in Macedoniam se effuderat, pars suis sedibus praesidium esse destinaverat. Maxima duobus Batonibus ac Pinneti duribus auctoritas erat. 5 Omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum erat exercitatio. Etaque hercules nulla umquam natio tam mature consilio belli bellum iunxit ac decreta patravit. 6 Oppressi cives Romani, trucidati negotiatores, magnus vexillariorum numerus ad internecionem ea in regione, quae plurimum ab imperatore aberat, caesus, occupata armis Macedonia, omnia et in omnibus locis igni ferroque vastata. Quin etiam tantus huius belli metus fuit, ut stabilem illum et firmatum tantorum bellorum experientia Caesaris Augusti animum quateret atque terreret.

CXI. 1 Habiti itaque dilectus, revocati undique et omnes veterani, viri feminaeque ex censu libertinum coactae dare militem. Audita in senatu vox principis, decimo die, ni cave-retur, posse hostem in urbis Romae venire conspectum. Senatorum equitumque Romanorum exactae ad id bellum operae, pollicitati. 2 Omnia haec frustra praeparassemus, nisi qui illa re-geret fuisset. Itaque ut praesidium ultimum res publica ab Augusto ducem in bellum poposcit Tiberium. 3 Habuit in hoc quoque bello mediocritas nostra speciosi ministerii locum. Finita equestri militia designatus quaesior necdum senator aequatus senatoribus, etiam designa-tis tribunis plebei, partem exercitus ab urbe traditi ab Augusto perduxit ad filium eius. 4 In quaestura deinde remissa sorte provinciae legatus eiusdem ad eundem missus sum. Quas nos primo anno acies hostium vidimus! Quantis prudentia ducis opportunitatibus furentes eorum vires universas elusimus, fudimus partibus! Quanto cum temperamento simul civilitatis res auctoritate imperatoria agi vidimus! Qua prudentia hiberna disposita sunt! Quanto opere inclusus custodiis exercitus nostri, ne qua posset erumpere inopsque copiarum et intra se furens viribus hostis elanguesceret!

CXII. 1 Felix eventu, forte conatu prima aestate belli Messalini opus mandandum est memoriae. 2 Qui vir animo etiam quam gente nobilior dignissimusque, qui et patrem Corvi-num habuisset et cognomen suum Cottae fratri relinqueret, praepositus Illyrico subita rebelli-one cum semiplena legione vicesima circumdatus hostili exercitu amplius viginti milia fudit fugavitque et ob id ornamentis triumphalibus honoratus est. 3 ita placebat barbaris numerus suus, ita fiducia virium, ut ubicumque Caesar esset, nihil in se reponerent. Pars exercitus eorum, proposita ipsi duci et ad arbitrium utilitatemque nostram macerata perductaque ad exitiabilem famem, neque instantem sustinere neque cum facientibus copiam pugnandi de-rigentibusque aciem ausa congregari occupato monte Claudio munitione se defendit. 4 At ea

pars, quae obviam se effuderat exercitui, quem A. Caecina et Silvanus Plautius consulares ex transmarinis adducebant provinciis, circumfusa quinque legionibus nostris auxiliaribusque ei equitatu regio (quippe magnam Thracum manum iunctus praedictis ducibus Rhoemetaces, Thraciae rex, in adiutorium eius belli secum trahebat) paene exitiabilem omnibus cladem intulit: 5 fusa regionum equestris acies, fugatae alae, conversae cohortes sunt, apud signa quoque legionum trepidatum. Sed Romani virtus militis plus eo tempore vindicavit gloriae quam ducibus reliquit, qui multum a more imperatoris sui discrepantes ante in hostem inciderunt, quam per exploratores, ubi hostis esset, cognoscerent. Iam igitur in dubiis rebus semet ipsae legiones adhortatae, 6 iugulatis ab hoste quibusdam tribunis militum, interempto praefecto castrorum praefectisque cohortium, non incruentis centurionibus, e quibus etiam primi ordinis cedere, invasere hostes nec sustinuisse contenti perrupta eorum acie ex insperato victoriam vindicaverunt. 7 Hoc fere tempore Agrippa, qui eodem die quo Tiberius adoptatus ab avo suo naturali erat et iam ante biennium, qualis esset, apparere coeperat, mira pravitate animi atque ingenii in praecipitia conversus patris atque eiusdem avi sui animum alienavit sibi, moxque crescentibus in dies vitiis dignum furore suo habuit exitum.

CXIII. 1 *Accipe nunc, M. Vinici, tantum in bello ducem, quantum in pace vides principem. Iunctis exercitibus, quique sub Caesare fuerant quique ad eum venerant, contractisque in una castra decem legionibus, septuaginta amplius cohortibus, decem alis et pluribus quam decem veteranorum milibus, ad hoc magno voluntariorum numero frequentique equite regio, tanto denique exercitu, quantus nullo umquam loco post bella fuerat civilia, omnes eo ipso laeti erant maximamque fiduciam victoriae in numero reponebant. 2 At imperator, optimus eorum quae agebat iudex et utilia speciosis praeferens quodque semper eum facientem vidi in omnibus bellis, quae probanda essent, non quae utique probarentur sequens, paucis diebus exercitum, qui venerat, ad refoendas ex itinere eius vires moratus, cum eum maiorem, quam ut temperari posset, neque habilem gubernaculo cerneret, dimittere statuit; 3 prosecutusque longo et perquam laborioso itinere, cuius difficultas narrari vix potest, ut neque universos quisquam auderet adgredi et partem digredientium, suorum quisque metu finium, universi temptare non possent, remisit eo, unde venerant, et ipse asperimae hiemis initio regressus Sisciam legatos, inter quos ipsi fuimus, partitis praefecit hibernis.*

CXIV. 1 *O rem dictu non eminentem, sed solida veraque virtute atque utilitate maximam, experientia suavissimam, humanitate singularem! Per omne belli Germanici Pannonique tempus nemo e nobis gradumve nostrum aut praecedentibus aut sequentibus imbecillus fuit, cuius salus ac valetudo non ita sustentaretur Caesaris cura, tamquam distractissimus ille tantorum onerum mole huic uni negotio vacaret animus. 2 Erat desiderantibus paratum iunctum vehiculum, lectica eius publicata, cuius usum cum alii tum*

ego sensi; iam medici, iam apparatus cibi, iam in hoc solum uni portatum instrumentum balinei nullius non succurrit valetudini; domus tantum ac domestici deerant, ceterum nihil, quod ab illis aut praestari aut desiderari posset. 3 Adiciam illud, quod, quisquis illis temporibus interfuit, ut alia, quae retuli, agnoscet protinus: solus semper equo vectus est, solus cum iis, quos invitaverat, maiore parte aestivarum expeditionum cenavit sedens; non sequentibus disciplinam, quatenus exemplonon nocebatur, ignovit; admonitio frequens, interdum et castigatio, vindicta tamen rarissima, agebatque medium plurima dissimulantis, aliqua inhibentis. 4 Hiems emolumentum patrati belli contulit, sed insequenti aestate omnis Pannonia reliquiis totius belli in Delmatia manentibus pacem petiit. Ferocem illam tot milium iuventutem, paulo ante servitutem minatam Italiae, conferentem arma, quibus usa erat, apud flumen nomine Bathinum prosternentemque se universam genibus imperatoris, Batonemque et Pinnetem excelsissimos duces, captum alterum, alterum a se deditum iustis voluminibus ordine narrabimus, ut spero. 5 Autumno victor in hiberna reducit exercitus, cuius omnibus copiis a Caesare M. Lepidus praefectus est, vir nomini ac fortunae Caesarum proximus, quem in quantum quisque aut cognoscere aut intellegere potuit, in tantum miratur ac diligit tantorumque nominum, quibus ortus est, ornamentum iudicat.

CXV. 1 Caesar ad alteram belli Delmatici molem animum atque arma contulit. In qua regione quali adiutore legatoque fratre meo Magio Celere Velleiano' usus sit, ipsius patrisque eius praedicatione testatum est et amplissimorum donorum, quibus triumphans eum Caesar donavit, signat memoria. Initio aestatis 2 Lepidus educto hibernis exercitu per gentis integras immunesque adhuc clade belli et eo feroces ac truces tendens ad Tiberium imperatorem et cum difficultate locorum et cum vi hostium luctatus, magna cum clade obsistentium excisis agris, exustis aedihciis, caesis viris, laetus victoria praedaque onustus pervenit ad Caesarem, 3 et ob ea, quae si propriis gessisset auspiciis, triumphare debuerat, ornamentis triumphalibus consentiente cum iudicio principum voluntate senatus donatus est. 4 Illa aestas maximi belli consummavit effectus: quippe Perustae et Desidiates Delmatae, situ locorum ac montium, ingeniorum ferocia, mira etiam pugnandi scientia et praecipue angustiis saltuum paene inexpugnabiles, non iam ductu, sed manibus atque armis ipsius Caesaris tum demum pacati sunt, cum paene funditus eversi forent. 5 Nihil in hoptanto bello, nihil in Germania aut videre maius aut mirari magis potui, quam quod imperatori numquam adeo ulla opportuna visa. est victoriae occasio, quam damno amissi pensaret militis semperque visum est gloriosissimum, quod esset tutissimum, et ante conscientiae quam famae consultum nec umquam consilia ducis iudicio exercitus, sed exercitus providentia ducis rectus est.

CXVI. 1 Magna in bello Delmatico experimenta virtutis in incultos ac difficilis locus praemissus Germanicus dedit; celebri etiam opera diligentique 2 Vibius Postumus vir consularis,

praepositus Delmatiae, ornamenta meruit triumphalia: quem honorem ante paucos annos Passienus et Cossus, viri quamquam diversis virtutibus celebres, in Africa meruerant. Sed Cossus victoriae testimonium etiam in cognomen filii contulit, adolescentis in omnium virtutum exempla geniti. 3 At Postumi operum L. Apronius particeps illa quoque militia eos, quos mox consecutus est, honores excellenti virtute meruit. Utinam non maioribus experimentis testatum esset, quantum in omni re fortuna posset! Sed in hoc quoque genere abunde agnoscere vis eius potest. Nam et Aelius Lamia, vir antiquissimi moris et priscam gravitatem semper humanitate temperans, in Germania Illyricoque et mox in Africa splendidissimis functus ministeriis, non merito, sed materia adipiscendi triumphalia defectus est, 4 et A. Licinius Nerva Silianus, P. Sili filius, quem virum ne qui intellexit quidem abunde miratus est, in eo nihil non optimo civi simplicissimo duci superesse praeferens, immatura morte et fructu amplissimae principis amicitiae et consummatione evectae in altissimum paternumque fastigium imaginis defectus est. 5 Horum virorum mentioni si quis quaesisse me dicet locum, fatentem arguet; neque enim iustus sine mendacio candor apud bonos crimini est.

CXVII. 1 *Tantum quod ultimam imposuerat Pannonico ac Delmatico bello Caesar manum, cum intra quinque consummati tanti operis dies funesta ex Germaniae epistulae nuntium attulere caesi Vari trucidatarumque legionum trium todidemque alarum et sex cohortium, velut in hoc slatem tantummodo indulgente nobis fortuna, ne occupato duce tanta clades inferretur. Sed et causa et persona moram exigit...*

(“U Germaniji nije bilo više ničega što bi se moglo pobijediti, osim naroda Markomana, koji je pod vodstvom Maroboduza pozvan iz svojih obitavališta i bježeći u unutrašnjost nastanjivao polja opasana Hercinskom šumom⁷³. Nema te žurbe zbog koje bi se trebalo prijeći preko spomena na ovoga muža. Marobodu, plemenita roda, veoma snažna tijela, prkosna duha, barbarin po narodnosti više nego po pameti, nije stekao među svojim ni nenadanu, ni slučajnu, ni nestalnu vlast, ni vlast koja se zasnivala na volji njegovih roditelja, nego je skupio u duši svoje pouzdano gospodstvo i kraljevsku moć i i odlučio odvrativši svoj narod daleko od Rimljana krenuti onamo gdje bi svoje / oružje op. S. M./ učinio najmoćnijim, kad se povuče zbog nadmoćnijeg rimskog oružja. Zaposjevši stoga mjesta koja smo prije spomenuli,⁷⁴ sve je svoje susjede⁷⁵ ili u ratu pokorio ili ugovorima učinio ovisnima o svojoj vlasti. Jedinicu onih koji su čuvali njegovu

⁷³ *Hercynia, saltus Hercynius, Hercynia silva*, τα... Ἀρκύνια ὄρη, ὁ Ἀρκύνιος δρυμός, je bio teško prohodni, gusti, dugački i široki šumski pojas koji se pružao od rijeke Rajne pa duž današnje južne Njemačke.

⁷⁴ Područje današnje Češke, Bohemije i dijelova istočne Bavorske i sjeverne Austrije.

⁷⁵ Marobodu je stvorio moćno kraljevstvo sažimajući niz germanskih, keltskih i drugih etničkih elemenata. Markomansko kraljevstvo je postojalo i u narednih skoro 400 godina, preživjevši i veliku rimsku invaziju i okupaciju za vrijeme princepsa Marka Aurelija. Na kraju je bilo pregaženo za vrijeme najezde Huna, što su kasnije iskoristili slavenske zajednice da nasele veći dio toga područja i presloje tamo preostale zajednice.

vlast, neprestanim uvježbavanjima dovedenu gotovo do oblika rimske stege, za kratko je vrijeme doveo do visoka statusa koji je zadavao strah i našem imperiju i tako se ponašao prema Rimljanima da nas nije ni izazivao ratom i da je, ako nas je izazivao, pokazivao kako mu preostaje snage i volje da nam se suprotstavi. Poslanici koje je upućivao Cezaru /Augustu op. S. M./ preporučivali su ga ponekad kao poniznog molitelja, a ponekad su govorili kao nama jednaki. Narodi i ljudi koji su se odmetali od nas imali su pribježište kod njega, te je u svemu, slabo prikrivajući, igrao ulogu suparnika. A vojsku koju je sastavio od 70 000 pješadinaca i 4000 konjanika uvježbavao je neprestanim ratovima protiv susjeda i pripremao je za veće djelo od onoga koje je držao u rukama. Valjalo ga se bojati i zbog toga što je, kako mu je Germanija bila s lijeva i od naprijed, Panonija s desna, a iza leđa svojih obitavališta imao je Norike, kao da uvijek namjerava udariti na sve, u svih izazivao strah. Nije dopuštao da od njegova napredovanja bude sigurna ni Italija, jer je od najviših vrhova Alpa koje omeđuju granicu Italije početak njegove zemlje bio udaljen ne mnogo više od 200 000 koraka⁷⁶. Ovoga muža i ovaj kraj prethodne je godine s različitih strana odlučio napasti Tiberije Cezar. Sentiju Saturninu naloženo je da preko Hata⁷⁷, posjekavši neprekinute šume Hercinije, odvede legije u Bohemiju⁷⁸ (to je ime kraja koji je nastanjivao Marobodu), a sam je iz Karnuntuma, mjesta koje je s ove strane bilo najbliže noričkom kraljevstvu, počeo vojsku koja je služila u Iliriku voditi na Markomane.

Sudbina ponekad prekida, a ponekad zadržava namjere ljudi. Cezar /Tiberije op. S. M./ je već bio pripremio zimovnik uz Dunav i primakavši vojsku nije bio više od pet dana hoda udaljen od prvih neprijatelja, te bio odlučio da i Saturnin primakne legije, koje su bile razdvojene gotovo jednakom udaljenošću od neprijatelja i za nekoliko se dana na unaprijed ugovorenu mjestu imale spojiti s Cezarom, kad se čitava Panonija, obijesna zbog blagodatnog dugotrajna mira i narasla u snagama, nakon što su i Dalmacija i svi narodi onoga kraja bili privučeni tom cilju, podigla na oružje. Tad

⁷⁶ 1 rimsku milju je činilo 5000 rimskih stopa (*pedes*), znači da je Maroboduovo kraljevstvo bilo udaljeno samo 40 rimskih milja (cc 59-60 km.) od alpskih granica Italije.

⁷⁷ Hati (*Chatti; Hessi*), germansko-njemački narod na čije postojanje spomen čuva današnja njemačka pokrajina Hessen.

⁷⁸ Naziv Bohemija potiče od imena keltskog naroda Boja čiji se jedan dio u vrijeme mlađega željeznog doba naselio na prostoru današnje Češke. Stoljećima kasnije (u vrijeme Maroboduva), Markomani (u prijevodu "Ljudi sa Granice"; "Graničari"), i sami ogranak velike i brojne etničke zajednice Sveba (u našem jeziku poznatih kao Švabe) su zavladali bohemijским prostorom. Ustvari Markomansko kraljevstvo je nastalo simbiozom Sveba i Boja, pa u određenoj mjeri i drugih etničkih skupina (zajednica Iliropanona, iranskih Sarmata i itd...). I u vrijeme postojanja Markomanskog kraljevstva, za njihovu teritoriju se koristilo ime *Boiohaemum* sa nizom različitih varijacija i evolutivnih oblika. U formi *Bohemia*/Bohemija, ime Boja se sačuvalo prilično dugo, i u toj mjeri da je i danas ono vrlo živ i prisutan sinonim za naziv Češke. Pošto su stanovnici Markomanskog kraljevstva bili poznati i kao *Boiovarii* i *Baiuvarii* to su ime proširili i na prostoro- re kasnije poznate pod imenom Bavarija (*Bavaria*, Bayer).

je nužda pretpostavljena slavi, te se nije činilo sigurnim, dok se vojska nalazila u unutrašnjosti, ostaviti Italiju izloženu tako bliskom neprijatelju. Potpuni broj plemena i naroda koji su se bili podigli na ustanak iznosio je više od 800 000. Skupilo se gotovo 200 000 pješadinaca doraslih oružju i 9000 konjanika. Jedan dio tog neizmjernog mnoštva, koji se pokoravao vrlo vatrenim i iskusnim vojskovođama, odlučio je udariti na Italiju, koja kod Nauporta⁷⁹ i Tergesta⁸⁰ graniči s njihovim krajevima. Drugi dio je bio preplavio Makedoniju. Treći dio je odlučio da bude zaštita vlastitoj postojbini. Najveći su ugled uživale njihove vojskovođe dvojica Batona i Pines. Svi su Panoni poznavali ne samo rimski način života, nego i jezik, a većini je njih bilo posve obično poznavanje literature i vježbanje u oružju. Stoga, Herkula mi, nijedan narod nije nikad tako brzo namjeru da ratuje spojio s ratom i sproveo u djelo svoje odluke! Uništeni su rimski građani, poklani trgovci, veliki broj veksilijara poubijan do zadnjega čovjeka u onome kraju koji je bio najudaljeniji od vrhovnog zapovjednika. Makedonija je zaposjednuta oružjem, sve i posvuda opustošeno ognjem i mačem. Tako je velik bio strah od tog rata da je pokolebao i preplašio i srce Cezara Augusta, očvrtnulo i prekaljeno iskustvom u tolikim ratovima. Stoga je održano novačenje i odasvud su pozvani svi veterani. Muškarci i žene prisiljeni su da sukladno svome imetku daju oslobođenike za vojnike. Čula se u Senatu riječ princepsa kako neprijatelj, ne bude li se na oprezu, za deset dana može doći nadomak gradu Rimu. Od senatora i rimskih vitezova zatražena je pomoć za taj rat i ovi su je spremno obećali. Sve bismo to bili uzalud pripravili da nije bilo onoga koji bi time upravljao. Stoga je država kao posljednju zaštitu zatražila od Augusta da Tiberije bude vođa u tom ratu. Naša je malenkost i u ovome ratu imala mjesto posebne službe. Po svršetku služenja u konjaništvu, kao izabrani kvestor, i iako još uvijek ne kao senator, ja sam bio postavljen jednakim sa senatorima i čak sa izabranim plebejskim tribunima i odveo sam iz Grada do Tiberija dio vojske koji mi je povjerio August. Potom sam, u kvesturi, odustajući od moga prava da imam provinciju koja bi mi bila dodijeljena, bio poslan Tiberiju kao Augustov legat. Kakve li smo mi prve godine bojne redove neprijatelja vidjeli! U kolikim smo prigodama, zahvaljujući razboritosti vojskovođe, sve njihove bjesomučne snage odbili, razbili na dijelove. Vidjeli s kakvom se umjerenošću i uljudnosti, a u isti mah zapovjedničkim dostojanstvom, vodi rat. Kakvom su promišljenošću raspoređeni zimovnici. S kolikim je trudom neprijatelj zatvoren stražama naše vojske, kako ne bi nikuda mogao provaliti i kako bi se, siromašan u zalihama i bijesneći unutar sebe, iscrpio u svojim snagama.

⁷⁹ *Nauportus*, izvorno naselje keltskih Tauriska. Možda današnja Vrhnika, nekih 15tak km jugozapadno od Ljubljane.

⁸⁰ *Tergeste*, današnji Trst.

U prvom ljetu rata po svom sretnom ishodu, slučaju i pokušaju zapamćeno je Mesalinusovo djelo. Taj je muž, plemenitiji duhom nego rodom i najdostojniji da Korvina ima za oca i da svoj nadimak ostavi svom bratu, postavljen na čelo Ilirika razbio i u bijeg natjerao više od 20 000 neprijatelja s XX legijom, polupopunjenom zbog iznenadne pobune, i opkoljen neprijateljskom vojskom, te je zbog toga počašćen trijumfalnim ukrasima. Barbari su se tako malo ponosili svojim brojem, tako malo pouzdavali u svoje snage da, gdje se god nalazio /Tiberije op. S. M./ Cezar, nisu imali vjere u sebe. Dio njihove vojske, koji se nalazio pred samim vojskovođom i po našoj volji i na našu korist bio iscrpljen i doveden do pogubne gladi, nije se usudio izdržati ni trenutačnu bitku ni pobiti se s onima koji su nastojali stvoriti priliku za nju i koji su postrojavali bojni red, nego se zaposjevši Klaudijevu planinu, branio iz utvrde. A onaj dio koji je krenuo u susret vojsci koju su bivši konzuli Aul Cecina i Silvan Plaucije, dovodili iz prekomorskih provincija, opkolivši pet naših legija, te pomoćne čete i onu kraljevsku vojsku (veliku je naime vojsku Tračana, kao pripomoć za onaj rat, vodio sa sobom Remetalk pridružen prije spomenutim vojskovođama), nanio je gotovo svima poguban poraz. Razbijen je konjanički bojni red kraljevskih vojnika, u bijeg su natjerane ale, okrenule su se kohorte, nastala je plašljiva strka i kod bojnih znakova legija. No hrabrost rimskoga vojnika više je u tom času prisvojila slave sebi nego što ju je ostavila vojskovođama, koji su se, razlikujući se uvelike od svog zapovjednika, prije obrusili na neprijatelja nego što su preko uhoda saznali gdje se neprijatelj nalazi. Ubrzo su stoga legije, našavši se u pogibeljnu položaju, osokolile same sebe, a pošto je neprijatelj zaklao nekoliko vojničkih tribuna, te ubio prefekta tabora i prefekte kohorata, pri čemu nisu ostali neokrvavljeni ni centurioni, od kojih su poginuli i oni iz prvoga reda, navalile na neprijatelja, te su, ne zadovoljivši se time što su ga zaustavile, probivši njihov bojni red, neočekivano osigurale pobjedu. Otprilike u to vrijeme Agripa, koji je bio usvojen od svog rođenog djeda istoga dana kad i Tiberije i već dvije godine prije toga počeo pokazivati kakav je, čudnom izopačenošću duha i uma upao je u ponor te je odvratio od sebe srce svojega oca, pa i samoga djeda, a uskoro je, kako su iz dana u dan njegove mane rasle, doživio svršetak dostojan svoje mahnitosti.

Pogledaj sada, Marko Vinicije, onako velikog vojskovođu u ratu kako velikog vladara vidiš u miru. Nakon što su vojske bile udružene, i one koje su bile pod /Tiberijem op. S. M./ Cezarom i one koje su bile pristigle k njemu, nakon što je u jedan tabor bilo okupljeno deset legija, više od sedamdeset kohorata, deset ala i više od 10 000 veterana, a uz to i velik broj dobrovoljaca i brojno kraljevo konjaništvo, tolika, napokon, vojska kolike nikad ni na jednom mjestu poslije građanskih ratova nije bilo, svi su upravo zbog toga bili veseli i najveće su pouzdanje u pobjedu polagali u svoj broj. A zapovjednik, najbolji sudija

u onome što je radio i pretpostavljajući korisno lijepomu i - što sam uvijek vidio da čini u svim ratovima - slijedeći ono što je dostojno odobravanja, a ne ono što se na bilo koji način priznaje valjanim, nekoliko je dana zadržao vojsku, koja je bila pristigla, da obnovi svoje snage nakon puta i kad je uvidio da je ova prevelika a da bi se mogla držati na uzdi i neprikladna za upravljanje, odlučio ju je raspustiti. Krenuvši na dug i veoma naporan put, čija se težina jedva može opisati, kako se nitko ne bi usudio ni nasrnuti na sve zajedno, ni svekoliki mogli napasti dio onih koji su se, kako već koji iz straha za svoju zemlju, razilazili, pustio ih je onamo odakle su bili došli, a sam je, vrativši se početkom vrlo oštrem zimi u Siskiju, legate, među kojima smo se i mi sami nalazili, postavio za zapovjednike trupa odvedenih u zimovnike.

O stvari li, ne izvrsne da se o njoj govori, nego po pravoj i istinskoj hrabrosti i koristi najveće, po iskustvu najslađe, po ljudskosti jedinstvene! Za sve vrijeme Germanskoga i Panonskog rata nitko od nas ili onih koji su od nas bili većeg ili nižeg čina nije bio tako slab da se njegov život i zdravlje ne bi održavalo Cezarovom skrbi, kao da se taj duh, razapet veličinom tolikih tereta, posvetio jedino tom poslu. Za one koji su to trebali pripravljeni su bila upregnuta kola, pa i prepuštena njegova ležaljka, čiju sam korist i ja osjetio kao i drugi. Sad ljekari, sad pripremljena hrana, sad oprema za kupanje u tu svrhu vožena sarno za jednoga priskočili su u pomoć svačijem zdravlju. Nedostajali su kuća i sluzinčad, no drugo ništa što bi oni mogli bilo dati, bilo poželjeti. Dodat ću i to što se svatko tko je živio u tim vremenima, kao i to što sam ispriopovjedio, odmah prepoznati. Sam je uvijek jahao na konju, većem dijelu ljetnih pohoda sam je sjedeći objedovao s onima koje bi posjetio. Opraštao je onima koji se nisu pokoravali stezi, dotle dok to nije škodilo kao loš primjer. Opominjanje je bilo često, ponekad i prekoravanje, kažnjavanje ipak veoma rijetko, te se držao sredine, na većinu se toga ne osvrćući, ponešto sprecavajući. Zima je sa sobom donijela blagodat završenog rata, no sljedećeg je ljeta cijela Panonija zatražila mir, dok se još ratovalo u Dalmaciji. U svome cjelovitom radu nadam se da ću do u detalje opisati kako su ovi žestoki ratnici, mnogo hiljada njih, koji su nedugo ranije prijetili Italiji sa ropstvom, sada donijeli oružje koje s koristili u pobuni na rijeku zvanu *Bathinus*, predali ga i bacili se pred noge zapovjednika, i kako su njihova dvojica vrhovnih zapovjednika, Baton /Breučki op. S. M./ i Pines, jedan je bio učinjen zatvorenikom, a drugi se dobrovoljno predao. Ujesen se pobjednička vojska vratila u zimovnik, čijim je svim trupama za zapovjednika postavljen Marko Lepid, muž veoma blizak imenu i položaju /Tiberija op. S. M./ Cezara, kojemu se svatko divi u mjeri u kojoj ga je mogao upoznati ili razumjeti, te cijeni i proglašava ukrasom tako znamenitih imena od kojih je rođen.⁸¹

⁸¹ Marka Emilija Lepida, zbog njegove odmjerjenosti, razboritosti, mudrosti, kredibiliteta, očuvanja nezavisnog stava i rječitosti hvale i druga vrela, kao npr. Tacit na nizu mjesta u svojim Analima.

/Tiberije op. S. M./ Cezar je upravio pozornost i oružje na drugi teret Dalmatinskog rata. A kakav mu je pomoćnik i legat u tome ratu bio moj brat Magije Celer Velejanus, posvjedočeno je njegovim vlastitim očitovanjem, kao i očitovanjem njegova oca /Augusta op. S. M./, a potvrđuje to i spomen na vrlo obilne darove kojima ga je obasuo Cezar proslavljajući i trijumf. Početkom ljeta Lepid je izveo vojsku iz zimovnika, pa se kroz narode netaknute ratom i još uvijek posteđene ratnog poraza, te zbog toga prkosne i divlje, kretao k vrhovnom zapovjedniku Tiberiju, boreći se s velikim teškocama zemljišta i silom neprijatelja, uz težak poraz onih koji su se odupirali, uništivši polja, spalivši nastambe i poubijavši muškarce, veseo zbog pobjede i natovaren plijenom stigao je do Cezara, te je za ono zbog čega je trebao proslaviti trijumf, da je to izvršio pod vlastitim auspicijama, suglasnom presudom princepsa i voljom Senata počašćen trijumfalnim ukrasima. To je ljeto okončalo vrlo mučan rat. Jer su dalmatinski Pirusti i Desitijati, gotovo nepobjedivi zbog položaja svojih mjesta i planina, svoje divlje čudi i čudesne vještine u borbi, a osobito zbog svojih gorskih klanaca, tek tad napokon pokoreni, ne samo pod vodstvom, već i rukama i oružjem samoga Cezara, kad su bili gotovo posve uništeni. Ništa u tom tako velikom ratu ni u Germaniji nisam mogao ni znamenitijega vidjeti niti se čemu više diviti nego tomu što se zapovjedniku nikad nijedna prilika za pobjedu nije činila zgodnom da bi je morao platiti štetom zbog izgubljenog vojnika i što mu se uvijek činilo najslavnijim ono što je bilo najsigurnije, te se prije vodila briga za savjest nego za slavu, i što se odluke vojskovođe nisu nikad ravnale prema prosudbi vojske, nego se vojska ravnala prema razboritosti vojskovođe.

Velike dokaze hrabrosti u Dalmatinskom ratu pružio je Germanik, poslan na pusta i pogibeljna mjesta. A namjesnik Dalmacije, bivši konzul Vibije Postum, zaslužio je slavnim i revnim djelom trijumfalne ukrase. Tu su čast nekoliko godina prije zaslužili u Africi Pasijen⁸² i Kos⁸³, slavni premda zbog različitih vrlina. No Kos je svjedočanstvo o svojoj pobjedi prenio i na nadimak svoga sina, mladića rođena za primjer svih vrlina. A sudionik Postumovih djela Lucije Apronije u toj je vojničkoj službi svojom izvanrednom hrabrošću zaslužio i one časti koje je uskoro postigao. Kamo sreće da još većim dokazima nije posvjedočeno koliko u svakoj stvari može sudbina. I ovdje se može obilato prepoznati njezina moć. Jer, je Elije Lamija, muž staroga kova i čovjek koji je starinsku ozbiljnost uvijek ublažavao svojom čovjecošću, nakon što je u Germaniji i u Iliriku, a uskoro i u Africi, obnašao najistaknutije dužnosti, ostao uskraćen za počasne znakove trijumfa, ne zbog toga što ih ne bi zaslužio, nego zbog nesposobnosti da ih se dokopa,

⁸² *Lucius Passienus Rufus*, konzul *ordinarius* za 4. god. p.n.e.

⁸³ *Cnaeus Cornelius Lentulus Cossus*, konzul *ordinarius* za 1. god. p.n.e.

a Aulo Licinije Nerva Silijan⁸⁴, sin Publija Silija, muž kojemu se ni onaj koji ga je poznao nije mogao dovoljno nadiviti, pokazujući kako u njemu nema ničega čega ne bi, bilo kao najčestitiji građanin, bilo kao najpošteniji vojskovođa, u najvećoj mjeri imao, zbog svoje prerane smrti ostao prikraćen ne sarno za uživanje najvećeg prijateljstva s princepsom, nego i za obavljanje časti uzdignute do najvišeg i očinskog stupnja dostojanstva. Ako bi ko ustvrdio kako sam tražio priliku za spomen ovih muževa, optužit će me s pravom. U očima čestitih pravedno poštenje bez laganja nije zločin.

Tek sto je Cezar bio okončao Panonski i Dalmatinski rat, kad je pet dana po završetku tako velikog djela tužno pismo iz Germanije donijelo vijest o umorstvu Vara i pokolju tri legija i isto tolikog broja ala i šest kohorti, dok nam je sudbina, tako reći, barem utoliko bila sklona što nam tako velik poraz nije nanesen dok je vojskovođa bio zaokupljen. I stvar i osoba iziskuje da se na tome zadržimo...”)

Vell, II, CXXI, 2-3: *...In urbem reversus iam pridem debitum, sed continuatione bellorum dilatum ex Pannoniis Delmatisque egit triumphum. Cuius magnificentiam quis miretur in Caesare? Fortunae vero quis non miretur indulgentiam? 3 Quippe omnis eminentissimos hostium duces non occisos fama narravit, sed victos triumphus ostendit; quem mihi fratrique meo inter praecipuos praecipuisque donis adornatos viros comitari contigit.* (“...vrativši se u Grad, proslavio je već otprije određen, ali zbog nastavka ratova odgođen trijumf nad Panoncima i Dalmatincima. Tko da se divi njegovoj veličanstvenosti kad je u pitanju /Tiberije op. S. M./ Cezar? Tko, pak, da se ne divi naklonosti sudbine? Jer nije glasina pripovijedala o svim najčuvenijim vođama neprijatelja, nego ih je u okovima pokazao trijumf. A mene i moga brata zapala je čast da mu se pridružimo kao pratioci među muževima obasutim izvrsnim i osobitim darovima.”)

Podatak Frontina (II, I, 15) ne može se precizno datirati i nije jasno da li se odnosi na rat 12-9. god. p.n.e. ili na Ilirski ustanak od 6-9. god. n.e.: *Ti. Nero adversus Pannonios, cum barbari feroces in aciem oriente statim die processissent, continuit suos passusque est hostem nebula et imbris, qui forte illo die crebri erant, verberari. Ac deinde, ubi fessum stando et pluvia non solum sed et lassitudine deficere animadvertit, signo dato adortus superavit.* (“U ratu protiv Panonaca, kada su se barbari u ratničkom raspoloženju formirali za bitku u samu zoru, Tiberije Neron je zadržao svoje sopstvene trupe i dozvolio je neprijatelju da bude ometan maglom i natopljen sa pljuskovima, koji su bili česti toga dana. Tada, kada je on primijetio da su oni bili umorni sa stajanjem, i onesvijetili se

⁸⁴ *Aulus Licinius Nerva Silianus*, konzul *ordinarius* za 7. god. n.e.

ne samo zbog izloženosti, nego također i od iscrpljenosti, on /Tiberije op. S. M./ je dao znak, napao i porazio ih.”)

Plin. NH VII, 149-150: Plinije Stariji u ovom odjeljku, u telegrafskom stilu, spominje u kronološkom nizu niz nedaća koje je morao da izdrži Oktavijan August: *...iuncta deinde tot mala: inopia stipendi, rebellio Illyrici, servitiorum dilectus iuventutis penuria, pestilentia urbis, fames Italiae... iuxta haec Variana clades et maiestatis eius foeda suggillatio, abdicatio Postumi Agrippae post adoptionem...* (“Bio je tu i dugačak niz nezdoga: manjak novca za vojsku, pobuna u Iliriku, mobiliziranje robova zbog nedostatka mladih muškaraca, epidemija u Gradu, glad u Italiji. . . Zatim tu je bila nesreća sa Varom i zatim šamar u lice njegovom dostojanstvu, odbacivanje Postuma Agripe pošto ga je usvojio.”)

Svet. Aug. 25: *Libertino milite, praeterquam Romae incendiorum causa et si tumultus in graviore annona metueretur, bis usus est: semel ad praesidium coloniarum Illyricum contingentium, iterum ad tutelam ripae Rheni fluminis; eosque, servos adhuc viris femini-sque pecuniosioribus indictos ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit, neque aut commixtos cum ingenuis aut eodem modo armato.* (“Oslobođenike je – izuzevši za slučaj požara u Rimu ili u opasnosti od nereda zbog nestašice žita – uzeo u vojsku samo dva puta: prvi put za posadu u kolonijama na granici Ilirika, a drugi put za odbranu granice na rijeci Rajni. To su bili oslobođenici koje su bogatiji ljudi i žene morali još kao robove dati, te su odmah bili oslobođeni, a August ih je postavio u prvi red, ali ih nije pomiješao sa slobodnim ljudima niti ih je naoružao istim oružjem.”)

Svet. Tib. 16-17: *Data rursus potestas tribunicia in quinquennium, delegatus pacandae Germaniae status, Parthorum legati mandatis Augusto Romae redditus eum quoque adire in provincia iussi. Sed nuntiata Illyrici defectione transiit ad curam noui belli, quod grauissimum omnium externorum bellorum post Punica, per quindecim legiones parremque auxiliorum copiam triennio gessit in magnis omnium rerum difficultatibus summaque frugum inopia. Et quanquam saepius reuocaretur, tamen perseuerauit, metuens ne uicinus et praeualens hostis instaret ultro cedentibus. Ac perseuerantiae grande pretium tulit, toto Illyrico, quod inter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam interque Danuuium flumen et sinum maris Hadriatici patet, perdomito et in dicionem redacto. 17.” Cui gloriae amplior adhuc ex oportunitate cumulus accessit. Nam sub id fere tempus Quintilius Varus cum tribus legionibus in Germania periit, nemine dubitante quin uictores Germani iuncturi se Pannoniis fuerint, nisi debellatum prius Illyricum esset. Quas*

ob res triumphus ei decretus est multi[que] et magni honores. Censuerunt etiam quidam ut Pannonicus, alii ut Inuictus, nonnulli ut Pius cognominaretur. Sed de cognomine intercessit Augustus, eo contentum repromittens, quod se defuncto suscepturus esset. Triumphum ipse distulit maesta ciuitate clade Variana; nihilo minus urbem praetextatus et laurea coronatus intrauit positumque in Saepis tribunal senatu astante conscendit ac medius inter duos consules cum Augusto simul sedit; unde populo consalutato circum templa deductus est.” (“Ponovo je dobio tribunsku moć na pet godina i zadatak da uspostavi mir u Germaniji. Partske izaslanice, pošto su kod Augusta u Rimu obavili svoje zadatke, bili su upućeni da pođu i ka Tiberiju u provinciju. Kada je bilo javljeno da se Ilirik odmetnuo, preuzeo je zapovjedništvo u tom novom ratu, koji je bio najteži od svih vanjskih ratova poslije punskih, a vodio ga je sa 15 legija i sa jednakim brojem pomoćnih trupa kroz tri godine, uz velike poteškoće svake vrste i u najvećoj oskudici namirnica. I premda je više puta opozvan, ipak je ustrajno nastavio rat, jer se bojao da ne bi premoćan neprijatelj u susjedstvu prešao u napad kad bi Rimljani sami od sebe uzimali. Ta njegova ustrajnost urodila je bogatim plodom, svladao je i pokorio čitav Ilirik, koji se proteže između Italije, Norika, Trakije i Makedonije, te između Dunava i Jadranskog mora. Ta je njegova slava još više porasla zato što ju je stekao u zgodan čas, nekako u isto vrijeme u Germaniji je nastradao Kvintilije Var sa tri legije i niko nije sumnjao da bi se pobjednici Germani bili povezali sa Panoncima da prije toga Ilirik nije bio savladan. Zbog tih djela Tiberiju je bio odobren trijumf i uz to podijeljene mnoge velike počasti. Neki su predlagali da mu se dodijeli nadimak “Panonski”, drugi opet “Nepobjedivi”, a neki opet “Pobožni”. Ali tome se usprotivio August, izričući uvjerenje da će Tiberije biti zadovoljan nadimkom što će ga dobiti nakon njegove smrti. Trijumf je Tiberije sam odgodio sa obzirom na narodnu žalost zbog Varova poraza, ali je svejedno ušao u Grad u grimiznoj preteksti i sa lovorovim vijencem na glavi popeo se u prisutnosti Senata na sudačku stolicu, koja je bila postavljena u Septi na Marsovu polju, i sjeo ondje sa Augustom u sredinu među oba konzula. Odatle je pozdravio narod i pošao u ophodu do raznih hramova.”“)

Svet. Tib. 20: *A Germania in urbem post biennium regressus triumphum, quem distulerat, egit prosequentibus etiam legatis, quibus triumphalia ornamenta impetrarat. Ac prius quam in Capitolium flecteret, descendit e curru seque praesidenti patri ad genua summisit. Batonem Pannonium ducem ingentibus donatum praemiis Rauennam transtulit, gratiam referens, quod se quondam cum exercitu iniquitate loci circumclusum passus es[se]t euadere. prandium dehinc populo mille mensis et congiarium trecenos nummos uiritim dedit. Dedicauit et Concordiae aedem, item Pollucis et Castoris suo fratrisque nomine de manubiis.* (“Iz Germanije se Tiberije vratio u Rim nakon dvije godine i proslavio

trijumf što ga je prije bio odgodio, a pratili su ga njegovi legati, kojima je pribavio trijumfalna odlikovanja. Prije nego je okrenuo na Kapitol, sišao je sa kola i spustio se na koljena pred ocem, koji je predsjedao svečanosti. Panonskog vojvodu Batona, obdario je bogatim nagradama i odredio mu boravište u Raveni, uzvraćajući mu time hvalu što ga je jednom kad je sa vojskom bio opkoljen na nezgodnom mjestu pustio da izađe. Poslije trijumfa dao je narodu ručak na 1000 stolova i uz to svakom građaninu novčani dar od 300 sestercija. Posvetio je također hram Slogi, a isto tako Poluksu i Kastoru u svoje i bratovo ime, i to od novca iz ratnoga plijena.”)

Flor. II, 25: *...sed Augustus perdomandos Vibio mandat, qui efferum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium stupidissima eo studio, ea diligentia anquirat, ut illud in usus suos eruere videatur.* (“August je njihovo /Dalmatinaca op. S. M./ pokoravanje povjerio Vibiju, koji je surovi soj natjerao da prokapa zemlju i iz njezinih žila izdvaja zlato. A to narod i inače od svih najgluplji traži takvom strašću i revnošću da se čini kako ga iskapa za svoje vlastite potrebe.”)

Cass. Dio, Rimski Povijest (Ῥωμαϊκὴ ἱστορία), LV, 29-:

LV, 29: Ταῖς γὰρ ἐσφοραῖς τῶν χρημάτων οἱ Δελμάται βαρυνόμενοι τὸν μὲν ἔμπροσθε χρόνον καὶ ἄκοντες ἡσύχαζον· ὡς δ' ὅ τε Τιβέριος ἐπὶ τοὺς Κελτοὺς τὸ δεύτερον ἐστράτευσε, καὶ Οὐαλέριος Μεσσαλῖνος ὁ τότε καὶ τῆς Δελματίας καὶ τῆς Παννονίας ἄρχων αὐτὸς τε σὺν ἐκείνῳ ἐστάλη καὶ τὸ πολὺ τοῦ στρατοῦ συνεξήγαγε, καὶ τινα καὶ σφεῖς δύνανται πέμψαι κελευσθέντες συνῆλθόν τε ἐπὶ τούτῳ καὶ τὴν ἡλικίαν σφῶν ἀνθοῦσαν εἶδον, οὐκέτι διεμέλλησαν, ἀλλ' ἐνάγοντος αὐτοὺς ὅτι μάλιστα Βάτωνός τινος Δησιδιάτου τὸ μὲν πρῶτον ὀλίγοι τινὲς ἐνεωτέρισαν καὶ τοὺς Ῥωμαίους ἐπελθόντας σφίσιν ἔσφηλαν, ἔπειτα δὲ ἐκ τούτου καὶ οἱ ἄλλοι προσαπέστησαν. Καὶ μετὰ τοῦτο καὶ Βρεῦκοι Παννονικὸν ἔθνος, Βάτωνα καὶ αὐτοὶ ἕτερον προστησάμενοι, ἐπὶ τε τὸ Σίρμιον καὶ ἐπὶ τοὺς ἐν αὐτῷ Ῥωμαίους ὥρμησαν. Καὶ ἐκεῖνο μὲν οὐκ ἐξεῖλον (αἰσθόμενος γὰρ τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῶν Καικίνας Σεουήρος ὁ τῆς πλησιοχώρου Μυσίας ἄρχων ἐπῆλθέ τε αὐτοῖς διὰ ταχέων περὶ τὸν Δράουον ποταμὸν οὔσι καὶ συμβαλὼν ἐνίκησεν), ἀναμαχέσσεσθαι δὲ πῃ διὰ βραχείας, ἐπειδὴ καὶ τῶν Ῥωμαίων συχνοὶ ἐπεπτώκεσαν, ἐλπίσαντες πρὸς παράκλησιν συμμάχων ἐτράποντο. Καὶ οἱ μὲν συνίστων ὅσους ἐδύναντο, ἐν δὲ τούτῳ ὁ Βάτων ὁ Δελμάτης ἐπὶ Σάλωνα στρατεύσας αὐτὸς μὲν λίθῳ χαλεπῶς πληγείς οὐδὲν ἔπραξεν, ἐτέρους δὲ τινας πέμψας πάντα τὰ παραθαλάσσια μέχρι τῆς Ἀπολλωνίας ἐλυμήνατο, καὶ τινα ἐνταῦθα μάχην δι' αὐτῶν τοὺς προσμίζαντάς σφισι Ῥωμαίους, καίπερ ἡττηθείς, ἀντεπεκράτησε.

LV, 30: Πυθόμενος οὖν ταῦθ' ὁ Τιβέριος, καὶ φοβηθεὶς μὴ καὶ ἐς τὴν Ἰταλίαν ἐσβάλλωσιν, ἐκ τε τῆς Κελτικῆς ἀνέστρεψε, καὶ τὸν Μεσσαλῖνον προπέμψας αὐτὸς τῷ πλείονι τοῦ στρατοῦ ἐφείπετο. Αἰσθόμενος δὲ τῆς προσόδου αὐτῶν ὁ Βάτων ἀπήντησε τῷ Μεσσαλίνῳ, καίπερ μηδέπω καλῶς ἔχων, καὶ ἐπικρατέστερος αὐτοῦ ἐν παρατάξει γενόμενος ἔπειτ' ἐξ ἐνέδρας ἐνίκηθη. Κάκ τούτου πρὸς τε τὸν Βάτωνα τὸν Βρεῦκον ἦλθε, καὶ κοινωσάμενος αὐτῷ τὸν πόλεμον ὅρος τι Ἀλμὰν κατέλαβε· κἀνταῦθα πρὸς μὲν τοῦ Ῥυμητάλκου τοῦ Θρακός, προπεμφθέντος ἐπ' αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Σεουήρου, βραχείᾳ τινὶ μάχῃ ἡττήθησαν, πρὸς δ' αὐτὸν ἐκείνον ἰσχυρῶς ἀντέσχον. Καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ τε Σεουήρου ἐς τὴν Μυσίαν διὰ τε τοὺς Δακοὺς καὶ διὰ τοὺς Σαυρομάτας πορθοῦντας αὐτὴν ἀπάραντος, καὶ τοῦ Τιβερίου τοῦ τε Μεσσαλίνου ἐν Σισκίᾳ ἐγχρονισάντων, τὴν τε συμμαχίδα σφῶν ἐπέδραμον καὶ συχνοὺς προσαπέστησαν. Καὶ ἐς μὲν χεῖρας, καίπερ τοῦ Τιβερίου πλησιάσαντός σφισιν, οὐκ ἦλθον αὐτῷ, ἄλλοσε δὲ καὶ ἄλλοσε μεθιστάμενοι πολλὰ ἐπόρθησαν· τῆς τε γὰρ χώρας ἐμπίρως ἔχοντες καὶ κούφως ἐσκευασμένοι, ῥαδίως ὅπη ποτὲ ἐβούλοντο ἐχώρουν. Καὶ ἐπειδὴ γε ὁ χειμὼν ἐνέστη, πολὺ πλείω ἐκακούργησαν· καὶ γὰρ καὶ ἐς τὴν Μακεδονίαν αὐθις ἐνέβαλον. Καὶ τούτους μὲν ὁ τε Ῥυμητάλκης καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ῥασκύπορις μάχῃ κατέλαβον· οἱ δὲ δὴ ἄλλοι τῇ μὲν χώρᾳ σφῶν πορθουμένη μετὰ τοῦτο ἐπὶ τε Καικιλίου Μετέλλου καὶ ἐπὶ Λικινίου Σιλανοῦ ὑπάτων οὐκ ἐπήμυναν, ἐς δὲ τὰ ἐρυμνὰ ἀναφυγόντες ἐκείθεν ὅπη παρείκοι καταδρομὰς ἐποιοῦντο.

LV, 31: Μαθὼν οὖν ταῦτα ὁ Αὐγουστος, καὶ ὑποπτεύσας ἐς τὸν Τιβέριον ὡς δυνηθέντα μὲν ἂν διὰ ταχέων αὐτοὺς κρατῆσαι, τρίβοντα δὲ ἐξεπίτηδες ἶν' ὡς ἐπὶ πλείστον ἐν τοῖς ὅπλοις ἐπὶ τῇ τοῦ πολέμου προφάσει ἢ, πέμπει τὸν Γερμανικὸν καίτοι ταμιεύοντα, στρατιώτας οἱ οὐκ εὐγενεῖς μόνον ἀλλὰ καὶ ἐξελευθέρους δούς, ἄλλους τε καὶ ὅσους παρὰ τε τῶν ἀνδρῶν καὶ παρὰ τῶν γυναικῶν δούλους, πρὸς τὰ τιμήματα αὐτῶν, σὺν τροφῇ ἐκμήνῳ λαβῶν ἡλευθέρωσεν. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο πρὸς τὴν τοῦ πολέμου χρεῖαν ἔπραξεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἱππέων τὴν ἐν τῇ ἀγορᾷ γιγνομένην ἀνεβάλετο. Κατὰ τε τῆς πανηγύρεως τῆς μεγάλης ἡὔξατο, ὅτι γυνὴ τις ἐς τὸν βραχίονα γράμματα ἄττα ἐντεμοῦσα ἐθείασέ τινα. Ἡσθητο μὲν γὰρ ὅτι οὐκ ἐκ θεοῦ κατέσχητο ἀλλ' ἐκ παρασκευῆς αὐτὸ ἐπεποιήκει· ἐπειδὴ δὲ τὸ πλῆθος ἄλλως τε καὶ διὰ τοὺς πολέμους τὸν τε λιμὸν, ὃς καὶ τότε αὐθις συνέβη, δεινῶς ἐταράττετο, πιστεύειν τε καὶ αὐτὸς τοῖς λεχθεῖσιν ἐπλάττετο, καὶ πάνθ' ὅσα παραμυθήσεσθαι τὸν ὄμιλον ἤμελλεν ὡς καὶ ἀναγκαῖα ἔπραττε. Καὶ ἐπὶ γε τῇ σιτοδείᾳ δύο αὐθις ἐκ τῶν ὑπατευκότων ἐπιμελητὰς τοῦ σίτου σὺν ῥαβδούχοις ἀπέδειξε. Προσδεόμενος δὲ δὴ χρημάτων ἐς τε τοὺς πολέμους καὶ ἐς τὴν τῶν νυκτοφυλάκων τροφήν, τό τε τέλος τὸ τῆς πεντηκοστῆς ἐπὶ τῶν ἀνδραπόδων πράσει ἐσήγαγε, καὶ τὸ ἀργύριον τὸ τοῖς στρατηγοῖς τοῖς τὰς ὅπλομαχίας ποιοῦσιν ἐκ τοῦ δημοσίου διδόμενον ἐκέλευσε μηκέτ' ἀναλίσκεσθαι.

LV, 32: Τὸν δὲ δὴ Γερμανικόν, ἀλλ' οὐ τὸν Ἀγρίππαν ἐπὶ τὸν πόλεμον ἐξέπεμψεν, ὅτι δουλοπρεπῆς τε ἐκεῖνος ἦν καὶ τὰ πλείστα ἠλιεύετο, ὅθενπερ καὶ Ποσειδῶνα ἑαυτὸν ἐπωνόμαζε, τῇ τε ὀργῇ προπετεῖ ἐχρήτο, καὶ τὴν Ἰουλίαν ὡς μητρὶαν διέβαλλεν, αὐτῷ τε τῷ Αὐγούστῳ πολλάκις ὑπὲρ τῶν πατρῶων ἐπεκάλει. Καὶ οὐ γὰρ ἐσωφρονίζετο, ἀπεκηρύχθη, καὶ ἦτε οὐσία αὐτοῦ τῷ στρατιωτικῷ ταμείῳ ἐδόθη, καὶ αὐτὸς ἐς Πλανασίαν τὴν πρὸς Κύρνω νῆσον ἐνεβλήθη. Ταῦτα μὲν ἐν τῇ πόλει ἐγένετο· τοῦ δὲ δὴ Γερμανικοῦ ἐς τὴν Παννονίαν ἐλθόντος καὶ στρατευμάτων πολλαχόθεν ἐκείσε συνιόντων, τηρήσαντες οἱ Βάτωνες τὸν Σεουήρον ἐκ τῆς Μυσίας προσιόντα ἐπέπεσον αὐτῷ ἀπροσδόκητοι, στρατοπεδευομένῳ πρὸς τοῖς Οὐολκαίοις ἔλεσι, καὶ τοὺς μὲν ἕξω τοῦ ταφρεύματος ἐφόβησαν καὶ κατήραξαν ἐς αὐτό, δεξαμένων δὲ σφας τῶν ἔνδον ἠττήθησαν. Καὶ μετὰ τοῦθ' οἱ Ῥωμαῖοι νεμηθέντες, ὅπως πολλαχῇ ἅμα τῆς χώρας κατατρέχωσιν, οἱ μὲν ἄλλοι οὐδὲν ἄξιον λόγου τότε γε ἔδρασαν, ὁ δὲ δὴ Γερμανικὸς Μαζαίους Δελματικὸν ἔθνος μάχῃ νικήσας ἐκάκωσεν.

LV, 33: Ἐν μὲν δὴ τῷ ἔτει ἐκείνῳ ταῦτ' ἐπράχθη, Μάρκου δὲ δὴ Φουρίου μετὰ Σέξτου Νωνίου ὑπατεύσαντος ἐπεθύμησαν μὲν καὶ οἱ Δελμάται καὶ οἱ Παννόνιοι συμβῆναι διὰ τὸ τὸ μὲν πρῶτον λιμῷ, εἶτα καὶ νόσῳ ἀπ' αὐτοῦ, πόαις τέ τισιν ἀλλοκότοις καὶ ρίζαις χρώμενοι, πονηθῆναι, οὐκ ἐπεκηρυκέυσαντο δὲ κωλυσάντων τῶν μηδεμίαν παρὰ τῶν Ῥωμαίων ἐλπίδα σωτηρίας ἐχόντων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀντείχον. Καὶ Σκενόβαρδός τε τις προσποιησάμενος μεταστῆσθαι, καὶ πέμψας κατ' αὐτὸ τοῦτο πρὸς Μάνιον Ἐννιον φρούραρχον Σισκίας ὡς ἕτοιμος μὲν ὦν αὐτομολῆσαι, δεδιὼς δὲ μὴ προπάθῃ ...

LAKUNA

LV, 34: (Πρότερον μὲν ὁ Αὐγουστος ἔς τε τὸ συνέδριον συνεχῶς ἐφοίτα, οὐ')

...μέντοι καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ἀλλ' ἐν τοῖς ὑστάτοις ἀπεφαίνετο, ὅπως ἰδιοβουλεῖν ἅπασιν ἐξείη καὶ μηδεὶς αὐτῶν τῆς ἑαυτοῦ γνώμης, ὡς καὶ ἀνάγκην τινὰ συμφρονῆσαι οἱ ἔχων, ἐξίστατο, τοῖς τε ἄρχουσι πολλάκις συνεδίκαζε· καὶ ὁσάκις γε οἱ παρεδρεύοντές σφισιν ἐδιχογνωμόνουν, καὶ ἡ ἐκεῖνου ψῆφος ἀπὸ τῆς ἴσης ταῖς τῶν ἄλλων ἠριθμεῖτο. Τότε δὲ τῇ μὲν γερούσι καὶ ἄνευ ἑαυτοῦ τὰ πολλὰ δικάζειν ἐπέτρεπεν, ἐς δὲ τὸν δῆμον οὐκέτι παρήει, ἀλλὰ τῷ μὲν προτέρῳ ἔτει πάντας τοὺς ἄρξοντας αὐτός, ἐπειδὴπερ ἐστασιάζετο, ἀπέδειξε, τούτῳ δὲ καὶ τοῖς ἔπειτα γράμματά τινα ἐκτιθεὶς συνίστη τῷ τε πλήθει καὶ τῷ δήμῳ ὅσους ἐσπούδαζε. Πρὸς μέντοι τὰς τῶν πολέμων διαχειρίσεις οὕτως ἔρρωτο ὥσθ', ἵν' ἐγγύθεν καὶ ἐπὶ τοῖς Δελμάταις καὶ ἐπὶ τοῖς Παννονίοις πᾶν ὃ τι χρὴ συμβουλευεῖν ἔχη, πρὸς Ἀρίμινον ἐξώρμησε. Καὶ ἐπὶ τε τῇ ἐξόδῳ αὐτοῦ εὐχαὶ ἐγένοντο, καὶ ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ αἱ θυσίαι ὥσπερ ἐκ πολεμίας τινὸς ἀνακομισθέντος ἐτελέσθησαν.

Ταῦτα μὲν ἐν τῇ Πρώμῃ ἐπράχθη, ἐν δὲ τούτῳ ὁ Βάτων ὁ Βρεῦκος, ὁ τὸν τε Πίννην προδοὺς καὶ μισθὸν τούτου τὴν ἀρχὴν τῶν Βρεῦκων λαβὼν, ἐάλω τε ὑπὸ τοῦ ἐτέρου Βάτωνος καὶ

διεφθάρη· ἐπειδὴ γὰρ ὑποπτεύσας τι ἐς τὸ ὑπήκοον ὁμήρους καθ' ἕκαστον τῶν φρουρίων περιῶν ἦται, μαθὼν τοῦτ' ἐκείνος ἐνήδρευσέ που αὐτόν, καὶ μάχη κρατήσας κατέκλεισεν ἐς τεῖχος, καὶ μετὰ τοῦτ' ἐκδοθέντα ὑπὸ τῶν ἔνδον λαβὼν παρήγαγέ τε ἐς τὸ στράτευμα, καὶ καταψηφισθέντα ἀποθανεῖν ἐν χερσὶν ἐποίησε. Γενομένου δὲ τούτου συχνοὶ τῶν Παννονίων ἐπανέστησαν, καὶ αὐτοῖς ὁ Σιλουανὸς ἐπιστρατεύσας τοὺς τε Βρεῦκους ἐνίκησε καὶ τῶν ἄλλων τινὰς ἀμαχεὶ προσεποιήσατο. Ἰδὼν οὖν ταῦτα ὁ Βάτων τῆς μὲν Παννονίας οὐδεμίαν ἔτ' ἐλπίδα ἔσχε, τὰς δὲ ἐς τὴν Δελματίαν ἐξ αὐτῆς ἐσόδους φρουραῖς διαλαβὼν ἐκείνην ἐπόρθει. Καὶ οὕτω καὶ οἱ λοιποὶ τῶν Παννονίων, ἄλλως τε καὶ τῆς χώρας σφῶν ὑπὸ τοῦ Σιλουανοῦ κακουμένης, ὠμολόγησαν, πλὴν καθ' ὅσον ληστικά τινα οἶα ἐκ ταραχῆς τοσαύτης ἐπὶ πλείον κακουροῦντα διεγένετο, ὅπερ που καὶ αἰεὶ ὡς εἰπεῖν παρά τε τοῖς ἄλλοις καὶ παρ' ἐκείνοις μάλιστα συμβαίνει. Καὶ ταῦτα μὲν ἄλλοι καθήρουν.

LVI, 1, 1: Καὶ ταῦτα μὲν ἄλλοι καθήρουν, ὁ δὲ δὴ Τιβέριος ἐς τὴν Ῥώμην, μετὰ τὸν χειμῶνα ἐν ᾧ Κύντος Σουλπίκιος καὶ Γάιος Σαβῖνος ὑπάτευσαν, ἀνεκομίσθη· καὶ αὐτῷ καὶ ὁ Αὐγουστος ἐς τὸ προάστειον ἀπαντήσας ἡλθέ τε μετ' αὐτοῦ ἐς τὰ Σέπτα, κἀνταῦθα ἀπὸ βήματος τὸν δῆμον ἡσπάσατο, καὶ μετὰ τοῦτο τὰ τε ἄλλα τὰ προσήκοντα ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἐποίησε καὶ θέας ἐπινικίους διὰ τῶν ὑπάτων.

LVI, 11: Ἐν μὲν οὖν τῇ Ῥώμῃ ταῦτ' ἐπράχθη, Γερμανικὸς δὲ ἐν τούτῳ ἄλλα τε χωρία Δελματικά εἶλε καὶ Σπλαῦνον, καί περ τῇ τε φύσει ἰσχυρὸν ὄν καὶ τοῖς τεῖχεσιν εὖ πεφραγμένον τοὺς τε ἀμυνομένους παμπληθεῖς ἔχον. Οὐκ οὐτε μηχαναῖς οὔτε προσβολαῖς ἠδυνήθη τι ἐξεργάσασθαι, ἀλλ' ἐκ τοιαύδου αὐτὸ συντυχίας ἔλαβε. Πουσίῳ ἱππεὺς Κελτὸς λίθον ἐς τὸ τεῖχος ἀφείξας οὕτω τὴν ἐπαλξιν διέσεισεν ὥστε αὐτήν τε αὐτίκα πεσεῖν καὶ τὸν ἄνδρα τὸν ἐπικεκλιμένον οἱ συγκατασπάσαι. Γενομένου δὲ τούτου ἐκπλαγέντες οἱ ἄλλοι καὶ φοβηθέντες τό τε τεῖχος ἐκείνο ἐξέλιπον καὶ ἐς τὴν ἀκρόπολιν ἀνέδραμον, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ ταύτην καὶ ἑαυτοὺς παρέδωκαν. Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ Ῥαίτινον ἐλθόντες οὐχ ὁμοίως ἀπῆλλαξαν. Οἱ γὰρ ἐναντίοι βιαζόμενοι τῷ πλήθει σφῶν, καὶ μὴ δυνάμενοι ἀντέχειν, πῦρ ἐθελούσιοι ἐς τε τὸν κύκλον πέριξ καὶ ἐς τὰ οἰκοδομήματα πλησίον αὐτοῦ ἐνέβαλον, μηχανησάμενοι ὅπως ὅτι μάλιστα μὴ παραχρῆμα ἐκλάμψη ἀλλ' ἐπὶ χρόνον τινὰ διαλάβῃ. Καὶ οἱ μὲν τοῦτο ποιήσαντες ἐς τὴν ἄκραν ἀνεχώρησαν· ἀγνοοῦντες δὲ οἱ Ῥωμαῖοι τὸ πεπραγμένον ἐπεσέπεσον ὡς καὶ αὐτοβοεῖ πάντα διαρπάσοντες, καὶ εἰσω τε τῆς τοῦ πυρὸς περιβολῆς ἐγένοντο, καὶ οὐ πρότερον εἶδον αὐτό, πρὸς τοὺς πολεμίους τὸν νοῦν ἔχοντες, πρὶν πανταχόθεν ὑπ' αὐτοῦ περιληφθῆναι. Τότε δὲ ἐν παντὶ κινδύνου ἐγένοντο, ἄνωθεν μὲν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων βαλλόμενοι, ἔξωθεν δὲ ὑπὸ τῆς φλογὸς κακούμενοι, καὶ μήτε κατὰ χώραν ἀσφαλῶς μεῖναι μήτε πῃ διαπεσεῖν ἀκινδύνως δυνάμενοι. Εἴτε γὰρ ἔξω βέλους ἀφίσταντο, πρὸς τοῦ πυρὸς ἀναλοῦντο, εἴτ' ἀπὸ τῆς φλογὸς ἀπεπῆδον, πρὸς τῶν βαλλόντων ἐφθείροντο· καὶ τινες ἐν στενοχωρίᾳ ἀπ' ἀμφοτέρων ἅμα ἀπώλοντο, τῇ μὲν τιτρωσκόμενοι τῇ δὲ καϊόμενοι. Οἱ μὲν οὖν πλείους τῶν ἐσελθόντων οὕτως

ἀπήλλαξαν· ὀλίγοι δέ τινες νεκροὺς ἐς αὐτὴν τὴν φλόγα ἐμβαλόντες, καὶ δίοδόν σφισι δι' αὐτῶν καθάπερ ἐπὶ γεφύρας ποιήσαντες, διέφυγον. Οὕτω γάρ που τὸ πῦρ ἐπεκράτησεν ὥστε μὴδὲ τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει ὄντας κατὰ χώραν μέναι, ἀλλὰ τῆς νυκτὸς αὐτὴν ἐκλιπεῖν καὶ ἐς οἰκήματα κατώρυχα κατακρυφθῆναι.

LVI, 12: Ἐκεῖ μὲν δὴ ταῦτ' ἐγένετο, Σερέτιον δέ, ὅπερ ποτὲ ὁ Τιβέριος πολιορκήσας οὐχ ἤρκει, ἐχειρώθη, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ ἄλλα τινὰ ῥᾶον προσεκλήθη. Τῶν δ' οὖν λοιπῶν καὶ ὡς ἀνταιρόντων, καὶ τοῦ τε πολέμου μηχανομένου καὶ λιμοῦ δι' αὐτὸν οὐχ ἥκιστα ἐν τῇ Ἰταλίᾳ γενομένου, τὸν Τιβέριον ὁ Αὐγουστος ἐς τὴν Δελματίαν αὐθις ἔπεμψε. Καὶ ὅς ἰδὼν τοὺς στρατιώτας μηκέτι τὴν τριβὴν φέροντας ἀλλὰ καὶ μετὰ κινδύνου διαπολεμῆσαι πως ἐπιθυμούντας, καὶ φοβηθεὶς μὴ καὶ καθ' ἐν ὄντες στασιάσωσι, τριχῇ διείλεν αὐτούς, καὶ τοὺς μὲν τῷ Σίλουανῷ τοὺς δὲ Μάρκῳ Λεπίδῳ προστάξας ἐπὶ τὸν Βάτων μετὰ τῶν λοιπῶν σὺν τῷ Γερμανικῷ ὥρμησε. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν οὐ χαλεπῶς τοὺς ἀντιταχθέντας σφίσι μάχαις κατεστρέψαντο, αὐτὸς δὲ διὰ πάσης τε ὡς εἰπεῖν τῆς χώρας ἐπλανήθη, τοῦ Βάτωνος ἄλλη καὶ ἄλλη περιφοιτῶντος, καὶ τέλος καταφυγόντι αὐτῷ ἐς Ἀνδήτριον τεῖχος ἐπ' αὐτῇ τῇ Σαλῶνῃ ἐπωκισμένον προσεδρεύσας δεινῶς ἐπόνησε. Τό τε γὰρ φρούριον ἐπ' εὐερκοῦς πάνυ καὶ δυσπροσβάτου πέτρας ἐτετείχιστο, φάραγξι βαθείαις ποταμοὺς χειμάρρους ἐχούσαις ἐγκεκλειμένον, καὶ οἱ ἄνθρωποι πάντα ἐς αὐτὸ τὰ ἐπιτήδεια τὰ μὲν προεσεννόχεσαν τὰ δὲ καὶ ἐκ τῶν ὁρῶν ὧν ἐκράτουν ἐπήγοντο, καὶ προσέτι καὶ τὴν σιτοπομπίαν τῶν Ῥωμαίων ἐνεδρεύοντες ἐκώλουν, ὥστε τὸν Τιβέριον, πολιορκεῖν σφας δοκοῦντα, αὐτὸν τὰ τῶν πολιορκουμένων πάσχειν.

LVI, 13: Ἀποροῦντος οὖν αὐτοῦ καὶ μὴ εὐρίσκοντος ὃ τι πράξει (ἥ τε γὰρ προσεδρεῖα καὶ ματαῖα καὶ ἐπικίνδυνος ἐγίνετο καὶ ἡ ἀποχώρησις ἐπαισχῆς ἐφαίνετο) ἐθορύβησαν οἱ στρατιῶται, καὶ τοσαύτη γε καὶ τηλικαύτη βοῇ ἐχρήσαντο ὥστε τοὺς πολεμίους τοὺς ὑπὸ τῷ τείχει αὐλιζομένους ἐκπλαγῆναι τε καὶ ἀναχωρῆσαι. Ἐξ οὖν τούτων τοῦ μὲν ὀργισθεὶς τοῦ δὲ ἡσθεὶς συνεκάλεσέ τε αὐτούς, καὶ τὰ μὲν ἐπιτιμήσας σφίσι τὰ δὲ καὶ παραινέσας οὔτε ἐθρασύνατο οὔτ' ἀπανέστη, ἀλλὰ κατὰ χώραν ἡσυχάζων ἔμεινε, μέχρις οὐ ὁ Βάτων ἀπογνοὺς τὴν ἐπικράτησιν (τά τε γὰρ ἄλλα πλὴν ὀλίγων ἐκεχείρωτο, καὶ ἡ δύναμις ἣν εἶχε τῆς τότε ἀντικαθεστηκυίας οἱ ἡλαττοῦτο) διεκηρυκεύσατο πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπειδὴ μὴ ἔπεισε καὶ τοὺς ἄλλους σπείσασθαι, ἐγκατέλιπεν αὐτούς. Καὶ ὁ μὲν οὐκέτ' οὐδ' ἄλλω τινί, καίπερ πολλῶν αὐτὸν ἐπικαλουμένων, ἐβοήθησεν· ὁ δὲ δὴ Τιβέριος καταφρονήσας ἐκ τούτου τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τῷ τείχει ὄντων, καὶ νομίσας ἀναιμωτί σφῶν κρατήσιν, οὐδὲν ἔτι τοῦ χωρίου προεῖδετο, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ ἐρυμνὸν ἐχώρησεν. Ἐπεὶ δὲ μήτε ὁμαλὸν τι ἦν μήτε ἐπικατέβαινον οἱ πολέμιοι, {καὶ} αὐτὸς μὲν ἐπὶ βήματος ἐν περιφανεί ἰδρύθη, ὅπως τά τε ἐπιγιγνόμενα καθορώη πρὸς τὸ προθυμότερον τοὺς στρατιώτας ἀγωνίσασθαι, καὶ ἐν καιρῷ σφισιν, ἂν που δεῖσῃ, προσαμύνη (καὶ γὰρ μέρος ἐπ' αὐτὸ τοῦτο τοῦ στρατοῦ, πολὺ γὰρ τῷ

πλήθει περιῆν, κατέσχευ), οἱ δ' ἄλλοι τὸ μὲν πρῶτον ἐν πλαισίῳ πυκνῷ συντεταγμένοι βάδην ἀνεπορεύοντο, ἔπειτα δ' ὑπὸ τε τοῦ ὀρθίου καὶ ὑπὸ τῆς ἀνωμαλίας τοῦ ὄρους (χαραδρῶδές τε γὰρ ἦν καὶ ἐς φάραγγας πολλαχῇ κατετέτμητο) διεσπάσθησαν, καὶ οἱ μὲν θάσσον οἱ δὲ βραδύτερον προσανήεσαν.

LVI, 14: Ἰδόντες δὲ τοῦτο οἱ Δελμάται ἔξω τε τοῦ τείχους ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ κρημνώδους παρετάξαντο, καὶ λίθους πολλοὺς τοὺς μὲν σφενδόναις ἐπ' αὐτοὺς ἐβαλλον τοὺς δὲ καὶ κατεκυλίνδουν. Ἄλλοι τροχοὺς, ἄλλοι ἀμάξας ὅλας πλήρεις πετρῶν, ἄλλοι κιβωτοὺς περιφερεῖς, ἐπιχωρίως πῶς πεποιημένας καὶ λίθων γεμούσας, ἤφιεσαν. Καὶ ταῦτά τε πάντα ἅμα πολλῇ ῥύμῃ καταφερόμενα διεσφενδονᾶτο, καὶ τοὺς Ῥωμαίους διέσπα τε ἔτι καὶ μάλλον ἀπ' ἀλλήλων καὶ συνήλου· καὶ ἕτεροι, οἱ μὲν βέλη οἱ δὲ δοράτια ἀφίεντες, συχνοὺς αὐτῶν κατέβαλλον. Κὰν τούτῳ πολλῇ μὲν τῶν μαχομένων φιλοτιμία ἐγίγνετο, τῶν μὲν ἀναβῆναί τε καὶ ἐπικρατῆσαι {τῆς} τῶν ἄκρων, τῶν δὲ ἀποκρούσασθαι τε αὐτοὺς καὶ ἀπαράξαι πειρωμένων, πολλῇ δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῶν τε ἀπὸ τοῦ τείχους ὀρώντων τὰ γιγνόμενα καὶ τῶν περὶ τὸν Τιβέριον ὄντων. Τοῖς τε γὰρ σφετέροις ἐκάτεροι παρεκελεύοντο, τοὺς μὲν προθυμουμένους σφῶν ἐπιρρωννύντες, τοῖς δ' ὑπείκουσί πῃ ἐπιτιμῶντες, καὶ ἄθροοι καὶ καθ' ἐκάστους· καὶ ὅσοι ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἐγεγώνισκον, καὶ τοὺς θεοὺς ἅμα ἀνεκάλουν, ὑπὲρ τε τῆς αὐτίκα τῶν μαχομένων ἀμφοτέροι σωτηρίας καὶ ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἐς τὸ ἔπειτα οἱ μὲν ἐλευθερίας οἱ δὲ εἰρήνης ἐπιβοώμενοι. Κὰν παντελῶς οἱ Ῥωμαῖοι μάτην ἐκινδύνευσαν, ἅτε πρὸς δύο ἅμα, τὴν τε τῶν τόπων φύσιν καὶ τὴν τῶν ἀντιπάλων ἀντίταξιν, τὸν ἀγῶνα ποιοῦμενοι, εἰ μὴ ὁ Τιβέριος ἐκείνους τε ἀκραιφνεῖς βοηθείαις φυγεῖν ἐκώλυσε, καὶ τοὺς πολεμίους ἐτέρων ἡωῇ ἀνίτητον ἐς τὸ χωρίον ἐκ πλείονος περιελθοῦσιν ἦν περιπέμψει ἐτάραξε. Κὰκ τούτου οἱ μὲν τραπέντες οὐδὲ ἐς τὸ τεῖχος ἐσελθεῖν ἠδυνήθησαν, ἀλλὰ ἀνὰ τὰ ὄρη, προαπορρίψαντες τὰ ὅπλα ὥστε κουφίζειν, ἐσκεδάσθησαν· οἱ δὲ ἐπιδιώκοντές σφας (πάνυ τε γὰρ διαπολεμῆσαι ἐγλίχοντο, καὶ οὐκ ἐβούλοντο συστραφέντας αὐθις αὐτοὺς χαλεποὺς σφίσι γενέσθαι) ἐτίπαν ἐπεξήλθον, καὶ ἐκείνων τε τοὺς πλείους ἐν ταῖς ὕλαις κρυπτομένους ἀνευρόντες ὥσπερ θηρία ἀπέκτειναν, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ προσχωρήσαντας ἔλαβον. Καὶ τούτοις μὲν ὁ Τιβέριος τά τε ἄλλα καὶ δὴ καὶ τὰ ὁμολογηθέντα σφίσι καθίστατο.

LVI, 15: Γερμανικὸς δὲ ἐπὶ τοὺς ἀνθεστηκότας ἔτ' ἐτράπετο· αὐτόμολοι γὰρ παρ' αὐτοῖς συχνοὶ ὄντες οὐκ εἶον σφᾶς συμβῆναι. Καὶ ἐδουλώσατο μὲν χωρίον τι Ἄρδουβαν, οὐ μέντοι καὶ τῇ οἰκείᾳ δυνάμει, καίτοι πολὺ πλείονι τῶν ἐναντίων οὔσῃ, ἠδυνήθη τοῦτο ποιῆσαι· αὐτὸ τε γὰρ ἰσχυρῶς ὠχύρωτο, καὶ ποταμὸς ῥοώδης τοὺς πρόποδας αὐτοῦ κύκλω πλὴν βραχέος περιρρεῖ· ἀλλ' οἱ αὐτόμολοι στασιάσαντες πρὸς τοὺς ἐπιχωρίους ἐπεὶ δὴ τῶν σπονδῶν ὠρέγοντο, ἐς χεῖρας αὐτοῖς ἦλθον, καὶ συλλαβομένων σφίσι τῶν γυναικῶν τῶν ἐν τῷ τείχει οὐσῶν (τῆς τε γὰρ ἐλευθερίας καὶ παρὰ τὴν τῶν ἀνδρῶν γνώμην ἐφίεντο, καὶ πᾶν ὅτι οὐν πρὸ τοῦ δουλεῦσαι παθεῖν ἠροῦντο) μάχῃ τε ἰσχυρὰ ἐγένετο, καὶ κρατηθέντες αὐτοὶ

μὲν ἐνέδοσαν, καὶ τινες αὐτῶν καὶ διέφυγον, αἱ δὲ δὴ γυναῖκες τὰ παῖδια ἀρπάσασαι αἱ μὲν ἐς πῦρ ἑαυτὰς ἐνέβαλον, αἱ δὲ ἐς ποταμὸν κατεκρήμνισαν. Καὶ οὕτω καὶ ἐκείνου τοῦ φρουρίου ἀλόντος, καὶ τὰλλα τὰ πλησία αὐτῷ ἐθελοντὶ τῷ Γερμανικῷ ὠμολόγησεν. Καὶ ὁ μὲν ταῦτα πράξας πρὸς τὸν Τιβέριον ἀνεχώρησεν, ὁ δὲ δὴ Ποστούμιος τὰ λοιπὰ προσκατειργάσατο.

LVI, 16: Κὰν τούτῳ καὶ ὁ Βάτων, Σκευᾶν τὸν υἱὸν πρὸς Τιβέριον πέμψας, παραδώσειν οἱ καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ πάντας ὑπέσχετο, ἂν τῆς ἀδείας τύχη. Καὶ μετὰ τοῦτο πίστιν λαβὼν νυκτός τε ἐς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἐσῆλθε, καὶ τῇ ὑστεραίᾳ ἐπὶ βήματος αὐτῷ καθημένῳ προσαχθεὶς ὑπὲρ μὲν ἑαυτοῦ οὐδὲν ἐδεήθη, ἀλλὰ καὶ τὴν κεφαλὴν προέτεινεν ὥστ' ἀποκοπῆναι, ὑπὲρ δὲ τῶν ἄλλων πολλὰ ἀπελογήσατο. Καὶ τέλος ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Τιβερίου "τί ὑμῖν ἔδοξε καὶ ἀποστῆναι καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἡμῖν χρόνον ἀντιπολεμῆσαι;" ἔφη ὅτι "ὑμεῖς τούτων αἰτιοὶ ἐστέ· ἐπὶ γὰρ τὰς ἀγέλας ὑμῶν φύλακας οὐ κύνας οὐδὲ νομέας ἀλλὰ λύκους πέμπετε." ὁ μὲν οὖν πόλεμος τοῦτο τὸ τέλος ἔσχε, πολλῶν μὲν καὶ ἀνδρῶν, πλείστων δὲ δὴ καὶ χρημάτων ἀπολομένων· πάμπολλά τε γὰρ ἐς αὐτὸν στρατόπεδα ἐτράφη καὶ λεία ἐλαχίστη ἕλῳ.

LVI, 17: Ἀνήγγειλε δὲ καὶ τότε τὴν νίκην ὁ Γερμανικός, καὶ ἐπ' αὐτῇ τῷ μὲν Αὐγούστῳ καὶ τῷ Τιβερίῳ τό τε τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὄνομα προσθέσθαι καὶ τὸ τὰ ἐπινίκια πέμψαι, ἄλλαι τέ τινες τιμαὶ καὶ ἄψιδες ἐν τῇ Παννονίᾳ τροπαιοφόροι δύο ἐδόθησαν (ταῦτα γὰρ ἀπὸ πολλῶν τῶν ψηφισθέντων σφίσιν ὁ Αὐγούστος ἐδέξατο), τῷ δὲ δὴ Γερμανικῷ αἱ τε νικητήριοι τιμαί, ὅπερ που καὶ τοῖς ἄλλοις στρατιάρχοις ὑπῆρξε, καὶ αἱ στρατηγικαί, τό τε τὴν γνώμην πρῶτῳ μετὰ τοὺς ὑπατευκότας ἀποφαίνεσθαι, καὶ τὸ τὴν ὑπατείαν θᾶσσον παρὰ τὸ νενομισμένον λαβεῖν. Καὶ τῷ Δρούσῳ δὲ τῷ τοῦ Τιβερίου υἱεῖ, καίτοι μὴ μετασχόντι τοῦ πολέμου, καὶ ἐς τὸ συνέδριον συμφοιτᾶν πρὶν βουλευσάι, καὶ ἐπειδὰν ταμιεύσῃ γνώμην πρὸ τῶν ἐστρατηγηκότων ποιεῖσθαι, ἐψηφίσθη.

LVI, 18: Ἄρτι τε ταῦτα ἐδέδοκτο, καὶ ἀγγελία δεινὴ ἐκ τῆς Γερμανίας ἐλθοῦσα ἐκώλυσέ σφας διεορτάσαι. Ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ ἐκείνῳ χρόνῳ καὶ ἐν τῇ Κελτικῇ τάδε συνηνέχθη.

("Dalmatinci /misli se na stanovnike dinarskog pojasa provincije Ilirik, teritorija provincije Dalmacije iz Dionovog doba op. S. M./, držani pod nametima poreza, do sada su bili mirni, iako nerado. Ali kada je Tiberije pokrenuo svoju drugu kampanju protiv Germana i Valerije Mesalin, namjesnik Dalmacije i Panonije u to vrijeme, je bio poslan sa njim, vodeći sa sobom najveći dio svoje armije /misli se na legijski garnizon u Iliriku op. S. M./ . Dalmatincima je također bilo naređeno da pošalju kontingent /auksilijara op. S. M./ i došavši zajedno zbog ove svrhe i sagledavši snagu njihovih ratnika, oni više nisu odlagali, nego se zbog žestokog ubjeđivanja Batona Desitijatskog prvo pobunila nekolicina koja je porazila Rimljane poslane protiv njih, i zatim se poradi ovoga

uspjeha ostatak /auksilijara op. S. M./ također pobunio. Zatim su se Breuci, panonski narod, postavili drugoga Batona na svoje čelo i marširali su protiv Sirmijuma i Rimljana u ovom gradu. Oni ipak nisu zauzeli grad, jer je Cecina Sever, namjesnik susjedne provincije Mezije, brzo krenuo protiv njih kada je čuo o njihovom ustanku i zametnuvši bitku sa njima blizu rijeke Drave, pobijedio ih. Ali uskoro, nadajući se da će uskoro obnoviti borbu, pošto su i mnogi Rimljani poginuli, obratili su /Breuci op. S. M./ svoju pažnju na okupljanje svojih saveznika i udruživali se koliko su mogli. U međuvremenu je dalmatinski Baton krenuo prema Saloni, gdje je bio teško ranjen kamenim projektilom i tako on nije ništa postigao. Ali je on otposlao neke druge, koji su opustošili cijelo primorje sve do Apolonije. I tada, usprkos što su prvo bili poraženi, pobijedili su u bitci Rimljane sa kojima su se sukobili.

Kada je Tiberije saznao o ovome, plašeći se da bi oni mogli napasti Italiju, vratio se iz Germanije, poslavši ispred Mesalina /sa dijelom vojske op. S. M./ i slijedeći ga sa većim dijelom svoje armije. Ali Baton /Desitijatski op. S. M./, saznajući o ovom približavanju, i iako još uvijek nije bio dobro /zbog ranjavanja op. S. M./ otišao je da presretne Mesalina. I iako se on pokazao snažniji nego Mesalin u otvorenoj bitci, on je kasnije bio poražen u zasjedi. Odmah zatim on je otišao Batonu Breučkom i učinivši zajedničku stvar sa njim u ratu, zauzeli su planinu zvanu Alma. Ovdje su oni bili poraženi od Remetalka, Tračanina, kojeg je Sever poslao naprijed protiv njih, ali su se snažno odupirali samome Severu. Kasnije, kada se Sever povukao u Meziju, jer su je Dačani i Sarmati bili pustošili, a Tiberije i Mesalin se zadržavali u Siskiji, Dalmatinci su zauzeli teritoriju njihovih saveznika i izazvali mnoge na pobunu. I iako im se Tiberije približio, oni se nisu suočili sa njim u odlučujućem boju, nego su se kretali sa jednog mjesta na drugo, izazivajući veliko razaranje, jer su zahvaljujući poznavanju zemlje i lakoći svoje opreme, oni mogli lako da kreću gdje god žele. I kada je nastupila zima, oni su počinili mnogo veću štetu, jer su čak ponovo napali Makedoniju. Što se tiče ovih snaga /koje su prodrle u provinciju Makedoniju op. S. M./ Remetalk i njegov brat Raskiporis su ih zaustavili u bitci. A što se tiče ostalih /ustaničkih snaga op. S. M./ oni nisu branili svoju zemlju kada je kasnije bila pustošena (u konzulatu Cecilija Metela i Licinija Silana), nego su našli pribježište u planinskim utvrdama, odakle su oni poduzimali napade kad god bi im se pružila prilika.

Kada je August saznao o ovim stvarima, on je postao sumnjičav prema Tiberiju, koji je, kako je on mislio, mogao brzo potući Dalmatince, ali da je namjerno odlagao kako bi mogao biti pod oružjem što je duže moguće koristeći rat kao izgovor.⁸⁵ Radi toga je poslao

⁸⁵ Smisao ove rečenice je u tome da je August stekao uvjerenje da Tiberije namjerno zateže sa vođenjem borbenih operacija i umjesto da zada odlučujući udarac, da odugovlači sa ratom kako bi imao pod zapovjedništvom brojnu i dobro opremljenu armiju i uživao široka ovlaštenja. Vjerojatno je ta sumnja pobu-

Germanika, iako je on bio samo kvestor, i dao mu armiju sastavljenu ne samo od građana u slobodi rođenih, nego također i od oslobođenika, uključujući i one koje je on /August op. S. M./ oslobodio iz ropstva uzimajući ih od njihovih gospodara i gospodarica uz plaćanje njihove vrijednosti i troškova 6mjesečnog izdržavanja. To nije bila jedina mjera koju je on /August op. S. M./ poduzeo da bi se zadovoljile potrebe rata, nego je on također odložio pregled vitezova, koja se nije dogodila na Forumu. On /August op. S. M./ je učinio i zavjet u vezi sa Megalenskijskim igrama⁸⁶ zato što je žena usjekla slova na svojoj ruci i prakticirala neku vrstu proricanja. On je sigurno dobro znao da ona nije bila posjednuta od bilo koje božanske moći, nego je to učinila ona namjerno. Ali pošto je stanovništvo bilo užasnuto i zbog ratova i zbog gladi (koja se sada iznenada pojavila), on /August op. S. M./ je također neiskreno vjerovao u opće uvjerenje i nastavio je činiti bilo šta da masu zadovolji, smatrajući takve mjere neophodnim. Sa obzirom na nedostatak žita, on je imenovao dvojicu konzulara da budu nadzornici za snabdjevanje žitom, dodijelivši im i liktore. I pošto je bila potreba za više novca za ratove i podršku za noćne čuvare, on je uveo porez od 2% na kupoprodaju robova i naredio je da se novac koji se redovito isplaćivao iz javne riznice pretorima koji su priređivali gladijatorske borbe se više ne troši.

Razlog zbog koga je on /August op. S. M./ poslao Germanika, a ne Agripu /Postuma op. S. M./ na teren je bio u tome da je potonji imao nezgodnu narav, i provodio je mnogo vremena u ribolovu, u vještini u kojoj se izvještio da je sam sebe zvao Neptunom. On je uobičavao da ispoljava nasilni bijes, i govorio je loše o Liviji kao mačehi, dok je često prigovarao Augustu jer mu nije davao nasljedstvo koje mu je otac ostavio. Kada nije mogao više da ublaži njegovo ponašanje, bio je prognan a njegova imovina je bila predana vojnoj riznici. On /Agripa Postum op. S. M./ je smješten na obali Planasije, otoka blizu Korzi-ke. Ovo su bili dešavanja u Gradu. Nakon što je Germanik stigao u Panoniju i armije se okupile sa različitih strana, dvojica Batona su čekala dok se Sever /sa armijom kojom je zapovijedao op. S. M./ nije približio iz Mezije i zatim su ga /sa ustaničkim vojskama koje su predvodili op. S. M./ iznenada napali dok je bio utaboren blizu Vulkajskih močvara. Oni /ilirski ustanici op. S. M./ su preplašili predstraže izvan bedema i utjerali ih unutar, i

dena time što je August mislio da Tiberije misli da se Augustu približava kraj života i da bi bilo dobro da u trenutku princepsove smrti on na raspolaganju ima veći dio vojnih efektiv Države. Međutim, August je bio daleko od ratišta i nije poznao stvarno stanje na terenu, nije razumijevao ustaničku gerilsko-partizansku strategiju i disperziju ustaničkih snaga. To je nije moglo riješiti jednim odlučnim i brzim udarom. Uostalom, da se ustanak nije mogao brzo ugušiti potvrđuje i to što Germanikovo pojačanje nije uopće dovelo do brze pobjede, jer se rat itekako odužio i nakon njegovog dolaska. Izgleda i da prvi princeps nije bio ni svjestan toga da rimska armija iz prve decenije nove ere nije više ta silna borbena mašina kojom je on osobno komandovao za vrijeme III građanskog rata. Nesumnjivo je došlo do pada borbene sposobnosti oružanih snaga u decenijama nakon uvođenja Principata.

⁸⁶ *Megalesia, Megalensia, Megalenses ludi* je bio festival sa igrama koji se slavio u mjesecu aprilu (počinjao 4. IV) u počast Velike Majke bogova (*Cybele, μεγάλη θεός*). O ovim igrama v. Smith W., 1875: 748.

kada su ljudi u taboru postavili se u /borbenu op. S. M./ poziciju, napadači su bili poraženi. Nakon ovoga, Rimljani /misli se na protu-ustaničke trupe op. S. M./ su bili podijeljeni u detašmane, kako bi mogli odjednom napadati mnoge dijelove zemlje /Ilirika op. S. M./. Većina ovih odreda nije uradila išta vrijednije, bar ne u ovo vrijeme, izuzev da je Germanik pobijedio u bitci i uznemiravao Mezeje, dalmatinski narod.

Ovo su bila postignuća te godine. U godini konzulata Marka Furija i Seksta Nonija, Dalmatinci i Panonci su poželjeli da sklope sporazum /sa Rimskom državom op. S. M./ jer su bili pogođeni prvo sa glađu, a zatim sa bolestima koje su slijedile /glad op. S. M./, jer su upotrebljavali za hranu korijenje i čudne biljke. Oni ipak nisu učinili ikakve pokušaje za to, jer su ih ometali oni koji se nisu nadali da će biti pošteđeni od Rimljana, pa su se čak i u svojoj nevolji još uvijek opirali. I jedan, Skenobard, koji se pretvarao da će promijeniti stranu i to je javljeno Maniju Eniju, zapovjedniku garnizona u Siskiji. Ali kada je bio spreman da dezertira /iz ustaničkog Saveza op. S. M./, on se uplašio da bi mu prije /prebjegavanja na rimsku stranu op. S. M./ moglo naškoditi...”)

L A K U N A

To je bila dosadašnja Augustova praksa da prisustvuje svim sastancima Senata, iako on ipak nije izražavao svoje mišljenje među prvima, nego među zadnjima. Svrha ovoga je bila da bi svima bilo omogućeno da formiraju svoja mišljenja nezavisno /od Augustovog mišljenja op. S. M./ i da niko ne bi trebao odustati od sopstvenog stava jer bi mislio da je potrebno da se saglasi sa vladarem. On bi često sjedio i sa magistratima kada bi oni razmatrali slučajeve. Isto tako, kad god su oni koji su sjedili u sudovima bili u neslaganju, vladarev glas je bio računan jednakim bilo kojem drugom sudiji. Ali u ovo vrijeme o kojem ja govorim, August je dozvoljavao Senatu da razmatra većinu slučajeva bez njega, i on je odustao od prisustvovanja narodnim skupštinama /komicijama op. S. M./, Umjesto toga, on je godinu ranije osobno imenovao sve one koji su trebali držati funkcije, jer je bio stranačkih nemira, i u ovoj i u sljedećim godinama on je jedva objavio bilten u kojem je preporučivao plebsu i narodu one koje je favorizirao. Ipak, on je bio toliko energičan kada je vodio kampanje protiv neprijatelja, da je on otišao u Ariminij kako bi mogao biti blizu da daje sve neophodne savjete u vezi i sa Dalmatincima i sa Panoncima. Na njegovom odlasku zavjeti su bili učinjeni, a po njegovom povratku uobičajene žrtve kao da se on povratio iz neprijateljske zemlje su bile ponuđene.”)

Ovo je bilo šta se desilo u Rimu. U međuvremenu, Baton Breučki, koji je izdao Pinesa i dobio pravo da vlada nad Breucima kao nagradu, je bio zarobljen od drugoga Batona i pogubljen. Izgleda da je Breuk bio nešto sumnjičav prema svojim podložnim plemenima

i išao je okolo do svake utvrde⁸⁷ da traži taoce. Drugi /Baton Desitijatski op. S. M./, saznajući o ovome, čekao je njega /u zasjedi op. S. M./ negdje ili drugdje, porazio ga u bitci i zatvorio u jedno uporište. Kasnije, kada je Breuk bio isporučen od onih iznutra /toga uporišta, odnosno gradinskog naselja op. S. M./, on /Baton Desitijatski op. S. M./ ga je uzeo i izveo /na suđenje op. S. M./ pred /okupljenu op. S. M./ vojsku, i onda, kada je bio osuđen /presudom donesenom glasanjem okupljenih vojnika op. S. M./, pogubljen je na licu mjesta. Nakon ovoga, mnogi Panonci su se /ponovo op. S. M./ pobunili i Silvan je pokrenuo kampanju protiv njih, osvojio je Breuke i pobijedio neke od drugih /panonskih naroda op. S. M./ bez borbe. Baton, vidjevši ovo, napustio je sve nade za Panoniju, utvrdio je sa garnizonima prolaze koji vode u Dalmaciju i opustošio je zemlju /primijenio je taktiku spržene zemlje povlačeći se iz panonskog bazena op. S. M./. Tada su i posljednji preostali od /pobunjenih op. S. M./ Panonaca također je sklopila /mirovne op. S. M./ sporazume, ponajviše iz razloga što je njihova zemlja bila pustošena od Silvana. Ipak su određene bande razbojnika nastavile vršiti prepade još dugo vremena, kako što je bilo normalno nakon toliko velikog uznemiravanja /misli se na ustanak op. S. M./. zaista, ovo se skoro uvijek dešava, ne samo među drugim narodima, nego posebno u slučaju ovih naroda /Ilirika op. S. M./.

Dok su drugi /zapovjednici op. S. M./ potčinjavali ova mjesta /u panonskom bazenu op. S. M./ Tiberije se vratio u Rimu nakon zime u kojoj su Kvint Sulpicije i Gaj Sabin postali konzuli. Čak je i sam August otišao u predgrađa /Rima op. S. M./ da ga sretne, prateći ga do *Saepte*⁸⁸, i odatle sa tribunala pozdravio je narod. Slijedeći ovo, on je izvršio sve propisane ceremonije za ovakve prilike i izazvao je da konzuli prirede trijumfalne igre...

Germanik je u međuvremenu, među drugim mjestima u Dalmaciji, zauzeo Splonum, usprkos činjenici da se nalazio na mjestu koje je bilo prirodno dobro utvrđeno i imalo veliki broj branitelja. Zbog toga, on /Germanik op. S. M./ nije bio sposoban da učini bilo kakav proboj bilo sa mašinama bilo napadima, ali ga je zauzeo kao rezultat sljedećeg incidenta. Pusio, germanski konjanik, bacio je kamen na zid i tako je potresao prsobran da je ovaj odmah pao i povukao sa sobom čovjeka koji je bio naslonjen na njega. Na ovo je ostatak postao uznemiren i u svome strahu su napustili dio zida i pobjurili u akropolj, i kasnije su oni predali i akropolj i sebe. Odatle su Germanikove trupe došle do Retinuma, ali se ovdje nisu provele tako dobro. Jer je neprijatelj, preplavljeno

⁸⁷ Misli se na gradinska naselja, uobičajeni vid naseobinske kulture u željeznom dobu kod Ilira. Gradinska naselja su bila i sjedišta pojedinih zajednica.

⁸⁸ *Saepta Iulia*, građevinski objekat na prostoru Marsovog polja gdje se glasalo na centurijatskim komicijama. Tu je podignut i tribunal sa kojega se Tiberije bio obratio narodu. O *Saepta* v. Platner – Ashby, 1929: 460-461.

njihovim /Germanikovih trupa op. S. M./ velikim mnoštvom i u nemogućnosti da im odolijeva, postavio vatre po sopstvenom dogovoru na okružujućem zidu i u kuće blizu njega, nadajući se da što je moguće duže ih drže kako se ne bi raspalile odmah i učinili su da to prođe neopaženo za neko vrijeme. Nakon što su ovo učinili, oni su se povukli u akropolju. Rimljani, ne znajući šta oni /ustanici op. S. M./ učinili, provalili su nakon njih očekujući da oplijene cijelo mjesto bez da su se borili. Tako su se oni našli unutar vatrenog kruga, i sa svojim razmišljanjem usmjerenim na neprijatelja nisu vidjeli ništa od toga /potpaljenih vatri op. S. M./ sve dok oni nisu bili opkoljeni sa svih strana sa tim /razbukalom vatrom op. S. M./ Zatim su se našli u najgoroj opasnosti, jer su bili obasipani /projektilima, strijelama, kopljima op. S. M./ od ljudi iznad njih /ustanika koji su se nalazili na zidinama akropolja op. S. M./ i povređivani od vatre iznutra. Nisu mogli ostati niti gdje su bili sigurni niti se probiti bilo kuda bez opasnosti. Oni koji bi se izvukli iz dometa projektila, bili bi sprženi vatrom, ili ako bi uspjeli da iskoče iz plamena bili bi pogođeni projektilima, i neki koji su bili uhvaćeni na tijesnom prostoru stradali bi odjednom zbog oba uzroka, bijavši ranjavani na jednoj strani i sprženi na drugoj. Većinu onih koji su upali u naselje je snašla ova sudbina, ali je nekolicina pobjegla bacanjem leševa u plamenove i praveći prolaz za sebe koristeći tijela /poginulih saboraca op. S. M./ kao most. Vatra je toliko napredovala da čak i oni u akropolju nisu mogli ostati tamo, nego su ga napustili u toku noći i sakrili se u podzemnim prostorijama. To su bile operacije u ovome trenutku.

Seretion, koji je Tiberije jednom već bio opsjedao, ali ga nije zauzeo, je osvojen i nakon njega neka druga mjesta su bila lako zauzeta. Ali pošto je, uprkos ovim uzmacima, ostatak Dalmatinaca podigao se i rat se nastavio i izbila glad u Italiji, ponajviše radi rata, August je poslao još jednom Tiberija u Dalmaciju. Tiberije je primijetio da su vojnici nestrpljivi zbog dugoga odugovlačenja i bili željni da rat završi bilo kako, čak i ako to uključuje opasnost, i plašeći se da bi oni ako bi ostali zajedno /koncentrirani op. S. M./ mogli pobuniti, on je učinio tri divizije od njih. Jednu je dao Silvanu i jednu Marku Lepidu, dok je sa ostatkom on marširao sa Germanikom protiv Batona. Prva dvojica zapovjednika su lako pregazili svoje oponente u bitkama, ali je Tiberije morao da luta praktično svuda po zemlji jer je Baton /Desitijatski op. S. M./ išao od mjesta do mjesta, i konačno, kada je ovaj našao pribježište u Andetriju, utvrdu podignutu nedaleko od same Salone, on /Tiberije op. S. M./ se sam našao u teškom položaju kada je preuzeo da ga opsjedne. Mjesto je bilo sagrađeno na stjenovitoj visočini, dobro utvrđeno i teško pristupačno, i bilo je okruženo da dubokim usjecima kroz koje su strujale bujice /vode op. S. M./. I neprijatelj, pored toga, je imao sve neophodne namirnice, od čega je dio ranije

ostavljen, dok je dio bio i nadalje donošen sa planina, koje su bile u njihovim rukama. Pored toga, zasjedama su ometali rimske linije snabdjevanja. Tako je Tiberije, iako je trebalo da ih opkoli, sam se našao u poziciji da je opkoljen. U skladu sa tim on nije znao šta da radi, i nije mogao utvrditi bilo koji plan akcije, jer se opsada pokazala besplodnom i opasnom, dok je povlačenje izgledalo sramotno. Ovo je dovelo do pobune dijela vojnika koji su podigli tako moćnu graju i tako dugo da se neprijatelj, koji je bio utaboren u podnožju utvrde, uplašio i pobjegao. Zbog toga je on /Tiberije op. S. M./ bio i bijesan i zadovoljan, i pozvavši trupe zajedno, on je izvršio neke popravke i neke opomene. On nije pokazao nikakvu brzopletost niti se povukao, nego je ostao na poziciji sve dok Baton, koji je izgubio nadu u pobjedu, nije poslao glasnika njemu /Tiberiju op. S. M./ da zatraži sporazum. Baton je bio prisiljen na ovo, jer je sve, izuzev nekolicine njegovih posjeda, bilo zauzeto i zato jer su snage koje je on imao unutra /unutar Andetrija op. S. M./ bile slabije prema suprotstavljenoj strani. Ali on /Baton Desitijatski op. S. M./ nije mogao ubijediti ostatak /delmatskih branitelja Andetrija op. S. M./ da zatraži sporazum i tako ih je on napustio, ali on nije ponovo išao pomoći nekoga drugoga, iako je primio mnogo zahtjeva za pomoć. Tiberije, shodno tome, je osjećao prezir za one koji su ostali u utvrdi, i misleći da ih može pobijediti bez ozbiljnog gubitka, nije više obraćao pažnju na teren, nego je napredovao direktno na utvrdi. Pošto nije bilo ravnice i neprijatelj ne bi sišao dole protiv njih /protu-ustaničkih snaga op. S. M./, on je zauzeo svoju poziciju na platformi sa punim vidikom, ne samo kako bi promatrao borbu – što bi dovelo do toga da se njegovi ljudi bore srčanije – nego također kako bi bio sposoban pružiti odgovarajući pomoć, ukoliko za to bude bilo potrebe. U stvari, on je držao dio armije u rezervi za ovu svrhu, svjestan kako je bio daleko brojniji od neprijatelja u brojnosti snaga. Ostatak, kretao se u gustom poretku, u početku nastavljajući hodom, ali kasnije su bili razdvajani zbog strmnosti i neujednačenosti planine, koja je bila puna jaruga i na mnogih mjestima je bila ispresjecana uvalama, tako da su se neki penjali brže, a neki sporije.

Dalmatinci, primijetivši ovo, postrojili su se izvan zidina, na vrhu strmine, i bacali su na njih velike količine kamenja, neke izbacujući praćkom, a neke kolutali prema dole. Neki su puštali opuštene točkove, drugi cijela kola puna kamenja, i još neki drugi okrugle kutije konstruirane na način koji je posebno uobičajen za ovu zemlju i koje su bile pune kamenja. Svi ovi objekti su padali dole odjednom sa velikim podstrekom udarajući ovdje i tamo, kao da su ispuštani iz pračke, razdvajući Rimljane jedne od drugih čak više ranije i rušili ih. Drugi od neprijatelja su pogadali mnoge od njih /Rimljana op. S. M./ sa projektilima i kopljima koja su bacali. U međuvremenu, postojao je veliki rivalitet među borcima, jedni su

nastojali da se popnu i osvoji visočja, dok su drugi nastojali da ih odbiju i odbace ih natrag. A i bilo je i velikoga rivalstva također i kod drugih, i onih koji su promatrali akciju sa zidina i onih sa Tiberijem. Svaka strana, i individualno i kolektivno je ohrabivala svoje sopstvene ljude, pokušavajući da podstiču one koji su pokazivali revnost i kore one koji su u bilo kom trenutku odustajali /u bitci op. S. M./. Oni čiji glasovi bi se mogli čuti od ostalih također su pozivali u isto vrijeme, obje strane su molile za sigurnost njihovih ratnika u ovom trenutku, i jedna strana je molila za svoju slobodu, druga za mir u budućnosti. Rimljani bi sigurno žrtvovali svoje živote bez svrhe, jer su se morali suočiti sa dvije teškoće odjednom – prirode zemlje i linija protivnika – da nije Tiberije ponovnim pojačanjima spriječio ih da pobjegnu, i u isto vrijeme bacio neprijatelja u konfuziju slanjem detašmana vojnika u zonu gdje širina okružuje mjesto na koje se treba penjati. Kao rezultat toga, neprijatelj /branitelji Andetrija op. S. M./ su bili opkoljeni i nisu čak mogli ići u utvrdu, već su bili razbacani gore i dole po planinskim stranama, prvo su odbacivši svoj oklop kako ne bi bili opterećeni njegovom težinom. Njihovi progonitelji su ih slijedili, jer su bili vrlo željni za završe rat jednom za svagda, i nisu željeli da se protivnik ponovo ujedini i izaziva im dalje probleme. Oni su otkrili većinu od njih kako se kriju u šumama i ubili su ih kao što bi tako i mnogo divljih životinja. Nakon ovoga oni /Rimljani op. S. M./ su se okrenuli na one u utvrdi, koji su se predali. Tiberije se sada anagžirao u uređivanju stvari kod neprijatelja koji se predao i u donošenju uvjeta njihove predaje.

Germanik je svoju pažnju usmjerio prema onima koji su još pružali otpor, radi toga što su mnogi dezertteri /vjerojatno prebjezi iz redova oružanih snaga op. S. M./ koji su bili sa njima /onim ustaničkim snagama koje su još pružale otpor op. S. M./ sprečavali ih u postizanju uvjeta /tj. u sporazumnoj predaji Rimljanima op. S. M. /. On /Germanik op. S. M./ je uspio u zauzimanju mjesta Arduba, ali to nije uspio ostvariti sa sopstvenim snagama /trupama kojima je tada osobno komandovao op. S. M./, iako su bile daleko brojnije nego protivnička vojska. Ovo mjesto /misli se na Ardubu op. S. M./ je bilo snažno utvrđeno, i rijeka sa brzom strujom teče svuda oko utvrde, izuzev kratkog odstojanja/(nalazila se u nekoj vrsti riječnog meadra? op. S. M./). Dezertteri /koji su se sklonili u Ardubu op. S. M./ su imali spor sa stanovnicima /Ardube op. S. M./, jer su potonji bili zabrinuti zbog mira /odnosno htjeli su se predati uz uvjete Germaniku op. S. M./, i došlo je do sukoba među njima. Oni /dezertteri op. S. M./ su bili pomognuti od žena u utvrdi, jer su one, suprotno od odluke muškarci, žudile za slobodom i bile spremne radije da trpe bilo koju sudbinu nego da padnu u ropstvo. Prema tome, uslijedila je žestoka borba i dezertteri su bili ili zbrisani ili su se predali, iako su neki od njih uspjeli pobjeći. Ali žene, uzimajući svoju djecu, ili su bacale sebe u ognjeve vatre ili

su skakale u rijeku ispod. Tako je i ta utvrda zauzeta, nakon čega su se i druga mjesta u njenoj okolini dobrovoljno predala pod uvjetima Germaniku. I on je nakon što je postigao toliko mnogo, pridružio se Tiberiju, ostavivši Postumija za završi podjarmljivanje preostalih okruga.

U međuvremenu, Baton /Desitijatski op. S. M./ je Tiberiju poslao svoga sina Skeuasa, obećavši predaju sebe i svojih sljedbenika ako on dobije milost. I kada je on kasnije dobio zalog, on je po noći došao u Tiberijev tabor i sljedećeg dana je bio vođen pred njim, kako je on /Tiberije op. S. M./ sjeo za tribunal /misli se na istražno sudište op. S. M./. Baton nije molio ništa za sebe, čak je držao svoju glavu prema naprijed čekajući udarac /sjekirom ili mačem op. S. M./, ali je u korist drugih on održao dugu odbranu. Na kraju, nakon što je bio upitan od Tiberija zašto se njegov narod pobunio i ratovao protiv Rimljana tako dugo, on je odgovorio: "Vi Rimljani ste krivi za ovo, jer ste vi za čuvare vaših stada poslali ne pse ili pastire, nego vukove." Na ovaj način se rat završio nakon tolikih gubitaka u ljudima i golemih troškova, jer je toliko mnogo legija bila održavano za ovu kampanju, ali je bilo uzeto malo ratnog plijena.

Ovom prilikom je također Germanik obznanio svoju pobjedu, i zbog toga /pobjede i Iliriku op. S. M./ Augustu i Tiberiju je dozvoljeno da dodaju naslov imperator svojim drugim titulama i da slave trijumf, i oni su uz to primili druge počasti, naročito dva trijumfalna slavoluka u Panoniji. Ovo su bile one od mnogih počasti koje su izglasane njima, a koje je August prihvatio. Germanik je dobio *ornamenta triumphalia*, odlikovanje koje je bilo slično /odlikovanjima op. S. M./ drugim zapovjednicima, i također rang pretora, kao i privilegiju da glasa odmah iza konzulata i da drži konzulat ranije nego što je dozvoljeno. Tiberijevom sinu Druzu je, također, iako on nije uzeo učešća u ratu, bila dodijeljena privilegija da prisustvuje sjednicama Senata prije nego što je postao član te institucije i glasanje prije bivših pretora čim on postane kvestor.

Jedva da su usvojene ove uredbe, kada su stigle strašne vijesti iz provincije Germanije, sprečivši ih da održe trijumf. Sada ću ja govoriti o dešavanjima koja su se desila u Germaniji ovom periodu.”).

Macro. Satur. I, XI, 32: *Caesar Augustus in Germania et Illyrico cohortes libertinorum conplures legit, quas voluntarias appellavit.* (“Cezar August u Germaniji i Iliriku mnoge kohorte oslobođenika regrutirao, koje je nazvao dobrovoljačkim”).

Iord. De summa...244: *Dalmatae similiter silvis commanentes plurimam partem*

latrocinando vastabant: ad quos edomandos Vibium mandat, qui efferum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare.

Natpisi

Balkan nije vrijedan života jednoga pomeranijskog grenadira.

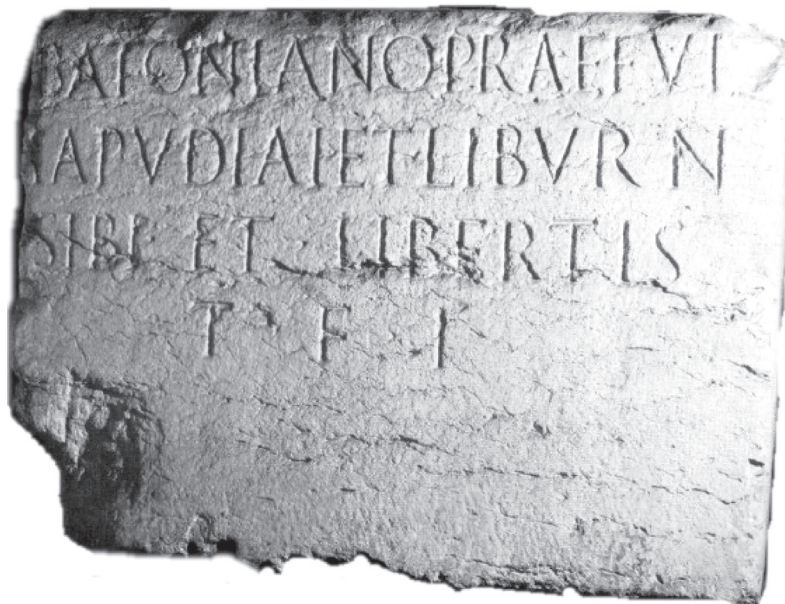
Oto fon Bizmark (Otto von Bismarck)

Do danas su pronađena i poznata samo dva natpisa (epigrafska spomenika) koja se direktno i sigurno odnose na Veliki Ilirski ustanak. Najpoznatiji je Veronski natpis *CIL* V, 3346 gdje se spominje (*bello*)? *Batoniano*.

BATONIANOPRAEFVI / IAPVDIAI· ET· LIBVRN / SIBI· ET· LIBERTIS / T·
F· I

bello] / *Batoniano praefui*[t] / *Iapudiai et Liburn(iai)* / *sibi et libertis* / *t(estamento)*
f(ieri) i(ussi)

...u ratu Batonskom predvodio je Japode i Liburne, sebi i oslobođenicima oporuku učini

Preuzeto iz Suić, 1991-1992:59

Epigrafski spomenik *CIL* III, 3158 (Po Patsch-u, 1896, 134, fus. 2 → *Iano patri Aug. sacrum C. Iulius C. f. Ser. Aetor, aed., donatus ab Ti. Caes. Aug. f. Augusto torq. maiore bello Delmatico, ob honorem (duum)viratus cum liberis suis posuit*) spominje opet *bello Delmatico*. Da se *bello Delmatico* sa ovog potonjeg natpisa odnosilo na ustanak 6-9 god. n.e., jasno ukazuje činjenica da se na njemu pojavljuje i Tiberije kao usvojeni sin Augusta (*Ti. Caes. Aug. F. Augusto*), a jedini rat koji se desio na dinarskom prostoru nakon Tiberijevog oficijelnog priznavanja za člana familije Julija Cezara, odnosno Augustovog usinovljavanja bio je “naš” ustanak. Termin ...*bello Delmatico...* (*Bellum Delmaticum*) sa ovog natpisa samo ukazuje da je izvjesni Gaj Julije Etor. kojem je posvećen natpis učestvovao primarno na ratištu prema dinarskom segmentu ustanka.

I jedan ulomak natpisa *CIL* III 13885 (p 2328,122) sa gradine u Posuškom Gracu, bi se možda mogao odnositi na vrijeme Velikog Ilirskog ustanka, odnosno na Marka Lepida, koji je predstavljao osobu vrlo značajnu i angažiranu u toku odvijanja posljednje faze rata 6-9 god. n.e.⁸⁹

Ulomak natpisa sa Gradine u Posuškom Gracu
Preuzeto iz Patsch, 1915, 32, sl. 13

Možda bi se još jedan natpis mogao odnositi na ustanak 6. – 9. god. n.e. ili možda na rat 12. – 9. god. p.n.e. riječ je o *CIL* III 3224 ([*S?*]cemaes Liccav[i] / f(ilius) Amantinus ho[b]/se<s> annorum dec[e]/m gente Undius / centuria secun/da in flumen per/i(i)t Hemona posu/ere Liccaus pate/r Lorigus et Lica/ios cognati) koji govori o jednom dječaku Amantinu koji je bio talac u gradu Emoni i koji je tragično poginuo u svojoj desetoj godini utopivši se u rijeci. Kenotaf su podigli njegov otac i dvojica rođaka.

⁸⁹ Patsch, 1915: 32, fus. 1. i sl. 13; Dodig, 2003: 234

Materijalna izvorna građa

Neka ti udica bude uvek bačena.

U jezeru u kojem najmanje očekuješ, pojaviće se riba. Ovidije⁹⁰

Pored literarne građe i epigrafskih spomenika, i u materijalnoj građi nalaze se tragovi Velikog Ilirskog ustanka. Do danas se izričito sa ustankom mogu povezati samo ostaci pobjednog spomen-znaka (*tropaeum*) u slavu pobjede nad Ilirima, pronađeni 1885. god. u Gardunu (rimski vojni logor *Tilurium*) (kod današnjeg Trilja u Cetinskoj krajini, od kojeg su ostali samo manji dijelovi).⁹¹ Na tome ostatku (reljefnog tipa) danas se mogu vidjeti dvojica zarobljenika, sa različitim prikazom svakog od njih ponaosob. Na glavi jednog se vidi i konična kapa koja izgleda kao da je od krzna, znači možda je riječ o nekoj vrsti šubare,⁹² I na ostatku *tropaeum* iz Garduna su bili prikazani najvjerojatnije pobijeđeni ilirski domorodci iz dinarske unutrašnjosti, koji su posljednji bili savladani, što bi se primarno odnosilo na Delmate, Desitijate i Piruste i ostale pripadnike onih naroda koji su se borili do kraja.

Dio oplate tropeuma iz Garduna, Arheološki muzej u Splitu

⁹⁰ Ovid. *Ars Amat.* III, 425-426: *Casus ubique valet; semper tibi pendeat hamus / Quo minime credas gurgite, piscis erit.*

⁹¹ Abramić, 1937, 13, sl. 3; Bulić, 1984, 35, sl. 14; Cambi, 1984, 77-92; Bojanovski, 1988, 54; Škarica, 2007, 60-61

⁹² Sergejevski, 1953: 36-42; Stipčević, 1974: 95; Cambi, 1984: 85

Uz gardunski tropeum, vrlo vrijedno materijalno svjedočanstvu pruža i plitki reljefni prikaz, izrađen u tehnici gliptike, na kameji od arabijskog oniksa (visina: 190 mm, širina: 230 mm, prosječne debljine 13 mm), uobičajeno nazvanoj *Gemma Augustea*, koju je izradio Dioskurid⁹³ ili vjerojatnije neki od njegovih darovitih učenika. *Gemma Augustea* je bila prigodan dar koji je poklonjen Augustu čijoj je riznici pripadao, a najraniji do danas poznati zapis o njenom postojanju je iz 1246. god. kada je zabilježena u riznici bazilike St. Sernin u Tuluzi. Francuski kralj Fransoa I je kameju prenio u Pariz, a decenijama kasnije je prodana za 12 000 dukata imperatoru Rudolfu II. Habsburgovcu. *Gemma Augustea* se danas nalazi u stalnoj izložbenoj zbirci Kunsthistorisches Museum u Beču.

Sama kameja se sastoji od dvije kompozicije koje su sigurno sadržinski i uzročno-posljedično vezane. Gornji friz prikazuje u prvom planu boginju Romu i idealiziranog i stiliziranog Augusta kao Jupitera kojem druga ženska osoba (sa *corona muralis*⁹⁴ na glavi), vjerojatno personifikacija naseljene zemlje *Oikumene*, drži “krunu od hrastovog lišća” (*corona civica*)⁹⁵ iznad glave. Muška figura sa bradom, iza Augusta je Okean ili Neptun, a ženska figura, ispod navedene muške figure je personifikacija ili Gaje ili božanstva *Italia Turrata*, uz koju se nalazi dijete koje možda simbolizira određeno godišnje doba, ljeto ili jesen. I čitava ta scena u gornjem frizu se odvija pri trijumfu Augustovog posinka Tiberija koji se nalazi ovjenčan vijencem u trijumfalnoj kočiji koju vozi boginja Pobjede (*Victoria*), dok se pored njih u punoj bojnoj opremi nalazi Germanik. U donjem redu je u jednom odličnom realističkom ambijentu prikazan svečani čin podizanja *tropaeuma*, tj., dosta slikovito, po Rim pobjedonosni završetak jednog rata. I to najvjerojatnije onog zbog kojeg je Tiberije proslavio trijumf iz gornje kompozicije. Sam *tropaeum* podižu četvorica legionara, a pored njih na donjem frizu nailazi se i na dva para “barbarskih zarobljenika”, od kojih jedan sjedi (muškarac je sa zavezanim rukama na leđima) i što je posebno zanimljivo na dvojicu auzilijara (pripadnika pomoćnih jedinica) koji vuku drugi par zarobljenika. Na *tropaeumu* koji dižu legionari nalazi se i štit sa slikom škorpiona, koji

⁹³ Dioskurid, rodом iz Kilikije, je bio gliptičar u Aleksandriji za vrijeme Kleopatre i Antonija, i po Gaveli on je bio stvaralac *Gemma Augustea* (Gavela, 1997, 164). Međutim pošto su između Oktavijanovog zauzimanja Egipta i smrti slavnoga ljubavnog para, kada je ovaj vrsni gliptičar prešao u službu Oktavijana, i vremena mogućeg nastanka naše kameje prošla četiri decenija, vrlo je mala vjerojatnoća da je sam Dioskurid bio stvaralac *Gemma Augustea*. Logično je pretpostaviti da se Dioskurid nakon 30. god. p.n.e., preselio u Rim i Italiju u kojoj je sigurno imao čitav niz učenika na koje je prenosio svoje znanje i umijeće, pa bi tako neki od njegovih darovitijih učenika, koji je radi sposobnosti i kvaliteta svojih izradevina bio u službi Augusta, mogao biti stvarni tvorac *Gemma Augustea*. O samoj *Gemma Augustea*, odnosno kameji v. Gavela, 1997, 163-164

⁹⁴ *Corona muralis* je odličje koje se dodjeljivalo onome koji bi se prvi uspeo na zid grada ili utvrde koja se napada. Napravljena je od zlata i ukrašena sa tornjevima. O tome v. Smith W., 1875: 360.

⁹⁵ *Corona civica* je odlikovanje koje se dodjeljivalo onome ko je zaslužan za spas života rimskog građanina. O tome v. Smith W., 1875: 359-360. Ona se senatskim dekretom Augustu dodijelila jer je on najzaslužniji za spas mnogih rimskih života.

je bio Tiberijev zodijski znak. U gornjem frizu između Augusta i Rome nalazi se disk, koji možda predstavlja sunce, sa slikom jarca-koji je bio Augustov zodijski znak (ali ne njegovog rođenja nego začeca), znači kraj decembra ili januara siječanj, jer se Oktavijan August rodio devet mjeseci kasnije 23. IX. 63. god. p.n.e.⁹⁶

Pošto na samoj *Gemma Augustea* nema nikakvog teksta, ova kameja direktno ne govori ništa ni o vremenskom okviru ni o događaju koji se u idealiziranoj slikovnoj formi prikazuje, niti o narodnosnoj pripadnosti zarobljenika. Na pitanje o kojem je Tiberijevom trijumfu⁹⁷ ovdje riječ nije teško odgovoriti. Da prizori sa kameje pokazuju pobjedu u ratu od 6. do 9. god. n.e. i trijumf koji je odobren Tiberiju za pobjedu u Iliriku, a ne onaj koji je Tiberiju odobren za pobjedu u Germaniji,⁹⁸ ključni dokaz je prisustvo Germanika na gornjem frizu. U vrijeme održavanja Tiberijevog trijumfa za pobjede u Germaniji, njegov sinovac Germanik je imao tek sedam godina, dok se na kameji on pojavljuje kao odrasli muškarac u ratnoj odeždi. Germanik se upravo u ratu sa ilirskim pobunjeničkim Savezom prvi put proslavio; po Dionu proglasio je pobjedu. Dok su ipak u prvom planu August (formalni pobjednik), Roma (posvećeni, božanski, metafizički pobjednik) i Tiberije na trijumfalnim kočijama (stvarni pobjednik u ratu), sam Germanik uživa sekundarni položaj, kao što je uostalom i bio slučaj u rimskoj zapovjednoj hijerarhiji na terenu u toku borbi sa pobunjenim Ilirima od 6 do 9. god. n.e.⁹⁹ Da je na gornjem frizu prikaz Tiberijevog trijumfa dokazuje i to što se na Tiberijevoj glavi nalazi trijumfalni vijenac (*corona triumphalis*),¹⁰⁰ te što je izgleda bio obučen u standardnu trijumfalnu odjeću (*toga picta, tunica palmata*), a kočiju su vozili konji (bijeli). Na kameji i August je prikazan kao da predsjedava čitavom ceremonijom, što po jednom

⁹⁶ Svet. Aug. 5; Cass. Dio LVI, 30, 5

⁹⁷ Po Veleju Paterkulu (II, CXXII), Tiberije je u toku svoga života proslavio tri trijumfa, iako je po ovom ulizivačkom historičaru "bez sumnje zaslužio sedam".

⁹⁸ Ustvari, sudeći po Svetoniju (*Tib.* 9) ovo i nije bio pravi trijumf, nego neka vrsta specifične ovacije u kojoj je ipak Tiberiju dozvoljeno da u Rim uđe na kolima i ton nakon što je bio počašćen trijumfalnim odlikovanjima. Po Svetoniju, to je bila nova vrsta počasti koja do tada još nikome nije bila dodijeljena.

⁹⁹ Sudeći po Ovidijevom pismu Germaniku (*Ovid. Ex Ponto*, II, I, 1-68), ovaj potonji je učestvovao u Tiberijevom trijumfu.

¹⁰⁰ Postojale su tri vrste *corona triumphalis*: 1. Ona napravljena od lovora ili listića lovora (nosila se na glavi trijumfatora) bila je najcjenjenija vrsta trijumfalnog vijenca i nazivana je i *laurea insignis* i *insignis corona triumphalis*. 2. Ona napravljena od zlata i ukrašena sa draguljima, i koja je zbog toga što je bila prevelika i masivna da bude nošena direktno na glavi trijumfatora bila ustvari držana od strane *servus publicus* iznad glave trijumfatora. 3. Ona napravljena od zlata i velike vrijednosti je bila slana u vidu poklona iz provincija, klijentskih država i vazalnih zajednica zapovjednicima, čim im je pravo na održavanje trijumfalne procesije bilo oficijelno dodijeljeno. Zbog toga se ovaj tip trijumfalne krune zvao i *provinciales*. O ovome v. Smith W., 1875: 361.

Na prikazu trijumfa sa naše kameje, Tiberije novi onaj prvi tip trijumfalnog vijenca koji je i najznačajniji, što govori da je to pravi trijumf (a to je onaj koji mu je dodijeljen za pobjedu nad pobunjenim Ilirskim savezom), a ne neki podtipovi ili specifični oblici trijumfalne procesije kao što je to bio slučaj sa Tiberijevim trijumfom iz 7. god. p.n.e.

Svetonijevom podatku (*Tib.* 20) i odgovara stvarnoj situaciji u vrijeme održavanja Tiberijeve trijumfa *ex Illyrico*.

Indirektnim zaključivanjem je moguće i za dešavanja na donjem frizu kameje odgonetnuti osnovnu sadržinu. Pošto je nesumnjivo kompozicija sa donjega friza u uzročnoj vezi sa kompozicijom na gornjem frizu, samim tim se donjofrizovska predstava kraja rata odnosi na gornjofrizovsku predstavu trijumfa. To nedvosmisleno govori da je kompozicija na donjem frizu posvećena pobjedi u ratu u kojem je vrhovni zapovjednik bio Tiberije, što znači i da je donji friz u uskoj uzročnoj vezi sa kompozicijom u gornjem frizu i samim tim se čini kao da događaj izložen u gornjem frizu direktno proizlazi iz donjega friza. Znači vremenski okvir i događaje na koje se odnose likovni prikazi na kameji potrebno je smjestiti nakon Tiberijeve adopcije od strane Augusta (4. god. n.e.). Velej Paterkul u svome panegiričkom (II, CXX) odjeljku jasno navodi da nakon adopcije, Tiberiju (iako je to kao zaslužio) nisu bili dodijeljeni trijumfi radi pobjeda u Germaniji i prije izbijanja Velikog Ilirskog ustanka i nakon njegovog završetka. Izvori potvrđuju da je jedini trijumf koji je Tiberiju dodijeljen nakon njegovog usinovljenja bio onaj za pobjedu u Velikom Ilirskom ustanku od 6. do 9. god. n.e., i koji je on (zbog Teutoburške katastrofe) odgodio¹⁰¹ i proslavio tek 12. ili 13. god. n.e.¹⁰² Iz toga postoje sasvim realne osnove da se pretpostavi da predstava sa donjega friza prikazuje pobjedu u ratu od 6. do 9. god. n.e., a da su dva "barbarska" para zarobljeni Iliri. Da je donji red kameje prikazivao sami kraj Velikog ilirskog ustanka dokazuje i simboličko podizanje znaka pobjede: *tropaeuma*, stuba iskićenog zarobljenim oružjem poraženog neprijatelja, i prikaz "barbara" kao poraženih i zarobljenih. A pošto su se među posljednjim predali i Desitijati i još neki drugi ilirski narodi iz dinarskog pojasa, logički je pretpostaviti da je stvaralac kameje kada je prikazivao zarobljene muškarce i žene imao na umu upravo stanovnike dinarskog pojasa, možda i Gornje Bosne i lašvanskog porječja. Uostalom donji friz prikazuje događaje koji se odigravaju, ne na trijumfalnoj povorci, nego na zauzetoj ustaničkoj teritoriji. Uostalom, po Kasiju Dionu su nakon završetka ustanka na nekada pobunjenom području podignuta dva pobjednička *tropaeuma*.¹⁰³ Na kraju krajeva, na

¹⁰¹ Tiberije je i 9. god. n.e. kada je odgodio trijumf, ušao u grad u grimiznoj *praetexti* i s lovorovim vijencem na glavi (*Svet. Tib.* 17). Međutim gornji friz *Gemma Augustea* ne odnosi se na ovaj događaj, jer prikazi jasno ukazuju da se radi o trijumfu, u kojem je Tiberije u grad ušao u trijumfalnim kolima, sa vojnom pratnjom u kojoj se nalazio i Germanik dok je središnje mjesto na kameji zauzimao August, koji je u stvarnosti formalno predsjedavao čitavom trijumfalnom svečanosti (*Svet. Tib.* 20). Na kameji je August predstavljen skoro u deificiranoj formi, što će se i zvanično priznati dvije godine kasnije nakon njegove smrti. Sudeći po ovoj činjenici, već se zadnjih godina Augustove vladavine bila razvila ideja o njegovoj deifikaciji nakon smrti, dok je neke božanske attribute August počeo primati i u toku zadnjih godina života što na jedan slikovit i reprezentativan način potvrđuje i sama kameja.

¹⁰² *Vell.* II, CXXI, 2; *Svet. Tib.* 17; *Cass. Dio* LVI, 17, 1

¹⁰³ *Cass. Dio* LVI, 17, 1

kameji su kao zarobljenici prikazani ne samo muškarci, nego i žene, a to se nije desilo nakon borbi koje je Tiberije vodio sa Germanima poslije 9. god. n. e, koje su bile obrambeno-sanacione operacije na obalama Rajne. U trogodišnjem periodu septembar 9-12. god. n.e. trupe pod rimskim zapovjedništvom nisu preduzimale ofenzivne operacije širokog zamaha preko Rajne s ciljem eliminiranja Arminijevog ustanka.¹⁰⁴ Tiberije nije tada ponovo pokorio Germaniju, koja je nakon Teutoburške šume bila zauvijek izgubljena, te nije tako mogao doći do velikog broja civilnih zarobljenika.¹⁰⁵ Uz to Arminije nije poražen za vrijeme ratovanja od 9. do 12. god. n.e., i Rimljani odnosno Tiberije nisu imali razloga da podižu *tropaeum* pobjede u smislu potvrde konačnog uspješnog završetka rata, kao što to jasno ukazuje donji friz kameje. Po Maškinu, *Gemma Augustea* prikazuje u gornjem redu Augusta kao Jupitera i boginju Romu pri Tiberijevom trijumfu, dok u donjem redu rimski vojnici podižu *tropaeum* poslije pobjede nad Panonima.¹⁰⁶ I po Gaveli pobijedjeni "barbari" sa donjeg friza kameje su pripadali "po odeći sudeći Ilirima, koji su se pobunili protiv rimske vlasti"¹⁰⁷ Po Stipčeviću *Gemma Augustea* prikazuje pobjedu Tiberija i Germanika u ratu 6-9. god. n.e.¹⁰⁸ I Wilkes u svojim "Ilirima" (2001, 146) navodi da donji friz sa *Gemma Augustea* prikazuje "pokoravanje barbara-Ilira nakon Batonova ustanka". Po C. Patschu (1915, 31 - 32) *Gemma Augustea* je "najplemenitija tvorevina dvorske umjetnosti" koja je sačuvala do danas uspomenu na slom Velikog Ilirskog ustanka.

Iako je vjerojatno u prikazivanju zarobljenih barbara stvaralac kameje koristio ustaljene kalupe, ne bi se mogla odbaciti ni činjenica da je on u svoj prikaz zarobljenih "barbara" iz rata od 6. do 9. god. n.e. unio i neke određene crte osobene za "ilirsku (dinarsku i panonsku) baštinu", odnosno za stvarni fizički izgled zarobljenika. Ta posebna osobnost najviše je izražena na primjerima prikaza dvije zarobljene žene, čija odjeća ne odaje ništa od onoga što bi se moglo smatrati općeprihvaćenim barbarskim kalupom. Stvaralac kameje je uostalom mogao da vidi zarobljenike iz ilirskih zemalja i u trijumfalnoj povorci Tiberija, uključujući i samoga Batona Desitijatskog, vođu ustanika. Uostalom Iliri nisu bili ništa neobično za Rimljane i oni su već u većem broju boravili i u Italiji. U ovom kontekstu potrebno je istaći i činjenicu da stvaralac kameje na donjem frizu na kojem se i nalaze

¹⁰⁴ Tiberijevo zapovjedništvo nad rajnskom armijom je nakon njegovog povratka i održanog trijumfa preuzeo, po Augustovom nalogu, Germanik (*Vell.* II, CXXIII, 1; *Svet. Cal.* 1; 7), i to u svojstvu prokonzula (on je za 12. god. n.e. bio konzul *Cass. Dio*, LVI, 25, 2; 26, 1) koji je u narednim godinama vodio vrlo opsežne i bar djelomično uspješne ofenzivne akcije istočno od Rajne. Za 10. i 11. god. n.e. Germanik je na Rajni služio pod Tiberijevim zapovjedništvom.

¹⁰⁵ O ratu Tiberija sa pobunjenim Germanima v. i panegirički izvještaj *Vell.* II, CXX-CXXI, 1

¹⁰⁶ Maškin, 1951, 347; v. i slično mišljenje u Pareti – Brezzi – Petech 1967 A, 417 i prilog 34b.

¹⁰⁷ Gavela, 1997, 164

¹⁰⁸ Stipčević, 1974, 85; 95

zarobljeni parovi pravi jasnu distinkciju između legionara i auksilijara (pomoćnih vojnih jedinica), prikazujući izvjesnu specifičnost u odjeći ovih potonjih (npr. jedan od prikazanih auksilijara nosi *petanos* – šešir sa širokim obodom). Pa ako je bilo moguće prikazati određenu specifičnost auksilijara, zašto onda ne bi mogao biti to slučaj i sa ubacivanjem određenih osobnosti u prikaze zarobljenika koje su bile po shvaćanjima Grka i Rimljana karakteristične za njihove narode. Sudeći po prikazu na kameji, zarobljeni “barbari”, odnosno buntovnici iz rata 6-9. god. n.e. za razliku od tadašnjih Rimljana su nosili duge brade i polunagi su, a žene su nosile duge haljine koje su prilično lijepe i odaju određenu sofisticiranost odjeće zarobljenica. Jedan od zarobljenika (muškarac) nosi oko vrata torkves, što ukazuje na preciznost stvaraoca kameje i bavljenje sitnim detaljima koji su bili karakteristični za zarobljenike. Torkvесе иначе Римљани нису носили а njihova upotreba je bila široko rasprostranjena i na ilirskom prostoru, možda označavajući i određeni statusni položaj. Uostalom za trijumfalnu povorku i uopće za prikazivanje rimskom narodu su uzimani najvažniji i najreprezentativniji zarobljenici, pa je moguće da su neki od njih oko vrata nosili torkvесе, kao simbol svoga statusa, političkog, socijalnog ili imovinskog položaja, pa su ostali zamijećeni od strane stvaraoca kameje.

Gemma Augustea

U znak pobjede nad Ilirskim savezom i komemoracije Tiberijevog trijumfa, Rimska država je izdala i emisije novca (aureusa – zlatnika i denara).¹⁰⁹ Od novčića vrijedi izdvojiti:

1. Aureus, kovnica u Rimu 13. ili 14. (do Augustove smrti) god. p.n.e. Avers: Augustov idealizirani portret sa natpisom CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE. Revers: slika Tiberija kako vozi *quadriga*, držeći u rukama skeptar sa orlom na vrhu i lovorovu granu sa natpisom AVG F TR POT XV, TI CAESAR. Slika na reversu predstavlja Tiberijev trijumf koji mu je odobren poradi pobjede nad Ilirskim savezom.

2. Aureus, kovnica u Lugdunumu/Lionu, 13. ili 14. (do Augustove smrti) god. p.n.e. Avers: Augustov idealizirani portret sa natpisom CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE. Revers: slika Tiberija kako vozi *quadriga*, držeći u rukama skeptar sa orlom na vrhu i lovorovu granu sa natpisom TI CAESAR AVG F TR POT XV.

¹⁰⁹ O novcima Oktavijana Augusta i Tiberija v. Cohen, 1880: I, 61 – 220.

3. Denar, kovnica u Lugdunumu/Lionu, 13. ili 14. (do Augustove smrti) god. p.n.e. Avers: Augustov idealizirani portret sa natpisom CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE. Revers: slika Tiberija kako vozi *quadriga*, držeći u rukama skeptar sa orlom na vrhu i lovorovu granu sa natpisom TI CAESAR AVG F TR POT XV.

4. Denar, 13. ili 14. (do Augustove smrti) god. p.n.e. Avers: Augustov idealizirani portret sa natpisom CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE. Revers: slika Tiberija kako vozi *quadriga*, sa natpisom TI CAESAR AVG F TR POT XV.

5. Denar, kovnica u Lugdunumu/Lionu, 13. ili 14. (do Augustove smrti) god. p.n.e. Avers: Augustov idealizirani portret sa natpisom CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE. Revers: slika Tiberija kako vozi *quadriga*, držeći u rukama skeptar sa orlom na vrhu i lovorovu granu sa natpisom TI CAESAR AVG F TR POT XV.

Tiberijev trijumf se pojavljuje prikazan i u u plitkom reljefu na peharu tipa skifos,¹¹⁰ koji je pronađen u okviru bogate Boscoreale riznice.¹¹¹ Inače se na ovom skifosu nalaze predstave dviju radnji koje su nesumnjivo uzročno-posljedično vezane. Na jednoj strani skifosa se prikazuje ritus *nuncupatio votorum* pred hramom Jupitera Kapitolinskog. Središnja mjesta kompozicije su Tiberije (u ratnoj opremi kao *imperator* u smislu vojnoga zapovjednika) koji se nalazi sa strane prenosivog oltarnog tronožca (*foculus*) i vrlo životni prikaz žrtvovanja mladoga bika. Uz Tiberija su njegovi liktori (u *paludamenta*), svirač na flauti i druge osobe.¹¹² Na drugoj strani skifosa se nalazi slika Tiberijeve trijumfalne procesije (*pompa triumphalis*) kroz ulice Rima. Sam Tiberije se nalazi u kolima (tipa *quadriga*) koje vuku konji i kako drži u rukama lovorovu granu i skeptar sa orlom na vrhu. U kolima se nalazi i osoba (*servus publicus*?) koja drži drugi tip trijumfalnog vijenca (onaj koji je napravljen od zlata i ukrašen draguljima)¹¹³ iznad glave trijumfatora. U procesiji se nalaze prikazane i druge osobe, kao što su liktori, časnici (od kojih jedan oko vrata nosi torkves), a ispred se nalazi mladi bik za kojega je bilo predviđeno da bude

¹¹⁰ *Skypbos* (σκύφος) je duboka posuda za vino ili neku drugu tečnost sa dvije drške, koje mogu biti horizontalne ili ručke u obliku petlje na obodu bez veze sa donjim dijelom.

¹¹¹ "Boscoreale riznica" je ime za veliku količinu izuzetnih srebrnih i zlatnih objekata pronađenih 1895. god. u ruševinama antičke vile (Villa della Pisanella) u mjestu Boscoreale (sjeverozapadno od Pompeja u Kampaniji) koja je bila zakopana pod vulkanskom pepelom uslijed erupcije Vezuva iz 79. god. n.e. Riznica se sastojala od 109 primjeraka srebrnine, zlatnoga nakita (ogrlice, narukvice i naušnice) i preko 1000 zlatnika. U ovoj riznici se nalazilo preko 100 primjeraka srebrnog posuda, velikoga broja zlatnika i nakita. Pretpostavlja se da je vlasnik vile i čitavog posjeda bio Lucije Cecilije Jukund (*Lucius Caecilius Iulundus*), financijer i bankar iz Pompeja koji je preuzeo bogatstvo Julijevsko-Klaudijevske dinastije u Kampaniji, dok je posljednji vlasnik pronađene srebrnine vjerojatno bila žena po imenu Maksima (*Maxima*), kćerka Cecilija Jukunda. Većina ovih objekata se danas čuva u muzeju Louvre, dok se manji dio nalazi u British Museum. Mnogi primjerci iz ove riznice predstavljaju remek-djela rimske umjetnosti, i u ovu grupu se ubraja i skifos sa reljefnim prikazom trijumfa Tiberija. O ovoj prebogatij riznici v. Baratte, 1986; Kuttner, 1995.

¹¹² Detaljnu analizu ikonografije sa ove strane v. Kuttner, 1995: 124-142; 7-9. i 15. BR II: 1.

¹¹³ Ovaj tip trijumfalnog vijenca je veoma sličan vijencu zvanom *Corona Etrusca* (zlatna imitacija vijenca od hrastovog lišća sa draguljima i ukrašenog sa trakama ili vezicama od zlata). O etrurskom vijencu v. Smith W., 1875: 363.

žrtva posvećena metafizičkom svijetu.¹¹⁴ Ovaj skifos se danas nalazi u muzeju Louvre u Parizu. Datiranje dešavanja prikazanih na reljefima sa ovoga skifosa je nešto teže nego u slučaju *Gemma Augustea*, gdje niz pojedinosti (prisustvo Germanika, lovorov vijenac na Tiberijevoj glavi, Augustovo predsjedavanje) jasno detektira dataciju dešavanja opisanih na njoj. Ipak postoji jedan mali detalj koji bi možda omogućio datiranje dešavanja sa skifosa iz Boscoreale riznice. U trijumfalnoj procesiji, u trijumfatorskim kolima se nalaze zajedno i Tiberije i *servus publicus* koji drži zlatni trijumfatorski vijenac iznad glave trijumfatora. Pošto znamo da je Tiberije nosio lovorov vijenac u trijumfu dodijeljenom mu zbog pobjede u Iliriku, onda bi se prikaz na skifosu odnosio na onaj manje vrijedni trijumf iz 7. god. p.n.e. Tiberijev trijumf prikazan u reljefu na ovome skifosu bi se možda mogao promatrati i u cjelini ili nekom zajedničkom kontekstu sa reljefom na drugom skifosu u kojem je prikazan i August sa Tiberijevim mlađim bratom Drusom (umro 9. god. p.n.e.).¹¹⁵ I po toj teoriji, prikaz Tiberijeve procesije na skifosu bi se odnosio na njegov ulazak u Rim 7. god. p.n.e., a ne na trijumf iz 12. ili 13. god. n.e.¹¹⁶

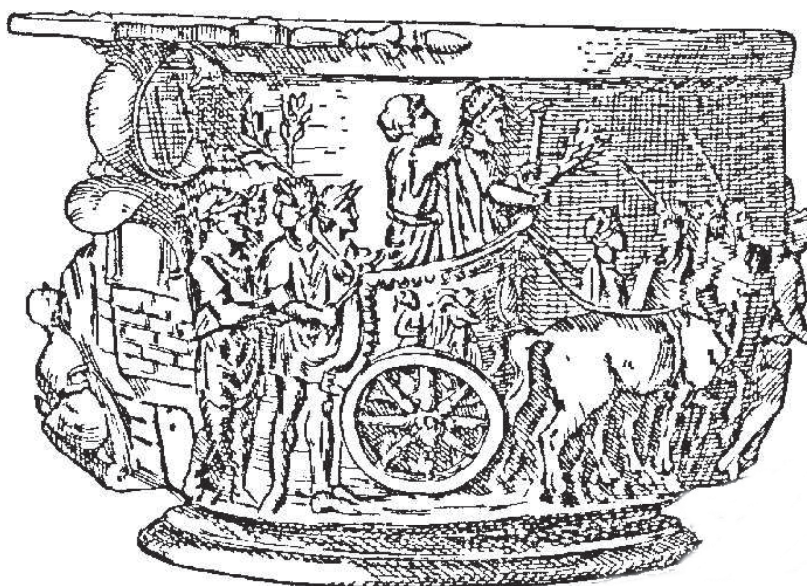
¹¹⁴ Detaljnu analizu ikonografije sa ove strane v. Kuttner, 1995: 143-154; 10-12. i 16. BR II: 2.

¹¹⁵ O njemu v. Kuttner, 1995: 13-123; 1-3. i 13. BR I: 1; 4-6. i 14. BR I: 2.

¹¹⁶ Kuttner (1995: 152-153) smatra da se trijumfalni prikaz na skifosu odnosi na 7. god. p.n.e.: "The BR cup designer did not use the opportunity afforded by the other side of the cup to show such an informative segment of Tiberius' *pompa*; besides the fact that he evidently wished to play on the themes of *profectio/adventus* and *pietas* this might perhaps suggest that at the time the cups were made there was no opportunity for confusion because Tiberius had not yet celebrated more than one triumph. However, the artist must certainly have relied on his viewer to use the information that the artist *did* supply – that is, to look at BR II in the light of BR I. BR I refers in a unique and (at the time) recognizable image to Drusus' activities shortly before his death in 9, when, having organized the *tres Galliae* to stand firm at his back, he had just begun to prosecute a massive campaign in Germany. It was this campaign or project that Tiberius took up at his brother's death, and it was for successes in this task of completing his brother's work that he was awarded his first triumph. His own acts as *triumphator* underscored the fact that he believed himself to be completing the task and building on the accomplishments of his beloved brother, for he vowed the greater part of his *manubiae* to the restorations of major temples – those of Castor and Pollux and of Concord, highly symbolic of fraternal love – to be rededicated in Drusus' name jointly with his own. Similarly, the coins issued at Lugdunum for Tiberius' 8/7 B. C. triumph, which would have gone not least to pay the legions that had served his brother as well as himself, looked back to the BR I: 2 event associated with Drusus. If the cups have any meaning at all as a pair, which is the only way to look at them, then Tiberius' triumph must be the one connected with Drusus' last accomplishments: Tiberius' first triumph, of 8/7 B. C., celebrated *de Germanis*. It was for this triumph that Augustus revived the old rite that a *triumphator* should retake auspices before entering the city (Dio 51. 19. 6); and if this was indeed the occasion of one of Augustus' pomerial extensions, ritual acknowledgment of permanent imperial expansions, the imagery of BR I: 1 of Augustus as world ruler would have specific political resonance."

Druga strana skifosa iz Boscoreale riznice – slika
Preuzeto iz Kuttner, 1995: 11. BR II: 2

Druga strana skifosa iz Boscoreale riznice – ilustracija
Preuzeto iz DAGR V, 490.

Prva strana skifosa iz Boscoreale riznice – slika
Preuzeto iz Kuttner, 1995: 8. BR II: 1.

Prva strana skifosa iz Boscoreale riznice – ilustracija
Preuzeto iz DAGR V, 490.

Veliki nedostatak materijalne građe je u činjenici da je nju, kao “nijemu” građu, teško izričito povezati sa ustankom. Naravno, gotovo je sigurno da su bar neke od stotina, pa i hiljada gradinskih naselja, koja su rekognosticirana do sada na prostoru nekadašnjeg Ilirika imale svoju ulogu u zbivanjima u periodu između 6. i 9. god. n.e., kao npr. Andetrij. Nova, detaljnija, svestranija, duža i posebno namjenski usmjerena na otkrivanje tragova Velikog Ilirskog ustanka će gotovo sigurno iznijeti na svjetlo dana sadržajnije materijalne objekte koji bi se doveli u vezu sa ustankom.

Povijest istraživanja

Cijenim onoga koji živi da bi učio.

Fridrih Niče (Friedrich Nietzsche)

Veliki ilirski ustanak od 6. do 9. god. n.e., iako među najistaknutijim, nije imao sudbinu drugih sličnih događaja iz rimske povijesti da se sustavno obradi i prezentira u svojoj cjelini. Sve do 2009. god. ni znanstvena ni pučka javnosti nisu u dovoljnoj mjeri obratile pažnju niti bile informirane o ovom velikom pokretu udruženih ilirskih naroda koji je proizveo prelomne posljedice po povijesni razvitak čitavog tadašnjeg rimskog svijeta. U odnosu na takvo stanje izdvaja se studija Esada Pašalića “*Questiones de bello dalmatico pannonique*.” Veću pažnju povijesnom fenomenu ustanka od 6. do 9. god. n.e. pružaju i djela Patscha (1915: 27-32), Buchana (1969: 310 -314) i Köstermanna (1953: 345 i d.), i to u prilično dobroj ali ipak sažetoj rekonstrukciji. Izvjesnu pažnju ovom ustanku posvećuju i Maškin (1949; 1951) i Syme (1952: 369-373). Od ranijih istraživača koji su pažnju posvetili ratu 6-9. god. n.e., potrebno je navesti A. Abrahama (što je i prvi poseban znanstveni rad o ovom ratu zasnovan na detaljnijem ispitivanju izvornih vijesti), Hirschfelda, Bauera, Gardthausena, Vulića, Raua, Swobode, i dr.¹¹⁷ I Momzen i njegova “*Römische Geschichte*”, Duruy i njegovo isto tako epohalno djelo “*Histoire des Romains depuis les temps les plus reculés jusqu’à l’invasion des Barbares*” (koje je Petar Tomić djelomično ekscerptirao i na naš jezik) su se osvrtni na ustanak. Vrijedne radove o ratu 6-9 god. n.e., pružili su i S. Anamali (1987... s tim da je potrebno ukazati na moment modernizatorskog pristupa ovom povijesnom problemu s jasno vidljivim

¹¹⁷ Abraham, 1875; Hirschfeld 1890; Bauer, 1894; Gardthausen, 1904; Vulić, 1911; 1926; Rau, 1925; Swoboda, 1932; o njima više; Pašalić, 1975: 382-383; 388-389; 393-394; 396

prizvukom “modernog albanskog patriotizma”) i M. Suić (1991-1992). Nešto više pažnje ratu od 6. do 9. god. n.e. posvećuju i sva tri izdanja knjige Aleksandra Stipčevića “Iliri” (1974, 1989, 1991), dok se druge dvije opće sinteze o Ilirima znatno slabije odnose na ovaj rat. Ona od Cabanesa, koja se istina odnosi samo na razdoblje od Bardileja do Gencija i na južnoilirski oblasti ga uopće i ne spominje, dok ga Wilkes u svojim “Ilirima” prikazuje samo na pola stranice (2001: 220). Za razliku od “Ilira” opsežna monografija Wilkesa o provinciji Dalmaciji ipak izvjestan prostor sa nešto detaljnijim prikazom posvećuje ustanku (1969: 69-77; 92-93). M. Garašanin (1967: 116-117) je u svojim poglavljima “Istorije Crne Gore” zbivanjima od 6. do 9. god. n.e. posvetio vrlo mali prostor. Ivo Bojanovski je u “Bosna i Hercegovina u antičko doba” zbivanjima od 6. do 9. god. n.e. posvetio u odnosu na čitavo djelo nesrazmjerno mali dio (1988: 50-54; 355). I u monografiji o Visokom, Bojanovski (1984) se nešto šire osvrnuo na ustanak 6-9. god. n.e. U kontekstu ovog razmatranja, zanimljivo je napomenuti da Oksfordska istorija rimskog svijeta (prijevod objavljen u Beogradu 1999) uopće ne spominje rat 6-9. god. n.e. Jedan kraći prikaz ustanka nalazi se i kod Miroslave Mirković (2003: 38-39). Tek je sa obilježavanjem 2000 godina od završetka ustanka, došlo do znatnijeg usmjerenja i znanstvene i publicističke pažnje (čitav niz objavljenih znanstvenih, stručnih i publicističkih radova). U tome pogledu potrebno je istaći važnost znanstvenog savjetovanja “BELLVM BATONIANVM MM” održanog od 5. do 7. XI. 2009. god. u Zagrebu, koje predstavlja prijelomnu točku u razvitku historiografije i arheologije antičkog perioda današnjeg iliroslavenskog prostora.¹¹⁸

Na kraju ovog poglavlja vrijedi spomenuti da ni beletristika povijesnog žanra nije ostala bez svoga predstavnika koji bi na literarni način predstavio svoje viđenje ustanka 6-9 god. n.e., i samim tim i jedan segment desitijatske povijesti. Robert Graves je velikom ilirskom ustanku posvetio relativno opširan odjeljak u svome čuvenom djelu “Ja, Klaudije”, koji i pored nesumnjive literarnosti i slobode prikaza nije ostao bez činjenične vrijednosti u svom najvećem dijelu. Sam opis je u velikoj mjeri potkrijepljen povijesnim podacima iz pisanih vrela i ne sadržava preveliku fikciju i nerealna pretjerivanja. Za razliku od djela Roberta Gravesa, italijanski B-spektakl “ALL’OMBRA DELLE AQUILE” Ferdinanda Baldija iz 1966. god. se bavi Velikim Ilirskim ustankom prikazujući historijske događaje prilično iskrivljeno i propagandistički. U filmu je Baton Desitijatski prikazan kao oličenje primitivizma, barbarizma i hajdučije nasuprot rimskim zapovjednicima koji su oličenje vrlina.

¹¹⁸ O Velikom Ilirskom ustanku v. Mesihović, 2007 A, 314-617; Isto, 2009; Isto, 2009 A; Isto, 2009 B; Isto, 2010; Isto, 2011 A; Isto, 2014 A: 32-49; Isto, 2014 B: Dezitijati, 314 - 617; Isto, 2014 C; Isto, 2015, 1364-1378; Isto, 2018; Mesihović-Šaćić, 2015: 207-230.

Illyricum ante rebellium

Definitivnom okupacijom završava se jedna i počinje druga epoha u povijesti Ilira. Uključeni u sastav Rimskog Carstva oni će dijeliti sudbinu tog carstva. Nerijetko će se upravo u njihovoj domovini odigravati događaji od sudbonosnog značenja za Rim u kojima će i oni imati odlučujuću ulogu.

Aleksandar Stipčević¹¹⁹

Uspostava rimske vlasti

*Zavijati sa vukovima.*¹²⁰

Istočnojadransko područje je za Rimsku Državu imalo veliko strateško značenje. Njegova razučena obala je pružala izvrsne mogućnosti za podizanje luka i pomorske puteve, a preko ilirskih teritorija su išle i kopnene komunikacije sa istokom i prema Podunavlju. Sve te komunikacije je trebalo i zaštititi, kontrolirati i na kraju inkorporirati u rimski državni organizam. Ilirske zemlje su bile i neposredni prekomorski susjed Italije, pa je njihovo zaposjedanje bile od primarne važnosti, kako bi se osigurala vanjska bezbjednost Italije. Uz to, i izdašna rudna bogatstva naših prostora su sigurno bila poznata Italicima. Ilirske zemlje su obilovale i drugim ekonomskim resursima, kao što su pašnjaci i plodna zemlja. Izvorna građa prvi oficijelni i veliki rat Rimske Republike i njenog Italskog saveza sa istočnojadranskim Ilirima datira u Ilirima datira u epohu Srednje Republike, i od tada pa u narednih 230 godina (zaključno sa augustovskim dobom) traju skoro kronični sukobi i ratovi Rimljana i njihovih “saveznika” sa ilirskim svijetom. Ono što je potrebno reći za ove sukobe jeste da se Republika sve do uvođenja Principata nikada nije sukobila sa ilirskim snagama udruženim u bilo koji savez ili neku drugu formu zajedničkog organiziranja. Ratovi su vođeni na partikularnoj bazi, poglavito sa pojedinim narodima ili zajednicama. Gotovo

¹¹⁹ Stipčević, 1974: 69

¹²⁰ *Ululare cum lupis.*

uvijek su Rimljani u ratovima na istočnom Jadranu i njegovom dubljem kontinentalnom zaleđu mogli računati i na određenu dozu podrške i pomoći od nekih drugih domorodačkih zajednica. Rimske vojne i diplomatske aktivnosti na istočnojadranskoj obali i u njenoj kontinentalnoj unutrašnjosti tako su olakšavane i uobičajenim neprijateljstvima i razmiricama među ilirskim politijama, narodima, plemenima i zajednicama. Dešavalo se da su pojedini narodi, zajednice, plemena i pojedinci koristili rimsko prisustvo kako bi izmirivali svoje nesuglasice sa susjedima. Kronično nejedinstvo zajednica koje su prebivale na ilirskom prostoru je nesumnjivo olakšavalo prodiranje rimsko – italjskih trupa i njihovih saveznika i prilično labavilo odbrambenu snagu Ilira. I na kraju je sve to direktno vodilo ka rimsko – italjskim intervencijama, odnosno ka prvo nametanju tzv. "savezničkih odnosa", onda uvođenju protektorata i na kraju inkorporiranju u provincijski sustav. Ali i pored toga, ostaje činjenica da je ilirski svijet pružao Rimljanima žestoki i vrlo dugotrajni otpor koji su ovi morali slamati u nizu ratova i borbenih pohoda. Spisak ratova Rimljana sa ilirskim narodima i drugim domorodačkim zajednicama sjeverno od provincije Make-donije do pojave Oktavijana Augusta:¹²¹

1. I Ilirski rat iz 229-228. god. p.n.e.
2. Pohodi na Histre iz 221., 181-178., 171. i 129. god. p.n.e.
3. II Ilirski rat iz 219. god. p.n.e.
4. Rat sa Japodima i drugim ilirskim i keltskim narodima iz 171. god. p.n.e.
5. III Ilirski rat iz 168. god. p.n.e.
6. Pohod konzula Kornelija prema Segestici (kasnijoj Siskiji) nekada između 159. i 156. god. p.n.e.
7. I Delmatski rat iz 156-154. god. p.n.e.
8. Ratni pohod protiv Skordiska¹²² iz 156. god. p.n.e. ?
9. Borbe sa Skordiscima iz 141. god. p.n.e.
10. Rat protiv Ardijejaca i Plerejaca iz 135. god. p.n.e.
11. Pretor Marko Koskonije je predvodio rimsko-italske trupe u sukobu sa Skordiscima 135. god. p.n.e.
12. Pohod konzula Gaja Sempronija Tuditana na Japode i Liburne iz 129. god. p.n.e.
13. Veliki rat protiv Skordiska od 120. do 109. god. p.n.e., uključivao je pobjede i nad Medima i drugim srednjobalkanskim i tračkim narodima.

¹²¹ O ovim ratovima v. Mesihović – Šačić, 2015: 148 – 180.

¹²² Skordisci su bili temeljno keltski narod, ali sa znatnim ilirskim i tračkim udjelima, oblikovan nakon neuspjeha velikog keltskog pohoda u Grčkoj 279. god. p.n.e., sa središtem u zoni utoka Save u Dunav (Singidunum je bio jedno od njihovih važnijih naselja).

14. Pohod konzula Lucija Kornelija Kote i Lucija Cecilija Metela na Japode i prema Segestici i II Delmatski rat iz 119/118. god. p.n.e.
15. Rat protiv Tračana iz 104. ili 101/100. god. p.n.e.
16. Rat sa Dardancima i Medima iz 97. god. p.n.e.
17. Pohod Gaja Sentija Saturnina protiv Meda i čitavog niza tračkih naroda koji su opljačkali i epirsko svetište Dodonu.
18. Pohod Publija Kornelija Sule na Trakiju i središnji Balkan iz 85. god. p.n.e.
19. Pohod Lucija Kornelija Scipiona Azijagena na Skordiske iz 84. god. p.n.e.
20. III Delmatski rat iz 78 – 76. god. p.n.e.
21. Rat na granici Makedonije koji protiv srednjbalkanskih domorodačkih naroda vodi prokonzul Apije Klaudije u periodu od 78. do 76. god. p.n.e.
22. *Bellum Dardanicum* u periodu od 75. do 73. god. p.n.e. i pohod do Dunava koji je vodio Gaj Skribonije Kurio.
23. Pohod koji je vodio Marko Lukul iz 72/71. god. p.n.e. u Trakiju.
24. Napad Publija Licinija na Japode 70tih godina I st. p.n.e.
25. Ekspedicija protiv Panona koju je vodio Kornelije.
26. IV delmatski rat je započeo 50. god. p.n.e. i nastavio se i u toku II i III rimskoga građanskog rata sve do Oktavijanove kampanje 34. i 33. god. p.n.e., uključujući i pohod Azinija Poliona koji je zahvatio i južne Parthene.¹²³
27. Poraz armije Decima Junija Bruta Albina od strane Japoda.
28. Tiberijev rat protiv Skordiska iz 16. god. p.n.e.

¹²³ O ovome dugotrajnom i kompleksnom i slojevitom sukobu v. Tomić, 1885, 189; 199; Bojanovski, 1988, 39-40; Marić, 1989, 59; Zaninović, 1996, 211; Isto, 1998, 40-42; Isto, 1999, 214-215; 218; Šašel Kos, 2004, 161-166; Isto, 2005 A, 335 – 374 –prilično detaljan i dobar analitički prikaz.

U ovom periodu se vjerojatno desio i poraz Daorsa, koji su tradicionalno bili na rimskoj, odnosno u konkretnom ratu cezarovskoj strani i razaranje njihovog središta Daorsona. *Terminus post quem* poraza Daorsa je početak građanskog rata, siječanj 49. god. p.n.e. kada se razbuktao rat širom mediteranskog svijeta, a *terminus ante quem* je proljeće 47. god. p.n.e., odnosno povlačenje Marka Oktavija, zapovjednika pompejevsko-republikanskih snaga na Jadranu (možda bi ga čak mogli i prezicnije odrediti između Gabinijevog poraza i proljeća 47. god. p.n.e. kada je bio najžešći pritisak na Salonu i Epidaurum). I nakon konačnog poraza Pompeja Delmati su se godinama još opirali Cezaru i Rimljanima. Općenito gledajući, na Cezarovo strani (Ilirik je tada pripadao Cezaru) su se na jadranskoj obali i njenom zaleđu nalazili oni elementi koji su i inače bili lojalni Rimskoj državi, odnosno trenutnoj rimskoj upravi na istočnom Jadranu čiji je reprezent bio Cezar. U prvom redu tu u obzir dolaze rimsko-italske zajednice naseljene na spomenutom prostoru, ali i one domorodačke zajednice koje su se i do tada oslanjale na rimsko prisustvo. S druge strane, oni elementi, u prvom redu Delmati, čiji je odnos prema rimskom prisustvu na istočnom Jadranu upitan, sumnjiv pa i otvoreno neprijateljski iskoristili su građanski rat i stavili se prirodno na protivnu stranu u odnosu na Cezara, jer je on za njih predstavljao rimsko prisustvo i vladavinu na "njihovom" području. Delmati su se uostalom od ranije i zbog slučaja grada Promone nalazili u ratu sa Cezarom i stali bi na stranu ili podržali bilo koga samo da je protiv Cezara. Oni su tako pomaganjem Pompejevaca i napadima na položaje cezarovaca ustvari išli za ostvarivanjem svojih ciljeva i interesa, a to je smanjivanje rimskog prisustva.

Pitanje uspostave rimske državne vlasti sa provincijskim sustavom nad unutrašnjošću Ilirika u dosadašnjoj povijesnoj znanosti je, zbog nedorečenosti povijesnih vrela, njihovog fragmentarnog karaktera pa na momente i kontradiktornosti izazivalo čitav niz nedoumica i iznošenja različitih stavova. Tako ni do danas nije na zadovoljavajući način predstavljen proces dolaska rimskih vojnih trupa na prostore današnje Bosne (ne i Hercegovine). Osnovna nit oko koje se odvija čitava rasprava leži u tome da li su na ovim prostorima i prije gušenja ustanka u septembru 9. god. n.e., postojali ne samo rimski državni suverenitet nego i djelotvorna rimska i provincijska vlast.

Pojedini dijelovi Hercegovine su bili zahvaćeni pohodima oružanih snaga Rimske države i konstantnim upravnim prisustvom još u znatno ranijim periodima, skoro od samog početka rimske infiltracije na istočno-jadransku obalu i Balkanski poluotok. Tako je i sudbina dijelova Hercegovine direktno povezana sa pitanjem uspostave rimske provincijske uprave na istočnom Jadranu, odnosno vremena nastanka provincije Ilirik i njenih institucija kao stalnih, a ne ad-hoc ili privremenih tijela. Sačuvana i raspoloživa izvorna građa ne daje ne samo precizno nego ni okvirno vrijeme nastanka provincije Ilirik. Zbog toga su se u znanstvenoj literaturi pojavljivala najrazličitija rješenja ovog pitanja, pogotovu ako se ima u vidu da su između prve rimske vojne intervencije u balkanskim ilirskim zemljama i 27. god. p.n.e., kada je Oktavijan predao Ilirik na upravu Senatu prošla dva stoljeća. I u ta dva stoljeća su se smještali najrazličitiji datumi, pa se po Zippelu, provincija Ilirik npr. ustrojila kao stalna provincija već 118. god. p.n.e.¹²⁴ Po Mócsy, carska provincija pod imenom Ilirik bila je konstituirana 11 god. p.n.e. uklopljavajući u sebe golemo područje koje je kasnije postalo poznato kao Dalmacija i Panonija.¹²⁵

Sve do 35. god. p.n.e., odnosno početka Oktavijanove ilirske vojne kampanje, u većini slučajeva Rimljani su na istočnojadranskoj obali imali samo posrednu vlast i to preko zavisnih domaćih pupit i klijentskih državica i saveznika. Neposredna vlast je bila ograničena na manje posjede, često kopneno nepovezane, razasute po čitavoj istočnojadranskoj i jonskoj obali. Salona i Narona (koji su bili teritorije, "gradovi" rimskih građana) su i za vrijeme Republike predstavljali određene administrativno-upravne jedinice, koje su imale svoje lokalne upravne institucije i magistrature, uključene na neki način u strukturu Rimske Države. I pored te fragmentarnosti rimskih posjeda na istočnom Jadranu u toku postojanje Republike, ipak je činjenica da je na tome području postojala direktna rimska državna uprava, tj. da su se dijelovi primorskog pojasa (obale i otoka) nalazili u neposrednom okviru Rimske Države.

¹²⁴ Zippel, 1877, 180 i d.

¹²⁵ Mócsy, 1974, 34

Pored salonitanskog i naronitanskog agera u sastav Rimske države i njen vanital-ski ustroj na istočnojadranskoj obali su prije prokonzulstva Julija Cezara vjerojatno bili uključeni i drugi dijelovi obale i neposrednog zaleđa (npr. u istočnoj Hercegovini, djelovima Crne Gore, Albaniji) i Istra. Rimska vladavina je ustvari za vrijeme prokonzulata Gaja Julija Cezara i do 35. god. p.n.e. na istočnojadranskom području imala priznato i funkcionalno djelovanje poglavito na dijelovima područja koje je nekada ulazilo u sastav agronidsko – ardijejske “Ilirske države”, a koju je Republika srušila u tri ilirska rata. Tu su se nalazili i saveznički Daorsi i raseljeni i podčinjeni Ardijejci. Samim tim se postavlja pitanje kako su ti segmentirani dijelovi rimskog imperija prije i za vrijeme prokonzulstva Julija Cezara bili ustrojani i uklopljeni (i rimski konventi, municipiji i kolonije, ali i do tada podčinjene *civitates*, i savezničke državnice, politički entiteti i narodi) u teritorijalnu, upravnu i administrativnu šemu Rimske Republike. Da li je ta istočnojadranska oblast činila već i tada zasebnu provinciju, kao što su bile Makedonija, hispanske provincije, Sicilija, Azija, Afrika i sl., ili je bila sastavni dio druge provincije, imala neki poseban, specifičan status koji nije odgovarao onome što bi se moglo nazvati provincijom. Znači osnovna pitanja koja iz svega proizlaze su:

- a) Da li je provincija Ilirik, koja postoji na samom kraju stare ere i u prvoj dekadi nove ere i iz koje su proizašle kasnije provincije Dalmacija i Panonija, osnovana prije Oktavijanovih i od njegovih zapovjednika (Agripe i Tiberija Nerona) osvajачkih kampanja na dinarskom pojasu i panonskom bazenu.
- b) Da li je, i ako jeste na koji način i u kojoj mjeri, principatska provincija Ilirik proizlazila iz toga predoktavijanskog ustroja rimske vlasti i uprave na istočnojadranskoj obali i na nekim mjestima u njenom neposrednom zaleđu.

U vezi ovoga potrebno je imati na umu i činjenicu da se daleko najveći dio zemalja koje su bile uključene u sastav provincije Ilirik, prije početka Oktavijanovih kampanja nalazio van okvira Rimske Države, njenog imperija i dometa. Te zemlje koje naseljavaju ilirski narodi¹²⁶ u kontinentalnoj unutrašnjosti i panonskom bazenu su živjeli potpuno

¹²⁶ Najvjerojatnija opcija za nastanak imena “Iliri” kao skupnog i generičkog naziva za etničku i teritorijalnu zajednicu na istočnojadranskom području i njegovoj kontinentalnoj unutrašnjosti jeste da se izvorno korjenska forma ovoga imena odnosila na specifični narod ili pleme, koje je na izvjesni način bilo rano stupilo u kontakt sa već zaokruženim identitetom brončanodobnih Helena, tj. Mikenjana i Doraca. Po osnovi modela *pars pro toto*, to se ime onda proširilo na sve one narode, plemena, zajednice koje su imale značajne i jasno identitetski (od strane drugih) prepoznatljive zajedničke spojnice i nazivnike sa izvornim Ilirima (po Pliniju Starijem – III, 144 – zvani *Illyrii proprii/proprie dicti* = “Iliri u pravom smislu riječi”), kao što su srodnost ili sličnost u jeziku (jezicima, narječjima, dijalektima), nivou općekulturološkog razvika, fizičkom izgledu, običajima, teritoriji, mentalitetu, shvatanjima, načinu života i eventualno porijeklu (bilo stvarnom, genetičkom i etničkom ili samo mitološkom i tradicijskom). Na osnovi na ovaj način postavljene aksiome može se pretpostaviti postojanje jedne etničke, lingvističke i teritorijalne zajednice za koju se u smislu normativnog određenja njihovog identiteta od strane drugih (poglavito Helena i kasnije

Rimljana) koristilo "ilirsko" ime. Naravno, kao svaki složeni etnokulturni i populaciono-teritorijalno kompleks, i "ilirski svijet" je imao svoje prepoznatljive povijesne, kulturološke pa i jezično-dijalektalne sastavnice – komponente koje su baštinile izvjesne razvojne specifičnosti. Za sada bi se mogle diferencirati i prepoznati tri glavne sub-etnokulturne i teritorijalne komponente; 1. **istočna** koja je nedvosmisleno ilirska, 2. **zapadna** ili središnje bosansko-dalmatinski kompleks koji je prelazan prema panonskom bazenu i 3. **sjeverna** ili panonska koja je bila preslojena i prilično modificirana (posebno u kulturnom pogledu) od strane nosilaca kulture "žarnih polja". Općenito o ilirskom etnokulturnom kompleksu v. Mesihović, 2014 B: Autarijati, 10-18; 62- 90; Dezitijati, 15-23; 79-145. O komponentama ilirskog etnokulturnog kompleksa v. Mesihović, 2014 B: Autarijati, 14; 55, fus. 146; 86; 92; 99 – 101; 148; 297; Dezitijati, 16, fus. 6; 19; 23; 87-88; 90; 94, fus. 2; 105; 115-116; 120; 129; 131-133; 135-138; 199; 237, fus. 80; 316; 422; 615; 832, fus. 8; 993. Zatim se preko helenskog svijeta, "ilirsko ime" za etnički, kulturni i teritorijalni kompleks na istočnom Jadranu i njegovoj kontinentalnoj unutrašnjosti raširilo po euromediterranskim prostorima. Postavlja se pitanje da li je ovo ime korišteno i od strane samih Ilira za bilo koje opće identitetsko određenje. Da bi se uopće i pokušalo analitički znanstveno odgovoriti na to pitanje, mora se prvo dati odgovor na jedno drugo pitanje: Da li je uopće postojala neka svijest o sebi onih, makar i u nekim rudimentarnim ili segmentiranim oblicima i formama, koje Heleni i Rimljani nazivaju generičkim terminom Iliri. Na osnovi do danas poznate, dostupne i obrađene izvorne građe, ali koja je nažalost dosta oskudna, sadržajno siromašna i fragmentirana, ne bi se pod navedenim okolnostima i uvjetima moglo tvrditi da je do uspostave augustovske provincije Ilirike, postojala neka svijest o bilo kakvom zajedničkom identitetu u širim okvirima. Moguće je da kod nekih pojedinaca i nekih skupina (možda određenih elita i vladajućih struktura), sa većim nivoom znanja i rasuđivanja ili samo sa većim iskustvom i poznavanjem bliže i šire okoline, postojala i ta svijest, ali je teško pretpostaviti da je ona bila i približna helenskom, rimskom pa čak ni općerimskom (od identitetske djelatnosti Apija Klaudija Ceka - *Appius Claudius Caecus* – o njemu v. Smith, 1867, I: 767-768; PWRE, 1899, III. 2, col. 2681-2685, ovaj identitet je zanimljiv jer se razvija na osnovi pripadnosti jednoj specifičnoj teritoriji → italijanskom poluotoku, pa je samim tim bio vrlo heterogen po jezicima, kulturi i *origines* njegovih sastavnica) ili galskom identitetu. Međutim, izuzev možda kraljevstva kojim su vladali Agronidi, za sada ne postoje naznake da je u okvirima ilirskih naroda, politija i drugih narodnosnih i političkih fenomena bila jasnije prisutna svijest o bilo čemu zajedničkom. Uostalom za vrijeme Oktavijanove kampanje od 35. do 33. god. p.n.e., izgleda da uopće nema zajedničkog otpora domorodaca invaziji rimskih trupa u unutrašnjost Ilirije, nego se svaki narod i svaka zajednica u većini slučajeva brani i ratuje sama. I tada su partikularizirani identiteti bili dominantni u svijesti ilirskih domorodaca. Sa uspostavom jedinstvene provincije Ilirik za vrijeme Oktavijana Augusta pitanje postojanja ili razvijanja zajedničkog ilirskog identiteta dobija jednu sasvim novu dimenziju, koja je nastala uslijed ujedinjavanja do tada partikularnih domorodačkih naroda u jednu političku i teritorijalno-upravnu cjelinu pod imenom Ilirik. O tom procesu koji će stvoriti i osnovnu pretpostavku za veliki i zajednički ustanak će kasnije u tekstu biti više govora.

U uvjetima postojanja rudimentarnih oblika zajedničke svijesti, i širenje "ilirskog imena" među domorodačkom populacijom istočnojadranske obale (prije augustovske provincije Ilirik) je moglo biti samo rudimentarnog karaktera. Može se pretpostaviti da je samo ilirsko ime i prije uspostave augustovske provincije u nekom kontekstu, periodu i u određenim zapadnobalkanskim oblastima stvarno prodrlo, i to upravo pod helenskim utjecajima. Moguće je pretpostaviti da kao što su u ilirska područja dolazili i prodirali Heleni i obrasci, elementi i materijali helenske kulture i civilizacije, zajedno sa njima došlo i "ilirsko ime". Ako je "ilirsko ime" u arhajskim, klasičnim i helenističkim epohama helenske povijesti i civilizacije i dolazilo među domorodce na današnjem Zapadnom Balkanu, onda bi se to dešavalo poglavito u priobalnim i južnim krajevima pružanja ilirskog etničkog i kulturnog kompleksa, te među njegovim razvijenim zajednicama koje bi se nalazile pod snažnim impulsima koji bi dolazili iz helenskog, kasnije i rimsko-italskog svijeta. Sa uspostavom augustovske provincije Ilirik, situacija se unekoliko mijenja u pravcu širenje "ilirskog" kao skupnog imena i oznake određene identifikacije i među domorodačkim stanovništvom provincije, kasnije i čitavoga regionalnog područja zapadnog i središnjeg Balkana. Naravno i ovo je bio jedan veoma dug proces, a njegove posljedice su se osjećale i epohama koje su slijedile nakon klasične helensko-rimske civilizacije. Tako je skoro sve do sredine XIX st. "ilirsko ime" bilo skupna odrednica za cijeli niz partikulariziranih i često međusobno sukobljenih zajednica (često poradi sluganske službe stranih imperijalnih koncepata). Zanimljivo je da je kao i u slučaju antičkog perioda, ovaj skupni ilirski identitet

nezavisnom životom, što potvrđuju za ilirske panonske narode i sam August u svojim *Res Gestae* i Apijan u Ilirskoj knjizi.¹²⁷ Sve do vremena velike Oktavijanove kampanje u ilirskim zemljama, rimska vlast se ne samo da nije osjećala na području duboke unutrašnjosti Zapadnog Balkana, nego se tamo i dalje odvijao samostalni život niza mlađe željeznodobnih politija kao što su Mezeji, Dezitijati, Breuci, Naresi, Deretini, Dindari. . . itd. Ove zajednice uopće nisu imale dodira sa rimskim trupama, jer je delmatsko – japodski “bedem” sve do razdoblja 35. – 33. god. p.n.e. bio još uvijek dovoljno snažan i vitalan da na sebi (nešto duže od jednog stoljeća) zadržava rimski pritisak i tako ne dozvoli prodor oružanih snaga Rimske Države u dublju unutrašnjost. Na srednjem Jadranu i njegovom neposrednom zaleđu, Rimljani su imali priznatu, djelotvornu i funkcionalnu vlast samo na prostorima naronitanskog i salonitanskog agera, te u unutrašnjosti posebno istočne Hercegovine i dijelovima Crne Gore, gdje se nekada nalazilo jezgro ardijske moći koju su Rimljani slomili u ilirskim ratovima. Tu su se nalazili i saveznički Daorsi i raseljeni i podčinjeni Ardijski. Na području današnje Crne Gore i sjeverne Albanije, rimsko gospodstvo na istočnojadranskom području je graničilo sa Pirustima koji su za vrijeme prokonzulata Cezara napali granične oblasti Ilirika koji se u konkretnom poglavlju Galskih ratova (u kojima se opisuju dešavanja sa Pirustima) titulira kao provincija → (V, 1 *Ipse conventibus Galliae citeribris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebat*).

Iz ovoga jasno slijedi da je Cezar doživljavao Ilirik kao provinciju sa omeđenim granicama. Ali izgleda da je ova provincija ipak bila nešto specifičnija u odnosu na druge provincije koje postoje za vrijeme Cezara (koje uključuju priznat i stalni upravno-administrativni aparat, konstantnu upravu sa namjesnicima koji nose određene titule i koji

najviše prisutan i protežiran u priobalnim područjima, dok se znatno slabije osjećala u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti sve do početka XIX st. i uklapanja u Napoleonovo carstvo. Tek sa razvojem modernih nacija na iliroslavenskom dijelu jugoistočne Europe, koje su svoje “porijeklo/podrijetlo u teoriji” tražile i razvijale u povijesti srednjega vijeka, a svoju distinkciju prema drugima zaokruživali u pripadnostima religioznim denominacijama iz abrahamske religioznosti, stvaraju se pseudohistoriografski, namjenski konstruirani narativi koji odbacuju ili smanjuju na neki minimalni nivo poveznice sa ilirskim i klasičnim helensko-rimskim civilizacijskim, eklektičkim nasljeđem koje je u svome bitku bilo ujedno i totalni antipod srednjovjekovnom poimanju svijeta i suprotnost abrahamskim dogmatizmima. Ali, etnička i jezička bliskost i nesumnjivo zajedničko porijeklo domorodačkih zajednica na iliroslavenskom prostoru, iziskivali su potrebu za postojanjem jednoga skupnoga imena. Zato i nastaje “jugoslavenska” imenska složenica, a nakon dešavanja u posljednjoj deceniji prošloga stoljeća, nastaju nove kovanice koje bi trebale da imenuju zajednički identitet populacija i teritorija na iliroslavenskom prostoru, kao što su “region” i “Zapadni Balkan”, dok se jezik naziva npr. “lokalnim”. Ove kovanice su strani proizvod i primjer su toga nezgrapnog nominiranja u protektorsko-kolonijalističkog stila. Neobraćanje mainstream svijesti modernih populacija i njihovih nazovi elita sa iliroslavenskog područja na Ilirima je za kolektivnu svijest vrlo loše, jer da se poslužimo analogijom iz diskursa psihologije: Iliri su “dijete u nama” i bez komunikacije sa njima ostajemo uskraćeni za detaljnu spoznaju o sebi samima.

¹²⁷ *Res Gestae*, V, 30, *App. Ill.* 14

se smjenjuju po određenom pravilu i sl.). Prvo njome nisu upravljali isluženi rimski magistrati (konzuli i pretori) koji bi po automatizmu odlazili da upravljaju ilirskim jadranskim oblastima, nego su predavane na ad-hoc mandatno upravljanje, nekada zajedno sa Cisalpinskom Galijom, kao u slučaju prokonzulstva Julija Cezara. Osim toga, interne kronične ratove u ilirskim zemljama nisu vodili provincijski namjesnici kao u slučaju već uspostavljenih i administrativno definiranih provincija (kao Makedonije, hispanjskih provincija, Narbonska Galija, itd.), nego je Republika uvijek naimeenovala posebne vojskovođe što je trajalo sve do 58. god. p.n.e., kada je Gaj Julije Cezar po zakonu Publija Vatinija kao mandat na pet godina zajedno sa Cisalpinskom Galijom dobio cijeli Ilirik. Rimska država je izgleda do tada samo po potrebi, uglavnom riječ je ratnim pohodima, u ilirske zemlje slala ovlaštene osobe. Tako da ustvari do Cezara, pa ni za vrijeme njega i neposredno poslije njega ne postoji institucija stalnog namjesnika Ilirika koji je izabran od Rimske Države na ustaljeni vremenski period i koji stoluje cijelo to vrijeme u Iliriku i tamo ima svoje stalno i priznato sjedište. Ni u Saloni ni u Naroni, niti u drugim dijelovima rimskog gospodstva na istočnom Jadranu ne postoji stalni provincijski aparat, i čini se kao da Ilirik jeste provincija ali specifičnog tipa i načina funkcioniranja slično kao u slučaju Cisalpinske Galije. Pod provincijom Ilirik u tom predoktavijanskom periodu bi se tako možda mogli podrazumijevati rascjepkani prostori istočnojadranskog primorja na kojima postoji i priznata i djelotvorna vlast Rimske Države, koji imaju svoje granice prema unutarnjim oblastima, ali u kojoj još uvijek ne postoje stalne funkcionalne institucije na razini provincije. Čitava ta rimska vlast je bila zasnovana na nizu ugovora, međusobnih odnosa i uporišta a ne na nekom statusu rimske provincije pravog tipa u kojima namjesnik upravlja kao da je riječ o gospodarstvu jedne priznate vanjske teritorije u vlasništvu ili pod patronatom rimskog naroda. Osim toga i to što su i Cisalpinska Galija i Ilirik predati na mandatnu upravu Cezaru nije značilo da je riječ o jednoj provinciji, jer je i Pompej istovremeno dobio Hispaniju koja se sastojala od više provincija.¹²⁸ Aul Gabinije i Publije Vatinije nisu bili državni magistrati u smislu provincijskih namjesnika

¹²⁸ Inače potrebno je u kontekstu cjelokupnog razmatranja ovoga pitanja naglasiti da je termin "*provincia*" u početku svoga postojanja i primjene na vanitalske zemlje shvaćan i predstavljan kao odgovornost magistrata (u vidu mandata) izabranih i određenih od rimskog naroda za upravljanje odnosima van Italije, odnosno "posjedima rimskog naroda". I tek su za vrijeme Kasne Republike provincije počele dobivati jasno definirane granice i pojam provincija se striktno odnosi na određeno područje, kao teritorijalnu sastavnicu Rimske Države, a ne samo na mandatno upravljanje. Osim toga, ne samo shvaćanje provincija, nego i njihov ustroj i struktura, pa i odnos prema Rimu, Državi i Italiji su bili drugačiji za vrijeme Srednje Republike, Kasne Republike (posebno nakon savezničkog rata) i za vrijeme Augusta. Tek je u siječnju 27. god. p.n.e., i zvanično izvršeno reguliranje statusa provincija i njihova pozicija jasno definirana kao upravno-administrativnih i teritorijalnih jedinica Imperije. Upravo iz ove relativnosti institucije "provincije" i njenog shvatanja kroz stoljeća Republike moguće je da su proizlazile i sve one nedoumice vezane za uspostavu provincijalnog ustroja na istočnom Jadranu.

nego od Cezara određeni legati/zamjenici, kao i u slučaju Azinija Poliona 39. god. p.n.e, koji je naimenovan od trijumvira Oktavijana i Marka Antonija.¹²⁹ To znači da Ilirik u vrijeme prokonzulata Gaja Julija Cezara još uvijek nije ustanovljen kao zasebna provincija sa svom onom sadržinom što se tada (sredinom I. st. p.n.e.) podrazumijevalo pod izrazom “*provincia*” iz vremena principata.

Izgleda da je došlo i do neke provincijske rekonpozicije u početku vladavine Augusta i to ne samo u određivanju senatskih i carskih provincija nego i osnivanja novih provincija i podjele starih. August je u okviru svojih reformnih zahvata kojima je uspostavljao novi režim principata posebno mjesto posvetio i uređenju provincijalnog ustroja, u kojem je do tada vladala velika šarolikost u položaju, statusu, načinu upravljanja i funkcioniranja Rimskoj državi podčinjenih zemalja. On je u okviru toga i jasno definirao položaj Italije, ali i redefinirao ulogu i status provincija smanjujući tu raznolikost čitavog niza različitih načina uprave nad pojedinim provincijama i drugim vanitalskim područjima, uniformirajući i jasno precizirajući provincijske upravne institucije. Tako su ili ukinuti razni prelazni i nedefinirani upravni oblici i statusi kao u slučaju Cisalpinske Galije¹³⁰ koja je priključena Italiji ili su se oni transformirali u jasnu cjelinu-provinciju sa svim onim što je nju po shvaćanju Augusta trebalo karakterizirati kao u slučaju Ilirika. Uostalom tek za vrijeme Oktavijanove ilirske kampanje u periodu od 35 do 33. god. p.n.e. široki pojasevi kontinentalne unutrašnjosti su pali pod rimsku vlast, te je tako Iliriku pridodato i zaleđe, pa je on tako stekao i prostorne uvjete da postane prava provincija, sa teritorijalnim kontinuitetom. I tako je tek za Oktavijana negdje između 33. p.n.e. i 27. god. p.n.e. (kada je predana na upravu Senatu) uspostavljena provincija Ilirik u punom značenju tog pojma. To je uključivalo i svu onu sadržinu koja karakterizira jednu pravu provinciju, od uvođenja stalne namjesničke institucije i drugih stalnih (a ne mandatnih i ad-hoc) i funkcionalnih institucija na razini provincije do jasnog unutarnjeg uređenja i preciziranja mjesta koje zauzima u hijerarhiji rimske državne i teritorijalne administrativno-upravne šeme (uključujući i sustav zasnovan na peregrinskim *civitates*).¹³¹ U trenutku svoga konačnog jasnog upravnog i administrativnog oblikovanja i uklopljavanja u šemu rimskog provincijalnog ustroja provincija Ilirik je obuhvaćala uglavnom samo dinarski pojas i dio krajnjeg jugozapadnog panonskog područja. Nakon

¹²⁹ O Iliriku u to vrijeme v. *Caes. de bell. gall.* II, 35; III, 7; V, 1; *de bell. civ.* III, 9; 78; *de bell. Alex.* 42-44

¹³⁰ Ipak sudeći po Apijanovim podacima (u njegovim Građanskim ratovima) koji govore o Decimu Brutu i njegovom namjesništvu Cisalpinske Galije i borbama sa Markom Antonijem i zbivanjima vezanim za 44. i 43. god. p.n.e. moguće je pretpostaviti da je ova oblast ipak bila tada shvatana kao posebna provincija u pravom smislu, sve do uklopljavanja u augustovsku Italiju (zajedno sa Istrom).

¹³¹ O uređenju i upravljanju provincijama unutar augustovskog sustava, a posebno o položaju upravnika provincija v. detaljno razmatranje *Cass. Dio* LIII, 12-15

27. god. p.n.e. nove stečevine na ilirskim prostorima, posebno u panonskom bazenu su jednostavno inkorporirane u okvire provincije Ilirik koja je sada imala onaj oblik i funkciju koje joj je davao August. Na osnovi svega izrečenog moglo bi se smatrati da je provincija Ilirik koja postoji na prijelomu dviju era nastala transformacijom predoktavijske nedefinirane i specifične ilirske provincije koja je postojala na obali istočnog Jadrana i u pojedinim dijelovima u njenom neposrednom zaleđu. Tako bi ti rimski posjedi koji su prije 35. god. p.n.e. postojali na istočnom Jadranu, i koji su nazivani provincijom iako u sebi nisu sadržavali sve attribute i osobnosti jedne prave provincije, predstavljali jezgro iz kojeg se razvila provincija Ilirik iz augustovskog doba, odnosno njene kasnije izvedenice Gornji i Donji Ilirik. Naravno sada se postavlja novo pitanje kada su se ti rimski posjedi na istočnom Jadranu počeli nazivati terminom "*provincia*", koji je kako smo već istakli osvjedočen kod Julija Cezara.

Potrebno je imati na umu da su Delmati, iako nesumnjivo praktično nezavisni prije 34-33. god. p.n.e. shvaćeno u smislu da se nisu nalazili u okvirima provincijske strukture i hijerarhije ni sa rimskim posadama i pozicijama na svojoj teritoriji, na neki način ipak bili podložni Rimskoj Državi. To bi sugeriralo Apijanovo (*Ill*, 28) navođenje da su Delmati, nakon konačnog poraza početkom 33. god. p.n.e. bili prisiljeni i da isplate danak koji su bili uskratili Cezaru, znači možda da izmire sve svoje financijske obaveze prema Rimskoj Državi od oko 50. god. p.n.e. (od kada su se nalazili u neprijateljstvu prema Cezaru i zatim trijumvirima, odnosno prema samom Rimu). Ovo bi značilo da je na istočnojadranskoj obali i njenom zaleđu postojala još od ranije neka vrsta zavisnosti i priznavanja rimskog vrhovništva koja se izražavala u isplaćivanju danka, ali ne i u uklopljavanju u provincijalnu upravnu i administrativnu šemu i ustroj. Delmati su se od 154. god. p.n.e. periodično nalazili u ovoj formi vazalstva prema Rimskoj državi i narodu, kao i neki drugi ilirski narodi u zaleđu istočnojadranske obale. I kada antički pisci govore o ratovima sa Delmatima i tim drugim narodima i zajednicama prije 33. god. p.n.e. i kažu da je došlo do rata zbog njihove "pobune", ne treba shvaćati da je riječ o pobunama klasičnog tipa. Pravilnije je to razumjeti ne kao borbu protiv stranog okupatora, osvajača i zavojevača čije se trupe i pozicije te stalni upravno-administrativni aparat nalaze pozicionirani unutar njihove teritorije, nego u smislu da je riječ o uskraćivanju tih obaveza i otkazivanju poslušnosti pa i ugrožavanju rimskih interesa.¹³²

Sudeći po Plutarhu i njegovim životopisima, moglo bi se utvrditi i prisustvo i aktivno učešće ilirskih robova, koji su najvećim dijelom podrijetlom upravo sa ovog središnje-jadranskog područja, u rimskim građanskim ratovima stranaka *populares* i *optimates*

¹³² Potvrdu ovakvom stajalištu daje i podatak Kasija Diona, XLIX, 33, 2-3

koje su predvodili Marije i Sula.¹³³ Po Plutarhovom životopisu, prilikom Marijevog povratka u Rim, njemu su se priključili robovi koje je on nazivao (ili koje su nazivali) *Bardylaei* (Bardijejci), i koji su predstavljali neku vrstu osobne Marijeve garde. Nije nemoguće pretpostaviti da se pod ovim Bardijejcima krije ustvari ardijejsko ime, odnosno da su ti Marijevi sljedbenici bili većinom ilirski robovi ardijejske narodnosne pripadnosti. Ovi Bardijejci su predstavljali pored toga što su bili iznimno odani Mariju, najgori i najsuroviji dio snaga “narodne stranke” prilikom njihovog zauzimanja Rima 87. god. p.n.e. Ovi bivši robovi, su tako bili izvršioc Marijevih osvetničkih i vrlo krvavih i surovih naloga, a vrlo brzo su se i osilili, ubijajući i silujući i općenito terorizirajući i postajući tako izražena prijetnja ne samo po opću sigurnost Rima, nego i po interese populara. Ove osiljene i beskrupulozne čete, u kojima su se nalazili i bivši robovi-Iliri su, Cina (po Apijanu) i Sertorije (po Plutarhovom životopisu Sertorija, a obojica – i Cina i Sertorije – po životopisu Marija) na kraju bili prisiljeni i to sa keltskim jedinicama opkoliti i pobijati ih na broj od oko 4000. Prisustvo ovih Ardijejaca i drugih Ilira i njihovo učešće u rimskim građanskim ratovima ukazuju da je prostor današnje istočne Hercegovine i donjeg porječja Neretve na prijelazu II. u I. st. p.n.e., predstavljalo važno vrelo odakle su se pribavljali robovi, posebno nakon konačnog ardijejskog sloma 135. god. p.n.e., što je sigurno utjecalo i na smanjivanje ardijejske populacije. A i beskrupuloznost i surovost ove Marijeve osobne garde nazvane Bardijejci ukazuje da je riječ o robovima koji su podrijetlom sa barbarskog i ratobornog prostora, a to je tada u velikoj mjeri bila Ilirija.

Rimska vlast u unutrašnjosti prije 9. god. n.e. Da ili Ne?

Iskren mir priliči ljudima, a divlji gnjev zvjerima.

Ovidije¹³⁴

Velejev citat po kojem su Desitijati i Pirusti bili na svojim planinskim pozicijama (*situ locorum ac montium*) skoro neosvojivi,¹³⁵ potrebno je shvatiti u kontekstu njihove nepristupačnosti, dobre utvrđenosti i teške osvojivosti u toku samoga ustanka i podrazumijeva više neku Velejevu atributivnost pridodanu tim utvrdama, a ne to da su oni bili nekakve oaze domaće nezavisnosti i prije izbijanja ustanka. Uostalom

¹³³ *Plut. Mar.* 43-44; *Plut. Serto.* 7; *App. de bell. civ.* I, 69; 74; Tomić, 1885: 50

¹³⁴ *Ovid. Ars Amat.* III, 502: *Candida pax homines, trux decet ira feras.*

¹³⁵ *Cass. Dio* II, CXV, 4

da su to bile nezavisne oaze, do ustanka Desitijata i Pirusta nije ni došlo, jer protiv koje su se to strane vlasti bunili oni koji su nezavisni. Da su oni nezavisni zašto bi slali pomoćne trupe na daleku dunavsku granicu u rat koji za njih nema nikakvo značenje ni potrebu i plaćali poreze i trpjeli garnizone i koloniste i druge doseljenike kao i upravno-administrativni državni i provincijski aparat. Kasije Dion jasno kaže da su se pobunili oni domorodci koji su se nalazili u kontingentu pomoćnih jedinica,¹³⁶ što samim tim implicira da je već morala postojati funkcionalna vlast, u našem slučaju rimska, koja sprovodi jedan tako složen zadatak kakvo je novačenje domorodaca i protiv koje se oni bune. A u slučaju da nije bilo rimske vlasti teško bi bilo uopće zamisliti da je moglo doći do novačenja Desitijata i drugih navodno “samo fiktivno” podložnih naroda iz dinarske unutrašnjosti, u svrhu daljih rimskih osvajanja. Da su Rimljani ipak prije 6. god. n.e., vladali i imali izgrađen i funkcionalan sustav uprave nad čitavim Ilirikom, uključujući i desitijatsku zajednicu, dokazuje upravo to što je u rat protiv Marobodua pozvan ili, bolje rečeno, naređeno i Desitijatima da pošalju vojni kontingent. Da se kojim slučajem Desitijati nisu nalazili do gušenja ustanka pod efektivnom rimskom vlašću i njenih državnih i provincijskih institucija, oni ne bi imali nikakvog razloga da 6. god. n.e. šalju svoj vojni kontingent na dunavsku granicu kako bi učestvovao u predstojećem pohodu budućeg princepsa Tiberija na Markomansko kraljevstvo s druge strane Dunava. Na taj potez Desitijate bi jedino mogli obavezivati odnosi u izvjesnom vidu podčinjenosti prema rimskoj državi i njenim interesima a koja se ne bi izražavala samo formalnim činima. Uostalom pomoćne trupe su mogle postojati samo na prostorima na kojima je Rimsko Država u Augustovo doba imala efektivnu upravu i stvarnu vrhovnu vlast. A i kako bi domorodci uopće ovladali nekim oblicima rimske vojničke strategije da nisu od ranije bili aktivni učesnici u oružanim snagama Rimske Države. Zatim kako bi bilo moguće da domorodci iz kontinentalne unutrašnjosti dinarskog pojasa uopće izmiruju porezne obaveze prema Državi ako se nisu nalazili pod njenim upravnim plaštem koji je bio funkcionalan i aktivan.

Potvrda da su Rimljani imali pod svojom vlašću i dublji kontinentalni, dinarski pojas nalazimo i kod Veleja, koji govori da su se u početku rata 6-9. god. n.e., ustanici prvo okomili na (i poubijali) rimske građane, strane trgovce i veterane naseljene, zatečene i situirane na pobunjenom području.¹³⁷ Da kojim slučajem prije 6. god. n.e., na čitavom ovom prostoru nisu bili uspostavljeni djelotvorna i puna vlast Rimske države i njenih institucija i uobičajeno rimsko reguliranje unutar-provincijskih odnosa, teško bi se moglo

¹³⁶ *Cass. Dio* LV, 29, 2

¹³⁷ *Vell.* II, CX, 6

očekivati da je dolazilo do naseljavanja veterana i da su rimski građani i drugi stranci, većinom mediteranskog podrijetla (uglavnom je riječ o trgovcima) u određenom, nešto značajnijem broju boravili na prostoru koji je zahvatio ustanak 6. god. n.e. Veterani ako nisu bili avanturisti i ako su željeli da žive na svojoj, dodijeljenoj zemlji nakon otpusta iz vojske, naseljeni u kolonije, manje detašmane ili individualno, mogli su se naći samo na prostoru koji je potpuno pripadao Rimskoj Državi i njenom imperiju. Samim tim ako je bilo naseljenih veterana i na području na kojem se rasplamsao ustanak, a po Veleju ih je bilo, tamo je morala postojati i rimska vlast i njene institucije, jer prisustvo veterana je bilo jedan od najvažnijih garanata održanja te vlasti, ali i njen simbol među tim udaljenim i izoliranim krajevima u dubokoj dinarskoj unutrašnjosti. Uz to ti detašmani veterana koje su po Veleju ustanici likvidirali u prvoj fazi ustanka nalazili su se “pod zastavom”, znači u nekom obliku poluaktivne službe, kao specifična garnizonska postaja milicijskog karaktera a koja je takva mogla biti samo na teritoriju na kojem Rimski država ostvaruje efektivnu vlast.

I Desitijati i drugi ilirski narodi su do 6. god. n.e. priznavali vrhovni suverenitet veličanstva rimskog naroda (*maiestatem populi Romani comiter conconserruanto*) i njegovog princepsa, a koji su bili oličeni u rimskim državnim (koje su djelovale na tlu Provincije) i provincijskim institucijama. Uz to prilikom prvotnog izbijanja pobune koju je inicirao Baton Desitijatski, na samom početku je poražena rimska formacija koja je bila upućena protiv toga prvog inicijalnog dijela ustanika, nakon kojeg je ustanak poprimio masovan karakter.¹³⁸ Ta rimska jedinica koja je prva na sebi osjetila ustanički udar je bila stacionirana relativno blizu mjesta na kojem se pobunio Baton Desitijatski sa svojim prvotnim sljedbenicima, što samim tim potvrđuje da su Rimljani imali već etablirane i vojne pozicije u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti dinarskog pojasa. To je uključivalo i desitijatsko područje na kojem je najvjerojatnije i izbila ta prva ustanička varnica, što je moguće jedino ako su se ta područja nalazila već izvjesno vrijeme pod rimskom vlašću i unutar vojno-upravnog ustroja jedne provincije. Samo i okupljalište pomoćnih jedinica koje su trebale biti upućene na Dunav nije se nalazilo na obali nego u unutrašnjosti, a pošto se njihovo taborište sigurno nalazilo u okvirima teritorija zahvaćenog provincijalnim ustrojem logično je da je i unutrašnjost bila pod rimskom funkcionalnom vlašću. Rimsku vladavinu nad unutrašnjošću, te samim tim i rimski suverenitet i političko vrhovništvo nad narodima koji su je naseljavali, i prije 6. god. n.e. potvrđuju i sljedeće činjenice:

- Rimske operacije u istočnoj Panoniji (uglavnom breučko i uopće donjopanonsko područje) u razdoblju 12 - 9. god. p.n.e., ne bi mogle biti izvođene da Rimljani

¹³⁸ Cass. Dio LV, 29, 2

nisu imali osiguranu pozadinu. Samo breučko područje bilo je neposredni sjeverni susjed desitijatske politije¹³⁹, odakle su vodili i najbolji putovi dolinom rijeke Bosne u panonski bazen. Malo je vjerojatno da su Rimljani bili prije osvajanja Panonije i otpočinjanja teškog ratovanja sa Batonom Breučkim previdili uspostavu djelotvorne kontrole nad desitijatskim područjem. Uostalom nema skoro nikakve logike da su Agripa i Tiberije Klaudije Neron odlučili da se pokrenu na dravsko-dunavsko-savsko razvođe a da prije toga nije bila osigurana Gornja i središnja Bosna. Breuci su pokrivali i dio sjeveroistočne Bosne i rimski pokreti u periodu 12 - 9. god. p.n.e. su sigurno pokretani ne samo duž Save nego i dolinama Bosne i Drine.

- Po Veleju Paterkulu, cijela Panonija je uživala dugo razdoblje mira (*...universa Pannonia, insolens longae pacis bonis...*)¹⁴⁰ prije ustanka, što je jedino bilo moguće ako je rimski “mir” bio ranije uspostavljen.
- Isto po Veleju, buntovnici iz 6. god. n. e, su u momentu ustanka ne samo vladali rimskom disciplinom i (latinskim) jezikom, nego i umijećem pisma pa samim tim i nekim elementima literarne kulture. A to je bilo jedino moguće samo ako je rimski kulturni utjecaj prodirao u istoj mjeri kao i rimski politički utjecaj.¹⁴¹ Teško bi bilo pretpostaviti da su potpuno nezavisni Iliri prihvaćali latinski jezik i pismo, elemente antičke književnosti i grčko-rimskog intelektualizma i to u impozantnom broju koji bi upao u oči Veleju Paterkulu i to za jedno kratko vrijeme od samo par desetljeća.
- Desitijatsko područje nije baš ni toliko nepristupačno da u njega nisu mogle prodrijeti Augustove legije koje su prelazile i Alpe i Taurus, a i iznimno je bogato prirodnim mineralima i rudama, što je bila činjenica koju rimski imperijalistički stratezi jednostavno nisu mogli zanemariti. Upravo zbog ovoga Rimljani su ustvari najviše od svih zemalja dinarskog pojasa i panonskog bazena najviše prozaičnih razloga imali u osvajanju desitijatskog prostora.

A bilo bi teško i shvatljivo pretpostaviti da bi Rimljani, a posebno August napravili takav strateški previd i da se pokrenu na završno osvajanje Germanije a da u svome zaleđu ostave jednu samostalnu oblast sa “nezgodnim” žiteljima. Uostalom sam zamah,

¹³⁹ Izrazom politija (Πολιτεία) se u radu podrazumijeva zajednica koja je izgradila vlastiti sustav upravljanja samom sobom (s funkcionalnim institucijama). Politijogeneza je proces nastajanja takve zajednice. Miroslava Mirković (2002: 21) upotrebljava za isto izraz: “и zajedница оних који су организовани као политеје, тј. имају државу и организовано политичко деловање.”

¹⁴⁰ *Vell.* II, CX, 2

¹⁴¹ *Vell.* II, CX, 5

veličina i tok ustanka navode nas na pomisao kako bi izgledala situacija pred Tiberijev prelazak preko Dunava da su kontinentalni Iliri bili još uvijek potpuno nezavisni. U tom slučaju gotovo je sigurno da se Rimljani ne bi usudili pokrenuti na Germane jer bi time oslabili svoje krilo okrenuto prema Iliriku i Italiju izložili opasnosti, što se uostalom i dogodilo u samoj prvoj fazi ustanka, kada je put prema Italiji bio skoro nezaštićen. Augustova strateška zamisao o vođenju vanjskih i vojnih poslova Rimske države sastojala se i u izbijanju na Dunav, a njegova metodičnost i u vladanju državom i dirigovanju vanjskih ratova sigurno ne bi dozvolila da postoji i jedna oblast nepodčinjena bilo direktnoj rimskoj vlasti ili rimskom vrhovništvu južno od Dunava, a da se opet sa druge strane pređe na pripreme za prelazak Dunava i osvajanje Kraljevine Marobodua. A da Desitijati nisu bili pod djelotvornom rimskom upravom i desetljećima prije početka ustanka, teško bi se moglo očekivati da narodi koji su se odmetnuli od Države za svoga vrhovnog vojvodu prihvate Desitijata. Na kraju krajeva, logično bi bilo pretpostaviti i da se uzroci i povod ustanka ne bi mogli javiti da Rimska Država nije i prije 6. god. n.e. ostvarivala svoja vrhovna suverena prava ne samo *de iure* nego i *de facto*, naravno koja su morala biti u skladu sa propisanim ili dogovorenim obavezama koje su domorodačke zajednice imale prema njoj. Čim se prešlo preko ili se samo smatralo da je došlo pretjerivanja (u metodi) u ostvarivanju propisanog došlo je do pobune.

Kao što se može iz svega izloženog vidjeti, Pašalićeva teza po kojoj nema dokaza da su Rimljani pokorili Desitijate, Mezeje, Dicine, dio Delmata i "još neka" – plemena –, prije rata 6-9. god. n.e. se ne može prihvatiti.¹⁴² Naprotiv može se slobodno smatrati da je rimska vlast do početka ustanka na prostorima koje su zahvaćali ilirski narodi trajala već desetljećima i o nekom postojanju potpuno nezavisnih oblasti i naroda na prostoru Ilirika prije 6. god. n.e., ne može se ni govoriti. Jedino se u razmatranje može uzeti različiti stupanj rimskog vrhovništva koji bi određena oblast/narodnosna zajednica

¹⁴² Pašalić, 1975: 405-407; 417-420

Po Pašaliću "Nije pouzdano mišljenje po kome je Oktavijan tada (misli se na kampanju 35 - 33. god. p.n.e.) pokorio Bosnu i zapadnu Srbiju. Kad kažemo pokorio, mislimo na punu pacifikaciju i potčinjavanje rimskoj vlasti. Njegove kaznene akcije i napadi na pojedina plemena, prema svjedočanstvima izvora i drugim dokazima, nisu bili takvi da se može govoriti o pokorenju i pravom osvojenju ilirskih oblasti, naročito ne onih u dubljem zaleđu Jadranskog mora" Pašalić ne smatra da je izvršeno uključivanje Desitijata i uopće dublje dinarsko-bosanske unutrašnjosti u funkcionalni sustav Ilirika.

Kako se može osjetiti iz samog "duha i ideje" rada "*Quaestiones de bello dalmatico pannonico*" na Pašalića su prilikom njegove izrade imali utjecaja i činioци koji su proisticali iz njegovog životnog iskustva, bliže povijesti i tada najviše prisutne društvene ideje i misli (a navedena tendencija se inače može primijetiti i u nekim drugim radovima Esada Pašalića). Tako se više puta može osjetiti i autorovo nastojanje da se rat iz 6-9. god. n.e. u nekim aspektima poveže i sa NOR-om 1941-45., ali i da se što je moguće više istakne nezavisna ili bar veća samostalna uloga Ilira u tadašnjim geopolitičkim odnosima. U tom kontekstu potrebno je promatrati i Pašalićeve pokušaje da se relativizira, a za neke oblasti i potpuno odbaci, rimsku vlast nad pojedinim ilirskim narodima prije 6. god. n.e.

priznavala ili razinu stvarnih mogućnosti (možda i želja) rimske vlasti da utiču na život domorodaca (politički, društveni, gospodarski, kulturni, svakodnevni).

Oktavijanove kampanje

Rat je nastavak politike drugim sredstvima.

Karl fon Klauzevic (Carl von Clausewitz)

Zaposjedanje i podčinjavanje ilirskih zemalja, koje je započela još Republika dva stoljeća ranije i koje se odvijalo u nizu sporadičnih pohoda bez ratova u velikom stilu i uopće bez izražene motivacije za konačnim rješenjem ilirskog i balkanskog pitanja, sa dolaskom Oktavijana na čelo Države sada se našlo uklopljeno u primarne strateške zamisli novog režima.¹⁴³ Tako je nastupilo odlučujuće razdoblje u kome se desio presudni sraz samostalnih ilirskih naroda sa nadirućim jedinicama Imperije, i u kome se bespovratno predodredila sudbina zemalja od Jadrana do Dunava i one uvukle u nove civilizacijske tokove. Cijena koju su platili domaći narodi kako bi raskinuli sa svojom prapoviješću i protohistorijom mjeri se podnesenom patnjom, golemim žrtvama i nemjerljivim stradanjima. Nakon kratkotrajnog “brundizijskog rata” 40. god. p.n.e., dvojica trijumvira i njihovi predstavnici ugovorili su “brundizijski sporazum”, po kome su podijeljene interesne sfere i teritorijalna uprava u Rimskoj državi. Po tome sporazumu Marku Antoniju je pripao sav Istok, a Oktavijanu ilirske zemlje i uopće zapadne provincije i oblasti, izuzev Afrike koja je pripadala Lepidu, dok je Siciliju i neke druge sredozemne otoke (Sardinija i Korzika) kontrolirao Sekst Pompej.¹⁴⁴ Tako su i zvanično dinarsko-panonske zemlje ušle u interesnu sferu i

¹⁴³ Prva borbena operacija Rimske Republike usmjerena prema istočno-jadranskoj obali desila se 229. god. p.n.e., i od tada vojske Republike su stalno prelazile Jadran, polako stavljajući obale pod svoju kontrolu. Međutim, nepokorni ilirski narodi nisu dozvoljavali Rimljanima da stvori dublji mostobran u zaleđu. I kada je u posljednjem stoljeću stare ere Republika utočila u stanje razarajućih građanskih ratova, došlo je vrijeme da ambiciozni političari i vojskovođe koji su se borili za tron Republike konačno riješe i pitanje nemirnih susjeda sa druge strane Jadrana.

¹⁴⁴ *App. de bell. civ.* V, 65; *Cass. Dio* XLVIII, 28, 4; Tomić, 1885: 276; Maškin 1951: 290

Po Papazoglu (1969: 142, fus. 182), koja se poziva na Apijanove podatke (*App. de bell. civ.* V, 65; 75 a v. i *Cass. Dio* XLVIII, 28, 4; *Plut. Ant.* 30; *Liv. epitome*, CXXVII, 5) poslije sklapanja spomenutog sporazuma, prostor istočno od Skodre je pripao Marku Antoniju. Ali da je ovakav teritorijalni raspored bio na snazi u periodu 35 - 33 god p.n.e., to bi bilo u nesuglasju sa Oktavijanovim tvrdnjama da je on svladao Taulante i Piruste (*App. Ill.* 16), koji su prebivali ili u zaleđu Skodre ili južno od nj, u “Antonijevoj zoni”. Možda je njegovo osvajanje tih naroda, koji bi kao pripadali primarno zoni Marka Antonija bilo i motivirano Antonijevom tromosti povodom pitanja pacifikacije tih ilirskih naroda, a koju Oktavijan posebno ističe kada govori o svojim ilirskim ratovima. Naravno nije za odbaciti ni mogućnost da teritorije Pirusta

mandat Oktavijana. U narednim godinama Oktavijan je služeći se kombinacijom diplomacije i vojnih akcija i političkog pritiska uspio pod svoju kontrolu do zaključno sa 36. god. p.n.e., da stavi sve zapadne provincije i da stabilizira svoju unutarnju upravu i vlast.¹⁴⁵ Jedina oblast na kojoj je Oktavijan teorijski imao mandat, a koja se držala neprijateljski prema Rimljanima još od Cezarovog prokonzulstva bile su istočnojadranske ilirske oblasti.¹⁴⁶ Sasvim je realno bilo očekivati da će se kao prvi naredni cilj Oktavijanove vojne politike postaviti rješavanje ilirskog pitanja i to u stilu široke vojne operacije sa ciljem konačne pobjede i zaposjedanja teritorija i to iz više razloga:

- Do tada Oktavijan nije proveo ni dana u vanjskim ratovima, nego se uglavnom borio u građanskim ratovima. Neophodno je bilo, radi pojačavanja vlastitog ugleda i autoriteta pa i popularnosti, da se on proslavi i nekim vanjskim ratom i pripajanjem novih oblasti “veličanstvu rimskog naroda”.
- Tim više, jer je i Marko Antonije pokrenuo isto pohod u velikom stilu protiv Parta, (koji se završio neslavno a ratovanje sa Partima je zaokupljalo Antonija do 34. god. p.n.e).¹⁴⁷
- Pošto je sukob sa Markom Antonijem bio pitanje samo vremena, Oktavijan je morao da pojača svoje pozicije na Balkanu, na kojem su se trebale voditi odlučujuće borbe. Potencijalna ilirska prijetnja je morala biti potpuno eliminirana, a njihova strateška pozicija stavljena pod kontrolu, kako mu se ne bi moglo dogoditi

i Taulanata nisu pripadale Marku Antoniju, nego Oktavijanu, niti mogućnost da se u svome kretanju po ilirskim zemljama 35 - 33. god. p.n.e., Oktavijan nije baš strogo držao zacrtane linije po sporazumu iz Brundizijuma iskorištavajući Antonijevo boravljenje u Egiptu i uopće na Bliskom i Srednjem Istoku (neuspješne borbe sa Partima, afera sa Kleopatrom). Nakon sporazuma u Puteoli 39 god. p.n.e., Marko Antonije je poslao vojsku pod zapovjedništvom Azinija Poliona u zemlju južnih Parthena (*App. de bell. civ. V, 75; Cass. Dio XLVIII, 41, 7*), koji su koji su bili najodaniji Brutu (v. i njihovo učešće u republikanskoj vojsci Bruta i Kasija u *App. de bell. civ. IV, 88*), a ratovalo se tada i sa Dardancima (*App. de bell. civ. V, 75*). To bi značilo da su se antonijevske trupe nalazile bar u zimu 39/38. god. p.n.e., u području Epidamna/Dirahija. Međutim nepoznato je da li je u području ilirskih zemalja bilo i antonijejskih trupa u periodu ilirske kampanje koju je vodio Oktavijan. Interesantan je i Apijanov podatak (*App. de bell. civ. V, 132*) u kome je i Marko Antonije namjeravao da zajedno s Oktavijanom ratuje protiv Ilira, što bi se moglo tumačiti i tako da je on prenio svoja prava na južne ilirske oblasti na Oktavijana. A nije nemoguće ni pretpostaviti da je, u odsustvu Antonija, Oktavijan djelovao kao najbliži predstavnik najvišeg rimskog autoriteta, odnosno Države i svojoj cjelini i da je na osnovi te činjenice on i došao u ovom periodu u interakciju ne samo sa Pirustima i Taulantima, nego i sa Besima. O ovome v. Šašel Kos, 1999: 258-259; 262

¹⁴⁵ Sporazum u Puteoli 39. god. p.n.e., sporazum u Tarentu 37. god. p.n.e., rat sa Sekstom Pompejem 36. god. p.n.e., i pobjeda nad njim i na kraju lišavanje Lepida vlasti i njegov “izgon” u privatni život. Maškin, 1951: 290-292

¹⁴⁶ I pored Pompejevog poraza, Delmati su nastavili sa otporom i ratom i to povremeno i sa dosta uspjeha i iskorištavajući svoju pobjedu nad Balbijem 44. god. p.n.e., i građanski rat nakon Cezarove smrti oni neko vrijeme kontroliraju i Salonu, sve do 39. god. p.n.e., kada je Azinije Polion ponovo povratio pod rimsku vlast.

¹⁴⁷ Dinarsko-panonska kampanja Oktavijana se tako, i to u prvoj svojoj fazi, odvijala manje-više vremenski sinkronizirano sa Antonijevom parčanskom kampanjom, i nije nemoguće ni pretpostaviti da su Oktavijan i Marko Antonije zajednički dogovorili poduzimanje spomenutih kampanja prema “vanjskim zemljama”.

da vrši razvlačenje snaga na jadranskom frontu i time oslabi neophodno koncentriranje snaga na frontu prema Marku Antoniju i Kleopatri. Delmati i drugi Iliri bi sigurno iskoristili i ovaj građanski rat (kao uostalom i onaj Pompeja i Cezara) da pojačaju svoju aktivnost na terenu i to upravo protiv pozicija oktavijanovaca, jer je od dvojice trijumvira on jedini imao kontrolu (po osnovi brundizijskog sporazuma) nad rimskim posjedima na istočnom Jadranu. Oktavijan bi tako faktički zauzeo onu poziciju koju je imao njegov praujak Julije Cezar.

- Pobjedom nad Japodima, pojedinim alpskim i zapadnim panonskim narodima i plemenima bilo je potrebno osigurati i sjeverno-istočne granice Italije u trenutku kada glavnina Oktavijanovih trupa i pažnje bude pokrenuta na rješavanje eventualnog sukoba sa Antonijem i Kleopatrom.
- Zauzimanjem južne Ilirije i uopće ilirskih zemalja na Balkanu osiguravano je sjeverno krilo u očekivanom ili pretpostavljenom sukobu sa Antonijem i Kleopatrom.
- Osim toga trebalo je i kazniti Delmate i druge nepokorne Ilire (Japodi i Liburni-Kasije Dion, XLIX, 34, 2) za njihovo stalno uznemiravanje rimske vlasti na istočnom Jadranu. Po Apijanu (*Ill*, 18; koji se vjerojatno poziva na Augustove memoare): "Transalpinski (Onostrani op. a.) Japodi, snažan i divlji narod, potisnuo je Rimljane dva puta unutar perioda od 20 godina (do 35. god. p.n.e.), pregazili Akvileju i opljačkali rimsku koloniju Tergestu." A Oktavijan je sigurno imao u vidu i delmatsko učešće u građanskom ratu Cezara i Pompeja koje je u izvjesnoj mjeri oslabilo rimsko prisustvo na srednjem Jadranu i donjoj Neretvi.¹⁴⁸
- Osvajanjem dinarskih ilirskih zemalja i pojedinih bitnih strateških točaka u Panoniji stvorili bi se uvjeti i za dalje napredovanje u dublju panonsku i podunavsku unutrašnjost, ali i osigurala strateška (u slučaju Segestike) i pozadinska pozicija u eventualnom sukobu sa Dačanima koji su u građanskom ratu Oktavijana sa Markom Antonijem figurirali kao saveznici potonjeg.¹⁴⁹
- Zbog toga se ova planirana kampanja nije mogla zadovoljiti samo ratovanjem na obali i neposrednom zaleđu, nego je morala i da se rasprostire u dublju

¹⁴⁸ I to što bi onda Delmati i neki drugi Iliri predstavljali u neku ruku i posljednje pompejevsko-"republikanske" saveznike ukazuje da i kampanju iz 35-33. god. p.n.e., treba promatrati u kontekstu svih građanskih ratova koji su potresali Državu od siječnja 49. god. p.n.e.

¹⁴⁹ Loeb izdanje *Res Gestae*, str. 395, fus. D; *Cass. Dio* LI, 22, 8-9

Nakon Bojrebistine smrti, Dačani nisu više predstavljali takvu opasnost. Po Papazoglu (1969: 259-260) u borbama u području Siskije Skordisci su bili saveznici Oktavijana, kojem su možda oni, pozivajući se na Diona (XLIX, 37, 5), bili ti koji su poslali riječne brodove.

kontinentalnu unutrašnjost i da zahvati i one ilirske narode sa kojima Rim do tada nije imao vojničkog dodira.¹⁵⁰ Oktavijan je jednostavno morao da sebi osigura kompletan ilirski prostor, kako bi izbjegao neke neprijatnosti kada dođe do rata sa Antonijem i Kleopatrom.

- Na kraju krajeva, Oktavijan je nakon zauzimanja Sicilije i otpadanja Lepida raspolagao i sa golemom vojskom koju je trebalo “zaposliti”.¹⁵¹

Po Apijanu i sam Oktavijan, dok je još boravio na Siciliji neposredno nakon poraza Seksta Pompeja i lišavanja vojske i vlasti Lepida, u svom govoru buntovnoj vojsci ističe da će ih povesti ne više u građanske ratove koji su minuli zahvaljujući bogovima nego na Ilire i druge barbarske narode koji uznemiravaju jedva stečeni mir, odakle će se oni (tj. buntovni vojnici) obogatiti.¹⁵² Oktavijanovi naponi za osvajanjem ilirskih zemalja imali su vjerovatno i ekonomsku motivaciju. Ilirske zemlje su uz Hispaniju za Imperiju bile izvor najvažniji izvor plemenitih metala. Sve veće iscrpljivanje hispanjskih rudnika primoravalo je rimski politički i gospodarski sustav da traži nove resurse, poglavito na ilirskom prostoru čije su bogate rezerve minerala sigurno bile poznate Rimljanima. I tako je 35. god. p.n.e., pokrenuta Oktavijanova “ilirska” kampanja koja se odvijala u više faza i zahvatila je jedno široko područje od alpskih oblasti do dunavskih predjela.¹⁵³

¹⁵⁰ Ovo je značilo da se Oktavijanova kampanja ne bi trebala promatrati samo kao operacija usmjerena protiv odmetnutih naroda i oblasti koje su do tada *de iure* (bar po mišljenju Oktavijana i njegovih suradnika) pripadali Državi, bolje reći priznavali njenu vrhovnu vlast, nego i kao pokoravanje Ilira, te bi se njegova kampanja u pravom smislu mogla nazvati “ilirskom”. Pored borbi ilirskom prostoru, za vrijeme ove kampanje istovremeno su se, možda i sinkronizirano vodile operacije protiv nekih alpskih zajednica npr. Salasa.

¹⁵¹ *Vell.* II, LXXVIII, 2; O motivima Oktavijana za pohod na Ilire v. Šašel Kos, 2005 A: 397-399; 458-462; 463-464

¹⁵² *App. de bell. civ.* V, 128

¹⁵³ O vrelima za Oktavijanovu kampanju od 35. do 33. god. p.n.e. v. *App. Ill.* 16-28; *App. de bell. civ.* V, 145; *Cass. Dio* XLIX, 34, 2; 35-38; 43, 8; *Plin. NH* VII, 148; *Svet. Aug.* 20; 22; *Vell.* II, LXXVIII, 2; XC, 1; *Res Gestae*, V, 29; *Flor.* II, XXIII... Ovaj Florov odjeljak naziva se *Bellum Illyricum*, ali je po sadržaju nesumnjivo riječ o Oktavijanovim borbama sa Japodima 35 god. p.n.e. i to konkretno za Metulum (vrlo je sličan *App. Ill.* 19-20 – opisu borbi za Metulum); *Eutr.* VII, IX; *Sex. Aur. Vic. epi.* I, 7. O Oktavijanovoj kampanji v. Zippel, 1877, 225-235; Tomić, 1885, 281; Vulić, 1903; Isto, 1907, 1-36; Isto, 1933; Isto, 1934; Swoboda, 1932; Josifović, 1956; Papazoglu, 1969, 259-260; Pašalić, 1975, 398-407; Stipčević, 1974, 65-67; Bojanovski, 1988, 42-48; Zaninović, 1994, 46-47; Isto, 1999, 214-215; Šašel Kos, 1997; Isto, 1999 (posebno obratiti pažnju na fus. 4 i 5 u kojima je navedena bibliografija relevantna za ovo pitanje); Isto, 2004 A, 166; Isto, 2005, 434-435; Isto, 2005 A, 393-471; Olujić, 1999-2000; Isto, 2003; Wilkes, 2001, 210 (Delmati); 214 (Japodi); 219 (Segestika); Mirković, 2003, 37-38; Bilić-Dujmušić, 2004; Mesihović, 2007 A: 248-268; Isto, 2011 A: 34-47; Mesihović-Šačić, 2015: 179-190. Po ediciji *The Archaeology of Roman Panonnia* (Barkóczi, 1981, 88): “In the spring of 35, Octavian attacked with two armies, one coming direct from Italia and the other crossing the sea from Dalmatia”. Spomenuta konstatacija koju iznosi Barkóczi László (autor konkretnog poglavlja u ediciji) o postojanju dvije armije i dva pravca sa kojima i sa kojih Oktavijan započinje napad na Japode u proljeće 35. god. p.n.e., se ne može zasnivati na izvornim podacima koje prezentiraju o ovom pohodu Apijan i Kasije Dion. O teškoći

Kampanja 35- 33. god. p.n.e. se ustvari nije odvijala kao jedna i ujedinjena vojna kampanja, nego je ona sudeći prema podacima iz sačuvane izvorne građe bila skup čitavog niza operacija protiv domorodačkih naroda i zajednica dinarskog pojasa, dijela panonskog bazena i alpskog pojasa, koja su dotada bar nominalno priznavala vrhovnu rimsku vlast ali i onih koja su bila u potpunosti politički nezavisna u odnosu na Rimsku državu. Kampanja je izvođena u različitim pravcima kojima i nije morao neposredno zapovijedati Oktavijan. Tako bi se čitava kampanja mogla podijeliti u više segmenata:¹⁵⁴

1. Zaposjedanje alpskog pojasa.

Teške višegodišnje borbe na alpskom pojasu sa alpskim Salasima, koje se jednim svojim i to posebno završnim dijelom, više-manje istovremeno odvijaju sa ostalim operacijama i njih je konačno pobijedio Marko Valerije Mesala Korvin, vjerojatno 34. god. p.n.e.¹⁵⁵ Inače ova kampanja uključuje iznimnu aktivnost i na alpskom pojasu, prilikom čega su zahvaćeni Karni i keltski Taurisci.¹⁵⁶

2. Pacifikacija jadranskog primorja.

Marko Vipsanije Agripa je 35. god. p.n.e. kao zapovjednik mornarice izvršio zapljenu liburnskih brodova.

3. Ofanziva na Japodiju

Oktavijan je 35. god. p.n.e. osobno vodio veliku borbenu operaciju na Japode, i to krenuvši sa obale Kvarnera (preciznije iz područja današnjeg Senja). Oktavijanska armija je prelazeći preko Velebita, preko prijelaza Vratnik, prvo napala Japode sa područja Like. Kasije Dion (XLIX, 36, 2 - 3) navodi da su oni Japodi naseljeni ne suviše daleko od mora i na bližnoj strani planina bili potčinjeni bez većih problema. U ruke oktavijanovske armije su pala japodska naselja Monetium (Brinje), Avendo (blizu Otočca), Arupium i Terponus (Gornji Modruš). Nakon toga je uslijedio napad na strateški dobro situirano i utvrđeno gradinsko naselje Metulum (možda gradina Vinčića kod Josipdola blizu Ogulina), koje je izgleda bilo i narodnosno i političko općejapodsko središte. Po Apijanu (*Ill*, 19) Metulum je branilo 3000 dobro naoružanih i ratobornih japodskih ratnika. Japodi su Metulum žestoko branili, koristeći i rimske

borbi i žilavosti otpora Ilira dovoljno govori podatak da je sam Oktavijan dva puta bio ranjen. Vjerojatno je za Oktavijanove ratove u ilirskim zemljama vezan i slučaj navodnog pokušaja ubojstva Oktavijana od strane jednog pripadnika "Ilirske vojske" (*ex Illyrico exercitu*), odnosno rimskih snaga koje su tada boravile u ilirskim zemljama. *Svet. Aug.* 19.

¹⁵⁴ I sam Oktavijan nije kontinuirano boravio na ratištima, nego je više puta boravio u Rimu, praveći pauze, pa je tako odsustvovao sa ilirskog prostora nakon pobjede u ratu za Segestiku 35. god. p.n.e., i na prijelazu 34. u 33. god. p.n.e.

¹⁵⁵ *App. Ill.* 17; *Cass. Dio XLIX*, 38, 3

¹⁵⁶ *App. Ill.* 16

opsadne mašine koju su bili zarobili kada je Decim Brut 43. god. p.n.e. neuspješno nastojao da se iz Cisalpinske Galije da se probije u Makedoniju. Prigodom borbi za Metulum, lakše je povrijeđen i sam Oktavijan, i to prilikom juriša preko jednog improviziranog mosta (koji je povezivao opsadnu kulu sa zidinama) koji se srušio. Na kraju je osvojen i Metulum, i to nakon što su njegovi stanovnici i branitelji većinom izginuli ili izvršili samoubistvo. Neke Metuljanke su se sa djecom u naručju bacale u vatru, kako ne bi pale u rimsko ropstvo. Kasije Dion navodi i da su oni Metuljani koji su živi zarobljeni, kasnije vršili samoubistva. Po Apijanu (*Ill*, 20): "Njihov grad (misli se na Metuljane op. a.) je u potpunosti uništen, i trag od njega nije preostao, iako je bio najveći grad u ovim područjima". Nakon uništenja Metuluma, ostatak Japoda, zahvaćen strahom, se predao oktavijanskoj armiji. Onostrani/Transalpinski Japodi su tada po prvi put bili dovedeni u pokornost prema Rimljanima. Nešto kasnije kada je Oktavijan napustio Japodiju, pobunilo se japodsko pleme Poseni i protiv njih su poslale trupe pod komandom Marka Helvija. Pobuna je ugušena, vođe Posena su pobijene, a ostatak plemenika je prodan u ropstvo.

4. Pohod na Segestiku.

Nakon pobjede nad Japodima, oktavijanska armija je krećući se duž rijeke Kolapis/Kupe prodrla u panonsko područje, a domorodci su napustili svoja naselja i skrivali se u šumi. Pošto se Oktavijan nadao da bi se oni mogli predati, u početku je on naredio da se štede (ne pale, ne pljačkaju i ne razaraju) njihova polja i sela. Međutim, pošto se to nije desilo i došlo je i do domorodačkih napada na oktavijanske vojnike, promijenjena je politika i pristupilo se općem razaranju. Oktavijanska armija je za osam dana došla do velikog naselja Segestike,¹⁵⁷ bitne strateške tačke na ušću Kupe u rijeku Savu. Po Apijanu (*Ill*, 22), Rimljani su u ranijim vremenima dva puta napadali Segestiku, ali što je završilo bez dobijanja talaca ili nečega drugog. Po Kasiju Dionu, Oktavijan je pohod u panonski bazen prema Segestiki krenuo motiviran time da njegovi vojnici dođu do još većeg iskustva i do još većeg ratnog plijena, a ne zbog toga što su Segestani i Panoni učinili nešto pogrešno po rimske interese

¹⁵⁷ Dok je Apijan naziva *Segesta*, Kasije Dion upotrebljava za nju moderniji izraz *Siskia*, koji je u njegovo vrijeme odomaćen u upotrebi za razliku od arhaične Segestike. Potrebno je istaći da Segestika i Siskia nisu isti gradovi v. Bojanovski, 1988, 44 i fus. 40 i 41. Kasije Dion ustvari uopće ne spominje Segestiku, nego samo oblik *Siskia*, što može unijeti izvjesne nejasnoće npr., kada je riječ o borbama na sjeverozapadnom području u ustanku 6-9 god. n.e., jer nije jasno da li se time misli na Segestiku ili Siskiju, ali bez obzira na to vjerojatno se njegovo spominjanje termina *Siscia* odnosilo na kompletno blisko područje *Siscie* i Segestike. I ovdje se vidi kako Kasije Dion, za razliku od npr. Apijana modernizira u duhu svoga vremena pojedine pojmove i termine, pa tako umjesto da kaže Ilirik, on kaže Dalmacija i Panonija isto kao i kada upotrebljava ime *Siskia* za Segestiku, odnosno za događaje vezane za borbe oko ovog naselja 35. god. p.n.e. Uzgred rečeno *Siskija* se u vrijeme Diona, nalazila u sastavu provincije Gornja Panonija, kojom je on upravljao.

Oktavijanova strateška zamisao je bila da Segestiku stavi pod rimsku kontrolu i stvori ga u uporište u slučaju potencijalnih sukoba sa Panonima, panonskim Keltima ili Dačanima i Bastarnima. Oktavijan je naredio da se izgrade i brodove kako bi se kontrolirali riječni putevi i prilazi Segestici, te prebacivale trupe i logistika. Po Kasiju Dionu (XLIX, 39, 3) brodovi su izgrađeni na drugom mjestu od strane saveznika, i onda su prošli preko Dunava i Save na prostor ušća Kupe. Kako se Oktavijan sa svojim trupama približavao, Segestani su mu poslali delegaciju da vide šta on ustvari hoće. Oktavijan im je odgovorio da želi da postavi garnizon u njihovo mjesto i da primi 100 talaca, a sve u svrhu toga kako bi mogao koristiti Segestiku kao bazu za ratne operacije protiv Dačana. Tražena je i hrana radi ishrane vojnika. Dok su prvaci Segestana bili spremni da popuste Oktavijanovim zahtjevima, to je obični narod odbio i došlo je do opsade i borbi. Došlo je i do bitke na rijeci u kojoj je poginuo Oktavijanov (ranije od Seksta Pompeja) pomorski zapovjednik Menodor/Menas. Segestani su pružali žestok otpor. Međutim, pomoć koju su drugi domorodački saveznici Segestike uputili braniteljima grada Rimljani dočekali u zasjedi i pobijedili. Pred moćnom armijom, i Segestika je nakon 30 dana kapitulirala. Oktavijan je sa glavninom trupa tada krenuo nazad prema obali, dok je u Segestici ostavio garnizon (od 25 kohorti) pod komandom¹⁵⁸ Fufija Gemina, tako

¹⁵⁸ Nakon pohoda na Siskiju na prijelazu 35/34. god. p.n.e., po Kasiju Dionu (XLIX, 38,2) Oktavijan je planirao ekspediciju u Britaniju, i čak je napredovao u Galiji “poslije zime u kojoj su Marko Antonije po drugi put i Lucije Libo postali konzuli, kada su se neki od tek pokoreni naroda i Delmati (kod Diona stoji Δελμάται i vjerojatno se i u kontekstu Dionovog izlaganja – odnosno izvorne građe koju on koristi – a imajući u vidu i Apijanov opis konkretnih događaja stvarno misli na narod Delmata, a ne na onu sadržinu koja bi se obuhvatila pojmom “Dalmatinci”, tj. stanovnici provincije Dalmacije) zajedno sa njima pobunili.” Ova Dionova konstatacija bi mogla proizvesti sljedeći zaključak:

1. Oktavijan nije imao jedinstveni plan za osvajanje ilirskog prostora, nego bi se zadovoljio sa osiguravanjem sjeverozapadnog krila (potez Japodi–gornji tok Save–Siskija te pojedine alpske oblasti). A onda bi se pokrenuo prema zapadu i to na sasvim drugi kraj svoga mandatnog područja u odnosu na ilirske zemlje i to na Britaniju. Međutim tek bi, na osnovi Dionovog opisa, zbog pobune podčinjenih naroda i Delmata bio prinuđen da se vrati na ilirski prostor i dovrši njegovo osvajanje. To bi praktično značilo da je kampanja, i to njen posljednji dio koji se odvijao u periodu 34-33. god. p.n.e., bila na neki način iznuđena, tj. posljedica “ponašanja” i reagiranja samih stanovnika dinarskog pojasa, a da nije predstavljala realizaciju već unaprijed dogovorenih planova, koji su se odvijali sinkronizirano u toku dvije godine.

Međutim iz navedene konstatacije proizlaze i određene nedoumice. Delmati se nisu pobunili jer su oni bili 35 god. p.n.e., nezavisni i skoro već dekadu i po u kontinuiranom i kroničnom sukobu sa Rimom (Cezarom, odnosno njegovom strankom na istočnom Jadranu). Po Apijanu je konkretna situacija mnogo jasnija. Oktavijan je nakon etabliranja garnizona u Segestici, krenuo nazad u Rim namjeravajući da se vrati u Rim u proljeće i da je nakon uvida u ugušenje pobune u Segestici (u koju se krenuo vratiti nakon što je dobio vijest da je došlo do pobune u toku koje je masakriran ostavljeni garnizon) Oktavijan okrenuo svoje snage prema Dalmaciji, ilirskoj zemlji koja graniči sa Taulantima (u konkretnom slučaju zbog ove “taulantske” odrednice Apijan u svom tekstu podrazumijeva izgleda ili čitavu ili veći dio teritorije koja je u njegovo vrijeme poznata kao provincija Dalmacija). Zatim, na ilirskom prostoru su se već nalazile prilično brojne rimske trupe, pa bi bilo neobično da je Oktavijan vršio tako ambiciozno manevriranje kao što je prebacivanje borbene pažnje sa jednog kraja svoga prilično velikog mandatnog područja na drugi kraj u jednom relativno kratkom vremenskom periodu. Nije nemoguće pretpostaviti da je zbog ove izvjesne

što je dao zidom ograditi dio Segestike. Međutim, dok se kretao nazad, Oktavijanu je stigla vijest o pobuni Segestana i da je navodno čitav Fufijev garnizon masakriran. Radi toga on ponovo okreće armiju prema dubini Panonije. Vijest da je Fufijev garnizon masakriran je bila lažna. Ipak, još prije Oktavijanovog povratka, pobunu su uspjele ugušiti garnizonske trupe Fufija Gemina.

5. Rat protiv Delmata.

U toku 34. god. p.n.e. Oktavijan je osobno predvodeći veliku armiju, pokrenuo i ofanzivu na Delmate i to upadom sa sjevernog pravca prema Promoni¹⁵⁹ i odatle dalje u delmatsku unutrašnjost. Suočeni sa brojnim i snažnim protivnikom, Delmati su se odlučili da primijene dvojaku strategiju i to utvrđivanje u svojim gradinskim naseljima gdje bi pružali što je mogući ogorčeniji otpor i korištenje gerilsko-partizanskih napada. Prva značajnija bitka je bila za Promonu u kojoj se utvrdila značajna delmatska vojna sila od cc 12 000 ratnika pod vodstvom Versa. Oktavijanovska armija je postavila opsadu Promone, zauzevši i okolne pozicije koje je Verso dao utvrditi. Druga delmatska armija pod komandom Testimosa je pokušala pomoći opsjednutoj Promoni, ali su ga rimske trupe odbile i prisilile na povlačenje. Uskoro je došlo do provale oktavijanovskih vojnika u Promonu, a branitelji i stanovnici Promone su se povukli u citadelu. Tada je postavljena opsada promonskog akropolisa, koja je trajala četiri noći. Branitelji su zadnje noći pokušali da se probiju iznenadnim napadom, uspjevši u početku da rastjeraju kohortu koja je stražarila. Ipak oktavijanske trupe su na kraju uspjele odbiti napad i sutradan su se branitelji predali. Kohorta koja je pobjegla sa svoje borbene pozicije je bila kažnjena decimacijom, promjenom sljedovanja za obrok ječmom umjesto pšenicom i drugim ka-znama. Nakon predaje Versove armije, oktavijanskoj armiji je bio otvoren put u duboku unutrašnjost delmatskog područja.

nejasnoće došlo poradi načina, i u toku, korištenja izvorne građe koja je obrađivala konkretni period od strane Kasija Diona. Naravno, iako nije nemoguće da je Oktavijan stvarno pokrenuo trupe prema Britaniji kako bi se to moglo zaključiti iz Dionovog podatka, ipak je ta opcija manje vjerovatna u odnosu na onu da su ipak 34. god. p.n.e., na red za ofenzivno nastupanje trebali doći Delmati i dinarski i panonski Iliri, a ne Britanci. Prvo jer je napad na Delmate izveden sa dosta velikim trupama i da je relativno dobro vođen. Iz opisa borbi i nastupanja rimskih trupa jasno se vidi da je riječ o duboko i dobro osmišljenom planu a ne o nekoj improvizaciji, jer su za razliku od ranijih ratova i pored čitavog niza teškoća i gubitaka, Delmati ipak potpuno pobijeđeni i pokoreni u toku jedne godine. A i operacije na središnjem dijelu istočnojadranske obale su započele vjerovatno još 35. god. p.n.e. sa djelovanjem Agripe, pa bi bilo nejasno zašto bi one bile zaustavljene kako bi se otpočela ofenziva na Britaniju. Ekspedicija na Britaniju u tom trenutku za Oktavijana, njegove interese, opće rimske interese ili samo interese njegovog mandatnog područja nije imala nikakvo ni strateško ni neko drugo značenje niti je bilo ikakve stvarne potrebe za poduzimanjem nečeg takvog, a predstavljala je izniman izazov samo poradi toga što se morao preći Lamanš. Samim tim su i pripreme za jednu takvu operaciju morale biti iznimne i dugotrajnije, a ne da se nadovezuju na teške borbe na sjeverozapadu Balkana i alpskim oblastima.

¹⁵⁹ Gorje između Knina i Drniša, istočno od Krke i danas se naziva Promina. O lokaliziranju Promone v. Zaninović, 1996, 248-258

Dok je oktavijanska armija polako, ali sigurno napredovala kroz delmatsku teritoriju, snage pod komandom Testimosa su ih koristeći gerilsko – partizansku taktiku napadale sa vremena na vrijeme. Testimos je ustvari dao raspustiti svoju armiju i uputiti ratnike u raznim pravcima, kako bi mogli u manjim grupama izvoditi takve napade. I pored tih iznenadnih prepada, oktavijanska armija bila je dovoljno oprezna i odlučna i nije se nije dala uvući u eventualne klopke i zauzela je Sinodium i Andetrium. Tako je poslovična mudrost Oktavijana i njegovih zapovjednika doprinijela da ova armija ne doživi sudbinu drugih rimskih armija koje su prodirale u delmatsku unutrašnjost, a koje su znale doživjeti teške poraze (npr. Gabinijeva i Balbijeva). Ubrzo su rimske trupe stigle i pred Setoviju (lokalizacija možda na Sinjskom polju, u gornjem toku rijeke Cetine), gdje se ulogorio veći dio delmatske vojske. Postavljena je i opsada, čime je započela i završna bitka rata protiv Delmata pod i na fortifikacijama Setovije. U pomoć Setoviji je došla jedna domorodačka armija, ali su ih oktavijanski vojnici uspjeli odbiti i spriječiti da uđu u Setoviju. Opsada se odužila, a ponovo je bio ranjen Oktavijan kameonom koji ga je pogodio u koljeno. Oktavijan je zbog toga morao da leži nekoliko dana. Krajem godine i pošto se oporavio, Oktavijan je napustio opsadu kako bi se vratio u Rim i preuzeo konzulsku čast i za 33. god. p.n.e. Vođenje opsade i komandu nad trupama u Iliriku prepustio je Statiliju Tauru. Nakon proglašenja za konzula, Oktavijan se u februaru 33. god. p.n.e. vratio pred Setoviju, preuzimajući osobno komandu nad tamošnjom rimskom armijom. U samoj Setoviji stanje je postajalo očajno a zavladała je glad, i branitelji su se odlučili predati. Tako je uspješno završena i borbeno operacija protiv Delmata, koji su pristali na postavljene uvjete pod kojima su morali vratiti bojne znake koje su zarobili prilikom Gabinijevog poraza, plaćati danak (uključujući i isplatu zaostalog danka koji nije isplaćivan još od vremena Cezarovog prokonzulata), dati 700 mladića iz uglednih i utjecajnih porodica kao taoce.

Kada se opisuje Oktavijanova kampanja iz 34. i 33. god. p.n.e. upadaju u oči brojnost delmatske vojske, a koju prezentiraju antička vrela. Ili je riječ o namjernom povećavanju brojnosti i snage delmatske vojne sile od strane rimskih pisaca kako bi se uveličala Oktavijanova pobjeda nad ovim nepokornim i nepoćudnim ilirskim gorštacima ili su armije koje su se suprostavljale oktavijanskoj armiji 34. god. p.n.e. bile sastavljene i od delmatskih saveznika iz dubine ilirskog područja. Drugospomenuta opcija je moguća, jer Apijan na početku opisa Oktavijanovog pohoda na Delmate, navodi da su oni napravili savez radi uzajamne pomoći u ratu. Pretpostavlja se da je Oktavijan u ovim operacijama imao na raspolaganju između 40 i 50 000 vojnika.

6. Operacije u kontinentalnoj unutrašnjosti u toku 33. god. p.n.e., gdje se rimske trupe sreću sa desitijatskim političkim entitetom.

Velikim pobjedama nad Delmatima¹⁶⁰ i Japodima konačno je slomljena japodsko – delmatska barijera koja je skoro 120 godina onemogućavala rimski prodor u unutrašnjost dinarskog pojasa. Sada bi se kraci rimske ofenzive trebali produžiti na ostala nezauzeta područja ilirskog svijeta. Pošto su se nalazile kao polaznom točkom za ta svoja dalja napredovanja na delmatskom području, rimske trupe su se jedino logičko mogle pokrenuti prema dubljoj bosanskoj unutrašnjosti. Po Apijanovom izvještaju može se naslutiti da je ta kampanja nastavljena i to vjerojatno upravo na spomenutom pravcu i to pod direktnim zapovjedništvom Oktavijana.¹⁶¹ Izvori ne daju dovoljno informacija šta se tačno desilo nakon pobjede nad Delmatima. Tako Apijan kaže da se nakon Delmata, Oktavijan od domorodačkih naroda prvo sreo sa narodom kojeg imenuje Derbanoi, koji su mu se predali uz izručenje talaca, snabdijevanje trupa i isplatu danka. Spomenuti Derbanoi su možda Deuri koje spominje Plinije Stariji u svome popisu domorodačkih peregrinskih civitates u provinciji Gornji Ilirik.¹⁶² Inače kod Apijana postoji prilično velika korumpiranost imena domorodačkih ilirskih naroda i velika većina njih su prezentirana u različitim oblicima u odnosu na standardne i česte oblike koja se sreću u drugim vrelima npr., kod Plinija Starijeg. Deuri su u popisu gornjoilirskih peregrinskih civitates (sa datacijom u sredinu I. st. n.e.) mala civitas u okvirima salonitanskog konventa. Deuri su vjerojatno zauzimali porječje Plive i srednjeg toka Vrbasa u području današnje Bosne.¹⁶³ Ako su Derbanoi = Deuri, onda je Oktavijan sa svojom armijom prodro u današnje šire jajačko područje, što bi podrazumijevalo da se rimske i njima savezničke trupe u središnju Bosnu uputile preko Kupreških vrata i Skopljanske udoline.

¹⁶⁰ I nakon 120 godina stalnih sukoba sa Rimljanima i njihovim saveznicima plamen delmatskog otpora se počeo gasiti. Ali činjenica koju treba priznati je da je ovaj mali narod koji je naseljavao središnju Dalmaciju, zapadnu Hercegovinu i zapadnobosanska kraška polja toliko dugo izazivao i uspješno prkosio moći gospodara Mediterana. Ako ni zbog čega drugog, onda samo zbog toga treba se pokloniti sjenima toga naroda. Porazom Japoda i Delmata konačno je probijen bedem koji je štitio ilirsku unutrašnjost i narodi koji se do sada nisu suočili sa rimskim armijama sada će morati iskusiti njihovo prisustvo na svojoj zemlji i u svojim naseljima.

¹⁶¹ *App. Ill.* 28

¹⁶² *Plin. NH III*, 142

¹⁶³ O Deurima v. *Plin. NH III*, 142; *App. Ill.* 28; *Ptol.* II, 16; možda i *Rav.* IV, 19; Tomaschek, 1880, 23; 559; Swoboda, 1932, 72 i d.; Vulić, 1934, 16; 23; Mayer, 1957, 44; 120; Alföldy, 1965, 38; 53; 101; Wilkes, 1969, 101; 155; 170; Stipčević, 1974, krt. Rasprostranjenost ilirskih plemena, str. 37; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988, 69-70; Bojanovski, 1988, 63; 105, fus. 10; 257-261; Čače, 1995. 84; Mesihović, 2007 A, 255-256; Isto, 2009 C. Šašel Kos, 1999, 263 Apijanove Derbane povezuje sa toponimom Anderva/Anderba (područje današnjeg Nikšića u Crnoj Gori) i smatra da je identifikacija sa Deuri netočna ("This identification is almost certainly incorrect, since there is no evidence that Octavians army would have advanced at all into the interior of present-day Bosnia").

Apijan dalje u svome tekstu samo kaže da su se u na isti način kao i Derbanoi, Oktavijanu prilikom njegovog napredovanja sporazumno predali i drugi narodi predajući taoce i sklapajući ugovore o potčinjenosti, ali on te narode više ne specificira poimenično. Ako imamo u vidu polazišnu točku za nastavak kampanje i Derbanoi, onda je sasvim logički pretpostaviti da su ti drugi narodi bili naseljeni u istom gravitacionom zemljopisnom području.¹⁶⁴ Tako se može zaključiti da je riječ najvjerojatnije o narodima koji su ulazili u sastav kasnijeg Plinijevog salonitanskog konventa kao što su još preostali Dicioni¹⁶⁵, Sardeati¹⁶⁶ pa i Mezeji¹⁶⁷. Sasvim prirodno, put koji je dalje vodio Oktavijana bio je između ostalog i prema nekim od onih ilirskih naroda koji su kasnije spomenuti kod Plinija Starijeg kao sastavnice naronitanskog konventa, u prvom redu oni koji su se nalazili na zapadnom krilu rasprostriranja ovoga konventa. Oktavijanska armija je znači u toku 33. god. p.n.e. nastavila svoj pohod u još dublju bosansku unutrašnjost, gdje se morala susresti sa desitijatskim političkim entitetom koji se pružao Gornjom Bosnom i lašvanskim porječjem.¹⁶⁸ Sudeći po Apijanovom podatku Ill, 17, koji je on preuzeo iz memoara Oktavijana Augusta, Desitijati su pružili značajan otpor. Ipak i Desitijati, kojima je ovo bio prvi oružani sraz sa rimskom oružanom silom na svome teritoriju, su se morali pokoriti sili oktavijanske vojske. Da su se Desitijati tada predali Oktavijanu, dokazuje činjenica da su se oni kasnije nalazili pod rimskom vlašću. Nažalost u sačuvanim vrelima,

¹⁶⁴ Kada se analiziraju podaci Apijana o postdelmatskom djelovanju Oktavijana 33. god. p.n.e., potrebno je imati na umu da se u njegovom tekstu, nakon spominjanja Derbana nalazi lakuna.

¹⁶⁵ U vrijeme Plinija Starijeg, brojna i velika dicianska peregrinska *civitas* je zauzimala šire područje oko izvora Krke i Zrmanje, grahovsko i glamočko područje te znatan dio livanjskog. O Dicionima v. *Strab. Geo.* VII, 5, 3; *Plin. NH* III, 142; *Ptol.* II, 16; *CIL* III, 3198b (p. 2275, 2328,19) = *CIL* III,10156b = *ILJug* I, 263 Solin; *CIL* V, 541 Trst/ *Tergeste*; AE 1992, 1151 Bego, *provincia Alpes Maritimae*, Francuska; *CIL* V, 1830 (p. 1053) *Zuglio/Iulium Carnicum, Venetia et Histria/Regio X*; Bulić, 1920: 77; Abramić, 1928: 151; Saria, 1929: 137; Rendić-Miočević, 1955: 33; Mayer, 1957: 124; Pašalić 1960: 14; Alföldy, 1965: 52; Wilkes, 1969: 139; Arheološki leksikon BiH, Tom I 1988: 70; Bojanovski, 1988: 262-265; Mesihović, 2011: 465-580.

¹⁶⁶ U vrijeme Plinija Starijeg, sardeatska peregrinska *civitas* je pokrivala petrovačku i drvarsku regiju, jugoistočno od Japodije. O Sardeatima v. *Plin. NH* III, 142; *Ptol.* II, 16; (lokalitet *Sarziaticum*) Akti salonitanskog sabora iz 533. god. n.e.; Tomaschek, 1880, 563; Patsch, 1900, 556; Alföldy, 1965, 53; 158; Wilkes, 1969, 170; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988, 161; Bojanovski, 1988, 250-256; Zaninović, 1995, 113; Čaće, 1995, 88; Dodig-Škegro, 2008, 19-20; Mesihović, 2011: 447-464.

¹⁶⁷ U vrijeme Plinija Starijeg, mezejska peregrinska *civitas* se oslanjala na porječje Sane. O Mezejima v. *Strab. Geo.* VII, 5, 3; *Plin. NH* III, 142; *Ptol.* II, 16; *Cass. Dio* LV, 32; *CIL* IX, 2564 Boiano, *Bovianum Undecimanorum, Samnium*; *CIL* XVI, 14 = *CIL* III, 850 (p. 1959) Solin; *CIL* III, 6383 Solin; *CIL* XIII, 7581 (4, p. 128) Wiesbaden, *Aquae Mattiacorum*, provincija *Germania superior*; *ILJug* III, 1927 Hardomilje, Ljubuški; Čović 1976: 169-185; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 108; Bojanovski, 1988: 266-303; Mesihović, 2011: 301-371.

¹⁶⁸ Iz svega izloženog samo se dva pravca nude kao moguće opcije za prodor Oktavijanove armije 33. god. p.n.e. u desitijatsko područje, a to su jugozapadni pravac iz Skopljanske udoline i sa sjeverozapada sa srednjeg Vrbasa i to u pravcu lašvanskog porječja. Ako su Deuri bili na srednjem Vrbasu, onda bi invazija lašvanskog porječja uslijedila kretanjem trupa iz pravca današnjeg Jajca.

i u najskromnijim mjerama, nema opisa tih mogućih događanja na desitijatskom području. Da je desitijatski otpor bio znatan, pokazuje upravo to što se oni u popisu naroda koji su Oktavijanu zadali najviše nevolja i problema spominju zajedno sa onostranim Japodima, Segestanima (riječ je najvjerojatnije o Kolapijanima)¹⁶⁹ i Delmatima za koje imamo detaljnije opise vrlo ogorčenih borbi koje su u vrijeme 35. i 34. god. p.n.e., vodili sa Rimljanima. Znači njihov otpor je vjerojatno bio skoro u ravnini sa odlučnošću i intenzitetom kao i u slučaju spomenutih naroda, jer bi jedino u tom slučaju bilo razumljivo da se i Desitijati uvrste u taj popis. Zanimljivo je da način na koji je prezentiran popis naroda koji su Oktavijanu zadali najviše problema, tj. pružili najžešći i najogorčeniji otpor, na neki način otkriva i kronologiju odvijanja Oktavijanove kampanje. Apijan je u konkretnom slučaju podatke iz izvorne građe, sažeo i prezentirao u takvoj formi koja ima nekog smisla, a čiji je izraz i spomenuta rečenica u kojoj se spominju Desitijati. Pa se tako podaci navode po nekom redu i načelu, a to je vjerojatno bilo kronološko mjesto u okviru Oktavijanovih ilirskih operacija. Jednostavno rečeno Apijan, odnosno njegovo vrelo (vjerojatno je riječ o samom Oktavijanu Augustu i njegovim memoarima), je morao da u svome nabravanju slijedi neku vezu i obrazac. Sam Apijan u konkretnom pasusu kaže: "Oni koji su njemu (misli se na Oktavijana op. a.) zadali najviše nevolja bili su Salasi, onostrani Japodi, Segestani, Delmati, Desitijati (predstavljenih u vrlo korumpiranom obliku Δαίστοι op. a.) i Panoni..."¹⁷⁰ Kao što se iz priloženog može vidjeti, navođenje ovih naroda, upravo odražava u pravom smislu i slojevitost i kronologiju Oktavijanovih ilirskih operacija, pa i kao u nekoj vrsti uvodnog izlaganja predstavlja sadržaj predstojećeg Apijanovog teksta.¹⁷¹ Tako su se stvarno operacije i odvijale, odnosno nakon Japoda, na red je došla Segestika, pa onda Delmati pa onda dublja bosanska unutrašnjost, u kojoj su prebivali i Desitijati i poslije njih i panonski narodi sjeverne Bosne i možda Slavonije. I sam nastavak teksta poslije spomenute rečenice, pa skoro do samog kraja Ilirike (zaključno sa odjeljkom *III*, 28) ustvari predstavlja tu dalju

¹⁶⁹ Bojanovski, 1988, 43; 44 fus. 40

¹⁷⁰ *App. Ill.* 17

¹⁷¹ Inače prve rečenice Apijanovih odjeljaka *III*, 16 i *III*, 17 kao da predstavljaju neku vrstu uvoda u dublje i dalje prezentiranje kampanje 35-33. god. p.n.e. U njima se daju okvirni prikazi, kratke rekapitulacije u što je sažetijoj sadržinski ali informativno potpunoj formi, onoga što je učinjeno u toku kampanje, dok se kasnije javlja detaljnija razrada pojedinih etapa i faza vođenja te kampanje. Potvrdu iznesenom stavu pruža i to što Apijan i otpočinje sa svojim opisom kampanje 35-33. god. p.n.e. parafraziranjem dijela Oktavijanovog govora u kojem on govori i o svojim uspjesima u ratovima sa ilirskim narodima, i održanog nakon što je dobio svu vlast u ruke, znači poslije 30. god. p.n.e., i nestanka Marka Antonija kojeg tom prilikom iznimno kritikuje. Ovakav Apijanov uvod je ili rezultat samog oblika izvorne građe koju je za konkretni slučaj koristio, odnosno možda su i Augustovi memoari bili u neku ruku retrospektivni u svome uvodnom dijelu kada se počinje govoriti o njegovim vojnim kampanjama na ilirske narode, ili je to rezultat same Apijanove konstrukcije i načina prezentiranja sadržaja koji je ekscerptirao.

operacionalizaciju i znatno veće i detaljnije opisivanje onoga što je on predstavio u prvoj rečenici odjeljka *III*, 17, koja tako ima karakter nekog rečeničnog uvoda u dalji dio teksta. Tako se od te rečenice razvija Apijanova (ili možda njegovog osnovnog vrela koji je Apijan ustvari ekscerptirao) priča koja direktno proizlazi iz te rečenice. Pa se počinje od događanja sa Salasima (jednim alpskim narodom, *III*, 17), pa se prelazi na Oktavijanov pokret na Japode (*III*, 18-21), onda na borbe oko i za Segestiku (*III*, 22-24 uključujući i kraći eskurz o opisu Panonije, moguće onom njenom dijelu kroz koji prolazi krećući se prema Segestici), a poslije se opisuju žestoke borbe sa Delmatima (*III*, 25-28). A u poglavlju *III*, 28 Apijan započinje sa prikazom onih naroda koje je Oktavijan podvlastio Rimu i provincijskoj strukturi nakon pobjede nad Delmatima, ali bez davanja njihovih imena. Ako bi se rukovodili obrascem navođenja iz prve rečenice *III*, 17, onda su Δαίσιοι (*Daisioi*) bili sljedeći na udaru nakon Delmata, a prije pokreta na druge Panone koji su mu isto zadali velikih problema. Sudeći po govoru koji po Kasiju Dionu izriče Oktavijan vojnicima pred bitku kod Akcija 31. god. p.n.e., on je ranije sa vojskom bio došao i do Dunava.¹⁷² Jedino kada je ta vojska mogla doći do Dunava bilo je u nastavku kampanje 35-33. god. p.n.e., odnosno u pokretu trupa nakon svladavanja Desitijata, kada su trupe pokrenute dolinom Bosne prema panonskim zemljama.¹⁷³

Sasvim je onda logično da se pod *Daisioi* kriju ustvari Desitijati iz Gornje Bosne, jer da bi izbili u istočno panonske zemlje sjeverno od donjeg toka Save gdje im je prilaz Dunavu bio najbliži i najpristupačniji, rimske trupe koje su se nalazile na prostorima budućeg salonitanskog konventa su morale preći središnje-bosansko područje.¹⁷⁴ I to konkretno kroz lašvansko porječje i Gornju Bosnu, koja predstavlja

¹⁷² Cass. Dio L, 24, 4. Međutim ovo Oktavijanovo izlaganje se možda odnosi na borbe za Segestiku. Po Dionu (XLIX, 37, 5) Oktavijan je osigurao riječne lađe napravljene od strane saveznika u susjedstvu?, koje su nakon njihovog tegljenja kroz Dunav i Savu došle u Kupu.

¹⁷³ Ovaj pokret rimskih trupa u kampanji 33. god. p.n.e., je potpuno različit (odvija se ugrubo gledajući pravcem jug→sjever) od konačne faze rimskog razračuna sa dinarskim ustanicima 9. god. n.e. (odvija se ugrubo gledajući pravcem sjever→jug). Tako je poslije potčinjavanja i Dezitijata koji su naseljavali prostor Gornje Bosne i lašvanskog porječja, Oktavijan je krenuo ponovo u panonsko područje i to prema srednjem Dunavu. Ipak ovaj pokret i izbijanje na Dunav su bili samo ekskurzi, i rimska vlast na ovom panonskom području nije uspostavljena i tek će za dvije decenije krenuti nova kampanja sa ciljem potčinjavanja panonskog svijeta i njihovog uključenja u rimski imperij.

¹⁷⁴ U Starčevićevom izdanju Ilirike (Apijan 1863, br. 17) Δαίσιοι → Daisei. Rekonstrukciju Δαίσιοι u Δαισιτιᾶται nudi i ed. Teubneri (Apijan 1879: 360) i prijevod Apijana na engleski jezik od Horace White. O tačnosti rekonstruiranja Δαίσιοι u Δαισιτιᾶται odličnu analizu pružaju E. Pašalić (1975: 399-400) i Z. Marić (2000: 121), → "Godine 35 i 34 st. e. protiv Desitiata je ratovao i slavni vojskovođa Octavianus...".

Drugačije mišljenje ima M. Šašel Kos (1999: 255; 262) → "...and even his (misli se na Apijana op. a.) Daisioi are highly problematic. It is far from certain whether the name may be considered as corrupted and actually concealing the name of the Daesitiates, as had already been emended by Schweighauser

ključno čvorište na putu sa srednjeg Jadrana za sjeveroistočnu Bosnu i srednje Podunavlje. A ovakva rekonstrukcija potpuno odgovara Apijanovom uvodnom nabravanju naroda koji su Oktavijanu zadali najviše problema, jer se Δαίσιοι nalaze između delmatske faze i operacija usmjerenih prema Dunavu na koji je i uspio da izbjije i to preko teritorije panonskih naroda. Da su u konkretnom Apijanovom podatku Δαίσιοι ustvari Desitijati, dokazuje i to što se oni nalaze u istom redu (zajedno sa onima koji su po Apijanu zadali Oktavijanu najviše nevolja) među narodima koji pripadaju dinarskom pojasu i panonskom bazenu (Japodi, Segešćani, Delmati, Panoni).¹⁷⁵ Upravo to što se oni spominju zajedno sa narodima koji su prilikom pohoda 35-33. god. p.n.e. pružili najžešći otpor vjerojatno se i njihovo navođenje odnosi

in his 1785 edition of Appian and widely accepted, or whether the Daesii should rather be considered yet another, elsewhere unattested people, mentioned only by Appian.” “...the enigmatic Daesii...”. Nešto kasnije M. Šašel Kos (2005 A: 459; 469 – “The enigmatic Daesii probably cannot be identified with the Daesitiae, since they were one of the most powerful Pannonian peoples and would not be mentioned only en passant”; 468) ponavlja svoju tezu o problematičnosti Apijanovog spominjanja “Daesii”, gdje iznosi argumente i za i protiv (u nešto većoj mjeri) njihovog determiniranja kao Desitijata. Uglavnom sumnja M. Šašel Kos se nalazi u činjenici da po njoj Oktavijan nije mogao prodrijeti toliko duboko u kontinentalni pojas ilirskog područja. Taj argument ne stoji, jer ako su Oktavijanove trupe mogle doći do Save i uopće ratovati po čitavom Mediteranu zašto ne bi prodrle i u sarajevsko polje koje uostalom uopće nije predaleko od delmatskog područja. Na ovom mjestu bi se moglo onda postaviti pitanje, a zašto bi to ti Daisioi predstavljali izuzetak od čitavog niza drugih naroda, poznatih iz drugih vrela i zašto bi se uostalom spominjao čitav niz naroda a ne i Desitijati. Apijan navodi i Dokleate, Narese i možda Melkumane, sve narode koji su po “*NH*” bili (na osnovi broja dekurija) manji od Desitijata, zatim (sjeverne) Parthene, Ozuaci, možda Haemase i Piruste. Svi navedeni narodi su živjeli u relativno kontinentalnoj unutrašnjosti, a neki su možda i graničili sa desitijatskim prostorom, pa bi bilo neobično da se ne spominju i Desitijati, narod koji je nesumnjivo, sudeći po svojoj ulozi u ustanku., morao imati bar od sredine I st. p.n.e. velik značenje, utjecaj, ugled i snagu na dinarskom prostoru i to izraženiju od svih ovih navedenih naroda. A Desitijati su bili i poznati Rimljanima, ako ne zbog nečeg drugog, a ono ponajviše zbog svojih rudnih bogatstava, pa bi isto tako bilo teško shvatljivo da ih Oktavijan nije poznao ili da nije smatrao potrebnim da ih spomene u svojim izvještajima Senatu i memoarima, a eto spomenuo je sve te druge narode, neke sa mnogo manjim značajem. Uostalom teško bi bilo pomisliti da je Oktavijan, nakon slamanja Delmata i Deura i nekih drugih naroda došao sa trupama do desitijatskih granica i onda se tu zaustavio i vratio, ili zaobišao Gornju Bosnu i uputio se u jugoistočnu Bosnu i jugozapadnu Srbiju i Crnu Goru, kuda je on morao doći ako je pokorio npr. samo (sjeverne) Parthene, Ozuaci, možda Haemase i Dokleate. Tako je i bosanska unutrašnjost morala biti obuhvaćena pokretima Oktavijanovih trupa, posebno ako se ima u vidu i činjenica Oktavijanovog prodora do Dunava. Osim toga, kako je već rečeno, njihovo rudonošno bogatstvo je sigurno već bilo poznato rimskim stratezima i Oktavijan već kada se nalazio sa velikim vojnim snagama na ilirskom prostoru u jedno osvajačkom zaletu teško da bi propustio priliku da ih stavi pod svoju kontrolu. Jednostavno rečeno Gornja Bosna je na njegovom pokretu bila nezaobilazna jer je riječ o jednom od bitnijih komunikacijskih čvorišta Zapadnog Balkana. To što Apijan, odnosno vrelo koje je on koristio, smatra za shodno da ih stavi u istu ravan sa navedenim nesumnjivo velikim zajednicama, ukazuje da su Desitijati pred i za vrijeme Oktavijanove kampanje bili bitan narodnosni i politički činilac na ilirskom prostoru, odnosno u njegovoj dinarskoj unutrašnjosti. Nešto kasnije M. Šašel Kos (2005 A: 459) ponavlja svoju tezu o problematičnosti Apijanovog spominjanja Daesii.

¹⁷⁵ Na osnovi toga je sasvim logično tražiti Δαίσιοι među onim narodima koji pripadaju ilirskom prostoru na Balkanu, a ne npr. alpskom pojasu jer u tom slučaju oni bi se dovodili u vezu sa Salasima, a ne bi se nalazili navedeni između Delmata i Panona. A činjenica je da se u zemljopisnom smislu Desitijati upravo nalaze između Delmata i Panona.

upravo na ovo razdoblje, preciznije rečeno na Oktavijanov oružani pokret u dublju unutrašnjost dinarskog pojasa. A jedino narodnosno ime sa ovoga područja koje se može dovesti u vezu sa Δαίσοι je ono desitijatsko, a posebno kada se ima u vidu da je korumpiranost imena domorodačkih naroda i zajednica kod Apijana iznimna.

Nejasno je zašto Apijan nije za razliku od Salasa, Japoda, Segestana i Delmata bar ni približno dao opis onoga što se događalo sa Desitijatima i sa drugim Panonima koje je on sreo prilikom kretanja ka Dunavu.¹⁷⁶ Najvjerojatnije su se borbe sa Desitijatima, ako imamo u vidu operacije sa Delmatima završene u periodu I-II. mjesec 33. god. p.n.e. i pokret bez većeg otpora preko dijela bosanske unutrašnjosti, vodile u periodu proljeća (kada su sigurno započele), možda i ljeta iste godine,¹⁷⁷ dok bi do Dunava te trupe izbile u jesen. Kako je već rečeno, na osnovi govora kod Akcija, Oktavijan je u red uspjeha svoje vojske do 31. god. p.n.e., unio i pokoravanje Panona i napredovanje do Dunava, znači izbijanje na njegove obale.¹⁷⁸ Jedino kada je ta vojska mogla doći do Dunava bilo je u nastavku kampanje 35-33. god. p.n.e., odnosno u pokretu trupa nakon svladavanja Desitijata, kada su trupe pokrenute dolinom Bosne prema panonskim zemljama.¹⁷⁹

Sudeći po uvodnim rečenicama odjeljaka *III*, 16 i 17 u kojima nabraja dinarske, panonske i alpske narode koje je Oktavijan pobijedio do svoga govora koji je održao u Senatu, a čije dijelove Apijan parafrazira, nakon pobjede nad Delmatima i daljeg prodora u dubinu spomenutih zemalja pored Desitijata vjerojatno je pobijeđen čitav niz naroda. Neke od tih naroda, iako su prezentirani u korumpiranom obliku, možemo sa sigurnošću prepoznati i na popisu *civitates* od Plinija Starijeg koji se odnosi na naronitanski konvent. Tako prepoznavamo kod Apijana Ozuaei (u formi Ὀζυαῖοι), sjeverne Parthene (u formi Περθενηῶται), možda Piruste (u formi *Pyrissaioi*)¹⁸⁰ a koji su pružili

¹⁷⁶ Možda je riječ ili o tome što je u samoj Apijanovoj izvornoj građi taj dio bio vrlo slabo prezentiran ili je riječ o tome da sam Apijan nije smatrao potrebnim dalje detaljisati, ili je taj dio kasnijim prepisivanjima još dodatno ekscerptiran i tako prilično sadržajno ruiniran i izgubljen. O mogućim razlozima ne spominjanja kod Apijana i Kasija Diona detaljnijeg opisa borbi u unutrašnjosti nakon pobjede nad Delmatima v. i objašnjene kod Bojanovskog, 1988: 45

¹⁷⁷ Apijan (*III*, 27) kaže da je kod Setovije došla i ispomoć opsjednutim Delmatima. Iz podatka se ne može jasno sagledati da li je riječ o dodatnoj delmatskoj pomoći ili savezničkoj pomoći drugih ilirskih naroda, možda iz dublje unutrašnjosti. Ako je riječ o pomoći od drugih Ilira iz unutrašnjosti, ne bi nemoguće bilo pomisliti da su u toj ispomoći učestvovali i Desitijati. U tom slučaju bi se Desitijati sa Oktavijanom sukobili na delmatskom području, pa bi mu tamo zadali veliki otpor, a ne u bosanskoj unutrašnjosti. Ova špekulacija bi možda mogla objasniti da se kod Apijana ne nailazi na detaljan opis borbi sa Desitijatima.

¹⁷⁸ Negdje između Save i Drave, Bojanovski, 1988: 46

¹⁷⁹ Ovaj pokret rimskih trupa u kampanji 33. god. p.n.e., je potpuno različit (odvija se ugrubo gledajući pravcem jug → sjever) od konačne faze rimskog razračuna sa dinarskim ustanicima 9. god. n.e. (odvija se ugrubo gledajući pravcem sjever → jug).

¹⁸⁰ Kod Plinija u formi Ozuaei, Partheni, Pyraei, Možda bi se i Apijanovi Merromenoi koji se navode u istom nizu, sa gore navedenim narodima mogli identificirati kao Plinijevi Melkumani, isto iz naronitanskog

vrlo slab otpor, te Dokleate, Narese i Glindicione koji su pružili nešto jači otpor. Od budućih plinijevskih “naronitanskih” naroda Desitijati su pružili najsnažniji otpor, što i dolikuje vjerojatno i tada najbrojnijem i najsnažnijem ilirskom narodu na tome prostoru.¹⁸¹ Ovi narodi su moguće je ili podčinjeni neposredno ranije ili neposredno kasnije ili usporedno sa borbama Rimljana sa Desitijatima. Svi ovi narodi su manje-više gravitirali istom ili sličnom širem području kao i Desitijati i bili su im bliži ili dalji susjedi i to na različitim stranama, tako da je i u tom slučaju sasvim razumljivo da su se i Desitijati 33. god. p.n.e., morali naći suočeni sa velikom borbenom silom koju je predvodio Oktavijan. I spomenuta činjenica uvjerljivo dokazuje da su se pod *Δαίσιτοι* krili ustvari Desitijati. O tome da su i narodi koji su ulazili sredinom I. st. n.e. u sastav naronitanskog konventa bili podčinjeni baš u toku nastavka odvijanja kampanje poslije 35. god. p.n.e. znači u vremenu nakon poraza Delmata, jasan pokazatelj nudi i Apijan kada kaže da je nakon pada Segestike, Oktavijan okrenuo svoju golemu armiju, bar njen veći, imponantni dio na Delmate i druge Ilire koji graniče sa Taulantima.¹⁸² A upravo su spomenuti narodi bili ti koji su se pružali direktno između Delmata i Taulanata, što znači da su se morali nalaziti na putu Oktavijana 33. god. p.n.e. Nejasna je pozicija samih Taulanata u okviru odvijanja čitave Oktavijanove kampanje, oni se u uvodu spominju kao jedan od podčinjenih naroda i koji se izgleda nisu baš istakli u otporu, ako ga je uostalom uopće i bilo. Međutim ne zna se jesu li oni bili pokoreni u nastavku operacije 33. god. p.n.e. ili u nekim drugim fazama i periodima. Da se 33. god. p.n.e., opseg rimskih operacija protegnuo i prilično u istočnom pravcu u odnosu na delmatsko područje, dokazuje i to što su se, nakon što su mnogi ilirski, keltski i alpski narodi osvojeni, i u Apijanovom podatku “susjedni narodi” (možda bolje shvaćeno u smislu zone u kojoj je operativno djelovao Oktavijan sa svojim trupama) Hippasini (možda je riječ o Haemasi – Hemasinima – koje spominje Plinije Stariji III, 143)¹⁸³ i Bessi (koji su prebivali u Trakiji) iz straha predali.¹⁸⁴ Znači Oktavijan se nalazio prilično na istoku, možda i preko one strane (gledano sa bosanske strane) Drine čim su Besi smatrali za shodno da se osjećaju ugroženim i da se “iz straha” predaju. Oktavijan, odnosno njegove trupe, tada su ne

konventa. Bojanovski, 1988: 32; Inače o identifikaciji naroda sa kojima se suočila kampanja 35-33. god. p.n.e., v. Šašel Kos, 1999: 261-262

¹⁸¹ Iako Apijan ne daje direktne podatke o kronologiji podčinjavanja naroda koje spominje u odjeljku III, 16, jasno je da je Oktavijanova kampanja morala slijediti neki red, odnosno da se njihovo podčinjavanje vremenski poklapalo sa prodiranjem Oktavijanovih trupa na određeno područje. Tako su Naresi i Glindicioni bili podčinjeni u istoj fazi prodiranja kada npr. i Desitijati, pa i sjeverni Partheni i Ozuaei, jer svi oni naseljavaju isto šire područje dinarske unutrašnjosti koja je kasnije pripadala naronitanskom konventu iz sredine I st. n.e.

¹⁸² App. III. 24

¹⁸³ Bojanovski, 1988: 31-32; Hippasini su možda bili i jedan od peonskih naroda (v. o tome Šašel Kos, 1999: 262)

¹⁸⁴ App. III. 16

samo prodrle na, nego i pokorile i pripojile provincijalnom ustroju, i prostore koji prije 35. god. p.n.e. nisu još uvijek upoznali rimsko osvajačko oružje i nastupanje rimskih legija preko svoga teritorija, a što potvrđuju i izvori. Po Apijanovim riječima, Oktavijan je tako uspio da odnese veliku pobjedu jer je "...potčinio čitavu Iliriju, onu koja se odmetnula od Rimljana i onu koja prije nije bila pod njihovom vlašću." ¹⁸⁵ Navedeni Apijanov podatak jasno pokazuje da su Oktavijan, odnosno njegove trupe, tada ne samo prodrle na, nego i pokorile i pripojile provincijalnom ustroju i prostore koji prije 35. god. p.n.e., nisu još uvijek upoznali rimsko osvajačko oružje. U ovu drugu grupu, onih koji nisu prije bili pod bilo kakvim oblikom rimske vlasti, podložništva, vazalstva, i sl., spadaju i Dicioni, Mezeji i Naresi i Desitijati i niz drugih naroda iz bosanske, transdelmatske unutrašnjosti. Oktavijan je tako uspio da odnese veliku pobjedu jer je po Apijanovim riječima "...potčinio čitavu Iliriju, onu koja se odmetnula od Rimljana i onu koja prije nije bila pod njihovom vlašću." ¹⁸⁶ Navedeni Apijanov podatak jasno pokazuje da su Oktavijan, odnosno njegove trupe, tada ne samo prodrle na, nego i pokorile i pripojile provincijalnom ustroju i prostore koji prije 35. god. p.n.e., nisu još uvijek upoznali rimsko osvajačko oružje. U ovu drugu grupu, onih koji nisu prije bili pod bilo kakvim oblikom rimske vlasti, podložništva, vazalstva, i sl., spadaju i Dicioni, Mezeji i Naresi i Desitijati i niz drugih naroda iz bosanske, transdelmatske unutrašnjosti.

Sudeći po Apijanovim podacima koji govore o postupanju Oktavijana sa poraženim i predanim narodima, i Desitijati su gotovo sigurno morali predati taoce koji su dolazili iz reda odličnijih i uglednijih porodica i sa Rimskom Državom, čiji je reprezent tada bio Oktavijan kreirati ugovor (gotovo sigurno *foedus iniquum*)¹⁸⁷ kojim ulaze u strukturu rimske državne i provincijske vlasti i kojim prema i Državi u cjelini i Provinciji definiraju svoje obaveze i prava.¹⁸⁸ Potrebno je istaći da se kod Apijana, a znači ni njegovog vrela ne spominju ni Daorsi, ni Plereji ni Ardijejci ni južni Partheni, što jasno pokazuje da ovi narodi koji su naseljavali teritorije koje su pripadale naronitanskom konventu i koji su postojali (izuzev Plereja?) i u popisu Plinija Starijeg, nisu bili obuhvaćeni spomenutom kampanjom jer su već ranije bili pregaženi rimskim trupama (Ardijejci) ili su bili najvjerniji rimski, cazarovski saveznici koji su zbog toga u toku šeste dekade I. st. p.n.e.

¹⁸⁵ *App. Ill. 28; App. de bell. civ. V, 145*

¹⁸⁶ *App. Ill. 28; App. de bell. civ. V, 145*

¹⁸⁷ O uređenju odnosa u Italiji u republikansko doba (do savezničkog rata 91-88. god. p.n.e.) v. Mirković, 2002: 105-109. Postoje i epigrafski podaci i nalazi o sklopljenim ugovorima između Rima i pojedinih italjskih zajednica i državnica, od kojih su neki bili važeći i u vrijeme Septimija Severa. A vjerojatno je morao postojati i pisani ugovor između Rimskog naroda i Desitijata, na osnovi kojeg se regulirao potčinjeni odnos Desitijata prema Rimu.

¹⁸⁸ Broj uzetih talaca i od Desitijata je morao biti znan, jer npr., Delmati su bili prisiljeni da isporuče 700 talaca, a od Segestana se zahtijevalo 100 talaca.

i stradali uslijed napada Delmata. I ovo pokazuje da je glavni udar Oktavijana 34. i 33. god. p.n.e. bio usmjeren prema poglavito onim dijelovima ilirskih zemalja koje se još uvijek nisu nalazile uklopljene u okvire rimske državne i provincijske uprave i hijerarhije, bez obzira da li su na neki način ranije priznavali rimsku supremaciju ili ne. One oblasti sa djelotvornom rimskom upravom i sa prisutnim rimskim pozicijama i trupama, i rimskim upravnim aparatom koji predstavlja Rimsku Državu a koji i funkcionalno postoji, nisu bile direktno zahvaćene ratom 35-33. god. p.n.e.

O težini operacija 34. i 33. god. p.n.e., dovoljno govore i podaci Apijana i Diona da je pored toga što je bio ranjen, Oktavijan bio primoran radi održanja discipline i borbene gotovosti u teškim uvjetima rata i na poduzimanje radikalnih poteza kao što je decimacija jedinice (riječ je o jednoj kohorti) koja je napustila svoje borbeno mjesto i promjenom sljedovanja za obrok ječmom umjesto pšenicom.¹⁸⁹ Iz Dionovog podatka se ne može ni naslutiti na koji period unutar pokreta na Delmate i druge oblasti u unutrašnjosti se odnosi poduzimanje ovih mjera, i može se samo pretpostavljati da je riječ o borbama sa Delmatima, ali je Apijan mnogo određeniji i kaže da je do decimacije i kažnjavanja iste kohorte i sa promjenom sljedovanja za čitavo jedno ljeto došlo na ratištu sa Delmatima, prilikom borbi za Promonu.

Dionov opis ovih Oktavijanovih borbi u ilirskim zemljama nakon operacija prema i oko Segestike je za razliku od Apijana znatno sažetiji.¹⁹⁰ Prvo što je potrebno imati na umu kada se razmatra konkretni Dionov podatak jeste njegovo korištenje termina "delmatski" u konkretnom slučaju. Izgleda da se poglavito on odnosi upravo na Delmate kao specifičnu narodnosnu i političku zajednicu, ali nije bez osnova da se pod "delmatskim" podrazumijeva i "dalmatinski", odnosno i drugi narodi sa kojima je 34. i 33. god. p.n.e. ratovao Oktavijan i njegovi legati. Po Dionovom kratkom podatku, bi se moglo zaključiti da je Statilije Taur (*Statilius Taurus*) bio taj koji je vodio rat protiv ostalih naroda. Međutim po Apijanu, Statiliju Tauru je bilo prepušteno zapovjedništvo nad trupama na terenu nakon privremenog odsustva Oktavijana koji se vratio krajem 34. god. p.n.e. u Rim (da bi primio novo konzulstvo¹⁹¹) i to u jeku još uvijek žestokih borbi sa Delmatima. Dionov podatak i spominjanje Statilija Taura se odnosi konkretno na njegovo privremeno zapovjedništvo nad rimskim trupama na delmatskom području, do siječnja 33. god. p.n.e., a ne na neko njegovo zapovjedništvo nad trupama i nastavkom

¹⁸⁹ *App. Ill.* 26; *Cass. Dio* XLIX, 38, 4

¹⁹⁰ *Cass. Dio* XLIX, 38, 4; Međutim, iako je Dionov izvještaj o kampanji 35-33. god. p.n.e., znatno skromniji po sadržaju nego Apijanov, on ipak pokazuje jednu kvalitativnu prednost koja se ogleda u tome što je on baziran na jasnom kronološkom slijedu opisanih događaja za razliku od Apijana kod koga kronološki slijed događanja nije baš najjasniji i ne slijedi baš preciznu kronologiju u odvijanju teksta.

¹⁹¹ *App. Ill.* 27; *Cass. Dio* XLIX, 43, 6

kampanje nakon što ju je, po Apijan, Oktavijan napustio zbog bolesti. Po Apijanu jedino oni narodi koje Oktavijan radi bolesti nije mogao doseći nisu dali taoce niti su nastojali sklopiti ugovor, "ali se čini da su i oni bila pokoreni kasnije".¹⁹² Znači, Statilije Taur nije sam kao vrhovni zapovjednik na terenu predvodio operacije protiv ostatka ilirskih naroda, nakon što je Oktavijan zbog bolesti napustio kampanju. Da je Oktavijan osobno nastavio vođenje kampanje sve do Dunava, pokazuje i već spomenuti Oktavijanov govor pred Akcijem u kojem se on u prvom licu množine izražava, znači uključujući i sebe, kada kaže da je između ostalog da su napredovali do Dunava.¹⁹³ Po tome bi ispalo da je Oktavijan stvarno prije 31. god. p.n.e. izbio na Dunav na jednom njegovom dijelu zajedno sa vojskom koju je predvodio, a da tu vojsku nije predvodio neko drugi dok je on zbog bolesti napustio ratovanje.¹⁹⁴ Bolest koju je Oktavijan dobio je činjenica, ali izgleda da je on zbog nje napustio pohod tek nakon dolaska do Dunava, što je spasilo, bar za neko vrijeme, veći dio panonskih naroda i zajednica od konačnog podčinjavanja Rimskoj Državi. Neki od tih Panona, uključujući možda i Breuke, su se sada nakon 33. god. p.n.e., moguće našli u položaju slično onome koje su imali Delmati i neki drugi istočnojadranski i alpski narodi prije 50. god. p.n.e., a to je priznavanje neke vrste rimske supremacije, ali bez uklopljavanja u državnu i provincijsku upravnu, administrativnu i vojnu shemu kao što se to desilo sa južnim, dinarskim narodima i Kolapijanima. Oni su možda izmirivali neke obaveze, u vidu danka, ali na njihovim prostorima nije bilo rimskih pozicija i trupa, kao i prisustva državnog i provincijskog upravnog aparata, odnosno na Dunavu još uvijek nije bila uspostavljena vanjska granica Države.¹⁹⁵

Nije nerealno pretpostaviti da je ustvari sa Oktavijanovom bolesti bila prekinuta i sama kampanja, a da su one narode koje on nije uspio dosegnuti ustvari kasnije pokorili Agripa i posebno Tiberije u nizu panonskih pohoda i ratova. Ustvari možda je upravo ta Oktavijanova bolest i doprinijela tome da se pojedine stečevine u toj kampanji ne pacificiraju, npr., u istočnoj Panoniji, pa je bilo potrebno da se oni kasnije pokore, zajedno sa nizom drugih naroda u panonskom bazenu (ilirskog ili keltskog ili nekog drugog

¹⁹² *App. Ill.* 28

¹⁹³ *Cass. Dio L.*, 24, 4. Za uspjehe u Iliriji, Senat je Oktavijanu odobrio trijumf koji je proslavio nakon par godina (*App. Ill.* 28).

¹⁹⁴ Osim toga, ako se povodimo za Apijanovom konstatacijom da je August u svojim memoarima opisivao uglavnom svoja djela i uspjehe u kojima je osobno učestvovao (djela drugih npr. njegovih legata su sudeći po Apijanovoj konstataciji bila slabije i površnije opisivana), onda bi se isto tako moglo zaključiti da je Oktavijan stvarno doživio neki oružani sraz sa Desitijatima, jer ih on i spominje u svojim memoarima i to kao narod koji mu je zadao velike probleme, a što je onda preuzeo Apijan i uvrstio u svoju Ilirike. Usto i sam Apijan, jasno kaže da su Desitijati njemu, tj. Oktavijanu zadali velike probleme, a ne nekom drugom, što bi samim tim i objašnjavalo da je i on osobno prisustvovao tome sukobu sa Desitijatima.

¹⁹⁵ Na osnovi izloženog Oktavijanov segment govora iz 31. god. p.n.e., u kojem ističe da je pokorio Panone ne bi trebalo shvatiti u apsolutnom mislu, tj. da su se njemu pokorili svi Panoni, nego samo jedan njihov dio.

etničkog podrijetla). Iako Apijan kaže na kraju svoga odjeljka *III*, 28 da je Oktavijan podčinio cijelu Iliriju (vjerojatno se misli na tu kampanju 35 - 33. god. p.n.e.), to nije baš bila istina, jer je još uvijek na sjeveru u panonskom bazenu bilo oblasti na koje se nije prostirao funkcionalan provincijalni ustroj i uprava. Još su se mnogi narodi sjeverno od dinarskog pojasa nalazili van okvira rimske djelotvorne vlasti i bilo je potrebno vođenje novih ratova kako bi se oni (npr. Breuci i Amantini) uključili u državni i provincijski sustav.¹⁹⁶ Ova kampanja se znači sa svojim osvajачkim tekovinama zaustavila na sjevernim padinama dinarskog pojasa, pa bi desitijatski i breučki granični pojas predstavljao i granične oblasti rasprostiranja stečevina ove kampanje, ali i znatno kasnije i provincija Dalmacije i Panonije. To bi onda objašnjavalo i činjenicu da se u Ilirskoj knjizi, nigdje ne spominju Breuci i Oserijati, kao i mnogi drugi panonski narodi, jer oni se i nakon 33. god. p.n.e. još uvijek nisu nalazili pod provincijskim teritorijalnim okvirom i sustavom.

¹⁹⁶ Po E. Tóthu, 1977: osvajanje Panonije južno i zapadno od Dunava je bilo izvedeno u tri etape, 1) iza 16 god. p.n.e., zapadno područje 2) 13-9. god. p.n.e. između Save i Drave 3) oko polovice I. st. n.e. sjeverozapadno područje. Suprotno njemu, po smislu Mócsyeva, (1974: 34-37) opisa osvajanja Panonije, Rimljani su bar desetljeće i po prije izbijanja ustanka imali granicu na Dunavu. O tezama E. Tótha i Mócsyja u njihovim drugim radovima o fazama i načinima pokoravanja Panonije v. Buzov, 2005: 130-131, fig. 7 i 8.

Barkóczy László (1981: 88), autor poglavlja o procesu i načinu uspostave rimske vlasti u Panoniji u ediciji *The Archaeology of Roman Pannonia*, iznosi o konkretnom razdoblju niz konstatacija koje su najblaže rečeno ili nejasne ili kontradiktorne od kojih navodimo samo neke:

1. "By then (misli se na razdoblje nakon pacifikacije Siskije u periodu 35/34. god. p.n.e., op. a.) the whole Sava valley had certainly bowed to Octavian who, according to Appian and Cassius Dio, subjugated all Pannonian tribes.". Međutim samo desetak redaka niže izriče sljedeće: "Owing to the loose occupation of the Sava valley an attack was launched in 16 B. C. against the Istrian peninsula by the Pannonian and Norican tribes living in present-day Croatia and Bosnia."...."In 14 B. C. another Pannonian revolt had to be subdued by the Romans. Augustus' son-in law, M. Vipsanius Agrippa, was sent against Pannonia in 13. He died early in the following year. Three years of difficult campaigning by Tiberius, between 12 and 9, finally completed the occupation of the Pannonian area between the Sava and Drava rivers."
2. "With the defeat of the Scordisci and the Boii, the retreat of the Dacians, and the occupation of Siscia by the Romans, Pannonia emerged as an independent unit, well defined by the Danube." Prvo što se mora primijetiti u ovoj rečenici jeste o kojem je to porazu Boja riječ u periodu rimskog zaposjedanja Siskije, jer o tome poznata vrela ništa ne govore. Zatim ovaj podatak bi govorio u prilog teze da se u nekom nejasnom periodu sedma-deveta dekada I. st. p.n.e. Panonija pojavila kao posebna jedinica, dobro definirana graničnom linijom na Dunavu. Ali već na sljedećoj stranici isti autor izriče rečenicu kojom potpuno opovrgava to mišljenje; "Illyricum (which included the Transdanubian area and the western part of Yugoslavia-autor ima na umu i piše o periodu prije raspada bivše SFRJ op.a.) was divided into two provinces in A. D. 8: Dalmatia, previously Illyricum Superius, and Pannonia, formerly Illyricum Inferius. The name Pannonia came into common usage only in the second part of the century."

Iz svega iznesenog, može se izvući zaključak da spomenuta edicija, bolje reći autor konkretnog poglavlja (Barkóczy László) te autor odgovarajućih bilješki (vjerojatno, sudeći po iznesenim podacima i stilu iznošenja, isto Barkóczy László) u kronološkoj tablici na kraju edicije (1981: 478), ne nudi bar u izloženom i shvaćenom sintetičkom obliku zadovoljavajuće i nadalje jasno rješenje pitanja rimskog zaposjedanja Panonije, bez obzira kakvo ono bilo.

Uostalom Kasije Dion kada kaže da je Oktavijan predao ilirsku provinciju Senatu 27. god. p.n.e. on nju naziva *Delmatia*, što upravo sugerira da nije dovršeno kompletno podčinjavanje prostora koji su ulazili u sastav provincije Ilirik nulte godine.¹⁹⁷ Vjerojatno je i tada naziv te provincije koja se predaje Senatu bio Ilirik, ali radi toga što je on 27. god. n.e., zahvaćao samo predjele dinarskog pojasa i djelomično panonskog bazena (na njegovom jugozapadu), Kasije Dion smatra shodnim da taj prostor nazove, po imenu provincije koja se više-manje prostire tim oblastima u njegovo vrijeme "dalmatinskim" kako kod svojih čitalaca ne bi izazvao terminološku zabunu. U suprotnom da je 27. god. p.n.e. postojao isti teritorijalni opseg provincije Ilirik kao pred sami ustanak, Kasije Dion bi sigurno upotrijebio izraz Dalmacija i Panonija, kao u slučaju opisa početka ustanka.¹⁹⁸ Uostalom i *Sextus Aurelius Victor* u svojim "*Epitome de caesaribus*", kaže da je August združio među ostalim i Dalmate (misli se na Dalmatince) sa rimskim narodom, dok samo kaže da je Panone prinudio na danak, dok se Tiberiju pripisuje ratovanje sa Panonima.

Apijan u svome popisu naroda koje je prilikom kampanje 35-33. god. p.n.e. Oktavijan podčinio navodi i čitav niz naroda za koje sa većom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da su bili situirani istočno, južno i jugoistočno od Desitijata, te bi samim tim oni bili možda zahvaćeni Oktavijanovim operacijama nakon epizode sa Desitijatima. U prvom redu riječ je o Ozuaeima, sjevernim Parthenima, Pirustima, Merromenoima (možda Melkumani?), Taulantima, Dokleatima, Naresima, Glindicionima.¹⁹⁹ Na osnovi ovoga bi se možda moglo ugrubo rekonstruirati i kretanje Oktavijana i njegovih trupa na istoku ilirskih zemalja za vrijeme kampanje 33. god. p.n.e. nakon što su se podčinili Desitijati i nakon Oktavijanog pokreta prema sjeveru i panonskim zemljama. Ono bi sa Dunava pratilo tok rijeke Drine pa bi se prešlo u jugozapadnu Srbiju (sjeverni Partheni) i sjevernu Albaniju (Pirusti i Taulanti), pa se onda prodrlo u doline Zete i Morače (Dokleati) i zatim skretalo prema zapadu nešto sjevernijom linijom (Melkumani, Glindicioni, Naresi) i prema Neretvi, odnosno koloniji Naroni. Ovo bi praktično predstavljalo povratni put Oktavijana prema Jadranu. Predložena rekonstrukcija ima nekog logičkog smisla jer je Oktavijan te narode, od kojih neki nisu bili baš veliki morao da podčinjava u nekom nizu, a ne da vodi čitav niz posebnih malih pohoda posebno npr. na Narese, pa na Dokleate itd. Vjerojatno je njegovo podčinjavanje npr. Dokleata bilo vezano sa

¹⁹⁷ *Cass. Dio* LIII, 12, 4

¹⁹⁸ *Cass. Dio* LV, 29, 1

¹⁹⁹ Oktavijan je za vrijeme kampanja na ilirskom području ako ne sve, a ono bar neke od nabrojanih naroda morao neposredno potčiniti. Teško bi bilo pretpostaviti da su sve ove narode ustvari pobijedili i podčinili samo Oktavijanu podređeni zapovjednici u pokretima odvojenim od cjeline sveukupnih borbenih operacija koje izvodi Oktavijan.

Pirustima, ovih opet sa možda Taulantima, Ozuacia sa sjevernim Parthenima, Naresa sa Melkumanima i Glindicionima koji opet nisu predaleko od Ozuacia i sjevernih Parthena, a svi oni zajedno sa Desitijatima više-manje gravitiraju istom prostoru poznatom u doba Plinija Starijeg kao naronitanski konvent. Teško je pretpostaviti da je Oktavijan u periodu 33. god. p.n.e. izvodio neke posebne pohode specijalno samo za neke narode, a da ih nije obuhvatio jedinstvenom borbenom operacijom u kojoj su podčinjeni i Desitijati. Prije 33. god. p.n.e., ovi narodi jednostavno nisu mogli doći na red da ih Oktavijan podčini jer je on 35. god. p.n.e., bio zaokupljen sa Japodima i Segestanima, naredne 34. god. p.n.e., sa Delmatima, pa je logično jedino 33. god. p.n.e., slobodna da se u nju datira i podčinjavanje dobrog dijela ovih od Rima odmetnutih ili potpuno nezavisnih ilirskih naroda. A da bi Oktavijan koji se početkom 33. god. p.n.e., nalazio na delmatskom području mogao doći do npr. sjevernih Parthena on je već ranije morao preći desitijatsko područje.

Ipak, i pored vrlo širokog obujma operacija u periodu 35-33. god. p.n.e., potčinjeni su i uključeni u provincijsku organizaciju samo predjeli dinarskog pojasa i djelomično panonskog bazena (na njegovom jugozapadu). Sjeverna područja u panonskom bazenu su ostala nezavisna još dvije decenije. Vrativši se u Rim, Oktavijan je od plijena zadobijenog u Iliriku dao da se sagradi velika javna knjižnica/biblioteka koju je nazvao u čast svoje sestre "*Octaviana*". Tako je Oktavijan slijedio praksu Azinija Poliona, koji je od plijena zadobijenog u pohod na Ilire 39. god. p.n.e., dao izgraditi prvu javnu biblioteku u Rimu. Tako su čudnom ironijom sudbine ilirski domorodci "zaslužni" za širenje znanja i prosvjete u rimsko-italskom svijetu, i održanje tekovina razvijene mediteranske civilizacije. Pored Oktavijana i spomenutog Statilija Taura, u kampanjama protiv dinarskih, panonskih i alpskih naroda u periodu 35-33. god. p.n.e. učestvovali su kao rimski zapovjednici (tj. njihova imena su ostala zabilježena u vrelima) i M. Vipsanije Agripa (*Marcus Vipsanius Agrippa*),²⁰⁰ Marko Valerije Mesala

²⁰⁰ Po I. Bojanovskom (1988: 31-32; 43), Agripa je samostalno vodio operacije i to na samom početku kampanje na jednom dijelu istočnojadranske obale i njenog zaleđa, i to eliminirajući gusarstvo, podčinjavajući odmetnute narode i pokoravajući nove narode. Međutim izvorna građa, ne daje nikakvu potvrdu za to da je Agripa izvodio operacije koje su rezultirale pokoravanjem npr. Ozuaci, sjevernih Parthena, Dokleta, Naresa, Glindiciona, pa ni samo eliminiranjem gusarstva na istočnojadranskoj obali. Kod Kasija Diona (XLIX, 38, 3) se kaže da je Agripa započeo operacije protiv Delmata, ali iz toga se ne može niti smije izvući zaključak da je Agripa bio taj koji je pokorio čitav niz naroda iz dubljeg istočnojadranskog zaleđa, jer kada bi čitav jedan popis domorodačkih naroda pokorio Agripa na samom početku kampanje, kao što to sugerira Bojanovski, onda bi on ustvari bio tak koji je pacificirao dobar dio Ilirika, i to one dijelove koji su međusobno i udaljeni i teritorijalno nepovezani, što je nelogično. Uostalom Agripa se spominje kao učesnik operacija protiv Japoda, konkretno kod opsade Metuluma (*App. Ill.* 20), znači on je 35. god. p.n.e. bio zajedno sa Oktavijanom što bi značilo da se tada nije nalazio na čelu neke operacije protiv istočnog Jadrana i njegovog zaleđa. Naravno to ne znači da stvarno Agripa nije pokrenuo prve akcije na delmatsko i istočnojadransko područje neposredno pred Oktavijanov pokret na Delmate i da je tom prilikom po-

Korvin (*Marcus Valerius Messala Corvinus*), Fufije Gemina (*Fufius Geminus*), Statilije Taur (*Statilius Taurus*) i Marko Helvije (*Marcus Helvius*), Antistius Vetus, Menodor (bivši oslobođenik Seksta Pompeja), te izvjesni Hiero (možda Tiberije Klaudije Neron, biološki otac budućeg princepsa Tiberija)²⁰¹ i Lutus.²⁰² Oktavijan je u znak pobjede nad Ilirima u Rimu proslavio i trijumf 13. VIII. 29. god. p.n.e. Izgleda da je kampanja 35-33. god. p.n.e., svojim obuhvatom ustvari bila usmjerena u prvom redu ka trajnijem zaposjedanju dinarskog pojasa te nekih strateških točaka (kao što je Segestika) koje bi omogućavale kasniju ekspanziju u pravcu dubine panonskog bazena i srednjeg Podunavlja.²⁰³ I nakon par godina teškog ratovanja Oktavijan i njegovi zapovjednici su uspje-

lučio neke uspjehe. Te akcije su možda bile upravo izvođene na samoj obali i rezultirale su eliminiranjem gusarstva i skoro anarhične situacije na istočnoj strani Jadrana, i Agripina samostalna aktivnost prema "Dalmatincima" (što je vjerojatno pravilno tumačenje Dionovog spominjanja Delmata u podatku XLIX, 38, 3) bi se tako mogla smatrati stvaranjem operativnih preduvjeta za dublji prodor u unutrašnjost koji je trebao izvesti Oktavijan osobno predvodeći vojsku. Uz to, Agripa je 34. i 33. god. p.n.e., proveo načelno u Rimu o čemu svjedoči prilično veliki odjeljak koji je njegovoj aktivnosti u samom gradu posvećen kod Kasija Diona (XLIX, 42-43, 5). Agripa je uostalom za 33. god. p.n.e. bio izabran za edila.

²⁰¹ Šašel Kos, 1999: 260 i fus., 30; Isto, 2005 A: 466

²⁰² Šašel Kos, 1999: 260

²⁰³ U kontekstu zaposjedanja dunavskih granica i središnjeg Balkana potrebno je promatrati i pohod Marka Licinija Krasa 29-28. god. p.n.e. Još uvijek principat nije bio zvanično proglašen (dešavati će se u ovom intermezzo periodu, kada se tek trebala utvrditi načela buduće uprave.), a jedan primjer će vrlo slikovito ukazivati u kojem pravcu će se ubuduće i Rimska država i rimsko svijet kretati. Riječ je o odnosu prema briljantnoj pobjedi Marka Licinija Krasa na središnjem Balkanu. Marko Licinije Kras Mlađi, inače unuk triumvira Licinija Krasa (koji je poginuo kod Kare), je bio konzul za 30. god. p.n.e., (iako ranije nije bio pretor) zajedno sa Oktavijanom. Zanimljivo je da je Kras Mlađi ranije ratovao na strani Seksta Pompeja i Marka Antonija, prije nego što je prešao na stranu Oktavijana. Kao prokonzulsko namjesništvo je dobio Makedoniju. Već po dolasku upetljao se u sukob sa središnje balkanskim narodima sa sjeverne makedonske granice. Povod za taj pohod je bio prelazak Bastarna preko Dunava i zaposjedanje dijela Mezijske (današnja sjeveroistočna Srbija i sjeverna Bugarska), te potčinjavanje Tribala i drugih središnjobalkanskih zajednica. A kada su prešli planinu Hem (današnja planina Balkan u Bugarskoj), i provalili u zemlju tračkih Denteleta (koji su bili ugovor o savezu vezani sa Rimom) Kras Mlađi je odlučio intervenirati u korist slijepog Sitasa, kralja Denteleta. Aktiviranje Krasa i njegove vojske je dovelo do paničnog bjekstva Bastarna. Kras Mlađi je nastavio pohod i prešao je u Meziju, gdje je uspješno vodio osvajanja. Kada su pobijedili Mezi, Kras Mlađi se sa Bastarnima suočio kod rijeke *Ciabr* (današnja Tsibritsa u Bugarskoj). Bastarni su poslali izaslanstvo sa molbom da ih ne proganja dalje, jer oni Rimljanima nisu učinili nikakvu štetu. Kras Mlađi je prevario izaslanstvo odugovlačeći sa odgovorom, a čak ih je i napio vinom kako bi od njih izvukao informacije o planovima Bastarna. Za to vrijeme Kras Mlađi je pregrupio vojsku, povlačeći vojsku dublje u šumu, dok je manji odred vojske kao mamac ostavio ispred te vojne glavnine. Bastarni misleći da je taj izviđački odred rimske vojske usamljen, su napali mamac i ušli dublje u gustu šumu gdje su bili sasječeni. To je bio veliki poraz Bastarna, germanskog naroda koji je dugo vremena ugrožavao Balkanski poluotok. Sam Kras Mlađi je izvojevao jednu veliku pobjedu, jer je osobno ubio bastarnskog vođu Delda, što je vrlo rijedak događaj u rimskoj historiji. Borbeni opremu Delda, bi po starim rimskim običajima, Kras Mlađi trebao posvetiti kao *spolia opima* Jupiteru Feretriju. Kras Mlađi je nastavio sa uništavanjem Bastarna južno od Dunava, i to koristeći i pomoć Rola, kralja Geta. Veliki broj zarobljenika je bio podijeljen među vojnicima. Nakon sloma Bastarna, Kras Mlađi je ponovo posvetio pažnju Mezima, uspjevši da ih potčini koristeći raznorazna sredstva. Kada je došla zima, Kras Mlađi se povratio na prijateljska područja (uz put je stalno bio ugrožavan i napadan od nekih tračkih zajednica), izgleda zadovoljavajući se onim što je postigao prve godine rata. Naredne godine Bastarni, želeći se osvetiti za poraz a smatrajući da ih Mlađi Kras sa svojom vojskom neće ponovo ugrožavati, su ponovo prešli Dunav i napali Sitasa i Den-

li u svojim zamislima stavljaajući pod rimsku vlast uglavnom ono područje koje će za 40-tak godina kasnije postati poznato kao “Gornji Ilirik”, odnosno još kasnije provincija Dalmacija.²⁰⁴ I 27. god. p.n.e. taj rimski Ilirik (*Illyricum*), tada sastavljen uglavnom od dinarskih, i današnjih sjeverno-albanskih oblasti i nekih manjih oblasti, klinova u panonskom bazenu (koji su nakon disolucije Ilirika pripali provinciji Panoniji) Oktavijan je predao Senatu.²⁰⁵

telete. U procjeni su se prevarili, i Kras Mlađi je usiljenim maršem došao do njih, porazio ih i primorao na mir po njegovim uvjetima. Nakon te pobjede, odlučio se osvetiti onim tračkim zajednicama koje su ga uznemiravale za vrijeme zimskog povlačenja. Ne bez teškoća je uspio da porazi neke od tih zajednica kao što su Medi i Serdi, koristeći i zastrašivanje kao što je sjeća ruku zarobljenika. Kras Mlađi je jedino poštudio tračke Odrize, jer su bili povezani sa službom kulta Dioniza i jer su njihovi predstavnici došli do Krasa Mlađeg bez oružja (praktično se predajući). Kras Mlađi je Odrizima čak predao dio teritorija gdje su oni slavili Dioniza, a koji je bio okupiran od tračkih Besa. Kras Mlađi se morao ponovo upustiti u poslove na sjeveru, prema Dunavu, jer je Rol zatražio pomoć Rimljana zbog njegovog sukoba sa Dapiksom, isto kraljem jednog od getskih zajednica. I tu je Kras Mlađi izvojevao pobjedu, prosto uništavajući neprijateljski snage, i na kraju stavivši pod opsadu Dapiksa u jednoj utvrdi. Ipak jedan stanovnik utvrde, koji je znao grčki, je ponudio i izdejstvovao pad utvrde. Dapiks je tom prilikom nastradao, a njegov brat je zarobljen, da bi ga kasnije Kras Mlađi oslobodio. Rimljanin je poveo i uspješnu operaciju protiv velike pećine Ciris, u koju se sklonio veliki broj domorodaca. Kras Mlađi je jednostavno zazidao sve ulaze u pećinu, i tako domorodce primorao glađu na pokoravanje. Ali Kras Mlađi se nije zaustavio, nego je nastavio uspješno potčinjavanje Geta i Mezije i područja Donjeg Dunava. On je npr. napao kraljevstvo Ziraksa, jer je čuo da se u najvažnijoj utvrdi Genukla toga kraljevstva nalaze standardi koje su Bastarni bili oti Gaju Antoniju. Velikim pohodom Krasa Mlađeg, rimski imperij se i teritorijalno pomakao sve do obala Donjeg Dunava, čime je Rim konačno nakon skoro 120 godina na zadovoljavajući način riješio pitanje sjeverne i istočne granice makedonske provincije, koja je bila redovno ugrožavana. I pored briljantnih pobjeda, sa relativno malim vojnim snagama, Marko Licinije Kras nije dobio sve ono što bi u republikansko doba dočekalo jednog tako uspješnog zapovjednika. Oktavijan jednostavno nije želio da uspjeh jednog individualnog zapovjednika, koji nije bio ni član njegove familije niti njegovog neposrednog okruženja, zasjeni njegovu poziciju i njegov prestiž kao vrhovnog vođe rimskog naroda i rimske vojske. Kras Mlađi tako nije primio agnomen *Scythicus* u znak svoje pobjede, a nije primio ni titulu *imperator*, koja se do tada dodjeljivala pobjednicima u ratu. Time je Oktavijan jasno stavio do znanja da on ima ekskluzivno pravo na tu titulu, što će biti i prvi korak ka transformaciji te nekada ad-hoc dodjeljivanog naziva različitim pojedincima u osnovnu vladarsku titulaciju. Ovakvim ponašanjem prema Krasu Mlađem, Oktavijan je naglasio da je on kao vrhovni poglavar cjelokupne vojske taj koji je i vrhovni “uživatelj” pobjeda i uspjeha svojih zapovjednika i namjesnika, makar se uopće ne pojavljivao na bojnopolju ili ugroženoj provinciji. To načelo će uglavnom slijediti i svi budući princepsi i dominusi rimskog imperija. Ipak Kras Mlađi je dobio pravo na trijumfalnu procesiju u Rimu.

O pohodu Marka Licinija Krasa v. jedan vrlo opširan i detaljan opis u *Cass. Dio*, LI, 23, 2-27, 3; Papazoglu, 1969, 316-328; Šašel Kos, 2005 A, 502-505.

²⁰⁴ Svoju pobjedu nad Ilirima (po *Cass. Dio* LI; 21,5) Oktavijan je proslavio prvog dana trijumfa iz 29. god. p.n.e.

²⁰⁵ *Cass. Dio* LIII, 12, 4; Nejasno je koji su to motivi vodili Oktavijana da provinciju Ilirik (koji Kasije Dion u “modernističkom duhu svoga vremena” naziva Δελμάτια) koju je praktično uspostavio nakon teških borbi samo pola desetljeća ranije preda narodu i Senatu, zajedno sa čitavim nizom uglavnom starijih i pacificiranih provincija (v. *Cass. Dio* LIII, 12, 2-3, u kojem on daje karakteristike provincija koje se daju na upravu Senatu, a koje Oktavijanu). Sudeći to Dionovom opisu predaje provincija Senatu, u senatskim provincijama nije bilo legija, znači i u Iliriku što je stvarno teško shvatljivo imajući u vidu karakter te nove, praktično još uvijek u svom većem dijelu nekultivirane provincije i sa otvorenim granicama prema sjeveru (još uvijek praktično nezavisnim Panonima) i istoku. Da je vjerojatno tadašnji Ilirik ostavljen bez respektabilnih legijskih snaga, posredno bi govorio i Dionov podatak LIV, 34, 4, što je s druge strane i relativno razumljivo ako se ima u vidu planiranje i poduzimanje velike i dugotrajne operacije u sjeverozapadnoj Hispaniji 29-19. god. p.n.e. (protiv Kantabra i Astura), sa velikim vojnim angažmanom te demo-

Osvajanja i ratovi 27-9. god. p.n.e.

*Stariji muškarci objavljuju rat, ali je mladost ta koja se mora boriti i umirati.
I to je mladost koja mora naslijediti nepravilne, tugu i trijumfe koji su posljedica rata.*

Herbert Hoover (Herbert Hoover)

Ipak sa 27. god. p.n.e. nije završilo konačno realiziranje rimskih planova vezanih za ilirske zemlje, pošto je jedan dio njih u panonskom pojasu još uvijek bio praktično samostalan. Tako da se sam proces ostvarivanja strateških zamisli Oktavijana Augusta i njegovog bliskog vojnog i političkog okruženja u dinarskim i panonskim zemljama ostvarivao kroz više sukcesivnih faza koje su predvodili osobno Oktavijan, Agripa i na kraju Tiberije. Posljednja dvojica su na sebe preuzela zadatak da nakon 27. god. p.n.e. i to od sredine naredne dekade pokrenu te nove velike borbene kampanje na širem ilirskom području, poglavito prema još uvijek nezauzetim panonskim oblastima.

Pored toga, rimsko područje na Balkanu i dalje je bilo izloženo i napadima sa vanjske strane granice. Međutim izgleda da je i Augustova uvjerenost u pacificiranost potčinjenih ilirskih zemalja koje je on pobijedio, pokorio i djelotvorno uključio u funkcionalni i održivi provincijski sustav, bila pogrešna jer je i na dinarskom i delmatskom prostoru u pretposljednjoj dekadi stare ere došlo do više pobuna. U ovom periodu, do konačnog postavljanja vanjske granice i rimskog imperija i provincije Ilirik na Dunav, bi se miješala nekada sva tri navedena elementa: rimski prodori u panonskom bazenu, vanjski eksurski i unutarnje pobune.

Po Kasiju Dionu,²⁰⁶ Norici i Panoni su 16. god. p.n.e. provalili u Istru, s tim da je su ovi prvospomenuti i zaustavljeni od strane trupa pod komandom Publija Silija Nerve²⁰⁷ (konzul *ordinarius* 20. god. p.n.e), prokonzula provincije Ilirik, i njemu subordiniranih zapovjednika. Norici su bili prisiljeni na ponovni sporazum i potčinjenost. U ovom periodu u Makedoniju su provalili Denteleti i Skordisci, a borbe su vođene i sa Besima i Sarmatima.²⁰⁸ Isto po Kasiju Dionu 16. god. p.n.e. u “Δελμάπια” je došlo do manje pobune koja je brzo ugušena. U ovom pogledu je nejasno da li je ova Dionova “Δελμάπια” podrazumijevala dalmatinsko, u njegovo vrijeme provincijsko područje ili narodnosni

bilizacija vojnika nakon završetka građanskih ratova. A poslije Hispanije uslijedilo je pacificiranje alpskih naroda, tako da su ilirske zemlje ponovo na red došle tek nakon i završetka ovih operacija.

²⁰⁶ Cass. Dio, LIV, 20, 1-3

²⁰⁷ O P. Siliju v. Smith W., 1867, III: 825; PIR, 1897/1898, III: 245-246; PWRE, 1927, III A. 1, col. 92-95

²⁰⁸ Po Mócsy (1974, 34), Skordisci iz pretposljednje dekade stare ere, predstavljaju plaćenike, čija je usluga na prodaju.

prostor Delmata. Iz smisla teksta moguće je i pretpostaviti da je Dion imao u vidu dalmatinsko, provincijsko područje, što je onda značilo da su pobunu mogli dići i neki drugi ilirski narodi koji su se za vrijeme kampanje 35-33. god. p.n.e. našli podčinjeni i uključeni u provinciju Ilirik, a čija su područja nakon disolucije Ilirika pripadala provinciji Dalmaciji.²⁰⁹ Ovu pobunu je ugušio tadašnji prokonzul provincije Ilirik Publije Silije Nerva.

Na početku istoga odjeljka u kojem se govori o napadu Norika i Panona na Istru, kao i o pobuni u provinciji Ilirik, P. Silije se pojavljuje vezano za borbe sa izvjesnim alpskim narodima Kamunima (*Camunni*) i Venijima/Venonetima (*Venii/Vennonetes*). Po Kasiju Dionu P. Silije ih je pobijedio i potčinio rimskoj vlasti. Sudeći po ovim podacima Kasija Diona izgleda da je P. Silije više angažiran na sjeveroistočnim granicama Italije, nego u samom Iliriku. Ipak je znakovito da Kasije Dion već u sljedećoj rečenici spominje ustanak u Dalmaciji, koji bi se desio 16. god. p.n.e., i koji je bio brzo ugušen. To jasno pokazuje da postoji određena veza između svih navedenih dešavanja iz 16. god. p.n.e. i P. Silija, koji je morao imati takva ovlaštenja da je mogao da sa vojskom intervenira. Tada su u Makedoniju provalili i Denteleti i Skordisci, a borbe su vođene i sa Besima i Sarmatima.²¹⁰ Pobuna u "Dalmaciji" je bila vjerojatno motivirana ili uvjetovana i upadom Norika i Panona, te rimskim borbama sa njima, a možda i uzburkanošću na cjelokupnoj vanjskoj liniji rimskog imperija na jugoistoku Europe. Kako izgleda pobuna se nije uspjela razviti i zahvatiti šire područje, uslijed čega je i lokalizirana i ugušena vrlo brzo. Nepoznato je gdje je izbila, zašto i ko ju je predvodio, te kako se odvijala i na koji način i sa kojim snagama je ugušena.

Odlučna kampanja u panonskom bazenu u pravcu srednjeg Dunava intenzivirala se nakon pokoravanja oblasti koje leže na istočnim Alpima i gornjem Dunavu. Upad iz nezavisne Panonije²¹¹ na rimsko područje koji se desio 16. god. p.n.e. je samo ukazivao

²⁰⁹ Kasije Dion u konkretnom slučaju misli na provinciju Ilirik iz 16. god. n.e., koja obuhvata primarno dinarski pojas. Kada govori o cjelovitoj provinciji Ilirik sa prijelaza dviju era on koristi izraz "Dalmacija i Panonija". Nejasno je da li se Dionova "Δελματία" odnosi na ono područje koje će u u njegovo vrijeme (kraj II. i prve decenije III. st. n.e.) biti poznato kao provincija Dalmacija ili je riječ o zemlji Delmata. Inače za razliku od našeg jezika, koji poznaje distinkciju između "delmatskog/dalmatskog" i "dalmatinskog", toga nema u latinskom i grčkom jeziku pa se u njima pod jednim pojmom krije sadržina i za "delmatsko" i za "dalmatinsko". O odnosu Kasija Diona prema imenu provincije Ilirik i distinkciji između termina "dalmatinski" i "delmatski" v. Mesihović, 2007 A: 266; 268, fus. 65; 269, fus. 66; 270, fus. 69; 271-272, fus. 70.

²¹⁰ Cass. Dio, LIV, 20, 3

²¹¹ Na ovom mjestu je potrebno da se i pozabavi pitanjem eventualne podčinjenosti ilirskih Panona i prije Tiberijevog ratovanja 12-9. god. p.n.e. Npr. za Bojanovskog (1988, 48-49) ratovanja Panona su bile pobune, što bi impliciralo da su se oni već nalazili pod rimskom, bar formalnom vrhovnom, vlašću. Međutim iz smisla tekstova antičkih vrela koji opisuju rimsko ratovanje u panonskom bazenu u periodu 16-9. god. p.n.e. jasno je da su Panoni nezavisni prije nego što ih je Tiberije pobijedio, pokorio i uključio u provinciju Ilirik. Takav stav ima i smisao teksta Mócsy (1974, 34) kada govori o zbivanjima 13-9. god. p.n.e. u panonskom području. Da se Panoni nisu u trenutku prebacivanja Ilirika u carsku nadležnost, još uvijek nalazili u okvirima spomenute provincije, dokazuje i sam Dion kada kaže da je Delmavtia (u ovom slučaju

na problem sjeverne granice. Borbe sa Panonima, i to uspješne ako je vjerovati antičkim vrelima, vođene su i 14. god. p.n.e. (*Cass. Dio* LIV, 24, 3) i 13/12. god. p.n.e. u kojem je pokretom protiv Panona direktno zapovijedao Agripa (*Vell.* II, XCVI, 2; možda *Flor.* II, 24; *Cass. Dio* LIV, 28, 1). Sudeći po Dionu, tada do borbi nije ni došlo, jer su se Panoni uplašili i odustali od svojih planova. Po Dionu (LIV, 31, 2). Nakon Agripine smrti, Panoni su se ponovo digli na oružje, radi čega je August Tiberiju (sinu Augustove tadašnje supruge Livije iz njenog prvog braka) predao i njegovo zapovjedništvo u ratu sa Panonima. I tako je 12. god. p.n.e. Tiberije sa značajnom vojnom silom započeo konačni obračun sa nezavisnim panonskim narodima južno od Dunava. U toku ovog panonskog rata trupe Rimske države su napredovale istočno duž dolina Save i Drave, nanoseći veliku i materijalnu i biološku štetu domorodcima.²¹² Tiberiju su pomoć protiv Panona pružali

sasvim je jasno riječ o tadašnjem Iliriku, a ne samo o području Delmata) predpočinjena direktnoj upravi princepsa i zbog opasnosti zbog susjednih Panona, čija nepomirljiva neprijateljska aktivnost izgleda ima utjecaja na već formirane ilirske peregrinske *civitates*. Indikativno je i kada Dion govori o borbama sa Panonima i Noricima 16. god. p.n.e., koji su zajednički provalili u Istru, da izričito spominje da su Publije Silije i njegovi hijerarhijski podčinjeni zapovjednici nanijeli poraz samo Noricima, koji su uslijed toga bili i podčinjeni (*Cass. Dio*, LIV, 20, 2-3). Izgleda da tom prilikom ista sudbina nije zadesila Panone, čak ni one koji su učestvovali u prodoru do Istre. U ovom slučaju vjerojatno je riječ da su se pojedine panonske zajednice uključile u borbe na alpskom području kao saveznici Norika i protivnici Rima i da je tada primarni vojni angažman Rimljana ipak bio usmjeren na alpsko područje, u konkretnom slučaju norički prostor i njegovu pacifikaciju a ne na još uvijek potpuno nezavisni dio panonskog bazena. Osim toga, dok nešto ranije govori (LIII, 12) o raspodjeli provincija 27. god. p.n.e. Kasije Dion nigdje ne spominje izraz Panonija, već samo *Δελματία*, što možda čini jer još uvijek u Ilirik nisu bile uključene panonske zemlje, dok bi u suprotnom on vjerojatno upotrijebio izraz "Dalmacija i Panonija", što općenito koristi kada želi da naglasi postojanje jedinstvene ilirske provincije npr. u slučaju opisa početka ustanka 6. god. n.e. (LV, 29, 1). A i uključivanje tek pokorenih panonskih zemalja u strukturu provincije Ilirik je sigurno imalo izvjesnu ulogu, u činjenici da ova provincija ostane carska, jer je nakon uključivanja panonskog svijeta prisustvo većih legijskih snaga bilo neophodno. Sve izloženo potvrđuje stav da dobar dio ilirsko-panonskih naroda i njihovih političkih jedinica do Tiberijevih pobjeda nisu bili uključeni u sustav i strukturu provincije Ilirik. I tek su u razdoblju 12-9. god. p.n.e. panonske zemlje bar svojim većim dijelom jednostavno nakon svoga pokoravanja bile inkorporirane u sastav provincije Ilirik i njenu upravno-administrativnu i teritorijalnu šemu i odgovarajući ustroj, a političke jedinice Panona transformirane u peregrinske *civitates*. To je praktično značilo da je dezitijatska *civitas* bila granična zona Imperije nešto duže od dvije dekade, što je sigurno nosilo neke posljedice i za njen društveno-politički i opći kulturni razvitak

²¹² Sam Tiberije se izgleda više bio orijentirao na pacificiranje Donje Panonije, što dokazuju činjenica o primjetnom učešću Skordiska (i to na rimskoj strani) u borbama i činjenica da je za vrijeme relativno kratkotrajne delmatske pobune Tiberije mogao da, po Kasiju Dionu, vodi sinkronizirane borbe sa oba protivnika. Osim toga pisana vrela detektiraju poimenično i pojedine panonske narode koji vode rat sa trupama kojima je zapovjednik Tiberije, i to Breuke (*Svet. Tib.* 9) i Amantine (*Ruf. Fest.* VII, 6) koji su bili situirani upravo u Donjoj Panoniji. Glavni domorodački vojvoda u borbama u toku ove kampanje bio je vjerojatno Baton Breučki (Mócsy, 1974, 34). U ovom ratu borbe nisu vođene samo sjeverno od Save nego i duboko i na jug, sve u oblastima koje su pripadale Breucima, znači na sjeveroistočnom bosanskom području, koje pokazuje brdoviti zemljopisni karakter u odnosu na paralelne prekosavske oblast i tako ujedno pruža i veće mogućnosti za dugotrajniji i uspješniji otpor. Potrebno je ipak napomenuti da Festusovo imenovanje Batona za vođu otpora u ratu 12-9. god. p.n.e. F. Papazoglu (1969, 263) relativizira ("...nije sigurno da Fest ne meša, možda, panonski rat s panonskim ustankom"), za razliku od Bojanovskog 1988, 49 (...je već tada – misli se na rat 12-9. god. p.n.e. – značajnu ulogu imao Baton Breučki). Iako nije izričito navedeno ime "Baton Breučki" ili nešto slično, moguće je da Fest kada spominje "Bathona",

i Skordisci, koji su po Kasiju Dionu bili panonski susjedi i sličnom borbenom opremom opremljeni.²¹³ Rat je bio prilično ogorčen, a glavni otpor su pružili Breuci i Amantini u istočnom dijelu Donje Panonije.

Kako bi slomili otpor i primorali Panone na mir, Rimljani su zarobili veliki broj panonskih muškaraca u vojničkoj dobi i prodali ih u ropstvo daleko van Panonije.²¹⁴ Veliku ulogu u borbama tih godina na srednjem Dunavu, i to konkretno protiv Dačana i njihovih plaćenika Bastarna, imao je i Marko Vinicije.²¹⁵ Ova kampanja je trajala u periodu (sa redovnim Tiberijevim odsustvima) i sudeći po Dionu, u nizu sukcesivnih Tiberijevih pohoda i boravaka u Panoniji u periodu od 12. do 9. god. p.n.e.²¹⁶ I za te tri godine je Tiberije Klaudije Neron, tada još uvijek u porodičnoj Augustovoj kombinatorici samo sin Livije iz njenog prvog braka i od 11. god. p.n.e. novi muž jedine Augustove kćerke Julije uspio da nametne rimsku vrhovnu vlast čitavom nizu naroda iz panonskog bazena, pretvarajući ih u peregrinske *civitates*.²¹⁷

koji je po njemu "kralj Panona" (*Bathone Panonniae rege...*) u panonskom ratu 12-9. god. p.n.e., misli na onoga Batona iz naroda Breuka koji je desetljeće i po kasnije postao jedan od dvojice vrhovnih ustaničkih vojvoda. Tome potvrdu daje i to da se Breuci navode kao jedan od dva naroda koji se poimenično spominju i koji ratuju protiv Rimljana koje predvodi Tiberije u ratu 12-9. god. p.n.e. (*Svet. Tib. 9*). To implicira da su oni bili jedna (ako ne i glavna) od otpornih snaga nadiranj u Rimljana u periodu 12-9. god. p.n.e., te bi vjerojatno dali i vrhovnog zapovjednika. Uostalom Breuci su izgleda u posljednjim desetljećima stare ere bili bitan narodnosni i politički fenomen u panonskim, a posebno u donjopanonskim oblastima, a i rat 12-9. god. p.n.e. se najviše vodio u Donjoj Panoniji, konkretno istočnoj Slavoniji i sjeveroistočnoj Bosni. Ali, opet s druge strane ne bi trebalo odbaciti ni mogućnost da je Rufije Fest kada je govorio o pokoravanju Panonije mislio ipak na predaju Batona Breučkog u ljeto 8. god. n.e., odnosno na panonsku fazu ustanka od 6. do 9. god. n.e. Slična nedoumica je vezana i za podatak Frontina II, I, 15"gdje se govori o ratnom lukavstvu Tiberija, jer nije baš jasno na koji se rat odnosi ili na onaj iz 12-9. god. p.n.e. ili na Ilirski ustanak od 6. do 9. god. n.e.

²¹³ Cass. Dio LIV, 31, 3. O odnosima Skordiska i Rimljana v. Papazoglu, 1969, 218-264, a o pokoravanju Skordiska od strane Rimljana v. Papazoglu, 1969, 261-264.

²¹⁴ Cass. Dio LIV, 2-4

²¹⁵ O M. Viniciju i njegovom pohodu v. Mócsy, 1974, 35-36 (i uopće za opis osvajanja Panonije Isto, 1974, 34-37). Riječ je o djedu Marka Vinicija kojem je Velej Paterkul posvetio svoju Rimsku povijest. Po Veleju rat sa Panonima je započeo Agripa za vrijeme konzulata spomenutog Marka Vinicija, koji je bio konzul sufektus za 19. god. p.n.e.! To bi značilo da je sukobljavanje sa panonskim narodima započelo mnogo ranije, ali je tek kampanja 12-9. god. p.n.e. u kojoj je vrhovno zapovjedništvo imao Tiberije, bila onaj odlučujući rimski pokret u kojem je nakon teških borbi, poduzimanja odlučnih poteza ali i represivnih mjera, i svijet Panona podčinjen rimskoj državnjoj i provincijskoj upravi. Inače Velej Paterkul ima određenih kronoloških nejasnoća u svome djelu koje se upravo tiču ratovanja Oktavijana sa dalmatinskim narodima, pa tako izgleda da on stavlja njegovu ilirsku i dalmatinsku kampanju prije bitke kod Nauloha, pobjede nad Sekstom Pompejem i povlačenja Lepida što ne odgovara stvarnom stanju stvari (II, LXXVIII, 2). Ali pošto na drugom mjestu (II, XC, 1), koje se nalazi iza govora i o Akciju i zavjeri Lepidovog sina, navodi da je Dalmacija nakon 120 godina konačno podčinjena, izgleda da Velej nije baš dobro obratio pažnju na Oktavijanovu kampanju i da joj je prišao nedosljedno i površno sa kronološkim pogreškama, a možda nije ni raspolagao sa odgovarajućom izvornom građom za konkretnu problematiku.

²¹⁶ O Tiberijevom ratovanju u Panoniji v. Vell. II, XCVI; Svet. Tib. 9; Cass. Dio LIV, 31, 2-4; 34, 3-4; LV, 2, 4; Ruf. Fest. VII, 5; Eutr. VII, IX; Sex. Aur. Vic. epi. I, 7; Wilkes, 2001, 220

²¹⁷ Međutim nejasno je da li su u toku ove kampanje Rimljani uspjeli uspostaviti granicu na srednjem Dunavu ili su pojedine oblasti južno i zapadno od Dunava još uvijek uspijevale očuvati svoju samostalnost. Ono što

Zbog pobjeda u panonskom ratu Senat je Tiberiju izglasao trijumf, ali je tu odluku August derogirao i umjesto toga nagradio ga je trijumfalnim ukrasima.

Kako izgleda panonska faza osvajanja koju je aktivno provodio Tiberije korespondirala je sa pobjedonosnom aktivnošću Tiberijeveg mlađeg brata Nerona Klaudija Druza (oca Germanika i budućeg princepsa Klaudija) u prekorajnskoj Germaniji koja se isto odvijala od 12-9. god. p.n.e. Zbog navedenog se može pretpostaviti da su ova dva Livijina sina iz prvog braka, vodila sinkronizirane operacije koje su imale za cilj ostvarivanje jedinstvene strateške zamisli granica na liniji Elba-Dunav, odnosno da su predvodili dva osnovna kraka rimskog nadiranja kojim se trebala osigurati navedena pozicija.

U vrijeme kampanja trupa pod Tiberijevom komandom u panonskom bazenu, došlo je i do izliva nezadovoljstva i pobuna na prostoru Ilirika koji je već bio uklopljen u provincijsku organizaciju. Najznačajnija je bila buna iz 12/11. god. p.n.e. kada su se pobunili Delmati.²¹⁸

je sigurno jeste da su u toku ove kampanje rimskoj vlasti sigurno podvlašteni narodi do rijeke Drave. Ipak iz činjenice da je Marko Vinicije 10. god. p.n.e. operišući iz Karnuntuma pobijedio Dačane i čak prešao Dunav, realno je pretpostaviti da su Rimljani uspjeli snažnije izbiti na srednji Dunav. Nejasno je u koji period Augustove vladavine smjestiti i pohod drugog rimskog zapovjednika Lentula protiv Dačana i Sarmata, jer je Flor (II, XXVIII-XXIX) koji je jedino vrelo za ovaj pohod prilično neodređen po pitanju njegovog datiranja (o tome v. i Mócsy, 1974, 36; 39). Sudeći po Floru, Lentulove trupe su tom prilikom prešle Dunav, pa bi u tome slučaju tada i vanjska granica bila na srednjem Dunavu. Da su Rimljani izbili na srednji Dunav i tamo uspostavili granicu može se naslutiti i iz Augustovih *Res Gestae* (V, 30) i još jednog Florovog podatka (II, XXXIV) u kome se kaže da je za Augusta podčinjeno kompletno područje od Rajne do Dunava. Osim toga i kada Tiberije pokreće ofenzivu na Markomaniju 6 god. n.e. on kreće iz baza na srednjem Dunavu što ukazuje da je Dunav tada bio na liniji dometa rimskih snaga, odnosno da su do te godine Rimljani uspostavili jasnu granicu na srednjem Dunavu (bez obzira da li je riječ o vazalnom kraljevstvu kao što je bio tada Norik ili o direktno podčinjenim oblastima), jer bi u suprotnom bilo nelogično očekivati da se sa srednjeg Dunava pokreće jedna transdanubijska operacija strateškog karaktera a da ostane nezaузeto područje do srednjeg Dunava sa njegove južne i zapadne strane, tako da teorija E. Tótha, 1977 o osvajanju Panonije do sredine I. st. n.e., otpada. S druge strane, međutim činjenica da su se, nakon 9. god. n.e. panonske legije nalazile stacionirane u unutrašnjosti provincije (XV legija u Emoni, od 14. god. n.e. u Karnuntumu; VIII legija *Augusta* u Poetovio i IX. *Hispana* u Siskiji; *Tac. Ann.* I, 23; 30; Bojanovski, 1988, 60; 355; Sanader, 2003 A, 465-466 – smatramo da je u slučaju spominjanja legio XIII *Hispana* u radu umjesto pravilno VIII *Hispana*, riječ vjerojatno o štamparskoj grešci – Buzov, 2005, 132; Mesihović, 2016), kao da pomalo relativizira to postojanje rimske granice na Dunavu i početkom I. st. n.e. Zanimljivo je u tome kontekstu imati u vidu i riječi samih panonskih legionara koji su se pobunili u ljetnom taborištu početkom vladavine Tiberije 14. god. n.e., po kome "...on (misli se na panonskog legionara op. a.) među divljim narodima, vidi iz svoga šatora neprijatelja" *Tac. Ann.* I, 17. Ipak ove podatke ne bi trebalo tumačiti bukvalno da se vanjska državna granica nalazila negdje južno i zapadno od srednjeg Dunava, jer su i sami Panoni, većinom tek smireni prije par godina u očima tamo stacioniranih legionara još uvijek bili nepouzdan i neprijateljski element, a garnizoni su morali upravo zbog toga nepovjerenja da budu stacionirani u dubljoj unutrašnjosti, kao uostalom i u slučaju druge ilirske provincije-Dalmacije, gdje su dvije legije bile prilično duboko unutar provincijske teritorije. Uz sve izrečeno, pisana vrela koja opisuju ustanak 6-9. god. n.e. ne naglašavaju da su ustanici imali vezu sa "vanjskim svijetom", što bi morao biti slučaj da je granica bila na Dravi, a ne na Dunavu. Osim toga Drava je i poprište žestokih borbi između ustanika i Rimljana i to na samom početku rata 6. god. n.e. pa je logično pretpostaviti da je i njeno područje već bilo uključeno u provincijski sustav Ilirika.

²¹⁸ *Liv. periochae*, 141; *Svet. Tib.* 9; *Cass. Dio* LIV, 34, 3-4; Bojanovski, 1988, 48-49. Što se tiče drugog ustanka iz 12/11. god. p.n.e. i Livijevih *Dalmatas*, Svetonijevih *Dalmatas* i Dionovih "Δελμάτας" stvari

Tom prilikom su pobunjenici zauzeli i Salonu.²¹⁹ Možda je izbijanje ove pobune bilo na neki način povezano i sa započinjanjem Tiberijevih operacija u panonskom bazenu. Kako bi se ugušila pobuna, Tiberije je morao da sa svoji trupama vodi naizmjenične borbe i u panonskom bazenu i na pobunjenom području. Imperijalne trupe su uspjele da ovaj ustanak relativno brzo i lako uguše, iako se djelomično podudaraao i sa borbama u Panoniji. Iako je i ova pobuna brzo ugušena ona je uvjetovala prebacivanje Ilirika 11. god. p.n.e. iz senatske u carsku nadležnost.²²⁰ Po Kasiju Dionu (LIV, 36, 2-3), i 10. god. p.n.e. došlo je, zbog upornog zahtijevanja poreza, do nove pobune “Δελμάται”, ali ni ovdje nije jasno da li je riječ o Delmatima ili Dalmatincima u općem smislu. Ovaj drugi ustanak je izgleda nastojao i da iskoristi odsustvo Tiberija (koji je tada zajedno sa Augustom boravio u Galiji) iz ilirskih zemalja i upad Dačana.²²¹

stoje malo jasnije. Pošto je u toku ovog ustanka, zauzeta i Salona, to bi onda primarno govorilo o oružanoj pobuni Delmata, iako možda ne bi trebalo isključiti ni učešće drugih dalmatinskih naroda u njemu. Najviše zbog Dionovog spominjanja naizmjeničnih borbi za vrijeme 12/11. god. p.n.e. koje Tiberije vodi i sa Panonima i sa Delmatima možda su u ovoj pobuni učestvovali i neke domorodačke skupine bliže panonskom prostoru. Sasvim je realno pretpostaviti i da su bilo u sva tri ili samo u nekim od ovih protu-rimskih pokreta možda izvjesni doprinos dali i Dezitijati, ali zbog siromaštva podataka o ovim ustaničkim pokretima u Dionovoj *Delmatia* i njihovoj totalnoj fragmentarnosti, ova pretpostavka ostaje u sferi špekulacija. Naravno s druge strane moguće je da i Dezitijati nisu učestvovali u ovim pokretima i da su bili lojalni državnoj i provincijskoj vlasti.

²¹⁹ Stipčević, 1974, 67

²²⁰ *Cass. Dio* LIII, 12, 7-8; LIV, 34, 4; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988, 94; Senatu su u zamjenu za Ilirik predale provincije Kipar i Narbonska Galija.

²²¹ Moguće je pretpostaviti da su se i pod ovim Dionovim “Δελμάται” možda ipak podrazumijevali neki drugi ilirski narodi dinarskog pojasa, a ne samo Delmati, koji su nesumnjivo vodili ustanak iz 12. god. p.n.e. Kako se može naslutiti iz čitavog Dionovog teksta, pogotovu kada govori o periodu nakon kampanje 35-33. god. p.n.e., Dion uopće ne pravi nikakvu distinkciju u upotrebi delmatskog imena, tako da je teško shvatiti kada se “delmatsko” ime odnosi na Delmate, kao zaseban narod, a kada na Dalmatince, Ilire provincije Dalmacije, kojoj je on sam bio namjesnik. Upravo ta činjenica da je on bio namjesnik Dalmacije je dodatno doprinijela toj Dionovoj pojmovno-sadržajnoj konfuziji vezanoj za upotrebu delmatskog imena nakon kraja kampanje 35-33. god. p.n.e. Dion je jednostavno smatrao shodnim da sve ono što se desilo na prostoru na kojem je on bio namjesnik za vrijeme postojanja jedinstvene provincije Ilirik nazove dalmatinskim, što se najbolje može vidjeti prilikom njegovog opisa rata 6-9. god. n.e. jer su za njega i Dezitijati “Delmati”. U slučaju npr. ustanka 6-9. god. n.e. svo Dionovo spominjanje “delmatskog” imena potrebno je shvatiti u kontekstu podrazumijevanja onog što bismo determinirali sadržinom “dalmatinsko” ili preciznije rečeno onog što pripada dinarskom dijelu ilirskog kompleksa i ustaničke mase. Dion ustvari stvara svoje djelo kada se termin “*Dalmatia*” već afirmirao za cjelokupno područje provincije kojom je on upravljao, pa ga je on u tom smislu i prihvatao, tj. vrlo je lako moguće pretpostaviti da je on upotrebljavajući termin “delmatski” ustvari podrazumijevao i sve ono što pripada prostorima kasnije provincije Dalmacije. Sa druge strane sigurno je u izvornoj građi dolazio i do podataka koji su spominjali prave narodnosne Delmate. Međutim on, na našu veliku žalost, ni na jednom mjestu ne pravi nikakvu distinkciju između Delmata i “Dalmatinaca” (koju naš jezik koristi ali koju nažalost ne koriste ni latinski ni grčki jezik na kojima su pisani izvorni tekstovi) i za obje sadržine (Delmati su samo dio onoga “dalmatinskog”) koristi izvedenice iz pojma Delmavtia. I tako da na npr. ne navodi izričito za Batona da je Dezitijat, stekli bismo potpuno pogrešno uvjerenje da su Delmate bili ti koji su predvodili ustanak 6-9. god. p.n.e. I upravo tu leži jedan od većih problema koji proizilaze iz djela Kasija Diona i da bi se “delmatsko” ime, koje on koristi, razlučilo na Delmate i Dalmatince potrebno je i promatrati sam tekst, i njegov smisao i izvršiti njegovu prilično detaljnu analizu. Osim toga sudeći po samome tekstu Kasija

Nakon Tiberijevog pokoravanja i Panonije, posebno onog pojasa između Drave i Save, koji je direktno naslonjen na one ilirske oblasti koje su oko dvije dekade ranije uključene u provinciju Ilirik, prestalo je i podizanje pobuna delmatskog i uopće dalmatinskog stanovništva. Upadljivo je da su sve tri ove pobune bile u periodima žešćih okršaja sa Panonima (u periodu 16-10. god. p.n.e.), što bi sugeriralo da su ranije podčinjeni Iliri nastojali da iskoriste borbe na tadašnjim sjevernim granicama Ilirika. U narednih nešto više od 15 godina provincijom Ilirik koja je obuhvaćala odsada i dijelove panonskih zemalja vladalo je relativno zatišje i Rimljanima se moglo činiti da su uspjeli konačno pacificirati nemirne ilirske i gorštacke i ravničare. A i izgleda da je nakon neuspjeha Panona da očuvaju samostalnost i kada se i državna i provincijska granica pomakla daleko prema sjeveru, i kod dinarskih Ilira zavladao stvarno mirenje sa rimskom vrhovnom vlašću i gubljenjem nezavisnosti. I od tada su samo moguće zloupotrebe i ugrožavanje njihovih uspostavljenih pozicija i prava u okvirima Rimske države i Provincije i povećavanje obaveza, a ne neka želja za slobodom i povratkom samostalnosti, mogli natjerati domorodačke zajednice da se ponovo prihvate oružja. U tome mirnom razdoblju, tekovine antičke mediteranske kulture su u većoj mjeri uspjele ući u svijet dinarskog pojasa i panonskog bazena i čak da budu prijemčive za domorodačko stanovništvo. Ali višedesetljetna rimska uprava je domorodačkom življi Provincije donijela i neke nove posljedice koje Rimljani nisu očekivali, a to je njegovo međusobno zbližavanje.

Diona provincija Dalmacija iz njegovog doba za njega predstavlja stvarnog, kontinuiranog nasljednika provincije Ilirik i iz perioda prije zaposjedanja i panonskih naroda, zbog čega je uostalom, najvjerojatnije i naziva *Δελμάτια* (usporediti *Cass. Dio* LIII, 12, 4-8). A da je jedinstvena provincija ipak nosila zvaničan naziv Ilirik, a ne *Δελμάτια* i da je od pokoravanja Panona do kraja rata 6-9. god. n.e. predstavljala jednu veliku cjelinu od Jadrana do Dunava potvrđuje Plinije Stariji (VII, 149) kada oblast u kojoj je za vrijeme Augustove starosti izbila velika pobuna precizno imenuje kao Ilirik, iako u njegovo doba već postoje dvije zasebne ilirske provincije kojih je on itekako svjestan. Plinije Stariji se u svojoj kratkoj biografiji Oktavijana Augusta služio zvaničnim dokumentima koji su se odnosili na dato razdoblje, pa je onda i termine i nazive iz tih dokumenata samo kompilirao, dok je Kasije Dion termine i nazive koje je nalazio u svojoj izvornoj građi u pojedinim slučajevima i modernizirao u skladu sa svojim vremenom. I u slučaju upotrebe termina Panonija Dion se slično ponaša, jer on kada govori o Panoniji, ima u vidu prostore dvije panonske provincije koje postoje u njegovo doba (jednom je i on sam upravljao), iako su pojedini dijelovi toga panonskog prostora (npr. Siskija i njena okolina) već u toku kampanje 35-33. god. p.n.e. pokoreni i nalazili su se i prije 12. god. p.n.e. u sastavu provincije Ilirik.

Kod F. Papazoglu (1969, 264) se navodi da je i 9. i 8. god. p.n.e., dolazilo do "...ustanaka Panonaca i Dalmata...", što se vjerovatno zasniva na podatku Kasije Diona LV, 2, 4, koji se nalazi u dijelu teksta posvećenom 9 god. p.n.e. Međutim, da je riječ o retrospektivnom Dionovom odnosu prema ovom podatku, koji pripada ranijim godinama jasno stavlja do znanja i sam pisac, kada kaže da je dok je njegov brat Druz bio još uvijek živ (umro nesretnim slučajem 9. god. p.n.e.) Tiberije savladao Delmate (Dalmatince?) i Panone.

***Položaj i status domorodačkih zajednica u jedinstvenoj provinciji
Ilirik (do izbijanja ustanka 6. god. n.e.)***

Dva najmoćnija ratnika su strpljenje i vrijeme.

Lav Tolstoj (Лев Толстой)

Kao i ostali domorodački narodi širom rimskog provincijalnog domena, peregrini Ilirika (Delmati, Japodi, Mezeji, Dezitijati, Naresi, Pirusti, Breuci, Oserijati, Dicioni, Deuri, Dindari, Ardijejci, Daorsi, Deretini, Melkumani, Glindicioni, Sikuloti, Jasi, Andizeti, Amantini, ... itd...) su bili organizirani na osnovu autonomnih, narodnosnih političkih jedinica (peregrinskih *civitates*) u koje su pretvorene njihove ranije samostalne politije. Rimska Država kao legalistička tvorevina je svoje odnose prema peregrinskim *civitates* regulirala na osnovi načela kojima su bili utvrđeni međusobni odnos, prava i obaveze, a ne ad-hoc kombinacija. Zavisno od niza činilaca (vrijeme i način podčinjavanja, razine povjerenja, odrednica ugovora koji je svaka od podčinjenih domorodačkih zajednica imala sa rimskom državom, veličine rimsko-italske kolonizacije, upliva grčko-rimske kulture i razina i oblika njene prihvaćenosti među domorodačkim stanovništvom, saobraćajne povezanosti i uopće zemljopisnih odlika, stupnja urbanizacije i sl.) odražavala se i razina prisutnosti rimske vlasti i prihvaćenosti autoriteta rimske države i njenih institucija i zakona među ilirskim i dalmatinskim i panonskim zajednicama. Svaka domorodačka politička zajednica koja je ušla pod ingerencije Rimske države i provincije Ilirik uživala je izvjesna prava i imala određene obaveze u odnosu na državu u cjelinu i provinciju.²²² Iz stupnja i veličine tih prava i obaveza, mjeri se i razina samostalnosti koje su domorodački politički entiteti, uspostavom rimske vlasti, pretvoreni u peregrinske *civitates*, imali prije izbijanja ustanka 6. god. n.e.

Prilikom reguliranja odnosa sa pokorenim, podčinjenim i pobijeđenim narodnosnim zajednicama koje su morale imati političku formu i tradiciju (tj. bile su politije), Rimljani su se i u ovo prvo vrijeme samostalne vladavine Oktavijana Augusta rukovodili starim načelima i šablonima primjenjivanim još u vrijeme Republike prema svim onim politijama koje su ulazile u sastav ne samo rimskih provincija, nego i uopće pod kišobran rimskog imperija. Formalno gledajući svaka od tih epihorskih zajednica, ovdje predstavljenih u obliku prepoznatljivih i funkcionalnih politija, sa Rimskom državom

²²² O Augustovom načelnom odnosu prema potčinjenim i savezničkim zajednicama v. Cass. Dio LIV, 9, 1-2. Po Dionu, prema potčinjenim zajednicama August se odnosio prema "običajima" Rimljana, ali je i dozvoljavao savezničkim narodima da budu upravljani po njihovom tradicionalnom maniru.

(odnosno sa njenim predstavnicima) je sklapala poseban ugovor kojim se regulirao njen položaj i status i unutar Rimske države i provincije Ilirik. Potvrdu o postojanju i sklapanju tih ugovora daje i Apijan u svojoj Ilirskoj knjizi, kada spominje takvu praksu koju je primjenjivao Oktavijan prema narodima i zajednicama koje je pobijedio, koji su mu se predali, i koji su mu se podčinili.²²³ Ti ugovori su po svojoj sadržini mogli biti prilično različiti, jer je njihovo sklapanje bilo rezultat niza različitih činilaca počevši od vremena i načina podčinjavanja, karaktera i dužine otpora ako ga je i bilo, značaja tih zajednica i snage njihove tradicije i kulture, rimskih interesa u vezi svake od zajednica, odnosa prema prihvaćanju rimske vlasti, razine povjerenja, odrednica ugovora koji je svaka od podčinjenih domorodačkih zajednica imala sa Rimskom Državom, obima rimsko-ital-ske kolonizacije, upliva grčko-rimske kulture i razina i oblika njene prihvaćenosti među domorodačkim stanovništvom, saobraćajne povezanosti i uopće zemljopisnih odlika, stupnja urbanizacije i sl.²²⁴

Iz svih navedenih razloga sasvim je razumljivo da su domorodačke politije, sada samo sastavnice provincije Ilirik i podanici Rimske države imali radi svih gore navedenih činilaca različita prava, obaveze i odgovornosti, odnosno imali su i različite razine unutarnje autonomije, koja je mogla u načelu biti i dosta široka.²²⁵ U biti oni su samo u jednoj stvari bili na istom, a to je da su veze naroda Dinarida i Panonije i njihovih političkih tvorevina (sada peregrinskih *civitates*) bile zasnovani na načelima nejednakosti (*foedus iniqua*) u odnosu na Rimsku državu. Preciznije rečeno sve su se one nalazile u statusu podčinjenosti u odnosu na Rimski narod i njegove interese, naravno samo u okviru propisanih obaveza i odgovornosti.²²⁶ Time su se dinarski i panonski narodi odrekli dijela svoga suvereniteta, i to onog koji je podrazumijevao potpunu samostalnost u korist vrhovnog suvereniteta rimskog naroda. Na kraju je svaki takav ugovor morao biti sankcioniran i prihvaćen u za to ovlaštenim rimskim državnim institucijama.

²²³ App. Ill. 28

²²⁴ Peregrinske *civitates* su tako mogle biti smatrane i: a) savezničkim (*foederatae*), b) slobodnim od plaćanja dažbina (*liberae, liberae et immunes*), c) *civitates stipendiariae* koje su obavezne na izmirivanje dažbina i drugih obaveza. Ilirski *civitates* su uglavnom pripadale ovoj posljednje spomenutoj kategoriji. O statusu rimskih i domorodačkih zajednica pred ustanak v. Suić, 1991-1992, 56

²²⁵ Dobar primjer pruža *civitas* Heduanaca, koja je imala iznimno visok stupanj unutarnje autonomije i uvažavanja od strane rimske i provincijske i državne vlasti, uživajući jedina od Gala naziv "braća rimskog naroda" (*quia soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant.*) – Tac. Ann. XI, 25. Iz reda Heduanaca su za vrijeme princepsa Klaudija imenovani i prvi rimski senatori koji su podrijetlom bili iz nekadašnje Kosmate Galije (Tac. Ann. XI, 23-25). Pored Heduanaca, visok stupanj autonomije u Galiji imali su i Remi i Lingoni (Tomić, 1885, 163). Ali izgleda da u slučaju kontinentalnih zemalja Ilirika ne nailazimo na sličan primjer uvažavanja i autonomije kakvu nalazimo kod Heduanaca.

²²⁶ O primjeru lokalnog uređenja unutar jedne provincije v. Mirković, 2002, 133-134 (primjer Sicilije pozivajući se na Cicerona). Na Sicilije je tako postojalo više razina autonomije i statusa lokalnih zajednica i područja (1. *Ager publicus* 2. *Civitates foederatae* 3. *Civitates liberae et immunes* 4. *Civitates decumanae*). Ilirske *civitates* su vjerojatno najbližnije po statusu bile ovim posljedni, oporezovanim *civitates*.

I pored tih prenesenih ingerencija na državu i provinciju peregrinske ilirske *civitates* su zadržale široku autonomiju i u njihove unutarnje političke i institucionalne odnose. Rimljani se, u načelu, nisu miješali izuzev u slučaju kada su mogli biti ugroženi njihovi interesi ili ugovorne obaveze ili ako bi nastupio kaos. Domorodački narodi su mogli čak održavati i svoje tradicionalne državne institucije i tip i formu uređenja, samo su oni sada bili jasno teritorijalno uokvireni sa međašima koje je odredila provincijska vlast, odnosno njeni predstavnici o čemu svjedoče međašni natpisi.

Ulaskom pod vrhovni suverenitet Rimske države i u sastav njene provincije dinarski i panonski narodi su izgubili pravo na vođenje samostalne vanjske i vojne politike. U slučaju rata su bili obavezni da Državi pošalju pomoćne (auksilijarne) jedinice u onoj mjeri koliko zahtijevaju rimski zapovjednici i imali su i određene fiskalne obaveze prema Državi u kojoj su se sve te domaće *civitates* našle uklopljene.²²⁷ Na samom terenu pomoćne jedinice, uključujući i one desitijatske, su bile u potpunosti uklopljene (kao i sve druge jedinice) u rimsku vojnu hijerarhiju i bez pogovora podređene višim rimskim zapovjednicima i zahtijevano je od njih da se bez pogovora, isto kao i legije, pridržavaju rimskog vojnog reda i stege. Pomoćne jedinice su mogle (do zaključno sa I. st. n.e.) da zadrže i tipove svoga oružja i metode borbe, a nad pojedinim auksilijarnim jedinicama neposredno zapovijedanje je moglo biti prepušteno i vojnim i političkim liderima peregrinskih *civitates* iz kojih dolaze određene jedinice. Tako su oni mogli biti ujedno i lokalni poglavari i rimski zapovjedni kadar, pogotovu ako su dobili i rimsko građanstvo. Domorodačke zajednice su bile obavezne i na javne radove u smislu kuluka (učestvovanje kao radna snaga na gradnji putova, mostova, akvadukta i dr.), te na plaćanje državnih poreza. Upravo su se pitanja regrutacije, mobilizacije i upućivanja domorodaca da vode rimske ratove daleko od matične zemlje i posebno uklapanje još uvijek u smislu robno-novčane privrede nedovoljno gospodarski razvijenih i pripremljenih zajednica u rimski fiskalni i uopće monetarni i gospodarski sustav pokazali kao najnegativnije posljedice uvođenja rimske uprave.²²⁸ I one su svojim djelovanjem ostavile na domorodačko

²²⁷ Pojedine razvijenije i gospodarski jače *civitates* su čak mogle zadržati i pravo kovanja svoga novca, ali samo bakrenog i to samo za lokalnu upotrebu (Tomić, 1885: 163). To pravo je u skladu sa općom tendencijom centraliziranja uprave i smanjivanja ovlasti i opsega prava lokalnih zajednica u toku druge polovice III. st. n.e. ukinuto. Ipak bez obzira na ovu mogućnost rimski novac je bio taj koji je isto došao kao nezaobilazna posljedica uvođenje rimske državne i provincijske vlasti, i to kao glavni element gospodarskog života. Nejasno je na koji su način peregrinske *civitates* na ilirskom području, posebno onom u dubljjoj unutrašnjosti izmirivali fiskalne obaveze prema Državi, da li su ovi relativno zaostali narodi već u tome koristili novac ili su koristili prirodno izmirivanje.

²²⁸ Uspostava rimske vlasti je otvorila svijet Desitijata i drugih Ilira, njihove do tada uglavnom zatvorene zajednice sada su se morale prilagoditi novim kulturnim uvjetima i načinu života. Sve je veći broj stranaca, i to ne samo vojnika, dolazio u njihove zemlje. Trgovci, ljudi najrazličitijih profesija, špekulanti, raznorazni avanturisti, i sveci i griješnici sada su pohrili u ove, za civilizirane Mediterance, djevičanske zemlje.

dinarsko i panonsko stanovništvo u tolikoj mjeri negativnu impresiju rimske vladavine da je ona uspjela zasjeniti i sve ono dobro što je došlo sa rimskom vladavinom.

Sam proces uspostave rimske vlasti i njenog etabliranja u unutrašnjosti Ilirika je možda vodio i nestanku čitavog niza političkih jedinica. O tome jasno svjedoči Plinije Stariji kada kaže, pozivajući se na Varona, da je na prostorima naronitanskog konventa nekada postojalo 89 *civitates*, dok se “sada jedino gotovo zna” (*nunc soli prope noscuntur*) samo za mnogo manji broj domorodačkih *civitates*.²²⁹ Plinije Stariji poimenično navodi trinaest *civitates* sa brojem dekurija koji je svaki od njih imao. Međutim od strane Plinija Starijeg upotrijebljeni izraz *nunc soli prope noscuntur*, zavisno kako se promatra (posebno njegov prijevod na naš jezik) može da ima i apsolutizirajući--u smislu da su nabrojani *civitates* jedini koji još postoje u naronitanskom konventu sredinom I. st. n.e. ili zahvaljujući ubačenom prilogu *prope* relativizirajući prizvuk. Ako bi se prihvatilo potonje tumačenje, Plinije Stariji kao da ostavlja izvjesnu mogućnost da pored nabrojanih naroda (i to onih sa dekurijama) postoji još zajednica u statusu *civitates*, ali koje iz nepoznatih razloga Plinije Stariji ne navodi. Izgleda da je jedino točan smisao onoga što je on stvarno želio reći sa navedenim izrazom bio jasan samo Pliniju Starijem. Drugu nejasnoću u dijelu teksta *NH* III, 143 predstavlja Plinijevo poimenično navođenje još šest autohtonih naroda koji su držali dati prostor, ali on pritom upotrebljava prošlo vrijeme za razliku od naroda sa dekurijama gdje koristi prezent. Da li to govori da ovi narodi bez dekurija nisu postojali sredinom I st. n.e., što bi bilo u proturječju sa činjenicom da je prisustvo jednog od tih šest naroda – Parthena – posvjedočeno i to, kao prepoznatljivog naroda, na krajnjem istoku provincije Dalmacije sa dva epigrafska spomenika.²³⁰ Sjeverni Partheni se inače u svim vrelima u kojima se spominju pojavljuju zajedno sa još jednim od onih šest naroda-Ozuaeia- koji se spominju i kod Apijana u kontekstu Oktavijanovih osvajanja na ilirskom području.²³¹ Sve to govori da su i sjeverni Partheni postojali kao zasebna *civitas* unutar provincije Dalmacije, a ne, kako to misli Ivo Bojanovski, da “...su se stopili sa nekom većom zajednicom”.²³² Pa ako je to bio

Sa njima su dolazili i robovi, ali i naprednija kultura. A iz ilirskih zemalja odlazili su mladići regrutirani u rimske pomoćne jedinice koje su bile razasute u garnizonima širom Imperije od Eufrata do Atlantika. Mnogi se nikada više nisu vratili, ako nisu izgubili svoj život za veličinu Imperije, onda su decenije službe doprinijele da se polako odrode od zavičaja. Oni koji bi se ipak vratili, po pravilu su postajali veći Rimljani od samih Rimljana.

²²⁹ *Plin. NH* III, 142-143,

²³⁰ *CIL* III, 8353; *CIL* III, 14613

²³¹ *Plin. NH* III, 143; *App. Ill.* 16; Partheni se interesantno uvijek spominju kod oba vrela neposredno iza Ozuaeia, što bi značilo da su oni bili prvi susjedi, ali i bi tako i potpuno odvojilo Apijanove Parthene od južnih Parthena, koji su uostalom potpali pod rimsku vlast prije nego što je uopće započela Oktavijanova kampanja 35 - 33. god. p.n.e., koju opisuje Apijan i prilikom čega se spominje i parthensko ime.

²³² Arheološki leksikon, Tom 1, 1988: 136; Ne postoji niti jedan razlog radi čega bi Rimljani uklopljavali

slučaj sa sjevernim Parthenima, sasvim je logički očekivati da i onih drugih pet naroda (uključujući i Ozuaeie), isto budu zasebne peregrinske *civitates*. Poseban problem u ovo razmatranje unosi još i činjenica da Plinije Stariji u poglavlju gdje opisuje pojedine oblasti naronitanskog konventa spominje još i čitav niz naroda kao što su; Labeatae, Senedi, Rudini, Sasaei, Grabaei, *proprieque dicti Illyri*, Taulanti i Pyraei (možda Pirusti).²³³ Ovi narodi su sudeći po kontekstu Plinijevog teksta orijentirani znatno više prema jugu i primorju, ali zato nije baš jasno da li su oni baš svi pripadali naronitanskom konventu odnosno provinciji Dalmaciji. Dok su Labeati i Pirusti vjerojatno pripadali naronitanskom konventu, za Taulante i "Ilire u pravom smislu riječi" je to prilično diskutabilno. Uz to kada spominje ove narode, isto kao i u slučaju malih šest naroda, Plinije Stariji upotrebljava prošlo vrijeme (*eo namque tractu fuere...*), pa i to unosi nedoumice vezane i za nabrojane narode, odnosno jesu li i oni postojali kao zasebne peregrinske *civitates* sredinom I. st. n.e. ili njihova egzistencija ipak pripada nekim ranijim razdobljima što bi opet bilo u suprotnosti sa postojanjem Pirusta osvjedočenom još na početku II. st. n.e.,²³⁴ a teško bi bilo i pomisliti da su nestali i Taulanti i *proprieque dicti Illyri*, jer se oni spominju i kod Pomponija Mele (II, 49). I sudeći samo po Plinijevom opisu provincije Gornji Ilirik i domorodačkih naroda koji njega naseljavaju vrlo je teško precizno odrediti pravo brojno stanje domorodačkih *civitates* sredinom I. st. n.e.²³⁵ Ali bez obzira da li postojalo sredinom I. st. n.e. na prostorima jurisdikcije naronitanskog konventa tačno 19 peregrinskih *civitates*, nešto više od toga broja ili samo onih trinaest nabrojanih sa brojem dekurijskih, ipak ostaje činjenica o velikoj nesrazmjeri *civitates* između Varona i

jednu od njih zatečenih suverenih političkih jedinica u drugu, teritorijalno-veću jedinicu. To bi bilo u proturječju sa njihovom praksom, koja je protežirala usitnjavanje domorodačkih političkih jedinica, a ne njihovo okrupnjavanje. Osim toga zašto bi se sjeverni Partheni u razdoblju rimske vladavine utopili u neku drugu domorodačku zajednicu, kada se tada odvijao proces romanizacije. A da nije došlo ni do kakve asimilacije ili utopljanja političke jedinice Parthena u drugu domorodačku zajednicu, jasno govore i epigrafski spomenici iz okoline Užica na kojima se spominje parthensko ime. To jasno ukazuje da je u rimsko vrijeme i to upravo u I. st. . ili prvoj polovici II. st. n.e., kada su vjerojatno nastali ovi natpisi postojala i da je bila slobodno izražavana svijest o sjeverno-parthenskoj posebnosti, koja se onda sasvim prirodno morala održavati i u postojanju njihove autonomne *civitas*. U suprotnom teško bi bilo očekivati da u uvjetima rimske vladavine, pojačane urbanizacije i sve brže romanizacije postoji unutar jedne dalmatinske peregrinske *civitas*, još jedna druga, manja autonomna politička cjelina koja bi bila svjesna svoje narodnosne posebnosti.

²³³ *Plin. NH* III, 144

²³⁴ Pirusti se navode i u *Ptol. Geo.* II, 16; Možda se i Pirusti, pod imenom *Piraei*, nalaze i kod *Pomp. Mela*, II, 49-50.

²³⁵ Ako bismo i prihvatili tumačenje Plinijevog teksta o naronitanskom konventu u smislu da je u njemu egzistiralo 19 peregrinskih *civitates*, i na taj broj dodali onih pet iz salonitanskog konventa onda bi u ova dva dalmatinska konventa bila 24 peregrinska *civitates*. Ovom broju s pravom treba dodati Japode kao nesumnjivo peregrinsku *civitas*, dok je nejasno kako sistematizirati *Liburnorum civitates* XIII, da li kao peregrinske zajednice ili u nekom drugom privilegiranjem statusu. A opet i kada bi se i to pitanje riješilo, nailazi se na zagonetku Pirusta i onih naroda koje u podatku III, 144 spominje Plinije Stariji, tako da pravog rješenja još uvijek nema.

Plinija Starijeg, bez obzira na koji način tumačili njegov prikaz i nabrojanje autohtonih naroda. Da li je ovaj višak od više-manje 65 do 76 *civitates* u toku skoro jednog stoljeća nestao uslijed fizičkog istrebljenja, preseljavanja ili utopljavanja u veće narodnosne i političke cjeline. A možda i razlozi nastanku tako drastične razlike u brojnosti suverenih političkih jedinica u naronitanskom konventu između podataka koji odražavaju stanje u I. st. p.n.e. i u I. st.n.e. leži i u različitom poimanju kod njihovih pisaca što je to stvarno epihorska suverena politička jedinica i koja je njena sadržina.

Pliniju Starijem je upotreba Varonovog podatka trebala da posluži u ostvarivanju njegove namjere da dodatno ali ukratko prikaže svu narodnosnu rascjepkanost Ilirika, posebice naronitanskog konventa. On nije osjećao potrebu da dublje ulazi u prirodu podatka koji je inkorporirao u svoj tekst, te nema ni najmanje šanse da se bar u okvirnim crtama približi kontekst Varonovog teksta iz kojeg je Plinije Stariji izvukao navedeni podatak. Zbog nekritičkog, neadekvatnog uvođenja u etnografski opis Ilirika, koji je i sam sažet na najprihvatljivu mjeru po shvaćanju Plinija Starijeg, ali i bez bilo kakve dodatne informacije direktno vezane za Varonov podatak koja bi potpuno objasnila podatak (izuzev samo upotrebe infinitiva perfekta aktiva i pojašnjena u neposrednom nastavku, indirektnog karaktera, da je on odražavao ranije stanje), može se kod čitaoca Plinijevog opisa naronitanskog konventa proizvesti izvjesna doza nejasnoće. Naravno, u kontekstu svega izrečenog, postavlja se pitanje da li je Varonov podatak uistinu odražavao stvarno stanje epihorskih populacija na dijelu Ilirika u prvoj polovici I. st. p.n.e. Sigurno je da je ovaj podatak Varonova kompilacija iz nama nepoznatog vrela koje nije imalo oficijelnu vrijednost, jer se u trenucima Varonove smrti Rimski država još uvijek nalazila u procesu osvajanja i podčinjavanja zemalja između Jadrana i Dunava. Istina na prostorima obuhvaća naronitanskog konventa iz I. st. n.e., Rimljani su manje-više uspostavili svoju vlast, i prije Varonove smrti 27. god. p.n.e., odnosno zaključno sa operacijama 34. i posebno 33. god. p.n.e. Tako se i nastanak Varonovog podatka može datirati nesumnjivo u doba prije i za Oktavijanove kampanje 35-33. god. p.n.e. tj. i u razdoblje još uvijek živuće samostalnosti većine naroda u unutrašnjosti Dinarida i Podunavlja uključujući i dijelove budućeg naronitanskog konventa. Međutim odnosna datacija nastanka Varonovog podatka je mogla biti i starija od 33. god. p.n.e. I u tom slučaju bi teško bilo pretpostaviti da su Rimljani imali baš toliko egzaktnih podatke (kakve im je mogao dobiti jedino službeni popis sproveden od za tu vrstu posla ovlaštenih i osposobljenih službi) za zemlje u kojima još uvijek nije bila sprovedena uspostava direktne rimske vlasti. A riječ je o zemljama koje su se, prije uspostave rimske vlasti, još uvijek nalazile na razini preddržavnog političkog ustroja sa slabom ili nikakvom pismenošću, pa nisu

ni same mogle da imaju preciznu statistiku. Tako je podatak od 89 *civitates* u Varonove "ruke" mogao doći jedino preko izvještaja rimskih izaslanstava, špijuna, vojskovođa koji su vodili operacije na srednjem Jadranu i dublje u kontinentalnoj unutrašnjosti, putopisa i pisaca pojedinaca (rimskog ili grčkog jezika) koji su boravili na istočnoj-jadranskoj obali i dublje u unutrašnjosti, vijesti dobivenih od trgovaca i avanturista, i posebno iz povijesnih i zemljopisnih djela (nama izgubljenih) čiji su pisci izvjesni stupanj pažnje posvećivali i ilirskom području (najviše u svezi ratova koje su Grci i Rimljani vodili sa domorodcima). Grku ili Rimljaninu, stvarnom tvorcu informacije o 89 *civitates*, nije vjerojatno u potpunosti bio jasan epihorski politički ustroj niti stupnjevi unutarnje kohezije i oblici povezanosti sastavnih jedinica pojedinih domorodačkih naroda, niti je smatrao da je njihovom objašnjavanju bilo potrebno posvetiti dublje izučavanje.

Institucije plemena i bratstva, koje su u svom osnovnom obliku i značenju bile odavno već iščezle kod Grka i Rimljana, još uvijek su bile prisutne sa svom svojom funkcijom i autonomnim pravima u političkom ustroju epihorskih naroda, odnosno političkim entitetima koji su oni tvorili. Zato se i osobi koja je sa određenog stupnja daljine i izoliranosti od domorodačkih naroda, moglo učiniti da su ustvari plemena suverene jedinice a ne entiteti koji bi im zbog nedostatka državnog aparata svojstvenog npr. grčkim polisima i Republici izgledali kao neki labaviji ustroj, prije kao savez a ne suverena politička jedinica, tj. politija jednog naroda. Uslijed takvog načina promatranja se moglo i doći do jedne fantastične cifre od 89 *civitates*, odnosno prepoznatljivih i suverenih političkih jedinica koje su se nalazile na uskoj teritoriji budućeg naronitanskog konventa.²³⁶ I tek je

²³⁶ Na sličan način bi se onda mogla promatrati i Crna Gora, ne samo dok se nalazila u obliku entiteta, nego i za vrijeme prerastanja u državu pa u pojedinim slučajevima skoro sve do I. svjetskog rata, jer je ona dugo sačuvala plemenski ustroj u staroj formi, a ne u smislu već izgrađenih upravno-teritorijalnih jedinica. Plemena su uživala i određeni stupanj autonomije i ostvarivali su i utjecaj na politički život i razvitak Crne Gore i Brda, koji je sve više slabio sa prerastanjem Crne Gore u državu počevši od Petra I Petrovića. Crnogorska i brdska plemena i pored autonomije i utjecaja koji su ostvarivali na društveno-politički život, nisu nikada bile zasebne ili suverene političke cjeline, nego su bili subordinirani vrhovnoj političkoj vlasti oličenoj u nekoj formi ustroja koji je u XVII. i XVIII. st., pa i u dijelu XIX. st. imao slične forme funkcioniranja i strukturiranja kao i željeznodobni politički entiteti. Radi toga moguće je neke procese koji su vladali u tadašnjem crnogorskom i brdskom društvu promatrati i kao neku vrstu analogije sa procesima političke izgradnje u ilirskim zajednicama, pogotovu ako se ima u vidu dinarski element i mentalitet. Crnogorski politički entitet se obrazovao na temeljima tradicija posjeda Crnojevića, a kao ideološku osnovu (izraženu kroz religiozni plašt) svoga postojanja imao je cetinskog vladiku i njegov dvor. Iz tih temelja razvio se prvo jaki crnogorski narod i njegova politička tvorevina-entitet a zatim iz njega, daljim i sadržajnijim društveno-političkim razvojem i crnogorska država. Ipak bi se neupućenim promatračima, koji dolaze sa strane i iz zemalja sa već potpuno izgrađenom državnom strukturom gdje je razina plemena već odavno bila iščezla, u razdobljima sve do početka XIX. st. moglo učiniti suprotno i tako bi po njemu crnogorska i brdska plemena Njeguši, Vasojevići, Kući, Drobunjaci, Moračani itd. činili suverene cjeline, pa bi na prostoru male Crne Gore imali čitav niz još majušnjih suverenih političkih jedinica. Sam proces oblikovanja obrisa državnosti i stvaranja državnih institucija, te prerastanja ili zamjenjivanja predr državnih formi uređenja sa državnim u Crnoj Gori je trajao skoro čitavo stoljeće. O žilavosti "duha plemenske pripadnosti" i danas živo svjedočanstvo pruža Crna Gora.

ustanova rimske vlasti pokazala stvarno stanje političkog zemljopisa ilirskog prostora, jer su stoljećima ranije, još u toku starijeg željeznog doba ilirski narodi prevazišle razinu pune plemenske suverenosti i samoustroja stvorivši narode i njihove predrđavne političke izvedenice-entitete.²³⁷ Sam Varon je izgleda kao kvestor boravio u ilirskim zemljama i samim tim je dobro poznao prilike u ilirskim, istočnojadranskim zemljama,²³⁸ Ali tih godina kada je Varon boravio u Iliriku, naronitanski konvent u svome obliku (i opsegu) iz I. st. n.e. u kojem ga poznaje i predstavlja Plinije Starije, sigurno nije ni postojao. Iz toga razloga, logično se postavlja pitanje kako je onda moguće da je Varon bio tako vidovit, pod uvjetom da je on svoje viđenje ilirskih zemalja bazirao na neposrednom kontaktu i primanju informacija dok je tamo boravio, pa da izričito kaže da na prostoru koji je kasnije obuhvatio jedan od tri dalmatinska konventa postoji precizno naveden, skoro statistički podatak o broju političkih jedinica. Potrebno je naglasiti da su u to vrijeme (prve polovice I. st. n.e.) te politije bile većinom ili nezavisne ili samo pod fiktivnom rimskom vrhovnom vlašću.²³⁹ Ali ipak je činjenica da je od vremena Varonovog boravka u Iliriku pa do moguće najranije uspostave naronitanskog konventa u opsegu u kojem ga prezentira Plinije Stariji prošlo najmanje 50 godina. U vrijeme svoga boravka u ilirskim zemljama kao kvestora, i pored svoje nesumnjive visoke inteligencije, znanja i znatiželje, Varon je još uvijek bio relativno mlad i neiskusn, a potrebno je imati možda na umu da je on te podatke koje je tada saznao dok je boravio na istočnom Jadranu i njegovom zaleđu u svoja djela možda projicirao desetljećima kasnije, pa je moglo doći i do neke vrste "korumpiranja sjećanja". Veliko je pitanje koliko su Varon,

²³⁷ O spomenutoj velikoj razlici u broju *civitates* kod Varona i Plinija Starijeg nešto drugačije mišljenje ima Bojanovski (1988: 47). Njegovo objašnjenje o tome da su Rimljani okrupnjavali domorodačke zajednice izgleda nelogično, jer koji bi to interesi vodili praktične Rimljane da stvaraju veće narodnosne i političke jedinice na prostoru čija je lojalnost diskutabilna a proturimski osjećaj prisutan već stoljećima i na taj način samo osnažuju svoje potencijalne neprijatelje. Uz to Desitijati, Naresi, Glindicioni, Dokleati možda i Melkumani (Merromenoi?) koji se pojavljuju kod Plinija Starijeg u grupi od onih 13 naronitanskih naroda sa dekurijama, spominju se i kod Apijana vezano za Oktavijanovu kampanju 35-33. god. p.n.e., pa se samim tim može tvrditi da su oni postojali i prije toga navodnog, po Bojanovskom, okrupnjavanja domorodačkih zajednica. A to bi opet značilo da je stanje broja i postojanja zasebnih domorodačkih politija neposredno pred 35. god. p.n.e., u odnosu na stanje broja peregrinskih *civitates* koje donosi Plinije Stariji bilo mnogo manje radikalno različito nego kada bi se pretpostavilo da je oko 35. god. p.n.e., bilo 89 političkih jedinica, a sredinom I. st. n.e. čak pet-šest puta manje tih domorodačkih politija.

²³⁸ Bojanovski, 1988: 43, fus. 34

²³⁹ Narona jeste predstavljala jednu lokalnu administrativnu jedinicu i bitno urbano, društveno i gospodarsko središte posebno kao glavno komunikaciono čvorište koje je povezivalo još uvijek nezavisne i protohistorijske zajednice kontinentalne unutrašnjosti sa antičkim svijetom Mediterana (u kojoj se odvijala intenzivna trgovina robno-novčanog karaktera o čemu svjedoči mnogobrojni nalazi novca, Patsch, 1996: 97), ali ona prije uspostave provincije Ilirik u svom punom kapacitetu nije mogla biti konvent u onom obliku u kakvom je postojala u plinijevsko vrijeme. Inače konačni preustroj provincijalne uprave izvršen je 13. i 27. god. p.n.e. kada je izvršen teritorijalno-upravni preustroj i ujedinjene Italije s obzirom na primanje Istre i oblikovanje granica Ilirika, bar prema Italiji i Makedoniji.

pa i sami drugi Rimljani prije 50. god. p.n.e. dobro i kvalitetno poznavali stvarno stanje onoga što je bilo u dubljoj unutrašnjosti ilirskog prostora, npr. u unutrašnjosti budućeg naronitanskog konventa, tj., u oblastima iza Japoda i posebno Delmata uključujući i Gornju Bosnu i Desitijate.²⁴⁰ Na kraju krajeva teško je pomisliti da je na jednom relativno uskom prostoru budućeg naronitanskog konventa moglo u I. st. p.n.e. usporediti egzistirati 89 samostalnih političkih jedinica, kada je npr. čitava Galija u prvoj polovini I st. n.e. imala 64 *civitates*.²⁴¹ Ako bi se prihvatila mogućnost postojanja 89 nezavisnih jedinica na prostorima naronitanskog konventa to bi značilo da je svako pleme ili bar veća seosko-katunska zajednica bila zasebna politička jedinica što bi u uvjetima dostignutog društveno-političkog razvitka indigenih zajednica ilirskog pojasa mlađeg željeznog doba bilo teško zamislivo. Kako se čini ni sam Plinije Stariji nije se mnogo trudio u provjeravanju pojedinih informacija koje se ilirskog prostora, pa se tako moglo i desiti da potpuno nekritički prođe Varonov podatak. Moguće je da je sam Plinije Stariji pod utiskom niza tačnih i preciznih statističkih podataka o Iliriku koje je dobivao iz službenih popisa i koje nije trebao dodatno provjeravati, prosto prešao preko par podataka koje je unio ili izostavio iz svoga etnografskog opisa bez dodatne provjere koje su te "sitnice" ipak iziskivale. Kao što vidimo sve navedeno može samo relativizirati Varonov podatak. Naravno vjerojatno su pojedini narodi u procesu rimskog osvajanja i u toku velikog ustanka od 6. do 9. god. n.e. u jednom broju stvarnom i iščezli uslijed čitavog niza okolnosti, ali taj broj sigurno nije iznosio ni blizu sedamdeset.

U prvo vrijeme uspostave rimske vlasti u Iliriji i Panoniji, vrhovna lokalna uprava nad peregrinskim *civitates* u unutrašnjosti ostavljena je domaćim ljudima, odnosno do tada vladajućim grupacijama, porodicama, rodovima, dinastijama i slično. Tako su domorodačke institucije uspjele zadržati posljednjih desetljeća stare ere određeni stupanj autonomije svojih političkih zajednica u odnosu na rimsku vlast. Znamo da su se na čelu Breuka i Desitijata nalazili domaći ljudi. Nesumnjivo je uspostava vrhovne rimske vlasti donijela već u startu određene prednosti od kojih je najvažnija prestanak dotadašnjih kroničnih sukoba i malih ratova među domorodačkim zajednicama. A uklopljavanje malih narodnosnih i plemenskih političkih cjelina u teritorijalno veće upravne okvire,

²⁴⁰ Varon je do ovoga broja mogao doći i korištenjem knjiga u javnoj knjižnici čiji je bio upravitelj, pa je onda koristeći svoja sjećanja i podatke drugih autora, i njihovim kombiniranjem mogao doći do zaključka o 89 *civitates*. Varon je inače bio veliki erudita.

²⁴¹ *Tac. Ann.* III, 44; Prilikom ove usporedbe potrebno je imati u vidu da su galski narodi, posebno oni na jugu prešli složeniji društveno-politički razvitak nego mnogi ilirski narodi iz kontinentalne unutrašnjosti i da su samim tim njihove zajednice bile teritorijalno krupnije i ustrojenije. A i iz Tacitovog teksta nije jasno da li su tih 64 *civitates* pripadala samo trima galskim provincijama, ili su u taj broj uključene i peregrinske *civitates* iz Donje i Gornje Germanije. Od 293 hispanske zajednice za koje se zna da su postojale u vrijeme dolaska Rimljana na Iberski poluotok, u vrijeme Augusta zna se za 114 zajednica. Mirković, 2002: 153

prvo na razinama konventa, zatim provincije i na kraju državne cjeline uvjetovalo je i međusobnu veću interakciju do tada iscjepkanih zajednica. Sukladno tome došlo je i do pojave, makar u zametku, i osjećaja neke vrste zajedništva i dijeljenja istih interesa ali i problema po nekim aspektima koje je sa sobom donijela uspostava rimske državne vlasti i provođenje njenih načela uređenja provincijskih odnosa, posebno u onim krajevima koji su bili kulturno i društveno zaostali.

Nestanak dotadašnje političke rascjepkanosti, višedecenijski unutarnji mir i veća povezanost, komunikativnost i uzajamna prožimanja niza ilirskih zajednica što su bili neminovna posljedica njihovog okupljanja pod jedan državni, pa i provincijski okvir doveli su do izražajnijeg uvažavanja među do tada politički razdvojenim, a u nekim slučajevima i sukobljenim zajednicama. To je dovodilo i do njihovog zbližavanja te razvijanja osjećanja o pripadnosti jednom određenom zajedničkom kolektivitetu i svijesti o zajedničkim interesima u prvom redu usmjerenim prema vrhovnoj rimskoj vlasti. Taj osjećaj se počeo razvijati i na temeljima onog zajedničkog što su ti narodi, a koje je tadašnja "iliriska provincija" objedinila, baštinili a kojeg su postali itekako svjesni u intenzivnom kontaktu sa jednim elementom koji im je bio stran skoro u svim pogledima od jezika do načina života, ali koji im se uspio nametnuti. Tako se zajednički identitet počeo oblikovati i širiti ponajviše kako bi se stvorio neki jasniji i snažniji distankcijski i razlikovni odnos prema onome drugom ili drugima. Uostalom, identiteti su se kroz povijest inače vrlo često uobličavali i definiraju iz potrebe kako bi se razlikovalo od nekih drugih identiteta, po pravilu onih susjednih ili u bližem okruženju.

Jezička sličnost i razumljivost, zajednička zemlja ali i sličnu razinu općeg kulturnog razvika sve više su postajali ona nit koja je uticala na njihovo sve izrazitije povezivanje i prevazilaženje različitosti i suprotnosti. A živeći u jednoj cjelini i njihovi interesi i potrebe su sve više dobivali zajedničkih crta, što je samo doprinosilo međusobnoj većoj komunikaciji i uvažanju pa i zajedničkom nastupu. Višedecenijsko razdoblje zajedničkog življenja u okviru jedne političke tvorevine bilo je i više nego dovoljno da se počnu razvijati ti zametci zajedničke svijesti bar u nekim aspektima. Tako su ušavši u intenzivniji interaktivni kontakt i sa vanjskim svijetom, i to posebno onim razvijenim mediteranskim, i narodi ilirske pripadnosti bez obzira na međusobne razlike su postajali sasvim prirodno svjesni i onoga što im je zajedničko, a to je kako je već istaknuto nesumnjiva jezička bliskost, a preko toga i svoje posebnosti. A to posebno dolazi do izražaja kada se ti narodi i zajednice koji nesumnjivo posjeduju tu neku međusobnu povezanost koja ih određuje kao prepoznatljiv i zaseban etnički kompleks nađu u jednom političkom, upravnom i teritorijalnom okviru, a koji je usto većinom izgrađen od strane drugačijeg etničkog

činioca i koji još u sebi sadržava veliki broj drugih, različitih etničkih i kulturoloških fenomena. I tako je ilirski kompleks postao spreman za zajedničko dejstvo jer je pored starih narodnosnih imena određenu ulogu u životu domorodaca počelo da ima i zajedničko “ilirsko” ime, koje će nakon par stoljeća i potpuno istisnuti stara narodnosna imena, izuzev delmatskog, ali koje će dobiti i neko drugo značenje, a ne narodnosno.

Kako je vrijeme odmicalo, domorodačke politije koje su se nalazile pod rimskom državnom i provincijskom vlašću u Iliriku, nalazeći se pod sigurnosnim “kišobranom” šire upravne vlasti i suvereniteta tako su polako potiskivale svoje unutrašnje razlike i povećavale svoje unutarnje veze. A kao neka nominirajuća oznaka za to zajedništvo možda je upravo poslužilo “ilirsko ime”, i to iz razloga jer je i provincija kao svoj naziv nosila izvedenicu iz “ilirsko imena”. Naravno ovo je bio jedan dugotrajan proces koji se, istine radi, nikada nije uspio potpuno u konačnom obliku razviti i tako steći primat. U ovome ranom periodu, kada se tek formirala i zaokruživala augustovska provincija Ilirik, razvoj ilirske zajedničke svijesti, makar i na tom provincijskom i nivou i okviru, je u ovome periodu ipak još uvijek bio u svome zametku. I zbog toga se moglo desiti da i pored prvotne vrlo izražene entuzijastičnosti u podizanju i širenju ustanku i stvaranje Saveza među velikim brojem domorodačkih zajednica, na kraju čim se pojave konkretni problemi dođe do ponovnog jačanja partikularnih interesa i razbijanja Saveza. Iskreno rečeno, ilirski zajednički identitet ustvari i nikada se nije uspio potpuno razviti u nekom konačnom obliku i dominirajućoj formi i tako steći primat nad ostalim identitetima.

Proporcionalno slabljenju međusobnih razlika jačalo je nezadovoljstvo prema rimskoj upravi i njenim metodama provođenja. I to sve veće nezadovoljstvo imalo je određenu ulogu u povezivanju i zbližavanju čitavog niza narodnosno-političkih formacija, posebno onih sa dinarskog područja koje su se dvije dekade ranije u odnosu na jedan dio naroda iz panonskog bazena našle u okvirima jedinstvene Provincije. Stare surevnjivosti i suprotnosti interesa su se potiskivale, jer je većina domorodačkih politija sada imale zajednički problem koji je zasjenjivao sva ostala pitanja-rimsku vladavinu i njene metode uprave. Tako se pojavljuje paradoks po kojem je upravo rimska uprava samim svojim postojanjem doprinijela prevazilaženju ili bar relativiziranju i slabljenju dotadašnjih razlika među domorodačkim zajednicama, jer su uklopljavanjem niza dinarskih i panonskih naroda u jednu političku cjelinu ustvari Rimljani bili ti koji su ih ujedinili i omogućili do tada zasebnim zajednicama nesmetanu i kontinuiranu komunikaciju. Vezavši ga za jednu provinciju Rimljani su dotada golemu masu podijeljenu narodnosnim i političkim partikularizmima ustvari ujedinili dajući im i zajedničke institucije. Istina te institucije i čitav taj zajednički okvir je bio tada u rukama i pod kontrolom Rimljana, ali

i takvo iskustvo je za domorodce bilo vrijedno u odnosu na ono stanje podijeljenosti i suparništava za vrijeme njihove nezavisnosti. I za manje od dvije dekade od pokoravanja Panona, domorodački narodi, odnosno pojedini njihovi lideri (u prvom redu Baton Desitijatski i narod i politička jedinica kojoj on izvorno pripada), su se pokazali i spremnim i sposobnim da na sebe i svoju odgovornost preuzmu to iskustvo postojanja, vođenja i funkcioniranja “zajedničkih institucija”. Sigurno je da bez postojanja jedinstvene provincije Ilirik, taj domaći eksperiment sa “zajedničkim okvirom i vojno-političkim institucijama” ne bi uspio ni pokrenuti, a on je ipak trajao par godina.

Moguće je da bi takva politika na duge staze donijela probitak višim državnim interesima, da na pitanjima gore spomenutim ograničenja domaće autonomije nije došlo do prekida odnosa između domaćih zajednica i vrhovne vlasti. Labava kombinacija odnosa između lokalnih domaćih vlasti i vrhovne rimske vlasti zasnovane na uzajamnom povjerenju je prvih godina nove ere potpuno kolabirala. I kada dođe do prekida on je imao karakter šoka i pred Rimljanima je stajao ujedinjeni front niza domorodačkih naroda, a ne samo pojedini domorodački narod ili manja grupa naroda. Rimljani su tako stvaranjem provincije Ilirik uradili ono što sami ilirski nisu uspjeli, a sigurno ni namjeravali da ostvare → ujedinivši čitav jedan spektar naroda, od kojih su većina bili i etnički srodni u jedan politički okvir. Tako su paradoksalno upravo Rimljani stvorili preduvjete, jer su provincijom Ilirik izgradili temelj na osnovi kojeg se razvila, bar u svojoj formi – kako je sama povijest pokazala – nikada sazrelog zametka, svijest o ilirskom jedinstvu izraženom kroz pripadnost jednoj teritorijalnoj zajednici koju je otjelovljavala provincija i zajedničkim političkim interesima. Tako je nastala platforma mogućeg stvaranja velikog saveza autohtonih naroda koji je u sebi imao kao osnovni zajednički sadržilac – proturimsku borbu. Veliko bi bilo pitanje da li bi savez čitavog niza autohtonih naroda, u onoj mjeri kakav je proizašao 6. god. n.e., uopće bio moguć da nije bilo postojanja jedinstvene provincije Ilirik, ali i bijesa usmjerenog prema rimskoj vlasti. U suprotnom dinarski i panonski narodi i plemena se nikada ne bi ujedinili ni po jednom pitanju u tolikoj mjeri kao što se to desilo 6 god. n.e., što uostalom dokazuje i njihova dotadašnja povijest satkana od niza međusobnih sukoba i parcijalnih ratova pojedinih naroda sa Rimljanima.

Iliri su izgleda, sudeći po Velejevom podatku po kome su oni prihvaćali tekovine antičke civilizacije prije početka ustanka 6. god. n.e.²⁴² i to u jednom relativnom kratkom periodu, bili i spremni da prihvate vrhovnu vlast Rimske Države sa svim onim blagodatima višeg i razvijenijeg općeg kulturnog života, i da možda i aktivno učestvu-

²⁴² *Vell.* II, CX, 5

ju u njegovom daljem razvitku. To što su domorodci prihvaćali latinski jezik, antičku književnost i intelektualizam bi možda sa svoje strane značilo i da su peregrinske *civitates*, uključujući i desitijatsku, bile spremne i da prihvate politički okvir koji je uspostavio Rim. Ali s druge strane kao da nije bilo dovoljno razumijevanja ni sluha za domorodačke recipicijente antičke kulture, niti se obraćalo pažnje na njihove specifičnosti nastale uslijed dugog prapovijesnog i protohistorijskog razvitka a koje su još uvijek bile dosta žive u načinu života domorodaca. Nisu se uvažavali njihovi interesi, nije se na pravilan način shvaćao njihov mentalitet i istančani osjećaj posebno Desitijata na čijoj su teritoriji Rimljani od početka počeli sa sustavnom eksploatacijom minerala i ruda. Različite su bile i tradicije društveno-gospodarskog i političkog razvitka koje pogotovu nisu mogle biti prevladane naglim ulaskom dinarskih i panonskih domorodačkih zajednica u kontinentalnoj unutrašnjosti u okvir Rimske Države. Te razlike koje su se počele sve više očitavati kako je prvo razdoblje rimske vladavine teklo, doprinijele su tome da Rimljani jednostavno nisu shvaćali navike u javnim poslovima, posebno obaveza koje su za Rimljane bile normalno izmirivanje duga prema Državi, a koje su autohtonom stanovništvu bile strane, pa i smatrane zloupotrebama. I na kraju su te razlike u osjećaju za javne poslove i potrebe, stvarne zloupotrebe koju su Država i svi oni koji su se nalazili i prikrivali pod njenim skutima, činili i nerješavanje uzroka sve većeg nezadovoljstva dinarskih i panonskih peregrina su sa početkom nove ere doprinijeli stvaranju kritične točke unutarnje frustracije u domorodačkim zajednicama.

Desitijatska politija

*Volimo domovinu ne zato što je velika nego zato što je naša.*²⁴³

Imenom Desitijati²⁴⁴ antički pisci označavaju ilirsku²⁴⁵ narodnosnu pojavu koja se postupno razvila u Gornjoj Bosni i lašvanskom porječju u toku željeznog doba.²⁴⁶ Ova autohtona i originalna narodnosna pojava je imala i osobeni i jasno prepoznatljiv kulturni razvitak. Kao specifična pojava na dijelu središnje Bosne, Desitijati su bili produkt nesumnjivo dugačkog procesa etno-²⁴⁷ i politijogeneze, koji se odvijao kroz čitav niz različitih faza i dostignutih razina razvitka. Društveno i politički su napredovali toliko da su izgradili vlastitu političku jedinicu (politiju → preddržavnu političku cjelinu, entitet koji je imao i svoje institucije i svoj teritorij). Desitijatska politija je postojala stoljećima, ali nije postigla punu državotvornu preobrazbu i nakon perioda samostalnog razvitka je kao podčinjena peregrinska *civitas* uklopljena u rimski državni okvir, koji ju je na kraju i apsorbirao.

Okosnicu desitijatske politije je činio gornji tok rijeke Bosne, čije su ime u arhaičnijem obliku koristili i sami Desitijati. Pritoke kao Miljacka, Željeznica, Fojnica, Lepe-nica i Lašva su kao zrake širile desitijatski teritorij, dok su ga planinski prostori Ivana, Romanije, Vranice, Bitovnja, Komara uokviravali. Predio Gornje Bosne je zemljopisno kao stvoren da se u njemu može svestrano razvijati jedna veća zajednica. Rijeke ne daju samo prijeko potrebnu vodu, nego služe i kao odlične komunikacije. Riječne udoline i šira polja pružaju i dobre uvjete za zemljoradnju, a planinski obronci i platoi omogućavaju ispaše. Šume su bile znatno veće i gušće u tome osvitu historije nego danas, a divljač koja ju je naseljavala samo je dodatno doprinosila bogatstvu zemlje. Zemlja je iz njedara

²⁴³ *Patriam amamus, non quia magna est, sed quia nostra.*

²⁴⁴ O Desitijatima v. Mesihović, 2007 A

²⁴⁵ O ilirskoj etničkoj pripadnosti Desitijata v. Mesihović, 2007 A: 94-138; Isto, 2014 B: Desitijati, 94-138.

²⁴⁶ O porijeklu Desitijata v. Mesihović, 2007 A: 139-145; Isto, 2014 B: Desitijati, 139-145.

²⁴⁷ Etnogenetski proces svake zajednice na današnjem iliroslavenskom prostoru se može pratiti i preko već definiranih načela koja je donio Alojz Benac (1964 A). O etnogenetskim pitanjima ilirskog prostora u predslavensko doba v. Suić, 1958; Isto, 1965; Isto, 1966; i članak Suić, 1995 koji se odnosi i na neke opće elemente procesa etnogeneze na ovom prostoru.

nudila gornjobosanskim ljudima još i metale, kao što je željezo, dok su rijeke sa zapadnih planina Vranice i Bitovnje donosile zlato.

Još jedna zemljopisna osobenost je povećavala vrijednosti desitijatske zemlje. Još od vremena završetka posljednje glacijacije, kada su se glečeri povukli oslobađajući kontinentalnu unutrašnjost za grupe koje su se povlačile iz oblasti koje je Jadransko more sve više osvajalo, Gornja Bosna je postala bitno saobraćajno čvorište. Preko nje se nije povezivao sjeverni panonski prostor sa srednjojadranskom obalom, nego je išla i komunikacija koja je spajala središnji Balkan sa zapadom. Iz svih razloga ne bi trebalo ni da čudi da su u neolitiku ovim prostorom vladale zajednice koje znanost imenuje kao nosioce “Kakanjske” i posebno “Butmirske” kulture, koje su kreirale i izgradile osoben i originalan izraz svoga postojanja. Ni sa metalnim dobom i radikalnom kulturološkom preobrazbom nije ovaj prostor izgubio na svome značenju. Sa kasnim brončanim dobom nastala je nova originalna i snažna kulturna pojava poznata kao “srednjobosanska kulturna grupa”. Do danas je poznato preko 120 gradinskih naselja na prostoru rasprostiranja “srednjobosanske kulturne grupe”. Iako su u osvitu historije neke od tih gradina već bile napuštene, ipak brojnost ali i veličina pojedinih gradinskih naselja za koja znamo da su postojala i na prijelazima era pokazuje brojnost populacije koja je živjela u Gornjoj Bosni.

Desitijati u prapovijesnom i protohistorijskom razdoblju postojanja do 33. god. p.n.e.

Svaki građanin bi trebao biti vojnik. Ovo je bio slučaj sa Grcima i Rimljanima, i morao bi biti i svake slobodne države.

Tomas Džeferson (Thomas Jefferson)

Pod imenom Desitijati u pisanim vrelima se nesumnjivo podrazumijevala i adekvatna politička cjelina, koja je za vrijeme nezavisnosti bila oličena u strukturi i ustroju koji odgovaraju tipu “protohistorijskog entiteta”, a za vrijeme rimske vladavine u jedinstvenoj peregrinskoj *civitas*. Da je postojala jedna politička cjelina/jedinica (politija) koja je okupljala Desitijate, i identificirala se sa desitijatskim imenom i da je kao takva bila prepoznatljiva, priznata i uvažavana od strane i vanjskih, stranih činilaca i unutarne domaće, desitijatske sredine dokazuje čitav niz podataka iz izvorne građe. Samo identificiranje

sa “desitijatskim” imenom prisutno je često kod domaćih ljudi, o čemu svjedoči čitav i niz natpisa na kojima pojedinac pored svoga imena dodaje i etnonim, odnosno svjedoči o svojoj narodnosnoj, građanskoj i samim tim i političkoj pripadnosti kao što su natpisi mornara *Nerva Laidi f.* i vojnika *Temans Platorisa*, ili kao u slučaju natpisa *ILJug III, 1582* princepsa T(ita) F(lavija) Valensa o svome statusnom položaju u političkoj hijerarhiji desitijatske *civitas*.²⁴⁸ Kao što se i navedenog vidi pripadnici i dužnosnici desitijatske političke cjeline su bili i te kako svjesni svoga desitijatskog narodnosnog, odnosno imena političke cjeline koja je objedinjavala i predstavljala tu narodnosnu jedinstvenost. Isticanje T(ita) F(lavija) Valensa da je princeps Desitijata, jasno govori da je u njegovo vrijeme, i to duboko u II. st. n.e., postojala uklopljena u upravno-administrativni i teritorijalni sustav Rimske države, još uvijek jedna politička cjelina poznata i priznata pod desitijatskim imenom. Naglašavanje svoje, desitijatske pripadnosti koje je posebno izraženo na natpisima onih Desitijata koji su boravili i završili svoj život van desitijatske teritorije isto potvrđuje postojanje snažne desitijatske svijesti, koja ne bi mogla egzistirati bez osnove na koju bi se naslanjala, a to je nesumnjivo morala biti jedinstvena desitijatska politija. U vrijeme nastanka spomenutih natpisa od strane Rimljana, ova cjelina je bila priznata kao peregrinska *civitas*, koja je u prolazila kroz različite stupnjeve unutarnje autonomije. Sa vanjske strane je isto tako jasno prepoznato postojanje desitijatske narodnosne i političke cjeline, jer iz konteksta mjesta u djelima antičkih pisaca (npr. u *Plin. NH III, 143*) u kojima se spominje desitijatsko ime jasno se primjećuje da oni pod tim imenom podrazumijevaju i narodnosnu i političku jedinstvenost. I za naša dva osnovna izvjestitelja o ustanku, Desitijati bez ikakve sumnje predstavljaju jedinstvenu narodnosnu, i samim tim i političku cjelinu, i kao takvi se i pojavljuju i funkcioniraju u zbivanjima vezanim za ovaj rat. Za Veleja Paterkula, Desitijati su jedan prepoznatljiv narod naseljen u “Dalmaciji” (*Perustae et Desidiates Delmatae*),²⁴⁹ što je od posebne

²⁴⁸ *CIL XVI, 11 = CIL III, p 849 (p 1959) = CIL X, 1402 = D 1989 iz *Herculaneum*, CIL III 9739 iz Garduna; ILJug III, 1582 iz Breze princepsa Desitijata T(ita) F(lavija) Valensa*

²⁴⁹ *Vell. II, CXV, 4; Držimo da je u kontekstu općeg Velejevog izlaganja o ratu i korištenja izraza “Dalmacija” pravilnije navedenu latinsku rečenicu na naš jezik prevesti kao “Pirusti i Desitijati Dalmacije”, nego u smislu “Pirusti i Desitijati dalmatinski”, kako bi to sugerirao engleski prijevod u Loebovom izdanju “Perustae and Desiades, Dalmatian tribes”. Iz postavljanja konstrukcije prevođenja dotične Velejeve rečenice, mogu se izvući i različiti zaključci. Dok bi u prvom slučaju bio dat naglasak na prostornu, teritorijalnu pripadnost, drugi slučaj uključujući i engleski prijevod može sugerirati i neku širu etničku pripadnost. Iz razloga što u Velejevom nacrtanom opisu ustanka svi izrazi koji proizlaze iz “*Delmatia*” u samom kontekstu izlaganja nose u sebi samo teritorijalnu odrednicu smatramo da je pravilnije primijeniti prvu varijantu. U Velejevom dijelu II, CX, 2 pod “*Delmatia*” se nesumnjivo podrazumijeva određena teritorija koja pokriva južni dio provincije Ilirik i čini uz Panoniju, drugu komponentu provincije. Isto pojmovnu sadržinu termin “*Delmatia*” nosi i na još jednom mjestu (II, CXIV, 4) pa možda i u dijelu II, CXVI, 2, a do sličnog zaključka možemo doći i kada promatramo kontekst i drugih dijelova Velejevog izvještaja o ustanku 6-9. god. n.e., u kojima se pojavljuju izrazi izvedeni iz “*Delmatia*” (usporediti II, CXV, 1; II, CXVI, 1; II, CXVII, 1).*

vrijednosti ako se ima u vidu da je on neposredni učesnik u ratu. On je kao takav morao biti upoznat sa stvarnim stanjem i narodnosnom i političkom slikom ustaničkog područja, i da Desitijati nisu bili jasna, zaokružena narodnosna i politička cjelina on ne bi imao nikakvog razloga da ih spominje. Iz samog njegovog spominjanja slijedi da su i u vremenima ustanka u rimskim “očima” Desitijati predstavljali jedinstveno cjelinu. I u kontekstu izlaganja Kasija Diona Desitijati su prepoznatljivi kao jedinstvena i nedjeljiva pa i kohezivna cjelina, jer je on smatrao neophodnim da uz Batonovo ime navede i to da je Desitijat.²⁵⁰ Kasije Dion se u sintetiziranju svoga izvještaja o ustanku oslanjao na ranija povijesna i druga djela te arhivsku građu koja su spominjala, govorila ili detaljnije opisivala zbivanja u Iliriku u tom periodu, tako da je moguće logičkim slijedom zaključiti da je i ova, za Diona Kasija, izvorna građa prepoznavala narodnosnu i političku jedinstvenost. Ni u jednom od ovih izvještaja koji su relativno opširniji, a predstavljaju i zatvorene cjeline (što im daje posebnu kvalitetu) ne može se ni naslutiti, ni u najmanjem detalju i prikrivenom značenju izvjesna djeljivost Desitijata. Naprotiv, oni u tim opisima uvijek kada se pojavljuju nastupaju kao jedinstvena zajednica, koja vjerojatno ima i snažnu unutarnju koheziju. Plinije Stariji oslanja se na zvanične podatke što je dokaz da su i za rimsku administraciju I st. n.e. Desitijati jedna narodnosna i politička cjelina sastavljena i popisana na osnovu 103 dekurije.²⁵¹ A i za Strabona i za Apijana Desitijati su jedan narod.²⁵² Dovoljno svjedočanstvo o tome političkom i upravnom postojanju Desitijata kao nedjeljive formacije i to za rimsko doba pruža i natpis *CIL IX 2564* iz *Bovianum Undecimanorum*, u kome se očitava desitijatsko upravno i političko jedinstvo koje je povezano sa rimskom institucijom prefekta. Uostalom u spomenutoj literarnoj izvornoj građi ili se direktno navode ili se osjeća prisustvo političkih institucija desitijatske zajednice, npr. Strabon spominje instituciju vojvode (ἡγεμῶν) Desitijata²⁵³ čije postojanje na indirektan način potvrđuje i Kasije Dion, kod kojeg se posrednim putem može naslutiti i prisustvo vojničke/narodne skupštine.²⁵⁴ A preko natpisa T(ita) F(lavija) Valensa saznajemo i za postojanje institucije princepsa kod Desitijata. Znači iz same činjenice postojanja desitijatskih institucija koje u sebi nose političku sadržinu, mora slijediti činjenica da postoji i funkcionira odgovarajuća politička cjelina koja kao identifikaciju nosi desitijatsko ime, iz čijeg opsega suverenosti ili autonomije proizlaze i gore nabrojane institucije. U suprotnom bi bilo besmisleno postojanje gore spomenutih institucija koje u sebi nose atribut “desitijatski”, ako nema stvarne egzistencije desitijatske

²⁵⁰ Cass. Dio LV, 29, 2

²⁵¹ Plin. NH III, 143

²⁵² Strab. Geo. VII, 5, 3; App. Ill. 17

²⁵³ Strab. Geo. VII, 5, 3

²⁵⁴ Cass. Dio LV, 29, 2; LV, 34, 5

politije i njene prepoznatljivosti kao takve. Na kraju krajeva i Plinije Stariji definira, posrednim putem, Desitijate sredinom I. st. n.e., kao *civitas*,²⁵⁵ znači kao i priznatu i prepoznatljivu upravno-političku jedinicu.

Jedini pisani trag o Desitijatima prije rimske vladavine daje Apijan, a i on je povezan sa Oktavijanovim zaposjedanjem dinarskih i panonskih zemalja, i iz toga vidimo da su svi podaci iz pisane izvorne građe koji sugeriraju postojanje političke jedinstvenosti desitijatskog naroda nastali i direktno se odnose na periode uspostave rimske vlasti, dva razdoblja rimske vladavine i na vrijeme ustanka od 6 do 9. god. n.e. Sa podacima takvog karaktera a koji su se svojom sadržinom direktno odnosili na razdoblje pune nezavisnosti Desitijata ne raspolaže, ali to ne znači da i u periodu nezavisnosti nije egzistirala u punoj snazi desitijatska politija. Pisani podaci koji su direktno spominjali tu jedinstvenost, ili bi se ona bar, posrednim putem u njima mogla naslutiti su sigurno ostali izgubljeni u nemirnim nastupajućim povijesnim razdobljima. A to što se oni ne spominju u pisanim vrelima može se jednostavno objasniti i time da Desitijati, smješteni u dubokoj dinarskoj kontinentalnoj unutrašnjosti, prije Oktavijana nisu imali intenzivnog i neposrednog kontakta sa rimskim trupama, kao što su to imali Ardijejci, Delmati, Japodi... itd. Za antičke pisce u velikoj većini slučajeva narodi ilirskog prostora (posebno za period njihove nezavisnosti) predstavljali su činjenicu koja se pojavljuje u njihovim djelima samo u kontekstu opisivanja njihovog (uglavnom političke i vojne naravi) dodira sa grčkim i rimskim svijetom. Desitijati, odnosno njihova politija, su nesumnjivo imali svoj intenzivni protohistorijski razvitak u svim sferama života, i vjerojatno su i stoljećima prije uspostave rimske vlasti bili i bitan politički, društveni i gospodarski činilac na širem prostoru unutrašnjosti. O tome bi posredno svjedočile činjenice da su Desitijati bili još sredinom I. st. n.e., (i to nakon ustanka u kojem su imali iznimno velike populacijske gubitke)²⁵⁶ još uvijek najbrojniji autohtoni narod naronitanskog konventa, te da oni predstavljaju temeljni stup čitavog ustanka. To oni nisu mogli biti ni u jednoj od gore navedenih činjenica da i u periodima protohistorije nisu prošli duži razvojni put, u kojem je njihova unutarinja kohezija mogla u dovoljnoj mjeri da očvrstne kako bi predstavljala takav prepoznatljiv i funkcionalan narodnosni i politički fenomen da bude uvažavan i od drugih zajednica. Osim toga Desitijati naseljavaju rudonosne oblasti koje usto posjeduju najplodnije areale zemljišta u širem prostoru. Sve je to moralo uvjetovati da je njihov utjecaj i to ne samo kulturološki, nego i gospodarski pa i politički morao

²⁵⁵ *Plin. NH III*, 142-143

²⁵⁶ Velej Paterkul (II, CXV, 4) posebno naglašava da su se Desitijati u ovom ratu predali tek kada su bili doveđeni skoro do fizičkog istrebljenja. Pa i pored toga Desitijati pola stoljeća kasnije predstavljaju najbrojniji (na osnovi broja dekurija) autohtoni narod naronitanskog konventa.

da bude u periodima protohistorije i izrazit i priznavan. I desitijatska *civitas* je morala imati razloge svoga postojanja i u političkoj tradiciji i kontinuiranosti koja je postojala u predrimskom razdoblju. Sve te desitijatske političke institucije, precizna prepoznatljivost i priznatost od strane vanjskih činilaca (uključujući i oficijelnu strukturu Rimske države), jasno identificiranje pod desitijatskim imenom u unutarnjoj sredini, prisutna i duboko ukorijenjena svijest o desitijatskoj pripadnosti pa i duga egzistencija desitijatske *civitas*, nisu mogle nastati i biti uzrokovane u par prvih desetljeća rimske vladavine. Navedene činjenice su morale biti posljedica dugotrajnije desitijatske politijogeneze koja se odvijala i stoljećima prije uspostave rimske vladavine. Uostalom bilo bi teško shvatljivo da Rimljani podčinjavanjem ilirskog prostora svojoj državnoj i provincijskoj vlasti stvaraju novu, desitijatsku narodnosnu i političku jedinicu. Oni su se i u slučaju nametanja svoje vlasti Desitijatima vjerojatnije držali svojih ustaljenih pravila o reguliranju unutar provincijskih odnosa pa su u tom smislu poštivali i egzistenciju desitijatske političke jedinice, koju su uklopili u svoju upravno-administrativnu šemu, pa je kao takvu nalazimo i u podacima iz pisane izvorne građe. A da bi je Rimljani kao takvu priznavali, ta desitijatska politička jedinica je morala vući kontinuitet svoga postojanja još iz vremena nezavisnosti u kojem je morala biti stabilna i trajnija formacija sa relativno snažnijom unutarnjom konstitucijom i tradicijom, te međusobnom povezanošću njenih sastavnica. Jedino bi po tim uvjetima desitijatska politija mogla preživjeti razdoblje svoga “traumatičnog” transformiranja iz ustroja protohistorijskog političkog entiteta u peregrinsku *civitas*, odnosno ulaska u okvire Rimske Imperije.

Sve su to jasni pokazatelji postojanja desitijatskog političkog jedinstva i u predrimsko doba. Činjenica je i da Desitijati dočekuju Rimljane kao već oformljena politija, što možemo posredno naslutiti iz Apijanovog spominjanja Desitijata koji se može smatrati jedinim pisanim podatkom koji se odnosi na vrijeme uspostave rimske vlasti na ilirskom prostoru za vrijeme Oktavijana, odnosno na zadnje trenutke nezavisnosti Desitijata kada su se oni suprotstavili nadolazećem rimskom osvajačkom talasu.²⁵⁷ Apijan jasno prepoznaje Desitijate kao jednu samostalnu cjelinu, koja se suprotstavlja Oktavijanu i brani svoju nezavisnost, a to ne bi bilo moguće da se pod desitijatskim imenom nije jedna politija. Apijan je podatke za svoje povijesno djelo (nastalo dva stoljeća nakon vremena koje opisuje u konkretnom slučaju) crpio i iz djela ranijih pisaca i rimskih arhiva odakle je uostalom i došao do navedene informacije o Desitijatima, što bi automatski podrazumijevalo da su Desitijati bili prepoznati i priznati kao politija i u tim djelima i arhivskoj građi i od Oktavijana Augusta jer je podatak o njima do Apijana

²⁵⁷ App. Ill. 17

došao vjerojatno došao preko Augustovih memoara. Rimljani prodorom u dublju kontinentalnu unutrašnjost dinarskog pojasa zatiču jedan oformljen i snažan narodnosni organizam koji je uokviren u monolitnu političku cjelinu sa punom suverenosti i koja se identificira pod imenom Desitijata. S druge strane ta jedinstvenost nije mogla nastati neposredno pred i uzrokovano samo rimskom najezdom, jer ona zahtijeva dugotrajniju politijogenezu kako bi se mogla oblikovati i biti u mogućnosti funkcionirati kao takva cjelina koju bi Rimljani, odnosno antički pisci uvažavali samo pod jednim imenom i stalno prepoznavali u njenom kontinuiranom razvitku kroz različite periode razvitka od borbe za održanje nezavisnosti do sredine I. st. n.e. Uostalom ako su Delmati i Japodi mogli biti prepoznati u II. st. p.n.e. kao zasebni potpuno oblikovani narodi zašto to ne bi bili i Desitijati u datom periodu.

Ta narodnosna i politička cjelina u toku svih gore navedenih razdoblja pokazuje iznimnu unutarnju koheziju, i čvrstoću koja se suočava i sa teškim iskušenjima vezanim za svoje dalje održanje i biološki opstanak svoje ljudske sadržine kao što je to bio slučaj u zadnjoj fazi ustanka. Desitijatska politija uspijeva sve to preživjeti i opstati, pa i dalje funkcionirati kroz jedan duži period, a to bi jedino bilo moguće ako su Desitijati bili jakim nitima međusobno povezani i sa izraženom svijesti o desitijatskoj pripadnosti. Uostalom u natpisima i djelima antičkih pisaca, ni na jednom mjestu ne nailazimo ni na spomen, ni na posredni trag pa ni na samo naslućivanje imena i egzistencije nižih sastavnica u odnosu na desitijatsku cjelinu. Jedino što možemo naći su osobna imena (jednosložna i dvosložna, ova potonja u pojedinim slučajevima nalazimo uz neposredni dodatak kojim se potvrđuje njihova desitijatska pripadnost) i prisustvo i nominiranje desitijatske cjeline. I ta činjenica dodatno potvrđuje koheziju desitijatske zajednice u razdobljima na koja se podaci odnose od druge polovice I. st. p.n.e. do II. st. n.e., koja je bila prepoznatljiva i strancima, ali i prihvaćena u domaćoj sredini. Uostalom i sama srednjobosanska kulturna grupa željeznog doba, odnosno njeni nositelji, pokazuje svoj jasan, dobar i precizan ustroj, kao što se može slikovito vidjeti na primjeru strukturiranosti naselja Pod,²⁵⁸ a i uopće kulturni identitet srednjobosanske kulture je vrlo jedinstven. Iz svega izloženog se nameće zaključak da je desitijatske zajednice još od najranijih perioda njihovog postojanja odlikovao djelotvoran ustroj, visok stupanj kompaktnosti ali i unutarnje samodiscipline.

Sve neposredno navedeno je moglo nastati jedino uslijed dugog razvitka te desitijatske političke jedinstvenosti i u periodu nezavisnosti, kada je ona kroz jedan iznimno duži period morala uživati svoju punu suverenost kako bi se stigla nametnuti u smislu

²⁵⁸ Čović, 1987: 524

dominirajuće, bitne i jedine svijesti političkog karaktera svim pripadnicima Desitijata u odnosu na niže sastavnice (plemena, lokalne teritorijalne jedinice, bratstva). U tom dugom razvojnem periodu u periodu nezavisnosti prevaziđeni su lokalni i plemenski partikularizmi i smanjen njihov utjecaj u tolikoj mjeri, da ni u vremenima najvećih teškoća po desitijatsku političku cjelinu i njen narod oni nisu posebno nastupili i djelovali i tako ugrozili zajednicu kojoj su pripadali.²⁵⁹ Jednostavno rečeno unutarne desitijatsko “biće” i njegova ukorijenjenost u svijesti Desitijata su bili dovoljni snažni da održe desitijatsko jedinstvo i identitet i kroz te periode i da drže u dubokoj sjeni eventualne partikularne težnje svojih pojedinih sastavnica. Ovaj desitijatski identitet je bio u dovoljnoj mjeri snažan i da se nametne kao politička i narodnosna činjenica i okolnim domorodačkim politijama, koje su njega samog i institucije, teritoriju i norme života koje su ga materijalizirale priznale. O tome nedvosmisleno svjedoči ponašanje i odnos drugih ilirskih naroda i njihovih predstavnika prema Desitijatama u toku ustanka, uključujući i prihvaćanje da Desitijat bude jedan od dvojice vrhovnih vojvoda ustanka u koji su se ovi narodi uključili. a u posljednjoj fazi rata i jedini vođa ustanka. Da bi neko mogao da bude prihvaćen za zajedničkog i vrhovnog vojvodu ustanka u koji se uključio veliki broj ilirskih naroda, uz sve ostale razloge koji su doprinosili tome njegova matična narodnosna i politička zajednica je morala da bude snažnija, brojnija i da ima čvršću i stabilniju strukturu i ustroj i naravno ona je morala da uživa i određeni ugled, povjerenje i poštovanje među svojim neposrednim i daljim susjedima. Ove posljednje navedene karakteristike mogle su se razviti samo zahvaljujući tradiciji, odnosno dugom poznavanju, življenju blizu i održavanju svestranih kontakata drugih politija sa Desitijatima, što i sa svoje strane nedvosmisleno govori da je politija Desitijata nastala u znatno ranijim razdobljima u odnosu na periode rimske vladavine i ustanka. To “unutarne” biće koje je definiralo desitijatsku politiju i u sebi objedinjavalo domorodačke zajednice Gornje Bosne, i koje se održalo skoro još dva stoljeća u okviru Rimske države, ipak je na kraju moralo podleći nemjerljivo sadržajnijem i opsežnijem rimskom narodnosnom i političkom identitetu kojem je desitijatski identitet bio još i subordiniran.

²⁵⁹ Možda se nazivi za pojedina desitijatska plemena, odnosno bolje reći neotuđive sastavnice/djelove desitijatske narodnosne i političke zajednice, kriju u kasnijim, antičkim nazivima kao što su npr. imena municipija *Bistunsium*, *R. P. Aquae S...* (možda se nalazi u nastavku one riječi koja počinje sa S...) ili u nazivima pojedinih naselja na desitijatskoj teritoriji (poznatih preko Antoninovog Itinerarija, Pojtingerove karte i Kosmografije Anonima Ravenjanina) ili biskupija koje su se sudeći po salonskim saborima prostirale i preko područja koja su pripadala Desitijatima. U načelu nazivi ranokršćanskih biskupija su slijedili nazive lokalnih kasnoantičkih administrativno-upravnih i teritorijalnih (municipalnih) jedinica u kojima su imale svoja sjedišta. A i same te jedinice kasnoantičkog municipalnog ustroja su uglavnom proisticale iz domorodačkih peregrinskih jedinica-*civitates*, odnosno često iz njihovih manjih sastavnih jedinica koje su u vremenu postojanja i funkcioniranja formacije političkog entiteta predstavljala formacija plemena. A nije nemoguće i pomisliti da su npr. i Batijati jedno od desitijatskih plemena.

Sam proces i način stvaranja desitijatske političke jedinice koji se odigravao u toku protohistorijskog perioda može se djelomično pokušati rekonstruirati i pomoću pisanih vrela. Iz činjenice da sva pisana vrela latinske i grčke jezičke provenijencije jasno obnašatelja najviše političke izvršne institucije kod Desitijata tituliraju terminom *vojvoda* može djelomično ocrtati glavne pravce političkog razvitka, pa i ujedinjenja desitijatske narodnosne zajednice. Sudeći po vrelima vrhovni obnašatelj izvršne političke vlasti u desitijatskom entitetu, i kasnije desitijatskoj *civitas* do 9. god. n.e. bio je primarno, ustvari najviši vojni zapovjednik. Na osnovi ove činjenice mogli bismo pretpostaviti sa izvjesnom dozom vjerojatnoće da je stvaranje desitijatske političke jedinice (protohistorijskog entiteta) nastalo kao posljedica prvotnog formiranja vojnog saveza. Tako se sami početak egzistencije desitijatske političke jedinice može promatrati kao vojni savez u koji se udružio čitav niz plemena i zajednica koje su još od ranije bile etnički, kulturološki, narodnosno i zemljopisno povezane i srodne, te samim tim dijelile i neke zajedničke interese u samom početku obrambenog i vojnog karaktera, a ne kao nasilno političko podčinjavanje jednom plemenu ili zajednici. Desitijatska politija je tako kreirana na onim istim temeljima kao i Samnitska Liga koja je nastala isto iz potrebe vojnog jedinstva, da bi se onda vremenom uslijed niza okolnosti jačala unutarnja kohezija sve do onog trenutka i mjere kada su se sastavni dijelovi jedinstvene cjeline smatrali nedjeljivim i od same cjeline i međusobno te osjetili subordinirani zajedničkim političkim i drugim (religijskim, gospodarskim) institucijama i interesima.

Za stvaranje desitijatske političke jedinice presudni činilac bila je neka vrsta vojne i obrambene potrebe koja se manifestirala u fenomenu vojnog saveza, koji je moguće je pretpostaviti postojao i prije kraja IV. st. p.n.e. Međutim, sigurno ga je tek pojava keltskog osvajačkog činioca prebacila na drugi kolosijek razvitka jer su se desitijatske gornjobosanske i lašvanske zajednice sada suočile sa bliskom opasnošću koja se nadvila nad njima. Kelti su oko 310. god. p.n.e. konačno srušili ne samo autarijatski politički entitet nego i njegovu narodnosnu zajednicu, čime je zapanjujuće naglo prestao dalji razvitak glasinačke kulture starijeg željeznog doba.²⁶⁰ Tako je prestao postojati kulturološki, narodnosni i politički fenomen koji je skoro pola tisućljeća predstavljao istočnog susjeda zajednicama nositeljima srednjobosanske kulturne grupe željeznog doba.²⁶¹ I oko 310. god. p.n.e., na istočnom pravcu, u odnosu na desitijatsko područje, se stvorio politički gledano prazan prostor bez adekvatnog domorodačkog vojnog bedema sa

²⁶⁰ O historiji Autarijata v. Mesihović, 2014.

²⁶¹ Ipak je potrebno naglasiti da su od početka V. st. p.n.e., autarijatski interesi primarno bili okrenuti prema istočnim oblastima, na koje se izgleda preselio i jedan značajan dio populacije, što se u nekoj mjeri manifestira i vrlo slabom međusobnom razmjenom između Autarijata i zajednica nosilaca srednjobosanske kulturne grupe u tom periodu.

kojim bi se Kelti kao novi svježi, etnički, politički, kulturološki i posebno izrazito vojni i ekspanzionistički element suočili prije nego bi mogli ugroziti interese gornjobosanskih i lašvanskih zajednica. Jednostavno rečeno desitijatske zajednice su ostale na ovom pravcu same i otvorene eventualnom keltskom pritisku. Keltsko prisustvo desitijatske zajednice su osjećale i na svojim sjevernim granicama prema panonskim oblastima južno od Save gdje su Kelti prodirali i politički i vojno pa sporadično i populacijski, posebice u sjeveroistočnoj Bosni, i to još prije od 310. god. p.n.e., u toku druge polovice IV. st. p.n.e. Sama Gornja Bosna i drugi dijelovi središnje Bosne su morali i radi svoga prirodnog bogatstva izgledati primamljivo Keltima čije je gospodarstvo i društvo osjećalo potrebu za metalnim sirovinama, posebno nakon neuspjeha njihovog pohoda iz 279. god. p.n.e. na jug poluotoka te formiranja i stabiliziranja narodnosne i političke zajednice/politije Skordiska. Radi svega toga bilo je neophodno dalje učvršćivanje, produbljivanje i sadržajnije povezivanje i to i na vojnim i na političkim osnovama gornjobosanskih i lašvanskih zajednica. Sudeći po materijalnim ostacima, koji potvrđuju odsustvo keltskih elemenata koji bi po svome kvantitetu i kvalitetu sugerirali postojanje keltske vlasti ili naseljavanja, proces desitijatskog ujedinjavanja je ne samo ostvario svoju primarnu svrhu, nego je doprinio i rađanju jedinstvenog i nedjeljivog naroda sa jasnom političkom jedinicom.²⁶² I nastanak nekropole Kamenjača, koja na neki svoj način simbolizira postojanje jedinstvenog desitijatskog političkog naroda, vremenski se više-manje podudara sa počecima latenskog razdoblja, odnosno sa vidljivom pojavom Kelta. A i ratnička grobnica u Vratnici kod Visokog pripada razdoblju prodora i stabiliziranja Kelta u oblastima Donje Save i uopće donje Panonije, pa bi se možda mogla povezati sa ovom pojavom novog, ekspanzionističkog etničkog, narodnosnog i političkog faktora. Uostalom ova grobnica se nalazi na desnoj strani rijeke Bosne i situirana je u relativnoj blizini nekropole Kamenjača u Brezi, pa je narodnosno jedinstvo osoba sahranjenih u ovim grobnicama nedvojbeno, jer ih dijeli i vrlo kratak vremenski period (između stvaralaca grobnice iz Vratnice i za sada evidentiranih početaka sahranjivanja u Kamenjači) od samo možda par desetljeća (ili još kraće) i relativno mala prostorna razdaljina. Kao što vidimo i Vratnica i Kamenjača svojim postojanjem obilježavaju jedan kratki period posljednjih desetljeća IV. st. p.n.e. i samih početaka III. st. p.n.e., a što se analogno podudara

²⁶² Stoljećima ranije, jedna od posrednih posljedica pojave perzijskog čimbenika na jugoistoku Poluotoka je bilo i političko ujedinjene autarijatske narodnosne zajednice. Kao što vidimo pojave vanjskih političkih i narodnosnih zajednica i novih kulturnih fenomena u okruženju ilirskih zemalja i u njima samima su definitivno donosile sa sobom kao popratne pojave i ubrzavanje i pojačavanje društveno-političkog razvitka, odnosno "revolucionarne promjene" u društveno-političkim okvirima, strukturama, ustroju i stupnju usložnjavanja autohtonih zajednica, a koji su u pojedinim slučajevima donosile na povijesnu pozornicu i nove autohtone političke fenomene.

sa totalnim raspadom autarijatske narodnosne i političke cjeline, zamiranjem glasilačke kulture sjeverne varijante, prodorom Kelta i uzdizanjem Dardanaca i Ardijejaca. Tako bi se vrijeme pojave Kelta u Donjoj Panoniji i njihov pritisak sa sjevera i istoka, moglo smatrati periodom oblikovanja i srastanja desitijatskog političkog entiteta, odnosno razdoblje konačnog formiranja naroda Desitijata koji je zauzimaao jedno šire područje. Vjerojatno su i ranije postojale forme međusobnog udruživanja pojedinih lokalnih, plemenskih kneževina (sa centrima u nekim od većih i istaknutijih gradinskih naselja). Možda je i postojala neka vrsta i “amfiktionije” (zasnovane na lokalnim obrascima), labave konfederacije gornjobosanskih, lašvanskih pa možda i skopljanskih i gornjoramskih zajednica, a čije je djelovanje bar utjecalo na postojanje neke zajedničke svijesti. Ipak je tek nova, mnogo izraženija i ozbiljnija opasnost praktično, na nama nepoznat način, dovela do pravog političkog ujedinjenja u jedinstvenu i snažnu narodnosnu cjelinu i politiju koja je u povijesnim vrelima poznata pod imenom Desitijati.²⁶³ Desitijatske zajednice koje su se suočile sa izvjesnom keltskom prijetnjom jednostavno nisu imale drugog rješenja nego da povećavaju ingerencije svoga vojnog saveza, jačaju njegovu strukturu i zajedničke institucije koje se tako pretvaraju u moćne, poštovane i autoritativne političke institucije. A upravo iz razloga vojne i obrambene osnove na kojoj se temeljio razvitak političkog entiteta, kod Desitijata su dvije zajedničke institucije postale posebno izražajne i prisutne, a to su bile skupština vojnika i institucija vrhovnog vojvode. A pošto je skupština vojnika ustvari predstavljala narodnu skupštinu tj. najviše suvereno političko tijelo (u zakonodavnom i sudskom smislu), onda je i predvodnik i vrhovni zapovjednik koji je sigurno bio zbog svoje funkcije i predsjedatelj vojnih/narodnih skupština sve više postojao i vrhovna izvršna politička institucija. I na osnovi svega prezentiranog mogao bi se izvesti kao vjerojatni zaključak → da je, iako je i prije kraja IV. st. p.n.e, vjerojatno postojala neka vrsta saveza koji je povezivao gornjobosanske i neke središnjobosanske zajednice i plemena prevahodno na vojno-obrambenim potrebama, tek pojava Kelta dovela da se na osnovi tog od ranije egzistirajućeg zajedničkog nastupa oblikuje funkcionalan i jedinstven desitijatski politički entitet sa središtem u nekoj od gornjobosanskih zona južno od zeničke kotline. Tako bismo *terminus ante quem* konačnog kreiranja i oblikovanja jedinstvenog desitijatskog političkog entiteta sa svim onim osobnostima koje karakteriziraju razina političkog ustroja “protohistorijskog entiteta”, mogli staviti negdje u posljednje razdoblje IV. st. p.n.e. Prostor na kojem

²⁶³ Desitijatske zajednice situirane u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti i samom središtu prostiranja ilirskog svijeta, nisu baš imali nekog vojničkog iskustva i dodira sa drugim etničkim kompleksima. Njihovi ratovi i sukobi lokalnog i nešto šireg opsega su stoljećima vođeni na neki više-manje ustaljeni način i tek je dolazak Kelta poremetio tu relativnu stabilnost i postupni, evolutivni razvitak i to na prilično radikalan način.

su živjeli Desitijati se nalazio u bližem susjedstvu teritorija koje su držali keltski Skordisci posebno na istočnim i sjeveroistočnim pravcima, tako da su Desitijati svoj razvitak morali prilagođavati i svjesnosti stalne keltsko-skordičke opasnosti.

Dolazak Kelta i uspostavljanje etničke, narodnosne i političke formacije Skordiska koja je dva stoljeća bila izniman ekspanzivni i remetilački element, poremetili su u velikoj mjeri stanje odnosa na središnjem i dijelu zapadnog, istočnog pa i južnog dijela Balkana. To se neminovno na neki način, ako već ne direktno, a ono posredno moralo osjetiti i na tendencije i usmjeravanje općeg razvitka desitijatskih i drugih središnje- i posebno istočnobosanskih zajednica. O tim ratovima izazvanim skordičkim postojanjem i djelovanjem opće, ali ipak slikovite podatke o njihovoj silovitosti daju Strabon, Flor, Apijan, Rufije Fest, Amijan Marcelin. Orozije i Jordanes.²⁶⁴ Podaci Flora u prvim rečenicama njegovog poglavlja "*Bellum Thracicum*", ukazuju, ako se pod njegovim "Tračanima" kriju ustvari Skordisci, da su oni u svojim pohodima prodirali vrlo duboko u ilirska područja, sve do jadranske obale.²⁶⁵ To bi značilo da je i desitijatsko područje moglo biti izloženo napadima skordičkih "lutajućih" odreda. I tako su prva razdoblja postojanja desitijatskog političkog entiteta nesumnjivo bila obilježavana i stalnim sukobima sa Skordiscima koji su, zbog svoje političke i gospodarske snage puna dva stoljeća predstavljali turbulentni činilac na dobrom dijelu poluotoka. Prisustvo Kelta, tj. Skordičke "države" je bilo destabilizirajući faktor po autohtone zajednice zapadnog i središnjeg Balkana, skoro sve do pobjede rimske republikanske armije pod zapovjedništvom Lucija Kornelija Scipiona Azijagena (možda 84. god. p.n.e.), i nešto kasnije dačke ekspanzije. Ali prestanak skordičkog pritiska, vodio je pojavi novog još vitalnijeg, snažnijeg, moćnijeg, ambicioznijeg i inteligentnijeg političkog činioca u kontinentalnoj unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, koji je na kraju i zavladao kompletnim poluotokom.

U periodu nezavisnosti Desitijata, njihova politička jedinstvenost je nesumnjivo, iz razloga dostignutih razina društveno-političkog, gospodarskog i kulturnog razvitka, bila strukturirana i ustrojena na načelima protohistorijskog entiteta. Desitijatski politički entitet je u vrijeme nezavisnosti imao punu suverenost, što je samo moglo voditi, kasnijem svestranijim razvitkom, formiranju nedjeljive političke jedinice zasnovane na čvršćim temeljima i sa znatno širim ingerencijama na razini entiteta te razvitku zajedničke narodnosne svijesti. Da je u protohistoriji, još prije dolaska Rimljana postojao i funkcionirao u svim svojim segmentima desitijatski politički entitet koji se sa dolaskom Rimljana bio transformiran u peregrinsku *civitas*, dodatnu potvrdu nalazimo u

²⁶⁴ *Strab. Geo.* VII, 5, 6; 11-12; *Flor.* I, 39; *App. Ill.* 5; *Ruf. Fest.* IX, *Amm Marc.* XVII, 4, 4; *Oros.* V, 23, 17; *Iord.* 219

²⁶⁵ *Flor.* I, 39

materijalnoj kulturi, koja je ostala za Desitijatima predrimskog perioda. Kada se razmatra pitanje nastanka desitijatske narodnosne zajednice i njenog političkog entiteta, odnosno narodnosnog i političkog ujedinjenja na prostorima Gornje Bosne neizostavno se postavlja i sljedeće pitanje → da li je desitijatska narodnosna zajednica proizašla kao rezultat političkog ujedinjenja niza željeznodobnih gornjobosanskih i lašvanskih zajednica ili je obrnuto političko jedinstvo bilo logička posljedica procesa politijogeneze koja se odvijala u jedinstvenoj narodnosnoj zajednici. Na osnovi materijalne kulture koja potiče sa prostora Gornje Bosne, a koja pokazuje svoje prilično jedinstvo i daleko prije eventualnog vremena političkog ujedinjenja postojalo je vjerovatno etničko i narodnosno jedinstvo ovog prostora i time bi bila vjerovatnija druga mogućnost. Po tome bi se moglo pretpostaviti da u formiranju desitijatskog naroda i političke jedinice nisu učestvovali različiti etnički elementi, niti čak formacije koje pripadaju različitim komponentama ilirskog kompleksa, nego samo domaće autohtone zajednice koje su međusobno vrlo srodne i sa istim podrijetlom u jednom dugom trajanju i sa pripadnošću istom kulturnom miljeu stotinama godina. Samim tim sve zajednice koje učestvuju u politijogenezi Desitijata pripadaju uvjetno rečeno “srednjobosancima”, a ne i nekim drugim fenomenima različite pripadnosti npr., panonske ili “glasinačke” (shvaćene u smislu nosilaca kulture) ili neilirskim zajednicama.

Unutarnje uređenje desitijatskog političkog entiteta

Demokratija je najlošija forma države, ako izuzmemo sve ostale.

Winston Čerčil (Winston Churchill)

Već je u prethodnom poglavlju istaknuto, i detaljno govoreno i objašnjeno, da svaka protohistorijska društveno-politička zajednica koja je dostigla razinu ustroja i strukture koja u sebi nosi osobnosti razine političkog entiteta, odnosno političkog naroda u svome unutarnjem uređenju mora imati izražajnije karakteristike jednog od tri načela izgradnje unutarnjeg uređenja kod željeznodobnih zajednica. Te izražajnije karakteristika razlog su i dominiranja jednog od načela u unutarnjem uređenju, pa samim tim i nominiranja njega kao monarhijskog, demokratskog ili oligarhijskog. Ni desitijatska narodnosna zajednica i njen politički entitet nisu mogli biti iznimka u odnosu na gore postavljeno pravilo. Sa direktnim podacima iz izvorne građe koji bi govorili o

načelu unutarnjeg uređenja desitijatskog naroda i entiteta u vrijeme njihove nezavisnosti i u prvom razdoblju rimske vladavine sve do početka ustanka 6. god. n.e. na žalost, ne raspoložemo. A ako ih je i bilo, što možemo pretpostaviti, da su ostali izgubljeni u povijesti. Rekonstruiranje društveno-političkog razvitka Desitijata u prapovijesnom i protohistorijskom razdoblju je otežano i zbog vrlo malog broja sustavno istraženih, analiziranih i objavljenih materijalnih nalaza željeznodobne Gornje Bosne i lašvanskog porječja, za razliku od npr., “glasinačko”-autarijatskog miljea. I tako se jedino određeni zaključci o tome razvitku mogu dobiti korištenjem metode posrednog zaključivanja i uzročno-posljedičnog povezivanja podataka iz do sada poznate, raspoložive i prezentirane izvorne građe o Desitijatima. Na taj način bi se jedino iz pojedinih podataka koji se odnose na razdoblje ustanka i ponašanje i djelovanje Batona Desitijatskog posrednim i uzročno-posljedičnim putem mogli izvući neki vrlo vrijedni i relevantni zaključci o političkom i društvenom uređenju desitijatske zajednice. A takvo uređenje i funkcioniranje iz vremena ustanka je vjerojatno imalo svoj odraz i u prethodnim periodima razvitka, uključujući i protohistorijsko vrijeme nezavisnosti desitijatske narodnosne zajednice i političke jedinice.

Pisana vrela ne potvrđuju, za razliku od pojedinih drugih, Desitijatima kulturološki i etnički srodnim narodima, u okviru desitijatskog političkog entiteta i postojanje institucije nasljednog vladara ili bar izbornog doživotnog vladara, odnosno monarhijsko uređenje. Jedina osoba koju antički pisci spominju kao vršioca političke vlasti kod Desitijata je Baton, međutim u njegovom slučaju su svi pisci nedvosmisleno izričiti i svi ga nazivaju latinskim (*dux*) i grčkim (ἡγεμὼν) ekvivalentom naše riječi *vojvoda*, tj. vrhovni vojni starješina.²⁶⁶ Velej Paterkul i Svetonije Batona tituliraju kao *dux*, dok Kasije Dion ne upotrebljava nikakvu oficijelnu titulu. Strabon je još i određeniji i kaže za Batona da je on ...Δαισιτᾶται ὦν Βάτων ἡγεῶν → “Desitijati, čiji **vojvoda** je Baton”.²⁶⁷ Ni na jednom mjestu antička vrela pa ni epigrafski spo-

²⁶⁶ Obje ove riječi (i grčka i latinska) u svojoj sadržini, pored vojno-zapovjedničke komponente koja je izrazito dominantna, uključuju i određene elemente opće političke uprave (ali ne i suverenosti), te je i tako prilično ekvivalentna sa našom riječi vojvoda i njenom sadržinom.

²⁶⁷ Strabon terminom ἡγεμὼν i u za isto vrijeme titulira i Segimunta, sina Segesta, Arminijevog punca i Sesithakusa, sina Segimera (obojica kod Heruska, što jasno pokazuje da kod Strabona ovo označavanje nema neko monarhijsko obilježje) i Ukromira kod Hata (VII, 1, 4). U sva tri primjera u ed. Loeb classical library, volume III, str. 161 grčki ἡγεμὼν je prevedeno je na engleski kao “chieftain”, bukvalno poglavica. Zanimljivo je da u istom odjeljku gdje spominje ove germanske vojvode, Strabon Arminija, isto Heruska, titulira kao τοῦ πολεμαρχήσαντος ἐν τοῖς Χηρούσκοις (“vrhovni zapovjednik Heruska”). U istom Loebovom izdanju (volume III, str. 257) u slučaju Batona Desitijatskog ἡγεμὼν se prevodi sa “leader”, pa je nejasno zašto se prevoditelj Strabona na engleski jezik, odlučio da na dva različita mjesta gdje se u grčkom tekstu nalazi termin ἡγεμὼν prevede sa dva pojma koja u engleskom jeziku imaju sličnu, ali ipak različitu sadržinu. Da su Herusci imali u svome političkom uređenju i odlike monarhijskog uređenja ukazuje i to što Klaudije šalje Italika, sina Arminijevog brata Flava u zemlju Heruska da preuzme prijestol.

menici ne spominju nijednu desitijatsku osobu koju bi titulirali kao βασιλεύς, δυνάστης, ἄρχων, *rex*, *regulis*, što bi možda sugeriralo odsustvo institucije suverena-vladara, kralja u političkoj hijerarhiji desitijatskog entiteta.²⁶⁸ Inače u djelima antičkih pisaca (Strabon, Velej Paterkul, Svetonije, Kasije Dion) u kojima se nailazi na ime Batona Desitijatskog i njegovo tituliranje kao vojvode, i to baš u poglavljima u kojima se i Batonovo ime i titula spominju, primjećuje se različito tituliranje pojedinih osoba koje predvode svoje narode i zajednice. Spomenuti antički pisci, odnosno izvorna građa iz koje su oni konkretne podatke preuzimali, po ovom pitanju nisu generalizirali, nego su na točan način prepoznavali i prezentirali da li je riječ o instituciji monarhijskog tipa ili nekog drugog tipa, bez obzira da li se to odnosi ne samo na već izgrađene države nego i na “barbarske” zajednice koje su se još uvijek nalazile na preddržavnoj razini razvitka svoje političke strukture. Najbolji primjer pruža slučaj tračkog kralja Remetalka koji se kod Veleja sreće i u opisima događaja i povijesnih procesa u kojima učestvuje i Baton Desitijatski (za Veleja sa titulom *dux*) i koji se kod spomenutog pisca titulira kao *kralj* (*Thraciae rex*).²⁶⁹ Velej Paterkul i Sigimera, oca Arminija titularno terminoški određuje kao *principis eius gentis*,²⁷⁰ što potvrđuje kneževsku vlast i status Arminijeve porodice kod Heruska koju Velej jasno prepoznaje i kao takvu je predstavlja, za razliku od tituliranja Batona.²⁷¹

Da Arminijeva porodica nije imala neko vladajuće pravo na upravljanje Heruscima, teško bi bilo očekivati da jedna osoba, koja je uostalom potpuno romanizirana, može se uputiti i vladati Heruscima sa kojima ga veže jedino rodbinsko srodstvo kao jedinog raspoloživog predstavnika jedne porodice.

²⁶⁸ Natpis *ILJug* III, 1582 iz Breze T(ita) F(lavija) Valensa, spominje i titulu princepsa Desitijata koju je dotični nosio. Međutim, sam natpis potiče iz dubokog perioda drugog razdoblja rimske vladavine i odražava prevashodno stanje domaće političke hijerarhije koje su Rimljani oktroirali Desitijatima nakon ugušenja ustanka. A osim toga titula princepsa u smislu peregrinskog političkog ustroja na tlu ilirskih i panonskih zemalja odnosi se sadržajno na pripadnike domaćeg oligarhijskog sloja koji kao politička institucija predstavlja peregrinsku *civitas*, odnosno njoj odgovarajući domorodački narod u lokalnoj upravnoj hijerarhiji. Tako da natpis *ILJug* III, 1582 na kome se spominje princeps Desitijata ne sugerira postojanje institucije vladara-suverena, pogotovu ako se ima u vidu da je u toku I. st. n.e., postojala i institucija prefekta, osobe koja je nakon 9. god. n.e. upravljala desitijatskom *civitas* i kojoj je bilo subordinirano vijeće princepsa. Narodi na protohistorijskoj razini razvitka mogu biti bez institucije nasljednog monarha, što prepoznaju i grčki pisci, kao Tukidid (II, 80, 5) koji takve narode (Tesproćane) naziva *abasivleutoi*. O tome v. Cabanes, 2002: 14; 67; 75; 88; Pored Tesporočana i Haonci i pojedini trački narodi nemaju kralja, tj. i oni su *abasivleutoi* (Ksenofont, Helenika, V, 2, 17; Cabanes, 2002: 66-68). I za pojedine ilirske narode je prema Pseudo-Skimnosu zabilježeno da su bez kralja (Cabanes, 2002: 88).

²⁶⁹ *Vell.* II, CXII, 4. Velej je u cijelom svome djelu izričit i jasan u distinkciji upotrebe naziva *rex* i *dux*, i ne primjećuje se miješanje ovih termina. Tako on, pored Remetalka, nazivima kralj u svome djelu npr. titulira i Agamemnona (I, I, 2), Kodra (I, II, 1) Eumena (I, IX, 2), Antioha Epifana (I, X, 1), Mitridata (II, XVIII, 1; II, XXXVII, 2); Tigrana (II, XXXVII, 2), Oroda (II, XLVI, 4), Jubu (II, LIV, 2); Amintu (II, LXXXIV, 2), Artavasda (II, XCIV, 4) i druge.

²⁷⁰ *Vell.* II, CXVIII, 2

²⁷¹ Usporediti Tacitov (*Ann.* XI, 16-17) opis upućivanja Italika, Arminijevog bratića u zemlju Heruska koji ga traže da im bude kralj (...*Cheruscorum gens regem Roma petivit*...), što pokazuje postojanje dinastijske vlasti kod Heruska.

I čitav niz drugih primjera potvrđuje primjenjivanje pojmovne distinkcije u određivanju statusa stranih vladara i vođa, kao npr., kod Tacita Prasutag je *rex Icenorum* (Ann. XIV, 31) jer vlada dinastičkim, monarhijskim načelom u okviru svojga političkog naroda, dok suprotno od toga Takfarinata i Mazipu (Anali, II, 52) vođe afričkog ustanka, titulira kao vojvode (*dux.*), što pokazuje da ustanak predvođe osobe koje nisu pripadali monarhijskim dinastijama. I Polibije (II, 2) Agrona jasno titulira kao kralja (*basileus*), te kada govori (II, 4) o Teutinom nasljeđivanju Agrona koristi izraz kraljevska vlast (*basileian*), a inače kada spominje vrhovnu upravu u "Ilirskoj državi" on je određuje izrazima izvedenim iz termina *basileus* (Polyb. II, 8). I kod Kasija Diona je ova distinkcija vrlo jasna pa zato on kraljevskim tituliranjem (na grčkom jeziku) oslovljava Sitasa (kralja Denteleta), Deldona (kralja Bastarna), Rolesa i Dapiksa (kraljeve getskih naroda).²⁷² U slučaju Brita na koje se 43. god. n.e., pokrenula rimska invazija Kasije Dion je isto izričit i kaže da oni nisu bili "slobodni i nezavisni", nego da su se nalazili pod različitim kraljevima (ἦσαν δὲ οὐκ αὐτόνομοι ἀλλ' ἄλλοι ἄλλοις Βασιλεῦσι προστεταγμένοι).²⁷³ I u slučaju drugih naroda i ratova nalazimo na slične slučajeve, pa se jasno mogu prepoznati osobe koje pripadaju tome dinastičko-monarhijskom miljeu (npr. Jugurta, Arminije, Maroboud, Budika) i onih koji to nisu (Virijat, pa i Vercingetoriks, Baton Desitijatski, zelotske vođe) upravo iz razloga njihovog različitog tituliranja.

Znači kao što je već istaknuto grčki i rimski pisci se inače nikada ne libe da nekog "barbarskog" vladara tituliraju odgovarajućim latinskim ili grčkim kao kralja, nasljednog ili doživotnog suverena ako je to on zaista bio, dok s druge strane antički pisci uvijek pokušavaju da odgovarajućom titulom naglase nekog "barbarskog" lidera ako on nije bio kralj. Ovakvo nastojanje što je moguće jasnije distinkcije koju primjenjuju pisci na grčkom i latinskom rezultat je općenitog insistiranja, svojstvenog antičkim društvima, na jasnoj institucionalnoj determinaciji jer je ona kao funkcionalni i praktični fenomen direktno proizlazila iz političkih teorija tadašnjeg antičkog svijeta. Sve ovo jasno pokazuje da antički pisci paze da pravilno distanciraju terminološko tituliranje barbarskih vođa i prvaka, s obzirom na njihov stvarni politički i hijerarhijski položaj u matičnoj zajednici. Na osnovi izloženih postavki moglo bi se zaključiti da se preko analiziranja terminološkog određivanja može pokušavati izvršiti rekonstrukcija društvenog i političkog uređenja pojedinih zajednica. U onim nezavisnim ili polusamostalnim zajednicama čije se prvaci u vrelima tituliraju terminima koje sugeriraju postojanje nasljedne vlasti sigurno nije dominirao demokratski način uređenja

²⁷² Cass. Dio LI, 23, 4; 24, 4; 24, 6-7; 26, 1

²⁷³ Cass. Dio LX, 20, 1

političke konstitucije, dok bi se u onima u kojima nailazimo npr. na titulu *dux*, moglo tražiti i demokratskije uređenje.²⁷⁴

Upravo iz razloga stečene navike za tačnijim prikazom institucionalne determinacije smatramo da su antički pisci prilikom tituliranja i vođa ustanka, u konkretnom slučaju Batona Desitijatskog, vodili računa, bar u svojim okvirnim crtama, o izvjesnoj preciznosti. A pošto su termini βασιλεὺς, δυνάστης, *rex*, *regulis*, po svojoj jasnoj i osnovnoj pojmovnom sadržinom poznati antičkoj javnosti bilo bi za te grčke i rimske pisce neprikladno da upotrijebe te termine radi determinacije određenih domorodačkih institucija koje nisu predstavljale nikakvu kraljevsku ili nasljednu vladavinu, posebno u vremenu kada su mnogi istaknuti Rimljani, kao u slučaju ustanka od 6. do 9. god. n.e. bili u neposrednom dodiru sa osobama koje su obnašale ove institucije i silom prilika morali znati potpunu bit tih domorodačkih institucija. Uostalom da je Baton Desitijatski bio neka vrsta nasljednog monarha, suverena desitijatske političke jedinice, on ne bi morao da po Kasiju Dionu 6. god. n.e. u taboru okupljene pomoćne vojske javno nagovara na oružanu pobunu i odluku o pretakanju ideje o ustanku u praktičnu realizaciju prepušta okupljenoj vojsci. Njegovom nagovoru na samom početku priključuje se sami manji dio domorodaca, da bi se ostatak dobrovoljno priključio tek naknadno nakon prvog sukoba sa Rimljanima, što bi da je Baton Desitijatski kralj značilo da je on suveren sa vrlo malo stvarnog autoriteta. Samim tim jedino moguće rješenje za smještaj Batona Desitijatskog na hijerarhijskoj političkoj ljestvici moramo tražiti u sferi izbornih, mandatnih institucija unutar političke konstitucije Desitijata.²⁷⁵ A činjenica je i da se u toku svih opisa ustanka kod Desitijata spominje samo *vojvoda* Baton, a ne još neka druga osoba što bi u slučaju postojanja desitijatskog suverena bilo teško izvesti (npr. usporediti odnos Baton Breučki-Pines u pisanim vrelima). To bi onda značilo da Desitijati nisu imali instituciju doživotnog vladara izabranog samo iz određene porodice, roda ili bratstva nego da je njihov politički entitet imao drugu formu uprave (proto-oligarhijsku ili možda čak nešto demokratskiju verziju političkog ustroja). U tom slučaju njihov politički ustroj bi nalikovao možda samnitskom sustavu Touto.

Naravno u kontekstu razmatranja ovog problema, postavlja se jasno pitanje da li je upotreba termina *dux* i ἡγεμὼν u latinskim i grčkim tekstovima u kojima se spominju Desitijati uopće sadržinski odgovarala desitijatskoj i općestaničkoj

²⁷⁴ Naravno, postojanje titula koje sugeriraju postojanje nasljedne vlasti ne znači da je u tim zajednicama dominirala monarhijsko načelo, jer je u tim uvjetima moguće i dominiranje oligarhijskih načela. Isto tako ni postojanje titule *dux*, ne podrazumijeva apriori da je riječ o demokratskijem uređenju, jer je i u ovom slučaju moguće dominiranje oligarhijskih načela.

²⁷⁵ Cass. Dio LV, 29, 2

političkoj instituciji koje je predstavljala. Nesumnjivo je da je politička institucija koju je Baton Desitijatski obnašao nosila originalno domorodačko titularno ime, koje je nažalost ostalo izgubljeno u povijesti. Latinski i grčki pisci, odnosno vrela koja su oni koristili su sigurno to titularno političko ime preveli, radi lakšeg snalaženja eventualnog čitaoca, izrazima koji bi im se učinili najzgodnijim i najprihvatljivijim. Sam izraz vojvoda u svojim latinskim i grčkim oblicima, je pružao svojom pojmovnom širinom dovoljno prostora da u sebi sažme i karaktere čitavog niza institucija koje su bile originalno domorodačke, u konkretnom slučaju desitijatske, a koje nisu imale baš potpuno odgovarajući pandan u latinskom i grčkom jeziku. Da je kojim slučajem Baton Desitijatski bio kralj, ili neki nasljedni ili doživotni vladar i suveren desitijatske političke jedinice, pisci na latinskom i grčkom jeziku ne bi imali nikakvog razloga da ne upotrijebe odgovarajuće latinske i grčke termine. Rimljani su se uostalom “užasavali” termina *rex* i βασιλεὺς i ako bi postojala ikakva mogućnost da ove njihovom mentalnom sklopu “odvratne” institucije prikače za neprijateljske vođe, oni bi to iz propagandnih razloga vjerojatno i učinili. Ali pošto Baton Desitijatski, isto kao i njegov breučki imenjak do sporazumne predaje na rijeci *Bathinus*, nisu bili kraljevi, Rimljani su morali da upotrijebe druge termine kojima su objasnili njihov položaj u političkoj i vojnoj hijerarhiji. Tako su oni morali ujedno da pronađu i adekvatne nazive za izvršnu političku instituciju u okviru hijerarhijskog ustrojstva desitijatske političke jedinice i njenog sustava. A kako je desitijatska vrhovna politička izvršna institucija u njihovim očima, a vjerojatno sudeći po podacima iz pisanih vrela i stvarno, bila primarno a posebno uslijed ustanka, povezana sa vojnim poslovima Rimljani su jednostavno tu instituciju preveli na dva glavna jezika Imperije kao *dux* i ἡγεμὼν. Naravno tu vojnu komponentu domaće izvršne političke institucije koju je obnašao Baton Desitijatski ne bi trebalo predimenzionirati i samo zbog toga što je antički pisci nazivaju terminom vojvoda, odricati joj i politički značaj, pa možda i sudske ingerencije. U desitijatskom društvu u trenutku ustanka, Batonova izvršna institucija je bila takvog karaktera da je objedinjavala i vojničke i političke komponente. To dokazuje opis samog kraja ustanka, jer da nije njegova institucija podrazumijevala i političke ovlasti sam zvanični kraj ustanka definitivno ne bi mogla označiti njegova dobrovoljna predaja rimskim zapovjednicima. Uostalom, još u periodu nezavisnosti vrhovna izvršna politička institucija desitijatskog entiteta, zbog same preddržavotvorne razine njegovog razvitka, je u sebi sigurno morala objedinjavati i vrhovnu entitetsku vojnu i izvršnu političku komponentu. Za preddržavne zajednice sa nesumnjivo prostijom političkom vojnom strukturom vojno-obrambeni i politički interesi su bili objedinjeni

i međusobno prožeti.²⁷⁶ Zbog uvjeta i dostignutog stupnja razvitka zajednice kojoj je pripadala ipak je u spomenutoj instituciji njena vojna komponenta morala dominirati nad političkim značajem, pogotovu u takvim vremenima kao što je ustanak od 6. do 9. god. n.e. Pojava Skeuasa, sina Batona Desitijatskog kod Kasija Diona ne znači da je on, samim tim što je bio Batonov sin, imao određenu političku poziciju unutar desitijatske političke strukture u smislu direktnog nasljedstva “monarhijskog” tipa. On se uostalom kod Kasija Diona pojavljuje samo u ulozi ovlaštenog pregovarača, jer je Baton Desitijatski po samoj prirodi stvari mogao samo kod njega da ima najviše povjerenja i jer je slanjem rođenog sina, vjerojatno najstarijeg, želio da Tiberiju pokaže svoju ozbiljnost u datom trenutku.²⁷⁷ Međutim, činjenica je da i nitko ne bi slao prestolonasljednika, bez obzira kakva bila ozbiljnost situacije, u neprijateljski logor kako bi obavio pregovore. Da je on bio prestolonasljednik Skeuas bi bio izložen vrlo velikoj opasnosti, jer Rimljani bi sigurno voljeli da u svojim rukama drže nasljednika u “monarhijskom” smislu svoga neprijatelja. Ali pošto Skeuas nije bio nikakav legalni prestolonasljednik unutar desitijatske zajednice, što su i sami rimski zapovjednici nesumnjivo znali, on je kao osobni izaslanik svoga oca koji je po antičkim izvorima bio *vojvoda* Desitijata, mogao biti upućen u rimsko vrhovno zapovjedništvo bez bojazni da bi mogao biti zadržan kao neka vrsta taoca. Da je Baton Desitijatski nosio titulu i obnašao instituciju koja bi bila neka vrsta ilirskog ekvivalenta βασιλεὺς i *rex*, teško bi ga Rimljani ostavili u životu. Njegovo i njegovog sina nasljedno pravo uvijek bi moglo predstavljati opasnost za ponovno razbuktavanje nemira u ilirskim i panonskom zemljama, pa i za pojavu najrazličitijih avanturista i samozvanaca oko kojih bi se opet moglo akumulirati protu-rimsko raspoloženje i nostalgija za starom “slobodom”, kao što se to npr. desilo u slučaju Andriski ili Pseudo-Filipa u Makedoniji. A sve se to u slučaju ilirskih zemalja i desitijatske *civitas* nije desilo, što bi značilo da nije postojala ni teorijska mogućnost da se pojavi neki stvarni ili samozvani pretendent, jer Desitijati nisu u svojoj političkoj strukturi baštinili načela monarhije.

Baton Desitijatski je na osnovi svega prezentiranog, u toku ustanka za koji se njegovo postojanje u povijesnim vrelima jedino i vezuje, bio vojni vrhovni zapovjednik i izvršni politički dužnosnik desitijatske političke jedinice, znači u isto vrijeme i predvodnik vojske ali i njen (odnosno naroda) politički predstavnik. Istovremeno je on bio jedan od vrhovnih, a od predaje Batona Breučkog i jedini vrhovni vojvoda (znači vojno-politički

²⁷⁶ Uostalom, i u pojedinim izgrađenim državama dolazilo je do objedinjavanja vrhovnog vojnog zapovjedništva i izvršne političke vlasti, npr. u slučaju atenskih stratega koji su iako prvobitno zamišljeni kao savjet vojnih zapovjednika za vrijeme Perikla prerasli u najznačajnije izvršno političko tijelo Atenske države, pa i čitavog Delskog Saveza. Slično se mogu promatrati i institucije rimskih konzula i diktatora.

²⁷⁷ *Cass. Dio* LVI, 16, 1

rukovoditelj) ustanka i Saveza pobunjenih naroda Ilirika. Vjerojatno je on uživao i izvjesno društveno uvažavanje u svojoj matičnoj zajednici i prije proljeća 6. god. n.e. obnašajući neke lokalne političke i vojne poslove i dužnosti. O prilog tome bi govorilo njegovo ispoljeno iskustvo prilikom vođenja ustanka, a osim toga on se već nalazio u zrelih godinama kada je ustanak izbio pa je logično pretpostaviti da je bio vojno (možda u okvirima pomoćnih jedinica)²⁷⁸ i politički aktivan i prije 6. god. n.e. Pošto nije imao neko po rođenju specifično pravo na upravljanje narodom iz kojeg je poticao Baton Desitijatski je najvjerojatnije u proljeće 6. god. n.e., bio vojvoda desitijatske oružane sile, u čijem je svojstvu vjerojatno bio određen i da predvodi desitijatski kontingent na dunavsku granicu. A pošto su se kako izgleda u slučaju Desitijata vojne i političke ingerencije poklapale, on je bio i vrhovni politički dužnosnik desitijatske *civitas* koja je imala politički kontinuitet i sa desitijatskim političkim entitetom iz vremena samostalnosti. Ovo poklapanje najviše političke izvršne funkcije i statusa vojvode, predvodnika oružane sile u slučaju Desitijata je sa sobom nosilo čitav niz prednosti, a posebno ako se one objedine u takvoj jednoj osobi kakva je bio Baton Desitijatski sa svim njegovim karakternim i umnim kvalitetama, jer su time sprječavana određena razmimoilaženja i podjele kao što se to desilo u slučaju Breuka.

Da se politička struktura desitijatskog političkog entiteta nije razvijala u pravcu monarhijskih načela, možda bi na svoj način potvrđivao i nedostatak u do sada pronađenoj arheološkoj građi objekata koji bi ukazivali da su služili kao statusni simbol vladarske-monarhijske vlasti kao što su to žezla/skiptari i neki drugi oblici insignija (metalni pojasevi, dijademe). Za razliku od desitijatskog područja, na susjednom autarijatskom pronađen je izniman broj objekata koji su vjerojatno služili kao vladarske insignije, što je na svoj način ukazivalo na prisutnost kneževskih i vladarskih dinastija na prostorima autarijatskog etničkog, kulturnog i političkog rasprostiranja u periodu VII-IV. st. p.n.e. Naravno kada se govori o ovom pitanju potrebno je imati u vidu da je autarijatski dalji politički razvitak nasilno prekinut krajem IV. st. p.n.e. i samim tim se postavlja pitanje da li bi, možda da nije bilo keltske invazije, autarijatski politički sistem evoluirao u pravcu napuštanja načela monarhijskog uređenja. Za razliku od njih Desitijati, odnosno zajednice koje su njih tvorile, su više-manje radikalno neometano sa vanjske strane mogli evolutivno razvijati svoj politički sistem još tri stoljeća. To bi moglo onda podrazumijevati da su oni u svojim najranijim fazama političkog ustroja ipak imali i neke monarhijske oblike uređenje bilo na kneževskoj osnovi bilo na vladarskoj. Moguće je špekulativno pretpostaviti da je monarhijska vlast kneževskog tipa egzistirala

²⁷⁸ Pomoćne jedinice su se i prve pobunile i to upravo na nagovor Batona Desitijatskog što je značilo da se on u proljeće 6 god. n.e., nalazio u okviru auzilijarnih trupa.

u pojedinim desitijatskim zajednicama prije njihovog ujedinjena u jedinstvenu političku cjelinu. Tako bi po svome političkom ustroju te zajednice bile sličnog tipa kao one koje se pojavljuju u Homerovim epovima. Vremenom sa daljim produbljivanjem društveno-gospodarskog razvitka što je kao posljedicu neminovno moralo imati i usložnjavanje političke strukture, a posebno procesom ujedinjavanja, ta vlast "monarhijskog" tipa je napuštana, a političko značenje su preuzimali oblici ustroja na drugim načelima. Ujedinjavanje i stvaranje političkog entiteta je sa svoje strane moralo voditi ukidanju lokalnih monarhija i do vremena pojave Oktavijanovih trupa u kontinentalnoj unutrašnjosti dinarskog pojasa, vlast na osnovi monarhijskih načela bi u tom slučaju već bila odavno napuštena.

Kao što je već rečeno na osnovi jednog podatka koji se odnosi na vrijeme ustanka od 6. do 9. god. n.e. i na djelovanje desitijatskog vojvode Batona i izvođenjem posrednih značenja, otkrivanjem uzročnosti nastanka situacije koju podatak opisuje i razloga takvog odvijanja opisane situacije koja se realno desila (nakon, kroz procese vanjske i unutarnje kritike, skidanja naslaga neautentičnosti, nevjerodostojnosti ili korumpiranosti teksta)²⁷⁹ mogao bi se ipak ukazati smjer kojim bi se trebalo kretati u svrhu odgonetanja tajni desitijatskog unutarnjeg društveno-političkog uređenja i načela na

²⁷⁹ Svaki povijesni podatak kojim raspolazemo, nakon što je prošao našu vanjsku i unutarnju kritiku može odražavati situaciju, ili samo neke njene segmente, koja se stvarno dogodila ili postojala u određenom povijesnom vremenu. U tom slučaju takav povijesni podatak, bolje rečeno situacija koju predstavlja, u sebi bez obzira na svoju direktnu usmjerenost i veličinu mora sadržavati i svoju uzročnost nastanka, povod nastanka, razloge takvog svoga odvijanja i spomenutog sadržaja, svoj dublji povijesni razvitak i svoje posljedice. Kada se priđe analiziranju i objašnjavanju tih karakteristika jednog povijesnog podatka (odnosno realne situacije koja se odvijala ili postojala u povijesti, shvaćene u svom širem smislu kao svega što se dogodilo u prošlosti), makar se on na prvi pogled činio neznatnim ili siromašnim, pred nama izvire u pravom smislu obilje novih podataka i pretpostavljenih zaključaka. Oni su opet sa svoje strane međusobno uvezani u jednu povijesnu cjelinu i zakonitost. Na osnovi ove metodološke radnje i zahvaljujući jednoj od osnovnih zakonitosti povijesnog razvitka (uzročno-posljedičnoj vezi), te uz korištenje metoda analogije možemo otkriti ili samo pretpostaviti sa visokim stupnjem realnosti i čitav niz zaključaka za oblast iz koje na prvi pogled ne raspolazemo sa direktnim podacima. Sve te karakteristike toga podatka iznesene su u smislu njegovog realnog održavanja neke situacije, a ne djelovanja pisca zahvaljujući kojem raspolazemo tim podatkom, jer je taj aspekt njegovog "dešifriranja" spadao u nadležnost vanjske i unutarnje kritike. Takva realna situacija do koje smo došli analizirajući povijesni podatak, nije jednodimenzionalna i nije uzrokovana samo jednim procesom, nego stjecajem spleta najrazličitijih događanja i procesa koja su zajedničku koordinatnu točku imale u datoj situaciji, odnosno zapamćenom povijesnom podatku koji na neki način mora odražavati realnu situaciju koja se nekada desila. Tako se iz jednog podatka, nakon totalne njegove analize i oblikovanja realne situacije, može povući više nizova uzročno-posljedičnih događanja koji vode u različitim pravcima. Npr. Iz Dionovog podatka (koji je na prvi pogled relativno sadržajno i prostorno mali) koji spominje suđenje i pogubljenje Batonu Breučkog, možemo indirektnim putem koristeći zakonitosti uzročno-posljedične veze izvući nizove preko kojih možemo razmatrati pitanja iz aspekata društveno-političkog uređenja, normativnog sustava, trenutnih vojno-političkih odnosa, karaktera Batona Desitijatskog i sl. Jednom riječju kroz jednu, povijesnu situaciju prelama se čitav niz linija, i ustvari ona predstavlja najobičniju točku koju presijecaju, tako je ujedinjeno i stvarajući, linije razvitka povijesnih procesa koji su i sami uvjetovani zakonitostima na osnovi kojih se odvijaju. U kontekstu ovog analitičkog procesa, potrebno je imati u vidu još jednu činjenicu, prema kojoj isto moraju polaziti pravci analitičko-sintetičkog istraživanja a to je da nije bitno kako je autor napisao nešto, nego što je mislio, shvaćao, podrazumijevao i doživljavao u svojoj svijesti i umu o tome što je pisao.

kojima je počivao. U podatku Kasija Diona (LV, 34, 5-6) u kome se govori o suđenju Batonu Breučkom nailazi se na jedan detalj koji bi posredno mogao osvijetliti taj smjer dešifriranja načela na kojima je počivao desitijatski unutarnji društveno-politički sustav. Radi lakšeg razumijevanja niza zaključaka koji će biti izvučeni iz ovog za odgonetanje načela na kojima je počivao politički života Desitijata ključnog podatka, potrebno je predstaviti cjelinu Dionovog odlomka na grčkom jeziku, te odgovarajući prijevod na naš jezik.

(neposredno prije se govori o sklanjanju Batona Breučkog u jedno od ustaničkih uporišta u Panoniji)

...καὶ μετὰ τοῦτ' ἐκδοθέντα ὑπὸ τῶν
ἔνδον λαβὼν παρήγαγέ τε ἐς το
στράτευμα, καὶ καταψηφισθέντα
ἀποθανεῖν ἐν χερσὶν ἐποίησε...²⁸⁰

“...Zatim, kada je bio predan (misli se na Batona Breučkog, op. a.) od onih stanovnika (iz utvrde u koju se sklonio Baton Breučkog, op. a.), on je (misli se na Batona Desitijatskog, op. a.) uhvatio njega predajući ga vojsci, i nakon izglasavanja osude (Batonu Breučkom op. a.) on je pogubljen na licu mjesta”.²⁸¹

U razmatranju tematike vezane za analizu sadržaja Dionovog podatka LV, 34, 5-6, nezaobilazno je i rješavanje i pitanja putova kojim se kretala informacija, koja je svojim sadržajem održavala određenu realnu situaciju, do svoga uvrštavanja u Dionov izvještaj, te stupanj eventualne korumpiranosti koji je možda doživjela u toku toga svoga kretanja. Dion nije bio ni svjedok ni suvremenik događanja koje opisuje i on je zbog dvostoljetne

²⁸⁰ Sličnu rečenicu Kasije Dion (LII, 43, 1-2) koristi i kada opisuje suđenje i kažnjavanje Antioha od Komagene 29. god. p.n.e kojeg je August dao da se dovede pred Senat i kada je presuda izglasana (od strane Senata) protiv Antioha dao da se on pogubi (...καὶ ἐς τε το συνέδιον ἔσῃαε καταψηφισέντα ἀπέκτεινε). Zapanjujuća je sličnost Dionovog teksta između onoga što čine August i Baton Desitijatski i to je još jedan dokaz da je Dion kada je opisivao suđenje Batonu Breučkom mislio da presudu izglasava vojnička skupština.

²⁸¹ Radi eventualnog uspoređivanja ovog bitnog Dionovog podatka, predstavljen je i odgovarajući prijevod na engleski jezik u izdanju Loeb edicije, (Dio's Roman history, VI volume), str. 481; “Later, when the Breucian was delivered over by those inside, he took him and brought him before the army, and then, when he had been condemned, put him to death on the spot.” U prijevodu: “Kasnije, kada je Breuk bio izručen od strane onih unutra, on (misli se na Batona Desitijatskog op. a.) je uzeo njega (tj. Breuka op. a.) i doveo ga pred vojsku, i zatim, kada je on bio osuđen, dao je da se usmrti na licu mjesta.” Kao što vidimo i Loebov engleski prijevod u sebi jasno sadržava smisao da je Baton Desitijatski doveo Batona Breučkog pored okupljenu vojsku, i da je tom prilikom Baton Breučki osuđen (od strane vojske, jer u suprotnom ne vidimo neki drugi relevantan razlog poradi čega bi se vojska okupila i pred nju izveo zarobljeni Baton Breučki) i odmah zatim i pogubljen. Tako da bez obzira kojim riječima da pokušamo prevesti navedeni Dionov odjeljak, osnovni smisao koji Kasije Dion izriče o tome da je za suđenje Batonu Breučkog primarno odgovorna okupljena vojska ostaje isti.

distance koja ga je dijelila od perioda ustanka 6-9. god. n.e., svoj izvještaj morao da bazira na informacijama koje je crpio iz određene izvorne građe sa kojom je raspolagao a koja je bila rimske provenijencije. Ali za razliku od većine drugih podataka iz ustanka, koji održavaju realnu situaciju neposredno gledanu sa rimske strane i u kojoj su Rimljani direktno učestvovali i samim tim bili i osnovni tvorci informacija koja je uvrštena u izvornu građu koju je Dion koristio, sa podatkom koji govori o međusobnom sukobu dvojice Batona, zarobljavanju, izvođenju pred sud, i kažnjavanju Batona Breučkog stvari stoje nešto drugačije. Iako je i informaciju o njoj našao u izvornoj građi koja je primarno rimske provenijencije (makar samo iz razloga da je pisana na latinskom jeziku i u duhu antičke, rimske historiografije), jer teško je pretpostaviti da je Dion dolazio do i koristio autohtonu izvornu građu na domaćem jeziku (jer ona vjerojatno nije ni postojala), realna povijesna situacija koju održava konkretni Dionov podatak se odigrala u "čisto" domorodačkoj sredini. Njeni tvorci i aktivni učesnici su bili samo domaći ljudi, dok prisustva Rimljana u smislu subjekta ili objekta situacije nije bilo, i ona u najboljoj mjeri u odnosu na ostale Dionove podatke odražava duh domorodačke-ustaničke sredine. Pa kako se onda takav elementarno domorodački "produkt" našao kao informacija u izvornoj građi koju je koristio Kasije Dion. U slučaju da su Rimljani tvorci onoga što je postalo za Diona izvorna građa za konkretni podatak, oni su neminovno do ove informacije (koja je održavala jednu realnu povijesnu situaciju koja se odigrala na ustaničkom prostoru) došli posrednim putem preko nekih svojih izvora i sigurno su smatrali dovoljno bitnim i potrebnim da je zapisu i tako uvrste u svoje izvještaje, djela itd. Ona je uostalom govorila o jednom vrlo važnom, prelomnom događaju koji se odigrao u dubini ustaničkog područja i predstavljala je svojom sadržinom ključne detalje koji su ukazivali na nastavak odvijanja ratovanja i stanje među dinarskim i panonskim stanovništvom. Rimljani, odnosno njihovo zapovjedništvo i sam državni vrh, oličen u Augustu, su morali znati i biti informirani o onome što se dogodilo sa jednim od dvojice vojvoda ustanka Batonom Breučkim sa kojim su nedugo ranije sklopili sporazumnu predaju i što je moralo imati presudni efekt na dalje ratovanje. Oni su morali i kontinuirano pratiti dalje odvijanje situacije na terenu nastale uslijed eliminiranja Batona Breučkog. Radi upravo takvog pravilnog sagledavanja situacije na terenu, rimski zapovjednici su morali raspolagati sa preciznom, sadržajnom i što je moguće tačnijom informacijom, kako bi njihova procjena uzimala u obzir sve, od protivničkih snaga i njihovog kretanja, stavova, statusa i autoriteta Batona Desitijatskog, morala i raspoloženja naroda itd. i tako postojala realnijom i korisnom za zasnivanje planiranja daljih operacija. Do informacije koja je svjedočila o zarobljavanju i suđenju Batonu Breučkom rimski zapovjednici su došli relativno brzo, o čemu govori brza vojna intervencija Plaucija Silvana

na ponovno ustaničko područje Panonije. Informacija je do rimskih štabova došla bilo preko informativno-obavještajne mreže koju su oni imali na terenu, od osoba koje su bile pristalice Batona Breučkog, a uspjeli su se skloniti među Rimljane ili na neki drugi način. I važnost, po Rimljane, sudbine Batona Breučkog i želja da se što je detaljnije, iz razloga procjene vojno-političkog stanja i raspoloženja na terenu, zna što se sa njim desilo i u vezi dolaska i položaja Batona Desitijatskog rezultirali su brzim dobivanjem informacije koja je u sebi održavala prilično točan, precizan i detaljan opis čitave situacije. Pošto rimski zapovjednici nisu imali logičkih razloga da urade suprotno, ona se u načelu u takvom obliku našla i u izvornoj građi koju je koristio Kasije Dion. On je uostalom kao provincijski namjesnik imao i uvid u arhivsku građu, u kojoj su se možda nalazili i dokumenti i zapisi u kojima se nalazio jedan takav podatak koji je opisivao suđenje i pogubljenje Batona Breučkog i raspad ustaničkog Saveza. S druge strane, nije nemoguće pomisliti da su za vrijeme Kasija Diona postojale i lokalne provincijske povijesti u kojima bi se našao sadržan "naš" podatak. Ako su postojale te povijesti bi u sebi odražavale i prilično domaćeg duha i tradicije, odnosno mogla su sadržavati i sjećanja samih učesnika u ratu sa domaće strane i svjedoka obračuna sa Batonom Breučkim. U tom slučaju, pouzdanost prijenosa informacije i odražavanja realne situacije u tom informacionom kodu je bila još veća.

Sve izneseno govori da informacija na koju je naišao u izvornoj građi i sa kojom je raspolagao Dion najvjerojatnije nije bila korumpirana u većoj mjeri, i da je u svojim osnovnim načelima održavala stvarna događanja i glavne pravce odvijanja realne povijesne situacije i da od njenog originalnog razvoja ne odstupa, i pored nekih za bitnost same informacije zanemarljivih razlika. Sam Kasije Dion je onda tu informaciju, pretvorio u svoj podatak, koji je ukomponirao u svoj izvještaj o ustanku 6-9. god. n.e., a zatim tako uklopljenog uvrstio u cjelinu svoga djela. U tome svome postupku ni Dion nije imao razloga da ugrozi osnovnu bit i kompoziciju informacije koja mu je služila kao izvorna građa (izuzev što ju je nesumnjivo sazeo), tako da smatramo da Dionov podatak LV, 34, 5-6 koji govori o suđenju i pogubljenju Batona Breučkog u svojoj osnovnoj sadržini i biti ne pokazuje odstupanja od stvarne povijesne situacije i da vjerno održava osnovne intencije tih događanja.²⁸²

Iz ovog Dionovog fragmenta jasno slijedi sljedeći razvoj realne situacije; nakon što mu je isporučen Baton Breučki, drugi vrhovni vojvoda Baton Desitijatski ga je predao (Kasije

²⁸² Detaljnom analizom izvorne građe, tj. što je za nas u konkretnom slučaju Dionov podatak, odnosno izvorne građe kojom se služio Kasije Dion, moguće je doći do realne situacije, o kojoj izvorna građa govori, pruža informacije i svjedočanstva. Zbog toga je potrebno njenom izučavanju posebno dubinskog, sadržajnog i uzročno-posljedičnog karaktera, posvetiti najveću pažnju, kako bi se dobio niz "dešifriranih" i pročišćenih realnih situacija, međusobno uvezanih i uklopljenih i u lanac uzročno-posljedične veze, kojom bi se i sama realna povijesna situacija, odnosno povijesni proces, mogli objasniti i protumačiti.

Dion upotrebljava glagol παρ-εγγυάω u značenju uručiti, predati, dati, preporučiti) vojsci okupljenoj radi suđenja i presuđivanja.²⁸³ I nakon izglasavanja presude, ustvari osude Batona Breučkog (Kasije Dion u ovom slučaju upotrebljava glagol κατα-ψηφίζομαι u značenju glasovati protiv koga, osuditi koga²⁸⁴), on je bio na osnovi presude na licu mjesta pogubljen. Realna situacija, koju opisuje Dionov podatak o predaji, koju vrši Baton Desitijatski, svoga dotadašnjeg kolege u vrhovnom zapovjedništvu okupljenoj vojsci na suđenje i donošenje presude je jedan od bitnih pokazatelja koji omogućavaju na posredan način sagledavanje temelja unutarnjeg uređenja desitijatske društveno-političke formacije. Okupljena vojska (τὸ στράτευμα)²⁸⁵ ustvari reprezentira neku vrstu institucije narodne skupštine, koja se u ovom slučaju pokazuje kao vrhovno suvereno i sudbeno tijelo pred kojim odgovaraju i najviši politički dužnosnici. Karakter oružane sile ustanika je u toku cjelokupnog toka rata ostao narodni, milicionerski i samim tim se moglo smatrati da vojska predstavlja i suverenu volju naroda.

U protohistorijskim i dijelu antičkih društava, pod izrazom građanin ili sudionik ili pripadnik jednoga naroda sa političkim pravima se po automatizmu podrazumijevao i vojnik, odnosno osoba koja je dio svoga života morala posvetiti službi u oružanim snagama i vojnoj strukturi političke zajednice kojoj pripada i čija prava uživa. I svi građani sa punim ili djelomičnim političkim pravima su na osnovu ove zakonitosti smatrani vojnicima u aktivnoj službi, rezervi ili kao veterani. I sasvim je normalno očekivati da se pod građanima ili sudionicima određene politije podrazumijevaju oni koji su vojnici. Narodne skupštine tako u svojim temeljima nose i osobnosti skupština vojnika, od kojih su najreprezentativniji primjer centurijatske komicije, I Solonove reforme nisu atenske građane dijelile (u pravima i odgovornostima) samo po cenzusu nego i na osnovi vojnog rasporeda i obaveza koje su imali, a u slučaju Sparte punopravni građani su čak bili samo oni koji su pripadnici stajaće vojske ili oni koji su zbog starosti ili neke druge spriječenosti prestali biti stalni vojnici. I opadanje utjecaja i političkog značenja narodnih skupština usko je povezano sa profesionalizacijom oružane sile, jer se tako iz

²⁸³ Postavlja se uostalom pitanje, zašto bi Baton Desitijatski zarobljenog Batona Breučkog uopće izvodio pred okupljenu vojsku izuzev ako nije namjeravao da mu ona odluči o sudbini tj. sudi. Za nijedan drugi razlog ne postoji logičko objašnjenje. Stipčević (1974: 68; 1989: 51), konkretni podatak Kasija Diona tumači na sljedeći način: "... (Baton Desitijatski) izvede ga (Batona Breučkog) pred plemenski sud koji ga osudi na smrt". Znači i ovdje je riječ da je suđenje i presuđivanje rezultat postojanja određenog sustavnog ustroja i procedure, a ne samo volje jednog čovjeka. Međutim izraz plemenski sud je ipak neodgovarajući jer može sugerirati da je Batonu Breučkom sudilo neko vijeće manjeg opsega oligarhijskog karaktera koje ima i sudbenu nadležnost, a ne skupština vojnika. Veliko je pitanje je da li uopće nešto što se zove plemenski sud, postoji na razini ustroja jednog naroda ili ujedinjenog Saveza.

²⁸⁴ Korišten Grčko-hrvatskosrpski rječnik, Majnarić-Gorski, izd. Školska knjiga, Zagreb 1960.

²⁸⁵ Dionov izraz τὸ στράτευμα potrebno je shvatiti u smislu okupljene, bolje reći u kontekstu ovog podatka, sazvane vojske na jednom mjestu.

ruku običnog naroda izbijao najvažniji argument-oružje i vojna, milicionerska obaveza, kojim su oni raspolagali i koristili kao najvažnije oruđe u političkom životu jedne zajednice.²⁸⁶ Ako se vojničke osobnosti narodnih skupština osjete još u razvijenim antičkim državama, njene izraženosti su još veće u zajednicama koje se nalaze na nižim razinama društveno-političkog ustroja, kao što su Desitijati i drugi narodi koji su učestvovali u ustanku.²⁸⁷ U njihovom je slučaju oružana sila jedino i direktno proizlazila iz naroda, što dokazuje i velika brojnost ustaničkih snaga. Za razliku od trupa Rimske Imperije sa kojima su se sukobljavali, u redovima ustanika nije bilo kompaktnih i prepoznatljivih jedinica stranih plaćenika, nego je sam pobunjeni narod primarno dao ratnike. Uostalom ustanici nisu ni raspolagali sa mogućnostima da plate strane plaćenike, a zbog masovnog odaziva na ustanak ni potrebe za unajmljivanjem stranaca. Iako je možda u redovima ustaničkih jedinica bilo i stranaca (avanturista, dezertara, izbjeglih robova i sl.), čitav pokret je imao, da ne zvuči modernistički i pretenciozno, općenarodni karakter. I zato se, u svojim osnovama patrijarhalnim društvima kao što su bila i ilirska a koja su u načelu isključivala žene kao punopravne građane, mogla pod vojnom skupštinom podrazumijevati i narodna skupština.²⁸⁸ I u skladu sa tim Dionov izraz “pred vojsku” “τὸ στρότευμα” treba tumačiti u smislu izvođenja pred narodnu skupštinu sačinjenu od punopravnih građana koji su bili i vojnici.

Pod terminom vojska koju je u konkretnom slučaju upotrijebio Kasije Dion, ne treba podrazumijevati samo u tom trenutku aktivne vojnike, nego i one koji su nekada bili aktivni vojnici (milicioneri), a to više nisu uslijed starosti ili ranjavanja, Ipak zbog

²⁸⁶ Ovo jasno govori o značaju koji oružane snage, njihova struktura i ustroj i uopće vojni aspekt imaju na razvitak političkih sustava. Prijelaz na sustav principata se desio između ostalog i zbog profesionalizacije vojske.

²⁸⁷ Primjere funkcioniranja makedonske vojničko/narodne skupštine u uvjetima postojanja monarhije vidjeti kod *Diod. Syc.* XVI, 4, 2-3 i *Arr. Anab.* VII, 9, 2-3. Diodor čak striktno tu makedonsku skupštinu naziva *ekklesia* (ἐκκλησία), službenim nazivom atenske narodne skupštine.

²⁸⁸ Korijene takvog shvaćanja potrebno je tražiti u jednom osjećaju svojstvenom indoeuropskim ratnicima (u ovom pogledu bitno je usporediti mišljenje M. Zaninović, 1998: 37 “...S druge su strane (autor uspoređuje istočne civilizacije) arijske ili indoeuropske društvene zajednice koje funkcioniraju ustrojem društva slobodnih ljudi, koji se organiziraju zajedničkim dogovorima”. Tako su zasjedanja punopravnih sudionika određene zajednice doživljavana kao okupljanja onih koji su kao ratnici zaduženi da brinu o zaštiti zajednice. Uslijed stalnih ratova i sukobljavanja oni su smatrani najvažnijim segmentom zajednice, što je onda po njihovom mišljenju jedino njima i davalo puna politička prava. Inače je u životu željezodobnih indoeuropskih naroda rat i vojnički segment imao posebno i stalno aktivno mjesto. Opis germanskih vojničkih/narodnih skupština na koje njihovi sudionici dolaze naoružani, i na kojima se pretresaju pitanja od političke i sudbene važnosti i odlučuje zveketom oružja ostavio je Tacit (*Ger.* 11-12). I Cezar u *De Bello Gallico*, V, 56 daje u slučaju Trevera primjer funkcioniranja vojničke/narodne skupštine koju i naziva skupština pod oružjem/naoružana skupština (...*armatum concilium*...). Da je narodna skupština kod indoeuropskih naroda u svojim osnovama imala primarno vojničko značenje, odnosno da su termini politički punopravan narod i vojska jedno te isto, slikovit primjer pruža i latinski jezik jer riječi *populus* (narod) i *populari* (pustošiti u vojničkom smislu) i *quirites* (građani) i *quiris* (koplje) pokazuju nesumnjivu sličnost i zajedničko podrijetlo,

iznimne brojne dominacije onih su aktivno sa oružjem u ruci učestvovali u borbama, u odnosu na ovaj drugi segment punopravnih građana koji su se nalazili na okupljalištu, Kasije Dion odnosno vrelo koje je on koristio su sve to pojednostavili i predstavili u svojim pisanim podacima kao klasičnu armiju. Uostalom, teško bi bilo očekivati da bi iz jednog ovakvog važnog događaja bili isključeni kao aktivni učesnici oni koji su bili nekadašnji vojnici, a imali su i ugled i autoritet i iskustvo, te oni koji su ranjavanjem postali nesposobni za nastavak aktivnog učešća u ratu. Znači okupljenu vojsku, koju je sigurno sazvao Baton Desitijatski u svrhu suđenja Batonu Breučkom, potrebno je promatrati i kao narodnu skupštinu, ili samo kao tijelo čiji karakter, masovnost i ovlaštenja mogu biti u ovakvim izvanrednim okolnostima najbolji ekvivalent instituciji narodne skupštine. U konkretnom slučaju ova narodna skupština, taj skup aktivnih i isluženih vojnika, nalazi se u ulozi ad-hoc formiranog vrhovnog sudišta pred koji je izveden Baton Breučki. U opisanoj situaciji svi učesnici sazvane skupštine, odnosno sudišta, predstavljaju i neku vrstu sudaca-porotnika i oni ovom prilikom djeluju u stilu atenske helijeje, dok je ulogu tužioca najvjerojatnije obnašao drugi vrhovni vojvoda Baton Desitijatski. Legitimitet i suverenost opće savezničke skupštine, odnosno sakupljene vojske, koja je sudila i presudila Batonu Breučkom direktno su proizlazili iz činjenica da je ona ustvari predstavljala skup niza vojski (milicionerskog tipa) politija koje su učestvovala u ustanku.

Kao što smo već istakli učešće u narodnim vojskama kod ne samo pojedinih protohistorijskih zajednica, nego i antičkih država je tretirano i kao pravo i privilegija omogućavaju učešće u političkom životu zajednice kojoj pripadaju. Samim tim je lako razumljivo i da narodne vojske sastavljene od sudionika neke politije u izvanrednim uvjetima mogu biti od strane Ilira učesnika u ustanku smatrane legitimnim ekvivalentom narodnih skupština i njihovih ingerencija. Pojednostavljeno gledano saveznička skupština-sudište, čije djelovanje opisuje Dionov podatak, bi se mogla promatrati u neku ruku i kao skup improviziranih narodnih skupština politija, koje dobrovoljno učestvuju u zajedničkom vojničkom-skupštinskom sudištu. Tako se i suverenitet i legitimitet savezničke skupštine-sudišta mogao shvatiti kao rezultat spajanja suvereniteta i legitimiteta narodnih skupština politija čiji građani-vojnici aktivno učestvuju u presuđivanju Batonu Breučkom. A to bi onda imalo značenje da su vojnici i drugi aktivni učesnici skupštine-sudišta, kako se može pretpostaviti bili i punopravni i ravnopravni u svome odlučivanju, jer u suprotnom ne bi uopće imalo smisla da se saziva skupština-sudište i da joj se predaje odlučivanje o sudbini Batona Breučkog. Znači da bilo ostvarivo suđenje Batonu Breučkom pred skupljenom vojskom potrebno je ispuniti uvjet da su svi sudionici skupštine vojnika (odnosno vojničkih/narodnih skupština iz kojih je ona crpila svoju suverenost i legitimitet djelovanja)

pred koju je izveden Baton Breučki, i koja mu je nalazeći se sada u ulozi vrhovnog sudišta trebala suditi i donijeti presudu, shvaćani kao punopravni i ravnopravni građani u političkom smislu. Iz svega izloženog i detaljno objašnjenog, jasno proizlazi da je taj načelni uvjet ispunjen i da su svi učesnici skupštine-sudišta bili, po shvaćanju Batona Desitijatskog, u političkom smislu punopravni i ravnopravni i po temeljnim političkim pravima ravni obojici vojvoda. Jedino je pod tim uvjetom bilo moguće da se pred nju izvede Baton Breučki koji je bio jedan od vrhovnih vojvoda ustaničkih snaga, tj. obnašatelj najviše izvršne ustaničke institucije. Teško bi bilo očekivati da u slučaju da društveno-politički sustav iz kojeg je poticao Baton Desitijatski nije bio zasnovan na demokratskom načelu, da on pred vojničku/narodnu skupštinu izvede jednog od dvojice najviših vojno-političkih izvršnih dužnosnika koji je usto i najugledniji politički dužnosnik drugog naroda-stuba ustanka. Baton Desitijatski, ma koliko da je po njemu Baton Breučki izvršio težak zločin, da je pripadao oligarhijskom miljeu definitivno ne bi izvodio svoga "kolegu" pred vojsku/narod jer bi samim tim pravio opasan presedan i ugrožavao i svoju poziciju. U tom slučaju bi se i suđenje i presuđivanje odigralo u užem krugu u kojem bi Baton Desitijatski i njegovo najbliže okruženje imalo jedinu ulogu. Suprotno od toga, Baton Desitijatski neposredno po predaji Batona Breučkog njega izvodi pred vojnički skup, odnosno narodnu skupštinu. I to što se Desitijat po ovom pitanju ne premišlja mnogo i ne taktizira sa zarobljenikom, nego ga odmah, skoro po automatizmu prepušta vojničkoj/narodnoj skupštini potvrđuje na neki način da je takav postupak za Batona Desitijatskog bio sasvim normalan i običajno i normativno opravdan što se može objasniti jedino činjenicom da je Baton Desitijatski poticao iz društveno-političkog sustava u kojem dominiraju demokratska načela ustroja i funkcioniranja.

Sve navedeno je samo po sebi podrazumijevalo da je saveznička skupština-sudište imala iznimno demokratski karakter (naravno u protohistorijskom i antičkom smislu shvaćanja pojma demokracija). Iako je skupština-sudište, kao što je već navedeno, bila skup jednog niza domorodačkih politija, ipak je teško pretpostaviti da su svi oni primjenjivali isto ili slično načelo u oblikovanju svojih unutarnjih društveno-političkih uređenja i da su davali isti doprinos u generalnom oblikovanju institucija Saveza. Ilirske politije koje su učestvovala u ustanku su, s obzirom na veličinu svoje uloge i odgovornosti svojih predstavnika u ustanku, proporcionalno tome doprinosile i utjecanju svojih društveno-političkih ideja, normi i sustava na poslove i događanja u ustanku. A Desitijati su nesumnjivo predstavljali najvažniji narodnosni i politički segment ustanka, njihov vojvoda je bio jedan od dvojice vrhovnih vojvoda cjelokupnog ustanka, njihove jedinice su bile najodlučnije i najbolje ustrojene u borbama, desitijatska uporišta

čvrsta i teško osvojiva, i na kraju njihov vojnički kontingent je bio i pokretač ustanka, jednostavno rečeno oni su i predstavljali i bili jezgro ustanka (bar na dinarskom području). Radi toga je sasvim normalno bilo za očekivati da su na oblike i način rada opće-savezničkih institucija nastalih u toku ustanka, upravo najviše utjecali Desitijati i načela njihovog društveno-političkog sustava i njegovih normi. Ustrajnost i snaga Desitijata vjerojatno su utjecali i na njihove suborce iz drugih naroda, sudionika u ustanku, da više-manje bar privremeno usvoje dok traje rat neka pravila političkog života Desitijata. Dejstvo navedenih zaključaka se na primjeru skupštine-sudišta koje sudi i presuđuje Batonu Breučkom još više pojačava, jer su u datoj situaciji njenu jedinu okosnicu činile one jedinice koje su bile neposredno okupljene oko Batona Desitijatskog, a to su morali biti njegovi desitijatski sunarodnici. Drugi stup ustanka-Breuci u tim trenucima su se nalazili u rasulu svoje društveno-političke strukture i dezorganizaciji ne samo njihove oružane sile, nego i onih naroda iz panonskog bazena koji su oko Breuka bili okupljeni (o tome će biti detaljnijeg govora u poglavlju o Ilirskom ustanku 6-9. god. n.e.). I Breuci nisu bili u stanju da adekvatno utiču sa svojim načelima političkog ustroja na način rada ove savezničke skupštine-sudišta, dok su pripadnici drugih naroda koji su učestvovali u skupštini-sudištu u praktičnom djelovanju pod vodstvom Batona Desitijatskog ipak imali ulogu mlađeg partnera. Tako su osobnosti desitijatskog unutarnjeg društveno-političkog uređenja, odnosno tradicije političkog života koji je bio njima svojstven, morale imati presudan utjecaj u kreiranju i funkcioniranju savezničke skupštine-sudišta. I drugi vrhovni vojvoda koji predaje vojsci Batona Breučkog na dalji sudski postupak je i sam Desitijat i visoki politički dužnosnik desitijatske narodnosno-političke cjeline. U kontekstu svih zbivanja koja su se tada odvijala u panonskom bazenu, Baton Desitijatski je i sam u konkretnom slučaju, u okviru date situaciji koju Kasije Dion opisuje, mogao jedino biti vođen normama uređenja i funkcioniranja političkog sustava koji mu nije bio stran nego vrlo blizak i u kojem se već neko vrijeme nalazio aktivno uključen. On nije mogao da bude sušta suprotnost načelima na kojima je počivala desitijatska politička struktura i ustroj, čiji je uostalom on bio i najviši politički izvršni dužnosnik i predstavnik. Unutarnji duh i način razmišljanja Batona Desitijatskog u političkim odnosima morao je primarno biti oblikovan pod utjecajima svoje matične sredine i miljea, mentaliteta i tradicija koje je ona producirala. Ustvari, zajedničke institucije ustaničkog ilirskog Saveza vjerojatno su, pored toga što su preuzimale i neke oblike rimskog državnog i provincijalnog ustroja, strukture i hijerarhije, i uopće njihovog sustava, npr. u pojavi kolegijalnosti dvojice vrhovnih vojvoda, ipak po svojoj sadržini i stvarnoj biti bile preslika domorodačkih institucija sa razine peregrinskih *civitates*. Opseg i bit tih institucija koje

su stvorene na razini zajedničkog Saveza kao što su vrhovne vojvode sa vojno-političkom odgovornošću i vojnička/narodna skupština morale su, iz čisto praktičnih razloga da svoju i inspiraciju i praksu i način rada izvlače iz postojećih tradicionalnih narodnih institucija. To je bilo razumljivo iz dva razloga:

1. Ustanici i njihovo vodstvo jednostavno nisu imali ni vremena ni mogućnosti, uslijed stalne i iznimne intenzivnosti borbenih operacija, da se posvete nekom bitnom profiliranju tih novih, "zajedničkih" institucija.
2. Rimske državne i provincijske institucije nisu mogle, zbog svoje precizirane sadržine i jasne profiliranosti, da budu sadržinska preslika za institucije Saveza. Ustaničko ilirsko vodstvo i njihovi sljedbenici su se zadovoljili samo sa površnim i vanjskim okvirnim preslikavanjem dijelova rimske političke i vojne konstitucije.

I desitijatska narodna skupština koju je na skupštini-sudištu predstavljao desitijatski vojno-politički segment, a koji je u datoj situaciji bio najvažniji i vjerojatno pojedinačno najbrojniji u odnosu na druge narodnosno-političke segmente, imala je najveću ulogu u događanjima vezanim za definiranje načina suđenja i presudu Batonu Breučkom. Teorijski suverenost i ingerencije savezničke skupštine-sudišta proizlazile su iz narodnih skupština politija čiji su se predstavnici nalazili kao aktivni učesnici u presuđivanju. Sukladno tome, a iz razloga nesumnjive desitijatske dominacije, vrlo lako se može pretpostaviti da je ustvari ova skupština-sudište bila po svome obliku i pravima najbliža i da je najviše preslikavala ingerencije i način rada desitijatske narodne skupštine.²⁸⁹ Iz izloženog možemo da zaključimo da je desitijatska institucija narodne skupštine, preko čijeg se sastava, opsega ingerencija, prava i odgovornosti utvrđuje razinu primjene načela demokracije u okviru određenog unutarnjeg društveno-političkog sustava, nesumnjivo bila iznimno bitna institucija za desitijatsku politiju. Ako bi se na temelju ovako postavljenih zaključaka otišlo još u dublja istraživanja u pravcu dešifriranja načela na kojima je počivao desitijatski narodnosno-politički ustroj, moglo bi se sa visokim stupnjem vjerojatnoće smatrati da su načela na kojima je u trenucima ustanka bila ustrojena desitijatska politija bila demokračičnije prirode. Da bi jedna politija mogla funkcionirati na demokračkim načelima, ona mora imati razvijene, stabilne i funkcionalne institucije, zakone i običaje te ustaljeniju praksu vođenja takvog političkog života. A pošto sve to nije moglo niči momentalno, nego je nastalo kao rezultat dugog procesa razvitka struktura, institucija, normativnog sustava (bez obzira koliko ono bilo složeno ili prosto, i da li bi

²⁸⁹ U toj vojničkoj skupštini koja je sudila Batonu Breučkom bilo je sigurno i pripadnika drugih naroda, koji su imali i drugačiji društveni ustroj u odnosu na desitijatski. Ali sigurno su i u konceptu i u načinu rada tog zasjedanja vojničke skupštine prevladali elementi svojstveni ključnom narodu u dinarskom ustaničkom segmentu i njegovom vodi.

se ono uopće moglo nazvati zakonodavstvom) i oblikovanja načela koje su karakterizirale uređenje koje smo nazvali demokratskim, možemo pretpostaviti da je “desitijatska demokracija” bila znatno starijeg datuma u odnosu na vrijeme ustanka. I demokratska načela, norme i običaji, a možda i zakoni, o ustroju i funkcioniranju političke konstitucije i na osnovu kojih je Baton Desitijatski djelovao u pojedinim situacijama, su morala direktno proizlaziti iz neke strukture, tradicija i normi koji su postojali još prije izbijanja ustanka. To bi onda potvrđivalo da je desitijatska politija još i prije ustanka, u vrijeme prvog razdoblja rimske vladavine održavala i primjenjivala demokratska načela. A pošto je teško pretpostaviti da je prilikom prevođenja Desitijata pod rimsku vladavinu, došlo i do zamijene monarhijskih ili oligarhijskih načela sa demokratskim, “desitijatska demokracija” je vjerojatno poticala još iz vremena nezavisnosti. U tom bi slučaju demokratski duh savezničke skupštine-sudišta, najviše proisticao iz političkog iskustva i uređenja desitijatskog entiteta još iz vremena nezavisnosti. Uostalom, prilikom razmatranja ovog pitanja, potrebno je imati u vidu i da je u toku prvog razdoblja rimske vladavine, desitijatska narodnosno-politička cjelina zadržala visoku razinu samostalnosti i da Rimljani nisu vršili neke radikalne rezove kao što bi bilo insistiranje ili nasilno uvođenje oligarhijskih načela u političku konstituciju Desitijata. Rimljani kao praktični narod jednostavno nisu imali razloga da vrše nasilne eksperimente unutar politije koja je od uspostave rimske vladavine pa sve do 6. god. n.e. bila mirna i kako je izgledalo odana rimskoj vladavini i da joj nameću rješenja koja mogu samo producirati nevolje i bespotrebni angažman vojnih i drugih sredstava, rasipanje ljudi, novca, energije i pažnje. Iako su u načelu protežirali oligarhijska načela, Rimljani se nisu toga držali kao apsolutnog pravila i znalo se desiti da Rimljani uvažavaju i demokratska uređenja onih zajednica koja su ulazila u sastav njihovog imperija, naravno sve dotle dok ne ugroze suverenost rimske vlasti, stabilnost rimske uprave i interese rimskog naroda. Augustov dvor, njegovo vojno-političko neposredno okruženje i provincijska uprava su se izgleda zadovoljavali sa ispunjavanjem propisanih obaveza koje su prema Državi u cjelini i Provinciji imali autohtoni narodi Ilirika i nisu obraćali preveliku pažnju na procese na navedenom prostoru za koji su smatrali da je u potpunosti prihvatio rimsku vlast, što se na kraju pokazalo kao prevelika pogreška.

Na još jednom mjestu u Dionovom djelu nailazi se na još jedno vjerojatno sazivanje vojničke/narodne skupštine na kome se pretresalo pitanje koje je iznio Baton Desitijatski. Uviđajući, dok se nalazio u Andetriju, bezizlaznu situaciju sa daljom sudbinom ustanka Baton Desitijatski je poslao glasnika Tiberiju da traži primirje, odnosno da počne prego-

vore o sporazumu kojim bi se završio ustanak.²⁹⁰ Međutim, kako dalje kaže Kasije Dion, u svoje namjere on nije uspio da ubijedi ostatak, znači većinu branioca (γρῆκται).²⁹¹ Sudeći po izloženom smislu teksta Baton Desitijatski je morao sazvati neki skup koji bismo mogli nazvati vojničkom/narodnom skupštinom na kojem se tražilo odobrenje. Na tome skupu je Baton Desitijatski morao da ubjeđuje ostatak svojih vojnika kojima je zapovijedao u Andetriju, u čemu nije uspio. To što vrhovni vojvoda nije uspio ubijediti vojnike, pa i to što on sa njima uopće raspravlja o jednom pitanju strateške vojno-političke prirode te da okupljeni vojnici odbijaju prijedlog svoga vojno-političkog rukovoditelja ustanka na jedan od ustanika priznati legalni način a ne kroz pobunu, što je npr. za rimsku armiju (uključujući i legije, i pomoćne snage i saveznike) bilo nemoguće, ukazuje na:

1. Baton Desitijatski je imao demokratski način razmišljanja, što je nesumnjivo bilo “rezultat” načina funkcioniranja društvenog sustava i političkog ustroja njegove matične zajednice.
2. Demokratskiji karakter nekih drugih, a ne samo desitijatske, narodnosnih i političkih zajednica, u prvom redu Delmata koji su predstavljali veći dio branilaca Andetrija.²⁹² Sigurno je veći dio dinarskog segmenta ustanka imao demokratskije odlike jer je jedino u tom slučaju bila moguća ova široko rasprostranjena upotreba demokratskih metoda u funkcioniranju ustaničke vojno-političke strukture.

²⁹⁰ Cass. Dio LVI, 13, 2

²⁹¹ Cass. Dio LVI, 13, 2-3

²⁹² Da su Delmati imali demokracičnije uređenje na posredan način bi potvrđivale i sljedeće činjenice:

- Rimsko izaslanstvo na čelu sa Gajem Fanijem upućeno Delmatima 158. god. p.n.e., sudeći po pisanim vrelima nije dočekao kralj ili neki kraljevski regent kao što je to bio slučaj sa izaslanstvima upućivanim “Ilirskoj državi” Agronida kojom prilikom vrela (Polibije, Livije i Kasije Dion) jasno spominju bilo Teutu, bilo Pleurata ili Gencija koji primaju i pregovaraju sa rimskim izaslanstvima i donose odluke kao pravi suvereni ili njihovi reprezenti. Kod Delmata to je sasvim drugačije jer Polibije ne spominje nikakvog delmatskog suverena, niti uopće ni na jednom mjestu daje naslutiti njegovo postojanje i kada govori o odnosu Delmata prema ovom izaslanstvu on uvijek koristi množinu za Delmate, što jasno sugerira mogućnost egzistiranja neke vrste kolektivne uprave beskompromisno neprijateljski raspoložene prema Rimskoj Republici, a to je osobina koja se u tom periodu najviše ispoljava kod demokracičnijih uređenja. (*Polyb.* XXXII, 13; 23)
- U otporu protiv Oktavijanove ofenzivne akcije, Delmate je predvodio prvo izvjesni Verzo, a zatim Testimus koji, kako se može naslutiti iz smisla teksta, nisu bili neki kraljevi, suvereni ili monarsi nego najvjerojatnije vojno-politički dužnosnici delmatskog vojno-političkog ustroja i to najviši. Jasno je da Testimus nije nasljednik Verza po nekom monarhijskom nego po političkom pravu, i moguće je da je on bio već od ranije izabrani zamjenik Verza (što je vjerojatnije) ili naknadno izabrani vođa delmatskog vojno-političkog ustroja.
- Prilikom svojih opisivanja dugotrajnih ratovanja sa Delmatima antički pisci ni na jednom mjestu ne spominju neke delmatske suverene, kao da oni i ne postoje za razliku od spominjanja suverena kod drugih ilirskih naroda (ardijejski Agronidi, Dardanci, Taulanti, Dasareti, Histri, itd.). Gdje god vlada monarhija u ilirskom svijetu ali samo ako se ona nalazila u intenzivnim i bitnim vezama i odnosima sa grčko-rimskim svijetom nalazi se u vrelima na ime vladara/suverena sa jasnim titularnim određenjem, dok se kod onih naroda kod kojih se to ne spominje, a imali su isto jake interaktivne odnose sa tim istim svijetom može pretpostaviti da nije postojala monarhija, radi čega u vrelima i nema spominjanja vladara/suverena.

Možda su u ustanku i učestvovali i neki dinarski narodi koji nisu imali demokratske uređenje svoje političke jedinice, ali je to zbog izrazite dominacije demokratskih osjećanja ostatka ustanka bilo potisnuto.

Ovaj put njegova namjera nije uspjela što jasno pokazuje da Baton Desitijatski nije bio svemoćan i da vojnička/narodna skupština nije figurirala samo kao formalna institucija, nego da je ona imala i stvarnu, primjenljivu moć i nadležnost. Vojnička/narodna skupština je bila sazivana od prisutnih ratnika, tj. punopravnih muškaraca koji se u datom trenutku nalazili kod ili u blizini Batona Desitijatskog, vrhovnog ustaničkog vojvode.²⁹³ I odluke koje je donosila i prijedlozi koje je ili prihvaćala ili odbijala takva skupština sazvana od Batona Desitijatskog i sastavljena od prisutnih vojnika su bile legalne, bar sa stajališta ustanika. Sazivanje jedne opće ustaničke skupštine je praktično bilo teško izvedivo i održivo, tako da se ustvari (da li prešutno ili regulirano?) legalnom smatrala ona skupština koju je sazvao Baton Desitijatski, bez obzira kakav njen sastav bio. Iz činjenice da je prijedlog Batona Desitijatskog na ovoj "andetrijskoj skupštini" bio odbijen, jasno proizlaze i sljedeći zaključci: a) Baton Desitijatski nije bio neki "samoproглаšeni despot" koji upravlja ustankom po svojoj volji, b) on smatra da je vrhovna volja naroda izražena kroz vojničku/narodnu skupštinu suverena i obavezna za njega koji se povinuje njihovom "stavu", čak i ako je to suprotno pa i protivno njegovim željama i namjerama, c) da je i po shvaćanjima Batona Desitijatskog, on samo predstavnik te ustaničke volje, koju on ostvaruje preko institucije koju obnaša.

I na ovom primjeru se vidi da je za Batona Desitijatskog prirodno, razumljivo i prihvatljivo postojanje vojničkih/narodnih skupština i takvih fenomena kao što je njihovo slobodno i faktičko odlučivanje, ali ujedno i njegovo povinovanje njihovim odlukama. Imajući u vidu da je Baton Desitijatski poštivao faktično postojanje i odlučivanje vojničkih/narodnih skupština može se realno pretpostaviti da pogubljenje Batona Breučkog nije bilo samo rezultat želja Batona Desitijatskog, nego i stvarnog raspoloženja okupljene vojske. Uostalom uvijek je po prirodi stvari okupljena vojska nemilosrdnija prema onome koga smatra izdajnikom, nego njeno vojno, a pogotovu političko vodstvo koje je nekada čak spremno da kalkulira i relativizira nečiju krivicu. Tek onda kada su nestale i sve praktične mogućnosti za sazivanje vojničke/narodne skupštine, strateške odluke koje je donosio Baton Desitijatski mogle su imati značaj konačnosti, kao npr.

²⁹³ To pravo i legalitet su vjerojatno proizlazili iz toga što je Baton Desitijatski bio vrhovni vojvoda ustanka, pa je samim tim smatrano da je na njega prenesen dio ovlaštenja, autoriteta i suvereniteta kojim bi se amortizirala činjenica da je nemoguće sazvati opću ustaničku vojničku/narodnu skupštinu nego samo sjednice na kojima prisustvuje dio vojnika. Skupština koja je sudila Batonu Breučkom je npr. bila vjerojatno iznimno brojna jer je Baton Desitijatski prilikom upada u Panoniju vodio kvantitativno jaku silu, dok je "andetrijska skupština" vjerojatno bila nešto manja po brojnosti ljudstva.

kada se sa preostalim suborcima i pratiocima odlučio predati Tiberiju. Tada praktično više nije postojao jedinstveni ustanički front, niti Savez, ustanak je praktično potpuno slomljen, sazivanje skupština vojnika je besmisleno, oko samog Batona Desitijatskog se više ne nalazi veća vojna skupina, nego manje njegovo neposredno okruženje. Tako je ustvari samo još osoba Batona Desitijatskog, odnosno njegovo još uvijek postojeće obnašanje vrhovne izvršne ustaničke institucije jedino što je preostalo od svega onoga što je ustanak predstavljao pa je samim tim sasvim legitimno da njegova predaja označi i oficijelni kraj ustanka. Naravno ne bi trebalo ni odbaciti mogućnost da je odluka o predaji donesena kao rezultat zaključaka koje je donijelo samo to neposredno Batonovo okruženje, zajedno sa njim. Tu bi onda odluku Baton Desitijatski trebao samo sprovesti, odnosno da nije riječ o svojevnoj Batonovoj odluci iako je on već za vrijeme zbivanja kod Andetrija imao na umu primirje, koje je u tim okolnostima značilo praktičnu predaju i priznavanje poraza. S druge strane, činjenica je da se izgleda otpor pojedinih ustaničkih manjih uporišta nastavljao i nevezano sa predajom Batona Desitijatskog i da je za eliminiranje tih džepova otpora bio zadužen Vibije Postum.

Ingerencije, prava i odgovornosti desitijatske narodne skupštine su vjerojatno bile široke, i zadirala su i u sudbene nadležnosti. U duhu demokratskih načela vrhovna suverena zakonodavna i sudska vlast su pripadali skupštini vojnika, tj. narodnoj skupštini, i njoj su odgovarali, i to ne samo formalno, i najviši politički dužnosnici. Sudske nadležnosti ove demokratske institucije su se sigurno odnosila na najteža krivična djela, kao što su izdaja općih interesa, jer bi jedino u tom slučaju bilo moguće da se pred narodnu skupštinu izvede i na njoj održi suđenje i donese presuda Batonu Breučkom i to i od običnih vojnika. Vojničke/narodne skupštine su uostalom kod naroda sa predrđavnim ustrojem sadržavale u sebi i vrhovni sudbeni autoritet, kao što se to npr. vidi kod Tacitovih Germana gdje na skupštinama mogu biti optuženi i pojedinci a može se za njih tražiti i smrtna kazna (*Licet apud concilium accusare quoque et discrimen capitis intendere*).²⁹⁴ Ali i u razvijenim antičkim državama kao što su bile Atenska Država i Rimska Republika narodne skupštine su u pojedinim slučajevima imale pravo da nastupe i kao sudbeni organ.²⁹⁵

O statusu izvršnih dužnosnika u okviru desitijatske demokracije možemo saznati promatrajući djelovanje Batona Desitijatskog. Teško bi bilo očekivati, ako su uređenje i tradicije desitijatske politije u periodima nezavisnosti, prvog razdoblja rimske vladavine i za vrijeme ustanka bile više sklone oligarhijskim ili monarhijskim načelima, da je Baton

²⁹⁴ Tac. Ger. 12

²⁹⁵ Sličnu analogiju nalazimo i u djelovanju atenske eklesije, npr. u suđenju stratezima nakon bitke kod Arginuskih otoka.

Desitijatski mogao u kratkom periodu da prihvati i da se navikne na tako široke kompetencije skupština sastavljenih od običnih vojnika. Uostalom on je bio i sam jedan od dvojice vrhovnih vojvoda ustanka i najviši predstavnik Desitijata, i veliko je pitanje, kao što je već ranije istaknuto, da li bi Baton Desitijatski, da je kojim slučajem poticao iz sredine u kojoj su dominirala oligarhijska ili monarhijska načela pa i u kojoj demokratska načela funkcioniranja društveno-političkog sustava nisu imala dužu, stabilniju i jasniju tradiciju, dopustio tek tako da se napravi jedan takav presedan i da se suđenje i presuđivanje drugom vrhovnom vojvodi prepusti običnim vojnicima kojima je on zapovijedao, makar se u konkretnom slučaju radilo o i najtežoj izdaji. Jer se u nekoj novoj situaciji isto to može desiti i njemu samome, ali izgleda da se Baton Desitijatskog na tu eventualnost nije obazirao, jer je njemu takvo široko djelovanje skupštine vojnika bilo potpuno razumljivo i u skladu sa dugotrajnijom tradicijom naroda i političke jedinice kojoj je pripadao. Za razliku od oligarhijskog ili monarhijskog načela u demokratskom uređenju je sasvim razumljivo i da najviši izvršni dužnosnik odgovara za svoje javne postupke pred običnim punopravnim građanima.²⁹⁶ Tako i bilo i sasvim moguće i shvatljivo da se od strane jednog takvog sudišta izrekne i smrtna presuda Batonu Breučkom. I za Batona Desitijatskog je sukladno tome bilo sasvim normalno da se pridržava takvih širokih sudbenih nadležnosti jer je najvjerojatnije i sam poticao iz zajednice koja je imala takvu tradiciju djelovanja narodnih skupština i to u jednom dužem periodu u kojem je baštinila tradicije, način rada i života i političke norme koje su bile u demokratskom duhu.

Bez obzira na koji način bio uređen politički ustroj određene zajednice, ono samo po sebi kako bi bilo funkcionalno i efektivno zahtijeva i formiranje i postojanje javnih institucija. Pisana vrela za period do ugušenja ustanka na osnovi svega izloženog posredno potvrđuju postojanje dvije institucije i to pored već detaljno razmatrane desitijatske narodne skupštine i vrhovnu izvršnu političku instituciju koju je u vremenu ustanka obnašao Baton Desitijatski. I sudeći po dosta šturim podacima, te metodi posrednog zaključivanja, mogli bismo pretpostaviti da je ova institucija prevashodno bila vezana sa vrhovnim vojnim zapovjedništvom i da nije bilo kolegijalnosti. Osnovnu jedinku desi-

²⁹⁶ U demokracijama se podrazumijeva da je najviši izvršni politički dužnosnik odgovaran pred punopravnim građanima za svoje javno djelovanje dok obnaša svoju funkciju, jer je teorijski on predstavnik interesa i potreba građana u sferi njihovog javnog života. Da je Baton Desitijatski suprotno djelovao u odnosu na spomenuto načelo u slučaju Batona Breučkog, on bi narušio uobičajeni politički sustav i time u tim teškim ratnim vremenima direktno ugrozio opće interese. Znači Baton Desitijatski i da je htio nije mogao, poradi stanja na terenu, a da ne poštuje i svoje aktivnosti ne usklađuje sa važećim društveno-političkim uređenjem i da ne primjenjuje njegove odredbe i pravila funkcioniranja, jer bi u suprotnom izazvao kaos, nove podjele i rastakanje otpora i tako ugrozio zajednički cilj. I izvodeći iz izloženog i to što Baton Desitijatski postupao po tim "demokratskim pravilima", u situaciji kada ne želi da naruši uobičajeni sustav, upravo dokazuje demokratski karakter društva i političke konstitucije kojima on pripada.

tijatske politije je činio punopravni proto-građanin ili građanin desitijatskog političkog entiteta i kasnije peregrinske *civitas*. Vjerojatno su desitijatski punopravni politički sudionici bili definirani na osnovu pripadnosti vojsci (aktivnog, rezervnog ili veteranskog karaktera) koja je uključivala kompletno muško desitijatsko punoljetno stanovništvo. Pošto su na skupštini-sudištu izgleda svi njeni učesnici bili potpuno jednaki, a pošto je ova saveznička skupština-sudište najbliža bila projekciji odgovarajuće desitijatske institucije iz toga možemo izvući zaključak da su punoljetni građani desitijatske peregrinske *civitas*, a sigurno i političkog entiteta iz koga je proizišla *civitas*, u pravima na učešće u političkom životu, obavezama i odgovornostima prema svojoj politici u načelu i formalno bili međusobno jednaki. To je podrazumijevalo da svi punopravni Desitijati imaju na osnovu propisanih zakona, običaja i normi iste mogućnosti za političko djelovanje i učešće u javnim poslovima, bez obzira na razinu svoga bogatstva, na podrijetlo i ugled porodice i roda kojem pripadaju. Naravno ta svoja prava oni su najviše ostvarivali preko institucije narodne skupštine, te desitijatske politički najznačajnije i ingerencijski najpotpunije institucije i simbola vrhovne suverenosti. Pred tu skupštinu su se iznosili predmeti vitalne i bitne političke prirode, na njima su se oni pretresali i donosili obavezni zaključci, a pravo učešća na njima su imali sigurno svi punopravni i punoljetni Desitijati. Možda je unutar desitijatske političke strukture i prije 9. god. n.e., postojalo i neko manje vijeće, ali ono do drugog razdoblja rimske vladavine nije imalo onu sudbinsku, odlučujuću i primarnu ulogu u političkom životu, kao npr. kod Breuka. Iz svega što se može zaključiti iz podatka Kasija Diona o suđenju Batonu Breučkom, zanimljivo je navesti i to da čitav tok suđenja izgleda primarno ima svjetovni karakter, jer na njemu niti predsjedavaju svećenici niti odlučuju o presudi (kao što je to bio slučaj kod nekih drugih naroda gdje svećenstvo ima veliki utjecaj), nego je sve prepušteno običnim vojnicima koji su praktično narod.²⁹⁷ I ova činjenica, pored toga što pokazuje veću razvijenost pravno-sudbenog sustava desitijatskog javnog života jer je kako izgleda on izašao ispod religijsko-mističnog omotača i postao opća javna stvar, isto pokazuje demokračičniju atmosferu. Društva u kojima je pravno-sudbeni sustav potpuno (i formalno i praktično) u nadležnosti svećenstva, koje poglavito dolazi iz uglednijih i snažnijih rodova i sredina, češće pokazuje znakove sklonosti prema oligarhijskoj upravi. Monopol na tumačenje i izricanje pravde predstavlja u protohistorijskim i antičkim društvima jedan od najbitnijih elemenata javnog života i pravo njegovog korištenja sa sobom neminovno nosi i uopće dominaciju u javnom, društvenom i pogotovu političkom životu određene zajednice.

²⁹⁷ O ulozi svećeničkog sloja u javnim poslovima kod Germana v. *Tac. Ger.* 10-11.

U prilog zaključku da su Desitijati imali demokratičnije uređenje i političku konstituciju govore još i sljedeće činjenice, koje isto nalazimo u opisima ustanka antičkih pisaca:

1. Baton Breučki svoju odluku o istupanju iz Saveza i sporazumnom dogovoru sa Rimljanima nije bio iznio niti dao na razmatranje niti donio na breučkoj ili nekoj improviziranoj općepanonskoj skupštini, nego se sve odvijalo unutar zatvorenog kruga breučkih i vjerojatno drugih prvaka ustaničkih naroda iz panonskog bazena. Na vijećanju/ima posvećenom tom pitanju je vjerojatno i Pines izrazio svoje neslaganje
2. Da se kojim slučajem ta bitna politička odluka po sudbinu ustanka u cijelosti i naroda u panonskom bazenu trebala iznijeti i pretresati na skupštini vojnika, kao što je to npr. uradio Baton Desitijatski, to bi zahtijevalo i određene proceduralne pripreme i nešto duži vremenski period za njeno sazivanje, a sigurno bi se brzo u široj javnosti saznao i razlog njenog sazivanja.²⁹⁸ Ta vijest bi onda došla i do Batona Desitijatskog, koji se ne bi libio doći i pokušati i govorničkom vještinom, ali i pritiskom pomoći Pinesu i svim ostalim zagovarateljima oružane borbe. Ali kao što znamo Pines se morao, bez pomoći Batona Desitijatskog suočiti sa Batonom Breučkim i njegovim pristalicama. Baton Desitijatski je sa svojim trupama intervenirao tek nakon izručenja Pinesa, otpadnuća Breuka i panonskog ratišta. A to sugerira da Baton Desitijatski nije znao o pripremama Batona Breučkog na otpadnuće.
3. Pošto se čitav proces koji je doveo do zbivanja na rijeci *Bathinus* i otpadnuća Batona Breučkog odvijao u direktnoj vezi sa Rimljanima, to je moralo podrazumijevati i izvjesnu dozu tajnovitosti, što je zahtijevalo da se sve obavlja, izuzev završnog čina simbolične predaje na rijeci *Bathinus*, u uskom krugu ljudi.

Za razliku od navedenih postupaka koje je preduzimao Baton Breučki, njegov imenjak je odlučivanje o jednoj za ustanak vitalnoj odluci prepustio običnim vojnicima okupljenim na skupštini, jer je vjerojatno smatrao da tako treba biti i time što je to bilo u skladu sa tradicijama i normama koji su poticali iz desitijatskog političkog života. Kao što se vidi dvojica Batona slijede sasvim divergentne putove donošenja bitnih političkih

²⁹⁸ U slučaju Batona Desitijatskog i njegove skupštine-sudišta taj uvjet nije trebalo posebno ispunjavati pošto se dobar dio vojske već nalazio okupljen, a ni samo pitanje koje je pred vojnike izneseno nije izazivalo veća i bitna razmimoilaženja, a ruku na srce zbog općeg raspoloženja koje je vladalo među sudionicima- vojnicima i autoriteta i govorničke vještine Batona Desitijatskog ni sam ishod odlučivanja nije bio neizvjestan, kao što bi to bilo npr. u slučaju otpadnuća Breuka i uopće panonskog ratišta. Uostalom prilikom saziva skupštine-sudišta Baton Desitijatski nije morao ništa da krije u vezi predmeta koji je bio predan vojnicima na odlučivanje.

odluka, a najveći razlog tome leži sigurno u činjenici da njih dvojica potiču iz sredina sa različitim shvaćanjima ustroja, tradicijama i mentalitetima političkog života. Iz tih razloga su proizlazile i sve različitosti u poimanju uloga javnih institucija i njihovih ingerencija, prava i odgovornosti i sukladno tome i konkretnog djelovanja u političkoj sferi među dvojicom vrhovnih vojvoda ustanka. Suprotno Desitijatima, samo je ustroj breučkog društva na oligarhijskim načelima mogao amortizirati momentalne teže potrebe po vojničku i političku strukturu ustaničkih naroda iz panonskog bazena i njihove šire unutarnje sukobe, a koje je izazivalo djelovanje Batona Breučkog i njegovih pristalica za vrijeme otpadnuća. Iz svega izloženog vidimo da Baton Breučki uopće nije smatrao potrebnim da saziva skupštine vojnika kako bi im predočio i tražio odobrenje za svoje akcije niti je tražio da mu breučki narod prizna pravo suverena koje je izručenjem Pinesa preuzeo i više je smatrao shodnim i potrebnim da takvo priznanje dobije iz ruku Rimljana. A sve je to bilo moguće jedino ako je Baton Breučki poticao i živio u zajednici koja je preferirala oligarhijska načela. U slučaju da je breučka vojnička/narodna skupština imala i stvarno pravo na odlučivanje o bitnim političkim pitanjima, Baton Breučki bi se zbog karaktera i opsega svojih akcija vjerojatno momentalno morao suočiti sa oružanim otporom. Uostalom i laka povredivost položaja breučkog suverena, dokazuje da su oligarhija i njen autoritet bili ti koji su imali odlučnu riječ u donošenju presudnih političkih odluka. Mišljenje je sigurno rezolutni stav koji je imao dotadašnji suveren Breuka Pines po pitanju nastavka ustanka nisu imali odlučujuće dejstvo i bili su prevladani suprotnim stavovima, dok je sam Pines bio smijenjen, isporučen neprijateljima i na mjestu suverena zamijenjen drugom osobom (samim Batonom Breučkim).²⁹⁹

Kod Breuka je vrhovni autoritet i politička vlast pripadala suverenu koji je nosio u sebi osobine monarha koji je vladao u jednom društvu u kojem su ipak istaknutiju

²⁹⁹ Na prisustvo i dominaciju oligarhijskih načela u političkoj strukturi breučke narodnosne zajednice i političke jedinice koju je ona utjelovljivala, ukazuju na slikovit način sva ona događanja koja su bila vezana za otpadnuće Batona Breučkog, kada ni sam breučki suveren Pines, nije bio u mogućnosti (ni svojim autoritetom ni stvarnom snagom sa kojom je raspolagao) da spriječi Batona Breučkog koji je poticao iz redova lokalne aristokracije koja je sudeći po ovome morala po normama breučkog društveno-političkog sustava biti stvarni vladajući element, u ostvarivanju njegovih namjera u svezi budućnosti ustanka u panonskom bazenu. Ovo se moglo desiti jedino u slučaju da monarhijska načela nisu bila dovoljno profilirana i ugrađena u same osnove breučkog društveno-političkog sustava i samim tim nisu raspolagala sa dovoljno snage, autoriteta i stvarne političke moći kako bi se nametnula domaćoj aristokraciji i njenim oligarhijskim težnjama i stavovima koje je zastupala. S druge strane, činjenica da se čitav proces otpadnuća odvijao unutar zatvorenog kruga bez iznošenja odluke pred skupštinu naroda/vojnika, koja izgleda nije uopće imala nikakvu bitniju ulogu u donošenju tako dalekosežne i vitalne odluke kao što je napuštanje ustanka i zajedničke borbe i ponovno podčinjavanje Imperiji, ukazuje na potpuno odsustvo demokratskih elemenata, tj. na slab značaj koji je skupština imala na politički život Breuka. Ali i pored vjerojatnih oligarhijskih načela na kojima je zasnovano uređenje breučkog društva, i titula i mjesto suverena su imali određeni značaj, ako ne praktični a ono bar teorijski i kao vrhovno dostojanstvo što bi moglo objasniti to da Baton Breučki smatra shodnim da ih osobno preuzme.

ulogu imala oligarhijska načela, dok je vojno zapovjedništvo pripadalo drugoj osobi što se najbolje izraženo u odnosu Pines – Baton Breučki. Ta dvojnost vrhovnih političkih institucija, sa ipak izvjesnom prevagom faktičke moći (posebno u vremenima ratova) na ingerencijama vojvode, je pokazala svoju nestabilnost koja u krajnjoj konzekvenci može štetiti političkoj infrastrukturi, što se i pokazalo u momentu kada u jeku ustanka dođe do sukoba između suverena Pinesa i vojvode Batona Breučkog. Odvajanje vrhovnog vojnog zapovjedništva ispod ingerencija suverena i prebacivanje njegovih ingerencija na osobu koja dolazi iz uglednih, aristokratskih krugova jasno potvrđuje da su u breučkom društvu vladale takve okolnosti u kojima je lokalna aristokracija, njene tradicije i institucije koje su je predstavljale imale ključnu stavku u donošenju odluka političke naravi. Sam suveren, je pored teorijskog vrhovnog političkog autoriteta, ipak smatran skoro jednakim sa ostalim predstavnicima lokalne aristokracije, jer bi jedino u tom slučaju bilo objašnjivo njegovo uklanjanje i predaja Rimljanima. Glavno breučko političko tijelo, za razliku od desitijatske skupštine, bilo je izgleda vijeće prvaka na kojem su se pretresale i donosile odluke bitne za cjelokupnu breučku narodnosnu-političku cjelinu i na jednom od tih zasjedanja prvaka, desio se i sraz u stavovima dvojice najvažnijih političkih predstavnika Pinesa i Batona Breučkog.³⁰⁰ I događanja iz panonskog rata 12-9. god. p.n.e. pokazuju da je breučki politički entitet, odnosno iz njega proizašlu peregrinsku *civitas*, do događanja vezanih za otpadnuće Batona Breučkog, potrebno smatrati kao političku zajednicu koja je imala suverena-monarha, ali i u kojoj je bio iznimno jak i presudan utjecaj lokalne aristokracije i pojedinih njenih predstavnika. U okviru breučke politije je postojala i institucija narodne skupštine, što bi indirektno dokazivao i Kasije Dion kada kaže da su Breuci kada su se digli na ustanak kao svoga vojvodu postavili Batona Breučkog. To bi impliciralo da je postojala neka vrsta skupštine na kojoj je izabran Baton Breučki. Međutim po ovom pitanju Kasije Dion je ipak neodređen, i njegov citat “...καὶ Βρεῦκοι Παννονικὸν ἔθνος, βάρωνα καὶ αὐτοὶ ἕτερον προστηάμεσι...”³⁰¹ mogao bi se i tumačiti i kao izbor od strane lokalnih prvaka što je onda narod, tj. okupljena vojska aklamacijom potvrdila, što je bio čest slučaj kod niza protohistorijskih naroda. Institucija breučke narodne/vojničke skupštine je najvjerojatnije postojala i pored u načelu oligarhijskih temelja političkog funkcioniranja, jer je i u najoligarhijskim zajednicama i antičkim monarhijama uvijek postojala neka vrsta narodne skupštine. Ali narodne/vojničke skupštine unutar takvih političkih zajednica nisu imale vrhovni autoritet i široki opseg suverenog odlučivanja, i uglavnom su se u praktičnoj sferi odlučivanja zadržavale na karakteru primanja k znanju ili aklamaciji već

³⁰⁰ Cass. Dio LV, 34, 4

³⁰¹ Cass. Dio LV, 29, 3

donesenih odluka. Takav način odlučivanja nije morao biti određen nekim posebnim i jasno propisanim regulama običajne ili čak zakonske forme, nego su one poradi autoriteta i "pritiska" oligarhijskih vijeća ili kralja same od sebe bile takve.

Na osnovi pronađene materijalne građe može se pretpostaviti i iznimno postojanje kategorije slobodnog seljaštva na prostorima Gornje Bosne i lašvanskog porječja u kasnoj antici, kada je sustav latifundija i institucija kolonata i agrarnih robova već prilično zahvatio i provincije. Ta činjenica bi mogla ukazivati i na manje izraženu socijalnu i imovinsku diferencijaciju unutar njenog stanovništva (u odnosu na okolne zemlje) i na još veću ujednačenost i još izraženiju dominaciju nezavisnog poljoprivrednog stanovništva (i stočarskog i zemljoradničkog i kombiniranog) u desitijatskom društvu u ranijim razdobljima. Ta ubjedljiva većina nezavisnog poljoprivrednog stanovništva u okviru kompletne populacije Gornje Bosne u protohistorijskom razdoblju sigurno je samo mogla doprinositi razvitku i opstojnosti demokratskih odnosa. I sama imovinska diferencijacija unutar tog socijalnog sloja nije bila velika i radikalna tako da je i to doprinosilo "demokratizaciji" desitijatskog društva. To je značilo i da kod Desitijata nije postojao zasebni ratnički, politički dominantni stalež koji bi predstavljao vladajući sloj, nego su svi muškarci Desitijati, ili bar ubjedljiva većina njih, u dobroj kategoriji koja im to omogućava, bili obavezni na pripadnost desitijatskom vojništvu, što dokazuje i ustanak, velika masovnost ratnika i zbivanja na suđenju Batonu Breučkom. Pored brojnog slobodnog seljaštva, desitijatsko društvo se u protohistorijskom razdoblju isticalo sa još jednom osobnosti, a koja je bila direktna posljedica njihove značajne razvijenosti, rudnog bogatstva i dobre zemljopisne pozicije na čvorištima putova koji su povezivali Jadran i Mediteran sa Srednjim Podunavljem. Izvjesni broj prilično velikih naselja na području koje je u željeznom dobu nesumnjivo pripadalo Desitijatima ukazuje i na značenje i brojnost onog sloja stanovništva koji nije presudno i direktno zavisio od poljoprivredne djelatnosti. U tim pojedinim desitijatskim naseljima bila je, sudeći po površnim nalazima, vrlo razvijena i zanatsko-metalurška i trgovačka djelatnost, od kojih je ova prvo spomenuta privredna aktivnosti nesumnjivo osiguravala i određene viškove proizvodnje koji su onda odlazili u import. Za neka od tih naselja, držeći se analogije sa istraženim naseljem Pod kod Bugojna, možemo tvrditi da su dostigla i razine protourbanog razvitka. Postojanje iznimnog rudnog bogatstva je isto vodilo ka formiranju i isticanju izvjesnih privrednih, društvenih pa i političkih specifičnosti desitijatskog društva. To je sve vodilo razvitku rudarstva kao posebne privredne djelatnosti, s čim je povezano i oblikovanje i zajednica koje se bave time, a i one su po prirodi stvari više naklonjenije demokračnijem uređenju, posebno u uvjetima još uvijek neizrasle državne formacije koja bi im garantirala sigurnost. Neaurtakične naseobinske i rudarske zajedni-

ce su isto predstavljale jedan nezavisni sloj desitijatskog stanovništva, koje je iako brojno manje od primarno poljoprivrednog stanovništva, bilo zbog samoga svoga karaktera isto jedan od nosilaca demokratičnije atmosfere u desitijatskom društveno-političkom i uopće javnom životu. Tako su i rudarske i protourbane zajednice samim karakterom svoga postojanja slabile značaj lokalne aristokracije koja je svoj ugled izvodila najvećim dijelom iz zemljišnog posjeda i veličine stada stoke. Rudarstvo, metalurgija, zanatstvo i trgovina sa svojim gospodarskim značenjem su indirektno, ali i vrlo temeljito potkopavali politički utjecaj lokalne aristokracije, koja je bila primorana da prihvati ulogu načelnog ravnopravnog partnera u političkom životu sa ostatkom desitijatske populacije. Nesumnjivo je bilo i određenih rodova koji su uživali veći ugled i utjecaj u desitijatskom društvu i njegovim vanjskim i javnim manifestacijama, ali to nije značilo da postoji definirani posebni oligarhijski, upravljački sloj. Veća razvijenost desitijatskog društva i posebno veća raznolikost u načinima privređivanja amortizirali su uspostavljanje jednog sustava koji bi bio više oligarhijski. I karakteristike zemljišta dinarskog pojasa, mentalitet i način života njegovog stanovništva su imali određenih zasluga za razvitak demokratskih načela.

Nijedna društvena zajednica koja je prevazišla razine ustroja samo na krvno-genetskoj vezi (znači dostignuta razina plemena i druge veće razine), ma koliko težila egalitarnosti, ili svoje ideološko postojanje temeljilo na jednakosti, ne može izbjeći da unutar nje ne postoje tipovi društvene slojevitosti, koji mogu biti najrazličitijih oblika, formalne ili funkcionalne sadržine³⁰² Tako je i unutar desitijatske narodnosno-političke zajednice i pored ustroja njene unutarnje strukture na demokratskim načelima do 9. god. n.e., morao postojati određeni sloj pojedinaca, porodica i rodova koji su na svakidašnju sferu političkog života na osnovu tradicije, autoriteta, ugleda i gospodarskog statusa posredno, ne preko političkih institucija i zakona i običaja koji definiraju strukturu i političke odnose, ostvarivali izvjestan utjecaj.³⁰³ Pored tradicije o uglednijem i jačem podrijetlu, pojedini dijelovi ovog sloja su taj svoj utjecaj izražavali i na temeljima veličine gospodarskog bogatstva (koji je posebno bio izražen u veličinama i kvaliteti zemljišta kojim su raspolagali i koji su koristili, stada stoke i korištenja rudnih bogatstava), ratničkom i političkom ugledu, iskustvu, umijeću i značaju. Možda su neki elementi ovog sloja zasnivali svoj autoritet i na nekim drugim stvarima (religiozna ili neka druga

³⁰² I ideali o totalnoj jednakosti svih građana koji su nicali širom antičkog svijeta i to ne samo u glavama filozofa, ostali su, i pored nekih pokušaja uspostave kao što su grčki socijalno-revolucionarni pokreti, posebno u Sparti i Aristonikova "Država sunca", neostvarena utopija. O postojanju uglednog sloja kod Ilira v. Cabanes, 2002: 111-112

³⁰³ I u vrijeme dostizanja najvećeg stupnja razvitka demokratskog sustava Atenske države, pojedinci koji su dolazili iz uglednijih porodica su na pozornici atenskog političkog života igrali bitnu ulogu, niti su stare porodice eupatrida izgubile značaj na utjecaj na politički život. I sam Perikle, iako vođa "demokratske stranke", je poticao iz redova uglednih atenskih rodova.

posvećenost), pa možda i na stupnju svoje obrazovanosti i veće kulturizacije i emancipacije (u kulturno-duhovnom smislu). Ipak potrebno je istaći da u uvjetima proto-historijskog socijalnog i gospodarskog razvitka ove imovinske razlike unutar desitijatske narodnosne i političke zajednice, iako su sigurno bile prisutne, nisu baš bile toliko izražene. Utjecaj ovog sloja, uvjetno rečeno desitijatskog uglednog sloja, vjerojatno nije bio sankcioniran posebnim zakonima niti zasebnom i samo za njih specifičnom ulogom u političkim institucijama. Ukratko rečeno oni nisu bili, u oficijelnom smislu, izdvojeniji i privilegirani i po zakonima, običajima i normama političkog života smatrani su jednakim ostalim punopravnim Desitijatima. Oni su svoj utjecaj na politički život ostvarivali nekim drugim sredstvima i putovima, koristeći ugled i bogatstvo kao oruđe svoje osobne eksponiranosti u javnim poslovima, ali ne kao neko svoje prirodno pravo. Ustvari oni vjerojatno nisu bili ni prepoznatljivi ni priznati kao neki posebni sloj unutar desitijatske politije za vrijeme nezavisnosti, prvog razdoblja rimske vladavine i ustanka 6-9. god. n.e. Prije ustanka, ovaj ugledniji sloj nije se na osnovi važećih normi i zakona izdizao iznad većeg dijela desitijatske populacije, niti je bio zatvorena i zvanična kasta, nego je kao u svim demokratičnijim antičkim zajednicama bio fluentan i u njega je pristup bio otvoren svim Desitijatima, tj. priznatim članovima desitijatske narodnosne zajednice koji bi se istakli na najrazličitije načine (hrabrost i ratnička vještina, iskustvo, politička umješnost, stjecanje određenog bogatstva, stjecanje duhovnih i intelektualnih znanja i umijeća itd.). Time pripadanje ovom uglednom sloju nije imalo značenje samo nasljeđivanja, nego se ugled mogao steći ali i izgubiti. Samim tim taj ugledni sloj ne bi trebalo smatrati kao neku prepoznatljivu i zasebnu cjelinu, koja je bila i svjesna te neke svoje posebne pripadnosti bez obzira da li bila naslijeđena ili stečena. To je prije svega bio nedefinirani sloj poglavito pojedinaca ali i porodica, rodova koji su raspolagali sa određenim autoritetom, sa kojim su mogli da posredno utiču na javni život zajednice i pojedinaca unutar nje. Ali i bez toga nekog već od ranije naslijeđenog ili stečenog ugleda, vjerojatno je i svaki pojedinici Desitijat mogao učestvovati u javnom, političkom životu u skladu sa demokratičnijim načelima zajednice kojoj su pripadali. Ipak oni pojedinci bilo sa naslijeđenim ili stečenim ugledom su ipak imali ono nešto, što nije bilo direktno vezano sa načelima na kojima počiva oficijelni društveno-politički ustroj, a bilo je usađeno u svijest većine Desitijata što je neki način vjerojatno olakšavalo njihovu političku aktivnost u odnosu na one koji bi se u nju upuštali bez toga ugleda. Iz toga uglednijeg sloja, bez obzira da li je taj ugled bio naslijeđen ili stečen, je vjerojatno poticao i vrhovni ustanički vojvoda Baton Desitijatski, ali koji je u potpunosti poštovao nadležnosti desitijatske skupštine, odnosno u konkretnom slučaju opće savezničke skupštine-sudišta.

I ostali predstavnici toga sloja su, sudeći po žestini desitijatskog otpora nadirućim rimskim i njima savezničkim trupama, isto bili odani podržavaoci interesa desitijatske politije i njene strukture, bar sve do samoga kraja rata.³⁰⁴

Ali nakon sporazumnih predaja pojedinih desitijatskih zajednica i katastrofe koju je desitijatski narod doživio posebno 9. god. n.e., položaj tih uglednijih pojedinaca, koji su imali i određenu ulogu prilikom reguliranja predaje i ponovnog ulaska u rimski državni i provincijski sustav je doživio bitnu promjenu, jer je i društvena i socijalna pa i populacijska struktura desitijatske narodnosne i političke jedinice doživjela radikalnu promjenu. Da je postojao jedan ovakav sloj dokaz pružaju dva epigrafska spomenika, čiji nastanak potiče iz drugog razdoblja rimske vladavine, ali koji na neki posredan način mogu govoriti i o nekim aspektima života u razdoblju nezavisnosti. Natpis *ILJug* III, 1591 na sepulkralnom spomeniku iz Župče kod Breze obitelji “Batona”, otkriva jednu uglednu desitijatsku porodicu koja je našla i svoje mjesto unutar društvene strukture koja je postojala u drugom razdoblju rimske vladavine. I drugi, desetljećima kasniji, natpis *ILJug* III, 1582 na kome se spominje princeps *Desitiati(um)*, već romanizirani Desitijat, po imenu T(it) F(lavije) Valens i njegov otac Varro, dokazuje da su postojali ugledni rodovi i porodice u kojima su Rimljani našli podršku za svoju politiku nakon ugušenja ustanka, a koji su sigurno postojali i u vremenima nezavisnosti i prvog razdoblja rimske vladavine. Jedna od takvih porodica bila je i ona iz koje je potekao T(it) F(lavije) Valens, odnosno njegov otac Varro, iako je trebalo prilično dugo da se te porodice uvrste i u red rimskih građana.³⁰⁵ Tom sloju su možda pripadale i ostale osobe spomenute na natpisu T. F. Valensa. Nakon što su ugušili ustanak i pacificirali desitijatsku teritoriju, u stabilizaciji svoje vlasti, Rimljani su se morali oslanjati i na pojedince i rodove iz domaće sredine. A pošto su Rimljani u provincijskim poslovima načelno preferirali interese aristokracije i načela oligarhije na uštrb demokratskih tendencija, oni su nakon ustanka desitijatsku demokraciju za koju su smatrali da je nosilac antirimskog duha vjerojatno zamijenili sa političkom dominacijom lokalne aristokracije, kojoj su možda pripadali i svi nabrojani na natpisima iz Župče i *ILJug* III, 1582 princepsa T(it) F(lavije) Valensa. Oni tu aristokraciju nisu mogli izmisliti, nego su je kreirali od uglednijih i tradicionalnih desitijatskih porodica i rodova, naravno od onih koji su preživjeli golgotu ustanka i koji su se predali Rimljanima i tom prilikom našli sa njima zajednički “jezik.” Tako bi se na-

³⁰⁴ U podacima Kasija Diona (LVI, 16, 1-3), možemo naslutiti oko Batona Desitijatskog i prisustvo određenog broja pojedinaca koji su činili vjerojatno i desitijatsko i općeustaničko zapovjedno jezgro. Međutim iz ove činjenice mi ne možemo izvlačiti zaključak da su oni bili samo predstavnici lokalne aristokracije, jer to nije nigdje izričito navedeno i oni su i teorijski i praktično mogli poticati iz najrazličitijih slojeva desitijatskog društva.

³⁰⁵ O romanizaciji Desitijata v. i Mesihović, 2008; Isto, 2011 B; Isto, 2011 C; Isto, 2014 B; Dezitijati, 675-697.

kon rata konačno i formirao neki desitijatski “plemeniti sloj” sa jasnijom sviješću o svojoj posebnosti koji je dobivao i određenu zatvoreniju formu u odnosu na ono razdoblje prije jeseni 9. god. n.e. Uostalom drugo razdoblje rimske vladavine, a posebice sustavno razaranje 9. god. n.e., je dovelo i do konačnog svršetka stare desitijatske društvene strukture naslijeđene još iz vremena protohistorijskog razvitka. To je kao posljedicu moralo imati i znatno veće socijalno i društveno raslojavanje u odnosu na dotadašnji predominantni socijalni karakter desitijatskog društva. A to socijalno raslojavanje vezano za prodor jačeg gospodarstva i prelaska na robno-novčanu privredu je definitivno moralo voditi uobličavanju posebnog staleža i napuštanju demokratičnijih načela baštinjenih još iz vremena nezavisnosti i protohistorijskog razvitka. Iz jednog takvog novog staleža, koji je ipak morao imati i neku tradiciju svoga postojanja i prije završetka ustanka, potekla je i porodica “Batona” i desitijatski princepsi, kao što je bio T. F. Valens, te oni mnogi dužnosnici lokalnih municipalnih uprava. Ovaj sada u drugom razdoblju rimske vladavine plemenitiji sloj, a ne samo ugledniji, bio je podložniji procesu romanizacije nego ostali dijelovi desitijatske zajednice, izuzev unovačenih vojnika.

Da je prije 6. god. n.e., postojala društvena i imovinska slojevitost unutar naroda koji su stupili u ustanak, izražena, definirana i oblikovana na različite načine, zavisno od svakog ponaosob naroda, dokazuje i spominjanje konjanika u okviru ustaničkih snaga. Termin koji Velej Paterkul koristi za ustaničke konjanike je identičan izrazu koji pojmovno određuje viteški stalež u rimskom društvu.³⁰⁶ Pripadnost konjici, posebno u političko-društvenim zajednicama u kojima je vojna sila zasnovana na karakteristikama narodne, građanske milicije, paralelno sa svojim vojnim rasporedom u strukturi oružanih snaga označavala je i određeni društveni status ili pripadnost višoj imovinskoj klasi, odnosno raspolaganje sa većim imetkom koji je dozvoljavao pojedincu da ima, održava i trenira bojnog konja. Po Veleju ukupno učešće konjanika u redovima aktivnih ustaničkih snaga iznosi oko 4 %, ali zbog njegovog iznimnog pretjerivanja u prikazivanju broja pješastva, smatramo da je učešće konjaništva bilo ipak za koji procent veće. Vrlo nizak procentualni udio koji konjanici zauzimaju u okviru ukupne mase ustaničke borbene sile, i uz realniju analizu Velejeve pretjerane procjene o broju ustaničkog pješastva, dokazuje da je domorodačko društvo pred ustanak bilo ipak više-manje socijalno, društveno, i imovinski ujednačenije. Posebno spomenuti zaključak nosi veću vrijednost kada se prenese na narode naseljene na dinarskom pojasu, uključujući i Desitijate, kojima je pripadao znatno manji dio ustaničkog konjaništva u odnosu na segment ustanka koji je dolazio iz Panonije. Ovakav zaključak bi udio

³⁰⁶ *Vell.* II, CX, 3

konjanika u oružanim snagama koje su dolazile iz Panonije povećavao iznad prosječne brojke, dok bi smanjivao udio konjaništva u segmentu ustaničkih snaga koji je dolazio sa dinarskog pojasa.³⁰⁷ Naravno, to ne znači da konjanika i nije bilo među Desitijatima. Izvjestan broj Desitijata, onih koji su to materijalno mogli da priušte su imali i ratne konje, o čemu svjedoče nalazi konjskih žvala u Kamenjači. Desitijatski konjanici, kojih nije bio ni veliki broj niti su u bitnijoj mjeri učestvovali u odnosu na ukupno brojno stanje njihovog vojništva, uglavnom su dolazili iz imovinski bogatijih porodica, koje su mogle osigurati sredstva za posjedovanje bojnog konja. Najveći dio desitijatskih ratnika je pripadao pješaštvu, što isto ukazuje na izvjesnu socijalnu uravnoteženost. Prisustvo i brojnost konjaništva je odražavalo i snagu, politički i društveni utjecaj i brojnost posebnih slojeva unutar politija panonskog bazena i dinarskog pojasa, ali i evidentiralo postojanje, funkcioniranje te i eventualno učešće “aristokratskih” i uglednijih i bogatijih elemenata u političkom životu naroda, koji su i u periodu pred ustanak ipak imali jednostavniju društveno-političku i gospodarsku strukturu u odnosu na razvijene civilizirane zemlje Mediterana. Zbog “zaostalosti” shvaćene samo u relativnom smislu, ali ne kao divljaštvo, anarhija i primitivizam kako se to često predočava i karakteristike oružane sile kao narodne milicije, uloga konjaništva i pješaštva je kod njih više mogla održavati društvene i imovinske specifičnosti i odnose nego što bi to bio slučaj sa razvijenijim zajednicama. Zemlje Panonije, u kojima su se smjenjivale etničke zone Kelta, Panona i drugih naroda, proizvele su iz razloga svoga zemljopisnog karaktera, načina života, keltske najezde u drugoj polovici IV. st. p.n.e.,³⁰⁸ mentaliteta stanovništva

³⁰⁷ U rimsko doba, i to za II. st. n.e., imamo podatak o jednom Desitijatu pripadniku konjičke kohorte, što je dokaz da konjaništvo nije baš bilo toliko rijetko među Desitijatima, ali iz rimskog vremena isto tako potiče i podatak o Desitijatu-mornaru, a Desitijati nikada nisu bili ni blizu moru. *CIL* XVI, 11 = *CIL* III, p 849 (p 1959) = *CIL* X, 1402 = D 1989 iz Herculaneum a i *CIL* III 9739 iz Garduna

³⁰⁸ Keltska invazija i naseljavanje u panonskom bazenu su kao posljedicu imali i nametanje vrhovne vlasti čitavom nizu domaćih naroda Panonije, uključujući i Breuke. To je moglo dovesti i do pojave jačanja oligarhijskih tendencija u društvima starosjedićkih zajednica Panona, jer su sami Kelti nastupali kao vladajući sloj kojem je u većoj ili manjoj mjeri subordinirano domaće stanovništvo. Zatim i samo keltsko političko vodstvo, kao uostalom i svaka druga vladajuća zajednica u povijesti, je preferiralo da održava vezu sa podčinjenim zajednicama više preko njihovih “aristokratskih” slojeva, nego sa demokratskim institucijama kao što je skupština, koje po samoj svojoj prirodi mogu lako postati mjesta širenja buntovnosti i nezadovoljstva. Suprotno tome, održanje supremacije lokalne aristokracije olakšava kontrolu nad podčinjenim zajednicama. I na kraju keltska dominacija, uslijed svega već iznesenog, proizvela je i efekt prihvaćanja i mirenja domaćeg stanovništva sa normama političkog života koje su omogućavale dominaciju oligarhijskih načela. Uostalom galski narodi izgleda da su u izgradnji svojih društveno-političkih sustava u nešto većoj mjeri preferirali oligarhijska načela (*Caes. de bell. gall.* VI, 11-13 i 15; Maškin, 1951: 256). Po Cezaru ustvari većini galskih političkih naroda upravljaju druidi (povlašteni i vrlo moćan svećenički i intelektualni sloj) i lokalna aristokracija. Heduanici, veliki, najčuvaniji i najbogatiji narod Kosmate Galije izgradili su društveno-politički sustav koji je izgleda preferirao oligarhijska načela (*Caes. de bell. gall.* I, 16-18; VI, 12-... *nobilitate Aeduorum* ...). Pored Heduanaca oligarhijska načela su preferirali i Arverni (*Caes. de bell. gall.* VII, 4), Sekvani i Helveti (Tomić, 1885: 147). Na čelu heduanskog entiteta, kasnije peregrinske *civitas*, nalazio se glavar-vergobret izabran na jednogodišnji mandat (*Caes. de bell. gall.* I, 16;

i imovinskih odnosa i predominatnog gospodarstva, u toku latenskog razdoblja oblikovanje i funkcioniranje lokalne aristokracije, kao političke i društveno dominantne formacije, i koja je dočekala uspostavu rimske vladavine. O tome indirektno govori i sljedeća činjenica: Baton Breučki je odluku o sporazumnoj predaji donio uglavnom u užem krugu u kojem se desilo i zbacivanje Pinesa, što može objasniti činjenicu da Baton Breučki ostvaruje svoje zamisli a da ne uživa široko rasprostranjenu narodnu podršku za to što je učinio.³⁰⁹ Iz svih tih razloga lokalna aristokracija sa prostora Panonije koja je definirana u formi dominirajućeg političko-društvenog staleža, i sukladno tome koja uživa i imovinsko bolji status mogla je dati veći broj konjanika.

Kao što je rečeno, procentualni udio konjanika na dinarskom bazenu je bio niži od prosjeka, što je značilo da je društvo još egalitarnije i jednostavnije u unutarnjoj društvenoj i imovinskoj slojevitosti³¹⁰ u odnosu na narode Panonije, što je kao posljedicu imalo potpuno prevagu pješaštva. Baš zbog toga u slučaju Desitijata, kao jednog naroda koji je po svim svojim osobinama, ma koliko one bila specifične samo za njih, u svojim osnovnim tipovima ipak pripadao dinarskom podneblju i mentalitetu, o postojanju nekog aristokratskog politički i društveno dominirajućeg staleža teško može biti govora. Jedino se može, prirodno, smatrati da postoji imovinska raznolikost, koja ipak nije bila tolika da je bila bitna i duboka rasjeklina unutar desitijatskog društva niti je reprezentirala neku stalešku podvojenost i pripadnost pojedinih slojeva, rodova i bratstava.

VII, 32), kojeg su kasnije, uslijed napredovanja procesa romanizacije i prihvaćanja načina života i tekovina grčko-rimskog svijeta, zamijenili po ugledu na rimske konzule, sa duovirima. U indigenim političkim jedinicama Galije dugo vremena su se i to do kraja II. st. n.e. (znači i u toku rimske vladavine) očuvala i institucije narodnih skupština (Belova, 1952: 446, Čekić, 2002: 57), međutim ipak je stvarna vlast pripadala lokalnoj aristokraciji. Po ovom pitanju je ipak najekscipitniji Cezar u svojim Komentarima o Galskom ratu (*De Bello Gallico*, VI, 13; 15; 20), jer po njemu galskim narodima su na čelu dva staleža i to svećenički i viteški, i u čijim je rukama bila sva vlast, uključujući i instrumente i institucije njenog provođenja, dok se običan narod (koji Cezar naziva *plebs*) smatra skoro kao roblje, koji se po sebi ništa ne usuđuje i ne pušta se ni na kakav zbor (*In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum*). O ovom galskom viteškom, odnosno vladajućem oligarhijskom sloju v. *Caes. de bell. gall.* VI, 15; po Cezaru ove galske plemiće slijede njihovi klijenti i pristalice. Po Cezaru (*Caes. de bell. gall.* VI, 23), njemu suvremeni germanski narodi, bar one koje je on upoznao imali su u odnosu na transalpinske Gale nešto demokracičnije uređenje.

³⁰⁹ Radi toga on je morao da traži taoce, a zbog nedostatka podrške on je bio brzo pobijeden od dinarskih snaga, isporučen od svojih zemljaka (sunarodnika?), zarobljen, osuđen i pogubljen. A da nije postojala velika narodna podrška, nego da je odluka o sporazumnoj predaji donesena u jednoj oligarhijskoj sredini pokazuje i to što se po dolasku Batona Desitijatskog Panonija ponovo diže na ustanak.

³¹⁰ Društvena slojevitost i imovinska slojevitost, iako se u pojedinim društveno-političkim cjelinama i zajednicama mogu podudarati, u načelu nisu isto, jer pod prvo navedenim izrazom podrazumijeva se često i staleška podvojenost stanovništva, dok drugi izraz ipak implicira otvoreniju društvenu fluktuaciju u kojoj pojedinac nije u svojoj aktivnosti sputan staleškom ili nekom drugom pripadnošću.

Ugledniji i bogatiji pojedinci, porodice i rodovi, nisu bili samim tim po automatizmu i zakonskim ili običajnim normama koje reguliraju uređenje i funkcioniranje društveno-političkog i gospodarskog sustava odvojeni od ostatka stanovništva nego su naprotiv zajedno sa njim činili njegovu cjelinu što je dolazilo do izražaja i u egalitarnom učešću u narodnim skupštinama, od kojih je jedna, i to u specifičnoj skoro izvanrednoj formi, ostala sačuvana u povijesti. U načelu je svaki Desitijat u načelu bio slobodan da poveća svoju imovinu i svoj ugled zahvaljujući svojim ratničkim, političkim ili nekim drugim vrlinama. Naravno naivno bi bilo misliti da desitijatsko društvo, ma koliko usvojilo demokratska načela, bilo oslobođeno u praktičnom životu toga da se gleda na podrijetlo i tradicijski ugled sredine iz koje pojedinac potiče ili da visinu imovine ne povezuje sa ugledom dotičnog pojedinca, njegove porodice ili roda. Ako je ovakvo stanje vladalo neposredno i u prvim danima ustanka, nakon nekoliko desetljeća življenja unutar Rimske države i pod njenim političkim, društvenim, gospodarskim i kulturnim uplivom koji je neumitno i nepovratno mijenjao strukturu i način života domorodačkih zajednica, onda je u periodu nezavisnosti ta demokracija desitijatske politije bila još izraženija. Složena infrastruktura rimskog i ostalih mediteranskih društava, sigurno je imala utjecaja u toku prvog razdoblja rimske vladavine na procese društvenog, političkog i imovinskog razvitka autohtonih dinarskih i panonskih naroda, pojačavajući imovinsko raslojavanje i uopće usložnjavajući strukturu, ustroj i funkcioniranje domaćih naroda. Ali ako su pred ustanak domorodačka društva još uvijek bila relativno ujednačenima i pored svih tih impulsa i preobražaja, onda je raslojavanje kod većine stanovništva bilo u kvantitativnom pogledu, izraženom u razlikama u veličini i kvaliteti imovine, još manje.

Nesumnjivo je desitijatska demokracija imala dužu tradiciju svoga postojanja i možda bi se mogla povezati i sa samim nastankom desitijatskog protohistorijskog političkog entiteta koji je vjerojatno nastao procesom dobrovoljnog stapanja i međusobnim srastanjem plemenskih zajednica Gornje Bosne i desitijatske narodnosne zajednice u jednu stabilnu političku cjelinu. I iz razloga na opisani način oblikovanja desitijatske političke jedinice, sasvim je razumljivo da su u okviru dominirala demokratska, a ne oligarhijska ili monarhijska načela. Uostalom i Samnitska liga i Irokezi su, uspoređujući desitijatski politički entitet metodom analogije sa njima, upravo iz razloga sličnog nastanka primarno preferirali demokratska načela funkcioniranja svoga političkog ustroja i strukture. Da je kojim slučajem jedna zajednica povlastila druge, neumitno bi se morao oblikovati oligarhijski sloj. A zbog nasilnog načina ujedinjenja i prevashodno novonastalih političkih uvjeta koji zahtijevaju čvršću vlast nad širim područjem i brojnijom i raznolikijom populacijom može se dogoditi i da porodica ili pojedinac koji su vodili taj

proces oblikuju neke vrste dinastija. Naprotiv sporazumno ujedinjavanje koje je moglo u samom početku predviđati samo mali niz zajedničkih prava, bilo je najbolja osnova za primjenu i funkcioniranje demokratskih načela.

Pored pisanih vrela na demokratičnije uređenje desitijatske političke jedinice do kraja velikog ilirskog ustanka, na svoj način, posredno dokazuje i materijalna kultura, jer na osnovi dosadašnjih istraživanja, u desitijatskim nekropolama nismo naišli na one grobove koje bismo mogli nazvati "kneževskim", niti na eventualno izdvojenje, iz okvira nekropola, monumentalnije vladarske grobnice. Srednjobosanska kulturna grupa inače pokazuje visok stupanj unutarnje kohezije i ustroja još od svoga početka, pa u toku ostalih razvojnih perioda i faza i to na svim svojim pravcima rasprostiranja. Materijal i ornamentalni sustav su prilično ujednačeni, i kao da odražavaju jak duh uvezanosti među nositeljima ove kulturne grupe kojoj su pripadali i Desitijati. U velikoj nekropoli u Kamenjači, za protohistorijsko vrijeme nema tragova kneževskih grobova, i grobovi su više-manje ujednačeni, po veličini i bogatstvu priloga. Da je kojim slučajem postojala neka oligarhija u periodu protohistorije koja je upravljala desitijatskom političkom jedinicom, ona bi tu svoju vlast sigurno nastojala i da izrazi i grobovima u koje su njeni pripadnici bili sahranjivani, kao što se to desilo npr. sa drugim razdobljem rimske vladavine natpis *IL Jug III*, 1582 princepsa T. F. Valensa, *IL Jug III*, 1591 porodice "Batona" itd. I ti grobovi bi onda morali egzistirati i u Kamenjači kao velikoj i bitnoj desitijatskoj nekropoli, jer u protohistorijskom razdoblju nedostatak pisma koje bi ovjekovječilo pokojnika i njegovo značenje se kompenziralo monumentalnošću grobova i bogatstvom priloga. I tek sa rimskom modifikacijom desitijatskog političkog i društvenog sustava, nakon ugušenja ustanka, i novog teritorijalno-upravnog preustroja bivše jedinstvene provincije Ilirik, javlja se i desitijatska oligarhija, koja dominira u političkom i društvenom životu i ustroju desitijatske politije. Za razliku od desitijatskih nekropola i grobova koji su nastali u protohistorijsko vrijeme i prvotno razdoblje rimske vladavine, na susjednom autarijatskom prostoru pronađeno je i istraženo više bogatih kneževskih i vladarskih grobova, od kojih su neka situirana relativno blizu područja Gornje Bosne (Ilijak, Rajino Brdo, Mejdan-Brezje, Arareve gromile, Čitluci, Osovo-Papratnica). To sugerira da su dvije narodnosne i kulturne zajednice, od kojih se jedna razvijala u Gornjoj Bosni, druga u jugoistočnoj Bosni, iako prvi susjedi razvili, uslijed različitog gospodarstva, zemljopisnih uvjeta, mentaliteta i tradicije kretale različitim putovima i vođeni različitim načelima u svome daljem političkom razvitku.

Po Čoviću "nastanak sloja ratnika i rodovske aristokratije (se op. a.) mora uzeti kao pretpostavka i za srednjobosansku grupu".³¹¹ Čović svoj zaključak bazira na tri pronađena

³¹¹ Čović, 1976: 197; Isto, 1987: 525.

brončana šljema i na nalazu ratničke grobnice iz Vratnice kod Visokog, što je prilično sumnjiva konstatacija jer ti nalazi sugeriraju jedino postojanje ratnika u okvirima desitijatskih zajednica Gornje Bosne i lašvanskog porječja. A u uvjetima protohistorijskog razvitka, postojanje vojništva ne znači da postoji neka zasebna ratnička kasta ili stalež koja bi onda predstavljala upravljački, aristokratski sloj, kako to Čović sugerira. U tim vremenima vojna/ratnička služba je direktno i neotuđivo povezana sa kompletnim narodom, odnosno svi muškarci sposobni za oružje, o čemu daju potvrde i analogije sa čitavim nizom naroda bilo da se nalaze na protohistorijskoj ili antičkoj razini razvitka. Uostalom veliki broj vojnika u ustanku, u kome Desitijati predstavljaju jezgro i najborbeniji dio ustaničkih snaga, dovoljno potvrđuje da je, načelno gledajući, sva muška populacija Desitijata bila u određenom razdoblju svoga života na neki način obvezna na vojnu službu. Samim tim otpada neka mogućnost podjele na ratničku i radnu kastu, što je uostalom pojava koja pripada nekim drugim razdobljima i zemljama, ali sigurno ne i na desitijatsko područje. To što je po Čoviću, ratnički sloj zauzimao istaknuti rang u društvima desitijatskih zajednica ne znači apsolutno ništa, jer je kako je već rečeno taj sloj teorijski trebao obuhvaćati kompletnu desitijatsku mušku populaciju, pod uvjetom dostizanja određene starosti i sposobnosti koja bi onda predstavljala političku volju čitavog naroda. Naravno, ni društva i politički sustavi proto-desitijatskih i desitijatskih zajednica, kao uostalom i kod drugih zajednica, nisu bile statične formacije i sigurno su doživljavali određene transformacije i preobražaje, pa i nagle promjene društveno-političkih i gospodarskih sustava i vrijednosti. Radi toga je moguće pretpostaviti da su u pojedinim razdobljima i kod pojedinih zajednica možda i egzistirala uređenje koja ne bismo baš mogli nazvati demokračićnijim, pogotovu u nekim ranijim razdobljima.³¹² Tako se može pretpostaviti da je u kasnobrončanom dobu, prelaznom periodu i ranim fazama željeznog doba postojala kod pojedinih lokalnih zajednica i aristokratskija, kneževska ili monarhijska, dinastijska vlast lokalnih "basileusa". Da je u tom periodu postojao neki povlašćeni, starješinski, aristokratski sloj (bar u lašvanskom porječju) koji je uslijed za sada nepoznatih okolnosti nestao ili samo izgubio značaj svoga društvenog i gospodarskog prvenstva i samim tim i primarnu političku moć, dokazuje nalaz bogate ratničke opreme iz ostave pronađene u Velikom Mošunju kod Travnika koja se datira u X. ili IX. st. p.n.e.³¹³ Ali su uvjetovani daljim osebnim

³¹² Usporediti ravni grob sa skeletom sa nalazom brončanog lima (pronađen pod gradinom Grad u selu Svrake kod Semizovca-nalazište Semizovac), ukrašenog iskucavanjem za koji se pretpostavlja da je pripadao dijadi, koja bi u tom slučaju možda predstavljala i neki statusni simbol. Mandić, 1933; Korošec, 1943: 56-59; Čović, 1987: 484; 511, Perić, 2002: 198; A i sve tri kacige pripadaju ranijim razdobljima razvitka srednjobosanske kulturne grupe željeznog doba, zaključno sa najvjerojatnije fazom 5.

³¹³ Truhelka, 1913: 325-335; Čović, 1976: 195; 224-227; Riječ je o kratkom maču sa koricama, brončanom štitu, 4 masivne grivne, 2 spiralne brončane narukvice i drugom sitnijem nakitu.

društveno-političkim, gospodarskim i uopće kulturnim razvitkom, i posebno konačnim oblikovanjem desitijatske narodnosne i političke jedinice svi ovi različiti oblici morali ustupiti prvenstvo demokratičnijem uređenju, koje je izgleda karakteristika desitijatskog političkog sustava od III. st. p.n.e., pa skoro sve do završetka ustanka. Uostalom sahrane ratnika iz grobnice Vratnice, kojih je bilo više (procjenjuje se da je u grobnici sahranjeno od 16 do 20 individua), ne pokazuju da je neko od njih posebno istaknut u smislu nekog kneževskog ili vladarskog ili uopće nekog drugog tipa aristokratskog ili monarhijskog tipa, i više-manje su sve ujednačene; čak sve pripadaju jedinstvenoj velikoj grobnici i upravo pokazuju egalitarnost većeg broja pojedinaca koji su sahranjeni u ovoj grobnici. Upravo to što su sahranjeni u jedinstvenoj grobnici jasno ukazuju da su svi pokojnici istog statusa, jer se nijedan skelet ni svojim položajem ni svojim priložima ne ističe u odnosu na ostale. Kako se čini ova jedinstvena ratnička grobnica iz Vratnica kod Visokog je svojim nastankom i postojanjem evidentno željela evocirati uspomenu na junačku pogibiju većeg broja ratnika, pripadnika desitijatske narodnosne zajednice. Oni su vjerojatno nastradali u udaljenijim oblastima u borbama za interese svoje zajednice (datacija sahrana bi sugerirala možda ratove sa Keltima?), gdje su prvobitno bili sahranjeni, da bi kasnije bili preneseni u grobnicu Vratnica – koja kao da predstavlja i neku zajedničku, posvećenu grobnicu poginulih ratnika – (“spomen kosturnica “?”).

Da termin “demokratski”³¹⁴ i sve izvedenice iz toga nije pretendenciozno koristiti i u slučaju pojedinih aspekata društveno-političkog života i uređenja protopovijesnih i rano-povijesnih Desitijata do završetka ustanka, govore pored zaključaka izvedenih iz konteksta pojedinih povijesnih vrela i sljedeće činjenice. Prvo Desitijati nisu bili nikakav toliko zaostao i divlji narod da nije mogao razviti takvo unutarnje društveno-političko uređenje svoje narodnosne zajednice da pojedine njegove aspekte ne bismo mogli nazvati demokratskim, prodemokratskim ili protodemokratskim.³¹⁵ Oni su bili narod koji je bio

³¹⁴ Naravno bilo bi potpuno iluzorno smatrati da su Desitijati i upotrebljavali ovaj termin za svoju politiju. Korištenje termina “demokratski” je potrebno shvatiti u smislu *terminus technicus*, kao antičkom političkom i teorijskom pojmu kojem se po svojoj sadržini i uređenju najviše približava desitijatska politija. Odnosno desitijatska politija do 9. god. n.e., bi po svojim osobnostima bila najbliža onim sustavima unutarnjih političkih uređenja koji su u antičkom svijetu označavani i terminom “demokratski”.

³¹⁵ Po Prokopiju “nad Slavenima i Antima ne vlada jedan čovjek, nego oni od davnine žive u demokraciji, gdje se o vrlo važnim i odlučnim pitanjima zajednički savjetuje”, što potvrđuje i Pseudo-Cezarije po kome su Slaveni s one strane Dunava “autonomni” i bez “vođa”. (Jireček, 1952: 41) To jasno ukazuje da i slavenske zajednice koje su se u trenutku dolaska na romejske granice nalazile na nižem stupnju društveno-političkog i gospodarskog razvitka u odnosu na protohistorijske Desitijate i druge Ilire, posebno one zapadne i istočne komponente, mogle izgrađivati i imati strukturu koju bismo mogli nazvati demokratskom ili protodemokratskom. Ali slavenske i antske zajednice su istovremeno mogle baštiniti i druga načela ustroja političke strukture. Tako su postojali i oni slavenski narodi, plemena i zajednice koji su, sudeći po podacima Menandra, Teofilakta Simokate, pisca Strategika, solunske legende o sv. Dimitriju, Jordanesu, imali uređenja koja bismo mogli nazvati monarhijskim ili oligarhijskim. I ovo je jedan od pokazatelja da je u jednom etničkom kompleksu kod njenih suverenih činilaca mogla postojati

dostigao toliku razinu društveno-gospodarskog i političkog razvitka u toku željeznog doba da su mogli u svojoj političkoj svijesti pojmiti značenje demokratskog uređenja i njegovih institucija, naravno samo u kontekstu i oblicima koji su mogli postojati na razini ustroja protohistorijskog političkog entiteta ili neke proto-države, a ne i razvijene države, kao što je npr. bila Atena. Potrebno je shvatiti da se i njihovo shvaćanje formi i oblika demokracije u teorijskom i praktičnom smislu ipak nalazilo prilično iza onoga što su dostigle razvijene države Mediterana. Oni su se jednostavno zadovoljavali onim najbitnijim i najosnovnijim formama koje su definirale da je neko uređenje demokratsko (o čemu smo znatno više govorili u prethodnom poglavlju). Tako je i njihovo poimanje i shvaćanje vladavine naroda imalo različite karaktere i u teorijskom i u simboličkom i praktičnom pogledu u odnosu na ono što su dostigle razvijene države na Mediteranu, a koje su u sebi nosile odlike uređenja sa pojedinim ili većinskim odlikama koje karakteriziraju demokratsko uređenje u protohistorijskom i antičkom smislu. Desitijati su živjeli na prostorima na kojima su bile razvijenije i privredne grane koje nisu direktno vezane za poljoprivredu, kao što je to posebno rudarstvo koje je desitijatskim zajednicama osiguravalo i druge gospodarske mogućnosti ne samo za egzistenciju nego i izniman standard življenja u odnosu na neke druge ilirske i panonske zajednice. Zatim oni su živjeli u pitomijim predjelima Bosne, pored niza riječnih dolina i uglavnom su bili stalno naseljeni bez sklonosti ka migracijama velikog opsega, pa su mogli da budu u općem kulturnom smislu sofisticiraniji i složeniji nego kako su ih pristrasno prikazivali antički pisci, pa i više nego što mi danas mislimo o njima. Oni su i stoljećima prije uspostave rimske vladavine i početka procesa nagle i direktne kulturne transformacije u pravcu dominacije antičkih-mediteranskih tekovina, održavali sa tim svijetom intenzivne kontakte, posebno one trgovačke naravi o čemu svjedoči brojni nalazi italске i grčke provenijencije. Osim toga i za prvo razdoblje rimske vladavine na desitijatsko područje su prodrli i neki elementi mediteranskog duha i misli, koji su sa svoje strane sigurno imali utjecaja na dalji razvitak političke svijesti Desitijata i to posebno sa njene teorijske strane. Moguće je i sasvim opravdano pomisliti da je i sam Baton Desitijatski, za kojeg pouzdano znamo da je bio usvojio neke elemente antičke grčko-rimske opće kulture, u vođenju ustanka 6-9. god. n.e., i poduzimanju pojedinih akcija i poduhvata možda bio motiviran i nekim političkim idejama koje su dolazile iz grčko-rimskog svijeta a kojima je on obilovao. Antički pisci bez obzira da li to čine namjerno ili podsvjesno kao po pravilu, ako se na ovo pitanje uopće i osvrnu a i to je vrlo rijetko i samo uzgred, pojednostavljaju društveno-političku strukturu ilirskih naroda i zajednica sa kojima su Grci i Rimljani

velika raznolikost u određivanju političkog, društvenog i gospodarskog uređenja, već s obzirom na različita doživljena iskustva i dostignute stupnjeve razvitka. Tako su i ilirski narodi i politički subjekti mogli imati međusobno potpuno različita, čak i suprotstavljena uređenja.

dolazili u dodir. Sve to govori da su se Desitijati ne samo u mlađem željeznom dobu i u prvom razdoblju rimske vladavine, nego i ranije nalazili na takvoj razini društveno-političkog i gospodarskog razvitka da je sasvim prihvatljivo da pojedine aspekte njihovog života nazovemo “demokratskim”, naravno u smislu predržavnog ustroja ili subordinirane političke tvorevine većoj državnoj cjelini kakva je npr. bila rimska.

To što su Desitijati na prijelomu dvije ere, jedna bitna snažna, brojna, afirmirana, dobro ustrojena i funkcionalna, politički i gospodarski jedinstvena cjelina, rezultat je samo dugog razvitka u stoljećima koji su prethodili pojavi Desitijata u literarnim vrelima. Desitijati su se u toku ustanka od 6. do 9. god. n.e. pokazali kao dobro ustrojena i disciplinirana zajednica i vojna snaga, koja je samim tim i od strane svojih drugih ilirskih i ustaničkih suboraca bila poštovana i uvažavana. Desitijatski ratnici se odlučno bore istom snagom i u Panoniji i na delmatskom području i vjerojatno i u srednjoj Albaniji, te u nizu drugih oblasti udaljenih od njihove matične zemlje. Desitijati uostalom pružaju i vrlo žestok, skoro nepokolebljiv otpor i kada neprijateljske trupe prodru 9. god. n.e. na njihovo područje. Sve to pokazuje da su Desitijati u ratu bili odani konačnom ustaničkom cilju, odnosno da su dobro znali što je to javni, opći interes i da su mu bili posvećeni. ali isto tako da su i poštovali autoritet koji je proisticao iz njihovih političkih i vojnih institucija koje su trebale da zastupaju i brinu o tom općem interesu zajednice. S druge strane i osobe koje su obnašale te institucije, su poštivali autoritet i suverenost čitavog naroda, kao što se to slikovito vidi iz ponašanja i djelovanja Batona Desitijatskog, koji je sebe i svoju aktivnost smatrao kao vršenje narodne volje i borbu za opće interese. Da bi sva ta društveno-politička kompleksnost uzajamnog uvažavanja i poštivanja autoriteta, suvereniteta i javne discipline na takav način izrazila u toku ustanka i to bez ikakvih dilema i potresa, nego je čitav desitijatski sustav kao takav funkcionirao pune tri godine teškog i nemilosrdnog rata, morala je preći jedan dugi razvojni put te bi se nastanak Desitijata i njihovog sustava definitivno morao smjestiti u ranija stoljeća.

Da je desitijatski politički entitet bio bitan politički, narodnosni, gospodarski i kulturološki činilac na ilirskom području u protohistorijskom, mlađem željeznom dobu, dokazuje pored ostataka materijalne kulture i Apijanov podatak gdje on Desitijate smješta u isti red sa velikim protohistorijskim narodima kao što su Japodi i Delmati.³¹⁶ Ova dva naroda su u II. i I. st. p.n.e. sudeći po podacima antičkih pisaca nesumnjivo predstavljali veoma bitne politije sa istočno-jadranske obale i njenog zaleđa. Znači i Desitijati su, sasvim moguće mogli u datom periodu isto biti snažna, koherentna i ugledna narodnosna i politička zajednica. Uostalom da to nisu bili prije 35. god. p.n.e., teško bi

³¹⁶ App. Ill. 17

bilo očekivati da oni za vrijeme odvijanja Oktavijanove kampanje 35 - 33. god. p.n.e. pruže brojnim rimskim trupama vrlo snažan otpor, ustvari i da im se uopće usude suprotstaviti se, a i da postanu vodeća narodnosna zajednica u općem ustanku u Iliriku 6. god. n.e. Da bi neposredno pred 35. god. p.n.e., bili takav činilac, desitijatske zajednice su morale preći znatno duži politički, društveni i gospodarski razvitak kako bi se uspjeli oblikovati u tako snažnoj i prepoznatljivoj formi kao jedinstvena cjelina koja se odlučno suprotstavila Rimljanima u dva velika povijesna procesa → kampanji 35 - 33. god. p.n.e., i posebno ustanku 6-9. god. n.e. Tome desitijatskom značenju je dodatno doprinosila činjenica da su oni bili u posjedu rudonosnih zona i da su se nalazili situirani u relativno pitomijim krajevima sa tisućljetnim tradicijama kulturnog razvitka. Desitijatski politički entitet je sigurno bio dostigao razvitak kada su postojale ne samo javne institucije, nego i javne zgrade kao što je to posvjedočeno kod Japoda, preciznije rečeno u Metulumu i to u Apijanovoj Ilirskoj knjizi.³¹⁷ Ove javne zgrade su se nalazile u okvirima glavnih naselja i sigurno su predstavljali i mjesto političkog odlučivanja, ako to uostalom i nije bila primarna funkcija njihovog postojanja.

Veliki broj naselja, izgleda veća orijentiranost Desitijata prema sjedilačkom načinu života u odnosu na neke druge ilirske narode pokazuje da je gornjobosansko područje bilo relativno stabilnije i u stoljećima pred dolazak Rimljana. Sigurno je i u ovom periodu bilo i to dosta čestih ratova i sukoba u kojima su učestvovali Desitijati, ali kako izgleda oni nisu bili tako razorni i sa teškim posljedicama po gornjobosansko-desitijatsko područje. Desitijati su se uostalom nalazili u dubokoj unutrašnjosti starosjedilačkog ilirskog svijeta, tako da i vanjski napadi i ratovi koje su druge zajednice vodile sa neilirskim svijetom (Rimljanima, Keltima i germanskim Cimbrima i Teutonima) u toku od druge polovice III. st. p.n.e., do početaka Oktavijanove kampanje 35 god. p.n.e., nisu ozbiljnije ugrožavali desitijatske zajednice. Desitijati, kao i čitava bosanska unutrašnjost su tako sve do sredine četvrte dekade I. st. p.n.e. bili u potpunosti od Rimljana zaštićeni zahvaljujući "obrambenim bedomom", koji su činili Japodi i posebno Delmati koji su na sebi izdržavali sukcesivne rimske upade, pohode i pokrete skoro 120 godina. Tako su Delmati omogućili zadržavajući u svojim oblastima rimske trupe prema dubljem nastupanju ka kontinentalnoj bosanskoj unutrašnjosti, da se kroz čitavo to razdoblje odvija kontinuirani razvitak gornjobosanskog i uopće središnje bosanskog područja neometan od Rimske Republike. Ali sa početkom 33. god. p.n.e., sve se izmijenilo jer su se brojne invazije rimske trupe uputile među ostalim područjima i prema desitijatskim zemljama.

³¹⁷ *App. Ill. 21*

Oblasti desitijatske narodnosne zajednice

*Gdje je sloga, tu je i pobjeda.*³¹⁸

Kada se na karti obuhvaća desitijatske narodnosne zajednice gleda raspored do sada registriranih gradina, nekropola, i drugih nalaza iz protohistorijskog perioda, ali i iz rimskog razdoblja i njihov odnos sa zemljopisnim i reljefnim osobnostima mogu se uočiti određene karakteristike, odnosno izvjesnu međusobnu gravitiranost, i samim tim i uvjetovanost tih nalazišta. Prva oblast koja se može izdvojiti je ledeničko-kiseljačko i fojničko područje koje predstavlja jugozapadni dio desitijatskog područja ali i istočno zaleđe rudonosnog planinskog pojasa Vranica-Bitovnja (u ovom području je evidentiran veliki broj gradinskih naselja – detaljnije u poglavlju o naseljima). Druga oblast je sarajevsko područje, sa posebnom koncentracijom gradina na istočnom pojasu, te sa dva vrlo izražena i iznimno dugovječna i privredno jaka naselja-naseobinskim kompleksom Zlatište-Debelo Brdo-Soukbunar i Gradac (Ilinjača) Gornji Kotorac,³¹⁹ Sarajevsko područje je predstavljalo jugoistočni dio desitijatskog područja i ujedno graničnu i čak prelaznu oblast prema autarijatsko-“glasinačkom” kompleksu, i u sebi je sadržavalo u izvjesnoj mjeri i kulturne odlike koje nisu provenijencije srednjobosanske kulturne grupe. Sljedeća i centralna oblast je brezansko i visočko područje (posebno ono istočno od rijeke Bosne kojem npr. pripada i nekropola Vratnica), potrebno je naglasiti da na užem brezanskom području nije evidentiran veći broj gradina, i da se one u većoj koncentraciji nalaze tek na kakanjskom području u pravcu Zenice. Ova kakanjska zona se nalazi između zeničke kotline i brezanskog područja i na njoj je prisutno više većih gradina npr. Grad, Gornja Koprivnica, sa platoom veličine cc 100 x 60 m, i čini se kao da zona gradina na kakanjskom području štiti sa sjeverne strane ulaz u visočku udolinu. Sljedeće područje je zeničko koje se pruža uz rijeku Bosnu, sa većom koncentracijom gradinskih naselja koja su situirana na padinama koja obrubljuju, pogotovu sa sjeverne strane, zeničku kotlinu, iz čega je evidentno da ovo kotlinsko područje predstavlja neku posebnu cjelinu. Zapadno od zeničke kotline se nalazi široko lašvansko područje sa velikom koncentracijom gradinskih naselja, pogotovu u širem predjelu Malog Mošunja, pa sve do južnih, krajnjih obronaka Vlašičkog masiva koji se spušta prema Travniku. Upravo je indikativna velika koncentracija gradina oko ušća Bile u Lašvu i oko današnjeg Travnika

³¹⁸ *Ubi concordia, ibi victoria.*

³¹⁹ O Ilinjači, Čurčić, 1908 A: 364; Korošec, 1940: 77-81; Benac, 1963: 25-31; Čović, 1965: 73; 79; 84; Čović, 1966: 9-17; Ferjančić, 1959: 58

na donjim padinama Vlašića te na zapadnoj strani u položaju i međusobnoj vezanosti kojom kao da štite ili nadgledaju ili bolje reći obrubljuju travničko-lašvansko područje od današnjeg Viteza do zapadnim pravcem od Travnika. Posebnu jednu koncentraciju nalazimo sjeverno od Vranduka, južno od ušća Krivaje u Bosnu, što isto ukazuje na postojanje neke lokalne zajednice, ali nepoznato u kojem vremenu i okolnostima.

Skopljanska udolina i Gornja Rama zauzimaju zatvorene cjeline, ali one vjerojatno nisu pripadale Desitijatima, pogotovu zbog još jedne važne činjenice – sve nabrojane gornjobosanske i lašvanske oblasti (kiseljačko-fojnička, sarajevska, središnja brezansko-visočka sa ili bez kakanjske zone koncentracije gradina, zenička i travničko-lašvanska) su više-manje na neki način i pored različitih razina koncentracije i međusobnog gravitiranja lokaliteta ipak vezane i čine složenu, ali ipak jedinstvenu zajednicu i to ne samo zemljopisnu. Između nabrojanih oblasti ne postoji neki veliki brisani prostor (usporediti – pojas na jugu Bjelašnički masiv, na istoku romanijsko-paljansko područje, te i na sjeveroistoku, sjeverozapadu i zapadu široki brisani prostor), već se praktično one naslanjaju jedna na drugu i postupno prelaze jedna u drugu, sa nekim međuzonama kao što je npr. kakanjska, oblast između zeničke kotline i Malog Mošunja, gradine od desne strane rijeke Bosne do kiseljačko-fojničke oblasti i one koje se pružaju prema sarajevskom području. Za razliku od toga, tih prelaznih područja nema prema Skopljanskoj udolini, koja izgleda kao neka zatvorena cjelina u odnosu na Gornju Bosnu i lašvansko porječje. Praktično na jednom širokom i prostranom području koje se pruža od Komara, pa preko Vranice do zaključno sa Bitovnjom, a koje dijeli Skopljansku udolinu i Gornju Ramu od lašvansko-travničkog područja i kiseljačko (lepeničko)-fojničke oblasti skoro da i nema gradinskih naselja (do danas su poznate samo četiri i to izolirane gradine, Gradac, Rostovo, Novi Travnik; Gradina Zenepići, Novi Travnik; Gradina-Megara, Goleš, Travnik; Zmijska Glavica, Monjići, Novi Travnik), a i sve ove gradine znatno više gravitiraju, konkretno lašvanskom porječju, nego Skopljanskoj udolini. Između opet porječja Lepenice i Fojničke rijeke na jednoj strani i Skopljanske udoline i Gornje Rame na drugoj strani (riječ je o izrazito velikom području planinskog tipa) gradinska naselja uopće nisu ni registrirana.

Sve ove specifičnost i različite razine koncentriranja i gravitiranja gradinskih naselja i drugih nepokretnih i pokretnih nalaza podrijetlom iz željeznog doba, na neki svoj način možda i odražavaju i određenu unutrašnju sistematizaciju onoga što nazivamo desitijatska narodnosna zajednica, odnosno njene sastavne dijelove. Nije nemoguće pretpostaviti da su ove oblasti ustvari predstavljale i zone pripadnosti pojedinih plemena ili nekih drugih zajednica koje su ušle u sastav Desitijata i učestvovala u njihovoj

politijogenezi i međusobnom srastanju a bazirajući se na zemljopisnom i kulturološkom jedinstvu, pa možda i podrijetlu. Naravno izneseni stav ne bi trebalo apsolutizirati iz čitavog niza razloga (datiranje vremena postojanja gradina i metalnodobnih nalazišta, vrlo slaba istraženost gradinskih naselja, mogućnost niza promjena i transformiranja načina života i općeg kulturnog razvitka, populacijskih transformiranja itd.), već ga prije shvatiti kao pretpostavku, kao neku relativnu osnovu na osnovi kojih bi se kretalo u nova, sustavnija, detaljnija i nadasve preciznija istraživanja ovog pitanja, odnosno unutrašnjeg sustava i sistematizacije desitijatskog narodnosnog i političkog bića. Nije nemoguće pretpostaviti i da je u okvirima ovih spomenutih oblasti bilo i više plemena ili nekih drugih manjih zajednica-sastavnica Desitijata. Nepoznato je kako je tekao konkretno proces toga ujedinjavanja čitavog niza oblasti koje su u protohistoriji i ranoj antici pripadale Desitijatima, odnosno iz koje se oblasti “razvila” ideja o ujedinjavanju. Ono što se o tome može sigurno reći je da je proces desitijatskog objedinjavanja potekao iz južnih dijelova Gornje Bosne, a sva ostala detaljnija preciziranja su čista.

Desitijatska *civitas*

Bolje se boriti za nešto, nego živjeti ni za šta.

Džordž Smit Paton (George Smith Patton)

Unutar rimskog državnog i provincijalnog teritorijalno-upravnog ustroja u prvom razdoblju rimske vladavine Desitijati su, sudeći po nizu podataka iz izvorne građe, uspjeli sačuvati razmjerno i relativno visoku razinu unutarnje samouprave sa svojim autohtonim političkim institucijama i društveno-političkim uređenjem. Rimskom suverenom izraženom u državnom i provincijskom aparatu vjerojatno su prepuštene ingerencije vođenja vanjske politike, a prema državi Desitijati su bili obavezni da na svaki zahtjev šalju i kontingente pomoćnih trupa, i da ispunjavaju i izmiruju fiskalne i druge gospodarske obaveze. Po drugim pitanjima Rimljani se nisu miješali izuzev ako to ne bi direktno tangiralo neke njihove interese ili se odnosilo i na rimske građane, tako da su Desitijati mogli još uvijek mogli sami upravljati dobrim dijelom svoga života.

Rimljani kao praktičan narod, nisu uobičavali ni da bez neke prijeke potrebe mijenjaju institucionalni ustroj podčinjenih naroda koji su, u načelu, mogli zadržati sve svoje institucije uključujući i njihove nazive. Ustvari rimska državna vlast je primarno

politiku osiguravanja svoje vlasti zasnivala ne na ukidanju starih institucija, nego na uvođenju novih institucija, uglavnom na provincijskoj razini, kojima su stare institucije morale biti i subordinirane i podčinjene u skladu sa ugovorom koji je ta politija imala sa predstavnicima Rimske države i naroda. To je bila jedna vrlo mudra politika, jer je podčinjenim narodima i to ne samo civiliziranim zajednicama Mediterana (kao npr. Ate-ne) omogućavala da imaju privid održanja svoje (istina prilično sadržajno i praktično modificirane) institucionalne šeme i tradicije, a s druge strane je preko novih institucija koje obnašaju rimski građani omogućavala Rimu da ima efektivnu i stvarnu i praktičnu kontrolu i to potpunu nad tim zajednicama.³²⁰ Osim toga ta praksa je rasterećivala Rimsku upravu da gubi i vrijeme i sredstva rješavanjem za rimske interese nebitnih lokalnih pitanja i odnosa, jer su stare protodržavne i državne institucije podčinjenih naroda sada u svome praktičnom djelovanju pretvorene u lokalne institucije. Samo u slučaju izvjesnih izvanrednih okolnosti, rimska državna i provincijska vlast se miješala u institucionalno uređenje podčinjenih političkih jedinica, uvodeći nove i gaseći stare institucije. Tako su i Desitijati mogli da zadrže svoj stari institucionalni ustroj. Sudeći da se one posredno pojavljuju i u ustanku i dotadašnje političke institucije desitijatskog političkog entiteta kao što su vojnička/narodna skupština i izvršna vrhovna institucija su ostale sačuvane. Naravno njihove ingerencije i odgovornost su bile modificirane kako bi se uskladile sa novom situacijom postojanja rimske državne i provincijske vlasti. Tako je i desitijatska izvršna institucija izgubila onu vojnu komponentu svoje sadržine jer samostalna desitijatska oružana sila više ne postoji i ona se može javiti samo u obliku auksilijarnih trupa koje je mogao u konkretnim situacijama predvoditi obnašatelj te institucije. I vojnička/narodna skupština je izgubila pravo vođenja vanjske politike. i jedina nadležnost koja joj je preostala bila su lokalna, čisto unutarnja pitanja. Visok stupanj unutarnje autonomije Desitijata dokazuje i činjenica da je njihov auksilijarni kontingent, vjerojatno predvodio njihov vojni i politički dužnosnik Baton Desitijatski, a ne neki rimski oficir u rangi prefekta ili tribuna. To praktično dokazuje da je desitijatska *civitas* uživala izvjesni i ugled i povjerenje kod rimskih vlasti, a i da je imala i neku, iako dosta suženu, ulogu u rukovođenju oružanim snagama koje je ona pridonosila Državi.

Nejasni su razlozi zbog kojih su Desitijati, pa i drugi narodi uživali ovako visoku razinu unutarnje autonomije, uključujući i očuvanost osnova društveno-političkog uređenja u

³²⁰ U ovom pogledu je vrlo indikativan i primjer Neapolisa (Napulja), koji je i za vrijeme Julijevaca-Klaudijevaca zadržao staro, grčko uređenje i institucije, iako se nalazio na području Italije koja tada uopće nije ulazila u provincijalni ustroj, nego je predstavljala metropolu Države, a eto i u okviru nje su postojale lokalne jedinice sa specifičnim, tradicionalnim, institucionalnim sustavom. Inače u prvo vrijeme principata, vladala je prilična šarolikost u lokalnim institucionalnoj strukturi i uređenjima lokalnih zajednica, posebno kod peregrinskih *civitates*.

toku prvog razdoblja rimske vladavine, Da li možda Desitijati to imaju najviše zahvaliti činjenici da je njihovo političko i vojno vodstvo smatralo za shodno da nije neophodno pružati ogorčen, dugotrajan i jak otpor rimskim trupama, što bi onda bilo u priličnoj kontradikciji sa Apijanovim podatkom da su Desitijati bili među onima koji su Oktavijanu za vrijeme njegove ilirske kampanje zadavali najviše nevolja.³²¹ Razloge visokoj unutarnjoj samostalnosti i očuvanosti osnova i institucija unutarnjeg političkog uređenja kod Desitijata treba tražiti na drugim stranama, a ne u nekoj mirnoj predaji 33. god. p.n.e. Uostalom i u slučaju Breuka, koji su se pod svojim vođom Batonom pune tri godine žestoko odupirali rimskim trupama, nakon uklopljavanja njihove političke formacije u rimsku državu i provinciju sačuvano je njihovo unutarnje uređenje i institucije. To je uključivalo i održanje institucije suverena koju je obnašao domaći čovjek, a i Baton Breučki je sačuvao svoj ugled i utjecaj i vjerojatno poziciju koju je imao od ranije.

Moguće je da je Oktavijan, prilikom postizanja niza sporazuma sa nizom domaćih političkih formacija, više želio da dobije na kvantitetu, nego na kvalitetu sadržaja ulaska autohtonih naroda u cjelinu Rimske države i njenu političko-upravnu i administrativnu infrastrukturu. Posebno bi takvo djelovanje dolazilo do izražaja za vrijeme kampanje 35-33. god. p.n.e. kada se Oktavijan suočavao i sa trkom u vremenu, s obzirom na još uvijek nesređenu situaciju u Italiji i na sve veće približavanje trenutka konačnog obračuna sa Markom Antonijem i Kleopatrom. U kasnijim desetljećima su se vodili konstantni pohodi radi dostizanja planiranih sjevernih granica i stabiliziranja istočnih provincija i granice prema Partiji, tako da ni tada nije bilo dovoljno vremena da se posveti puna pažnja učvršćivanju temelja rimske vladavine u provinciji Ilirik. Oktavijan August bi se tako samo zadovoljavao neutraliziranjem prijetnje koju bi ovi narodi predstavljali po rimske interese, dobivanje talaca, na priznanje i poštivanje rimskog suvereniteta, državne i provincijske vlasti, prepuštanje vođenja spoljne i vojne politike Rimljanima, na njihovo redovno izvršavanje državnih i provincijskih obaveza i propisanih normi i na poštivanje rimskih građana i vojske i možda izuzimanje dijela zemljišta u svrhu *ager publicus*, širenja agera već postojećih rimskih naselja i osnivanja kolonija, municipija i drugih naselja sa neautohtonim stanovništvom, i naravno sa stacioniranjem garnizona, kao jednog od garanata rimske vlasti.³²² Za uzvrat se pobijedenim narodima Ilirika ostavljala iznimna unutarnja autonomija i pravo očuvanja autohtonog političkog uređenja i domaćih institucija. Samo tako se može shvatiti da su Rimljani i pored žestokog otpora pojedinih domaćih naroda,

³²¹ *App. Ill.* 17

³²² Npr., Apijan (*Ill.* 33) kaže da su Delmati nakon svoje predaje u zimu 33. god. p.n.e. isporučili 700 talaca, rimske orlove zarobljene od Gabinija, te se obavezali na poslušnost i na isplatu danka koji su dugovali i njegovo dalje plaćanje. Ni na jednom mjestu kod Apijana, ali ni kod drugih vrela nema nagovještaja da je Oktavijan vršio namjerne radikalne rezove u ilirskim domorodačkim politijama.

uključujući i Desitijate prije preferirali da sklope sporazumnu predaju nego da potpuno unište te narode ili im nametnu strogu političku i vojnu kontrolu i radikalno smanje djelokrug domaćih prava. Dodatni motivi vođenja takve politike leže u političkoj pragmatiki Oktavijana Augusta, koji je želio da dobije nove narode u okviru Imperije koju je stvarao, i da ima u njima dobar izvor poreznih prihoda i vrlo dobar materijal za oružane snage Imperije. S druge strane on nije želio da troše ni previše energije, snaga i sredstava Imperije za neku "perfekcionističku" politiku na ilirskom području koja bi ga ometala u ostvarivanju drugih strateških zamisli ne samo vojne i ekspanzionističke politike. Zato su sa predstavnicima i prvacima autohtonih zajednica Oktavijan August, odnosno njegovi predstavnici na terenu uglavnom sklapali ugovore na gore prezentiranim osnovama. Jedino bi u slučaju možda težih prekršaja dolazilo do određenih odmazdi, ali ni one nisu bile takve da su zadirale u političko i društveno uređenje, kao što je to bilo sa Liburnima, kojima je Oktavijan oduzeo brodove radi njihovog piratstva.³²³

Usljed svega toga su Rimljani po sporazumu sa desitijatskim političkim entitetom, kojim je bio preciziran način njegovog uklapanja u teritorijalno-upravni sustav i ustroj Države i provincije Ilirik, ostavili domaćim ljudima veliki dio prava u upravljanju poslovima nove peregrinske *civitas*. Tako su Desitijati i njihova politička formacija uživali priličnu autonomiju i visoku razinu samoupravne vlasti u svojim naseljima i seoskim okruzima, u kojima je nastavio da teče kontinuirani autohtoni razvitak, neometan u svome načelu od nekih drastičnih poteza rimske državne ili provincijske vlasti, sa starim institucionalnim i političkim sustavom naravno pod plaštem državnih i provincijskih institucija i uređenja. Zato je moglo i izgledati da je provincija Ilirik potpuno umirena i pacificirana i potpuno uklopljena u rimsku upravno-administrativnu šemu i da su njeni narodi spremni za prihvaćanje rimskog načina života, obaveza i prava, i voljni da žive zajedno sa Rimljanima i drugim narodima koji su se nalazili u okviru Rimske države i da sa njima dijele ubuduće zajedničku sudbinu. Međutim želje i volja autohtonih naroda Ilirika su bili jedno, a stvarno stanje na terenu i ono što se na njemu odvijalo, posebno postupci prema domaćem stanovništvu nešto sasvim drugo.³²⁴

³²³ App. Ill. 16

³²⁴ Ako je suditi po Batonovim riječima da su Rimljani umjesto pastira poslali vukove da čuvaju njihove stada čini se kao da su Desitijati u toku prvog razdoblja rimske vladavine gajili i izvjesne iluzije i nade u vezi Rimljana i njihove politike. Možda je to rezultat činjenice da su Desitijati ipak po ugovoru formalno dobili određenu razinu autonomije, koji bi ih zadovoljavao, ali koji se u praktičnom životu, kako je vrijeme prolazilo, sve više suočavao sa svim onim neugodnostima koje je uspostava rimske vladavine donijela. Možda je u prvo vrijeme ugovor sa Desitijatima bio poštovan na zadovoljstvo domorodačkog stanovništva, ali da je vremenom zbog gramzivosti rimskih publikana i stalne regrutacije i kršenja i dvosmislenog tumačenje ugovora, pa možda i oduzimanja zemljišta u svrhu njene dodjele veteranima i drugim pojedincima-strancima (bez obzira bili oni rimski građani ili ne) i mnogih drugih razloga potpuno izbljedio povjerenje. Tako bi se i iluzija Desitijata u rimsku upravu transformirala u pritajenu mržnju koja je samo čekala pogodan moment

Desitijatski “bog Mars”

Radimo kao da ćemo 100 godina živjeti, pripremamo se kao da će sutra izbiti rat.

Kao što je već u tekstu rečeno, jedan od glavnih stubova Velikog Ilirskog ustanka su bili Desitijati. Oni su u ustanku i u ustaničkom panilirskom Savezu učestvovali u svome punom političkom, narodnosnom i vojnom kapacitetu. Dugotrajni i žestoki otpor Desitijata u ovome troipogodišnjem ratu za svakoga iole boljeg poznavao ilirskih studija ne bi trebalo da bude iznenađenje. Desitijati su nesumnjivo bili narod sa značajnom ratničkom tradicijom. To što se oni u literarnim vrelima ne pojavljuju kao invazori, ekspanzivni ili neki drugi napadački element, govori u prilog tezi da se ta njihova ratnička tradicija najčešće ispoljavala u odbrambenom kontekstu. A borbena gotovost i spremnost na snažan i djelotvoran otpor su na turbulentnom i partikulariziranom ilirskom, kasnije iliroslavenskom prostoru (izloženom i čestim stranim posezanjima i invazijama) oduvijek bili esencijalna potreba, pa nije ništa neobično da su i Desitijati imali u svome biću sklonost da se nekada i inatski odupiru različitim pretenzijama na njihovo plodno i rudama bogato područje. A sve do dolaska rimskih legija na granice Gornje Bosne, oni su u tome bili i prilično uspješni odupirajući se kroz čitavo mlađe željezno doba napadima i drugih ilirskih sunarodnika i posebice Kelta sa sjeveroistoka. Profesionalizirane, tehnološki napredne, dobro i kvalitetno naoružane, obučene i brojne rimske i njima savezničke trupe su ipak bile superiornije u odnosu na desitijatsku vojnu silu, ustrojenu na željeznodobnim naačelima narodne milicije. Ali to nije značilo da se i ugasila desitijatska vojna sposobnost. Ona je vjerojatno održavana i u periodu do početka Ustanka, jer je i strateški interes novouspostavljenog sustava Principata bilo održavanje vojničkih potencijala pojedinih peregrinskih *civitates* u svrhu njihovog korištenja kao auksilijarnih jedinica. To je onda moralo dovesti i do određenih promjena u desitijatskoj vojnoj komponenti (sada u okvirima oružanih snaga Rimske države i njenoga imperija), jer se ona morala prilagoditi u određenoj mjeri i uvjetima i zahtjevima oružanih snaga Rimske države čija je sada bila sastavnica. Ponajviše bi se to vidjelo na oružju, organizaciji, zapovjednoj hijerarhiji, disciplini, ujednačavanju opreme i obuke, boljem sustavu snabdjevanja i održavanja borbene gotovosti, razvijenijim borbenim doktrinama, taktikama i načinima borbi što je sve u konačnici moglo samo biti od koristi desitijatskim

da izađe sa svom svojoj ubilačkom žestinom na svjetlo dana i bude vodilja općeg nezadovoljstva ilirskih i panonskih naroda sa rimskom upravom.

auksilijarima.³²⁵ Nažalost, raspoloživa i dostupna izvorna građa ipak je takvoga obima i karaktera da ne može dati neku jasniju, ili bar okvirnu, sliku izgleda i naoružanja desitijatskog ratnika ili auksilijara u vrijeme prvotne rimske vladavine i perioda Ustanka.³²⁶ Radi toga smo prisiljeni da se u rekonstruiranju desitijatskog ratnika iz doba ranoga Principata oslanjamo i na pronađeno oružje, ratnu i drugu borbenu opremu koja se datira i u ranija razdoblja, desitijatske nezavisnosti.

Arheološki nalazi (tipa ratničke opreme i oružja) ukazuju i na dugačku višestoljetnu tradiciju kulture ratnika još u protodesitijatskoj epohi, a koju su naslijedili i baštinili i Desitijati mlađega željeznog doba i ranoga Principata.³²⁷ U Semizovcu je pronađeno ornamentirani vrh koplja, koji bi se mogao datirati u širi period početka željeznog doba na prostoru Gornje Bosne (druga polovica VIII-VII st. p.n.e.).³²⁸ U Tarčinu kod Hadžića je pronađena ostava, koja se datira oko 500. god. p.n.e., i u njoj je pronađeno osam željeznih kopalja različitih dimenzija.³²⁹ Sa nalazišta Gračanica kod Visokog, sa datacijom prva polovica V. st. p.n.e., potiče jedno dobro očuvano malo željezno koplje.³³⁰ Šljemovi grčko-ilirskog tipa su pronađeni u Putičevu kod Travnika koji se datira u period: druga polovica VI st. p.n.e. – prva polovica V. st. p.n.e.³³¹ i u Podastinju kod Kiseljaka (sa datacijom cc 450 – 350. god. p.n.e.).³³² Još jedan primjerak je navodno nađen, ali i danas izgubljen, i kod Travnika.³³³

³²⁵ O desitijatskoj oružanoj sili v. Mesihović, 2014 B: Desitijati, 820-825.

³²⁶ Borivoj Čović navodi (1987: 481-482) za srednjobosansku kulturnu grupu željeznog doba: "Broj nalazišta naše grupe u željezno doba je, svakako, znatno veći, ako uzmemo u obzir činjenicu da je pretežan dio od preko 120 gradina, evidentiranih na njenom području, bio duže ili kraće u funkciji u ovom vremenu, što se na osnovu površinskih nalaza s dosta sigurnosti može reći. Ipak, broj ispitivanih nalazišta ostaje i u željezno doba prilično mali. Pored Poda, Alihodža i Kopila, to je još gradina Grad u selu Svrake kod Semizovca, a od grobnih nalaza (takođe dosta skromnih) Putičevo i Nević-polje kod Travnika, Grbavica kod Viteza, Podastinje kod Kiseljaka, Gračanica u Malom Čajnu i Vratnica kod Visokog. Stanje istraženosti nije, dakle, zadovoljavajuće i mnogi aspekti materijalne i duhovne kulture za područje grupe kao cjeline još su samo manjim dijelom osvijetljeni. Ipak, izvanredna stratigrafija i bogati nalazi iz sistematski (1959-1983) istraživanih naselja Pod kod Bugojna, a i dosta karakteristični nalazi iz raznih faza željeznog doba, prikupljeni na drugim, naprijed pomenutim, lokalitetima, omogućuju nam da u osnovnim crtama pratimo razvoj naše grupe do početka 3. stoljeća st.e." I ova vrlo loša istraženost jednoga iznimno arheološki bogatog evidentiranog željeznodobnog nasljeđa utiče na lošu spoznaju i o desitijatskoj ratništvu, ali i općenito o desitijatskom svijetu.

³²⁷ Iako pripada nekom sasvim drugom udaljenom razdoblju, kada se razmatra oružje nosilaca srednjobosanske kulturne grupe mora se uvijek spomenuti jedan prelijepi primjerak kratkog brončanog mača pronađen u Velikom Mošunju kod Viteza (lašvansko porječje). Čović, 1976, 225-226 i sl. 123. Po mišljenju Ajle Sejfuli, kustosa arheologa Zavičajnog muzeja u Travniku, mač iz Mošunja bi se mogao datirati cc 1000. god. p.n.e.

³²⁸ Čović, 1987: 488, sl. 27, br. 7.

³²⁹ Bojanovski, 1964: 195-196

³³⁰ Čović, 1984: 35; 1987: 495, Sl. 28, br. 22; 503.

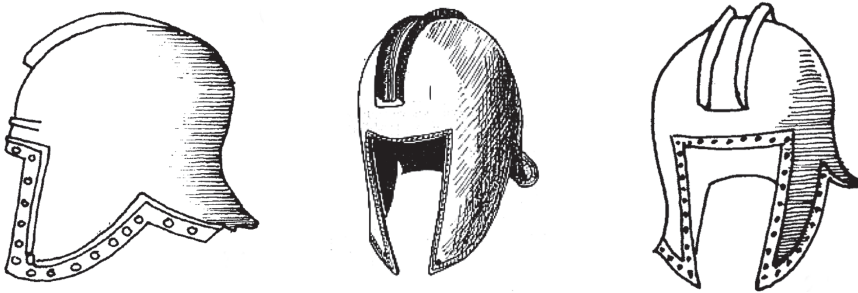
³³¹ Čović, 1987: 495, Sl. 28, br. 12; 498-499.

³³² Čović, 1987: 502-503; 511; Same okolnosti nalaza i karakter nalazišta ovog šljema su nepoznati.

³³³ Fiala, 1897: T II; Korošec, 1950: 66; Čović, 1987: 511.

Kratki brončani mač pronađen u Velikom Mošunju kod Viteza. Datacija Kasno brončano doba. Nalazi se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Ilustracije bojnih šljemova pronađenih u Putičevu i Podastinju. Slike preuzete iz Čović, 1987: 495, Sl. 28, br. 12 i 21.

Za uvid u oružje, ratnu i borbenu opremu koje su koristili Desitijati u periode za koje možemo sigurnije pretpostaviti postojanje desitijatske politije (mlađe željezno doba i rani Principat) mogućnosti nudi materijal pronađen na dva nalazišta.³³⁴

³³⁴ I u odgovarajućim slojevima nalazišta gradine Pod kod Bugojna su pronađeni nalazi oružja koji bi se mogli datirati na početak mlađega željeznog doba. Međutim, za razliku od nalazišta Vratnica i Kamenjača čije se stvaranje i održavanje nesumnjivo može pripisati Desitijatima, pitanje šire narodnosne i političke pripadnosti stanovnika naselja Pod je još uvijek diskutabilno.

Inače i stratumima nalazišta Pod, koji pripadaju i ranijim razvojnim fazama željeznog doba srednjobosanske kulturne grupe pronađeno je oružje. Tako je pronađeno koplje koje se datira u period 750/725-625/600. god. p.n.e. Čović, 1987: 488, sl. 27, br. 8. U period 625/600-550. god. p.n.e. se datiraju sljedeći nalazi: jedno željezno koplje, jedna željezna sjekira kelt, jedna željezna dvojna sjekira s krstasto postavljenim sječivima, 5 željeznih noževa, kao i veći broj primjeraka koštanih obloga za drške noževa i mačeva. Čović, 1987: 491-492, sl. 27, br. 15 i 19; T. LI, 2. U period 550-450. god. p.n.e. se datiraju sljedeći nalazi: dva tipa kopalja sa željeznim vrhom (jedno kraće sa širokim tulcem i jedno duže sa uskim listom), željezna sjekira – kelt, dok na postojanje bojnih noževa ili nekog tipa mača ukazuju koštane obloge drški, nađene u nekoliko primjeraka. Čović, 1987: 498-499. U period 450-350. god. p.n.e. se datiraju sljedeći nalazi: ulomci kopalja i noževa, te jedne sjekire. Čović, 1987: 503.

1. Složena i jedinstvena velika grobna konstrukcija na lokalitetu Gornji Skladovi u selu Vratnici, općina Visoko,³³⁵ otkrivena slučajno građevinskim radovima. Zaštitno sistematsko iskopavanje i istraživanje na većem dijelu objekta obavljeno je 1966. god. pod vodstvom Ljiljane Tomićić, tadašnjeg kustosa Zavičajnog muzeja u Visokom. Od pokretnog materijala nađene su kosti pokojnika, oružje (koplja, ulomci kratkih mačeva i noževa) i brojan nakit (fibule, igle, dugmad, prstenje, perle). O stanju i položaju pronađenih nalaza (kosti, lobanje, oružje, nakit) Bori-voje Čović, 1984: 39-40 navodi sljedeće: "Ove protivrječnosti između haotičnog položaja kostiju tijela i nakita, s jedne, i jasnog reda u položaju lobanja i željeznih kopalja s druge strane, traži određeno objašnjenje. Lj. Tomićić u svojim opažanjima, zabilježenim u dnevniku rada prilikom zaštitnog iskopavanja, zaključuje da je to zajednička grobnica više ratnika poginulih u nekom boju i da su bar neki od njih bili masakrirani i sahranjeni u komadima, dok su druga tijela možda bila u neprirodnom položaju zato što je sahranjivanje obavljeno u žurbi. Ova opažanja mogu se, uglavnom, prihvatiti. U pitanju je nesumnjivo zajednička grobnica i istovremena sahrana 16-20 individua.³³⁶ Po svoj prilici, to su zaista bili ratnici poginuli u nekom boju. Ipak, poremećeni i neprirodni položaj kostiju tijela mogao je nastati i na drugi način. Naime, meni se čini vjerojatnijim da je riječ o grupi ratnika koji su poginuli negdje dosta daleko od kuće i tamo bili sahranjeni, pa su nakon nekoliko godina njihove kosti bile prenesene i sahranjene u ovu, posebno izgrađenu grobnicu. Tom prilikom nije bilo moguće položiti kosti pojedinih individua u prirodni položaj. To je učinjeno samo sa lobanjama, a i željezna koplja su, barem simbolično, stavljena u poziciju koja je odgovarala uobičajenom postupku, tako da njihovi vrhovi stoje kod glava mrtvaca. Polaganje koplja u dva veća snopa potvrđuje još jednom da se radi o kolektivnoj, istovremenoj sahrani. Nije, ipak, isključeno da one dvije lobanje nađene u istočnom dijelu grobnice pripadaju ratnicima, čije su kosti bile nešto kasnije prenesene i sahranjene u istu grobnicu."³³⁷

³³⁵ O ovom nalazištu, nalazima i njegovom značenju v. Čović, 1984: 37-48; Isto, 1987: 482-483; 485; 504-506; 511-512; 517; Arheološki leksikon BiH, 1988: Tom III, 28 (14. 236, natuknica B. Čovića i Irme Čremošnik); Perić, 1995: 125-130; Isto, 2002: 190-191; Mesihović, 2014 B: Dezitijati, 27-29; 196; 235-237; 241; 297-298; 720; 785-797; 801; 820; 864; 918; 920; 964; 966.

³³⁶ Ukupno je pronađeno 16 lobanja.

³³⁷ B. Čović ovu tezu ponavlja i u V. tomu edicije Praistorija jugoslavenskih zemalja (1987: 512): "...Lj. Tomićić, koja je obavila zaštitno iskopavanje, pretpostavila je da se radi o poginulim ratnicima, koji su bili tako masakrirani da su samo dijelovi njihovih tijela mogli biti pokupljeni i sahranjeni u zajedničku grobnicu (terenski dnevnik). B. Čović je također mišljenja da se radi o zajedničkoj grobnici grupe ratnika poginulih u nekom boju, pretpostavlja da su tek nakon nekog dužeg vremena njihove kosti bile iskopane, prenesene na ovo područje i ovdje sahranjene u već pripremljenu grobnicu. U takvoj situaciji je jedino lobanje i koplja bilo moguće postaviti na mjesto koje bi im, u normalnim okolnostima, u grobu pripadalo."

U grobnici je ukupno nađeno 19 primjeraka željeznih vrhova za koplja. Među njima je šest dugih s istaknutim rebrom po sredini (dužine 50-60 cm) i 10 bez rebra. Od ovih 10 vrhova za koplja bez rebra, 5 vrhova kopalja se može ubrojiti u veća (dužine 50-55 cm) i 5 u manja (dužine 35-40 cm). Tri primjerka su toliko oštećena da se ne mogu tipološki odrediti. Uz vrhove kopalja nađen je i jedan željezni okov za donji (zadnji) dio drvenog drška koplja.³³⁸

Duga koplja s izraženim rebrom po sredini.
Slika preuzeta iz Čović, 1984: 41, sl. 6, br. 1.

Nešto kraća koplja sa listom izduženo rombičnog presjeka, bez pravog rebra. Slika preuzeta iz Čović, 1984: 41, sl. 6, br. 2.

Ukupno je nađeno i nekoliko ulomaka jednog ili dva kriva jednosjekla kratka mača, dio drške jednog kratkog mača, vjerojatno tipa mahaire!³³⁹, ulomci od dva ili tri veća i nekoliko manjih noževa. Nađeni su i po jedan čitavi i jedan oštećeni brus,³⁴⁰ koji su

³³⁸ Po B. Čoviću (1984: 41-42) "Koplja pripadaju tipovima uobičajenim u razvijeno i kasno željezno doba, pa nema potrebe da se o njima detaljnije komentariše. Potrebno je reći da je prvi tip (duže koplje s istaknutim rebrom trapezastog presjeka) nešto stariji, dok je drugi (bez rebra i s izduženo-rombičnim presjekom lista) mlađi oblik; taj oblik je možda nastao pod uticajem Keltsko-latenskih tipova. Zanimljiv je međusobni brojčani odnos ova dva tipa: mlađi je zastupljen za dva puta više primjeraka od starijeg."

³³⁹ Po B. Čoviću (1984: 42) "Ako je zaista u pitanju taj tip kratkog mača, valja ga smatrati importom iz neke od helenističkih radionica ili, možda, domaćim proizvodom rađenim po uzoru na importirane primjerke."

³⁴⁰ Inače, u zemljama sa razvijenom metalurgijom željeza, snažnijom eksploatacijom željeza i brojnijim i bogatijim nalazištima ovog metala, ili im je poradi bolje razvijene privredne i trgovačke aktivnosti lakše doći do željeza, realno je očekivati da se u bojnoj opremi češće sreću mačevi i dugačka koplja. Suprotno od njih u onim zajednicama koje ne posjeduju dovoljno željeza veliki primat u naoružanju imaju kratka koplja sa željeznim obloženim vrhom. *Tac. Ger.* 6.

Željezo se u općoj kulturi smatralo kao "nečisto", materijal koji nije posvećen kao npr. mjed. Rimski svećenici, kao religiozno posvećene osobe bar dok obavljaju tu službu, su smjeli da se briju samo brončanim britvama. Gradska brazda, prilikom osnivanja nove naseobinske zajednice, se uvijek povlačila samo brončanim plugom, a ne željeznim iako je ovaj drugi mnogo snažniji i izdržljiviji. To sve znači da u ovim spomenutim upotrebama bronce umjesto željeza ne leže ni praktični ni pragmatični razlozi, nego neki drugi koji bi se prije okarakterisali metafizičkim. Posebno je smatranje željeza za duhovno i religiozno neprijemčivim zanimljivo na primjeru koji spominje Tacit (*Ger.* 40) kada govori o germanskoj boginji Nerti,

vjerojatno korišteni za oštrenje vrhova kopalja, mačeva i noževa/bodeža. Borivoj Čović navodi (1984: 48) i da zajednička grobnica iz Vratnice: "...svojom posebnom konstrukcijom i sadržajem, vjerojatno reflektira jedan već izvršeni društveni proces – izdvajanja sloja ratnika – sloja koji će u sljedećim stoljećima postati ona snaga koja će Desitijatima osigurati dominantnu poziciju u ovom dijelu Balkana i zadati toliko muka rimskim osvajačima."

KOPLJA SA NALAZIŠTA VRATNICA
(fotografije Zavičajnog muzeja u Visokom)³⁴¹

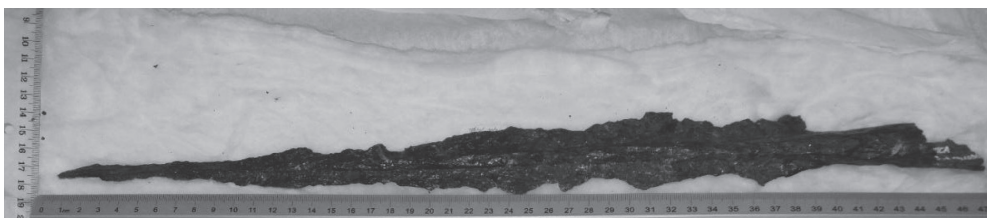
Inv. br. 2182

tj. po Tacitu Majki Zemlji, tom iznimno drevnom i svetom ljudskom božanstvu. Kada nastaju "dani" posvećeni Nerti, tih dana se ne ratuje, ne uzima se oružje u ruke i sklanja se sve što je od željeza (*Non bella ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum*). Znači u svijesti protohistorijskih ljudi željezo, odnosno njegovo korištenje, je smatrano prilikom religioznih obreda i ritusa, i u svemu onome što se smatralo religiozno posvećenim, nekom vrstom tabua, posebice ako su ti rituali bili posvećeni ili su simbolizirali roditeljicu života.

Željezo se smatralo ratnim, ubojnim materijalom koji je "uprljan" time što se koristi primarno za prosiapanje krvi i koje se zbog stalnih ratova i ubijanja jednostavno nije moglo očistiti. Uostalom pojava željeza na svjetskoj sceni je usko vezana sa unapređenjem ratovanja, njihovoj sve većoj sofisticiranosti i razornosti, ubitačnom dejstvu koje je kao svoju posljedicu nepovratno izmijenilo svijet kakav je poznavalo brončano doba. I grčka mitologija, odnosno njena periodizacija koja dijeli prošlost na razdoblja koja se nazivaju po metalima, predstavlja željezno doba kao onaj najgori period. Po mitološkoj svijesti starih Grka, "željezni" ljudi su degenerirani, svirepi, izdajice, nepravedni, zlonamjerni i sl. (o tome v. Graves, 1999, 32). Ovako mišljenje vrlo slikovito izražava i Ovidije u svojim "Metamorfozama" gdje se željezno doba predstavlja kao vrijeme svih mogućih grijeha, nasilja, podmuklosti itd. Ako je ovako uvjerenje vladalo u mitološkoj svijesti tadašnjih ljudi, onda je sasvim razumljivo kakvo su oni mišljenje imali o metafizičkom doživljaju željeza. O tabuima vezanim za željezo v. Frazer, 2003, 228-231

Ako je vjerovati Tacitovom opisu (moguće je da se u svome konkretnom opisu nalazio pod utiskom ritusa koji se održavao Kibeli koju je on posredno identificirao sa Nertom) ova germanska boginja, personifikacija onog vrhovnog ženskog božanstva (roditeljke svih ostalih božanstava), je u i samom održanju ritusa kod samih Rimljana bila zapanjujuće slična kultu Kibebe. (o tome v. prijevod Veselina Čajkanovića Tacitove Germanije, 2002, str. 96 fus. 40. 10 i 40. 13).

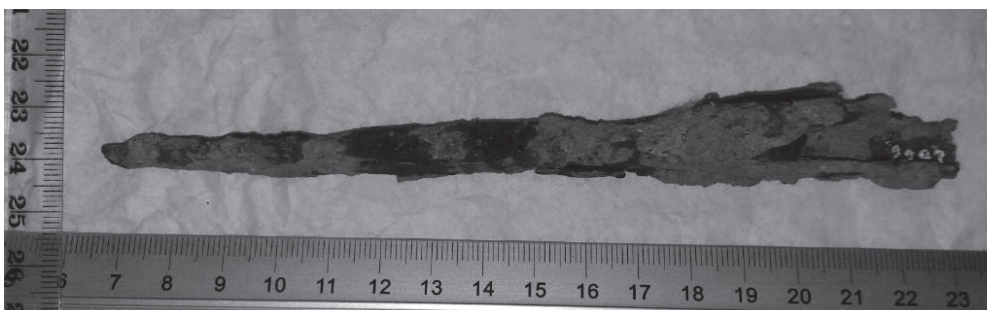
³⁴¹ Veliku zahvalnost na ustupljenim fotografijama dugujem kolektivu Zavičajnog muzeja u Visokom i kustosu Tariku Silajdžiću.

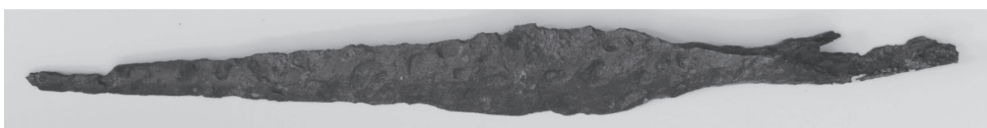
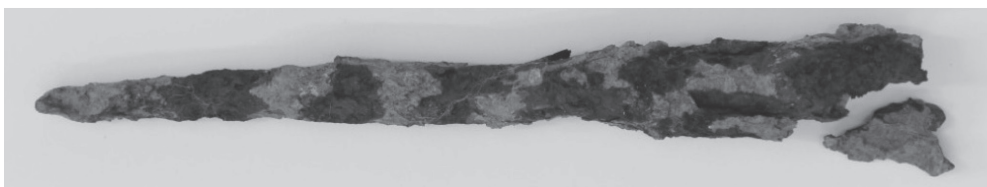
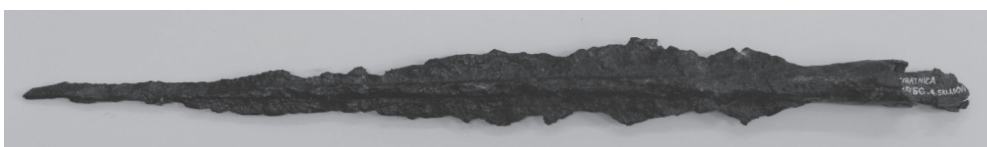
Inv. br. 2290

Inv. br. 2291

Inv. br. 2292

Na osnovi tipologije pokretnog materijala otkrivenog u zajedničkoj grobnici iz sela Vratnice, njen nastanak bi se mogao datirati okvirno u period samoga kraja IV st. p.n.e. ili samoga početka III st. p.n.e. Ta datacija bi više-manje korespondirala i sa utvrđivanjem Kelta, tog novoga i vrlo ekspanzivnog političkog i etnokulturnog faktora, u jugoistočnoj Europi, slomom nekada moćne i brojne autarijske politije na istoku od desitijatskog područja i vjerojatno konačnim uobličavanjem desitijatske politije i desitijatskog političkog i narodnosnog identiteta.³⁴² Sasvim je moguće pretpostaviti da su ratnici sahranjeni u Vratnici poginuli u sukobu sa Keltima, odnosno za vrijeme nekoga od keltskih napada, i to bilo na vanjskoj granici desitijatskog prostora, bilo negdje u unutrašnjosti desitijatske zemlje ili na nekome drugom području tadašnje Ilirije. Po svemu sudeći ova grobnica je trebala da ima i neki posvećeni karakter, možda i kao "spomen kosturnica" sekundarne sahrane čitavog niza pokojnika-ratnika koji se u njoj nalaze. U nju su iz udaljenijih oblasti preneseni posmrtni ostaci osoba koje su poginule ili umrle, i tamo vjerojatno bile primarno pokopane, a onda nakon nekog vremena prenesene u Vratnicu, na svoje možda rodno, matično tlo. Na osnovi nalaza nakita koji su pronađeni u grobnici, a koji se sastoje od fibula, igala, dugmadi, perli, aplika i prstena, pokojnici su sahranjeni sa odjećom ili sa dijelovima odjeće. Da li bi to značilo da su pokojnici bili prilikom prijenosa ponovo obučeni ili bar zastrti dijelom odjeće, ili je riječ o ostacima odjeće koja im je ostala prilikom primarne sahrane, što je vjerojatnije jer se uz pokojnike nalazi i oružje, koje im je vjerojatno pripadalo prije trenutka smrti, a evo ostavljeno im je i u grobovima. Ustvari dio oružja se sastoji od ulomaka mačeva i noževa koji su kao i nakit razbacani širom grobnice, što bi pretpostavljalo da je i to oružje bilo oštećeno, možda u borbi u kojoj su stradali pokojnici. Moguće je da se odjeća, ili njeni ostaci, koja je pripadala pokojnicima, zbog težine tjelesnih oštećenja posebno odložila u grobnicu. Postoji i opcija da je ta odjeća ustvari bila pravi grobni prilog ostavljen u grobnici prilikom sekundarne sahrane, jer se u grobnici nalaze keramička zdjelica i ulomci keramike, kameni brus i ostaci životinjskih kostiju koji su sigurno ostavljeni prilikom ove sekundarne sahrane kao prilog ili uslijed pogrebnog ritusa. Izvođenje ovog pogrebnog ritusa, o čemu svjedoče spomenuti nalazi, možda i daje odgovor na zagonetku vezanu za ovu grobnicu, jer je upravo to što on nije bio propisno ili nikako izveden prilikom primarne sahrane (u nekom drugom kraju) zahtijevalo da se sahrana opet obavi i izvrši propisni ritus kako bi duše pokojnika ili "drugi", zagrobni svijet bili zadovoljeni. Nažalost, od same odjeće nije ništa ostalo sačuvano, pa je prikazivanje odjeće koju su nosili desiti-

³⁴² O političkom, društvenom, ekonomskom i općekulturnom razvitku koji je vodio ka nastanku desitijatske politije, kao i uzrocima i povodima stvaranje jedinstvene i čvršće političke organizacije u Gornjoj Bosni v. Mesihović, 2014 B: Dezitijati, 180-243.

jatski ratnici vrlo teško. Jedino bi se na osnovi tipova i rasporeda nakita možda moglo nešto pretpostavljati, ali i to u dosta špekulativnim formama, bar dok se ne pojave nove tehnološke, znanstvene, metodološke i intelektualne mogućenosti koji bi na osnovi tako malo podataka mogle iznijeti bolje i konkretnije zaključke.

Na kraju spomena o jedinstvenoj grobnici u Vratnici i nalazima u njoj, potrebno je spomenuti da ovaj vrlo vrijedni materijal sa nalazišta Vratnica još uvijek nije u svojoj cjelosti adekvatno i detaljno obrađen, analiziran i objavljen.

2. Veliko nalazište Kamenjača u Brezi (u ulici 6. aprila) – *Locus sacrorum Daesitatorum*³⁴³ – je slučajno otkriveno početkom aprila 1975. god. prilikom kopanja temelja za stambenu zgradu Mehe Skakića, rudara iz Breze.³⁴⁴ Tom prilikom je ne-namjerno uništen jedan grob sa prilozima. Po Veljku Paškvalinu (2008: 101-102): “U iskopu je, po pričanju vlasnika, nađeno sitnih kostiju i, navodno, četiri koplja, tri duga i jedno kratko.³⁴⁵ Tada su iskopani i fragment bronze, navodno od ruba kacige, željezna cjevčica i ulomak keramike s ukrasom. Nažalost, vlasnik je bacio sve nađene arheološke nalaze. Sudeći po nalazima moglo se utvrditi da se radi o grobu iz rimskog doba, što sigurno potvrđuje nađeno kameno postolje za stelu (vel. 1,15 x 0,55 x 0,23 m, a rupa za usadnik stele 0,50 x 0,25 x 0,23 m). Mještani ovaj lokalitet nazivaju Kamenjača.”

U mjesecu oktobru 1975. god. na istom lokalitetu je uz nakit i keramiku nađeno još i 17 kopalja i nekoliko noževa. Ovi nalazi nisu uništeni. U nastavku istraživanja nalažen je “po koji željezni nož ili koplje”. Nakon prvotnih istraživanja u aprilu i oktobru 1975. god., slijedila su sistematska arheološka istraživanja 1976., 1978., 1979. i 1980. god. U istraživanjima iz 1978. god., uz druge brojne nalaze, pronađeni su i željezni noževi (jedan u ukopu konja), željezna koplja, fragmenti kopalja. U istraživanjima iz 1979. god., uz druge brojne nalaze, pronađeni su i željezni noževi i fragment koplja. U istraživanjima iz 1980. god., uz druge brojne nalaze, pronađeni su i fragmenti noževa, suliце i koplja (cijeli vrhovi i fragmenti), brončani fragmenti koji najvjerojatnije pripadaju kacigama grčko-ilirskog tipa.

³⁴³ Dr. sc. Ana Marić, načelnica odjeljenja za arheologiju Zemaljskog muzeja je stajališta (na osnovi usmenog razgovora koji je autor obavio sa A. Marić 12. VII. 2018. god.) da je lokalite Kamenjača “vjerojatno bio svetište koje je korišteno kroz duži vremenski period, moguće od strane više različitih zajednica, ali se i ne isključuje mogućnost da je u jednom periodu, posebice u vrijeme II. rimske vladavine korišten i kao nekropola”.

³⁴⁴ O nalazištu Kamenjača v. Paškvalin, 1975; Isto, 1996, 98; Isto, 2008; Čović, 1984: 483; Arheološki leksikon BiH, 1988: Tom III, 21 (14. 124, natuknica V. Paškvalin); Mesihović, 2014 B: Autarijati, 155, fus. 441; Dezitijati, 27-29; 32; 71; 96, fus. 4; 196; 231; 235; 654; 663-664; 671; 689; 716; 785; 789-791; 793-797; 801; 805; 832; 864; 918; 920; 937; 964; 1036; 1062; 1119.

³⁴⁵ Koplja su, navodno, bila veoma korodirana.

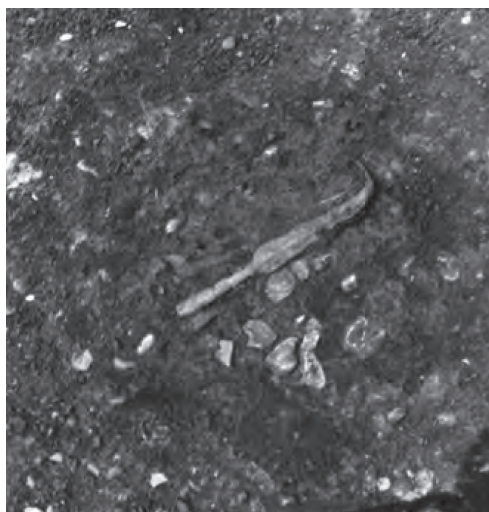
Po V. Paškvalinu (2008: 126-127): “Među značajnije grobne priloge nađene na nekropoli u Brezi spadaju fragmenti bronzanih kaciga (Sl. 63 a, b, c, d). S obzirom na nalaze oružja, ne iznenađuju nas fragmenti bronzanih kaciga na nekropoli u Brezi, jer uz oružje i one dolaze kao sastavni dio ratničke opreme. Prema sačuvanoj ornamentici na rubovima ovih fragmenata – paragnatida – uočavamo da ovi ulomci kaciga u stvari predstavljaju tri vrste kaciga (Tab. 17, 1-3). Jedan od njih (Tab. 17, 2) na rubu ima ornament koji se sastoji od sitnih plastičnih zakovica unutar paralelnih, međusobno jednako udaljenih linija koje prate rubove ovih dijelova kacige. Drugi fragment ima sličan ornament, koji se razlikuje od prethodnog u pogledu načina izrade (Tab. 17, 4), dok treći ulomak kacige ima rubove koji su ukrašeni samo jednako udaljenim dvjema međusobno paralelnim linijama koje teku rubom tog dijela kacige (Tab. 17, 1). . . . 127: “Na nekropoli u Brezi među najbrojnije grobne priloge spadaju željezna koplja (Tab. 18, 1-3). Ovo oružje spada u najosnovnije naoružanje ratnika toga doba, dok mačevi – mahaire (Tab. 10, 2. 3) i sablje ne pripadaju svim ratnicima jednako, nego vjerojatno, kao i kacige, vojnim starješinama plemena (gens, etnos). O tome, čini se, najuvjerljivije govori brojčani odnos nađenog oružja na nekropoli u Brezi, među kojim, kako je rečeno, dominira koplje.”

Međutim, Paškvalinova teza da su na lokalitetu Kamenjača nađeni mačevi tipa mahaire je prilično problematična. Po Ani Marić, na osnovi usmenog razgovora koji je autor obavio sa A. Marić 12. VII. 2018. god., “ono što V. Paškvalin naziva mahaira u kontekstu nalaza ofanzivnog oružja na lokalitetu Kamenjača su ustvari zakrivljeni bojni noževi srodni tipu Pritoka – Bela Cerkev, i kojih je do sada na Kamenjači pronađeno više primjeraka koji su i relativno dobro očuvani i vjerojatno su domaćeg porijekla”.

Veliki broj nalaza bojnih noževa i posebno kopalja ukazuju na dominaciju ovih, jeftinih, tipova naoružanja kod Desitijata. Bojni noževi tipa *sicae* i kratka koplja ukazuju na korištenje ovih tipova oružja za blisku borbu od strane ratnika koji dolaze iz reda dezi-tijatskih zajednica u njihovom protohistorijskom razdoblju. U Kamenjači su pronađeni i ostaci konjskih žvala. Kao i u slučaju Vratnice, i nalazi sa Kamenjače nisu adekvatno obrađeni, stavljeni u odgovarajući kontekst i kao takvi publicirani.

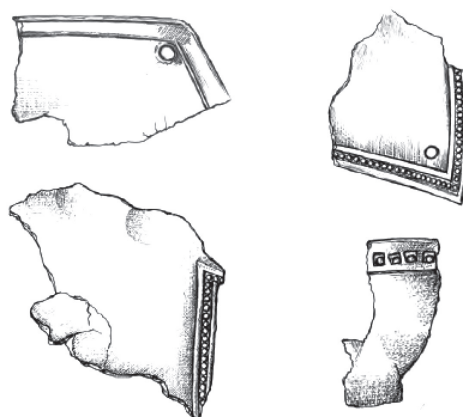
Nalaz vrha željeznog koplja (in situ) u Kamenjači. Preuzeto iz Paškvalin, 2008: 162, Tab. 3, 1.

Nalaz vrha željeznog koplja (in situ) u Kamenjači. Preuzeto iz Paškvalin, 2008: 164, Tab. 5, 2.

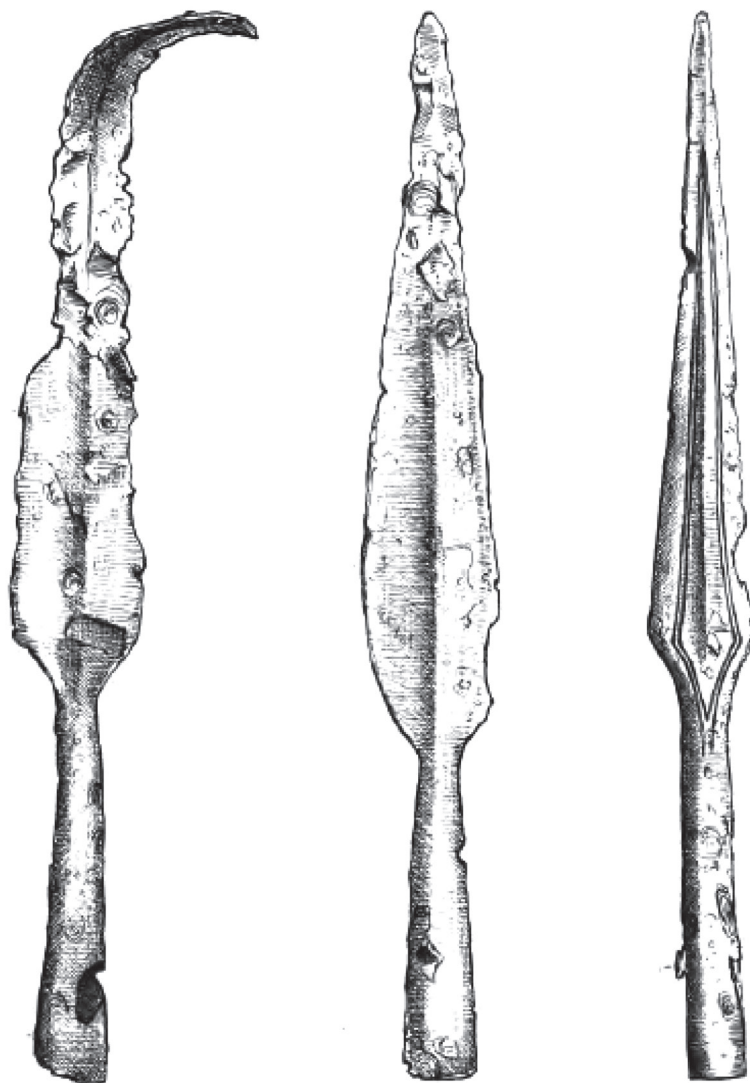
Nalaz sulice (in situ) u Kamenjači. Preuzeto iz Paškvalin, 2008: 168, Tab. 9, 2.

Ulomci kaciga. Preuzeto iz Paškvalin, 2008: 176, Tab. 17, 1 - 4.

Bojni nož nađen na lokalitetu Kamenjača. Preuzeto iz KEATOI, 79, sl. 2.

Ilustracije vrhova željeznih kopalja iz Kamenjače. Preuzeto iz Paškvalin, 2008: 177, Tab. 18, 1-3.

Svi pronađeni nalazi (brojni nakit, oružje, konjska oprema), te sama konstrukcija “svetoga mjesta desitijskog” na brezanskoj Kamenjači ukazuju na njegovu iznimnu kontinuiranu dugovječnost, koja se proteže kroz mlade željezno doba pa sve do kraja II st. n.e. i početka III st. n.e.³⁴⁶ Tako ona vremenski korespondira sa postojanjem desitijske politije, prvo u formi nezavisnog političkog entiteta, a kasnije i kao zavisne peregrinske *civitas*. Još uvijek nije baš najjasnije koja je primarna bila svrha ovoga nalazišta.

³⁴⁶ Po A. Marić, na osnovi usmenog razgovora, pojedini nalazi sa lokaliteta Kamenjača se mogu datirati u još dublju drevnost i u posljednje faze starijeg željeznog doba.

Većinsko mišljenje u historiografiji i arheologiji, koje je izraženo i u šturoj literaturi o ovome lokalitetu, je da je riječ o nekropoli. Međutim, u zadnje vrijeme se javljaju i mišljenja da je riječ o nekoj vrsti posebnoga desitijatskog svetišta, u kojemu je moglo biti i sahranjivanja ljudi i žrtvovanja (npr. konja).

Čuvena mramorna statua Augusta Oktavijana poznata pod nazivom "Augusto di Prima Porta". Danas se nalazi u Braccio Nuovo Vatikanskog muzeja. Skulptura i njena ikonografija predstavljaju sami vrhunac umjetnosti ranog principata. Skulptura ima primarno vojničko značenje Augusta kao vrhovnog komandanta vojske (*thoracatus*) koji se obraća vojnicima. Na oklopu je prikazana kompleksna alegorijska slika koja asocira na legitimnost i uspjehe augustovske vladavine. Nalaze se i božanstva kao Mars i personifikacije pobijedenih zemalja. Iran/Partija je prikazana kao vraća Krasove stjegove Tiberiju. Na vrhu, sunčeve kočije osvjetljavaju Augustova ostvarenja. Pored skulpture se nalazi Kupid kako jaše na delfinu. Kupid je sin Venere, koja je i pramajka julijevskog gensa kojem je tada, adopcijom, pripadao i August. Skulptura je bila originalno obojena, ali se boja izgubila u povijesnim stoljećima.

Povijesna pozadina

*Drugima puštam prvenstvo u kovanju podatne mjedi,
dopuštam da će ko živa iz mramora klesat stvorenja,
govor će njihov na sudu od našega više da vrijedi,
crtat će nebeske pute i znat će kad zviježđe se mijenja,
ali će Rimljanin imat za umjetnost drukčiju dara,
znat će da zemljama vlada i državni poredak stvara,
smjernima vraćat će milom, a ohole krotiti silom*

Vergilije, Enejida, VI, 850

Rim se rodio u Laciju, na brežuljcima uz rijeku Tiber, Odrastao je uz Etruriju, adolescenciju je proživio šireći se po Italiji. Još u svome mladičkom dobu nadahnuo se grčkom kulturom, a kao izgrađena osobnost bio je gospodar Mediterana. I njegova sudbina je bila da ujedini svijet oko Središnjeg mora, da apsorbira u sebe raznolike kulture i civilizacije i podari neki zajednički izraz za buduće periode, ali i da svjetlost historije raširi u europsku dubinu. Težak zadatak, ali i sa upornošću, strpljivošću i umijećem ipak uspješno ostvaren. Muza Klio može biti zadovoljna sa onim što je ova skupina koliba sa Kapitola, Palatina i Aventina, koja je prerasla u jednu od najslavnijih imperija svijeta, ostvarila. Bez Rima je nemoguće zamisliti današnji svijet. Bez tradicije Rima je nemoguće živjeti danas. I to je Vječni grad. Međutim, mnogo je krvi, patnje i boli žrtvovano na oltaru ostvarivanja rimske sudbe. I republikanske i kasnije principatske armije su bile glavno sredstvo kojim se ostvarivala rimska povijesna uloga i kojom se prvo prenosi-la mediteranska civilizacija u barbarsku hispansku, keltsku, ilirsku, tračku i germansku unutrašnjost.³⁴⁷

³⁴⁷ O Rimskoj državi, rimskom svijetu, helensko-rimskoj klasičnoj civilizaciji v. Mesihović, 2015.

Rimski svijet na prijelazu era

Samo u Rimu je moguće da razumijete Rim.

Johan Wolfgang Gete (Johann Wolfgang von Goethe)

Nulte godine naše ere prostorom od obala Lamanša do Eufrata vladao je već tri decenija, pod formalnim plaštem Rimske Republike,³⁴⁸ kao neprikosnoveni vladar August. Nakon građanskih ratova i pustošenja koji su trajali čitavo stoljeće on je Rimu konačno donio ono što su suvremenici pa i on sam zvali *Pax Romana*. A ta je činjenica i najveća njegova zasluga i doprinos.³⁴⁹ Rim je dobio toliko dugo čekani predah i odmor kako bi se konsolidirao i pripremio za novu fazu svoje povijesne misije. I sa nastupanjem konzulske godine Gaja Cezara i Lucija Emilija Paula, činilo se da je Rim ostvario ili bio na najboljem putu da ostvari svoj zavjet i misiju koju mu u Vergilijevoj Eneidi navješćuje Enejin otac Anhiz. A na čelu toga Rima nalazio se Gaj Julije Cezar August³⁵⁰ Oktavijan³⁵¹ (*Caius Iulius Caesar Augustus Octavianus*³⁵²), XXI put imperator,³⁵³ tri puta

³⁴⁸ Kada je Republika postala glavni arbitar Mediterana pokazalo se da njene institucije i uređenje zasnovano na harmoniji unutarnjih odnosa i ravnoteži moći staleža i klasa, nisu više bili odgovarajući. Prva posljedica prerastanja u imperij je bila agrarna kriza koja je najviše pogodila srednje i sitno seljaštvo, koje je bilo stub i temelj Republike. Nastalo je vrijeme građanskih ratova. Političari, vojskovođe i uglednici Republike kao Marije, Cina, Sula, Kras, Pompej, Karakala, Cezar, Marko Antonije borili su se za tron Republike radi osobnih ambicija, ideala, težnji, časti, ali i pohlepe. Ni oni kao Ciceron, Kasije i Brut koji su pokušavali spasiti odumiruću aristokratsku Republiku nisu uspjeli. Na kraju, nakon bitke kod Akcija i samoubojstva Antonija i Kleopatre, ostao je samo jedan... Oktavijan. U januaru 27. god. p.n.e., stvoren je novi sistem koji se naziva principat jer Republikom vlada Prvi građanin (*princeps*) na monarhijski način. Izuzev formalnog imena, Republika više ne postoji. I za buduće generacije Republika će živjeti još uvijek samo u formalizmu Države, nostalgiji aristokratije i tradiciji historiografije. Dugovječna vladavina Augusta je samo dodatno doprinijela tome.

³⁴⁹ Iako je nesumnjivo i on doprinio krvavom piru u periodu Drugog trijumvirata i dualizma sa Markom Antonijem. U tom prvom razdoblju Oktavijan je bio brutalan, nasilan, pohlepan i ambiciozan.

³⁵⁰ Ime August (*Augustus*) dobio je 16. I. 27. god. p.n.e.

³⁵¹ Prije usinovljavanja od strane Gaja Julija Cezara zvao se Gaj Oktavije (*Caius Octavius*). Nakon usinovljavanja Gaj Julije Cezar Oktavijan (*Caius Iulius Caesar Augustus Octavianus*), a od prvog sporazuma sa Senatom 27 god. p.n.e. dodao je svome imenu i počasn timer August (*Augustus*) = uzvišeni. Koristio je i naziv Imperator Cezar božanskog (deificiranog Cezara) sin, August (*Imperator Caesar divi filius Augustus*). Budući prvi rimski samodržac i ustanovitelj Principata je već ubrzo nakon svoga rođenja dobio jedan agnomen Turijjski (*Thurinus*), vjerojatno u počast pobjede njegovog oca u Turiju nad skupinom pobunjenih robova, posljednjih ostataka Spartakove i Katilinine vojske koji su bili zaposjeli područje oko Turija.

³⁵² Iako je rimska tradicija nalagala usvojeniku da zadrži kao oznaku na svoje biološke porijeklo i agnomen nastao proširivanjem imena roda (nomena) biološkog oca sa nastavkom *-ianus*, ne postoje podaci da je August ikada upotrebljavao ime *Octavianus*. Korištenje imena Oktavijan za period od 43. do 27. god. p.n.e. ima čisto tehničko značenje, iako i pojedini antički pisci koriste oblik Oktavijan. v. *Cass. Dio* XLVIII, 14, 4-5; *Eutr.* VII, I; III; VI-VIII i *Sex. Aur. Vic. epi.* I, 2

³⁵³ Prvi put 43. god. p.n.e. v. i *Cass. Dio* LII, 41, 3-4, gdje se obrazlaže i početak i način transformiranja ovog termina u jednu od oznaka/imena za vladarsku instituciju.

održao kurulni trijumf (13., 14. i 15. VIII 29. god. p.n.e), dva puta trijumfirao sa ovacijama,³⁵⁴ XIII puta konzul³⁵⁵, sin božanskog Julija,³⁵⁶ princeps³⁵⁷ sa *imperium proconsulare maius*³⁵⁸ i doživotnim tribunskim³⁵⁹ i cenzorskim ovlaštenjima, vrhovni zapovjednik armije, pontifeks maksimus,³⁶⁰ otac domovine,³⁶¹ osoba sa najvišim *auctoritas* među Rimljanima “gospodarima svijeta”. ukratko prvi čovjek Rimske države i rimskog imperija. Taj doživotni vladar *res publicae Romanae* bio je u praksi najmoćniji kralj kojeg je svijet ikada vidio, ali bez kraljevstva, sa dinastijskim nasljeđivanjem, ali i bez dinastije. Zajedno sa svojim suradnicima, u prvom redu Markom Vipsanijem Agripom i Gajem Cilnijem Mecenom, stvorio je režim principata, jednog od najsloženijeg sistema vladavine u dosadašnjoj svjetskoj historiji, a koji je ipak funkcionirao. Skoro trostoljetno postojanje principata koji je omogućavao postojanje jedne državne cjeline od Eufrata do Irskog mora i od Sahare i Nubije do gustih germanskih šuma i hladnih kaledonskih planina, samo po sebi dokazuje uspješnost projekta koji je pod Augustovim imenom zakonodavno reguliran i uspostavljan u osmoj deceniji posljednjeg stoljeća naše ere. A te 753. godine od osnivanja Rima, činilo se da se režim Augustovog principata još uvijek nalazi na svome uzlaznom smjeru kretanja. Ne samo da je čitav zemaljski prostor preko kojeg se prostirao rimski *imperium* bio u miru i stabilan i uvezan u jedan hijerarhijski osmišljen sistem, nego se nastavljalo i njegovo dalje širenje i planiranje daljih osvajanja.

Ali iza te skladne i mirne površine, koju je predstavljao principat, nalazio se čitav jedan prostor u svome punom previranju koji je samo čekao da kao oluja provali izvan površine i pokaže i onu drugu stranu Augustovog principata, naličje ili posljedicu onoga što je vlast smatrala uspješnošću. Onaj Rim koji je sada živio sa sputanom silom sopstvene autodestruktivnosti ali i sopstvenog unutarnjeg kvaliteta i ekspanzije je bio drugačiji po svemu od onoga Rima iz vremena tribunata Tiberija Grakha (133 god. p.n.e.) kada je započelo kasnorepublikansko doba. To nije bio Rim snažnih osoba, ne više Rim sa svjesnim i aktivnim građanstvom, ne više Rim sa Senatom čiji je sastav izaslanik kralja Pira, Kineja nazvavši ga “vijećem kraljeva”. Krizu stare Republike, koju su braća Grakh pokušavala da zahvatom u njenu stvarnu suštinu riješe, Cezarov pranečak i usvojeni sin je riješio samo djelomično, bolje reći on ju je samo primirio, usporio njeno nastupanje. Proces izumiranja seoskog srednjeg i sitnog posjeda se nastavio i uznapredovao je i pored svih površnih, a

³⁵⁴ August, *Res Gestae*, I, 4; *Liv. Epit.* 133; *Svet. Aug.* 22

³⁵⁵ Prvi put 43. god. p.n.e.

³⁵⁶ Od 42. god. p.n.e.

³⁵⁷ Titulu princepsa je uzeta 29/28. god. p.n.e., poslije sastavljanja novog senatskog spiska.

³⁵⁸ Od juna 23 god. p.n.e.

³⁵⁹ Od 26. (ili nekoliko dana kasnije) juna 23. god. p.n.e.

³⁶⁰ Od 6. III. 12. god. p.n.e., nakon smrti Lepida (13. god. p.n.e.)

³⁶¹ Titulu *pater patriae* August je dobio 5. II. 2. god. p.n.e.

ne suštinskih, mjera Augustovog principata da je Plinije Stariji, samo nekih polja stoljeća nakon Augustove smrti, mogao konstatirati da je latifundija uništila Italiju i da je već zahvatila i provincije.³⁶² I kada ta stara republikanska kriza svoje krake proširi i na provincije, i potpuno ovlada i njima, to je bio kraj i *res publicae Romanae* i antičkog svijeta uopće. Čini se da čitava reformna i uopće aktivnost Augustovog principata nije ulazila suviše duboko u samu suštinu problema, zadovoljavala se površnim i kompromisnim rješavanjem. A to je bilo tako drugačije u odnosu na mnogo studioznijeg, analitičnijeg i pronicljivijeg, pa zašto ne reći i inteligentnijeg i obrazovanijeg Gaja Julija Cezara čije su ideje, namjere i postupci nesumnjivo donosili nešto novo i suštinsko ulaženje u bit stvari i hrabro suočavanje sa njim. Cezar bi nesumnjivo pristupio uzrocima propasti Republike mnogo kompleksnije i jasnije, i vjerojatno bi se u okviru svoje planirane i samo u malom broju realizirane obimne i radikalne politike uhvatio i sa njima u koštac, možda na onaj pravilni način kako su to pokušali učiniti Grakhi, posebno onaj stariji. Njegov pranećak i nasljednik je ostao praktičniji, tradicionalniji i "rimskiji", što je možda bilo rezultat i činjenice da se od svoje devetnaeste godine nalazio u samom središtu kontinuiranih ratova i političkih previranja od 44. do 31. god. p.n.e., koja su za u potpunosti zaokupljala i tako mu oduzeli najvrijednije vrijeme kada je mogao steći znanja i umijeća da idejno sazrije i stekne sposobnost da sagleda suštinu i rješava dubinske probleme. Umjesto toga, on je poradi svakidašnjih dešavanja i "dnevnopolitičkih" razloga i potreba zanemarivao i slabo obraćao pažnju na ono što se zove uzročno-posljedična veza i dalekosežne ideje. Zadovoljavao se regulacijom i ispravljanjem trenutnog stanja, njegovi zakoni nisu imali suštinske i dalekosežne i duboke implikacije niti su opće predstavljali nešto novo i maštovito. Naravno ta svoja praktična umijeća i sposobnosti, koje je uspješno razvio i primjenjivao mogla su sagledati i rješavati samo povode i posljedice i one vidljive probleme. Uzroci su ipak ostali sakriveni negdje u dubini Države, primireni kao "bacil" koji se nalazi u stanju inkubacije i čeka moment kada će izaći na svjetlo dana. Agrarna kriza koja je vidljivo nastupila sredinom II. st. p.n.e. tako se kronično javljala i bila liječena i umirivana, ali ne i izliječena, sve do kraja postojanja klasične Rimske Države.

Ali dok je kriza umireno tinjala u Imperiji, dotle je kriza u Augustovoj porodici buktala. Prve godine naše ere konzulska godina je nosila ime i Gaja Cezara, jednog od dva svoja biološka unuka koje je kao svoje sinove adoptiranog August. Gaj i Lucije, sinovi Agripe i Julije, kćerke Augusta sa drugom ženom Skribonijom bili su drugi po redu planirani nasljednici.³⁶³

³⁶² *Plin. NH XVIII: latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias.*

³⁶³ Još znatno prije njihovog rođenja August je kao svoga nasljednika bio odredio Marcela, sina svoje sestre Oktavije, koji je bio i prvi muž Julije. Nakon Marcelove iznenadne smrti 23. god. p.n.e. Julija je predata za

Svijet kojim je August vladao nulte godine protezao se od germanskih šuma do južnih egipatskih granica i Sahare, od Lamanša do Eufrata. On nije bio upravno unificiran i postojali su za pojedine zemlje različiti vidovi upravnog odnosa centralne vlasti u Rimu. Metropola svijeta nad kojim se pružao *de iure imperium* rimskog naroda bila je Italija, kojoj je August prisajedinio sjeverne oblasti sve do Alpa. Izvan Italije direktna vlast se pružala preko sustava provincija koje su bile podijeljene na carske, kojima je direktno upravljao August preko svojih legata i u kojima su bile stacionirane legije, i na senatorске (javne) provincije preko kojih je August upravljao indirektno preko prokonzula. U svim provincijama su postojale rimske zajednice i peregrinske *civitates* sa svojim teritorijima. Posebno mjesto u provincijalnom sustavu je zauzimao Egipat, koji je smatran carskom domenom i njim je upravljao prefekt, osobno imenovan od Augusta. Pored provincija, pod rimski *imperium* su spadale i savezničke, bolje reći vazalne/klijentske države. One su imale svoj sustav uprave, svoje vladare, ali su zavisile od centralne vlasti u Rimu. Njihova suverenost je bila primarno ograničena u vojnim, spoljnim i sudbenim poslovima. Najvažnije klijentske države su bile Trakija, Likija, Mauretania, Judeja, Kapadokija, Komagena, dok se za utjecaj u Jermeniji Rim borio sa Partijom.³⁶⁴ Četiri godine prije nego što nastupa naše računanje nove ere, umro je Herod Veliki višedecenijski vladar Judeje, rimske vazalne kraljevine. Herodova kraljevina je bila vjerni rimski poslušnik još od vremena trijumvira Marka Antonija, a što se nastavilo i za vrijeme Oktavijana Augusta. Herodova višedecenijska vladavina u Judeji je nesumnjivo donijela stabilnost i određeni prosperitet, ali je zbog autokratizma i surovosti, te priča vezanih za rođenje Isusa, njegova slika ostala zapamćena sasvim drugačije. Sam August je inspiriran pogubljenjem Herodovih sinova koje je naredio sam Herod sarkastično izjavio da bi više volio da bude Herodova svinja, nego Herodov sin. Preživjeli Herodovi sinovi su podijelili Judeju među sobom.³⁶⁵ Herodova dinastija obilježavala je historiju Judeje, Palestine i jevrejstva uopće još skoro čitavo jedno stoljeće, a neki Herodovi potomci, kao Herod Agripa i njegova kćerka Berenika su bili vrlo utjecajni i u samom Rimu i bliski sa osobama na najvišim položajima.

Agripu sa kojim je imala petoro žive djece (Gaja, Lucija, Agripinu, Juliju Mlađu i Agripu Postuma). Nakon i Agripine smrti, Julija je predudata za trećeg muža. Tiberija sa kojim je rodila i sina koji je ubrzo umro.

³⁶⁴ Posebno zanimljiv je slučaj Kotijskih Alpi, oblasti kojom je nezavisno upravljao Marko Julije Kotije (*Marcius Julius Cottius*), koji je bio kralj jednog od alpskih naroda i sin kralja Dona (*Donnus*). Kotije je uspijevao održati svoju nezavisnost, ali se na kraju ipak potčinio i August ga je učinio prefektom u njegovoj oblasti. Kotija je naslijedio istoimeni sin, kojeg je princeps Klaudije nagradio titulom kralja (*Cass. Dio LX, 24, 4*). Nakon njegove smrti, princeps Neron je anektirao „kraljevstvo“, i učinio ga provincijom Kotijske Alpe. Drugi Kotijev sin bio je Julije Vestalije (*Julius Vestalis*), koji je ratovao na Dunavu.

³⁶⁵ Jedan od njih, etnarh Herod Arhelaj je vladao tako loše Judejom, Samarijom i Idumejom, da ga je August opozvao 6. god. n.e. Te godine je formirana i provincija Judeja. *Josephus*, II, I - VII

Principat

Za šestoga i sedmoga konzulata, nakon što sam ugušio građanske ratove, imajući po općem suglasju potpunu vlast, prenio sam brigu za Republiku iz svoje vlasti u nadležnost Senata. Za tu sam zaslugu senatskom odlukom nazvan Augustom, a dovratnici moje kuće javno su ukrašeni lovorom, i iznad mojih vrata pričvršćen je građanski vijenac, a zlatni štit postavljen je u Julijevoj kuriji na kojemu je natpisom zasvjedočeno da su mi ga dodijelili Senat i rimski narod za hrabrost, blagost, pravednost i milosrđe. Nakon toga vremena po auctoritas sam bio iznad svih ostalih, ali nisam imao veće moći od onih koji su mi bili kolege u dužnostima. Kad sam obnašao trinaesti konzulat, Senat i viteški stalež i čitav rimski narod nazvali su me Ocem Domovine, te su odlučili da se to napiše u predvorju moje kuće, u Julijevoj kuriji i na Augustovu forumu ispod četveroprega koje su za mene postavljene po odluci Senata.

August³⁶⁶

Principatska institucija je nastala koncentriranjem u više navrata, počevši od januara 27. god. p.n.e., u osobi Oktavijana Augusta čitavog niza republikanskih magistratura, funkcija, ovlaštenja, prava/moći i zaduženja što je 12. god. p.n.e. krunisano i preuzimanjem časti i naziva pontifeksa maksimusa.³⁶⁷ I kada se sve te dužnosti i ovlaštenja simbi-
oziraju u jednoj osobi, onda nastaje jedna sasvim nova rimska politička institucija koja je, ako ne teorijski, a ono praktično bila najvažnija, najmoćnija i sa najviše političkog

³⁶⁶ *Res Gestae*, 34-35.

³⁶⁷ Osnovni termini međaši procesa zakonskog nastanka, zaokruživanja i etabliranja "novoizumljene" principatske vlasti i institucije su: Prvi sporazum 27. god. p. n. e., Drugi sporazum 23. god. p.n.e., Treći sporazum 19. god. p.n.e. i konačno preuzimanje titule pontifeksa maksimusa. Događaji koji su vodili ka ovakvom razvoju situacije obilježeni su zanimljivim Oktavijanovim prilagođavanjima situacijama i potrebama, ali i političkoj umješnosti koji su obilježeni periodom kada je on nastupao kao predstavnik Senata i Države 44. i 43. god. p.n.e., zatim kao trijumvir od 43. do 36. god. p.n.e., u dualizmu sa Markom Antonijem do 31 god. p.n.e. i kao samodržac, ali pod legalističkim plaštem obnašanja zvaničnih institucija od 31 god. p.n.e. do januara 27 god. p.n.e. I vlast II. trijumvirata je formalno bila proizašla iz načela vrhovnog suvereniteta rimskog naroda na osnovi *lex Titia*., Sami trijumviri (*tres viri rei publicae constituendae*) su ovim zakonom željeli legalizirati svoju, faktički gledan, uzurpaciju i političko nasilje nad republikanskim institucijama i pojedincima, kao da su je dobili voljom naroda i to radi rješavanja konstitucije Republike (v. August, *Res Gestae*, I, 1, 5). Tako je i vlast Oktavijana u periodu od 43. do 27. god. p.n.e. (bez obzira na faze razvitka i oblike) proizlazila iz ove činjenice, pa je ona samim tim imala legalni plašt. Naravno sasvim je drugo pitanje koliko je ona bila ustvari legitimna i u skladu sa zakonodavstvom i običajima Rimske Republike. Sam Oktavijan je trijumvir bio u dva petogodišnja mandata od 42. god. p.n.e., a od 33. god. p.n.e. pa do 23. god. p.n.e. svake godine je bio i konzul. Tako je on bio svoju poziciju trijumvira zamijenio sa legitimnijom pozicijom konzula.

dostojanstva, utjecaja, i autoriteta (sve tri odrednice su u latinskom mogle biti sadržine pod terminom *auctoritas*).³⁶⁸ Ta nova institucija se naziva principat, a njen nositelj princeps, dok su se u historiografiji uvriježilo koristiti i nazive imperator³⁶⁹ i cezar (*car*)³⁷⁰.

Čitavo to koncentriranje, odnosno davanje, preuzimanje i objedinjavanje institucija, ovlaštenja i zaduženja u jednoj osobi je teorijski sprovedeno zakonito u skladu sa postupkom koji je bar načelno uvažavao republikanske zakone i norme. Oktavijanu Augustu je po svemu sudeći jako bilo stalo da kreiranje nove, principatske institucije ostvari normalnim, zakonskim putem tako što su na njega prenošene dužnosti i ovlaštenja od strane Senata i Rimskog naroda koji teorijski ostaju stvarni nosioci državnog suvereniteta. I ova činjenica da August ne insistira na tome da on postane i nosilac državnog i narodnog suvereniteta, govori koliko je on bio praktična osoba koja je radi sadržine spremna da žrtvuje formu. Uostalom, zakonski gledano ni jedan rimski princeps, pa ni postprincipatski dominusi, čak ni kada su se proglašavali za živuće bogove, nije smatrao niti je smatran da je on nosilac izvornog suvereniteta. Rimski princeps je uvijek teorijski bio samo najviši dužnosnik Države, a principatska institucija samo najviša državna institucija, ali nikada nije bila zakonski promatrano viša od same Države i njenim interesima kojima je bila uvijek subordinirana. Principatska institucija čak nije bila ni jednaka pojmu države, kao što se to dešavalo sa kraljevima u evropskom srednjem vijeku.

Iz svega rečenog, sasvim je jasno da pravno gledano Augustova vladavina, odnosno uspostavljanje principatske institucije, nije bila nikakva uzurpacija, nego jedan legitiman proces u kome je Oktavijan August stari republikanski sistem pretvorio u novi, principatski sustav koji je praktično označavao monarhiju nastalu i zasnovanu na zakonit način. Ta nova monarhija, rimski principat, se temeljila i razvijala na činjenica da je proistekla, formalno postavljeno, iz "volje" Senata i Rimskog naroda, što je bilo tako različito od mnogih monarhija čak i suvremenih sa rimskim principatom.

³⁶⁸ Princepska vlast i institucija su tako praktično nastale koncentriranjem uobičajenih ovlasti i moći u rukama jednog čovjeka i to na doživotni termin, a i podrazumijevala je takvo koncentriranje.

³⁶⁹ Ovaj termin se počeo koristiti kao sinonim za princepsku vlast iz razloga što je institucija princepsa u sebi sadržavala i vrhovnu vojnu komandu. Termin imperator se razvio iz latinskog glagola *imperare* = narediti, komandovati, zapovjedati. U rimskoj republikanskoj terminologiji izraz imperator se odnosio na magistrata koji je imao *imperium*, pravo na komandovanje vojskom. Vremenom se ovaj termin koristio i kao ekvivalent za vojnoga komandanta, posebice ako bi izvojevao pobjedu u ratu i vojska na terenu (i kojom je zapovijedao) ga aklamirala kao imperatora.

³⁷⁰ Ovaj termin se počeo koristiti kao sinonim za princepsku vlast, jer je ime (kognomen) Cezar upotrebljavano od Oktavijana Augusta i njegovih nasljednika u njihovim imenima. Oktavijanu Augustu je itekako bilo stalo do Cezarovog imena, jer je on svoj izvorni legitimitet crpio iz činjenice da ga je Gaj Julije Cezar testamentarno adoptirao kao svoga legalnog sina. Vremenom se ovo ime Cezar transformiralo u titulu cezar (kajsar, kajzer, česar, car, tzar). Tako se povijesnim procesom (kognatsko) ime (bukvalno u značenju onaj sa bujnom kosom) ogranka jednoga rimskoga (julijevskog) gensa transformiralo u naziv za titulu koja se i dan danas upotrebljava.

Čitav režim Augustovog principata, posebno u prvim decenijama svoga postojanja, je imao jaku ideološku misao i podlogu koja se nije ispoljavala samo u političkim potezima, nego u svim poljima života i Rima i Države u cjelini. Osnovna nit te augustovske ideologije, koja je trebala po svojim osnovnim namjerama postojanja da bude idejna snaga novog režima, može se možda na najbolji način izraziti kroz frazu "Rim, iznad svega, a čiji je čuvar August". Produkti realizacije te ideologije su bili i uvođenje obožavanja državnih kultova božice Rome (*Dea Roma*) i deificiranog princepsa³⁷¹, zatim religijska reforma ili bolje rečeno anakronistički religijski projekt, književna djelatnost od historiografije do pjesništva, građevinska i umjetnička djelatnost. Kao osnovno sredstvo oko kojeg se ta ideologija formira bilo je oslanjanje na stare ideale još iz vremena srednje Republike, tradiciju i slavnu i poučnu historiju, ali sada u svrhu slavljenja i podržavanja, odnosno davanja ideološkog oslonca i opravdanja novog režima i njegovih akcija.³⁷² Augustovski režim je tako težio izgrađivanju nečeg novog koristeći fraze o obnovi starog, i u pokušavanju oživljavanja nekih arhaičnih tradicija i kultova, pa i oblika načina života što je dobivalo i zakonsku ratifikaciju. Tako je priča o povratku na stare, dobre običaje bila potporni stup za postojanje jednog sasvim novog režima.

To zakonsko prenošenje institucionalnih ovlaštenja i drugih odgovornosti na Oktavijana Augusta je moglo biti moguće i bez jače i glasnije opozicije ako se ima vidu da je nakon građanskog rata, augustovski Senat bio po svome sastavu, načinu razmišljanja, pa i hrabrosti nešto sasvim drugo u odnosu na Senat iz 50. god. p.n.e. koji je bio posljednji pravi republikanski Senat. Građanski ratovi, proskripcije, progoni, isključivanje i imenovanje novih članova Senata samo po volji moćnih pojedinaca koji su obilježavali period od 49. do 30. god. p.n.e. promijenili su i samu suštinu Senata. U istom periodu i rimske narodne skupštine su još više izgubile na svome autoritetu identitetu, snazi i moći nego i sama institucija Senata. Vrijeme moćnih i utjecajnih narodnih tribuna je zauvijek prošlo, a nestale su i same stare stranke i izborne i zakonodavne borbe i kampanje među narodom. Nikada više se neće moći pojaviti neki novi Grakhi koji bi izabrani od naroda, pokušavali da u zakon artikuliraju potrebe i želje običnog naroda. A i vrijeme političkih demagoga i agitatora, tih gospodara ulica je prošlo. Sada je prenošenjem tribunskih ovlaštenja, August postao i reprezent i predstavnik rimskog naroda. Posebna

³⁷¹ *Svet. Aug.* 52. August je dopustio da se hram podigne samo pod zajedničkim imenom njegovim i boginje Rome, a nikako nije dopustio da se u bilo kojoj provinciji samo njemu podigne hram.

³⁷² Augustova vladavina je nesumnjivo bila sasvim nova građevina, ali koja se izgrađivala koristeći materijal i elemente iz stare Republike (izdavanje konzulskih i trijumfalnih fasti, hramovi, zakonodavstvo, historije, etc...). Tako je ono što je postojalo u starom režimu, sada iz ideoloških razloga novog režima sakupljeno, sistematizirano i "ugrađeno" u novu "zgradu" principata, kao sekundarna gradnja. U tom kontekstu i tu obnovljenu gradnju treba i promatrati.

stavka Augustove politike je pokušaj obnove starorimskih kultova i obreda. Uz sve to postepeno se uvodi i oblikuje i nova religijska manifestacija=državni kult koji se izražava kroz carski kult i kult boginje Rome, odnosno rimske države.³⁷³ Ali iako je pokušaj obnove starorimske religioznosti imao određenih uspjeha, to se sve zadržalo na nivou formalizma i površnosti i prodiranje orijentalnih učenja sa helenističkog i semitskog istoka u Rim, Italiju, zapadne i središnje provincije se nastavljalo.

Familia Augusti

*Budući da mi je okrutna sudbina otela sinove Gaja i Lucija, neka mi Tiberije
Cezar bude baštinik na polovinu i šestinu moje imovine.*

Početak testamenta Augusta³⁷⁴

Dok je August kao *pater patriae* relativno uspješno odigrao svoju povijesnu ulogu, kao *pater familias* on je bio nesumnjivi promašaj. Sve ono što se smatralo familijom Augusta od njegove pobjede kod Akcija pa sve do njegove smrti pripadalo je dvjema odvojenim granama. Pošto nisu imali zajedničke biološke djece, normalno je bilo očekivati da praktično vladajuću i najutjecajniju rimsku familiju sačinjavaju članovi dviju grana čiji su biološki nositelji bili supružnici August i Livija. Nulte godine naše ere ili DCCLIII godine od osnivanja Grada, u vladajuću familiju su ulazili Augustova kćerka Julija, ali je ona već od 2 god. p.n.e. bila protjerana (na otok Pandatariju – danas Pandotina na obali Kampanije), i njena djeca iz braka sa Markom Vipsanijem Agripom (umro 12 god. p.n.e.) → Gaj (rođen 20 god. p.n.e.), Lucije (rođen 17 god. p.n.e.), Agripa Postum (rođen 12 god. p.n.e.), Julija Mlađa (rođena 19. god. p.n.e.) i Agripina Starija (rođena 14. god. p.n.e. u Ateni.). August je posinio Gaja i Lucija, uvrstivši ih u gens Julija Cezara, dok je Agripa Postum ostavljen da produži porodično ime svoga biološkog oca. Preko linije Julija Starija – Julija Mlađa (koja je udata za Lucija Emilija Paula) August je Nulte godine imao i svoje prvo prapraunuće Emiliju Lepidu. Od Livijine genetske linije, u životu su bili stariji sin Tiberije, koji se već od 6 god. p.n.e. nalazio u dobrovoljnom izgnanstvu na Rodosu, te unuci Germanik (rođen 15. god. p.n.e.), Livila (rođena 13. god. p.n.e.) i Klaudije (rođen 10. god. p.n.e.) djeca

³⁷³ Buchan, 1969: 273-277 pruža jedan slikovit, sažet i dobar prikaz uvođenja i načina funkcioniranja ovog državnog kulta, te metoda i ciljeva njegovog etabliranja i funkcioniranja. Činjenica je da ovaj kult nije imao jednoobrazan oblik, te se u različitim zemljama i kulturama manifestirao u različitim vidovima zavisno od njihovih specifičnosti, shvatanja i potreba.

³⁷⁴ Svet. Tib. 23

njenog mlađeg sina Druza (umro 9 god. p.n.e.) i Antonije Mlađe.³⁷⁵ Pored ova dva glavna ogranka vladarske porodice postoji i pobočna linija koja vodi genetsku liniju od Oktavije (umrla 11. god. p.n.e.), Augustove voljene sestre. Oktavijina linija se sastoji od djece iz njenih brakova sa Klaudijem Marcelom i Markom Antonijem, te unuka.³⁷⁶ Iz ove pobočne linije su izašle pored već spomenute Antonije Mlađe i njena starija sestra Antonija Starija. Iz braka Antonije Starije sa Lucijem Domicijem Ahenobarbom (*Lucius Domitius Ahenobarbus*) izašli su Gnej Domicije Ahenobarb, otac budućeg princepsa Nerona, i Domicija Lepida, majka razvratne Mesaline, supruge princepsa Klaudija. Dvije unuke, od dvije Oktavijine kćerke Marcele, i to kao prva Vipsanija Marcela Agripina (kćerka Marka Vipsanija Agripe³⁷⁷) a kao druga Klaudija Pulhira su bile supruge zlosretnog Kvintilija Vara. Sin Marcele Mlađe Marko Valerije Mesala Barbatus je bio otac Mesaline, čiji je i sam suprug Klaudije bio unuk Oktavije, ali koji je pripadao Livijinoj liniji. Pored njih, Oktavija je brinula i o preživjeloj djeci Marka Antonija iz njegovih brakova sa Fulvijom i Kleopatrom, a koji su se povremeno pojavljivali kao "epizodni igrači" na pozornici obiteljskog teatra Julijevaca-Klaudijevaca.³⁷⁸

Rimska vladarska "dinastija" prikazana je na frizu sa oltara Mira (*Ara Pacis*)³⁷⁹ u svečanom mimohodu onako kako bi August želio da ih javnost vidi i shvaća, kao jednu zajednicu mira, sklada i zajedništva, što se odmah zatim trebalo prenijeti i na Rim, rimski narod i Državu u cjelini. Ali to je bila samo vanjska manifestacija i projekcija Augustovih želja i za familiju i za Državu kojom vlada, predstavljena u odličnom i preciznom umjetničkom izrazu. Ali nikakav umjetnički izražaja augustovske državne ideologije ne može sakriti stvarno stanje i u familiji i u Državi.

Izgleda na osnovi Augustovih planova njegova osobna i biološka grana od Livije su trebale biti ujedinjene u braku Gaja Cezara i Livile, odnosno u njihovoj djeci. Na ža-

³⁷⁵ Antonija je bila kćerka Augustove sestre Oktavije i Marka Antonija.

³⁷⁶ Oktavijin sin Marko Klaudije Marcel (42 - 23. god. p.n.e.) je bio prva osoba koju je August bio predvidio kao svoga nasljednika i prvi muž Augustove kćerke Julije.

³⁷⁷ Ne treba je miješati sa starijom Agripinom kćerkom Vipsanijom koju je imao iz braka sa Cecelijom Atikom (kćerka Ciceronova prijatelja Tita Pomponija Atika), a koja je bila prva supruga i velika ljubav Tiberija, a nakon prisilnog razvoda od Tiberija supruga i Gaja Azinija Gala koga je Tiberija veoma mrzio.

³⁷⁸ Augustova porodična politika je donosila još jednu nevolju po Rimsku Državu, jer je uvela načelo nepotizma kao ključno za zauzimanje glavnih operativnih dužnosti u Državi. Neupitna činjenica za posljednjih 30 godina vladavine ovog princepsa postaje da nitko ne može držati popularne državne dužnosti ako ne spada u njegov porodični krug. To je neminovno moralo u jednom momentu dovesti do sloma sustava, a najbolji primjer je upravo slučaj Kvintilija Vara.

³⁷⁹ Puno ime oltara Mira je *Ara Pacis Augustae* (oltar augustovskog Mira), posvećenog rimskoj božici Pax (Mir). 4. VII. 13. god. p.n.e. Senat je dao da se izgradi oltar augustovskog Mira na Marsovom polju u čast povratka Augusta iz uspješnih operacija u španskim i galskim provincijama. Istodobno je određeno i da rimski magistrati, svećenici i Vestalke na tome oltaru vrše redovna godišnja žrtvovanja. Oltar Mira je zvanično posvećen 30. I. 9. god. p.n.e., kada pojedine osobe sa ovoga friza, kao Marko Vipsanije Agripa, više nisu bile u životu.

lost projektanata porodične politike u tadašnjoj najvažnijoj rimskoj porodici, oni nisu imali djece. Kao druga solucija bila je osiguravanje nasljeđa Augustovim biološkim potomcima. Inače sve tri linije (Augusta, njegove sestre Oktavije i Livije) su međusobno bile vrlo promiješane još za života bračnim vezama i porodom, pa se može s punim pravom smatrati da su one tri osnovna stuba onoga što se naziva “dinastija” Julijevaca-Klaudijevaca.³⁸⁰

Augustova želja, nakon smrti Gaja Cezara, da ga naslijede biološki potomci iz braka Germanika i njegove unuke Agripine Starije se samo djelomično ostvarila. Od četiri princepsa iz Julijevsko-Klaudijevske dinastije nakon Augusta dvojica (Kaligula i Neron) su bili biološki potomci Augusta, i to upravo zahvaljujući tome braku i orodžavanju Augustove i Livijine genetske linije.³⁸¹ Jedna od posljedica funkcioniranja sustava koji je August uspostavio jeste i stradanje njegove biološke i genetske linije. Uvođenje monarhijsko-dinastičkih elemenata, ali bez definiranja bilo kakvih jasnih, preciznih zakonskih pravila o načinu prijenosa vrhovne vlasti, u sustav uprave na najvišem državnom nivou moralo je rezultirati i nesmiljenom borbom za vlast unutar i u bližem okruženju vladajuće porodice, kako bi se domoglo mjesta princepsa. Normalno je onda bilo očekivati da najviše stradaju upravo oni koji se mogu smatrati mogućim i realnim pretendentima za vrhovnog poglavara Države, a to su u prvom redu bile one osobe koje su smatrane i priznate kao genetski, biološki potomci Augusta. Ta borba se nastavila sve do posljednjeg princepsa iz reda “dinastije” Julijevaca-Klaudijevaca. Posljednji čin te borbe vodili su četvrto (Agripina Mlađa, Emilija Lepida) i peto (Neron i djeca Emilije Lepide i Marka Junija Silana Torkvata) koljeno. Kao preživjeli Augustovi potomci (preko linije Julija Starija – Julija Mlađa) Emilija Lepida i njeno petoro djece bili su prijetnja za interese i želje Agripine Mlađe i njenog sina Nerona (Augustovi potomci preko linije Julija Starija – Agripina Starija). Bez obzira da li su to stvarno željeli, Emilija Lepida i njena djeca su radi samoga svoga porijekla bili mogući pretendenti na princepsku vlast, i druga rođaćka linija je smatrala shodnim da se potpuno obračuna sa njima. Još za vrijeme

³⁸⁰ Zanimljivo je da u ovoj “dinastiji” ustvari i nema nekog izvornog po rođenju Julijevca, jer je sam August izvorno iz roda Oktavijevaca. Za razliku od Julijevaca, rođeni i izvorni Klaudijevci su stvarno vrlo prisutni u ovoj vladarskoj i Rimskoj Državi najmoćnijoj porodici sve do 68. god. n.e. Livija je kćerka Marka Livija Druza Klaudijana (*Marcus Livius Drusus Claudianus*), koji je rođen u klaudijevskom rodu, a adoptiran u Livije Druze. Livijevi sinovi (Tiberije sigurno, dok za Druza postoje izvjesne nejasnoće) potiču iz braka sa Tiberijem Klaudijem Neronom (*Tiberius Claudius Nero*), i oni su pravi Klaudijevci. Drugi rod koji je po rođenju doprinio mnogo ovoj “dinastiji” su Agripe Vipsaniji, jer od Agripine linije potiču dva rimska princepsa: Kaligula i Neron. I tako ispada da su osobe koje su rođene kao Oktavijevci, Klaudijevci i Agripe bili ti koji su stvorili “dinastiju” koja je vladala Rimskom Državom skoro jedno stoljeće. Od sva tri spomenuta roda samo su Klaudijevci onaj stari, ugledni, moćni i utjecajni rod iz vremena Republike. I to je još jedan simboličan pokazatelj koliko je novi režim principata bio nešto novo (bez obzira na formalnu oblandu i pozivanje na rod Julijevaca korištenjem kod Rimljana vrlo raširenog i uobičajenog sustava adopcije) u odnosu na vrijeme stare Republike.

³⁸¹ Kaligula je bio Augustov prapraunuk, a Neron prapraunuk.

posljednjih godina vladavine Klaudija (41 – 54 god. n.e.) pristupilo se beskrupuloznom, brutalnom i nemilosrdnom obračunu sa linijom Emilijom Lepidom i njenom djecom, što je vrhunac doživjelo za vrijeme vladavine Nerona (54 – 68 god. n.e.).³⁸² Ali povijesnom sudbinom sa Neronom se završila i linija Julija Starija – Agripina Starija. To je otvorilo put za etabliranje nove rimske vladarske “dinastije” Flavijevaca, koji sa prethodnim vladarskim nizom nisu stajali ni u kakvim genetskim ili adoptiranim vezama.

Familia Augusti prikazana u reljefu na spomeniku Ara Pacis Augustae u Rimu.

Konzulske godine (na osnovi Kasija Diona):

1. god. n.e. *consules ordinarii* = Gaj Cezar (*C. Caesar Augusti F.*) – Lucije Emilije Paul (*L. Aemilius L. F. Paullus*). U ovoj godini konzul suфекt je bio Marko Herenije Picens (*M. Herennius Picens*), umjesto Lucija Emilija Paul

2. god. n.e. *consules ordinarii* = Publije Vinicije (*P. Vinicius M. F.*) – Publije Alfen Var (*P. Alfenus P. F. Varus*). U ovoj godini *consules suffecti* su bili: Publije Kornelije Lentul Scipion (*P. Cornelius Lentulus Scipio*) i Tit Kvinkcije Krispin Valerijan (*T. Quinctius Crispinus Valerianus*).

3. god. n.e. *consules ordinarii* = Lucije Elije Lamia (*L. Aelius L. F. Lamia*) – Marko Servilije (*M. Servilius M. F.*). U ovoj godini *consules suffecti* su bili: Publije Silije (*P. Silius*) i Lucije Volusije Saturnin (*L. Volusius Saturninus*).

4. god. n.e. *consules ordinarii* = Sekst Elije Kat (*Sextus Aelius Q. F. Catus*) – Gaj Sentije Saturnin (*C. Sentius C. F. Saturninus*). U ovoj godini *consules suffecti* su bili: Gnej Sentije Saturnin (*Cn. Sentius Saturninus*) i Gaj Klodije Licin (*C. Clodius Licinus*).

³⁸² Nisu stradali samo Emilija Lepida i njena djeca, nego i njen unuk Lucije Junije Silan Torkvat II (sin otrovanog Marka Junija Silana Torkvata). Tragedija Augustove familije je trajala stalno u toku cjelokupnog razdoblja vladavine “dinastije” Julijevaca – Klaudijevaca, i čini se kao ostvarenje kazne zbog gašenja stare Republike i njenog sustava. Znanstvena historiografija u posljednje vrijeme nastoji da djelimično relativizira sliku o vladarima iz “dinastije” Julijevaca – Klaudijevaca koju su ostavili antički pisci (u prvom redu Tacit, Svetonije, Kasije Dion), smatrajući da je ona namjerno ocrnjena i iskrivljena u odnosu na ono što se stvarno dešavalo od strane senatorske, republikanski nostalgичne opozicije. Međutim, same činjenice koje govore o međusobnim ubojstvima i obračunima rođaka, prijatelja i saradnika samo mogu potkrijepiti pisanje antičkih pisaca o negativnoj strani Julijevsko-Klaudijevskih vladara.

5. god. n.e. *consules ordinarii* = Lucije Valerije Mesala Volesus (*L. Valerius Potiti F. Messalla Volesus*) – Gnej Kornelije Cina Veliki (*Cn. Cornelius L. F. Cinna Magnus*). U ovoj godini *consules suffecti* su bili: Gaj Vibije Postum (*C. Vibius Postumus*) i Gaj Atej Kapit (*C. Ateius Capito*).

6. god. n.e. *consules ordinarii* = Marko Emilije Lepid (*M. Aemilius L. F. Lepidus*) – Lucije Aruncije (*L. Arruntius L. F.*). U ovoj godini konzul sufekt je bio Lucije Nonije Asprena (*L. Nonius Asprenas*), umjesto Lucija Aruncija.

7. god. n.e. *consules ordinarii* = Aul Licinije Nerva Silian (*A. Licinius A. F. Nerva Silianus*) – Kvint Cecilije Metel Kretski Silan (*Q. Caecilius Q. F. Metellus Creticus*). U ovoj godini konzul sufekt je bio Lucilije Long (*Lucilius Longus*), umjesto Nerve Siliana.

8. god. n.e. *consules ordinarii* = Marko Furije Kamil (*M. Furius M. F. Camillus*)³⁸³ – Sekst Nonije Kvinktilijan (*Sex. Nonius C. F. Quinctilianus*). U ovoj godini *consules suffecti* su bili: Lucije Apronije (*Lucius Apronius*) i Aul Vibije Habit (*A. Vibius Habitus*).

9. god. n.e. *consules ordinarii* = Kvint Sulpicije Kamerin (*Q. Sulpicius Q. f. Camerinus*) – Gaj Popeja Sabin (*C. Poppaeus Q. f. Sabinus*). U ovoj godini *consules suffecti* su bili: Marko Papije Mutil (*M. Papius Mutilus*) i Kvint Popeja Sekund (*Q. Poppaeus Secundus*).

10. god. n.e. *consules ordinarii* = Publije Kornelije Dolabela (*P. Cornelius P. f. Dolabella*) – Gaj Junije Silan (*Gaius Junius Silanus*). U ovoj godini *consules suffecti* su bili: Servije Kornelije Lentul Maluginensis (*Ser. Cornelius Lentulus Maluginensis*) i Kvint Junije Blez (*Q. Junius Blaesus*).

Van rimskih granica

Što se tiče Germana, ja mislim da su oni starosjedioci i da ni u kome slučaju nisu pomiješani sa doseljenicima i strancima. Tacit³⁸⁴

Kadase iz prostora između Rajne i Elbe (*Albis*) na kojem su se izvodile rimske osvajačke operacije krene u pravcu jugoistoka, prema Dunavu nailazi se na Markomaniju, jedno nezavisno germansko kraljevstvo kojim je vladao sposobni Marobodu. Markomansko

³⁸³ Njegov sin je bio LVCIVS ARRVTIVS CAMILLVS SCRIBONIANVS, koji je 42. god. n.e. kao legat provincije Dalmacije podigao pobunu i proklamirao obnovu Republike. Pobuna je trajala samo pet dana. Još znatno ranije Skribonijan je bio adoptiran od strane Lucija Aruncija, konzula za 6. god. n.e.

³⁸⁴ Tac. Ger. 2.

kraljevstvo se sa početkom 6. god. n.e. našlo suočeno sa Rimljanima na svim granicama izuzev na svome istoku i sjeveroistoku. Istočnije od Markomanije pružalo se jedno veliko prostranstvo sa mozaikom još uvijek od Rima nezavisnih germanskih, keltskih, ilirsko-panonskih, sarmatskih i dačkih zajednica. Znatno istočnije od Elbe pružao se svijet slavenskih naroda, koje su Rimljani možda poznavali pod neodređenim imenom Venedi. Za tek uspostavljene rimske dunavske granice prijetnju predstavljaju i Dačani i Sarmati, sa kojima je izvjesni Lentul vodio uspješne transdunabijske borbene operacije.³⁸⁵

Ja sam Darije, veliki kralj, kralj kraljeva, kralj zemalja koja naseljavaju sve rase ljudi, kralj u ovoj velikoj zemlji nadaleko i naširoko, sin Histaspas, Ahemenid, Persijanac, sin Persijanca, Arijac, imam arijsko porijeklo.

Fragment velikog epigrafskog spomenika

Darija Velikoga u Naqsh-e, Rostam

Od 20. god. p.n.e. Partija i Rim su nakon decenijskih borbi u sjevernoj Mesopotamiji i na Eufratu, Jermeniji i Siriji sklopili sporazum i nastupilo je vrijeme mira na istočnim rimskim i zapadnim partskim granicama. Fraata IV. (vl. 37-2. god. p.n.e.) naslijedio je njegov sin Fraat V. (Fraatak), čiju je majku Muzu, italijansku robinju, Fraatu IV. poklonio sam August. I tako su Partijom od 2. god. p.n.e. pa do 4. god. n.e. vladali zajedno Fraat V. i njegova majka, bivša robinja porijeklom iz rimskog svijeta. Poslije Fraata V, na partsko prijestolje su došli Orod III. (vl. 4-6. god. n.e.) i Vonon I. (vl. 8-11. god. n.e.), koji je bio odgojen u Rimu. Sa Vononovim svrgavanjem i dolaskom na partsko prijestolje Artabana III. (vl. 11-38. god. n.e.), koji je po majci bio vezan za vladajuću dinastiju Arsakida, ponovo se polako ulazi u vrijeme konstantnih sukoba sa Rimskom Državom. I od Artabana III. će ponovo plamtiti istočna granica sve dok ne prestane postojanje i partskog, kasnije i perzijsko-sasanidskog, a onda i Rimske države. Ali ta rimsko-iranska (partska/perzijska) granica, ostala je kao nasljeđe drugim carstvima koja su se rađala i ratovi su se nastavili, samo sa novim akterima sve do modernih vremena.

Glavno sporno pitanje Rima i arsakidske Partije je bila Jermenija, kraljevina uključena između ova dvije monumentalne države, i samim tim vrlo strateški bitna kako za sigurnost rimskih istočnih provincija, tako i za partsku stabilnost u Mezopotamiji

³⁸⁵ Flor. II, 28-29. O Lentulu i njegovim ratovima v. Šašel Kos, 2005 A: 508-509. Možda je Lentul 10. god. p.n.e. vodio ratove s druge strane Dunava protiv Dačana i Sarmata. Dačani su te godine prešli Dunav i upali u Panoniju (Cass. Dio LIV, 36, 2). U svojim *Res Gestae* (V, 30) sam August izvještava da su Dačani prešli Dunav, ali da su bili poraženi i da je zatim rimska armija prešla na lijevu stranu Dunava. Po Floru Dačanima je u prekodunavskim upadima komandovao njihov kralj Kotis.

i Mediji. Od vremena poraza jermenskog kralja Tigrana Velikog od strane rimskih republikanskih armija Lukula i Pompeja, ova kraljevina je bila moneta za potkusurivanje Rimljana i partskog dvora. Nakon smrti kralja Artaksija II. (vl. 33-20. p.n.e.), Livijin sin Tiberije je 20. god. p.n.e. na jermensko prijestolje postavio Tigrana III. (vl. 20-8. god. p.n.e.; brat Artaksija II.)³⁸⁶ i Jermenija je ušla u rimsku sferu utjecaja. Ali to nije značilo da je pitanje Jermenije riješeno. Zbog narušenih odnosa među nasljednicima Tigrana III. dolazilo je do unutarnjih sukoba u Jermeniji, pa su Rimljani morali ulagati i diplomatske i vojne napore kako bi se regulirala prilično zamršena situacija u ovoj kraljevini. Najveći dio te jermenske zamršenosti iz posljednje decenije stare ere i prvih godina nove ere je vezan za djecu Tigrana III. (ali od različitih majki) Tigrana IV. i njegovu polusestru i kraljevsku suprugu Erato, koji su zajedno dolazili na tron više puta. August je poslao Tiberija da imenuje Artavasdesa III. (rođaka Tigrana IV. i Erato) za novog kralja Jermenije. Tigran IV. i Erato su povelili građanski rat, u kome ih je pomagao Fraat V. Međutim, partski kralj je povukao podršku jermenskom vladarskom paru, kako bi izbjegao da bude uvučen u otvoreni rat sa Rimljanima. August je 1. god. n.e. na Istok poslao Gaja Cezara sa zadatkom zaustavljanja građanskog rata u Jermeniji i uspostave rimske kontrole. Ali već prije dolaska Gaja, Tigran IV. je bio umoren i jermensko prijestolje je predano Ariobarzanu II. (vl. 2-4. god. n.e.) iz Medije Atropatene (po Tacitu Jermeni su ovog stranca prihvatili zbog njegove izvanredne ljepote i hrabrosti).³⁸⁷ Ariobarzan II. je poginuo nesretnim slučajem i August je imenovao njegovog sina Artavasdesa IV. za novog jermenskog kralja. Ali radi nezadovoljstva jermenske populacije zbog stranog kralja, augustovski režim je revidirao svoju politiku i predao jermenski tron Tigranu V. (daljem rođaku jermenske vladarske dinastije). Ali su se jermenski velikaši pobunili i na prijestolje vratili Erato da zajedno vlada sa Tigranom V. Međutim, ovaj novi vladarski par je svrgnut 11. /12 god. n.e., i domaća dinastija je izumrla. August je 12. god. n.e. za novog kralja Jermenije imenovao Vonona I. iz Partije.

³⁸⁶ Tacit (*Ann.* II, 3) navodi da su 20. god. p.n.e. jermenski uglednici poslali izaslanike Augustu da mu kažu da oni ne žele više Artaksija II. za svoga kralja i tražili su da se za kralja postavi Tigran III. (tada pod rimskom "zaštitom" u Aleksandriji). August je pristao i poslao je veliku armiju sa Tiberijem na čelu sa ciljem detroniziranja Artaksija II. Ali već prije dolaska rimskih trupa, Artaksije II. je bio umoren.

³⁸⁷ *Tac. Ann.* II, 4

Iza rimskog horizonta

*Ja sam vlasnik svojih djela, nasljednik svojih djela, rođen zbog svojih djela,
vezan svojim djelima i imam svoja djela kao sudiju.
Šta god da uradim, dobro ili loše, to će mi ostati u nasljeđe.*

Gautama Buda

*Niti na nebu, niti usred mora, niti u nutrini planinskog procijepa, nema takvog
mjestu na svijetu gdje bi se mogao skloniti iko da umakne posljedicama zlodjela.*

Gautama Buda

Dok su trajale posljednje dvije decenije Augustove vladavine i sve zbivanja koja su je predodredila, iza rimskog horizonta i dohvata isto su se dešavali neki prijelomni događaji i procesi. Nekako istovremeno sa pobjedom Oktavijana i istočna indijska pokrajina Magadha sa glavnim gradom Pataliputrom je za neko vrijeme izgubila svoju ulogu sile koja ujedinjenu Indiju. Nekadašnja moć kuće Maurja je od 187. god. p.n.e. bila zamijenjena sa dinastijom Šunga, a od 75. god. p.n.e. do 30. god. p.n.e. nastupilo je doba dinastije Kanva. Nakon Maurja i Ašokinog eksperimenta sa budizmom, vladajući slojevi Magadhe su se vratili hinduizmu. A u periodu od pada Maurja sjevernu Indiju su obilježili prodori i naseljavanja baktrijskih Grka i Saka. I tako je sjeverna Indija novu eru dočekala razjedinjena u mnoštvo državnica.

*Ako ljudi na nižim položajima nemaju povjerenja u one iznad sebe,
vladati narodom nije moguće.*

Konfučije

*Čitanje bez razmišljanja stvara nesretan duh, a razmišljanje
bez čitanja stvara čovjeka neuravnoteženim.*

Konfučije

Na prijelomu era u Kineskoj državi,³⁸⁸ tom istočnom euroazijskom pandanu *Res publicae Romanae*, odbrojavale su se posljednje godine vladavine Rane ili Zapadne dinastije Han.³⁸⁹ Već na samom kraju I. st. p.n.e. stvarna vlast nalazila se u rukama porodice Wang. I glava porodice Wang Mang poduzeo je konačni korak kad je svrgnuo Ranu dinastiju Han i proglasio se vladarem.³⁹⁰ Flor – u epitomama Livijeve historije – spominje uz druga izaslanstva (skitsko, sarmatsko, indijsko) koja su došla Augustu i poslanstvo Seresa.³⁹¹ Sudeći po ovome i u Livijevoj historiji se nalazio najmanje jedan podatak u kome se spominjala zemlja po imenu Seres,³⁹² koji se kod grčko-rimskih

³⁸⁸ Iako kratkotrajna po svome trajanju (221-207. god. p.n.e.) u smislu vladanja nad jedinstvenom Kinom, dinastija Qin, koja je prethodila Ranoj dinastiji Han, i njeno legalističko uređenje su odigrali izvanredno veliku ulogu u oblikovanju budućeg kineskog razvitka i državnog i vladarskog sistema iniciranog i formiranog u ovom kratkom periodu postao je uzorom za iduća dva tisućljeća Kineskog carstva. Iz izraza Qin (koji se na našem jeziku može izgovarati kao *Čin*) vrlo vjerojatno vodi porijeklo i moderni naziv Kina (na engleskom China se izgovara *Čajna*) i to preko perzijskog jezika, odnosno naziva iranskih naroda za Kinu → Chin. Iranski narodi su sudeći po ovoj činjenici imali osobite kontakte sa kineskim svijetom u vrijeme kada je njim vladala dinastija Qin, koja je i prije ujedinjena vladala nad najzapadnijim i najisturenijim kineskim oblastima.

³⁸⁹ Dinastija Han je osnovana od strane porodice Liu. Period dinastije Han se smatra jednim od najvećih i najprosperitetnijih razdoblja čitave kineske historije, radi čega je se ovo ime prenijelo i na najbrojniju kinesku etničku zajednicu koja predstavlja 92% stanovništva Narodne Republike Kine. Na sjeveru Kine se pripadnici ove etničke zajednice nazivaju "Ljudi Hana" (*Hàn rén*), dok se na jugu upotrebljava i izraz *Tangren*, odnosno "Ljudi/Narod Tanga" u čast kineske dinastije Tang (618-907. god. n.e.). I kineska skupina muslimana nosi naziv *Hui* kao izvedenica od Han. Ovakvo terminološko određenje bi odgovaralo tome da se i danas stanovnici zemalja koje izlaze na Sredozemno more nazivaju Rimljanima ili Helenima. U našem jeziku se pogrešno izraz Kinezi i kineski odnosi samo na spomenutu etničku zajednicu Han ili Tang Kineza, jer se u stvarnom pogledu pod kineskim podrazumijevaju i druge mnogobrojne etničke zajednice i grupe, bez obzira koliki one procent zauzimale u ukupnoj kineskoj populaciji. Kinezi u nacionalnom određenju bez obzira na svoju etničku pripadnost upotrebljavaju frazu *Zhongguo ren* za takvo terminološko određenje. *Zhongguo ren* bi se moglo prevesti kao "Ljudi Središnjeg Carstva", jer je zvanični originalni naziv za državu i naciju koju nazivamo Kinom *Zhongguo* što bi se na naš jezik moglo najjednostavnije prevesti kao "Središnje Carstvo".

Kada se govori o kineskoj civilizaciji i državi potrebno je navesti jednu činjenicu a to je da je Kina jedina država na svijetu koja ima najduži neprekinuti civilizacijski, državni kontinuitet. Taj kontinuitet je star više tisućljeća. Ona je imala uspone i padove, trpjela okupacije stranih naroda, nekada i vrlo brutalne kao što je bila mongolska i japanska. Ali uvijek se oporavljala, uzdizala, i uspijevala sačuvati svoju supstancu. Stara Grčka i Rim su nestali, mnogi kalifati i srednjovjekovno feudalno društvo Zapada su nestali, Indijske države su nestajale, ali *Zhongguo* je egzistirao i još uvijek postoji i utiče na opću svjetsku historiju i razvitak snažnim impulsima.

³⁹⁰ Wang Mang, dinastijski srodnik po ženskoj liniji, kratkotrajno je uzurpirao prijestolje (9 - 23. god. n.e.) i osnovao dinastiju Xin, za vrijeme koje su bile izvedene drastične socijalne reforme. Nakon sloma reformi obnovila se vladavina dinastije Han. Pojava i vladavina Wang Manga označava i podjelu razdoblja dinastije Han na Ranu ili Zapadnu dinastiju Han i Kasniju ili Istočnu dinastiju Han.

³⁹¹ Flor. II, 34

³⁹² Značenje svile za ostvarivanje kontakta i između dvije krajnje zone Euroazije jasno se ogleda u terminološkom određenju Kine i Kineza od strane antičkog Zapada pod imenom Seres (Σηρες), koje se može prevesti kao "od svile" ili "zemlja odakle svila dolazi" i vjerojatno se primarno odnosio na sjeverozapadni dio Kine i njene stanovnike. Ime Seres je vjerojatno izvedenica od kineske riječi za svilu "sī", iz čega proističe i latinski pojam za svilu → *sericum*, *i. n.* Sve to ukazuje da je trgovina svilom i njena cirkulacija bila vrlo rano ustanovljena između krajnjih zapadnih tačaka kineskog područja i Istočnog Mediterana, jer kao što je navedeno Seres možda spominje i Ktezija na prijelazu iz V. u IV. st. p.n.e. te je sasvim razumljivo da je Kina, kao monopolista u proizvodnji svile, morala biti poznata i stanovnicima onih zemalja kroz koje je

pisaca uobičajeno odnosi na Kinu. Ako se i pod Florovim (ili možda Livijevim) Seresom krije stvarno Kina, onda bi taj podatak govorio da je za vrijeme Augusta bio ostvaren diplomatski kontakt između dvije države koje su kontrolirale krajnje zapadne i istočne dijelove Euroazije. Spomenuto izaslanstvo je prema zapadu upućeno za vrijeme Rane/Zapadne dinastije Han, znači prije 9. god. n.e., i uzurpacije Wang Manga, te je u Rimu boravilo vjerojatno u vrijeme najvećeg vrhunca moći Augustove vladavine prije 6 god. n.e., ako ne i znatno ranije.

Iz spomenutog podatka bi se kinesko poslanstvo, i zajedno sa njim i indijsko poslanstvo Rimu koje u istom podatku spominje Flor,³⁹³ moglo datirati još u ranije razdoblje, odnosno u prve godine vladavine Oktavijana nakon bitke kod Akcija 31. god. p.n.e. tj. ili u vrijeme neposredno prije sklapanja sporazuma sa Partima 20. god. p.n.e. ili neposredno nakon njega kada su i putovi za prolazak diplomatskih izaslanstava bili prohodniji. Vladavina Oktavijana Augusta se više-manje poklapa sa vladavinama sljedećih vladara iz Rane/Zapadne dinastije Han:

1. Cheng Di, vl. 32 - 7. god. p.n.e.
2. Ai Di, vl. 6 - 1. god. p.n.e.
3. Ping Di, vl. 1. god. p.n.e. - 5. god. n.e.
4. Ruzi Ying vl. 6. god. n.e. - 8. god. n.e.
5. i uzurpatora Wang Manga.

Najvjerojatnije je sudeći po svemu izloženom da je Cheng Di, (osobno ime Liu Ao) bio taj koji je zaslužan za izaslanstvo upućeno u Rim. Nije nebitno u razmatranju ovog pitanja ni povezati možda spomenuto poslanstvo sa sudbinom rimskih zarobljenika nakon kraha Krasovog parćanskog pohoda 53. god. p.n.e. i možda njihovom eventualnoj ulozi u svim tim zbivanjima vezanima za rimsko-kineske odnose druge polovine I. st.

svila putovala i u kojima je ta trgovina predstavljala krajnju točku. S druge strane i kineskom svijetu kao proizvođaču robe, moralo je biti bar okvirno poznato i kompletno tržište kuda je cirkulirao njihov vrijedan proizvod, prvo kako bi otvarali i štitili ti putovi a zatim i osiguravala i usmjeravala čitava trgovačka aktivnosti. Možda se i naziv Sinites, za koje Stari Zavjet (Egzodus, 10: 17) kaže da su potomci Kaanana, sina Hama, sina Noja odnosi na Kineze.

³⁹³ Po Kasiju Dionu (LIV, 9, 8 - 10) indijsko poslanstvo je Augusta posjetilo dok je on boravio u Grčkoj 20. god. p.n.e. Poslanstvo iz Indije spominju još i *Eutr.* VII, X i *Sex. Aur. Vic. epi.* I, 9 (uz poslanstva Skita, Garamanta i Etiopljana), a u djelu *Liber de Caesaribus* (I, 1, 7) Sekst Aurelije Viktor spominje i izaslanstvo iz Baktrije. Poslanstvima indijskih kraljeva se pohvalio i sam August u *Res Gestae* (V, 31). Po August, *Res Gestae*, 1955: 395, fus. e→ spominju se dva takva indijska izaslanstva i to prvo dok je August bio u Španiji 26 - 25. god. p.n.e. i drugo koje ga je posjetilo na Samosu 20. god. p.n.e. August se isto hvali da je primio i izaslanstva i Bastarna, Skita, kraljeva Sarmata koji žive s one strane Tanaisa (Dona), kralja Albana (na Kaspijskom moru), i od Hibera (današnja Gruzija) i Medana.

prije nove ere. Još od hanskog vladara Wu Dia,³⁹⁴ Kinezi su prodirali u srednjoazijske oblasti, što se naročito intenziviralo u decenijima nakon smrti ovog vladara. Kinezi su 36. god. p.n.e. stigli i raspršili jednim smionim pohodom dio naroda Xiongnu koji im se još nije bio pokorio. I upravo radi tih dubokih kineskih prodora u središnju Aziju, moguće je pretpostaviti da je kineski/hanski dvor bio upoznat sa postojanjem i snagom Rima.

³⁹⁴ Svoj vrhunac dinastija Han doživljava za vrijeme dugotrajne vladavine Wu Dia – osobno ime Liu Che – (vl. 141-87. god. p.n.e.), šestog vladara iz dinastije Han, kada je nizom sukcesivnih uspješnih pohoda slomljena moć do tada najvećih kineskih neprijatelja, nomadskih Xiongnu, od kojih su moguće potekli i Huni koji su u V. st. n.e., odigrali ključnu ulogu u historiji kasnog Rimskog Carstva, odnosno u njegovom padu.

Zamagljeno sjećanje

*Trajniji od bronzе spomenik sam digao,
Piramida carskih on se diže više
Satrti ga neće sjever plah ni kiše
ni vremena korak i vjekova igo
sav propasti neće; mene veći dio
u potomstva srcu do vijek neće umrijeti*
Horacije, *Carm.* III, 30³⁹⁵

Ustanak od 6. do 9. god. n.e. do danas se imenovao na čitav niz različitih načina; kao “dalmatinsko-panonski” (pozivanjem na Veleja Paterkula i Kasija Diona), Batonov rat (Batovski rat) ili kao Veliki ilirski ustanak.³⁹⁶ Ustvari Velej Paterkul iako ustanak uglavnom nominira kao “panonski i dalmatinski”, upotrebljava termin “ilirski” kada želi da objedini ove ustaničke segmente (usp. II, CXVI, 3; II, CXXIII, 1; II, CXXV, 5) o čemu je bilo detaljnijeg govora u poglavlju o izvornoj građi (dio o Veleju Paterkulu). Tako on, iako ustanak promatra primarno segmentirano kao panonski i dalmatinski rat, ipak ima na umu da je riječ o pojavi koja pripada Iliriku kada ustanička zbivanja promatra kao cjelinu. Jedino Kasije Dion, bez ikakvog korištenja ilirskog, ustanak samo nominira kao “dalmatinski i panonski”,³⁹⁷ što je potpuno razumljivo ako se zna da u Dionovo vrijeme postoje samo imena provincija Dalmacije i dvije Panonije. Jedini koji ustanak nominira direktno i samo kao ilirski je Plinije Stariji (VII, 149), dok Svetonije (Tiberije, 16) samo kaže da je ustanak izbio odmetnućem Ilirika, ali da je rat vođen protiv Panona. Na drugom mjestu u Augustovom životopisu na mjestu gdje govori o novačenju oslobođenika koje se desilo i za vrijeme ustanka, Svetonije (August, 25) spominje samo Ilirik. Kada isto novačenje spominje i Makrobije

³⁹⁵ Modificirani prijevod preuzet iz Budmir – Flašar, 1963: 368

³⁹⁶ Pašalić (1975) → Dalmatinski i panonski; Bojanovski (1988: 355) → Veliki ilirski ustanak; Suić, (1991-1992: 55) → Veliki ustanak u Iliriku.

³⁹⁷ I redoslijed navođenja kod Veleja i Diona jasno ukazuje kojem oni to segmentu ustanka posvećuju više pažnje.

(Saturnalije, I, XI, 32), on spominje *Illyricum*. Flor u svojim epitomama Livija (II, 25) se na ustanak osvrće samo u dijelu gdje govori o *Bellum Dalmaticum* u koji su uvršteni i drugi ratovi sa dalmatinskim narodima npr. rat Marcija Figula sa Delmatima i pohod Azinija Poliona 39. god. p.n.e. Ipak bi spomenuti Florov podatak možda isto sugerirao da je Livije rat promatrao primarno iz dalmatinske-dinarske vizure, jer u *Bellum Pannonicum*, koji se nalazi neposredno ispred onog o dalmatinskom ratu, izgleda da nema govora o zbivanjima iz ustanka 6-9. god. n.e.³⁹⁸ Iz svega izloženog, i iz razloga što provincije Dalmacija i Panonija u vrijeme ustanka kao zasebne upravno-administrativne i teritorijalne cjeline još nisu postojale, nego je tada postojala samo jedinstvena provincija Ilirik a pošto smo već utvrdili da je svijet Panona pripadao šire shvaćenom ilirskom kompleksu, odnosno da su dalmatinski i panonski samo podskupovi šire shvaćenog ilirskog pojma i njegove sadržine, da je upotreba ilirskog kao zajedničkog nazivnika za ustanak od 6. do 9. god. n.e. sasvim prihvatljiva.³⁹⁹

Nažalost u povijesnoj znanosti, pa i široj javnosti, ne samo u općesvjetskim i europskim, nego i regionalnim tokovima ustanak u ilirskim zemljama iz 6-9. god. n.e. ne zauzima mjesto koje mu po svim njegovim osobnostima zaslužen pripada. On se i pored nesumnjivih, i to prijelomnih posljedica koje je imao po povijest ranocarskog perioda i Augustove vladavine u svim velikim sintezama i djelima koja prate to razdoblje ili ne spominje ili se uvijek promatra djelomično, uzgred i bez detaljnijeg posvećivanja pažnje, i čini se kao da je zamagljen događanjima na dvoru i zbivanjima u Germaniji, što u stvarnosti nipošto nije bio slučaj. Razlozi za to leže u čitavom nizu činjenica:

- O događanjima vezanim za ustanak nemamo cjelovit, detaljan povijesni izvještaj, kao što je to npr. Tacitov za Germaniju. Raspolažemo samo sa dva nešto opširnija

³⁹⁸ Kao osoba koju je Cezar (vjerojatno se misli na Oktavijana Augusta) poslao da se bori protiv Panona, koje Flor (II, 24) odnosno njegovo vrelo situira uz rijeke Dravu i Savu, spominje se izvjesni *Vinnius*, za kojeg ne postoje detaljniji podaci. Možda se pod njim kriju Marko Vipsanije Agripa ili Marko Vinicije, koji su se stvarno borili sa Panonima ili je stvarno riječ o osobi koja je vodila borbe za vrijeme Augustove vladavine sa Panonima koji žive uz Savu i Dravu, ali koju druga literarna vrela niti natpisi ne spominju. Možda je riječ o jednom rimskom zapovjedniku koji je bio subordiniran Tiberiju u operacijama u ratu 12-9. god. p.n.e., i koji bi vodio posljednje bitke ovog rata i možda nakon rata upravljao panonskim oblastima. Sličan primjer kod Floru imamo i u slučaju spominjana Vibija kojem je, po Floru, August odredio zadatak kompletnog potčinjavanja Dalmatinaca. A riječ je o Vibiju Postumu koji je bio Germanikov subordinirani zapovjednik u ljeto i jesen 9. god. n.e. i koji je izgleda bio ostavljen za upravljača dalmatinskih distrikta.

³⁹⁹ Pašalićevu tvrdnju (1975: 410-411) da se naziv *bellum Delmaticum* (*Dalmaticum*) koji se sreće kod Veleja i na natpisu *CIL* III 3158 (na kojem se spominje osoba-Rimljanin- koja je učestvovala u ratu 6-9. god. n.e. – *bello Delmatico*) može identificirati sa nazivom (*bellum*)? *Batonianum* (koji se sreće na natpisu *CIL* V 3346 iz Verone – (*bello*)? *Batoniano*), odnosno da je ovaj potonji podrazumijevao samo rat na dinarskom prostoru se teško može prihvatiti jer Svetonije Batona Desitijatskog naziva panonskim vojvodom, što implicira da je on, odnosno njegovo ime bilo vezano za Rimljane sa cjelinom ustanka. I po mišljenju M. Suića (1991-1992: 57 i fus. 7): "...neće biti potrebno epitet batonijanski smatrati posebnim nazivom za samo jedan period ratovanja". O nazivima za ustanak v. i vrlo značajno mišljenje M. H. Čemana (2000: 123).

izvještaja od kojih se ni jedan po opsegu ne može usporediti sa onim iz Tacitovih Anala što je vezano za Germaniju.

- Ustanak se odvijao u zemljama koje se ne nalaze u vrhu izučavanja antičke povijesti, i pored cijenjenih i vrijednih dostignuća.
- Opća, svjetska historiografija Rimske države ne obraća dovoljno pažnje rezultatima ostvarenim u domaćem, našem miljeu, jer su većinom osnovni ton te historiografije (zbog svih rimskih vrijednosti ali i svega onoga što Rimska Republika, odnosno Imperija simbolizira) kreirale i diktirale i historiografije i interesi “velikih nacija”, moderne ideologije, mentaliteti i ideje historijskih škola itd. Zato se i Vercingetoriksu, i Arminiju i Budiki i zelotima ne samo u znanosti nego i u općem kulturnom, pa i zabavnom životu već stoljećima posvećuje nemjerljivo više pažnje nego ilirskim ustanicima i njihovim zapovjednicima. Te osobe postaju nacionalni heroji i čak jedan od elemenata na koji se poziva i proces razvitka nacionalnih svijesti tih europskih i vaneuropskih nacija. Za razliku od gore nabrojanih osoba, u “masovnoj” kulturi novovjekovnog modernog svijeta Batoni, ilirski ustanici pa i sam fenomen ustanka 6-9. god. n.e. praktično i ne postoje, iako je njihov stvarni povijesni značaj ako ne veći onda u istoj ravni kao i onaj Vercingetorikov, Arminijev, Budikin, zelotski pa čak i Civilisov ili pokret bagauda. Dovoljan dokaz tome nude, na primjer, velike sinteze rimske historije u leksikografskim rječnicima urednika Williama Smitha, Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines, Dizionario epigrafico di antichità romana, Paulys - Wissowa Real-Enzyklopädie der classischen altertumswissenschaft, u djelima Theodora Mommsena i Victora Duruya, i u Enciclopedia dell’Arte Antica, Classica e orientale i Cambridge ancient history, u kojima Velikom Ilirskom ustanku i njegovim vođama nisu ni približno pruženi isti trud, pažnja i prostor kao drugim istovrsnim, već spomenutim, fenomenima iz povijesti rimske civilizacije. I tako je taj “najteži rat poslije punskog” nepravedno poradi samo prozaičnih novovjekovnih i modernih okolnosti bačen u znanstveni zasjenak (gledano iz svjetskih pa i europskih okvira), a potpuno odbačen od strane opće- i “masovne” kulture. Radi toga se potpuno nepravedno i neodgovarajuće stiče utisak da je ustanak od 6 do 9. god. n.e. bio skoro efemerna pojava u općoj rimskoj povijesti i mnogo manje bitan nego npr. Budikin ustanak. Ali ako bi se realno procijenili ovi ustanci, uvidjeli bi se parametri i pokazatelji na osnovi kojih bi se mogao izvući sasvim drugačiji zaključak. Dok je Veliki Ilirski ustanak trajao tri i po godine, Budikin je i počeo i završio se u toku iste godine i trajao je znatno, znatno

kraće. Broj uključenih domorodačkih zajednica u Velikom Ilirskom ustanku je bio znatno veći nego u slučaju Budikinog ustanka. Organizacija Velikog Ilirskog ustanka je bila precizno institucionalizirana u okvirima uspostavljenog i definiranog panustaničkog Saveza, što se ne bi moglo baš reći za Budikin ustanak koji je imao značajnih formi anarhičnosti. Rimska država je u ratu protiv ilirskih ustanika angažirala 15 legija i isto toliko auksilijarnih jedinica te neke dodatne trupe kao što su veterani, trački saveznici i plaćeničke jedinice, a čak su u ime izvanrednog nameta naložili bogatašima da predaju muške, zdrave robove odgovarajuće dobi kako bi bili oslobođeni i odmah unovačeni. Sa Budikinim ustanicima borile su se samo četiri legije i određeni broj auksilijara i dobrovoljaca i veterana. Sam August je aktivno pratio operacije u Iliriku, dok se princeps Neron nije zamario sa ustankom u Britaniji, a moguće je da je za njega saznao kada je ovaj bio već u svojoj poznoj fazi ili čak i ugušen. I do danas poznatoj i dostupnoj izvornoj građi, ima više podataka i to u različitim izvorima za Veliki Ilirski ustanak, nego u slučaju ustanka u Britaniji za kojeg su glavni izvor Tacitovi "Anali". Međutim, i pored svih navedenih činjenica za današnju i stručnu i pučku javnost Budikin ustanak je nemjerljivo više poznatiji i detaljnije obrađivaniji nego što je to Veliki Ilirski ustanak.

- Ali nije samo vanjski faktor, i njegova zainteresiranost odnosno bolje reći nezainteresiranost, odgovoran za zapostavljenost povijesnog fenomena ilirskog ustanka 6-9. god. n.e. I današnje stanovništvo Dinarida i Panonije ne osjeća narodnosnu i etničku povezanost sa narodima koji su digli ustanak, ni po jednoj osnovi. Ideologije koje su oblikovale suvremene nacije su primarno bile usmjerene na druge povijesne pravce i fenomene, a ne na narode ilirskog kompleksa, za razliku od Nijemaca koji su svoje korijenje mogli bez ikakvih ustezanja i rezervi vidjeti u Germanima I. st. n.e. i Francuza koji su svoju nacionalnu identifikaciju izveli iz Gala. I jedni i drugi su radi toga posvećivali dosta pažnje svemu onome iz antičke povijesti što bi pomoglo i pospješilo razvitak nacionalnog identiteta i svijesti. Južnoslavenske nacije, bar institucije koje predstavljaju njihove identitete i svijest (izuzev značajnijeg pokušaja *ilirizma* i nekih manjih drugih pojava) nikada nisu u ozbiljno razmatranje uzimali da temelje svoga identiteta spoje sa ilirskim narodima Dinarida i Panonije te Keltima (Skordisci), nego su oni uvijek traženi u miljeu slavenskog doseljavanja i naravno primarno u religiji. Istine radi potrebno je istaći da se kontinuirani razvitak današnjih južnoslavenskih naroda i nacija (i pored nesumnjivih velikih primjesa predslavenskog elementa) ipak temelji na

ranosrednjovjekovnim, a ne nekim ranijim tradicijama. Odličan primjer zanemarivanja ilirskog bića i njegove povijesti i kulture u modernim južnoslavenskim historiografskim narativima predstavlja, može se slobodno reći, falsificiranje čuvenoga djela "Il Regno degli Slavi" autora Maura Orbinija (prvo izdanje: Pesaro, 1601. god.). Izdavač prijevoda na naš jezik ovoga monumentalnog historiografskog djela (Srpska književna zadruga, Beograd, 1968. god.) je namjerno i namjenski izostavio skoro polovinu originalnog teksta i to onoga koji se odnosio na ilirsko doba i razdoblje klasične civilizacije. Tako je neprevođenjem ostao nepristupačan za čitateljstvo sa iliroslavenskih prostora i značajan odjeljak djela Maura Orbinija posvećen Velikom Ilirskom ustanku. U ovome prijevodu, priča Maura Orbinija počinje sa srednjim vijekom.⁴⁰⁰

Jedino bi albanska povijesna znanost posvećivala dostojnu pažnju ilirskom pitanju, ali i ona je ostala opterećena prvenstveno nacionalnom ideologijom (na suprotnom, čak i antipodskom, kraju od južnoslavenskih) i na kraju krajeva ustanak je velikim svojim dijelom zahvaćao upravo oblasti koje danas nisu naseljene Albancima, nego modernim južnoslavenskim nacijama. Tu se nalazilo i njegovo žarište i tu se odvijao razvitak ustanka sve do samoga kraja. A i u ustanku nisu učestvovala samo ilirski narodi dinarskog pojasa, nego i ilirski "Panoni" koji su u kontekstu povijesnih istraživanja rata 6-9. god. n.e. prošli još lošije od zapadne i istočne ilirske komponente.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ O tome zašto je to učinjeno, Redakcija prijevoda (iz 1968. god.) djela Marka Orbinija dala je jedno nadasve cinično, pa i za ilirologe i klasičare, uvredljivo objašnjenje: "Ovaj превод почиње од стране 242. Орбинова оригинала, односно од поглавља које подробније излаже историју јужнословенских земаља Рашке и Србије, Босне, Хума, Хрватске и Бугарске. Претходна Орбинова разматрања, то јест прво поглавље под насловом Порекло Словена и развој њихова царства (р.5-203) и први део другог поглавља под насловом Историја краљева Далмације и осталих суседних земаља Илирика, од 495. до 1161. године (р. 205-239), овде су свесно изостављена. Наиме, Историја краљева Далмације... заправо је Орбинов превод са латинског Дукљанинове Историје (Летопис Попа Дукљанина, или Барски родослов), изворног документа који нам је данас доступан у осетно поузданијим верзијама од оне коју пружа Орбин. Његов превод данас је од интереса само за уски круг специјалиста који, испитујући степен веродостојности Барског родослова, проучавају и рукописну традицију овог споменика. Што се тиче првог поглавља Орбинова дела, ствар је такође по себи јасна. Тај одељак, посвећен претежно ванбалканском Словенству, писан је на основу преднаучне, панславистички усмерене и потпуно некритичке литературе, као и пишчевих наивних етимолошких домишљања у истоме смислу. Резултат је једна сасвим нетачна, управо фантастична и неразмрсиво збркана слика о "царству Словена". Да би читалац о томе добио одређенију представу, довољно је да прочита сажето и верно испричан садржај овог Орбиновог поглавља (стр. CXXXIX овог изд.). Заморно читање пуног текста овог поглавља, сасвим је очигледно, привлачно је и није дангубно само онима који испитују историју нашег историописања."

⁴⁰¹ Taj pravac davanja manjeg značaja povijesnom fenomenu ustanka 6-9. god. n.e., njegovog marginaliziranja u promatranju razvitka i to gledano sa "današnje panonske strane", (npr. u mađarskoj historiografiji) koje na momente poprima i elemente, i teško shvatljivog, površnog promatranja i prezentiranja činjenica koje su u povijesnim vrelima jasne i nisu podložne većim sumnjama i raspravama, najbolje se može vidjeti u već spominjanom i analiziranom poglavlju edicije *The Archaeology of Roman Pannonia* (Barkóczi, 1981: 88-89). Pa se tako u njoj na jednom sažetom prostoru (jedna stranica) izriču konstatacije koje

- Osim toga događanja u VII. st., i slavensko doseljavanje na prostore na kojima se odvijao ustanak su prilično ruinirali autohtone antičke izvore, tako da su ti novoformirani zapadno-balkanski narodi naknadno morali inspiraciju za svoj razvitak tražiti u zemljama u kojima je antička tradicija bila bolje sačuvana, a ne direktno preko domaćeg nasljeđa.
- I posljednji, ali skoro najbitniji razlog umanjenog značenja ne samo ustanka u okvirima opće rimske historiografije nego i uopće svih tekovina i dostignuća domaće povijesne i arheološke znanosti za vrijeme prapovijesti, protohistorije i antike na najbolji način je izrazio dr. Grge Novaka samo jednom rečenicom “*slavica non leguntur*” u svome djelu “Stari Grci na Jadranskom moru”. Naš jezik

samo dokazuju slabo poznavanje ili bolje reći obraćanje pažnje na ustanak od kojih ćemo navesti samo one najočiglednije;

- a) “At the time of the war only the peoples between the Drava and the Sava rivers were included under the name of Pannonians, and only the southernmost part of this area participated in the revolt “.”
- b) “Two tribes took leading roles in the revolt. One was the Breuci, under the leadership of Bato, and the other was the Daesidates, under the leadership of Pinnes and another Bato “

Pored izrečenih konstatacija i mnogi drugi podaci i zaključci u ediciji The Archaeology of Roman Pannonia koji opisuju ustanak 6-9. god. n.e. su dati pogrešno, tako da je najveći dio rekonstrukcije ustanka u spomenutoj ediciji neodrživ, o čemu govori i njena kronološka tablica (1981: 478-479) gdje se u bilješkama za 6 A. D., i 6-9 A. D., navodi sljedeće:

- a) “...due to the second Dalmatian and Pannonian revolt (Pannonians, the Amantini and Breuci under the leadership of Bato, and Daesidates, under Pinnes) “
- b) “Velleius Paterculus was an eyewitness of the war; served as historian on Tiberius’ staff “
- c) “Tiberius destroyed the harvest around Siscia and then invaded the city “
- d) “The Daesidates incited the revolution again, despite the capture of their leader Pinnes.”
- e) “Tiberius finally defeated the Daesidates in the Dalmatian mountain. (Pinnes was sent to exile in Ravena”.

Izgleda da se Barkóczi László, i to pogotovu kada je opisivao ustanak 6-9. god. n.e., nemarno, nepažljivo i površno odnosio prema izvornim podacima, ili se pošto ih nije podvrgao detaljnoj analizi jednostavno nije snašao u izvornoj građi i rekonstrukciji date povijesne situacije na osnovi podataka koje ona daje. Kao što se iz izrečenog može vidjeti mađarska historiografija je, u konkretnom slučaju, toliko slabu pažnju posvetila nečemu što je odigralo presudnu ulogu u ulasku panonskih, uključujući i one mađarske, prostora u povijest da je dala potpuno pogrešne informacije. A dodatnu težinu tome daje i činjenica da te greške nisu nastale kao rezultat analitičkog rada, nego može se slobodno reći, a na osnovi navedenih činjenica, čak i obezvjeđivanja značenja povijesnog fenomena ustanka 6-9. god. n.e.

I opis ustanka koji daje Mócsy, (1974: 37-39), iako precizniji i bolji, isto pati od rezultata koji su proizašli iz sličnih uzroka, pa on tako ustanak praktično predstavlja kao “panonsku stvar”, a i izriče par konstatacija koje nisu održive;

- a) “All the Pannonian tribes both north and south of the Save joined the rebellious Daesidates. In the north the Breuci, under their chieftain, who we also called Bato, and in the south the Daesidates were the leading tribes”. Iz ovoga podatka bi se moglo zaključiti da su Breuci živjeli samo sjeverno od Save.
- b) “....(neposredno prije govori se o bitci kod Vulkajskih močvara). The result was that Tiberius withdrew his men to a mountain ridge between the Drave and the Save – known in his circle as Mons Claudius”. Po ovome podatku ispalo bi da se u toku 7. god. n.e. i to nakon bitke kod Vulkajskih močvara Tiberije utaborio na *Mons Claudius*, što ne odgovara stvarnom opisu niti stvarnom vremenskom odvijanju i smještanju stvari kod Veleja Paterkula (II, CXII, 3-4).

jednostavno u svjetskim okvirima ne zauzima mjesto koje bi omogućilo da rezultati istraživanja napisani na našem jeziku budu prihvaćeni u većoj, zadovoljavajućoj, dostojnoj i potrebnoj mjeri.

- Zanimljivo je da i domaća, južnoslavenska historiografija nije posvetila ustanku dostojnu pažnju, za razliku od npr. Oktavijanove kampanje 35-33. god. p.n.e. o kojoj postoje dobre i opširne studije južnoslavenskih historičara (Siniša Bilić-Dujmušić, Marjeta Šašel Kos, Boris Olujić).
- I iz svega rečenog, historiografije “malih balkanskih naroda” jednostavno nisu bile ni sposobne ali ni dovoljno snažne, pa i motivirane da u dovoljnoj i potrebnoj mjeri afirmiraju jedno od najvećih iskušenja sa kojim se suočio augustovski režim, a koje se odvijalo na dinarskom prostoru i dijelu panonskog bazena.

Da moderni povijesni tokovi i procesi imaju utjecaja na iznošenje historiografskih zaključaka vrlo interesantan primjer, a usko vezan za tematiku ovog poglavlja, nudi John Buchan (1969: 310) kada kaže: “Ustanak je izbio prvo na jugu među Dalmatincima, gdje je neki Bato podigao zastavu bunta u Sarajevu – zlokobno ime – pobio rimske trgovce i svladao rimske garnizone” Utisak koji je na njegov opis ustanka 6. god. n.e. ostavio I. svjetski rat je nesumnjiv. Slučaj Köstermanna (1953: 346-347) u opisu rata ustanka je još radikalniji, jer je ovaj učesnik (na njemačkoj strani) u borbama na prostorima bivše Jugoslavije posebno u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, vršio komparaciju partizanskog rata 1941 - 1945. i ustanka 6-9. god. n.e.⁴⁰² Da moderni povijesni procesi utiču na usmjeravanje pravaca i načina oblikovanja historiografije, ali i fokusiranja pažnje, na najbolji način upravo pruža primjer upravo naš ustanak, jer su za razliku od modernih tokova antički pisci jasno uočili njegovo značenje i prezentirali ga na odgovarajući način. I sam Plinije Stariji (VII, 149) je smatrao za shodno da *rebellio Illyrici* promatra kao jednu od većih nevolja života i vladavine Oktavijana Augusta.⁴⁰³ Po Svetoniju (Tiberije, 16) je ovaj rat bio najteži od svih izvanjskih ratova poslije punskih (*quod grauissimum omnium externorum bellorum post Punica*), te ga tako po važnosti i teškoćama stavlja u isti red sa punskim. Velej Paterkul i Kasije Dion ovom ratu u svojim djelima posvećuju dovoljno prostora, skoro ekvivalentno sa ratovanjem u germanskim zemljama prouzrokovanim bitkom u Teutoburškoj šumi. A sudeći po podacima koji govore o brojnosti protu-ustaničkih snaga, ovaj rat je angažirao više trupa nego ijedan drugi u razdoblju Augustovog principata, uključujući i onaj vođen protiv Arminija, a npr., nakon spajanja dvije borbene grupe 7. god. n.e. na jednom mjestu je bila skupljena armija kakva po

⁴⁰² Kritički osvrt o tome v. Pašalić, 1975: 396-397, fus. 40

⁴⁰³ Prijevod ovog odjeljka može se naći u Oksfordskoj istoriji rimskog sveta, 1999: 291-292

brojnosti nije bila viđena od građanskih ratova, a vjerojatno ni u budućem germanskom ratu. Potrebno je u kontekstu ovog razmatranja napomenuti da Tacitov opis Budikinog ustanka u Britaniji (Anali, XIV, 31-39) zauzima kvantitativno manje prostora u odnosu samo na Velejev nacrti opis rata 6-9. god. n.e. a da uopće ne uspoređujemo sa opsežnijim Dionovim izvještajem. Međutim upravo suprotno ovakvom odnosu antičkih pisaca, moderna svjetska historiografija neusporedivo više pažnje posvećuje prezentiranju i obradi Budikinog ustanka, koji se kao i Judejski ustanak zelota favorizira.

Veliki ustanak iz 6. god. n.e. i trogodišnji teški rat koji je slijedio predstavljaju jednu od bitnijih prijelomnih povijesnih točaka u razvitku današnjeg iliroslavenskog prostora. Sa njegovim početkom, trajanjem i svršetkom konačno ujedno završava i jedna čitava epoha a sa njom zajedno i način života i opći kulturni razvitak koji su je karakterizirali kroz jedan iznimno dugi period i naše zemlje ulaze u novo povijesno, antičko doba koje će trajati u narednih skoro šest stoljeća. Posljedice koje je rat ostavio na biću populacije koja je živjela u Iliriku toliko su značajne da se pitanju ustanka mora pristupiti iz svih njegovih segmenata i to u sasvim novom poglavlju. Ustanak 6-9. god. n.e. sa svim svojim događanjima, opsegom učešća, žestinom borbi i razaranja i posljedicama ne predstavlja samo prijelomnu točku u općem razvitku ilirskog prostora. Njegove posljedice osjetile i na širem europskom području, a ostavile su pečat i na razvitku Rimske države u njegovom najosjetljivijem periodu, na njegovom samom početku te su tako na neki način i predodredile njegov budući razvitak. Može se čak reći da je ustanak bio i posljednji, očajnički istup staroga duha domorodačkih naroda šire shvaćenog ilirskog područja koji je proizlazio iz razdoblja nezavisnosti i tradicija prapovijesnog i protohistorijskog željeznodobnog kontinuiranog razvitka. I nakon ustanka započinje jedno novo razdoblje, dinarski pojas i panonski bazen bespovratno napuštaju svoje stare prapovijesne i protohistorijske tradicije, i antički način života "pobjedonosno" prevladava na kompletnom ilirskom prostoru. I tek nakon 9. god. n.e. može se bezuvjetno i s punim pravom govoriti o antici na kompletnom šire shvaćenom ilirskom prostoru (dinarski pojas i panonski bazen). Sa 6. god. n.e. i početkom rata desitijatska narodnosna zajednica i njen politički ustroj i vodstvo izbijaju na prvo mjesto u povijesnim zbivanjima koja zahvaćaju u narednim nemirnim i sudbonosnim godinama veći dio Ilirika. Nalazeći se na čelu velikog i prvi put ujedinjenog pokreta epihorskih naroda u posljednjoj značajnijoj borbi sa Rimskom državom i svim onim što je ona simbolizirala, Desitijati su ostvarili i svoju povijesnu ulogu. Čitava sudbina desitijatske narodnosno-političke cjeline je direktno bila vezana sa sudbinom troipogodišnjeg ustanka, njegove mijene, stupnje i faze razvitka, jer Desitijati su predstavljali jedan od glavnih stupova na kojima je počivala

kompletna konstrukcija ustanka. Značenje ustanka za Desitijate kao narod, politički entitet i povijesnu činjenicu, i obrnuto značenje i odgovornost koje su Desitijati imali za ustanak i njegov razvitak na najbolji način oslikavaju djela antičkih pisaca u kojima se spominju Desitijati. Gro informacija iz pisane izvorne građe koja uopće govori o Desitijatima upravo potiče iz opisa događaja vezanih za ustanak, i da kojim slučajem nije bilo ustanka, raspolagalo bi se samo sa površnim, šturim i oskudnim informacijama o Desitijatima, koje po brojnosti ne bi puno odskakale od npr. vijesti o Mezejima ili Dici-onima. Ujedno bez spominjana Desitijata i njihove pokretačke i vodeće uloge u ustan-ku, bilo kakav opis rata i svih njegovih segmenata bi bio i nemoguć i besmislen. Posebno je potrebno ukazati na još jednu važnu činjenicu u dokazivanju bitnosti koju je ustanak imao po Desitijate, jer tada je prvi i jedini put bilo ostvareno jedinstvo (makar ono bilo i djelomičnog, relativnog i kratkotrajnog karaktera) autohtonih naroda ilirskih zema-lja u zajedničkoj borbi i to proizašlo kroz inicijativu i djelovanje samih domorodaca, a ne oktroirano izvana. Na čelu toga jedinstvenog nastupa nalazilo se i političko i vojno vodstvo Desitijata, koje je sigurno presudno i aktivno učestvovalo i u njegovom obliko-vanju i pokušajima očuvanja. Prokletstvo nejedinstva, međusobnog suprotstavljanja i sukobljavanja, nepovjerenja i zavisti koje je kronično vladalo među domorodačkim za-jednicama ilirskih zemalja, a koje je bilo i jedan od glavnih razloga njihove konačne po-dčinenosti, sa početkom ustanka je bilo prevaziđeno, ali ispostavilo se ipak dosta kasno. Tako je ustanak (istine radi, samo do sredine 8. god. n.e.) predstavljao i jedini trenutak kada su se ilirski narodi uzdigli do razine političkog i vojnog jedinstva, tako rijetkog iskustva na prostorima današnjeg iliroslavenskog prostora.⁴⁰⁴ Ilirski ustanak 6-9. god. n.e. je, uz Arminijev germanski ustanak 9. god. n.e., Budikinu britansku pobunu i dva judejska rata, bio jedan od najvećih pokreta pobunjenih naroda koji su potresali Rimsku Imperiju. A o tome svjedoče i natpisi na kojima se spominje ustanak, a koji su posvećeni osobama koje su, na rimskoj strani, bili učesnici toga velikog rata koji su Rimljani vodili posljednji put sa ilirskim narodima.⁴⁰⁵ Poradi svega toga detaljna analiza povijesnog pro-cesa ustanka 6-9. god. n.e. je jedna od stvari koje se ne mogu nikako zaobići ili okvirno predstaviti kada se obrađuje fenomen povijesnog postojanja Desitijata. A istovremeno se i u detaljnoj obradi i uopće ponovnom otvaranju povijesnog fenomena općeilirskog ustanka nastoji i postići da ovaj nepravедno zanemareni pokret stanovnika dinarskog pojasa i panonskog bazena afirmira i u znanstvenoj javnosti i u “masovnoj” kulturi i

⁴⁰⁴ I u desetljećima prvog razdoblja rimske vladavine bilo je sporadičnih neuspješnih pobuna autohtonih naroda, i to (koliko je poznato iz sačuvane izvorne građe) 16. god. p.n.e., 12-11. god. p.n.e. (kojom pri-likom su Delmati zauzeli i Salonu) i 10. god. p.n.e. Ali sve te pobune još nisu imali općeilirski karakter i vjerojatno su još uvijek predstavljali partikularno istupanje pojedinih naroda.

⁴⁰⁵ *CIL* V 3346 (Verona) Suić, 1991-1992; *CIL* III 3158

tako zauzme ono mjesto koje mu s punim pravom pripada, kao jednog od ključnih i specifičnih povijesnih procesa koji je obilježio i presudno utjecao na razvitak antičkog razdoblja opće povijesti čovječanstva.⁴⁰⁶

Iliroslavenska al-nakba iz posljednje decenije XX st. imala je katastrofične posljedice i po znanstvenu zajednicu i njen rad. Kao i u drugim znanstvenim disciplinama, i historija (zajedno sa arheologijom, historijom umjetnosti i filologijom) su bile stravično pogođene i u kadrovskom i institucionalnom i u materijalnom i u razvojnog pogledu. Posebno je teško stanje bilo u Bosni i Hercegovini, u kojoj njena unutarnja podijeljenost izražena u namjernoj, krajnjoj i inadžijskoj decentraliziranosti i partikulariziranosti, dekadencija, osiromašenje, demografski pad i društveni i institucionalizirani slom, neodgovornost elite, apatija ili slijepa poslušnost i mazohistička “pristojnost” mase, i anakonda korupcije koja svojim sve snažnijim i pulsirajućim tijelom davi i guši i ono malo još uvijek živjećeg zdravoga tijela BiH, u znanosti vide ili neprijatelja ili bar (kod onih manje zlonamjernih pojedinaca i struktura) samo smetnju i trošak. Ipak, ima neke nade. Svaka kriza je teška i bolna, nekada i ubistvena, ali kriza ima i svoje naličje, jer pruža priliku i da se otvore novi putevi, nove šanse, nove prilike i traže nova rješenja koja bi bila bolja i progresivnija od onih ranijih. Tako se ovdje desilo. Ostavljeni bez ikakve podrške, čak i sa bacanjem klipova pod noge i otežavanjem i omalovažavanjem rada, i suočeni sa prezirom od strane mas-kulture neoliberalnog poretka i posebno sa invazijom pseudoznanosti, pojedinci su shvatili da jedino mogu, u bukvalnom smislu, opstati ako promijene načine djelovanja i paradigme ponašanja, vjerovanja, shvatanja i sami izgrade nove agende i idejno – ideološke postulate. Tako se sa prvom decenijom XXI st. pojavila nova generacija historičara, arheologa, historičara umjetnosti i filologa koji se bave klasičnim civilizacijama i ilirskim studijama. Oni su uspješno sazrijevali i iskustveno odrastali na “kliskom i krvavom pijesku” arene u kojoj su se skoro svakodnevno suočavajući sa problemima, borili za znanost i njene aksiome i postulate a protiv sve ubrzanije birokratizacije, neoliberalizacije, pseudoznanosti i namjernog skrnavljenja nauke u ime nekih tobožnjih interesa pojedinih ideologija, “nacionalnih” identiteta i religija. Otvaraju se nove ili zaboravljene teme i povezuju niti pokidanih veza u našoj struci. To se ispoljilo i u značajnom povećanju interesiranja za ilirske studije, ovaj put oslobođeno i minimizirajućeg i maksimizirajućeg ideološkog predloška, posebno kod mlađih kadrova. Vrlo je bitna okolnost bila da se to poklopilo sa obljetnicama 2000 godina od početka Velikog Ilirskog ustanka (6. god. n.e.) i završetka ustanka (9. god. n.e.).

⁴⁰⁶ Tako bi i Baton Desitijatski potpuno opravdano mogao zauzeti i svoje mjesto uz Virijata, Jugurtu, Vercingetoriksa, Arminija, Budiku, zelotske vođe, Bar Kohbu.

Održavaju se i naučni skupovi (od 5. do 7. XI 2009. god.) međunarodnog karaktera kao što je “BELLVM BATONIANVM MM”, u organizaciji Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, te završavaju doktorati i objavljuju radovi i knjige sa ovom ili sličnom tematikom. Sa drugom decenijom XXI st. situacija se još više popravlja, sada imamo i institucionaliziranje, ali opet u vidu samoinicijativnog udruživanje pojedinaca i mlađih kadrova. U tome kontekstu vrijedi istaći “Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS” koje izdaje svoj časopis *Acta Illyrica*, objavljuje znanstvene knjige i organizuje naučne skupove i konferencije. Za kontekst naše priče u ovoj knjizi vrijedan doprinos je ponudio skup “Godine razvoja i integracije – 2000 godina od namjesništva Publija Kornelija Dolabele⁴⁰⁷ u provinciji Dalmaciji”, koji je udruženje BATHINVS održalo 14. i 15. XI. 2014. god. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

⁴⁰⁷ O njegovom namjesništvu u provinciji Gornji Ilirik, a koje je imalo sudbinsko, povijesno značenje v. Mesihović, 2010 A; Isto, 2014 A: 57-90; Isto, 2017.

Uzroci, povod, izbijanje ustanka i ciljevi ustanika

Pljačkaši svijeta, nakon što je njihovo opće haranje iscrpilo zemlju, oni kradu i dalje. Ako je neprijatelj bogat, oni su grabežljivi, ako je siromašan, oni teže za dominacijom. Ni istok ni zapad ih ne može zadovoljiti. Sami oni među ljudima teže za jednakim žarom i na siromašne i na bogate. Pljačkanju, ubijanju i haranju oni daju lažno ime Imperije. Oni prave pustoš i to nazivaju mirom.

Kaledonski vojskovođa Kalgak o Rimljanima⁴⁰⁸

U okvirima svoje opće aktivnosti, koja je kasnu Republiku preobrazila u sustav Principata, August je i izvršio i reforme u okvirima poreznog sustava koji je predstavljao jedan od pogodnijih terena za zloupotrebe.⁴⁰⁹ Tako je August u toku svoje vladavine

⁴⁰⁸ Tac. Agr. 30: *Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, mare scrutantur: si locuples hostis est, avari, si pauper, ambitiosi, quos non Oriens, non Occidens satiaverit: soli omnium opes atque inopiam pari adfectu concupiscunt. Auferre trucidare rapere falsis nominibus imperium, atque ubi solitudinem faciunt, pacem appellant.*

⁴⁰⁹ Skupljanje poreza i drugih nameta po sustavu zakupništva, uz korupciju namjesništva i zelenaštvo predstavljalo je jedan od najvećih problema koje je sa sobom donosila rimska provincijalna uprava. Dok god je prikupljanje poreza bilo prepušteno zakupu "korporacija" publikana (*societates publicanorum*) financijske zloupotrebe i materijalno iscrpljivanje provincijalnog peregrinskog stanovništva je znalo poprimiti velike razmjere. Logično je to vodilo povećanju nezadovoljstva provincijalaca i saveznika, pa i prouzrokovalo i nevolje koje bi dovodile i do upotrebe vojne sile, što nije odgovaralo općim interesima Države. Na taj način je i neriješeno pitanje statusa provincija unutar jedinstvene Države imalo svoje mjesto u krizi kasne Republike, pogotovu nakon rješavanja pitanja italskih saveznika. Radi toga su i pojedini učesnici u tim zbivanjima u svojim političkim programima i aktivnostima pokušavali donijeti neke novine u upravi provincijama i prikupljanju nameta. Tako je npr. Cezar u Kosmatoj Galiji uveo sustav prikupljanja tributa ne od strane publikana, nego povjeravajući tu obavezu predstavnicima pojedinih peregrinskih zajednica. Primjerom iz Kosmate Galije se nastojalo i da se ublaži pritisak nad podčinjenim stanovništvom ali i da se ujedno poveća odgovornost i kredibilitet lokalnih domorodačkih poglavara. Tako bi se i pojedini slojevi domorodačkog stanovništva na neki način uklopili u hijerarhijsku šemu aktivnog funkcioniranja rimskog državnog sustava jer bi oni na sebe preuzimali vrlo bitan segment vlasti-skupljanje izvornih prihoda Države. Sa svojom povećanom ulogom i srastanjem sa rimskom administracijom, ti pojedinci i slojevi su postajali lojalan element i vrlo prijemčivi za proces romanizacije. I naravno time je Država nastojala i da uspostavi red i hijerarhijski sustav u svojoj financijsko-poreznoj politici, posebno u sferi svojih izvornih prihoda. Ustvari, kako vidimo reguliranje statusa provincija je bio jedan dugotrajan proces koji je polako transformirao provincije od "posjeda rimskog naroda" (*praedia populi Romani*) koje su se smatrale nekim pridruženim dijelom Republike i "čupom sa blagom", u dijelove jedinstvene državne cjeline. Sam proces koji je svoj dodatni impuls dobio sa onim što je Julije Cezar činio i planirao, dovršio je August.

uspio da rimski porezni i uopće finansijski sustav preustroji, sistematizira i centralizira. Time je nastojao da u ovaj segment rimske države uvede više reda, kako bi se spriječile njegove zloupotrebe koje su u zadnjim periodima Republike i za vrijeme građanskih ratova uzele maha, ali i omogućilo preciznije, efikasnije i brižljivije ubiranje izvornih prihoda, esencijalno neophodnih Državi i novom političkom sustavu.⁴¹⁰ Za vrijeme Augusta je uspostavljen sustav u kojem su, iako nisu bili konačno ukinuti, zakupi izgubili svoje ranije značenje, jer su mnoge poreze ubirali od Augusta postavljeni prokurator.⁴¹¹ Međutim, iako je ovaj sustav predstavljao nesumnjivo poboljšanje u odnosu na raniju rimsku praksu, u oblastima za vrijeme Oktavijana Augusta pripojenim Državi i koje nisu osjetile zloupotrebe i kaos kasne Republike (pogotovu onim koje su se u trenutku svoga uključenja u državno-provincijsku strukturu nalazile na razini protohistorijskog razvitka i sa nedovoljno razvijenim robno-novčanim gospodarstvom) samo uvođenje rimskog poreznog sustava, bez obzira kakvog karaktera i opsega bilo, je moralo u pojedinim slučajevima predstavljati teret, a ne olakšanje. Nenaviknutost većine ilirskih domorodaca, uključujući i Desitijate na rimski fiskalni i monetarni sustav i uopće razvijenu robno-novčanu privredu razvijenog mediteranskog svijeta a koja je naglo i brzo prodirala na njihovo područje izazivali su sve veće nezadovoljstvo u unutrašnjosti Provincije.⁴¹²

Nova postrepublika uprava na čelu sa Augustom nije izvršila radikalne i načelne promjene u dotadašnjem poreznom sustavu, ona je samo nastojala da na starim temeljima, metodama i vrstama poreza izvrši njegovo poboljšavanje, posebno u sferi njegovog prikupljanja, i to sve uskladi sa novim potrebama koje su se uslijed promjene režima i “ustavnog” poretka nametnule Državi. Bez obzira na svoju unutarnju autonomiju (što je uključivalo i pravo na sopstvene institucije), ilirske peregrinske *civitates* su bile obavezne i da izmiruju čitav niz obaveza. Osnovni neposredni porez i dalje je ostao *tribut/tributum* (ili *stipendium*),⁴¹³ koji se sastojao od zemljarine (*tributum solis*) i glavarine

⁴¹⁰ O razlozima etabliranja augustovskog poreznog i finansijskog sustava i načelima i tehnikama njegovog djelovanja v. *Cass. Dio* LII, 28-30. Navodni Mecenin govor je predviđao i unificiranje novca (ne bi se dozvolilo postojanje posebnih moneta) i mjera, i od svih bi se zahtijevalo da koriste rimski novac i mjere.

⁴¹¹ Od Augusta je prikupljanje direktnog poreza (zemljarina i glavarina) predato u dužnost prokuratorima, bar kada su bile u pitanju carske provincije. Indirektni porezi su i nadalje davani u zakup. Mirković, 2003: 25. Međutim da su zloupotrebe bile vrlo izražene za vrijeme Augustove vladavine vrlo slikovito pokazuje primjer izvjesnog Licinusa (*Cass. Dio* LIV, 21, 2-8), porijeklom Gala koji je bio rob, onda oslobođen i postavljen od Augusta za prokuratora Galije. Licinus je počinio čitav niz zloupotreba i iznudaivanja koristeći svoja ovlaštenja i moć. Licinus i pored jasnih optužbi i dokaza za korupciju nije bio kažnjen od strane Augusta.

⁴¹² Po Kasiju Dionu (LIV, 34, 2-3), i 10. god. p.n.e. došlo je zbog upornog zahtijevanja poreza do nove pobune “Δεμάται”, što jasno pokazuje da je porezni sustav taj koji je izazivao najveće protivljenje i nezadovoljstvo domorodačkog ilirskog stanovništva.

⁴¹³ O *tributum* v. Smith W, 1875: 1156-1157.

(*tributum capitis*).⁴¹⁴ Od mnogih posrednih/indirektnih poreza (*vectigal*)⁴¹⁵ najprisutniji su bili: carinske taksena uvoz i izvoz, carina u pristaništvu na robu koja se izvozi ili uvozi, taksa na oslobađanje robova (*vicissima libertatis*), taksa na prodaju robova (*quinta et vicesima venalium mancipiorum*).⁴¹⁶ Augustova politika modifikacije poreznog sustava vodila je i ka njegovoj centralizaciji i preciznijem ustroju, što je proizvelo da je sređeni porezni sustav postao sposobniji i djelotvorniji u osiguravanju povećanja državnih prihoda. To je kao posljedicu imalo i sređenije i učinkovitije prikupljanje nameta i smanjivanje mogućnosti za manipulacije i izbjegavanje ili umanjivanje obaveza ne samo od strane rimskih poreznika i zakupnika i državnih i provincijskih službenika nego i od strane domaćeg peregrinskog stanovništva. Pored svega toga August je kako bi osigurao penzioni fond za islužene vojnike (*aerarium militare*)⁴¹⁷ za njegovo punjenje odredio dva posredna poreza i to 1% taksu na promet robe (*centesima rerum venalium*)⁴¹⁸ i 5% nasljednu taksu za svaku vrijednost iznad 100 000 sestercija⁴¹⁹ (*vicissima hereditarium et legatorum*) ukoliko nasljednici nisu bili bliži srodnici.⁴²⁰ Ovi indirektni porezi su se odnosili samo na one sa statusom rimskih građana, pogotovu trgovce i one iz bogatijih

⁴¹⁴ Porez u provincijama je temeljno počivao na cenzu, koji je bio sličan onome koji je provoden među rimskim građanima, ali s različitom svrhom. Zna se da su u Augustovo doba vršeni popisi u Kireni, Galiji i Judeji (Mirković, 2003: 25), pa je sasvim logično očekivati da je i Ilirik prije 6. god. n.e. bio zahvaćen oficijelnim popisima. A na osnovi popisa su bile izrađivane i karte Imperija, kao npr. ona koja se pripisuje Agripi. Svaka provincija je i imala svoju blagajnu.

⁴¹⁵ Pod ovim terminom su se podrazumijevali i državni prihodi od rudnika, solana, državnog zemljišta, cestarina, mostarina... itd. O *vectigal* v. Smith W, 1875: 1184-1185.

⁴¹⁶ Tac. Ann. XIII, 31

⁴¹⁷ Cass. Dio LV, 25, 5-6; LVI, 28, 3-4; August, *Res Gestae*, 1955: 373, fus. c; Buchan, 1969: 215; Čekić, 2002: 58-59; Mirković, 2003: 26; Cornell – Matthews, 2006: 77. Ovom blagajnom je upravljala Komisija od tri bivša pretora koji su se birali na mandat od tri godine.

⁴¹⁸ Tac. Ann. I, 78. Ovaj je porez za Tiberija smanjen na polovicu. O ovom porezu v. Smith W., 1875: 267.

⁴¹⁹ Glavna srebrna kovana nominacija rimskog svijeta bio je denar (*denarius*), koji je uveden u upotrebu 211. god. p.n.e. Denar je originalno/prvobitno vrijedio 10 asa (pa odatle *deni* = „sadržava deset”) i težio je oko 4,5 grama (1/72 rimske funte), i imao je čistoću od 96-97%. Od srebra je bio poludenar nazvan *quinarius* i četvrt denara čuveni sestercij/*sestertius* (od *semis tertius* u značenju 2 ½, jer je originalno toliko vrijedio asa). *Sestertius* je tako iznosio 2 ½ asa. Kvinarij i sestercij bili su originalno sa istom čistoćom srebra kao i denari, samo manji i sa lakšom težinom. Oko 141/140. god. p.n.e. denar je redefiniran i od tada je vrijedio 16 asa (kako bi se bolje reflektirao pad težine asa), što je onda automatski značilo da je sestercij vrijedio 4 asa, a *quinarius* 8 asa. Ovaj novi odnos će trajati i u narednim stoljećima, sve dok se ne prestane koristiti monetarni denarski sustav. U isto vrijeme je jedinica računanja promijenjena sa asa na sestercije, što je možda indikator inflacije. Sa uspostavom Principata sesterciji su se počeli proizvoditi u mnogo većim količinama, i to će trajati sve do kasnog III. st. n.e. Većina ih je bila kovana u Rimu, ali od 64. god. n.e. kovnica u Lugdunumu je dopunjavala emitiranje sestercija. Za razliku od republikanskog doba, od monetarne rekonstrukcije iz augustovskog doba sestercij više nije proizvođen u vidu malog srebrnog novčića, nego je to sada bila teža mesingana kovanica cc 25 – 28 grama. Mesing je legura bakra i cinka, i ima pomalo sjajnu, „zlatkastu” boju pa su ga zato Rimljani i zvali *orichalcum/aurichalcum*. Zlatnik se zvao *aureus* i vrijedio je 25 denara ili 100 sestercija. *Aureus* je bio skoro iste veličine kao denar, ali je bio teži od njega zbog toga što je zlato teže od srebra. Težina zlatnika/*aureus* je standardizirana za vrijeme Julija Cezara na oko 8 grama. O rimskom novcu za vrijeme Augusta vid., Jamušakov, 2001.

⁴²⁰ Po zakonu *Lex Julia Vicesimaria*. O ovom porezu v. Smith W., 1875: 1196.

slojeva. Ali zbog jedinstvenog i prilično liberalnog tržišta u dijelu svijeta pod rimskim gospodstvom, i efekti ovih poreza su se zbog svoga karaktera morale posrednim putem i lančano disperzirati i na stanovništvo van okvira rimskoga građanstva. Tako je i to bilo samo dodatno opterećenje za porezne obveznike, istina vrlo neophodno po interese Države u njenoj cjelini.

I rimski fiskalni sustav i način njegove realizacije je za domorodce prve i druge generacije pod rimskom vladavine bio potpuno stran i neprihvatljiv, on im je izgledao suviše pohlepan i nasilan, kao uostalom i čitav način privređivanja koji im je ubrzano dolazio iz mediteranskog svijeta.

Pored neposrednih poreza i mnogobrojnih posrednih poreza, taksi, dažbina provincijsko stanovništvo je bilo opterećeno i drugim obavezama. Ono je imalo i obavezu kuluka, javnih radova na korist Države i određene provincije. Od domorodaca se zahtijevalo da po pozivu šalju i svoje regrute i vojne jedinice kao pomoćne trupe koje će zajedno sa rimskim legijama ratovati širom tada poznatog svijeta. Vojna obaveza nije uključivala samo novačenje nego i isporuke neophodnih materijala za vojsku i uopće njenu logističku podršku. Dovoljno je samo pogledati čitav ovaj spektar obaveza i shvatiti opseg opterećenja kojima je bilo podvrgnuto peregrinsko stanovništvo provincije Ilirik. Spomenute obaveze domaćeg stanovništva dodatno dobivaju na težini, ako se ima u vidu da je većina indigenih naroda koja se nalazila u okvirima provincije Ilirik, u robno-novčani sustav naglo stupila tek sa činom potpadanja pod rimsku vlast i da se nalazila na nižoj razini gospodarskog razvitka sa slabijim proizvodnim kapacitetima i mogućnostima da adekvatno odgovori na potrebe razvijenog gospodarstva Mediterana. U tome pogledu za ilirske domorodce je posebno bila teška pojava "skupog novca", koja je bila karakteristična za ekonomski zaostaliye provincije sa slabije razvijenom robno – novčanom privredom. Fiskalne obaveze su se morale namirivati gotovim novcem, što je domorodce dovelo u nezavidnu ekonomsku i financijsku poziciju, jer se širom Ilirika osjećao deficit novca u opticaju. Pogotovu su radi te nedovoljne razvijenosti, bolje rečeno nerazvijenosti robno-novčanog kapaciteta, autohtone zajednice za vrijeme prvog razdoblja rimske vladavine osjećale veliki nedostatak gotovog novca, što je nesumnjivo moralo izazivati velike neprilike prilikom izmirivanja poreznih i carinskih obaveza za koje je bio neophodan novac. Taj nesumnjivi deficit novca u opticaju unutar autohtonih ilirskih zajednica, a dok su se potrebe za novcem konstantno povećavale ne samo poradi fiskalnih obaveza nego i uopće uvođenja u sferu razvijenog mediteranskog gospodarstva je proizveo posljedicu da je novac postao skup. Pošto je u prvim desetljećima rimske vladavine gotovog novca u ilirskim zemljama bilo znatno manje u odnosu na

provincije i zemlje sa razvijenom robno-novčanom privredom, on je postao skup i moralo se nesrazmjerno više dati robe u naturi kako bi se došlo do određene novčane vrijednosti i količine nego što bi to bio slučaj sa onim oblastima u kojima je već stoljećima cirkulirao razvijeni robno-novčani sustav. Npr. za istu količinu novca se u Iliriku davalo mnogo više robe, nego što bi to bio slučaj u npr. Grčkoj ili Maloj Aziji. To je indirektno dovelo do toga da su porezi, carine i druge financijske obaveze bili znatno teže opterećenje za domorodce, nego što je to izgledalo na prvi pogled. Domorodci su morali i da Rimskoj Državi i pohlepnim zakupcima koji su dolazili iz svih krajeva Imperije prepuste i svoja rudna bogatstva. Posebno su oblasti današnje Bosne bile zanimljive Rimljanima zbog njihovih rudnika zlata (u Gornjoj Bosni – dolina rijeke Fojnice, Gornjem Vrbasu), srebra (područje današnje Srebrenice), željeza (Japra u zapadnoj Bosni i dijelovi Gornje Bosne).

To je samim tim moralo dodatno obezvređivati ionako slabije razvijena indigena gospodarstva i dovoditi do postupnog osiromašenja stanovništva. Iako je načelno Augustovo zakonodavstvo nastojalo da u sferi fiskalne politike uvede red i što je moguće više da smanji uobičajene zloupotrebe i iskorištavanja domorodačkog stanovništva, opće mikroekonomske tendencije razvitka u novo stečenim ilirskim zemljama koje su nastale kao nesumnjiva posljedica uspostave rimskog državnog sustava imale su u velikoj mjeri negativne efekte po indigena gospodarstva, pogotovu za ona u dubljoj unutrašnjosti i obično stanovništvo. Uslijed toga izmirivanje neposrednih i posrednih poreza bilo je vrlo teško i iziskivalo je velika naprezanja još uvijek na takve zahtjeve i nove uvjete privređivanja nenaviknutog u dovoljnoj mjeri domaćeg gospodarstva. Upravo primjer Ilirika sa kraja stare ere i početka nove ere, slikovito pokazuje da određena ekonomika ili ekonomska teorija neće imati ista ili slična dejstva i posljedice na sve zajednice, regije, podneblja i kulture. Negdje će određena ekonomska teorija sa praksom imati potpuno pozitivno dejstvo, a negdje, i to u istom razdoblju, potpuno negativan učinak. Na divergencije u primjenjivanju određenih ekonomskih teorija sa njihovom praktičnom realizacijom na različite zajednice utiče čitav niz činilaca kao što su: nivo općekulturne ili civilizacijske razvijenosti, proizvodni kapaciteti, komunikacijske osobenosti, stupanj inkluzivnosti ili ekskluzivnosti, mentalitet i tradicija, moralni i vrijednosni sudovi, povijesna iskustva, spremnost na promjene, demografske odlike, etika života i rada, “duh” socijalne osjetljivosti... itd. Svi navedeni parametri moraju se imati u vidu kada se odluči na primjenjivanje određene ekonomske politike u konkretnim zajednicama. Ali, ako se naslijepo i potpuno dogmatski pristupi uvođenju i provođenju određene ekonomske politike, bez uvažavanja specifičnosti i bez pristajanja na funkcionalne kompromise,

vrlo lako se zaluta u “slijepu ulicu” ili se metaforički rečeno nađe na “ivici ambisa”. Zato je i uvođenje poreznog sustava temeljenog na gotovom novcu u zemlji u kojoj nije postojala razvijena tradicija robno-novčanog sustava na kraju dovelo do katastrofe.

Pored svih nevolja domaće stanovništvo Ilirika je bilo iskorištavano i od stranih trgovaca i zelenaša koji su došli prateći rimske legije, a koji su isisavali sve što je bilo vrijedno. Uspostava rimske državne i provincijske vlasti za vrijeme Oktavijana Augusta dovela je sa sobom u novostečene ilirske zemlje i masu mediteranskih poduzetnika i još više otvorile trgovačke putove čime je domorodačko gospodarstvo bilo izloženo još jednoj nevolji, konkurenciji razvijenih gospodarstava Mediterana čija je aktivnost u ilirskim zemljama bila, generalno gledajući, podržavana i od strane same Rimske Države. Domaća privredna produkcija se jednostavno nije mogla nositi sa novim jeftinijim, kvalitetnijim i brojnijim proizvodima, a da bi se mogla zaštititi domaća produkcija indigene zajednice nisu raspolagale ni sa jednom mjerom. Jednostavno rečeno, domaćim zajednicama nije bio pružen “prelazni period” u kome bi one usavršile svoj gospodarski sustav i tako se pripremile za nove uvjete koje je neminovno donosilo sa sobom uvođenje rimske vlasti. S druge strane, i kuluk za potrebe Države i Provincije, a posebno novačenje u pomoćne jedinice i slanje na udaljena područja i ratišta bile su skoro nepodnošljive obaveze za domaće stanovništvo koje se u velikoj većini stoljećima kretalo i živjelo na jednom ograničenom prostoru, i koje vjerojatno nije imalo baš neku veliku naviku i volju da se znatnije udaljava od matične teritorije i uslijed toga vodilo uglavnom “domaće” ratove.

Rimska Država je i radi rješavanja pitanja isluženih vojnika ali i osiguravanja svoje vlasti i kontrole, vršila i naseljavanja kolonista i veterana imperijalnih armija. U tu svrhu je na ilirskom prostoru eksproprijacija zemljišta, koja bi onda bila predavana naseljenicima (poglavito strancima). Ti naseljenici bi bili smješteni bilo u posebna naselja ili bi se individualno smještali. Preuzimanju zemljišta od strane Rimske države pogodovala je i činjenica da kod većine domorodaca svijest o privatnom vlasništvu, kao i odvojenosti privatnog (*res privata*) i javnog (*res publica*), nije bila razvijena i na onom nivou kao kod Rimljana koji su dubinski, skoro do savršenstva, razvili poimanja o ovim formacijama i zakonski ih precizno regulirali. Postojali su široki pojasevi, posebno u pastirskim brdsko – planinskim zonama, koji su zajednički iskorištavani. U slučaju pašnjaka ili nekih drugih resursa (npr. slani izvori oko kojih su se pet stoljeća ranije sukobljavali Autarijati i Ardijejci) postoji samo pravo korištenja i uživanja plodova sa zemlje, ali ne i pravo posjedovanja zemlje. Za Rimljane, sa njihovim strogim i definiranim pravilima i zakonima o vlasništvu, ova neodređenost je bila smatrana nekom vrstom “ničije zemlje”, *res nullius* kao što su vazduh i voda. Samim tim, i pretvaranje takvih zona, koje su Rimljani smatrali

ničijim, u zemljišta u vlasništvu Rimske države (kako bi se eventualno dijelila privatnim licima) je bilo za središnju i provincijsku upravu zakonski sasvim u redu. Međutim, iako su za Rimljane pravno-formalno ta zemljišta bila ničija, u stvarnosti je situacija bila drugačija. Ona su bila korištena od domorodaca, i sada sa novim vlasničkim strukturama, to pravo iskorištavanja bi im bilo uskraćeno. Uza sve ovo, i rimska provincijalna uprava se nije ustručavala da se prekomjerno bogati na račun domaćeg, sve siromašnijeg stanovništva služeći se svim sredstvima, uključujući i korupciju. Sa ilirskih područja su tekle i “rijeke robova” u Italiju i provincije Italije.

Iako su Desitijati, uslijed rudnog bogatstva, razvijenih naselja, metalurško-zanatske tradicije, komunikacijskih čvorišta i plodnijeg zemljišta imali naprednije gospodarstvo, koje se nije apsolutno temeljilo samo na poljoprivrednoj proizvodnji i oni su ipak u gospodarskom pogledu zaostajali za robno-novčanom privredom Mediterana. Iako je novac cirkulirao i u periodu nezavisnosti, to su bili specifični slučajevi vezani za vanjsku trgovinu, a ne pravilo, tako da su i Desitijati isto osjećali veliku potrebu za novcem kako bi izmirivali propisane obaveze. Zbog nedostatka svoga novca, na desitijatskom pa i na drugim rudonosnim oblastima mogao se tako desiti i jedan vrlo štetan paradoks po gospodarstvo i imovinu domorodaca u tome “prelaznom, tranzicijskom periodu”. Desitijati nesumnjivo posjeduju zlato i srebro, ali ga oni ne pretvaraju u gotov novac nego se ono kao sirovina izvozi u sama središta rimske državne i provincijske uprave, a plemeniti metali kao sirovina znatno manje vrijede nego kao novac u koji se prerađuju. Tako su domorodci, na čijoj su se teritoriji eksploatirali plemeniti metali, praktično jednu veličinu sirovine davali po jeftinim cijenama da bi je zauzvrat dobivali natrag kao gotov proizvod (u vidu novca) znatno skuplje, jer je njima novac bio esencijalno potreban jer tako zahtijeva Država, pa su za njega davali mnogo robe, znatno više nego što su dobivali (ako su i dobivali) za metale sa svoje teritorije. Samo ovaj pokazatelj može ukazati na sve načine iscrpljivanja domorodačkog stanovništva, kojeg su oni izgleda postali vrlo rano svjesni.

Rimsko državno, provincijsko i zakupničko ubiranje poreza i prihoda moralo je kod Desitijata izazvati posebno i dodatno nezadovoljstvo i iz razloga što je desitijatsko područje raspolagalo bogatstvima direktno neophodnim Rimskoj državi. Rudnici metala (zlata i željeza) su već samom početku prvog razdoblja rimske vladavine možda pretvoreni u rimsko, državno vlasništvo, što je za desitijatsku narodnosnu zajednicu predstavljalo veliki gospodarski gubitak, bez obzira ako ih je Država davala u zakup. Osim toga kao radna snaga u rudnicima i ispiralištima Gornje Bosne najviše su korišteni Desitijati, dok je ubjedljivo najveći dio prihoda koje su oni donosili odlazio u državne, provin-

cijske, korporacijske (zakupničke) i privatne riznice.⁴²¹ Potvrdu o iskorištavanju zlata u provinciji Dalmaciji (najvjerojatnije, možda i najviše, i na desitijatskom prostoru) za vrijeme Augusta daje Flor u svojim epitomama Livija.⁴²² Iako se Florov podatak konkretno odnosi na stanje neposredno nakon rata jer se spominje izvjesni *Vibius*, najvjerojatnije Vibije Postum koji je upravljao Gornjim Ilirikom nakon pada Ardube, to jasno pokazuje da su Rimljani poznavali zlatne žile na desitijatskom području i prije 6. god. n.e. pa da su ih i iskorištavali, ali istodobno zorno ukazuje na gospodarske motive koji su ležali iza želje za posjedovanjem ilirskih zemalja pa i iza ustanka koji je buknuo 6. god. n.e.⁴²³

Sa iskorištavanjem rudnika i ispirališta na rijekama, ubiranjem poreza i nameta ali i drugim poslovnim i privrednim aktivnostima direktno je povezano i doseljavanje ili samo boravak određenog broja državnih i provincijskih službenika i raznoraznih zakupnika, špekulanata i poslovnih ljudi stranog podrijetla. U Ilirik, kao uostalom i u svaku novu provinciju nakon njenog osvajanja i uvođenja rimske uprave, su kao na neko “djevičansko područje” pohrlili i razni privatnici; trgovci, špekulanti, zelenaši, i razne druge vrste poduzetnika, preduzimača i avanturista željnih brze i lake zarade. U “sudaru” sa ovim sposobnim, ali i iznimno pohlepnim elementom, domaći ljudi i gospodarstvo jednostavno nisu imali nikakvu šansu. Njihovo ponašanje i način rada su samo još više mogli izazivati bijes i povećavati uvjerenje da je jedini izlaz oružana borba i radikalni i brutalni rez po jednom takvom sustavu koji Desitijatima, a ni većini drugih dinarskih i panonskih naroda niti je odgovarao niti su se na njega mogli navići. Rimska vladavina i njene metode uprave su donosile u načelu i određenu prednost gospodarskoj aktivnosti italjskih i drugih stranih poduzetnika. Oni su nesumnjivo imali olakšice u svome djelovanju i uspjeli su se nametnuti još uvijek nedovoljno spremnom za takav način rada domorodačkom gospodarskom miljeu, izvlačeći iz domaćih resursa veliku dobit. A to je Desitijatima i drugim peregrinima unutrašnjosti Ilirika izgledalo kao bespoštedno iskorištavanje i odliv bogatstva u ruke stranaca. Bezobzirno i pohlepno iskorištavanje prirodnih i ljudskih resursa ilirskih zemalja, uključujući i desitijatsku *civitas* je bilo i te kako vidljivo u očima i desitijatskog naroda i njegovih političkih i vojnih predstavnika. Sve ovo govori da su temeljni uzroci sve izražajnijeg nezadovoljstva domorodačkog stanovništva primarno bili ekonomske prirode, a ne u nekom nerješavanju političkih

⁴²¹ Na ovom mjestu je ipak potrebno istaći da Desitijati koji su radili u tim gornjobosanskim rudnicima nisu bili robovi ili u se nalazili u nekom teškom zavisnom položaju. Desitijatski rudari su bili slobodni i oni su prije predstavljali neku radnu klasu, možda i u najamnom odnosu.

⁴²² Flor. II, 25

⁴²³ O Gaju Vibiju Postumu i njegovoj ulozi u eksploataciji rudnih bogatstava ilirskih zemalja v. Škegro, 1999: 41; 56; 322

pitanja.⁴²⁴ Ustvari iz svih navedenih pokazatelja jasno je da Rimska Država nije imala nikakvih genocidnih namjera prema domorodačkom stanovništvu, kao što se to u pojedinim historiografskim raspravama i teorijama spominje, jer je njen primarni i osnovni interes da to stanovništvo služi kao baza za postupna i stalna gospodarska i druga iskorištavanja. Da je skupljanje poreza, odnosno u prenesenom značenju ekonomsko opterećivanje domorodačkog stanovništva, bilo jedno od glavnih uzroka ustanka potvrđuje već u svojoj prvoj rečenici sa kojom započinje svoj opis ustanka i Kasije Dion.⁴²⁵ Po njemu domorodci su takvo stanje sve do trenutka kada je otpočela realizacija planirane invazije Markomanije nevoljno trpjeli. Iako u konkretnom slučaju Dion te domorodce naziva *Δελμόται*, po smislu teksta je jasno riječ da on pod tim izrazom ne podrazumijeva samo Delmate, nego peregrinske zajednice koje su živjele na prostoru buduće provincije Dalmacije (odnosno, dinarsko domorodačko stanovništvo). Osim toga to “trpljenje” ne bi trebalo ograničavati ni na samo dinarske Ilire, jer je ista ili slična situacija vladala i u panonskom dijelu provincije Ilirika. Jednostavno rečeno domaće peregrinsko stanovništvo Ilirika, i pored usvajanja niza pozitivnih tekovina mediteranskog svijeta ipak nije bilo spremno za jednu tako naglu i “surovu” transformaciju i apsorpciju u sustav rimske državne vlasti, društva i gospodarstva, koja im je prvotno donosila izgleda samo nevolje, bar po njihovom mišljenju koje je tako slikovito izrazio Baton Desitijatski.

Autohtone dinarske i panonske zajednice jednostavno nisu mogle niti znale naći odgovarajuće rješenje, izuzev da uzmu oružje u ruke, kojim bi uspješno odgovorile na nove

⁴²⁴ Politički razlozi za povećanje nezadovoljstva su prvenstveno nastajali i proizlazili iz opisanog ekonomskog stanja i oni su imali sekundarni karakter. Domorodačke *civitates* su uživale iznimnu razinu političke autonomije i njihovih zatečenih političkih sustava i načelno Rimska državna i provincijska vlast se nije miješala u njihov rad dok god se kretao u zacrtanim okvirima. Ali sve veći ekonomski pritisak morao je proizvesti i određene posljedice po politički život ilirskih *civitates*. Susret i intenzivno uzajamno prožimanje dvije kulture sa prilično različitim dostignutim razinama razvitka, dva različita gospodarstva, društvena ustrojstva i načina života imali su jednostrane negativne posljedice i to samo za onaj slabije razvijeni protohistorijski ilirski svijet, pogotovu onaj u kontinentalnoj unutrašnjosti. Jednostavno rečeno, slabija domorodačka opća kulturna i društveno-gospodarska osnova nije mogla izdržati sav “teret” koji je sa uspostavom rimske vlasti uveden ili nametanjem (u vidu različitih obaveza i ograničenja) ili po prirodi stvari iz razvijenijeg urbanog svijeta Mediterana i ona se neminovno morala početi lomiti i savijati uslijed novonastalih okolnosti. Sa razaranjem osnove starog načina života, a da se većini stanovništva koje je zavisilo i temeljilo svoj život na toj osnovi nije ponudila adekvatna alternativa, došle su sve negativne posljedice, resignacija pa i frustracije i sve veće nezadovoljstvo sa rimskom upravom. Slabija osnova uvijek popušta u sukobu sa snažnijom u općim kulturnim tendencijama i razvitkom i samim tim postaje labavija sa pokidanim unutarnjim vezama i sve nagriženijom kohezijom, važnim obrambenim mehanizmima unutar jedne pretpovijesne zajednice. Tada neminovno mora doći i do postupnog napuštanja ustaljenog sustava vrijednosti, morala, shvaćanja i ideja. I ukoliko se stanovništvu čija se uobičajena i tradicionalna osnova života ruši uz opadanje standarda i osiromašenje, ne ponudi adekvatna drugačija osnova, ono je osuđeno na apatiju, beznađe, osjećaj bezizlaznosti i podčinjenosti čija popratna pojava može vrlo lako postati i bijes, pogotovu ako se ovaj proces odvija relativno brzo. I tako su postupno kreirani i takav emocionalni naboj i psihičko stanje kod domorodačkog stanovništva bez kojih bi bilo teško pokrenuti mase na ustanak i obračun sa svim onim što su smatrali neprijateljskim.

⁴²⁵ Cass. Dio LV, 29, 1

uvjete življenja i privređivanja a koji su iziskivali i izmirivanje obaveza prema Državi, njenim institucijama, za to ovlaštenim pojedincima ili zakupnicima državnih interesa. U vrijeme svoje nezavisnosti i za vrijeme prvih decenija rimske vladavine, ilirski narodi su bili međusobno podijeljeni uzajamnim surevnjivostima, suparništva pa i mržnjom i neprijateljstvom, osobinama koje su Rimljani znali vrlo dobro iskoristiti kada su pokoravali ilirski svijet. Ali nakon decenija sustavnog i obilnog iskorištavanja, u domorodcima se sve više nagomilavalo unutarnje nezadovoljstvo, frustracije i bijes prema osvajaču, dok je istovremeno raslo i uvjerenje da je potrebno da se istupi i to zajednički. Sada je bio potreban još samo dobar i trenutak i povod, i da sve to eruptivno proključa i Rim nenadano doživi “najteži rat poslije punskih”.

A povod se našao u naredbi za novo novačenje pomoćnih jedinica među domorodcima, a koju je za potrebe planiranog markomanskog rata izdao August, odnosno bolje rečeno u toku njenog provođenja. Regrutirani domorodci su trebali otići u daleke sjeverne šume i planine kako bi i oni dali svoju krv na pijedestalu Rimske Imperije. Regrutacija Desitijata i drugih bosanskih domorodaca u velikom broju bila je razumljiva i iz razloga relativne otvorenosti gornjobosanskog područja, u odnosu na druga područja Dinarida prema panonskom bazenu i Podunavlju. Tako je za Rimljane bilo logično da na ovim prostorima, za koje su smatrali da su potpuno pacificirani i bespovratno uklopljeni u rimsku imperijalno-državnu strukturu a koji su raspolagali i sa borbenim stanovništvom, izvrše glavno novačenje za pomoćne jedinice koje bi bile upućene na buduće markomansko ratište. A to planirano i izvršeno novačenje domorodaca koji su trebali biti upućeni na dunavsku granicu i vjerojatno i preko u Markomaniju poslužilo je kao povod za okretanje oružja prema Rimljanima.

Prvotni pokretači ustanka

Onaj ko se bori može izgubiti, onaj ko se ne bori već je izgubio.

Bertolt Brecht (Bertolt Brecht)

Dva osnovna izvorna izvještaja o ustanku 6-9. god. n.e. osnovno svoje neslaganje, bar na prvi pogled, pokazuju na opisu početka ustanka.⁴²⁶ Po Kasiju Dionu i uzroci i

⁴²⁶ O pitanju početka ustanka i različitim mišljenjima u vezi njega i prostora gdje je prvotno izbio niza autora v. dobar ali sažeti prikaz kod Pašalić, 1975: 395-397

povod i izbijanje ustanka i njegovo prvotno žarište se nalaze na dinarskom prostoru, odnosno u Dalmaciji kako Dion imenski determinira spomenuti prostor. Za razliku od njega Velej je znatno sažetiji i samo kaže da se sva Panonija podigla na oružje, dovodeći i narode Dalmacije u savez sa njom (*cum universa Pannonia, insolens longae pacis bonis, adulta viribus, Delmatia omnibusque tractus eius gentibus in societatem adductis consilii, arma corripuit*).⁴²⁷ Kako vidimo u samom tekstu, Velej u samo jednoj rečenici sažima i početak ustanka, uzroke ustanka i njegovo izbijanje pa čak i stvaranje jedinstvenog ustaničkog Saveza. Zanimljivo je da Velej povode ustanka (kao što je po Dionu regrutacija domorodaca) uopće ne spominje, niti ih čak posredno nagovještava što sugerira da ih on nije ni znao. I uzroci koje navodi Velej samo jasno pokazuju, po ovom pitanju, njegovu slabu analitičnost i pronicljivost (vjerojatno uslijed nedostatka informacija), jer je po njemu do ustanka došlo zbog obijesti (*insolens*) Panonije nastale uslijed blagodati dugog mira. Obijest nikada i nije samo uzrok pokretanja ovakvog velikog povijesnog procesa kakav je bio ustanak 6-9. god. n.e. Njegova konstatacija se dodatno relativizira ako se ima u vidu da Panonija ustvari i nije uživala dugi period mira, jer je ona tek prije nekih 15-tak godina uključena u provincijalnu strukturu Ilirika, i to nakon teških i dugotrajnih ratova i borbi. Suprotno od nje dinarski pojas je “uživao” već višedecenijske “blagodati” (ako bismo preuzeli Velejev rječnik) rimskog mira shvaćenog u smislu uklopljenosti u provincijsku strukturu. Ipak je petnaest godina relativno kratak period da jedna populacija postane potpuno obijesna poradi blagodati mira, a i da u velikoj mjeri prihvati opće kulturne tekovine osvajača kao što to Velej na jednom drugom mjestu ističe za Panone.⁴²⁸ Na njegovu nepreciznost i površnost upućuje još jedna činjenica, a to je da on navodi da se sva Panonija digla na oružje, što sigurno nije bio slučaj, jer je ustanak zahvatio samo dio panonskog prostora. Sve izrečeno jasno ukazuje da je Velej Paterkul bio i prilično površno i neadekvatno upućen i slabo informiran u pitanja izbijanja ustanka, i prvotnog razvijanja rata u kojem će i sam kasnije neposredno učestvovati. Uostalom, kada je izbio ustanak Velej se nije ni nalazio na ilirskim prostorima pa je do tih informacija dolazio posrednim putem i naknadno, uključujući i period kada se on našao na ratištu. A pošto se on i na ratištu prvo suočio sa panonskim segmentom ustanka i to u jeku vrlo teških i žestokih borbi, za očekivati je bilo da on stekne utisak da je Panonija bila ta koja je bila osnovni stup ustanka, pa sukladno tome i pokretač ustanka, dok bi dinarski segment ustanka za njega bio potpuno sekundarne naravi.⁴²⁹ S druge

⁴²⁷ *Vell.* II, CX, 2

⁴²⁸ To uostalom nije moguće ni danas, kada je svijet mnogo brži, kulturna i informatička razmjena nemjerljivo intenzivnija a život u načelu lakši.

⁴²⁹ Velej Paterkul, uostalom, nije ni bio po svojoj osnovnoj vokaciji povjesničar ni osoba sa takvom obrazovnom podlogom koja bi razvila smisao za precizna i dobra historiografska zaključivanja. On je ustanak i

strane, ni sam Velej Paterkul vjerojatno nije imao niti želio niti mu je bila intencija i cilj da dublje uđe u istraživanje uzroka ustanka i njegovog prvotnog razvijanja. Ono što je on saznao posrednim putem i nalazeći se pod utiskom koje je stekao svojim neposrednim učešćem u borbama on je bez dodatnog provjeravanja, istraživanja ili istraživanja zadržao i unio u svoje djelo. Velej Paterkul je usto, u vrijeme izbijanja ustanka imao oko 26 godina, i tek se nalazio u uspinjanju svoje karijere, pa se realno može pretpostaviti da on baš nije "gubio" vrijeme na skupljanju građe i relevantnih podataka o ustanku, posebno njegovom početku.

Iz čitavog Velejevog teksta koji opisuje "panonsko-dalmatinski" rat 6-9. god. n.e. vrlo se lako očitava činjenica da on sam rat i događanja u njemu često promatra iz vizure svoga položaja i učešća u njemu. Sam početak ustanka Veleja je zatekao u Rimu i Italiji, i prvo područje u kome se on suočio sa bunom i njenim posljedicama, te ustaničkim trupama nalazilo se u panonskim oblastima i sjeverozapadnom ustaničkom području. Na tom prostoru se vršila koncentracija i trupa u velikom opsegu i tamo su se desile prve opsežne ofenzivne protu-ustaničke operacije strateškog značaja. Intenzivne borbe u panonskom bazenu i sjeverozapadnom području u kojima je učestvovao i Velej trajale su skoro dvije godine i radi toga normalno je bilo za Veleja da je panonski bazen bio prostor na kome se nalazilo jezgro ustanka. Kao neposredni očevidac i učesnik dijela događaja na ratištu ali ne i na takvom položaju u zapovjednoj hijerarhiji da bi on raspolagao sa općim, sumarnim podacima o stanju na terenu, Velej je sasvim prirodno bio koncentriran na ono što mu je bilo najbliže bez opsežnijeg i detaljnijeg uvida u druge segmente (i prostorne i događajne) ustanka. Tako je on npr. naveo dosta precizne podatke o brojnom stanju protu-ustaničkih snaga skupljenih u jedan logor nakon što su se dvije vojske združile, događaju kojem je on i sam osobno prisustvovao i kao viši oficir nesumnjivo učestvovao u raspoređivanju i zapovijedanju nad jednim dijelom trupa. Ali suprotno od ove preciznosti nemamo nikakvih podataka, detaljnog karaktera, o brojnosti i sastavu protu-ustaničkih snaga na drugim prostorima ratištima. Dok je u "suhoj" faktografiji događaja i prostora (iako i u tom slučaju zanemarimo njegove panegirike i stilska pretjerivanja) u kojima je bio neposredni očevidac i učesnik precizan i točan, ta vjerodostojnost opada kako se njegovi podaci i analiza udaljavaju od autentičnog viđenja. Velej se i na sljedećem primjeru u svome opisu ustanka rukovodi ovim načelima. Prvi dio tog opisa koji govori o prve dvije godine rata je i veći i detaljniji u odnosu na

zbivanja u njemu primarno promatrao iz vizure profesionalnog vojnika-oficira koji kreće u rat. Suprotno njemu Kasije Dion je uostalom bio i obrazovaniji i iskusniji i upućeniji i u političko-gospodarska pitanja, a poznavao je bolje i povijest i historiografiju, pa i u tome treba tražiti razloge različitog pristupa nekim aspektima u opisima početka ustanka, a posebno u pitanju njegovih uzroka.

završni dio i opisuje samo ratovanje u panonskom bazenu, što se može objasniti jednostavnom činjenicom da se Velej nalazio na tome ratištu, tj. na prostoru koji su Rimljani tretirali kao “panonski” i prije osnivanja istoimene provincije. Teško je pretpostaviti da je u tome periodu dinarski pojas bio miran bez većih i izražajnijih borbi što, ako se samo letimično prijede Dionov tekst, nije bio slučaj. On i inače borbama u dinarskom pojasu posvećuje u odnosu na ono što govori o panonskoj kampanji vrlo malo pažnje, jer dok o prvom segmentu govori u okviru svojih poglavlja CX-CXIV, ratu na dinarskom pojasu (za Veleja *Bellum Delmaticus*) konkretno posvećuje samo poglavlje CXV i to sa dosta uopćenim podacima. Ta kvantitativna disproporcija, za koju znamo zahvaljujući opisu Kasija Diona da nije nipošto odgovarala stvarnom stanju na terenu, je upravo rezultat činjenice da Velej Paterkul nije u zadnjim fazama kada se rat već samo prenio na dinarski pojas bio više prisutan na ratištu. I da ne raspolažemo sa Dionovim opisom ustanka, koji je povijesnim paradoksom bolji iako skoro dva stoljeća stariji od Velejevog, današnja predstava o ovom ustanku prilično bi odudarala od stvarnog činjeničnog stanja i on bi se promatrao kao primarno panonski pokret, dok bi uloga dinaraca bila sekundarnog karaktera. Velej je jednostavno rečeno, u svome opisu prilično zanemarivao, izostavljao ili samo djelomično navodio sve što se moglo desiti u oblastima u kojima on ne boravi i sa događajima u kojima on ne dolazi u dodir. Ta njegova odlika se dobro pokazuje i u opisima povijesnih procesa i događaja koji su se desili nakon 9. god. n.e., jer npr. ratu sa Takfarinatom (17 - 24. god. n.e.) i galskom ustanku 21. god. n.e., što su isto bili događaji od iznimnog značenja za političku i vojnu situaciju za vrijeme Tiberijeve vladavine posvećuje tek uzgredne crtice.⁴³⁰ Uostalom, Velej nigdje i ne precizira da su Breuci bili ti koji su digli ustanak, odnosno on se zadržava samo na uopćenom, nacrtanom prikazivanju. On ustvari u opisu ustanka nigdje i ne spominje Breuke. Za razliku od te činjenice Velej ipak prepoznaje i to na samom kraju svoga opisa poimenično Desitijate, uz Piruste, kao najžešće pružaoce otpora na dinarskom pojasu što jasno govori da je i on, iako je poglavito boravio u panonskim zemljama, uočio taj desitijatski doprinos otporu i smatrao shodnim i potrebnim da ih i spomene u svome nacrtanom radu i tako povijesno ovjekovječi. Ta predominacija “panonskog” u opisu ustanka kod Veleja Paterkula bila je uvjetovana ne samo njegovim boravkom na ratištu, nego i općenitoj tendenciji tadašnje rimske javnosti ka dominaciji “panonskog” kada se govori o ilirskom svijetu zadnje dekade stare ere i prve dekade nove ere, o čemu smo znatno detaljnije govorili u poglavlju o izvornoj građi. Osim toga Velejev opis je ipak nacrtne prirode, pa je sasvim logički očekivati da i njegovo izlaganje o samom početku ustanka ima takav karakter,

⁴³⁰ *Vell.* II, CXXIX, 3-4

odnosno da je sve sažeo u jednu rečenicu uslijed čega je proizašao i čitav niz nepreciznosti. Uz to pitanje je što on pod “panonskim” podrazumijeva kada govori o ratu 6-9. god. n.e. a što pod “dalmatinskim”. Prvotni pojam je uglavnom, sudeći po tome što on “panonski” veže za zbivanja vezana za sporazumnu predaju u ljeto 8. god. n.e., određen breučko-panonskim segmentom ustanka.⁴³¹ Ali izgleda da on sve žestoke borbe do toga perioda uključujući i one na sjeverozapadnom području, koje je spadalo pod zonu odgovornosti dinarskog, tj. “dalmatinskog” “segmenta ustanka, a kasnije dobrim dijelom ulazilo i u sastav provincije Gornji Ilirik, tj. Dalmacije, uključuje u panonski segment ustanka. Izraz “Dalmacija” i izvedenice vezane za njega Velej upotrebljava kada govori o “dinarskom segmentu ustanka”. I za vrijeme borbi sa samo ovim segmentom ustanka u toku 9. god. n.e. Velej Paterkul se više ne nalazi na ilirskom ratištu. Potrebno je naglasiti da je Velejev izvještaj o ratu 6-9. god. n.e. preopterećen sa panegiricima upućenim Tiberiju, koji na momente izgledaju i degutantno (npr. pasus II, CXIV, 1-3),⁴³² te korrumpiran namjernim iskrivljavanjima prizora i događanja kako bi se ostvario osnovni zacrtani cilj – dodvoravanje princepsu Tiberiju. Uz sve izneseno, potrebno je naglasiti da kod Veleja Paterkula, uopće ne nailazimo na podatke za čije nastajanje bismo mogli pretpostaviti da je bilo rezultat promatranja sa ustaničke strane. Velej čitav rat opisuje i tumači podacima koji dolaze sa rimske strane linije bojišnice i čini se kao ne postoji nikakav domaći doprinos nastanku njegovog izvještaja o ustanku 6-9. god. n.e.

Za razliku od Veleja Paterkula pristup izvještaja Kasija Diona prema ustanku je znatno opsežniji, detaljniji i precizniji, što dokazuje da je on raspolagao sa više relevantnijih i konkretnijih informacija koje nose u sebi sadržinu “klasičnih” povijesnih podataka.⁴³³ Taj izvještaj predstavlja i završenu cjelinu a ne nacrt pa je samim tim i prihvatljiviji i pouzdaniji za analitičku obradu i sintetičko zaključivanje. Dion je poradi bolje i adekvatnije informiranosti o početku ustanka, ali i svoje razine obrazovanja i iskustva povjesničara

⁴³¹ Iz samoga smisla opisa koje nudi izvorna građa o ustanku može se primijetiti da ono što Velej Paterkul i Kasije Dion tretiraju kao panonski dio ustanka, kojim neposredno zapovijeda Baton Breučki, nema odgovornost nad svim ustaničkim oblastima koje su nakon disolucije Ilirika pripale provinciji Panoniji. I taj dio ustanika sa nesumnjivo budućeg panonskog prostora se nalazio u zoni odgovornosti kojom je neposredno zapovijedao Baton Desitijatski. Radi toga smo kao temeljnu terminološku odrednicu za onaj dio ustanka koji se okupio oko pobunjenih Breuka koristili izraz breučko-panonski segment.

⁴³² U spomenutom poglavlju, Velej Paterkul hvali i prezentira brigu Tiberija o svojim oficirima i vojnicima, te njegove vrline i vojničko držanje u previše pretjeranom i opsežnom panegiriku. Iako je u konkretnom podatku nesumnjivo riječ o priličnom pretjerivanju ipak je sudeći po nizu drugih podataka Tiberije imao neki specifični odnos prema svome zapovjednom koru pa i običnoj vojsci koji je bar u svojim osnovama, kada se odbace nesumnjiva pretjerivanja, bio na fonu Velejevog izlaganja u spomenutom podatku (usp. *Vell.* II, CXV, 5; *Cass. Dio* LVI, 13, 2).

⁴³³ Kada ne bi bilo izvještaja Kasija Diona i usporedbe sa njim, čitalac samo djela Veleja Paterkula bi mogao steći potpuno pogrešan utisak da su Delmati bili glavni nositelji ustanka, kao što bi se to moglo desiti pogrešnom konstrukcijom prijevoda i smještaja riječi u rečenični sklop npr. u slučaju Velejevog podatka “*Perustae et Desidiates Delmatae*” (II, CXV, 4).

i političara te primjenjivane metodologije rada bio i bolji analitičar i promatrač događaja makar oni od njega bili udaljeni skoro dva stoljeća. Ipak izgleda da i Kasije Dion, suprotno Veleju Paterkulu, opet u kompletnom svom izvještaju u neku ruku predimenzioniran dinarski segment ustanka, najvjerojatnije uslijed korištenja takve izvorne građe koja je većim dijelom govorila o dinarskom dijelu ustanka. Ali i to Dionovo posvećivanje veće pažnje borbama u dinarskom prostoru nije bilo ni približnog takvog značenja, karaktera i opsega kao Velejevo predimenzionirane “panonskog”. Kasije Dion je, za vrijeme princepsa Aleksandra Severa, bio namjesnik provincija, prvo, Dalmacije, a zatim i Gornje Panonije (*Pannonia Superior*) koja je 103. god. n.e. obrazovana od zapadnog dijela nekada jedinstvene provincije Donji Ilirik, odnosno Panonije. On je tako bio u mogućnosti da u obje provincije dođe i do dokumenata iz provincijskih arhiva, lokalne građe i domaće tradicije u kojoj bi se govorilo o Velikom Ilirskom ustanku, i da u skladu sa tim vrši njihovu obradu i usporedbu podataka na koje je nailazio. I pored toga što je Kasije Dion bio u mogućnosti da ne raspolaže samo sa informacijama koje bi davale primat Dalmaciji i njenim narodima u stvarima ustanka, nego je ustanak mogao promatrati i sa gledišta Panonije (istine radi, samo jednim njenim dijelom), ipak je doprinos onog “dalmatinskog” u njegovom djelu bio veći. Jedan od razloga je bilo i to što se žarište panonskog segmenta ustanka nalazilo na prostorima provincije Donje Panonije.

S druge strane Kasije Dion je ne samo zahvaljujući svome obrazovanju nego i svome položaju u državnoj i provincijskoj hijerarhiji imao mogućnosti da dođe do najrazličitije izvorne građe koju je koristio i u svrhu koncipiranja svoga izvještaja o ustanku. On, s druge strane zbog svoje izražene svijesti povjesničara (za razliku od Veleja) sigurno nije zanemario niti odbacio (uostalom da to učini on nije imao ni jedan razlog niti potrebu) bez temeljite obrade i usporedbe (ako je zatim bilo potrebe) ni jedan podatak o ustanku, odnosno u konkretnom slučaju o njegovom početku do kojeg je mogao doći. I uz sve to znanje o ustanku i događanjima u toku njegovog odvijanja koje je dobivao iz vrela sa različitim vremenom i mjestom nastanka Dion čvrsto i jasno stoji na stajalištu da je ustanak započeo u “Dalmaciji”, tj. preciznije rečeno u dinarskom pojasu, a da su se panonski narodi, i to prvo Breuci, priključili već potpaljenom oružanom ustanku. Uz to i sam Dionov izvještaj je mnogo temeljiti, opširniji i konkretniji kada opisuje događanja sa početka ustanka u odnosu na Veleja, koji izgleda više pažnje posvećuje uzrocima ustanka nego povodu i samom početku njegovog odvijanja. To dovoljno potvrđuje da je Dion u odnosu na Veleja raspolagao sa više relevantnih, preciznijih i konkretnijih podataka o izbijanju ustanka, dok je Velej taj nedostatak kompenzirao teoretisanjem o uzrocima ustanka.

Uostalom u vrijeme izbijanja ustanka 6. god. n.e. u upravno-teritorijalnom pogledu postojala je samo provincija Ilirik, pa bi bilo nejasno što bi se to onda za ovu godinu podrazumijevalo pod terminima Panonija i Dalmacija. Da li su možda i Velej i Dion bili pod utiskom postojanja kasnijih provincija (koje u prvo vrijeme nose oficijelno nazove Gornji i Donji Ilirik), što je vjerojatnije tvrditi za potonjeg pisca ili su bili vođeni nekim drugim razlozima. Posebno je ovo pitanje bitno za opis Veleja Paterkula, jer kako smo već istakli kada smo razmatrali izvornu građu prvih godina nove ere vlada u rimskoj javnosti neka vrsta dominiranja "panonskog" kada se govori o tadašnjim događanjima u ilirskim zemljama, pa su njoj podlegli i Strabon i vrelo/vrela koje je koristio Svetonije za životopis Tiberija, pa je onda moguće da se i pod takvom atmosferom nalazio i Velej. Za razliku od njega Kasije Dion je imao prilike da mirnije, bez opterećenja i predrasuda koje nosi sa sobom suvremenost sa događajima koji se opisuju, sagleda ustaničko područje i procese koji se na njemu odvijaju.

Osim toga, samo izbijanje ustanka neizostavno je povezano sa povodom, koji Velej Paterkul uopće ne navodi, za razliku od Kasija Dionu po kojemu je povod bilo regrutiranje i skupljanje pomoćnih jedinica poradi učešća u invaziji Markomaniji. A po tekstu Kasija Diona, samo je "Dalmatincima", tj. Ilirima iz dinarskog pojasa bilo naređeno da pošalju pomoćne jedinice, što je značilo da je pobuna mogla izbiti samo među dinarskim elementom, a ne panonskim jer se ključni povod za ustanak razvio samo kod prvospomenutih. Sve izneseno, jasno ukazuje da je ustanak prvo izbio u dinarskom pojasu, u po Veleju i Dionu Dalmaciji. Dinarci su uostalom, po svojoj gorštačkoj prirodi bili ratobornijeg, razdražljivijeg i tvrdoglavijeg mentaliteta,⁴³⁴ nego stanovnici panonskog bazena, pa je i zbog ovog razloga realnije očekivati da se plamen ustanka prije upali na dinarskom, nego panonskom prostoru.⁴³⁵ Što se tiče Svetonija i njegovog odnosa prema izbijanju ustanka u Tiberijevom životopisu, on samo šturo kaže da se Ilirik odmetnuo, ne navodeći ni povode ni uzroke niti detaljišući o prvom razdoblju ustanka.⁴³⁶

⁴³⁴ O općim i načelnim osobnostima dinarskog mentaliteta v. Cvijić, 1966: 361-436

⁴³⁵ Osnovna razlika između dva glavna i opširna izvještaja o ustanku nalazi se u motivu i cilju prikaza. Intencija Veleja Paterkula nije bila da prikaže sam rat u kome djelomično i sam učestvuje, nego da koristeći rat predstavi i stvori panegirik Tiberiju. Njemu je ustanak samo pružio materijal za jedan takav apologetski pristup. Za razliku od njega, Kasije Dion je u svome prikazu bio vođen poglavito čistijim, historiografskim motivima i ciljevima, bez nekih skrivenih motiva i želja, nehistoriografske prirode kao kod Veleja Paterkula.

⁴³⁶ *Svet. Tib.* 16

Izbijanje ustanka ili rat protiv rata

*Hoću da opišem vrijeme bogato nesrećama, puno groznih bitaka,
nesloga i buna, u koje je i mir bio ispunjen užasom.*

Tacit⁴³⁷

Početkom 6 god. n.e., Rimska država pod vodstvom prvog rimskog princepsa Augusta nalazi se u punoj snazi. Sve zemlje Sredozemlja i najveći dio Evrope nalaze se pod rimskom vlašću. Potrebno je samo da se osvoji kraljevina Markomanija i da se veći dio područja današnje Njemačke i Češke nađe pod rimskom vlašću a granica učvrsti na rijeci Labi. Tako bi bila ostvarena augustovska glavna strateška zamisao o granici Rimske države u Europi, odnosno pomjeranje sa Rajne na Labu. Tako bi se prilično smanjila granična linija, samim tim i troškovi njenoga održavanja, a dobila bi se i strateška dubina za odbranu Galije i ostatka Zapadne Evrope. Kako bi se u potpunosti zaokružio ovaj strateški cilj, odlučeno je da se pokrene velika borbeno operacija, a za njenoga vrhovnog komandanta je određen Tiberije, Augustov usvojeni sin.

Operativni plan za napad na Markomansko kraljevstvo (područja zahvata sjeverne Austrija, Češka i dijelovi istočne Bavorske) 6. god. n.e. predstavljao je jednu od najambicioznijih i najopsežnijih vojnih operacija u dotadašnjoj rimskoj povijesti. Njime se nastojalo dovršiti osvajanje Germanije koje je 12. god. p.n.e. započeo Tiberijev mlađi brat Druz, a nakon smrti potonjeg nastavio sam Tiberije i drugi rimski zapovjednici u nizu sukcesivnih kampanja.⁴³⁸

⁴³⁷ Tac. Hist. I, 2: *Opus adgredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum.*

⁴³⁸ Nakon izvjesnog zatišja, 4. god. n.e., odmah nakon Tiberijevog usvajanja u familiju Julija Cezara, Rimljani su pokrenuli projekt konačnog zauzimanja Germanije i postavljanja granice na Elbi. Trupe kojim je zapovijedao Lucije Domicije Ahenobard (*Lucius Domitius Ahenobarbus*) su već 1. god. n.e. forsirale i prešle Elbu (*Cass. Dio* LV, 10a, 2-3). Pod neposrednim zapovjedništvom Tiberija 4. god. n.e. rimske legije su sa pravca Rajne marširale prema izvorima Lippe gdje su uspostavile zimski tabor. Nakon zimovanja, legije pod Tiberijevim (koji je zimovao u Rimu a ne u taboru koji je uspostavio u Germaniji) zapovjedništvom su prodrle dalje prema Elbi i nakon sastanka sa rimskom flotom koja je došla ploveći duž sjevernomorskog priobalja, one su prošle duž rijeke prezentirajući rimsku vojnu silu i novu granicu, iako je ovo možda bilo i rezultat Velejevog preuveličavanja. Jedino je još dio između Dunava i izvora Elbe koji je zauzimalo Markomansko kraljevstvo Marobodu ostao izvan efektivne vojne i političke kontrole Rima. *Vell.* II, CV-CVII, 3. Germani Markomani su, moguće iskoristivši Bojrebistine pobjede nad keltskim Bojima (*Strab. Geo.* VII,3,11; 5, 2), oko 60. god. p.n.e. zauzeli Bohemiju, dijelove Slovačke i današnje austrijske zemlje sjeverno od Dunava (*Tac. Ger.* 42). Markomanima je vladala, odnosno držala kraljevsku čast, jedna domaća dinastija čiji je najčuvaniji predstavnik bio Marobodu koji je kao dječak dugo vremena boravio u Rimu gdje je bio i obrazovan i odgajan (bio je ljubimac Augusta *Strab. Geo.* VII, 1, 3), i on se nalazio na čelu Markomanije kada je Tiberije

Operacije planirane 6 god. n.e. su u ustvari predstavljale direktnu završnicu Tiberijevih pohoda iz 5. god. n.e. koje su se odvijale prema Elbi, a u kojima je kao konjanički oficir učestvovao i Velej Paterkul. To bi možda sugeriralo da je u ovom periodu, kada su se trebale odvijati konačne operacije “germanske kampanje” između Rajne, Elbe i u Markomaniji, postojala neka vrsta borbene grupe legija mobilnog karaktera, koja se kretala i nalazila uz Tiberija, dok su ostale legije koje su vjerojatno učestvovala u toj rajnsko-labskoj operaciji 4. i 5. god. n.e. kao npr. XVII., XVIII. i XIX. imale više posadni karakter. Najvjerojatnije su tu mobilnu grupu sačinjavale XIII. *Gemina*, XIV. *Gemina* i XVI. *Gallica*, koje su se na dunavsku granicu Ilirika prebacile iz germanskih zemalja. Vrlo opsežne operacije Rajna-Lippe-Elba izvođene u toku 4. i 5. god. n.e. nisu mogle biti izvođene samo sa pet legija trajnije stacioniranih na Rajni i u svim germanskim oblastima (I. *Germanica*, V. *Alaudae*, XVII., XVIII. i XIX.), već su morale biti poduprte i sa dodatnim ne samo mornaričkim, nego i kopnenim snagama. Najvjerojatnija pojačanja su mogle predstavljati XIII. i XIV. *Gemina* i XVI. *Gallica*. Uostalom sve tri legije kasnije su nakon predaje Batona Desitijatskog prekomandovane na rajnsku granicu i to isto nalazeći se pod neposrednim Tiberijevim zapovjedništvom. Postojanje ove mobilne borbene grupe bi objašnjavalo i činjenicu da se na prisustvo XIV. *Gemina* i XIII. *Gemina*⁴³⁹ nailazi u nizu zemalja upravo u periodu vladavine Oktavijana Augusta. Sam plan je na osnovi rasporeda trupa, predviđao dva osnovna pravca prodora u Markomaniju:

- Južni → sa obala Dunava, gdje se u prostoru između današnje Bratislave, odnosno ušća rijeke Morave u Dunav, tj. Karnuntuma i Vindobone (Beč) nalazila glavna i najbrojnija koncentracija rimskih i auksilijarnih trupa predviđenih za napad na Markomaniju. Ovaj pravac je trebao predstavljati osnovni udar usmjeren na samo središte Markomanskog kraljevstva i njime je osobno i direktno zapovijedao Tiberije. “Dunavska” borbena grupa se sastojala od osam legija i to VIII. *Augusta*, XIII. *Gemina*, XIV. *Gemina*, XV. *Apollinaris*, XX. *Valeria Victrix*, XXI. *Rapax*⁴⁴⁰ (koja je prekomandovana iz Recije), XVI. *Gallica* i moguće još jedna po imenu nepoznata jedinica (legija), ukupno do najviše 48 000 legionara.⁴⁴¹

planirao poduzimanje vojne i osvajачke kampanje prema ovoj kraljevini. Marobodu je odlično poznao Rimsku državu i helensko-rimsku klasičnu civilizaciju. O Marobodu v. *Vell.* II, CVIII-CIX.

⁴³⁹ XIII. legija je oko 15. god. p.n.e. vezano za ratove Tiberija Nerona u alpskim oblastima bila stacionirana u Emoni, a na prisustvo njenih vojnika nailazi se i na Donjoj Rajni-Nijmegenu.

⁴⁴⁰ Imena uz broj pojedinih spomenutih legija nisu morala postojati u vrijeme ustanka, npr. XXI. legija je svoj dodatak *Rapax* (otimački, grabežljiv) dobila nakon 9. god. n.e. kada su u nju uključene mase rimskog lumpenproletarijata. Velej Paterkul XX. legiju spominje ne navodeći njen kasniji nadimak, što bi sugeriralo da je ona u vrijeme ustanka bila bez nadimka *Valeria Victrix*. Ali radi lakšeg snalaženja u samom tekstu upotrebljavali smo puni naziv legije, izuzev za VII. i XI. legiju C. P. F., jer je njihov naziv počasni naziv stečen za zbivanja koja su se desila u Dalmaciji 42. god. n.e.

⁴⁴¹ O sastavu borbenih grupa određenih za invaziju Markomanije v. <http://www.livius.org/le-lh/legio/legions.htm>, odnosno linkove sa spomenute web-site, a koji se odnose na legije navedene u sastavu borbenih

Na samom terenu sigurno nije bila ni približno ostvarena koncentracija u ovom likom broju, niti je vjerojatno i bila predviđena, jer su legije rijetko dostizale taj po standardu predviđeni broj od 6000 ljudi.⁴⁴² Sigurno je za ovu borbenu grupu bila predviđena adekvatna i vojna snaga u pomoćnim jedinicama, što bi onda brojno stanje ove borbene grupe dodatno povećavalo. Ovim pravcem prodora je osobno zapovijedao Tiberije.

- Sjeverno-sjeverozapadni → iz dotada okupiranih područja Germanije. Jedinice određene za prodiranje po sjevernom i sjeverozapadnom pravcu su predstavljali sekundarne udare, kojima se nastojalo sa strana i to sjeverne i zapadne pritisnuti neprijateljsko područje i olakšati prodor glavne grupacije, sa kojom bi se i spojile pojedine legije sa ovog pravca. Sam pravac se sastojao od dvije razdvojene borbene grupe, jedne koja je bila određena za prodor dolinom rijeke Elbe i činile su je XVII., XVIII. i XIX. legija, stacionirane u Germaniji između donjih tokova Rajne i Elbe. Sudeći po Velejevom tekstu, legije koje su se trebale kretati sa Elbe, odnosno donjogermanske XVII., XVIII. i XIX. legija su u općoj ovoj operaciji prema Markomaniji imale sekundarno značenje. Velej ustvari ove trupe uopće ne spominje, i ako bi se sudilo po njegovom tekstu donjogermanska rimska vojska je imala karakter osiguravanja sjevernog krila predstojećoj invaziji na Markomaniju, a ne učestvovanja u glavnom ofenzivnom i borbenom pokretu. Druga borbena grupa u sastavu legija srednje Rajne (I. *Germanica* i V. *Alaudae*) je trebala preko zemlje Hata, doline Majne i prolazeći kroz Hercinsku šumu da proдре na zapadne područja Markomanije, ili kako je Velej naziva Bohemije, Ove dvije legije su već u zimu 5/6. god. n.e. marširale duž Majne i izgradile veliku vojnu bazu u Marktbreitu, i u toku naredne godine trebale su da upadnu na zapadno područje Markomanije. Ovim pravcem prodora u Markomaniju je zapovijedao Gaj Sentije Saturnin, (*Caius Sentijs Saturninus* – konzul za 19. god. p.n.e.,? i sigurno za 4. god. n.e.⁴⁴³),

grupa. Konkretni podatak o ovim legijama spremnim za invaziju Markomaniju sa navedene web-site je baziran na Lawrence Keppie, *The Making of the Roman Army* (1984; repr. 1998), str. 163. (informacija dobivena od urednika www.livius.org Jona Lendering)

⁴⁴² Za kratak pregled razvoja i ustroja rimske vojske v. Vegecije, 2002: 27-35 (od Vladimira Brnardića).

⁴⁴³ Nejasno je da li je spomenuti Sentije Saturnin koji se pokreće na Markomaniju bio konzul i 19. god. p.n.e. (*sine collega*) i 4. god. n.e., (*Vell.* II, XCII, 1-5; II, CIII, 3) ili je prvo konzulstvo obavljao njegov otac koji je bio protivnik trijumvira, pa pobjegao Sekstu Pompeju na Siciliju, a onda bio amnestiran nakon sporazuma u Puteoli 39. god. p.n.e. Da nije riječ o jednoj osobi (što sugerira prijevod na engleski jezik Veleja Paterkula u Loeb ediciji), koja je bila i u progonstvu na Siciliji i bila konzul 4. god. n.e. i predvodila jedan krak pohoda prema Markomaniji, jasno je iz činjenice što bi u suprotnom Sentiju Saturninu 6. god. n.e. kada je trebao nastupati prema Markomaniji bilo najmanje 75 godina. Realno je pretpostaviti da je konzulstvo 19. god. p.n.e. obavljao otac, a konzulstvo 4. god. n.e. sin. Naš Saturnin je u Germaniji boravio od početaka Tiberijeve kampanje istočno od Rajne (*Vell.* II, C, 1).

po Dionu namjesnik Germanije.⁴⁴⁴

Međutim po Tacitu, odnosno po navodnom Maroboduovom govoru koji ovaj rimski povjesničar prenosi, na Markomaniju je Tiberije predvodio 12 legija (*at se duodecim legionibus petitem duce Tiberio inlibatam Germanorum gloriam servavisse*).⁴⁴⁵ Nejasno je zašto dolazi do ove kolizije u brojnosti legija koje su trebale biti upućene na Markomaniju, odnosno kako je kod Tacita (teško je povjerovati da je sam Tacit tačno znao sadržaj spomenutog govora Marobodua)⁴⁴⁶ došlo do pojave 12, a ne 13 legija, možda zbog one po imenu nepoznate legije. Međutim bez obzira da li je u pohodu na Markomaniju trebalo učestvovati 12 ili 13 legija ili je li u Dunavskoj borbenoj grupi bilo 7 ili 8 legija, riječ je o jednoj prilično impozantnoj vojnoj sili sa kojom se morala suočiti Markomanija. Po Veleju Paterkulu, armija Marobodua sa kojom su se rimske borbene grupe trebale suočiti je brojila 70 000 pješaka i 4 000 konjanika (*exercitunlque, quem septuaginta milium peditum, quattuor equitum fecerat*).⁴⁴⁷ Ovo bi bio ekvivalent brojnosti 11-12 legija u njihovoj punoj, standardnoj brojnosti što bi teško bilo pretpostaviti za legije koje su se koncentrirale oko markomanskog prostora, čija je brojnost bila manja. A angažiranost i legija i pomoćnih jedinica morala je biti adekvatna za vođenje jedne uspješne osvajačke operacije protiv jednog ustrojenog kraljevstva sa relativno moćnom i djelomično po rimskoj disciplini ustrojenoj vojnoj sili,⁴⁴⁸ iako je možda u procjeni njene brojnosti Velej ipak pretjerao. Radi toga je bila nesumnjivo potrebna velika vojna sila, pa je to zahtijevalo i dosta legija, ali i pomoćnih i savezničkih jedinica kojima bi se popunile praznine u neophodnom ljudstvu. Velej Paterkul, inače u najboljoj tradiciji rimske ekspanzionističke politike, opravdava predstojeću operaciju u Markomaniji kao “preventivni rat”.⁴⁴⁹ Iako Marobodu (*Maroboduus*) nije imao namjeru da predstavlja prijetnju ni Imperiji

⁴⁴⁴ *Vell.* II, CIX, 5; *Cass. Dio* LV, 28, 6

Publije Kvintilije Var je za namjesnika Germanije imenovan tek u jesen 6. god. n.e. kada je preuzeo i zapovjedništvo nad XVII., XVIII. i XIX. legijom, znači kada je ustanak već uveliko trajao sa svom žestinom, a napad na Markomaniju opozvan. Var je bio namjesnik Afrike između 9. i 8. god. p.n.e. Nakon toga je bio namjesnik Sirije i ugušio je pobunu u Judeji nastalu nakon smrti Heroda Velikog (4. god. p.n.e.). Tom prilikom je razapeo 2000 jevrejskih pobunjenika. Josip Flavije, *Judejski rat*, II, III - V

⁴⁴⁵ *Tac. Ann.* II, 46; Pašalić, 1975: 376; Ovaj, po Tacitu, govor Marobodua je izrečen pred bitku između trupa Arminija i Marobodua, odnosno između Heruska i Markomana. Marobodu je izgubio bitku.

⁴⁴⁶ Tacit je najvjerojatnije ovaj govor (ako je uopće bio i održan) stvorio i uredio po svojim zamislima, onako kako je on doživljavao odnos i stavove Marobodua i Arminija, odnosno kako bi preko par rečenica na najbolji i najefektivniji način rimskom čitateljstvu pokazao sva shvaćanja i osjećanja Marobodua spram potonjeg, novog heroja Germanije. To bi značilo da je spomenutih 12 legija podatak sa kojim je raspola-gao sam Tacit, pa ga je on kasnije “stavio” u usta Marobodua, a sada se postavlja pitanje na koji je način do toga podataka došao sam Tacit.

⁴⁴⁷ *Vell.* II, CIX, 2; Naravno moguće je i ovaj broj promatrati kao moguće Velejevo pretjerivanje, kojim se uvećava “barbarska” i uopće neprijateljska sila.

⁴⁴⁸ *Vell.* II, CIX, 1

⁴⁴⁹ *Vell.* II, CIX, 1-5

ni njenim interesima, ovaj bivši talac i učenik u Rimu i na Augustovom dvoru se jednostavno našao na putu ostvarivanja ključnog strateškog cilja Augusta i rimske politike ranog principata.

Koordinirani napad je započeo u proljeće 6. god. n.e., i trupe pod neposrednim komandama Tiberija i Saturnina su već počele uspješno prodirati u markomansko – bohe-mijsko područje. Uz koncentriranje legija, odnosno jedinica rimskih građana, u svrhu “markomanske operacije” je bilo predviđeno i prikupljanje i angažiranje pomoćnih jedinica. Tako je po Kasiju Dionu i pojedinim peregrinskim *civitates* Ilirika (po Dionu onim “dalmatinskim”), uključujući sigurno i desitijatskom, naloženo da prikupe i pošalju svoje kontingente. Prve jedinice iz Ilirika koje su stigle na taborna područja glavne koncentracije odakle se trebao izvršiti glavni udar na Markomaniju bile su legije, dok su se pomoćne trupe još uvijek novačile i skupljale u unutrašnjosti i zaleđu rasporeda “Dunavske” borbenne grupe.⁴⁵⁰ To dokazuje i Kasije Dion kada kaže da se tadašnji legat provincije Ilirik Valerije Mesalin (konzul za 3. god. p.n.e.), još prije okupljanja pomoćnih jedinica iz njegove provincije, sa većim dijelom trupa-legija kojima je zapovijedao pridružio Tiberijevoj glav-nini na Dunavu.⁴⁵¹ Tako je Valerije Mesalin sa sobom poveo sljedeće legije: XX. *Valeria Victrix*,⁴⁵² XV. *Apollinaris*,⁴⁵³ VIII. *Augusta*⁴⁵⁴ i vjerojatno onu po imenu nepoznatu legiju (možda je to bila VIII. *Hispana*, o čemu će kasnije biti više riječi). Po Veleju Paterkulu, “Dunavsku” borbenu grupu, koja je trebala da iz pravca Karnuntuma i sa kojom je nepo-sredno zapovijedanje preuzeo Tiberije su sačinjavale legije koje su služile/boravile u Iliriku (...a Carnunto, qui locus Norici regni proximus ab hac parte erat, exercitum, qui in Illyrico

⁴⁵⁰ Cass. Dio LV, 29, 1-2

⁴⁵¹ Cass. Dio LV, 29, 1

⁴⁵² XX. legija je učestvovala u Kantabrijskom ratu Augusta, a pojedine njene jedinice bile premještene u Burnum najranije do 20. god. p.n.e., dok je čitava legija prebačena u Ilirik do početka naše ere. Po Boja-novskom (1988, 355) XX. legija je došla iz Akvileje.

⁴⁵³ XV. legija je nakon Akcija bila upućena u Ilirik u kome se zadržala pola stoljeća.

⁴⁵⁴ VIII. legija je još prije ili oko 15. god. p.n.e. bila prebačena u jugoistočnu Europu u kojoj je vjerojatno u procesu ostvarivanja strateške zamisli izlaska na Dunav svojim borbenim uspjesima zaradila i nadi-mak Augusta. Međutim, po Bojanovskom (1988: 355 pozivajući se na Betz, 1938: 6) VIII. *Augusta* je došla sa Orijenta. Po Zaninoviću (1996: 214) je do 9. god. n.e. “stacionirala legija XX *Valeria Victrix*” u Burnumu. Samo nije jasno da li Zaninović misli pod izrazom do “9. god. n.e.” na razdoblje prije 6. god. n.e. ili na kasno ljeto i jesen 9. god. n.e. ili možda na cjelokupno razdoblje rata u kome bi Burnum služio kao temeljni logor za XX. legiju. Burnum je bio situiran na samoj granici Liburna i pobunjenog ilirskog područja, i moguće je da se Burnum nalazio za vrijeme ustanka više-manje pod kontrolom Rimljana ili njima lojalnih snaga. U tom bi slučaju možda XX. legija čuvala liburnsko područje i uopće liniju bojišnice prema današnjoj srednjoj Dalmaciji. Međutim, iz činjenice da je XX. legija bila pod neposrednim zapovjedništvom Valerija Mesalina i da je odmah nakon svoga boravka na dunavsko-markomanskom području i povratka na ilirsko područje i ratište najvjerojatnije stacionirala u Siskiji i njenoj okolini teško je pretpostaviti da je Burnum možda kasnije u toku rata služio kao baza XX. legiji, iako ni to ne bi trebalo apriori isključiti.

merebat, ducere in Marcomannos orsus est).⁴⁵⁵ Međutim 7 ili 8 legija trajnije stacioniranih u Iliriku ipak, i pored svog značaja koji je ova provincija imala, predstavlja pretjeranost. To bi značilo da je nešto više od jedne četvrtine ili preciznije 28-29 % od ukupnog legionarskog sastava Rimske države pripadalo samo jednoj Provinciji, i to u jednom za nju (istina samo prividnom) mirnom periodu (što i sam Velej potvrđuje kada kaže *insolens longae pacis bonis*)⁴⁵⁶ za koju se uostalom činilo da je pacificirana i lojalna.⁴⁵⁷ Dotični Velejev (koji se tada nalazio u Rimu gdje je trebao preuzeti kvestorsku dužnost, a ne na Dunavu) podatak potrebno je shvatiti kao činjenicu da su ove legije bile već u toku druge polovice 5. god. n.e. i početkom 6. god. n.e. prebačene u Ilirik i dunavsku granicu kako bi popunile planiranu "Dunavsku" borbenu grupu. Naravno srž i veći dio "Dunavske" borbene grupe su bile legije Ilirika, ali sigurno svih sedam ili osam legija ove borbene grupe izvorno nisu pripadali ovoj provinciji, kao što misli Pašalić pozivajući se na neodređene izvore ("Danas se smatra da je najveći dio te vojske-sedam legija-bio iz Ilirika").⁴⁵⁸ Legije Ilirika su vjerojatno bile stacionirane u logorištima i posadnim utvrdama širom Provincije koja je predstavljala neposredno zaleđe "Dunavske" borbene grupe, te je sasvim realno očekivati da ova provincija ustupi i svoje legijske i svoje auksilijarne trupe. Prilikom odlaska na Dunav, rimska vojska Ilirika je morala da ostavi i manje posade na ilirskom području u unutrašnjosti, posebno na strateškim pozicijama i putovima, ali to su bili samo manji segmenti legionarskih sastava te armije.

⁴⁵⁵ *Vell.* II, CIX, 5. Sudeći po izrečenoj konstataciji Veleja Paterkula, Karnuntum se 6. god. n.e. nalazio u okviru kraljevstva Norika, koje je čim Tiberije planira da mu Karnuntum bude polazna točka za invaziju sa dunavske strane, bilo u vazalnom odnosu prema Rimskoj državi. Po M. Buzov (2005: 132): "It should be emphasized that Noricum, Rhaetia, and Moesia were in a dependent relationship with Rome and were subject to the governor of Illyricum". Mócsy, 1974: 56; O Noričkom kraljevstvu i njegovom kraju vid, Šašel Kos, 1997 A.

Ali s druge strane, dotični podatak se može tumačiti i u smislu da je Karnuntum bio najbliža točka prema Noriku na ovom pravcu, što bi značilo da se on 6. god. n.e. nalazio u sastavu provincije Ilirik, te bi bilo logično da se u njemu sastanu legije Ilirika kako to Velej navodi. Po karti dunavskih provincija (Cornell – Matthews, 2006: 140-141) Karnuntum se nalazi u sastavu Gornje Panonije, jednog od surogata jedin-stvenog Ilirika. Inače o Karnuntumu v. Cornell – Matthews, 2006: 142 - 143

⁴⁵⁶ *Vell.* II, CX, 2

⁴⁵⁷ Nakon završetka ustanka, u dvije provincije nastale disolucijom Ilirika, bilo je stacionirano ukupno 5 legija pa bi bilo samim tim bilo teško objašnjivo zašto su Rimljani imali prije ustanka 7-8 stacioniranih legija, a nakon završetka rata u jednom području sa sumnjivom lojalnošću i sa još uvijek prisutnim odmetništvom dvije-tri legije manje. Osim toga glavni dio operacija 4. i 5. god. n.e. se odvijao u germanskim zemljama pa bi bilo normalno očekivati da je tih godina tamo bilo prisutno više legija nego u, za Rimljane mirnom, iliričkom prostoru. Osim toga XVI. *Gallica* je bila jedno vrijeme stacionirana u Majncu, a XXI. *Rapax* u *Regina Castra* (današnjem Regensburgu). Po pretpostavci Wilkesa (1969: 92-93), u trenutku izbijanja ustanka 6. god. n.e. Ilirik je imao 5 svojih legija i to VIII. *Hispana* (Wilkes je naziva IX. *Hispana*), XIII. *Gemina*, XIV. *Gemina*, XV. *Apollinaris* i XX. legija. Bez obzira na svoju stacioniranost u Iliriku, ubjedljivu većinu njihovog sastava su činili vojnici unovačeni u drugim oblastima i provincijama, o čemu dokumentirano svjedoči i primjer VII. legije koja je nakon završetka ustanka pola stoljeća boravila u Dalmaciji i koja je izgleda uglavnom dobivala regrute iz Male Azije (Dodig, 2003 A: 363;365, Isto, 2005).

⁴⁵⁸ Pašalić, 1975: 376

Tiberije je u proljeće 6. god. n.e. i otpočeo operacije u Markomaniji gotovo istovremeno sa izbijanjem ustanka, što još jednom nedvosmisleno potvrđuje da je koncentracija legija na Dunavu izvršena prije nego što su pomoćne jedinice sakupile, pa i da je otpočelo i njihovo operativno kretanje. Znači unutrašnjost Provincije je bila ispražnjena od glavnine legijskog sastava koji joj je pripadao kao stalna posada, što je nesumnjivo olakšalo i izbijanje i širenje ustanka. Izgleda da je Tiberije sa dijelom svojih snaga i prešao na drugu stranu Dunava kada su počele stizati vijesti o početku ustanka, jer Velej kaže da je Tiberije nakon što je pripremio svoja zimovališta na Dunavu, doveo vojsku (kojom je neposredno zapovijedao) do pet dana puta od prvih prednjih neprijateljskih, markomanskih pozicija.⁴⁵⁹ Istovremeno su i legije koje je vodio Saturnin bile odvojene na skoro istoj distanci od neprijatelja, i po Veleju nalazeći se na točki koja je bila udaljena samo par dana od ostvarivanja predviđenog dodira sa Tiberijevim trupama.⁴⁶⁰ Ovo bi značilo da je operativni plan napada na Markomaniju predviđao već u prvoj fazi prodiranja u Markomaniju spajanje dunavske borbene grupe i snaga koje je predvodio Saturnin i koje su se kretale iz pravca Majne. Tako bi bila stvorena jedinstvena operativna borbena grupa koja bi na sebe preuzela vođenje operacije osvajanja Markomanije. Međutim držimo da je spomenuta Velejeva tvrdnja i procjena o razdaljini između Tiberijeve i Saturninove borbene grupe, ipak pretjerana, jer kako je moguće da je Tiberije tek što je započeo vojnu operaciju bio sam par dana udaljen od Saturnina, a do pet dana od neprijateljskih pozicija. Saturnin se još uvijek nalazio prilično na zapadnom pravcu, i da su se oni našli na spomenutom rastojanju, moralo je već doći i do većih i značajnijih okršaja sa trupama Marobodua kojih sudeći po izvornoj građi nije uopće bilo.

Za to vrijeme dok su se legije Ilirika, vjerojatno glavnina njihovih sastava, kretale i koncentrirale na Dunavu, pa i prodirale u Markomaniju u unutrašnjosti Provincije je, na osnovi rimskih naređenja, vršeno regrutiranje i skupljanje pomoćnih jedinica. Spomenuta činjenica da su legije Ilirika u svojoj glavnini bile određene za neposredno učešće u planiranom osvajanju Markomanije i da su napustile svoja taborišta i prije nego što su na Dunav upućene domaće pomoćne jedinice, kao da na svoj način govori da su Rimljani i njihov državni vrh i provincijski autoriteti bili uvjereni u mir i lojalnost ilirskih zemalja čim su sebi mogli dozvoliti da ih ostave bez adekvatnih vojnih posada. Napuštanje direktne i efektivne uprave nad provincijom od strane njenog namjesnika koji se pridružio markomanskom ratu je značilo da je kontrola i uprava nad Ilirikom ostavljena nižim upravnim i vojnim organima koji su trebali i voditi sam proces skupljanja pomoćnih jedinica. I ova činjenica govori koliko su Rimljani bili uvjereni

⁴⁵⁹ *Vell.* II, CX, 1

⁴⁶⁰ *Vell.* II, CX, 2

u podčinjenost i lojalnost provincijalnog stanovništva Ilirika da su imali dovoljno povjerenja da regrutaciju povjere hijerarhijski nižim instancama i da iz mreže kontrole provincije izvuku gro državnih snaga još prije nego što su se u potpunosti unovačile, opremile, ustrojile i skupile dinarske i panonske pomoćne jedinice koje su onda bez pratnje legija trebale same otići na Dunav, Rimska zapovjedništva i upravna tijela, od najviših državnih do provincijskih nisu držali za opasnost činjenicu da u unutrašnjosti provincije kao jedinu dovoljno brojnu, učinkovitu i snažnu borbenu silu bar na neko vrijeme ostave pomoćne jedinice i to koje pripadaju baš dotičnim prostorima. Kao da Rimljani nisu ništa znali o izraženom nezadovoljstvu na ovom prostoru, kao da nisu osjećali sve jači ritam bijesa domaćih ljudi koji su se u tom trenutku i to rimskom voljom našli okupljeni, ustrojeni i naoružani. Ipak izgleda da su Rimljani sami sebe dovoljno zavarali svojim uvjerenjem o povjerenju prema domorodcima koje je nesumnjivo bilo u koliziji sa stvarnim raspoloženjem i stanjem stvari na terenu, jer to što su domorodci prihvaćali latinski jezik i druge tekovine znatno više antičke opće kulture nije značilo da se oni mire i sa obavezama a posebno sa zloupotrebama i gospodarskim teškoćama po njihovu slabiju ekonomiku koje im je pored kulturnih tekovina isto donosila rimska vrhovna vladavina. S druge strane i Augustov dvor i Tiberije i druge državne i provincijske institucije su bile i previše zaokupljene pripremama za kampanju u Markomaniji kojima je sve posvećeno. Tako da one nisu imale ni vremena ni sredstava da u dovoljnoj mjeri obrate pažnju na one bitne procese i pokrete koji su se odvijali ispod površine, u samom domaćem, peregrinskom stanovništvu Provincije čije su potrebe stavljene uzastranu, a gospodarski pritisak koji je prouzrokovao sve više negativnih posljedica bio sve izražajniiji pogotovu kako su se povećavali naponi za konačno ostvarivanje zacrtanih strateških planova Rimskog državnog vrha, oličenog u Augustovom dvoru.

Potrebno je istaći da što se tiče razmatranja položaja, razmještaja i kretanja Tiberijeve operative grupe na dunavskoj granici sa Markomanijom, neposredno pred izbijanje ustanka, da Velej Paterkul daje znatno opširnije, preciznije i konkretnije informacije, za razliku od Kasija Diona.⁴⁶¹ Velejevi podaci su potpuniji od Dionovih i kada govori o Tiberijevim pokretima izvršenim u germanskim zemljama koji su neposredno prethodili planiranoj kampanji 6. god. n.e. na Markomaniju. samoj Markomaniji i Marobodu, njegovoj vojnoj i političkoj snazi i poziciji.⁴⁶² Odgovarajući prikaz Kasija Diona je i suviše okviran i siromašan podacima.⁴⁶³ To se djelomično može objasniti i time što je Velej Paterkul i time želio povlađivati Tiberiju koji je vodio operacije u Germaniji i koji

⁴⁶¹ *Vell.* II, CX, 1-2; *Cass. Dio* LV, 29, 1

⁴⁶² *Vell.* II, CIV, 3-CIX, 5

⁴⁶³ *Cass. Dio* LV, 28, 4-6

je bio ovlašten za vođenje "markomanske" kampanje. Velej Paterkul je i sam učestvovao u operacijama u Germaniji 4. god. n.e., ali ne i u onoj planiranoj za 6. god. n.e., tako da je rezultat njegove opširnosti bilo i to što je on bio neposredni sudionik tih borbi. Suprotno od toga njegovi podaci o situaciji u ilirskoj unutrašnjosti u kojoj izbija ustanak su okvirni i sumarni i prilično neprecizni, za razliku od Kasija Diona čiji izvještaj veću i detaljniju pažnju posvećuje istovremenom odvijanju situacije u unutrašnjosti u kojoj izbija pobuna. Kao što vidimo dva osnovna izvještaja, se po sadržaju i datim podacima, razlikuju i u svome odnosu, bolje reći pristupu u prezentiranju informacija vezanih za vrijeme neposredno pred samu pobunu i njen konkretni početak. Velej je nesumnjivo, bio bolje upoznat sa situacijom na Dunavu nego o onoj koja se razvija u unutrašnjosti o kojoj je upoznat samo sa površnim i sumarnim podacima. Njegovo bolje poznavanje vojničkih prilika na granici na Dunavu, ali i stanja i događanja u germanskim zemljama u periodu par godina prije izbijanja ustanka je sasvim razumljivo ako se ima u vidu da je on bio tada profesionalni vojnik. Samim tim on se po prirodi stvari više interesirao za - a i više dobivao - informacije vezane za stanje na Dunavu, gdje su se uostalom nalazili i mnoge njegove kolege, prijatelji i poznanici nego što bi to bio slučaj za ilirsku unutrašnjost u kojoj su ostale manje posadne jedinice i u kojoj su se trebale okupiti ilirske pomoćne jedinice. Osim toga Velej je i sam 6. god. n.e. bio zaokupljen i zainteresiran za predstojeću operaciju u Markomaniji, a vjerojatno nije imao ne samo interesa nego ni pojma o onome što se istovremeno odvija u dinarskim oblastima Ilirika. Sama činjenica da je izbijanje pobune proizvelo veliko, neočekivano iznenađenje za rimsku javnost, kojoj tada pripada i Velej Paterkul potvrđuje iznesenu konstataciju o slaboj zainteresiranosti tadašnje obične rimske javnosti za stanje u ilirskim zemljama neposredno pred izbijanje ustanka. Tako je, paradoksalno, činjenica da je Velej bio suvremenik događaja iz 6. god. n.e. (gledano iz perspektive rimske javnosti) bila otežavajuća okolnost za njega da pravilno i ravnomjerno sagleda i samo izbijanje ustanka i proces koji je doveo do njega. Tako je i kod Veleja ustanička 6. god. n.e. tako obilna događajima i vrlo bitnim povijesnim procesima prikazana površno, okvirno, skoro u obliku nekih teza i nabacanih podataka. Za razliku o njega Kasije Dion koji piše skoro dva stoljeća nakon njega, ne pati od sindroma suvremeničke pristranosti, zamagljenosti, nedovoljnog poznavanja stanja na terenu i neupućenosti. On sada raspolaže i sa preciznim podacima koji govore o izbijanju ustanka, sa kojima Velej definitivno ne raspolaže, a koje je dobivao iz svojih vrela, odnosno iz njihovih sadržaja koji su se jednim svojim dijelom (ili možda kompletnim sadržajem, što je znatno manja vjerojatnoća) odnosili striktno ili u većoj mjeri na izbijanje ustanka i onome što mu je prethodilo. Kasije Dion je osim toga, za

razliku od Veleja Paterkula mogao da raspolaže sa znatno raznovrsnijom i opsežnijom izvornom građom, sa različitim mišljenjima i podacima koji su nastajali i u toku 6. god. n.e., a i kasnije, a čiji su tvorci bili i učesnici događaja i kasniji pisci. On je radi toga imao svestraniji pogled na sam ustanak, mogao ga je sagledavati iz više kutova promatranja, a ne samo primarno jednog kao što je to činio suvremenik Velej Paterkul kada se odnosi na tematiku početka rata. Poradi toga Kasije Dion je ne samo mogao donositi detaljnije i konkretnije podatke, nego i preciznije zaključke.

Proljeće 6. god. n.e. u Iliriku

*Ništa se ne osuši brže od suze.*⁴⁶⁴

Pitanje mjesta gdje je izbila pobuna direktno je vezano sa određivanjem mjesta na kojem se nalazio pomoćni dinarsko-desitijatski kontingent u trenutku pobune, jer su se u okviru njega nalazili inicijatori otkazivanja poslušnosti rimskom zapovjedništvu i oružanog nastupa, odnosno kontingent je bio pokretač pobune. Po Kasiju Dionu *“Dinarci”*⁴⁶⁵ kojima je bilo zapovjedbno da pošalju čete za svrhu pohoda na Germane

⁴⁶⁴ *Lacrima nil cizius arescit.*

⁴⁶⁵ Smatramo da je u konkretnom slučaju troipogodišnjeg ustanka pojmovno prikladnije koristiti kao *terminus techicus* pojam *“Dinarci”* (iako ga uopće ne spominju antička vrela) i sve izraze iz njega izvedene za onu ustaničku komponentu kojom je zapovijedao Baton Desitijatski nego *“Dalmatinci”* ili *“Delmatinci”* ili čak *“Delmati”* kako dinarske ustanike nazivaju oba glavna izvjestitelja o ustanku, najviše iz razloga izbjegavanja svih mogućih zbunjivanja i zamjene sa narodom Delmata. Uostalom provincija Gornji Ilirik je uspostavljena tek nakon kraja ustanka, a naziv Dalmacija se za nju još kasnije i to u svakodnevnom govoru počeo upotrebljavati. Tako ni granica zapovjednih odgovornosti dvojice Batona nije mogla biti podudarna sa nekom unutarnjom upravnom granicom koja bi dijelila Dalmaciju od Panonije jer ona prije ustanka i u njegovo doba nije ni postojala. Nepoznato je na osnovi čega su to Velej Paterkul i Kasije Dion izvršili sistematizaciju tada jedinstvene provincije Ilirik i ustaničkog područja na Dalmaciju i Panoniju. Moguće je da su se oni u tome rukovodili zonama odgovornosti i operiranja dvojice vrhovnih vojvoda ustanka, ali i zemljopisnim karakteristikama (ravnije oblasti na sjeveru bi bile u tom slučaju Panonija, a brdsko-planinske zone – dinarski pojas – na jugu Dalmacija) koje su se u znatnoj, ali sigurno ne i apsolutnoj mjeri, poklapale sa kasnijim teritorijalnim opsezima provincija Dalmacije i Panonije. Samim tim se kod rimskih pisaca moglo stvoriti uvjerenje da je kasnija Dalmacija podudarna sa zonom za koju je bio odgovoran Baton Desitijatski, a Panonija sa oblastima za koje je bio nadležan njegov breučki imenjak. Granica područja koja bi potpadala pod zone odgovornosti dvojice Batona bi se odredila na osnovu nekih drugih činilaca, kao što su gravitaciono područje, zemljopisni položaj, sam način i vrijeme uključivanje pojedinih naroda u ustanak i sl. U tom slučaju ni neke specifične osobnosti ne bi igrale veliku ulogu, pa bi se pod zapovjedništvom Batona Desitijatskog našli i narodi koji su primarno gravitirali dinarskom pojasu ali i sjeverozapadno ustaničko područje koje je zahvaćalo i dio panonskog područja, a oni pod zapovjedništvom Batona Breučkog bi gravitirali panonskom bazenu i velikim rijekama koje su kroz njega prolazile. Tako se uvođenje u ovo razmatranje novog termina koji nije korišten u antičkim vrelima ali koji i ne prejudicira nikakvu ni etničku, ni narodnosnu, pa ni političku i upravnu pripadnost nego ima čisto zemljopisno određenje nametnulo kao neophodno.

Markomanije (koje Dion naziva u tekstu Keltima), radi čega su se oni (tj. njihove unovačene jedinice) okupili, opazili su snagu i oružanost svojih ratnika (...καὶ τινὰ καὶ σφεῖς δύνανται πέμψαι κελευσθέντες συνῆλθόν τε ἐπὶ τούτῳ καὶ τὴν ἡλικίαν σφῶν ἀνθοῦσαν εἶδν...),⁴⁶⁶ Sudeći po kontekstu spomenutog fragmenta Dionovog teksta i po tome što prvotni ustanici napadaju točke koje se nalaze na dinarskom prostoru, ovaj kontingent u trenutku kada je izbila pobuna još uvijek nije bio napustio dinarski pojas i uputio se, preko Panonije, ka dunavskoj granici. U konkretnom momentu kada se kontingent pobunio može se reći da je panonski bazen još uvijek bio relativno miran, i da se tek nakon što se pobuna raširila iz svoga prvobitnog jezgra, ratna pozornica proširila na panonski bazen. Zanimljivo je u kontekstu razmatranja ovog pitanja, da se po smislu teksta Kasija Diona u odjeljcima LV, 29, 1-3 ne može tvrditi da su i panonski narodi, konkretno Breuci, isto imali zadatak da pošalju pomoćne jedinice, odnosno po Dionu samo Δελμάται su trebali poslati auksilijarni kontingent.⁴⁶⁷

Sudeći po tome što Dion kaže da je pobuna izbila jer su Dinarci okupivši se opazili svoju stvarnu moć, najrealnije bi bilo pretpostaviti da se pobuna javila na mjestu u kome su se skupljale pomoćne jedinice sa jednog dijela dinarskog pojasa, odnosno na njihovom okupljalištu, mjestu saziva. Osim toga, lakše je unijeti nezadovoljstvo i pobuniti okupljenu i statičnu vojsku nego onu koja se nalazi u pokretu. To mjesto bi predstavljalo tabor za koji je rimsko vrhovno zapovjedništvo zacrtalo da bude neka vrsta regrutnog okupljališta pod supervizijom prisutnog rimskog zapovjednog kadra i odakle se planiralo da se okupljeni kontingent uputi na markomansko ratište. Sve izloženo bi sugeriralo i da se i okupljalište pomoćnih četa iz planinske unutrašnjosti Provincije nalazilo negdje na prostoru dinarskog pojasa. Najvjerojatnije je bila riječ o oblasti od koje su sa dinarskog pojasa vodili najpogodniji putovi za panonski bazen i odakle su se najbrže i najjednostavnije mogle u svojoj cjelini prebaciti unovačene pomoćne trupe u Podunavlje. A pošto je jedan od lakših i najstarijih putova koji je povezivao jadransko-mediteranski

Termin "dalmatinski" se tek kasnije proširio kao opći i skupni naziv za stanovnike provincije Gornji Ilirik i to prihvaćen i od njih samih. Ali i u vremenu ustanka i u toku I st. n.e. pa i nešto kasnije drugi domorodački ilirski narodi dinarskog pojasa još uvijek (sudeći po pojedinim natpisima na kojima domorodci uz svoja imena navode izričito svoju narodnosnu, *civitas* pripadnost, a ne onu dalmatinsku) nisu prihvaćali niti osjećali kao svoje još uvijek dalmatinsko ime. Tek sa nestankom sustava peregrinskih *civitates* (znači praktično i autohtonih naroda) i potpunim prelaskom na municipalni ustroj dalmatinsko ime je kao identifikaciona oznaka bilo prihvaćeno od stanovnika Provincije. Ovaj razvitak "dalmatinskog" pojma vrlo je zanimljiv ako se promatra i kao analogija sa sličnim drugim procesima nastanaka i korištenja imena za različite etničke, narodnosne i političke komplekse i zajednice.

⁴⁶⁶ Cass. Dio LV, 29, 2

⁴⁶⁷ Možda je razlog toga ležao u uvjerenju, kako će se ubrzo pokazati pogrešnom, da su dinarski peregrinski narodi lojalniji i pouzdaniji element jer su već jedan duži period živjeli u okvirima rimske provincijalne strukture.

svijet sa onim u Podunavlju vodio dolinom rijeke Bosne, sasvim je realno očekivati da se okupljalište pomoćnih četa nalazilo negdje u sarajevsko-zeničkoj kotlini. Ova kotlina predstavlja i spojnicu ne samo u pravcu sjever-jug, nego i istok-zapad, povezujući ovim pravcem krajnji istok provincije Ilirik ne samo sa zapadom nego i sa primorjem i srednjim Podunavljem. Pošto je ovo okupljalište trebalo da obuhvati kontingente iz domorodačkih *civitates* sa dijela dinarskog pojasa, sasvim je logično pretpostaviti da se ono nalazilo na tom prostoru. Zatim činjenica je, o čemu će kasnije biti znatno više govora, da se ustanak proširio na zapadni dinarski pojas tek kasnije, nakon same pobune i prvih borbi. To bi značilo da je pobuna izbila na istočnom dijelu dinarskog pojasa (područje naronitanskog konventa) i da je to okupljalište ustvari bilo baza za pomoćne jedinice koje su stizale sa spomenutog prostora. Gornja Bosna je predstavljala prirodnu polaznu točku za odašiljanje pomoćnih jedinica unovačenih na prostorima zahvata plinijevskog naronitanskog konventa u Panoniju. Da je pobuna auksilijarnih trupa izbila u dubljoj unutrašnjosti, govore bi na neki način i sljedeće činjenice:

- Desitijatsko područje je bilo, odnosu na većinu drugih dinarskih područja, relativno blizu Breucima, pa možda i činjenica da pobuna izbija u Gornjoj Bosni objašnjava to da su vijesti o njoj do Breuka došle brzo. Da je kojim slučajem pobuna izbila na nekom drugom dijelu dinarskog pojasa bliže moru, vijesti o pobuni bi do Breuka nesumnjivo putovale duže. Znači i naknadno izbijanje pobune kod Breuka kao drugog ustaničkog centra, nakon prvog ustaničkog uspjeha i slamanja rimske formacije upućene protiv prvotnih ustanika i odmetanja i ostatka dinarskih auksilijara, na neki način potvrđuje da je ustanak izbio u Gornjoj Bosni jer je breučko područje relativno blizu desitijatskom. I u tom slučaju sasvim je očekivano da vijest o pobuni od svih panonskih naroda najbrže dođe Breucima.
- Sudeći po podacima Kasija Diona, ustanak kod Breuka je izbio kasnije u odnosu na dinarske pomoćne jedinice ali su oni prije i izvršili napad na Sirmijum i počeli sa borbama sa trupama Cecine Severa nego što je Baton Desitijatski sa svojim snagama izvršio napad na Salonu, iako je ovaj grad za pobunjenike sa dinarskog područja nesumnjivo predstavljao ključni cilj i prema kome je usmjerena njihova prva, osnovna ofenzivna operacija.⁴⁶⁸ To je značilo da je Batonu Desitijatskom i prvim buntovnicima trebalo izvjesno vrijeme da stignu do Salone, odnosno da bi došli do nje oni su prešli duži put, nego breučko-panonske snage do Sirmijuma, iz čega se može zaključiti da je ustanak izbio u dubljoj kontinentalnoj unutrašnjosti koja je bila relativno udaljena od Salone.

⁴⁶⁸ Cass. Dio LV, 29, 3-4

- Uz to garnizon u Saloni i uopće njeno stanovništvo su morali od primitka relevantnih vijesti o izbijanju ustanka i njegovom brzom širenju, kao i o pokretu Batona Desitijatskog prema provincijskoj prijestolnici imati određeno vrijeme na raspolaganju kako bi se mogli pripremiti za očekivani napad. Kako izgleda Baton Desitijatski, ustaničko zapovjedništvo i ustaničke snage nakon prvotnog izbijanja ustanka nisu gubili vrijeme nego su se odmah uputili prema Saloni, usput eliminirajući rimske pozicije i svemu ono što su smatrali neprijateljskim. Sudeći po izvornoj građi, te pozicije su bile lako i bez većih problema svladane, tako da na svome kretanju prema primorju ustanici nisu naišli na izraženiji otpor ni prepreku koja bi im oduzela vrijeme. Činjenica je da ni garnizon ni stanovništvo Salone, iako bez i namjesnika i bez glavnih trupa, nisu bili iznenađeni pojavom ustanika i da su se uspjeli pripremiti za uspješnu obranu i odbiti ustanički napad. Da bi se to moglo izvesti, a imajući u vidu da su se ustanici prvo uputili prema Saloni i primorju, ustaničke jedinice koje su se pojavile pred Salonom morale su preći duži put.
- S druge strane, da je pobuna izbila na području koje se nalazilo više okrenuto središnjim i istočnim dijelovima dinarskog pojasa dokazuje i to da ustanici prvo napadaju Salonu, a ne drugo bitno središte – Siskiju. To je značilo, da iako su se nalazili u dubljoj unutrašnjosti da im je ipak Salona bila bliža nego Siskija, odnosno da je zorno područje auxilijara bilo u zoni koja je načelno gravitirala Saloni a ne Siskiji ili Sirmijumu.
- I činjenica da jedan Desitijat igra najveću ulogu u tome prvom, inicijalnom podizanju ustanka, odnosno da učestvuje u nagovaranju tih okupljenih domorodačkih vojnika na odmetnuće vjerojatno ima neke veze i sa time da se sve to odvija na prostoru koji je pripadao Desitijatima. Baton Desitijatski se sigurno najlakše odvažio na poduzimanje radikalnih i odlučnih poteza na svome matičnom području, na kojem je, sasvim prirodno, mogao računati na veću podršku od strane svojih sunarodnika.
- Uz sve to i Velej Paterkul upravo ističe tu odlučnost borbe Desitijata dok samoga kraja, a gotovo sigurno (bar u većini slučajeva) se tako bore najviše one zajednice koje tu borbu i pokreću i to bez ikakvog kalkuliranja.

Okupljanjem pomoćnih jedinica Rimljani su napravili jedan bitni strateški previd, koji na najbolji način pokazuje koliko su oni slabo bili upoznati sa narastajućim nezadovoljstvom domorodaca i upućeni u stvarna kretanja na terenu. Paradoksalno oni su

okupivši i naoružavši unovačene domorodačke jedinice na jednom mjestu, eliminirali i posljednju praktičnu zapreku dizanju ustanka, jer su se tako našli zajedno i mnoge domorodačke vojne i političke starješine i njihovi borci koji su svi mogli da vide zajedničku moć i da neposredno i brzo međusobno komuniciraju i razmjenjuju stavove, nezadovoljstva i posebno smjele ideje. Pomoćna domorodačka vojna sila skupljena na jednom mjestu sigurno je izgledala impresivno što indirektno potvrđuje i sam Kasije Dion. Pod utiskom brojnije naoružane i ustrojene oružane sile postupno se topila sva skepsa, a rasla odvažnost i motivacija za preduzimanje onog presudnog koraka i raskidanja sa Rimljanima, što nedvosmisleno potvrđuje i Kasije Dion. Upravo u tome taboru domoroci su mogli vidjeti kakvu silu može predstavljati njihova zajednička snaga, na koju do tada izdijeljeni domoroci nisu računali, i koja može biti savršen subjekt preko kojeg će se ispoljiti njihovo nagomilano nezadovoljstvo. I upravo iz toga razloga čim su se pomoćne čete okupile, dinarski domorodci su po Dionu bez daljeg odlaganja (οὐκέτι δειμέλῃσαν)⁴⁶⁹ otpočeli sa izražavanjem svoga nezadovoljstva, a pojedinci kao što je bio Baton Desitijatski i konačno prelomili i odvažili da i otvoreno pozovu i agitiraju na oružanu pobunu.⁴⁷⁰ Izražavanje nezadovoljstva i pobunu dodatno je pothranjivala činjenica da unovačeni i naoružani augsilijari jednostavno i nisu pokazivali baš neku pretjeranu želju za odlazak u markomanski rat, koji za većinu domorodačkih novaka nije imao nekog smisla, i nisu se željeli odvajati od domaćeg tla. Tako bi pobuna predstavljala na neki način i "izlaz" iz takve neželjene pozicije, jer bolje je boriti se, trpjeti patnju i ginuti za svoje interese i potrebe nego za strane i njima nebitne ciljeve, pogotovu ako je riječ o jednom klasičnom osvajačkom ratu daleko od njihove zemlje. U tim trenucima ni mogući ratni plijen koji bi stekli u Markomaniji niti slava, časti, napredovanje pa i dobivanje rimskog građanstva nisu izgledali ni primamljivo ni poželjno.

I kao što je već rečeno, skupljena i utaborena vojska za razliku od trupa u pokretu, sačinjena pretežito od nezadovoljnih i to stranih elemenata, bez potrebe i ideala koji bi je vodili u borbi i prožeta smjelim i prevratničkim raspoloženjem bila je i savršen materijal za pokretanje oružane pobune. U okupljalište bi se pored nezadovoljnih vojnika slijevale i skupljale i informacije koje bi govorile o zloupotrebama čime su se parcijalna nezadovoljstva akumulirala u jedno zajedničko tijelo koje je dobivalo konkretne oblike. Pored toga i nove informacije, pa i dezinformacije koje su dolazile iz rodnih mjesta okupljenim vojnicima, a govorile bi o nasilju i zloupotrebama, nalazile su u tome taboru, unutar okupljenih, unovačenih i naoružanih domorodaca plodno tlo za nekritičko i automatsko upijanje i dalje razvijanje. U tim uvjetima bilo je nemoguće razlučiti

⁴⁶⁹ Cass. Dio LV, 29, 2

⁴⁷⁰ Cass. Dio LV, 29, 2

nepouzdana vijesti koje su sigurno cirkulirale od realnosti. I kada su se pomoćne jedinice unovačene u središnjoj i istočnoj Bosni našle na jednom mjestu a misao o neophodnosti pobune u dovoljnoj mjeri sazrela, bilo je potrebno naći još samo idejne i praktične pokretače pobune. I oni su se nesumnjivo našli u vojnom i političkom vodstvu onog segmenta domorodačkog vojnog kontingenta koji je bio najbrojniji. Po Kasiju Dionu, okupljeni ratnici su bili najviše na taj korak potaknuti Batonom Desitijatskim (ἄλλ' ἐνάγοτος αὐτοῦς ὅτι μάλιστα Βάτωνός τινος Δησιδιάτου) koji je sigurno boravio u samom taboru, najvjerojatnije kao zapovjednik desitijatskog kontingenta jer se samo u tom slučaju on mogao nametnuti kao inicijator i osoba koja je bila odlučna i uvjerena u neophodnost oružane pobune. Za svoje stavove, koji su imali prilično radikaln i oštar prizvuk a koje je javno zastupao, mogao je privući sljedbenike i to u jednom kratkom periodu samo ako je uživao izvjesni vojničko-zapovjedni i politički autoritet i ugled i na hijerarhijskoj i institucionalnoj ljestvici u matičnom narodu, odnosno matičnoj civitas. Ali s druge strane to što Baton Desitijatski mora "nagovarati" i podsticati na ustanak okupljene pomoćne jedinice, među kojima je bilo dosta i njegovih sunarodnika i što se na oružani nastup, koji on podstiče, odvažuje samo jedna relativno manja skupina a i pošto ga Kasije Dion uopće ne titulira, on ima sasvim drugačiju poziciju nego što bi to bila kraljevska ili kneževska čast monarhijskog tipa. A to direktno podrazumijeva da je on zauzimao visoku političku i vojnu poziciju i visoki društveni ugled, ali ne monarhijskog tipa.

Nejasno je ipak iz samog teksta Kasija Diona da li treba zaključiti da je Baton Desitijatski nagovarao čitavu skupljenu vojsku, njen veći ili jedan impozantniji dio ili samo one koji su se prvi otisnuli na pobunu. Vjerojatno su ne samo oni koji su prvi digli pobunu nego i ostali koji su zauzeli poziciju iščekivanja bili nagovarani i upoznavani sa planom o pobuni, ako ne čitava masa onda bar njihova zapovjedništva i istaknutiji, utjecajniji i ugledniji pojedinci ili bar dio vojske. U suprotnom bi bilo teško pretpostaviti da se plan Batona Desitijatskog zasnivao na tome da se on prvo sa manjom skupinom podigne na oružje, pa da zavisno kako prođe u prvom sukobu sa protivnikom očekuje eventualnu reakciju većine, što prilično besmisleno izgleda. Baton Desitijatski sigurno nije bio avanturista, slab taktičar i očajna osoba pa da se upusti u takvu akciju i njegovi planovi su morali predviđati i nagovaranje i onih koji su ipak izabrali opciju iščekivanja. Osim toga u taborištu su se nalazile već opremljene vojne jedinice i vojna i politička vodstva i drugih naroda koja su isto vjerojatno javno ili prikriveno ispoljavala svoje frustracije i nezadovoljstva rimskom upravom, pa bi od Batona Desitijatskog bilo nerazumljivo očekivati da ne pokuša iskoristiti tu situaciju kako bi se istovremeno, a ne

parcijalno oružano ustalo protiv Imperije. Uostalom u toku cijelog vremena ustanka osnovna osobnost Batona Desitijatskog je insistiranje na zajedničkom dejstvu, podržavanje jedinstva ustanka i ustaničkih akcija, pokušavanje zaštite ustaničkog Saveza i suprotstavljanje separatnim djelovanjima i vojne i političke prirode. Samim tim se ova njegova odluka i principijelnost o potrebi zajedničkog nastupa vjerojatno ispoljila i u okupljalištu pomoćnih jedinica, te je vjerojatno i u njemu on insistirao da se pobuna povede zajedničkim i usmjerenim dejstvom. To bi značilo da je on sa svojim namjerama i planovima upoznao ne samo one koji su učestvovali u onom odredu koji se prvi odvažio da oružano nastupi protiv Imperije.⁴⁷¹ Ovo po Kasiju Dionu ubjeđivanje Batona Desitijatskog, odnosno njegov javni nastup o potrebi podizanja oružanog ustanka možda je moguće shvatiti i u smislu da je on održao govor okupljenoj vojsci, a ne da je išao od grupe do grupe, od pojedinca do pojedinca i da ih je zasebno ubjeđivao, za što nije bilo ni vremena ni mogućnosti a ni potrebe. Ako je ubjeđivanje na ustanak imalo karakter javnog nastupa onda bi se čitav taj skup kojem prisustvuju okupljeni auxilijari mogao smatrati i nekom vrste “vojničke”/tj. općenarodne skupštine. I ako se to desilo tako prilično javno, o tome što se događalo u taborištu su sigurno brzo doznali i sami Rimljani, što bi na neki način objašnjavalo i relativno brzu reakciju njihove lokalne jedinice koja je upućena da uništi tu prvotnu odmetnutu skupinu i tako spriječi izbijanje ustanka. Uostalom kao što pokazuje samo djelovanje Batona Desitijatskog u toku čitavog toka rata, on uglavnom radi javno i često pred velikim masama svojih vojnika iznosi namjere i prijedloge na konačno odlučivanje, iako je njima prethodila i određena konspirativna djelatnost (npr. njegova namjera da stvori primirje sa neprijateljem prilikom bitke za Andetriju u ljeto 9. god. n.e.). U slučaju da je održan javni govor a ne izvođena neka konspirativnija djelatnost, nagovaranje Batona Desitijatskog bi bilo vidljivije i prisutnije i samim tim i usađenije u sjećanje većeg broja ljudi, pa bi se samim tim lakše našlo zapamćeno i zabilježeno u vrelu/vrelima koje je koristio Kasije Dion i koje je on ili kompilirao ili ekscerptirao. Činjenica da Baton Desitijatski mora da ubjeđuje okupljenu pomoćnu vojsku u taboru na oružanu pobunu i time praktično zavisi od njene volje dodatno potvrđuje demokratskije uređenje desitijatskog društva i njegove političke jedinice. Pošto njegova riječ nije presudna Baton Desitijatski mora koristiti svoje oratorske sposobnosti

⁴⁷¹ Ideja o jedinstvu ustanka i njegovih akcija, koja se kasnije izrazila ne samo u stvaranju Saveza nego i u izvođenju nekih akcija zajedno sa panonskim segmentom ustanka, a koju je Baton Desitijatski podržavao i branio sve do kraja ustanka nije bila neka njegova metafizička, teorijska ili ideološka misao nego prije svega nasušna potreba koje je on bio itekako svjestan. Kao pronicljiva osoba i vojno i političko iskusan i obrazovan on je dobro znao da se jedino u savezu i slabljenju separatnih djelovanja i akcija krije neka šansa za eventualni uspjeh u borbi protiv ipak nadmoćnijeg neprijatelja.

da bi privukao vojnike za svoje ideju.⁴⁷² Ovo jasno ukazuje i da odluka o dizanju ustanka nije donesena u nekom zatvorenom krugu sačinjenom od odabranih starijina lokalne aristokracije ili da je bila rezultat samo volje jednog pojedinca, nego je zavisila prevashodno od raspoloženja i običnih vojnika-građana domorodačkih *civitates*. Međutim i pored svega iznijetog, ovo pitanje još uvijek ostaje otvoreno i nejasno je na koji je to način Baton Desitijatski izvodio nagovaranje na ustanak.

Iz činjenice da je odluka o ustanku bila donesena u taboru i da je Baton Desitijatski u samom okupljanju pomoćnih jedinica ubjeđivao na odmetnuće proizlazi dodatna potvrda o spontanosti ustanka i o tome da on nije bio unaprijed osmišljen u vidu neke duboke konspiracije koja je pripremana u jednom dugotrajnijem periodu u okvirima određenih zavjereničkih krugova.⁴⁷³ Posebno se spomenuti zaključak pojačava ako se

⁴⁷² Usp. Tac. Ger. 11; Rječitost je igrala veliku ulogu i u političkim zajednicama preddržavnog tipa, v. što o tome kaže Čajkanović (pozivajući se na Vuka Karadžića) u komentaru (11,26) svoga prijevoda Tacitove Germanije.

⁴⁷³ Na osnovi Velejevog podatka II, CX, 5-6, možda bi se mogao izvući zaključak kako su ustanici imali pripremljene ratne planove, koji su brzo i efikasno bili provedeni u praksi, na samom terenu. Ipak je podatak potrebno shvatiti u smislu da "...*consilio belli*..." nisu bile neke konspiracijske dublje namjere i planovi nego da iz konteksta teksta i pristupa i samog Veleja proizlazi da je riječ o namjerama i planovima koji su sami od sebe proizlazili i bili stvarani skoro u hođu, od samoga prvotnog pokretanja ustanka pa nadalje u toku njegovog širenja. Skoro nijedna stvar koja se odvijala u prvim mjesecima rata nije bila posljedica neke duge konspirativne djelatnosti među domorodcima u dužem periodu prije skupljanja u taborište. Nesumnjivo je postojalo nezadovoljstvo, ali se ono međusobno uvezalo i proizašlo u ozbiljnu namjeru za oružani proturimski nastup tek sa okupljanjem u taborištu, a sudeći po tom što Kasije Dion kaže da Baton Desitijatski ubjeđuje na pobunom to izražavanje namjere i nije baš bilo toliko konspirativno. Na osnovi izloženog, može se zaključiti da se sve događalo spontano, čak na momente i kao improvizacija i svi ti planovi koji su ustanici imali u toku prvih razdoblja ustanka su bili posljedica stanja na terenu, odnosno potreba i interesa koji su izbijali pred ustanička novoformirana zapovjedništva. O tome govori čitav niz detalja:

- Baton Desitijatski, kao prvi strateški cilj nakon izbijanja ustanka ima zauzimanje Salone, provincijskog središta kako bi skoro uništio provincijski sustav i ujedno preuzeo pod kontrolu srednjojadransko područje.
- Nakon neuspjeha kod Salone te ranjavanja Batona Desitijatskog operacije se preusmjeravaju južnim-ju-goistočnim pravcem.
- Istovremeno sa gore spomenutim zbivanjima, motiviran ustankom dinarskih Ilira ali ne i dogovoreno sa njima pokreće se i zasebno djeluje breučko-panonski ustanak.
- Kretanje Valerija Mesalina pokreće Batona Desitijatskog na nastupanje zapadnim pravcem, kojim i širi ustanak.
- Kao posljedica borbi sa Mesalinom i neostvarivanja ciljeva zauzimanja grada nastaje jedinstveni ustanički Savez.
- Zajednički nastup ustaničkog pokreta dovodi do kreiranja združenih operativnih planova i aktivnosti te do novog zamaha širenja ustanka, prvenstveno na zapadu ali i na jugu i jugoistoku.

Kao što se vidi, ustanički borbeni planovi i aktivnosti su proizlazili direktno uvjetovani uzročno-posljedičnim stanjem na terenu, a ne iz operacionalizacije, nekih iz nekog vremena konspiracije, ranijih planova. Čak i stratejski cilj zauzimanja gradova Salone i Sirmijuma nije bio rezultat kreiranog plana prije izbijanja ustanka, nego je prije svega rezultat prirodne težnje prvotnih ustanika, odnosno njihovih vodstava, da dođu u posjed glavnih provincijskih središta. S druge strane za Rimljane je nesumnjivo bilo zapanjujuće

ima u vidu da se po Kasiju Dionu u početku pobunila samo manja grupa, koja je vrlo brzo eliminirala Rimljane koji su bili poslani protiv njih, da bi se tek pod utjecajem te pobjede privukao u oružanu borbu i ostatak domorodaca.⁴⁷⁴

Baton iz naroda Desitijata

“Hrabrima pomaže sreća”

Plinije Mlađi⁴⁷⁵

Batona (*Bato*, ὁ Βάτων) Desitijatskog⁴⁷⁶ spominje pet antičkih pisaca i to Strabon, Ovidije, Velej Paterkul, Svetonije, Kasije Dion, a ime mu je zabilježeno i na jednom veronskom natpisu.⁴⁷⁷ Neki od ovih izvora kao Strabon, Ovidije i Velej Paterkul su mu bili i suvremenici, dok su Svetonije i Kasije Dion koristili građu i djela drugih autora i koja su nestala u viorima historijskih promjena. Nažalost ni jedan od izvora ne govori izričito o Batonu prije 6. god. n.e. Vrijeme i mjesto rođenja Batona Desitijatskog su, na osnovi do danas poznatih podataka iz izvorne građe, nepoznati. Jedino iz činjenica da se on u toku ustanka 6-9. god. n.e. pojavljuje kao već izgrađeni desitijatski politički i vojnički dužnosnik, te da krajem rata ima sina u mladičkoj dobi možemo pretpostaviti da se on u početku ustanka nalazio u svojoj zreloj dobi, sigurno ne mlađi od 35 godina starosti, ali ne i stariji od 45 godina. Baton Desitijatski se u toku ustanka morao nalaziti u razdoblju svoga života kada je mogao najviše svojim znanjem, iskustvom, aktivnošću i snagom doprinijeti političkim i vojnim poslovima svoje zajednice. On je morao raspolagati i sa dovoljno i životnog iskustva, ali se i nalaziti u životnom dobu koje ne bi

kako se ustanak brzo širi, a njihova vlast propada na širokom prostoru Ilirika, da je u njihovoj javnosti stečeno uvjerenje, a bez poznavanja stvarnog stanja i atmosfere na terenu, da se ustanički zacrtani ciljevi uspješno realiziraju.

⁴⁷⁴ *Cass. Dio* LV, 29, 2-3

⁴⁷⁵ *Plin. Min. Ep.* VI, 16, 11: *Fortes fortuna iuvat.*

⁴⁷⁶ *Desitijatski* se upotrebljava samo kao *terminus techicus*, u svrhu distinkcije u odnosu na drugog Batona, a ne kao neka vrsta stvarnog nadimka.

⁴⁷⁷ *Vell.* II, CX, 4-5; *Ovid. Ex Ponto*, II, I, 46; *Svet. Tib.* 20; *Cass. Dio* (LV, 29, 2; LV, 32, 3; LV, 34, 4; LVI, 12, 2-3; LVI, 13, 2; LVI, 16, 1-3; *Strab. Geo.* (VII, 5, 3); i natpis *CIL* V 3346 Verona. U indeksu Loeb izdanja *Historiae Romanae* Veleja Paterkula (str. 410), dvojica Batona, vrhovnih vojvoda ustanka, se potpuno pogrešno navode kao “braća, vođe Panonaca” (brothers, leaders of Pannonians). Inače u Loeb izdanju i to u njegovom engleskom prijevodu i objašnjenima nailazimo i na niz grešaka priređivača, izraženim posebice u onim dijelovima teksta koji se odnose na naše zemlje. Priređivač se primarno u tom pogledu držao starije literature i rezultata prvih istraživanja koji su mu bili dostupni preko literature na svjetskim jezicima, i osjeti se da on slabo poznaje antičku povijest i topografiju zemalja Ilirika.

bilo otežavajuća okolnost za njegovu iznimnu aktivnost, odlučnost i energičnost koju je ispoljavao u toku ustanka. Velej Paterkul jasno navodi da su ustanike predvodile vrlo vatrene i iskusne vojskovođe. Baton Desitijatski je vrlo vjerojatno bio i mlađi u odnosu na drugog vrhovnog vojvodu ustanka. Njegovo rođenje je pripadalo razdoblju konačnog rimskog prodora u unutrašnjost ilirskog prostora. Vjerojatno je bio u najranijem djetinjstvu kada su predstavnici Desitijata sklopili sa Oktavijanom ugovor o priznanju rimske vlasti. Za mjesto rođenja jedino možemo pretpostaviti da se nalazilo negdje na prostorima Gornje Bosne. Sigurno je rođen u uglednijoj i utjecajnijoj desitijatskoj porodici, u jednom od značajnijih gradinskih naselja. U periodu njegovog rođenja i života više desitijatskih gradinskih naselja je pulsiralo punim životom i razvitkom i od onih većih treba izdvojiti naseobinski kompleks Zlatište-Debelo Brdo-Soukbunar u Sarajevu, Oštrik u Kuliješu kod Kiseljaka, Gradac u Mokronogama kod Visokog i Gradac u Višnjici kod Kiseljaka. Možda je neka od ovih gradina bila i rodno mjesto. Ime Baton koje je novorođeni dječak dobio je vrlo uobičajeno kod Ilira i osvjedočeno je na cjelokupnom ilirskom prostoru.

Najvažnije mjesto ne samo u desitijatskoj, nego i u općoj ilirskoj onomastici, zauzima ime Baton (latinski oblik nominativa singulara *Bato*, grčki nominativ singulara ὁ Βάτων⁴⁷⁸), koje se sreće na raznim stranama ilirskog prostora i to kroz jedan dugi povijesni ciklus.⁴⁷⁹ Ovo ime je jedno od najčešćih domaćih imena na koje se nailazi u povijesnim vrelima i natpisima i izgleda da je bilo vrlo rašireno među ilirskim zajednicama, uključujući i Desitijate i Breuke i Dardance i dr. Samim tim ovo ime nije bilo desitijatski specifikum, iako je činjenica da je na desitijatskom prostoru do danas otkriven veliki broj domaćih ljudi koji su nosili ime Baton i da spomenuti prostor u odnosu na ostale ilirske oblasti po pitanju brojnosti nalaza osoba sa tim imenom zauzima prvo mjesto. Pored vrhovnih vojvoda ustanka, dvojice Batona koji su dolazili iz desitijatske i breučke sredine, ime Baton nose još i sin dardanskog vladara Longara,⁴⁸⁰ te niz osoba širom ilirskih zemalja, kod Diciona, Delmata, te u čitavom nizu mjesta, uključujući i Dakiju (riječ je o kolonistima iz ilirskih oblasti).⁴⁸¹ Ime Bato se javlja i na rimskom natpisu

⁴⁷⁸ Za grčki oblik imena Baton v. *Strab. Geo.* VII, 5, 3; *Cass. Dio* LV, 29, 2; 32, 3; 34, 4; 6; LVI, 12, 2-3; 13, 2; 16, 1;

⁴⁷⁹ O tome kraći, ali vrlo koristan i nezaobilazan (u kontekstu izučavanja ovog pitanja), pregled v. u PWRE, 1899, col. 141-144 (spomenutu natuknicu je uredilo više autora – a dio o Batonu Desitijatskom je uradio Henze).

⁴⁸⁰ *Liv.* XXXI, 28, 1-3; Oko 200 god. pr. n. e, Dardancima je vladala osoba po imenu Bato(n).

⁴⁸¹ O rasprostranjenosti imena Baton v.: Patcsh, 1899: 107, posebno fus. 2; Paškvalin, 2000: 201 i odgovarajuće fusnote. O ilirskim imenima u Dakiji, uključujući i Baton (*Andueia Batonis...quae est Alb[urno] Maiori vico Pirustar[um]*) v. Protase, 1979: 129; Zaninović, 1995: 113;

u Fatnici (istočna Hercegovina).⁴⁸² Konkretno kod Desitijata ime Baton srećemo, pored vrhovnog desitijatskog vojvode i na natpisu iz Župče, te na natpisima pronađenim u Trijuši kod Zenice i u malom Mošunju kod Travnika, ali samo pod uvjetom da je lašvanska dolina pripadala Desitijatima.⁴⁸³ Ta izrazitost upotrebe imena Baton kod Desitijata posebno dolazi do izražaja ako se ima u vidu relativna siromašnost u pronađenim domaćim imenima sa desitijatskog područja.

Oblik Baton često se u znanstvenoj literaturi navodi kao “Bato”, npr. u engleskim prijevodima Loeb izdanja (Velej Paterkul, Svetonije, Strabon, Ovidije, Kasije Dion) upotrebljava se u jednini oblik “Bato”. Sudeći po latinskim tekstovima Veleja i Svetonija ime Baton se na latinskom jeziku dekliniralo po trećoj deklinaciji suglasničke osnove *-o, -onis*, što bi značilo da se ono u latinskom jeziku u jednini nominativa navodilo kao *Bato*. I Livije spominje u nominativu iste deklinacije dardanskog Batona kao “Bato”.⁴⁸⁴ Na tekstovima na latinskom jeziku (Velej Paterkul, Ovidije, Svetonije) u kojima se spominju dvojica Batona, vrhovnih vojvoda ustanka, nailazi se na oblik → *Bato, Batonis* sa svim odgovarajućim oblicima III deklinacije (*Batonem, Batonibus*).⁴⁸⁵ Ista deklinacija se upotrebljava i na natpisu, čije je stvaranje u sebi za razliku od djela antičkih pisaca moralo sadržavati i crt u desitijatske autohtonosti, iz Župče (i to genitiv i dativ jednine). Ovaj epigrafski spomenik iz Župče podižu domaći ljudi što dovoljno govori da je izgovor imena Baton na domaćem jeziku bio ili isti ili prilično sličan obliku koji upotrebljava i latinski jezik, te se samim tim i današnji izgovor imena Baton nije puno u fonetskom pogledu razlikovao od originalnog izgovora, naravno uz uvažavanje akcentualnih razlika, koje su ostale nepoznate.⁴⁸⁶ Slično je stanje u vezi nominativnog oblika jednine i sa natpisima iz Trijuše i Malog Mošunja. Sve bi to govorilo da su antički pisci na latinskom jeziku prilično tačno i u neiskvarenom obliku u odnosu na njegov izvorni oblik (i u pisanom obliku i u izgovoru) preuzeli ime Baton, i to u obliku nominativa jednine oblik *Bato*.

Ime Baton, spominje se i u grčkoj mitologiji i to u okviru tebanskog ciklusa, koji se smatra i jednim od starijih slojeva grčke mitologije.⁴⁸⁷ Međutim ovo pojavljivanje imena

⁴⁸² *CIL* III 12 800

⁴⁸³ *CIL* 12772; *CIL* III, 12 779; Truhelka, 1890 A: 188; Isto, 1892: 349; Patsch, 1893 A: 702; Sergejevski, 1932 A.

⁴⁸⁴ *Liv.* XXXI, 28, 1

⁴⁸⁵ *Vell.* II, CX, 4; II, CXIV, 4; *Ovid. Ex Ponto*, II, I (*Germanico*), 46; *Svet. Tib.* 20; *Ruf. Fest.* . VII, 5 koristi oblik *Bathone*

⁴⁸⁶ Nejasno je da li je govor Desitijata imao deklinacije imenica, i sukladno tome odgovarajuću njihovu morfološku promjenu, i ako je imao kakva je ona bila i koliko je bila slična ili različita u odnosu na latinsku i grčku prema kojima se deklinira ime Baton, u nama poznatim djelima antičkih pisaca i natpisima. Jedino se može pretpostaviti da je nominativ singulara imena Baton bio isti ili dosta sličan sa onim odgovarajućim oblikom koji se upotrebljava u latinskom i grčkom jeziku.

⁴⁸⁷ Zamarovský, 1978

Baton u grčkoj onomastici najvjerojatnije je rezultat slučajnosti i određene jezičke sličnosti u imenicama. Grčka imenica δ Βάτος, u prijevodu znači kupina, a širom Europe je u prapovijesnom i protohistorijskom vremenu bio rasprostranjen tabu kupine koji se vezuje za htonične kultove i smrt uopće.⁴⁸⁸ Ipak, i pored transkribiranja grčkog δ Βάτος, na latinicu kao Bato ili Baton koje se pojavljuje u nekim knjigama,⁴⁸⁹ smatramo da je ovakva transkripcija neodrživa. U tekstovima na grčkom koji spominju ilirsko ime Baton, a čiji su autori Strabon (koji je bio suvremenik sa Batonom Desitijatskim) i Kasije Dion, se ono izričito navodi u obliku ὁ Βάτων i iz njega proizašlim izvedenicama oblikovanim na osnovu gramatičkih (deklinacija) pravila grčkog jezika. Iz gore jasno primjetne pravopisne i tome odgovarajuće fonetske razlike, jasno je da se grčki Batoni ne mogu po svojoj sadržini potpuno izjednačiti sa ilirskim Batonima. Korijen oba oblika je možda bio zajednički (iz razloga rasprostranjenosti htoničnog kulta kupina širom Europe), ali koji se jezičnim, kulturnim i povijesnim procesima dalje fonetski pa i sadržajno razvijao različitim pravcima. Inače tradicija na ime Baton je još uvijek prisutna na tlu današnje BiH i ogleda se u toponimiji niza mjesta čije ime bi se možda, korijenski, moglo povezati sa ovim čestim ilirskim imenom. Tako imamo, od Truhelke evidentirana prisutnost toponima *Batovo* na Glasinačkoj visoravni, na potezu prema dolini rijeke Prače, te niz mjesta, naselja i lokaliteta sa nazivima Batuni, Batingrad, Batotići, Batuša, Batići i sl.⁴⁹⁰ Svi navedeni primjeri, kao i oni koji se navode u PWRE (1899, col. 141-144) i kod Williama Smitha (1867, I: 474-475) a koji potiču iz svijeta grčkog jezika, uz dodatne natuknice za *Batonius* i *Batora*, svjedoče o razgrananoj upotrebi imenica (najviše u formi osobnog imena) sa korijenom *bat-*; *bato-*; na indoeuropskom prostoru, a posebno onom balkanskom.

Na ime Baton nailazimo u onom dijelu tebanskog ciklusa koji govori o pohodu sedmorice protiv Tebe. Kočijaš jednog od učesnika pohoda sedmorice Amfijaraja zvao se Baton. Graves, 1999: 299. Potrebno je napomenuti da mitologija koja govori o Tebi u sebi sadržava u odnosu na ostale grčke mitološke cikluse i najviše podataka koji govori o Ilirima, koji vjerojatno na svoj način predstavljaju iskrivljenu "povijest" odnosa između stanovnika grčkog potkontinenta i Ilira u brončanom i mikenskom periodu. Indikativna je činjenica da tebanski ciklus (mitovi o Kadmu i Harmoniji) započinje upravo sa uvođenjem u ciklus, preko Ilirija i pitanja i objašnjavanja postanka Ilira. Sve to govori da su veze proto-Ilira i mikenskih Helena bile ne samo prisutne nego i sadržajne i prije seobe nosilaca "žarnih polja" i Dorana.

Battos (ὁ Βάττος) je bio i legendarni vođa kolonizacije i osnivanja kolonije Kirene u VII st. p.n.e. Po Herodotu (IV, 150-158), taj Battos je dobio ime, jer to na "libijskom" (valjda berberskom ili nekom drugom hamitskom jeziku ili dijalektu) znači kralj. Murray, 1993: 117-121. Njegovi nasljednici se zovu οἱ Βαττιάδαι.

⁴⁸⁸ Graves, 1999: 301, U okviru toga je potrebno promatrati i pojavu kočijaša Batona, koji zajedno sa svojim gospodarom iščezava u svijet mrtvih. Tako se u grčkom mitu "Sedmorica protiv Tebe", kočijaš Baton čini kao personificirani u ljudskom obliku pratilac ili simbol smrti, koji prati (bolje reći odvodi) Amfijara, koji je po mitu još uvijek zvanično živ, u svijet mrtvih.

⁴⁸⁹ Graves, 1999: 299 i fus. 5; 301

⁴⁹⁰ Truhelka, 1890: 393; Isto, 1900: 12; Čorović, 1925

Prvi koji je pokušao, znanstvenom analizom, odgonetnuti eventualnu pojmovnu sadržinu i korijen imena Baton bio je Čiro Truhelka, kojem je ilirski “bato” bio oznaka vladarskog položaja, politička titula u društvenoj hijerarhiji ilirskih naroda, kneževskog ranga.⁴⁹¹ Truhelkinu tezu, koja je bila zasnovana na jednom loše prevedenom i shvaćenom odjeljku iz djela Kasija Diona koji opisuje predaju Pinesa i Batonovo preuzimanje vladarske časti kod Breuka, a koja se u slučaju Truhelke manifestirala u zamjeni Pinesa i Batona Breučkog je odbacio Carl Patsch u svome kraćem osvrtu na ovo pitanje i Truhelkinu tezu.⁴⁹² Uostalom da je neodrživo smatrati ime Baton odnosno “bato” za neku titulu ili oznaku na hijerarhijskoj ljestvici političkog ustroja dinarskih i panonskih naroda, a ne kao obično osobno ime, dokazuje upravo nailaženje na ovo ime širom ilirskog prostora shvaćenog u širem smislu, na natpisima i u djelima antičkih pisaca, od kojih je najilustrativniji primjer upravo natpis *ILJug* III, 1591 porodice “Batona” na Vini iz Župče. Na tom natpisu nalazimo ime Baton izmiješano sa drugim imenima i potpuno se nalazi u funkciji osobnog imena, a ne neke titule što je nedvosmislen dokaz da je riječ o osobnim imenima uobičajenim u toj porodici, a ne tituliranju.⁴⁹³ Baton je vjerojatno kao politički dužnosnik desitijatske politije i već nesumnjivo ugledni, iskusni i afirmirani pojedinac bio i zapovjednik desitijatskog pomoćnog kontingenta koji je trebao biti upućen u rat protiv kralja Markomana Marobodua.

⁴⁹¹ Truhelka, 1890: 393

⁴⁹² Patsch, 1899: 107; Zanimljivo je po ovom pitanju da Truhelka i nakon uvjerljive argumentacije Patscha, ostaje na svojim stajalištima koje ponavlja i u članku “Les restes Illyriens en Bosnie” – Ilirski ostaci u Bosni (Truhelka, 1900: 12) kada kaže da je “*Bato était le nom de la dignité princière*”, istina sa izvjesnom ograndom po kojoj se Bato koristilo i kao osobno ime, a koju je izrazio u već sljedećoj rečenici “*Ce mot était usité aussi comme nom propre*”. Inače, kada se razmatra znanstveni i drugi rad i doprinos istraživača iz austro-ugarskog perioda, potrebno je imati u vidu zategnute odnose Patscha i Truhelke, i osobni karakter ovog potonjeg. Česta razmimoilaženja u donošenju i zastupanju znanstvenih zaključaka bila su i rezultat spomenute međusobne surevnjivosti.

I jedno stoljeće kasnije, ime Baton izaziva čitav niz kontroverzi, dilema i kontradikcija od kojih je potrebno navesti onu kod Veljka Paškvalina koji u istom djelu u istom poglavlju (2000: 201) na jednom mjestu kaže (pozivajući se na Katičića, 1964: 9-30) da “ime Bato mnogo je češće u izvornom materijalu u srednjodalmatinskom i u Panoniji nego u jugoistočnoj onomastičkoj skupini”, da bi samo par redaka niže u tekstu dao drugu (pozivajući se na Alföldy, 1969: 185) i to kontradiktornu tvrdnju za ime Baton “koje je potvrđeno u sjevernoj Dalmaciji, ali je nešto češće u južnoj”.

⁴⁹³ Osim toga ni na jednom mjestu se ime Baton ne sreće u nominativnom obliku “Bato”, nego uvijek sa suglasnikom [n] na kraju.

Put u rat

Jedina stvar koje se mi trebalo plašiti je sam strah.

Franklin Delano Ruzvelt (Franklin Delano Roosevelt)

I pored toga što je postao svjestan da se na njegovo nagovaranje, zbog evidentnog oportunizma većine, odazvao samo manji dio pomoćnih jedinica Baton Desitijatski i drugi koji su isto bili za beskompromisno dizanje ustanka i to bez odlaganja i taktiziranja, više nisu mogli nazad i morali su rizikovati i pokrenuti se na pobunu. Održavši javni nastup s pozivom na pobunu Baton Desitijatski je za sobom zatvorio vrata povratka,⁴⁹⁴ on je sada morao ići dalje, čime je pokazao snagu svoju nepokolebljive volje bez obzira što se može desiti. Baton Desitijatski je morao još prije nego što se upustio u ovu aktivnost da u samom sebi prelomi jednu tešku odluku i odluči da se aktivno uključi u pokretanje ustanka, on više nije kalkulirao i odlučio je ići do kraja i rizikovati i sudbinu ustanka ali i vlastiti život. Naravno odluka da se podigne ustanak nije proizašla samo iz nastojanja Batona Desitijatskog da svoje ideje ostvari, nego je ona bila rezultat želja i nastojanja i jednog broja i starješina i običnih vojnika okupljenih u taboru. Baton Desitijatski je samo imao dovoljno spremnosti da tu ideju javno prezentira i ponudi okupljenim ratnicima, čime se praktično stavio i na čelo njene realizacije. On je tako preko svoje osobe uveo sve one težnje i pojedince koji su cirkulirali taborom i njegovom okolini a koji su razriješili enigmu da li je pobuna potrebna. Upravo to što Kasije Dion pripisuje Batonu Desitijatskog da je upravo on bio taj koji je snažno nagovarao okupljene ratnike na pobunu na svoj način, pored hrabrosti, potvrđuje odlučnost i nekalkulanstvo Batona Desitijatskog. U njemu je u dovoljnoj mjeri sazrelo uvjerenje o neophodnosti oružanog nastupa, što je sve neminovno moralo voditi tome da se Baton Desitijatski izdvoji i zauzme lidersku poziciju u samom procesu podizanja ustanka. Uostalom iskusni i sposobni Baton Desitijatski je vjerojatno dobro procijenio da je situacija, u taboru pomoćnih jedinica u kojem se okupio veliki broj za borbu spremnih ali isto tako i nezadovoljnih ratnika, stvorila takvu priliku koja se jednostavno nije smjela ispustiti. Ako trupe odu na dunavsku granicu, uz prisustvo velikog broja rimskih trupa, podizanje pobune u stranoj zemlji postaje skoro nemoguće. Okupljena "pomoćna" vojska je predstavljala praktično savršenu priliku za podizanje ustanka i konačno nasilno rješavanje svih onih stvari koje su domorodački narodi Ilirika morali trpjeti i svako odlaganje bi značilo propuštanje jedinstvene prilike. A osim toga i Baton

⁴⁹⁴ Njegova i njegovih najbližih pristalica "korumpiranost" u očima Rimljana je bila i previše očita i oni nisu imali drugog izbora nego da se bore.

Desitijatski i oni koji su se sa njim zajedno inicijalno upustili u prvu borbu sa Rimljanima znali su da je unutrašnjost Provincije ostala bez respektabilnih vojnih legijskih sastava i da je to šansa koja se jednostavno ne može propustiti.

Iz podataka koje daje tekst Kasija Diona kada govori o događajima vezanim za samo izbijanje ustanka, a i iz njegovog unutarnjeg smisla, jasno se može vidjeti da se sve vezano za izbijanje ustanka događa u tome okupljalištu, odnosno Dionov odjeljak LV, 29, 2 je potpuno posvećen zbivanjima u njemu ili u njegovoj neposrednoj okolini. Prvobitno se pobunio samo manji dio okupljenih kontingenata, odnosno onaj dio koji je na taj čin uspio “nagovoriti” Baton Desitijatski. I zajedno sa ovima koji su se odvažili da oružano nastupe on je morao da “okuša sreću” u predstojećem prvom srazu sa rimskim snagama, kako bi se ustanak i stvarno podigao i rasplamsao, jer je većina kontingenta bila vjerojatno u statusu pasivnosti i iščekivanja ishoda. Rimljani su izgleda brzo reagirali na ovo otkazivanje lojalnosti i krenuli su protiv Batona Desitijatskog i njegovih boraca. Prvobitne ustaničke snage su uspjele bez većih teškoća da poraze ove interventne jedinice, koje izgleda da nisu bile baš nešto jake, kvalitetne i brojne. Riječ je vjerojatno o relativno malobrojnoj posadi koja je trebala da brine i osigurava prikupljanje pomoćnih jedinica i koja se nalazila ili u samom taborištu ili u njegovoj neposrednoj blizini. Ovi Rimljani koji su došli da se obračunaju sa prvotnim ustanicima koje je predvodio Baton Desitijatski, vjerojatno su poticali iz nekog lokalnog garnizona ili je možda riječ o veteranima pod zastavom. Moguće je i pretpostaviti i da se ustvari to okupljalište nalazilo u okviru nekog lokalnog utvrđenja sa rimskom ili nekom drugom Državi lojalnom posadom, a koja nakon odlaska većine legijskih jedinica nije baš bila respektabilna ni po brojnom stanju a vjerojatno ni po svome borbenom i materijalnom kvalitetu.⁴⁹⁵ Ako bi ova iznesena pretpostavka bila tačna, odnosno ako bi okupljalište i to utvrđenje bili isto ili se nalazili u međusobnoj blizini i to utvrđenje se onda nalazilo smješteno negdje u dinarskom pojasu. Prisustvo ove rimske formacije, vjerojatno posadnog karaktera u relativnoj blizini taborišta, nesumnjivo ukazuje da se ono moralo nalaziti negdje u području sa jačom populacijom, na strateški bitnim točkama i zonama, na komunikacijski otvorenijem području, u okviru ili u blizini nekog “civilnog” naselja ili naseobinskog kompleksa koje je nadgledala ta lokalna rimska formacija. Lako je razumjeti postojanje jedne izražajnije stalne rimske pozicije u vidu utvrđenja u Gornjoj Bosni koja se nalazi u kontinentalnoj unutrašnjosti Ilirika i obuhvaća za Rim bitne strateške, komunikacijske, naseobinske i gospodarske točke.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ Kako se čini, ta rimska jedinica je vrlo lako i brzo zbrisana od strane prvotnih ustaničkih snaga koje su sudeći po smislu Dionovog izvještaja predstavljale samo dio okupljenih pomoćnih jedinica.

⁴⁹⁶ Možda je upravo *He(dum) castellum Daesitiatum* bilo to mjesto na kojem su se trebale okupiti pomoćne jedinice i u kojem je izbila pobuna. O ovom lokalitetu v. Mesihović, 2012.

Tek nakon ovog uspjeha, i uništenja rimske formacije upućene protiv prvotnih ustanika, kao neminovna posljedica uspjeha ovih odmetnutih pomoćnih jedinica, i ostali (οἱ ἄλλοι) sudeći po smislu teksta Kasija Diona iz skupljenih pomoćnih jedinica su se podigli na ustanak i pridružili onom najodlučnijem dijelu koji je na sebe bio preuzeo veliki rizik raskidanja sa lojalnošću prema Imperiji.⁴⁹⁷ Ovo oklijevanje dijela domorodaca da se odmah priključe Batonu Desitijatskom ukazuje da je među okupljenom domorodačkom vojskom još uvijek vladala izvjesna neizvjesnost, pa i kalkulanstvo u svezi oružanog proturimskog nastupa. Kao da je većina iščekivala nešto što će pokazati nemoć onih za koje su imali predubjeđenje da su svemoćni i nepobjedivi, a to im je donio upravo Baton Desitijatski sa ovim prvim pobunjenicima. Uvjerenje o snazi rimske vojske, ustroju i veličini Imperije koje je vjerojatno bilo prisutno kod dobrog dijela domorodaca, sigurno je umanjivalo spremnost mnogih da se odvaži na pokretanje oružane pobune protiv onoga za koga su imali impresiju da je nepobjediv. Pa su sukladno tome mnogi naoružani auxilijari radije izabrali opciju daljeg razvijanja situacije i pasivnog iščekivanja kako će se provesti ova prva grupa.

Nesumnjivo je onim prvim koji su se odvažili na pobunu trebalo prilično i hrabrosti i odlučnosti da se prije svega suprotstave toj predodbi. Imperija je ustvari u tim trenucima bila i previše napregnuta, njeni kapaciteti i mogućnosti su dostigli onaj krajnji zenit, a duh, vrijednosti i snaga rimskog građanina koje su ga nekada karakterizirale polako su počele u okvirima novog režima da blijede i da se utapaju u masu podaništva. I zahvaljujući tim prvim ustanicima predvođenim Batonom Desitijatskim, koji su se odvažili da se suprotstave i ovom uvjerenju i Imperiji uopće, taj zastor prividnosti koji je stajao pred domorodcima Ilirika je konačno skinut i sada više nije postojala nijedna unutarnja “kočnica” koja bi usporila ili zaustavila neizbježivi “plimni talas” sveopćeg ustanka. Najvjerojatnije su najbrojniji i najodlučniji segment ove prve ustaničke grupe, koja je porazila interventni odred, činili najvećim dijelom Desitijati jer je sasvim prirodno pretpostaviti da je nagovaranje Batona Desitijatskog najveći utjecaj i uspjeh moglo ostvariti među njegovim sunarodnicima. Zatim i vodstvo Batona Desitijatskog bi bilo lako objašnjivo ako se pretpostavi da su najveći ili bar dobar dio ovog prvotnog ustaničkog odreda činili Desitijati, pogotovu ako se još i pobuna desila na prostoru Gornje Bosne.⁴⁹⁸ Ako je to bio slučaj, onda bi bilo i razumljivo da su među onima koji su oklijevali, bili

⁴⁹⁷ Cass. Dio LV, 29, 2-3

⁴⁹⁸ Uz sve navedeno vrijedi istaći i da su Desitijati, ako se naravno oni kriju pod Apijanovim (III, 17) Δαίσοι, pružili i vrlo žestok otpor Oktavijanu prilikom prodora od delmatskog pojasa prema Panoniji, i da je samim tim kod njih već od ranije postojalo prisutno, ali pritajeno neprijateljstvo prema Rimljanima i da su u sebi baštinili taj osjećaj otpora pa ih je samim tim bilo i lakše pokrenuti na ustanak, nego narode koji imaju mnogo oportunistički, kompromiserski stav i koji su se bez oružanog otpora predali Rimljanima.

podozriviji i oprezniji bili odredi i kontingenti iz drugih ilirskih naroda, jer oni udaljeni od svoje matične teritorije i svoga naroda iz više razloga, uključujući i sigurnost onih koje su ostavili za sobom na matičnom prostoru, nisu mogli tek tako rizikovati i više su voljeli da imaju nešto sigurniju poziciju kako bi se i oni odvažili na pobunu. Ali nakon poraza rimskog interventnog odreda, odnosno vjerojatno jedne manje jedinice koja se nalazila ili u taborištu ili u njegovoj blizini, došlo je prave provale i oružana pobuna i to dobro opremljene, ustrojene i okupljene vojske se više nije mogla zaustaviti. I tako je kontingent ilirskih pomoćnih jedinica, u kome su Desitijati činili značajan dio potpalio inicijalnu kapislu koja će zapaliti vatre općeilirske pobune širom Provincije. O znatnom desitijatskom udjelu u redovima okupljenih ilirsko-dinarskih auzilijarnih trupa koje su se pobunile, desitijatskom doprinosu podizanju ustanka pa i važnosti desitijatskog učešća i uključenosti u njegove kasnije razvojne etape govorile bi ne samo narodnosna pripadnost Batona nego i činjenica njihovog ogorčenog otpora sve do samoga kraja a koji je bio toliki da je to smatrao shodnim da zabilježi i Velej Paterkul.⁴⁹⁹ Desitijati su u tome okupljenom kontingentu sigurno bili prisutni u znatnom ili bar priličnom broju, jer je jedino u tom slučaju bilo moguće da se tamo nalazi i Baton Desitijatski i da može i predlagati i nagovarati pa i uspjeti utjecati, prvotno samo djelomično i ograničeno, na okupljene pripadnike pomoćnih jedinica. Doprinos podizanju ustanka, neprikosnovenost volje i sreća da u prvom srazu ustanici odnesu pobjedu nad Rimljanima, ali i veličina i značaj desitijatskog naroda doprinijeli su da Baton Desitijatski preuzme vodstvo ustanka koji se razvijao na dinarskom prostoru, protiv čega kako izgleda nije postojalo ni izraženo ni veće protivljenje. Baton Desitijatski je u tom trenutku jednostavno bio najpogodnija osoba da se stavi na čelo ustanka jer je on bio i među najvatrenijim i najodlučnijim zagovornicima pobune, posebno u situaciju kada je veći dio domorodaca kojima se obraćao još uvijek kalkulirao i čekao ishod prvog sraza. Srećom po Batona Desitijatske i njegove najbliže istomišljenike prva bitka je donijela pobjedu kojom su i ostali pokrenuti na akciju.

Iz činjenice da je Baton Desitijatski predvodio desitijatski kontingent na vrlo bitno markomansko ratište proizlazi da je on u okviru desitijatske *civitas*, sigurno morao obnašati i vojno-političku najvišu izvršnu instituciju. Samim tim bi bilo razumljivo, kao što je već ranije u tekstu navedeno, da je on bio prihvaćen kao vrhovni vojvoda svih ustaničkih snaga ne samo od vlastitog naroda i njegove političke jedinice nego i od drugih naroda sa dinarskog pojasa koji su se u prvi mah priključili ustanku. Sudeći po svemu što se događalo za vrijeme ustanka i o načinu njegovog vođenja ustaničkih snaga Baton

⁴⁹⁹ *Vell.* II, CXV, 4

Desitijatski je morao posjedovati znatno i vojno i političko i obrazovanje i iskustvo koje je definitivno morao steći obnašanjem vojnih i političkih dužnosti. Uostalom teško bi bilo očekivati da se neki anonimus, koji usput ne tvrdi da je neki pseudo-kralj ili pseudo-nasljednik, stavi na čelo ustanka koji nije obuhvatio samo njegov narod nego i mnoge druge okolne narode. Da bi uopće mogao biti prihvaćen, u okolnostima koje su tada vladale u okupljalištu pomoćnih jedinica i uopće u domorodačkim zajednicama Ilirika, Baton Desitijatski je morao biti relativno poznata osoba ne samo u svome matičnom narodu nego i šire. Upravo iz razloga da je desitijatski kontingent bio najbrojniji i najspremniji na ustanak a sami Desitijati jedan od najbrojnijih naroda sa dugom višestoljetnom političkom tradicijom samo od sebe se nametalo da njihov vojno-politički dužnosnik postane vrhovni vojvoda. Sudeći po povijesnoj izvornoj građi Desitijati su imali vrlo bitnu ulogu ne samo u podizanju, nego i u širenju i održavanju ustanka, posebno onog njegovog segmenta koji se razvijao u dinarskom bazenu. Njihovo učešće je vjerojatno bilo masovno i nepokolebljivo i oni su predstavljali jedan od glavnih stupova na kojima je počivala čitava konstitucija ustanka i jedinstvenog Saveza dok je on u skoro dvogodišnjem razdoblju postojao. A uostalom iz njihove sredine je došao i vrhovni ustanički vojvoda što bi bilo teže ostvarljivo da narod i politička jedinica kojoj on izvorno pripada nije imala vrlo bitnu ulogu u strukturi i razvitku ustanka. Iz iznesenih činjenica, sasvim je razumljivo da se ideje i načela i načini funkcioniranja društveno-političkog sustava, kao i interesi desitijatske narodnosno-političke zajednice pretoče i nađu primjenu i u funkcioniranju i u razvitku ustanka i općeustaničkog Saveza.

Imajući u vidu naglo izbijanje ustanka i njegovo brzo širenje i kao lančanu reakcija njegovo prenošenje na druge narode možemo pretpostaviti da je i u utjecajnim domorodačkim krugovima, ali i u običnoj populaciji, koji su se odvažili na ustanak po tom pitanju vladala opća jednodušnost. Tako su suprotstavljanje i opozicija dizanju ustanka bile svedene na minimum ali samo i tek nakon one prve postignute pobjede kada je Baton Desitijatski sa svojim prvobitnim sljedbenicima razbio tu iluziju o rimskoj nepobjedivosti. To nedvosmisleno govori i da je nezadovoljstvo prešlo kritičnu točku i da je zahvatilo sve domorodačke krugove i da je bilo potrebno da se samo neko odvaži i da je pokrene, a to je uradio dinarski kontingent i njegovi predstavnici. Eventualna opreznost i kalkuliranje koje uvijek prate pokretanje poteza kao što je preduzimanje oružane borbe i sukladno tome diskusije i iznošenje suprotstavljenih mišljenja u slučaju pokretanja ustanka 6. god. n.e., nakon što je došlo do pokretanja čitavog auksilijarnog kontingenta, nisu više imali niti veliki efekt niti veliki značaj, a niti i smisao.

Sigurno je da je izbijanju ustanka, odvaživanju domorodaca da mu se priključe i njegovom brzom širenju doprinijela i činjenica da se tadašnji namjesnik Provincije sa najvećim dijelom trupa već priključio Tiberijevim snagama na Dunavu. Tako je Ilirik, i to posebno njegove unutarnje zone, ostavljen bez cjelokupnog sustava rimske vlasti i kontrole sa relativno malim snagama koje ga trebale održavati i zbog nedostatka prisustva samog namjesnika sa umanjnim upravnim autoritetom. Jedino što se od rimske vlasti osjećalo i primjećivalo u tom taboru i njegovoj okolini možda je bio vojni i upravni aparat koji je trebao da zapovijeda nad okupljanjem i upućivanjem pomoćnih trupa na Dunav (za to su bili zaduženi rimski vojni i politički dužnosnici srednjeg hijerarhijskog položaja, vjerojatno iz reda legijskog sastava Ilirika) te taj slabi garnizon u blizini. Pošto je vojničko i strateško pravilo u uvjetima europskog ratovanja sve do novog vijeka bilo da se sve velike operacije osvajackog ili bilo kakvog drugog ofenzivnog karaktera, kako bi se izbjegla zima, pokreću u proljeće ili ljeto, logički bi bilo očekivati da se to odnosilo i na planiranu operaciju na Markomaniju. Već u proljeće 6. god. n.e. vojska se počela okupljati na Dunavu i započinjati operativne pokrete u Markomaniju, dok je istovremeno započelo i novačenje pomoćnih jedinica u pozadinskim provincijama. Samim tim, a imajući u vidu da je bilo potrebno izvjesno vrijeme za skupljanje i boravak u sabirnom taboru, se može pretpostaviti da je ustanak najvjerojatnije izbio u mjesecima proljeća. Da je ustanak počeo u prvoj polovici 6. god. n.e. i to najvjerojatnije u proljeće indirektno potvrđuje i činjenica da pisana vrela 6. god. n.e. pripisuju čitav niz događaja vezanih za ustanak od pokreta jedinica, čitavog niza bitki, širenja ustanka na širokom prostoru, stvaranja Saveza pa do prvih značajnijih protu-ustaničkih akcija, a koja su morala imati vremenskog prostora da se razviju. A i po Veleju Paterkulu izbijanje ustanka je više-ma-nje korespondiralo sa početkom operativnih pokreta rimskih snaga na Dunavu prema Markomaniji,⁵⁰⁰ što bi samo potvrđivalo da je ustanak izbio u proljeće 6. god. n.e.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ *Vell.* II, CX, 1-2

⁵⁰¹ Po Bojanovskom (1988: 50) ustanak je izbio u jesen, ali za to nema nikakvih argumenata. Na prvi pogled bi se promatrajući Dionov opširni opis 6. god. n.e. mogao izvući zaključak da je ustanak izbio u drugoj polovici te godine, jer njegov opis ustanka pripada drugom dijelu Dionovog teksta posvećenog 6. god. n.e. Međutim, Kasije Dion je zbivanja iz događajima "bogate" 6. god. n.e. na neki način sistematizirao. Tako on prvo opisuje zbivanja u samom Rimu za vrijeme 6 god. n.e. (LV, 25-27,5) → osnivanje vojne blagajne, uvođenje novih taksi, izbijanje gladi, veliki požar, osnivanje noćnih čuvara, afera sa Publijem Plaucijem Rufusom – v. i *Svet. Aug.* 19–, igre u čast čast Druza, hram Dioskura), što i sam jasno konstatira (prva rečenica LV, 27, 6). Nakon toga slijede podaci iz drugih provincija i oblasti Imperije (LV, 27, 6-28 → Ahaja, Judeja, pirati, Sardinija, Isaurijanci, ratovi u Africi, ekspedicije u Germaniji koje vodi Tiberije) i tek zatim slijedi opis ustanka sa kojim i završava opis 6. god. n.e. (LV, 29-30, 6). Da je sasvim pogrešno kronološki poredati događaje iz ove godine na osnovi njihovog mjesta u tekstu dokazuje samo činjenica opisa Tiberijevog ratovanja u Germaniji 4. i 5. god. n.e. (*Vell.* II, CV-CVII), a pripada u Dionovom tekstu 6 god. n.e. Uostalom i sam Dion napominje da se pojedini događaji odvijaju istovremeno (LV, 28, 4-5). Vjerojatno su se mnogi ovi od Diona prezentirani događaji, posebno oni samoga Rima (kao npr., izbijanje gladi, požar, afera sa Rufusom), događali paralelno sa izbijanjem i razvijanjem ustanka u Iliriku. A možda

Možda najvažniji argument da je ustanak izbio u proljeće, a ne kasnije daje Velej kada govori o uspjesima Valerija Mesalina i kaže da su se oni dogodili u prvo ljeto rata.⁵⁰²

Čim su vijesti o onome što se desilo u dinarskom pojasu i o prvim uspjesima ustaničarima stigle do panonskog bazena i tamo je lančanom reakcijom otpočeo proturimski pokret. Inspirirani i ohrabreni činom svojih južnih susjeda i njihovim prvotnim uspjesima Breuci, tada vjerojatno jedan od najuglednijih panonskih naroda,⁵⁰³ koji se bio veoma istakao i u otporu rimskom nadiranju u vrijeme rata 1-9. god. p.n.e. isto se odvažio na otkazivanje lojalnosti Imperiji. Na svoje čelo postavili su iskusnog, uglednog i nešto postarijeg Batona Breučkog.⁵⁰⁴ I tako vrlo brzo po izbijanju otvorenih borbi na dinarskom pojasu na pobunu se pokrenuo i panonski bazen, čime je ustanak počeo poprimati sveopću, ozbiljniju i za Rimljane opasniji karakter. Iako priključivanje ostalih panonskih naroda pripada razdoblju nakon borbi kod Sirmijuma i u blizini Drave može se realno pretpostaviti da su se i neke druge panonske zajednice, vjerojatno one na pravcu prema Sirmijumu, pridružile Breucima u ovoj fazi.

Domorodačko stanovništvo koje je podiglo ustanak nije se u taj rizičan poduhvat upustilo vođeno nekom izgrađenom i profiliranom idejom o odcjepljenju od Rimske države, kao egzistirajućeg fenomena, sa kojom su se mnogi Iliri i pomirili i prihvatili je kao neminovnu činjenicu.⁵⁰⁵ Sudeći upravo po spontanosti izbijanja ustanka i njegovom stihijskom širenju ustaničke vođe i mnogi oni koji su se priključili tim prvim ustaničkim odredima nisu u tim trenucima imali definiran politički program, posebno ne onog tipa koji bi kao cilj imao zamjenu Rimske državne vlasti i njenih institucija s nekim novim političkim okvirom koji bi izgradili domorodački narodi. Samo izbijanje ustanka je u stvari bilo odgovor na ono što su domorodački narodi smatrali zloupotrebama i ugrožavanjem njihovih praktičnih interesa i preživljavanja od strane državnog i provincijskog aparata i stranih privatnih poduzetnika, a posebno protiv metoda koje su oni primjenjivali u odnosima prema domorodcima. Oni se na ustanak sigurno nisu

je i sama vojna blagajna bila, iako to na prvi pogled ne izgleda tako, osnovana u toku onog perioda 6. god. n.e., kada je već izbio i trajao ustanak.

⁵⁰² *Vell.* II, CXII, 1 (*Felix eventu, forte conatu prima aestate belli Messalini opus mandandum est memoriae*). Nesumnjivo Velej opisuje borbe Valerija Mesalina sa ustaničarima 6. god. n.e. A sudeći po izvještaju Kasija Diona od početka ustanka do borbi sa Mesalinom već se desio čitav niz značajnih događaja. Sudeći po opisu operacija kod Diona, za 6. god. n.e. borbe Mesalina i Batona bi se možda mogle datirati u period VII-VIII. mjesec.

⁵⁰³ Po Pliniju Starijem (III, 147-148), Breuci sa Kolapijanima, Iasima, Andizetima itd., se još sredinom I. st. n.e. ubrajaju u red glavnih naroda Panonije.

⁵⁰⁴ *Cass. Dio* LV, 29, 3; Konstatcija da je riječ o iskusnijem, postarijem Batonu Breučkom važi jedino pod uvjetom da se spominjanje Batona kod Rufija Festa (VII, 5) odnosi na rat 12-9. god. p.n.e.

⁵⁰⁵ O toj vrsti prihvatanja Rimske države kao vrhovnog suverena političkog okvira, pa i tekovina grčko-rimske kulture posredno bi svjedočio i Velejev podatak (II, CX, 5), u kome on govori o prihvatanju nekih elemenata rimskog načina života kod naroda koji su se pobunili.

odvažili jer su bili vođeni nekom apstraktnom idejom o stvaranju neke slobodne od Rima i politički potpuno suverene i zajedničke ilirske zajednice. To potvrđuje i čuveni odgovor koji Kasije Dion stavlja u usta Batona Desitijatskog na postavljeno pitanje Tiberija, jer Baton Desitijatski na slikovit i figurativan način pokretanje na ustanak ne obrazlaže nekim teorijskim postavkama o slobodi, borbi protiv imperijalizma, očuvanju starog načina života i sl. već praktičnom razlozima. Iz smisla odgovora jasno se vidi da Baton Desitijatski nije imao ništa protiv toga što su njegovi sunarodnici bili podčinjeni Rimskoj Državi, nego u tome što je ta podčinjenost korištena za prekomjerno iskorištavanje resursa i snage domorodačkog stanovništva od strane onih koji su radili u ime Države i Rimskog naroda i naravno za svoje osobne interese. Ta situacija je slikovito predstavljena u vidu rimskih stada kojima su umjesto pastira za čuvare poslali vukove.⁵⁰⁶ To je tako različito od npr. po Tacitu Kalgakovog govora Kaledoncima u kome se nalaze oštre osude rimske osvajačke politike, znači načela na kojima počiva zgrada Rimske Države.⁵⁰⁷ Znači ustanak nije bio motiviran nekom metafizičkom idejom o oslobodilačkom pokretu, nego njegovi uzroci leže u naraslom nezadovoljstvu prema onome što su domorodci smatrali sustavnim zloupotrebama i beskrupuloznim iskorištavanjima a povod je bio proces novačenja koji su Rimljani provodili u dinarskim zemljama. I tako je pobuna izbila onog trenutka kada su u dovoljnoj mjeri sazrele sve okolnosti da se ona pokrene, a unutarnje domorodačke frustracije prešle granicu strpljivosti naglo se preobrazivši u oružani nastup. Ali i pored toga što je ustanak uzrokovan nekim čisto prozaičnijim razlozima zbog erupcije nagomilanog nezadovoljstva i unutarnjih frustracija izazvanih onim što su po njihovom mišljenju bile neizdržive zloupotrebe ustanici su jednostavno pred sobom uništavali ne samo ono što su smatrali uzrokom svojih nevolja nego su svoj obračun silom prilika, jer je to što su bili uništavali bilo ili pod direktnom zaštitom ili pod suverenitetom Rimske države, odmah prenijeli i na samu Državu, odnosno njene subordinirane institucije i sve ono što je u njihovoj svijesti predstavljalo Rim. Dobivanjem proturimskog karaktera, a posebno poradi sustavne i nemilosrdne eksterminacije svega onoga do čega su ustanici uspjeli doseći a što je po njihovom mišljenju predstavljalo strani i neprijateljski element, ustanak je došao u situacija kada su svaki eventualni kompromisni aranžmani sa oficijelnim Rimom postali nemogući i rat je ostao jedina solucija. Zbog činjenice da se borba skoro po samom svom izbijanju prenijela protiv same Rimske Države kao takve i činjenice da su njene institucije i službe vrlo brzo na pobunjenom području likvidirane, normalno je bilo očekivati da su ustanicke vođe bile primorane da izgrade svoj samostalni politički i vojni ustroj i strukturu,

⁵⁰⁶ *Cass. Dio* LVI, 16, 3

⁵⁰⁷ *Tac. Agr.* 30

koji bi obuhvaćali čitav ustanak i bili bez ikakve veze, izuzev neprijateljstva, sa Rimskom državom. Tako je jedna pobuna koja je izbila kao posljedica problema čisto praktične, a ne ideološke, naravi s daljim razvitkom ustanka dobila i obrise borbe protiv same Rimske Države vođene sa jasnijom idejom.

Naravno na ovom mjestu postavlja se i pitanje da li su ustanici, odnosno njihove vođe i predstavnici namjeravali ili samo imali viziju stvaranje neke vrste nove državotvorne cjeline sa vrhovnim političkim i vojnim suverenitetom odijeljenim od Rimske Države, ili su je zamišljali samo kao neku vrstu ad-hoc saveza za potrebe borbe koja je jasno prešla na razinu otvorenog i totalnog rata sa Rimskom Državom. Da li su možda samo pojedine vođe i pojedine struje unutar općestaničkog pokreta bile nošene idejom nakon što je oformljen zajednički ustanički Savez, da on bude ne samo vojna jedinstvenost ustanka nego prije svega taj novi, od Rima odijeljeni, nosilac suvereniteta ili je on postupno postao nakon ustroja općestaničkog nastupa samo temeljna platforma ustanka. Vjerojatno su se u toku ustanka postupno uspjele iskristalisati kod nekih bitnih za ustanak pojedinaca kao što je npr., Baton Desitijatski i takve ideje o mogućem nezavisnom državotvornom i političkom okviru koje bi predstavljao ili bi u njega prerastao u ustanku stvoreni zajednički Savez. Sudeći po nizu poteza, pojedinci a prije svega Desitijatski Baton odnosno kompletan desitijatski narod su izgleda imali bar približno takvo stajalište, o čemu će naknadno biti više riječi. U okviru ovog pitanja je potrebno promatrati i nastojanje institucionalizacije ustanka, projekta iza kojeg stoji kao njegov najvidljiviji predstavnik i eksponent Baton Desitijatski a koji se manifestira u primjerima stvaranja Saveza i posebno u čuvenom suđenju Batonu Breučkom. Međutim s druge strane izgleda da pojedine druge ustaničke vojvode, uključujući i drugog vrhovnog vojvodu, nisu bile baš tako privržene toj ideji i da su ipak više vodili računa o parcijalnim interesima naroda kojima su izvorno pripadali i svojim ambicijama nego o općestaničkom interesu.

Na početku svoga opisa, Velej kaže da je cilj ustanika, bila i Italija. Držimo da je riječ o prenamaglašavanju kako bi se podigao značaj Tiberija, odnosno kako bi se onome tko je spriječio takvu nakanu ustanika uz sve ostale zasluge mogao posredno pridodati i epitet spasioca matice Italije i tako Tiberija stavljajući uz bok sa jednim Marijem.⁵⁰⁸ Augustove govore koji su ukazivali na veliku opasnost potrebno je promatrati i u svjetlu šoka koji je nastao kao posljedica vijesti o brzom širenju ustanka ali i namjernog preuveličavanja opasnosti od strane Augusta kako bi se mogla izvršiti mobilizacija svih neophodnih

⁵⁰⁸ To isticanje Tiberija kao spasioca Italije primjećuje se i u Velejevom podatku II, CXIV, 4 kada kaže da su se panonski ratnici koji su kratko vrijeme ranije prijetili Italiji "ropstvom", sada poklonili pred Tiberijem.

resursa Države i neutralizirati izvjesna neslaganja sa planiranom mobilizacijom koja bi se sigurno pojavila. Zbog toga je on, predstavljajući Senatu ustanički pokret u Iliriku kao golemu opasnost, nastojao da mobilizaciji da legalni senatski pristanak čime bi se utišala nezadovoljstva koja se uvijek javljaju uz svaku državnu akciju vezanu za mobilizaciju ljudi i sredstava, jer što je veća opasnost za zajednicu manja je opozicija nepopularnim akcijama, potezima i naporima koje izvodi država.

Ustaničke vojvode su sigurno bili svjesni svojih stvarnih mogućnosti i sigurno nisu namjeravali da kao svoj cilj imaju Italiju i to samo sa dijelom svojih snaga jer bi to bio poduhvat koji bi sigurno proizveo brzu propast glavnih ustaničkih snaga. Ni sam spontani karakter izbijanja ustanka i njegove početne faze razvitka i širenja nisu mogli proizvesti kao stratešku zamisao prodor u dubinu Italije, jer su ustaničke vojvode kao primarnu potrebu smatrali konsolidaciju ustanka i njegovo dovođenje u neku vrstu sustavnog ustroja. O tome dovoljno govori i činjenica da je Baton Desitijatski smatrao shodnim da napusti prvu liniju kako bi otišao u panonsko područje radi ugovaranja sastanka sa drugim segmentom ustanka. Ustanici u tim prvim danima ustanka nisu imali ni dovoljno kapaciteta, ni dovoljne međusobne uvezanosti da bi mogli poduzeti neki tako ambiciozan poduhvat kakav je npr. invazija Italije. Osim toga ni drugi izvorni izvještaj o ustanku Kasija Diona ne pokazuje da su ustanici imali za cilj Italiju. To što su se pojedine ustaničke snage približavale krajnjim istočnim granicama Italije, pa možda na nekim mjestima i "dodirnule" tu liniju,⁵⁰⁹ rezultat je i širenja ustanka i prodiranja pojedinih ustaničkih snaga koje su širile ustaničke vatre na nove prostore i razvlačile neprijateljske snage i onemogućavale njegovu koncentraciju. Ali i ovo približavanje i ugrožavanje granice Italije prema Iliriku je, kao i prenamaglašavanje broja ustanika, sposobnosti, vrsnoće i žestine ustanika poslužilo Veleju da dodatno pokaže značaj i veličinu Tiberija koji je eto spasio i Italiju od "neumitne i opasne invazije bezbrojnih barbara". Istovremeno je ovo približavanje i omogućilo Augustu da ubrza i olakša proces mobilizacije sredstava i ljudi za nenadani rat u Iliriku. Pored svega, da bi se uopće mogla u strateškim uvjetima koji su tada vladali na ilirskom području biti izvršena uspješna invazija sjeveroistoka Italije, bilo je neophodno da se prije toga ima potpuna kontrola nad Siskijom i dolinom Kupe te donjom Savom, a kao što znamo ustanici nisu ni u jednom trenutku imali pod kontrolom ni Siskiju niti u potpunosti donjo-savsko područje oko Emone.

⁵⁰⁹ Izvorna građa ne daje potvrdu da su ustaničke snage, makar samo diverziono i privremeno prešle preko zapadnih granica provincije Ilirik, ali nije nerealno pretpostaviti da su neke ustaničke formacije došle do same te linije, pa je eventualno i prešle, jer se zna da se krajnje zapadne ustaničke pozicije posebno u periodu drugog vala širenja ustanka na zapadnom pravcu našle ne suviše udaljene od zapadne granice Ilirika.

I. faza razvitka ustanka – širenje

...ne zna, da smo dobili mačeve da niko ne robuje.

Lukan⁵¹⁰

Prvo izbijanje ustanka među ilirsko-dinarskim auksilijarnim kontingentom, među kojima su Desitijati vjerojatno imali znatan udio, imalo je velike posljedice za dalji razvoj ustanka. To je podrazumijevalo da su se prvi ustanici u momentu dizanja pobune već nalazili dobro ororužani, opremljeni, opskrbljeni, i u punom ratnom rasporedu. Zbog tih svojih prednosti i pobunjeni auksilijari i Desitijati su uspjeli da vrlo brzo reagiraju na nadolazeće situacije i događaje i da tako postanu centripetalna sila pobune na dinarskom prostoru kojoj su se pridruživali drugi narodi. Baton Desitijatski je, ne samo kao predstavnik naroda koji se vjerojatno prvi pobunio i najbolje oružano opremljenih snaga, nego zahvaljujući i svojim karakternim osobinama prihvaćen i od ostalih pobuni pridruženih naroda kao njihov vrhovni vojni predvodnik-*vojvoda* (po tim ga nazivom titulira Velej Paterkul)⁵¹¹. Baton Desitijatski je u sebi posjedovao čitav niz osobina koje su bile neophodne za jednog vrhovnog vojvodu ustanka, od kojih su se u toku ustanka najizraženije ispoljavali velika energija i inicijativnost, dobro vojničko umijeće, izvanredno velika pokretljivost koju npr. njegov breučki pandan nije imao i posebno činjenica da su ga ipak ratnici slijedili. Baton Desitijatski je praktično kružio čitavim pobunjenim područjem od Jadrana sve do Slavonije i to se brzo prebacujući sa jedne strane na drugu. I to dokazuje njegovu veliku dinamičnost i odlučnost u vođenju ustanka i odanost interesima i zacrtanim i dogovorenim ciljevima borbe koju su pokrenuli dinarski i panonski narodi, ali i prilično razvijen osjećaj odgovornosti (koji se graničio i sa spremnošću za samožrtvovanje) i za sudbinu ustanka i za njegove učesnike i svoje sljedbenike. Posebna osobina kojom se odlikovao Baton Desitijatski bio je njegov izraženi autoritet koji je proizlazio iz svih njegovih gore spomenutih osobina, ali sigurno i iz njegovog ponašanja i djelovanja u okvirima vlastite zajednice i u odnosima sa susjednim

⁵¹⁰ “*Ignoratque datos, ne quisquam serviat enses*” Luc. Bell. Civ. IV, 579

⁵¹¹ Vell. II, CX, 4-5

i okolnim autohtonim narodima prije početka ustanka. Da je Baton Desitijatski imao izniman autoritet među svojim sunarodnicima dokazuje i to što se on vjerojatno nalazio na čelu desitijatskog kontingenta koji je trebalo voditi daleko na sjever, u prekodunavski rat, a za to je trebalo imati komandni autoritet i vojničko umijeće koji su uvažavali i cijenili i sami Rimljani. Da li je taj svoj komandni autoritet i vojničko umijeće stekao i nekim ranijim ratovima u kojima je učestvovao u sklopu pomoćnih jedinica o tome ne raspolazemo sa podacima, ali realno bi bilo očekivati da on svoj komandni autoritet i umijeće nije mogao baštiniti samo iz mirnog doba bez okušavanja rata i svega onoga što on donosi. I možda bismo mogli pretpostaviti da je Baton Desitijatski učestvovao u nekim ranijim ratovima i pohodima koje su vodili Rimljani, a u kojima su ratničke vrijednosti Desitijata i drugih dinarskih ilirskih naroda došle do izražaja i bile uočene od strane Rimljana. A onda možda i u tome treba tražiti razloge novačenja i traženja desitijatskog i uopće “dalmatinskog” kontingenta za markomanski rat. Baton je uživao visoku razinu autoriteta i među ostalim pobunjenim narodima koji su ga svojom voljom poštovali i slijedili. U početku ustanka, kada je dolazilo do njegovog širenja i oblikovanja forme koja bi trebala voditi ustanak, Baton Desitijatski je ispoljio i pored vojnčkog i vidljivu diplomatsku i političku umješnost. Tako je on uspio da svojom inicijativom i pod svojim autoritetom objedini jednu stihiju pobune, da brzo međusobno poveže nje-ne centre i da pobuni određeni stupanj unutarnje konstitucije i da naravno sebe održi nakon konačnog objedinjavanja ustaničkih snaga kao jednog od dvojice vrhovnih vojvoda i najistaknutijeg člana ustanka do samog kraja rata. Vjerojatno su tako i vojničke i političke kvalitete i sposobnosti Batona Desitijatskog i njegova nepokolebljivost po pitanju vođenja ustanka, a koje su drugi narodi koji su ulazili u ustanak na dinarskom području možda od ranije poznavali ili su ih upoznavali na samom početku ustanka, utjecali i da bude i od drugih naroda prihvaćen skoro jednodušno (za drugačije mišljenje ne raspolazemo ni sa kakvim pokazateljima) za vrhovnog vojvodu. Možemo slobodno reći da je Baton Desitijatski, više od svih drugih vođa ustanka predstavljao istinski “alter ego” čitavog ustanka, čiji je duh i potrebe on najbolje shvaćao i primjenjivao. Sa Batonom Desitijatskim je i započeo ustanak dinarskih i panonskih naroda i sa njim se i završio.

Baton Desitijatski je ipak bio obično ljudsko biće i uz niz kvaliteta posjedovao je, kako se može zaključiti iz opisa rata i Batonovog ponašanja u njemu koje daju antička djela, u svome karakteru i neke mane koje se zbog svoje specifičnosti u datim okolnostima kod ustanika i nisu baš smatrale nekom smetnjom, čak naprotiv... Te njegove negativne osobnosti ustvari su i dan-danas svojstvene čisto dinarskom elementu, a koje su i pored

nesumnjive beskorisnosti i štetnosti izmiješane sa gore navedenim kvalitetama koje je Baton neminovno posjedovao izgledale vrlo primamljive za sve ustanike posebno one koji su pripadali dinarskom miljeu. To su prije svega tvrdoglavost i sklonost čak i nekoj vrsti samožrtvovanja poradi općeg cilja, bezkrompromisna upornost i dosljednost u borbi za neke zacrtane ciljeve i norme koji sve više postaju nerealni i otežavajući balast čitavog ratovanja i političke aktivnosti. U to treba uvrstiti i izvjesnu naivnost i pretjerano pouzdanje da i drugi njegovi suradnici i zapovjedne kolege slijepo vjeruju i da su odani u isto ono u što i on, te u pojedinim slučajevima nerealno sagledavanje snaga na terenu i nekada vučnije poteza koji bi se, polazeći s realne pozicije, mogli ocijeniti i brzopletim neracionalnim i afektivnim (npr. te osobine su se izgleda ispoljile u neuspješnom napadu na Salonu ili u borbama sa Valerijem Mesalinom). Međutim za običnog, prosječnog ustanika koji je ulazio u rat te osobine su bile razumljive i ne samo prihvatljive nego i poželjne. Ali sudeći po načinu njegove predaje (pruženom odgovoru Tiberiju i zalaganju za spas svojih sljedbenika i sunarodnika)⁵¹² bilo bi pogrešno i Batona Desitijatskog smatrati za nekakvog fanatika, nerealnog idealistu i utopistu spremnog da žrtvuje sve poradi onoga što je zamislio i za što se borio. Njegova upornost i odlučnost nikada nisu prešli onu vrlo tanku granicu koja je dijeli od fanatizma i nepromišljenosti i on je uvijek u sebi sadržavao i određenu crtu praktičnosti, što se npr. slikovito vidi u zbivanjima kod Andetrija kada je on shvatio bezizlaznost ukupne situacije, ali ne i branioci Andetrija. Uostalom i Baton Desitijatski koji je nesumnjivo bio najutjecajnija osoba u okviru one prvotne skupine koja je digla ustanak i sami ti ustanici, kao i sama pobuna u cjelini nisu se pokrenuli u rat radi ostvarivanja nekih idealističkih i utopističkih ciljeva ili iz razloga fanatizma, nego poradi pragmatičnih potreba. Iz svega gore navedenog i uz sve njegove kvalitete, ali i mane, sasvim je očekivano da su i drugi narodi koji su pristupili ustanku dobrovoljno bili pristali da slijede njegov autoritet i zapovjedništvo. I tako ne ometaju uspjeh ustanka sitnim sujetnim zahtjevima i sitnočardijskim razmiricama nego da vrhovno zapovjedništvo, bez ikakvih rezervi, prepuste dvojici vojvoda od kojih je jedan bio Baton Desitijatski. To se posebno vidjelo u prvoj fazi bune kada je plima ustanka poznjela i niz uspjeha u eliminiranju omražene uprave, njenih predstavnika, simbola i privrženika. Ipak stanje sa početka ustanka se nije uspjelo u istom obliku održati do kraja ustanka, i dalji razvitak ustanka ipak je doprinio razumljivo padu autoriteta Batona i opadanju vjere u ideje i konačni cilj ustanka među lokalnim zapovjednicima i uopće ustaničkim snagama.

Vijest o pobuni je vrlo brzo obišla Ilirik i mnoštvo drugih ilirskih naroda se pobunilo. Buktinje općenarodnog ustanka su se neviđenom brzinom širile po svim stranama

⁵¹² *Cass. Dio* LVI, 16, 2-3

rimске provincije Ilirik, bez milosti uništavajući lokalne veteranske garnizone, koloniste i sve ono što ih je podsjećalo na rimsku vlast, uključujući i omražene, grabežljive trgovce i zelenaše. Po Veleju Paterkulu, taj obračun je poprimio elemente iznimne brutalnosti. Pošto su sa ovih područja na Dunav nešto ranije bile povučene sve rimske regularne vojne snage, nije trebalo dugo da ustanici zagospodare velikim područjem i eliminiraju rimsku upravu. Na tome području, prvi na udaru ustanika našle su se slabašne vojne posade, rimski građani i nerimski trgovci koji su uglavnom poticali sa mediteranskog područja i veterani.⁵¹³ Poglavitito italški i primorski rimski građani bez obzira u kakvom su se individualnom odnošaju nalazili sa domorodcima, zbog same svoje pravne, političke i narodnosne pripadnosti su postali prirodna meta ustaničkih napada. Tako je sa samim izbijanjem ustanka, skoro stihijski uslijedila i sustavna, brutalna i totalna eksterminacija svog onog zatečenog stanovništva koje je u očima ustanika predstavljalo Rimsku Državu i njene vrijednosti, zahvaćajući ne samo one koji su bili nositelji rimskog građanstva nego sve one strance koji su se u dinarskim i panonskim zemljama zatekli zahvaljujući uspostavi rimske vlasti u njima. Vjerojatno su se i neki domaći ljudi, koji su intenzivno kolabirali i bili lojalni Državi, i izvlačili izvjesnu korist služeći joj (npr. u skupljanju poreza i taksi) našli kao meta ustaničke plime. Posebno su se u iznimno nepovoljnoj i opasnoj poziciji našli oni Rimljani i drugi stranci koji su bili poreznici i drugi državni službenici, zakupnici, zelenaši i trgovci, a koji su se zatekli na prostoru kojim se širila pobuna. Trgovci iz mnogih mediteranskih zemalja (koji su pored Italije najviše dolazili i sa helenističkog Orijenta) sa svojim uobičajenim načinom poslovanja u očima još uvijek gospodarski i poslovno “neiskusnih” domorodaca su mogli dobiti obrise izvora pohlepe i gospodarskog iskorištavanja i zato nas ne bi trebalo posebno čuditi da su po Veleju oni bili “brutalno pobijeni”.⁵¹⁴ Posebnu oštrinu i bijes ustanici su pokazali prema veksilijarima do kojih su mogli doći.⁵¹⁵ Po Veleju, ti “veterani pod zastavom” su bili naseljeni

⁵¹³ *Vell.* II, CX, 6

⁵¹⁴ Po Veleju Paterkulu (II, CX, 6), trgovci su bili “*trucidati*”. Glagol *trucido* 1., pojmovno označava brutalno, sistematsko i namjerno ubijanje kojem bi kod nas možda najbolje odgovarao sa svojom dubljom i prenesenom pojmovnom sadržinom termin “poklati”.

⁵¹⁵ *Vell.* II, CX, 6; Wilkes (1969: 70, fus. 2) daje mogućnost da su se ti detašmani veterana nalazili na obalnom planinskom pojasu pozivajući se na Velejevu rečenicu da su ti detašmani veterana bili prilično udaljeni od imperatora, tj. od Tiberija. Ustvari vrlo je teško lokalizirati te pozicije veterana koji su nastradali izbijanjem i širenjem ustanka, jer osim te konstatacije Veleja ne postoji više ni jedna naznaka za bliže određivanje stacioniranja veteranskih zajednica. Te zajednice su se mogle, isto pozivajući se na Velejev podatak, nalaziti i u bilo kojem drugom dijelu dinarskog ilirskog područja koje se pobunilo 6. god. n.e. samim tim i na prostorima Gornje Bosne koji su isto vrlo udaljeni od dunavske granice na kojoj se tada nalazio Tiberije. Veterani su vjerojatno bili naseljeni na strateškim točkama, putnim čvorištima, na područjima sa plodnijim zemljištem i sa brojnijom peregrinskom populacijom i možda u blizini oblasti koje su imale vitalni karakter po rimske interese u Iliriku, kao što su rudonosni bazeni, ali i u razvijenim i urbaniziranim područjima obalnog i priobalnog pojasa.

kao detašmani koji su praktično predstavljali na neki način stalne rimske posade unutar peregrinskih područja, i njih je bio iznimno veliki broj (...*magnus vexillarium numerus*...). Ustaničke jedinice su kako izgleda vrlo brzo ne samo pobijedili te veterane pod zastavom koji su bili “garnizonski” naseljeni širom ilirskog područja, nego su ih ako se može vjerovati Veleju istrijebili.⁵¹⁶ Za ustanike su veterani, a posebno oni uvezani u sustav “veterana pod zastavom” bili ne samo neprijatelj i strani element koji im je predstavljao jedinu relevantnu opasnost u tim prvim danima ustanka nego i najvidljiviji i stalno prisutni (smješten pored i sa domorodcima) simbol i garant rimske vladavine i samim tim u prenesenom značenju i opresije koju je ta vladavina izazvala nad domorodačkim zajednicama. I poradi toga, ustanički udar na veteranske pozicije je bio i brz i snažan i nemilosrdan. Ovaj obračun sa rimsko-italskim i drugim stranim elementom a koji su ilirski ustanici smatrali neprijateljskim, ustvari sa svima onima koji su ili za koje su ustanici smatrali da su lojalni Državi i Provinciji, se odvijao ne samo vrlo brutalno nego i iznimno brzo i efikasno. Za vrlo, čak zapanjujuće, kratko vrijeme silina i brzina ustaničkog udara je prosto zbrisala sve te pozicije koje su ustanici smatrali neprijateljskim. Ustvari sav nakupljeni bijes i frustracija koje su se godinama gomilale su se, s pravom ili ne, iskalile upravo nad tim ljudima koje su zatekli u svojim zemljama. Ove doseljeničke naseobine, vojne i veteranske pozicije i izolirane skupine i pojedinci bilo trgovci, državni službenici ili obični kolonisti doseljeni iz najrazličitijih razloga morali su da na sebi iskuse, pretrpe i iskupe svu mržnju, bijes i stihiju izbijanja ustanka.⁵¹⁷ Lakoća kojom se

⁵¹⁶ Međutim, postoji i mogućnost da ovi veksilijari uopće nisu bili veterani, nego pojedini detašmani regularnih legijskih postava. Oni su služili pod zastavom (*vexillum*), umjesto pod legijskim odom (*aquila legionis*). U tom slučaju riječ bi bila o pojedinim odjelima legija iz Ilirika koje su otišle na Dunav, a koji su imali garnizonsku, posadnu funkciju. Na drugom mjestu Velej (II, CXIII, 1) kada spominje veterane, ne koristi izraz veksilijari, nego veterani. O tome v. i *Tac. Ann.* I, 38; Goldsworthy, 2000: 118

⁵¹⁷ Bez ikakve dvojbe ono što je prvo tada u toj stihiji osvetničkog ubijanja i uništavanja učinjeno, a zatim i sva razaranja i ubijanja koja su ustanici učinili kasnije nad civilima, zarobljenicima i objektima (npr. prilikom pohoda od Salone prema jugoistoku i cesti *Via Egnatia*) mogu se okarakterisati i kao teški ratni zločin. Prvotna stihija koja se desila, kada se vijest o ustanku širila na sve strane, je jedna pojava karakteristična za dinarsku populaciju. Oni tada kao po pravilu djeluju anarhično, pod velikim emocionalnim nabojem i željno osvete i bijesa koje mora na nekome iskaliti u kratkome periodu. U tim periodima je vrlo teško nekada kontrolirati te naoružane mase koje traže žrtvu na kojoj bi ispoljili svoj osvetnički žar. Te žrtve u većini slučajeva bile potpuno nevine i nisu uopće bile odgovorne za ono što je činjeno ljudima koji se svete. Na sličan obrazac se nailazi i u ustanku protiv tzv. NDH na prostoru istočne Hercegovine i Bosanske Krajine u ljeto i ranu jesen 1941. god.

U kontekstu ovoga razmatranja postavlja se i pitanje koliko je Baton Desitijatski bio odgovoran za ono što se desilo i da on snosi krivicu za zločine koji su se desili, bilo po direktnom zapovijednju, možda čak i učesću njima ili bar po komandnoj odgovornosti i nečinjenju da se zločini spriječe i krivci kazne. Do danas poznata i dostupna izvorna građa ne daje nikakvih informacija po kojima bi mogli odgovoriti na pitanje o tome da li je Baton Desitijatski učestvovao neposredno u tim zločinima ili ih naređivao. Jedino bi se indirektno moglo naslućivati da Baton Desitijatski nije aktično učestvovao u zločinima, bar ne u većoj mjeri i u formi da bi bio općepoznat kao koljač ili osoba koja izdaje naredbe za zločine nad zarobljenicima, civilima i za besmisleno razaranje objekata. Nakon njegove predaje, prema njemu su Rimljani prilično dobro postupali a i na tribunalu – sudištu pred koje je izveden nije se potezalo pitanje nekih njegovih

dogodila likvidacija rimskih pozicija u dubini ilirskih zemalja pokazuje da su one bile slabo ustrojene i nepripremljene za neku iznenadnu eventualnost kao što je izbijanje ustanka domorodačkog stanovništva. Nesumnjivo je za većinu onih koji u stradali u ovom prvotnom bijesu ustanika sve ono što ih je zadesilo bilo neočekivano, jer su bili i previše uljuljkani u svome uvjerenju da su domorodci pacifizirani i da ih se lako kontrolira. Bili su potpuno samodopadni i nesvjesni svih procesa koji se oko njih dešavaju i “stanja duhova” među domorodcima. Zakazali su i informativno, jer nisu raspolagali sa pravim i pravovremenim informacijama šta se dešava. Njihova sudbina podsjeća na dešavanja pola stoljeća kasnije u Britaniji, kada buntovnici koje bude predvodila kraljica Budika u osvetničkom uraganu unište stanovništva gradova *Camulodunuma* (Kolčestra), Londona i *Verulamiuma* (St. Albans) i to često na vrlo divljački i sadistički način.

Činjenica je i da su domorodci bili i naoružani i vojnički ustrojeni i okupljeni, i to paradoksalno po rimskom zahtjevu, samo je pospješilo i ubrzalo uništavanje tih doseljeničkih naseobina i rimskih garnizona. Vjerojatno je ovo uništavanje bilo naizrazitije na pravcima nastupanja onih inicijalnih ustaničkih snaga, nastalih od pobunjenih pomoćnih jedinica, a koje su se nalazile pod neposrednim zapovjedništvom Batona Desitijatskog i to prilikom njihovog prodora od središnje Bosne prema Saloni. Kasnije, nakon odvajanja ustaničkih snaga nakon neuspjeha pred Salonom, to razaranje se nastavilo prema jugu do Apolonije, odnosno prema Siskiji sa druge strane. Brzina širenja ustanka,

navodnih zločina. On je i život završio u relativnoj slobodi internacije i bez ikakve oskudice. Iako su i Rimljani bili poznati kao vrlo okrutni i skloni ratnim zločinima, ipak su znali još u republikanskoj epohi itekako kažnjavati one koji bi počinili ono što bi oni smatrali ratnim zločinom, počinjenim i na svojoj strani, a posebice na suparničkoj strani. Sa Batonom Desitijatskim se to nije desilo. Nesumnjivo je da se većina zločina desila u predjelima daleko od mjesta gdje je on boravio ili gdje su se nalazile trupe kojima je on zapovijedao, pa se može reći da on za njih nije znao ili ih nije mogao spriječiti. Pokolji su bili stihijskog karaktera i dešavali su se kako je vijest o izbijanju pobune dolazila do određenih područja i zajednica, a ne u slučaju dolaska već organiziranih ustaničkih jedinica kojima je komandovao Batona Desitijatski. Zato su mnogi izvršioци tih pokolja bili tada neuvezani u ustanički sustav. To se uveliko razlikuje od pokolja za vrijeme Budikinog ustanka, gdje su njihovi izvršioци bili već uvezani u pobunjenički sustav. Međutim, činjenica je da su kasnije, upravo i ti izvršioци pokolja našli svoje mjesto u organizaciji ustaničkog sustava i da Baton Desitijatski nikoga nije kaznio, a izgleda nije ni trošio energije da eventualno pokuša spriječiti te pokolje. Uz to armija koju je on, nakon neuspjeha zauzimanja Salone, poslao prema *Via Egnatia* je počinila velika razaranja i nanijela znatna stradanja na putu svoga kretanja. Radi toga se može slobodno smatrati da Baton Desitijatski, i pored toga što za sada ne raspolazemo sa preciznim informacijama koje bi odgovorile na pitanje da li je on konkretno odgovoran za neke zločine, ipak snosi krivicu bar po zapovjednoj odgovornosti, nečinjenju da se ti zločini spriječi i ne kažnjavanju počinitelja zločina.

Počinjeni zločini nad civilnim stanovništvom i zarobljenicima, kao i velika razaranja na objektima su imala vrlo negativne efekte po strateške interese ustanika. I vijesti o ustaničkom bijesu i ubijanjima su se brzo širile i dolazile do onih koji bi se plašili šta bi se moglo desiti i njima ako bi pali u ruke ustanika. Zato su ustanici počeli nailaziti na sve snažniji i odlučniji otpor. Stanovnicima gradova na koja bi napali ustanici, sada ne bi padalo na pamet da se predaju, dopuste ulazak ustanika u njihove gradske areale ili zauzmu bar neku neutralnu poziciju. Vjerojatno su vijesti o pokoljima i razaranjima doprinijele i onome širenju straha u samoj Italiji, koji se opisuje kod Veleja Paterkula.

koji se izgleda bar na dinarskom prostoru odvijao dobrim dijelom oslonjen na pravce kretanja i napredovanja već pobunjenih snaga, brzina i iznimna učinkovitost razaranja rimskih pozicija u unutrašnjosti i gotovo istovremeno pojavljivanje ustaničkih snaga pred Salonom pokazuju skoro zapanjujuću mobilnost. To ukazuje i na sposobnost ustaničkih jedinica, da se uz sve objektivne okolnosti i teškoće, posebno zemljopisnog karaktera ali i postojanja rimskih pozicija u unutrašnjosti prebace od središnje Bosne do primorja. Ustanici, koji su se istine radi već prije svoga upuštanja u avanturu ustanka nalazili u vojnoj formaciji i gotovosti, su praktično za vrlo kratko vrijeme “očistili” unutarnji pojas zahvata buduće provincije Dalmacije i onda se još upustili u pokušaj osvajanja Salone. Na ovo iznenađujuće, može se čak reći i zapanjujuće širenje ustanka i rušenje rimskih pozicija ukazuje i sam Velej, kada kaže da od Herkula nijedna nacija (politički narod u antičkom smislu) nije pokazala takvu hitrost u pretvaranju svojih odluka u praktičnu realizaciju.⁵¹⁸ Ovaj podatak se nalazi neposredno nakon što on izvještava o usvajanju tekovina mediteranske antičke kulture od strane domorodaca što bi moglo na neki sugerirati da je riječ o nekoj smisljenoj vezi spomenutih podataka.

Brzina širenja ustanka u jednom zapanjujuće kratkom periodu, njegova velika masovnost, odziv velikog broja naroda (peregrinskih ilirskih *civitates*) na oružani nastup, učešće u borbama svih slojeva ustaničkog stanovništva i žestina, borbenost, odlučnost ustanika i čitavog domicilnog stanovništva (uključujući kako to vrela potvrđuju i žena kao u slučaju Ardube) ali i njihova brutalnost u obračunu sa protivnikom definitivno potvrđuje da je ustanak imao općenarodni karakter, bar kod onih naroda i zajednica koje su se priključile ustanku. Zbog velikog broja ilirskih naroda koji su se odvažili da se uključe u ustanak i zajednički bore, što je nesumnjivi povijesni presedan toliko različit od prakse iz ranijih perioda, ovaj ustanak se tako može s pravom nazvati *Ilirskim*.

Prvi pokret Breuka i drugih panonskih zajednica koje su im se pridružile, nakon što su se podigli na oružje, bio je usmjeren na Sirmijum sa ciljem da se brzo dočepaju ovog bitnog urbanog i strateškog središta na Savi, koje se nalazilo skoro na samoj granici ilirske provincije sa Mezijom i u neposrednoj blizini vanjske granice.⁵¹⁹ Eventualnim zauzimanjem Sirmijuma breučko-panonski ustanici bi ostvarili veliku prednost jer bi tako došli u posjed Srijema, strateški važnog područja između Dunava i Save. Pored toga garnizon i uopće rimsko prisustvo u Sirmijumu je predstavljalo veliku opasnost za položaj i sigurnost pobunjenih Breuka i drugih Panona na istoku panonskog područja. Za istočni panonski bazen, kasnije obuhvaćen provincijom Donja Panonija, Sirmijum

⁵¹⁸ *Vell.* II, CX, 5-6

⁵¹⁹ U vrijeme izbijanja ustanka u gradu je postojao konvent rimskih građana (*conventus civium Romanorum*). Lopandić, 2007: 18.

je predstavljao isto ono što Salona za Delmate i neke druge dinarske Ilire. Međutim, Rimljani stacionirani u gradu su uspjeli da odbiju napad i Breuci nisu uspjeli zauzeti Sirmijum i ostvariti svoju osnovnu stratešku zamisao. A uz sve to namjesnik Mezije Aul Cecina Sever (*Aulus Caecina Severus*) je čim je dobio vijesti o pobuni u panonskom bazenu se brzo uputio protiv pobunjenika i to pravcem prema širem području Sirmijuma, koje se nalazilo u okviru Ilirika na samoj granici prema Meziji.⁵²⁰ Sa breučko-panonskom ustanicima se srazio blizu rijeke Drave (Δράουον), što bi značilo da su se nakon neuspješnog napada na Sirmijum ustaničke snage predvođene Batonom Breučkim povukle u pravcu sjeverozapada. U ovoj prvoj većoj i značajnijoj bici ustanka Cecinine trupe su uspjele i uz znatne svoje žrtve da poraze ustanike. Tako je Cecina uspio da spriječi ustaničko ovladavanje prostorom sjeverno od Sirmijuma i stabiliziranje na obali Dunava, toj vanjskoj granici Imperije. Ali zbog svojih velikih gubitaka Cecina nije mogao da iskoristi svoju pobjedu i da nastavi pokret dublje u ustaničko zaleđe. To su iskoristili poraženi ustanici za obnavljanje snaga i fokusiranje pažnje na pozivanje i okupljanje saveznika koliko god je to moguće, kako bi mogli uskoro obnoviti borbu.⁵²¹ Porazi kod Sirmijuma i na Dravi uvjerili su Batona Breučkog i druge breučke vođe (npr. Pinesa) u neophodnost proširivanja ustanka, i u tu svrhu su oni ovo zatišje odlučili da iskoriste za pojačavanje ustanka u panonskom bazenu, njegovu stabilizaciju i unutarnju konsolidaciju. Najvjerojatnije su se tada Breucima priključili i drugi panonski narodi,

⁵²⁰ Cass. Dio LV, 29, 3

Nejasno je da li je postojala zasebna provincija Mezija u vrijeme rata. Po Bojanovskom (1988: 55), Mezija je bila formirana tek 46. god. n.e. Međutim ako je to tačno kakvu je onda uopće funkciju imao Cecina Sever te 6. god. n.e. ako su tada mezijske oblasti pripadale rimskoj Makedoniji. Kasije Dion u svome popisu provincija za 27. god. p.n.e. (LIII, 12, 4-7) uopće ne spominje Meziju, ali zato za 6. god. n.e. spominje Cecinu Severa kao arhonta Mezije (...Κατικίνας Σεουήρος ὁ τῆς πλησιοχώρου Μυσίας ἄρχων ...), slično kao što i titulira Valerija Mesalina koji je stvarno bio namjesnik provincije Ilirik 6. god. n.e. Međutim ni spomenuta činjenica ne mora značiti da je Cecina Sever i stvarno bio klasični provincijski namjesnik, iako je to vrlo moguće. O pitanju uspostave provincije Mezije v. i kod Papazoglu, 1969: 143; 261; 326-328. Ako i nije postojala kao provincija 6. god. n.e. sigurno je jedino da je Mezija u velikom i briljantnom pohodu Marka Krasa zauzeta u periodu 29-28. god. p.n.e. i da je postojala neka mezijska upravna ili bar vojna posebnost 6 god. n.e. Inače o odnosu Rimljana i Meza v. Papazoglu, 1969: 312-328. Po Mócsy (1974: 36), u ovom periodu nema Mezije kao provincije, već je zapovjednik armije stacionirane u njoj a čije je postojanje neophodno zbog sukoba sa Dačanima, subordiniran namjesniku Makedonije. Ali i u tom slučaju Mezija bi predstavljala neku upravnu specifičnost, posebno imajući u vidu da su se u vrijeme principata vojne i civilne nadležnosti međusobno stapale, spajale i dopunjavale pa bi i rimski, vojni zapovjednik određene regije, kao npr. Mezije, bio ujedno i njen civilni upravitelj. Po Mirković (2003: 64): "Moguće je da je u prvoj godini Tiberijeve vlade organizovana kao provincija Mezija koja se nalazila pod rimskom vlašću velikim delom još od rata M. Licinija Krasa protiv Meza 31-18? (riječ je vjerojatno o štamparskoj grešci op. a.) pre Hr." i (2003: 66): "Provincija Mezija, verovatno na teritoriji plemena Meza, istočno od Đerdapa, bila je osnovana od Tiberija i uključena u provincijski kompleks Ahaja-Makedonija-Mezija, pod jednim konzularom". Detaljniju raspravu o Meziji kao posebnom vojnom zapovjedništvu unutar provincije Makedonije i kasnije nastanku posebne provincije v. Šašel Kos, 2005 A: 505-516

⁵²¹ Cass. Dio LV, 29, 3-4

stvarajući tako neku vrstu panonskog ustaničkog saveza sa Batonom Breučkim kao vojvodom. Tako su znatni rimski gubici ali i nedovoljne snage sa kojima je u dogledno vrijeme mogao računati Cecina Sever, i pored načelnih uspjeha u borbama, omogućili opstanak i dalji razvitak panonskog segmenta ustanka.

Istovremeno sa borbama u Srijemu i u blizini rijeke Drave, dinarski ustanici, čije osnovno jezgro sačinjavaju pobunjeni auksilijari, predvođeni Batonom Desitijatskim su brzo napredovali prema Saloni, ujedno i šireći ustanak.⁵²² Njihov cilj je bio više nego jasan-zauzimanje Salone i izbijanje na istočnojadransku obalu, odnosno ovladavanje njome. Pravac njihovog prodora prema Saloni je najvjerojatnije izgledao, ugrubo skicirajući ga, Gornja Bosna – lašvansko porječje – Skopljanska udolina – zapadna Bosna – Salonsko zaleđe, odnosno moguće je slijedio više-manje pravac trase buduće Dolabeline “VIAM A SALONIS AD HE[.... ?]ASTEL[.... ?] DAESITIATIVM”. Dolabeline ceste su se morale, ako ne većim dijelom, naslanjati bar djelomično na predrimske komunikacije pa je onda logično očekivati da je postojala jedna komunikacija koja je povezivala srednju Dalmaciju sa središnjom Bosnom i u vrijeme neposredno pred ustanak. Osim toga, činjenica da ustanici uspijevaju za relativno kratko vrijeme doći do Salone ukazuje na postojanje jedne ustaljene i korištene komunikacije, preko koje se kreću ustanici, a koju je u dijelovima korigirala, kvalitetno sredila i uvrstila u saobraćajnu mrežu djelatnost namjesnika P. Kornelija Dolabele u toku jedne dekade nakon završetka ustanka. Da je pokret ustanika prema moru išao direktno južnim pravcem, a ne jugozapadnim, Baton Desitijatski bi sa svojim snagama izbio pred Naronu a onda bi se tek uputio ka Saloni gdje bi poslije neuspješnog napada opet poslao dio snaga na jug zahvaćajući ponovo Donju Neretvu i naronitansko područje, što nema smisla. Osim toga naronitansko zaleđe, Donja Neretva i rimske pozicije u tome širem zahvatu stradale su tek prilikom ustaničkog prodora na jug do Apolonije, znači nešto kasnije od napada na Salonu. Kao dodatni argument da su ustaničke jedinice nastupale prema Saloni nekom ustaljenom komunikacijom koja je povezivala središnju Bosnu sa Salonom, govorila bi i činjenica o brzom uništavanju rimskih pozicija u unutrašnjosti. Nedomorodačka naselja i grupacije, a koje su se naseljavale i boravile u ilirskoj dinarskoj unutrašnjosti od 33. god. p.n.e. pa do 6. god. n.e. uglavnom su se locirala ili su gravitirala uz komunikaciono otvorenije i pristupačnije areale, koji su bili povezani sa primorjem i Salonom i Naronom ustaljenijim i značajnijim komunikacijama. Sve izloženo pokazuje da je ustaničko zapovjedništvo i dobro poznavalo ne samo svoje neposredno područje i teren na kome su se odvijale prve borbe nego i uopće samu Provinciju, dobro shvaćajući i značenje Salone po rimski

⁵²² Cass. Dio LV, 29, 4

položaj u Iliriku. Odlično poznavanje topografije Ilirika pa sigurno i šireg područja od strane ustaničkog zapovjedništva, uključujući i posebno Batona Desitijatskog, se može objasniti ne samo njihovim sposobnostima i urođenim umijećima i stečenim iskustvom, nego i onim intelektualnim i obrazovnim razvitkom domorodaca koji se kod njih razvio za prvog razdoblja rimske vladavine, a koji ističe Velej Paterkul.⁵²³ Nije nebitno naglasiti da je samo četiri decenija ranije bilo skoro nezamislivo da neka vojska iz središnje Bosne prodre do rimske Salone, makar i u savezništvu sa tada slobodnim Delmatima; uostalom iako je i njima prijetila očekivana i neposredna opasnost od Rimljana ilirski narodi u unutrašnjem zaleđu Delmata u toku 34. i početka 33. god. p.n.e. nisu pružili nikakvu pomoć Delmatima koji su tada vodili očajničku i vrlo grčevitu borbu protiv nadiranja Oktavijanovih legija. A sada nakon četiri decenija ilirske snage i to ne samo delmatske, kako je to zime 34/33. god. p.n.e. bilo uobičajeno, nego ujedinjeni pobunjeni narodi od duboke dinarske unutrašnjosti sve do delmatskih zajednica koje su bile najbliže Saloni su se našli u napadu na salonitansko zaleđe i rimske pozicije na njemu, uključujući i sam grad i to tako da za taj pokret i udar, od njegovog pokretanja u dubokoj unutrašnjosti do početka samog konkretnog napada nije trebalo dugo vremena. Po tome izgleda da prvo razdoblje rimske vladavine nije Ilirima donijelo samo nevolje, nego im je i omogućila, bolje reći stvorila preduvjete, da se nešto tako kao što je napad na Salonu i to snaga koje su predstavljale skup mnogih ilirskih zajednica od Jadranske obale do duboke bosanske unutrašnjosti, sa ciljem bacanja u more stranog elementa. Da su kojim slučajem ustaničke snage uspjele zauzeti Salonu rimske pozicije na prostoru srednjeg Jadrana bi bile neumitno izgubljene i tako bi trud od skoro 230 uložениh godina u rimsko osvajanje istočnog Jadrana i njegovog kontinentalnog zaleđa za samo par mjeseci u bukvalnom smislu bio bačen u more, a povijest tih krajeva bi bila sigurno potpuno drugačija.

Pri svome nadiranju, sudeći po brzini prodiranja vjerojatno bez većih teškoća, su likvidirane i preostale rimske i njima lojalne posade i jedinice, sustav državne i provincijske vlasti i svi oni koje su zatekli a koje su ustanici smatrali neprijateljem ili im je predstavljao simbol vlasti protiv koje su se digli na oružje. Dok su se sustavno i brutalno, ali uspješno obračunavali sa rimskim, prorimskim i uopće omrznutim elementom u kontinentalnoj unutrašnjosti gdje su ovi izolirani i slabo branjivi detašmani bili lagan plijen naoružanih, dobro ustrojenih i motiviranih ustanika, Salona je ipak bila nešto drugo.

Njena odbrana je bila bolja, fortifikacije efikasnije i snažne, garnizon i brojniji i kvalitetniji i ujedno snabdjeven mašinama, a pristup sa mora siguran i potpuno otvoren. Ustaničke dinarske jedinice nisu imale nekog dovoljnog iskustva niti znanja kako da se

⁵²³ *Vell.* II, CX, 5

izbore sa snažnim obrambeno-fortifikacionim sustavom, kao i njihov panonski pandan u slučaju Sirmijuma, i pred Salonom su doživjele prvi pravi neuspjeh. Uostalom, kako bi se zauzeli primorski gradovi koji su imali dobre luke, potrebna je i mornarica koja bi u presjekla i sa mora pristup gradu. U toku cjelokupnog toka rata, ustanički Savez nije raspolagao sa mornaricom, čime je gospodarenje nad Jadranskim morem i priobalnim istočnojadranskim gradovima ostalo u potpunosti pod kontrolom Rimljana i njima lojalnih elemenata.⁵²⁴ Prilikom borbi pred Salonom od jednog kamena-projektila koji je bio ispaljen sa rimskih pozicija u Saloni ili nekog drugog obrambenog položaja kod ovog grada, teško je ranjen i sam Baton Desitijatski.⁵²⁵ Njegovo ranjavanje ukazuje da se Baton Desitijatski u trenucima svoga ranjavanja nalazio u prvim borbenim redovima, a ne u dubokoj zapovjedničkoj pozadini, jer rimsko oružje nema baš toliki domet da može dobaciti do pozadine a i udari obrambenih snaga i njihovih mašina su uostalom primarno bili usmjereni na glavninu i napadačke talase ustanika. Njegovo izlaganje i pokazivanje vidljive hrabrosti je ustvari bilo jedini način da ostvari i održava autoritet i uvažavanje od raznolike i još uvijek nedovoljno srasle i strukturirane pa i nedovoljno disciplinirane ustaničke mase. I tako i dinarski ustanici, iako su imali više uspjeha od snaga koje je predvodio Baton Breučki, nisu uspjeli ostvariti svoj strateški cilj.

Sudeći po prezentiranim podacima iz povijesnih vrela, ustanicima je već u samom početku ustanka bilo vrlo stalo da dođu u posjed Salone i Sirmijuma, prema kojima su pokrenute ofenzive Batona Desitijatskog i Batona Breučkog. Da su ovi gradovi predstavljali prve ključne strateške ciljeve za oba ustanička žarišta, nedvosmisleno govori činjenica da su vrlo brzo nakon čina oružane pobune ustaničke jedinice izvele napade i na Sirmijum i na Salonu. Ustvari napad na Sirmijum je predstavljao i prvu ozbiljnu i konkretnu akciju koju su preuzeli Breuci i drugi panonski ustanici nakon što su podigli ustanak i on je izgleda predstavljao njihov primarni cilj. Zauzimanjem Sirmijuma panonski ustanici predvođeni Batonom Breučkim bi izbili na vanjske granice Ilirika, otvorio bi im se put i izlaz na obalu Dunava i vanjsku granicu Imperije, spriječila bi se

⁵²⁴ Liburni su bili domorodački narod koji je mogao osigurati dobru mornaricu, ali su oni ostali lojalni Rimskoj državi. Delmati, bez obzira što su bili naslonjeni i na jadransku obalu, nisu imali tradiciju pomorskog ratovanja.

⁵²⁵ *Cass. Dio*, LV, 29, 4

Sudeći po ovom detalju, Salona je bila ne samo dobro utvrđena obrambenim pozicijama nego je branjena i protu-opsadnim spravama (katapult, balisti i slično) sa kojih je vjerojatno ispaljen i onaj kameni projektil koji je pogodio Batona Desitijatskog. Moguće je pretpostaviti da je Salona branjena ne samo sa gradskih pozicija, nego i onih koje su se nalazile u bližoj okolici, a da je i posada kolonije, kao i njeno stanovništvo bilo pripravno za očekivani napad ustanika, isto kao u slučaju Sirmijuma. Zadnja konstatacija bi značila da su se vijesti o pobuni i slomu rimske vlasti u unutrašnjosti širile vrlo brzo, ali i da je to žarište ustanka ipak bilo nešto udaljenije od Salone, jer bi u tom slučaju posada i stanovništvo kolonije mogli da se kako-tako pripreme za jedan neočekivani napad.

eventualna povezanost protivničkih snaga na istočnom i zapadnom krilu panonskog ratišta i naravno steklo bi se vrijedno naseobinsko središte koje bi se vrlo lako moglo pretvoriti u jezgro i uporište čitavog dijela panonskog segmenta ustanka. I Baton Desitijatski je isto želio da za ustanak osigura bitno urbano središte što bi nesumnjivo koristilo njegovim daljim i vojnim i političkim zamislima, posebno ako je riječ o Saloni, prijestolnici čitave provincije. Zauzimanjem Salone bi se izbilo na more, lakše bi se i koordinirale i vodile operacije osvajanja ostatka ilirske obale, Rimljani bi praktično bili bačeni u more, a oslobodio bi se i dobar dio snaga za druga ratišta. Zauzimanjem Salone bi se možda moglo računati i sa ponovnim pokretanjem ilirske vojno-pomorske aktivnosti na Jadranskom moru, što bi dodatno otežalo položaj protivnika, a autoritet Batona Desitijatskog i vjerojavanje u uspjeh ustanka ali i u jedinstvo pobunjenih naroda i uopće ustanka bi znatno porasli.

Međutim, i pored naglog širenja ustanka koje je poprimalo masovan karakter i eliminiranja čitavog niza rimskih pozicija u unutrašnjosti što su bili nesumnjivi uspjesi, ustanici već u samom početku oružanog nastupa nisu ostvarili svoj najvažniji strateški cilj, zauzimanje strateški bitnih gradova i najvažnijih uporišta. U to vrijeme tri grada su predstavljala tri glavne tačke u rimskoj kontroli nad Ilirikom i to su bili: provincijska prijestolnica Salona, i dva grada u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti → Siskia (na prostoru nekadašnje Segestike) i Sirmium (današnja Sremska Mitrovica na obali Save).⁵²⁶ Ustaničke vođe su dobro znale da bi u slučaju ako bi uspjeli da zauzmu ove gradove, faktički oslobodili Ilirik rimske uprave i stvorili za interese Ustanka znatno bolju vojno – političku stratešku situaciju. U pravcu dva najvažnija provincijska središta Sirmijum i Salona već u prvim fazama ustanka pokrenuti pokreti glavnih ustaničkih snaga, i onaj koji predvodio Baton Breučki prema Sirmijumu i onaj koji je vodio njegov desitijatski imenjaka ka Saloni su bili suzbijeni, a i u Siskiju je prije Batona Desitijatskog stigao Mesalin.⁵²⁷ Iskusni Baton Breučki je dobro znao da je prioritet ovladavanje dunavskom

⁵²⁶ Možda su za Diona oni već gradovi u pravom urbanom, mediteranskom smislu, iako je moguće pretpostaviti da je on situaciju i značenje koji su ta mjesta imala u njegovo vrijeme nekritički podrazumijevao i za vrijeme ustanka 6-9. god. n.e., a posebno se to odnoseći na Sirmijum i Siskiju. Ali bez obzira da li su Sirmijum i Siskia u vrijeme ustanka mogli biti stvarno prepoznati kao urbana naselja mediteranskog tipa ili ne, oni su ipak zajedno sa Salonom, koja je nesumnjivo za vrijeme ustanka bila grad u mediteranskom smislu, bili za Rimljane najvažnija naseobinska središta na prostoru Ilirika prije izbijanja ustanka, jer u njima su stacionirani rimski garnizoni, i ona se žestoko brane u prvom ustaničkom naletu. Znači izgleda da se i prije izbijanja ustanka ova naselja nalaze pod snažnim rimskim utjecajem, i preko kojih se ostvaruje rimska vladavina, uprava i kontrola nad nizom domorodačkih naroda u Iliriku. I Salona i Sirmijum i Siskia se nalaze u takvom položaju da uokviruju prostor Ilirika, na točkama velike strateške vrijednosti i na mjestima koja su i prije uspostave provincije Ilirik predstavljala bitnija središta naseobinskog, društvenog i gospodarskog života. To svoje značenje stupova rimske Dalmacije i Panonije spomenuti gradovi su nastavili imati i u toku cjelokupnog antičkog razdoblja na ilirskom prostoru.

⁵²⁷ Cass. Dio LV, 29, 3-4; 30, 1-2

obalom, gornjim tokovima Save i Drave i posebno Sirmijumom, čime bi odbacio rimske snage duboko u unutrašnjost Mezije i osigurao matičnu teritoriju Breuka. Ipak se u slučaju Sirmijuma pokazalo, ne samo da su lokalni garnizon i uopće Rimljani i stanovnici Sirmijuma dovoljni da odbiju napad, nego i da su pojedine domorodačke zajednice i na krajnjem istoku Panonije, kao što je skordički *civitas*,⁵²⁸ i u susjednoj Meziji ostale lojalne Rimu a i brza i učinkovita reakcija namjesnika Mezije Cecine Severa spriječila je ostvarivanje namjere panonskih ustanika. I na obali se desilo nešto slično kao na ratištu na razmeđu gornjih tokova Save i Drave. Primorske oblasti Ilirika su već odavno bile izložene i romanizaciji i naseljavanju kolonista, tako da je ustaničko napredovanje neposredno pred obalom bilo zaustavljeno. I ponašanje Liburna i drugih autohtonih elemenata na obali je sigurno imalo nekih utjecaja na neuspjeh ustaničkog preuzimanja ilirske obale. Naronu i Salona su osim toga još od ranije bile i dobro utvrđene i sa iskustvom u ratovima sa ilirskim zaleđem, i utvrde u neposrednoj blizini tih gradova su imale ulogu u suzbijanju primorske ofenzive.

Činjenica da su ustaničke snage i one dinarske i panonske onemogućene da u samom početku pobune preuzmu kontrolu nad Sirmijumom i Salonom pa i Siskijom, predstavljalo je ključnu činjenicu koja je predodredila buduće vođenje rata, koji je u krajnjoj konzekvenci završio porazom ustanika. Ustanici su tako ostali uskraćeni posjedovanja važnih urbanih središta i tako poprilično olakšali rimskim zapovjedništvima vođenje rata, a na samoj liniji fronte spomenuta središta su u nastavku rata predstavljala najbitnije rimske pozicije i baze iz kojih su se pokretale sve glavne ofenzivne operacije na ustaničko područje. Salona, Siskija i Sirmijum bile su i osnovne koordinatne točke na osnovi kojih su Rimljani zaokruživali ustaničko područje – stvarajući neku vrstu limitnog, sanitarnog područja – i na taj način sprečavajući dalje širenje ustanka ali i šireći liniju borbenog dodira. Osim toga iz sva tri grada protu-ustaničke snage su mogli prodrijeti u bilo koju pobunjenu oblast. Da su kojim slučajem ustanici uspjeli da preuzmu kontrolu nad spomenutim gradovima, koji su se nalazili na strateškim pozicijama koje obrubljuju Ilirik, dalja sudbina ustanka bi bila sasvim drugačija. Neuspjesi ustaničkih napada na spomenute gradove pokazali su da se oni ne snalaze baš najbolje u napadima i opsadama na dobro utvrđene gradove. Oni nisu raspolagali ni sa mornaricom, neophodnom u napadima na primorske gradove niti izgleda sa zadovoljavajućim brojem i kvalitetom opsadnih sprava. Klasičnim kopnenim napadom na primorske gradove nije se moglo postići njihovo zauzimanje jer je bilo neophodno presjeći morske komunikacije ovih gradova. Ilirski ustanici, bar ubjedljiva velika većina njih, poticala je još uvijek iz jedne

⁵²⁸ Mócsy, 1974: 39; Barkóczi, 1981: 89; Buzov, 2005: 131

sredine koja nije baštinila urbanu tradiciju, bar u smislu mediteranskog shvaćanja grada, i poradi toga, ustvari nepoznavanja grada kao takvog, za njih je bilo teško da izvrše uspješan napad na veći i dobro branjeni grad kao što je npr. Salona.

I pored neuspjeha pred Salonom i teškog ranjavanja, ni Baton Desitijatski ni ostatak ustaničkog vodstva dinarskih ustanika nisu ostali obeshrabreni. Oni nisu odustali ni od zauzimanja ilirske obale ni od daljeg širenja ustanka već je u tu svrhu izvršeno relativno brzo pregrupiranje snaga. Jedan dio ustaničkih snaga Baton Desitijatski, koji se oporavljao od ranjavanja, otposlao je prema jugu. Ove jedinice su po Kasiju Dionu, odnosno vrelu/vrelima koje je on koristio, krećući se duž obale jugoistočno-južnim pravcem izazvale pustošenja sve do Apolonije.⁵²⁹ Tako su ilirski ustanici napustili i svoju matičnu provinciju i prešli na teritoriju susjedne provincije Makedonije, konkretno zahvatajući pobunom zapadne dijelove provincije Makedonije koji su bili naseljeni ilirskom populacijom. Tu na krajnjem jugu svoga prodora, te ustaničke jedinice su i pored činjenice da su bile prvo poražene (po smislu teksta je jasno da Apolonija nije bila zauzeta od strane ustanika) u ponovnom sukobu sa Rimljanima izvojevali pobjedu.⁵³⁰ Osnovna strateška zamisao ovog nastupanja na jednoj prilično dugačkoj liniji, pored nastojanja da se ovlada

⁵²⁹ Na prostoru Zabrdalje, na jugoistočnoj padini lokaliteta Mala Gradina kod Čapljine je bila zakopana ostava – “*poveće blago*” – (Patsch, 1906: 376) možda upravo kao rezultat izbijanja ustanka i njegovog širenja i uništavanja rimskih vojnih i naseobinskih pozicija, i to baš u vrijeme odvijanja ovoga prodora jugoistočno-južnim pravcem. Glavnina ustaničke vojske se kao što je rečeno prvo uputila prema Saloni tako da je zaobišla područje Donje Neretve, odnosno neposredno zaleđe Narone, uključujući i područje današnje Čapljine i dolinu Trebižata, u kojima su se tada nalazile brojne zajednice italsko-rimskih i drugih kolona. Ali nakon bitke kod Salone i upućivanja dijela ustaničkih snaga jugoistočnim i južnim pravcem i ovo područje je osjetilo ustanički udar. I nesumnjivo je ovaj širi naseobinski kompleks tada bio prilično pogođen prodorom ustaničkih jedinica, čiji su sastav većim dijelom činili pripadnici brdsko-planinskih naroda iz unutrašnjosti, sa visokim stupnjem razaranja o čemu daje podatke Kasije Dion, odnosno svjedoči njegova izvorna građa. Bojanovski, 1988: 49, fus. 58, smatra da je ostava nastala uslijed ustanka 11. god. p.n.e. a ne uslijed izbijanja ustanka 6. god. n.e. Ipak je vjerojatnije da je spomenuta ostava zakopana uslijed straha zbog širenja ustanka 6. god. n.e. jer je ustanak 12/11. god. p.n.e. bio brzo ugušen i zbog ustaničkog zauzimanja Salone bio je više orijentiran prema sjeveru, dok je ustanak koji je izbio 6 god. n.e. bio nemjerljivo više jači, svestraniji, obuhvatniji i suroviji. Teško bi bilo pretpostaviti da je ustanak 12/11. god. p.n.e. bio toliko raširen i opasan po pozicije Rimske Države da je i okolica Narone sa brojem rimsko-mediteranskom populacijom bila ugrožena pa i opustošena. Tek je masovnost i borbenost udara ustanka 6. god. n.e. stvorila pretpostavke da ilirski domorodci ozbiljnije ugroze stoljetne pozicije Grka i Rimljana u Donjoj Neretvi i oblastima Trebižata. Ako je spomenuta ostava zakopana 6. god. n.e. i nikada više otkopana to bi značilo da je čapljinsko područje, i nakon što su ustaničke jedinice protutnjale kroz njega, ostalo više-manje pod kontrolom direktnom ili indirektnom ustanika skoro do kraja samoga ustanka i da su se ovi opasno približili Naroni i da je okolica ove kolonije bila opustošena. Vlasnici se nikada više nisu vratili po svoje blago i ili su stradali ili su izbjegli dalje (od Narone ili su praktično ostali u njoj), ili su nakon tri godine odsustvovanja prosto zaboravili na ostavu. I to što je ostava ostala govori više u prilog ustanku 6. god. n.e. nego ustanku 12/11. god. p.n.e. koji je bio kratkotrajan i bez sustavnog uništavanja kao 6 god. n.e. i vlasnici bi se vrlo brzo vratili po svoju ostavu. Međutim u slučaju rata 6-9. god. n.e. sve je drugačije, ustanak je dugotrajan i svirep i sasvim je realno pretpostaviti da je iz raznoraznih razloga ostava ostala zaboravljena.

⁵³⁰ O prodoru prema jugu v. Cass. Dio LV, 29, 4; 30, 1

što dužom obalnom linijom, je predviđala i širenje ustanka na one ilirske prostore na jugoistočnom pravcu koji se vjerojatno još uvijek nisu nalazili u stanju pobune, u čemu se izgleda i uspjelo. Istovremeno se željelo ovim pokretom i širenjem ustanka i na zajednice naseljene u ovim područjima, eliminirati i rimske i njima lojalne pozicije i uporišta kako bi se otklonila eventualna mogućnost protivudara sa jugoistočne strane i tako dodatno razvukle lokalne protivničke snage. Brzina i dubina ustaničkog prodora skoro sve do Apolonije, čak i bez neposrednog zapovijedanja Batona Desitijatskog, ukazuje i na njegovu relativnu uspješnost. Prodor je nesumnjivo olakšan pristupanjem i lokalnih domorodačkih zajednica ustanku i njegovoj strukturi a i neadekvatnim otporom na pravcu pružanja i “pustošenja” koje su izazivale ustaničke jedinice. Ako nisu uništeni, rimske i njima lojalne snage kao i rimsko i drugo lojalno stanovništvo su se sigurno povukli u veća i sigurnija obalna i priobalna naselja. Ali i pored ustaničkih uspjeha u razaranju rimske uprave i prisustva u zaleđu i dobrom dijelu obale na jednom dugačkom prostoru Apolonija je ostala u rukama Rimljana, iako ustvari i nije baš jasno da li je zauzimanje ovog grada uopće bilo cilj ustanika. Vjerojatno ovaj prodor nije doprinio ni zauzimanju drugih većih i bolje utvrđenih gradova na obali ili u njevoj neposrednoj blizini kao što su Dirahij (*Dyrrhachion*) i Lissus jer ne postoji nikakva ni direktna ni posredna naznaka da su ustanici uspjeli ovladati ovim gradovima.⁵³¹ Ustvari preko podataka iz pisanih vrela sigurno se može tvrditi da su samo Salona (jer je napad na nju odbijen), Apolonija (jer su ustanici prodrli do nje) i Jader (jer se nalazio dublje na liburnskom području koje se izgleda nije priključilo ustanku) za cijelo vrijeme rata bili u posjedu Rimljana. Za ostale primorske, obalne i one koji se nalaze u blizini obale gradove (Skardona, Tragurij, Naron, Epidaurum, Rhazinum, Acruium, Butuanum, Olcinium, Lissus, Dirahij, pa i Skodra) ne raspoložemo sa podacima o njihovoj sudbini, niti se oni uopće spominju u djelima antičkih pisaca vezano za rat 6-9. god. n.e.⁵³² Scardona se nalazila u blizini

⁵³¹ Apolonija, Dirahij i Lissus su bile luke od velike važnosti za rimske interese, jer su preko njih vodili putovi od Italije ka istočnom Balkanu, Grčkoj i dalje prema istoku. Njihovim gubljenjem rimske pozicije i na istoku bi se našle u prilično nezahvalnoj, pa i nezgodnoj situaciji, jer bi tako bile relativno odsječene i izolirane. Radi i te činjenice, rimskom državnom vodstvu se nametalo brzo djelovanje u svezi sa ustankom i mobiliziranje novih vojnih resursa i snaga te slanje već postojećih na ratište. Rimsko državno vodstvo je tako uspjelo spriječiti podjelu svojih snaga i umjesto toga uspješno zaokružiti i izolirati ustaničko područje i tako spriječiti i njegovo prelijevanje na druga područja Balkana.

⁵³² U vrelima se ne spominje ni Jader, ali iz činjenice da se nalazi prilično na sjever, on je nedvosmisleno ostao u rukama Rimljana i njima lojalnih Liburna. Dva natpisa (*CIL* III 13264 i *CIL* III 2907) iz Zadra govore da je ovoj koloniji August dodijelio (“*dedi*”) zid i kulu, što je moguće možda moglo biti povezano i sa ustankom 6-9. god. n.e. ili nekim drugim vremenima (npr., ustancima i ratovima iz perioda 16-9. god. p.n.e.).

Plinije Stariji (III, 144) je naveo da je Epidaurum kolonija, a Rhazinum, Acruium, Butuanum, Olcinium i Skodra *oppida civium Romanorum*. Iako se ovi podaci odnose vjerojatno na sredinu I. st. n.e. vjerojatno su rimski građani i drugi neilirski stanovnici u određenom značajnijem broju boravili i u ovim naseljima i pred samo izbijanje ustanka.

granica delmatskog i liburnskog područja u ratu, oblasti koje su se u ratu nalazile na suprotnim stranama pa se može pretpostaviti da je predstavljala važnu točku na bojišnoj liniji ali u rukama Rimljana i Liburna. Za razliku od Skardone, Tragurij se nalazio na prostorima dubokog ustaničkog zaleđa, ali zbog njegovog direktnog kontakta sa morem ni on nije morao da se nađe u rukama ustanika. Prilikom razmatranja opsega i kvaliteta prodora, kako to Kasije Dion ističe pustošenja jugoistočnog i južnog pravca od strane spomenutog otposlanog ustaničkog odreda, postavlja se i pitanje sudbine nekih manjih, ali ipak značajnijih obalnih gradova kao što su Butuanum, Olcinium itd. ali i pojedinih većih gradova u unutrašnjosti kao što je Skodra.⁵³³ Iako se ne može pouzdano tvrditi da su ti gradovi pali pod vlast ustanika, prišli ustanku ili se oduprli stihiji ustanka, ostaje činjenica, sudeći po stilu Dionovog prezentiranja “učinaka” ovog prodora, da su razaranja bila velika što bi pretpostavljalo i velike teritorijalne gubitke za Rimljane i njima lojalne elemente. Velejev opis uništavanja i eliminiranja rimskih pozicija u pobunjenom Iliriku vjerojatno se odnosio i na šira područja koja gravitiraju obalnoj liniji.⁵³⁴ Dok je Epidaurum izgleda bio Augustova kolonija, zajednice i enklave rimskih građana su početkom nove ere postojale i u Traguriju, Rhiziniumu, Butuanumu i Olciniumu,⁵³⁵ Naronu je bila neka druga priča, jer je ona bila situirana znatno sjevernije u odnosu na Apoloniju i druga današnja crnogorska i albanska područja koje je zahvatio prodor. Iako je možda pored nje i prošao taj “talas” ustaničke ofanzive u primorju, ni Naronu vjerojatno nije pala u ruke ustanika.⁵³⁶ Naronu, Skardona, Lissus pa i Apolonija nisu direktno izlazili

Ako je na Gračinama na Humcu kod Ljubuškog, kako pretpostavlja Bojanovski (1988: 41; 366-367), postojao vojni logor i prije 6. god. n.e. onda je i on bio pregažen za vrijeme ustaničkog širenja. Logor Bigeste je izgleda predstavljao zaštitu zone Narone i ušća Neretve.

⁵³³ Po Pliniju Starijem (III, 144) Skodra je *oppidum civium Romanorum*, što bi sigurno impliciralo i određeno prisustvo rimskih građana prije i za vrijeme 6. god. n.e., ali je nepoznato da li je ovaj stari ilirski grad prešao pod kontrolu ustanika i doživio pogrom svih onih koje su ustanici smatrali neprijateljima, što je realno pretpostaviti ili su doživjeli nešto drugo. Skodra se nalazila izgleda u blizini područja koja su pripadala Pirustima, jednim od dva naroda koja su po Veleju pružila Rimljanima najžešći otpor pa nije nemoguće pretpostaviti da su nju uspjeli da stave pod svoju kontrolu ustaničke snage.

⁵³⁴ Rimljana i drugih Mediteranaca je na prostorima Ilirika najviše bilo u njegovom priobalju, tako da se Velejevi podaci (II, CX, 6) o eksterminaciji veterana i drugih rimskih građana moraju odnositi i na zbivanja u ovom obalnom i priobalnom prostoru. Uostalom ovaj podatak se direktno nadovezuje na podatak u kojem se kaže da je Makedonija *occupata*, što indicira moguću povezanost ovih podataka što opet implicira da je pokolj bio zahvatio i oblasti pružanja jugoistočnog i južnog prodora. Velej je jednostavno u skladu sa svojim nacrtanim karakterom opisa prikazao zbivanja sa početka rata i širenja ustanka u jednom kratkom odjeljku u kojem su moguće njegovi unutarnji sastavci međusobno na neki način povezani.

⁵³⁵ Bojanovski, 1988: 65

⁵³⁶ I Salona i Naronu su u vrijeme izbijanja rata već više desetljeća uživali status kolonije rimskih građana, koji su vjerojatno dobili za vrijeme II triumvira, na što bi ukazivali njihovi oficijelni nazivi “*Colonia Martia Iulia Salona*” i “*Colonia Iulia Narona*” i bile su uvrštene u tromentinski tribus. Zaninović, 1996: 225-226; Novak, 2004: 79-80. I radi toga oba ova grada su predstavljala bitne i snažne rimske pozicije na srednjem Jadranu koje ustanici nisu uspijevali da zauzmu. Možda su u odbrani Narone, a ono ako ne bar Narone same i njenog agera, a ono sigurno u toku ustanka 6-9. god. n.e. učestvovali i veterani *pagi*

na more, ali su preko rijeka i njihovih širokih ušća i same blizine obale praktično bili primorski gradovi.⁵³⁷ Veće, dobro utvrđene obalne i primorske gradove je bilo teško osvojiti, pogotovu jer ustanici nisu raspolagali sa dovoljnim brojem pomorskih sredstava bez čijeg je angažmana u okolnostima koje su tada vladale skoro nemoguće vršiti djelotvornu opsadu ovih gradova, pogotovu ako ni opsadne sprave ustanike nisu bile adekvatne ni po broju ni po kvaliteti, a niti su i ustanici bili dobro obučeni za njihovo upravljanje. Uostalom, to su bili i gradovi sa populacijom koja se ni etnički ni narodno-sno ni politički nije osjećala bliskom sa ustanicima i koja je bezuvjetno bila odana Imperiji, između ostalog i poradi veće koncentracije rimskih građana (u Dirahiju je postojala jedna brojnija kolonija veterana i njihovih potomaka) i drugih mediteranaca. Za razliku od primorskih gradova, naselja u unutrašnjosti u kojima su prebivali Rimljani i drugi stranci su se našla u rukama ustanika, odnosno nije postojalo ni jedno njihovo naselje u dubini pobunjenog područja opkoljeno od strane ustanike 2 ili 3 godine.⁵³⁸

Ustanici su jadranskom kampanjom možda pomišljali i da ovladaju jadranskom cestom Akvileja-Tarsatika-Jader-Salona-Narona-Skodra-Dirahij, bar na nekim njenim segmentima pružanja, čime bi presjekli kopnenu komunikaciju Italije sa južno- i istočnobalkanskim oblastima. Zaposjedanjem južnih etapa ove ceste presjekla bi se i

Scunastici koji su posvetili natpis (nađen kod Ljubuškog) božanskom Augustu i princepsu Tiberiju i koji se datira najranije u 14. god. n.e. (Zaninović, 1996: 225; 227; Škegro, 1999: 143; Dodig, 2005: 214). Taj natpis ujedno govori i o kolonizaciji zaleđa Narone u tome periodu i to konkretno doline Trebižata kao vrlo važnog područja za osiguravanje kopnenog zaleđa Narone, koje je možda bilo opustošeno u ratu. Sudeći po tekstu natpisa tim veteranima je naronitanska kolonija dodijelila zemlju, možda iz razloga nagrađivanja za ono učinjeno u odbrani Narone u prošloj dekadi. Ovaj natpis ujedno potvrđuje da je dolina Trebižata, bar njen dio oko Ljubuškog, nakon ustanka a moguće i neposredno prije izbijanja ustanka pripadala naronitanskoj koloniji pa bi tako teritorij ove kolonije bio iznimno velik. Samim tim, a poradi i dugotrajnosti rimskog prisustva u Naroni ali i značenja ovog grada po Rimljane i njihove interese na istočnom Jadranu, te relativno pitomog i plodnog zaleđa ova teritorija je bila kolonizirana još u ranijem periodu od strane Italika (kao što je npr. bila familija Papija *CIL* III 14625; *CIL* III 6361), Grka/Helena, Orijentalaca i drugih stranaca bez obzira da li su imali ili ne rimsko građanstvo (o tome v. Šašel Kos, 2005 A: 453 - 454), te bi predstavljala i jednu od zona Provincije sa najvećom i najgušćom neilirskom populacijom. Međutim vjerojatno je u toku samog ustanka i to konkretno 6. god. n.e. u vrijeme odvijanja velike ustaničke operacije prodora jugoistočno-južnim pravcem ta kolonizirana populacija stradala, ako ne biološki u velikoj mjeri a ono sigurno materijalno, jer je preko dobrog dijela teritorija kolonije Narone prošla pobunjena vojska. Inače o značenju Narone po interese Republike, kasne Republike i ranog principata na istočnom Jadranu v. Cambi, 1989: 39-56; Marić, 1989: 57-59; Zaninović, 1996: 221-229; Isto, 1998: 42-43; Isto, 2003 A; Marin, 1997; Isto, 2004; Isto, 2004 A; Isto, 2017. Uostalom i Augusteum u Naroni koji je vjerojatno izgrađen krajem stare ere nije bio razoren u periodu ustanka, pa se i iz toga može zaključiti da grad Narona nije pao u ruke ustanika. Ustanici bi sigurno uništili Augusteum da su bili u prilici to učiniti. Na lokalitetu Plečašove njive u toku arheoloških istraživanja provedenih 1995. i 1996. god. došlo se do nalaza ostataka Augusteuma i 17 mramornih skulptura nadnaravne i naravne visine sa prikazima princepsa i članova njihovih familija. O Augusteumu u Naroni v. Marin, 2016.

⁵³⁷ Po Pliniju Starijem (III, 141-142; 145), Scardona je od mora udaljena 12 rimskih milja, Narona 20 milja, a Apolonija 4 milje. Lissus se nalazio na lijevoj obali Drima, nekoliko km od ušća (Cabanes, 2002: 126),

⁵³⁸ Ta naselja izuzev Siskije i Sirmijuma su uglavnom bila znatno manja i sigurno ne dobro utvrđena pa su predstavljala relativno lagan plijen za ustanike već u samom početku ustanka.

Via Egnatia, jedna od najvažnijih komunikacija Rimske države u pravom smislu “žila kucavica”, preko koje se osiguravala veza Italije sa Egejskim morem i Malom Azijom, odnosno daljim istočnim provincijama i zavisnim zemljama. Presijecanjem *Via Egnatia*⁵³⁹, negdje na njenom početku, u zaleđu Jonskog mora čitava rimska pozicija na istoku bi se našla u strateški nezavidnom položaju, jer bi najbrža komunikacija koju je Italija imala prema istočnom Mediteranu faktički bila van upotrebe. Iako ustanici nisu zavladali većim gradovima na ovom pravcu, ipak su izgleda uspjeli prvo da ovladaju dionicama jadranske ceste na srednjem i južnom Jadranu čime su pojedine gradove kao npr. Salonu i Naronu, a možda i Dirahij odsjekli od kopnene veze sa ostatkom područja pod rimskom kontrolom.⁵⁴⁰ Ustanici su gotovo sigurno ovu komunikaciju u dugačkoj liniji presjekli i na dionici Salona-Narona, odsjekavši kopnenu vezu između ove dvije srednjojadranske rimske kolonije. Uz to ako su ustanici stvarno prodrli do u blizinu Apolonije oni su morali preći preko prvih etapa pružanja *Via Egnatia*.

Ovaj prodor duboko prema jugoistoku i jugu je zaprepastio Rimljane pa se na njega ili na još jedan kasniji prodor, isto spomenut od Diona, ili na oba zajedno vjerojatno odnose i podaci Veleja Paterkula o tome da su ustanici navalili na Makedoniju⁵⁴¹ i da je Makedonija (ustaničkim) oružjem osvojena.⁵⁴² Ustvari ovim prodorom i onim kasnijim koji isto spominje Kasije Dion ustaničke jedinice su, ako su došle sve do Apolonije, prešle granice provincije Makedonije i preplavile njen krajnji zapadni dio koji je ne samo gravitirao prema Iliriku nego je po većinskom sastavu svoje populacije pripadao ilirskom etničkom kompleksu.⁵⁴³ Iz toga je sasvim jasno da Velejeve tvrdnje ne treba uzimati apsolutno jer su, sudeći po Kasiju Dionu koji ove događaje mnogo smirenije prezentira bez histerije i panike kojima je bila izložena rimska javnost na prve vijesti o ustanku, ustaničke snage zahvatile samo one dijelove provincije Makedonije koje su bile naseljene Ilirima, a ne područje klasične Makedonije. I Velej Paterkul je, kada je spominjao Makedoniju u kontekstu ustanka, vjerojatno imao na umu područje provincije Makedonije a ne na onu Makedoniju u užem, striktnom smislu, na koju se prvo

⁵³⁹ Polazne točke ove ceste su bile u Dirahiju i Apoloniji. Dirahijski i apolonijski krakovi su se spajali zapadnije od današnjeg Elbasana i onda bi se kao jedinstveni pravac ova cesta pružala duž rijeke Škumbini, pa sjeverno od Ohridskog jezera dalje prema jugoistoku. v. kartu Wilkes, 2001, “Kraljevstvo Ilira”. i *Strab. Geo.* VII, 7, 4; 8. Do otprilike Ohridskog jezera ona se naziva i *Via Candavia* (po jednoj ilirskoj planini).

⁵⁴⁰ Jadranska cesta nije slijedila obalnu liniju, nego se pružala i u relativno dubljem zaleđu, npr. dionica Salona-Narona, koja je slijedila staru prapovijesnu komunikaciju je zaobilazila Biokovo i kretala se duž rijeke Trebižata ka Naroni. (Pašalić, 1960: 105; Dodig, 2003: 237).

⁵⁴¹ *Vell.* II, CX, 4

⁵⁴² *Vell.* II, CX, 6

⁵⁴³ Granica Ilirika, odnosno Dalmacije i Makedonije se uglavnom smješta na liniju koja se pruža odmah neposredno južnije od Lissusa (po *Plin. NH* III, 145.... a *Lisso Macedonia provincia*), jer južni Partheni, Dasareti, Dirahij i Apolonija pripadaju Makedoniji.

pomisli kada se spomene izraz antička Makedonija. To što Velej kaže da je Makedonija osvojena (*occupata*), mora se promatrati u kontekstu impresija koje je o ustaničkoj snazi u prvim fazama rata imala tadašnja rimska javnost, ali i Velejeve sklonosti pretjerivanju i namjernom predimenzioniranu ustaničkih snaga, opasnosti i opsega njihovog zahvata. Osim toga teško bi bilo pretpostaviti da su ustaničke jedinice koje nisu uspjele osvojiti Salonu, sada i to samo sa jednim svojim dijelom provalili i osvojili područje koje bilo već stoljećima urbanizirano u mediteranskom smislu i sa brojnom neilirskom populacijom koja gaji tradicionalnu antipatiju, skoro neprijateljstvo prema Ilirima. Da je čitava Makedonija, ili bar njen veći dio, bila preplavljena ilirskim ustanicima tračke savezničke jedinice ne bi bile upućene prema istočno-panonskom ratištu nego bi prirodno uzele učešće u borbama u Makedoniji a i pojačanja koja je iz Azije predvodio Marko Plaucije Silvan (*Marcus Plautius Silvanus*) prvo bi morala da riješe situaciju u Makedoniju. Ali i tračke savezničke jedinice i trupe koje je kasnije doveo Plaucije Silvan su ipak, sudeći po poznatim izvornim podacima, primarno vodili borbe na panonskom dijelu ratišta što bi navodilo na pomisao da prostrani središnji, istočni i južni dijelovi provincije Makedonije nisu bili izloženi ustaničkom širenju i pustošenju nego samo njeni zapadni, ilirski predjeli koji uostalom gravitiraju ustaničkom području u Iliriku. Iz svega izloženog može se izvesti zaključak da je vjerojatnije da se Velejevi podaci o upadu u Makedoniju i njenoj “okupaciji”, na osnovi cjelokupnog smisla tekstova i njihove vremenske determinacije jer se odnose na početak rata, prije odnose na prvi od po Kasiju Dionu spomenuta dva ustanička upada u Makedoniju ili na oba, a nikako samo na onaj drugi.⁵⁴⁴ Njegovo spominjanje zbivanja u “Makedoniji” se nalazi čitav odjeljak prije nego što govori o Mesalinovoj borbi sa Batonom Desitijatskim, koje se i desilo nakon što se desio prvi ustanički prodor u Makedonsku Iliriju.⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Cass. Dio LV, 29, 4-30, 1; 30, 5-6;

Vjerojatno je ipak riječ o samo ovom prvom prodoru, ali ni druge spomenute mogućnosti ne treba isključiti posebno onu treću opciju po kojoj je Velej Paterkul govoreći o napadu i okupaciji Makedonije mislio na oba pokreta na prostore provincije Makedonije. Da je riječ ipak o prvom prodoru jugoistočno-južnim pravcem koji spominje Kasije Dion možda bi ukazivalo to što se Velejev podatak da je Makedonija *occupata* direktno nadovezuje na podatke koji govore o pogromu koji su doživjeli veterani i drugi rimski građani, što se desilo u samom početku ustanka u njegovim prvotnim fazama širenja. A taj pogrom se sigurno završio do zime 6/7. god. n.e. kada se po Dionu desio taj ponovni upad u Makedoniju. Vjerojatno je spomenuti podatak o Makedoniji po Veleju trebao predstavljati direktnu posljedicu njegovog prvog spominjanja Makedonije u kontekstu rata 6-9. god. n.e. u kojem on govori kako je jedan dio ustanika provalio u spomenutu provinciju. Za drugi upad Kasije Dion izričito kaže da je riječ o ponovnoj invaziji Makedonije, što jasno ukazuje da je i ustanički pohod do Apolonije ustvari predstavljao i za Kasija Diona upad u teritoriju (provincije) Makedonije. Samo izgleda da je ovaj drugi upad, o čemu će kasnije biti više riječi, više bio orijentiran prema istoku, a ne prema jugu kao prvospomenuti prodor. Prvi pokret ustaničkih snaga prema provinciji Makedoniji se, sudeći po Dionu, držao bliže obali, dok je drugi, pokrenut nakon stvaranja jedinstvenog Saveza, više gravitirao prema unutrašnjosti.

⁵⁴⁵ Vell. II, CXII, 1-2

Tiberije je prve vijesti o izbijanju ustanku i njegovom naglom širenju dobio dok se nalazio na Dunavskoj granici i njegova prva briga je bila osigurati zapadnu liniju, kako bi se zaštitila istočna granica Italije i njena teritorija od približavanja ustaničkih snaga i njihovog eventualnog upada, o čemu se slažu i Velej Paterkul i Kasije Dion.⁵⁴⁶ Uz to, je dobro znao da ne može voditi rat na dva fronta, jedan prema Marobodu i u svojoj strateškoj dubini sa ilirskim pobunjenicima. Zato je odlučio sklopiti mir sa markomanskim kraljem, i pokrenuti svoje trupe sa Dunava prema dubini Ilirika.⁵⁴⁷ Kako bi se brže preventivno djelovalo, Tiberije je poslao ispred sebe Valerija Mesalina sa dijelom trupa, dok ga je on sa većim dijelom armije koja se nalazila na Dunavu pratio. Sudeći po podatku Veleja Paterkula da se Mesalin prve godine rata sa ustanicima suočio samo sa XX. legijom vjerojatno je ova legija predstavljala tu prethodnicu, možda uz još neke jedinice.⁵⁴⁸ Saznavši za ovo kretanje neprijateljske prethodnice koja se iz pravca Dunava približavala južnom Iliriku, Baton Desitijatski je izvršio pregrupiranje snaga sa kojima je raspolagao.⁵⁴⁹ I iako se još uvijek nije potpuno oporavio od ranjavanja on osobno i neposredno predvodeći dio dinarskih ustaničkih snaga, iz reda onih koje nisu učestvovala u jugoistočno-južnom prodoru, pokrenuo se u susret trupama koje je predvodio Valerije Mesalin.⁵⁵⁰ Baton Desitijatski i ostatak ustaničkog vodstva "dinarskog" segmenta nisu mogli dozvoliti nesmetano napredovanje rimske prethodnice koju je predvodio Valerije Mesalin iz više razloga:

- Prvo jer je osiguravanjem strateških pozicija, sprječavao spontano širenje ustanaka širom zapadnog pravca pojačavajući lojalnost kod čitavog niza domorodačkih zajednica koje su se vjerojatno počele kolebati.

⁵⁴⁶ *Vell.* II, CX, 3; *Cass. Dio* LV, 30, 1

⁵⁴⁷ Velika sreća za Tiberija i poziciju Rimljana je bilo i to što Marobodu nije namjeravao da iskoristi neprilike u koje su zapali Rimljani, nego je cijelo vrijeme poštovao postignuti sporazum.

⁵⁴⁸ *Vell.* II, CXII, 2; XX. legija se nalazila u sastavu vojnog kontingenta koji je pripadao provinciji Ilirik i kao takva je sasvim razumljivo bila upotrijebljena kao prethodnica; možda se ona svojim položajem nalazila u odnosu na ostale legije najbliže ustaničko područje, pa je i poradi toga bila upućena kao prethodnica pod zapovjedništvom Valerija Mesalina, koji je ustvari i bio namjesnik provincije i samim tim i njen zapovjednik.

⁵⁴⁹ Uslijed svoga teškog ranjavanja Baton Desitijatski je vjerojatno cijelo to vrijeme boravio u blizini Salone i nije se povratio u središnje dijelove današnje Bosne. A i glavnina preostalih dinarskih ustaničkih snaga, kojima je neposredno zapovijedao ranjeni Baton Desitijatski, se vjerojatno još uvijek nalazila skoncentrirana u blizini i zaleđu Salone.

⁵⁵⁰ *Cass. Dio* LV, 30, 2

Prilično precizne podatke o ranjavanju Batona Desitijatskog, njegovom oporavku i posebno o strategiji i taktičkim zamislima i potezima ustaničkog dinarskog zapovjedništva Kasije Dion, odnosno (ili) njegovo vrelo koje je koristio za opise konkretnih situacija, je mogao dobiti samo iz one izvorne građe koja je i dobro i relativno opširno (iz raznoraznih mogućih razloga) poznavala i sagledavala ratne aktivnosti promatrane i sa ustaničke strane, u konkretnom slučaju kao dinarskog segmenta. Sukladno iznesenom zaključku može se postaviti pitanje da li je do tih detaljnih podataka, koji su odjeljke u kojima se govori o navedenim zbivanjima za razliku od Velejevog prikaza učinili konkretnijim i manje okvirnim, Kasije Dion došao dok je bio namjesnik Dalmacije, koristeći možda ne samo provincijske arhive, nego možda i neke lokalne povijesti i tradicije o ratu 6-9. god. n.e. koje bi bile još uvijek "žive" u njegovo doba.

- Njegovo napredovanje je nesumnjivo moglo ugroziti ustaničku teritoriju i to one dijelove koji su slabije zaštićeni, a ukoliko mu se ne bi suprotstavili spomenuta rimska prethodnica je mogla teorijski napredovati sve do delmatskog područja i sa leđa ugroziti koncentrirane ustaničke snage u zaleđu Salone.
- Prodiranje rimske prethodnice je smanjivalo manaverski prostor jer je sužavalo ustaničku teritoriju i praktično stvaralo neku vrstu privremenog “sanitarnog koridora” na zapadnom pravcu, sve dok ne dođe Tiberijeva glavnina.
- Ne bi trebalo zanemariti ni alternativnu mogućnost zašto je Baton Desitijatski preduzeo pokret sjeverozapadnim pravcem od Salone prema Siskiji. Nije nemoguće pretpostaviti da su ustanički planovi podrazumijevali i zauzimanje Siskije i da je Baton Desitijatski svoje jedinice pokrenuo ne samo da zaustavi Mesalina, nego primarno da zauzme Siskiju i tako uspješno osigura sjeverozapadni kut ustaničkog područja. U tom slučaju bi se utaborio u vrlo bitnoj strateškoj točki koja kontrolira tok Save te komunikacije prema Panoniji i Italiji, pa i Noriku. Vijest o pokretu i približavanju Mesalina mogla je samo ubrzati djelovanje Batona Desitijatskog u kontekstu ostvarivanju toga plana i pokrenuti ga na akciju.

Poradi svega toga, Baton Desitijatski je bio prisiljen, da makar još uvijek osjećao posljedice ranjavanja, preuzme neposredno zapovjedništvo nad kolonom koja se trebala sučeliti sa tom prethodnicom Valerija Mesalina. Izgleda da vodstvo dinarskog ustaničkog segmenta, uključujući u prvom redu Batona Desitijatskog, nije računalo u svojim strateškim i taktičkim zamislima sa pojavom rimske prethodnice. Oni su i previše vremena izgubili pred Salonom, što se može objasniti ne samo ranjavanjem Batona Desitijatskog i upornom željom da održe pritisak na ovaj grad, nego i time što su sigurno mislili da će se Tiberije, ako i reagira adekvatnom brzinom, pokrenuti sa cjelokupnom, ili sa većim dijelom, armije sa Dunava. To bi onda značilo da bi njegovo kretanje bilo glomaznije i samim tim i usporenije, pa da ustanici imaju dovoljno vremena. Međutim Tiberije je prvo poslao jednu prethodnicu, koja je bila dovoljno adekvatna formacija da bar privremeno ostvari određene postavljene zadatke, i tako dobio utrku sa vremenom. Osim toga ubrzo nakon neuspjeha kod Salone jedan dio snaga je odvojen za prodor pravcem prema Makedonskoj Iliriji, što je smanjilo ustaničku masu koja se nalazila u zaleđu srednjeg Jadrana. I ova činjenica dokazuje da ustaničko vodstvo nije baš na dobar način procijenilo opasnost koju predstavlja armija sa Dunava odnosno brzina njene reakcije, i na nastupanje sjeverozapadnim pravcem su se uputili tek kada je bilo vidljivo i opasno približavanje rimske prethodnice. Praktično

gledano, duže zadržavanje značajnog dijela ustaničkih snaga u zaleđu srednjeg Jadrana je imalo direktne posljedice na širenje ustanka na zapadu, prostoru koji se pruža prema Italiji i Noriku. Do dolaska Mesalinine prethodnice ovo područje bilo praktično nezaštićeno, pa je ustaničko vodstvo vjerojatno smatralo da je strateški bitnije da se prodre jugoistočno-južnim pravcem i zauzme Salona, nego da se prodire zapadnim i sjevernim pravcima (na kojem dolazi i do zasebne pobune Breuka) za što su izgleda smatrali da se može čekati. Međutim brza pojava rimske prethodnice je sve poremetila i odvojila Batona Desitijatskog iz salonskog zaleđa, čime je i oslabljen pritisak na Salonu i inače na jadransko ratište, i natjerala ga da se pokrene sa dobrim dijelom ustaničkih snaga prema sjeverozapadu.

Slanje jedinica-prethodnica pod zapovjedništvom Valerija Mesalina je predstavljalo čisto preventivnu mjeru kojom bi se brzo zaposjele glavne strateške točke sa adekvatnim oružanim snagama, zaštitila Siskija i zaustavilo odmetanje jednog dijela domorodačkih zajednica na zapadnom pravcu, odnosno potvrdila njihova lojalnost Rimu. Time se nastojalo da se spriječi raspirivanje ustanka do granica Italije, što je bila jedna sasvim realna opcija razvika događaja ukoliko ne dođe do adekvatne i brze reakcije što je vjerojatno bilo poznato Tiberiju. Ako bi se pobunile zajednice na zapadnom pravcu i blizini istočne granice Italije, a ustaničke snage iskorištavajući neprisutnost adekvatnih i kvalitetnih vojnih snaga na području od Une do Donje Save prodrle u to područje i zauzele ga zajedno sa Siskijom, istočna granica Italije, Istra, Norik i sjeveroistočna Italija bi bile otvorene za jedan vrlo opasan udar ilirskih snaga. Tako bi Tiberiju bilo prilično otežano da se probija sa sjevera kroz kompaktno – i to u priličnoj dubini – ustaničko područja, a pošto bi mu veza sa Italijom bila presječena prva njegova dužnost bila bi da se sa svojim trupama probije do Italije. Kao što vidimo postojala je sa rimskog stajališta i realna opasnost da ustanici prodru u Italiju, samo to nisu prvo bili prioritetni ciljevi ustanika. Da je to bio cilj dinarskog ustaničkog zapovjedništva ne bi Baton Desitijatski slao dio snaga jugoistočno-južnim pravcem, nego bi ih uputio prema sjeverozapadu i sjeveru na kojem su, isto u trenutku odvajanja trupa koje su prodrle sve do Apolonije, bile vrlo slabe protivničke snage.⁵⁵¹ S druge strane, i gubitak ustaničkog vremena pred Salonom, ali i brzi, nenadani po ustanike dolazak Mesalina spriječio je eventualni povoljni razvitak događaja za ustaničku stvar na zapadnom pravcu, a to je ovladavanje područjem Una-Donja Sava od čega su Rimljani posebno strepili. Pored poraza pred gradovima, ovo je drugi veliki strateški previd koji su ustanici učinili u samom početku odvijanja ustanka, a koji su u krajnjim konzekvencama i predodredili ishod ustanka.

⁵⁵¹ Osim toga, kako bi to uopće ustaničke vojvode mogle razmišljati da prodru u Italiju i zauzmu je, uključujući desetine i stotine njenih dobro utvrđenih gradova i uporišta kada nisu mogli izaći na kraj sa Salonom i Sirmijumom.

I slanje Mesalina sa manjim dijelom vojske dokazuje da je Tiberije na prve vijesti o ustanku i nakon što je spoznao njegovu veličinu i brzinu širenja morao brzo reagirati. Tako je zbog kritičnosti situacije on morao odmah poslati samo dio vojske, jer je glavnini trupa trebalo i vremena i za pregrupiranje i za kretanje. Usto Tiberije nije mogao da pokrene ni svoju glavninu trupa sa dunavskih pozicija i pravaca prema Markomaniji sve dok ne riješi situaciju sa Maroboduom, odnosno stvori sporazum koji bi mu omogućio da prebaci glavninu trupa na jug, na ustanička područja. Jedino rješenje koje mu preostajalo bilo je slanje jedne jedinice, koja je vjerojatno svojom pozicioniranosti bila i najbliža prostoru na kojem se rasplamsavala pobuna a čijem se odvajanjem neće ugroziti borbena i manevarska pozicija i sposobnost dunavske fronte. Sasvim je logično da se na čelo te jedinice-prethodnice postavi namjesnik Provincije koja se pobunila i koji ju je od svih drugih viših zapovjednika koji su se nalazili u Tiberijevom okruženju najbolje poznavao.⁵⁵² Spomenuti rimski zapovjednik je morao sa svojim trupama da na sebi amortizira sraz sa jednim od najvažnijih talasa širenja ustanka, sve dok ne dođe Tiberijeva glavnina trupa iz reda bivše "Dunavske" borbene grupe. Tiberije je vjerojatno strijepio ne samo poradi ugrožavanja italijanskih granica, nego i zbog mogućeg prelijevanja ustanka ne samo na iliričke oblasti koje još uvijek nisu bile zahvaćene širenjem ustanka čime bi bila ugrožena istočna granica Italije, nego i na Norik i alpske oblasti. Da se to desilo, to bi izazvalo neminovni i to trenutni raspad uspostavljenih rimskih pozicija i granice na Dunavu od Recije do Singidunuma. I "posao", u koji je Rimska država vođena Augustovim strateškim zamislima uložila i golemo sredstvo i desetljeća ratova i sav svoj autoritet, bi nestao u jednom vrlo kratkom vremenu. Tako bi se na tim pravcima rimske pozicije vratile na stanje koje je vladalo ne na početku funkcioniranja režima principata, nego i uopće Oktavijanove vladavine. Što bi praktično značilo da bi Augustova više decenijska vanjska politička djelatnost prema dinarskom pojasu, alpskim oblastima i Podunavlju i ideja o *pax romana* u jednom vrlo kratkom periodu doživjeli potpuni kolaps. Da su se pobunile i lojalne zapadnopanonske oblasti i Norik i prilično velike vojne jedinice našle bi se uklještene duboko unutar neprijateljskog područja i sa Markomanima "za leđima" i imale bi prilično teškoća da uspostave stabilnije borbene linije i izbjegnu ulijetanje u kritične situacije i pozicije ili da se probiju do italijanskih granica. Italija bi samim tim, bez raspolaganja sa adekvatnim vojnim linijama bila na svojim istočnim granicama praktično nezaštićena. Međutim drugo je pitanje koliko su ilirske ustaničke jedinice

⁵⁵² Moguće je pretpostaviti i da su legije koje pripadaju provinciji Ilirik i koje je na dunavsku granicu doveo Valerije Mesalin došle među zadnjim jedinicama na te pozicije, pa su samim tim još uvijek u trenutku izbijanja ustanka neke od tih legija (kao npr. XX. legija) bile više-manje relativno bliže prostoru na kojem se rasplamsao ustanak u odnosu na ostale legije.

prvo uopće imale na umu, slično kao u odnosu prema Italiji, ostvarivanje jednog ovako ambicioznog scenarija. A zatim ako su i planirali širenje ustanka i na krajnje dijelove Panonije i van provincijskih granica npr. u Norik i Reciju (za što ne raspolažemo sa dokazima) da li su uopće raspolagali sa snagama koje su to mogli iznijeti i ostvariti. Ipak su snage Države koje su pripadale "Dunavskoj" borbenoj grupi bile i suviše snažne i brojne da bi dozvolile da ustaničke jedinice prodru na spomenute prostore. Kao što se može vidjeti iz pokreta ustaničkih snaga na samom početku ustanka osnovni ustanički prioriteti su bili zauzimanje gradova, pa i prodor prema Makedonskoj Iliriji, a ne brzo prebacivanje i širenje ustanka prema Noriku, zapadnoj Panoniji i granicama Italije. Uostalom, kako će se pokazati i trupe kojima je zapovijedao Mesalin bile su dovoljne da se zaustave one ustaničke snage koje su se kretale i nalazile na zapadnom pravcu. Dolazak glavnine trupa pod neposrednim zapovjedništvom Tiberija nije ni bio potreban za uspješne načelno defanzivne aktivnosti, ali jeste za otpočinjanje ofenzivnih akcija.

Mesalin i njegove trupe (znamo za učesće XX. legije) su se pokazale uspješnim u ostvarivanju postavljenih zadataka i rimska prethodnica je, prije dolaska ustanika pred nju, ušla u Siskiju, osigurala je i nastavila da se kreće dalje prema jugu, kako bi osigurala zapadni pravac i spriječila na tim područjima širenje ustanka. Baton Desitijatski se prema ovoj rimskoj prethodnici uputio sa jednim dijelom ustaničkih snaga "dinarskog" segmenta ustanka (drugi dio se već i još uvijek nalazio na jugoistočno-južnom pravcu, a sigurno je nešto snaga ostavljeno i u srednjo-jadranskom zaleđu, posebno Salone). I pored te činjenice trupe koje je neposredno predvodio Baton Desitijatski krećući se u susret Valeriju Mesalinu, pravcem sjeverozapadno u odnosu na poziciju na kojoj su se nalazile, nisu nimalo bile zanemarljive i one su nastupale prema dolini rijeke Une. One su usput dodatno širile ustanak na svome pravcu kretanja. Tada su se ustanku možda priključili Dicioni i neki drugi narodi (te sigurno i japodske zajednice u Pounju) koji su se nalazili na prostoru preko kojeg je nastupao Baton Desitijatski, ujedno povećavajući brojno stanje trupa kojima je Baton Desitijatski neposredno zapovijedao. Rimska prethodnica se najvjerojatnije kretala pravcem južno od Siskije i do sraza sa nastupajućim ustaničkim snagama je sigurno došlo negdje na liniji koja spaja Salonu i Siskiju, vjerojatnije bliže potonjem gradu. Najvjerojatnije su se bitke između trupa pod zapovjedništvom Mesalina i ustaničkih trupa pod zapovjedništvom Batona Desitijatskog dogodile negdje između Siskije i srednjeg Pounja, na području današnjih Cazinske krajine i Banije, o čemu bi u prilog govorile sljedeće činjenice:

1. Japodi Pounja i to sigurno oni u zoni Retinuma (*Raetinum*; južno od današnjeg Bihaća) su se ustanku priključili prilikom ovog kretanja Batona Desitijatskog.

2. Baza Valerija Mesalina je bila Siskija i on se sigurno nije od nje previše udaljavao, posebno jer je njegov primarni zadatak osiguravanje Siskije, a ne ugušivanje ustanka za što je trebalo sačekati glavninu trupa pod Tiberijevim neposrednim zapovjedništvom. Da je kojim slučajem bio prodrio dublje prema jugu trebalo bi mu i više vremena uz povećani i rizik da se vrati u Siskiju.
3. Uz to nesumnjivo je Mesalinu i njegovim jedinicama, makar ubrzano nastupale, trebalo izvjesno vrijeme da sa Dunava stignu u Siskiju, dovoljno da ustanici prodru u Pounje.

U prvoj, otvorenoj bici ustaničke snage, koje su bile i brojnije, su izvojevale uspjeh, ali nakon toga Baton Desitijatski je sa svojim snagama bio dočekan u zasjedi i poražen.⁵⁵³ Tako se završila I faza razvitka ustanka, u kome su kao temelj proturimskog oružanog pokreta odvojeno i vojno i politički djelovala dva osnovna ustanička segmenta, jednog sa jezgrom u dinarskom pojasu i drugog u panonskom bazenu i to poglavito u njegovom istočnom dijelu. Na spomenute borbe koje je vodio Mesalin sa ustanicima vjerojatno se odnosi i Velejev hvalospjev navedenom rimskom vojskovođi i njegovom uspjehu koji je postigao prve godine rata.⁵⁵⁴ Na osnovi Kasija Diona, znamo da je Valerije Mesalin još prije izbijanja ustanka napustio uže područje provincije i da se nalazio na dunavskoj granici ili blizu nje, što znači da je on bio udaljen od mjesta na kojem je izbio ustanak i da se na to područje Ilirika vratio predvodeći prethodnicu glavnine trupa. Na osnovi toga jedina mogućnost kada se on prvi put borbeno susreo sa većom ustaničkom masom mogla su biti samo ona događanja koja opisuje Kasije Dion u vezi sraza snaga koje su predvodili Baton Desitijatski i Valerije Mesalin. Uz to i XX. legija se u trenutku ustanka nalazila na dunavskom području u sastavu "Dunavske borbene grupe" a ne u samom srcu ustaničkog područja. U suprotnom da je spomenuta legija bila prisutna ili na prostoru prvobitnog zahvata ustanka ili u njegovoj blizini onako naglo širenje ustanka u njegovom početku i sustavna eliminacija rimskih i drugih njima lojalnih pozicija u unutrašnjosti bi bilo nesumnjivo teže izvesti. Jedna rimska legija, makar i u svojoj polovičnoj snazi, je ipak bila dovoljan garant sigurnosti a ustanak se upravo proširio tako brzo jer su nedostajale prave, veće vojne formacije na prostorima prvotnog izbijanja ustanka i njegovog širenja. Velej u svome komentaru hrabrosti i umješnosti Mesalina samo kaže da se ovaj u trenutku iznenadnog izbijanja ustanka našao opkoljen od neprijateljske armije, ali da je ipak podržan od strane samo XX. legije, a i nje samo

⁵⁵³ *Cass. Dio* LV, 30, 2

⁵⁵⁴ *Vell.* II, CXII, 1-2

u polovini normalne snage, natjerao u bijeg više nego 20 000 ustanika.⁵⁵⁵ Kako se vidi ovaj Velejev prikaz korenspodira sa Dionovim opisom borbi snaga Batona Desitijatskog i Valerija Mesalina, jer su i po Veleju ustanici izgleda u početku imali (ostvarili?) taktičku prednost, koju je na rimsku sreću Valerije Mesalin uspio anulirati. Iako je Mesalin izvojevao uspjeh teško je povjerovati da je Mesalin sa samo pola snage XX. legije (do možda oko 3 000 legionara), i pored svih vrijednosti i zapovjednika i legionara, uspio da natjera u bijeg 20 000 ustanika. I ovdje je riječ o nesumnjivom pretjerivanju Veleja Paterkula, koji je tendenciozno povećao broj ustaničkih snaga koje su se suprotstavile Mesalinu i njegovoj prethodnici, ili smanjio snagu Rimljana. Na osnovi Veleja, čak i ako nije pretjerao u brojcima, bi se tako moglo smatrati i da je Baton Desitijatski prilikom sraza sa rimskim trupama Mesalina imao na raspolaganju do najviše 20 000 ratnika. To bi navodilo na pomisao da je u vrijeme otpočinjavanja svoga pokreta sjeverozapadnim pravcem Baton Desitijatski imao na raspolaganju manje brojno stanje, koje se povećavalo pridruživanjem pripadnika onih zajednica koje su mu se uz put priključivale. Vjerojatnija rekonstrukcija zbivanja vezanih za borbe Mesalina i Batona Desitijatskog bi izgledala da ustvari ustanici nisu bili potpuno poraženi uslijed čega su pobjegli, nego prije da je Mesalin sa trupama sa kojima je neposredno raspolagao uspio da zaustavi ustaničke jedinice. Nakon što nisu uspjele da unište Mesalinovu prethodnicu ustaničke snage su se povukle i pregrupirale a njihovo vodstvo odredilo nove prioritete i mogućnosti daljeg djelovanja ustaničkog pokreta. To povlačenje je rimskom lokalnom zapovjedništvu moglo izgledati kao bjekstvo jer oni ustvari neće razumjeti ustanički način vođenja rata, koji se nije temeljio na otvorenim frontalnim odlučnim bitkama sa velikim brojem učesnika nego na drugačijim borbenim teorijama. A u stvari, ni Mesalin nije dublje prodirao

⁵⁵⁵ Možda je svoj počasni naziv *Valeria Victrix*, XX. legija dobila upravo zahvaljujući ovoj pobjedi (Wilkes, 1969: 70-71 fus. 1), u kojoj ih je vodio Valerije Mesalin, koji je za ovu pobjedu, po Veleju, zaradio najviše odlikovanje poslije trijumfa → *ornamenta triumphalia*.

Moguće je pretpostaviti i da je cifra od 20 000 ustanika koje je po Veleju "raspršio" Mesalin, ipak bila paušalna i pretjerana. Ona bi ustvari predstavljala oko 10% procjene koje o ukupnoj brojnosti ustanika daje Velej Paterkul, a koja je isto tako pretjerana. Ipak i ova Velejeva brojka koja predstavlja procjenu ustaničkih snaga koje su se borile sa Valerijem Mesalinom a nalazile su se, prema Kasiju Dionu, pod neposrednim zapovjedništvom dokazuje da su se ustaničke snage već u prvom razdoblju borbi, podijelile na različite pravce, jer ona predstavlja tek jedan, manji, po Veleju deseti dio ukupnih ustaničkih snaga. Istovremeno se i još jedan brojnik dio ustaničkih snaga koje su pripadale onom segmentu koji smo nazvali dinarskim nalazio na jugoistočno-južnom pravcu, a jedan i u salonskom zaleđu. Ovo jasno govori da se sve ustaničke snage, izuzev u samom onom prvotnom trenutku dizanja ustanka, nikada nisu našle koncentrirane samo na jednom užem prostoru i jednom mjestu. One su se sve do samog kraja rata nalazile disperzirane na različitim područjima i različitim bojištima što je uvjetovalo i osobnosti ustaničke strategije. A i kada je dolazilo do koncentriranja većih ustaničkih snaga, radi ostvarivanja određenih strateških i taktičkih zamisli (npr. borbe na Fruškoj Gori, ofenzivne aktivnosti na sjeverozapadu, bitka kod Vulkajskih močvara, prodor Batona Desitijatskog radi eliminiranja otpadnuća svoga imenjaka) nije ni u jednom slučaju došlo niti do okupljanja cjelokupne oružane sile ustanika niti samo jednog od njena dva segmenta.

u unutrašnjost, pa čak ni u one oblasti koje su se priključile ustanku za vrijeme ovog nastupanja Batona Desitijatskog. On se zadovoljio time da je uspio sa trupama koje je imao na raspolaganju da zaposjedne primarne strateške točke na zapadnom pravcu, on uostalom za neki ambiciozniji pokret u unutrašnjost nije ni imao dovoljno snage te i to dokazuje preventivni karakter njegovog pokreta. Da nije riječ o velikoj pobjedi Mesalina, kako je predstavlja Velej Paterkul, dokaz je i Mesalinova neaktivnost u situaciji kada Baton Desitijatski napušta dinarski pojas radi stvaranja jedinstvenog Saveza. Da je kojim slučajem Mesalin rastjerao 20 000 ustanika postavlja se pitanje zašto Mesalin nije nastojao da nastavi proganjanje, i kako je onda Baton Desitijatski uopće mogao da ode u panonski bazen. Bit uspjeha Mesalina se primarno sastojala u tome što on nije bio uništen od strane ustanika tako da je iliričko ustaničko područje ustvari i nakon poraza Batona Desitijatskog nastavilo da se konsolidira. Tom unutarnjem učvršćivanju i strukturiranju ustaničkog područja doprinijelo je i to usporeno kretanje Tiberija sa glavninom snaga prema pobunjenom području, što je omogućilo da Baton Desitijatski nađe i vremena i mogućnosti da ode kod Batona Breučkog, pa čak i da na srijemskom prostoru vrši združene borbene operacije.

Vjerojatno su se ova događanja na sjeverozapadnom pravcu odigravala više-manje istovremeno bar sa zadnjim periodima prodora na jugoistočno-južnom pravcu. Izgleda da se na ove borbe na zapadnoj liniji dodira, isto kao i u slučaju po Veleju Paterkulu ustaničkog “prodora u Makedoniju”, odnosi i onaj Velejev podatak gdje on govori da je jedan dio ustaničkih snaga imao za cilj Italiju,⁵⁵⁶ On je direktno povezan sa podatkom o Makedoniji, što znači da je on morao s njim biti u nekoj organskoj vezi, odnosno da su morali biti usklađeni. A jedine borbene aktivnosti i nastupanja ustanika na zapadnom prostoru Ilirika koje se vremenski mogu, bar djelomično, uskladiti sa jugoistočno-južnim prodorom jesu bile borbe sa Mesalinom. Osim toga i po Velejevom tekstu je sasvim jasno da se prodor u “Makedoniju” desio i još uvijek odvija dok se pokreću i odvijaju aktivnosti na sjeverozapadnom pravcu. To znači da je pokret na jugoistočno-južnom pravcu počeo ranije, a ne istovremeno sa pokretom i aktivnostima na sjeverozapadnom pravcu. što je potpuno u skladu sa Dionovom kronologijom odvijanja događaja u datom vremenskom periodu. Zanimljivo je da u istom odjeljku i smisljenoj cjelini gdje opisuje razdiobu ustaničke mase na tri dijela, Velej ističe da je jedan dio bio određen da štiti ustaničku teritoriju (*...pars suis sedibus praesidium esse destinaverat...*). Činjenica je da dok jedna dinarska borbena grupa nadire duboko prema jugu i dolazi do Apolonije, druga pod neposrednim zapovjedništvom Batona Desitijatskog vodi borbe sa trupama

⁵⁵⁶ *Vell.* II, CX, 4

Mesalina na sjeverozapadnoj liniji, da se breučko-panonski ustanici nakon poraza nalaze na svojoj teritoriji i u fazi skupljanja novih saveznika te bi se možda na taj segment opće ustaničke mase odnosio Velejev treći dio, onaj koji čuva ustaničku teritoriju. Izloženi zaključci potvrđuju da se temeljitom analizom može utvrditi i pouzdanost ali samo u njihovoj osnovi, podataka Veleja Paterkula u odjeljku II, CX, 4. Međutim, njegovo samo okvirno poznavanje situacije na terenu, nacrtano opisivanje događaja bez detaljnije specifikacije i razrade događaja i nastojanje da se kod čitaoca postigne željena impresija doprinijeli su tome da čitav odjeljak, bez detaljnije komparativne analize sa odgovarajućim podacima iz drugog glavnog izvještaja, može kod čitaoca proizvesti sasvim neodgovarajuću rekonstrukciju događaja. Velej Paterkul je pravilno zamijetio osnovne pravce prodiranja, nastupanja i koncentriranja ustaničkih snaga nakon onih prvotnih okršaja i posebno nakon ustaničkih neuspjeha u zauzimanju Sirmijuma i Salone. Ali on nije mogao dokučiti ni razloge ni uzroke takvog odvijanja općeuستانیčkih aktivnosti jer nije raspolagao sa dovoljno preciznih i detaljnih podataka. Sve što je on dobivao vijesti o tadašnjem stanju u ilirskim zemljama bile su opće informacije, pa njegov opis razdiobe ustaničkih snaga ima poglavito okvirni karakter i kao takvog ga treba shvatiti, prihvatiti i tumačiti. Ustvari sve informacije koje se odnose na onaj period ustanka, kada Velej Paterkul osobno nije boravio na ilirskom području i ratištu, izgledaju kao nabacani, okvirni izvještaj kome nedostaje dovoljno i preciznosti i detalja i osjeća se da je on za taj period slabo, površno pa i pogrešno informiran iz druge ruke, a ne neposredno.⁵⁵⁷ S druge strane, i njegov podatak o ustaničkim snagama i liniji Tergeste (Trst)-Nauport (područje istočno od Julijskih Alpa, a zapadno ili sjeverozapadno ili sjeverno od današnje Ljubljane)⁵⁵⁸ je potrebno shvatiti kao pretjerivanje,⁵⁵⁹ Ova linija je ustvari označavala i krajnju poziciju ilirskih zemalja prema Italiji i Istri, promatrano sa sjevera i istoka, ali i liniju koja bi ugrubo označavala prilaze sjeveroistoku Italije (gledano iz porječja gornje i srednje Kupe). I do nje sudeći po kompoziciji izvještaja Kasija Diona o ustaničkim aktivnostima u toku 6. god. n.e. ustanici uopće nisu ni došli, iako su se njihovi

⁵⁵⁷ Suprotno opisima perioda i područja ilirskog ustanka na kojima Velej Paterkul osobno ne prisustvuje (usporediti i njegov opis rata u dinarskom bazenu nakon pada Panonije, koji je isto štur) o događajima u kojima je Velej bio neposredni svjedok, učesnik ili je mogao kao zapovjedni starješina na terenu da bude precizno i detaljno i tačno informiran (npr. za ratovanje u panonskom bazenu 7. i 8. god. n.e.) on daje bolje, preciznije i znatno detaljnije opise. To dokazuje da je njegovo osnovno vrelo o ustanku njegovo sjećanje i iskustvo, u nešto manjoj mjeri podaci koje je dobio od svojih dobrih prijatelja i brata koji su direktno i aktivno učestvovali u borbama, dok na naznake korištenja nekih povijesnih ili memoarskih djela, koja su mogla eventualno nastati u periodu od dva desetljeća od okončanja ustanka ili arhivskih dokumenata kao izvorne građe za njegov izvještaj o ustanku, uopće ne nailazimo.

⁵⁵⁸ O Nauportu, po Strabonu naselju Tauriska, v. *Strab. Geo.* VII, 5, 2; Po Bojanovskom (1988: 66) Nauport (*Nauportus*) je današnja Vrhnika, iako položaj lokacije *Nauporto* na *Tabula Peutingeriana* izgleda da možda relativizira tu ubikaciju.

⁵⁵⁹ *Vell.* II, CX, 4

položaji i pozicije na prijelazu 6/7. god. n.e. nalazili u relativnoj blizini te linije, pogotovu ako su se ustanku priključili Kolapijani⁵⁶⁰ i kada su se borbe vodile na i oko donje i srednje Kupe. Velej Paterkul, koji naknadno stiže na ratište i to nakon što su se završile bitke Mesalina sa Batonom Desitijatskim, vjerojatno se u svome spominjanu linije Tergeste-Nauport nalazio pod utjecajem zatečenog stanja na terenu. A to stanje je nastalo kada je nakon stvaranja Saveza došlo do novog vala širenja ustanka na zapadnom pravcu i kada se ustanak proširio i na neke zajednice još dalje prema zapadu i sjeverozapadu u odnosu na prostore gdje su se srazili Mesalin i Baton Desitijatski, i kada su se ustaničke jedinice opasno približile toj liniji.

Opis prvih mjeseci rata koji daje Velej Paterkul izgleda kao konstitucija nastala nabacivanjem niza podataka koji se često ne nalaze ni u uzročno-posljedičnoj međusobnoj vezi i do kojih je Velej dolazio nesređeno, u stanju duha i impresija, pa i opsesija tadašnjeg vremena. I ako bi se ravnalo samo po informacijama koje prezentira Velej, u tim prvim mjesecima ustanka od pobune pomoćnih jedinica pa do sraza sa trupama koje je predvodio Valerije Mesalin, dinarski segment ustanka bi imao sekundarnu ulogu, iako zahvaljujući podacima Kasija Diona znamo za njegovu iznimnu aktivnost. A upravo su pokreti oružanih snaga koje su pripadale ovom ustaničkom segmentu u jednom vrlo kratkom razdoblju, od proljeća 6. god. n.e. pa do ranog ljeta iste godine, bili ti koji su najzaslužniji za širenje ustanka od Makedonske "Ilirije" pa u zapadnom pravcu prema granici Italije, skoro sve do južno i istočno od Siskije. U tim prvim mjesecima ustanka, breučko-panonske snage su se uglavnom držale ograničenijeg prostora borbenih aktivnosti u odnosu na dinarske ustaničke akcije.

Izgleda da su borbe ustanika pred Salonom, a posebno sa Mesalinovom prethodnicom uvjerile Batona Desitijatskog i uopće vojno-političko vodstvo dinarskog segmenta da je neophodno uvezati i tako stabilizirati i konsolidirati kompletan ustanički pokret u Iliriku. Svi događaji koji su se desili u prvim fazama ustanka nametnuli su kao primarnu mjeru stvaranje ustaničkog jedinstva i to ne samo na vojnom nego i na političkom planu i to uvezivanjem dva glavna žarišta i središta ustanka. Ovim bi se stvorila zajednička ustanička struktura koja bi nesumnjivo omogućila bolju koordinaciju akcija, sadejstvo trupa, efikasniju borbu i održanje onoga što su, do tada, ustanički segmenti uspjeli postići za jedno relativno kratko razdoblje prve faze razvitka ustanka. Jedinstvo ustaničkog pokreta bi vodilo i profiliranju i kreiranju zajedničkih političkih interesa i ciljeva proturimskog ustaničkog pokreta. A to je u odnosu na vojne aktivnosti ista, ako ne i veća, potreba radi boljeg i uspješnijeg razvitka ustanka i suprotstavljanja protu-usta-

⁵⁶⁰ O Kolapijanim v. Čučković, 2004;

ničkim snagama. Uostalom Rimljani su oko ustaničkog područja sve više uspijevali koncentrirati nove i nove snage, te su se u narednom periodu mogle očekivati sve teže borbe koje su zahtijevale i sve veće naprezanje ustaničkih kapaciteta i mogućnosti i njihovo sadejstvo. Protu-ustaničke snage, koje se nagomilavaju prema borbenim linijama ilirskog ustanka, imaju i jedinstvenu i to snažnu i koherentnu zapovjedničku strukturu i hijerarhiju pa su se i ustanici tome morali prilagoditi. I ustanici iz panonskog bazena i njihovo vodstvo su bili, nakon i svojih iskustava u borbi sa protivnikom, svjesni potreba za zajedničkim jedinstvom iako izgleda sa manje entuzijazma i oduševljenosti svoga vrhovnog vojvode Batona Breučkog u odnosu na Batona Desitijatskog. Posljednju konstataciju dokazuje činjenica da su Baton Desitijatski i njegovi pratioci i suradnici bili ti koji su otišli na breučku teritoriju, poradi kreiranja i definiranja ustaničkog jedinstva. I tako je u ljeto 6. god. n.e. negdje na breučkom prostoru došlo do stvaranja jedinstvenog ustaničkog Saveza kao jedne originalne povijesne činjenice i fenomena i započinjanja nove faze razvitka ustanka.⁵⁶¹

Zajednički nastup i stvaranje jedinstvenog ustaničkog Saveza

Nikada nećemo malaksati ni popustiti. Ići ćemo do kraja ma kakva cijena bila; borit ćemo se na plažama; borit ćemo se na poljima i na ulicama; borit ćemo se u brdima; nikada se nećemo predati.

Vinston Čerčil (Winston Churchill)

Nakon erupcije ustanka i potpunog sloma uspostavljene šeme političkog ustroja i hijerarhije prvog razdoblja rimske vladavine na dobrom dijelu Provincije, pred ustanicima se neminovno moralo nametnuti i pitanje kako dalje. Oni su sigurno prvu osnovu svoga ustroja imali u činjenici postojanja peregrinskih *civitates*. Ali pošto je u pobuni već od početka učestvovalo više naroda neophodno je bilo formiranje nekog zajedničkog ustroja koji bi objedinio ustanak, osigurao kakvu-takvu zamjenu za uništene provincijske institucije i tako uvezao ustaničke narode u zajednički nastup. Znači neophodno je bilo oblikovati neke zajedničke institucije koje bi u dovoljnoj mjeri bile i snažne i autoritativne kako bi mogle biti djelotvorne na terenu. Uz ovakav procesualni razvoj situacije, postojao je još jedan praktičniji razlog da se ide u

⁵⁶¹ Cass. Dio LV, 30, 2

pravcu objedinjavanja zajednica koje su se pobunile i vojski pobunjenika Nakon ustaničkih neuspjeha da zauzme glavna tri oslonca rimske vlasti u Iliriku (Salona, Siskija i Sirmium), Baton Desitijatski je nesumnjivo shvatio da je potrebno ujedinjenje svih ustaničkih snaga i stvaranje zajedničkog vojno-političkog Saveza. Radi toga je otišao na breučko-panonsko područje kako bi se stvorio zajednički Savez.

Samo razvijanje ustanka na njegovom početku je oblikovalo bar ugrubo te neke elemente zajedničkog nastupa i izbacilo u prvi plan i pojedince, najbolji primjer je upravo Baton Desitijatski, koji su preuzeli na sebe obnašanje tih improviziranih institucija. Ove prve improvizirane zajedničke institucije su u samom početku imale poglavito vojnički, borbeni karakter i tek postupno su počele dobivati i izrazitiji politički autoritet. Iako Kasije Dion kaže da Baton Desitijatski sa panonskim segmentom ustanka stvara ratni savez (...καὶ κοινωσάμενος αὐτῷ τὸν πόλεμον...),⁵⁶² sudeći po čitavom nizu događaja koji su se desili kasnije, kao što je i način obračuna Batona Desitijatskog sa Batonom Breučkim, nesumnjivo je da je Savez podrazumijevao i sadržao i neke osobnosti političke veze ili je bar Baton Desitijatski smatrao da Savez podrazumijeva i političku vezu, a ne samo vojno savezništvo. Pa ako se i prilikom samoga sporazuma o stvaranju Saveza možda i nisu dogovorili detalji političke prirode koji bi bili sadržavani u jedinstvenom Savezu, oni su se ipak postupnim razvitkom ustanka razvili. Pored izgradnje novih zajedničkih vojnih i političkih institucija i izgradnje sustava i strukture koji bi funkcionalno objedinjavali ustaničke narode, ustanicima se nametalo i profiliranje ciljeva borbe i njihovo međusobno usklađivanje. Nažalost pisana vrela ne daju dovoljan broj direktnih i preciznih informacija o tim ustaničkim, općeilirskim institucijama, i samo se iz konteksta tekstova i posrednim putem, otkrivanjem skrivenih i potisnutih značenja i dedukcijom mogu naslutiti i to samo okvirni obrisi neke unutarnje vojno-političke konstitucije ustanka, odnosno donijeti izvjesni zaključci po tome pitanju. Poseban problem u detekciji toga unutarnjeg vojno-političkog sustava ustanka nalazi se u činjenici da su podaci koji o tome govore kod antičkih pisaca, a posebno kod Veleja Patrekula, većinom nastali kao posljedica "gledanja" sa druge, rimske strane fronte. Tako da su i oni oblici ustaničke strukture, uključujući i osobe koje su ih obnašale, a koji se pojavljuju u izvještajima antičkih pisaca velikim dijelom rezultat činjenice da su oni na pozornici ratnih zbivanja 6-9. god. n.e. bili za Rimljane vidljiviji i upadljivi. Naravno i po ovom pitanju, kako će se u predstojećem tekstu pokazati podaci koje donose dva osnovna izvjestitelja o ratu 6-9. god. n.e., nose različitu i kvantitativnu a posebno kvalitativnu vrijednost, odnosno i ovdje se pokazuje veća Dionova preciznost.

⁵⁶² Cass. Dio IV, 30, 2

Činjenica koja je za Rimljane i njihove snage predstavljala posebnu nevolju, bila je ta da su 6. god. n.e. pobunjeni dinarski i panonski narodi (bar veći dio njih) po prvi put u povijesti zajednički nastupili, kao jedna cjelina a ne parcijalno po pojedinim narodima kao što su to činili do tada.⁵⁶³ Jedinstveni ustanički Savez iznenada se pojavio kao nova politička i vojna realnost na povijesnoj pozornici i njegova nagla pojava skoro eruptivnog karaktera je izazvala tolike poremećaje u širem geopolitičkom okruženju da je Rimska država morala mijenjati ili čak napuštati ostvarivanje svoje strateške zamisli,⁵⁶⁴ kako bi mu se uspostavila i eliminirala ga. Prilikom razmatranja nastanka fenomena zajedničkog Saveza postavlja se i pitanje da li su ustanici, preciznije rečeno politička vodstva naroda koji su učestvovali u ustanku i prije početka ustanka imali viziju ili predstavu Saveza ili bar međusobnu konspirativnu suradnju radi njegove pripreme, ili je nastao spontano uslijed razvoja situacije u toku samog ustanka. Postojanje konspirativne vrste komunikacije i suradnje podrazumijevalo bi da je ustanak bio dobro i široko pripreman duže vrijeme i da nije imao spontani, trenutni karakter o čemu smo već ranije konstatirali da o tome (i kao što ćemo to dodatno pokazati u sljedećim rečenicama) u povijesnim vrelima ne nalazimo nikakve potvrde, pa ni najmanjeg traga o nekim širim, složenim dugotrajnijim predustaničkim pripremama. Sudeći po povijesnim vrelima koji daju opširniji opis izbijanja ustanka i njegove prve faze razvitka, a posebno po onome što donosi izvještaj Kasija Diona, možemo sa visokom dozom vjerojatnoće pretpostaviti da formiranje i postojanje ustaničkog Saveza nije bilo unaprijed osmišljeno i izniklo kao rezultat dublje proturimske konspirativne djelatnosti koja se odvijala prije početka ustanka. Ustanička vojno-politička konstitucija iznikla je iz potreba, interesa, stanja na terenu i razvitka već izbijenog ustanka, odnosno njegovih sastavnih jedinica. I to kreiranje ustaničke strukture pa i samoga Saveza je direktno proizlazilo iz onoga što se događalo u toku ustanka, poglavito njegovih prvotnih faza, kada su se pobunili i širili ustanak dinarski auksilijari i Breuci.

Da su pobunjeni dinarski i panonski narodi imali zajednički Savez potvrđuju oba glavna povijesna vrela. Na samom početku svoga nacrtnog opisa ustanka 6. god. n.e. Velej Paterkul kaže da su ustanici ušli u Savez (*societates*, Velej upotrebljava ovaj termin i akuzativu jednine III deklinacije suglasničke osnove *societatem*).⁵⁶⁵ I Kasije Dion

⁵⁶³ Dobar primjer pruža Oktavijanova kampanja 35 - 33. god. p.n.e. gdje se uopće ne osjeća prizvuk zajedničkog djelovanja iako su svi ti narodi suočeni sa Oktavijanovim armijama imali zajedničkog protivnika i to praktično u isto vrijeme.

⁵⁶⁴ Od kojih je najvažnija bila smanjivanje dužine sjeverne granice, njenim prebacivanjem na Elbu što bi podrazumijevalo konačno osvajanje Germanije. Tako su ilirski ustanici indirektno doprinijeli tome da Germanija ostane slobodna.

⁵⁶⁵ Pored termina savez, značenje *societates* može se prevesti i sa društvo, ali držimo da ovaj termin primijenjen na datu situaciju ne može odražavati stvarno značenje Velejevog *...societatem...*

govori da je nakon početka ustanka i prvih borbi bio sklopljen jedinstveni ustanički Savez.⁵⁶⁶ Po Kasiju Dionu jedinstveni ustanički Savez bi bio rezultat sporazuma između dva Batona i to na inicijativu Batona Desitijatskog koji je posjetio Batona Breučkog i sa njim dogovorio “zajednički rat” (....καὶ κοινωσάμενος αὐτῷ τὸν πόλεμον...⁵⁶⁷). Za razliku od detaljnijeg prikaza Kasija Diona, kod Veleja u nešto općenitijem smislu se kaže da je Panonija bila ta koja je dovela Dalmaciju i njene narode u jedinstveni Savez (...*universa Pannonia...Delmata omnibusque tractus eius gentibus in societatem adductis consilii*⁵⁶⁸...).⁵⁶⁹ Na osnovi Velejevog opisa mogli bismo zaključiti da je osnivanje Saveza poteklo iz panonskog bazena, ali i ovaj njegov podatak kao uostalom i podatak o navodnom prvenstvu Panonije u dizanju ustanka, (sa kojim se inače nalazi u direktnoj rečeničnoj i smislenoj vezi) treba promatrati u kontekstu Velejevog davanja prednosti Panoniji u odnosu na Dalmaciju u stvarima koja se tiču ustanka, o čemu smo ranije detaljnije govorili. Tako da i na ovom pitanju držimo da veću činjeničnu vjerodostojnost i da je bliži stvarnom stanju stvari imaju podaci i kontekst teksta Kasija Diona u odnosu na ono što po ovom aspektu nudi nacrtani opis Veleja Paterkula. I zbog toga dajemo veću prednost u daljem izučavanju pitanja osnivanja Saveza i njegovog funkcioniranja Kasiju Dionu prema svim ostalim do danas poznatim podacima iz pisane izvorne građe.

Pošto se iz konteksta Dionovog teksta može naslutiti da su početkom ustanka postojala dva odvojena središta pobune, jedan okupljen oko Batona Desitijata a drugi oko Breuka iz toga slijedi da su i prije nastanka zajedničkog ustaničkog Saveza, postojala dva manja saveza što indirektno potvrđuje i sam Kasije Dion kada spominje pozivanje/okupljanje saveznika od strane Breuka (...πρὸς παράκλησιν συμμάχων ἐτράποντο) prije mjesta na kome spominje dogovor o Savezu dva Batona,⁵⁷⁰ Jedan od tih saveza okupio bi se oko pobune koju su povelili pobunjeni pomoćni odredi⁵⁷¹ i on bi objedinjavao narode dinarskog pojasa, a nakon rasplamsavanja ustanka u dinarskom pojasu, na sjeveru u panonskom bazenu i to njegovom istočnom i srednjem dijelu, okupio bi se drugi savez oko pobune koju su povelili Breuci. Okupljanje tih naroda je dobrim dijelom vršeno zahvaljujući i prvim pohodima i pokretima u proturimskim akcijama koje su izvele prve ustaničke vojske

⁵⁶⁶ Cass. Dio LV, 30, 2-3

⁵⁶⁷ Cass. Dio LV, 30, 2

⁵⁶⁸ Nešto je nejasno zašto u rečenici stoji genitiv riječi *consilium*, *ii*, *n*-savjet, vijećanje i sl. Da li to podrazumijeva da su po Veleju Panoni savjetima!? ili vijećanjem doveli dalmatinske narode u jedinstveni Savez. I ako bi se Velejeva rečenica prevela kao ...sva Dalmacija i sa njenim narodima u savez je dovedena vijećanjem..., onda bi se taj Velejev podatak slagao sa informacijom Kasija Diona da je zajednički nastup dogovoren na sastanku vojnih i političkih vodstava ustaničkih snaga, s tom razlikom da se to desilo po Veleju zahvaljujući Panoniji a po Kasiju Dionu da se vijećanje održalo inicijativom Batona Desitijatskog.

⁵⁶⁹ Vell. II, CX, 2

⁵⁷⁰ Cass. Dio LV, 29, 3-4

⁵⁷¹ Cass. Dio LV, 29, 2-3

predvođene dvojicom Batona, još prije ugovaranja zajedničkog nastupa kao što je to bio neuspješni pokušaj prepada na Sirmijum od strane breučkih snaga i pohod Batona Desitijatskog u pravcu Salone.⁵⁷² Okupljanju saveznika oko Breuka i njihovog vođe Batona Breučkog doprinijela je i činjenica da Cecina Sever nakon borbi kod Drave nije produžio sa borbenim operacijama, pa su panonski ustanici dobiveno vrijeme iskoristili za skupljanje dodatnih saveznika. Tako nastanak velikog i jedinstvenog ustaničkog saveza možemo promatrati (ako je suditi po podacima i kontekstu izvučenom iz izvještaja Kasija Diona) kao udruživanje dva manja saveza koja su u prvo vrijeme, ali na osnovi iste proturimske platforme, odvojeno vodili oružanu borbu i koji su za svoje vrhovne ustaničke vođe imali dvojicu imenjaka. Upravo zbog postojanja ove izvjesne dvojnosti u izbijanju ustanka i njegovim žarištima, u njegovom prvotnom širenju, pa i kasnije unutar stvorenog zajedničkog Saveza se na neki način i primjećivala i osjećala ova dvojnost, Rimljani, odnosno njihovi povjesničari i drugi pisci, su ustanak primarno promatrali kroz prizmu dualiteta. I bez obzira što su, sudeći po pisanim vrelima, Rimljani nesumnjivo bili upoznati sa stvaranjem jedinstvenog Saveza za njih je ustanak ostao segmentiran na panonski i dalmatinski (dinarski) dio, s tim da je kod nekih pisaca dominirao prvospomenuti, a kod nekih potonji segment. Zanimljiva je ova dualnost vrhovnog ustaničkog zapovjedništva, kao da su oni kopirali neke elemente rimskog načela kolegijalnosti i možda je upravo ovo bilo jedno od izražaja prihvaćanja onog rimskog.

Vjerojatno su na lakše i brže objedinjavanje ustaničkih snaga i stvaranje jedinstvenog ustaničkog Saveza utjecali i neuspjesi u vezi pokušaja zauzimanja Sirmijuma i Salone, kada je postalo sasvim jasno da se parcijalnim i zasebnim pokretima ne mogu ostvariti veći strateški ciljevi, preuzimanje kontrole nad urbanim rimskim središtima i uspješno se boriti protiv većih rimskih i drugih protu-ustaničkih snaga. Na inicijativu Batona Desitijatskog još u toku prve godine rata došlo je do sporazuma između dva glavna žarišta ustanka i objedinjavanja dotadašnjih saveza u jedinstveni proturimski savez svih pobunjenih naroda i zajednica.⁵⁷³ Sastanak se odigrao negdje na panonskim, možda i breučkim prostorima. jer je po Dionu Baton Desitijatski otišao kod Batona Breučkog u svrhu stvaranja Saveza.⁵⁷⁴ Da se jedinstveni ustanički Savez stvorio negdje u panonskom prostoru ukazuje i to što je kao prva njegova akcija bilo izvedeno zauzimanje planine Alma (Ἀλμῶ), odnosno Fruške Gore.⁵⁷⁵ Ova srijemska planina je predstavljala dobru

⁵⁷² Cass. Dio LV, 29, 3-4

⁵⁷³ Cass. Dio LV, 30, 2-3

⁵⁷⁴ Cass. Dio LV, 30, 2

⁵⁷⁵ Cass. Dio LV, 30, 3

Da je planina Alma Fruška Gora dokazuje i to što se ista planina spominje u kontekstu Probove (vl. 276-282 n. e.) naredbe da vojnici na padinama te gore zasade vinovu lozu. SHA, Probus, XVI, 1; Jireček, 1952: 23;

stratešku poziciju koja se nalazila blizu Sirmijuma i odakle su ustaničke snage predstavljale stalnu prijetnju sigurnosti ovog grada. Fruška Gora je izbijala i na desnu obalu Dunava i predstavljala krajnju granicu prema Singidunumu, tom taktičkom položaju čitave rimske koncepcije kontrole dunavske granice na njenom srednjem dijelu. Zauzimanjem Fruške Gore borbe su se prenijele i na zapadne dijelove skordičke *civitas*, koja je ostala lojalna.

Upravo postojanje institucije dvojice vojvoda na čelu ustaničkog Saveza dokazuje na jedan indirektan način da je Savez nastao ujedinjavanjem i kompromisnim? sporazumom vojnih i političkih vodstava (a koje su onda možda aklamacijom ili na drugi način potvrđivale i skupštine naroda/vojnika)⁵⁷⁶ između dvije cjeline. A te cjeline nisu mogle biti ništa drugo nego naša dva pretpostavljena manja saveza, jedan oko Desitijata i pobunjenih augsilijara i drugi oko Breuka. Pošto je Batonu Desitijatskog izgleda bilo stalo da se formira zajednički Savez pretpostavljamo da nastanak sporazuma nije iziskivao poteškoće i da su se ustaničke vojvode i predstavnici brzo dogovorili o zajedničkom nastupu. S druge strane uz uvažanje realnih snaga okupljenih oko Breuka, Baton Desitijatski je morao i da poštuje i starost i iskustvo Batona Breučkog⁵⁷⁷ i to je sigurno moglo da utiče na odluku o podijeli vrhovnog zapovjedništva među dvojicom vojvoda. Kao što vidimo osnovna dva stuba, na kojima je počivala konstitucija i ustanka i Saveza i njihovi dalji razvitci, činili su Desitijati i Breuci sa nizom oko sebe okupljenih drugih naroda koji su u pojedinim slučajevima bili i brojniji u ukupnoj ljudskoj masi od ova dva naroda. Ali pošto su Desitijati i Breuci bili pokretači pobune i njen najbolje ustrojeni i najspremniji element normalno je da su vrhovne vojvode došle iz njihovih redova. To indirektno potvrđuje i Velej kada spominje kao vojvode sa vrhovnim autoritetom (*maxima.... ducibus auctoritas erat*) samo jednog Desitijata i dvojicu Breuka.⁵⁷⁸

Gibon, 1996: 117; Ovo srijemsko gorje je sa svojim sjevernim padinama inače naslonjeno na desnu obalu Dunava, što je vanjska granica Imperije tako da je sasvim razumljiv boravak veće vojne grupacije na tome prostoru. Planinu Alma i to u blizini Sirmijums spominje i nepoznati autor *Epitome de Caesaribus*, 37, 3, kao i Eutropije (IX, 17, 2). Samo ime se može etimološki povezati sa grčkom riječi αλμη – slanost, oštrina i latinskim pridjevom *almus*, -plodan, roda, blagotvoran, blag. Pošto je Kasije Dion vjerojatnije koristio vrela pisano na latinskom jeziku za ovaj podatak, onda je možda i etimološki planina Alma bliža latinskom.

⁵⁷⁶ Ovo prije možemo pretpostaviti u slučaju Desitijata koji su izgleda imali nešto demokratičniju unutarnju političku strukturu nego Breuci, u kojima je pored kraljevske vlasti postojao i bio jak politički značaj i dominirajući utjecaj starih vojvoda kao što je npr. bio Baton Breučki i preko njih lokalne breučke aristokracije iz koje je i sam Baton Breučki nesumnjivo poticao.

⁵⁷⁷ Konstatacija važi jedino pod uvjetom da se spominjanje Batona kod Rufija Festa odnosi na rat 12-9. god. p.n.e.

⁵⁷⁸ *Vell.* II, CX, 4-5;

U Loeb izdanju "*Historiae Romanae*" Veleja Paterkula *maxima.... ducibus auctoritas* je neodgovarajuće prevedeno na engleski jezik izrazima "chief authority... generals". Neadekvatnost engleskog prijevoda je razumljiva ako se zna da engleski jezik ne posjeduje riječ koja bi u pojmovnom smislu obuhvaćala sadržinu sličnu onoj koja se podrazumijevala pod latinskim *dux* za vrijeme Republike i principata, za razliku od

Stvaranje jedinstvenog Saveza je moralo još više pospješiti širenje ustanka i novi pokreti vojvoda i drugih starješina ustanka ali sada pod plaštem zajedničke i dogovorene akcije samo su mogli u Savez privući možda i one narode koji su do tada kalkulirali ili bili kolebljivi, jer su sada oni u zajedničkom nastupu osjećali veći stupanj sigurnosti i vidjeli veće šanse za uspjeh. Ali i ovo dalje širenje ustanka i pridruživanje drugih naroda u Savez je poštivalo činjenicu da su se Desitijati i nešto kasnije Breuci prvi ustrojeno i odlučno pokrenuli, da su bili inicijatori stvaranja Saveza i da su njihovi predstavnici bili vrhovne vojvode ustanka.

Zbog svoga naknadnog nastanka, kao rezultata već podignute pobune (bolje rečeno pobuna) i brzog širenja vatra pobune, jedinstveni ustanički Savez se razlikuje od Saveza Italika za vrijeme savezničkog rata iz 90-88. god. p.n.e. i Galskog Saveza iz 52. god. p.n.e. kojem se na čelu nalazio Vercingetoriks.⁵⁷⁹

Dokaz snage jedinstvenog ustaničkog Saveza vidimo i preko dugotrajnosti njegovog otpora i pored žestine i opsega borbi i razaranja, koji nije bio ništa manji nego onaj koji se dogodio u Galiji za vrijeme Vercingetoriksovog pokreta, samo što je za razliku od nje ga on trajao par godina duže. Tiberije i Germanik,⁵⁸⁰ zapovjednici rimskih i savezničkih snaga nisu baš bili u tolikoj mjeri slabije vojskovođe i ratni stratezi u odnosu na Julija Cezara da bi samo na njima ležala odgovornost za dugotrajniji otpor. Pored toga obojica rimskih zapovjednika u Iliriku su ukupno raspolagali i sa znatno brojnijim snagama nego što ih je Cezar imao u Galiji, imali su za razliku od Cezara punu podršku države i njenih institucija bez stranačkih podmetanja i na kraju oni su se sukobili sa malobrojnijim neprijateljem u odnosu na Gale sa kojima se Cezar morao suočiti 52. god. p.n.e. To sve dokazuje relativnu snagu jedinstvenog Saveza u prvim fazama ustanka pa i umješnost njegovih lidera, u prvom redu desitijatskog Batona, koji je sa svojim snagama pune tri godine odolijevao rimskim i njima savezničkim trupama. I sama činjenica da nakon odmetnuća Batona Breučkog njegov imenjak nalazi za shodno i potrebno da intervenira,

našeg jezika koji posjeduje domaću riječ *vojvoda* s kojom se analogno može prevesti *dux*. Engleska riječ "duke", koja se na naš jezik uobičajeno prevodi isto kao i latinska riječ *dux* sa izrazom vojvoda, danas ima zbog utjecaja srednjovjekovne feudalne terminologije različitu pojamovnu sadržinu od onoga što se podrazumijevalo za vrijeme Republike i principata kada se kaže *dux*. Zanimljivo je napomenuti da jednom čudnom povijesnom igrom naša riječ vojvoda koja je nedvojbeno domaćeg, originalnog slavenskog podrijetla može bolje i preciznije objasniti rimski izraz *dux* i njegovu pojamovnu sadržinu nego engleska riječ "duke" koja direktno etimološki potiče iz latinskog *dux*.

⁵⁷⁹ Suprotno od načina odvijanja ustanka i nastanka Saveza u ustanku 6-9. god. n.e. u slučaju Italika i Gala prvo je dogovoren savez, izbor vodstva i način borbe, a tek je onda kao krajnji proizvod te konspirativne akcije morao biti iznjudren opći ustanak. O ovim ustancima za opće i nešto detaljnije informacije v. Maškin, 1951: 204-207; 265; *Caes. de bell. gall.*; *Plut. Caes.*; *App. de bell. civ.*

⁵⁸⁰ Prije svoje adopcije 4. god. n.e. *Nero Claudius Germanicus*, a poslije ulaska u familiju Julija Cezara *Germanicus Julius Caesar*

da pokuša spriječiti odvajanje jednog segmenta ustanka i da izlaže Batona Breučkog općem vojničko/ "narodnom" sudu dovoljno govori o tome da je jedinstveni ustanički Savez bio dogovoren, zamišljen, pretpostavljen pa i proveden kao jedan koherentniji organizam, bar za Batona Desitijatskog, njegovo vojno-političko okruženje i dobar dio boraca posebno iz dinarskog pojasa.

Pošto dinarski i panonski narodi koji su učestvovali u ustanku kao sastavnice Saveza iz vremena svoje samostalnosti nisu mogli baštiniti nikakve tradicije zajedničkog nastupa, zajedničkih institucija i uopće zajedničkog života u bilo kakvoj političkoj tvorevini, a i zbog razine preddržavnog političkog i društveno-gospodarskog ustroja, ustanički Savez se nije mogao naslanjati na neku raniju ilirsku tradiciju zajedništva i savezne konstitucije. Jedini urnek koji su pred sobom za konstituciju i ustroj svoga Saveza imali ustanici, tj. njihovo vojno i političko vodstvo bilo je Rimska država i provincija Ilirik, njene institucije i način uređenja. Uostalom mnogi od ustanika su sigurno već bili ne samo uključeni u vojnu strukturu preko pomoćnih jedinica nego i u upravnu od razine provincije pa naniže a neki su bili i obrazovani i odgojeni na načelima rimske i grčke obrazovne tradicije i prakse.⁵⁸¹ A i veze sa Rimljanima i drugim civiliziranim strancima sigurno su u vrijeme desetljeća prvog razdoblja rimske vladavine bile sve izrazitije, a impulsi koje su one donosile bile apsorbirane u biće naroda koji su se pobunili. Tako bi među ustanicima bilo sasvim realno pretpostaviti i primjenjivanje ne samo rimskih vojnih metoda, ustroja i načela u toku rata, nego i prijenos nekih rimskih i provincijskih političkih i upravnih iskustava na ustanike i konstituciju i funkcioniranje pobune i njihovog Saveza. Pored ugledanja na rimske uzore, ustanici su svoje aktivnosti i ustroj vojnih i političkih struktura i uređenja mogli crpsti i iz političke, društvene, gospodarske i vojne tradicije pojedinih naroda i iz vremena samostalnosti i iz uređenja i oblika koje su imali za vrijeme prvog rimskog podložništva, posebno ako su ti narodi bili glavni nositelji ustanka. Iz svega iznesenog možemo zaključiti da je formiranje i djelovanje Saveza dobrim dijelom bilo temeljeno ne samo na baštinama i tradicijama načina života pojedinih naroda nego i iz iskustva zajedničkog života u okvirima rimske državne i provincijske konstrukcije. Naravno ne bi trebalo ni isključiti mogućnost da su politička i vojna vodstva pobunjenih naroda stvorili u toku samog razvitka ustanka i primjenjivali i neka originalna rješenja, bez direktnog ugledanja na rimsku praksu i staru tradiciju iz doba samostalnosti ali o tome ne raspolazemo ni sa kakvim preciznijim pa ni posrednim podacima.

⁵⁸¹ *Vell.* II, CX, 5

Institucije ustaničkog Saveza i njegova unutarnja konstitucija

*Neka ne bude tuđi sluga ko može biti svoj gospodar.*⁵⁸²

Na osnovu svega već izrečenog jasno je da je Savez kako bi funkcionirao morao imati i neke zajedničke institucije. Kako se može razabrati iz tekstova rimskih pisaca unutarnja konstitucija Saveza je bila znatno složenija nego što se to do danas u povijesnoj znanosti pretpostavljalo i kako se predstavljalo. Ona nije bila samo bazirana na par jakih ličnosti i njihovim sudbinama nego na dubljem i znatno izgrađenijem sistemu međusobnih prava, obaveza i odgovornosti u kojima se nalazilo uvezano mnogo više ljudi i učesnika ustanka nego što su to dvojica ili trojica koje znamo po imenima. Iz tako shvaćenih, zacrtanih i primjenjivanih odnosa u ustanku i Savezu proizašlo je i postojanje nekih institucija zajedničkih za čitav Savez i sa ingerencijama koje bi se protezale na sve poslove i odgovornosti i interese Saveza i ustanka.

Pisana vrela direktno spominju samo jednu zajedničku instituciju koju su imali ustanici. Po Veleju Paterkulu vrhovni autoritet (*maxima...auctoritas*) u ustaničkim redovima imale su vojvode (*duces*), i to dvojica Batona i Pines⁵⁸³ (*Pinneti*).⁵⁸⁴ Nešto drugačiji izvještaj o ovoj ustaničkoj izvršnoj vrhovnoj instituciji, odnosno o njenom personalnom sastavu, podastire drugi izjavitelj o ratu 6-9. god. n.e. Kasije Dion. Po njemu dvije osnovne ličnosti u ustanku koje sklapaju sporazum i čine njegovu glavnu izvršnu funkciju su dvojica Batona, dok je uloga Pinesa (Πίννης) za razliku od Veleja prilično marginalizirana. Pines se u Dionovom opisu početka ustanka i ne spominje i jedino gdje se nailazi na njega kod Kasija Diona jeste u onom dijelu gdje se govori o otpadnuću Breuka i to samo u podatku gdje se kaže da je Pines izdan i da je Baton Breučki kao nagradu dobio od Rimljana pravo da vlada Breucima.⁵⁸⁵ Zbog ovog izvjesnog neslaganja

⁵⁸² *Alterius non sit, qui suus esse potest.*

⁵⁸³ U znanstvenoj literaturi se uvriježilo korištenje oblika Pines za ime ovog visokog breučkog i ustaničkog dužnosnika, iako praktično nema baš nekih naznaka da je ono takvo bilo, odnosno moguće je da glasa [s] na samom kraju imena u nominativnom ili nekom drugom obliku ustvari uopće i nema. Moguće je pretpostaviti da ovo ime ima neke veze, ne samo u sličnosti nego i kao neka vrsta zajedničke ilirske onomastike sa imenom Agronovog sina Pinesa (kod *Liv.* XXII, 33, 5 u obliku *Pineus*.)

⁵⁸⁴ *Vell.* II, CX, 4-5; Ne znamo da li su Iliri za ta tituliranja vrhovnih izvršnih predstavnika ustanka i Saveza koristili neki svoj posebni domorodački termin ili su koristili latinski termin *dux*, ili neki odgovarajući drugi latinski ili grčki izraz. U našem slučaju, pošto je u ustanku djelovao čitav niz drugih vojnih zapovjednika koje bismo mogli nazvati vojvodama, odlučili smo da kao najbolji ekvivalent Velejevom *maxima...auctoritas duces*, a zbog glomaznosti i jezičke neadekvatnosti bukvalnog prijevoda u smislu "vojvode koje su imali najviši autoritet", koristimo naš izraz *vrhovne vojvode* kojim držimo da bi na najbolji način, na našem jeziku, predstavili sadržinu onoga što je Velej podrazumijevao.

⁵⁸⁵ *Cass. Dio* LV, 34, 4

uloga Pinesa u ustanku i mjesto koje je zauzimao u političkoj i društvenoj hijerarhiji i matičnog naroda, a to su bez sumnje Breuci (iako to nije nigdje u nama do sada poznatoj pisanoj građi direktno podvučeno i naglašeno), i Saveza izgleda na prvi pogled nejasna.⁵⁸⁶ Iako Velej Pinesa spominje na dva mjesta u oba slučaja to spominjanje je uokvireno u takvo informativno okruženje (koje odaje nacrtani, okvirni karakter) iz kojeg teško možemo naslutiti stvarni hijerarhijski status koji je Pines uživao jer su oba Velejeva podatka predstavljena u takvoj formi da se teško može izvući neki precizniji zaključak o Pinesu.⁵⁸⁷ Za razliku od Veleja karakter i smisao Dionovog podatka je jasniji, precizniji i ipak otvara mogućnost za odgonetanje političke uloge Pinesa. Iz konteksta rečenice kod Kasija Diona u kojoj se spominje Pines moglo bi se zaključiti da je on bio suveren (neka vrsta kralja) breučke politije.⁵⁸⁸ Kasije Dion kaže da je Baton Breučki, nakon što je predao Pinesa, primio kao nagradu pravo da vlada nad Breucima (καὶ μισθὸν τοῦτου τὴν ἀρχὴν τῶν Βρεύκων λαβών) iz čega jasno proizlazi zaključak da je nakon predaje Pinesa mjesto zakonskog, običajnog vladara Breuka bilo upražnjeno što nas logički navodi na vjerojatnu pretpostavku da je Pines bio taj koji je vladao, znači bio titularni suveren, neka vrsta kralja unutar breučke politije.⁵⁸⁹ Kasije Dion upotrebljava izraz τὴν ἀρχὴν → koji se odnosi na oficijelnu čast i koji se može prevesti i kao “vladati, početi vladati”. Tako bi sudeći po samom Dionovom tekstu njegova titula na grčkom najvjerojatnije glasila arhont (ὁ ἄρχων), u bukvalnom prijevodu “vladar, poglavar” što ukazuje na moguće postojanje monarhijske forme vlasti kao formalno najviše, ali ne i praktično najjače breučke izvršne političke institucije.⁵⁹⁰ Naravno, ne bi trebalo bukvalno shvatiti da je arhont bila i zvanična titula breučkog suverena i ovaj naziv je potrebno prihvatiti samo kao terminološko tumačenje jednog rimsko-grčkog povjesničara onoga što je on shvatio i prihvatio kao instituciju vladara.⁵⁹¹ I sam naziv te vladarske institucije je bio

⁵⁸⁶ Po M. Suiću (1991-1992: 57 i fus. 9) Pines je “možda služio kao časnik za vezu između dvaju vođa i dviju vojski”. Mislimo da je spomenuta konstatacija vrlo slabo vjerojatna.

⁵⁸⁷ *Vell.* II, CX, 5; II, CXIV, 4.

⁵⁸⁸ *Cass. Dio* LV, 34, 4.

⁵⁸⁹ Da Baton Breučki nije bio vladar, suveren breučke zajednice sve do isporučivanja Pinesa i uzurpacije njegove institucije ukazuje i Dionov podatak (LV, 29, 2) u kojem se kaže da su Breuci kada su se pobunili postavili Batona Breučkog (kao vojnog zapovjednika) na svoje čelo. Da je on prije izbijanja ustanka bio vladar ne bi ga imalo smisla postavljati kao predvodnika.

⁵⁹⁰ I G. Novak (2004: 59) i A. Stipčević (1974: 67-68) drže da je Pines bio kralj Breuka. Mócsy, 1974: 38-39; 56; navodi da je Batona Breučkog kao kralja Breuka imenovao Tiberije, što isto implicira da Breuci imaju kraljevsko dostojanstvo koje je prije predaje držao Pines. Po ediciji *The Archaeology of Roman Pannonia* (Barkóczi, 1981: 89) Breučki Baton je nakon predaje postao vazalni princ (vassal prince).

⁵⁹¹ Ovim izrazom Dion titulira i Valerija Mesalina, namjesnika provincije Ilirika i Cecinu Severa, osobu koja je upravljala Mezijom (kao provincijski namjesnik?). Činjenica je da su provincijski namjesnici u odnosu prema provinciji za vrijeme svoga mandata bili skoro u statusu lokalnih vladara. Oni su imali imunitet i vrhovno vojno i civilno zapovjedništvo u provinciji koje su jedino ograničavali rimski zakoni i volja princepsa, ali ne i neke provincijske peregrinske institucije koje bi donosile samostalne odluke kojima

drugačiji i više je odgovarao domaćem miljeu. A iz činjenice da Baton Breučki dolazi na mjesto Pinesa, nakon svrgnuća i isporučivanja potonjeg, jasno slijedi da njih dvojica nisu zauzimali i obnašali iste institucionalne pozicije u breučkoj političkoj hijerarhiji, odnosno njihove dužnosti, ingerencije i prava su bile odvojene. Tako je jasno da Baton Breučki i Pines u političkom sustavu Breuka nisu uopće bili jednaki i da Velejevo njihovo jedinstveno terminološko determiniranje treba promatrati samo kao jedan uopćeni prikaz koji nije imao namjeru da prezentira precizniji uvid u objašnjavanje stvarne strukture vodstva ustanka. Da Baton Breučki nije bio kralj govori i činjenica da su Breuci podižući se na ustanak na svoje čelo (u smislu vrhovnog vojnog zapovjedništva u ustanku) postavili (ne precizira se na koji način) Batona Breučkog (καὶ μετὰ τοῦτο καὶ Βρεῦκοι Παννονικὸν ἔθνος, Βάτωνα καὶ αὐτοὶ ἕτερον προστησάμενοι). I navedena činjenica navodi na pomisao da se on prije izbijanja ustanka nije nalazio ni na funkciji vojvode Breuka, iako je sigurno pripadao tom uglednom, aristokratskom breučkom sloju. Samim tim je Pinesova funkcija (bar u formalno smislu) bila u unutarnjem uređenju i političkim odnosima i hijerarhiji Breuka u smislu teorijskog suvereniteta i autoriteta i veća od one koju je imao Baton Breučki koji je bio vojvoda. Ali ona nije u okvirima zajedničkog Saveza bila, iako je bila vjerojatno vrlo visoko strukturirana u svo- me matičnom narodu, ipak istog ranga kao ona koju su imali vrhovne vojvode. I upravo zbog postojanja toga autoriteta suverena koju je baštinila institucija koju je obnašao Pines, ne treba se čuditi da je Baton Breučki preuzeo i tu funkciju ujedinivši tako u svojoj osobi i funkcije i suverena i vrhovnog vojvode, čime je on teorijski postao najmoćnija osoba u vlastitom narodu.⁵⁹² A Pinesovo pojavljivanje u vrelima, posebno kod Veleja, se može objasniti i onom panonskom dominacijom koja inače prati opise prvih razdoblja ustanka i posebno time što je on bio predan Rimljanima pa se tako i njegovo ime našlo u rimskim izvještajima koji su govorili o tome velikom uspjehu, a moguće je da je i Velej

bi se bilo suprotstavljalo bilo nastojalo ograničiti moć i ovlaštenja provincijskog namjesnika. Tako su se prema peregrinskom stanovništvu namjesnici ophodili i kao vrhovni provincijski poglavari i kao vrhovni provincijski vojni zapovjednici, tj. kao mali vladari te bi i njima Dionov izraz arhonti sasvim odgovarao.

⁵⁹² Nesumnjivo postojanje breučke političke hijerarhije i njenog funkcioniranja relativizira Apijanovu (*Ill*, 22) konstataciju o panonskom življenju bez središnje vlasti, nego npr. ukazuje na postojanje izdiferencirane i složene političke strukture, bar kod Breuka. Međutim isto je tako moguće i prihvatiti Apijanov podatak, odnosno konstataciju njegovog vrela, ali samo pod uvjetom ako se tim izražajem mislilo i odnosilo na sve Panone, kako se kaže u Ilirskoj knjizi od Japoda do Dardana, jer stvarno nije postojala jedinstvena panonska vlast, ni središnja uprava pa ni obični zajednički savez, nego su i ilirski Panoni bili podijeljeni u čitav niz manjih politija pa je tako moglo izgledati Rimljanima da su oni nejedinstveni i na nižoj razini društveno-političkog razvitka. Da je ovakva konstatacija tačna ukazivalo bi to što se u Ilirskoj knjizi striktno kaže da nisu postojali zajednički vladari nad cijelim panonskim svijetom, što ne znači da nisu postojali i političke institucije i politički sustavi u pojedinim narodnosnim panonskim zajednicama, kao npr. kod Segestana (Kolapijana) i Breuka kod kojih se sudeći po izvornoj građi može naslutiti postojanje izgrađenog političkog sustava.

imao neposredni uvid u izručenje Pinesa. Sve je to, i uz vjerojatno vrlo snažno Pinesovo učešće u ratu i operacijama te zalaganje za interese Saveza i nastavak borbe i opiranje izlasku iz rata, doprinijelo da Velej stavi Pinesa u isti rang u hijerarhiji Saveza sa dvojicom Batona. Uostalom bilo bi prilično nerazumljivo zašto bi se kao vrhovne vojvode ustanka i Saveza nalazila dvojica Breuka i jedan Desitijat, a i teško bi bilo i shvatiti da je Breucima bila prepuštena od naroda učesnika u ustanku apsolutna većina u vrhovnom vojničkom i izvršnom političkom institucijom ustaničkog Saveza.

Pines je kako izgleda bio odan interesima Saveza i ciljevima ustanka, ali je Baton Breučki, zbog svoga iskustva, bio taj koji je postao vrhovni vojvoda. Ipak je i Pines nesumnjivo i sam imao jednu vrlo važnu ulogu i ugled u općem ustaničkom pokretu a posebno zbog te svoje nepokolebljive odanosti do samoga kraja interesima zajedničke borbe. Pines se nije mogao nagovoriti da pređe na stranu Rimljana niti da s njima sklopi separadni sporazum kao što je to učinio Baton Breučki i on je jednostavno morao biti eliminiran i to izručenjem. Da je Pines ipak i imao značajnu ulogu u breučkoj hijerarhiji i pitanjima ustanka jasno ukazuje i činjenica da se smatralo potrebnim da se izvrši (bez obzira na čiju želju, zahtjev i nastojanje) izručenje Pinesa Rimljanima.⁵⁹³ Sve je to dovelo do toga da Velej Paterkul u svome opisu Pinesa navede u istom kontekstu kao i dvojicu Batona, jer je on imao utisak da su ova trojica najbitniji pojedinci u ilirskom ustanku. Ali to što su oni Veleju izgledali najbitniji, pa ih u tom smislu i titulira "vojvodama", ne znači da je to odgovaralo stvarnoj stanju strukture Saveza. Podaci Kasija Diona su i u ovom pogledu pouzdaniji, precizniji i više odgovaraju stvarnom stanju stvari i odvijanju povijesnog procesa vezanog za Ilirski ustanak, sa svim njegovim učesnicima. Izvještaj Kasija Diona je u nekoj mjeri ipak detaljniji od Velejevog opisa i to baš u ovim ključnim detaljima za razumijevanje unutarnje konstitucije Saveza. Za Kasija Diona je u potpunosti jasno, kako se iz konteksta teksta može vidjeti, da su predvodnici ustanka i vrhovne vojvode dva Batona i on to tako i predstavlja, dok Pines zauzima ulogu breučkog suverena i istaknutog zagovornika ideje ustanka i Saveza.

Kada se raspravlja i o ovom pitanju i neslaganju dva sačuvana osnovna izvještaja o ustanku mora se imati u vidu činjenica da je Velejevo djelo oblikovano ali i ostalo u

⁵⁹³ Izručenje Pinesa je izgleda ostavilo veliki utisak na Rimljane, čim se smatralo shodnim da se ono zabilježi u izvornoj građi, pa ga tako spominju i Velej i Dion, ovaj potonji sigurno zahvaljujući podacima iz druge izvorne građe, koja nažalost nije sačuvana. Njegova predaja je odlično poslužila i Tiberiju da se može time javno pohvaliti i opravdati da je njegov dvogodišnji način ratovanja, koji je izazivao dosta kritike i podzorenja, ipak polučio vrijedne i vidljive rezultate, a koji su bolji nego zarobljavanje jednog od najistaknutijih ustaničkih vođa, suverena jednog od dva naroda na kojima je počivala struktura ustanka. To je vjerojatno proizvelo iznimno cirkuliranje Pinesovog imena u tadašnjoj rimskoj javnosti željno velikog i konkretnog uspjeha na ratištima Ilirika, pa su i autori izvorne građe koju je koristio Dion smatralo shodnim to ime zabilježiti.

formi nacрта, gdje su mnogi podaci postavljeni i u obliku neke vrste opširnijih teza, ali i gdje su oni ostali bez zadovoljavajućeg opsega i detalja kojim bi prezentirana informacija bila potpuna i razumljiva. Tako bi bilo i u slučaju njegovih poimeničnih spominjanja vojvoda sa najvećim autoritetom, jer i sama njegova informacija gdje ih po imenima navodi ima neki karakter uzgrednosti, postavljene teze koja će kasnije biti detaljnije obrađena. Veleju kao aktivnom učesniku rata moralo je biti poznato tko su vrhovni autoriteti kod ustanika a to su dva Batona, a događanja koja su prethodila i bila u toku samoga čina predaje Pinesa pothranila su, s pravom, njegovo uvjerenje o značajnoj ulozi Pinesa u strukturi ustanka. Samim tim Velej je smatrao za shodno da i njegovo ime ubaci u "telegrafsku informaciju" na samom početku njegovog nacrtnog opisa ustanka u kojoj spominje zajedno dvojicu Batona i Pinesa, smještenu između druga dva dijela Velejevog opisa sa kojima ona nema baš neku direktnu vezu. Ova informacija se sa prethodnim pasusom možda indirektno i može povezati, ali sa rečenicom i pasusom koji joj slijedi ima u kontekstu izlaganja vrlo malo dodirnih točaka.⁵⁹⁴ Ali upravo zbog izostanka detaljnog i pravog rada koji je Velej najavljivao, pojava Pinesa sa dvojicom Batona u istoj rečenici kao jednakog njima, proizvodi materijalnu grešku, nastalu ne zahvaljujući Velejevom neznanju ili površnosti, nego tome što nije imao sreće da dovrši svoj rad u kojem bi sigurno bio detaljno pojašnjen status, položaj i sudbina Pinesa u hijerarhiji i Breuka i ustanka. Pines je kao što smo već istakli imao veliku ulogu u ustanku i njegovom razvitku, i sigurno pored nje i autoritet koji je proizlazio iz obnašanja jedne visoke izvršne institucije "vladara" u matičnom narodu. Ali ta institucija nije mogla biti jednaka po odgovornosti instituciji vrhovnih vojvoda koje su obnašala dvojica Batona.

Kako izgleda institucija vrhovnih vojvoda nije imala samo čisto vojničku i ratnu ulogu nego je predstavljala i vrhovnu izvršnu političku instituciju Saveza, kao što su bili republikanski rimski konzuli.⁵⁹⁵ To dokazuje i čitav niz postupaka koje su u toku ustanka poduzimale vojvode, od sklapanja Saveza, preko napuštanja Saveza, predavanja sudu Batona Breučkog, pa sve do samog čina predaje Batona Desitijatskog, što su sve bile političke a ne vojne odluke. U suprotnom predaja Batona Desitijatskog ne bi značila i da je pobuna završena. Naravno to što su dvojica vrhovnih vojvoda imala i nesumnjive političke ovlasti nije značilo da su oni bili neke vrste "suverena" i monarha nad čitavim Savezom, kao što je to bio npr. Pines u okvirima Breuka jer te ovlasti su ipak bile privremenog, možda čak i ad-hoc (poradi vođenja i održavanja ustanka) karakte-

⁵⁹⁴ *Vell.* II, CX, 4-5

⁵⁹⁵ Sličnu ulogu su vjerojatno imali i glavni predvodnici galskog ustanka iz 21. god. n.e. Julije Flor i Julije Sakrovir, koji su isto poticali iz dva najvažnija galska naroda Trevira i Heduanaca. Međutim zbog brzog gušenja ustanka galski pobunjenici nisu uspjeli da razviju sam ustanak i njegove institucije, te je sve ostalo u nekoj vrsti zametka.

ra. Kasije Dion Batona Breučkog naziva predvodnikom (...Βάτων καὶ αὐτοὶ ἕτερον προστασόμενοι...) te se njegovo determiniranje Batona Breučkog ne može smatrati i odgovarajućim tituliranjem. Na jednom drugom mjestu Velej spominje ponovo zajedno jednog od Batona (ne precizira kojeg, ali jasno je iz konteksta teksta da je riječ o panonskom, breučkom Batonu) i Pinesa i titulira ih sa izrazom “*excelsissimos duces*”, što se može prevesti kao najodličnije, najistaknutije vojvode.⁵⁹⁶ Sudeći po već izloženom i smislu teksta gdje se spomenuti podatak nalazi ovo označavanje Velej Paterkul vjerojatno koristi u smislu njihovog zapovjedništva nad breučko-panonskim snagama, a ne kao hijerarhijski položaj u ukupnoj strukturi ustanka i jedinstvenog Saveza pobunjenih naroda Ilirika.

Baton Desitijatski je u toku čitavog toka ustanka pokazivao iznimnu pokretljivost, pa je tako npr. samo njegov itinerarij za 6. god. n.e. okvirno izgledao na sljedeći način Gornja Bosna – zaleđe Salone – sjeverozapadni pravac kretanja – breučko područje – planina Alma – i ponovno moguće prebacivanje na zapadno bojište, što je prilično impresivno, posebno ako se ima u vidu da je u toku borbi za Salonu on bio teško ranjen. U ne samo spomenutom kretanju nego i u toku čitavog njegovog krstarenja širom pobunjenog prostora Batona Desitijatskog nije pratio samo njegov neposredni stožer i najodaniji pratioci, nego i određene brojnije jedinice. Te jedinice, bar njihovo jezgro su najvjerojatnije proizašle iz onog dijela pomoćnih jedinica koji se prvi pobunio, i one su na neki način predstavljali “interventni, manevarski” segment ustaničkih snaga koje su uglavnom bile narodnosno-milicijskog, teritorijalnog karaktera. Dokaz za postojanje tih jedinica pružaju podaci o zajedničkom koncentriranju trupa dvojice vrhovnih vojvoda na planini Almi te o napadu Batona Desitijatskog na odmetnutog kolegu i njegovom kažnjavanju, gdje Kasije Dion direktno spominje vojsku pod neposrednim vojnim zapovjedništvom Batona Desitijatskog. Za razliku od svoga “dinarskog” kolege, Baton Breučki se nije odlikovao tolikom pokretljivošću i iz vrela ne znamo da li je on za vrijeme trajanja rata do svoje smrti 8. god. n.e. uopće napuštao panonsko područje. Kada se inače raspravlja o ustaničkim vrhovnim vojvodama potrebno je imati u vidu da je Baton Desitijatski bio i generacijski mlađi od drugog Batona, pa je ta razlika koja neminovno vodi sa sobom i različite predstave o svijetu i stanju na terenu pa i zastupanje i ispoljavanje određenih sklonosti, stavova, provođenje odluka i akcija i opću dinamičnost i odlučnost imala i izvjesnih posljedica po djelovanje dvojice Batona. Baton Breučki je uz to bio i iskusni vojni i politički dužnosnik koji je već jednom za vrijeme Tiberijeve panonske kampanje 12-9. god. p.n.e. predvodio breučki otpor Rimljanima. Vjerojatno je ta činjenica utjecala i da se on postavi za pred-

⁵⁹⁶ Vell. II, CXIV, 4

vodnika panonskog segmenta ustanka, ali je izgleda zaboravljeno da se upravo taj Baton Breučki nije borio do kraja i da je umjesto ratovanja do konačne pobjede ili totalnog poraza bio skloniji postizanju sporazuma i priznanju rimske vlasti što se nakon višegodišnjeg ratovanja i desilo. U biti Baton Breučki je bio za razliku od svoga desitijatskog imenjaka ipak osoba pragmatičnije prirode, sklonija kompromisima i ne insistiranju na krajnjim rješenjima. U periodu između 9. god. p.n.e. i 6. god. n.e. Baton Breučki je izgleda uživao izniman ugled u redovima vlastitog naroda, tako da je sa izbijanjem ustanka njegov sigurno prisutni autoritet morao naći izražaja u tome da bude postavljen za vojvodu breučkog i panonskog segmenta ustanka. I Velej naziva ustaničke vojvode (i to u superlativu) oštroomnim i vještim (...*acerrimis ac peritissimis ducibus*...).⁵⁹⁷ Uostalom samo vođenje borbenih operacija u kojima je u jednom periodu rata aktivno bio uključen i Velej su mu na neki način davali za pravo za iznošenje takve tvrdnje, iako je na to možda utjecalo i njegovo nastojanje da preuveliča snagu neprijatelja kojeg je Tiberije pobijedio.

Nepoznato je i da li je prilikom stvaranja općeilirskog Saveza došlo i do preciziranja nekog unutarnjeg, internog “pravilnika”, možda i zakonodavstva koji bi definirao ingerencije, prava i obaveze zajedničkih institucija te reguliranja međusobnih odnosa među narodima pa i pojedincima učesnicima u ratu. Isto tako nejasno da li je tada došlo i do dogovora o zajedničkim političkim interesima i ciljevima ustanka ili je samo bila riječ o stvaranju vojnog saveza bez definiranja političkih pitanja. Vjerojatno su sudeći po brznoj akciji Batona Desitijatskog na izdaju i načina na koji je on reagirao i obračunao se sa Batonom Breučkim postojali ne samo vojni nego i neki politički aspekti dogovora jer bi u tom slučaju bilo razumljivo sazivanje skupštine i suđenje jednom od vrhovnih vojvoda upravo od strane narodne/vojničke skupštine.

Nepoznato je da li je ustanički Savez, čije je postojanje nepobitno, imao i neki službeni naziv korišten od strane ustanika. U pisanim vrelima se ne nailazi ni na kakav trag tome eventualnom nazivu. I Velej Paterkul i Kasije Dion spominje termine savez kada govore o procesu udruživanja i stvaranja Saveza, ali iz toga se ne bi mogli izvući nikakvi zaključci po ovom po ovom pitanju jer njihova upotreba izraza *societas* i *συνμαχία* (u kontekstu okupljanja saveznika oko Breuka, a ne u vezi jedinstvenog Saveza), odnosno izvedenica iz njih, je izgleda imala čisto tehnički karakter. Ako je i postojao službeni naziv za ustanički Savez ne bi bilo nemoguće da je on bio na domaćem jeziku, iako bi se sigurno koristila i njegova latinska ili čak i grčka varijanta. Nepoznato je ostalo i da li je postojala neka vrsta ustaničkog vijeća kao stalnog, a ne ad-hoc tijela u kome bi bili zastupljeni i predstavnici svih naroda, plemena i drugih zajednica sudionika ustanka a

⁵⁹⁷ *Vell.* II, CX, 4

ne samo Desitijati i Breuci. Preko natpisa je poznato da su takva vijeća (npr. princepsa) sigurno postojala u političkoj strukturi pojedinih peregrinskih *civitates*, a vjerojatno i u vrijeme samostalnosti tih naroda. Ne raspolažemo ni sa podacima, na osnovu do sada poznatih pisanih vrela, da li je Savez imao od početka ili ih razvio u toku daljeg trajanja ustanka osim vrhovnih vojvoda još i neke druge izvršne institucije. U podacima iz pisane izvorne građe ne mogu se po ovom aspektu izvući, ne samo direktnim nego i indirektnim pa i putem metode otkrivanja skrivenog i potisnutog značenja koristeći kontekst teksta, skoro nikakvi zaključci. Jedino bi možda uloga i sudbina Pinesa mogla govoriti o nekoj vrsti postojanja nekih vijećanja, ako ne na razini Saveza, onda bar na razini Breuka i onog dijela ustaničkih snaga koje su pripadale panonskom bazenu, jer je svoje neslaganje sa planovima Batona Breučkog Pines sigurno izražavao na nekim zajedničkim "svepanonskim" ili samo breučkim vijećanjima, ali ne i na zasjedanjima narodnih/vojničkih skupština.

Za razliku od neučinkovitog traženja postojanja neke vrste savezničkog vijeća, postojanje jedne druge vrlo bitne institucije možemo naslutiti preko događanja koje prenosi Kasije Dion i koji su vezani za suđenje Batonu Breučkom za izdaju koje je sprovedla skupština vojnika.⁵⁹⁸ Ova skupština je u okvirima ustaničkog Saveza smatrana i vrhovnim tijelom, koje se po svojim autoritetom nalazi i iznad vrhovnih vojvoda (ili je bar tako smatrao samo Baton Desitijatski) jer bi samo u tom slučaju bilo moguće da ona sudi i presudi jednom od vrhovnih vojvoda.

Gdje se nalaze predstavnici drugih naroda koji su dobrovoljno pristupili ustanku i Savezu i podredili se vrhovnom zapovjedništvu jednog Desitijata i jednog Breuka, a nakon otpada ovog drugog, onih naroda koji su se još borili i nastavili da podržavaju i slijede sada samo jednog vrhovnog vojvodu-Batona Desitijatskog. Ne bi se trebalo pretpostaviti, da samo iz činjenice što se u izvještajima rimskih povjesničara i pisaca pojavljuju imena desitijatskog i breučkih prvaka, da i drugi narodi, npr. Mezeji i Pirusti, nisu dali istaknute pojedince, zapovjednike ustaničkih snaga, i druge utjecajne i vodeće ličnosti u cjelokupnom Savezu. Ti zapovjednici pojedinih ustaničkih snaga bili su dobrovoljni i ravnopravni učesnici Saveza i cjelokupnog ustanka. Iako su bili u vojničkim i političkim poslovima vezanim za interese Saveza i ustanak u cjelini subordinirani dvojici vojvoda, taj njihov status subordiniranosti nije proizlazio iz karaktera podčinjene strane, nego je bio rezultat dobrovoljnog pristanka i dogovora. Ali upravo zbog njihove subordiniranosti vrhovnim vojvodama rimski pisci nisu smatrali da im je potrebno posvećivati toliko pažnje, pa iako rimski pisci i spominju druge zapovjednike ustanka (u konkretnom

⁵⁹⁸ Cass. Dio LV, 34, 5-6

slučaju Kasije Dion) to je učinjeno bez navođenja njihovih imena i to samo uzgred u kontekstu opisa djelovanja pojedinih rimskih zapovjednika na terenu. Zbog toga se moglo i desiti da se opisima ustanka nailazi samo na imena dvojice vrhovnih vojvoda i osobe čija je sudbina neizostavno bila povezana sa ključnim trenutkom u toku čitavog ustanka a koja je bila i predana Rimljanima. Da nije većeg posvećivanja pažnje kod rimskih pisaca događanjima vezanim za otpadnuće Breuka i završetak panonske kampanje u ustanku sigurno bi i ime Pinesa ostalo izgubljeno u povijesti, kao što se to desilo sa inim drugim ustaničkim suverenima, zapovjednicima, vođama, rukovodiocima, itd, ne samo desitijatske i breučke pripadnosti. U tom kontekstu treba promatrati i još jedno spominjanje po imenu zapovjednika ustaničkih snaga. Riječ je o izvjesnom Skenobardu (Σκενόβαρδος), za kojeg se može iz smisla Kasijevog opisa zaključiti da je bio jedan od lokalnih zapovjednika ustaničkih snaga na sjeverozapadnom dijelu ratišta. Ni njegovo ime se u tekstu ne bi sigurno pojavilo da i on nije ostvario kontakt sa Manijem Enijem (*Manius Ennius*) komandantom rimskog garnizona u Siskiji radi eventualne promjene strane u sukobu.⁵⁹⁹

Za ovo neimenovanje niza drugih ustaničkih starješina u poznatim izvještajima i podacima iz izvorne građe ne snose odgovornost samo nacrti i samim tim šturi opis Veleja Paterkula i manja zainteresiranost rimskih pisaca za ustaničke stvari u odnosu na one koje su činili Rimljani i rimske vojskovođe u toku ustanka, nego i razina njihove realne informiranosti o samom ustanku. To je i razumljivo ako se ima u vidu da je do tačnih i preciznih podataka o ustaničkim snagama i općenito o stanju u njihovim redovima bilo teže doći nego do onih koji su obrađivali rimsku stranu i da su samim tim rimski pisci raspolagali u kvantitativnom pogledu sa manje informacija o ustanicima nego o rimskim trupama. Do oblikovanja podataka o ustaničkoj strani rimski pisci su dolazili zahvaljujući špijunskim i drugim obavještajnim izvještajima, svjedočenjima zarobljenih i preživjelih, naknadnim sjećanjima rimskih oficira, vojnika i drugih koji su doživjeli iskustvo dodira sa ustanicima (možda uključujući i Veleja Paterkula) a koja su mogla biti zapisana arhiviranim podacima i izvještajima te narodnom tradicijom o tome ratu. Vrlo je moguće da su ustanički zapovjednici među sobom u pojedinim slučajevima komunicirali i pisanim porukama, održavali neku vrstu interne arhive, pa možda i imali izvještaje. To je moguće pretpostaviti ako se ima u vidu Velejev podatak da su neki od ustanika u određenoj mjeri poznavali i književnost, što je neizostavno moralo biti povezano sa pismenošću.⁶⁰⁰ Međutim teško je očekivati da je nešto od te ustaničke građe i sačuvane, jer je ona ionako vrlo mala po svome opsegu velikom većinom bila uništena

⁵⁹⁹ Cass. Dio LV, 33, 1-2

⁶⁰⁰ Vell. II, CX, 5

u toku samog rata i pacifikacije. Možda je dio bio zarobljen i arhiviran pa se našao kao ratni plijen u provincijskim ili državnim arhivima, ali o tome ne možemo dati nikakvu potvrdu. Suprotno od ustaničke građe, pobjednička rimska strana je mogla piscima ponuditi mnogo više izvorne građe, tako da su pisci svoje opise kreirali uglavnom promatrajući sa rimskog strane fronta. Tako se raspolaže sa imenima dobrog dijela rimskih zapovjednika na terenu i to ne samo onih koji su bili glavni zapovjednici cjelokupne kampanje, nego i njima subordiniranih, pa i imenima tračkih poglavara koji su vodili kontingente vojne pomoći rimskim trupama na iliričkom ratištu. Suprotno od njih, o drugoj strani zna se samo za imena dvojice vrhovnih zapovjednika od kojih je jedan sklopio sa Rimljanima dogovornu predaju, jednog suverena koji je predat Rimljanima i Skenobarda koji je bio spreman da se preda Rimljanima. Batonov sin Skeuas, koji je sigurno spomenut radi toga što je bio poslan kod Tiberija kako bi dogovorio predaju svoga oca i njegovih sljedbenika, vjerojatno se unutar ustaničkog ustroja nije ubrajao u one vrlo bitne zapovjednike i rukovodioce Saveza.⁶⁰¹ I znači radi svih gore opširno navedenih razloga mnoga imena i drugih istaknutih ustaničkih ličnosti, nisu se našla zapamćena u povijesnoj građi.

Samo učešće velikog broja domorodačkih naroda u ustanku i u okvirima jedinstvenog Saveza je neminovno vodilo tome da i se mnogi njihovi predstavnici uključe u zapovjednu i političku strukturu i hijerarhiju ustanka. Iako možemo pretpostaviti da su se ostali narodi, bolje rečeno njihovi politički i vojni predstavnici, složili sa prepuštanjem vrhovne komande pa i vrhovnog izvršnog političkog vodstva čitavog Saveza dvojici Batona, teško bi bilo očekivati da su ti narodi i pored nesumnjivog antirimskog raspoloženja uspjeli u potpunosti preći starih domorodačkih međusobnih surevnjivosti i da su tek tako galantno mogli prepustiti desitijatskim i breučkim vođama da imaju punu suverenost i punu vlast u odlučivanju i hegemoniju. To nije bilo moguće i radi toga što je Savez nastao dobrovoljnim sporazumom, a ne podčinjavanjem i prisilom, pa je onda razumljivo da i drugi narodi koji su učestvovali u dogovorima koji su na kraju vodili zajedničkom nastupu svih pobunjenih dinarskih i panonskih naroda imaju određenu participaciju u upravljanju ustankom. Samim tim bi bilo sasvim logično da su i vodstva i vođe drugih zajednica učesnika u ratu imale izvjesnog udjela u rukovodstvima ustanka i Saveza u cjelini, samo što njihova imena povijest nije ostavila zabilježena. Ova pretpostavka dobiva na značaju ako se ima u vidu da su ustanici nakon formiranja jedinstvenog Saveza razvili istovremene pokrete u raznim pravcima, prema Siskiji i uopće zapadnom pravcu, prema Sirmijumu, prema Makedoniji, dio snaga je morao ostati i da štiti samo

⁶⁰¹ *Cass. Dio* LVI, 16, 1

pobunjeno područje. Sva ta svestrana vojna aktivnost morala se zasnivati i na širenju komandnog subordiniranog lanca koji nije mogao obuhvatiti samo kadar iz desitijatskog ili breučkog naroda. Jednostavno rečeno dvojica vrhovnih vojvoda nisu mogli fizički da budu prisutni na svim pravcima i ratištima raširenim na jednom golemom prostoru, a i za razliku od Galskog ustanka 52 god. p.n.e. borbe su se odvijale ne na jednom pravcu, nego duž cijele frontalne linije skoro na svim stranama. I ustaničke snage i rimske i njima savezničke trupe nisu mogle biti u svome kompletu koncentrirane samo na jednom području nego su bile raširene duž cijele frontalne linije. Osim toga ni desitijatske i breučke jedinice nisu mogle u tolikoj mjeri biti raštrkane na sve strane i na svim ratištima, jer i one su morale ostaviti osnovicu svoje vojničke cjeline iz strateških i drugih razloga ne razbacanu.

Kasije Dion na jednom mjestu, i to koji se vremenski odnosi na zadnje periode rata nakon pacifikacije Panonije, spominje bez navođenja njihovih imena dva posebna zapovjednika ustaničkih snaga sa kojima su se odvojeno sukobili Plaucije Silvan i Marko Emilije Lepid, dok je istovremeno Tiberije zajedno sa Germanikom predvodio glavni udar na Batona i snage kojima je on direktno komandovao.⁶⁰² Pošto je glavni udar te trokrake ofenzive izveden na Batona i snage pod njegovom direktnom komandom, Plaucije Silvan i Marko Lepid su se sukobili sa onim ustaničkim vojnim starješinama koji su zapovijedali ustaničkim snagama i područjima nad kojima Baton Desitijatski nije imao neposredno zapovjedništvo. O postojanju čitavog niza ustaničkih zapovjednika svjedočanstvo daje i Velej Paterkul, koji opisujući trijumfalnu povorku Tiberija u čast pobjede nad ustanicima, spominje i najistaknutije *hostium duces* koji nisu poginuli a koji se sada u lancima izlažu rimskoj javnosti i sprovode u trijumu.⁶⁰³ Ovo ushićeno Velejevo svjedočanstvo jasno pokazuje i široko razgranatu zapovjednu mrežu ustaničkih snaga, u kojima se nalazi čitav niz čuvenih i istaknutih, nažalost po imenima nepoznatih prvaka i vođa. I sve izloženo ukazuje na postojanje hijerarhije u zapovjednoj strukturi ustaničkih snaga, konkretno na dinarskom pojasu, jer pojedine ustaničke snage koje borbeno djeluju u okvirima dinarskog segmenta ustanka se ne moraju nalaziti pod neposrednim zapovjedništvom Batona Desitijatskog. Osim toga i mnogobrojna uporišta su imala svoje zapovjednike i vodstva koja su preko svojih narodnosnih vojno-političkih i drugih viših zapovjedništava povezana sa vrhovnim vojvodama Batonima. I bitke za Splonum, Retinum i Seretion, u kojima Baton Desitijatski neposredno ne učestvuje, ukazuju na postojanje tih lokalnih zapovjedništava, od kojih su neka pokazivala kao u slučaju Retinuma inventivnost, i to uspješnu, u načinima borbe. U pojedine od tih

⁶⁰² Cass. Dio LVI, 12, 2-3

⁶⁰³ Vell. II, CXXI, 3; Riječ je najvjerojatnije većinom o vodama dinarskog segmenta ustanka.

zapovjednika i pojedinaca, odnosno u njihove sposobnosti i odanost, Baton Desitijatski je imao i iznimno povjerenje jer je nakon svoga teškog ranjavanja on vrlo bitne i opsežne operacije prema južnoj Iliriji povjerio drugim osobama, kao i još jednom naknadno krajem 6. god. n.e. I spomenute činjenice jasno dokazuju to postojanje široke zapovjedne linije u okvirima ustaničkih snaga, odnosno da je postojalo još dosta zapovjednika čija imena su nažalost ostala izgubljena u povijesti.

Ustvari čitavo ustaničko ratište je bilo parcelizirano, a vojna sila Saveza ni u jednom trenutku nije bila u potpunosti objedinjena, tako da je normalno očekivati da su postojala i zasebna zapovjedništva za pojedine oblasti i ustaničke snage. A pošto je u svojoj većini osnovna struktura ustaničkih snaga bila zasnovana na narodnosno-milicijskom karakteru sasvim je realno očekivati da te jedinice predvode zapovjednici, vojvode i poglavari koji dolaze iz tih naroda i zajednica. To je samim tim moralo dovesti do toga da se u na čelu zapovjedništava pojedinih ustaničkih snaga nalaze pojedinci koji među određenim narodima iz kojih potiču te snage imaju veliki autoritet i utjecaj. Uostalom teško bi bilo pretpostaviti da je direktno, neposredno zapovjedništvo nad takvim ustaničkim snagama pojedinih naroda i zajednica, sudionika ustanka koji bi branili svoju teritoriju i naselja od napada rimskih i njima savezničkih snaga bilo samo povjereno Desitijatima i Breucima. Uz to za borbe na određenim terenima bilo je potrebno za zapovjednike i druge predstavnike datih ustaničkih snaga imati ljude koji ili potiču iz tih regija ili ih dobro poznaju ili su poznati i utjecajni među njihovim stanovništvom. I na kraju sasvim je realno očekivati da ako je borba protiv rimskih trupa bila zajednička stvar, da će i rukovođenje kompletnim ustankom i Savezom u svim njegovim aspektima više-manje biti podijeljeno među svim narodima sudionicima ustanka. Iako su ustanici u svoju vojnu doktrinu i način ustroja unijeli i rimskog iskustva teško bi bilo očekivati da su oni bili potpuno napustili primarnost narodnosnog i ustroja u vojnoj strukturi ustanka. To na najbolji način dokazuje činjenica da Batoni imaju odvojene zone odgovornosti i da zapovjedaju uvjetno rečeno samo svojim jedinicama što se kasnije pokazalo kao katastrofalno po interese jedinstva ustanka. Iako u pojedinim operacijama od većeg značaja (zauzimanje Fruške Gore, bitka kod Vulkajskih močvara) oni udružuju svoje snage i zajednički djeluju i izvode borbene aktivnosti, ipak je načelno i praktično na terenu postojao dualitet zapovjedništva i podjela odgovornosti dvojice vrhovnih vojvoda za pojedine teritorijalne zone i ustaničke jedinice. Činjenica da se ove zajedničke operacije odvijaju na panonskom prostoru, ukazuju da je do zajedničkog dejstva dolazilo onda kada je Baton Desitijatski dolazio sa svojim jedinicama. Ipak Baton Desitijatski uglavnom za vrijeme rata boravi na "svome području" i on npr. uopće ne boravi na

prostoru breučko-panonskog segmenta ustanka u vrijeme kada se odvijaju događaji vezani za sporazumnu predaju Batona Breučkog i tek naknadno sa svojim trupama prodi-re na to područje.

Dodatnu potvrdu gore iznesenih stavova o narodnosno-milicijskoj predominaciji ustroja ustaničkih snaga i sukladno tome lokalnom zapovjedništvu nad odgovarajućim dijelovima te ustaničke cjeline možemo naći i u kontekstu Dionovog spominjanja Skenobarda koji je nesumnjivo bio upravo jedan od takvih lokalnih narodnosnih zapovjednika i moćnika sa visokom i opasnom razinom samostalnosti u odnosu na središnje zapovjedništvo.⁶⁰⁴ Ova raštrkanost i nešto labavija struktura ustaničkog vojnog i političkog ustroja rezultat je ne želje ustaničkih vođa, posebno ne Batona Desitijatskog, nego realnog stanja na terenu i prirodne rascjepkanosti zajednica učesnica u ustanku i posebno još uvijek relativno niže (u odnosu na razvijenije zemlje mediteranskog bazena) razine razvitka društveno-gospodarskih odnosa i političke samosvijesti dinarskih i panonskih naroda, Vojna i politička vodstva Saveza i pobunjenih dinarskih i panonskih naroda morala su računati sa tim nižim razinama razvitka svojih zajednica da bi mogli brzo Savezu i ustanku dati neki snažniji oblik, pa i institucije državnog karaktera, i sve je to u slučaju ilirskog ustanka ostalo u formi improvizacije, potreba vremena i situacije. Znači, i pored višedecenijske rimske vladavine i primanja tekovina grčko-rimske civilizacije i njenih vrijednosti, opća kulturna razina dinarskih i panonskih naroda nije još uvijek bila tolika da bi omogućila jačanje pozicija zajedničkih institucija na uštrb pojedinačnih narodnosnih zajednica i njihovih partikularnih interesa i tradicija te ambicija, želja i interesa pojedinih moćnih i utjecajnih pojedinaca u tim zajednicama. I radi svih tih okolnosti može se smatrati velikim uspjehom vrhovnih vojvoda, posebno Batona Desitijatskog, i sama činjenica da je ipak dogovoren zajednički nastup i Savez koji je funkcionirao u svome kakvom-takvom obliku bar neko vrijeme i da se uostalom bar u djelomičnom i krnjom sastavu održao do samog kraja ustanka. A to je bila činjenica unikatne povijesne vrijednosti a koja je ujedno bila i originalna pojava i tvorevina. I pored disperziranog zapovjedništva i primjetnih i izraženih partikularizama najveća odgovornost za sudbinu ustanka je ipak ležala na dvojici Batona, a nakon pada Panonije samo jednog desitijatskog Batona. On je morao uslijed svega toga pokazati pored vojničkog i umijeće diplomacije, sporazumijevanja i uopće kontakta i odnosa sa ljudima i pronicljivost kako bi se ne samo uspijevao održati u ratu sa Rimljanima nego i balansirati među svim tim proturječnostima i različitostima koje su se nalazile unutar okvira cjeline ustaničkih snaga kako bi pokušao da zaštiti opće interese Saveza. U tom smislu

⁶⁰⁴ Cass. Dio LV, 33, 1-2

treba promatrati i njegovu intervenciju u Panoniji protiv Batona Breučkog i predaju odlučivanja o njegovoj sudbini vojsci, tj. u prenesenom značenju narodnom sudu. On je istovremeno morao da vodi računa i o odnosu između trenutnih interesa rata na jednoj strani i starih i novonastalih surevnjivosti i različitih vizija i ideja o sudbini ustanka u cjelini ili samo u nekim njegovim aspektima koje su se pojavljivale u ustaničkim redovima na drugoj strani, a sve kako bi održao ustanak, Savez i ideje borbe i zajedničkog nastupa. O značaju i ulozi koju je Baton Desitijatski imao za pokretanje, vođenje i oblikovanje ustanka, najbolje svjedočanstvo pruža Strabonov podatak u kojem spominje dotičnog desitijatskog vojvodu. Strabon u istom pasusu u kojem se nalazi Batonovo ime vezano za njegovu desitijatsku narodnosnu pripadnost, navodi i Breuke i druge autohtone narode od kojih za neke znamo da su aktivno sudjelovali u ustanku, ali ne navodi ni Batona Breučkog ni druge osobe. U Strabonovoj "Geografiji" tako Baton Desitijatski zauzima, možemo slobodno reći posebno, skoro ekskluzivističko mjesto.

Ovaj ustroj ustaničkih snaga kao neke vrste općenarodne vojske, skupa narodnosnih milicija a ne snažne jedinstvene profesionalne oružane sile, potpuno i precizno hijerarhijski ustrojene kao što je bila rimska sa kojom su se oni sukobili, bio je i velika teškoća za održanje ustanka. I radi svega navedenog zapovjedni lanac ustaničkih snaga je bio vrlo disperziran uglavnom na osnovi narodnosne, plemenske i druge vrste pripadnosti, odnosno osnovne vojne jedinice u većini slučajeva nisu bile narodnosno mješovite. I pored velikog broja pripadnika, zbog svoga narodnosnog i milicijskog karaktera, ustanička vojska je bila slabo učinkovita u ofenzivnim akcijama što se pokazalo i prilikom pokušaja napada na bitnije gradove na iliričkom prostoru a koja su osiguravali snažniji garnizoni. I izuzev onih prvih pokreta ustaničkih snaga koji su imali karakter ofenzivnih djelovanja, a koji su se istine radi odvijali gdje nije bilo većih i spremnijih protivničkih jedinica ili gdje je rimska reakcija bila slaba, zakašnjela ili se odugovlačilo sa njenom primjenom,⁶⁰⁵ ustanici su čim su se suočili sa jačim rimskim i njima savezničkim snagama preokrenuli na primarno obrambenu taktiku. A to je podrazumijevalo zaštitu pobunjenog područja, gdje narodnosno-milicijski i teritorijalni koncept ustroja oružanih snaga dobiva na značenju. Ustanici su tako, nakon što je širenje ustanka nakon početka 7. god. n.e. zaustavljeno a rimsko zapovjedništvo prema pobunjenom području koncentriralo brojne snage spremne za ofenzivno borbeno djelovanje i nastupanje, razvili dugu obrambenu liniju koja se branila ne samo frontalno, nego i dubinski jer je čitav niz naselja pretvoren u utvrde. Suprotno od ustaničkih oružanih snaga, u većem dijelu narodnosno-milicijskoj karaktera, stajala je protu-ustanička armija koja je u svome skoro kompletnom sastavu, uključujući i legije

⁶⁰⁵ Dobar primjer pružaju zbivanja na kraju 6. god. n.e. kada je Tiberije sa Mesalinom gubio vrijeme u Siskiji dok su ustanici u njenom gravitacionom području širili ustanak je najslikovitiji)

i pomoćne jedinice, bila pokretnog karaktera nevezana za određeno područje. Tako je ona lakše i brže pa i efikasnije izvodila ofenzivne akcije, bez problema se prebacivala sa jednog mjesta na drugo i nije bila opterećena bremenom "civilne populacije" na čiju su zaštitu ustanička zapovjedništva i središnja i posebno ona lokalna morala polagati znatnu pažnju. Ustanička strategija se sastojala i u blokadama i napadima na razasute garnizone, posade i predstraže protu-ustaničke armije, nadajući se da će se tako iscrpiti protivnik jer je glavnina snaga vođena Tiberijem bila prisiljena da na jednom širokom prostoru bude angažirana i na deblokadama tih pozicija.⁶⁰⁶ Takva ustanička aktivnost je pored gubitka vremena i razvlačenja strateških zamisli rimskog zapovjedništva i skretanja njihovih realizacija donosila i velike gubitke u ljudstvu i materijalu.

Dok su u širim ofenzivnim pokretima te raznolike udružene narodnosne milicije čim dođu u konflikt sa jačim i spremnim protivničkim formacijama pokazivale velike nedostatke svoga unutarnjeg ustroja, suprotno tome one u odbrani svoga teritorija i svojih naselja pokazuju svu svoju odlučnost, sposobnost i inventivnost jer poznaju i teren i najbolje načine borbe na takvom terenu. Njihova vrijednost i borbena učinkovitost pogotovu dobiva na značenju ako ustaničke jedinice raspolažu i sa nekim dobro utvrđenim i teško osvojivim pozicijama kao svojim središtima (uključujući i za pokretanje borbenih akcija) i pribježištima i za vojsku i za ugroženo okolno stanovništvo. Ove utvrđene pozicije su predstavljale i neku osnovicu općeustaničke strategije otpora od kraja 6. god. n.e. pa do samoga kraja ustanka znači pune tri godine, a s njima sudeći po izvještajima Veleja Paterkula i Kasija Diona ustaničko područje definitivno nije oskudijevalo... naprotiv, bilo ih je i više nego dovoljno. Ali postojanje ovih stalnih utvrđenih pozicija i njihovo značenje po ustanak ipak je jačalo partikularne interese pojedinih, lokalnih segmenata otpora. To je otežavalo i srastanje kompletne borbene ustaničke mase, a koja nije bila mala u jednu čvrstu cjelinu, pravu vojsku sposobnu da izvodi borbene operacije bilo gdje. Izgleda da je tome težio Baton Desitijatski, ali ipak su narodnosni i lokalni partikularizmi a razlike među pojedinim ilirskim narodima još uvijek istaknute i prisutne, od međusobne surevnjivosti pa do šticeanja primarno svojih interesa. Jednostavno rečeno još uvijek nisu bile sazrele prilike za postojanje prave jedinstvene ilirske vojske.

S druge strane ustanici su sudeći po Veleju poznavali i rimsku disciplinu,⁶⁰⁷ te samim tim i neke aspekte rimskog vojnog ustroja i doktrine, koje su u ustanički tabor vjerojatno prenijeli i bivši pripadnici pomoćnih jedinica.⁶⁰⁸ Poznavanje rimske discipline i doktrine,

⁶⁰⁶ *Vell.* II, CXI, 4

⁶⁰⁷ *Vell.* II, CX, 5

⁶⁰⁸ Po Wilkesu (1969: 69) ustaničke vođe su bile uspješne jer su već ranije služili kao mlađi oficiri u oružanim snagama Rimske Države gdje su se upoznali sa disciplinom i načinima funkcioniranja, borbenoj doktrini

bar u višem zapovjednom kadru, je bar privremeno i sporadično moglo amortizirati poslovični neustroj i nedisciplinu oružanih snaga svojstvenih zajednicama sa predrđžavnim političkim formacijama u temeljima svoje konstitucije pa i njen milicijski karakter. To je unosilo novu kvalitetu u ustroj i borbena dejstva ustaničkih snaga što su i sami Rimljani i njihovo zapovjedništvo primijetili. Bolje, aktivnije i sređenije, pa i discipliniranije ustrojstvo ustaničkih snaga su jedan od glavnih razloga da je ustanak trajao punim intenzitetom tri i po godine, i da se ustanici nisu raspršili već nakon prvih poraza i intervencije protu-ustaničkih snaga kao što je to bio slučaj sa nizom drugih "barbarskih" željeznodobnih naroda.⁶⁰⁹ Radi toga su Rimljani morali da angažiraju goleme vojne snage, jer se uz kvalitetu upotrebljenih trupa, moralo oslanjati i na njihovu kvantitativnu prednost. I postojanje jedinstvenog općestaničkog vojno-političkog vodstva je bilo i uzrok i posljedica prihvatanja tekovina rimskog poglavito vojnog ustroja i njegovog primjenjivanja u toku rata. Najbolji primjer pruža dinarski segment ustanka, u kojem se nalaze i Delmati i Desitijati i Pirusti i mnogi drugi ilirski narodi sa toga prostora, a koji do samoga kraja rata prihvata kao najvišu ustaničku instituciju onu koju obnaša Baton Desitijatski. U slučaju ustanka od 6. do 9. god. n.e. čini se da su domorodački narodi ipak nešto više sazreli za zajedničko, koordinirano djelovanje, za razliku od vremena Oktavijanove kampanje kada su se ilirski narodi branili separatno. Sudeći po trajanju i zbivanju u toku čitavog rata najveći zagovornik discipliniranije i borbeno svjesnije i odanije ustaničke oružane sile koja bi bila spremna za borbu bilo gdje na ustaničkom području bio je Baton Desitijatski. Izgleda da su samo one jedinice kojima je neposredno zapovijedao Baton Desitijatski imale manje osobnosti klasičnog milicijskog narodnosno-teritorijalnog ustroja i u sebi su više sadržavale karakteristike prave taktičke jedinice tako u sebi sažimajući i osobnosti manevarskih pokretnih jedinica i općestaničke vojske. One su vjerojatno najviše potekle iz onog tabora u kojem su se okupile unovačene pomoćne jedinice i iz kojeg je potekao plamen pobune i samim tim bi u njima brojnost Desitijata mogla biti izražajnija. Ove jedinice su činile samo dio ukupnih ustaničkih snaga i to vjerojatno ne većinskih i na samo dinarskom pojasu. Njihovo postojanje dokazuje visoku razinu pokretljivosti Batona Desitijatskog preko skoro čitavog ustaničkog područja, uglavnom na dalmatinsko-dinarskom području ali i na panonskom prostoru. To što se zajednička dejstva dvojice vrhovnih vojvoda uglavnom događaju na panonskom prostoru dokazuje da je do toga dolazilo jer je Baton Desitijatski bio taj koji je Batonu Breučkom, i jedinicama kojima je ovaj zapovijedao, dolazio radi

i metodama ratovanja rimskih oružanih snaga. Međutim izvorna građa ne govori niti daje ni najmanje naznake o tome, tako da se to može smatrati špekulacijom Wilkesa.

⁶⁰⁹ Npr. Vercingetorikov ustanak je okupio veliku masu naroda, ali je prestao nakon direktnog sukoba kod Alesije.

zajedničkog borbenog djelovanja. A to bi bilo teško izvesti da uz sebe nije imao stalne pokretne, manevarske jedinice kojima bi neposredno zapovijedao, a koje bi činile jezgro i prilikom okupljanja veće vojne sile radi ostvarivanja određenog specifičnog zadatka. Na njihovo postojanje ukazuje i stalno prebacivanje tih snaga sa jednog mjesta na drugo kako bi se izbjegli glavni rimski udari usmjereni na Batona i njegove neposredne jedinice i posebno Batonov prelazak u Panoniju kako bi spriječio otpadnuće i pad Panonije.⁶¹⁰ Sve je to mogao Baton Desitijatski izvesti samo ako je raspolagao sa oko sebe okupljenim dobro pripremljenim, pokretljivim i neopterećenim primarno narodnosnom pripadnošću jedinica a kojima bi stalno (a ne samo u ad-hoc situacijama) neposredno zapovijedao, a koje su usto bile i disciplinirane, motivirane i lojalne ciljevima ustanka. U pojedinim slučajevima i situacijama borbene snage kojima je Baton Desitijatski neposredno zapovijedao su bile iznimno brojne.⁶¹¹ I u prvo vrijeme, kada se ustanak širio i kada se kreiralo područje pod ustaničkom kontrolom, Baton Desitijatski je neposredno predvodio brojno velike oružane snage. Tek nakon prelaska na načelno defanzivnu strategiju i pozicioniranje većine ustaničkih snaga (na osnovi narodnosno-milicijskog i gerilsko-partizanskog karaktera i oslanjanja na sustav utvrđenih uporišta) Batona Desitijatskog su većinom pratile manje brojne snage. Baton Desitijatski je tako uglavnom u kasnijim razdobljima bio praćen određenom brojnom vojnom silom, s kojom je krstaro po ustaničkom području, poglavito na sjeverozapadu povezujući i krećući se između utvrđenih uporišta. Kada je prilikom konačne protu-ustaničke ofenzive bježao ispred kolone koju su predvodili Tiberije i Germanik, Batona Desitijatskog je vjerojatno pratila ta jedinica ili neka družina ratnika sve do konačne njegove predaje u Tiberijevom logoru.⁶¹² Naravno, u nekim izuzetnim situacijama i radi specifičnih potreba oko Batona Desitijatskog se okupljala ponovo velika oružana sila.

Naravno u okviru ustaničkih snaga postojale su i jedinice i skupine i pojedinci koje nisu bile direktno vezane ni za jednu posebnu teritoriju na ustaničkom području niti za neki ustanički narod, nego su bile sastavljene od onog sloja koji je Kasije Dion nazvao

⁶¹⁰ Tom prilikom su one sigurno poslužile kao jezgro oko koje se skupila brojnija borbena sila koja je pod neposrednim zapovjedništvom Batona Desitijatskog otišla u Panoniju kako bi se obračunala sa Batonom Breučkim.

⁶¹¹ Npr. kada se Baton Desitijatski prvi put kretao zapadnim (sjeverozapadnim) pravcem (po Veleju 20 000 boraca), kada je predvodio zajedničke borbene operacije sa panonskim segmentom i posebno kada je neposredno zapovijedao procesom obračuna sa Batonom Breučkim jer je jedino u tom slučaju (veće brojnosti vojske kojom je zapovijedao) bilo smisleno i razumljivo održavanje vojničke/narodne skupštine/sudišta Batonu Breučkom.

⁶¹² Oko samoga Batona Desitijatskog možemo s velikim stupnjem vjerojatnoće pretpostaviti i postojanje jednog kružoka sastavljenog od njegovih neposrednih suradnika. To dokazuje opis predaje Batona Desitijatskog gdje iz konteksta teksta možemo naslutiti prisustvo i jednog određenog broja osoba koje su nalazile uz samoga Batona Desitijatskog, u prvom redu to su bili njegovi pratioci, članovi porodice kao Skeuas, i pojedini zapovjednici u koje je Baton Desitijatski imao najvišu razinu osobnog povjerenja.

prebjezima.⁶¹³ I one su spadale u taj mobilni dio ustaničkih snaga ili su bile uklopljene bilo u vidu skupina ili pojedinaca u redove narodnosnih milicija. Oni domorodački narodi učesnici u ratu čija se teritorija nalazila u dubljoj, zaštićenoj unutrašnjosti kao što su Desitijati⁶¹⁴ su sigurno slali i svoje ljudstvo koje je uzimalo učešća u borbama na pojedinim područjima, jer Desitijati su se sigurno borili i u toku i te tri godine. A posebno je njihova angažiranost bila izražena kada se oko Batona Desitijatskog vršilo brojnije okupljanje snaga radi specifičnih borbenih djelovanja. Sigurno su takvim opsežnim ustaničkim operacijama mobilnog tipa, kojima je neposredno zapovijedao Baton Desitijatski, upravo ovi narodi, koji su raspolagali sa najviše ljudstva koje nije moralo da stalno brani uporišta na svojoj matičnoj teritoriji, dali i najbrojniji udio. Granični narodi, posebno u oblastima relativne kontrole morali su više da angažiraju svoje raspoloživo ljudstvo za obranu svojih uporišta i uopće obrambenih linija, nego da još dodjeljuju dio snaga za pokretne operacije velikog opsega koje neposredno izvodi Baton Desitijatski. Zato su upravo Desitijati i neki drugi narodi iz dinarske dubine bili ti koji su davali najviše ljudstva za takve opsežne mobilne operacije kao npr. prilikom upada u Panoniju radi kažnjavanja Batona Breučkog. Tek 9. god. n.e. i gornjobosansko, desitijatsko područje je bilo zahvaćeno rimskim napadima, pa su i desitijatski ratnici morali primijeniti poziciju borbu zasnovanu na sustavu svojih uporišta i neposrednoj borbi za svoju zemlju. Radi te činjenice moguće je pretpostaviti da su pored toga što su predstavljale okruženje i Batona Desitijatskog, desitijatske jedinice bile i neka vrsta strateške ustaničke rezerve koja bi bila angažirana širom borbene linije.

Međutim, i pored nesumnjivog Velejevog pretjerivanja, ukupna ustanička sila iako je baš pod utjecajem prvog razdoblja rimske vladavine imala izgrađeniji sustav u odnosu na stanje drugih "barbarskih" vojski ipak je još uvijek daleko zaostajala za disciplinom, uvježbanošću, spremnosti i doktrinom rimskih legija. Ali i ovaj nešto razvijeniji sustav ustaničke oružane sile, a posebno činjenica da je dio višeg vojnog zapovjedništva ustaničkih snaga sigurno morao poznavati i rimsku strategiju i taktiku i način borbe dodatno su doprinijeli da se Rimljani ipak zaglibe u težak rat. A i vjerojatno postojanje tih pokretnih snaga pod neposrednim zapovjedništvom Batona Desitijatskog, a koje se nisu usuđivale da se upuste u otvorenu borbu nego su ratovale partizansko-gerilskom mobilnošću dodatno su otežavali ostvarivanje strateških i taktičkih zamisli protivnika. Zbog toga je i bilo moguće da se Rimljani uvale u dvogodišnji živi pijesak satkan od niza rastrkanih pohoda, pustošenja na širokom teško pristupačnom terenu i da se na njemu

⁶¹³ *Cass. Dio* LVI, 15, 2

⁶¹⁴ Njihovo područje se nalazilo u samom središtu ustaničkog područja i od proljeća 6. god. n.e. pa do ljeta 9. god. n.e. se nalazilo van direktnog i neposrednog dodira sa borbenim linijama i neprijateljskim trupama.

suočavaju sa najrazličitijim vrstama sukoba. Tako bi Rimljani i njihovi saveznici imali čitav niz malih stalno otvorenih ratišta, (npr. primorski, mezejski, panonski, itd.) koji su opet sa svoje strane činili jedinstveni ustanički front prema Rimljanima, a to je bilo toliko različito od iskustva npr. rata sa Vercingetoriksom. Rimski zapovjednici i trupe koje su oni predvodili su morali u koncipiranju svojih strateških zamisli i vođenju taktičkih poteza na samom terenu voditi računa i o klimatskim osobnosti prostora na kojem su se nalazili. Antički pisci, kao Strabon i Tacit kao jednu od specifičnosti kontinentalnih ilirskih zemalja navode iznimno snažne, surove i snježne zime koje usto i rano dolaze,⁶¹⁵ što je za mediterance od kojih je većim dijelom bilo sastavljeno rimsko legionarsko vojništvo za vrijeme ustanka bilo otežavajući faktor. I sam Velej Paterkul koji učestvuje u ratu smatrao je za shodno da zabilježi vrlo oštru zimu (*...asperrimae hiemis...*) u ilirskim zemljama u kojima je on kao jedan od Tiberijevih legata morao prezimiti.⁶¹⁶ Ta činjenica je nesumnjivo primorala Rimljane da u toku zimskih mjeseci svedu ratne aktivnosti na minimum i većinu svojih trupa povlače u zimovališta. Time se praktično, nakon žestokih vojnih operacija u periodu proljeće-jesen, omogućavao na neki način i ustanicima predah od protivničkih oružanih ofenziva ali ne i od gladi i drugih nedaća koje su svoje posljedice posebno izražavale u toku oštih dinarskih i panonskih zima.⁶¹⁷

U povijesti postojanja sličnih saveza često nailazimo i na pojavu razmjene talaca među narodima i zajednicama sudionicima tih saveza, čime se nastojala povećati njegova unutarnja kohezija, smanjiti mogućnost postizanja separativnih rješenja i ovjeriti uvjerenje svih učesnika određenog projekta u zajedničke interese i cilj. Dobar primjer pruža razmjena talaca koju su u toku priprema za svoj ustanak protiv Rimske Republike činili među sobom pojedini italjski saveznici Rima.⁶¹⁸ Ne raspolaže se sa izvornim podacima koji bi potvrđivali da je i kod naroda učesnika u ustanku vršena u svrhu učvršćenja Saveza i jačanja međusobnog povjerenja razmjena odabranih talaca. Naprotiv, koliko se može razumjeti i izvući iz konteksta izvornih tekstova koji opisuju ustanak a posebno iz događaja vezanih za zadnje faze rata, izgleda da ustanički narodi pa ni Desitijati i Breuci kao glavni stupovi općeg proturimskog pokreta nisu razmijenili taoce. Da nije bilo taoce i njihove razmjene, slikovito dokazuje i činjenica da nakon svoga odmetnuća Baton Breučki obilazi teritoriju koju bi on po "uzurpiranom" pravu trebao kontrolirati i zahtijeva taoce od zajednica naseljenih na tom prostoru kako bi osigurao njihovu vjernost, što pretpostavlja da on nije imao u svojim rukama taoce ne samo sa dinarskog nego

⁶¹⁵ *Strab. Geo.* VII, 5, 10; *Tac. Ann.* IV, 5

⁶¹⁶ *Vell.* II, CXIII, 3

⁶¹⁷ Sigurno je bilo manjih čarki, ali one nisu poprimale žestinu i opseg borbi kao u nezimskim godišnjim dobima.

⁶¹⁸ *App. de bell. civ.*

i sa panonskog područja. Kao da se samo po sebi podrazumijevalo da se svi oni koji su se digli na oružje nalaze na istom putu sa kojeg neće separatno odstupiti. Na nastanak takvog uvjerenja je sigurno utjecao i brzi razvoj ustanka, njegovo stihijsko širenje i brzo i temeljito likvidiranje rimske vlasti i uprave i njihovih institucija te svega onoga što je njih simboliziralo na područjima koje je zahvatila pobuna kao i prilično raširenu visoku razinu antirimskog raspoloženja koje je vladalo unutar naroda koji su se pobunili. Možda je u ranim fazama i mjesecima ustanka i vladalo takvo opće raspoloženje i uvjerenje unutar domorodačkih pobunjenih naroda da se svi nalaze na istom zadatku kako bi ostvarili zajednički cilj kojeg nitko nema razloga da iznevjeri. Uvjetovano s tim možda se smatralo i da nema razloga da se pristupi razmjeni talaca, činu koji kao da na indirektni način poručuje da je razina međusobnog povjerenja nizak i da praktično nitko nikome ne vjeruje u potpunosti. I zbog takvog raspoloženja, ustaničkog žara i uvjerenja u neophodnost borbe koje je vladalo i u vodstvima pobunjenih naroda Baton Desitijatski je teško mogao pretpostaviti da može doći do separatnog dogovaranja sa Rimljanima i napuštanja ustanka od strane jedne od komponenti Saveza. To je dodatno razumljivo ako se ima u vidu da je suveren Breuka Pines potpuno i iskreno odan stvari ustanka, što je i dokazao u onim sudbonosnim događanjima koja su predodredila buduće događaje u ustanku i konačnu i krajnu sudbinu zajedničke borbe dinarskih i panonskih naroda. Ali pitanje je bilo kakvo će biti ponašanje breučkog vojvode i jednog od dvojice vrhovnih zapovjednika zajedničkog ustaničkog Saveza, ostarjelog, opreznog ali i iskusnog Batona Breučkog. I kako vrijeme bude odmicalo ustanički duh međusobnog povjerenja je polako počeo blijediti.

Neprimjenjivanje razmjene talaca može objasniti da Baton Breučki bez većih ustezanja i taktiziranja odbacuje ideje Saveze, a nešto kasnije Breuci i drugi panonski narodi bez većeg otpora a izgleda i volje podliježu konačnoj rimskoj intervenciji u Panoniji izvedenoj pod zapovjedništvom Plaucija Silvana. Da su kojim slučajem breučki i panonski taoci boravili kod Desitijata, Batonu Breučkom bi bilo teže da se odluči na takav korak kao što je otpadanje iz Saveza i sporazumna predaja Rimljanima. On se i bez fenomena talaca morao zbog svojih namjera suočiti sa snažnom opozicijom i kasnije osjećati prilično izraženo nezadovoljstvo sa onim što je učinio i u okvirima matičnog naroda i drugih panonskih naroda koji su bili okupljeni oko Breuka. Taoci se uglavnom i po pravilu odabiraju iz utjecajnijih, uglednijih i politički značajnih porodica i rodova, pa bi njihovi sunarodnici, posebno političko vodstvo imali više razloga da budu obazriviji u donošenju nekih prijelomnih odluka koje bi kao posljedicu mogle imati ugrožavanje sigurnosti taoca. Ionako u stvarnosti izražena opozicija namjerama i učinjenom djelu

Batona Breučkog u matičnom narodu i drugim panonskim narodima bi u slučaju razmjene talaca bila još energičnija i uvezanija i sigurno djelotvornija. A na sve to bi jedan iskusni starješina kakav je bio Baton Breučki morao računati i sigurno se ne bi tek tako usudio da se odvaži na onaj čin koji je uradio. Da su imali breučke i druge taoce odabrane iz naroda iz panonskog bazena, Desitijati i uopće dalmatinski (dinarski) segment ustanka bi raspolagao sa dobrim materijalom za eventualno ucjenjivanje pa i usmjerenje akcija svojih suboraca u Panoniji, posebno opozicije djelovanju Batona Breučkog.

II. faza razvitka ustanka – reakcija

*Molim se Bogovima da te sačuvaju nama i podare ti dobro
zdravlje sada i zauvijek, osim ako sasvim ne mrze Rimski narod.*

Augustovo pismo posinku Tiberiju⁶¹⁹

Nakon stvaranja jedinstvenog ustaničkog vojno-političkog Saveza prešlo se na drugu fazu razvitka i toka rata. Kao što je već rečeno prva akcija tek stvorenog Saveza je bilo zauzimanje planine Alma, s koje se nastojalo vršiti pritisak na Sirmijum, a u kojoj su učestvovali zajedno i Baton Desitijatski sa svojim pratećim jedinicama i Baton Breučki sa snagama kojima je on zapovijedao. Međutim i ovo nastojanje formiranja bitnog strateškog položaja, kakvo je bez sumnje bila Fruška Gora jer se s nje kontroliralo za Breuke i panonski segment ustanka vrlo važno srijemsko područje, od strane združenih jedinica Saveza pokazalo se neuspješno. Činjenica da je prva oružana akcija Saveza bila usmjerena ka zaposjedanju planine Alma, tj. Fruške Gore potvrđuje da se ovo područje nije nalazilo pod kontrolom ustanika i da su Rimljani još prije stvaranja Saveza držali liniju Sava-Drava. Tek sa formiranjem Saveza ustaničke snage su se smatrale dovoljno snažnim da pokrenu novu ofenzivnu akciju na srijemsko područje i da zaposjednu Frušku Goru. Protiv njih je Cecina Sever poslao tračke savezničke jedinice koje je predvodio njihov kralj Remetalk I, koji je bio najvažniji rimski saveznik u ratu. Tračka kraljevina je tada bila u klijentskom, vazalskom odnosu prema Rimskoj Državi. Po Dionu, ustanici su poraženi tom prilikom od strane tračkih jedinica koji su činili neku vrstu prethodnice Cecine Severa, kojem su se opet te združene ustaničke jedinice snažno odoljevale prilikom drugog napada koji su pokrenule rimske jedinice.⁶²⁰

⁶¹⁹ "Deos obsecro, ut te nobis conservent et valere nunc et semper patiantur, si non p. R. perosi sunt." Svet. Tib. 21

⁶²⁰ Cass. Dio LV, 30, 3

Tračani su izgleda prema ustaničkim snagama bili poslani od Cecine kao neka vrsta akcije kontraofenzivnog karaktera, te bi se tračko odašiljanje moglo smatrati kao neko preventivno djelovanje kako bi se spriječio očekivani i planirani veliki ustanički pokret možda ponovo prema Sirmijumu i ušću Save u Dunav, ili bar otežalo, ometalo i usporilo njegovo ostvarivanje. Tako bi trački napad poremetio raspored i poredak

Bez obzira da li su ustaničke snage uspjele da zadrže uopće, potpuno ili djelomično svoje pozicije u Srijemu, stvaranje Saveza je pored poboljšanja borbenih aktivnosti ilirskih snaga utjecalo i na dalje širenje ustanka. Olakšavanju ustaničke pozicije, i to na istočnom ratištu, je doprinio i upad Dačana i Sarmata⁶²¹ u Meziju zbog čega se Cecina Sever morao vratiti u svoju provinciju. Vjerojatno je izbijanje ustanka izazvalo Dačane i Sarmate da izvrše razarački upad u Meziju.⁶²² Dinarskom segmentu, očigledno dodatno osnaženim i motiviranim stvaranjem Saveza, uspelo je da nastavi sa ponovnim procesom širenja ustanka, koji je bio privremeno zaustavljen brzom intervencijom Valerija Mesalina i dolaskom trupa predvođenih Tiberijem, koji su svoj glavni štab smjestili u Siskiji.⁶²³ Tako je stvaranje zajedničkog Saveza, konsolidacija i umrežavanje sustava ustaničkih snaga i koordiniranje, pa u pojedinim slučajevima i zajedničko ostvarivanje njihovih planova i akcija vjerojatno utjecalo i na nove uspjehe ustaničkih snaga i ponovni val širenje ustanka, najvjerojatnije u kasno ljeto i jesen 6. god. n.e. Za cijelo vrijeme u kome je stvoren zajednički Savez i vodile se borbe na istočnom ratištu Tiberije i Valerije Mesalin su se zadržavali u Siskiji, ne poduzimajući dublje prodore i snažnije pokrete na ustaničke pozicije. Tako na zapadnom pravcu od Mesalinove intervencije i Tiberijevog situiranja u Siskiji nije došlo do ozbiljnijih aktivnosti od

ustaničkih snaga na Fruškoj Gori koji je kreiran u svrhu dalje ofenzivne djelatnosti. Nakon toga bi sigurno došao drugi napad, ovaj put od samih rimskih trupa pod izravnim zapovjedništvom Cecine Severa, ali kojem su izgleda ustanici uspijevali da odolijevaju. Sama konstrukcija spomenutog Dionovog odjeljka se može tumačiti na više načina i kao da su se i pored prvotnog poraza koji su im zadali Tračani, ipak uspjeli oduprijeti rimskom napadu što bi značilo da su sačuvali svoje pozicije na Fruškoj Gori, ali i kao da su ipak poraženi i pored žestokog otpora i to samo trupama kojima je neposredno zapovijedao Cecina Sever uslijed čega su napustili svoje pozicije. Nažalost i na ovim opisima zbivanja iz 6. god. n.e., koji se odnose na bitke na panonskom pojasu Kasije Dion je škrt na detaljima, pa je teško protumačiti iz njegovih podataka jesu li ustanici zadržali Frušku Goru ili su je ipak bili prisiljeni napustiti.

⁶²¹ Vjerojatno je riječ o sarmatskom narodu Iazyges, koji je prebivao između Dunava i Tise.

⁶²² *Cass. Dio* LV, 30, 4

Dačani u ovim desetljećima rimske pacifikacije Balkana i Panonije južno i zapadno od Dunava, predstavljaju velikog neprijatelja Rimljanima, stalnim upadima i ugrožavanjima pozicija. Pašalić, 1975: 403-405. Kao što vidimo upad Dačana i Sarmata poklopio se sa najtežim borbama sa ilirskim ustanicima i radi te činjenice o nestabilnosti dunavske granice, Rimljanima se kao primarni interes nametalo sprečavanje ostvarivanja direktne, stalne i nesmetane veze ustanika sa vanjskom granicom i Dačanima i Sarmatima sa druge strane Dunava.

⁶²³ Tiberije je dao da se područje Siskije sa svih strana okruži vodom. Ovo je nesumnjivo bila obrambena mjera i urađena je ili u periodu ratovanja 12 - 9. god. p.n.e. ili vjerojatnije za vrijeme ustanka 6-9. god. n.e. Ovakvo stanje Siskije je ostalo sve do Kasija Diona (XLIX, 37, 3). O tome v. i Šašel Kos, 2005 A: 395; 439. Ako je Tiberije smatrao shodnim (ako je kanal bio urađen u vrijeme ustanka), i pored velikih rimskih vojnih efekata u zoni Siskije, da dodatno utvrdi odbrambene fortifikacije Siskije onda je ustanička snaga bila ipak iznimna. Tiberije kao vrhovni zapovjednik na ilirskom ratištu jednostavno nije potcjenjivao svoga neprijatelja, i bio je svjestan njegove realne snage. Samim tim je on možda i naredio izgradnju kanala (dodatno spajajući Kupu i Savu) kako bi se Siskija okružila i zaštitila "vodenim bedemom" u slučaju eventualnog napada ustanika. Ujedno to dokazuje da su i jake ustaničke pozicije bile relativno blizu Siskije, posebno prema istoku i jugu. Nesumnjivo su Banija, Kordun, Cazinjska Krajina i Pounje bili u rukama ustanika.

strane rimskih i drugih protu-ustaničkih snaga. I Tiberije i Mesalin su se zadovoljili time što je, po njihovom mišljenju, zaustavljeno širenje ustanka i osigurani (kako će se ipak kasnije pokazati sumnjiva) lojalnost i podložničko savezništvo sa Rimom lokalnih zajednica na tome pravcu. A moguće je da su i poslovična opreznost Tiberija i uobičajeno njemu svojstveno oklijevanje i dvoumljenje uvjetovali ovo taborenje u Siskiji i ne upuštanje u pokretanje nekih opsežnijih ofenzivnih protu-ustaničkih operacija, čime su praktično rimske pozicije u Iliriku gubile na svojoj stabilnosti. To su dinarski ustanici iskoristili i upali na prostor tih domorodačkih zajednica po Dionu “saveznika” Rima, uzrokujući njihovo priključenje ustanku (τὴν τε συμμαχίδα σφῶν ἐπέδραμον καὶ; συχνὸς προσπέστησαν).⁶²⁴ Po ovom konkretnom Dionovom podatku, izgleda da se domorodačke zajednice na širokom prostoru južno, jugozapadno pa i istočno od Siskije nisu do toga ustaničkog prodora još uvijek priključile ustanku nego da su i same oklijevale, bolje reći iščekivale razvoj situacije.⁶²⁵ Sigurno su Mesalinova brza intervencija i zaustavljanje Batona Desitijatskog doprinijeli da čitav niz zajednica u tom pojasu od oko današnje granice Slovenije do zaključno sa krajnjim dijelovima sjeverozapadne Bosne ostanu u stanju sumnjive lojalnosti i podložničkog savezništva. Lošu procjenu i pogrešnu uvjerenost rimskih zapovjednika u Siskiji u lojalnost niza lokalnih zajednica te i njihovo oklijevanje da i bolje utvrde svoje pozicije u ovoj “sivoj zoni” iskoristili su dinarski ustanici, dodatno osnaženi uspostavom ustaničkog jedinstva i sinkronizacije vojnih i političkih aktivnosti. Oni su upavši u tu zonu jednostavno srušili tu lojalnu poziciju tih tzv. lokalnih rimskih saveznika priključivši ih ustanku, a i stvaranje Saveza je samo po sebi vjerojatno imalo određenog utjecaja da se te domaće zajednice iz “sive zone” priključe ustanku. Te kolebljive i vjerojatno u vezi pitanja pridruživanja ustanku podijeljene zajednice sada su na ustaničkoj strani vidjeli ne jednu kaotičnu, fluentnu i hibridnu masu, nego jedinstveni vojno-politički ustroj koji ima jasan cilj i koji se bori na preciznoj proturimskoj platformi. To je nesumnjivo ohrabrilo i bilo podsticaj za one proustaničke elemente u tim zajednicama iz “sive zone”.⁶²⁶ Tako su i novi uspjesi i prodori ustanika u to vrijeme i dalje širenje ustanka bili ne samo rezultat oklijevanja rimskog zapovjedništva u Siskiji i prodora Dačana i Sarmata u Meziju nego i posljedica

⁶²⁴ Cass. Dio LV, 30, 4-5

⁶²⁵ Ova taktika iščekivanja i kalkuliranja kao da je postala poslovična za dobar dio domorodačkih zajednica. Iako su u načelu izgleda više bili privrženi pridruživanju ustanku dobar dio domorodaca je ipak smatrao za potrebnije da se sačeka i ocijeni razvoj situacije pa da se opredijeli za jednu od strana. Tako je i tu lojalnost pojedinih domorodačkih zajednica potrebno tumačiti kao promjenljivu kategoriju, odnosno one su samo čekale prvu povoljnu priliku, a to kao u pravilu bila pojava već pobunjenih i ustrojenih snaga na njihovom teritoriju, kako bi se odmetnule.

⁶²⁶ Ali vjerojatno je bilo i elemenata u tim zajednicama i peregrinskim *civitates* u tom pojasu koji su ostali lojalni Rimu pa i borili se ne samo protiv ustanika, nego i protiv onih svojih sunarodnika koji su se pridružili ustanku.

pospješivanja unutarnjeg vojnog i političkog ustroja i strukturiranja ustanka, posebno onog njegovog segmenta koje je bilo pod zapovjedništvom Batona Desitijatskog. Kao što se može vidjeti, pristupanje ustanku je bilo postupno i sukcesivno, i dosta je bilo oklijevanja, kalkuliranja i iščekivanja razvitka situacije tako da je i pojava bilo ustaničkih bilo protu-ustaničkih jedinica bila razlogom opredjeljivanja lokalnih zajednica u periodu nakon što se Tiberije utaborio u Siskiji.

Vjerojatno su se tom prilikom ustanku, odnosno njegovom dinarskom segmentu, pridružile i one zajednice čije su teritorije gravitirale Siskiji i pružale se dalje prema zapadu, prema porječju Kupe. Ne izgleda nemogućom ni činjenica da je tada došlo i do privremenog prodora "ustanka" na područje današnje Dolenjske, što bi opasno približilo ustanak granicama Italije. Ovo novo širenje ustanka je približilo ustaničke ilirske pozicije istočnoj granici Italije. Radi toga se možda vjerojatnije i prije na njega odnosi onaj konkretni Velejev podatak II, CX, 4, gdje spominje Italiju i liniju Nauportum-Tergeste u svezi sa prodiranjem ustaničkih jedinica, nego na Batonovo kretanje sredinom 6. god. n.e. sjeverozapadnim pravcem (u odnosu na zaleđe Salone). Da su te od Rima "otpale" zajednice bile situirane u prostoru koji je više-manje gravitirao Siskiji dokazuje i činjenica da je Tiberije nakon njihovog odmetnuća pokrenuo iz Siskije pohod na dinarske upadačke jedinice i novopobunjene zajednice.

Izgleda da Kasije Dion po smislu teksta i načinu na koji je predstavljen podatak LV, 30, 4-5, odnosno njegovo vrelo za taj podatak, kao da osuđuje rimsko zapovjedništvo u Siskiji za slabo ili nikakvo nečinjene, što je kao konzekvencu imalo ponovno širenje ustanka i to sada direktno na zapadnom pravcu. A za Rimljane je to bilo vrlo ozbiljno pitanje jer su se tako ustaničke snage približavale granici Italije.⁶²⁷ Ustvari prilično je nejasno ovo oklijevanje Tiberija i Mesalina za poduzimanje jačih borbenih aktivnosti i određena pasivizacija njihovih trupa, što je po Dionu (odnosno njegovom vrelu) praktično predstavljalo gubitak vremena. Moguće je da ovo oklijevanje možda nije bilo rezultat Tiberijeve loše taktičke procjene, nego pregrupiranja trupa i pripremanja i ustrojavanja jedne prilično velike armije za pokretanje borbenih operacija. Ipak bez obzira

⁶²⁷ Ovaj podatak, odnosno način na koji je predstavljen, ukazuje da izvorna građa kojom se Kasije Dion služio nije bila panegirik Tiberiju, kao što je to slučaj sa Velejevim izvještajem. Ta izvorna građa, iz koje je Dion uzeo konkretni podatak, je bila ili stvarno mnogo realnija ili je bila neka vrsta antipoda Velejevom laskanju Tiberiju. Tako bi i ona na neki način bila korumpirana nekim pragmatičnim interesima u npr., slavu Germanika. A možda je riječ i o izvornoj građi koja je nastala kao rezultat senatske tradicije koja se loše odnosila prema princepsima iz dinastije Julijevaca-Klaudijevaca (izuzev samoga Augusta) pa je umanjivala Tiberijeve zasluge ili pokušavala ocrniti njegovo ponašanje i djelovanje, uključujući i ono na ilirskom ratištu u drugoj polovici 6. i početkom 7. god. n.e. Činjenica je da je bar dio izvorne građe kojom se služio Kasije Dion za opis rata 6-9. god. n.e. bio naklonjeniji Germaniku nego Tiberiju, pa bi i konkretni Dionov podatak možda poticao iz nje.

kakvi bili razlozi ovog oklijevanja i zadržavanja Tiberija i Mesalina u Siskiji ustanici su to iskoristili i još dalje proširili ustanak, a sa druge strane još su više usadili i podjarili Augustovo nezadovoljstvo djelovanjem svoga novog posinka i vjerojatnog nasljednika.

Tek nakon novog vala širenja ustanka Tiberije se pokrenuo iz Siskije. Međutim ovaj put ustanici mijenjaju taktiku i ne idu u otvorene sukobe sa rimskim i drugim protu-ustaničkim snagama već počinju da primjenjuju gerilsko-partizanski način ratovanja.⁶²⁸ Zahvaljujući poznavanju terena, lakoće svoje opreme, podrške lokalnog stanovništva i upornosti ustaničkih jedinica one pokazuju visok stupanj manevarske sposobnosti, prebacujući se s jednog mjesta na drugo. Zahvaljujući svojoj mobilnosti ustaničke jedinice su mogle da lako dođu i da prodru gdje god su željele, prisiljavajući protivnika na stalnu potragu i iznurivanje. Osnovicu svoje borbene strategije ustanici su sada počeli zasnivati i na čitavom nizu utvrđenih pozicija u koje se sklanjalo stanovništvo ugroženo pokretima i akcijama protu-ustaničkih snaga. Te utvrđene točke su ustvari predstavljala u najvećem broju slučajeva već ranija protohistorijska naselja poglavito gradinskog ili nekog drugog tipa, zbog čega se ona u vrelima i označavaju kao φρούριον, τεῖχος, ἐρπυμός. Upravo koristeći te teško pristupačne i osvojive pozicije ustanici su vjerojatno izvodili i brze i iznenadne napade na teško-pokretne protu-ustaničke snage pa i njihovu pozadinu. stalno ih uznemiravajući i iscrpljujući. Pored ovakve gerilsko-partizanske taktike ustanici su vjerojatno primjenjivali i načelo “spržene zemlje”. te su protu-ustaničke snage, uslijed takvog mobilnog ratovanja i izbjegavanja, morale primjenjivati taktiku “pronadi i uništi”. A provođenje navedenih metoda borbe dovodilo je do velikih pustošenja i žrtava, posebno kod civilnog stanovništva. Ovakav način ratovanja ne dovodi do brzog završetka rata nego ga samo dodatno produžuje u jedan surovi i beskrupulozni sukob, čiji se završetak može stalno prolongirati. Svojom brzom mobilnosti ustanici su i razvlačili protu-ustaničke jedinice na prostoru zahvata Tiberijevog pokreta koji je vjerojatno provodio na sjeverozapadu ustaničkog područja u jesen 9 god. n.e. Kako je nastupala zima prilike su se još dodatno pogoršavale a Rimljani praktično nisu postigli neki ozbiljniji uspjeh u ratovanju, dok su ustaničke dinarske jedinice ponovo provalile u, po Kasiju Dionu, Makedoniju.⁶²⁹ Ovaj upad u Makedoniju, sudeći po činjenici da se tom prilikom na tom pravcu ustanici sukobljavaju sa tračkim jedinicama koje predvode osobno Remetalk i Raskiporis, izgleda da nije zahvatio baš područje na koje su ustanici

⁶²⁸ Cass. Dio LV, 30, 5

⁶²⁹ Cass. Dio LV, 30, 5-6

Zanimljivo je da se i u toku zime 6/7. god. n.e. vode teške borbe čak i ofenzivnog karaktera što nije baš karakteristično za ratovanje u tadašnjem vremenu, pogotovu ne za zemlje sa poslovično jakom, oštrom i snježnom zimom. Činjenica da se borbe ne prekidaju sa početkom zime 6/7. god. n.e. dovoljno ukazuje na svu žestinu, intenzitet i ozbiljnost borbi i situacije na terenu.

prodrli u svome prvom nastupanju (onom koje je doseglo do Apolonije) nego se odvijao više orijentirano prema istoku. Uostalom oblasti srednje Albanije, koje su bile poglavito etničke ilirske oblasti provincije Makedonije, su vjerojatno pristupile ustanku za vrijeme prvog upada pa onda nije bilo razloga za dalje pokrete na tome pravcu. Ovaj upad je moguće shvatiti i kao jedan od dva glavna strateška pokreta ustaničkih snaga, jednog koji se odvijao na zapadnom pravcu i koji je započeo ranije i ovoga na istočnom ratištu, a sve u svrhu širenja ustanka i područja pod kontrolom novoformiranog Saveza ali i razvlačenja protivničkih snaga. Ovaj upad je tako potrebno promatrati kao sastavni dio borbenih aktivnosti oformljenog Saveza na istočnoj bojišnici. A zbog pomanjkanja dovoljnih protu-ustaničkih snaga, istočna bojišnica je bila lakši dio za dublje i opasnije prodore ustaničkih jedinica a posebno nakon prodora Dačana i Sarmata. Tada su na istočnoj bojišnici tračke savezničke jedinice bile najpokretljiviji dio protu-ustaničkih snaga, i koje su se prebacivale sa sjeveroistočnog dijela istočne bojišnice u Srijemu sve do jugoistočnog dijela pokušavajući zaustaviti ustaničke snage.⁶³⁰ Tom prilikom trački kralj Remetelk i njegov brat Raskiporis su uspjeli da zaustave ovaj ustanički prodor,⁶³¹ koji se možda odvijao ili dublje u makedonsku teritoriju ili prema dardanskim zemljama.⁶³² Međutim, izuzev toga zaustavljanja, tračke jedinice jednostavno ništa više nisu uspjele da urade niti da povrate druge oblasti koje su se na tom dijelu bojišta već nalazile u ustaničkim rukama. Kako izgleda tračke jedinice u ovom periodu, ustvari u toku 6. god. n.e. čine najvažniji dio protu-ustaničkih snaga na istočnom bojištu, jer praktično pokrivaju sve moguće "rupe" koje nastaju zbog nedovoljnosti rimskih trupa Mezije. Rimske trupe su bile ili angažirane na pokrivanju najvažnijih položaja i točaka na bojištu, kao npr. u Srijemu ili na zaustavljanju opasnog upada Sarmata i Dačana, dok je ostatak prostora praktično bio nepokriven. I u slučaju da se desi ustanički upad tada bi djelovali Tračani, kao neka pokretna, interventna jedinica. Nakon što su stabilizirali bojište na jugu istočnog bojišta, Tračani su se opet prebacili na sjever kako bi se uklopili u sastav velike borbene grupe koja je nastajala dolaskom pojačanja. Tračka iznimna aktivnost u toku 6. god. n.e. i na prijelazu u 7. god. n.e. jasno ukazuje da u tim periodima dodatna pojačanja na istočno bojište još uvijek nisu bila ni došla ni uključena u borbene aktivnosti. Ovakva situacija na istočnom bojištu ukazuje i da su pojačanja bila najpotrebnija istočnom pravcu koje je izgleda bilo najugroženije, tako da su ustvari nove

⁶³⁰ Vjerojatno je na njih pala takva odgovornost jer je Cecina Sever u tim trenucima bio zauzet sa borbama sa Dačanima i Sarmatima.

⁶³¹ *Cass. Dio* LV, 30, 6

⁶³² Ustaničnici su vjerojatno tom prilikom pokazali iznimnu mobilnost i prodornost u dubinu teritorije koja se nije bila priključila ustanku, pa je prebacivanje Tračana sa ciljem zaustavljanja toga prodora bilo jedina moguća opcija.

legije koje su dolazile na balkansko ratište većim dijelom popunjavale istočnu borbenu grupu. Zapadno bojište je bilo bolje pokriveno odgovarajućim rimskim trupama, jer su ga popunjavale snage bivše dunavske borbene grupe.

Sporazum o stvaranju jedinstvenog ustaničkog Saveza, odnosno ujedinjavanju dva glavna ustanička žarišta, je bio postignut još prije nego što su na ratište stigle dodatne trupe-pojačanja sa drugih područja Imperije. Ta činjenica je omogućila i poduzimanje ofenzivnih operacija širokog zamaha koje su sigurno bile zasnovane na zajedničkom planiranju, ustroju i sadejstvu snaga ustaničkog Saveza. Te operacije su u prvom redu bile usmjerene na dalje širenje plamena pobune na druga područja. Međutim s dolaskom glavnine trupa na zapadnu bojišnicu zaustavljena je oštrica ofenzivnih udara ustanika, izvršena je konsolidacija borbenih linija i pristupilo se pripremama za protu-ustaničke ofenzivne operacije. Nakon drugog upada u Makedoniju u zimu 6/7. god. n.e. ustanak i vojno-politički Savez proizašao iz njega su dostigli svoj zenit razvitka i najveći svoj doseg i teritorijalni opseg. Ustanička teritorija se prostirala od teritorije Kolapijana i srednjeg toka Kupe do Makedonske Ilirije i zapadnih granica Mezeje i od Drave do Jadrana. Jedinstvo i kohezija unutarnje strukture su se nalazili na zadovoljavajućoj razini, a moral, odlučnost i borbenost ustanika su bili iznimno visoki. Ustanak je bio stabiliziran, zapovjedništva su bila u skladu, a na raspolaganju ustanku su se još uvijek nalazile jake i motivirane oružane snage i još uvijek dobro očuvana duboka pozadina i zaleđe slobodno od rimske uprave i Rimu pripadajućih i lojalnih elemenata. Samo pitanje je bilo što donosi sljedeća godina konzulata Cecilija Metela (*Caecilius Metellus*) i Licinija Silana (*Licinius Silanus*) i ustanicima i njihovim neprijateljima.

Raširenost ustanka i ukupna snaga ustanika

Ići ćeš, vratiti se, nikad nećeš poginuti u ratu.

Ići ćeš, vratiti se nikad nećeš, poginuti u ratu.

Delfijska proročica Pitija⁶³³

Po Veleju Paterkulu, "čitava Panonija...i svi narodi Dalmacije" su učestvovali u ustanku i stvaranju jedinstvenog Saveza (*universa Pannonia...Delmatia omnibusque*

⁶³³ *Ibis redibis, nunquam peribis in bello. Ibis redibis nunquam, peribis in bello.*

tractus eius gentibus insocietatem adductis consilii, arma corripuit).⁶³⁴ Iako je navedena Velejeva konstatacija nesumnjivo u određenom pogledu pretjerana i služi svrsi isticanja veličine neprijatelja sa kojim se Tiberije trebao suočiti, ona nije ni suviše daleko od istine. Akumulirano neprijateljstvo prema rimskoj vladavini i naglo izbijanje ustanka i njegovo brzo i stihijsko širenje sigurno su kao posljedicu imali i to da se ustanku u samom početku priključe mnogi dinarski i panonski narodi. S druge strane i od Veleja prezentirane cifre o općem brojnom stanju ustanika na početku rata (više nego 800 000 duša u ukupnoj ustaničkoj masi, 200 000 pješaka i 9 000 konjanika)⁶³⁵ su nesumnjivo pretjerane. Broj ustanika je u toj fazi ustanka sigurno bio manji u odnosu na Velejevu procjenu.⁶³⁶ Naravno to što je brojno stanje ustanika bilo manje u odnosu na pretjeranu Velejevu brojku, ne znači da ono i pored toga nije bilo iznimno i respektabilno. I Svetonije kaže da su Tiberijev protivnici, odnosno ustanici Ilirika, bili premoćan neprijatelj (*...praevalens hostis...*), što ukazuje i ne samo na njihovu brojnost nego i na borbenu sposobnost i dobar unutarnji ustroj.⁶³⁷ Ustanak je poprimio masovan karakter i sigurno je većina sposobnih i slobodnih građana peregrinskih *civitates*, koje su se priključile ustanku, uzela oružje u ruke i samim tim su Rimljani morali računati i sa kvantitativno snažnim protivnikom.

Antički pisci, koji opisuju ili spominju ustanak, uglavnom ustanike determiniraju pod općim nazivima Dalmatinci ili Panoni koji su i kod tih pisaca bili shvaćani ne kao etničke i narodnosne oznake, nego primarno kao oznake pripadnosti određenom području ili segmentu ustanka. Iz dva glavna antička izvještaja o ustanku možemo precizno i poimenično detektirati samo par naroda Ilirika koji su se pridružili i aktivno učestvovali u ustanku. Tako Kasije Dion spominje Desitijate, Breuke i Mezeje, nesumnjivo tri velika domorodačka naroda, a Velej Paterkul Desitijate i Piruste.⁶³⁸ Potrebno je u kontekstu ovog izlaganja ukazati na to da se od svih naroda, učesnika u ratu, poimenično

⁶³⁴ *Vell.* II, CX, 2

⁶³⁵ *Vell.* II, CX, 3

⁶³⁶ Inače su antički pisci prilično pretjerivali u procjenjivanju brojnosti barbarskih vojski, pa je tako npr. Sitalko po Tukididu mogao da na bojno polje izvede 150 000 ljudi, dok Strabon cijeni tračku vojsku na 215 000 ljudi (Jireček, 1952: 13), a Bojrebista je navodno imao 200 000 ljudi (Jireček, 1952: 18). Pauzanija keltsku vojsku koja se pokrenula prema Grčkoj procjenjuje na 152 000 pješaka i 20 400, odnosno 61 200 konjanika. (Pauzanija, X, 19).

⁶³⁷ *Svet. Tib.* 16

⁶³⁸ *Vell.* II, CXV, 4; *Cass. Dio* LV, 29, 2-3; 32, 4; 34, 4

Velejev podatak se na neki način može nadovezati i na Strabonov podatak (VII, 5, 3) u kojem se spominju i Pirusti i Desitijati i njihov vojvoda Baton, a koji isto možda na neki način odražava stanje koje je proizašlo iz fenomena postojanja ustanka 6-9. god. n.e. Možda učešće Pirusta u ustanku na neki način reprezentiraju i predstave *ethnos Piroustae* u u Sebasteionu u Afrodiziju u današnjoj Turskoj. U Afrodiziju je pored Pirusta (Smith, 1988: 52; 55-64; 77; Plate I; VIII) evidentirano i spominjanje Japoda (Smith, 1988: 52; 55-58; Plate VIII), Andizeta (52; 55-58; 70; Plate IX), Dardanaca (52; 55-58; 70; Plate IX) – v. Tabla I (SVPPLEMENTVM QVARTVM). Pojava Japoda se najvjerojatnije odnosi na rat 35. god. p.n.e. Smith, 1988: 58

jedino Desitijati spominju u oba glavna izvještaja o ustanku. I to zorno pokazuje njihov iznimni značaj za ustanak i to da su oni ti koji su sa svojom političkom, društvenom, vojnom konstitucijom činili ključni stup čitavog ustanka. Još jedna činjenica ukazuje na navedenu konstataciju jer ustanak počinje na desitijatskom području i završava se po Veleju tek kada su uz Piruste pokoreni i Desitijati, a po Kasiju Dionu kada se predao Baton Desitijatski.

U odjeljku, koji je nesumnjivo nastao za vrijeme ustanka, gdje nabroja panonske narode Strabon spominje pored četiri domorodačka naroda koja su učestvovala u ustanku i bila vjerojatno u njemu najistaknutija, još i Andizete i Dicioni.⁶³⁹ To bi možda sugeriralo da su se i ova dva naroda priključila ustanku, što se posebno može tvrditi za Dicioni koji su po Pliniju Starijem pripadali salonitanskom konventu i koji se situiraju sjeverno od Delmata i Liburna u dublje dalmatinsko zaleđe i zapadnu Bosnu prema Pounju (Grahovo polje)⁶⁴⁰ u oblasti koje su nesumnjivo ulazile u okvir ustaničkog područja. Andizeti su naseljavali panonski prostor i jedino se za ovaj Strabonov narod može tvrditi da su stvarno pripadali panonskoj komponenti ilirskog kompleksa. Po Pliniju Starijem Andizeti gravitiraju više prema Dravi i moguće je pretpostaviti da su se i oni odazvali ustanku,⁶⁴¹ te bi tako ustaničko područje prelazilo i na lijevu obalu Drave.⁶⁴² Iz činjenice da se, nakon što su rimske i njihove savezničke, pomoćne i plaćeničke trupe uspjele zaustaviti plimni val širenja ustanka, prva linija dodira sa ustanicima nalazila npr. u blizini grada Siskije mogli bismo s pravom pretpostaviti da su i neki panonski narodi, čija se teritorija prostirala do agera Siskije, pristupili ustanku.

Učešće pojedinih epihorskih naroda u ustanku možemo pratiti i preko činjenice da su se na čelu pojedinih peregrinskih *civitates* u toku prve polovice I. st. n.e. nalazili rimski oficiri obnašajući najvišu izvršnu instituciju u peregrinskim *civitates*. Nesumnjivo Rimska država više nije imala povjerenje u domaće ljude, pa je i unutarnju kontrolu nad ponovo pokorenim pojedinim domorodačkim zajednicama i to onim u koje je imala najmanje povjerenja ostvarivala direktno preko svojih oficira, a ne više posredstvom domaćih ljudi. Tako znamo da su se rimski oficiri kao prefekti nalazili uz Desitijate i na čelu Mezeja i Melkumana, što bi govorilo i da su ova dva naroda bili izraženi učesnici u ustanku i da su se borili i odupirali skoro do svojih krajnjih mogućnosti. Na primjer Breuci koje je Baton Breučki povukao iz ustanka zadržali su pravo, i to dok je ustanak još uvijek trajao punim intenzitetom u okolnim oblastima, da se na čelu njihove poli-

⁶³⁹ Strab. Geo. VII, 5, 3

⁶⁴⁰ Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 70; Bojanovski, 1988: 262-263

⁶⁴¹ Plin. NH III, 147

⁶⁴² Wilkes (2001: krt. Rimski Ilirik) smješta Andizete na Donju Dravu.

tičke politije nalazi domaći čovjek, a ne rimski oficir. Ali zato su prefekti upravljali npr. nekim drugim narodima u Panoniji kao Kolapijanima, Azalima pa i keltskim Bojima (i to iz reda XIII. legije *Gemina* i kohorte I. *Noricorum*).⁶⁴³

Sudeći po teritorijalnoj rasprostranjenosti ustanka, njemu se vjerojatno priključila velika većina, ako ne i svi domorodački narodi koji su po Pliniju Starijem sredinom I. st. n.e. pripadali naronitanskom i salonitanskom konventima.⁶⁴⁴ Za naronitanski konvent je to potpuno razumljivo iz činjenice da je riječ o prostoru gdje je izbio ustanak i koje se pod potpunom kontrolom ustaničkih snaga nalazilo od samog početka ustanka do samog njegovog kraja. Činjenica da se ustanak na prostorima koji su sredinom I. st. n.e. pripadali naronitanskom konventu održava pune tri godine potvrđuje da je on na ovom području imao snažnu podršku od domaćeg stanovništva.⁶⁴⁵ Dva ustanička prodora prema jugu su vjerojatno kao svoju posljedicu imali i priključivanje niza ilirskih naroda sa prostora današnje Crne Gore i sjeverne i srednje Albanije, Šireći se prema jugu za vrijeme prvog prodora do Apolonije, ustanku su se vjerojatno pridružili Labeati, Taulanti, južni Partheni, a možda i Dasareti.⁶⁴⁶ Ustanku su se pridružili ako ne i svi a ono bar neki od drugih ilirskih naroda koji su bili situirani na ovom pravcu, a koje isto spominje Plinije Stariji u svome opisu kao što su npr. *Senedi*, *Rudini*, *Sasaei*, *Grabaei*, *proprieque dicti Illyri* i *Pyraei* (Pirusti).⁶⁴⁷ Nesumnjivo je, da je aktivno i borbeno učešće Pirusta u ustanku, o čemu svjedočan-

⁶⁴³ I kod Japoda se spominju prefekti, ali su oni izgleda bili i domaći ljudi iz reda japodske zajednice. Bojanovski, 1988: 61; 313; 334

⁶⁴⁴ *Plin. NH III*, 141-143

⁶⁴⁵ Ako su se ustanku priključili i svi domorodački narodi ili bar njihova ubjedljiva većina iz naronitanskog konventa, što je vrlo moguće pretpostaviti, onda bi se ustaničko područje pružalo i preko rijeke Drine, uključujući i porječja Tare, Pive, Lima i dio oblasti sjeverno od rijeke Drim, koje je stoljećima ranije pripadalo i autarijatskoj narodnosnoj zajednici i političkoj jedinici. Ako su se ustanku priključili i sjeverni Partheni koji su naseljavali užičko područje, onda bi ustaničko područje i raširenost obuhvaćali i jugozapadnu Srbiju i pružalo bi se i znatno istočnije od Drine prema granicama Mezije. Ako su se Dindari priključili ustanku, a najvjerojatnije jesu, i ako su prelazili sa svojom naseljenošću na desnu obalu Drine, onda su se i dijelovi srednjeg Podrinja sa srbijanske strane priključili ustanku. Moguće je pretpostaviti i da je ponovni upad u Makedoniju, koji se desio 6/7. god. n.e. ustvari bio usmjeren i prema oblastima Mezije i Dardanije u kojima su se vodile borbe i sa Tračanima.

⁶⁴⁶ Ako su se ustanku pridružili Dasareti ili ako je preko njihove teritorije prešao samo jedan (vjerojatnije prvi) ili oba ustanička prodora prema jugu i jugoistoku, onda bi ustaničko širenje i izvođenje borbenih operacija produžili sve do područja Ohridskog jezera. I ako su ustanici dospjeli do Apolonije, kako to sugerira Kasije Dion, onda su ustaničke jedinice prešle rijeke Mati, Škumbini (*Genusus*), pa možda i Semeni (*Apsus*), a borbe koje opisuje Kasije Dion bi se desile negdje u dolinama spomenutih rijeka, možda i u blizini same Apolonije. S. Anamali u svome radu o ustanku 6-9. god. n.e. imajući u vidu ne samo znanstvene nego i svakidašnje političke i nacionalne interese, nastoji afirmirati u ustanku ulogu tih Ilira sa područja današnje Albanije te iznosi mišljenje da su ustanički Iliri izravni precima današnjih Albanaca.

⁶⁴⁷ *Plin. NH III*, 144

Prilikom nabiranja spomenutih naroda u navedenom odjeljku Plinije Stariji upotrebljava, kao i u slučaju šest malih naroda sa istoka Provincije Dalmacije, prošlo vrijeme u odnosu na vjerojatno sredinu I. st. n.e., što u slučaju njihove ne egzistencije u tome periodu ne isključuje mogućnost njihovog postojanja za vrijeme ustanka. Nejasno je isto tako gdje je u Plinijevom popisu čitav niz domaćih zajednica i naroda

stvo daje Velej Paterkul,⁶⁴⁸ značilo da se ustanku priklonio i čitav niz domorodačkih naroda između Pirusta i desitijatskog i delmatskog područja, tj. peregrinske *civitates* iz današnje istočne Hercegovine, Crne Gore i sjeverne Albanije. Ustvari najveći dio domorodačkog svijeta istočnog, središnjeg i južnog prostora provincije Ilirik je sigurno prišao ustanku. U ovom pogledu zanimljivo bi bilo determinirati ponašanje Daorsa u ustanku, naroda koji je dugo vremena imao ulogu vjernog saveznika Rimu u njegovom prodoru na ilirski prostor. Sudeći po činjenicama da ne raspolažemo ni sa kakvim informacijama o borbama u zaleđu Narone, realna je mogućnost da se ovaj mali narod, možda i zbog vlastite svjesnosti o svojoj minornosti i slabom političkom i vojnom značenju priklonio po prvi put u svojoj povijesti jednom proturimskom pokretu. Širenje ustanka dublje ka jugu od rijeke Genusus i Apsus je bio znatno teži zadatak s obzirom na politički i opći kulturni karakter tih južnih oblasti, koje su stoljećima ranije urbanizirane u grčkom stilu i koje su još od kraja IV. st. p.n.e. izložene intenzivnom procesu prožimanja sa grčkim općim kulturnim impulsima. Pa je to ilirsko područje bilo, izgledalo i osjećalo se prilično stranim u odnosu na isto ilirski, ali gorštački i još uvijek pretežito kulturno autohtoni sjever. Kulturološka razvijenost i podvojenost je ipak imala priličnog udjela u opredjeljivanju za ili protiv ustanka i među samim Ilirima. I zato ne bi trebalo da čudi da je Apolonija predstavljala krajnju južnu točku širenja ustanka, jer je tu završavao ilirski svijet koji još uvijek nije podlegao grčko-rimskoj kulturi i načinu života.⁶⁴⁹ Kako vidimo, ustanak se najlakše širio među ilirskim i to onim elementom koji još nije doživio i proživio kulturnu transformaciju, kao oni koji su živjeli npr. na krajnjem jugu ilirskog svijeta ili nekim priobalnim oblastima. Jednostavno rečeno, veći dio ilirskog svijeta još uvijek grčko-rimsku civilizaciju u koju su se našli prisilno uključeni nije doživljavao kao svoju pa se onda lakše mogao odvažiti da ustane protiv Države koja je pretendirala da tu kulturu predstavlja i pretpostavlja prema "barbarskom svijetu".

koje govoreći o zbivanjima vezanim za tri ilirska rata (229/8, 219 i 168/7 god. p.n.e.) spominju Polibije i Livije pa i neki druga vrela a koje bi po tim opisima naseljavale ove oblasti kao što su npr. Dassarenses, Selepitani, Helidonci, Abri, Penesti. Po Stipčeviću (1974: 38) koji se poziva na E. Swobodu (1937: 290-305) i N. Ceku (1970: 421-427) i Bencu (1987: 775) Helidonci i Abri su činili sastavni dio naroda Taulanata. Međutim, s druge strane stajalište spomenutih autora o južnim Parthenima kao sastavnom dijelu Taulanata dolazi u nesuglasje sa opisom Plinija Starijeg (III, 144-145) prostora današnje Albanije zasebno spominju i Taulanti i južni Partheni. Uz sve izneseno ipak je za rekonstruiranje učešća pojedinih naroda za pojedine oblasti i narode u nekom pogledu relevantnije Plinijevo navođenje jer se ono ipak odnosi na razdoblje koje je ipak vremenski najbliže periodu ustanka, pa bi i odražavao na neki način napribližniju sliku rasporeda i postojanja domorodačkih *civitates* za vrijeme prve polovice I. st. n.e. Uz to, Plinije Stariji je koristio i vrela iz vremena i Republike kao što je npr. Varon, pa su se u njegovom opisu ilirskih oblasti nalaze i detalji iz radova znatno starijeg podrijetla. Zatim postavlja se pitanje što je sa Enhelejcima, jednom velikim ilirskim narodom koji je dominirao južnoilirskim svijetom od VIII - VI. st. p.n.e. (Stipčević, 1974: 46-47). Kod Plinija Starijeg (III, 139) se spominje zajednica pod imenom Enheleji (*Encheleae*), ali ne na prostoru današnje Albanije nego kao sastavni dio Liburna.

⁶⁴⁸ Vell. II, CXV, 4

⁶⁴⁹ Cabanes, 2002: 123-126; 128; 130-131; 150-151;

S druge strane, južno od spomenutih rijeka nalazio se jedan svijet oličen između ostalog i u ilirskim gradovima izgrađenim i upravljanim po grčkom obrascu kao što su Bilis i Amantija, i oni se nisu mogli osjećati isto kao i ustanički Iliri.⁶⁵⁰ Ove urbaniziranije zajednice, već prilično dugo uklopljene u antički, mediteranski svijet vjerojatno su bile odbojne prema ustanku i svojim manje kultiviranim etničkim srođnicima.⁶⁵¹ Vjerojatno su i mnogi Iliri koji su se našli uklopljeni u strukture npr., obalnih i priobalnih gradova i koji su se našli asimilirani ostali lojalni. Iz istog razloga teritorijalne rasprostranjenosti, narodi koje Plinije Stariji navodi kao sastavnice salonitanskog konventa su se priključili ustanku. Za prostore salonitanskog konventa se može pretpostaviti učešće u ustanku tri velika naroda (Mezeji – oni su i spomenuti kao ustanički narod, Delmati i Dicioni), pa je logično da su se ustanku priključila i druga dva manja domorodačka naroda iz istog konventa (Deuri i Sardeati).

Ono po Kasiju Dionu breučko skupljanje saveznika,⁶⁵² nakon neuspjeha u prvim borbama, je vjerojatno podrazumijevalo to da su se ustanku u panonskom bazenu priključili mnogi iz reda onih domorodačkih zajednica koje Plinije Stariji spominje u panonskom bazenu⁶⁵³ i koji su bili neposredni, bliži i nešto dalji susjedi Breuka. Naravno zbog nedostatka pouzdanijih podataka teško je znati tko se to iz čitavog niza naroda (Serretes, Serapillos, Iasi, Andizeti, Kolapijani, Arviate, Azali, Amantini⁶⁵⁴, Belgites, Catari, Cornacates, Eravisci, Hercuniates, Latobici, Oserijati, Varciani) koje spominje Plinije Stariji u Panoniji uopće priključio ustanku i unutar njega posebno Breucima. Sudeći po tome što za vrijeme drugog razdoblja rimske vladavine Kolapijanima i Azalima upravlja prefekt stranac, iz reda stacioniranih vojnih snaga Imperije, sa većom vjerojatnošću bismo mogli pretpostaviti da su se ova dva naroda odazvala ustanku.⁶⁵⁵ Ako su se ustanku priključili Azali onda bi se ustaničko područje moglo prostirati i dalje prema sjeveru od Drave zavisno od prostora na koji se situiraju Azali.⁶⁵⁶ U svezi Kolapijana i nekih drugih naroda Panonije koji se nalaze na sjeverozapadnom bojištu je potrebno napomenuti da je za njihov ulazak u ustanak vjerojatno odgovornija bila dinarska komponenta ustanka, koja je u drugoj polovici 6. god. n.e. širila ustanak na zapadnom pravcu, a ne breučko skupljanje saveznika. Izgleda da su se inače trupe koje su polazile iz Siskije i njene okolice na protu-ustaničke akcije

⁶⁵⁰ Potrebno je navesti da je ovaj prostor u kasnoj antici predstavljao i grubu crtu razdvajanja između dominacije korištenja latinskog i grčkog jezika.

⁶⁵¹ Oni elementi ilirskog i domorodačkog stanovništva koji su srasli u strukture i lojalnost Državi, ali i oni koji su dublje prihvatili pa u nekim slučajevima i u potpunosti se kultivirali u grčko-rimski mediteranski civilizacijski krug.

⁶⁵² *Cass. Dio* LV, 29, 3-4

⁶⁵³ *Plin. NH* III, 147-148

⁶⁵⁴ O Amantinima v. Degmedžić, 1961

⁶⁵⁵ Po Bojanovskom (1988: 65) Azali su Kelti

⁶⁵⁶ Wilkes, 2001: krt. Rimski Ilirik, smješta Azale prilično duboko u prostore Panonije sjeverno od Drave, sjeverno od Blatnog jezera.

sukobljavale, pored lokalnih ustaničkih teritorijalno-milicijskih jedinica, u jednoj priličnoj mjeri i sa dinarskim segmentom ustanka. Ako su se ustanku priključili Kolapijani, onda je sasvim logično pretpostaviti da su se i ostali panonski narodi između njih i Breuka pridružili ustanku, kao npr. Oserijati. Ustanku su se sa velikom dozom vjerojatnoće pridružili i Amantini, narod koji je u ratu 12 - 9. god. p.n.e. već jednom pružao Rimljanima snažan otpor, a koji su bili i prvi susjedi Breuka, kao i Andizeti o čemu je već bilo više riječi. Na prostor koji bi predstavljao zapadnu liniju panonskog ratišta, u oblastima današnje zapadne Slavonije uključujući i zapadne padine Papuka, situiraju se Iasi,⁶⁵⁷ pa bi u tom slučaju možda bilo razumljivo i njihovo učešće u ustanku. *Sirmienses*, odnosno njihov *civitas* su gotovo sigurno bili lojalni Rimu, jer se bez toga rimska pozicija u Sirmijumu nije mogla održati i ako je njihova lojalnost bila i aktivna i snažna, onda bi pojedini dijelovi sjeverozapadne Srbije (oni uz Savu) ostali van dosega pridruživanja ustanku.⁶⁵⁸ Prisustvo znatnih rimskih snaga na dunavskoj granici, njihova udaljenost od glavnih žarišta ustanka, ali i činjenica da su pokreti trupa (kojima su zapovijedali Valerije Mesalin i Tiberije) koji su nastali kao prva reakcija na vijesti o ustanku prošli kroz njihovu teritoriju vjerojatno je uvjetovalo da se ustanak ne raširi na peregrinske *civitates* na sjeveru provincije Ilirik. Panonski prostori provincije Ilirik sjeverno od Drave su usto bili dobrim dijelom, uz prisustvo i iliro-panonskih zajednica, pokriveni i zajednicama koje su pripadale keltskom etničkom kompleksu. Izgleda da keltske zajednice razbacane širom sjevernog Balkana i panonskog bazena nisu baš podržale ustanak koji je ostao prevashodno i načelno ilirski pokret, a i čini se da je položaj zajednica u odnosu na Rim sjeverno od Drave bio nešto povoljniji nego što je to bio slučaj sa onima južno od Drave.⁶⁵⁹ Samim tim se čini da ustanak nije baš zahvatio u većoj mjeri panonske prostore sjeverno od Drave, i uglavnom se na ovom području ograničio samo na one oblasti koje su sa njene lijeve strane gravitirale Dravi i to u njenom srednjem i donjem toku, kao npr. područje Andizeta. Da širenje ustanka nije zahvatilo zapadne panonske oblasti i da taj prostor nisu kontrolirale ustaničke snage, odnosno da se zajednice koje su prebivale na tome području nisu odvažile na pridruživanje ustanku, dokazuje i činjenica da između Siskije i Italije za vrijeme cjelokupnog toka trajanja rata postoji stalna, nesmetana komunikacija preko koje dolaze trupe, materijal, kre-

⁶⁵⁷ Stipčević, 1974: 41; Wilkes, 2001: 270; Buzov, 2005: 134-135; o Iasima v. jednu manju odličnu studiju od Schejbal, 2003

⁶⁵⁸ Kasije Dion (LI, 27, 3) kaže da se Mezija nalazi između Dalmacije, Makedonije i Trakije i da je od Panonije odvojena Savom. Jedino područje gdje bi granica Panonije i Mezije bila Sava je ono koje se pruža zapadno od Singidunuma prema Sirmijumu, što bi impliciralo da ovaj južni pojas od krajnjeg donjeg toka Save pripada Meziji, a onaj sjeverno Panoniji, odnosno Iliriku prije 6 god. n.e.

⁶⁵⁹ O položaju i stupnju autonomije naroda Panonije sjeverno i južno od Drave neposredno pred i poslije ustanka v. Mócsy, 1974: 56-57; a o razlici u odnosu između panonskih zajednica situiranih sjeverno i južno od Drave prema rimskom osvajanju, rimskoj vladavini i ustanku 6-9. god. n.e. v. Buzov, 2005: 131-132.

ću se vijesti, naredbe. Vjerojatno je komunikacija koja je duž Save povezivala Siskiju sa Emonom, odnosno dalje sa Akvilejom bila za vrijeme rata pod čvrstom kontrolom snaga pod rimskim zapovjedništvom. To bi onda značilo da Latobici, koji su naseljavali dijelove prostora današnje Slovenije koji su pripadali Iliriku, nisu kao narodnosna i politička cjelina pridružili ustanku i da su vjerojatno donji i srednji tok rijeke Kupe i prostori naroda Kolapijana bili najdalje dosegnute točke ustaničkog prodiranja i širenja prema zapadu.⁶⁶⁰

Delmati, Japodi, Liburni

Kada već imaš kacigu na glavi, kasno je kajati se zbog boja.

Juvenal⁶⁶¹

U vezi doprinosa pojedinih domaćih naroda općoj ustaničkoj stvari potrebno je obratiti pažnju na ponašanje i stav Delmata i Japoda⁶⁶², dva epihorska naroda koji su stoljeće i po vodili teške i grčevite borbe sa Rimljanima i sa njihovim republikanskim i trijumvirskim vojskama, te na Liburne, domaći narod koji je već dostigao zavidnu razinu općeg kulturnog razvitka svojstvenog mediteranskoj civilizaciji. Zanimljivo je da njih, kao pojedinačne narode, ako odbacimo Velejevo i Dionovo označavanje i korištenje termina “delmatski” u kontekstu ustanka (koje oni upotrebljavaju samo kao skupnu, opću oznaku za epihorske zajednice na dinarskom pojasu), literarna vrela ne spominju u svojim podacima o ustanku.⁶⁶³ Ipak sudeći po tome što se borbene operacije vode i na prostorima Delmata i Japoda, posebno onom delmatskom na kome boravi i Baton Desitijatski i na kome se nalaze i pojedina ustanička uporišta kao što je Andetrij, ovi narodi su ili u cijelosti ili u svojoj većini ili samo djelomično učestvovali u ustanku, na ovoj ili onoj strani.

Delmati⁶⁶⁴ su nesumnjivo učestvovali u pobuni na proturimskoj strani i to možda

⁶⁶⁰ Po Wilkesu (2001: 231; 269) Latobici imaju keltska imena, pa samim tim nisu bili Iliri. O Latobicima v. i Šašel Kos, 1999: 259-260. Legionarski kamp, vjerojatno iz perioda ustanka, je bio otkriven na Obrežju (granica između Slovenije i Hrvatske). Šašel Kos, 2005 A: 469

⁶⁶¹ *Iuv.* I, 169-170: *Galeatum sero duelli paenitet.*

⁶⁶² O Japodima v. Drechsler-Bižić 1953; Isto, 1966; Isto, 1983; Isto 1987; Olujić, 1999-2000; Isto, 2003; Isto, 2004; Balen-Letunić, 2004

⁶⁶³ Naravno, sasvim je realno pretpostaviti da je ime Delmata, zbog u latinskom i grčkom potpune terminološke – ali ne i sadržinske – jednakosti sa onim što se podrazumijeva pod dalmatinskim ili dinarskim (samo u kontekstu ustanka), ustvari u svim ovim opisima i podacima ostalo i pokriveno ovim općim dalmatinskim terminom. I tako su antički pisci upali u terminološku zamku uslijed koje nisu naveli posebno Delmate kao narod učesnik u ustanku.

⁶⁶⁴ O Delmatima v. Zaninović, 1966; Isto, 1967; Isto, 1994; Isto, 1996: 193-208; 221-229; Čović, 1987 A

i “jednodušno” ili u ubjedljivoj velikoj većini, jer je delmatsko područje bilo i glavno poprište ustaničkih i rimskih operacija na jadranskoj liniji oružanog dodira već od prvotnih faza pobune pa do njenog kraja. Ustvari skoro ubjedljivo najveći dio teritorije (ako ne i sva) koju je zauzimala delmatska politička jedinica se od početka pa do skoro samog kraja ustanka nalazio u okvirima ustaničkog područja, što ne bi bilo moguće da se Delmati nisu masovno i aktivno uključili u ustanak. Osim toga i veliki broj boraca u ustaničkim redovima je bilo moguće ostvariti samo ako su se ustanku pored brojčano velikih naroda kao što su Desitijati, Mezeji, Dicioni, Naresi pridružili i Delmati. Najžešća i odlučujuća bitka posljednje faze rata, ona za Andetriju, se upravo vodi na delmatskom području i u njoj su glavni stup i to vrlo nepokolebljiv i beskompromisan predstavljali i stanovnici Andetrija i okolice, znači sami Delmati. Ali, i pored nesumnjivog aktivnog učešća u ustanku od njegovog početka Delmati ipak u strukturi ustanka nemaju onu ključnu dominantnu ulogu (u prvom redu u liderstvu), što sugerira da je “breme” vodstva domorodačkog otpora sada prešlo na druge ilirske narode kao što su Desitijati. Moguće je da je prvo razdoblje rimske vladavine ipak pomalo smanjilo i olabavilo, iz raznoraznih razloga, intenzitet delmatske odlučnosti i spremnosti za predvođenjem proturimskih pokreta, a što je samim tim poljuljalo i ugled i autoritet koji su oni uživali kod drugih naroda Provincije. To je kao posljedicu moralo proizvesti da se fokus njihovog povjerenja usmjeri prema nekim drugim narodima koji su još uvijek pokazivali i dovoljno snage i vitalnosti i volje i spremnosti i za pružanje djelotvornog, pouzdanog i funkcionalnog otpora, ali i za preuzimanje njegovog vodstva. Delmati su jednostavno rečeno bili i previše iscrpljeni dosadašnjim ratovima da su buktinju vodstva otpora i proturimskog nastupa morali prepusti “svježijim” politijama iz kontinentalne unutrašnjosti, i u strukturi ustanku zauzeti neke druge pozicije koje sigurno nisu odgovarale njihovoj dotadašnjoj tradiciji otpora rimskim trupama.⁶⁶⁵ I neuspjeli ustanak iz 12. god. p.n.e. vjerojatno je ostavio posljedice po delmatsku spremnost, a i doprinio pojačavanju odbrane Salone kako se u slučaju neke nove pobune ne bi moglo ponovo dogoditi da Salona padne u neprijateljsku ruke.

⁶⁶⁵ Delmati i Japodi su posebno pretrpjeli velike gubitke u kampanji 35-33. god. p.n.e., za Japode Strabon (VII, 5, 4) kaže da ih je Oktavijan sasvim smoždio. I Desitijati su, sudeći po Apijanu, isto kao i Delmati i Japodi, posebno one njihove “onostrane” zajednice pružili Oktavijanu u kampanji 35-33. god. p.n.e., žestok otpor i možda i učestvovali i u nekim od onih mnogih malih delmatskih/dalmatinskih pobuna koje su prethodile ustanku. Ali oni, za razliku od Japoda i Delmata, prije 35. god. p.n.e. nisu uopće dolazili u kontakt sa rimskim trupama i uspijevali su čvršće i stabilnije održavati svoju unutrašnju snagu i vitalnost. Pored toga što nisu bili iscrpljeni skoro jedno i po stoljetnom konstantnom borbom sa Rimom, Desitijati su predstavljali jedan od razvijenijih narodnosnih i političkih fenomena na ilirskom području, kojem su rudnici, jača unutarnja kohezija, izražajnija i osebnija gospodarska djelatnost davali dodatnu prednost nad drugim ilirskim narodima u okruženju i omogućili da postane jedan od stupova ustanka, uz odanost ustanku i odlučnost.

Da je više ostao sačuvan jedan natpis, koji spominje osobu koja je predvodila (*praefui(t)*) Japode (*Iapudiai*) i Liburne (*Liburn...*), u kontekstu nekih zbivanja vezanih za vjerojatno Batonov rat (... (*bello*)? *Batoniano...*), sigurno bi se mnogo uspješnije i preciznije prilazilo razrješavanju pitanja učešća Japoda⁶⁶⁶

⁶⁶⁶ O pitanju učešća Japoda u ratu, v. Pašalić, 1975: 409-410; Neučestvovanje jezgre Japoda u ustanku, se ogleda i u tome što se na Veronskom natpisu spominju zajedno sa Liburnima koji sigurno nisu učestvovali u ratu na strani ustanika. Upadljivo je i da se u Plinijevom etnografskom opisu provincije Gornji Ilirik, Japodi i Liburni (uz šest malih i nekih drugih naroda) jedini ne navode na osnovi brojnosti dekurija što bi ukazivalo na različitost njihovih obaveza prema Državi u odnosu na druge domorodačke narode Provincije. Oni su uostalom uključeni u skardonitanski konvent, za razliku od naroda koji su sigurno učestvovali u ustanku a koji su svrstani u salonitanski i naronitanski konvent. Moguće je isto tako pretpostaviti da se termin "*Delmatia*" koji se tada i nešto kasnije upotrebljava u svakodnevnom govoru ustvari odnosi samo na spomenuta dva konventa, da bi se u kasnijem periodu proširio i na Liburniju i Japodiju. Ustvari u antičkom razdoblju makar i kao zemljopisni pojmovi koriste se termini *Liburnia* (*Plin. NH III, 141*; ovaj termin se ponekad koristi i u ranom srednjem vijeku) i Japodija (*Iapudia, Plin. NH III, 140*), dok takvih izvedenica za imena Desitijata, Naresa ili Mezeja, odnosno narode koji pripadaju salonitanskom i naronitanskom konventu, izuzev Delmata (ali ni kod njih u smislu da se narodnosno ime koristi i kao teritorijalno ime za područje koje pripada samo tom narodu), nema ili se nisu do sad našli ili prepoznali. Sve to ukazuje na neki specifični položaj Japoda i Liburna unutar provincije u odnosu na ostale narode koji su *Delmatia*, a što je možda upravo bio rezultat njihovog ponašanja i svrstavanja za vrijeme ustanka 6. god. n.e. O pitanju posebnosti Liburnije i Japoda u odnosu na ostatak Provincije nakon završetka ustanka, v. Suić, 1991-1992: 63-64. Branka Raunig (2004: 14-15) ipak stoji na stajalištu, pozivajući se na natpis *CIL XIII 7023* na kome se spominje *Retinio*, da su Japodi bili na ustaničkoj strani. Njeno tumačenje natpisa iz Verone je teško održivo, jer je i iz sačuvanog dijela natpisa jasno da je osoba kojoj je posvećen tekst natpisa predvodila (*praefuit*) Japode i Liburne za vrijeme rata, a ne upravljala njima kao prefekt nakon rata. Zatim pošto je jasno da Liburni ne učestvuju u ustanku teško bi bilo razumljivo, u slučaju da su se Japodi priključili ustanku, da taj bezimeni rimski građanin kome je posvećen natpis iz Verone u isto vrijeme za vrijeme rata rukovodi i Japodima i Liburnima. Osim toga izgleda da ustanici nisu kontrolirali ne samo liburnsko područje nego i znatan dio prostora koji je pripadao Japodima, i to onaj u zaleđu Kvarnera i u Lici. Središta japodske politije smještena u Lici ostala su van dometa širenja ustanka, kojem su se ipak pridružile neke japodske zajednice npr. sigurno u Pounju, odnosno one koje su zahvatila kretanja ustaničkih snaga i prije i neposredno poslije stvaranja jedinstvenog Saveza. To je značilo da je japodska jedinica praktično bila pocijepana na lojalni i ustanički dio, odnosno možda na onaj dio japodske zajednice koji je Apijan (*III, 17-21*) nazivao onostranim, s onu stranu "Alpa". Njih su Rimljani, opet po Apijanu tek u Oktavijanovoj kampanji prvi put pokorili, i to nakon teškog i žestokog otpora, posebno Metuluma (o Metulumu v. *App. Ill. 19-21*; *Cass. Dio XXI, 49, 35, Strab. Geo. IV, 6, 10; VII, 5, 2*; Olujić, 2005). Vjerojatno je to i uvjetovalo da ove japodske zajednice pridu ustanku, pogotovu jer Apijan jasno kaže da je onostrana Japodija bila prvo put pokorena nakon Oktavijanove kampanje. Potrebno je ukazati na još jednu činjenicu u Apijanovom opisu jer on nigdje ne spominje ovostranu Japodiju, nego kaže da Moentini i Avendati prebivaju unutar toga planinskog pojasa koji Apijan naziva u konkretnom slučaju "Alpe". To bi značilo da Apijan sistematizira Japodiju na dva dijela, onaj planinski i onaj prekoplaninski, znači nema ovostrane Japodije. Osim toga cisalpinska Japodija bi, ako su Alpe dinarski pojas shvaćen u širem smislu, bila vrlo usko priobalje i more što je teško prihvatiti kao neku posebnu japodsku oblast. To bi onda neminovno vodilo zaključku da je onostrana Japodija smještena na pitomijim sjeveroistočnim i sjevernim (pounjskim i onim prema Kupi) oblastima koje već pripadaju ili sjevernim silaznim padinama Dinarida ili već ravnijim oblastima. Za Apijana, odnosno njegovo vrelo, "Alpe" su, u konkretnom opisu Oktavijanovog zaposjedanja ilirskih zemalja, dinarski planinski lanac a ne neka posebna planina, kao uostalom i za mnoge druge antičke pisce (Strabon, Plinije Stariji). U neku ruku, i Kasije Dion (*XLIX, 35, 1*) u opisu Oktavijanovih borbi sa Japodima 35. god. p.n.e. razlikuje "dvije grupe" Japoda, odnosno one na bližoj strani planina, koji su naseljeni nedaleko od mora i one na planinskim vrhovima, zaravnima i koji su na daljoj strani. Do ove distinkcije kod Japoda, i Apijan i Kasije Dion su došli vjerojatno koristeći za rat sa Japodima istu ili sa istim podrijetlom izvornu građu, možda Augustove memoare (što se da naslutiti i

i Liburna u ustanku.⁶⁶⁷ Prilično je nejasno o čemu se izražava sadržaj sačuvanog dijela natpisa jer je moguće pretpostaviti i da je ta nepoznata osoba kojoj je natpis posvećen, a koja je možda bila Rimljanin (tj., nosilac rimskog građanstva)⁶⁶⁸, predvodila Japode i Liburne u ratu 6-9. god. n.e., odnosno bila zapovjednik njihovih pomoćnih snaga. A to bi onda sugeriralo da su i Japodi i Liburni bili saveznici Rimljana u ratu, što je za ove potonje sa velikom dozom vjerojatnoće i bio slučaj.⁶⁶⁹ Međutim problem Japoda je mnogo kompleksniji, jer bi natpis sugerirao ne samo njihovo prema Rimskoj Državi lojalno držanje za vrijeme rata 6-9. god. n.e. nego i aktivno učešće u protu-ustaničkim snagama. Već u prvoj fazi ustanka prilikom svoga prodora na sjeverozapadnom pravcu, a po Kasiju Dionu kretanjem u susret Valeriju Mesalinu, ustaničke jedinice su mogle zahvatiti i japodsko područje, i to njegov krajnji istok i sjeverni dio. Drugi val širenja ustanka, nakon formiranja Saveza, je zahvatio zapadni pravac, pa bi time opet moglo bilo zahvaćeno i japodsko područje. Veći i obuhvatniji prodori ustaničkih snaga u dva navrata, koji su kao svoju posljedicu imali širenje ustanka i priključivanje domorodačkih zajednica na jednom širokom pojasu, zahvatili su i oblasti od šireg porječja Une do porječja Kupe. U tom slučaju bi se tako ustanku i Savezu priključili i Japodi Pounja, dok bi južno, središnje područje japodske narodnosne zajednice (u kojem su se nalazili i Metulum i Arupium) ostalo lojalno.⁶⁷⁰ Tom prilikom,

iz toga što Dion podcrtava da je Oktavijan sam vodio kampanju na Japode) što bi značilo da je Oktavijan August bio napisao da postoje Japodi bliže moru i Japodi u unutrašnjosti koji su tek tada bili pokoreni, bolje reći oni čiji su zemlju tek tada uspješno pregazile rimske trupe.

Svojim smještajem i naslanjanjem na more, lojalna Japodija (ona koja se i u ratu 35. god. p.n.e. podčinila Oktavijanu bez većih borbi i bez znatnijeg otpora) je onemogućila ustanički izlaz na sjeverni Jadran, tako da su se ustanici Velejevoj liniji Tergeste-Nauportum približavali sjevernijim pravcem, krećući se preko Kupe i jugoistočne Slovenije. Uostalom Raunig (2004: 14) Japodima pripisuje i italsko pravo, što Plinije Stariji (*NH* III, 139) u svome etnografskom opisu skardonitanskog konventa ne navodi. Da su Japodi imali italsko pravo oni više po automatizmu ne bi predstavljali peregrinsku *civitas* nego bi već bili municipalno ustrojeni, kao što se to upravo događalo Liburnima. Italsko pravo za vrijeme Plinija Starijeg imaju pojedine zajednice skardonitanskog konventa, ali one nisu sastavni dio japodske *civitas*. *Gens Liburnorum* opet ne predstavlja jedinstvenu političku cjelinu, nego je podijeljen na više političkih jedinica-*civitates*, koje su već prilično odmakle u svome razvitku u pravcu prerastanja u municipalni ustroj.

⁶⁶⁷ Patsch, 1896: 133-134; Isto, 1899 A: 176; Rau, 1925: 342-344; Pašalić, 1975: 409-410; Bojanovski, 1988: 313, fus. 61; Suić, 1991-1992; *CIL* V 3346 (Verona); O podrijetlu i pripadnosti natpisa te osobe koja je predvodila Japode i Liburne v. Suić, 1991-1992: 62 i fus. 14; 64 i fus. 23

⁶⁶⁸ Teško bi bilo pretpostaviti da su ma koliko Liburni i Japodi bili lojalni Državi da je u teškim vremenima rata na njihovom čelu stajao domaći čovjek, makar on imao rimsko građanstvo. Uostalom domorodačkim narodima nakon rata su upravljali rimski časnici sa titulom prefekta, pa je sasvim realno očekivati da je i Liburnima i Japodima za vrijeme rata upravljala osoba koja je bila pripadnik rimske vojske u tome periodu.

⁶⁶⁹ O ponašanju Japoda i Liburna vezano za ustanak v., odličan rad Suić, 1991-1992; O ranijim različitim tumačenjima Veronskog natpisa i uopće učešća Japoda i Liburna u ratu 6-9 god. n.e. v. Suić, 1991-1992: 62 i fus. 14. Po osnovnoj misli Suića Liburnija i Japudija su bile ustrojene kao "cordon sanitaire" za zaštitu istočnih granica Italije.

⁶⁷⁰ Ustvari ustanak se proširio samo na one oblasti "sive zone" u koju su prodrle i preko koje su prešle snage ustaničkog Saveza u tome drugom kretanju zapadnim pravcem, i ako one nisu zahvatile čitavo područje jedne narodnosne zajednice, onda se ta zajednica nije u cijelosti ni priključila ustanku, nego je ostala podijeljena.

kako se ustanak širio dublje na zapadnom pravcu, najvjerojatnije je došlo do te disolucije i diferencijacije unutar japodske zajednice. Da su se japodske zajednice u Pounju pridružile ustanku potvrđivala bi i Germanikova ofenziva početkom 9. god. n.e. na ovom pravcu kada su se žestoke borbe vodile za ustaničko uporište Retinum, naselje koje pripada Japodima.⁶⁷¹ A Mezeji, prvi sjeveroistočni susjedi Japoda su bili aktivni učesnici ustanka, pa je i tom imalo određenog utjecaja na neke prema njima pogranične oblasti japodske zajednice. I Velej Paterkul i Kasije Dion svojim izvještajima opet sugeriraju i ukazuju na žestinu borbi sa ustanicima i na prostorima južno od Siskije, koji su pripadali i pounjskim Japodima i to posebice za 7. god. n.e. To bi značilo da su bar neke japodske zajednice bile zahvaćene širenjem ustanka, i to one u Pounju, odmetnuvši se ujedno i od Rima i od svoje matične politije koja je ostala lojalna Rimu. Japodi Pounja su do samoga kraja pružali odlučan otpor, i nakon kraja rata ti odmetnuti dijelovi su se ipak ponovo našli u okvirima japodske peregrinske *civitas*. Činjenica da je došlo do praktične disolucije japodske zajednice, kojom prilikom su se pojedine zajednice priključile ustanku, dok je samo japodsko narodnosno i političko jezgro ostalo lojalno moglo bi objasniti i postojanje Veronskog natpisa ali i otpor Japoda u Pounju. Izgleda da slučaj Japoda, odnosno dvojnog ponašanja i odnosa prema ustanku japodskih zajednica, oslikava i jednu vrlo bitnu značajku vezanu za širenje ustanku, a to je da je primarnu ulogu u tome imalo kretanje samih ustaničkih jedinica. Ustanku su se priključivale one zajednice do kojih su došle i prešle već pobunjene snage, pa su se tako ustanku priključile one japodske zajednice koje je zahvatilo kretanje Batona Desitijatskog i snaga kojima neposredno zapovijeda prilikom njegovog pohoda od Salone prema sjeverozapadu, odnosno prema Siskiji. On je tada sigurno prošao kroz Pounje idući prema Siskiji u susret Mesalinu, povlačeći za sobom u ustanak i domorodačke narode i zajednice kroz koje je prošao. Inače za fazu pokretanja ustanka u toku 6. pa sve do prijelaza 6/7. god. n.e. imamo prisutnu i pojavu kolebanja i oklijevanja domorodaca (npr. Kasije Dion, LV, 29, 2-3; 30, 4-5) da se priključuju ustanku, tako da je u tim slučajevima bio potreban određeni podsticaj. A taj podsticaj se najviše oličava u prisustvu konkretno Batona Desitijatskog i njegovih ustaničkih jedinica. Na sličan način, kao i na primjeru pounjskih Japoda, ustanku su se vjerojatno pridružile i one domorodačke zajednice na zapadnom pravcu od Pounja prema Kupi, pa možda i dalje, u periodu do kraja 6. god. n.e. Za razliku od ovih pravaca, ustaničke snage (posebno one inicijalne nastale od pobunjenih pomoćnih jedinica) nisu prodrle na glavno japodsko područje u Lici, Velebit-skoj zoni i Kvarnerskom zalivu pa su zajednice sa ovog prostora ostale lojalne Rimu.

Opet, potrebno je imati u vidu da za drugog razdoblja rimske vladavine kod Japoda postoji jedna upravna specifičnost u odnosu na većinu drugih ilirskih naroda provincije

⁶⁷¹ Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 144

Gornji Ilirik. Na osnovi do sada dostupne epigrafske građe, na čelu njihovih najviših izvršnih institucija *praepositus* i prefekt nalazili ljudi, i pored toga što su romanizirani, koji potiču iz japodske zajednice.⁶⁷² Sve to ukazuje da su i Japodi, ako ne kompletno a ono bar u smislu svoje priznate politije, više-manje izgleda ostali lojalni Rimu i angažirani u protu-ustaničkom djelovanju. Tako su zahvaljujući lojalnosti ili držanju pod kontrolom zapadno-panonskih *civitates*, Liburna i narodnosne i političke jezgre Japoda, Rimljani uspjeli da zaštite prilaze Italiji i osiguraju nesmetanu komunikaciju sa trupama koje su se nalazile dublje u prostoru Ilirika. Liburni, odnosno njihove zajednice, vjerojatno nisu učestvovali u ustanku i zauzeli su stav lojalnosti o čemu bi govorele i sljedeće činjenice:

1. Ustaničke snage nisu raspolagale sa mornaricom, što bi u slučaju priključivanja liburnskih gradova morao biti slučaj. Da su kojim slučajem raspolagali sa mornaricom, ustanici bi vršili djelotvornije napade na primorske gradove, a opisi antičkih pisaca bi veću pažnju posvetili zbivanjima na jadranskom ratištu što nije slučaj jer se u njima većina borbenih aktivnosti odvija u kontinentalnoj unutrašnjosti.⁶⁷³
2. Cijelo vrijeme trajanja rata, ustaničke snage i to njihov dinarski segment nisu bili prisutni ne samo na samom moru nego i na dijelu obale i njihova težnja, i to posebno na početku ustanka, je bila da eliminiraju rimsko i uopće protu-ustaničko prisustvo na istočnim obalama srednjeg Jadrana, u čemu nisu imali uspjeha. To znači da su Rimljani zadržali upravu i kontrolu ne samo nad Salonom i Naronom i njenim neposrednim zaleđem, nego i širim prostorom između Zrmanje i Krke. Pa je praktično granično područje (za vrijeme Plinija Starijeg) između skardonitanskog i salonitanskog konventa bar na području današnje Dalmacije predstavljalo i zonu razdvajanja ustanika i Rimu lojalnih elemenata.
3. Sam ustanak, je sudeći po podacima iz vrela, ipak bio primarno pokret kontinentalnih peregrinskih naroda koji nisu imali tradiciju pomorskog ratovanja, pa je tako Jadransko more ostalo pod rimskom kontrolom.
4. Politički ustroj liburnskih zajednica i gradova i njihova uvezanost, kao i stupanj autonomije i uopće odnosa i prema Državi u cjelini i prema Rimljanima su bili drugačija nego kod većine drugih domorodačkih naroda Ilirika. I njihov način

⁶⁷² Naravno moguće je pretpostaviti da su ove institucije kod Japoda obnašali domaći ljudi nakon što su Provinciju napustile rimske legije i ilirske zemlje se potpuno pacificirale, jer je teško odrediti tačnu dataciju nastanka natpisa na kojima se spominju japodski prepoziti i prefekti. Tako je moguće da su ovi japodski prepoziti i prefekti ustvari pripadali kasnim desetljećima I. st. n.e. pa možda i II. st. n.e., iako ipak ostaje upadljivo da su ostali prefekti, koji su poznati preko sačuvanih natpisa, u ilirskim zemljama bili pripadnici oružanih snaga Imperije.

⁶⁷³ Kasije Dion samo na par mjesta spominje zbivanja na jadranskom ratištu, napad na Salonu i obalni prodor do Apolonije. Velej Paterkul i Svetonije ne daju nikakve podatke o ratnim zbivanjima na obali.

života i razina i dugotrajnost interakcija sa Rimom i uopće mediteranskim civilizacijskim obrascem su bili znatno većeg opsega i trajanja, ali i različitog karaktera nego u slučaju sa pobunjenim ilirskim narodima. Izgleda da su liburnske zajednice u prvom razdoblju rimske vladavine i neposredno pred ustanak bile u znatno privilegiranim položaju u odnosu na druge domorodačke narode Ilirika.⁶⁷⁴

5. Liburnske zajednice su u vrijeme ustanka stajale na znatno višoj razini općeg kulturnog razvitka nego drugi domorodački ustanici narodi-učesnici u ratu, i koji je već prešao u fazu urbanog, mediteranskog načina života.⁶⁷⁵ Ne samo proces romanizacije u kulturološkom smislu nego također i proces primanja rimskog građanstva je kod njih već bio prisutan o čemu svjedoče i Juliji npr. iz Jadera i Aenone. Tako da su Liburni imali sasvim različite interese i potrebe u odnosu na one *civitates* u unutrašnjosti (posebno onih koji su po Pliniju sredinom I st. n.e. potpadali pod salonitanski i naronitanski konvent)⁶⁷⁶ i sigurno poradi ove kulturološke razlike nisu baštinili osjećaj međusobne bliskosti.

⁶⁷⁴ O osobitostima Liburna vidi Suić, 1991-1992: 55-56 i fus. 5

⁶⁷⁵ Wilkes, 2001: 267-268

⁶⁷⁶ Po Suiću, 1991-1992: 63: "...Liburnija i Japudija dijele zajedničku sudbinu, kao jedna zasebna cjelina, odvojena od provincijalne administracije kojoj je sjedište bilo u Saloni." Argument M. Suića (1991-1992: 63 i fus. 18) da je i ranije došlo do "...podjele administracije i kompetencija, civilnih i vojnih, na tlu provincije", a koji se zasniva na tome što se u korespondenciji Vatinija sa Cicerona Ilirik spominje posebno u odnosu na Dalmaciju, je neodrživ jer tada nije moglo doći ni do kakve podjele jer su Delmati tada bili slobodni i nezavisni i neuključeni u strukturu rimskog imperija na istočnom Jadranu. Stojimo na stajalištu da je moguća podjela provincije odnosno izdvajanje Japoda i Liburna u vremenu rata ipak pretenciozna konstatacija iz sljedećih razloga:

1. Ustvari provincijalna administracija Iz Salone u toku ustanka nije imala svoju, punu praktičnu vriednost jer je potpuni mandat nad rimskim interesima povjeren Tiberiju, uz kojeg se nalazio i sam namjesnik Provincije i koji su poglavito boravili u Siskiji i užoj i široj zoni koja gravitira ovom gradu i uporištu.
2. Salona je bila i relativno izolirana od glavnine protu-ustaničkih snaga te je njena najbliža veza sa trupama na zapadnom bojištu bila preko Liburnije i lojalnog dijela Japoda.
3. Teško je pretpostaviti da je postojao neki ad-hoc zasebni vojni i administrativni ustroj i obrambena zajednica Liburnija-Japodija za vrijeme ustanka koja je nakon ugušenja ustanka bila ukinuta, kako to sugerira M. Suić. Vojni značaj Liburna i Japoda protuustaničkoj strani je bio značajan, ali ipak sigurno ne tolikog opsega da bi se oni ustrojili kao posebna jedinica jer bez legija i drugih pomoćnih snaga sanitarni koridor od Liburna i dijela Japoda se sigurno ne bi mogao održati i bio bi pregažen od ustaničkih snaga, a neki bi se možda i pridružili ustanicima.
4. Liburni i Japodi koji se spominju na Veronskom natpisu, i koje je predvodila osoba kojoj je posvećen natpis, su ustvari bili peregrinske *civitates* koje su ostale lojalne Rimu i dale određene vojne jedinice kojima je ta osoba zapovijedala. Vjerojatno je ta osoba bila od strane rimskog zapovjedništva određena da zapovijeda lojalnim liburnskim i japodskim trupama, a kako su vojne i civilne funkcije u to vrijeme, a posebno u uvjetima ustanka, bile isprepletene logično je očekivati da je ta osoba imala u to vrijeme i vrhovno upravljanje nad *civitates* Liburna i Japoda. Ali to ne znači da su Liburnija i Japodija ujedinjene jer su političke institucije lojalnih *civitates* i u tim vremenima postojale i bile funkcionalne.
5. Smatramo da je značenje koje M. Suić (1991-1992: 64) pripisuje ustroju koji je bio pod kompetencijom prefekta sa Veronskog natpisa ipak pretjerano, jer je teško pretpostaviti da se "sustav upravljanja, uveden za ustanka u pograničnom području Japudije i Liburnije, protegao na cijelu provinciju, čime je opet uspostavljen njezin teritorijalni integritet".

6. Da su liburnski gradovi prišli ustaničkom Savezu tok rata bi bio sasvim drugačiji. Rimljani bi morali da fokus operacija premjeste na primorje i bore se za ovladavanje ne gradinskih naselja, nego pravih urbanih dobro utvrđenih centara života. Uostalom da su se ovi liburnski gradovi pridružili ustaničkom Savezu sudbina i karakter borbi za Salonu i Naronu bi imali vjerojatno drugačiji i tok i načine odvijanja.

I srednjojadranski otoci su vjerojatno ostali lojalni Rimu. S druge strane ni keltski Skordisci, odnosno njihova *civitas*, nisu učestvovali u ustanku.⁶⁷⁷ Bez lojalnosti Skordiska Cecina Sever, bez obzira na tračku i drugu pomoć, teško bi mogao održavati pozicije u Srijemu i postizati uspjehe, posebno nakon upada Dačana i Sarmata koji su nesumnjivo nastojali iskoristiti izbijanje ustanka i zauzetost rimskih mezijskih trupa na ratištima istočne Panonije. Sigurno bi odbrana Sirmijuma, a i Singidunuma, kao i uopće pozicije Cecine Severa i njegovih tračkih saveznika bile veoma ugrožene i otežane da su se ustanku u samom početku priključili Skordisci. Ustanku se nisu pridružili ni narodi Mezije, kao Mezi i Tribali. Posebno pitanje predstavlja eventualno učešće u ustanku Dardanaca u čijoj su etnogenezi i politijogenezi aktivno učestvovali i ilirski elementi, ali koji su se nalazili u okvirima Mezije.⁶⁷⁸

I kada se nalazio na svome vrhuncu, ustanak je obuhvaćao ubjedljivo najveći dio područja (ako ne i kompletno) današnje Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Slavonije, veći dio Dalmacije, zatim oblasti gornjeg i srednjeg toka Kupe pa sve skoro do Siskija, dijelove Srijema, područje Sandžaka, jugozapadne Srbije, dijelove Metohije i Kosova, sjeverozapadne Makedonije (možda dardansko područje) i sjeverne i srednje Albanije i

⁶⁷⁷ Po Papazoglu (1969: 264) Skordisci nakon svoga podčinjavanja ulaze u sastav provincije Panonije, međutim nije baš najjasnije da li su i oni u periodu ustanka bili jedna od *civitates* Ilirika. *Civitas Scordiscorum* se nalazila (na osnovi natpisa iz Slankamena) situirana na prostoru između Singidunuma i današnjeg Petrovaradina, naslonjena na samu desnu stranu Dunava, odnosno zauzimala bi krajnji istok Srijema (v. Papazoglu, 1969: 265 i krt. Zemlja Skordiska). U tom slučaju bi se u neku ruku moglo smatrati da je pripadala Iliriku, odnosno kasnije Panoniji. Ali iako su zvanično pripadali Iliriku, kako se vidi iz niza činjenica (ustanici moraju da okupiraju Frušku Goru, što ne bi morali da rade da su se Skordisci priključili ustanku, uspješna odbrana Sirmijuma, neizbijanje ustanika pred Singidunum i njihovo ne ugrožavanje mezijske-dunavske granice) Skordisci nisu učestvovali u ustanku. Da je skordička *civitas* pripadala ilirskoj provinciji, odnosno kasnije Panoniji, dokazivao bi i smisao podatka Plinija Starijeg III, 148. Inače u Plinijevom podatku III, 148 u kome se opisuje Panonija spominju se i keltski Taurisci, koji isto tako ne učestvuju u ustanku. Rimu je ostao lojalan i Norik.

⁶⁷⁸ Pohod Gaja Skribonija Kuriona (*Bellum Dardanicum*), namjesnika Makedonije 75-73. god. p.n.e. je slomio Dardance (Papazoglu, 1969: 137-140) koji su se u periodu od više desetljeća ranije u više navrata sukobljavali sa Rimljanima i ugrožavali njihove pozicije na južnom Balkanu (Papazoglu, 1969: 133-137). Ali oni tada još uvijek nisu bili direktno i potpuno podčinjeni rimskoj vlasti i sporadično su i u narednim desetljećima vodili ratove sa Rimljanima. Tačno vrijeme neposrednog podčinjavanja Dardanije Rimskoj Državi se još uvijek ne zna, ali se to vjerojatno desilo u toku ili nakon završetka velikog pohoda (28. god. p.n.e.) koji je vodio Marko Licinije Kras (Papazoglu, 1969: 143). Po tradiciji Gaj Skribonije Kurion je bio prvi rimski vojskovođa koji je sa trupama izbio na Dunav (Papazoglu, 1969: 140; 312).

možda neke oblasti neposredno sjeverno od Drave. Naravno iako je ovaj pokret načelno bio ilirski u njemu su ipak učestvovali i pojedinci i skupine, ali ne u vidu nekog naroda, koji nisu bili pripadnici ilirskog etničkog kompleksa. Tako bi se u ustanak uključili i izbjegli robovi i dezertteri iz protu-ustaničkih jedinica, pa i razni avanturisti i neprijatelji rimske Imperije.

Opće stanje u Rimskoj državi u trenutku izbijanja ustanka i rimska reakcija i angažiranost

Strah – neprijatelj velikih poduhvata.

Tacit⁶⁷⁹

Izbijanje ustanka i njegovo brzo rasplamsavanje je potpuno iznenadilo Rimljane i srušilo je njihovo lažno povjerenje u održivost i prihvaćenost rimske uprave među domorodačkim stanovništvom Ilirika. Iznenadenje koje je političko i vojno vodstvo i Države i Provincije doživjelo sa izbijanjem ustanka i njihova prvotna totalna nepripremljenost da se adekvatno suprotstave samom izbijanju ustanka ukazuje i na skoro totalnu obavještajnu neinformiranost. Rimljani i njihova državna i provincijska struktura u unutrašnjosti Ilirika definitivno nisu obratili pažnju na širenje nezadovoljstva među ilirskim provincijalcima, ili ih jednostavno nisu bili svjesni. Ni državna ni provincijska a ni lokalna rimska struktura jednostavno nije mogla da pronikne u stvarno stanje na terenu i da uvidi sve izražajnije nezadovoljstvo, a njihovo eventualno analitičko predviđanje događaja kao da nije ni postojalo. Njihova informativna mreža, ako je uostalom uopće i postojala, u ilirskim zemljama je potpuno zakazala. To se djelomično može objasniti zaokupljenošću Augustovog dvora zbivanjima zapadno od Rajne i sjeverno od Dunava koji su do izbijanja ustanka, predstavljali primarni strateški interes. Masakr nad naseobinama rimskih građana, veteranskim detašmanima, stranim trgovcima i ostalim Državi lojalnim elementima, koji nisu uspjeli da izbjegnu ustanički bijes upravo potvrđuje slabu ili nikakvu obavještajnu pripremljenost čak i na lokalnoj ravni koja je po prirodi stvari mogla prva da dođe do informacija o agitaciji i pokretanju neprijateljstva. Brzom uništavanju tih pozicija i naseolja je pored njihove rastrkanosti doprinijela i činjenica da se u unutrašnjosti Ilirika nisu nalazile adekvatne vojne snage jer je legije (ili bar gro njihovog sastava) Valerije Mesalin

⁶⁷⁹ Tac. Ann. XV, 50: *nisi impunitatis cupido retinuisset, magnis semper conatibus adversa.*

odvukao na dunavsku granicu tako da su one bile prepuštene same sebi. Jedine ustrojene, opremljene (od strane Rimljana ili vlastitim angažmanom), u punom poretku i u dovoljnoj brojnosti oružane jedinice koje su se nalazile na ovim prostorima bile su domaće, ilirske pomoćne jedinice (a u kojima je udio Desitijata bio respektabilan) koje su se pobunile i predstavljale jezgro ustanka. Logično je pretpostaviti da je Gornja Bosna bila jedna od prvih oblasti koja je doživjela ekstreminaciju pojedinaca, skupina, zajednica i posada koje je pobunjeno stanovništvo smatralo neprijateljskim. Pošto je desitijatsko područje spadalo u bogate rudonosne zone, u Gornjoj Bosni su stradali, pored vojnika, veteranskih i drugih naseljenika u većoj mjeri i svi oni koji su se u vrijeme izbijanja ustanka zatekli na tom prostoru a bili su na neki način vezani za rudna bogatstva Gornje Bosne, a od ustanika su smatrani neprijateljskim elementom.

Ustvari može se reći i da je neočekivano izbijanje ustanka, njegovo naglo širenje, silina udara, masovni odziv domaćeg peregrinskog stanovništva i pridruživanje pobuni te brzo i sustavno uništavanje rimske prisutnosti na jednom širokom prostoru u neposrednoj blizini Italije zapanjilo rimsku javnost i proizvelo neku vrstu šoka. Ovaj prvotni šok se kasnije preobrazio i manifestirao na različite načine, uključujući i sporadično i pojavu panike pa i straha u višim krugovima rimske politike posebno zbog činjenice da se gro vojnih snaga nalazio već stacioniran na Dunavu pa se tako granica Italije prema pobunjenom i za Italike razbješnelom Iliriku činila neadekvatno branjenom. O tome šoku i panici izazvanim ustankom reprezentativna je i tvrdnja Veleja Paterkula da se i iskusi August tresao od straha.⁶⁸⁰ Ovu Velejevu tvrdnju je potrebno shvatiti kao pretjeranu i tendencioznu, predstavljenu sasvim proračunato i namjerno, kako bi se dodatno podcrtalo kakvu je to veliku stvar za Italiju i Državu učinio Tiberije, kada se već i vrhovno državni poglavar tresao od straha.⁶⁸¹ August i rimska javnost su bili zaprepašteni, pa i prilično zabrinuti, zbog neočekivanog izbijanja ustanka na jednom širokom i susjednom prostoru, ali je teško povjerovati da se baš August tresao od straha.

Vijesti o ustanku i razaranju provincijalne strukture u ilirskim zemljama doveli su do pokretanja i državnih institucija sa ciljem rješavanja ovog novog, iskrsllog vrlo ozbiljnog problema. U prvom redu riječ je o sazivanju Senata. Po Veleju Paterkulu, August je na senatskoj sjednici izjavio da ako se ne poduzmu krajnje mjere da će neprijatelj za deset dana biti pred Rimom.⁶⁸² Iako opasnost od ilirskih ustanika sigurno

⁶⁸⁰ *Vell.* II, CX, 6

⁶⁸¹ Postoji i izvjesna mogućnost da je Velej Paterkul imao i osobnih razloga da ocrni Augusta, zbog sudbine svoga djeda Gaja Veleja (*Vell.* II, LXXVI, 1), koji je bio i blizak prijatelj oca Tiberija. Ova druga činjenica je isto mogla podstaći Veleja na laudacije Tiberiju.

⁶⁸² *Vell.* II, CXI, 1

nije bila ni blizu onakva kakva je bila ona Hanibalova, August je morao da pretjeruje sa opasnošću. On ju je prikazivao tako blisku Rimu i Italiji kako bi dodatno motivirao i Senat i građanstvo i kako bi smanjio eventualnu opoziciju donošenju i provođenju ekstremnih mjera koje su u trenutnoj konstelaciji odnosa bile i moguće i potrebne. I tako je sa donošenjem tih mjera nestala uljuljanost i samouvjerenost i Augustovog dvora i državnog vrha, pa i rimske javnosti u moć, snagu i stabilnost Države. Sa ustankom je ta "lažna" zavjesa nestala i na pozornicu rimske javnosti su izašle sve one stvari koje se, dok je Augustova politika nastavljala i planirala nova osvajanja, nisu željele vidjeti, koje su bile potiskivane i neriješene te i sve negativne posljedice koje je sa sobom donosilo uvođenje režima principata.

Jedini koji je sačuvao hladnokrvnost izgleda da je bio Tiberije, koji je kako je već ranije izrečeno, brzim manevrom i prebacivanjem jednog dijela snaga pod zapovjedništvom Mesalina u područja rijeke Kupe i okoline Siskije i dalje prema jugu zaustavio dalje širenje ustanka prema zapadu i eventualni pad i odmetnuće čitavog ovog pojasa, a što je najviše zabrinjavalo Državni vrh. Međutim ubrzo po dolasku u Siskiju on se sa svojim zapovjedništvom praktično "zatvorio" u nju, ne poduzimajući veće i odlučne akcije i zadovoljivši se time da je, kako se pokazalo samo privremeno, zaustavljeno ustaničko širenje na zapadnom pravcu, što se pokazalo kao greška.

Iznenadnost izbijanja ustanka i uspješnost njegovog širenja su primorali Augusta i državni vrh na poduzimanje izvanrednih mjera:

1. Pozvani su veterani.⁶⁸³
2. Imućni građani i muškarci i žene, su prema visini svoje imovine, morali da daju određeni razrez u muškim robovima sposobnim za vojnu službu (koje bi Država oslobađala kako bi odmah nakon oslobađanja bili unovačeni i uključeni u armiju) te i 6-mjesečni trošak njihovog izdržavanja, obuke i opremanja.⁶⁸⁴ Ova mjera bi se mogla smatrati i nekim specifičnim ratnim ad-hoc porezom, usmjerenim prema bogatijim slojevima društva.
3. Zatražena je i služba senatora i vitezova za ratne potrebe, što je i obećano.
4. Tiberije je dobio izvanredna ovlaštenja.⁶⁸⁵

Karakter spomenutih mjera kako bi se Država moglo adekvatno suprotstaviti ilirskom ustanku, a i žurba kojom su one donesene i pored nesumnjivih pretjerivanja,

⁶⁸³ *Vell.* II, CXI, 1

⁶⁸⁴ *Vell.* II, CXI, 1; *Cass. Dio* LV, 31, 1-2; *Svet. Aug.* 25; *Macro. Satur.* I, XI, 32

⁶⁸⁵ *Vell.* II, CXI, 2; *Svet. Tib.* 16

ipak jasno ukazuje na snagu jedinstvenog ilirskog ustaničkog pokreta sa kojim su se Rimljani morali suočiti. Prvom mjerom trebale su se oružane snage popuniti kvalitetnim i iskusnim ljudstvom, koje bi se brzo moglo sakupiti i opremiti na ratište. Druga mjera je posebno interesantna jer ukazuje ne samo na kritičnost situacija radi koje se moraju poduzimati i tako radikalne mjere kao što je oslobađanje robova u masi,⁶⁸⁶ Kako bi se oni po automatizmu mogli regrutirati u armiju⁶⁸⁷ i poslati na ilirsko ratište, nego i na jednu pojavu izbjegavanja vojne službe od strane po rođenju rimskih građana i italčkog stanovništva.⁶⁸⁸ To dokazuje da i pored šoka i straha novi rat, kao uostalom ni ostali ratovi koje je Država bila prisiljena voditi zadnje dekade Augustovog života, nije uživao popularnost u rimskoj i italčkoj javnosti i popunu jedinica je bilo teško izvršiti. O teškoćama novačenja ilustrativan primjer pruža i podatak koji govori o slučaju oca koji je svojim sinovima, kako ne bi bili mobilizirani, odsjekao palce.⁶⁸⁹ I Plinije Starije spominje, kao jedan od većih problema sa kojima su se Država i August suočili sa izbijanjem ustanka, posvemašnji nedostatak vojnika.⁶⁹⁰ I Svetonijev podatak koji govori o uvrštavanju namjenskih oslobođenika u armiju, koji su razrezivani kao neka vrsta ratnog poreza bogatijim slojevima društva i to ne samo u slučaju ratovanja u Iliriku, nego i kasnije poslije Varove katastrofe pokazuje koliko je opao interes rimskih građana za vojnu službu u toku posljednje dekade Augustovog života. Taj se "deficit" morao kompenzirati i to dva puta u jednom kratkom periodu od 3-4 godine, posezanjem za

⁶⁸⁶ Slična mjera je bila poduzeta i nakon bitke kod Kane za vrijeme II. punskog rata kada su od tih robova, oslobođenih kako bi postali vojnici, formirane dvije legije kojima je zapovijedao Tiberije Sempronije Grakh (njegov brat Publije je bio djed braće Grakh). Međutim ovo oslobađanje za razliku od mjera koje su donesene uslijed početka ustanka nije bilo motivirano izbjegavanjem služenja vojne službe i uopće slabim moralom Rimljana i Italika, nego prije svega velikim gubicima u bici kod Kane. (O tome i uopće o spomenutom Tiberiju Semproniju Grakhu v. *Pol.* VIII, 35; *Liv.* XXIII, 19;24-25; 30-32;35;37;XXIV,18;44; XXV,3;6; 16-17 XXVI,2; *Diod. Syc.* XXVI,16 "exc. *Const. Porph.*"; *Nepot, de regibus, Hanibal*, 5,3; *Frontin.* IV, VII, 24; *Cass. Dio* fr. knjige XV, odnosno Zonara, IX, 2-4. Oslobođenici su uvrštavani u vojsku i za vrijeme savezničkog rata (*App. de bell. civ.* I, 49).

⁶⁸⁷ U Augustovo vrijeme legionari su mogli biti samo rimski građani (po *Cass. Dio* LV, 23, 2, Augustove legije sačinjavaju građani vojnici). Što se tiče "dobrovoljačkih" kohorti u koje su uključivani oslobođenici, situacija je bila slična jer su one nosile u imenu oznaku *...civium Romanorum*. To bi značilo da su ovi oslobođeni robovi postajali po svome oslobađanju i građani, sve u svrhu hitnog popunjavanja vojnih redova i jačanja borbenih linija na ilirskom ratištu. Tako i ta činjenica, uz svu onu Augustovu poslovičnu "sebičnost" u dodjeljivanju rimskog građanstva, ukazuje na specifičnost situacije koja je nastala sa izbijanjem ustanka i posebno svim onim što je isplivalo na površinu režima principata. Da su oslobođeni i odmah zatim regrutirani robovi postajali i rimski građani, a ne dobivali neki prelazni status, dokazuje i jedna Augustova uzgredna opaska prilikom dugog govora koji je održavao na Forumu početkom 9. god. n.e. (*Cass. Dio* LVI, 7, 6).

⁶⁸⁸ To stanje je prilično suprotno od vremena građanskih ratova u prethodnom stoljeću kada je italčko stanovništvo u velikom broju učestvovalo u armijama pojedinih pretendena na tron Republike, i kada su pojedinci raspolagali sa desetinama legija u svojoj vlasti. A evo za samo par desetljeća u razdoblju jedne generacije, stanje se potpuno obrnulo i sada je bilo teško naći popunu za već postojeće legije.

⁶⁸⁹ *Svet. Aug.* 24

⁶⁹⁰ *Plin. NH* 149

jednom tako radikalnom i izvanrednom mjerom kao što je namjensko oslobađanje robova i to u masama i njihovo automatsko uvrštavanje u vojsku.

Sada su se ratovi vodili uglavnom kao posljedica pobuna podčinjenih naroda, i to u ilirskim i germanskim zemljama, gdje je mogućnost brzog i lakog dolaska do bogatog plijena bila mala a rizik uslijed žestine otpora, borbe, pogibelji pa i same neizvjesnosti ratnog ishoda rata iznimno visok. Razloge radikalno smanjene želje i opće nezainteresiranosti za učešćem u ratu, rasta osjećaja samodovoljnosti (bolje rečeno neodgovornosti) i malodušnosti kod rimsko-italskog stanovništva je moguće objasniti i općim padom javnog morala i odgovornosti kod rimskih građana. A to je bila posljedica i pada njihove borbene spremnosti i odvažnosti i postupnog zalaška starog republikanskog i političkog i vojničkog žara i duha u novim generacijama rimsko-italskog stanovništva i opće svijesti o dužnostima i pravima onoga koji ima rimsko građanstvo.⁶⁹¹ Ta se okolnost o stanju u tadašnjem društvu rimskih građan-

⁶⁹¹ Republika, kakva god da je bila, je ipak imala svojim sustavom i postojanjem jednu prednost u odnosu na sustav principata koji je uveo August, jer je u načelu stari republikanski sustav ustvari pospješivao i stalno održavao na potrebnoj razini osjećaj opće dužnosti kod rimskih građana bez obzira na njihov imovinski i staleški položaj i tako osiguravao uvijek i dovoljno vojnika, ne samo za vanjske nego i za građanske ratove. Međutim, u principatu stvarna vlast se nalazila u rukama jednog čovjeka koji je svoju moć sada zasnivao prije svega na lojalnosti stalne, profesionalne armije koja je dobro plaćena. Ostatak građana, koji je predstavljao neku vrstu rezervnog sastava legija, je tako izgubio pravu volju za učešćem u armiji. Po prirodi stvari čovjek se uvijek lakše odvaži na učešće u borbi i žrtvovanje ako se bori za sustav u kojem on ima i praktično pravo učestvovanja u političkom životu ili neku metafizičku ideju, a ne za onaj sustav makar riječ bila i o njegovoj domovini u kome je i pored njegove teorijske dominacije stvarna vlast koncentrirana u rukama nekolicine ili samo jednog pojedinca. Tako su rimski građani postupno istiskivani kao subjekt političkog života, postajući već za Augustove vladavine samo objekt političkih odluka, i pored Augustovog formalizma i zaogrta starim državnim institucijama. Principat je jednostavno svojim djelovanjem za samo par desetljeća u tolikoj mjeri podrio stari rimski, građanski osjećaj prava i obaveza da je, kada je došlo do izbijanja ustanka 6. god. n.e., u pitanje bila dovedena i jedna tako bitna stvar za državne interese kao što je regrutiranje dovoljnog broja legionara. Jer dok je režimu principata odgovaralo opadanje i zainteresiranosti i svijesti građana o njihovim pravima koja su imali za vrijeme republikanskog režima, kao neminovna prateća pojava toga procesa odvija se i recipročno opadanje osjećaja i svijesti o dužnostima toga istoga građanina, sve dok on ne bude na kraju zamijenjen sa ne više građanskom sviješću nego podaničkom sviješću. Tako je ustanička narodna/vojnička skupština u sebi više sadržavala političke samosvojne svijesti pojedinca učesnika u njoj, nego tadašnje rimske političke institucije koje su za vrijeme Republike simbolizirale taj duh građanskih prava, odgovornosti, dužnosti ali i žar političke borbe. Pored toga, evidentno je da je i razvoj hedonističkog načina života koji je polako u sve većoj mjeri zahvaćao više klase rimskog društva utjecao i na smanjene motivacije za vojničku službu, ali i na smanjenje nataliteta, tendencije protiv koje se August žestoko borio svojim zakonodavnim mjerama. Smanjenje nataliteta je proporcionalno vodilo i smanjenju vojnih i mobilizacijskih kapaciteta ali i uopće slabljenju države i društva. Naravno ipak stojimo na stajalištu da pad nataliteta za vrijeme Augustovog principata nije imao baš toliko radikalan oblik kao što bi moglo izgledati kada se čita Augustov govor (*Cass. Dio* LVI, 2-9,3) koji je održao na Forumu početkom 9 god. n.e., te čitav niz anegdota vezanih za njegovo porodično zakonodavstvo. Riječ je poglavito o opadanju nataliteta kod viših staleža društva senatora i vitezova, za koje je August smatrao da predstavljaju stupove Države, obično stanovništvo (rimski plebs, proletarijat i seljaštvo) su sigurno održavali dovoljno potomstva. S druge strane, i opća Augustova politika prema instituciji vojske je dovela do smanjenja vojnih sposobnosti rimskog naroda. Kako bi smanjio pritisak na državne i svoje finansijele i održavao moć legionarskog sastava vojske, on je u toku prvih decenija svoje

skih zajednica pojačava ako se ima u vidu i sljedeća činjenica⁶⁹² kada je za vrijeme II. punskog rata vršena slična mjera, tadašnja Republika je raspolagala sa mnogo manje građana koje su mogli unovačiti nego za vrijeme Augusta. Prije II. punskog rata bilo je 270 000 punoljetnih muških rimskih građana sa statusom *assidui*,⁶⁹² ali nakon velikih gubitaka u ratu taj je broj značajno opao i kraj rat je donio stabilizaciju na broju od 214 000 punoljetnih muških rimskih građana.⁶⁹³ Za razliku od ovih brojeva census za 14. god. n.e. je dao brojku od 4 937 000 rimskih građana. I čak i ako računamo na različite metode popisa i samu različitost sadržine koju ovi brojevi odražavaju⁶⁹⁴ (za vrijeme srednje Republike i Augusta) ostaje utisak o velikoj nesrazmjeri u broju građana u spomenutim razdobljima. A osim toga i potrebe za živom silom za vrijeme II. punskog rata su bile veće nego u periodu Augustovih novačenja oslobođenih robova. Ova mjera je donesena već u prvim periodima odvijanja ustanka 6. god. n.e. jer se već najkasnije u proljeće 7. god. n.e. Germanik sa trupama nastalim i kao posljedica njene realizacije, nalazio na ilirskom ratištu. To bi značilo da je bilo potrebno izvjesno vrijeme da se nakon donošenja mjere, izvrši prikupljanje i oslobađanje robova, skupljanje, obučavanje, srastanje jedne prilično raznolike mase i to sve ukomponira sa od rođenja rimskim građanima u jedno stabilno šire borbeno tijelo i na kraju pokrene na ratište.

Trećom mjerom je August nastojao da izvrši mobiliziranje za rat dva glavna rimska staleža, koja u novim uvjetima principatskog sustava nisu pokazivala neku spremnost i entuzijazam za učestvovanje u ratu kao za vrijeme Republike. Senatorski i viteški stalež su se sa Augustovom vladavinom našli na samom početku procesa vlastite pasivizacije

vladavine nastojao da ga održava na onom brojnom stanju koje je svedeno na najmanja moguću mjeru (u odnosu na veličinu Države i njene potrebe opstanka). Tako je on broj legija iz građanskog rata kojih je bilo oko 60 smanjio na 28 legija. Sa tako smanjenim vojnim snagama Augustu neki veliki budući ratovi više nisu bili interesantni. S takvom vojnom situacijom on u vanjskoj politici vodi samo "nužne" ratove čiji cilj postaje zaokruživanje rimskog teritorija. Kako bi nadoknadio nedostatak vlastitih vojnika u zaštiti Rimskih granica Oktavijan je izmislio posebni okvir vanjske politike. Malena vazalna kraljevstva tijekom njegove vladavine neće biti anektirana nego zadržavaju ograničenu samostalnost. Cilj te politike je bila podjela obrambenog tereta s tim državicama. Takvih državica je bilo mnogo ali kao najpoznatiji primjeri u povijest su ušli Mauritanija, Judeja i Trakija koji su čuvali sjeverno-afričku, azijsku i balkansku granicu imperija rimskog naroda.

⁶⁹² Rimski građani koji su za srednje Republike posjedovali odgovarajuću imovinsku kvalifikaciju neophodnu kako bi služili u legijama. Izraz *assidui* bi se najlakše mogao protumačiti kao oni koji raspolažu sa asima, sitnim rimskim novcem čija je visina (izvedena najvećim dijelom iz vrijednosti zemljišnog posjeda) bila mjerna jedinica pripadnosti pojedinca određenim centurijama. Crawford, 1993: 39; 96-100; 102-104; 127. *Liv.* XXIX, 37; XXXVIII, 36

⁶⁹³ O popisima stanovništva za vrijeme srednje Republike, v. Crawford, 1993: 96-97. Po Polibiju krajem III. st. p.n.e bilo je 325 360 rimskih građana sposobnih za vojničku službu i 423 000 savezničkih vojnika.

⁶⁹⁴ Pareti – Brezzi – Petech 1967 A: 210-213

U slučaju popisa za srednje Republike broj građana se izračunavao na osnovi njihove (imovinske) kvalifikiranosti da trenutno služe u legijama, dok je u augustovsko doba primjenjivano drugačije brojanje koje je obuhvaćalo ili kompletno muško rimsko građansko stanovništvo (što bi rimsko građanstvo povećavalo do oko 10 000 000 duša za 14. god. n.e.) ili kompletno rimsko građanstvo oba spola.

i samodopadnosti, pa je smatrano shodnim da se jednim posebnim zaključkom obeća njihovo učešće u ratnim poslovima.

Radi čitavog toga stanja koje ja zavlдалo u Državi i Rimu, od straha i panike pa do čak i pojava izbjegavanje obaveza, ali i iznimno teškog stanja na ilirskom i uopće balkanskom ratištu, četvrta mjera kojom je Tiberije dobivao izvanredna ovlaštenja predstavljala je u pravom smislu potrebu. Praktično u tome trenutku jedino je Tiberije bio dovoljno i sposoban i autoritativan, a i direktno je zapovijedao sa snažnom borbenom silom na terenu da preuzme na sebe obavezu borbe sa ilirskim ustanicima i stabilizaciju situacije na pravcima širenja ustaničkih snaga. Ustvari Tiberijeva reakcija na izbijanje ustanka vjerojatno nije mogla, zbog rasplamsavanja ustanka, da čeka formalno odobrenje tako da je ustvari njegovo imenovanje predstavljalo samo legalno potvrđivanje stvarnog stanja zapovjedne hijerarhije na terenu. Po Veleju, Tiberije nije bio takav da drži svoju armiju u unutrašnjosti zemlje a da ostavi Italiju nezaštićenu od neprijatelja koji joj je bio tako blizu.⁶⁹⁵ Razlozi Tiberijevog pokreta i napuštanja germanskog ratišta ne treba primarno tražiti u tome što on slavu žrtvuje radi potrebe. Uostalom tu Velejevu slavu on, u uvjetima ilirskog ustanka u svome zaleđu, nije uopće ni mogao zaraditi ratujući u Markomaniji jer bi se našao ukliješten između Ilira i Markomana. Samim tim je potpuno razumljivo da on smatra neophodnim da dejstva svojih trupa preusmjeri sa prostora sjeverno od Dunava na ona južno od njega. Međutim kasnija događanja i Tiberijev način suočavanja sa ustankom, posebno nakon njegovog utaborenja u Siskiji i za vrijeme borbenih aktivnosti od kasnog ljeta i u jesen i zimu 6/7. god. n.e. kao da su razočarali Augusta, pa je on odlučio da unese neke novine u rimsko zapovjedništvo, ali koje ipak neće ugroziti osnovnu poziciju Tiberija kao vrhovnog zapovjednika na terenu.⁶⁹⁶

Izvorna građa ne precizira detaljno kakva su to po sadržini bila izvanredna ovlaštenja koja je dobio Tiberije. Na osnovi smisla i podataka iz tekstova izvorne građe može se posredno zaključiti da je riječ o vrhovnom i vojnom i civilnom zapovjedništvu na prostoru ilirskog ratišta, odnosno njemu su bili direktno podređeni i rimski namjesnici npr. Ilirika i Mezije, kao i trupe koje dolaze kao pojačanja a koja predvode isto prokonzulari, senatori. Tiberije je izgleda imao pravo i da predstavlja Rimsku državu na terenu, pa

⁶⁹⁵ *Vell.* II, CX, 3

⁶⁹⁶ Čitav niz činjenica dokazuje da je Tiberije bio vrhovni zapovjednik protu-ustaničkih operacija za cijelo vrijeme trajanja ustanka. On prima i predaju Batona Breučkog i kasnije i Batona Desitijatskog, njemu je dodijeljen trijumf i izvorni opisi ustanka ni na jednom mjestu ne nagovještavaju ni mogućnost da je tu dužnost obavljala neka druga osoba bar u jednom periodu u toku rata. Samo je u jednom kraćem periodu, za vrijeme svoga odsustva i boravka u Rimu početkom 9. god. n.e. on bio odsutan sa terena ilirskog ratišta, kada su operacijama rukovodili njegovi zamjenici. Ali i tada je Tiberije vjerojatno još uvijek figurirao kao vrhovni zapovjednik armije u Iliriku, što znači da je dodijeljeni mandat Tiberiju za rješavanje situacije na ilirskom području još uvijek bio važeći.

sukladno tome i da regulira pitanja koja su izlazila iz vojnog djelokruga pa su ulazila i u političku i u pravnu sferu života ilirskih provincijalaca. Tako je on najvjerojatnije bio taj koji je imao odlučnu riječ u definiranju sporazumne predaje Batona Breučkog, primanja predaje Batona Desitijatskog i donošenja presude u vezi ovoga desitijatskog i ustaničkog vojvode i na kraju reguliranju statusa peregrinskih *civitates* nakon završetka rata. Tiberije je imao i pravo stvaranja i kreiranja ugovora sa pobunjenicima i provincijalcima, ali sva ova ovlaštenja, iako iznimno velika, nisu izlazila iz okvira rimskog političkog sustava, njegovih zakona i uobičajene prakse i naravno krajnjeg Augustovog stava.

Sve ove mjere su donesene već u prvim fazama ustanka i to 6. god. n.e. kada je August reagirao sazivanjem državnih institucija i donošenjem niza mjera i smjernica na osnovi kojih se namjeravao voditi rat protiv pobunjenog Ilirika. U svezi rata, i posebno zbog iznimnih potreba za novcem i centralizacijom financijskih tokova usmjerenih prema vojsci i njenim potrebama, tada je vjerojatno osnovana i vojna blagajna (*aerarium militare*).⁶⁹⁷

Sastav protu-ustaničke armije

Glavno poticalo na rat je novac.

Tacit⁶⁹⁸

Nije samo sigurnost Italije primoravala Rimljane da se sa jakim snagama uhvate u koštac sa snažnim ustankom i da za tu svrhu okupe, mobiliziraju i opreme velike vojne snage sastavljene od legija, "dobrovoljačkih" kohorti, pomoćnih, savezničkih i plaćeničkih jedinica.⁶⁹⁹ Razlozi rimske odlučnosti da uguše ustanak imali su i gospodarske i strateške motive, jer je pobunjeno područje bilo bogato sirovinama posebno rudama, esencijalno potrebnim Državi kojom je vladao August i predstavljalo duboko zaleđe dunavske granice i kopnenu vezu sa istočnim Balkanom, grčkim svijetom i Azijom. Uspjeh pobune bi u strateškom smislu prilično otežao rimsku politiku na istočnom Mediteranu, te potpuno onemogućio zamisao o dunavskoj granici a Jadransko more bi opet

⁶⁹⁷ Cass. Dio LV, 25; August, *Res Gestae*, III, 17 – August sam spominje da je 6. god. n.e. u *aerarium militare* dao 170 miliona sestercija svoga novca, a po njemu je ova blagajna osnovana kako bi se mogli isplaćivati vojnici koji su bili u službi 20 ili više godina, tj. oni koji su napuštali aktivnu službu; Svet. Aug. 49; Buchanan, 1969: 215; Pašalić, 1975: 377; Cornell – Matthews, 2006: 77

⁶⁹⁸ Tac. Agr. 281

⁶⁹⁹ O oružanim snagama Imperije za vrijeme Augusta v. Cass. Dio LV, 23-24

predstavljalo granično područje, što jednostavno ni August ni Senat nisu mogli dozvoliti. U tom slučaju bi Imperija u bližem susjedstvu svoga središta dobila novi politički fenomen, neprijateljski nastrojen prema njoj. Radi svega toga Rimljani su bili prisiljeni da idu do kraja, do samoga kraja ustanka i totalne pacifikacije pobunjenog područja.

Postoji više podataka, poglavito literarnog karaktera i nešto epigrafskih nalaza na osnovi kojih se može pokušati rekonstruirati sastav protu-ustaničkih snaga u toku rata, njihovo brojno stanje ukupno i po pojedinim fazama rata, učešće pojedinih jedinica te razraditi njihovu dalju unutarnju specifikaciju. Ukupna vojna angažiranost u toku rata rimskih, dobrovoljačkih, pomoćnih, savezničkih i plaćeničkih jedinica uključenih u ugušivanje ustanka i pacifikaciju Ilirika iznosila je po Svetoniju:⁷⁰⁰

- Petnaest legija, što bi, ako bismo se držali brojnosti legije po predviđenim standardima (što je na terenu i praksi rijetko bilo slučaj), pretpostavljalo brojnost legionara na oko 90 000 ljudi.
- Isto toliko pomoćnih jedinica (*...quindecim legiones paremque auxiliorum copiam...*).

Velej Paterkul prikazujući snagu udružene armije nakon proboja istočne borbene grupe i njenog spajanja sa zapadnom borbenom grupom (najvjerojatnije jesen 7. god. n. e) spominje još i više nego 10 000 veterana i veliki broj “dobrovoljaca”.⁷⁰¹ Na osnovi podatka iz Svetonijevog životopisa Tiberija i Velejevih podataka ukupno brojno stanje protu-ustaničkih snaga u toku rata teorijski bi moglo iznositi oko 190 000 (možda i nedefinirani broj – po Veleju veliki broj – dobrovoljaca) naoružanih i dobro uvježbanih vojnika, posebno legionara, što vjerojatno nije baš bila na terenu ostvarljiva cifra. Pod Svetonijevim auksilijarnim četama su se vjerojatno podrazumijevale ne samo unovačene vojne jedinice koje su slali peregrinske *civitates* razasute širom Države i uklopljene u njenu mrežu provincijalnog ustroja nego i one trupe koje su slale države koje su još uvijek bile formalno nezavisne, ali pod protektoratom Rimske Države, kao npr. Tračko kraljevstvo te raznorazne plaćeničke jedinice. Možda bi se u te Svetonijeve auksilijarne čete, mogle uključiti ne samo one kohorte koje su slali peregrini, nego i one “dobrovoljačke” kohorte sastavljene od rimskih građana, koji su bili oslobođenici na osnovi realizacije donesenih izvanrednih zaključaka.

Trupe koje su bile angažirane protiv ustanika su pripadale principatskom tipu oružanih snaga Rimske države, odnosno onoj organizaciji, brojnosti, opremljenosti i

⁷⁰⁰ *Svet. Tib.* 16

⁷⁰¹ *Vell.* II, CXIII, 1; Velejeve legije i kohorte, ale i tračko konjaništvo koje spominje u istom podatku, već je kao formacijske karaktere protu-ustaničke armije (*legiones et auxiliares*) spomenuo Svetonije.

spremnosti vojske kako je bila reformirana, ustanovljena i organizirana za vrijeme augustovskog režima.⁷⁰² Za razliku od republikanske vojske, aktivni sastav Oružanih snaga Rimske države je sada u potpunosti profesionaliziran i on se u augustovskom dobu i ranom principatu sastojao od sljedećih komponenti: pretorijanska garda (njeni pripadnici su mogli biti samo oni sa statusom rimskih građana), legije (njihovi pripadnici su mogli biti samo oni sa statusom rimskih građana), auksilijari (tzv. pomoćne trupe u koje su regrutirani i oni koji nisu imali status rimskih građana),⁷⁰³ ratna mornarica (čiji pripadnici su mogli biti i oni koji nisu imali status rimskih građana), gradske kohorte i noćne straže u samome Gradu Rimu, te policijske, žandarmerijske, obavještajne, informativne i sigurnosne službe pod imenima beneficijari, *speculatores* i *exploratores*. Oružane snage Rimske države su mogle raspolagati i sa veteranima, koji bi bili reaktivirani u ad-hoc situacijama, i sa stranim plaćenicima. Većina lokalnih zajednica je imala i neku vrstu svojih naoružanih jedinica, koje su uglavnom obavljale policijske ili žandamerijske poslove. Oni su uglavnom bili lahko naoružani. Za razliku od pretorijanaca, legionara i auksilijara, lokalne jedinice su bile slabijeg borbenog i vojničkog kvaliteta, ali su se u uvjetima nagle opasnostima mogle iskoristiti i kao dopuna oružanim snagama. U Judeji je tako postojala hramovska straža. Nažalost, o ovim lokalnim trupama se malo zna.

U slučaju rata, Oružane snage Rimske države su mogle računati i na trupe i brodove "savezničkih", bolje reći klijentskih i vazalnih državica i kraljevina. Ove snage su mogle biti i odličnog borbenog kvaliteta, kao što su se pokazale tračke jedinice upravo u vrijeme Velikog Ilirskog ustanka.

⁷⁰² Pošto je oružana sila rimskog svijeta (u toku njegovih skoro 13 stoljeća postojanja) kontinuirano doživljavala promjene i transformacije, vrlo je teško izvršiti neku vrstu sistematizacije ove vrlo bitne institucije rimskog svijeta. Možda bi se samo načelno, i to sa velikom zadržkom, mogla sistematizirati na sljedeći način: 1."Romulijanska" vojska, 2."Servijanska" vojska, 3. Srednjorepublikanska vojska, 4."Marijevska" profesionalna vojska, 5."Augustovska", principatska vojska, 6."Dioklecijanska", dominantska vojska. O oružanim snagama Rimske države kroz njene razvojne epohe v. Mesihović, 2015: 219-222; 286-305; 526-533; 1417-1467 (vojska u augustovskom dobu i ranom principatu); 1743-1758; 2193-2218.

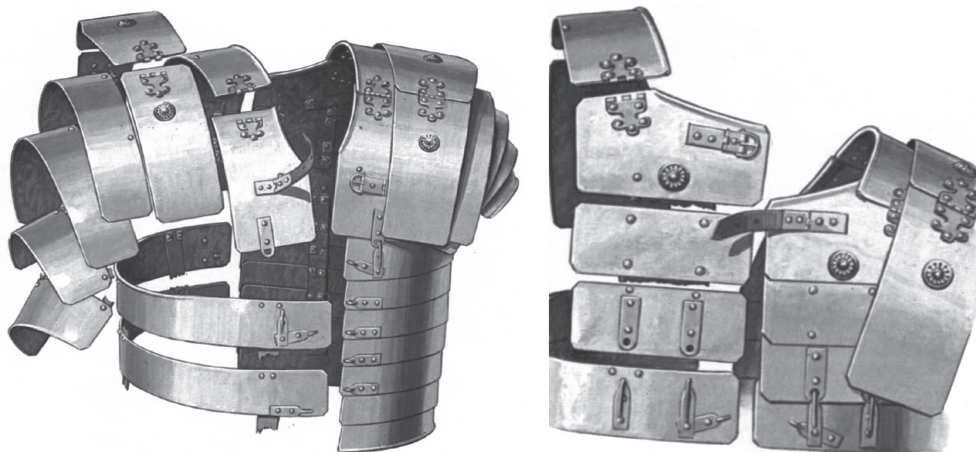
⁷⁰³ Bez obzira na ime "pomoćnih trupa", te u odnosu na pretorijance i legionare nešto slabiju opremljenost, manju platu i nešto dužu službu, borbeni kvaliteta auksilijara je bila respektabilna. Pojedine njihove jedinice su mogle biti i elitnog karaktera, kao što su to jedinice koje su sačinjavali Batavci (sa prostora današnje Nizozemske) ili Mauri (sa prostora današnjeg Maroka i Alžira).

Čuveni mramorni reljef sa prikazom pretorijanaca iz vremena Julijevaca - Klaudijevaca. Pronađen u Rimu, i bio je dio slavluka princepsa Klaudija. Danas se nalazi u muzeju Louvre.

Lorica hamata

Prednji dio segmentiranog oklopa.

Stražnji dio segmentiranog oklopa.

Ilustracije preuzete iz Connolly, 1991: 43.

Za razliku od uobičajenog stereotipa po kojem su rimski legionari nosili oklop od kovine i od segmentiranih dijelova (*lorica segmentata*) još u republikanskoj drevnosti, u augustovsko doba vojnici su uglavnom još uvijek nosili žičanu košulju (*lorica hamata*) kao oklop. *Lorica segmentata* (termin je iz XVI. st., možda su Rimljani upotrebljavali termin *lorica laminata*) je izgleda postala standardna za legionare tek u vrijeme princepsa Tiberija. Riječ je o metalnim željeznim, trakama cirkularno i polucirkularno aranžiranim oko tijela, grudi i ramena. Oklop centuriona je izrađen od kovinskih ljuski i zvao se *lorica squamata*. Oni su nosili i potkoljenice, dok se perjanica protezala vodoravnom linijom od uha do uha. Mač i nož trosjekle oštrice nisu nosili na istoj strani kao redovi. Auksilijari su većinom nosili tip žičane košulje kao oklop.

Galska kaciga (tzv. "džokejska kapa") je bila uobičajena za rani principat

Replika originalnog tipa *gladius hispaniensis*, izrađena na osnovi nalaza iz riznice pronađene u Smihelu u današnjoj Sloveniji

Replika mača majnckog tipa

Dvosjekli rimski *gladius* – mač je spadao u standardno naoružanje Oružanih snaga Rimske države još od II st. p.n.e. pa sve do kraja epohe Principata. Vrlo opasno i smrtonosno oružje, posebno ako se koristi u usklađenoj i discipliniranoj vojnoj formaciji.

Standardni štit legionara je bio tipa *scutum*, pravougaonog oblika, dok su auxilijari najčešće koristili ovalne ili okrugle štitove.

U vrijeme Velikog Ilirskog ustanka Oružane snage Rimske države su raspolagale sa 28 legija.⁷⁰⁴ To bi značilo da je nešto više od polovine broja rimskih legija, odnosno ukupne vojne sile Države, bilo angažirano u toku ratne kampanje u Iliriku od 6. do 9. god. n.e., a i iznimno je učešće pomoćnih jedinica. To bi bilo iznimno visoko, skoro najviše učešće koje su oružane snage Rimske Države imale u jednom od externalnih ratova, ne samo za vrijeme Augusta nego još od završetka II. Panskog rata; znači zahvaćajući i periode kada je ova oružana sila nosila ne karakteristike jedne stalne profesionalne vojske nego građanske milicije koja je po prirodi stvari brojna. Nije samo visok broj angažiranih legija nego je, ako je suditi po Svetoniju, bilo i iznimno veliko učešće i auxilijarnih trupa, bez obzira što se sve pod ovim pojmom kod Svetonija obuhvaćalo. Ustanak je u sebi kao osnovnu karakteristiku nosio to što je on predstavljao višegodišnji sukob velikog teritorijalnog obujma i borbe su se kontinuirano vodile na raznim, a ne samo na jednom pravcu. Čitava borbena linija, a koja je bila iznimno dugačka i po dužini ali i po dubini, je bila više-manje aktivna što je onemogućavalo da se samo jednom snažnim udarom sa koncentriranim snagama riješi rat, kao npr. u slučaju Alesije. Ovdje se rat vodi na svim stranama i to protiv vrlo brojnih ustaničkih snaga, koje su usto prešle na obrambenu i gerilsko-partizansku strategiju. Ustaničke snage su uostalom ostale parcellirane u toku čitavog rata i nikada nije došlo do njihovog kompletnog objedinjavanja, čak ni u završnoj fazi rata u ljeto 9. god. n.e. jer pad Andetrija ne znači da je rat i završen,

⁷⁰⁴ O tome v. Buchan, 1969: 217; Mirković, 2003: 27; Brujić, 2005: 84; Cornell – Matthews, 2006: 77; Rodgers – Dodge, 2006: 142; 156.

Krajem Augustovog života (14. god. n.e.) je bilo 25 legija, jer su tri legije u septembru 9. god. n.e. uništene u Teutoburškoj šumi i nisu više nikada bile obnovljene ili restaurirane.

pojedina uporišta se i dalje brane i to sada pojedinačno. Sve je to iziskivalo potrebu za sve većim ljudstvom kako bi se prvo zatvorili pravci ustaničkih prodora, a zatim prešlo na ofenzivna dejstva na jednom širokom prostoru, i to sa segmentiranim zapovjedništvima.

Sve izložene procjene o broju i snazi u ljudstvu legija i auksilijarnih trupa (cc 190 000 ljudi) je potrebno ipak prihvatiti u smislu da one nisu označavale stanje protu-ustaničkih snaga u jednom trenutku i da u ustvari predstavljaju jednu okvirnu, relativnu vrijednost-osnovicu prema kojoj se razmatra ukupna brojna angažiranost protu-ustaničkih snaga. Svetonije, odnosno vrelo/a koje je on koristio, je pod svojoj procjenom podrazumijevao ukupnu angažiranost u toku cjelokupnih borbi.⁷⁰⁵ A to je uključivalo i stalna pojačanja i popune (posebno iz reda oslobođenika), kojima su se morali amortizirati gubici, odlazak pojedinih jedinica ali i pojave dezerterstva kojih je nesumnjivo bilo. I pojačanja koja su popunjavala armiju na terenu omogućavajući njeno brojno održanje i gubitke u živoj sili (koji su nesumnjivo bili vrlo veliki), ali koja ujedno nisu povećavala broj jedinica (riječ bi bila o popunjavanju već postojećih i na ilirskom ratištu angažiranih jedinica) treba imati u vidu prilikom razmatranja pitanja brojne vrijednosti protu-ustaničkih snaga u toku ustanka. Treba realno računati i sa činjenicom da ni legije na samom terenu ilirskog ratišta nisu bile u svome, po teorijski predviđenom standardu, punom sastavu od 6000 ljudi, nego da su raspolagale sa manjom brojnošću raspoloživog ljudstva. A to bi onda automatski smanjilo i cifre od 90 000 legionara i 190 000 ukupno angažiranih protu-ustaničkih vojnika. Zanimljiv podatak o popunjenosti legija pruža Velej Paterkul kada kaže da je XX. legija bila u pola svoje snage (...*semplena legione vice-sima*...).⁷⁰⁶ Spomenuti podatak bi prejudicirao prilično smanjenje i brojnosti i borbene sposobnosti jedne od rimskih legija koje su aktivno učestvovala u borbama. A vezano s tim, sasvim je normalno postaviti pitanje da li je možda XX. legija naknadno popunjena ili ponovno objedinjena i zatim je li takav slučaj bio i sa ostalim legijama. Nesumnjivo su legije morale ostavljati pojedine svoje detašmane i dijelove i van svoje glavne koncentracije bilo kao posadne bilo kao interventne jedinice ili samo kao ispomoć drugim jedinicama i ad-hoc formiranim borbenim grupama. Vjerojatno su prilikom odlaska legija na Dunav, pojedine manje jedinice iz sastava legija stacioniranih u Provinciji ostale kao posadne snage stacionirane i raštrkane širom ilirskih zemalja te bi one, koje su prilikom izbijanja ustanka bile na prostorima zahvaćenim pobunom, eliminirane. A i prilikom povratka armije sa Dunava, na granici i u pacificiranim i lojalnim oblastima Ilirika

⁷⁰⁵ To se jasno može vidjeti iz smisla same konkretne rečenice jer Svetonije kaže da je Tiberije s tim trupama vodio rat kroz tri godine.

⁷⁰⁶ *Vell.* II, CXII, 2

(posebno onim u današnjem mađarskom prostoru), su morale biti ostavljene pojedine jedinice, sastavnice tih legija kao garanti stabilnosti. I legije koje su dolazile kao konkretna pojačanja sa drugih područja nisu sigurno dolazile u svojim punim sastavima, jer su morale ostaviti i bar jedan dio snaga na širim prostorima koje su napuštale. Pored toga i stalne popune, koje su "krpile" gubitke i nedovoljnu popunjenost legija, koje su u vidu pojačanja stizala isto su mijenjale brojno stanje legija aktivnih na ilirskoj fronti.⁷⁰⁷ Tako su i stalni gubici u legijskim, ali i ukupnim armijskim sastavima, te njihovo popunjavanje stalno mijenjali brojno stanje u trenutku, ali i ukupnu angažiranost ljudstva u legijama za vrijeme cjelokupnog toka ustanka. Sve ovo inicira da je, na osnovi poznate izvorne građe, prilično teško odrediti precizno bilo ukupnu brojnost rimskog legionarskog sastava, odnosno ukupan broj legionara koji su učestvovali u ratu 6-9. god. n.e.

U okviru razmatranja pitanja brojnosti legija i njihove popunjenosti i sastava postavljaju se i pitanje → kako su i na koji formacijski način u protu-ustaničku armiju Ilirika uključeni Velejevih više od 10 000 veterana, odnosno treba li i njih ubrajati u onih 15 Svetonijevih legija ili su se oni nalazili van okvira tih 15 legija. Inače Svetonije uopće ne spominje angažiranost veterana, iako je njihovo prisustvo na ratištu očividno. Po Veleju Paterkulu koji ih jedini spominje, više od 10 000 veterana se nalaze odijeljeni od strukture legija.⁷⁰⁸ Uostalom vjerojatno je riječ o onim veteranima koji su imali svoj već od ranije utvrđeni vojni raspored koji nije uključivao sustav legija, odnosno nalazili su se još uvijek "pod zastavom".

Pored legijskih jedinica, pomoćnih snaga svih mogućih tipova, veteranskih jedinica u okviru ove protu-ustaničke armije Ilirika po Veleju Paterkulu nalazio se i veliki broj dobrovoljaca, vjerojatno onih sa rimskim građanstvom a koji nisu bili uključeni u legijski sastav. Podrijetlo ovih dobrovoljačkih jedinica je moglo biti različito, jer su ih možda činili ili pravi dobrovoljci ili oni koji su samo nazvani "dobrovoljcima" iz Italije i drugih provincija ili sa samoga tla Ilirika⁷⁰⁹. Naravno ovi Velejevi dobrovoljci su mogli biti i velika smjesa svih gore navedenih elemenata, znači i onih dobrovoljačkih jedinica koje su došle iz Italije i drugih provincija i onih koje su nastale u samoj Provinciji. Pitanje

⁷⁰⁷ Popune legija za vrijeme rata nisu bile samo sastavljene od rimskih građana (a koji nisu spadali u red onih libertina koji su namjenski oslobođeni) koji bi se dobrovoljno javili, nego i od onih koji su regrutirani. Iako se to nigdje ne spominje sigurno je i bila provođena i klasična mobilizacija rimskih građana i na prostorima Italije, što sudeći po reakciji jednog oca, nije baš bila popularna mjera.

⁷⁰⁸ *Vell.* II, CXIII, 1

I po otpustu iz sastava legija, vojnici su ostajali pod zastavom, znači praktično još uvijek u nekoj vrsti vojno-redarstvene službe, čineći odrede nestalnog broja vojnika (*vexila veteranorum*) koji su bili neovisni od legijskog sustava. Ovi veterani *vexillarii* su bili naseljeni po provincijama u određenim naseobinama.

⁷⁰⁹ Riječ bi bila o onima koji su preživjeli ustanički nalet do drugih rimskih jedinica koje potiču sa ilirskog terena, raznih "milicija" i ad-hoc skupljenog i naoružanog lokalnog rimskog stanovništva i drugih kolo-nista lojalnih Rimu.

ovih Velejevih dobrovoljaca je možda povezano i sa “dobrovoljačkim” kohortama rimskih građana (*cohortes voluntariorum civium Romanorum* → *coh. vol. c. R.*). Svetonije u svome životopisu Augusta spominje sudjelovanje vojnika-libertina, koji su oslobođeni u okviru poduzetih izvanrednih mjera, u okviru protu-ustaničkih snaga.⁷¹⁰ Po Svetoniju, August je te namjenski stvorene libertine upotrijebio kao posadu u kolonijama na granici Ilirika (*...ad praesidium coloniarum Illyricum contingentium*), možda bolje reći na granicama pobunjenog područja 6-9. god. n.e.⁷¹¹ Iz tog Svetonijevog podatka bi se mogao izvući zaključak da su oni u ratu službovali kao posadna, čak graničarska jedinica u kolonijama (možda npr. i u Saloni i u Naroni). U istom Svetonijevom podatku se kaže da je August nastojao i da održava i neku vrstu distinkcije između dvije “vrste” vojnika rimskih građana različitih po podrijetlu, tj. onih koji su bili libertini (koji su stekli građanstvo samo kao uvjet da budu unovačeni) i *ingenui* (po rođenju rimskih građana). Vojnici-libertini su pored različitog (vjerojatno slabijeg) naoružanja u odnosu na građane koji su bili *ingenui* (poglavito je riječ o legionarima) bili postavljeni u prve redove. Ali ta činjenica bi ipak sugerirala da nisu bili samo posadna jedinica i da su učestvovali u borbenim aktivnostima zajedno sa građanima u slobodi rođenim.⁷¹² Ali to što su učestvovali u borbama zajedno sa legionarima, nije moralo značiti da su bili uključeni u iste taktičke jedinice; sam Svetonije kaže da August, kao vrhovni zapovjednik armije, nije libertine pomiješao sa građanima-*ingenui*. Sve izneseno ukazuje i da su ti libertini bili izloženi i najvećim pogibeljima i rizicima, posebno ako se ima u vidu kratko vrijeme između njihovog oslobađanja u toku 6. god. n.e. i odašiljanja na bojište u toku prve polovine 7. god. n.e. Ti novi vojnici, tzv. “dobrovoljci” sastavljeni od oslobođenika prije

⁷¹⁰ Po Svetoniju (August, 25), August je samo dva puta slobodnjake angažirao u aktivnoj vojnoj službi, i to pored ratovanja u Iliriku, i za obranu granica na Rajni što se jedino moglo datirati u period poslije bitke u Teutoburškoj šumi.

⁷¹¹ Ovaj Svetonijev podatak se nedvosmisleno odnosi na ustanak 6-9. god. n.e., iako on to decidno ne navodi, jer je Svetonije ipak izričit da je August samo dva puta upotrijebio oslobođenike kao prave vojnike, i to jednom za poslove u Iliriku, a drugi put za obranu granice na Rajni, a opet znamo preko Veleja i Diona da je August upravo za ustanak 6-9 god. n.e. upotrijebio namjenske oslobođenike kao vojnike.

⁷¹² Nakon kraja rata postoje evidencije da su pojedine “dobrovoljačke” kohorte rimskih građana (konkretno I., VI. i VIII.), a riječ je tim libertinima, bile stvarno posadne jedinice u ilirskim provincijama i to možda neke od njih i u koloniji Naroni. Tako bi ustvari Svetonijev podatak iz Augustovog životopisa odražavao i stanje nakon završetka rata. Uostalom teško bi bilo očekivati da u vrijeme teškog rata, u kojem je bio nesumnjivo bio potreban svaki čovjek veliko ljudstvo bude ostavljeno u vidu posadnih jedinica. A i u udruženom taboru koji opisuje Velej, a u kojem se nalaze operativne jedinice, spominju se i kohorte (njih više od 70) i veliki broj dobrovoljaca. Sve to sugerira da su jedinice libertina u ratu učestvovala i kao operativne, terenske jedinice a ne samo kao posadne trupe koje su trebale osloboditi trupe sastavljene od građana-*ingenui* od tih poslova kako bi se one mogle posvetiti operativno-terenskim zahvatima. Uz sve izneseno potrebno je napomenuti i da Kasije Dion kaže da je Germanik u prvoj polovini 7. god. n.e. doveo veliko pojačanje (u koje su bili uključeni i libertini) sa sobom (LV, 31, 1) direktno Tiberiju, znači na bojišnu liniju. U ovom kontekstu slično, samo u detaljima drugačije, isto spominje i Velej Paterkul (II, CXI, 3-4) po kojem je pojačanje upućeno direktno Tiberiju.

svoga oslobađanja ili nisu uopće imali vojničkog iskustva ili su ga imali malo i zanemarljivo, bar ne u onoj mjeri kao npr. legionari pa i mnogi pripadnici pomoćnih jedinica, posebno tračko konjaništvo i plaćeničke jedinice. Njihova obuka je i po rimskim uvjetima bila vrlo kratka i nije mogla trajati duže od par mjeseci i sigurno su oni predstavljali jedan od pogibljivijih elemenata rimske armije na terenu. A i zauzimali su najteže pozicije na bojištu (prve redove- *sub priore vexillo habuit*), odakle je bilo teško i odstupiti i pobjeći zbog prisustva vojnika koji su *ingenui* iza njih. Podatak o uzimanju libertina u vojsku i slanju u Ilirik spominje i Makrobije (*Caesar Augustus in Germania et Illyrico cohortes libertinorum complures legit, quas voluntarias appellavit*).⁷¹³ Ovaj Makrobijev podatak i konačno detektira položaj tih jedinica libertina, koje su nazvane “dobrovoljačkim” iako ih nisu činili pravi dobrovoljci nego ustvari namjenski oslobođenici.⁷¹⁴ A jedini dobrovoljci koji se spominju u ustanku 6-9. god. n.e. ili se mogu posredno povezati sa njim su Velejevi dobrovoljci iz združenog tabora i *cohortes voluntariorum civium Romanorum*, od kojih za neke znamo da su boravile u ilirskim oblastima i to konkretno u Dalmaciji i neposredno nakon ustanka.⁷¹⁵ Isto tako je činjenica da Velej Paterkul u katalogu tipova oružanih snaga u združenom taboru u panonskom bazenu u kojem je i on osobno boravio ne navodi neke posebne jedinice sastavljene samo od oslobođenika. U tome periodu i u tom kampu su se sigurno nalazili i oni oslobođenici koji su postali vojnici uslijed realizacije donesenih mjera, i jedini objašnjivi razlog zašto njih tada ne spominje Velej Paterkul jeste da su se oni krili ili pod brojkom onih više od 70 kohorti ili pod pojmom dobrovoljci.

Po Sergejevskom⁷¹⁶ od oslobođenih robova su bile sastavljene najmanje 32 kohorte, što je jedan prilično velika brojka cc 22 000 ljudi, a što bi značilo da je riječ o pješačkim

⁷¹³ Macro. Satur. I, XI, 32

⁷¹⁴ Možda je naziv *voluntarias* za ove namjenske oslobođenike proizašao zbog nekih pravnih formulacija, jer se tako željelo prikazati da se u vojsku ne uključuju robovi, nego slobodni građani koji su se eto “dobrovoljno” uključili u sastav protu-ustaničke vojske Ilirika. Time bi se prikrila stvarna činjenica da su oni postali slobodni i građani samo kako bi bili uključeni u vojsku. Kao što vidimo, August je i pored iznimno teške situacije i esencijalnih potreba pokušavao sačuvati osnovne tekovine svoje vladavine, a to je supremacija rimskog građanstva i to posebno kod onih koji su bili *ingenui* i legalitet i uobičajenu praksu rukovođenja koje je August zastupao ili bar predstavljao da zastupa. Ali je on ujedno nastojao i sve to uskladiti sa potrebama i stvarnim mogućnostima. I on i tada nastoji da očuva kakvu takvu distinkciju, uvrštavajući namjenske libertine u posebne jedinice, ali i ih istovremeno nazivajući dobrovoljačke kohorte rimskih građana. U životopisu Marka Aurelija (od Julija Kapitolina) u “SHA” (XXI, 6-7) nalazi se podatak po kome su dobrovoljcima nazivani i oni namjenski oslobođeni robovi koje je regrutirao Marko Aurelije. A izgleda da su se i unovačeni oslobođeni robovi nakon kanske katastrofe nazivali “dobrovoljci” – ili preciznije “*Volones*” (Liv. XXII, 57, 11 – daje detaljan opis načina uključivanja ovih “dobrovoljaca” u rimsku vojsku nakon Kane; Loeb izdanje SHA I, 1953: 184, fus. 4), pa je moguće i nazivanje jedinica sastavljenih od namjenskih oslobođenika “dobrovoljačkim” za vrijeme ustanka tumačiti i kao neku vrstu rimske tradicije u vezi regrutiranja oslobođenika.

⁷¹⁵ Sergejevski, 1924: 113-122; Tončinić, 2005;

⁷¹⁶ Sergejevski, 1924: 114

kohortama (posebno jer je riječ o oslobođencima). To bi praktično značilo da su te jedinice predstavljale impozantan dio onoga što je Svetonije podrazumijevao pod terminom auksilijarnih četa. A ako su one u združenom taboru koji spominje i opisuje Velej bile odvojene i prezentirane pod terminom *...voluntariorum...* i za koje navodi da su bili vrlo brojni, onda bi onih više od 70 kohorti i 10 ala (skoro 50 000 ljudi) pripadalo pravim, peregrinskim snagama bez rimskog građanstva. Ako bi se sada sabralo tih 50 000 i 22 000 ljudi dobila bi se cifra od cc 72 000 ljudi, a i to bez prilično brojnog tračkog ljudstva sa kojim bi se ta brojka onda sigurno približavala apsolutnoj vrijednosti nelegijskog i neveteranskog segmenta protu-ustaničke armije koju iznosi Svetonije. Iz ovoga bi se mogao izvući zaključak da Velej nije pod navedenim kohortama i alama prezentirao te libertine-rimske građane, nego ih je uvrstio pod pojmom dobrovoljci. Ali ovo je samo pretpostavka, jer je isto moguće da je on i pod više od 70 kohorti iz združenog tabora možda podrazumijevao i neke dobrovoljačke kohorte. Ipak je činjenica zbog brojnosti predstavljenih kohorti u združenom taboru (njih više od 70) da je u većini riječ o kohortama peregrinskih zajednica (i to u dobrom dijelu o pješacima – konjaništvo je zastupljeno u 10 ala), a ne rimskih građana (poglavito oslobođenika, ali i možda i onih u slobodi rođenih). Naravno sasvim je i realno pretpostaviti da te kohorte, ale i dobrovoljačke jedinice koje su se nalazile u združenom taboru nisu bile u punom svome broju i da je brojni sastav tih jedinica, pogotovu onih koje su dolazile sa istoka i prilikom prelaska preko ustaničke teritorije pretrpjele velike gubitke, bio manji. Tako bi se i ona apsolutna brojka od oko 50 000 pripadnika kohorti i ala automatski smanjila. Kohorti (i “dobrovoljačkih” i peregrinskih) je sigurno tada, kada Velej opisuje združeni tabor, bilo i na drugim dijelovima dugačke linije ilirske bojišnice i ratišta, jer su i neke legije bile tada van združenog tabora.

Ipak i pored svih nedoumica u vezi prezentiranih brojnih vrijednosti, posebno njihove relativnosti i okvирnosti, navedeni Svetonijevi podaci, iako su prezentirani sumarno i sigurno ne odražavaju situaciju i koncentraciju trupa u jednom trenutku i periodu nego označavaju ukupnu angažiranost, jasno ukazuju prvo na veliku brojnost ustaničkih snaga, a zatim i na njihovu opremljenost i spremnost za borbu i u početku rata i u toku cjelokupnog njegovog toka.

Ni Svetonije, niti bilo koje drugo antičko povijesno vrelo ne precizira koje su to konkretne rimske legije, izuzev Veleja u slučaju XX. legije, niti pomoćne jedinice iz peregrinskih *civitates*, niti jedinice drugog karaktera (plaćeničke, dobrovoljačke, veteranske, savezničke i vazalne) učestvovalе u borbama. Jedino znamo, zahvaljujući Veleju Paterkulu i Kasiju Dionu, da su u ratu i to u značajnom broju učestvovalе snage vazalne

i “savezničke” tračke kraljevine, poglavito njeno konjaništvo, predvođeno osobno kraljem Remetalkom (Rhoemetalkes, Ῥομητάλκου) i njegovim bratom Raskiporisom (Rhascyporis, Ῥασκύπορις).⁷¹⁷ Trački saveznici Rima su se na istočnom bojištu nalazili angažirani još od prvih razdoblja ustanka 6. god. n.e. i bili su iznimno brojni.⁷¹⁸ Tacit u svojim Analima, opisujući borbu pretendenata na iransko-partski prijesto iz 35. god. n.e. (u koju su i Rimljani bili dobrobrano upetljani) spominje izvjesnog Ornospada, koji je prvi sa “mnogo hiljada konjanika” došao u tabor armije kojom je zapovijedao Lucije Vitelije (*Lucius Vitellius*, otac budućeg princepsa Vitelija) tadašnjeg legata Sirije i u kojem se nalazio i prorimski pretendent Tiridat. Tacit dalje navodi da je Ornospad nekada bio prognanik (iz partsko-iranske Države), i da je Tiberiju pružio veliku pomoć kada je ovaj dovršavao rat u Dalmaciji, radi čega je i dobio rimsko građanstvo. Kasnije je opet stekao milost, povjerenje i čast svoga (partsko-iranskog šaha, možda Artabana II.), vratio se u domovinu i postao čak namjesnik (satrap) Mesopotamije (današnji Irak) u ime padišaha Artabana II., kojeg je ovom prilikom očito izdao opredijelivši se za njegovog prorimskog rivala.⁷¹⁹ Sudeći po ovim kratkim informacijama o Ornospadu, ispada da je on morao biti mladić kada je prebjegao na rimsku teritoriju (jer je 35. god. n.e. u izrazito zrelim godinama) i da je sigurno bio pripadnik najvišeg i vrlo utjecajnog i moćnog sloja partsko-iranskog svijeta. Tacit samo navodi da je pomoć koju je Ornospad pružio Tiberiju u ratu u Iliriku bila velika, ali nema detaljnije specifikacije o vrsti i načinu pomoći. Može se sa velikom sigurnošću pretpostaviti da je riječ o vojnoj i financijskoj pomoći, jer je i kao izgnanik Ornospad raspolagao sa brojnom pratnjom i bogatim resursima. U tom slučaju u snagama koje su učestvovala u ugušivanju ustanka bi učestvovala i jedinice koje su dolazile sa područja Mesopotamije i Irana. Sudeći po Tacitovom navođenju da je pomoć pružena kada je Tiberije dovršavao rat u Dalmaciji, moglo bi se i pretpostaviti da je učešće Ornospada pripadalo posljednjoj fazi rata 9. god. n.e.⁷²⁰

⁷¹⁷ Remetalk je dobio rimsko građanstvo i kao takav nosio je i julijevsko gentilno ime. Mirković, 2003: 67; Nakon Remetalkove smrti (prije 14. god. n.e.) Trakija je bila podijeljena između Raskiporisa i Kotisa, sina Remetalka. vrlo brzo je došlo do sukoba među njima, Kotis je ubijen a Raskiporis je radi toga doveden na suđenje pred Senat. Raskiporis je bio osuđen i zatočen daleko od Trakije. Sama Trakija je bila podijeljena između njegova sina Remetalcesa i Kotisovih sinova. Raskiporis je bio odveden u Aleksandriju, “gdje zbog pokušaja bijega ili izmišljene osvade” bude pogubljen (*Tac. Ann.* II, 67).

⁷¹⁸ *Vell.* II, CXII, 4; *Cass. Dio* LV, 30, 6;

⁷¹⁹ *Tac. Ann.* VI, 43 (VI, 37): “*Primus Ornospadus multis equitum milibus in castra venit, exul quondam et Tiberio, cum Delmaticum bellum conficeret, haud inglorius auxiliator eoque civitate Romana donatus, mox repetita amicitia regis multo apud eum honore, praefectus campis qui Euphrate et Tigre inclutis amnibus circumflui Mesopotamiae nomen acceperunt.*”

⁷²⁰ Zanimljivo je kako se Tacit skoro “lakonski” odnosi na rat u Dalmaciji. Način njegovog spominjanja kao da navodi na pomisao da je Veliki Ilirski ustanak u tadašnjoj (sa kraja I. i početka II. st. n.e.) rimskoj historijskoj svijesti bio općenito poznata činjenica.

Ostali podaci o legijama i auksilijarnim trupama, pa i jedinicama dobrovoljaca i veterana u literarnim vrelima imaju samo uopćeni karakter, bez detaljnije specifikacije. Vrlo vjerojatno su u ratu bile angažirane legije, koje su nakon završetka ustanka bile stacionirane u provincijama Dalmaciji i Panoniji i to VII. i XI. legija (od 42. god. n.e. sa pridjevkom *Claudia Pia Fidelis*), VIII. *Augusta*,⁷²¹ VIII. *Hispana* i XV. *Apollinaris*,⁷²² te legije u istom periodu stacionirane u susjednim provincijama i oblastima Makedoniji i Meziji III. *Scythica* i V. *Macedonica*.⁷²³ Posljednja spomenuta legija je iz Makedonije (u kojoj je boravila duže od tri desetljeća) 6. god. n.e. bila prekomandovana na Donji Dunav u *Oescus*, što se vjerojatno odvijalo u okviru cjelokupnog teritorijalnog preustroja legija prouzrokovanog planiranom invazijom Markomanije. Tako bi se dodatno učvrstile vanjske europske granice preko kojih se nije trebalo da odvija invazija, odnosno konkretno Donji Dunav. U ratu 6-9. god. n.e. su gotovo sigurno učestvovala, ako ne u cijelosti ono bar sa glavinom snaga, i one legije koje su sačinjavale "Dunavsku" borbenu grupu, a koje su već bile koncentrirane na Dunavu i bile na zapadnom pravcu najbliže pobunjenom području. Nakon ustanka i katastrofe u Teutoburškoj šumi neke od tih legija kao što su XIII. i XIV. *Gemina*⁷²⁴, XX. *Valeria Victrix*,⁷²⁵ XXI. *Rapax* i XVI. *Gallica* su pod zapovjedništvom Tiberija vrlo brzo premještene na rajnsku granicu. Ta brzina i borbena skupljenost bi značilo da su se one nalazile već više-manje međusobno koncentrirane na određenom prostoru i pod neposrednim Tiberijevim vodstvom i u toku 9. god. n.e., a jedino područje koje dolazi u obzir jesu zemlje Ilirika ili neke oblasti u njegovoj neposrednoj blizini. Možemo s izvjesnom vjerojatnošću pretpostaviti i da je ona jedna nepoznata legija iz sastava "Dunavske" grupe, ako je uopće postojala ta 13. legija koja je učestvovala u Tiberijevom pohodu na Markomaniju početkom 6. god. n.e. bila u stvari VIII. *Hispana*. Ova legija, se sudeći po jednom natpisu koji spominje legionara VIII. *Hispana* u Panoniji za vrijeme Augusta,⁷²⁶ najvjerojatnije u periodu još prije 6. god. n.e. moguće nalazila na Dunavu ili u Akvileji⁷²⁷ Uostalom sama

⁷²¹ Nađeni su i natpisi (na kamenu i opeci) koji posvjedočuju prisustvo Legio VIII. *Augusta* u Dalmaciji, ali još uvijek bez preciznijeg vremenskog određenja njenog prisustva. Legija je ostavila opeke sa svojim žigom na mjestu vojnog logora na Gračinama u Humcu kod Ljubuškog. O tome v. Patsch, 1895 A: 143-145; Bojanovski, 1988: 150, fus. 42

⁷²² Svjedočanstvo o učešću ove legije u ratu, i to do samog njegovog kraja pruža i nadgrobni spomenik Klaudija Kvirinala koji dokazuje postojanje *tropaeum* podignutog u čast pobjede u ratu 6-9. god. n.e. Cambi, 1984: 89, napomena 33.

⁷²³ O rimskoj vojsci na istočnom Jadranu v. Zaninović, 1996: 209-220

⁷²⁴ U području V. Kladuše je nađen cigleni biljeg XIV. legije, što potvrđuje njeno prisustvo u ilirskim oblastima. Patsch, 1893: 681-682

⁷²⁵ XX. legija se spominje za 14. god. n.e. na germanskoj granici; *Tac. Ann.* I, 31; Bojanovski, 1988: 355, 355

⁷²⁶ *CIL* V 911

⁷²⁷ Po M. Sanader (2003: 81) "u logoru (misli se na Tilurij-Gardun op. a.) je, kako se pretpostavlja najranije boravila legio IX Hispana koju je zamijenila legio VII". Samo nije jasno da li se ono najranije odnosi na 9. god. n.e., odnosno na jesen i zimu) 9/10. god. n.e., kada bi VIII. *Hispana* možda boravila u Tiluriju, prije nego je prebačena u Panoniju, ili se to (vjerojatnije) odnosi na vrijeme prije početka ustanka. U tome slučaju

legija je nakon rata ostala stacionirana u novoosnovanoj provinciji Panoniji, pa je sasvim realno očekivati da je i sama aktivno učestvovala u ratu 6-9. god. n.e. Tek naknadno su na ratište bile prekomandovane VII (nazivane i *Paterna*-drevna i *Macedonica*)⁷²⁸ i XI.⁷²⁹ i II. *Augusta* legija. VII. *Paterna* i XI. legija su se u trenutku ustanka vjerojatno nalazile u Galatiji u Maloj Aziji ili Balkanu. Sudeći po činjenici da je i II. *Augusta* legija (koja se na prijelazu dviju era nalazila u *Hispania Tarraconensis*) bila 14. god. n.e. stacionirana u okolini Majнца možemo pretpostaviti da je ona bila u sastavu borbene grupe koju je Tiberije predvodio na rajnsko ratište 10-12. god. n.e. i da je uslijed toga i ostala na Rajni. Spomenutu borbenu grupu, kako smo već naveli, su sačinjavale u znatnoj mjeri legije za koje znamo da su učestvovala u ratu 6-9. god. n.e. I vrlo je lako pretpostaviti da se i II. *Augusta* u sastavu ove borbene grupe našla zahvaljujući tome što je učestvovala u ratu 6-9. god. n.e. Osim toga Hispanija je ipak spadala u pacificirane i lojalne oblasti u dubokoj unutrašnjosti Države pa se moglo dozvoliti da radi potreba teškog ratovanja u Iliriku ona bude prekomandovana na istok. Vjerojatno su ili iz *Hispania Tarraconensis* (iz reda III. *Macedonica*, VI. *Victrix* i slavna Cezarova X. *Gemina*) ili iz Sirije, poradi stabilne i mirne granice prema Partiji (iz reda III. *Gallica*, VI. *Ferrata*, X. *Fretensis*, XII. *Fulminata*) bile prekomandovane u toku rata još dvije legije čime bismo uspjeli da zaokružimo ukupno brojno stanje legija na 15. Tako bi ukupno pet legija bilo poslano kao pojačanje na poprište borbi sa ustanicima i to iz daljih provincija, uključujući i one po Veleju Paterkulu "prekomorske" koje su prilikom probijanja veze sa Tiberijevom glavninom na zapadnom dijelu panonskog ratišta sa sobom vodili konzulari Aul Cecina Sever i Marko Plaucije Silvan.⁷³⁰ Raspored rimskih legija na ratištu nije bio koncentriran i Tiberije je u jednom periodu 7. god. n.e., sudeći po Veleju Paterkulu, neposredno zapovijedao nad pet legija, a istočna borbena grupacija nastala nakon dolaska pojačanja isto se sastojala kako je istaknuto od još pet legija, od kojih su samo dvije po imenima sigurnije prepoznate.⁷³¹ Ostatak pet legija nalazio se

Tilurij bi i prije početka ustanka služio kao vojni, legijski logor u kome bi bila stacionirana jedna od legija koje su boravile u Iliriku. Nakon što je ta legija upućena na Dunav sa Valerijem Mesalinom, logor Tilurij je ili ispražnjen ili ostao sa manjom vojnom, posadnom jedinicom možda veteranskog ili auzilijarnog karaktera. Ako je i postojala ta posadna jedinica ona je već u samom početku ustanka bila zbrisana, a Tilurij se našao u ustaničkim rukama jer bi jedino u tom slučaju bilo moguće da se ustanici približe Saloni, što se i dogodilo. Da je postojao vojni logor predviđen za legije na Tiluriuju možda bi posredno potvrđivala činjenica da se vjerojatno već u kasno ljeto i jesen 9. god. n.e. tamo ponovo etablirao legijski logor.

⁷²⁸ Po Bojanovskom (1988: 355) VII. legija je prebačena iz Makedonije, dok navodi da je "...po O. Cuntzu (JÖAI XXV, 1929: 70 dd.), u Iliriju je došla najkasnije 15. g. st. e. (A. Betz, S. 8)". O dolasku ove legije u Ilirik v. Dodig, 2005: 214 u kome su vrlo precizno sumirana dosadašnja stajališta po ovom pitanju.

⁷²⁹ Po Bojanovskom (1988: 355), koji se poziva na Betza (1938: 16) XI. legija "je nakon bitke kod Akcija dodijeljena ilirskoj vojsci".

⁷³⁰ *Vell.* II, CXII, 4

⁷³¹ Procjena I. Bojanovskog (1988: 355) o ukupnom učešću i sastavu protu-ustaničkih snaga (10 legija, više od 70 kohorti, 10 ala, više od 10 000 veterana, dobrovoljci, konjica tračkog kralja) je slabo prihvatljiva. Ona se zasniva na podatku koji donosi Velej Paterkul (II, CXIII, 1). Međutim iz samog smisla teksta u kojem se na-

lazi dotični podatak jasno proizlazi da je riječ o trenutnoj, istovremenoj koncentraciji oružane sile na jednom mjestu (*contractisque in una castra...*) pod neposrednim zapovijedanjem Tiberija, u kojoj je učestvovao i Velej a ne o prikazu sveukupnih protu-ustaničkih snaga u toku čitavog rata niti na čitavom ratištu. Dakle riječ je o samo jednom, i to većem, dijelu protu-ustaničkih snaga koje su bile angažirane u ratu sa ustanicima u toku trogodišnjeg perioda, i to na jednom prostoru. Sama koncentracija je nastala tako što su se Tiberijevim legijama sa kojima je zaustavljano širenje ustanka negdje na prostorima panonskog bazena pridružila pojačanja, koja su dolazila iz “prekomorskih provincija” (*Vell. II, CXII, 4*), i zajedno se sakupivši u jednom logoru (*...una castra...Vell. II, CXIII, 1*). Borbeni linija uspostavljena nakon zaustavljanja “plimnog vala” širenja ustanka je bila vrlo dugačka i teško bi bila, u tom slučaju, shvatljiva strateška misao o potrebi koncentriranja cjelokupne vojske na samo jednom mjestu. Pored protu-ustaničkih jedinica skupljenih u tom logoru morale su postojati garnizoni i borbeni linije protu-ustaničkih snaga i na drugim prostorima ilirskih zemalja, jer bi bilo besmisleno da je Tiberije okupio sve snage sa ilirskih ratišta i koncentrirao ih na jednom mjestu i tako ostavio ispražnjene i oslabljene linije na velikom dijelu fronte. Osim toga obje borbeni grupacije koje su se okupile u tome taboru bile su, prije svoga neposrednog međusobnog spajanja, okrenute i na borbenoj liniji sa panonskim i dijelom dinarskim segmentom ustanka. A ako bi prihvatili mišljenje I. Bojanovskog da su u tom taboru bile sadržane sve protu-ustaničke snage to bi značilo da su borbeni linije prema drugom dijelu dinarskog segmenta ustanka (primorska zona, jugoistočno područje prema Makedoniji i etc.) bile ne samo mirne, nego od strane Rimljana ili potpuno prazne ili samo sa minimalnim snagama, što je teško prihvatiti. Značajne rimske i druge protu-ustaničke trupe su morale biti angažirane i u borbama protiv snažnih i brojnih ustaničkih snaga koje su operirale u jadranskom primorju i zaleđu, te na pravcima prema i u provinciji Makedoniji te dijelovima Mezije. Rimske trupe u trenutku spomenute koncentracije nisu bile raspoređene samo u tom logoru i njegovoj okolini, nego i na jadranskom ratištu i drugim strateškim pozicijama, širom linija koja su dodirivala ili čak ulazila u pobunjeno područje. Isto tako je potrebno naglasiti da se u tom logoru od strane jedinica kojima je neposredno zapovijedao Tiberije, prije samoga spajanja dviju grupacija, našlo pet legija što bi ako bismo prihvatili tumačenje o brojnom stanju “Dunavske”, odnosno “zapadne” borbeni grupe od 8 legija značilo da su se u tom trenutku tri legije iz ove grupe nalazile na drugim pozicijama unutar cjelokupnog ratišta. Sasvim je i razumljiva činjenica da Tiberije nije prilikom prebacivanja “Dunavske” grupe na ilirsko ratište čitavu tu formaciju držao na jednom mjestu, nego je pojedine njene dijelove zbog širenja ustanka na svim stranama, a ne samo na jednom pravcu morao slati i na druge prostore kako bi zaustavio plimu ustanka i prodiranja ustaničkih snaga koje se istovremeno odvijalo na više pravaca. Nejasno je zašto se Bojanovski u konkretnom slučaju procjene protu-ustaničkih snaga uopće nije ni služio ni obazirao na Svetonijev vrlo vrijedan i pouzdan podatak, te na usporedbu sa podacima Kasija Diona. Uostalom ni sam Velej nigdje ne tvrdi da su snage koje su se našle u logoru predstavljale kompletno ljudstvo na ratištu. On samo kaže da su se dvije vojske povezale (*iunctis exercitibus*), koncentrirajući u jednom logoru 10 legija...etc.... ali i ne navodi da su to bile jedine dvije “vojske” angažirane na ratištu ilirskih zemalja. I tvrdnje Bojanovskog o samo pet legija koja su bila pod Tiberijevim prvobitnim zapovjedništvom i pet legija pojačanja koje su predvodili Cecina i Silvan isto su slabo održive, jer se oslanjaju isto na još jedan Velejev podatak (II, CXII, 4). Međutim i u ovom slučaju se ne može baš kategorično tvrditi da su pet legija (zajedno sa svim onim pomoćnim i savezničkim jedinicama) koje su bile opkoljene, a koje su predvodili Cecina i Silvan, bile sastavljene samo iz toga pojačanja koje je stiglo na ratište. Ta grupacija koju su predvodili Aul Cecina i Silvan Plaucije je sigurno većinom bila sastavljena od pojačanja, ali su u nju bile uključene i jedinice koje su vjerojatno već od ranije bile uključene u borbe sa ustaničkim snagama. Uostalom Cecina je bio namjesnik Mezije (*Cass. Dio LV, 29, 3*) i on nije došao iz “prekomorskih provincija”, nego je i prije dolaska tih pojačanja sa trupama sa kojima je raspolagao već vodio borbe sa ustanicima (što literarna vrela jasno potvrđuju) i onda je sa svojim prisutnim snagama prihvatio one trupe koje su došle kao pojačanje. S druge strane i tračke snage, uključujući i samog njihovog kralja, su sudeći po Kasiju Dionu (LV, 30, 3) bile uključene u borbe od samoga početka još prije, ne samo obrazovanja te grupacije koju su predvodili Cecina i Silvan i čiji su sastavni dio i tračke jedinice činile, nego što su i pojačanja koja je predvodio Plaucije Silvan uopće stigla. A te tračke jedinice, koje su isto nalazile u ovoj grupaciji, nisu došli ni iz kakve prekomorske provincije ili zemlje, nego iz područja prostorno relativno bliskom pobunjenom području. Sve to jasno ukazuje da je teško prihvatiti da je sva vojska koju su u toku operacije spajanja vodili Cecina i Silvan bila došla kao pojačanje iz “prekomorskih provincija”, odnosno po Bojanovskom “...iz Makedonije i Male Azije”.

raspoređen na drugim pozicijama, npr. na jadranskom ratištu, na jugoistočnom ratištu ili na nekim drugim predjelima. Istine radi vrlo je teško donijeti neki precizniji zaključak o pojedinačnom rasporedu imenovanih legija na pozicijama ratišta, čak i u slučaju onih pet legija koje su se u jednom periodu 7. god. n.e. nalazile pod neposrednim Tiberijevim zapovjedništvom, kao i koje su to tri legije bile dodane mezijskim legijama prilikom pokreta prema spomenutim Tiberijevim legijama. Na osnovi raspoloživih podataka i mogućnosti njihove analize VII. i XI., buduće dalmatinske legije, mogle su se bilo obje ili samo jedna ili nisu uopće mogle nalaziti u okviru te istočne borbene grupe. Možda je i samo jedna od te dvije legije učestvovala u okviru tih pet istočnih legija, te bi na osnovi toga druge dvije nepoznate legije možda ipak mogle doći iz istočnih provincija, a ne Hispanije, ali sve se ipak zasniva na špekulaciji.⁷³² Stanje i na granici na istoku i provincijama u njenom zaleđu je bila u tom trenutku mirna, i možda se nešto trupa moglo povući sa istoka kako bi se kao pojačanje uputile na ilirsko ratište, odnosno istočnoj borbenoj grupaciji, čiji su resursi u ljudstvu bili znatno manji u odnosu na ono što se nalazilo na zapadnom bojištu.

Pošto su trupe kojima je neposredno zapovijedao Tiberije i koje su bile sada angažirane na zapadnom pravcu bile sačinjene iz bivše "Dunavske" borbene grupe i one su bile u iznimnom broju, legijska pojačanja su uglavnom trebala da pokriju istočni pravac, prema Meziji i Makedoniji. Zbog toga možemo s pravom pretpostaviti da su pojačanja u legijama većim dijelom bila upućena na istočni pravac, što bi indirektno potvrđivao i Velejev podatak o pojačanjima iz "prekomorskih provincija" (*ex transmarinis adducebant provinciis*).⁷³³ I Kasije Dion jasno ističe da su se u prvoj polovini 7. god. n.e. u Pannoniji okupljale protu-ustaničke vojske koje su dolazile sa mnogih strana, što isto jasno ukazuje da su legije, pomoćne, savezničke i plaćeničke jedinice na ilirsko ratište pristizale iz čitavog niza oblasti Imperije, uključujući i Italiju i provincije. Ipak sudeći po svemu izloženom legije stacionirane u Africi i Rajni (uključujući obje borbene grupe Donje i Srednje Rajne) nisu upotrebljavane.

Od pomoćnih jedinica, sudeći po natpisu *CIL* V 3346 (Verona), u protu-ustaničkom djelovanju su pod zapovjedništvom rimskog oficira učestvovali i neki veliki i značajni domorodački narodi Ilirika kao što su Liburni i Japodi.⁷³⁴ Moguće je da i drugi natpis *CIL* III 3158 iz Liburnije potvrđuje liburnsko aktivno učešće u ratu i to

⁷³² Potrebno je ukazati i da Wlkes (1969: 92-95) kada govori o legijama na ratištu Ilirika zanemaruje Svetonijev podatak od 15 legija, možda zato što se ne bi uklapao u njegovu rekonstrukciju događaja.

⁷³³ Dolazak velikih pojačanja na istočno bojište sigurno je konačno zaustavio dalje pritiske ustanika na ovom pravcu.

⁷³⁴ O podrijetlu ovog nalaza sa natpisom v. Suić, 1991-1992: 57 i fus. 10: "Prema tome možemo opravdano pretpostavljati (oslanjajući se na smisao teksta iz natpisa) da je taj nadgrobni spomenik bio podignut negdje u Liburniji, možda upravo u Jaderu ako je tu bilo sjedište institucije kojoj je dedikand bio na čelu."

na protu-ustaničkoj strani jer se na njemu spominje osoba, sudeći po imenu Gaj Julije Etor domorodačkog podrijetla ali sa rimskim građanstvom, a kojeg je princeps Tiberije odlikovao jer je sudjelovao u *bello Delmatico*. Gaj Julije Etor je vjerojatno bio i sam Liburn rodом iz Nina (Aenona),⁷³⁵ što bi sugeriralo da se Aenona nalazila u rimskim, odnosno bolje reći rimsko-liburnskim rukama za cijelo vrijeme trajanja ustanka. Učešće ovih lojalnih snaga Ilirika u borbama je sigurno bilo značajno, ne samo po pitanju vojnih odnosa i borbenih aktivnosti nego i u psihološkom smislu. Lojalnost Liburna i jezgre Japoda je osiguravala Rimljanima i kontroliranje široke linije od japodske teritorije do Krke, čime su štićeni i prilazi Istri, odnosno Italiji a i sprječavano je izbijanje ustaničkih snaga na Kvarner. Istovremeno je lojalnost dobrog dijela zajednica koje su za vrijeme Plinija Starijeg pripadale skardonitanskom konventu omogućavala da Salona i jadransko ratište ne budu izolirani i udaljeni od većeg teritorijalnog prostora koji efektivno kontroliraju Rimljani i njima odani elementi. Tako je olakšana odbrana Salone i smanjivan pritisak na nju i druge primorske i ugrožene gradove pod rimskom kontrolom, a i spriječeno kontroliranje jadranske obale od ilirskih ustanika. Liburnija i lojalna Japudija su bili ne samo sanitarni koridor koji je štitio Italiju i Kvarner i ujedno olakšavao Rimljanima potpunu kontrolu nad Jadranskim morem nego i zaleđe protu-ustaničkim snagama koje su operirale na liniji Jadran-unutrašnjost Ilirika. One su ujedno bile i jedna od primarnijih logističkih i regrutacionih zona za protu-ustaničke snage i operacije. Zahvaljujući nesmetanoj kontroli nad Jadranskim morem, Rimljani su imali esencijalnu manevarsku i stratešku prednost; preko njega su prebacivane trupe na različite točke ratišta, što je omogućavalo brže i efikasnije uključivanje pojačanja u borbene operacije i a direktno spriječilo pad bitnih primorskih gradova. Vrhovno zapovjedništvo nad lojalnim liburnskim i japodskim pomoćnim jedinicama je bilo objedinjeno, što je sasvim objašnjivo ako se ima u vidu da su oni međusobno granični narodi i da su načelno zauzimali isti odjeljak ratišta. A sudeći po natpisu iz Verone, to objedinjeno zapovjedništvo je obnašao Rimljanin.⁷³⁶ I drugi peregrinski narodi širom Države, pa i plaćenici van njenih vanjskih granica su dali svoje pomoćne jedinice (čiji su neki pripadnici -dvojica vojnika sa specifičnim vojnim i odjevnim obilježjima-predstavljeni i na donjem frizu *Gemma Augustea*) za rat protiv iliričkih ustanika.

Ako se može vjerovati Veleju najmanje 70 kohorti i 10 ala je učestvovalo u ratu od kojih se može, a i to prilično uvjetno, rekonstruirati po imenu samo vrlo mali broj. Tako je u borbama, i to konkretno oko Splonuma 9. god. n.e. učestvovala i jedna konjanička

⁷³⁵ Suić, 1991-1992: 57 i fus. 6

⁷³⁶ *CIL* V 3346 Verona

jedinica iz Germanije u kojoj se nalazio i izvjesni Pusio.⁷³⁷ Vjerojatno su u borbama 6-9. god. n.e. učestovale i one pomoćne i dobrovoljačke jedinice za koje je preko natpisa utvrđeno da su bile stacionirane u ilirskim provincijama nakon završetka ustanka.⁷³⁸ Tako se raspolaže sa svjedočanstvima o prisustvu sljedećih auksilijarnih ala i kohorti u prvoj polovini I. st. n.e. na području provincije Dalmacije za koje bi se sa većom sigurnošću moglo smatrati da su bili sudionici rata: *ala Pannoniorum; ala Parthorum, Cohors III. Alpinorum equitata, Cohors I. Bracaraugustanorum, Cohors II. Cyrrhestarum, Cohors XI. Gallorum, Cohors I. Liburnorum*.⁷³⁹ *Cohors I. Lucensium equitata, Cohors I. Campana (Campanorum) voluntariorum civium Romanorum, Cohors VI. voluntariorum civium Romanorum*⁷⁴⁰ i *Cohors VIII. voluntariorum civium Romanorum*.⁷⁴¹ Iako se prisustvo *Cohors I. Belgarum equitata* u Dalmaciji uglavnom datira u kasnija razdoblja ipak nije nemoguće pretpostaviti da je spomenuta kohorta u ilirske zemlje došla uslijed ustanka, gdje je i ostala i postala po svome sastavu ilirska, dalmatinska kohorta, a možda su u ratu učestvovala i *ala Claudia nova* (koja je do 70. god. n.e. boravila u Golubiću) i *ala (Tungrorum) Frontoniana* koja je bila u Tiluriju.⁷⁴² U Panoniji se u isto vrijeme nalazi *cohors I. Noricorum*, a za vrijeme vladavine Vespazijana u Panoniji su bile stacionirane *ala II. Aravacorum, ala I. Hispanorum Auriana* i *cohors II. Asturum*.⁷⁴³ Moguće je

⁷³⁷ Cass. Dio LVI, 11, 2; U originalnom tekstu se navodi kao “Πουσίῳ ἱππεὺς Κελτὸς”, međutim zbog Dionovog determiniranja germanskog pod keltskim imenom, može se pretpostaviti da je ovdje riječ o jednom Germaninu, a ne Galu. Velej Paterkul (II, CXVIII, 2) kaže da je Arminije konstantno učestvovao u rimskim vojnim kampanjama (...*adsiduus militiae nostrae prioris comes*...). Ako se ovo odnosi ne samo na Tiberijeve ranije borbe u Germaniji, nego i na učestvovanje u ratu sa ilirskim ustanicima, onda bi i sam Arminije (koji je imao i rimsko građanstvo i kao takav bio u viteškom staležu) u okviru pomoćnih jedinica (možda predvođeni heruski auksilijarni odred *Tac. Ann.* II, 10) boravio u ilirskim zemljama prije početka 9 god. n.e. Ako je on stvarno učestvovao u borbama u Iliriku, možda je Arminija na ideju ustanka motivirao upravo ovaj rat. U njemu je on mogao da stekne uvjerenje da Rimljani nisu nepobjedivi i da uvidi njihove slabosti. U slučaju da je gornja konstatacija tačna, onda je heruski odred boravio na zapadnoj bojišnici 7. i 8. god. n.e. A možda su upravo uspjesi toga odreda i njegovog zapovjednika u ovom ratu zaslužni da Arminije bude nagrađen rimskim građanstvom i primanjem u viteški stalež. Možda se na ratištu nalazio i Flav, brat Arminija koji je isto radi nekih zasluga postao rimski građanin.

⁷³⁸ Za I. i II. st. n.e., u Dalmaciji je potvrđeno prisustvo ukupno osamnaest kohorti i četiri ale. (Bojanovski, 1988: 355; Zaninović, 1996: 214).

⁷³⁹ Postojanje ove kohorte potvrđuje lojalnost Liburna u vrijeme Augusta (kada se natpis u kome se ona spominje sa zadržkom datira). Spomenuta kohorta je možda i sama pripadala borbenoj skupini koju je predvodio (*praefuit*) nepoznati “Verontinac”. *CIL* V 3346 Verona.

⁷⁴⁰ Potvrdu prisustva “VI dobrovoljačke kohorte rimskih građana” neposredno nakon završetka ustanka – konkretno za vrijeme namjesništva Dolabele–pruža natpis *CIL* III 1741 iz Oboda kod Cavtata – Epidauruma – (Bojanovski, 1974: 18-19).

⁷⁴¹ Kratak pregled rasporeda vojnih jedinica u Dalmaciji v. Bojanovski, 1988: 355-360 (posebno popis literature na kraju).

O *cohortes voluntariorum civium Romanorum* i njihovom učešću u ratu v. Sergejevski, 1924; Zaninović, 1984: 70; Tončinić, 2005;

⁷⁴² Bojanovski, 1988: 355; Zaninović (1996: 214) spomenutim četiri alama dodaje i *Ala Hispanorum*.

⁷⁴³ Buzov, 2005: 138; Po Bojanovskom (1988: 357) koji se poziva na Mócsy (1962: 617-624) u Panoniji je potvrđen broj od 27 ala i 53 kohorte.

da su neke i od spomenutih kohorti i ala stacioniranih u Panoniji učestvovala u okviru protu-ustaničkih snaga.

Sa ovog popisa je indikativno postojanje tri (*I. Campana*, VI. i VIII.) dobrovoljačke kohorte rimskih građana (sastavljenih od libertina bar u prvoj generaciji svoga sastava), za koje se može utvrditi da su bile stacionirane u dalmatinskim garnizonima u periodu nakon ustanka. Možda se upravo i na ove sve ili neke od njih spomenute dobrovoljačke kohorte odnose riječi Veleja koji govori o velikom broju dobrovoljaca koji se nalazi u taboru združenih borbenih grupa. Pored spomenute tri "dobrovoljačke" kohorte rimskih građana, sigurno je u ratu učestvovalo još dosta drugih istovrsnih dobrovoljačkih kohorti. Vjerojatno su se ove kohorte u općem prikazu protu-ustaničke armije od Svetonija našle, uz prave peregrinske kohorte, spomenute u okvirima njegovih auksilijarnih četa, jer on pored njih spominje još samo legije. A jasno je da su legije službeno jasno određene i da u njih, sudeći po Svetoniju i Makrobiju, nisu uklopljeni ovi libertini. Suprotno pojmu legije i onim što se pod njim podrazumijevalo u Augustovo doba, u I. i u II. st. n.e., pod auksilijarnim trupama se mogla podrazumijevati različita sadržina, jer ovaj pojam nije bio precizno definiran. Tako su se pod njim mogli podrazumijevati i pomoćne jedinice koje su slale peregrinske *civitates*, kontingenti vazalnih i savezničkih državnica, klasični plaćenici, ali i formacije rimskih građana koje nisu bile uklopljene u legijsku strukturu, znači i spomenute dobrovoljačke kohorte, ali sigurno ne i veterani koje i Velej odvajala kao zaseban organizam u formacijskom sustavu protu-ustaničke armije.

Pored legionarskog sastava, pomoćnih jedinica i savezničkih snaga kao onih što je poslao i vodio trački kralj, u protu-ustaničkoj armiji su bili vjerojatno angažirani i klasični plaćenici. A evidentno je i prisustvo pojedinih posadnih jedinica, zaduženih za obranu gradova (možda milicijskog karaktera) jer raspolažemo sa svjedočanstvima o borba-
ma za Sirmijum i Salonu na samom početku rata, kada te gradove još uvijek nisu branile snage koje nisu došle sa strane, nego je riječ o oružanoj snazi koja je već bila tamo. I ove posadne snage Sirmijuma i Salone, a moguće i u drugim gradovima (npr. Naronu), su bile dovoljno jake da same odbiju prvotne napade koje su predvodila dvojica Batona na njihove gradove (pred Salonom je i sam Baton Desitijatski tom prilikom bio ranjen).

Stabilizacija

Od najveće važnosti u ratu je da napadneš protivnikovu strategiju.

Sun Cu

I pored šoka koji je kod njih izazvao ustanak, Tiberije i Rimljani su relativno brzo reagirali, najviše zahvaljujući činjenici da se njihova “Dunavska” borbeno grupa određena za osnovni ofenzivni prodor u Markomaniju nalazila u borbenoj gotovosti i koncentraciji. Dobivši vijesti o pobuni u Iliriku i spoznavši pravi opseg događanja u ilirskoj pozadini Tiberije prekida vojne operacije u Markomaniji i sa Maroboduom sklapa mirovni sporazum, koji je bio prilično povoljan za potonjeg jer je garantirao sigurnost njegove vladavine. Marobodu jednostavno nije želio rizikovati i pokušati iskoristiti rimske teškoće u koje su ovi nenadano zapali, zadovoljivši se sklapanjem sporazuma po jednakim uvjetima (...*mox condicionibus aequis discessum*) i priznanjem statusa prijatelja Rima.⁷⁴⁴ Marobodu je vjerojatno raspolagao sa informacijama o zbivanjima u rimskoj pozadini, ali on je bio dovoljno iskusan da zna da je dobiti siguran mir po povoljnim uvjetima bolje nego pokušati iskoristiti pobunu pa i sa te strane udariti na Rimljane. Oni su glavninu trupa još uvijek održavali ili na teritoriji Markomanije ili u njenoj neposrednoj blizini, pa bi u tom slučaju ipak on, a ne pobunjeni Iliri bio “prva žrtva” Tiberija. Markomanski vladar je jednostavno želio da što je moguće dalje, što je moguće brže i što je u moguće većoj mjeri udalji te trupe sa markomanske teritorije, granice i blizine. A sudeći po smislu Velejevog teksta koji govori o Marobodu može se steći utisak da je riječ o osobi koja je, iako spremna na otpor radi zaštite svoje zemlje, ipak više težila održanju mira sa Rimom i izbjegavanju rata sa njim, naravno uz uvjet očuvanja samostalnosti Markomanije i tretiranja na ravnopravnoj osnovi.⁷⁴⁵

Što se duže i žešće bude vodila borba Rima sa Ilirima po Marobodu je Markomanija bila sigurnija i stabilnija, zato je on nastojao da rat sa germanske zemlje prebaci na ilirsku zemlju. U svemu tome je ovaj i promućurni ali i sretni markomanski vladar i uspio, pa da se tako i predstavlja kao spasilac Germanije, ako je vjerovati govoru koji prenosi Tacit. Sa druge strane je i Tiberije nastojao da što je moguće brže završi tek započetu kampanju, kako se ne bi našao u situaciji da vodi sinkronizirani rat na dvije strane i to sa dva moćna neprijatelja. Zato je i pristao na sporazum kojim je garantiran mir i status Marobodu i Markomaniji, jer za Tiberija je bilo bitnije da riješi pitanje ilirske pobune

⁷⁴⁴ Tac. Ann. II, 46; Cass. Dio LV, 28, 6-7; 30, 1

⁷⁴⁵ Vell. II, CIX, 1-4

i ponovo pacificira pobunjeno provincijsko područje. On uostalom ne bi ni bio u mogućnosti da uspješno vodi borbene operacije u Markomaniji, pod uvjetima ilirske pobune i njenog širenja; ostao bi bez logističke podrške i zaleđa, vojska bi se nalazila između čekića i nakovnja i prilično udaljena od metropole a granice Italije bi bile otvorene. Znači jedino realno rješenje i za Tiberija i za Marobodua je bilo sklapanje mira i sporazuma na ravnopravnoj osnovi i povlačenje vojski, ustvari odustajanje obojice od međusobnog oružanog sraza. Tako je, po Veleju Paterkulu, Tiberije žrtvovao slavu koju bi stekao osvajanjem Markomanije radi potrebe, zaštite Italije i ugušivanja ustanka (*tum necessaria gloriosis praeposita*).⁷⁴⁶ Vrlo je vjerojatno da su se i Tiberije i Marobodu i neposredno sastali kako bi ugovorili mir i sporazum, i ako se to i desilo to se moglo desiti sjeverno od Dunava što isto na svoj način potvrđuje da se Tiberije nalazio na sjevernoj strani od toka Dunava, odnosno da je dio trupa već prešao tu rijeku kada je izbio ustanak i vijest o njemu stigla Tiberiju.

Nakon sklapanja sporazuma ili možda već u tijeku njegovog kreiranja, južna-dunavska borbena grupa je mogla da dio snaga (Mesalinova prethodnica) prebaci na jug, prema Siskiji i tako spriječi dalje širenje ustanka prema zapadu i stabilizira linije. Nakon dolaska i ostatka borbene grupe kojom je Tiberije neposredno zapovijedao, tih sedam ili osam legija, bilo u svojoj cijelosti ili vjerojatnije glavnini (jer je jedan manji dio nesumnjivo morao ostati na Dunavu kao granično osiguranje), su imale zadatak da zaustave širenje pobunjenog područja, stvore neku vrstu sanitarnog koridora na zapadnom pravcu oko pobunjenog područja, pa i da prema njemu otpočnu prve ofenzivne operacije. Tako bi se stvaranjem toga "sanitarnog" koridora spriječilo prelijevanje ustanka prema granicama Italije, što je kod Augusta i ostatka državnog vrha izazivalo veliku strepnju. Radi toga se pozitivno rješavanje pitanja stabilizacije ratne zone na zapadnom pravcu postavljalo Tiberiju kao prioritet. Na istočnom pravcu su glavni ustanički udar trebale da izdrže, zadrže pa i potisnu protivnika, IIII. *Scythica*, čija je baza bila u Viminaciumu (Kostolac) i V. *Macedonica* (koja je privremeno bila nazivana i V. *Scythica*) sa tračkim savezničkim jedinicama. koje su pristigle na istočno ratište, te sa lokalnim posadama i snagama. Tako su se postupno, uz kasnije prispile legije i pomoćne trupe, i njihove stalne popune oblikovale dvije glavne borbene grupe protu-ustaničkih snaga. I to "zapadna" kojom je neposredno zapovijedao Tiberije i čije je glavno zapovjedno sjedište bilo u Siskiji, i koja je nastala poglavito od glavnina legija koje su pripadale nekadašnjoj "Dunavskoj" borbenoj grupi, i "istočna" koju su sačinjavale legije iz Mezije, Makedonije i pojačanja iz drugih krajeva. Nastajanje ove dvije borbene grupe je bilo rezultat

⁷⁴⁶ *Vell.* II, CX, 3

činjenice da protu-ustaničke snage na ova dva frontalna pravca nisu imale neposrednu povezanost jer im je to onemogućavalo pobunjeno područje duž rijeke Save. Iz svega toga se nametala rimskom zapovjedništvom kao primarna strateška misao spajanje obje borbene grupe, koje se najlakše moglo ostvariti eliminiranjem pobunjenog prostora duž Save, kako bi se onda u potpunosti mogao okružiti ostatak pobunjenog područja. Istovremeno, nije se smjelo dozvoliti ustanicima da zagospodare istočno-jadranskom obalom, radi čega se i uspješna odbrana Salone, pa i Narone postavljala kao strateški imperativ. Zbog brojne snage i činjenice da je njom neposredno zapovijedao Tiberije, vrhovni zapovjednik svih protu-ustaničkih snaga, realno je bilo očekivati da je "zapadna" borbena grupa bila ta koja je na sebe preuzela vođenje većine glavnih protu-ustaničkih operacija ofenzivnog karaktera u prvo vrijeme. Te akcije su bile usmjerene prema sjeverozapadnom ustaničkom području i zapadnim dijelovima pobunjene Panonije, i to tek nakon drugog drugog vala širenja ustanka. Najvjerojatnije su se ove borbe vodile najčešće i najžešće na prostorima narodnosnih zajednica Kolapijana, Mezeja, Oserijata, Diciona, ustanku priključenih japodskih zajednica i drugih naroda istočno, jugoistočno i južno i jugozapadno od Siskije a koji su se priključili ustanku. Naravno to nije značilo da su se samo ti narodi borili, njima su sigurno pomagale i snage koje su dolazile iz drugih naroda, u prvom redu one koje je neposredno vodio Baton Desitijatski što bi značilo i da su Desitijati aktivno učestvovali u tim borbama i na sjeverozapadnom području i u panonskom bazenu.

Odmah po dolasku ili već u toku samoga nastupanja prema pobunjenom prostoru, Tiberije je iz jedinstvene koncentracije svoje borbene grupe vjerojatno morao odvojiti dio jedinica i poslati ih na pojedine isturenije i ugroženije pozicije kako bi sanirali gubitke i spriječili dublje prodore ustaničkih snaga. Tom disperzijom trupa se nastojalo i da se zaštite vitalne i strateške oblasti, kao što su gradovi i privredni kompleksi, zadržavajući istovremeno i određenu koncentraciju neposredno oko sebe. Osim toga ustanak se polazeći iz svoga jezgra u dinarskim planinama širio skoro lančano i u krugovima praktično na svim stranama, a ustaničke jedinice su prodirale na različitim pravcima i nisu vršile koncentrirane udare koji bi objedinili svu njihovu ljudsku i borbenu silu. Tiberije jednostavno nije imao drugog izbora nego da pojedine jedinice pošalje na udaljenija područja, kako bi se zaustavilo širenje ustanka i njegovih snaga prema zapadu (ka Noriku i Italiji) i sjeveru (dublje u panonski bazen). I tako se nakon 15 godina Tiberije ponovo suočio sa ratovanjem na istom prostoru, za koji se mislilo da je zauvijek pacificirano.

Nakon dolaska većih i snažnijih jedinica oružanih snaga Države, uključujući i legije i pomoćne, savezničke i plaćeničke jedinice koje su bile sposobne da zaustave širenje

plimnog vala ustanka uspostavila se jedna iznimno dugačka linija fronta i neprijateljskog dodira pobunjenih naroda na jednoj strani i protu-ustaničkih jedinica. Ta oružana linija dodira se protezala od Salone i jadranske obale do duboko u panonski bazen i od Mezije do kapija Siskije. To je jedna vrlo dugačka linija, za koju su obje strane bile prisiljene da osiguraju dovoljno brojne snage kako bi je mogle održavati i spriječiti pojavu bilo kakvih pukotina koje bi protivnik mogao iskoristiti i prodrijeti u zaleđe oružanog dodira.

Inače sam ustanak i prebacivanje čitavog niza legija i pomoćnih i savezničkih jedinica na prostore Ilirika sigurno je morao prouzrokovati i teritorijalni preustroj do tada uobičajenijih pozicija koje su legije zauzimale i u udaljenijim dijelovima Države. A sve u cilju održanja sigurnosti i stabilnosti na granicama i u za Rim u tim godina vitalnim provincijama. Tako je između 7. i 9. god. n.e. III. *Cyrenaica* sa svojih dotadašnjih pozicija u Gornjem Egiptu premještena u Aleksandriju gdje je dijelila bazu sa XXII. *Deiotariana*. Osiguravanje Egipta, pogotovu njegove luke predstavljalo je primarni strateški interese Rima u to doba, jer su namirnice morale stalno stizati kako bi se ublažilo sve veće nezadovoljstvo i amortizirao čitav niz potresa koji su potresali tadašnji javni život i Augustovog dvora i javnosti Rima.

III. faza ustanka – protuustaničke ofanzive

*Rimski je narod već bio pobeđivan silom i često
mnoge je gubio bitke, ali rat još ne izgubi nikad,
u tome sva je suština tog uspjeha silnog i moći.*

Lukilije⁷⁴⁷

Nakon što je stabilizirana zapadna linija dodira sa ustaničkim snagama, spriječeno zauzimanje Sirmijuma i Salone i uspostavljena snažna uporišta poglavito u Siskiji, Sirmijumu pa i Saloni, Tiberije je mogao pokrenuti akcije kojim bi se preokrenula inicijativa na rimsku stranu i otpočeti ofenzivne protu-ustaničke akcije. Od zime 6/7. god. n.e. ustanička taktika napušta velike ofenzivne akcije u stilu kakve su se odvijale prethodne godine i prelazi se na zatvaranje i sklanjanje u planinske i brdske utvrde, odakle su oni vršili napade partizansko-gerilskog tipa na sve strane, gdje god bi im se ukazala šansa.⁷⁴⁸ Tako se napušta strateška zamisao o daljem širenju ustanka, i prelazi se na načelnu

⁷⁴⁷ *Ut Romanus populus victus vei, superatus proeliis saepe et multis, bello vero numquam, in quo sunt omnia.* – po Budimir – Flašar, 1963: 191

⁷⁴⁸ *Cass. Dio* LV, 30, 6

Za razliku od opisa ratnih događanja iz 6. god. n.e. Kasije Dion posvećuje manju pažnju događajima koji su se na ilirskom tlu odigrali 7. god. n.e., kojoj opet Velej posvećuje dosta pažnje. Velejevo posvećivanje dostojne i detaljne pažnje zbivanjima u 7. god. n.e., ali samo na panonskom i sjeverozapadnom ratištu, je potpuno razumljivo ako se ima u vidu da je u tom periodu boravio na fronti. Tako se dva izvještaja u osnovi na neki način međusobno dopunjuju, jer Dionov izvještaj detaljno, precizno i opsežno pokriva ratnu 6. god. n.e. za koju Velej daje "mršavi" i neprecizni, samo okvirni prikaz, dok događanja u sljedećoj ratnoj godini u kojoj se fokus borbi sa dinarskog segmenta ustanka prebacuje na panonski, možemo dobro rekonstruirati zahvaljujući Veleju Paterkulu. Nešto različit odnos imamo za narednu 8 god. n.e. jer je oba glavna vrela vrlo šturo opisuju. Velej joj posvećuje samo dva odjeljka gdje govori o predaji Panonije i nastupajućoj zimi. Za ovu godinu je Dion nešto detaljniji, ali i njegov opis je vezan za odmetnuće Batona Breučkog, intervenciju Batona Desitijatskog i pad Panonije, s tim da je potrebno imati na umu da su u ta događanja direktno i aktivno umiješani Baton Desitijatski i dinarske snage. Iz izloženog se jasno vidi da je 8. god. n.e. najsiromašniji predstavljena u vrelima, što prilično otežava rekonstrukciju ratnih zbivanja, posebno za prvu polovicu te godine. To je vjerojatno rezultat i činjenice da se u Dionovom djelu javlja lakuna koja bi upravo pokrivala tu prvu polovicu 8. god. n.e. i koja prekida baš tok izlaganja vezan za događanja na ustaničkom sjeverozapadnom području. Za 9. god. n.e., čija su kompletna ratna zbivanja vezana za dinarski pojas, opet je osnovica rekonstrukcije Dionov izvještaj što se može objasniti upravo činjenicom prebacivanja fokusa sa panonskog na dinarski segment ustanka. Nesumnjivo je osnovno vrelo kojim se služio Kasije Dion za svoje opise ustanka, bilo koncentriralo svoju pažnju na zbivanja koja su

defanzivnu strategiju koja se zasniva na očuvanju ljudstva i bitnih pozicija, te iznuri-vanju neprijatelja kojem se čak i prepušta pustošenje teritorije, ne želeći se upuštati u otvorene borbe.⁷⁴⁹ Razlozi ustaničkog prelaska na defanzivnu strategiju, ležali su u više činjenica:

- Protu-ustaničke snage postajale su sve brojnije i snažnije, stalnim dolascima pojačanja a i konačnim utvrđivanjem čitavog niza strateških točaka oko ustaničkog područja.
- Time su dalji pokreti i nastojanja za širenjem ustankom postajali sve teži za izvođenje, ali i opasniji, jer su takve operacije mogle prerasti i u bitku na otvorenom, što su ustanici svjesni svoje inferiornosti u borbenoj obučenosti nastojali da izbjegnu.
- Ustanak je sa početkom 7. god. n.e. jednostavno dostigao svoj krajnji vrhunac, i on je prešao točku svoje ofenzivne dinamičnosti.

bila vezana za dinarski segment ustanka, što bi objašnjavalo dobar i opsežan opis događanja u 6., dijelu 8. god. n.e. i 9. god. n.e. kada su borbene operacije primarno bile vezane za dinarski segment ustanka. Tako da kod Diona nailazimo na malo podataka o pokretima jedinica panonskog segmenta, za razliku od itinerarija Batona Desitijatskog posebno za 6., drugu polovicu 8. i 9. god. n.e. A i dobar dio toga relativno manjeg dijela opisa panonskog segmenta direktno je međusobno vezan ili za pokrete i kretanje Batona Desitijatskog ili aktivnosti dinarskog segmenta (usporediti; stvaranje Saveza, bitka u blizini Vulkajskih močvara, opis zbivanja vezanih za odmetnuće Batona Breučkog i pad Panonije). Inače i opisi borbi na sjeverozapadnom području ustvari spadaju u zbivanja direktno vezana za dinarski segment ustanka, čija je to bila zona odgovornosti.

Po zapremini, Kasije Dion događajima u ilirskim zemljama i drugim zbivanjima van ilirskog prostora ali uzročno-posljedično vezanim za ustanak, 6. god. n.e. posvećuje dio od LV, 29, 1 do zaključno sa LV, 30, 6 (s tim da je potrebno istaći da spomenuti dio započinje sa proljećem 6. god. n.e.), narednoj 7. god. n.e. dio od LV, 30, 6 do LV, 32, 4; sljedećoj 8. god. n.e. dio od LV, 33, 1 do LV, 34, 7. Potrebno je reći da se u tekstu spomenutih odjeljaka koji se odnose na 7. i 8. god. n.e. nalazi dosta materijala u svezi događaja u Rimu i Italiji, čak opsegom gledano i više nego u odnosu na materijal iz ilirskih zemalja. Opis završne godine rata u ilirskim zemljama u Dionovom izvještaju započinje sa LVI. knjigom i zauzima jedan prilično velik odjeljak sve do zaključno sa LVI, 17, 3, (sve do bitke u Teutoburškoj šumi), ali i u ovom dijelu jedan dio prostora je posvećen događajima u Rimu. 9. god. n.e. Dion posvećuje više pažnje i prostora ratnoj 9. god. n.e. nego ukupno ostalim trima godinama rata, što pokazuje da je on raspolagao sa prilično detaljnom izvornom građom koja je govorila o spomenutoj godini. Imajući u vidu da on zbivanjima u Rimu u periodu 7. – početak 9. god. n.e. posvećuje toliko pažnje moglo bi se zaključiti da se on služio izvornom građom koja je prilično poznavala tadašnju situaciju u Rimu, uključujući možda i arhivsku građu i službene dokumente.

⁷⁴⁹ Velej Paterkul ratnoj 6. god. n.e. posvećuje prostor od II, CX, 1 do zaključno sa II, CXII, 1-2, s tim da je potrebno istaći da dobar dio prostora u ovim odjeljcima pripada ustvari apologetici strateške mudrosti Tiberija, zbivanjima u 7. god. n.e. posvećuje dio od II, CXII, 3 do II, CXIV, 3, s tim da posljednji odjeljak predstavlja najobičniji panegirik. Narednoj 8. god. n.e. Velej posvećuje ustvari samo dva odjeljaka II, CXIV, 4-5, a 9. god. n.e., odnosno po njemu ratu u Dalmaciji, posvećuje poglavlje II, CXV. Kao što vidimo Velejev izvještaj za zbivanja na ratištima ilirskih zemalja je, ako odbacimo njegovu apologetiku i tendenciozna iskrivljavanja i prešućivanja, relevantan samo za onaj period u kojem je on boravio na ratištu, odnosno samo za ono što je rezultat njegovog neposrednog sjećanja ili ako je riječ o onome što je čuo ili saznao od svojih prijatelja, brata i bliskih suboraca. Samim tim su nejasni razlozi njegovog nedovoljnog opisivanja zbivanja na ratištu za 8. god. n.e., odnosno postavlja se pitanje da li je on boravio i te godine na ratištima ilirskih zemalja.

Vrijeme ustaničkog zaleta je prestalo, sada nastupa razdoblje kada otpočinju intenzivne akcije gušenja ustanka. U toj fazi ratovanja naročito su bila pogođena područja sjeverozapadnog ustaničkog područja i panonski bazen. Narodnosno-milicijska struktura ustaničkih snaga u prvom sudaru sa protivničkim nadirućim jedinicama na svoja područja počela je očevidno pokazivati i sve svoje i prednosti i mane, o kojima sve već detaljnije govorili. Iz tih razloga su Rimljani i promijenili i osnove svoje strategiju. I umjesto koncentracije glavnine svojih snaga koja bi se usmjerila direktno na samo žarište ustanka i tako se brzo riješilo pitanje ustanka,⁷⁵⁰ oni su primijenili dugoročniju strategiju koja se sastojala u parceliranju svojih snaga i usmjeravanju pažnje na postupnu eliminaciju ustanka dio po dio. Rimljani bi tako koncentrirali trenutni strateški interese i glavni ofenzivni dio svojih snaga samo na jedno područje, dok bi se prema drugima oblastima primjenjivali upadi i ugrožavanja manjeg intenziteta ili se samo držalo u defenzivi. Takva rimska taktika se pokazala uspješnom, jer je relativna nepokretljivost velikog dijela ustaničkih snaga otežala stratešku mobilnost ustanika i inicijativu prepustila Rimljanima koji su se mogli tako posvetiti pacifikaciji pojedinih prostora i naroda. Sam Baton Desitijatski sa jedinicama pod neposrednom komandom nije bio ni u fizičkoj ni u vremenskoj mogućnosti, a niti je sam raspolagao sa tolikim snagama da je mogao da bude na svim stranama angažiran, u odbrani svake utvrđene pozicije, naselja i zone. Nesnalaženje u nalaženju adekvatnih protu-mjera rimskoj strategiji parcijalne pacifikacije i razdvajanja ustaničkih snaga na duže staze je počelo pokazivati i svoje drugo lice.⁷⁵¹ A ono se izrazilo, a zbog parcijalnog djelovanja većine ustaničkih jedinica samo na jednom uglavnom svom matičnom teritoriju, i kroz jačanje partikularizama, razdvajanje interesa i traženja pojedinačnih načina za izlazak iz teške situacije. A to je na kraju dovelo i do raspada Saveza i pada Panonije. Tiberije i njegovo zapovjedništvo, su iskoristavajući takvo stanje u rasporedu općestaničkih snaga, glavninu svojih ofenzivnih snaga usmjerili prema samo jednom centru ustanka, a za koji su pretpostavljali ili znali da je slabiji i podesniji iz geostrateških razloga da na njega bude usmjeren glavni udar. Ali ni taj glavni ofenzivni udar nije bio niti planiran niti izvođen kao jedna odlučujuća akcija, nego kao čitav niz manjih, sinkroniziranih ofenzivnih akcija i pokreta kojim bi se destruirala obrambena moć i sposobnost protivnika; ali osnovna strateška zamisao je bila-eliminacija toga segmenta ustanka. Svetonijev podatak o upornosti Tiberija u vođenju rata upravo otkriva tu njegovu osnovnu stratešku misao u vezi vođenja rata, a to je

⁷⁵⁰ A to je bilo teško izvesti, zbog parceliziranosti ustaničkih snaga i postojanja dva osnovna ustanička središta, i vrlo rizično ostvarljivo

⁷⁵¹ Da je Tiberije u svojoj strategiji sprovodio i nametanje partikularizacije ustaničkog pokreta v. *Vell.* II, CXIII, 3, sa temeljnim ciljem podjele ustanka.

stalni, kontinuirani ali i dugotrajniji pritisak, Takva strateška misao je podrazumijevala i zadržavanje zauzetih i dostignutih pozicija i ne povlačenje pod bilo kakvim uvjetima.⁷⁵² Ujedno se nastojalo da se koncentriranjem fokusa ofenzivnih pokreta samo na jedan segment ustanka jedinstvenost ustanka rascijepi, jer bi prvo vojni, a zatim i politički interesi ne samo pojedinih segmenata nego i naroda i drugih zajednica postajali sve divergentniji. Znači Rimljani su, s osnovom, mogli računati i na polarizaciju jedinstvenog ustroja ustanka. Jedinstveno rimsko zapovjedništvo pod strogom stegom Tiberija i jasnom hijerarhijskom strukturom kojoj se moralo bespogovorno pokoravati od najnižeg vojnika do vrhovnog zapovjednika je bilo samim tim mnogo superiornije od ustaničke ipak znatno labavije zapovjedne strukture.

I tako je osnovni udar trupa pod rimskim zapovjedništvom, nakon stabilizacije borbenih linija i sprečavanja daljeg širenja ustanka, bio usmjeren primarno prema panonskim zemljama. I to je u strateškoj zamisli rimskih zapovjednika, u prvom redu Tiberija, bila "panonska faza" obračuna sa ustankom. Gro rimskih ofenzivnih napora u prvo vrijeme nakon što je zaustavljeno širenje ustanka, usmjeravan je na Panoniju. Rimsko zapovjedništvo je dobro znalo da se ne može ujedno pokušavati uspješno obračunavati istovremeno sa oba segmenta ustanka na jednom velikom prostoru, pa je odlučilo da prvo eliminira panonsko ratište. I to nizom sinkroniziranih i kontinuiranih ofenziva na raznim pravcima a poradi pustošenja ustaničkih zemalja, iznurivanja protivničkih snaga i uopće iscrpljivanja stanovništva. Pored panonskog bazena te operacije su zahvatile i sjeverozapadno ratište koje je gravitiralo Siskiji. Takva strategija je imala razarajući efekt na pobunjeno područje, rušivajući moral stanovništva, njegovu otpornu snagu i borbenu odlučnost, i ujedno uništavala i pojedine ustaničke jedinice i logistiku ustanka i djelomice okupirali pojedina područja. U slučaju da se i u toku operacija "pustošenja i iznurivanja" ukazala mogućnost da se zauzme neko naselje ili uporište Tiberije i njegovi subordinirani zapovjednici bi je sigurno iskoristili. Vjerojatno su nekada, zavisno od strateških i taktičkih potreba, izvođeni i napadi na sama pojedina uporišta npr. zahvaljujući Kasiju Dionu zna se da je Tiberije neuspješno opsjedao Seretion (na sjeverozapadnom ratištu), koji je tek kasnije zauzeo Germanik za vrijeme svoje Pounjske operacije. Tiberije je provođenjem ovakve strategije čuvao i vitalnost svojih snaga a istovremeno iznurivao protivnika i na kraju kada se ostvare i steknu potrebni uvjeti pokrenuo bi se taj dugo čekani konačni udar. Razlozi Rimljana da se prvo pokrenu na Panoniju su lako shvatljivi:

⁷⁵² *Svet. Tib.* 16; Po jednom drugom Svetonijevom podatku (Tiberije, 21), odnosno fragmentu Augustovih pisama upućenih Tiberiju dok se ovaj nalazio na ratištima, izgleda da je Tiberije možda i slao planove za vojne operacije Augustu. Izgleda da se ovaj fragment upravo najviše odnosi na razdoblje ustanka 6-9. god. n.e.

- U strateškom pogledu panonski bazen je bio lakše ratište, posebno za izvođenje operacija širokog opsega. Ravničarski zemljopisni karakter prostora sjeverno od Save i neposredno južno od Save omogućavao je lakše i brže prodore, elastičnije manevriranja trupa i njihovu efikasniju međusobnu komunikaciju. A imao je manje fizičkih i prirodnih prepreka za nastupanje protu-ustaničkih formacija ali i manje mogućnosti za kreiranje čvrstih obrambenih linija.
- Uostalom najveći dio rimskih snaga koji je upućen protiv pobunjenog područja je pripadao grupaciji koja se nalazila na Dunavu, pa je bilo najcjelishodnije da se one upute prema njima najbližem pobunjenom području a ne da se prebacuju na jug, u planinsko dinarsko područje.
- Trebalo je primarno spriječiti etabliranje ustanka na jednoj od vanjskih granica Imperije, što bi se moglo desiti ako se ne bi elimirao panonski segment ustanka. Opkoljavanjem panonskog segmenta ustanka bi se ujedno opkolio i dinarski segment, a nakon uspješnog uništavanja ustroja panonskog otpora, dinarski ilirski ustanici bi bili u pravom smislu potpuno okruženi od protu-ustaničkih snaga i praktično osuđeni na uništenje.
- Tiberije kao iskusni strateg i vojnik dobro je znao da je jedini razumljivi strateški potez koji je mogao povući bilo prvotno usmjeravanje fokusa prema pobunjenim panonskim zemljama, a ne odlazak u dinarske planinske zone i omogućavanje Panonima da udare u zaleđe njegovih snaga, stupe u direktni i nesmetani kontakt sa Markomanima, Dačanima pa i alpskim zonama.
- U panonskim zemljama se mogla očekivati i brža pobjeda i pacifikacija, što bi imalo nemjerljive efekte na moral i rimskih trupa i stabilnost Države u cjelini.
- Rimsko zapovjedništvo je izgleda imalo namjeru i da probije slobodnu komunikaciju i tako neposredno poveže svoje trupe u Siskiji i Sirmijumu, izvrši njihovu koncentraciju i novo pregrupiranje. Time bi se ujedno i još čvršće zatvorio krug oko pobunjenog dinarskog područja, a to se moglo desiti jedino ako bi se “očistila” Panonija.

Pored užeg panonskog područja (koje je kasnije ušlo u sastav provincije Panonije) velike ofenzivne akcije su planirane i izvođene i na sjeverozapadno ustaničko područje, odnosno na pojas južno, jugozapadno i istočno od Siskije, u prvom redu prema oblastima rijeke Kupe, Pounju i prostorima Mezeja. Vjerojatno su među prvim ofenzivnim akcijama koje su izvodile jedinice “zapadne” borbene grupe, a koje su usmjeravane prema

Pounju, bile i one koje su pokretane možda i s ciljem preuzimanja kontrole nad rudnicima željeza i metalurškim kompleksima u dolinama Japre i Sane.⁷⁵³ Time je rimsko zapovjedništvo nastojalo da ustaničke snage liši vrlo važnog resursa koji im je omogućavao bolju opremljenost i kvalitetniju naoružanost, te time doprinosio snažnijem otporu. Vezano sa operacijama u Pounju i uopće u sjeverozapadnoj Bosni vodile bi se borbe sa najbližim velikim domorodačkim narodom Mezejima, čije pojavljivanje u izvornoj građi koja govori o ustanku, dovoljno govori da je njihovo područje bilo jedno od glavnih ratišta u tome periodu. Pored panonskog pojasa, Pounja i mezejske teritorije, pustošeće ofenzivne akcije protu-ustaničkih snaga su u znatnoj mjeri osjetili i najzapadnija područja ustaničkog teritorija koja su ujedno bila i relativno blizu Siskije i u porječju Kupe. Time su se nastojale eliminirati ustaničke pozicije koje su bile najbliže granicama Italije i pacificirati ono područje koje se nalazilo južno od za Rimljane strateški vrlo bitne komunikacije Emona-Siskija.⁷⁵⁴ Ustvari, kao što je veće rečeno, borbe na sjeverozapadnom području su bile izražene i zbog činjenice da je to područje bilo okrenuto i da je gravitiralo prema Siskiji i njenoj okolini, glavnoj zoni koncentriranja protu-ustaničkih jedinica i čestom mjestu boravka rimskih zapovjedništava, uključujući i Tiberija i Germanika.

Borbe na sjeverozapadnom dijelu ratišta, posebno one koje su se odvijale južno od područja Posavlja i u području rijeka Kupe, Une i Sane bile su vezane za dinarski segment ustanka, odnosno za ono područje koje je bilo u neposrednoj zoni odgovornosti vrhovnog vojvode Batona Desitijatskog, koji je vjerojatno često tamo i boravio. To se može objasniti činjenicom da su dinarske jedinice raširile ustanak na zapadnom pravcu, i to u dva vala, posebno izraženo za vrijeme nakon nastanka Saveza. Panonski segment ustanka, odnosno primarna zona odgovornosti Batona Breučkog više je bila orijentirana prema istočnoj bojišnici, ali je i ona vjerojatno vodila borbe i sa "zapadnom" borbenom grupom u zapadnim područjima Posavlja i Slavonije. Činjenica da se u zoni odgovornosti Batona Desitijatskog nalazilo i sjeverozapadno ustaničko područje i da su se i na tome području vodile teške borbe, usko vezane sa strateški primarnim ofenzivnim forsiranjem panonskog prostora od strane rimskog zapovjedništva, moglo je da utiče na to da se u rimskoj javnosti javi određena determinacija Batona Desitijatskog kao panonskog vojvode (kod Svetonija) i Desitijata i Mezeja kao panonskih naroda (kod Strabona).⁷⁵⁵

⁷⁵³ O rudnicima željeza u području Japre, Sane i Pounja v. Škegro, 1999: 105-119

⁷⁵⁴ August je dao da se izgradi put Akvileja – Nauport (Vrhnika) – Emona (Ljubljana) prema Siskiji (Bojanovski, 1988: 66; *Tac. Ann.* I, 20; *Ruf. Fest.* VII, 5), da bi u ustanku postala glavna rimska strateška komunikacija, posebno za 6. i 7. god. n.e., pa i dio 8. god. n.e., do pada Panonije.

⁷⁵⁵ Vjerojatno je i činjenica da je u Siskiji, koja se nalazila u panonskom bazenu, poglavito bilo situirano Tiberijevo zapovjedništvo i da je iz nje polazio dobar dio operacija od druge polovice 6. god. n.e. sve do 9. god. n.e. i da je ona u tom periodu predstavljala ključnu rimsku poziciju u ratovanju sa pobunjenim Ilirima, utjecala na razvijanje te "panonske" determinacije ustanka u tadašnjoj rimskoj javnosti.

Spomenuta područja su tako od početka 7. god. n.e. bila prostori glavnih borbenih aktivnosti i ciljevi pustojećih i ofenzivnih pokreta protu-ustaničkih snaga, te su oni na sebi osjetili sav bijes protu-ustaničkih snaga. Pojedine oblasti nisu bile samo pustošene i razarane, nego su ih Rimljani sa pomoćnim, savezničkim i plaćeničkim jedinicama uspjeli i okupirati, ali sigurno nakon teških uništavanja. Čitav niz velikih naselja, od kojih neka su tisućljetnom tradicijom življenja, posebno ona u ravninama zapadne Posavine su za vrijeme ovih borbi brutalno i sustavno razorena, kao npr. Donja Dolina.⁷⁵⁶ Stari način života, sa kontinuiranim razvitkom još iz željeznog doba, bio je prekinut.

Međutim i pored usmjeravanja glavnog i najžešćeg udara ofenzivnih operacija, i pored svih nepovoljnijih uvjeta u odnosu na one prirodne uvjete na koje su mogle računati dinarske obrambene linije, panonske jedinice i uporišta su u vrijeme izvođenja prvih neprijateljskih akcija pokazivale iznimnu žilavost i odlučnost, ali i sposobnosti. To je uvjetovalo da rimske jedinice i u panonskom bazenu i na sjeverozapadnom području uđu u težak i ogorčen sukob i da svaka od njihovih ofenzivnih akcija bude praćena snažnim otporom. Po Veleju, Tiberije je izbjegavao ujedinjene ustaničke snage i razbijao ih po dijelovima, što je rezultat njegovog znanja, tj. strateške mudrosti.⁷⁵⁷ Ovo se ne bi trebalo smatrati stvarnom Tiberijevom strateškom pozicijom, nego je riječ ili o Velejevom shvaćanju Tiberijeve strategije postupnog ratovanja, pustošenja i iznurivanja ili njegovog pravdanja za nepopularnu strategiju (za rimsku javnost) koju je primjenjivao Tiberije za vrijeme borbenih operacija do druge polovine 8. god. n.e. Velej Paterkul je tako i primjenjivanu strategiju na osnovi koje se vodio rat, ali i stanje na terenu i ustanički način ratovanja, uspješno predočavao u panegirik, iako je stvarna situacija nastala na osnovu drugačijih motiva.

Kako bi spriječili potpunu odvojenost svojih snaga na panonskim ratištima i spriječili mogući ustanički dodir sa vanjskom granicom, rimskom zapovjedništvu se kao strateška važnost nametalo i očuvanje borbene linije Sava-Drava. Panonsko-breučki ustanici su tako od samog početka ustanka nastojali da pored zauzimanja Sirmijuma izbiju i na desnu obalu Dunava čime bi došli u neposredni dodir sa nerimskim svijetom. Uslijed takve situacije i strateških zamisli, od samog početka oružanog sukoba vođene su teške i odlučujuće borbe na obalama Drave, u kojima je učešće uzeo i sam Cecina.

Poradi održanja borbeno-ofenzivnog fokusa na panonskom segmentu i na sjeverozapadnom ratištu, jadranska bojišnica je sa rimske strane uglavnom bila defanzivnog karakte-

⁷⁵⁶ Iako je Donja Dolina u opadanju još od IV. st. p.n.e. kraj njenog postojanja ipak se najviše može datirati u vrijeme uspostave rimske vlasti. (Wilkes, 2001: 68); O Donjoj Dolini i učešću ovih panonskih zajednica u ustanku 6-9. god. n.e., v. Čović, 1976: 169-185

⁷⁵⁷ *Vell.* II, CXI, 4

ra i iz Salone u tom periodu nisu pokretani nikakvi snažniji udari u ustaničko zaleđe kojim bi se odlučujuće ugrozio dinarski segment ustanka. Jadranska bojišnica je trebala poslužiti samo za razvlačenje ustaničkih snaga i tek zadnje godine rata zaleđe Salone je ponovo ušlo u fokus glavnih borbenih aktivnosti, kada je bilo zahvaćeno jednim od krakova glavne ofenzivne akcije na dinarsko ustaničko područje. Ipak vjerojatno ni u ovom periodu ni jadranska bojišnica nije baš bila mirna i na njoj su se odvijale izvjesne borbene aktivnosti, samo ne baš onog intenziteta kao na prostoru panonskog bazena i na sjeverozapadu bojišta. Ipak na ovom prostoru od druge polovice 6. god. n.e. do prvih razdoblja 9. god. n.e., ako bismo sudili na osnovi podataka iz sačuvanih vrela, nije bilo značajnijih ofenzivnih pomjeranja ni sa jedne ni sa druge strane. Te borbe na jadranskom ratištu su vođene poglavito oko doline donje Cetine i uopće u bližoj unutrašnjosti na potezu Krka-Neretva u neposrednom zaleđu Salone i Narone. Možda se na ove borbe, i one ranije iz 6. god. n.e. kada je Baton Desitijatski nastojao da zauzme Salonu i ostvari kontrolu na jadranskom obalom, ali i za one bitke u završnoj fazi ustanka (borba za Andetriju i okolno područje) odnosi i opaska Plinija Starijeg o Burnumu, Andetriju i Tribuliumu kao kastelima proslavljenim u bitkama (...*Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella*).⁷⁵⁸ Ova Plinijeva opaska, iako ne spominje ratove i konkretne bitke u kojima su se ti kasteli proslavili, iznesena je uzgrednim tonom a u njoj se osjeća i doza ponosa i časti koje ovi kasteli imaju, najvjerojatnije u vezi ustanka 6-9. god. n.e., iako ne treba isključiti da se ona odnosi i na neke ranije rimsko-delmatske ratove npr. Oktavijanove ratove u kampanji 34 - 35. god. p.n.e.⁷⁵⁹ Da su pojedini od ovih kastela predstavljali važne borbene pozicije u toku Ilirskog ustanka potvrđuje i Dionov podatak u kome spominje Andetriju (...*Ἀνδέρτιον*...), kao važnu ustaničku utvrdu nedaleko od Salone.⁷⁶⁰ Iako se ovaj njegov podatak konkretno odnosi na posljednje faze ratovanja, nesumnjivo je i u prve dvije godine rata Andetriju imao važniju ulogu u ratnim operacijama u neposrednom zaleđu Salone. I Strabon čije finaliziranje dobrog djela opisa Ilirika pripada razdoblju ilirskog ustanka, spominje Andetriju što isto u dovoljnoj mjeri pokazuje značaj te ustaničke pozicije.⁷⁶¹ Vjerojatno su sličnu ulogu imali i Burnum (Ivoševci kod Kistanja) i Tribulium/Tilurij (Gardun kod Trilja), koji su se nalazili isto u relativnoj blizini srednjojadranske obale i predstavljali točke najčešćeg borbenog dodira ustaničkih i rimskih i njima savezničkih i lojalnih snaga na širim prostorima oko rijeka Krke (*fl. Titius*) i Cetine (*fl. Hippius*). Uostalom, Plinije Stariji na drugom mjestu spominje pobunu u Iliriku 6-9. god. n.e., pa je sasvim logično povezati da je on bio

⁷⁵⁸ *Plin. NH* III, 141

⁷⁵⁹ O tome v. Zaninović, 1984: 67-68

⁷⁶⁰ *Cass. Dio* LVI, 12, 3

⁷⁶¹ *Strab. Geo.* VII, 5, 5

relativno upoznat sa ovim ratom i da je samim tim upravo podatak o bitkama koje su proslavile tri kastela crpio iz toga svoga saznanja.⁷⁶² Sva tri spomenuta kastela bila su situirana na spomenutom pravcu bliže unutrašnjosti od obale i nesumnjivo su sa drugim sličnim utvrdama sve do Neretve predstavljala glavnu borbenu liniju na jadranskom ratištu. Za Andetrij se zna da se nalazio u rukama ustanika dok je pozicija i kontroliranje Burnuma i Tribuliuma nepoznata, odnosno ne može se pouzdano reći tko ih je držao u svojim rukama. Plinijev Tribulium je vjerojatno Tilurij, lokalitet između Salone i Delminijuma i on bi se zbog te dublje kontinentalne situiranosti u delmatsko područje a i zbog činjenice da je Andetrij (zapadno od Tilurija) predstavljao snažno ustaničko uporište. našao u ustaničkim rukama.⁷⁶³ Ali sudbina Burnuma na granici Liburnije i Delmatije je ipak prilično nejasna. Burnum se mogao u toku rata naći i u rukama ustanika, ali isto tako i protu-ustaničkih snaga koje su vjerojatno u njemu imale određenu posadu i prije izbijanja ustanka.

Inače u toku odvijanja “panonske faze” rimske akcije izvođene uopće prema dinarskoj oblasti ne bi imale onakav intenzitet kao u panonskim zemljama, i uglavnom su imale karakter zadržavanja i razvlačenja ustaničkih snaga ili žešćih ofenzivnih akcija samo na neke njegove segmente poglavito na sjeverozapadnom ratištu. Na pojedinim pravcima, kao na jadranskoj bojišnici, protu-ustaničke snage su održavale stanje relativne defenzive, tako da je dublje zaleđe dinarskog pojasa u ovom periodu bilo pošteđeno širokog opsega uništavanja kao što se to događalo na sjeveru u ravnicama panonskog bazena, pa i sjeverozapadu zone odgovornosti dinarskog segmenta ustanka. Slab ili bar niži intenzitet borbi od početka 7 god. n.e. se osjećao i na graničnim područjima Ilirika prema provinciji Meziji, na prostoru južno od Save, odnosno u jugozapadnoj Srbiji, te i današnjem albanskom području okrenutom prema Makedoniji i Dardaniji.⁷⁶⁴ I ako bi se sudilo po sačuvanoj izvornoj građi, ove oblasti bi bile pošteđene intenzivnih borbi i razaranja od prve

⁷⁶² *Plin. NH VII*, 147

⁷⁶³ Tilurij se nalazio i na komunikaciji Salona-Delminium, kojom su se vjerojatno služili i ustanici prilikom svoga prodora prema Saloni 6 god. n.e. I radi toga se ovo uporište moralo naći u okviru ustaničkog teritorijalnog zahvata.

⁷⁶⁴ Granica između Dalmacije, odnosno Ilirika iz kojeg je prvospomenuta provincija proizašla, se bazira na podatku Klaudija Ptolemeja (II, 16, 1; III, 9,1) o istočnoj granici Dalmacije, koja se proteže od Save (blizina njenog ušća u Dunav) do *Scardus mons* (Šar planina) na jugu. Granice Ilirika, tj. Dalmacije spominju i Plinije Stariji, (III, 150); *Dimensuratio provinciarum*, 18; Orozije, I, 2, 59; O granici između Dalmacije i Gornje Mezije sa pregledom različitih razmatranja po ovom pitanju v. Zaninović, 1983. Kada se razmatra pitanje ove granice potrebno je na umu imati aksiom po kome provincijska linija nije mogla dijeliti jednu te istu peregrinsku *civitas*, pa tako kao što iz istih razloga nije Sava bila granica između Dalmacije i Panonije, tako ni Drina, ako je svojim tokom prolazila kroz istu *civitas*, nije bila granicom između Ilirika, tj. kasnije Dalmacije i Mezije, tj. Gornje Mezije. Ako je *civitas* Dindara prelazila Drinu u njenom srednjem toku, a to je najvjerojatnije bio slučaj onda je i provincijska granica išla istočno od Drine. A vjerojatan je sličan slučaj bio i sa drugim narodima i plemenima u jugoistočnoj Bosni i jugozapadnoj Srbiji, koji su u većini slučajeva bili epigoni nekadašnjih Autarijata, pa i sa zajednicama u donjem toku rijeke Drine posebno s tim da su ove zajednice bile naslonjene na Sirmijum, bitan centar Ilirika, odnosno Panonije.

polovice 7. god. n.e. do konačne rimske ofenzive na preostalo ustaničko dinarsko područje u prvoj polovici 9. god. n.e. Ovo se može objasniti time da su Rimljani fokus svoje borbene aktivnosti i strateškog interesa, ali i koncentracije trupa, posvetili panonskom bazenu i sjeverozapadnom području, pa su onda ovi istočni i južni prostori ostali “zanemareni”. Da je bilo tako dokazuje i dolazak pojačanja iz istočnih provincija koje predvodi Plaucije Silvan, jer ove snage se ne upućuju u borbe na albansko ili istočno-dalmatinsko područje koje im je bilo najbliže prilikom njihovog dolaska na središnji Balkan, nego direktno odlaze na panonsko ratište gdje su se spojili sa snagama Cecine Severa. To je primoralo i ustanike da dijelove snaga koje su držali na jugoistočnom pravcu prebace na ona žarišta na kojima su se vodile najteže borbe. Tako je ovo područje ostalo bez velikih borbenih operacija onog stila, opsega i tipa kakve su se odvijale na drugim područjima, posebno u panonskom bazenu i sjeverozapadnom pravcu.

Rimske i druge protu-ustaničke trupe su i po Veleju patile od slabog snabdijevanja i općenito oskudice ne samo u potrebnom ljudstvu nego i u živeži i materijalu što je primoravalo Tiberija da dio svoje energije posveti i rješavanjima ovog pitanja i da svoje borbene aktivnosti prilagodi i svojim stvarnim logističkim mogućnostima.⁷⁶⁵ Tome je doprinosila i pojava krize i u samom Rimu i Italiji, uključujući i pojavu gladi i povećanje cijena. To nedostatno snabdijevanje sve brojnije protu-ustaničke armije nesumnjivo je dovodilo do dodatnog opterećivanja civilne (posebno domorodačke) populacije na terenu rimskih koncentriranja i aktivnosti, koje je bilo izloženo stalnim rekvizicijama najrazličitijeg opsega i sadržaja. Vojska je jednostavno bila primorana da sve ono što joj nedostaje namiri od domorodačkog stanovništva, tako da su pustošenja ustaničke teritorije ali i iznuđivanja od domorodaca poprimali i oblike sustavne pljačke. Izgleda da je i Tiberijeva strategija pustošenja i iznurivanja bila između ostalog i posljedica ovakvog stanja, odnosno i zahvaljujući njenom provođenju protu-ustaničke snage bi dolazile do neophodnih resursa.

⁷⁶⁵ *Vell.* II, CXI, 4; *Svet. Tib.* 16

Rimsko zapovjedništvo

Iskustvo je izvrstan učitelj.

Plinije Mlađi⁷⁶⁶

Razvoj ratne situacije 6. god. n.e., a pogotovu drugi val širenja ustanka u jesen i zimu 6. god. n.e. i niz iscrpljujućih i neuspješnih pokreta trupa koje je predvodio Tiberije, izazvali su nezadovoljstvo Augusta i vjerojatno rimske javnosti u kojoj je raslo nezadovoljstvo.⁷⁶⁷ Tiberijeva usporena strategija vođenja rata sve je bila više iritirajuća za Augusta koji je i očekivao i kome je bila i radi unutarnjih razloga potrebna brza pobjeda. Iako su Tiberije i njemu podređeni zapovjednici Cecina Sever i Valerije Mesalin uspjeli da u općoj kaotičnoj situaciji, nastaloj uslijed izbijanja ustanka i njegovog brzog širenja širom ilirskih zemalja, kako tako stabiliziraju ratište činjenica je da ustanak ne samo da nije slomljen nego je predstavljao snažnog, udruženog u jedan vojno-politički Savez protivnika. Takvo stanje i odnos snaga na ratištu samo su potvrđivali da će rat biti dugotrajan i težak i da će iziskivati velika naprezanja Države i njenih ljudskih i materijalnih resursa. Ilirik je bio i previše blizu Italije i zauzimao je takvu stratešku poziciju da bi se mogao prepustiti svojoj sudbini, on se morao pacificirati na bilo koji način, bez obzira koliku materijalnu korist donosila pobjeda.

August i njegovo neposredno okruženje, pa i šira rimska politička javnost i obično stanovništvo, su sigurno dobro znali za nevolje rimskog položaja u Iliriku, a i neke očigledne greške i propusti rimskog zapovjedništva na terenu, oličenog u Tiberiju samo su dodatno pothranjivali nezadovoljstvo Augusta naspram djelovanja svoga posinka. Po Kasiju Dionu, August je mislio da je Tiberije mogao lako i brzo pobijediti "Delmate", tj. dinarski segment ustanka, koji su samim tim za Augusta bili taj glavni protivnik. Ako je i u stvarnosti bilo tako, Augustovo shvaćanje rata i odnosa snaga nije baš bilo zasnovano na realnim osnovama, jer se prema trupama pod Tiberijevim zapovjedništvom nalazio ustanički ustroj koji je efektivno kontrolirao veći dio Ilirika. Uz to na prijelazu 6/7. god. n.e. ustanici su posjedovali brojno borbeno ljudstvo, visok potencijal i moral, sposobna zapovjedništva i poznavali su teren koji je usto bio načičkan brojnim ustaničkim

⁷⁶⁶ *Plin. Min. Ep.* 13, 20: *Usus magister egregius.*

⁷⁶⁷ *Cass. Dio* LV, 31, 1; Po Svetoniju (Tiberije, 16), Tiberije je u toku rata bio često bio opozivan (...*quanquam saepius revocaretur*...). nejasno je što je pod ovim Svetonije podrazumijevao, jer iz Dionovog, a pogotovu iz Velejevog opisa ne raspolazemo ni sa najmanjim indicijama da je Tiberije bio opozvan. Tiberije je samo jednom napustio ilirsko ratište, ali ne iz razloga što je bio opozvan, a i to se desilo nakon velike pobjede i pada Panonije.

utvrđenim točkama, koja su predstavljala ustvari borbene pozicije i okupljališta ustaničkih trupa i polazišta njihovih akcija. Praktično se ustanička strategija sve više svodila na sklanjanje u te utvrđene pozicije, dok je protivnik pustošio okolni, skoro prazan teren a onda na iznenadne napade gerilsko-partizanskog tipa. Ovo je značilo i da nije postojala neka prava linija razgraničenja protivničkih oružanih snaga, i da je praktično da li je neka teritorija bila pod kontrolom jedne od dvije zaraćene strane bilo vrlo teško odrediti. Operacije pustošenja su mogle zahvatiti velika područja, a da ustvari ne rezultiraju konačnim njihovim zauzimanjem jer bi uporišta ostajala u rukama ustanika. Tiberije i njemu subordinirani zapovjednici su ih mogli zaobilaziti, udarati na druge oblasti i na druga naselja u dubljoj unutrašnjosti ustaničkog teritorija i onda se vraćati na svoje polazne točke nakon što su ostvarili, ili ne ostvarili, postavljeni cilj pustošućeg pohoda. Jedino na osnovu čega bi se okvirno moglo tvrditi da je neka teritorija u rukama pojedinih strana jeste upravo situiranost uporišta koja se nalaze u rukama jedne od protivničkih snaga. Prostor na kome se nalaze uporišta još uvijek u rukama ustanika i na koje se nakon povlačenja razaračkog pokreta protu-ustaničkih snaga ponovo vraća stanovništvo izbjeglo u utvrđene refugije (radi obrade zemlje, izvođenja stoke na pašnjake ili nekih drugih privrednih ili neprivrednih aktivnosti) i na kojima nisu uspostavljene trajnije protu-ustaničke pozicije (utvrde, predstraže, logorišta) može se smatrati još uvijek ustaničkim područjem. Naravno neke oblasti su bile i potpuno pod kontrolom ustanika za vrijeme 7 i 8. god. n.e. To bi se u prvom redu odnosilo na unutrašnje dinarske oblasti kao što su desitijatsko pa i veći dio delmatskog područja i neke druge zaštićenije oblasti, koje su se nalazile u dubljoj unutrašnjosti ustaničkog teritorija. Moguće je pretpostaviti da su ove središnje dinarske oblasti bile i van domašaja tih protu-ustaničkih pokreta razaranja i da su tako pune dvije godine bile u pravom smislu slobodne od prisustva većih protu-ustaničkih vojnih formacija i njihovih pokreta. Panonski pojas, i to poglavito njegove oblasti i zone najbliže područjima koncentracija protu-ustaničkih snaga, i sjeverozapadno područje tako se mogu u najvećoj mjeri smatrati prostorom "relativne ustaničke kontrole", jer preko njih se odvijaju borbene operacije i pustošeci pohodi, a uporišta u većini slučajeva (bar ona veća i bolje utvrđena) ostaju u rukama ustanika.

Jedina opcija koja se pružala pred rimskim zapovjedništvom na terenu bila je juriš na te utvrđene pozicije i njihovo zauzimanje jednu po jednu, a to je iziskivalo golema naprezanja ljudstva i njegove gubitke. A tih utvrđenih pozicija je bilo i previše i to ne samo na poprištu najžešćih borbenih aktivnosti na sjeverozapadnom području i panonskom pojasu, nego i u dubljoj unutrašnjosti ustaničkog teritorija. Praktično se svako naselje, pogotovu ako je bilo gradinskog tipa, na teritoriju pod ustaničkom kontrolom moglo pretvoriti u borbenu,

utvrđenu poziciju i s tom činjenicom je Tiberije bio upoznat i samim tim je morao i nju uzimati u obzir prilikom razrade svoje strategije i taktičkih poteza. U jednoj bici ili zauzimanjem samo jednog uporišta se na terenu praktično ništa ne bi moglo presudno dobiti, i jedino što je preostalo protu-ustaničkim snagama bila je taktika iznurivanja, pustošenja i čekanja da vrijeme, iznemoglost, glad, bolesti, nestrpljenje, pad morala i borbene spremnosti i druge nedaće postanu novi, najbolji saveznici Rima. Ipak do tada su se sa ustaničkom strateškom, u načelu defanzivnom, praksom, koja se počela primjenjivati nakon prestanka širenja ustanka, Tiberije i njegovi subordinirani zapovjednici morali suočiti. A to je otežavalo njihove borbene akcije, donosilo velike gubitke i izazivalo frustracije na rimskoj strani. A izgleda da ni sam Tiberije nije baš bio željan većeg žrtvovanja i izlaganja opasnosti svojih vojnika,⁷⁶⁸ pa je prihvatio tu oportunitu strategiju. Ali ovakva situacija je bila razumljiva samo onome tko se nalazio na terenu, dok je državno vrhovništvo u Rimu moglo da ima i drugačiju percepciju načina vođenja borbenih operacija i ocjenjivanja njihovih rezultata. Zbog ipak pogrešnog uvjerenja, August je bio sumnjičav da Tiberije, po Kasiju Dionu, što je moguće više namjerno oteže sa ratom i poduzimanjem odlučnih akcija kako bi mogao služeći se ratom kao izgovorom da pod svojom komandom i pod oružjem i u punoj borbenoj gotovosti drži brojno ljudstvo.⁷⁶⁹ Ova Dionova, ili njegovog vrela, ocjena ili stvarno Augustovo uvjerenje ipak nisu bili utemeljeni i bili su zasnovani na pogrešnim premisama, shvaćanjima i tendencioznosti antičke historiografije pa možda i stvarnim predrasudama, potisnutim političkim i privatnim željama i paranoi samoga ostarjelog Augusta.⁷⁷⁰

⁷⁶⁸ *Vell.* II, CXV, 5

⁷⁶⁹ *Cass. Dio* LV, 31, 1

⁷⁷⁰ Antička historiografija, pogotovu ona iz ranijih razdoblja principata, čiji su predstavnici dolazili dobrim dijelom i iz reda senatorskog staleža i to poglavito iz onog dijela koji je bio emocionalno i idejno opoziciono nastrojen prema principatu, a napose prema "tiraninu" Tiberiju, kao da je uvijek nastojala da istakne međusobnu surevnjivost pa i navodno neprijateljstvo Augusta i Tiberija. Time je ta historiografija nastojala da posebno negativno istakne Tiberija, kao navodnog ubojice Germanika (toga favorita senatorske opozicije) i osobe koja je bila odgovorna za mnoge smrti uglednih građana, kao antipoda Augustu, pa se u svrhu te ideje-vodilje gomilala građa koja je govorila o preuveličanom nesuglasju, podozrenju pa i mržnji koju je August gajio prema svome nasljedniku. A Kasije Dion, kao i sam pripadnik senatorskog staleža, je po prirodi stvari za opise prvih princepsa najviše koristio tu zapisanu senatsku tradiciju pa mu se ona prirodno usjekla u sjećanje i postala prirodnom, što je utjecalo i na njegove povijesne podatke. Da su takva shvaćanja i mišljenja o odnosu Augusta i Tiberija nastala u toku I st. n.e. bila pretjerana dokazao je još Svetonije (Tiberije, 21), koji ih je koristeći Augustova pisma upućena Tiberiju u određenoj mjeri relativizirao. Iako je nesumnjivo vladalo određeno nerazumijevanje pa i razilaženje po nekim pitanjima taktičke i strateške prirode između Augusta i Tiberije, pa i ako je ovaj potonji bio ipak samo Augustova krajnja opcija za nasljednika, ipak je teško zamisliti da je postojala takva duboka antipatija i nepovjerenje da je August gajio skoro paranoičnu sumnjičavost prema eventualnim namjerama Tiberija kao zapovjednika oružane sile. Uostalom da je tako bilo zar bi se uopće Tiberiju dodijelilo vrhovnom zapovjedništvo nad brojnom i snažnom armijom u Iliriku. To što August nije gajio simpatije prema Tiberiju, nije značilo da ga je duboko mrzio. Oba vrela se ne slažu, vjerojatno i iz gore navedenih razloga, ni oko predstavljanja veličine ustaničkih snaga, jer dok su za Veleja one preobilne izvještaj Kasija Dion, iako ne daje direktne podatke o brojnoj veličini ustaničkih snaga, je ipak suzdržaniji u predstavljanju ustaničkih snaga i

Tiberije nije bio kasnorepublikanski političar i vojskovođa poput jednog Sule, Pompeja, Krasa, Cezara, Marka Antonija pa i samoga Oktavijana Augusta da svoju političku moć “crpi” i iz vojske pod svojim zapovjedništvom a niti su uvjeti nakon desetljeća principata bili takvi koji bi omogućavali ponavljanje situacije iz vremena rimskih građanskih ratova. Uostalom Tiberije je već bio posinak Augusta i osoba sa najviše šansi da ga naslijedi pa je teško očekivati da bi on, poznat kao relativno oprezna osoba ne sklona rizičnim i naglim potezima, mogao da rizikuje takvu poziciju nekim poduhvatom sa sumnjivim uspjehom. Bolje, sigurnije i učinkovitije je bilo prepustiti da njegove interese ostvaruje Livija i da se sačeka prirodna? smrt samoga Augusta.⁷⁷¹ Naravno moguće je i pretpostaviti da je od Diona preneseno, Augustovo uvjerenje u djelovanje i ponašanje Tiberije, bilo i rezultat kasnijih tumačenja i karikiranja Augustovih mišljenja i poteza. Ipak da je postojalo Augustovo, bar u nekom vidu i stupnju, izraženo nezadovoljstvo spram djelovanja Tiberija dokazuje to što on šalje Germanika na ratište. Prvo se nadao da bi se uvođenjem novina u zapovjedništvo na terenu preokrenula stvar i situacija na terenu te ubrzalo forsiranje i vođenje borbenih operacija znatno većeg opsega. Pored tih čisto vojničkih potreba, August je izgleda želio da slanjem Germanika u ilirske zemlje afirmira ovog mladića koga je sudeći po svome ponašanju predstavljenom u povijesnim vrelima, iznimno i cijenio i podržavao. Slanjem Germanika na ratište August je izgleda želio i da na terenu ima osobu od svoga punog povjerenja i da “preko njega” utiče na djelovanje i ponašanje Tiberija. Istovremeno se nadao da će sposobni Germanik sudjelovanjem u ratu učvrstiti svoju poziciju u vojnim i političkim krugovima Države, a i da će ostvariti eventualnu pobjedu koja mu je bilo prijeko potrebna kako bi stekao ugled u rimskoj javnosti i koja bi mu omogućila brži uspon u vojničkoj, političkoj i državničkoj karijeru. August je, jednostavno rečeno, forsiranjem

mogućnosti. Dok su one za Veleja goleme i skoro nesavladive, izuzev naravno za Tiberija, smisao i podaci izvještaja Kasija Diona pružaju uravnoteženiju predstavu (što automatski ne znači i tačnu) o snazi ustanika. Kao da Kasije Dion, odnosno njegova izvorna građa govore da ustanička snaga do novog vala širenja ustanka i nije bila baš takva da je Tiberije nije mogao svladati. Istina u odnosu Augusta i Tiberija, koje je jednu svoju presliku imalo i u ratnim događanjima ilirskom tlu između 6. i 9. god. n.e. nalazi se negdje između Dionovog opisa u kojem, zahvaljujući korištenju izvorne građe, kao da provijava misao o Tiberijevim propustima, greškama pa i namjernim, smišljenim skoro zavjereničkim postupcima na terenu (u drugoj polovici 6. god. n.e.) i Velejevog hvalospjeva o Tiberijevim uspjesima i angažmanu u borbama na početku ustanka. Stvarna situacija je vjerojatno sebi sadržavala i teške mogućnosti i uvjete realiziranja uspješne protu-ustaničke operacije, ali i nesumnjive greške bolje reći propuste i nepripremljenosti rimskih zapovjedništva uključujući i samoga Tiberija.

⁷⁷¹ A posebno imajući u vidu da je Agripa Postum, jedini pravi konkurent Tiberija do kraja 6. god. n.e. bio uklonjen. Uostalom Tiberije nije bio toliko neodgovoran da bi se upustio jednu takvu “prevratničku” avanturu u uvjetima teških borbi sa Ilirima, a bilo bi i veliko pitanje da li bi ga vojska u tom slučaju uopće slijedila. Tiberije nije baš bio popularan u vojsci što su pokazale i pobune 14. god. n.e., nakon što je on preuzeo vlast, i u slučaju nekog oružanog sukoba vezanog za Augustovo nasljeđe Tiberije nije mogao sa sigurnosti i apsolutno računati na vojsku. Mnogo je bolje bilo riješiti se Agripe Postuma zakulisnim igrama i na “legalni” način, nego služeći se ili prijeteci vojnom silom.

Germanika ustvari forsirao svoje prave nasljednike.⁷⁷² Preko njega je August nastojao i da se stvori bar kakva takva protuteža Tiberiju, i njegovim idejama i djelovanju, kao neki korektor, stabilizator uprave Tiberija.

Paralelno sa odvijanjem ratnih operacija, na principatskom dvoru, u Augustovoj porodici desio se niz događaja koji su promijenili poredak stvari unutar vladajuće Augustove porodice, eliminirajući posljednju prepreku za Tiberijevo nesmetano preuzimanje vladavine. Tako je usporedo sa borbenim aktivnostima u toku 6. god. n.e. u ilirskim zemljama i situacija sa Agripom Postumom, posljednjim živim sinom nesretne i neshvaćene Julije, dostigla svoju kulminaciju i rasplet. Uz vjerojatnu "pomoć" spletke Livije, stvarne gospodarice ne samo samog Augusta nego i Države, Agripa Postum je, nakon čitavog niza sukoba koje je imao sa Livijom pa i sa samim Augustom, protjeran na otok Planaziju, blizu Korzike, a njegova imovina zaplijenjena u korist vojne blagajne (koja je tada hitno trebala sredstava) čime je on odstranjen i iz "kuće" Augustove.⁷⁷³ Ovaj čin je

⁷⁷² Tiberije sa Julijom nije imao žive djece (sin im je umro još u ranom djetinjstvu), tako da su jedini priznati biološki potomci Augusta bila njena još živa djeca iz braka sa Agripom, odnosno njihova djeca. A Germanikovim usinovljavanjem od strane Tiberija kojeg je posinio August, ovaj promućurni rimski princeps je ustvari i djecu svoje biološke unuke Agripine Starije (udate za Germanika), učinio i zakonski svojim direktnim potomcima, pa samim tim i legitimnim nasljednicima. Tako je August sve svoje nade i želje za dalju budućnost i svoje porodice i uprave Državom bacio na Germanika, odnosno bolje reći na djecu koju je on imao i koju će imati sa Agripinom Starijom. S pravom bi se moglo reći da je nakon smrti Gaja i Lucija onaj pravi, bar u Augustovim planovima i projektima, nasljednik koji je trebao održati i nastaviti razvitak moći i vlasti Augustove porodice bio ustvari Germanik. Ujedno bi se preko Germanika, odnosno njegove djece, izvršilo i konačno biološko spajanje Augustove i Livijine "krvi" i gena, te bi on predstavljao i novog predstavnika "dinastije" Julijevaca.

S druge strane, nije nemoguće pomisliti na još jednu kombinaciju u vezi odnosa Augusta i Germanika, sina Druza, mlađeg Livijinog sina. Zakonski Druz je bio sin Livije i njenog prvog muža Tiberija Klaudija Nerona, ali činjenica da je Livija napustila muža i otišla Oktavijanu dok je bila trudna sa Druzom, otvara mnoge mogućnosti za špekulacije. I pored Augustovih simpatija i protežiranja, Germanik je nesumnjivo posjedovao i vojničke i političke kvalitete, što mu je donosilo popularnost u široj javnosti, za razliku od "mrzovoljnog" Tiberija, iako je moguće pretpostaviti da je na razvitak te popularnosti, bar djelomično, utjecao i sam August.

⁷⁷³ *Vell. II, CXII, 7* (Prema Agripi Postumu, tom glavnom suparniku Tiberija za Augustovo nasljedstvo u zadnjem deceniju života Augusta, Velej Paterkul se odnosi prilično negativno, što je gledano sa pozicija i motivacije Veleja prilično razumljivo); *Plin. NH, VII, 149*; *Svet. Tib. 15*; *Cass. Dio LV, 32, 1-2*; *LVI, 1-2*; *Tac. Ann. I, 3*; 5-6. Protjerivanje se desilo najvjerojatnije do početka 7. god. n.e. ili početkom 7. god. n.e., sigurno prije Germanikovog spajanja sa Tiberijevom zapadnom borbenom grupom, jer Dion o protjerivanju Agripe Postuma govori neposredno prije spominjanja Germanikovog dolaska u Panoniju. Možda bi se, sudeći po Veleju (*II, CXII, 7*) protjerivanje se možda desilo i 6. god. n.e., ako ne sam čin protjerivanja onda proces padanja u nemilost. Sudbinu Agripe Postuma je doživjela i njegova sestra Julija Mlađa (19. god. p.n.e. – 28/29. god. n.e.) koja je zbog kršenja Augustovih zakona o moralu (preljuba sa senatorom Decimom Silanom) 8. god. n.e. protjerana na Trimerus, mali italijanski otok (danas Tremiti) gdje je živjela 20 godina *Tac. Ann. IV, 71*. Možda vezano za slučaj Julije Mlađe je vezano i protjerivanje pjesnika Publija Ovidija Nasona, koji je 8. god. n.e. protjeran u daleki i zabačeni pogranični grad Tomis na Crnom Moru (današnja Konstanca) – Budimir-Flašar, 1963: 407. *Sex. Aur. Vic. epi. I, 24* navodi da je Ovidije protjeran zbog tri knjige Umijeća ljubavi. Ovidije je u Tomis stigao krećući se sporo morskim putem pa preko Grčke in Trakiju (v. *Tristia* i *Ex Ponto*), jer je u to doba kopnena veza još uvijek bila blokirana od strane ustanika. Za Agripu Postuma i njegovu majku Juliju Stariju vežu se i afere Lucija Audazija

proizveo čitav niz posljedica po Augustove buduće namjere i planove u vezi nasljedstva i osiguravanja vladavine svoje familije i svojih “bioloških” potomaka. Ostavši bez Agripe Postuma koji je bio njegov posljednji zakonski sin i biološki unuk, jedini koji je ostao na raspolaganju za Augustovo nasljedstvo⁷⁷⁴ bio je drugi zakonski sin Tiberije, ali bez ikakve biološke veze sa Augustom. Radi toga je August bio prisiljen da modificira svoje planove u kojima nova okosnica postaje Germanik. Ustvari forsiranje i slanje Germanika na ilirsko ratište upravo je bila jedna od posljedica afere i svih zbivanja vezanih za Agripu Postuma, jer je August morao naći zamjenu za gubitak Agripe Postuma koji je bio evidentan i prije samoga čina njegovog protjerivanja.⁷⁷⁵ August je tako želio i da uvođenjem Germanika i njegovim forsiranjem kompenzira gubitak Agripe Postuma, i pripremi ga za buduće događaje i planove, ali i da dalje na neki način održava atmosferu porodične ravnoteže moći i utjecaja. Tako je i ilirski ustanak postao i prostor na kome su se trebale “poslagati kockice” u novoj šemi odnosa i hijerarhije unutar najmoćnije i vladajuće familije Rimske države i svijeta Sredozemnog mora (nakon eliminacije sinova Agripe i Julije), dok su istovremeno stotine tisuća vojnika i civila vodili borbu na život i smrt, a mase vojnika prebacivale sa jedne strane Balkana na drugu.

Pored toga što je izbijanje ustanka zaustavilo osvajačke planove u germanskim zemljama, ustanak je imao i velike posljedice i na unutrašnju politiku i stanje u Italiji i Državi. Iznimni naponi koje je Država poduzimala kako bi se ugušio ustanak, veliki gubici, ali i vijesti koje su dolazile sa ratišta a koje nisu govorile o završetku rata, nego samo o novim borbama i za državni vrh sporadičnim uspjesima probudili su i do tada prigušenu opoziciju. Sada je nastupilo i javno neslaganje sa Augustovom politikom, a sve je postajalo i očividnije i nezadovoljstvo vitezova posebno prema porodičnom zakonodavstvu pa i protivljenje senatora. Povećanje cijena namirnica i proizvoda, pa i njihova nestašica su opet povećavali nezadovoljstvo i ostalih slojeva stanovništva, posebno rimskog plebsa. Zbog toga su se Augustovi interesi našli u raskoraku sa

i Azinija Epikada koji su namjeravali njih dvoje sa mjesta na koja su prognani nasilno dovesti k vojskama *Svet. Aug.* 19. Možda je u čitavu priču sa Agripom Postumom bio umiješan i izvjesni plebejac Junija Novata koji je u ime Agripe Postuma izdao protiv Augusta vrlo uvredljivo pismo. Junije Novat je kažnjen samo novčanom kaznom. *Svet. Aug.* 51

⁷⁷⁴ Iako to formalno nije značilo preuzimanje Augustovog nasljedstva je praktično, u okolnostima koje su tada vladale, podrazumijevalo i preuzimanje uloge najvišeg državnog poglavara.

⁷⁷⁵ Pisana literatura vrela nisu baš precizna u datiranju protjerivanja Agripe Postuma na Planaziju u odnosu na sazivanje pojačanja i određivanje njegovog zapovjednika i samog upućivanja na ratište. Izgleda da, sudeći po kontekstu tekstova tih vrela, Agripa Postum još uvijek nije bio protjeran kada je sazvano pojačanje i određen njegov zapovjednik-Germanik, ali da je to vrijeme ipak bilo vrlo blizu, odnosno konačni obračun i čin protjerivanja ne samo da je bio izvjestan nego i pripreman za realizaciju u vrlo, vrlo bliskoj budućnosti. To bi značilo da je i prije samoga protjerivanja Agripa Postum bio praktično otpisan. Potrebno je navesti da je Agripa Postum prvo bio prognan u Surent. *Svet. Aug.* 65

Tiberijevom strategijom, jer je svako produžavanje ustanka otežavalo Augustovu poziciju. Radi toga, August u početku 7. god. n.e. na čelo pojačanja koje je trebalo biti upućeno u ilirske zemlje, odnosno preciznije rečeno na zapadnu bojišnicu, postavlja Germanika.⁷⁷⁶ August se nadao da će Germanik na ilirskom bojištu steći određeno iskustvo. Ipak ni dolazak i prisustvo odlučnijeg, pa i brutalnijeg Germanika nije moglo da naruši Tiberijevu osnovnu stratešku zamisao.

Međutim u vezi ovog pojačanja stvari stoje nešto drugačije u Velejevom izvještaju, jer on nigdje ne spominje Germanika nego samo kaže (hvalisavo) da je on sam, iako još uvijek nije bio senator ipak bio izjednačen sa ljudima senatorskog staleža i sa izabranim *tribunis plebei*, i da je odveo dio vojske koji mu je August povjerio, njegovom adoptiranom "sinu", tj. Tiberiju.⁷⁷⁷ Inače Velej Paterkul učestvuje u ratu kao viši vojni zapovjednik, ili kako on sam kaže imao je mogućnost za slavnu službu. U vremenu prvih razdoblja razvitka ustanka, dolaska vijesti o događajima u ilirskim zemljama i donošenja i realiziranja "Augustovih mjera", Velej Paterkul je po osobnom svjedočenju završavao svoju službu u konjici i bio je *designatus quaestor*, odnosno izabrani (određeni) kvestor za narednu, vjerojatno 7. god. n.e.⁷⁷⁸ Znači on je, kada mu je bio povjeren dio vojske koji je kao pojačanje trebao otići Tiberiju, još uvijek bio samo predviđeni kvestor i još uvijek nije obnašao tu službu niti je završio te nije bio senatorskog staleža, što i sam potvrđuje. Tako je i njegovo učešće u ratu potrebno možda promatrati i kao realizaciju one mjere kojom su senatori i vitezovi (staležu kojem on tada pripada) obećali dati svoj obol ratu. A i on sam je bio vojnik od karijere i njegovo učešće u ratu je bilo sasvim očekivano. Međutim, jedna druga rečenica unosi izvjesne nejasnoće u sam Velejev odlazak i boravak na ratištu, jer on dalje ističe da je za vrijeme kvesture (7. god. n.e.) odbio pravo na provinciju koja mu je dodijeljena⁷⁷⁹ i da je poslan Tiberiju kao *legatus Augusti*. Iz ovoga bi se mogao izvući i zaključak da je Velej Paterkul već senator, odnosno da je završio svoju kvestorsku službu, te bi tek onda bio poslan Tiberiju. Ovu konfuziju u vezi njegovog odlaska koju je sam Velej izazvao svojim prilično hvalisavim (kojim opisuje svoj obol i

⁷⁷⁶ Cass. Dio LV, 31, 1-2; Pojačanje je bilo sastavljeno od građana po rođenju (vjerojatno je riječ većinom o pozvanim veteranima, ali sigurno u određenoj mjeri i od pravih dobrovoljaca, ali i na klasični način mobiliziranih građana) i od otkupljenih i obučanih oslobođenika (koji su formirali već spomenute "dobrovoljačke" kohorte rimskih građana), a možda i od pojedinih pravih pomoćnih jedinica koje su slale peregrinske *civitates* (ako jesu, onda su one dolazile iz zapadnih provincija) i drugih jedinica.

⁷⁷⁷ Vell. II, CXI, 3-4

⁷⁷⁸ Vell. II, CXI, 3

⁷⁷⁹ Ovaj podatak o dodjeljivanju provincije Veleju je nejasan, sumnjiv i slabo vjerojatan, jer koje su se to provincije dodjeljivale kvestorima nakon isteka njihovog jednogodišnjeg mandata, pošto ne postoji neka prokvestura, iako ne treba isključiti da je uslijed teških prilika i izvanrednih okolnosti 7. god. n.e. (mobilizacija senatora i vitezova i njihovo upućivanje na ilirsko ratište) i kvestorima povjeravano upravljanje nekim manjim i siromašnijim provincijama.

doprinos ratnim potrebama Rima, Augusta i Tiberija)⁷⁸⁰ i uopćenim podatkom, mogu možda riješiti sljedeća predložena rješenja:

- Velej Paterkul je bio određen zajedno sa nekim senatorima i tribunima (ne navodi ni jedno ime ovih nesumnjivo uglednih pojedinaca) da predvodi pojačanje na ratište dok još uvijek on nije bio kvestor, niti dok je završio svoju kvesturu. Ali pošto pojačanja nisu bila spremna za polazak sve do prvih mjeseci 7. god. n.e. Velej je praktično bio kvestor kada je krenuo na ratište, znači za vrijeme kako on naglašava njegove kvesture (*in quaestura*) i kada odbija provinciju koja bi mu kao sljedovala po zakonu. Tako bi se moglo objasniti da on bude upućen na ratište sa činom legata, jer je u trenutku ne izbora za upućivanje nego samog upućivanja bio već kvestor. Tada se on nalazio ipak na znatno višoj hijerarhijskoj stepenici nego dok je bio tek izabrani kvestor, odnosno još uvijek tek viši (po vojnoj hijerarhiji) konjički oficir i pripadnik (po staleškoj hijerarhiji) viteškog reda. Po ovome bi Velej Paterkul bio određen za odlazak na ratište 6. god. n.e. ali je stvarno otišao tek prvih mjeseci naredne 7. god. n.e. (kada obnaša svoju kvesturu), jer je trebalo da se pripremi jedna velika vojna sila sastavljena od prilično raznorodnih elemenata. Ovakvo tumačenje bi moglo objasniti nesuglasje Velejevog podatka u vezi njegovog odlaska. Kao dodatnu potvrdu ovakvog stava je i to što Velej Paterkul po osobnom svjedočenju boravi početkom zime 7/8. god. n.e. (Velej, II, CXIII, 3) na ratištu kada mu je Tiberije povjerio zapovjedništvo nad jednim od zimskih tabora, što se moglo dodijeliti samo višem oficiru, možda sa činom legata koji bi tada stvarno nosio Velej Paterkul. Sam Velej se na ratištu nalazi i u jesen 7. god. n.e. jer detaljno opisuje združeni tabor, u kojem se i sam nalazio. Uostalom njegov opis ratne 7. god. n.e. u panonskom bazenu je najdetaljniji u odnosu na ostale godine rata i prostore preko kojih se rat odvijao, što samo potvrđuje njegovo osobno prisustvo na tome dijelu ratišta u tom periodu. To bi objašnjavalo i Velejevu “kaotičnost” i nedosljednost kada je riječ o opisivanju događaja iz 6. god. n.e., za razliku od onoga što se događa u 7. god. n.e.
- Druga mogućnost je da je Velej na ratištu boravio dva puta, odnosno prvi put 6. god. n.e. kada je upućen na ratište još kao izabrani kvestor, a drugi put nakon odbijanja provincije. Međutim, po samim njegovim podacima on je na ratištu boravio u toku većeg dijela 7. god. n.e. znači u godini njegove kvesture, a jasno je da on na ratištu ne boravi u nekim kasnijim periodima npr., za vrijeme *bello*

⁷⁸⁰ Kao da ovom svojom konstatacijom Velej želi da istakne samoga sebe i svoju predanost interesima Države, kada se odriče upravljanja nekom mirnom provincijom i umjesto toga, znači potpuno dobrovoljno, se odlučuje da se uputi u ilirske zemlje.

Delmatico 9. god. n.e. u kojem je osvjedočeno prisustvo njegovog biološkog brata Magija. I u zimu 7/8. god. n.e. on sigurno boravi na ilirskom ratištu kao zapovjednik jednog od zimskih logora, a i u toku 8. god. n.e. on je prisutan na fronti jer se nada da će svoj kratki prikaz predaje i pada Panonije, u svome kompletnom radu prikazati detaljnije,⁷⁸¹ što bi značilo da je bio upoznat i sa tim detaljima. Ovo potvrđuje sigurno njegovo prisustvo na ratištu bar do pada Panonije (u toku druge polovice 8. god. n.e.), kada se vjerojatno (zadnji mjeseci 8. god. n.e.) možda zajedno sa Tiberijem vraća u Rim, ali ne kasnije i u “dalmatinski rat” u kojem učestvuje njegov brat.⁷⁸² Znači sigurno smo utvrdili kontinuirani boravak Veleja Paterkula od prvih mjeseci 7. god. n.e. do kraja 8. god. n.e. na ilirskom, preciznije panonskom ratištu, i njegovo odsustvo sa ratišta 9. god. n.e. S druge strane bilo bi teško pretpostaviti da je Velej prvi put na ratište otišao 6. god. n.e. i onda se ubrzo vratio, da bi ponovo bio upućen negdje u toku 7. god. n.e., sigurno prije njene sredine na zapadnu bojišnicu Velikog Ilirskog ustanka. Uostalom sam Velej kaže da je on bio određen da zajedno sa nekim senatorima i tribunima predvodi pojačanje koje je trebalo uputiti na ratište, što implicira da je riječ o jednom prilično značajnom, velikom i brojnom pojačanju čim u njegovom zapovjedništvu učestvuju i senatori i tribuni. A to onda demantira mogućnost dva različita odlaska Veleja, jer je teško zamisliti da se Velej nalazi dva puta u navodnom odlasku dva velika pojačanja na ratište u jednom kratkom periodu od možda najviše pola godine.

Znači iz svega izloženog je vjerojatnija prva predložena opcija, a to je da je Velej Paterkul samo jednom otišao na ratište na kojem se kontinuirano zadržao najmanje godinu i po,⁷⁸³ a on je kvesturu uostalom mogao obnašati i na samom ratištu, u okviru

⁷⁸¹ *Vell.* II, CIV, 4

⁷⁸² Sudeći po preciznosti opisa prispjeća vijesti o Teutoburškoj katastrofi u Rim, Velej se u IX. mjesecu 9. god. n.e. nalazio u Rimu i nije bio uključen u Tiberijevu ljetnu ofenzivu.

⁷⁸³ S druge strane, u sljedećem poglavlju Velej Paterkul se izražava u prvom licu množine kada kaže kakve je neprijateljske snage vidio (...*vidimus*...) u prvoj godini rata, što bi se moglo protumačiti i tako da se on već u toku te prve ratne godine nalazio na ilirskom ratištu. Međutim prvo pitanje koje se postavlja u vezi ovoga podatka je li kada je govorio o prvoj godini on mislio o konzulskoj godini koja je završavala 31. XII., ili o prvoj ratnoj godini rata, ili o svojoj prvoj godini na ratištu. Moguće je isto tako da se on izražavao samo figurativno i slikovito, direktno ne podrazumijevajući i svoje učešće u toku te prve godine, i gledano iz opće rimske perspektive. Ipak veću vjerojatnoću ima to da je on ratište došao tek iza 1. I 7. god. n.e. Inače nastavak ovog podatka, koji prethodi spomenutoj rečenici je pun hvalospjeva Tiberiju, i općenito govori o njegovom umijeću, hrabrosti, snalažljivosti, itd. Ustvari i rečenica u kojoj Velej izriče svoju konstataciju o prvoj godini rata je sastavni dio ovog panegiričkog podatka, bolje reći smisleni uvod u njegovu dalju sadržinu. Uostalom ako se, a to je najvjerojatnija opcija Velej Paterkul nalazio u okvirima onog pojačanja koje je predvodio Germanik, onda se on neminovno morao nalaziti u pokretu tek u prvim mjesecima

Tiberijevog štaba. Ustvari vrlo logično izgleda činjenica da se i novoizabrani kvestor pošalje na ratište zapovjedniku rimske armije, jer kvestori su se u republikansko doba nalazili uz konzule na njihovim pohodima. I ovo bi onda na neki način potvrđivalo ne samo da je pojačanje koje predvodi Germanik krenulo početkom 7. god. n.e., nego da se u njemu nalazi i kvestor Velej Paterkul, a posebno ako se ima u vidu da je i Germanik tada bio kvestor ili samo kvestorskog ranga.

Sam Velej u svome podatku ništa ne govori tko je taj kome je određeno zapovijedanje nad tim pojačanjem. On jedino navodi da je sam bio određen za zapovjednika dijela te vojske (*partem exercitus*), ali opet bez imenovanja glavnog zapovjednika koji je praktično i njemu bio nadređeni u tome pokretu od Rima do ilirskog bojišta. Sada se postavlja pitanje da li se Velej Paterkul, sa svojim dijelom vojske, nalazio u okvirima onog pojačanja koje je u ilirske zemlje vodio Germanik. Da se Velej nalazio u toj vojsci koju je na ratište, po Kasiju Dionu, predvodio Germanik dokazuje i to što se je kako je već rečeno to bilo brojno pojačanje, a vrela ne spominju, uključujući i samoga Veleja, nijedno drugo veliko i značajno pojačanje koje bi bilo upućeno neposredno Tiberiju u toku 7. god. n.e. Uz to i sam Velej predvodi dio vojske, znači dio pojačanja a ne cijelo jedno pojačanje, pa je logički pretpostaviti da je u tome pojačanju bilo i drugih dijelova koje su predvodili drugi pojedinci (senatori i tribuni) ali i da je postojao jedan vrhovni zapovjednik cjeline pojačanja. Ova opcija je vrlo moguća, jer je trebalo vremena da se prikupe, pripreme i obuče potpuno nove trupe (izuzev veterana, ali i njih je trebalo okupiti) što je trajalo više mjeseci.⁷⁸⁴ To što ne imenuje svoga zapovjednika u pokretu prema Iliriku može se objasniti onom Velejevom tendencijom da prikriva i zanemaruje učešće Germanika u ratu 6-9. god. n.e. (ustvari izbjegava njegovo imenovanje). Tako bi i to što ne imenuje zapovjednika pojačanja, na neki način, potvrđivalo da je riječ o Germaniku, jer da je to bio neko kao Lepid ili Mesalin on bi to spomenuo. I na taj način bi se Velej Paterkul želio dodvoriti Tiberiju, jer je ustvari i čitav njegov rad prožet tom intencijom. Germanik koji je čitav decenij u odnosu na Velejevo pisanje već bio mrtav nije baš bio simpatiziran od svoga strica, čije su negativne osobine tih 30-ih godina I. st. n.e.

7. god. n.e. jer je iz vrela jasno da je Germanik na ratište došao tek nakon afere sa Agripom Postumom (*Vell.* II, XII, 7; *Cass. Dio* LV, 31, 1; 32, 1-2). A Kasije Dion je i precizan kada Germanikov odlazak na ratište datira sa konzulatom Cecilija Metela i Licinija Silana, znači u 7. god. n.e. Preko i kronologije Germanikovog privatnog života bi se moglo utvrditi vrijeme njegovog odlaska na iliričko ratište. Germanik se sa Agripinom Starijom (14. god. p.n.e. – 18. X. 33 god. n.e.) vjenčao 5. god. n.e., sina Nerona je dobio 6. god. n.e., a sina Druza 7. god. n.e. Iz ovoga bi se isto mogao izvući zaključak da je Germanik boravio sa suprugom bar do početka 7. god. n.e.

⁷⁸⁴ Posebno kada je riječ o vojnicima-libertinima, bila je neophodna duža obuka kako bi se oni osposobili kao dobri vojnici po rimskim standardima, ali i ulila im se i svijest rimskog vojnika i navikli na lojalnost rimskom imenu.

dostigle svoj vrhunac. Tiberijeva ozlojeđenost Germanikom se nakon njegove smrti prenijela i na njegovu suprugu Agripinu Stariju i starije sinove (jedino je ostao u životu najmlađi Kaligula). I samim tim je razumljivo Velejevo ustručavanje da spomene Germanika, kao i da navede da je on bio zapovjednik pojačanja upućenog Tiberiju, nego samo nedefinirano spominje ljude iz senatorskog staleža i tribune. Germanikovo učešće u ratu je po izvještaju Veleja Paterkula, kako je već istaknuto, uopće prilično slabo osvijetljeno. A to se može objasniti panegiričkom tendencioznošću prema Tiberiju koja je težila i da zamagli i umanji ulogu i značaj Germanika, iza čijeg se lika (posebno nakon njegove smrti) okupljala senatorska opozicija prema Tiberiju i nostalgичni republikanizam. Velej npr. u čitavom opisu posvećenom ustanku samo na jednom mjestu spominje Germanika i to na samom kraju gdje samo sporadično kaže da se Germanik u “Dalmatinskom ratu”, tj. u borbama na dinarskom pojasu (vjerojatno misleći na 9. god. n.e.) istakao i pružio dokaz svoje vrijednosti.⁷⁸⁵ Preko Veleja ne možemo ništa konkretno saznati u čemu se to dokazao Germanik, ni kada je uopće došao na ratište ni koliko je dugo boravio na njemu, koje su mu bile dužnosti i kakav je on značaj, moć i ovlaštenja imao u okviru rimskog zapovjedništva. Po Veleju, kada se Tiberije u zimu 8/9. god. n.e. uputio u Rim on je zapovjedništvo povjerio Marku Lepidu.⁷⁸⁶ Suprotno Veleju Paterkulu, izvještaj Kasija Diona daje bolju sliku o ulozi i položaju Germanika na ilirskom ratištu. On je u tom izvještaju mnogo prisutniji i vodi i samostalne i to dosta opsežne i odlučne operacije kao npr. protiv Mezeja, protiv Ardube itd. I kada je Tiberije bio odsutan sa ratišta, u periodu u kojem je po Veleju Paterkulu trupama zapovijedao Marko Lepid, Germanik je taj koji predvodi vrlo opsežnu operaciju protiv čitavog niza naselja na sjeverozapadnom ustaničkom području. Čak i ako nije oficijelno i formalno zauzimao visoki institucionalni položaj, samim tim što je on bio član vladajuće familije, zakonski unuk, ali i favorit Augusta i zakonski sin Tiberija i mogući nasljednik, Germanik je faktički i praktično uživao visok utjecaj i autoritet ne samo među vojskom, nego i u rimskom zapovjedništvu na terenu. Već 7. god. n.e. on predvodi jednu nesumnjivo opsežnu operaciju protiv glavnog rimskog neprijatelja na sjeverozapadnom području-Mezeja i to dosta uspješno, što ne bi bilo moguće da se on nije nalazio visoko pozicioniran u rimskoj zapovjednoj hijerarhiji. Da je Germanik bio druga osoba u zapovjedništvu na terenu, od svoga dolaska na ilirsko ratište dokazuje vrlo uvjerljivo gornji friz *Gemma Augustea*, na kojem se u slavu pobjede i u ratu 6-9. god. n.e. pojavljuju pored Augusta, Tiberija i sam Germanik. Tako i ova kameja slikovito prikazuje da je Germanik bio taj koji je zauzimao drugo mjesto u hijerarhiji rimskog zapovjedništva i u pobjedi, ono

⁷⁸⁵ *Vell.* II, CXV, 1

⁷⁸⁶ *Vell.* II, CXIV, 5

poslije Tiberija. Lepid je uostalom 6. god. n.e. bio konzul i nije se u trenutku izbijanja ustanka nalazio u okvirima Dunavske borbene grupe kojom je zapovijedao Tiberije, nego je boravio u Rimu i na ratište je došao vjerojatno naknadno kada se pridružio glavini protu-ustaničkih trupa na zapadnoj bojišnici.

Osim toga, sasvim je razumljivo da August kao zapovjednika pojačanja imenuje Germanika, svoga favorita i zakonskog unuka, i teško bi bilo samim tim pretpostaviti da se kao zapovjednik unuku (makar i adoptiranom) vrhovnog zapovjednika cijele armije i sinu, isto adoptiranom, zapovjednika ratišta na jednom pokretu i predvođenju pojačanja javlja neko drugo lice. Kao što vidimo i u vojnom zapovjedništvu postoji hijerarhija paralelna sa hijerarhijom u vladajućoj porodici, odnosno Tiberiju je nadređeni mogao biti samo August, a Germaniku samo Tiberije, odnosno August. Sve drugo je moglo samo ugroziti autoritet članova vladajuće porodice i po Augustu budućih prinčepa i vrhovnih zapovjednika armije. Germanik, sin Tiberijevog brata Druza i njegov posinjak od 4. god. n.e., što je značilo da je on zakonski unuk samoga Augusta koji je te iste godine posinio Tiberija,⁷⁸⁷ u trenutku svoga slanja na ratište, po Dionu, bio je kvestor ili kvestorskog ranga.⁷⁸⁸ Ta činjenica o tadašnjem Germanikovom kvestorstvu, a ne neko veliko umijeće i povjerenje koje je u njega imao August (a koje Velej Paterkul hoće da na osnovi konteksta njegovog izlaganja zaključimo) je izgleda doprinijela tome da Velej bude izjednačen sa senatorima i tribunima u predvođenju armijom kao i da mu se povjeri jedan dio vojske. Germanik je u tadašnjoj političkoj hijerarhiji Rimske države, zauzimao jednu relativno nižu poziciju, u rangu sa npr. Velejem Paterkulom koji je isto

⁷⁸⁷ Prije svoga posvojenja i adoptije u porodicu Julija Cezara, Germanikovo ime je vjerojatno bilo *Nero Claudius Germanicus*, a nakon adoptije *Germanicus Julius Caesar*. Moguće je pretpostaviti da je jedan od uvjeta Tiberijeve adoptije bilo i posinjene Germanika od strane Tiberija (*Svet. Tib.* 15). Germanik je već u to vrijeme bio oženjen Agripinom Starijom, biološkom unukom Augusta, pa je tako August, kako je već rečeno, ustvari nastojao da osigura nasljedstvo, na duge staze, svojim biološkim potomcima. Tiberijevo preuzimanje principatske vlasti je tako bilo od Augusta smatrano samo kao "nužno zlo" i jedino rješenje u nedostatku adekvatnih nasljednika (*Svet. Tib.* 23) i predviđeno kao privremena mjera i prelazno rješenje. U trenutku eventualnog preuzimanja vlasti Tiberije je već bio ostario i na zalasku svoga životnog vijeka. Samim tim je August sasvim realno procjenjivao da bi nakon Tiberijeve vladavine, oslonac države postao Germanik, odnosno njegovi biološki potomci. Vjerojatna Augustova planirana i pretpostavljena politika se ipak pokazala ostvarljivom, iako vjerujemo ne baš po Augustovim željama, jer su dva biološka Augustova potomka vladala Imperijom za vrijeme dinastije Julijevaca-Klaudijevaca → Kaligula (Augustov praunuk) i Neron (Augustov prapraunuk), i to baš iz porodica Germanika i Agripine Starije.

⁷⁸⁸ Ustvari iz Dionovog teksta ne može se baš jasno razlučiti da li je Germanik bio kvestor za 6. (ili čak neke ranije godine možda 5. n. e.), pa bi se tako Dionova informacija da je Germanik kvestor ustvari mogla tumačiti da je on bio samo kvestorskog ranga, ili za 7. god. n.e. Međutim vjerojatnija je posljednja mogućnost jer zbog neriješene situacije sa Agripom Postumom u toku dobrog dijela 6. god. n.e. izgleda da je zapovjedništvo pojačanja bilo naknadno određeno, nevezano sa samom odlukom o stvaranju tih novih vojnih snaga. Ali bez obzira da li je on bio kvestor prije 6. za 6. ili 7. god. n.e., ostaje činjenica da je Germanik u trenutku dolaska na ratište i predvođenja pojačanja bio samo kvestorskog ranga, a da je praktično zapovijedao senatorima, bivšim konzulima i pretorima i sl.

u trenutku svoga upućenja na ratište bio kvestor. Ali ipak je Germanik bio taj koji je trebao biti zapovjednik jednog prilično snažnog pojačanja, koje je trebalo popuniti redove Tiberijeve armije na zapadnoj bojišnici i koji je u rimskom zapovjedništvu na terenu trebao zauzimati mnogo bitniju ulogu nego što bi je imao neki drugi, obični kvestor ili osoba sa kvestorskim rangom. Praktično Germanik je na zapadnoj bojišnici trebao biti drugi čovjek u hijerarhiji rimskog zapovjedništva, odmah poslije Tiberija. August nije mogao praviti iznimke i postaviti jednog kvestora ili osobu sa samo kvestorskim rangom za zapovjednika cjeline pojačanja, u kojem su se nalazili možda i konzulari i bivši pretori, a da druge kvestore, i one koji su tek za to izabrani i one koji kvesturu obnašaju i one koji su je već obnašali ali ne i neku drugu višu funkciju, ostavi na mjestima koja bi im običajno i uobičajeno pripadala na hijerarhijskoj ljestvici. August je onda kako bi legitimizirao postavljanje svoga favorita na čelo zapovjedništva cjeline jednostavno izmiješao zapovjedništva (bez obzira na dostignuto dostojanstvo) u unutarnjoj strukturi pojačanja, što je još jedan dokaz Augustove političke umješnosti kojom je usklađivao legitimitet i običajnost sa svojim željama. I samo zahvaljujući tome, Velej Paterkul je određen da predvodi dio vojske.

Kako izgleda ovo pojačanje, koje je nastalo i kao rezultat poduzetih izvanrednih mjera, je bilo uglavnom sakupljeno i obučeno na teritoriji Italije, pa je onda komunikacijom koja je povezivala Akvileju sa Siskijom i koja se nalazila pod kontrolom rimskih i njima pridruženih i lojalnih snaga prebačena na ilirsko ratište. Ova pojačanja su trebala popuniti redove rimskih snaga koje su nesumnjivo u toku ratne 6. god. n.e., ako je suditi po žestini borbi o kojima svjedoče antička vrela, pretrpjele velike gubitke, ali i iznimno povećati brojnost protu-ustaničke armije na zapadnoj bojišnici. Lokalne jedinice koje su se zatekle na samom prostoru na kojem je izbio ustanak i koje su se prve suočile i bile zahvaćene sa rastućom plimom ustanka su većim dijelom uništene. Istovremeno su, po Kasiju Dionu, velike gubitke pretrpjele i jedinice Cecine Severa boreći se na istočnoj bojišnici sa panonskim segmentom ustanka. A i pridošla "zapadna" borbena grupa kojom je neposredno zapovijedao Tiberije je u toku borbi i stabilizacije bojišnih linija vjerojatno isto trpjela velike gubitke u ljudstvu i materijalu, posebno kada su bili uvučeni u okršaje partizansko-gerilskog tipa na sjeverozapadnom ustaničkom području. Te snage (i legije i ostatak borbenog sastava) je trebalo pod hitno popuniti i u tu svrhu je poslano brojno pojačanje koje je predvodio Germanik. Uz to sudeći po stupnju potpunosti XX. legije rimskim legijama je i bez gubitaka nedostajalo ljudstva. Tako je dio tih pojačanja možda trebao popuniti i te "rupe", a ne samo gubitke, dovodeći legije do dostatnog broja. Po Dionu, Germanik je poslan na ratište sa armijom koja je bila

sastavljena i od u slobodi rođenih građana i od oslobođenika-građana.⁷⁸⁹ To je značilo da je pod zastavu pozvan veliki broj veterana, da su formirane brojne “dobrovoljačke” jedinice rimskih građana-libertina (o kojima se već ranije detaljnije govorilo) i da su možda u tome pojačanju određeno učešće dale i neke druge oružane forme kao na drugi način skupljeni pravi dobrovoljci i regrutirani rimski građani-*ingenui* (koji bi popunjavali legije) pa i peregrinske jedinice. Tako bi se tom pojačanju onda vjerojatno u određenoj mjeri priključili i unovačeni vojnici iz drugih sredina i slojeva Italije i rimskih zajednica na zapadu, pa i pomoćne jedinice iz zapadnih provincija. Sama obuka čitavog niza vojnih obveznika, “dobrovoljaca” i pravih dobrovoljaca se izvodila po hitnom postupku, tako je čitavo to ljudstvo (posebno one koje je dolazilo iz reda oslobođenika) prošlo za rimske standarde kratku obuku od samo par mjeseci.

Iako je Augustovo nestrpljenje za brzim svršetkom rata iz prezentiranih razloga shvatljivo, ipak je jedino pravilno vođenje rata sa rimske strane bilo ono koje je izabrao Tiberije. Ustaničke snage nisu bile ni male, ni neuvježbane, ni moralno nespремne niti neodlučne i bez sposobnih zapovjednika da bi protu-ustaničke snage mogle da se brzo i učinkovito obračunaju sa njima. Tiberije koji je stalno boravio na terenu potpuno je tačno poznao stvarno stanje stvari i raspored i mogućnosti snaga sa kojima je raspola-gao i protiv kojih se trebao boriti. Brza pobjeda nije bila moguća i iz razloga što su sami ustanici izbjegavali da stupe u otvorenu i odlučujuću bitku sa protivnikom na otvore-nom prostoru i tako se upuste u situaciju u kojoj bi već na samom startu disciplinirane i uvježbane legije, posebno za konvencionalni način ratovanja, imale superiornu poziciju. Ustanici jednostavno nisu nigdje koncentrirali dovoljno brojne snage sa kojima bi pre-tendrali da u jednoj bici odluče ishod rata, niti su uostalom to uopće željeli. Ustanič-ke vojvode su sigurno dobro poznavali sve kvalitete rimskih profesionalnih legionara, njihovu dobru naoružanost, opremljenost i uvježbanost i posebno iskustvo, što su bile osobine u kojima je rimski legionar bio superiorniji u odnosu na ustanika. I svaki ulazak u međusobni odlučujući sraz na otvorenom prostoru sa velikom koncentracijom trupa bio bi samim tim već u startu nepovoljan po ustaničke snage. Zato ustaničko zapovjed-ništvo nastoji kao osnovni strateški cilj da izbjegne da bude uvučeno u otvorene bitke ili situacije onakvog tipa kao što je to bila Cezarova opsada i pobjeda kod Alesije. Uslijed svega toga Tiberije je u ustvari bio taj koji je morao prilagođavati taktiku i manevrira-nje jedinica kojima je zapovijedao i to na jednom širokom i stalno otvorenom ratištu od Mezije do Siskije i od Jadrana do Drave. Tako su ustanički zapovjednici bili ti koji su diktirali način vođenja rata i Tiberije nije imao drugog izbora nego da se prilagodi

⁷⁸⁹ Cass. Dio LV, 31, 1

i navikne na vođenje sporog, ali surovog rata koji se praktično vodi ne samo na kompletnoj liniji bojišnice nego i unutar pozadine, čime ratno poprište postaje vrlo široko a razuđenost trupa velika. To je primoralo i rimsko vrhovno zapovjedništvo na terenu da podijeli bojište i samim tim i odgovornost na više vojnih segmenata, pogotovu ako se ima u vidu da su garnizon u Sirmijumu i uopće trupe na istoku bile praktično nepovezane, jer su bile odsječene panonskim segmentom ustanka, sa glavninom snaga kojima je neposredno zapovijedao Tiberije na zapadnom pravcu. Međutim kako se pokazalo, Tiberije je relativno uspio da se prilagodi ustaničkoj taktici, i njegov način vođenja rata je, ukoliko se sačuva disciplina i borbena gotovost a i moral trupa na zavidnoj razini, mogao na duge staze donijeti očekivani uspjeh.

Po Svetoniju Tiberije je imao karakternu osobinu da bude svojeglav i da sluša samo sebe i tek je za vrijeme konsolidacije situacije na rajnskoj granici poslije 9. god. n.e. otpočeo sa praksom dogovaranja sa svojim suradnicima i uvažavanjima i drugih mišljenja.⁷⁹⁰ Za vrijeme ratovanja u Iliriku, Tiberije je nesumnjivo primarno držao do svoga mišljenja, svoje procjene situacije na terenu i vođenja vojničkih i diplomatsko-političkih operacija po svojoj volji posebno u strateškom pogledu. On je sigurno nastojao da se u potpunosti nametne hijerarhijski podređenim zapovjednicima, kojima je bila ostavljena inicijativa samo na nižoj razini bez mogućnosti da dovedu u pitanje osnovne smjernice Tiberijeve strategijske misli bez obzira koliko se oni slagali ili ne sa takvim položajem. Ono kako je to on zamislio to je moralo biti tako i biti sprovedeno u djelo, čak ako se to protivilo i mišljenju i željama samoga Augusta. U suprotnom ako ne bi bio u mogućnosti da ostvari u potpunosti svoje želje Tiberije više ne bi želio da dalje učestvuje u tome. Tiberije je u svome odnosu prema vojnicima imao dvojak pristup, dok je na jednoj strani pokušavao da ih ne izlaže prevelikoj i nepotrebnoj pogibelji samo radi brze i slavne pobjede pa i opraštao im određene izraze nezadovoljstva, na drugoj je insistirao na bezuvjetno poslušnoj i discipliniranoj armiji, i naravno na njenom nemiješanju u donošenje strateških i taktičkih odluka i poteza.⁷⁹¹ To je značilo da je Tiberije strogo insistirao na poštivanju i provođenju zapovjedne i hijerarhijske linije u vojsci kojom je zapovijedao, u kome je vojska objekt ali ne i subjekt borbene aktivnost i ona je morala samo da sluša.

Radi takve svoje naravi i strateških zamisli on je neminovno morao doći po pitanjima načina daljeg vođenja rata u nesuglasje sa Augustom a na terenu i u vjerojatni sukob sa Germanikom, jednom isto tako snažnom osobom. Germanik je bio vrlo mlad

⁷⁹⁰ O zapovjednim osobinama Tiberija v. *Svet. Tib.* 18-19.

Tiberije je inače pokazivao i znake sklonosti sujevjerju, praznovjericama i astrologiji u vojnim poslovima, ali i općenito u svakodnevnom životu. (usp. njegov odnos sa astrologom Trazilom u *Svet. Tib.* 14)

⁷⁹¹ *Vell.* II, CXV, 5

i 6. god. n.e. (on te godine još uvijek nije boravio u Iliriku), kada je započeo ustanak, imao je samo 21 godinu, 27 manje od Tiberija. Velika starosna granica između dvojice rimskih zapovjednika na terenu Ilirika sigurno je bila razlogom disharmonije u načinu vođenja ratnih operacija. Mladi, i još uvijek nedovoljno afirmirani, Germanik je nesumnjivo bio odlučniji, težeći za brzim pobjedama koje bi mu donijele ugled i popularnost u narodu i vojsci i tako ujedno povećali njegov utjecaj u rimskoj političkoj javnosti i Julijevsko-Klaudijevskom dvoru i vladajućoj porodici kojoj je i sam pripadao. Za razliku od njega iskusni i oprezni Tiberije, po prirodi strog i zahtijevan, skoro sa pedantnom sitničavošću i isključivošću i sa izvjesnom dozom aristokratske arogancije, nije mogao nikako da ostvari visoki stupanj popularnosti ni u Augustovoj porodici, ni u Senatu, ni u narodu pa ni u trupama kojima je zapovijedao (što će se najbolje vidjeti 14. god. n.e. kada se pobune rajnska i panonska armija). Samim tim je razumljivo da je Germanik postajao polako favorit rimske javnosti, čemu je nesumnjivo doprinosilo i njegovo ponašanje i zapovijedanje (koje je bilo više dinamično i odlučno) te način vođenja borbenih operacija na iliričkom ratištu. On je upravo tu na licu mjesta mogao da pokaže pred vojskom sve svoje zapovjedne kvalitete ali i novi odnos prema vojnicima, koji je bio neposredniji i nesumnjivo privlačniji u odnosu na ono što su oni navikli od Tiberija. Osim toga Tiberije se već nalazio na vrhuncu svoje vojničke karijere i nije imao potrebe za brzim i naglim pobjedama i potezima, tako da je mogao svoju strategiju više prilagoditi strpljivosti i sebi svojstvenoj opreznosti, i iz koje neće proizlaziti nikakav rizik. Tiberije se ponašao kao da je štedio i svoje vojnike, pokušavajući da ih ne izlaže prevelikom žrtvovanju, odnosno izbjegavao je suviše pogibeljne operacije pa je i to doprinosilo odugovlačenju rata.⁷⁹²

Tek kada su došla pojačanja iz Italije i sa zapada i iz istočnih provincija rimsko zapovjedništvo je konačno raspolagalo sa dovoljno ljudstva da bi moglo pokrenuti ofenzivne akcije širokog opsega. Do tada oni su se morali zadovoljavati ili sprečavanjem širenja ustanka, defenzivom ili ofenzivnim akcijama manjeg opsega kao na sjeverozapadnoj fronti i panonskom bazenu. I ovo dokazuje da je August ipak bio precijenio rimske snage na terenu, jer je i spomenuti deficit u ljudstvu onemogućavao Tiberija na poduzimanje

⁷⁹² Takav se zaključak može izvući, ako iz njega odbacimo svu pretjeranu apologetiku iz Velejevog podatka II, CXV, 5 u kojem se opisuju zapovjedne osobine Tiberija u postupanju sa vojskom. Tiberije je sudeći po izvornoj građi prema vojsci pod svojom komandom postupao čovječno, hranio ih dobro i primjereno se starao za bolesne i ranjene ali je zato za uzvrat tražio disciplinu. Izgleda da je Tiberije imao "sluha" za vojsku, odnosno dobro je osjećao kako ta vojska pulsira i kakvo joj je stanje duha, tako da je uspijevao da očuva koheziju jedne prilično velike borbene sile kroz trogodišnje razdoblje teškog ratovanja, što nije lako. Uvijek je pronalazio neki način da svojim postupcima ne izazove odvajanje od sebe vojske, čije podrijetlo je bilo iznimno slojevito, pa i sumnjivo. A vojničko nezadovoljstvo je uspijevao amortizirati mjerama koje ne bi bile previše oštre i radikalne sa jedne strane, a s druge ne bi oštetile njegov zapovjednički autoritet.

opsežnijih operacija na ustaničko područje iako je “zapadna” borbeno grupa kojom je neposredno zapovijedao, bila brojnija u odnosu na druge oružane snage protu-ustaničke armije u Iliriku u toku ratne 6. god. n.e. i u zimu na prijelazu u sljedeću godinu.⁷⁹³

O značenju i težini rata dovoljno govori činjenica da su se u rimskom zapovjedništvu nalazila skoro sva viđenija imena tadašnje elite. Na osnovi izvorne građe znamo da su u ratu 6-9. god. n.e. od viših rimskih zapovjednika učestvovali i Aul Cecina Sever, Valerije Mesalin, Plaucije Silvan, Marko Emilije Lepid,⁷⁹⁴ Gaj Vibije Postum (*Caius Vibius Postumus*). Lucije Apronije (*Lucius Apronius*),⁷⁹⁵ a nailazi se po imenu spomenuto i na Lucija Elija Lamija (*Lucius Aelius Lamia*),⁷⁹⁶ te samoga Veleja Paterkula i njegovog brata Magija Celera Velejanusa (*Magius Celer Velleianus*) koji su po Velejevom svjedočenju obojica bili Tiberijevi legati.⁷⁹⁷ Pored spomenutih imena od viših rimskih zapovjednika u ratu su možda učestvovali Gaj Silije, najviše sudeći po činjenici da se kasnije on nalazi na višim vojnim zapovjednim dužnostima na rajnskoj granici (kao i Lucije Apronije) na koju je nakon Teutoburške katastrofe prebačen dio legija koje su bile angažirane na slamanju pobune u Iliriku, i Junije Blez (*Iunius Blaesus*) jer je ovaj 14. god. n.e. bio namjesnik Panonije i zapovjednik nad trima legijama koje su sigurno učestvovala u

⁷⁹³ I na ovom primjeru se uočava jedna bitna razlika u odnosu dva glavna izvorna izvještaja o ustanku. Po Kasiju Dionu, August je smatrao da se Tiberije mogao sa ustanicima razračunati u toku 6. god. n.e., što bi pretpostavljalo da je za Augusta na terenu bilo dovoljno trupa. Međutim, to stoji u kontradikciji sa podacima Veleja da je Augusta uhvatila panika i da je naloženo hitno poduzimanje čitavog niza izvanrednih mjera, uključujući i dodatno novačenje i upućivanje novih snaga na ratište.

⁷⁹⁴ Konzul *ordinarius* za 6. god. n.e.

⁷⁹⁵ Po Veleju (II, CXVI, 3) i njemu su dodijeljene časti za postignuća u ovom ratu (po smislu Velejevog teksta riječ je o kampanji 9. god. n.e.) i to kao dionik djela Vibija Postuma (vjerojatno kao njemu potčinjeni oficir). Ovaj Lucije Apronije je kasnije ratovao i protiv Takfarinata, a proslavio se i kao Germanikov legat u germanskim pohodima 15. god. n.e. (Velej Paterkul, 2006: 269, nap. 610).

⁷⁹⁶ Elije Lamia je bio konzul 3. god. n.e., podrijetlom iz jedne odlične rimske obitelji. Obnašao je istaknute dužnosti u Germaniji, vjerojatno prije dolaska na bojišta Ilirika (Vell, II, CXVI, 3). Nakon ustanka u Iliriku bio je prokonzul senatske Afrike za 15-16. god. n.e., a 20. god. n.e. bio je i imenovan i za namjesnika Sirije kao nasljednik Gneja Sencija. Međutim, nije otišao u Siriju jer ga je Tiberije zadržao u Rimu (provincijom je upravljao Sencijev legat Pakuvije). Naslijedio je 32. god. n.e. kao gradski prefekt Lucija Kalpurnija Pizona Cezonina, a umro je 33. god. n.e. i dobio cenzorski sprovod. (Velej Paterkul, 2006: 269-270, nap. 611).

⁷⁹⁷ I to Veleja vezano za panonsku fazu ratovanja, a Magija za “dalmatinsku” fazu ratovanja, što sugerira njihovu međusobnu odvojenost. Kada se sagledaju imena zapovjednika rimskih trupa koje su se nalazile između Dunava i Jadrana u periodu 6-9. god. n.e. primjećuje se da je riječ o sinovima onih koji su prvih godina Oktavijanove političke i vojne aktivnosti bili njegovi protivnici, pa pojedini i proskribirani od strane trijumvira. U prvom redu to se odnosi na samoga vrhovnog zapovjednika Tiberija, zatim Valerije Mesalina, onda Sentija Saturnina (čiji otac se, nakon sporazuma u Puteoli, vratio sa Sicilije na koju je bio izbjegao – Vell, II, LXXVII, 2-3), a i konzul Lucije Aruncije (on je i napisao povijesno djelo podražavajući u njemu arhaični i osobeni stil Salustija – Budimir-Flašar, 1963: 397) je isto bio sin jednog proskribiranog građanina koji se vratio nakon sporazuma u Puteoli (Vell, II, LXXVII, 2-3). Sve je to jasan pokazatelj relativne uspješnosti politike pomirenja koju je proklamirao novi režim principata, koji se uspostavljao nakon desetljeća interregnuma koji je nastupio nakon konačnog sloma Republike i njenih institucija u vrijeme uspostave II. trijumvirata, proskripcija i bitki kod Filipa.

ratu.⁷⁹⁸ Nepoznato je da li je u ratu učestvovao i kasnije za Ilirik vrlo bitan Publije Kornelije Dolabela (*Publius Cornelius Dolabella*), iako ni tu opciju ne bi trebalo isključiti i pored toga što izvorna građa ne daje ni najmanju naznaku da je on učestvovao u ratu. Težina i važnost rata kao i razina mobiliziranosti Rimske Države, posebno raspoloživih zapovjedničkih resursa, možda su bar na neki način ili bar na neko vrijeme u rat uvukli i Dolabelu, pogotovu što ga pet godina kasnije nalazimo kao namjesnika Gornjeg, primorskog Ilirika.

Zanimljivo je da zahvaljujući natpisima pripadnika/veterana VII. legije sa područja Ljubuškog, možda možemo doći i do imena običnih legionara koji su učestvovali u ratu 6-9. god. n.e. i tako još više personalizirati sliku Velikog Ilirskog ustanka.⁷⁹⁹ Tako su vrlo vjerojatno braća Lucije i Gaj Domicije, iz maloazijske *Milyada*, učestvovali u ratu i živili iz nje, da bi se na kraju skrasili u ljubuškom kraju. Sličan je slučaj bio i sa izvjesnim Lucijem Herenijem, sinom Lucija, koji je po R. Dodigu moguće bio unovačen oko 11. god. p.n.e., te bi 6. god. n.e. sigurno bio u okviru VII. legije (u službi je bio 30 godina).⁸⁰⁰ Po R. Dodigu → “It is probably that there were two periods of recruitment in Asia Minor, one between 11-13 BC (rebellion in Thrace and Chersonese) and the other between 6-9 AD (Bellum Batonianum).”⁸⁰¹ To bi praktično značilo da je pobuna 6. god. n.e. dovela do mobilizacije rimskih građana u provincijama, i da su konkretno iz Male Azije (Velejeve *ex transmarinis...provinciis*) došla pojačanja sastavljena i od ovih unovačenih legionara. Znamo i za ime jednog domorodca sa rimskim građanstvom Gaja Julija Etora a koji je učestvovao u ratu 6-9. god. n.e. na protu-ustaničkoj strani i koji je za svoje zasluge bio od princepsa Tiberija i odlikovan.⁸⁰²

⁷⁹⁸ Osim toga, on je možda bio i u periodu 12-14. god. n.e., i namjesnik Gornjeg Ilirika, Bojanovski, 1988: 58

⁷⁹⁹ O tim natpisima, njihovom prezentiranju i analizi, kao i predlaganju datacije v. Dodig, 2003; Isto, 2005; Škegro, 1997: 86-89; 105-107

⁸⁰⁰ Za ostale veterane i vojnike VII. legije spomenute na natpisima kao što su; Marko Sosije, sin Marka; Gaj Valerije, sin Gaja; Lucije Opije, sin Lucija (u službi 27 godina); Marko Livije, sin Marka (u službi 26 godina); Tit Varije, sin Tita (u službi 29 godina); Gaj Licinije, sin Gaja (u službi 27 godina); Lucije Marcilije, sin Gaja; Kvint Valerije, sin Kvinta (u službi 28 godina); ne bi se baš moglo apriori tvrditi da su učestvovali u ratu, iako je i ta opcija vrlo moguće pogotovu za neke od njih, a za koje se zna sigurno da su bili u službi desetljećima.

⁸⁰¹ R. Dodig se poziva na Mitchell, 1976: 304-306 i Isto, 1979: 420-421

⁸⁰² I jedan od glavnih kolovođa i agitatora pobune panonskih legija iz 14. god. n.e. izvjesni Percenije je gotovo sigurno učestvovao u ratu protiv ilirskih ustanika (*Tac. Ann.* I, 16). Vjerojatno su u ovom ratu određeno učešće imali i drugi vojnici koji se spominju vezano za pobune panonskih legija i rajnskih armija 14. god. n.e. kao što su: prefekt tabora u armiji Panonije Aufidijen Ruf (*Tac. Ann.* I, 20), obični vojnik Vibulen (*Tac. Ann.* I, 22), strogi i zloglasni centurion Lucilije, centurioni Klement Julije i Sirpik (*Tac. Ann.* I, 23), prvi centurion Justo Katonije (*Tac. Ann.* I, 29) isto sve iz armije Panonije. Za vojnika Kaluzidija iz donjorajnske armije (*Tac. Ann.* I, 35) nije sigurno da je učestvovao u ratu od 6. do 9. god. n.e. Orlonoša Kalpurnije iz I. legije (*Tac. Ann.* I, 39) te Gaj Cetronije, zapovjednik (*legatus legionis*) I. legije (*Tac. Ann.* I, 44) vjerojatno nisu bili na ilirskom frontu.

Ratna zbivanja 7. god. n.e. su se itekako reflektirala i na situaciju koja je vladala u gradu Rimu i Italiji, pa i u Augustovom ponašanju. Izbijanje i širenje ustanka je koincidiralo i sa prvom značajnijom krizom augustovskog režima. Tako je odložen i redovni pregled vitezova na Forumu,⁸⁰³ A August, poradi olakšavanja neprilika izazvanih ratnim neprilikama, je pribjegao još jednoj zanimljivoj i znakovitoj mjeri. On je napravio zavjet povezan sa kultom Velike Majke, odnosno svečanostima u njenu čast (*Ludi Megalenses*) koje su se u redovito svake godine održavale.⁸⁰⁴ Kult Velike Majke, prenesen sa Istoka za vrijeme II. punskog rata, uživao je veliku popularnost među rimskim običnim svijetom.⁸⁰⁵ Obraćanjem Velikoj Majci i posvećivanjem popularnim religijskim misterijima August je nastojao i da amortizira sve veće nezadovoljstvo naroda ratom i problemima koje je on izazvao. A unutarnje neprilike su se umnožavale, pojavila se nestašica proizvoda i glad a sukladno tome došlo je i do povećanja cijena.⁸⁰⁶ Cijela privredna struktura Italije i režim principata su se počeli polako ljuljati, pa je August praktično, radi smirivanja evidentnog nezadovoljstva stanovništva, bio prisiljen narušiti osnovno načelo svoje vjerske politike-restauracije stare rimske religije i starinskih obreda – i nepovjerenje prema istočnim kultovima koji su bili primamljivi za obično rimsko-italsko pučanstvo. To približavanje Augusta jednom ipak “stranom” božanstvu ujedno na najbolji način ukazuje na svu ozbiljnost situacije koja je zahvatila tadašnje rimsko društvo.⁸⁰⁷

⁸⁰³ Cass. Dio LV, 31, 2

⁸⁰⁴ Cass. Dio LV, 31, 2-3

⁸⁰⁵ I ovaj detalj povezuje simboličku vezu koju ovaj rat ima sa II. punskim ratom, jer je prenošenje kulta Velike Majke direktno bilo uzrokovano sa proročanstvom iz Sibilskih knjiga datom Rimljanima u kojem je bilo rečeno da Hanibal i njegova vojska neće biti protjerani iz Italije, sve dok u Rim ne bude prenesena “Velika Majka”. Za inkarnaciju Velike Majke smatran je crni meteorit, koji se nalazio u maloazijskom gradu Pesinuntu. Taj crni kamen meteorit je iz Pesinunta prenesen u Rim. Velikoj Majci je u Rimu priređen svečani doček a crni kamen-meteorit je prvo bio smješten u hram boginje, da bi 191. god. p.n.e. bio prenesen u novosagrađeni hram posvećen Velikoj Majci koji se nalazio na Palatinu. Kao što vidimo dva stoljeća kasnije i August je poradi neprilika izazvanih ratom pribjegao obraćanju Velikoj Majci.

⁸⁰⁶ Cass. Dio LV, 31, 3; Nestašica hrane iz 8. god. n.e. natjerala je Augustovski režim da formira *praefectus annonae*, stalnog prefekta koji je bio zadužen za snabdjevanje i zalihe hrane u Rimu.

⁸⁰⁷ Za samo pola godina se jedna optimistična situacija koja je vladala u rimskom državnoj vrhu i javnosti preokrenula u svoju suprotnost u turobnu, pesimističnu atmosferu skoro na granici javnog nezadovoljstva i sa nervoznim i podijeljenim političkim vodstvom. Tako su se na najbolji način pokazale sve proturječnosti režima principata i negativnosti vođenja stalne ekspanzionističke politike u Europi. Sudeći po kratkom Augustovom životopisu od Plinija Starijeg (VII, 149), rat je izbacio na površinu sve moguće nevolje; bune se i robovi, shvaća se da nema dovoljno vojnika, u Rimu izbija epidemija (ne precizira se koje bolesti) a u Italiji glad (*servitiorum dilectus iuventutis penuria, pestilentia urbis, fames Italiae*). Plinije Stariji donosi i jedan zanimljiv podatak, koji je isto vezan za vrijeme ovog rata i sve pesimističnijeg Augusta, koji je do početka 7. god. n.e. izgubio i posljednjeg biološkog unuka Agripa Postuma. Po Pliniju Starijem, sve ove nevolje koje su se u neku ruku pojavile odjednom (u periodu od proljeća 6. god. n.e. pa do kraja te godine) su ostavile teške posljedice po ostarjelog Augusta kojem se vjerojatno činilo da se čitav njegov svijet i sve ono što je postigao i u što je vjerovao ruši, tako da je on čak bio riješio da umre i četiri dana nije ništa jeo, pa je tako smrt bila prisutna u njegovom tijelu (*destinatio expirandi et quadridui inedia maior pars mortis in corpus recepta*).

U svrhu rješavanja problema nestašice žita, poslije rata najakutnijeg pitanja sa kojim se Država tada suočavala, August je imenovao dvojicu bivših konzula odgovornim za snabdijevanje žitom, dodjeljujući im i liktore.⁸⁰⁸ Da bi se financirao težak, nepopularan i bez obzira na ishod nikako isplativ rat, nabavka žita i podrška noćnim čuvarima (riječ je o nekoj vrsti policijske strukture)⁸⁰⁹ bila su potrebna financijska sredstva, a nestašica novca se nad rimski državni vrh nadvila kao sve izražajnija nevolja. Da bi se osiguralo dovoljno novca za državne riznice uveden je novi porez od 2% na prodaju robova a August je, u svrhu štednje, naredio da novac koji se do tada regularno isplaćivao iz državnog, javnog trezora pretorima koji su priređivali gladijatorske igre ne može više biti na raspolaganju za tu namjenu.⁸¹⁰ Prihodi iz novo uvedenog indirektnog poreza i uštede u javnim troškovima su jednostavno preusmjerene na “krpljenje” financijskih problema. Odugovlačenje sa ratom se sve više osjećalo kao breme koje je ugrožavalo augustovski režim.

Po Dionu, u prvim mjesecima 7. god. n.e. u Panoniji su se okupljale rimske vojske sa svih strana, pa su se dolaskom Germanika sa dodatnim trupama na zapadnu bojišnicu i pojačanjima koja su došla na istočnu bojišnicu stekli uvjeti za pokretanje velikih ofenzivnih operacije u panonskom bazenu.⁸¹¹ Jedna od strateških zamisli je predviđala i spajanje “istočne” i “zapadne” borbene grupe, kako bi se izvršilo dodatno koncentriranje trupa, prije predviđenih novih ofenzivnih akcija. A spajanje bi se izvelo tako što bi se “istočna” borbena grupa probila do “zapadne” kojom su zapovijedali Tiberije i Germanik. A takav potez je iz strateških razloga sasvim razumljiv jer je linija borbenog dodira na zapadu bila duža, a teško bi bilo očekivati da se zapadni pravac, odnosno prilaz Italiji, ostavi zaštićen sa slabim i neadekvatnim snagama. Tako je ustvari “istočna” borbena grupa predstavljala neku vrstu dodatnog pojačanja Tiberijevoj glavnoj koncentraciji snaga u zapadnom Iliriku.”Istočna” borbena grupa kojom su zapovijedali Aul Cecina Sever i Plaucije Silvan, koja je dodatno popunjena sa pojačanjima iz “prekomorskih (i drugih) provincija”, je pokrenula svoje snage da pokretom preko međuriječja Sava – Dunav – Drava izvrši spajanje sa glavninom trupa kojima je zapovijedao sam Tiberije, odnosno sa “zapadnom” borbenom grupom⁸¹² i tako neutrališe stratešku prednost ustanika koja je ležala u činjenici da je prostor zahvata pobune onemogućavao neposrednu kopnenu povezanost protu-ustaničkih snaga.⁸¹³ Osnovicu te grupacije koja

⁸⁰⁸ Cass. Dio LV, 31, 4

⁸⁰⁹ Služba noćnih čuvara je uslijed vjerojatnog povećanja uličnog nezadovoljstva i kriminala kao neminovnih posljedica pojave nagle krize, postala vrlo bitna za sigurnost grada Rima i kontrole režima nad situacijom u samom gradu.

⁸¹⁰ Cass. Dio LV, 31, 2

⁸¹¹ Cass. Dio LV, 32, 3

⁸¹² Vell. II, CXII, 4

⁸¹³ Zanimljivo je na ovom mjestu primijetiti da je sav teret probijanja neposredne veze ležao na “istočnoj”

se trebala probiti prema zapadu činile su u legijskom sastavu mezijske legije (III. *Scythica* i V. *Macedonica*), kao i novopristigla pojačanja, a od saveznika i tračke jedinice. Kolona koju su vodili Cecina i Silvan, po Veleju se ukupno sastojala od pet legija, što bi značilo da su tri legije došle sa Silvanom.⁸¹⁴ I na primjeru opisa ove operacije jasno se očitavaju osnovne smjernice na kojima se bazira prikaz rata od Veleja Paterkula, a to je da pokazuje izvjesnu nedorečenost, nepreciznost pa i nedosljednost u predstavljanju pojedinih događaja u kojima on osobno nije učestvovao.⁸¹⁵ I nacrtni karakter njegovog djela i druge činjenice⁸¹⁶ doprinijeli su da Velejeve sumarne informacije općenito boluju od nedostatka detalja i detaljnije i precizne specifikacije ili sistematizacije koje bi ih dodatno potkrepljivale i objašnjavale. To njegovo predstavljanje sumarnih podataka i njihove informacione predstave sa nedovoljnim ili površnim ili samo djelomičnim (što je u konkretnom podatku i slučaj) detaljisanjem koje je za njih vezano može bez detaljnije analize da proizvede pogrešne zaključke. To se vrlo dobro očitava i na primjeru njegovog opisa događaja vezanih za vojsku koju su u ovoj operaciji predvodili Cecina i Silvan, za koju bi se površnim promatranjem i bez dublje analize Velejevog podatka moglo smatrati da je sva dovedena iz “prekomorskih provincija”. Međutim ovaj stav proizvodi više nedoumica, nedosljednosti i nesuglasja nego što ih rješava i sam je po sebi, preciznije po subinformacijama, koje se u Velejevom kompletnom dotičnom podatku nalaze, kontradiktoran. Aul Cecina Sever (konzul sufektus za 9. god. p.n.e.)⁸¹⁷ je bio namjesnik ili samo zapovjednik Mezije još od prije početka ustanka i on nije nikoga dovodio iz prekomorskih provincija, nego je i prije dolaska pojačanja bio sa određenim

borbenoj grupi, a ne na snagama koje je vodio Tiberije. Izgleda da je i ovom prilikom iskusni i sve oprezniji Tiberije izbjegao da se uvuče sa velikim snagama u rizičan i vrlo zahtjevan poduhvat.

⁸¹⁴ Moguće je da je VII. legija bila ta koja je došla iz istočnih provincija, jer postoji mogućnost da se ona ranije nalazila u Galatiji, dok je XI. legija već bila na Balkanu (ali ne u Meziji i uopće sjevernom i zapadnom dijelu poluotoka). Ne isključuje se ni mogućnost da je i ona bila uključena u ovu grupaciju od pet legija istočne bojišnice. Sada je potrebno samo pronaći još jednu tu istočnu legiju, ili, ako se XI. legija nalazila na južnom ratištu a nije bila pridodana skupu od ovih pet legija, još dvije istočne legije.

⁸¹⁵ Ti nedostaci njegovog prikaza se vrlo jasno odražavaju i na primjeru njegovog navođenja snaga kojima su zapovijedali Cecina i Silvan i specifikacije trupa koje su se nalazile u zajedničkom taboru nakon uspješnog spajanja dviju grupacija. Dok je u prvom slučaju (II, CXII, 4), u kojem on nije bio osobno prisutan, on neodređen po pitanju brojnosti i specifikacije savezničkih, pomoćnih i drugih nelegijskih jedinica i upotrebljava samo opće odrednice kao *...auxiliaribusque et equitatui...*, on je u brojnoj specifikaciji ovih snaga u taboru, u kojem je on boravio, jasniji i određeniji (II, CXIII, 1). To što se slaže u broju legija u ovom kontekstu ne znači ništa jer su legije ipak bile standardna kategorija rimskih oružanih snaga i Veleju ne bi trebalo da predstavlja neku posebnu teškoću da zna za broj legija koje su doveli Cecina i Silvan sa sobom, jer je dobro znao da je prije spajanja bilo pet legija, a u taboru deset legija.

⁸¹⁶ Činjenica je da za njega, odnosno ideju na kojoj je počivala izrada njegova rada, i svi detalji vezani za događaje u ratu 6-9. god. n.e. nisu baš bili značajni da ih uvrsti u svoj nacrt.

⁸¹⁷ Aul Cecina Sever i Haterije (*Haterius*) su zamijenili na konzulskoj časti za 9. god. p.n.e. Krispina Sulpicianus (*T. Quinctius Crispinus Sulpicianus*) i Tiberijevog brata Druza (*D. Claudius Drusus Nero Germanicus*). *Cass. Dio* LV, 29, 4

jedinicama (legijskim i pomoćnim) prisutan na ratištu. On se u već u samom početku ustanka, kako smo već naveli, sa snagama kojima je zapovijedao a koje nisu bile baš zane-marljive uspješno suprotstavljao ustaničkim snagama Breuka i drugih Panona.⁸¹⁸ Da je sva ova vojska došla iz prekomorskih provincija (*ex transmarinis...provinciis*), postavlja se ne samo pitanje kojim je to snagama Cecina branio i borio se na istočnom ustaničkom pravcu dok nije došlo pojačanje, nego i zašto ustanici nisu iskoristili upražnjeni prostor i proširili pobunu i zauzeli i Meziju. To nisu mogli učiniti jer su se tamo nalazile već od ranije stacionirane rimske legije i lojalne pomoćne jedinice. Osim toga i tračke jedinice, isto sudionici ove operacije, nisu mogle biti u slučaju iliričkog ratišta nikakve prekomorske jedinice. Naravno dio te operativne “istočne” grupacije sigurno su činile i snage pristigle i sa udaljenijih balkanskih, ali i vanbalkanskih, znači prekomorskih prostora i samo izvođenje operacije spajanja i to sa istoka je bilo moguće tek kada su stigle i te jedinice. Pojačanja je doveo Marko Plaucije Silvan, konzul iz 2. god. p.n.e.⁸¹⁹ i od 4. god. n.e. prokonzul provincije Azije, dužnost koju je obnašao i u trenutku započinjanja ustanka.⁸²⁰ Pošto je bio namjesnik senatske provincije Silvan nije raspolagao sa legijama u samoj svojoj provinciji, i on je sigurno kao iskusni i sposobni zapovjednik bio naimenovan za zapovjednika trupa koje su određene kao pojačanje “istočnoj” borbenoj grupi. To bi ukazivalo da su pojačanja istočnoj bojišnici, koja je do dolaska pojačanja bila pod zapovjedništvom Aula Cecine, → sva stizala iz istočnih (azijskih) i južnobalkanskih provincija, i to vjerojatno moravsko-varždarskom komunikacijom. I tek dolazak pojačanja omogućio je pokretanje opsežne ofenzivne vojne operacije sa istočnog pravca. Glavno zborni mjesto u kojem se trebala skupiti armija Cecine i Silvana i odakle trebala pokrenuti prema zapadu najvjerojatnije je bio Sirmijum.

I činjenica da su joj (kolegijalno?) zapovijedala dvojica visoko rangiranih rimskih vojnih i političkih dužnosnika dokazuje da je borbeni grupacija koja je bila upućena u operaciju spajanja sa glavninom, koja se nalazila na zapadnim ratištima Panonije, nastala spajanjem dvije grupacije, one koja je bila već prisutna na ratištu i one pridošle koju je doveo Silvan.⁸²¹ Podatak da su se na čelu ove vojske našla dva konzulara, i to

⁸¹⁸ Cass. Dio LV, 29, 4

⁸¹⁹ Ovaj konzulat Silvan je obnašao zajedno sa Augustom, ali su kasnije obojica prepustili obnašanje konzulske časti drugim kandidatima, Augusta je zamijenio Q. Fabricius, a Silvana L. Caninius Gallus.

⁸²⁰ O namjesništvu Plaucija Silvana u Aziji u datom periodu svjedoči i novac sa nominacijom ΣΙΑΒΑΝΟΝ ΠΕΡΤΑΜΗΝΟΙ.

⁸²¹ Nevjerojatno izgleda činjenica da je Velej, spominjući i Aula Cecinu, potpuno zanemario činjenicu da je samo Plaucije Silvan doveo po Veleju “prekomorska” pojačanja, i da nije smatrao shodnim i potrebnim da objasni stvarni položaj svakog od njih dvojice, bar sa par riječi. On se jednostavno zadovoljio da ih spomene zajedno, kao vođe jedne velike operacije strateškog značenja. Ali i ovo dokazuje Velejevu površnost u prikazivanju određenih činjenica i događaja vezanih za ustanak, posebno onih u koje nije imao neposrednog i očevidnog uvida.

jednog koji je dotada upravljao bogatom provincijom Azijom i drugog koji se nalazio na donjodunavskoj granici dovoljno govori o značenju i snazi ustanka, i u neku ruku o onom vojničkom poštovanju koje su Rimljani ukazivali ustaničkim jedinicama, odnosno njihovoj općoj borbenoj vrijednosti. Vrijeme u kojem se desio ovaj veliki pokret rimskih, pomoćnih i savezničkih jedinica iz Sirmijuma i dogodila najveća bitka ustanka vjerojatno je, sudeći po tome što po probijanju grupacije Cecine i Silvana nije došlo do većih borbenih aktivnosti nego se prešlo na raspoređivanje trupa na zimovališta, period druge polovice 7. god. n.e. Ovaj period je sasvim razumljiv za otpočinjane ove velike operacije ako se ima u vidu da je ipak trebalo izvjesno vrijeme da dođu, da se sakupe, da se pregrupiraju i da budu spremne za pokret velika pojačanja.

Neposredno do pokretanja ofenzive koju su vodili Cecina i Silvan fokus borbi koje su vodile ustaničke jedinice nalazio se na zapadu, okrenut prema Tiberijevim snagama i to negdje na pravcu ...*monte Claudio*.... Po Veleju, ovaj dio ustaničkih snaga okrenutih prema Tiberiju se nije usuđivao da pruža otpor kada je Tiberije poduzimao ofenzivu niti su sa njim stupali u borbu makar bili dovedeni na ivicu uništenja, sustavnom destrukcijom i glađu, pa i kada su im protu-ustaničke snage nudile šansu za otvorenu bitku.⁸²² Smatramo da je Velej u konkretnom prikazu ipak ili pogrešno razumio ustaničku strategiju ili je svjesno predstavio kao neki vid kukavičluka, jer sama tri i po godišnja borba dokazuje da ustaničke snage nisu bile bez samopouzdanja i vlastitog dobrog ustroja. To što se nisu upuštale u borbu nije bio znak kukavičluka, nego primjene osnovne strategije, ali Velej kao svaki Rimljanin-patriota ima pravo i da pokaže i izvjesni prezir prema svojim neprijateljima koji njemu i trupama kojima on zapovijeda nanose toliko problema, pa i da njihovu strategiju smatra kukavičlukom.⁸²³ Spomenuti dio ustaničkih snaga se, isto po Veleju, u toku ovog perioda utvrdio i prešao u obrambeni stav na prostoru koji on naziva ...*monte Claudio*... (planina Klaudija).⁸²⁴ Velej u vezi preciznijeg

⁸²² *Vell.* II, CXII, 3; Zanimljivo je, kada se detaljno analizira Velejev izvještaj, obratiti pažnju na još jednu njegovu osobnost koja se uočila već prilikom njegovog opisa borbi Mesalina sa ustanicima. Dok na nekim mjestima uzdiže i pretjerano prikazuje ustanike i njihovu snagu, sposobnosti, vrline i njihovo vodstvo i ustroj, te povećava brojnost na drugim mjestima ih prikazuje kao kukavice, sa slabim samopouzdanjem bez obzira na svoju brojnost pa čak i kao razuzdanu gomilu koja se lako rasprši. Razlog ovako kontradiktornog pristupa nalazi se u dodvoričkom stilu, jer on ustanike u negativnom smislu prikazuje samo onda kada se nalaze u neposrednom sukobu sa Tiberijem ili gdje se on nalazi (II, CXII, 3), čijem umijeću pa i samoj pojavi, po Veleju, ustaničke snage jednostavno ne mogu odoliti niti imaju hrabrosti da mu se uopće suprotstave, ili sa nekim drugim Velejevim favoritom, kao npr. sa Valerijem Mesalinom (II, CXII, 2) ili Markom Lepidom (II, CXIV, 5; CXV, 2-3; II, CXXV, 5). On ustaničke kvalitete predimenzionira i kada se govori u općim kategorijama, a ne o opisu pojedinih konkretnih događaja.

⁸²³ Ako nisu željeli da budu brzo i efikasno uništeni, ova strategija zavlačenja je bila jedino što su ustanici mogli primjenjivati.

⁸²⁴ Zanimljivo je da ustaničke snage biraju kao prostore pozicioniranja svojih većih formacija planinske masive, pa su to npr. uradili kada su zauzeli Frušku Goru, a sada i na ...*monte Claudio*....

lokaliziranja ove planine ne daje nijedan bitniji podatak, izuzev da se ona nalazila na prvoj bojišnoj liniji prema Tiberiju, odnosno trupama kojima je on neposredno zapovijedao.⁸²⁵ Sudeći po Velejevom tekstu *...monte Claudio...* se sigurno nalazila negdje na prostoru ustaničke kontrole na sjeverozapadnom području i zapadnim oblastima ustaničkog panonskog bazena. Velej Paterkul se tada nalazio upravo na prostoru zapadne bojišnice ili u blizini Tiberija ili ne suviše daleko od njega i sigurno je bio upoznat sa zbivanjima u vezi spomenute planine, pa se vjerojatno zahvaljujući tome ona nalazi i spomenuta u Velejevom izvještaju.⁸²⁶ Nejasno je zašto ovo mjesto na čisto ilirskom prostoru nosi latinsko ime, možda je riječ da su tu planinu Rimljani tako nazivali, dok je domorodačko ime od Veleja bilo zanemareno, ako ga je on uopće i znao.⁸²⁷ Taj *...monte Claudio...* je sigurno bio važna ustanička strategijska utvrđena pozicija u toku 7. god. n.e. koja bi u pravom smislu predstavljala obrambeni bedem štiteći pozadinu na glavnom dijelu zapadne ustaničke bojišnice. To praktično znači da ta pozicija može biti neka važna i istaknuta planina na području na kojem su se vodile najteže borbe u tome periodu i kuda su prolazile protu-ustaničke kolone u svojoj kampanji “razaranja i iznurivanja”, i to posebno one koje je neposredno vodio Tiberije. Koncentriranje i utvrđivanje jednog dijela ustaničkih snaga na *...monte Claudio...* se može promatrati i kao taktički potez kojim se dodatno utvrđivao i osiguravao položaj na zapadnoj bojišnici, dok se istovremeno na istoku pripremao i počeo odvijati dramatični i opsežni vojni pokret neprijateljskih jedinica. U tom slučaju to utvrđivanje je trebalo da na sebe veže Tiberijeve trupe i spriječi njihove dublje prodore u ustaničko zaleđe, posebno prema onom području za koji je prijetila opasnost da bude zahvaćen pokretom istočne borbene grupe, a na kojem su se ustaničke vojvode pripremale da presretnu istočnu borbenu grupu.⁸²⁸ Tako bi se

⁸²⁵ Radi toga, proces kojim bi se nastojao lokalizirati *...monte Claudio...* zasnivao se na metodi prezentiranja svih mogućih postavki, te na postupku njihovog postupnog eliminiranja kako bi se došlo do zadovoljavajućeg i najtočnijeg lokaliziranja.

⁸²⁶ Za razliku od spominjanja po imenu ove planine, Velej Paterkul uopće ne imenuje mjesta na kojima borbe vodi istočna borbena grupa a koja spominje Kasije Dion (npr. planina Alma), niti navodi, iako je detaljno opisuje, ime mjesta na kojem se vodi velika bitka kolone Cecine i Silvana. I to isto pokazuje da se *...monte Claudio...* nalazila na zapadnoj liniji bojišnice, ali i da Velej ne barata najpreciznije baš sa podacima sa istočne bojišnice kao što je slučaj sa onom na zapadu.

⁸²⁷ Teško bi bilo pretpostaviti da su i tadašnji Iliri, samo par desetljeća pod vrhovnom rimskom vlašću, koristili rimsko i to gentilno ime za planinu koja im je bila toliko značajna i na kojoj su prebivali stoljećima ranije i prije dolaska Rimljana. Nepoznati su i razlozi zbog kojeg ova planina nosi Klaudijevsko ime, Tiberijevo gentilno ime prije posvojenja od Augusta. Pitanje da li ona stvarno nosi ime u čast Tiberija koji je u ovim oblastima ratovao 12-9. god. p.n.e. (on tada još uvijek nije bio adoptiran u julijevski gens i bio je Klaudijevac) ili nekog drugog Klaudija ostaje otvoreno.

⁸²⁸ Utvrđivanje Klaudijeve planine je moguće promatrati i na sljedeći način: Na panonskom dijelu zapadne bojišnice od početka napada Tiberijevih jedinica, ustanici su svoju strategiju prilagodili na taj način da su se skoncentrirali na ovom pojasu slavonskih planina i tako zaštitili od pustošećih pokreta protu-ustaničkih jedinica. Tiberijevim snagama je bilo znatno teže boriti se u ovim planinama (u koje se vjerojatno sklonio i neborački dio populacije) protiv ustanika, nego u ravninama prema Savi, Dravi i dalje na zapadu. Izraz

drugom dijelu ustaničkih snaga, predvođenom obojicom Batona, omogućilo da se efikasno suprotstave trupama koje su sa istoka predvodili Aul Cecina i Plaucije Silvan. Poradi toga razloga sasvim logično bi bilo smjestiti *...monte Claudio...* na dominantni uzvišeni pojas koji se pružao negdje na direktnoj istočnoj liniji od Siskije koja čini zaleđe planiranom ustaničkom presretanju Cecina-Silvan kolone, pa bi u tom slučaju planine Kozara i pojas Psunj-Papuk, a možda i Moslavačka Gora⁸²⁹ imale najviše šansi da budu smatrane Velejevim i Plinijevim *...monte Claudio...* Po Pliniju Starijem *...monte Claudio...* se nalazio između keltskih Tauriska i Skordiska, što bi ga više smještalo u slavonsko područje te bi se možda i mogla prihvatiti lokalizacija Wilkesa da je riječ o planini Papuk.⁸³⁰ Pojas Psunj-Papuk, odnosno planinski pojas u središnjoj Slavoniji (uključujući i Krndiju i Dilj) pruža iste one zemljopisne osobnosti koje bi odgovarale jednoj takvoj poziciji na kojoj bi se utaborile veće ustaničke snage. I to kao dominantno planinsko područje okruženo širokim ravničarskim područjem s kojeg se pruža vidik na jedno široko panonsko područje, uključujući i istočno bosansko-posavsko područje okrenuto prema Tiberijevoj borbenoj grupi. Možda bi se tako i Velejevo spominjanje utvrđivanja ustanika na *...monte Claudio...* moglo tumačiti i sklanjanjem ustaničke, panonske populacije sjeverno od Save u zaštićenije središnjo-slavonsko planinsko područje. I to uslijed karaktera protu-ustaničkih operacija izvođenih u toku 7. god. n.e., koje su se sastojale od kontinuiranog i sustavnog pustošenja i razaranja koje su izvodile jedinice “zapadne” borbene grupe. Ravnija slavonska područja su bila izloženija protu-ustaničkim akcijama i upadima, pa su i ustaničke jedinice i stanovništvo morali da se grupišu na sigurniju zonu.⁸³¹ Sam Velej je izričit da su se ustanici na *...monte Claudio...* povukli uslijed aktivnosti Tiberija,⁸³² odnosno “zapadne” borbene grupe kojom je on osobno zapovijedao, što jasno pokazuje da je tu riječ o pribjegavanju ustanika utvrđivanju na planinskom pojasu,⁸³³ Jasno je da je Tiberijeva strategija zasnovana na lišavanju resursa ustanicima, pa

“*...munitione se defendit*” bi se mogao tumačiti kao sustav i mreža utvrđenih gradina na srednjoslavonskim planinama, a ne da su one bile okružene nekom posebnom linijom odbrambenih fortifikacija, jer bi to za ustanike nesumnjivo bio vrlo ambiciozan i za kratak period neostvarljiv zadatak.

⁸²⁹ Po prevodiocu i priređivaču bilješki djela Plinija Starijeg u izdanju „Zemljopis starog svijeta“ (2004: 51 fus. 175) Urošu Pasiniju „Brdo *Claudius* je sjeveroistočno od Siska (Moslavačka gora)“

⁸³⁰ *Plin. NH* III, 148 (o vrelima za Plinijevo spominjanje *Mons Claudius* v. Domic Kunić, 2004: 130; 154-155); Wilkes, 1969: 72;

⁸³¹ U kontekstu ustaničkih snaga teško je povući jasnu liniju razdvajanja između vojnog/ratničkog i civilnog dijela, pa je povlačenje vojnih snaga neminovno povlačilo i kretanje civilnog stanovništva (žena, djece, starih i nemoćnih).

⁸³² *Vell.* II, CXII, 3;

⁸³³ Po svemu sudeći, bar po podacima koje daju Velej Paterkul i Kasije Dion, planine i planinski pojasi i područja, i uopće uzvišenja, su izgleda imali vrlo bitnu ulogu u ustaničkom vođenju rata, što se vidi i po čestom spominjanju planina kao što su *Alma*, *Claudia*, i neimenovanih planina u dinarskom pojasu (po *Vell.* II, CXV, 4...*situ locorum ac montium...*). Činjenica je da su se ustanička najbolja i glavna uporišta nalazila na brdsko-planinskim područjima i arealima, ali ustanici su planinska područja koristili i za koncentriranje

su radi toga i operacije bile primarno usmjerene na plodnije i ravnije oblasti i primoravanje ustanika da se povlače/sklanjaju u oblasti sa manje resursa. Tiberijeva strategija se pokazala uspješnom jer se sklonjeno ustaničko stanovništvo na pravcima neprijateljskih udara povuklo u posnije oblasti, gdje je u narednom periodu bilo još više izloženo gladi, a masovno izbjeglištvo i grupiranje na površinski raspoloživo manjem prostoru dovelo je do i do pojava epidemija i njihovog bržeg širenja. Plodnije oblasti su postajale za ustanike sve teže pristupačne, a razina razaranja je sigurno dovela do totalne destrukcije lokalne infrastrukture (posebno u ravnim oblastima), koja je ma koliko bila zaostaliya od one mediteranske ipak bila garant i osnova života i preživljavanja domaće populacije.

Samo utvrđivanje (po Veleju ... *monte Claudio munitione se defendit*) bi trebalo shvatiti kao zasnivanje odbrane na sustavu i lancu utvrđenih i vojno posjednutih točaka (gradina, prolaza, strateških pozicija i sl.) kojim se branilo kompletno planinsko područje, a ne kao da je ono čitavo zaštićeno nekom jedinstvenom obrambenom linijom ili fortifikacijom. Za takvo nešto to područje je bilo preveliko, a nije se ni imalo dovoljno ni vremena a vjerojatno ni umijeća da se nešto takvo i učini. I samo izlaganje Veleja Paterkula kada govori o ovome jasno ukazuje da je način vođenja protu-ustaničkih operacija bio razlogom grupiranja na ...*monte Claudio...*,⁸³⁴ koje je samim tim moralo zahvaćati veću površinu kako bi se na njoj smjestilo brojnije stanovništvo koje je prišlo ustanku u oblastima sjeverno od Save, a u tu svrhu bi najbolje odgovarao središnjo-slavonski planinski pojas. Ali u tome slučaju je nejasno kuda je mogla proći kolona koju su predvodili Cecina i Silvan, odnosno zašto im se ustaničke trupe sa ...*monte Claudio...* nisu pokušale suprotstaviti dok je ona prolazila južno ili sjeverno od njih. Možda su te

nje svojih trupa (kao npr., na planini Almi), pa i na pokretanje borbenih operacija. Ustaničkim snagama je bolje odgovaralo brdsko-planinsko područje u slučaju sukoba sa protivnikom, lakše je za obranu ali i za napade, posebno one koji su izvođeni u gerilsko-partizanskom stilu. Ustaničko zapovjedništvo je osjećalo i smatralo da brdsko-planinsko područje bolje odgovara razvijanju njihovih snaga nego protivničkih. Ali to je imalo i svoje negativne osobine, jer je lišavalo ustaničke snage pristupa boljim i bogatijim resursima i glavnim i otvorenim komunikacijama, praktično ih izolirajući u pojedine zatvorene, utvrđene zone (čak u pojedinim slučajevima i međusobno nepovezane) sa jačom koncentracijom ustaničkih snaga. Te zone su i prirodno i sa resursima siromašnije i posnije i prostorno manje i teže pristupačnije. Ali i razlozi i načini ustaničkih forsiranja pojedinih planina, poznatih iz vrela, su bili različiti, pa je tako forsiranje Fruške Gore bilo izgleda čisto vojničko pa i ofenzivnog karaktera bez sklanjanja civilnog stanovništva, dok je ono na planini Klaudivija imalo karakter i refugija i povlačenja i vojnog i civilnog dijela stanovništva i bilo je čisto obrambenog karaktera. A pozicije na planinskom, dinarskom pojasu, o kojima govori Velej, su opet imale karakter očajničke odbrane i riječ je vjerojatno u najvećem broju slučajeva o gradinama.

⁸³⁴ Vell. II, CXII, 3-4; Naravno, tvrdnja Veleja da se ustanici nisu usudili suprotstaviti Tiberiju i Rimljanima kada su poduzimali napade i nudili im šansu za borbu, pa su se sklonili na ...*monte Claudio...*, gdje su se utvrdili i branili, ne bi se trebala prihvatiti. Sam karakter operacija pustošenja i uništavanja koje su poduzimale protu-ustaničke jedinice "zapadne" borbene grupe nije u stvarnosti ni nudio pravu šansu za direktnu bitku i ustanici su prilagodili svoju taktiku na terenu takvim protu-ustaničkim akcijama. Velej je, iako je bio visoki zapovjednik na terenu, ipak istinu malo iskrenuo i predstavio ustanike skoro kao bjeGUNCE pred Tiberijem i njegovom vojskom, a sve u svrhu laskanja Tiberiju i rimskoj vojsci.

utaborene ustaničke snage jednostavno odlučile da puste protivnika da prođe, bez žestog uznemiravanja i pokušaja zaustavljanja kako ne bi previše i same rizikovale da budu uvučene u jednu bitku koja se odvijala i u blizini Tiberijevih trupa koje su se na neki način mogle angažirati. Uvlačenjem u jednu takvu bitku ustanici bi ugrozili i samu svoju utvrđenu poziciju, pa su možda smatrali boljim da održavaju svoje obrambene pozicije nego da ih napuste radi jednog riskantnog poduhvata. S druge strane, prihvatljivo zvuči i opcija da, pošto je središnje-slavonski planinski pojas predstavljao neku vrstu refugija i za ratnike i za ostatak stanovništva na određenom području sjeverno od Save da nije bilo izvodljivo niti preporučljivo izvođenje borbenih jedinica i napuštanje obrambenih pozicija kako bi se suprotstavilo kretanju jedne kolone u svojoj relativnoj blizini.

Izgleda da "istočna" borbena grupa nije bila baš u tolikoj mjeri aktivna u primjenjivanju strategije pustošenja i spaljene zemlje, kao što je to bio slučaj na zapadnoj bojišnici. Samim tim je do pokretanja velikog pokreta trupa pod zapovjedništvom Silvana i Cecina, istočno-slavonsko područje (uključujući i one ravnije oblasti) bilo znatno manje izloženo razaranju i pustošenju. To se može objasniti i nedostatkom dovoljnih efektivna na istočnoj bojišnici, koji su se postupno popunjavali, ali i činjenicom da je na nju bila više naslonjena breučka politija. Zato su ustaničke jedinice u istočnoj Slavoniji i Srijemu bile aktivnije i spremnije za sukob, pa i za napade na protivnika, posebno ako se ima u vidu da su im došle u pomoć i snage iz dinarskog pojasa. Kada je ustaničko zapovjedništvo saznalo za koncentriranje i pokret jake neprijateljske borbene grupacije, oni su odvojili dio svojih snaga kojima su namjeravali da se ispriječe napredovanju trupa koje su predvodili Cecina i Silvan. Ustaničko zapovjedništvo je znalo da se ne smije dopustiti spajanje dvije protu-ustaničke armije, jer bi to značilo praktično zaokruživanje ustaničke teritorije i opasno koncentriranje i pregrupiranje neprijateljskih snaga. Radi toga oni su bili prisiljeni da napuste dotadašnju strategiju izbjegavanja sraza sa velikom i brojnom neprijateljskom borbenom silom i da sa dijelom svojih snaga stupe u borbu sa prilično brojnom i koncentriranom protivničkom vojnom silom, ali na taj način koji bi što je moguće više u sebi sadržavao odlike njihovog načina ratovanja. U skladu s tom doktrinom i ovom prilikom oni su nastojali da što je moguće više izbjegnu direktno sučeljavanje sa protivnikom licem u lice i da se služe manevriranjem i iznenađenjima. Razumljivo je da je ustaničko zapovjedništvo vjerojatno tu bitku odlučilo prihvatiti na mjestu koje bi im pružilo startnu taktičku prednost, pogotovu još ako je to područje bilo teško za održavanje stabilne i čvrste borbene linije prilikom nastupanja, napada ili odbrane i za utvrđivanje radi npr. močvarnog tla. Jedino na tome prostoru ustaničke borbene osobine i način ratovanja mogle su da pokažu, u bici koju nisu mogli izbjeći,

svoje prednosti i da klasičnu otvorenu bitku što više prilagode svojim uvjetima, snazi i potencijalima. A močvarno tlo, koje je usto dobro poznato ustanicima, je savršen prostor za jedan prepad većih razmjera.

Bitka kod Vulkajskih močvara se mogla desiti bilo gdje na pravcu prodora i kretanja istočne borbene grupe, pa je kao prvu stavku u procesu detekcije mjesta gdje su se nalazile spomenute močvare potrebno odrediti itinerarij istočne borbene grupe. Trupe su se vjerojatno kretale iz pravca Sirmijuma i sjeverno od Save, duž slavonskih ravnica, a ne sjevernim pravcem duž same Drave, jer bi to bio duži put za cilj kretanja= gravitaciono područje Siskije u kojem se nalazi Tiberije.⁸³⁵ Da se pokret armije kojom su zapovijedali Cecina i Silvan odvijao negdje u pojasu između Save i Dunava, preciznije oblašću Slavonije je razumljiv zbog konfiguracije terena, tj. njegove pogodnosti za primanje i kretanje velike koncentrirane vojne kolone. Ova armija nije imala zadatak da uništi ustanak, nego primarno da se spoji sa "zapadnom" borbenom grupom i zato je njen pokret preko srijemskih i slavonskih ravnica bio vrlo vjerojatan. U Srijemu i Slavoniji mogućnosti iznenađenja, presijecanja i ugrožavanja kolone su bila manja nego u južnijim krajevima, čije zemljopisne osobnosti nisu omogućavale kvalitetno koncentriranje velike armije. U južnim oblastima kretanje kolone kao takve nije se moglo smatrati strateškom prednošću, dok bi manevriranje glomaznih, klasičnih vojnih jedinica bilo prilično otežano.⁸³⁶ U slučaju da je riječ o užem slavonskom području, logično bi bilo očekivati da su te trupe planirale svoje kretanje južno od pojasa četiri slavonske planine. Na Pojtingerovoj karti (VI, 2) nalazi se zabilježen lokalitet *pont. Ulcae*, između Ad Basante (negdje na Bosutu) i *Murse Maior* (ustvari na putu za ovo naselje, istočno ili bolje rečeno jugoistočno od njega 12 rimskih milja = oko 18 km). To bi bitku kod Vulkajskih močvara smjestalo više prema istoku, te bi se ona u tom slučaju desila već na početku pokreta trupa Cecine i Silvana. To bi na neki način potvrđivalo i određivanje pozicije *pont. Ulcae*, jer

⁸³⁵ Usporediti; *Vell.* II, CXIII, 3; Ako bi lokalitet *pont. Ulcae* sa Pojtingerove karte odgovarao Dionovim Vulkajskim močvarama, onda bi i put sjevernim, zaobilaznim putem duž rijeke Drave mogao isto doći u obzir za kretanje kolone Silvana i Cecine. Praktično, sa šireg prostora oko rijeke Vuke se moglo ići i južno i sjeverno od slavonskog planinskog pojasa, na kome su se utvrdile ustaničke snage i sklonilo stanovništvo. Ali je ipak logičnije za sada da tvrdimo da je istočna borbena grupa izabrala južniji put, a ne sjeverni zaobilazni iako ni njegovo korištenje ne bi trebalo isključiti. Spomenuta kolona je vjerojatno u svome kretanju slijedila trasu komunikacije koja je već postojala, pa bi se možda njen itinerarij mogao rekonstruirati i na osnovi postojanja predrimskih i rimskih saobraćajnica.

⁸³⁶ Jedino bi južno od Save sembersko-posavski prostor imao slične zemljopisne karakteristike kao i srijemsko-slavonsko područje, ali je ono bilo ipak preusko kako bi se na njemu mogla uspješno razviti i kretati koncentrirana armija Cecine i Silvana. Uz to, da su se kretali ovim područjem, koje je bilo blizu dinarskog pojasa, Cecina i Silvan bi se našli u opasnosti da se nađu uklješteni između dinarskih i panonskih snaga sa smanjenim mogućnosti za manevriranje i pregrupiranje, jer bi se oni i trupe koje su predvodili ne samo našli između ustaničkog čekića i nakovnja nego i sa rijekom Savom kao otežavajućom okolnosti koja bi ograničavala sposobnost kvalitetnog i brzog razvijanja. O Vulkajskim močvarama v. Bojanovski, 1988, 51 (posebno fus. 65 na istoj stranici- posebno obratiti na vrela koja se odnose na ovu lokaciju).

sudeći po razdaljinama prezentiranim na Pojtingerovoj karti *pont. Ulcae* je od Sirmiju-ma bio udaljen 45 rimskih milja (cc 67 km) zapadno, a to bi onda odgovaralo potezu srednji tok Bosuta-Vuka.⁸³⁷ Nepoznati autor *Epitome de Caesaribus* (41, 5) spominje jezero po imenu *Hiulca* blizu grada Cibale,⁸³⁸ što bi upravo odgovaralo spomenutom potezu srednji tok Bosuta-Vuka.⁸³⁹

Iz činjenice da su protu-ustaničke trupe u trenutku udara bile utaborene na ustaničkom području moglo bi se pretpostaviti da su se one već nalazile u pokretu koji je trajao neko vrijeme, najmanje jedan dan marša udaljeni od svoje polazne pozicije. Iznenadnost čitavog ustaničkog napada je podrazumijevala da su se oni već nalazili u dubini područja u kojem su se kretali. Ta činjenica bi značila da je porječje Bosuta pripadalo onome što se načelno može nazvati ustaničkim područje. Oni su sigurno već prošli pored lokaliteta na Pojtingerovoj karti (VI, 3) označenog kao *Ad Basante* i kretali se nešto možda malo sjevernije od Bosuta kada su se pripremili za taborovanje na mjestu u blizini Vulkajskih močvara. S druge strane naziv Vulkajske močvare koje upotrebljava Kasije Dion, sugerira da su se Rimljani utaborili u blizini nekog močvarnog, poplavljenog područja koje svojim osobinama pretpostavlja dobru poziciju za one koji se skrivaju u njemu da ne budu otkriveni od npr. onih koji su se utaborili u blizini. Izgleda da su rimski zapovjednici pogriješili postavljajući svoj tabor na mjesto u čijoj se blizini nalazilo područje koje pruža mogućnost za iznenadni napad. Iznenadnost i prvotni veliki uspjesi ustanika u toku bitke, ukazuju da su upravo Vulkajske močvare bile mjesto na kome su se nalazile bar glavne ustaničke snage koje su se ustremile na utaborene Rimljane. Ustanici su dobro poznavali te močvare i znali su za pogodnost koje one pružaju za jedan iznenadni napad, koji sadrži u sebi dovoljno i partizanskog načina ratovanja a ne samo otvorenog sraza koji su ustaničke vojvode uvijek nastojale da što je u moguće većoj mjeri da izbjegnu. Tako su i odlučili da napadnu upravo na području koje su dobro poznavali, što je značilo da su se ove močvare nalazile u dubini ustaničkog panonskog pojasa.

Ustaničko zapovjedništvo je za ovu bitku moralo odvojiti dosta brojne snage kako bi one mogle predstavljati dostojnog protivnika snagama Cecine i Silvana. Osnovna ustanička zamisao predviđala je iskorištavanje faktora iznenađenja i brzog udara na više

⁸³⁷ Po Zaninoviću (2003: 447) Vulkajske močvare se poistovjećuju s rijekom Vukom u istočnoj Slavoniji.

⁸³⁸ Gračanin, 2005: 289

⁸³⁹ Postoji i jedna jezična podudarnost između Dionovih Vulkajskih močvara i keltskog naroda Volke (*Volcae* kod Julija Cezara – *de bell. gall.* VI, 24 – Ουόλκατ kod Ptolemeja i Strabona). Ne bi bilo nemoguće pretpostaviti da su Vulkajske močvare jezično svjedočanstvo o tome da se neki ogranak ovog velikog keltskog naroda naselio i u ist. Slavoniji i Srijemu., ili da je bar dominirao neko vrijeme (o tome v. i Šašel Kos, 2005 A: 378). Možda su ove močvare bile i mjesto borbi između Konstantina i Licinija nešto više od 300 godina kasnije (Mirković, 2003: 188). Sve bi ovo sugeriralo da su ove močvare bile situirane na važnoj zemljopisnoj, možda i saobraćajnoj poziciji.

strana. Po Kasiju Dionu, u predviđenom napadu na trupe koje je predvodio Cecina učestvovala su obojica Batona,⁸⁴⁰ što bi značilo da su presretanju te kolone koja se kretala iz pravca Mezije učestvovala i dinarske jedinice. Ako je ovaj Dionov podatak točan, to bi podrazumijevalo da je u toku 7. god. n.e. kada su otpočele žestoke ofenzivne akcije na panonskom pojasu, pomoć panonskim snagama neposredno, sigurno bar u nekim situacijama, pružao i Baton Desitijatski sa dijelom trupa dinarskog segmenta.⁸⁴¹

Po Dionu bitka se odigrala u blizini Vulkajskih (...Οὐολκαίσις...) močvara, započevši iznenadnim udarom združenih ustaničkih snaga na protivničke trupe koje su bile utaborene, najvjerojatnije u rano jutro ili kasno popodne kada se podizao logor.⁸⁴² Bitka, koja je bila (po svojim karakteristikama i načinu vođenja) donekle specifična, je po broju angažiranih snaga spadala u red većih bitaka rimske vojne povijesti. Ovu bitku spominju i Velej Paterkul i Kasije Dion, što dovoljno govori o njenom značaju, s tim da je opis koji daje Velej Paterkul detaljniji u pojedinosti samog toka bitke.⁸⁴³ U pojedinim de-

⁸⁴⁰ Cass. Dio LV, 32, 3

⁸⁴¹ Utaborenje ustaničkih snaga na ...*monte Claudio*... i velika bitka kod Vulkajskih močvara, što je angažiralo jednu veliku borbenu silu ustanika, ukazuju da su se u ovom ključnom periodu rata sjeverno od Save nalazile, kada je inicijativa prešla na protu-ustaničke snage, i brojne jedinice koje su ujetno pripadale dinarskom segmentu ustanka uključujući i samoga Batona Desitijatskog.

⁸⁴² Iz pisanih vrela se ne može jasno vidjeti je li bitka započela ujutro ili u kasno popodne kada se, po ustaljenoj vojničkoj praksi, podizao privremeni vojni logor. Po Buchanu (1969: 312) ustanici su iznenadili Rimljane kada su podizali logor, što bi impliciralo da je bitka započela u kasno popodne. I neke druge pojedinosti bi govorile u prilog početka bitke u kasno popodne kao što su:

- Raspored jedinica.
- Sigurno ustaničko očekivanje dolaska, što potvrđuje dobru izviđačku službu ustanika.

Ali s druge strane i moguće izbijanje bitke u rano jutro ima isto svoje argumente kao što su:

- Sudeći po oba opisa, posebno detaljnijem Velejevom bitka je oduzela prilično razdoblje dana, a ako je izbila u kasno popodne morala bi biti prekinuta ili bar vođena sa manje intenziteta zbog nastupanja noći.
- Kasije Dion kaže da su ustanici napali Severa dok je on bio ulogoren, znači dok je logor već bio podignut. S tim se slaže i Velejev opis u kojem se navodi da je postojao prefekt logora (koji je uzgred rečeno poginuo u toku napada), što bi značilo da je postojao ne samo logor nego da je bio ustanovljen i njegov privremeni hijerarhijski ustroj.
- Po Dionu, ustanici su rastjerali predstraže van bedema, koji su znači već podignuti a straže, bolje reći položaji van njih uspostavljeni.
- I na kraju isto po Kasiju Dionu, vojnici iz logora su odbili napadače.

Sami ustanici vjerojatno nisu znali precizno znali gdje će Rimljani postaviti svoj logor, pa samim tim nisu ni mogli predviđati taktiku koju će primijeniti u konkretnom napadu. Oni su samo mogli pretpostaviti okvirno područje logorovanja, ali ne i samo mjesto. Samim tim bi prevelik rizik bilo postaviti i pripremiti napad a ne bar neko vrijeme prije znati tačne pozicije utaborenog neprijatelja, jer nije riječ o postavljanju zasjede koloni nego o napadu na već neko vrijeme statične pozicije. Ali napad u rano jutro bi omogućio postavljanje jedinica i njihovu preciznu borbenu pozicioniranost prema neprijatelju te taktičko precizno završno konkretiziranje borbenih planova u odnosu prema već utaborenom protivniku, a sve to u toku noći.

⁸⁴³ O bici v. Vell. II, CXII, 4-6; Cass. Dio LV, 32, 3.

Kada se analiziraju tekstovi i Veleja Paterkula i Kasija Diona može se uočiti bar njihova načelna podudarnost, jer obojica ističu da je došlo do iznenadnog ustaničkog napada, prvotne uspjehe ustanika koji

taljima se ova dva opisa razlikuju ili međusobno dopunjuju, npr. Velej Paterkul ne spominje ime mjesta gdje se bitka odigrala, dok Kasije Dion uopće ne spominje Plaucija Silvana, drugog zapovjednika kolone i za njega je Cecina Sever jedini zapovjednik kolone. Ipak, iako je njegov opis opširniji i detaljniji, mora se biti oprezan prilikom analize toka bitke po Veleju Paterkulu, koji osobno nije ni učestvovao u bici, jer i ovom prilikom on pokazuje pretjerivanja u svrhu apologetike. Dionov opis je manji i bez nekih živopisnih prikaza kao u slučaju Veleja Paterkula, i on samo navodi da su Rimljani nakon prvih uspjeha ustanika, ipak na kraju uspjeli da odbiju napad. I po Velejevom opisu i prezentiranim podacima u vezi sa bitkom, riječ je o iznenadnom napadu koji je rimske i pomoćne i savezničke trupe (pet legija, mnoge pomoćne jedinice i konjicu tračkog kralja) doveo skoro do katastrofe. Po Veleju prilikom udara ustaničkih snaga pomoćne i tračke jedinice su bile potučene i natjerane u bijeg i situacija je postala vrlo opasna po rimsku stranu. Velej Paterkul za dovođenje vojske u tešku situaciju u blizini Vulkajskih močvara direktno i nedvosmisleno optužuje rimske zapovjednike Cecinu Severa i Plaucija Silvana, jer su se oni, u skladu sa apologetskim duhom Velejevog teksta, udaljili od načela politike Tiberija (tj. njegovog načina vođenja borbenih operacija) i dozvolili sebi da dođu u kontakt sa neprijateljem prije nego su saznali preko svojih izviđača gdje je neprijatelj. Situaciju kod Vulkajskih močvara, su i po Veleju Paterkulu (detaljnije i izričitije prikazano) i po Kasiju Dionu, spasili sabranost, hrabrost, vrline i sposobnost običnih vojnika-legionara. U tim kritičnim trenucima, po podacima naših vrela, kada su u borbi poginuli i bili ranjeni mnogi oficiri, pojedine jedinice bile odsječene, pomoćne jedinice u bijegu, bitku je spasila vrijednost rimskih legionara koji se nisu zadovoljili izdržavanjem ustaničkih juriša nego su provalili kroz njihove redove i tako izvukli pobjedu iz očajne situacije i ujedno spasili svoje zapovjednike od sramote poraza. Iako je završila načelnom rimskom pobjedom jer je napad odbijen, ustanici prisiljeni na povlačenje a nastupanje vojske prema Tiberijevoj borbenoj grupi nastavljeno, gubici protu-ustaničkih snaga su bili izrazito veliki.

Veleju tvrdnju da je situacija dobivena samo zaslugom legionara, dok su pomoćne trupe i tračke konjaničke jedinice bile te koje su poražene je bar djelomično bila pretjerana. Nesumnjivo su legionari zahvaljujući svome vojničkom znanju, umijeću, disciplini odigrali veliku i presudnu ulogu u bici, ali svaljivati svu krivicu za neuspjehe u toku

su razbili i natjerali na povlačenje protivničke "ešalone" na koje su se prvo ustremili, stabiliziranje prilika zahvaljujući onim snagama koje su bile u pozadini (smještene u logoru) i na kraju relativni uspjeh koji se sastojao u odbijanju ustanika. Opisi se razlikuju u tome što Velej daje i detaljniji opis svake od navedenih stavki, dok Kasije Dion ne iznosi ni analizu i razloga zbog čega se bitka odvijala na način koji je bio vrlo ozbiljan po protu-ustaničke snage. Iz podataka oba izvora može se naslutiti da je prvi ustanički udar primarno bio usmjeren na pomoćne i savezničke jedinice koje su vjerojatno smatrane boljom i lakšom metom, da bi se tek kontinuirani napad ustremio i na legijske sastave koji su isto pretrpjeli velike gubitke i u svome zapovjednom kadru.

početka bitke na augsilijarne trupe koje su se razbježale sigurno je pretjerana tvrdnja. Uostalom pomoćne i savezničke snage su bile puki objekti rimskog zapovijedanja, tako da se i njihovi pokreti i borbeni položaji te učešće u borbi moraju promatrati kao rezultat naredbi rimskih kolega-zapovjednika, a ne neke samoinicijativnosti i autonomije njihovih sunarodnika koji su im neposredno zapovijedali. Ovom prilikom je Velej Paterkul nastojao i da iskoristi nesumnjive i grube greške rimskih zapovjednika Cecine Severa i Plaucija Silvana kako bi još više podigao značaj Tiberija i njegovog vojničkog umijeća. Po njemu su ovi zapovjednici trupe, kojima su zapovijedali, bili doveli u nepriliku jer su se udaljili od načina ratovanja koje je primjenjivao Iberije. Time se nastojala i rehabilitirati nepopularna Tiberijeva strategija postupnog ratovanja, jer je ona ustvari po Veleju predstavljala jedino rješenje za izlaženje na kraj sa jednim tako brojnim, snažnim, prepređenim i fanatičnim neprijateljem kakav su po njemu bili ilirski ustanici. Malo je u ovom kontekstu nejasno zašto je za ovaj svoj cilj Velej Paterkul upotrijebio baš ovu dvojicu bivših konzulara, iznimno "politički jakih" osoba u rimskoj javnosti kojima se, odnosno njihovim familijama, vrijedilo više dodvoriti nego zamjeriti.⁸⁴⁴ Nakon bitke kod Vulkajskih močvara, kolona

⁸⁴⁴ I Aul Cecina Sever i Marko Plaucije Silvan su spadali u red nesumnjivih osobnih prijatelja Tiberija i bili su relativno bliski sa vladajućom familijom, pa je teško shvatiti da se Velej Paterkul usudio da ih ovako javno kritikuje. Možda se to može djelomično objasniti time što su u vrijeme nastanka Velejevog djela obojica već bili pokojni, a Tiberije se nalazio u stanju prilično izražene i općepoznate mizantropije zbog koje više nije mario ni da zaštiti ugled svojih prijatelja. Pa je Velej možda smatrao shodnim da sve oko njega ocrni kako bi lik Tiberija bio veći i svjetliji, što bi po njegovom shvaćanju sigurno moglo samo goditi taštini Tiberija. Uostalom Velej Paterkul izgleda da nije baš ni previše volio te visoko pozicionirane rimske zapovjednike koji su i poticali i pripadali senatorskom staležu, jer se vrlo negativno odnosi i prema Kvintiliju Varu, na koga baca svu krivnju za poraz u Teutoburškoj šumi. S druge strane Velej Paterkul ipak ima i neke svoje favorite kao što je bio Valerije Mesalin za kojeg kaže da je čak i više plemenit po hrabrosti i srcu nego i po rođenju (*qui vir animo etiam quam gente nobilior dignissimusque* II, CXII, 2). Valerije Mesalin, inače prijatelj Ovidijev (*Ovid. Ex Ponto*, I, 7, 22), je bio konzul *ordinarius* za 3. god. p.n.e. Valerije Mesalin (puno ime *Marcus Valerius Messalla Corvinus Messallinus*) je bio sin vojskovođe, državnika, govornika i povjesničara građanskih ratova Marka Valerija Mesala Korvina (*Marcus Valerius Messalla Corvinus* 64. god. p.n.e. – 8. god. n.e.). O njegovoj ulozi u građanskim ratovima između 43. i 31. god. p.n.e. v. *App. de bell. civ.* IV, 38, 136; V, 102-103; 109; 112-113; *Vell.* II, LXXI, 1; *Cass. Dio* XLVII, 11, 4. Zanimljivo je da je Marko Valerije Mesala Korvin (konzul sufekt za 31. god. p.n.e. umjesto Marka Antonija) bio vrlo angažiran u vrijeme odvijanja Oktavijanove kampanje 35 - 33. god. p.n.e. i da je on bio taj koji je konačno podčinio ratoborne i nepomirljive Salase. (*App. Ill.* 17; *Cass. Dio* XLIX, 38, 3). Mesala Korvin je isto kao i Mecenai imao svoj pjesnički krug, u kojem se nalazio i Tibul. Smith W., 1867, II: 1051-1052; Budimir – Flašar, 1963: 294; 381-382; Mirković, 2003: 44. Njegovom krugu, koji je ipak okupljao pjesnike slabijeg kvaliteta u odnosu na Mecenai, pripadala je i jedna pjesnikinja Sulpicija, kćerka Sulpicija Rufa, a po svoj prilici i nećakinja Mesale Korvina. Valerije Mesalin je bio drugi muž Klaudije Marcele Mlađe (*Claudia Marcella Minor*), kćerke Oktavije (sestre Oktavijana Augusta) iz njenog prvog braka. Iz ovog braka je proizašao Marko Valerije Mesala Barbatus Mesalin čija je kćerka iz braka sa Domicijom Lepidom bila Mesalina (20-48. god. n.e.), treća supruga Klaudija. Valerije Mesalin imao biološkog brata (kojeg je adoptirao brat od njihove majke) Marka Aurelija Kotu Maksima Mesalina (*Marcus Aurelius Cotta Maximus Messallinus*, konzul *ordinarius* za 20. god. n.e.). *Vell.* II, CXII, 2 i v. Introduction u Loeb izdanje Ovidijevih *Tristia* i *Ex Ponto*, xii. O Mesali Korvinu i njegovim sinovima Mesalinu i Koti te njihovom patronskom i prijateljskom odnosu sa Ovidijem v. Introduction u Loeb izdanje Ovidijevih *Tristia* i *Ex Ponto*, xi-xiii i Velej Paterkul, 2006: 267, nap. 585-587.

koju su predvodili Cecina i Silvan je nastavila kretanje prema zapadu, prešavši čitavo područje današnje Slavonije i uspjevši se spojiti sa vojskom kojom je neposredno zapovijedao Tiberije. Da je spajanje nastalo dolaskom “istočne” borbene grupe, potvrđuje i to što Velej kaže da je “istočna” vojska došla (...*qui venerat...*), ali ne i da su se dvije vojske spojile zahvaljujući uzajamnim kretanjem.⁸⁴⁵ To je vjerojatno tačno, jer je Velej bio neposredni svjedok dolaska “istočne” borbene grupe i spajanja. Ovo bi značilo da je Tiberije sa svojim snagama ostao više-manje na istim pozicijama, znači nije išao u susret “istočno” vojsci jer to nije ni namjeravao ili nije mogao ili možda nije uspio da joj krene u susret čak i dok su trupe Cecine⁸⁴⁶ i Silvana⁸⁴⁷ vodile teške borbe.

Ako se može vjerovati Velejevom podatku, a u ovom konkretnom slučaju (jer je on bio očevidac i učesnik u njemu) nemamo razloga to ne učiniti, nakon spajanja dvije vojske

⁸⁴⁵ Vell. II, CXIII,2

⁸⁴⁶ Aul Cecina Sever je bio etrurskog porijekla, i možda je unuk Aula Cecine, kojeg je branio Ciceron 69. god. p.n.e., u govoru koji je još uvijek sačuvan. Istoimeni sin (sa dodatkom Sever) Ciceronovog branjenika je bio vatreni prostalica Pompeja u građanskom ratu nakon Rubikona. Objavljivao je neprijateljske govore protiv Cezara, radi čega je bio progнан. Aul Cecina Sever, nakon svršetka rata 9. god. n.e. i prekomandovanja na rajnsko ratište, bio je zapovjednik armije Donje Rajne na čijem čelu se nalazio i u vrijeme njene pobune 14. god. n.e. (*Tac. Ann.* I, 31), Za svoje zasluge u germanskim ratovanjima (*Tac. Ann.* I, 63-63; 66), vođenim nakon svršetka pobune i pod vrhovnim zapovjedništvom Germanika, dobio je ukrase trijumfa (*Tac. Ann.* I, 72). U vrijeme ratova u Germaniji 14. i 15. god. n.e., po Tacitu (*Ann.* I, 64) Cecina je bio već četrdeset godina u vojnoj službi, što bi značilo da je on tada bio star do najviše do 60 godina. Cecina u vrijeme svoga imenovanja za konzula sufektusa nije bio mlađi od 32 godine (po *lex Vibia* iz 180. god. p.n.e. donja starosna granica za konzula su bile 43 godine, ali sa počecima principata ova granica se snizila do 32 godine.), što bi značilo da on 6 god. n.e. nije bio mlađi od 47 godina, a ako bi se držali Tacitovog podatka niti stariji od 51 godine. Cecina Sever je spadao u red aktivnijih senatora i u svojoj starosti (20. i 21. god. n.e.) je predlagao zakone (*Tac. Ann.* III, 33), a sudeći po Tacitovim spominjanima Cecine on je spadao u red senatora privrženika Tiberija (*Tac. Ann.* III, 18).

⁸⁴⁷ Pored toga što je bio konzular i prokonzul bogate i značajne provincije Azije, Marko Plaucije Silvan je i na druge načine ostvarivao veliki politički i drugi utjecaj te veze sa vladajućom familijom. Njegova majka Urgulanija (*Urgulania*) je zahvaljujući prijateljstvu sa Livijom imala silan utjecaj (po Tacitu-*Ann.* II, 34-nju je “prijateljstvo Auguste (Livije op. a.) uzdiglo iznad zakona”). Pored toga, kćerka Plaucija Silvana Urgulanila je bila prva žena Livijinog unuka i budućeg princepsa Klaudija, čime su i Silvan i njegova majka orodeni sa vladajućom familijom Države. Silvanova majka Urgulanija je bila živa i skoro dva desetljeća nakon rata 6-9. god. n.e., jer je Tacit (*Ann.* IV, 22) spominje vezano za slučaj njenog unuka Plaucija Silvana, tadašnjeg pretora, koji je optužen za ubojstvo svoje supruge Apronije, kćerke Lucija Apronija. Nakon istrage koju je osobno vodio Tiberije, Plaucije Silvan mlađi je izvršio samoubistvo. Ovaj događaj se desio, sudeći po tome što ga Tacit stavlja u istu godinu u kojoj se Rim oslobodio Takfarinata (*is demum annus...*), 24. god. n.e. (Anali, IV, 23-25). Iz činjenice da se u Tacitovom opisu ovog slučaja uopće ne spominje otac optuženika, nego samo njegova baka mogli bismo pretpostaviti da je Plaucije Silvan ranije umro. Ako bismo se opet povodili za određivanjem godišta na osnovi obnašanja konzulata Plaucije Silvan 6. god. n.e. nije mogao biti mlađi od 40 godina. Zanimljivo je da ga Tacit uopće ne spominje u svojim Analima i na njega se ne nailazi u borbama na rajnskom i germanskom ratištu od 14. god. n.e., niti kao jednog od rimskih zapovjednika (14. god. n.e. pored Cecine koji je zapovijedao donjorajnskom armijom, gornjorajnskoj je zapovijedao Gaj Silije-buduća žrtva Sejanovih spletki) niti kao jednog od onih koji su nagrađeni trijumfalnim ukrasima za ratove protiv germanskih naroda (odlikovani su Aul Cecina, Gaj Silije i Lucije Apronije, *Tac. Ann.* I, 72). Njegova majka Urgulanija je kao i njena prijateljica Livija (umrla sa skoro 86 godina starosti 29. god. n.e.) doživjela duboku i aktivnu starost, nadživjevši i unuka i sina.

koje se desilo najvjerojatnije u jesen 7. god. n.e.⁸⁴⁸ stvoren je vojni logor. U njemu su se nalazile impresivne vojne snage od ukupno deset legija (pet Tiberijevih i pet Cecinih i Silvanovih), više nego 70 kohorti, 10 ala konjaništva, i više nego 10 000 veterana, i veliki broj dobrovoljaca i brojno konjaništvo tračkog kralja (*decem legionibus, septuaginta amplius cohortibus, decem alis et pluribus quam decem veteranorum milibus, ad hoc magno voluntariorum numero frequentique equite regio*).⁸⁴⁹ Na osnovi ovog Velejevog podatka na jednom mjestu se bila okupila vrlo impresivna koncentracija protuustaničkih snaga koja je iznosila sigurno ne manje od 75 000, a vjerojatno i znatno više ako ne i možda 100 000 vojnika, pa i preko te zaista impresivne brojke. Po Veleju od vremena građanskih ratova nije na jednom mjestu bila sabrana tolika armija.⁸⁵⁰ Tiberije je želio objedinjavanje snaga na jednom mjestu kako bi mogao isplanirati dalji precizniji raspored trupa, odnosno izvršiti disperziju snaga na različita područja u skladu sa svojim strateškim i taktičkim zamislima, a i kako bi pokazao snagu i veličinu armije kojom je neposredno zapovijedao. Skupljanje ove vojske je moralo zahvatiti veliko područje, jer je teško zamisliti da bi jedan tabor mogao primiti na desetine tisuća vojnika, te bismo ovaj *castrum* prije mogli shvatiti i kao utvrdu ali i kao okolno neposredno okruženje. To bi ustvari bio pravi vojni poligon koji je prostorno mogao primiti toliko veliku armiju. Najvjerojatnije se taborenje desilo negdje u gravitacionom području Siskije. Ostale legije, veteranske, dobrovoljačke, pomoćne i možda savezničke snage su se u tom trenutku nalazile na drugim dijelovima iznimno dugačke borbene linije Ilirika jer se morala održati stabilnost čitavog dijela ratišta. I pored činjenice da je veći dio ustaničkih snaga tada bio stacioniran u panonskim oblastima ipak se nije smjela ostaviti otvorenom široka bojna linija dodira sa prostorom koji efektivno kontroliraju ustanici. Jer bi ustanici zahvaljujući svojoj mobilnosti mogli da prodiru u ta nebranjena ili slabo branjena područja i uzrokuju dodatne probleme, posebno na jadranskom i mezijsko-makedonskom području.

Ova jedinstvena oružana sila, koja je ulivala strahopoštovanje samom svojom brojnošću i kod običnih vojnika razvijala uvjerenje o vlastitoj snazi i nepobjedivosti i samim tim povećavala moral i nadu u pobjedu vojsci koja pati od kronične oskudice i teškog

⁸⁴⁸ Velej Paterkul (II, CXIII, 3) ove događaje opisuje prije nego što spominje početak veoma hladne zime i jedino realno vrijeme kada se ovo moglo desiti je jesen 7. god. n. e., jer ne treba zaboraviti da je, nakon spajanja i kreiranja združenog tabora, došlo do ponovnog napuštanja «istočne» borbene grupe i njenog prebacivanja na istok, Tiberijevog eskorta i njegovog povratka u Siskiju i tek onda nastupa zima, bar po Veleju.

⁸⁴⁹ *Vell.* II, CXIII, 1

⁸⁵⁰ *Vell.* II, CXIII, 1; Po Bojanovskom (1988: 355), koncentracija trupa se "procjenjuje na više od 120 hiljada ljudi", što bi se smatralo tačnim ako bi u tome trenutku koncentrirane snage bile u svojoj punoj standardnoj brojnosti. Ali potrebno je imati u vidu da legije, pa vjerojatno i pomoćne jedinice nisu bile i prije početka borbenih operacija standardno popunjene, a i potrebno je računati na teške borbe i gubitke kojima su te snage bile izložene. Posebno se posljednji navod odnosi na trupe koje su stigle sa istoka, a prošle su kroz jednu vrlo tešku i opasnu bitku.

ratovanja, ostala je na okupu samo par dana. Po Veleju, uvidjevši da je armija previše velika da bi se njome moglo uspješno i adekvatno upravljati u specifičnim uvjetima ratovanja u ilirskim zemljama, Tiberije je odlučio da, nakon što je dao par dana trupama “istočne” borbene grupe da se oporave i odmire od teškog pokreta, ih pošalje natrag odakle su došle.⁸⁵¹ “Istočnu” borbenu grupu je u povratnom pokretu pratio i sam Tiberije sa trupama pod svojim neposrednim zapovjedništvom u, po Veleju, dugom i iscrpljujućem maršu čije se teškoće teško mogu opisati, što je još jedna Velejeva pretjeranost iako je i on sam možda učestvovao u tom maršu.⁸⁵² Svi ovi pokreti, spajanje, utaborenje i vraćanje sa pratnjom i to kroz ustaničko područje vjerojatno su se uklapali u Tiberijevu strategiju uništavanja i iznurivanja ustaničkih potencijala na panonskom bazenu ali i pokazivanja veličine armije. Pokretom “istočne” borbene grupe prema zapadu vjerojatno se željelo proći kroz čitavo panonsko ustaničko područje pravcem istok-zapad. Time se razbila njegova koherentnost i dodatno pustošile njegove oblasti, posebno one do tada sa slabijim ili uopće ne zahvaćene razaranjem. A ujedinjavanjem vojne sile bi se i pokazala velika snaga i brojnost, ali i uskladile aktivnosti izdvojenih borbenih grupa.⁸⁵³ Eskortnim otposlanjem vojske natrag Tiberije je i želio povećati učinak razaračkih pokreta preko panonske ustaničke teritorije, ali i zaštititi “istočnu” borbenu grupu posebno s obzirom na velike gubitke koje je ona imala kako bi se ona sigurnije vratila na istočnu bojišnicu. Tiberije je trupe ponovno razdvojio jer je dobro znao da u uvjetima ustaničkog načina ratovanja nije prihvatljivo držati na jednom mjestu utaborenu veliku vojnu masu, dok su drugi dijelovi ostali zbog nedovoljne vojničke prisutnosti znatno ranjiviji. Istočna bojišnica se jednostavno nije mogla ostaviti bez dovoljne i adekvatne zastupljenosti vojnih jedinica, jer bi se time omogućilo ustanicima olakšavanje prodora u srijemskom području i znatno umanjio pritisak na breučko-panonski segment ustanaka sa njegove istočne strane.

Nakon eskorta Tiberije se sa svojim trupama vratio u Siskiju i to početkom jedne velike zime 7/8. god. n.e. I po povratku on je, po Veleju, rasporedio svoje legats od kojih je jedan bio i Velej Paterkul da brinu i zapovijedaju zimovalištima “zapadne” borbene grupe,⁸⁵⁴ a to je praktično značilo da je Tiberije izvršio i disperziju svoje zapovjedne

⁸⁵¹ *Vell.* II, CXIII, 2

⁸⁵² *Vell.* II, CXIII, 2-3; To što Tiberije sa svojim trupama prati, bolje reći štiti, kretanje “istočne” borbene grupe prilikom njenog povratka na istok ukazuje da su se ustaničke trupe nalazile u blizini (možda na ...*monte Claudio...*) i da su predstavljale realnu prijetnju. Prisustvo dodatnih trupa bi možda spriječilo ustanike da ponovo napadnu trupe Cecine i Silvana.

⁸⁵³ Do tada su uglavnom pustošećoj kampanji bile više izložene panonske oblasti okrenute prema zapadnoj protu-ustaničkoj borbenoj grupi, i tek je dolazak pojačanja na istočnu bojišnicu omogućio i da tim razaranjima bude u većoj mjeri izloženo i breučko područje.

⁸⁵⁴ *Vell.* II, CXIII, 3

linije i trupa na različite pozicije. Ovaj Velejev podatak je potpuno u skladu sa Dionovim podatkom da je, nakon spajanja protu-ustaničkih borbenih grupa i njihovog ponovnog odvajanja, izvršeno pregrupiranje Rimljana na više detašmana. I to kako bi mogli u isto vrijeme da pustoše mnoge sektore ustaničkog područja, poglavito panonski bazen i ustanički sjeverozapad.⁸⁵⁵ Kako se iz izloženih podataka vidi riječ je najvjerojatnije o budućim planiranim aktivnosti i načinima njihovog izvršavanja i, po Kasiju Dionu, većina ovih operacija je ipak bila bez odlučnijeg i većeg uspjeha (bar za to vrijeme). Za razliku od njih, Germanik koji je vodio operacije na sjeverozapadnom području, poglavito usmjerene na oblasti rijeke Sane i mezejsko područje, je postigao konkretan uspjeh. Mezeji su bili brojno veliki i snažan domorodački narod i oni su ustvari bili najvažniji bedem koji je sa sjeverozapada štitio dinarsku pozadinu, jer je njihova teritorija jednim i to dobrim dijelom zahvaćala i dinarski pojas, odnosno pokrivala neke važne točke koje su štitile prolaze u dubinu dinarskog pojasa. Po Dionu, Germanik je udario na Mezeje, pobijedio ih u bici i opustošio njihovu zemlju (...ὁ δὲ δὴ Γερμανικὸς Μαξάϊους Δελματικὸν ἔθνος μάχῃ νικήσας ἐκάκωσεν).⁸⁵⁶ Tako bi u drugog polovici 7. god. n.e. Germanik, možda napuštajući osnovne smjernice Tiberijeve strategije, porazio Mezeje i možda i okupirao njihovu zemlju ili bar jedan njen dio.

Kada osnovni izvještaji o ratu govore o disperziji protu-ustaničkih snaga na zapadnoj bojišnici i njihovim aktivnostima krajem 7. god. n.e. postoji i izvjesno nesuglasje između Veleja i Diona. Za Diona pobjeda nad Mezejima pripada kraju 7. god. n.e. i to nakon podjele na detašmane. Suprotno njemu, Velej Paterkul to ništa ne spominje i iz njegovog načina prikaza podjele na detašmane moglo bi se zaključiti da se sa povratkom

⁸⁵⁵ Cass. Dio LV, 32, 4

⁸⁵⁶ Dok su za Strabona (VII, 5, 3) Mezeji panonski narod, za Kasija Diona (LV, 32, 4) oni su "dalmatinski" narod, što je posljedica toga što Kasije Dion kada spominje "dalmatinsko" u kontekstu ustanka on primarno vidi ono što je sadržavala provincija Dalmacija koja svoje vanjske granice nije mijenjala skoro 290 godina. Za Kasija Diona su Breuci opet panonski narod, jer zauzimaju oblasti koje su se našle u okviru provincije Panonije.

Mezeji su zahvaljujući svome rudnom bogatstvu i relativno pitomoj zemlji koju su naseljavali u dolini Sane, te komunikacionoj otvorenosti bili dosta brojan narod i baštinili visok stupanj razvijenosti, sa mogućnosti kovanja i vlastitog novca u predrimsko doba. Vjerojatno su i oni slično kao i Desitijati i neposredno pred rimsko osvajanje i unutar Rimske Imperije predstavljali jednu političku jedinicu, i to dosta kohezivnog karaktera sa izraženom sviješću o svojoj zajedničkoj narodnosnoj pripadnosti. Mezejima je pripadalo jedno prostrano područje u današnjoj Bosanskoj Krajini i to sigurno između Grmeća, odnosno od japodskog dijela Pounja (današnje poglavito bihačko i možda cazinsko područje) i Kozare sa osnovom na toku rijeke Sane, pa prema Vrbasu vjerojatno uključujući Manjaču i Zmijanje, izvanredno dobre i prostrane stočarske areale. Mezeji su inače od naroda koje Plinije Stariji navodi sa brojem dekurijski drugi po brojnosti u Provinciji, te su oni vjerojatno poradi i svoje brojnosti i stupnja razvijenosti, unutarnje kohezije i snage vlastite politije činili jedan od bitnijih stupova otpora i činioca općeučastanikog Saveza. Vjerojatno su i sami podnijeli u toku ustanka visok stupanj gubitaka, iako naravno ne onakvog opsega kao Desitijati. O Mezejima v. Jelić, 1898: 551; Patsch, 1898: 364; Čović, 1976: 169-185; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 108 (natuknice I. Bojanovskog i B. Čovića); Čović, 1987 B;

Tiberija u Siskiju ustvari završila stvarna borbena aktivnost u toku 7. god. n.e. To bi podrazumijevalo da se Germanikova pobjeda nad Mezejima desila početkom 8. god. n.e., ali je teško sumnjati u Dionov podatak da se pobjeda nad Mezejima ipak desila do početka 8. god. n.e. jer je on po pitanju kronologije prilično pouzdan. Postoje dvije moguće opcije za rješavanje ovog nesuglasja:

- Prva je da je Germanik istovremeno sa događajima vezanim za pokret “istočne” borbene grupe vodio odvojenu operaciju sa dijelom sastava “zapadne” borbene grupe i to na mezejskom, sjeverozapadnom području, a možda, iako to vrela ne navode, i prema ...*monte Claudio*.... To bi možda i objašnjavalo i šutnju Veleja u vezi događanja vezanih za sudbinu ove utvrđene planine. S druge strane to bi i objasnilo i činjenicu da se u taboru ujedinjenih snaga nalazi deset legija, jer bi se ostale nalazile jednim dijelom i u okvirima skupine koju je vodio Germanik dok je ratovao na mezejskom području. Uostalom sjeverno mezejsko područje sa planinom Kozarom i susjedno oserijatsko područje se u toku 8. god. n.e. nalazilo u rukama Rimljana. U ovom slučaju greška bi primarno ležala u Dionovom prikazu jer je on datirao Germanikove operacije i pobjedu nakon opisa podjele Rimljana na detašmane, umjesto paralelnog prikazivanja sa događajima vezanim za pokrete “istočne” borbene grupe.
- Druga opcija je da je Germanik izvodio operacije u toku kasne jeseni i zime 7. god. n.e. nakon što je izvršena disperzija protu-ustaničkih snaga na zapadnoj bojišnici. A to bi značilo da se trupe nisu baš odmah povukle u svoja zimovališta kako to sugerira Velejev tekst, nego da su operacije nastavljene odmah nakon podjele trupa na različite detašmane i to u toku zime. O tome bi možda na neki način, govorila i jedna rečenica samog Veleja u nekom sasvim drugom podatku (II, CXIV, 4) da je već zima (7/8. god. n.e.) donijela nagradu za ratne napore, s tim da bi u tome slučaju bio prešućen Germanikov uspjeh. U ovom slučaju greška bi ležala na Velejevom namjernom prikrivanju uloge koju je Germanik imao u operacijama druge polovice 7. god. n.e., a koje su definitivno preokrenule ratno klatno na rimsku stranu.

Ustvari samo na osnovi Dionovog teksta nije baš ni jasno da li je došlo i do konačne okupacije mezejske teritorije ili njenog jednog dijela, potpunog poraza Mezeja ili je riječ samo o jednoj velikoj pobjedi koju je nad ovim narodom izvojevao Germanik (ali ne i konačnom mezejskom porazu). Ono što je nesumnjivo jeste da je Germanik izvojevao veliku pobjedu sa implikacijama i po same Mezeje, ali i općestanički pokret, o čemu bi govorio čitav niz činjenica. Učestvovanje Mezeja u ratu, kao brojno i moćnog naroda

sa razvijenim društvom i gospodarstvom, te sa bogatim resursima predstavljalo je vrlo bitnu stavku u ustaničkom vođenju rata na zapadnom ratištu prema Siskiji i glavnini protu-ustaničkih trupa kojima je zapovijedao Tiberije. Mezeji su predstavljali jedan od glavnih stubova ustaničkog Saveza na ovom prostoru i radi toga se njihova ili eliminacija ili nanošenje teškog udarca nametalo kao primarni strateški cilj kako bi se konačno i presudno preokrenula strateška ravnoteža i inicijativa na zapadnoj bojišnici na protu-ustaničku stranu. Germanik je preferirao odlučne akcije koje bi kao rezultat imale “konačno rješenje”, a ne strategiju iznurivanja i pustošenja pa bi bilo sasvim normalno očekivati da je kada mu se pružila prilika da aktivno pokaže svoje zapovjednu ulogu djelovao u skladu sa svojim uvjerenjima i strateškim i taktičkim zamislima. U ljeto 8. god. n.e. kada se događa sporazumna predaja Batona Breučkog kod rijeke *Bathinus* protu-ustaničke snage se nalaze sa desne strane rijeke, što bi impliciralo i okupaciju dijela Posavine i sjeverozapadnog područja. Jedino bi u tom slučaju i bilo razumljivo da Kasije Dion, odnosno njegovo vrelo za konkretni podatak, spominje i tu bitku i poimenično jedan od ustaničkih naroda.⁸⁵⁷ Mezeji su bili populacijski veliki, politički i vojno moćan bitan narod u okviru ustaničkog Saveza, pa je pobjeda nad njima vrijedila biti zabilježena.⁸⁵⁸ Međutim, neke druge činjenice pokazuju da protu-ustaničke jedinice nisu ovom prilikom uspjele da zagospodare u potpunosti mezejskom teritorijem. Da su južne, planinske mezejske oblasti ostale slobodne skoro do prvih mjeseci 9. god. n.e. dokazuje Germanikova Pounjska ofenziva. Slobodno Pounje, na koje se usremljuju Germanikove trupe, teško bi bilo ostvarivo da od tog mezejskog poraza u drugoj polovici 7. god. n.e. pa do početka 9. god. n.e. nije postojala i slobodna zona i direktna komunikacija između dinarskog ustaničkog središta i Pounja. Uostalom, da je kompletna mezejska teritorija bila okupirana to bi značilo da su Rimljani prodrli duboko u dinarski pojas i opasno se približili Skopljanskoj udolini i delmatskom narodnosnom području u zapadnoj Bosni, ali i središnjem desitijatskom prostoru. A to se nije desilo sve do velikih ofenzivnih operacija u prvoj polovici 9. god. n.e. Iz toga bi slijedilo da su se i pored poraza i gubitka dijela svoje teritorije Mezeji (bar njihovi dijelovi) ipak nastavili boriti skoro sve do samoga kraja ustanka i da su do ljeta 9. god. n.e. uspješno branili planinske prilaze u ustaničko središte. Uz to, Germanikova pobjeda nad Mezejima se desila prije i “afere”

⁸⁵⁷ Iako ne bi trebalo odbaciti ni mogućnost da se Dionovo vrelo ili vrela za ovaj podatak odnosilo sa većom pažnjom prema Germanikovim djelima, što ne bi bilo ništa neobično kada je riječ o ovom ljubimcu rimske javnosti. Ipak i bez obzira na moguću pristranost Dionove izvorne građe, nesumnjivo je Germanikova pobjeda nad Mezejima imala neke i vidljive posljedice po ustaničku situaciju na sjeverozapadnom području, čim se našlo za shodno da se zabilježi i posebno istakne.

⁸⁵⁸ Nesumnjivo je pobjeda nad Mezejima puno značila Rimljanima, a posebno mladom Germaniku koji je pokazao sve svoje kvalitete i opravdao nade koje su u njega polagali.

sa Skenobardom koji je sa sjeverozapadnog područja, pa nije moguće da su Rimljani upali i zagospodarili kompletnim mezejskim prostorom a da je pod kontrolom ustanika bilo područje južno od Siskije koja je bila glavna rimska baza na zapadnom ratištu.

Iz svega izloženog realno je pretpostaviti da je došlo do okupacije dijela mezejske teritorije i to onog u donjem porječju Sane, dok bi se istočnije i južnije mezejske oblasti (koje pripadaju dinarskom planinskom pojasu) vjerojatnije još održavale. Zauzeti su uglavnom ravniji predjeli dok bi planinsko područje još bilo slobodno, izuzev Kozare.⁸⁵⁹

Ako se bitka između Germanikovih trupa i Mezeja vodila negdje na mezejskom području onda se ona desila negdje u porječju donjeg toka Sane. Germanikovo ugrožavanje Japre i ravničarskog mezejskog pojasa sigurno je isprovociralo Mezeje da stupe u otvorenu bitku sa ovim rimskim vojskovođom i budu teško poraženi. A to je kao posljedicu imalo i gubitak dijela teritorija, i to upravo onog ravničarskog te pojedinih rudarskih i metalurških zona i pogona. A nije nemoguće pretpostaviti i da je Germanikov cilj i bilo zauzimanje ovih rudarskih i metalurških zona i pogona, čime bi ustanicima nanijeli težak strateški gubitak sirovinске baze za vođenje rata.⁸⁶⁰

Iako Germanik odlučno djeluje, ipak je Tiberijeva strategija bila ta koja je odigrala onu ključnu ulogu, jer su se posljedice strategije iznurivanja počele vidljivo pokazivati na ustaničkim redovima i prostorima na prijelazu 7. u 8. god. n.e. I tako je u zimu 7/8. god. n.e., u kojoj je započela godina konzula Marka Furijs (Marcus Furius) i Seksta Nonija (Sextus Nonius), počela i razgradnja tkiva otpora. Stalni surovi pritisak na ustaničko područje, sustavna razaranja i pustošenja (posebno) polja i uopće sprečavanje sustavne obrade zemlje, odvlačenje sa zemlje u borbe jednog velikog broja muškaraca koji nisu bili profesionalni vojnici doveli su do pojave gladi koja je zavládala ustaničkim područjem. Izgleda da je izazivanje gladi unutar ustaničkih redova vrlo moguće bilo i jedan i od osnovnih ciljeva Tiberijeve strategije pustošenja i iznurivanja. Rimska zapovjedništva su tako nastojala da u okviru pokreta svojih trupa da izvrše što je moguće veće razaranje logističke podrške ustanika i onemoguće primarno snabdijevanje ustanika, i to ne samo vojnika. Jedna godina u kojoj se ne bi obnovile zalihe za zimu stvorila bi ustaničkim redovima, čak i u dubokoj pozadini tešku i složenu situaciju. Katastrofalan efekt na stočni fond imalo bi i zanemari-
vanje izvođenja stoke na sezonske pašnjake u toku jedne godine, odnosno sabijanje stoke u izbjegličke refugije, a veći dio ustaničkog područja je direktno zavisio od stočarstva kao

⁸⁵⁹ Kozara se nalazila između ravničarskog mezejskog i oserijatskog prostora i ako su oba područja bila okupirana i pacificirana realno je pretpostaviti da se i ova planina našla pod rimskom kontrolom.

⁸⁶⁰ Ali s druge strane, nije možda nemoguće pretpostaviti i da je Germanik ustvari pobijedio mezejsku vojsku van izvorne mezejske teritorije, tamo gdje je ona držala određenu zonu ratišta prema protu-ustaničkim snagama ili je vršila neki prodor pa bila pobijedena od trupa kojima je zapovijedao Germanik. U tom slučaju nije uopće ni došlo do okupacije ni dijela mezejske teritorije.

primarne gospodarske grane. U ustaničkim uporištima (pogotovu ako su bila izložena i napadima) u kojima bi se nalazio i brojna zbjeg sa okolnog područja skupljeni resursi bi se samo trošili, a ne i obnavljali. Glad je počela odnositi svoje žrtve, te je postala jedan od najvećih unutarnjih neprijatelja ustaničkom pokretu. Da bi se moglo prehraniti, stanovništvo je počelo koristiti korijenje i bilje.⁸⁶¹ Tome stanju su još više doprinosili gubici i ljudi (koji su postajali sve veći) i pojedinih oblasti i hermetička blokada preostalog ustaničkog pojasa od strane protu-ustaničkih snaga. Kao pratilac rata i gladi javljaju se gotovo uvijek i epidemije i tako je, sudeći po Dionu odnosno njegovom vrelu, početkom 8. god. n.e. ustaničko područje bilo zahvaćeno i bolešću.⁸⁶² Iako Kasije Dion ne precizira o kojoj je bolesti riječ ni o stupnju njene raširenosti i utjecaja na borbenu sposobnost, moglo bi se pretpostaviti da nije bila riječ o nekoj stravičnoj, smrtonosnoj epidemiji tipa kuge.⁸⁶³ Da je riječ o takvoj smrtonosnoj epidemiji, ona bi se neminovno morala proširiti i na protivničke snage, a o tome bi antička vrela sigurno ostavila snažnija i upečatljivija svjedočanstva. A i epidemija takvog tipa bi definitivno završila sa ustaničkim otporom, a kako vidimo on se nastavlja još skoro dvije godine. Riječ je najvjerojatnije u većini slučajeva o klasičnim ratnim bolestima kao što su tifus, šarlah, svrab i sl. koje su, iako nisu imale onakav efekt kakav bi imala neka šira i lako prenosiva smrtonosna epidemija tipa kuge, ipak umanjivale i borbenu sposobnost i spremnost i moral ustaničkog vojništva i stanovništva. A ustanički način borbe na većem dijelu bojišnice i prostora preko kojeg su prolazile protu-ustaničke ofenzivne akcije a koji se zasnivao na utvrđenim pozicijama (uglavnom gradinska naselja sa podgrađem) u koje bi se sklanjalo okolno stanovništvo samo je pospješivao širenje bolesti. Zbjegovi su ustvari bili najbolji poligoni za razvoj bolesti,⁸⁶⁴ a vjerojatno su i pojedina naselja na borbenim poprištima već do početka 8. god. n.e., bila i razorena, posebno možda za vrijeme Germanikove ofenzive na mezejskom području. Iako je sa početkom 8. god. n.e. stanje na ustaničkoj strani bojišnice postajalo sve teže, ustanici nisu pokazivali namjeru za izmirenje sa Rimskom državom navodno, na osnovi Dionovog teksta, jer su bili spriječeni od onih koji nisu imali nade da će biti pošteđeni od Rimljana.⁸⁶⁵ Spomenuti Dionov podatak bi sugerirao da su se već sa početkom 8. god. n.e. u ustaničkim redovima počele javljati defetističke tendencije, pa i namjere, ali koje nisu još uvijek mogle doći do

⁸⁶¹ Cass. Dio LV, 33, 1

⁸⁶² Cass. Dio LV, 33,1

⁸⁶³ Plinije Stariji (VII, 149) izvještava da je za vrijeme rata, u Rimu izbila određena epidemija, ali je nejasno koliko je ova epidemija bila povezana sa onom u ilirskim zemljama, iako ne treba isključiti da su ove epidemije možda bile na neki način i međusobno uvjetovane.

⁸⁶⁴ Kada se raspravlja o borbama i stradanjima panonskog bazena i sjeverozapadnog područja u toku 7. god. n.e. nejasno je pitanje fenomena izbjeglica, odnosno da li je uslijed borbi pa i okupacije pojedinih područja dolazilo i do zbjegova i unutarnjih migracija koje bi se kretale u pravcu zaštićenijih područja.

⁸⁶⁵ Cass. Dio LV, 33, 1

izražaja zbog otpora i izrazitog prvenstva onih najodlučnijih i najtvrdokornijih elemenata ustaničkog pokreta. Ovaj dio ustaničkog pokreta bi predstavljali, sudeći po kasnijem nizu događaja, u prvom redu Baton Desitijatski i njegovo neposredno okruženje i uopće dijelovi dinarskog segmenta ustanka. I to pogotovu oni elementi iz dublje unutrašnjosti ustaničkog područja koji je skoro pune dvije godine bio znatno manje izložen razaranjima i pustošenjima rimskih protu-ustaničkih ofenzivnih akcija. Posljedice rata su se više osjećale na područjima tzv. relativne ustaničke kontrole na sjeverozapadu i panonskom bazenu nego u dubljoj dinarskoj unutrašnjosti koje je bilo pošteđeno bar neprijateljskih pokreta i napada onog tipa kakvo su doživljavali sjeverozapad i panonski bazen. Sve do početka 9. god. n.e. stanovništvo sa tih područja nije moralo da bude sabijano u utvrđena uporišta, stočarstvo je, kao i ostale privredne grane, bolje podnosilo ratne aktivnosti i bilo izloženo manjim gubicima nego na sjeverozapadu i panonskom bazenu.⁸⁶⁶ Vjerojatno je i na samom panonskom prostoru bila neujednačenost stradanja, pa su tako npr. breučke oblasti južno od Save manje stradale nego one sjeverno od Save, što je isto moglo uvjetovati različitost stavova vezanih za nastavak pružanja otpora. Samim tim je prirodno, uz već poslovičnu tvrdoglavost i odlučnost tih dinarskih gorštaka, da je protivljenje predaji ili bilo kakvom sporazumu sa naznakama poraza bilo veće u prostorima koji još uvijek nisu osjetili one prave razaračke pokrete desetina tisuća protivničkih vojnika, niti onesposobljavanje svojih privrednih kapaciteta u onoj mjeri kao u području koja su bila sustavno ruinirana. Ako je i bilo gladi, ona je zbog relativne očuvanosti stočnog fonda ali i zaliha zemljoradničkih i drugih proizvoda u unutrašnjosti bila i manja nego u panonskom bazenu i sjeverozapadnom području, oblastima koje su već prilično propatile. Naravno i vojne snage naroda iz unutrašnjosti su učestvovala u intenzivnim borbama na sjeverozapadu i panonskom bazenu imajući i same gubitke, ali sigurno ne tolike kao oni narodi koji su se nalazili samim svojim položajem na prvim borbenim linijama. Tako bi i Desitijati bili taj odlučni dio ustanka, što potvrđuje i činjenica da oni do kraja ustanka, skoro do trenutka kada su dovedeni na ivicu istrebljenja, pružaju ogorčen otpor. Pa ako su se sa takvom odlučnošću borili i u proljeće i ljeto 9. god. n.e. sigurno je desitijatska, a s njima i ostalih dinarskih kontinentalnih naroda, upornost bila još veća početkom 8. god. n.e., kada je još uvijek postojao jedinstveni Savez, a Panonija se još aktivno borila. Defetistički, sporazumaški duh i kolebljivost prema daljem otporu se ustvari počeo javljati upravo na tim područjima koja su najviše stradala, koja su bile poligon stalnih uništavanja i borbi, velikih ljudskih i materijalnih gubitaka, kao što su panonski bazen i sjeverozapadno bojište uključivo i onu "sivu zonu" u relativnoj blizini Siskije koja se naknadno priključila ustanku.⁸⁶⁷ Ipak i u

⁸⁶⁶ *Vell.* II, CXV, 2

⁸⁶⁷ Po Suiću (1991-1992: 56) "U dilemi da nastave borbu i izgube zemljišta, koja su obrađivali, (Breuci

ovim oblastima, i pored nesumnjive pojave te tendencije, još uvijek je bila snažna i protivna struja i u vodstvima panonskog segmenta, lokalnim prvacima pa i među stanovništvom. A to slikovito pokazuju primjeri Pinesa, pojava neposlušnosti pojedinih utvrda i zajednica izdaji Batona Breučkog, ponovno dizanje na ustanak nakon prodora dinarskih jedinica itd., a sve u drugoj polovici 8. god. n.e. i kasnije dugoprisućne hajdučije kao surrogata panonskog otpora. Dionovu ili njegovog vrela konstataciju da je to što ustanici i pored teške situacije u koju su zapali ne traže izmirenje rezultat toga što se pojedinci plaše za svoju sudbinu ipak je potrebno malo relativizirati. Iako je sasvim normalno očekivati da se oni, koji su smatrali da su u očima Rimljana bili najkompromitiraniji za učešće u ustanka, bili u dilemi za svoju sudbinu ako dođe do predaje Rimljanima, ipak niz detalja mogu opovrći da je to samo bio jedini razlog da se ustanak produži i početkom 8. god. n.e. ne dođe do sporazuma sa rimskim zapovjedništvom:

- Onaj koji sklapa sporazum sa Rimljanima je bio Baton Breučki, jedan od dvojice vrhovnih predvodnika ustanka, koji bi se sigurno iz svoga hijerarhijskog položaja u strukturi ustanka najviše morao plašiti za svoju sudbinu.
- Baton Desitijatski je prilikom predaje ponudio svoju žrtvu radi poštode svojih suboraca.
- I Baton Desitijatski, taj *alter ego* ustanka, čije ime kao najvažnijeg ustaničkog vođe bilo poznato i u tadašnjoj široj rimskoj javnosti o čemu svjedoči Strabonov podatak, je bio pošteđen i imao dobar tretman.

Bolje je razloge te upornosti u održanju oružanog otpora, tražiti ne u nekom strahu od odmazde, nego u upornosti i još uvijek, i pored svih nedaća i gubitaka, prisutnom uvjerenju u uspjeh ustaničkog pokreta te odanosti zacrtanim ciljevima dobrog dijela ustanika, pa i većeg dijela vodstva što simboliziraju ličnosti Batona Desitijatskog i Pinesa.

Pošto je naše konkretno znanje o ratnim zbivanjima u prvoj polovici 8. god. n.e. prilično siromašno, ponajviše radi lakune u Dionovom tekstu, ostaje da samo okvirno pokušamo rekonstruirati tok i rezultate borbenih operacija u spomenutom periodu.⁸⁶⁸

op. a.) izabrali su kapitulaciju, koja je breučkog Batona stajala glave". Ustvari po Suiću je osnovna razlika između breučko-panonskih ustanika i onih pod zapovjedništvom Batona Desitijatskog ležala u njihovom gospodarstvu, odnosno u činjenici da su Breuci bili poglavito zemljoradnički narod, a snage pod zapovjedništvom Batona Desitijatskog većinom bile pastirske zajednice sa svim onim karakteristikama, vrijednosnim i moralnim osobinama koje pastiri/čobani kao takvi imaju. Te bi razlike onda uvjetovale i različito ponašanje dva ustanička temeljna segmenta u vezi rata i o ratu; međutim držimo da je ovakva konstatacija relativna, jer razina kulturnog razvitka npr. Desitijata i Breuka nije bila radikalno različita, ona je u osnovnim crtama i načelima bila dosta slična. Naravno razumljivo je da je stočarstvo prednjačilo u dinarskom pojasu, ali njegov utjecaj nije bio zanemarljiv ni u panonskom bazenu, isto kao što je u pitomijim područjima dinarskog pojasa, kao što je udolina gornjeg toka rijeke Bosne, bila prisutna i zemljoradnja.

⁸⁶⁸ Ni Velej Paterkul ne daje skoro nikakve podatke o događanjima u ilirskim zemljama u periodu prve

Vjerojatno se i u tome razdoblju nastavljao dalji pritisak glavnine protu-ustaničkih snaga na panonski bazen i sjeverozapadno područje ovaj put i sa okupacijom pojedinih oblasti. Protu-ustaničke snage su tako uspjele u toku 7. god. n.e. i u prvoj polovici 8. god. n.e. da pod svoju kontrolu, postupnim i napornim napredovanjem, stave znatna područja od Siskije prema istoku duž Save (uključujući i oserijatski prostor), i južno i jugozapadno od spomenutog grada, kao i pojedine oblasti panonskog bazena sjeverno od Save. Okupacija ovih oblasti je podrazumijevala da je došlo i do zauzimanja naselja i ustaničkih uporišta, odnosno do instaliranja mreže trajnijih protu-ustaničkih pozicija na tome terenu, tj. da je odgovarajući prostor "očišćen" od većih ustaničkih snaga. Zauzimanje spomenutih oblasti potvrđuju i sama zbivanja na rijeci *Bathinus* i prisustvo Tiberija i trupa sa kojima je zapovijedao na njenim obalama, gdje prisustvuju simboličkom činu sporazumne predaje Batona Breučkog, što je jedino bilo moguće ako su oserijatska zemlja i Posavlje od Siskije do rijeke Bosne bili okupirani. Oserijatska zemlja i uopće posavsko područje od Siskije prema tokovima Une, Vrbasa i Bosne su uostalom bili i najbliži i najpristupačniji prvim rimskim ofenzivnim pokretima kojima je neposredno zapovijedao i u kojima je učestvovao Tiberije. A i njihova se okupacija nametala kao bitna strateška solucija za dalje ofenzive u unutrašnjost pobunjenog panonskog područja, ali i za osiguravanje krila prema dinarskom segmentu. Prilikom borbi u posavskim oblastima, koje su bile rukovođene i rimskim namjerama za osiguravanjem plovnosti Save (za svoju riječnu ratnu mornaricu) vjerojatno je razoreno i višestoljetno naselje u Donjoj Dolini, da se više ne obnovi. Zauzimanjem oserijatske zemlje i uopće posavskog područja od Siskije do rijeke Bosne, protu-ustaničke trupe su izbile na rijeku Bosnu i to u njen donji tok, zaposjedajući lijevu obalu. Time je prekinuta komunikacija duž rijeke Bosne, koja je predstavljala najlakšu i najprohodniju vezu središnje Bosne sa panonskim prostorom. Ovladavanjem tom linijom rimsko zapovjedništvo je, svjesno ili slučajno, ostvarilo bitnu stratešku prednost u odnosu na pobunjenike koja se neće manifestirati samo daljim vojničkim nastupanjem, nego i u pojavi novih diplomatskih kretanja koji su na kraju rezultirali i raspadom zajedničkog nastupa ustaničkih snaga. Protu-ustaničke posade su se tako i duboko uklinile u ustaničko područje.

Istovremeno se stanje i u Rimu i Italiji počelo u određenoj mjeri stabilizirati, i kad je glad bila umirena August je priredio igre u ime Germanika i njegovog mlađeg brata Klaudija.⁸⁶⁹

polovice 8. god. n.e., a na mjestu Velejevog izvještaja gdje bi se taj pretpostavljeni opis trebao nalaziti ubačen je u vidu određene digresije jedan opširni, bespotrebni panegirik Tiberiju.

⁸⁶⁹ fr. Dionove LV. knjige, Xiph. 114, 15-30; U Loeb izdanju Diona (vol. VI, 464-465) u poglavlju LV, 27, 3-4 za 6. god. n.e. pojavljuje se podatak da je kada je glad bila na kraju da su priredene gladijatorske igre u čast Druza koje su dali Germanik i Klaudije. Nejasno je da li je ovdje riječ o nepotrebnom ponavljanju istog događaja na dva mjesta u Loeb izdanju (i to jednom za 6. i drugi put za 8. god. n.e. – preuzeto iz

August je time želio i malo oraspoložiti rimski plebs, ali na neki način i Germanikovo ime još više približili masama i povećati njegovu popularnost. Iako ovaj konkretni podatak potiče iz jednog od fragmenata Dionove LV. knjige, nesumnjivo pripada vremenu kada je Germanik odsutan na duže vrijeme, jer August u njegovo ime priređuje igre, i njima rukovodi, i kada je Klaudije dovoljno star (rođen 10. god. p.n.e. u Lionu), pa je jedino razumljivo vrijeme kada se to moglo desiti bilo vrijeme rata, najvjerojatnije 8. god. n.e.⁸⁷⁰ Razdoblje ustanka je bilo i doba Augustovog postupnog, laganog popuštanja u bavljenju, pa i zapostavljanja i prepuštanja drugim ovlaštenim osobama državnih poslova.⁸⁷¹ Međutim, da bi još uvijek ostavljao utisak da je iznimno aktivno uključen u sva zbivanja vezana za vitalnost Države, on je 8. god. n.e. otišao do Ariminijuma na jadranskoj obali.⁸⁷² Po Dionu, on je time želio da bude bliži ilirskom ratištu i da pruži neophodne savjete rimskom zapovjedništvu na terenu u vezi rata i sa “Dalmatincima” i sa Panonima. Ovaj pokret Augusta iz Rima na jadransku obalu je izgleda imao i neko taktičko značenje jer se više-manje poklopio sa uspjesima u panonskom bazenu. Kao da je August, taj veliki majstor političke igre, i u svojoj dubokoj starosti želio pokazati da u tome ima ne samo njegovog osobnog doprinosa, nego da je on bio taj ključni supervizor nad procesom pada Panonije.⁸⁷³ Zanimljivo je da je taj svoj pokret August simbolički predstavio kao da je riječ

ekscerpta Ivana Xiphilinusa) ili su stvarno bile održane dvije igre. U korist prve opcije govori činjenica o vrlo sličnim okolnostima u kojima se održavaju igre (završetak gladi) te osobe u počast kojih su igre održane. Ali opet u korist druge predložene solucije govorila bi činjenica da se ono što podatak LV, 27, 3-4 (koji je izvorni Dionov tekst) ne podudara baš u svemu sa podatkom (u Loeb izdanju LV, 33, 4) koji potiče iz ekscerpta Ivana Xiphilinusa. Logično bi bilo u slučaju da je prva solucija tačna da se opis kod Xiphilinusa ili u potpunosti podudara sa podatkom LV, 27, 3-4 ili da je sažetiji i da ne odstupa puno od njega. Međutim situacija je upravo suprotna, jer je podatak od Xiphilinusa veći i sadržajniji od onog izvorno Dionovog koji se odnosi na 6 god. n.e. Zanimljivo je da se u sklopu podatka LV, 27, 3-4 nalazi i opis Tiberijeve dedukcije hrama Dioskura, a sve u znak sjećanja na Druza. u Istom podatku Dion kaže da je Tiberije iako je nastavljao da vodi ratove, istovremeno posjećivao Rim kada god bi mu se pružila prilika. To je najviše, po Dionu (LV, 27, 5-6), činio iz razloga što se bojao da bi August u njegovom odsustvu mogao pokazati naklonost nekome drugom. Pošto Tiberije nije boravio u Rimu sigurno od proljeća 6. god. n.e. do skoro kraja 8. god. n.e., dedukcija hrama se desila sigurno na prijelazu 5. na 6. god. n.e. ili početkom ove godine, kada je Tiberije stvarno boravio u Rimu (*Vell.* II, CVII, 3).

⁸⁷⁰ Da je Germanik tada boravio u Rimu, ne bi trebalo da August priređuje i rukovodi igrima u njegovu čast, kada je ovaj kao punoljetna osoba iz vladajuće familije to mogao sam uraditi. Spomenuti podatak sugerira da se u tome trenutku i Tiberije nalazio van Rima i Italije, jer u istom nešto većem fragmentu se govori i o tome kako je August već zbog starosti prenosio dio svojih javnih obaveza, npr. audijencije stranih izaslanstava koje je povjerio trojici konzulara. Da su kojim slučajem Tiberije i Germanik bili tada u Rimu, prije bi se očekivalo da se to povjeri njegovom adoptiranom sinu i sigurnom nasljedniku ili adoptiranom unuku, koji mu je i primarni favorit u svim svojim pogledima. Ustvari tada su se na igrima nalazili samo August i Klaudije, osoba za koju August u svojim zamislima sigurno nije predviđao da bude jedan od njegovih nasljednika.

⁸⁷¹ *Cass. Dio* LV, 34, 1-3

⁸⁷² August je u Ariminijum (današnji Rimini) stigao vjerojatno se krećući se *Via Flaminia*. August je 8. god. n.e. imao 70/71 godinu.

⁸⁷³ Po Dionu, odnosno njegovom vrelu, August je u Ariminijum došao kako bi mogao da daje neophodne savjete u vezi rata sa Dalmatincima i Panonima. O Oktavijanu Augustu i njegovoj spretnosti koja prelazi i

o boravku na samom ratištu, odnosno na neprijateljskoj zemlji, jer je prilikom njegovog povratka ponuđen uobičajeni ritus i način žrtvovanja koji se primjenjuje prilikom povratka iz "neprijateljske zemlje".⁸⁷⁴ Ovim je August simbolički želio i sebe predstaviti i istaći kao neposrednog učesnika u ratu, vrhovnog rimskog vojnog zapovjednika koji obavlja i svoju vojnu dužnost prema Državi i rimskom narodu; dok u stvarnosti on se za cijele tri i po godine rata nije našao ni u neposrednoj blizini ilirskog ratišta, a kamoli na njemu samom.

I dok je trajao veliki ilirski ustanak, August je nalazio vremena da u punoj snazi obnaša svoju funkciju *pater familiars* i da misli kako je i u familiji, kao i u državi, on taj koji je vrhovni strateg i voditelj politike. I tako dok su se mase vojnika prebacivale s jednog kraja Ilirika na drugi, a on sam polako prepuštao državničke poslove, uglavnom protokolarne naravi, drugim ljudima August je u svom punom kapacitetu bio posvećen familiji, bolje reći onome što je od nje ostalo ponajviše upravo radi njega samog. Od samoga početka svoje političke aktivnosti, on nikako nije mogao razlučiti familiju i njene interese i potrebe od vođenja političkih i državničkih poslova. Radi toga on je izgleda smatrao svojom dužnošću da familiju i njene članove, izuzev samo Livije, promatra samo kao objekte svojih želja,⁸⁷⁵ i da vođenje svoje familije promatra kao primarno javno, političko pitanje. A to je na kraju neminovno moralo odvesti i njegovu familiju onim putem koji on u svojim zamislima nije predvidio. Kao da se svo zlo koje je u prvim godinama svoje političke aktivnosti prouzrokovao vratilo, ispoljilo i osvetilo na njegovoj biološkoj familiji.⁸⁷⁶ Samo pitanje koliko je on bio taj koji je u stvarnosti u posljednje četiri decenije vukao konce porodične politike, a koliko njegova žena Livija. I 8. god. n.e. August je prekinuo zaruke mladog Klaudija sa Emilijom Lepidom (3/4. god. p.n.e. – 53 god. n.e.), radi pada u nemilost njene familije. Emilija Lepida je biološka praunuka samoga Augusta, unuka neshvaćene Julije, i kćerka Julije Mlade i Lucija Emilija Paula.⁸⁷⁷ Umjesto Emilije, Klaudiju je kao nova vjerenica dodijeljena Livija Medulina Kamila, kćerka Furija Kamila (konzula za 8 god. n.e.) bliskog prijatelja Tiberija. Međutim, Medulina je na dan svoga vjenčanja iznenadno umrla.⁸⁷⁸

u polje perfidnosti i licemjerja najbolji primjer pruža njegov odnos prema Marku Liciniju Krasu, pobjedniku iz balkanskog rata 29-28. god. p.n.e. (Papazoglu, 1969: 317 i posebno fus. 83).

⁸⁷⁴ Cass. Dio LV, 34, 3

⁸⁷⁵ U slučaju Livije, August je bio taj koji je bio objekt.

⁸⁷⁶ Nakon smrti Marka Vipsanije Agripe (u martu 12. god. p.n.e. u Kampaniji) August je prisilio Tiberija da napusti svoju dotadašnju voljenu suprugu Vipsaniju i uzme za ženu Juliju. Vipsanija je u to vrijeme bila trudna i od šoka je izgubila bebu (Svet. Tib. 7). Za jedno svoje tek rođeno praunuče, dijete Julije Mlade iz nedopuštene veze a koje se rodilo nakon njenog protjerivanja, August nije dopustio da se prizna i othranjuje. (Svet. Aug. 65).

⁸⁷⁷ Ne treba je miješati sa Emilijom Lepidom, kćerkom Lepida Mlađeg i sestrom Manija Emilija Lepida, a koja je bila zaručena za Lucija Cezara, Augustovog posinka.

⁸⁷⁸ Zanimljivo je da je njen brat bio Skribonijan (*L. Arruntius Camillus Scribonianus*, konzul za 32 god. n.e.),

Nedugo zatim, kada je Klaudiju bilo 18 godina, znači oko 9 god. n.e. vjenčan je sa Plaucijom Urgulanilom (*Plautia Urgulanilla*), kćerkom Marka Plaucija Silvana i unukom Urgulanije (*Urgulania*), sa kojom je braku ostao do 24 god. n.e.

koji je kao namjesnik Dalmacije 42 god. n.e. pokrenuo neuspjelu oružanu pobunu protiv Klaudija, tada rimskog princepsa.

IV. faza ustanka – raspad Saveza i pad Panonije

Čuvajte mi bratstvo i jedinstvo kao zjenicu oka svoga.

Josip Broz Tito

Rani uspjesi, ratni plijen i neprijateljski gubici sigurno su dodatno pojačavali autoritet Batona i vojnih institucija naknadno uspostavljenog jedinstvenog Saveza, pa i preko njih i samoga Saveza kao cjeline i političke i vojne realnosti i kod nedesitijatskih sudionika ustanka, uključujući i Breuke. Međutim, kako vrijeme bude odmicalo, rat se produžavao, gubici u redovima pobunjenih naroda postajali sve veći, pobjede se prorijedile a porazi postajali sve učestaliji i s tim se sve popratne negativne posljedice koje je rat sa sobom donosio naglo i drastično uvećavale, a neprijateljski pritisak se svakog dana sve više pojačavao i na horizontu se počeo očitavati neminovni poraz počeo se odvijati suprotan proces. Kako se nada u pobjedonosni završetak sve više gasila, autoritet Saveza, povjerenje u ideju i ciljeve koju je on predstavljao su sve više slabili, a njegovi temelji unutarnjim partikularizmima sve su više potkopavani. I odlučnost da se ide do kraja i povjerenje u institucije Saveza, posebno njegove vojvode su kod pojedinih sastavnica sve više slabili. I tako je u 8. god. n.e. konačno došlo do realiziranja Tiberijeve dugoročne strategije sa javljanjem pukotina u ustaničkom Savezu. Teško dvoipogodišnje ratovanje je doprinijelo da se na ustaničkoj strani, izloženoj ubitačnom i stalnom uništavanju resursa i ljudi, počne pojavljivati demoraliziranost, pa i defetizam i kalkulanstvo.

Pojedini zapovjednici su, uvidjevši razvoj situacije, nastojali da na vrijeme spase svoje živote, statute i zajednice koje su predvodili od, kako su oni smatrali, neumitne propasti. A možda su i željeli da u tim teškim vremenima svojim činom prebjega na rimsku stranu nešto dodatno ušćare na užrb drugih pojedinaca u matičnoj zajednici i svojih susjeda jer bi tako postali "favoriti" Rimljana. Bez obzira da li su oni u preuzimanju tih radnji bili pokretani razlozima interesa matičnih zajednica kako bi se zaustavilo dalje stradanje ili nekim prozaičnijim, praktičnim razlozima i osobnim interesima ili je riječ o nekoj kombinaciji svih spomenutih razloga, činjenica je da

ti pojedinci i njihovi suradnici i pristalice nisu vodili računa ne samo o općim interesima Saveza i ustanka, nego ni o interesima drugih naroda sa kojima su se dotada zajedno borili. Tada se i pokazuje, i pored nastojanja Batona Dezitijatskog (koji je bio idejni tvorac Saveza i njegov najodaniji reprezent), da su centrifugalne sile i unutarnji partikularizmi i pojedinačni ipak bili još uvijek i previše izraženi da bi se Savez mogao smatrati koherentnom i prepoznatljivo i funkcionalno jedinstvenom silom. Najteže stanje je bilo na najugroženijim dijelovima ustaničkog područja i to u panonskom području koje je već dvije godine sustavno razarano i na sjeverozapadnom frontu okrenutom prema Siskiji. Čitav niz velikih naselja, od kojih neka su tisućljetnom tradicijom življenja, posebno ona u ravnica zapadne Posavine su za vrijeme ovih borbi brutalno i sustavno razorena, kao npr. Donja Dolina.

U tom smislu je vrlo lako objašnjiv i pokušaj Skenobarda da promijeni svoju stranu u ratu i dezertira Rimljanima, i koji je o toj svojoj nakani obavijestio rimskog zapovjednika garnizona u Siskiji (φρούραρχον Σισκιάς) Manija Enija.⁸⁷⁹ Za razliku od lokalnih prvaka i vodstava koja su postajala sve skeptičnija u vezi sudbine ustanka i njegovih općih ciljeva, većina naroda i boraca je izgleda još uvijek i vjerovala u ustanak i zalagala se za nastavak otpora. Takvo raspoloženje je vjerojatno prevladavalo i u okvirima zajednice u kojoj je živio Skenobard i okviru snaga kojima je zapovijedao, tako da se kada je trebao da ostvari svoju nakanu Skenobard uplašio (δεδιῶς) za eventualnu štetu koju je mogao da pretrpi ako bi se pokrenuo na akciju.⁸⁸⁰ Rizik za preuzimanje ovakve akcije koju je planirao Skenobard nije morao dolaziti samo iz okvira njegove matične zajednice i jedinica kojima je zapovijedao, nego možda i od reakcije drugih ustaničkih jedinica koje sigurno ne bi mirno gledale klasičnu izdaju u svojim redovima. Nažalost zbog postojanja lakune koja se upravo pojavljuje na mjestu gdje bi Kasije Dion trebao u svome djelu da predstavi nastavak zbivanja sa Skenobardom i njegovom nakanom, nepoznati su ostali završetak ove priče; odnosno da li se obazrivi Skenobard uspio konačno odvažiti na akciju, možda uz dodatnu pomoć Rimljana ili ne i kako je uopće on završio. Nešto slično, samo sa mnogo težim i gorim posljedicama, jer je u to bio upetljan jedan od vrhovnih vojvoda, a na samo neki lokalni moćnik desiti će se nešto kasnije, o čemu imamo i detaljnije i potpunije izvještaje nego u slučaju Skenobarda. Zanimljivo je istaći da se Dionovo pripovijedanje i

⁸⁷⁹ Cass. Dio LV, 33, 1-2; Pošto se odlučio za kontaktiranje zapovjednika u Siskiji, Skenobard je vjerojatno pripadao onim domorodačkim narodima i zajednicama koji su gravitirali ovom gradu i na jednom širem potezu npr. Kolapijanima, Segešćanima ili nekim panonskim zajednicama u Posavlju i zapadnim dijelovima današnje Slavonije, a možda i Japodima Pounja. Pošto se Skenobard obraća Maniju Eniju koji se tada nalazi u Siskiji, a ne Tiberiju to bi značilo da se ovaj potonji nalazio na jednom od svojih pohoda po ustaničkom području, koje se odvijalo u drugom pravcu u odnosu na mjesto gdje se nalazio Skenobard.

⁸⁸⁰ Cass. Dio LV, 33, 2

direktno izvještavanje o ustanku nakon prekida u lakuni nastavlja direktno na opis otpadnuća Batona Breučkog i svega onoga što je sukladno tome činu uslijedilo.

Još u toku 8. god. n.e. Baton Breučki, jedan od dvojice vrhovnih vojvoda ustaničkog Saveza, je stupio u tajne pregovore sa Tiberijem. Batonu Breučkom, koji je bio najvažniji zapovjednik ustaničkog Saveza u panonskom području je sigurno bilo dosta rata, koji je nanio do tada golemu štetu Donjoj Panoniji. On je bio i stariji od Batona Dezitijatskog i sigurno je bio manje sklon nastavku sukoba, i naklonjeniji pregovorima i kompromisu. Već opisano teško stanje u zonama južne Panonije i sjeverozapadnog bojišta, i koje se manifestiralo i sa opadanjem vjere u nastavak borbe (posebno kod lokalnih moćnika i prvaka), kao posljedicu je imalo i traženje načina za izlaz iz ratne situacije uz što manje neugodnosti za one koji to namjeravaju da učine. Tiberije je ovu situaciju vrlo diplomatski umješno iskoristio. Njemu je bilo u interesu samo da podijeli ustanički Savez i iz rata izbaci panonsku komponentu ustanku, i u cilju toga bio je spreman na dosta ustupaka Batonu Breučkom. Ipak Baton Breučki se u svome naumu predaje morao suočiti sa jakim opozicijom unutar Breuka i panonskih ustanika. Opoziciju predaji i sporazumu sa Rimljanima predvodio je Pines, koji je inače bio kralj Breuka. Međutim, prevladao je ipak Baton Breučki sa svojom intencijom da se ide u mirovni sporazum sa Tiberijem, kao glavnim i oficijelnim predstavnikom Rimske države u Iliriku. I kada jedan od dvojice vrhovnih vojvoda, sa svojim snagama i narodom kojeg je izvorno predstavljao, napusti Savez i sporazumno se preda Rimljanima, konačno na svjetlo dana u svojoj punoj snazi izbija raspad Saveza i to sa svim svojim negativnim i dalekosežnim posljedicama po cjelinu Saveza i sudbinu ustanka. Tom prilikom Baton Breučki je Rimljanima isporučio Pinesa, protivnika istupanja iz Saveza i iskrenog zagovornika nastavka borbe.

Osnovna dva vrela koja daju podatke u vezi ovih događaja imaju nešto različit pristup ovom pitanju. Velej Paterkul je dao prilično skraćen, sažet i nedovoljan, skoro u formi teza, opis događanja u vezi otpadanja Breuka i Panonije od Saveza. On to opravdava time što se nada (*ut spero*) da će u svome kompletnom radu u detalje opisati ova zbivanja, kojima je vjerojatno i sam osobno učestvovao kao vanjski promatrač.⁸⁸¹ Jedino je u predstavljanju zbivanja kod rijeke *Bathinus* on malo detaljniji, ali i to poradi povlađivanja Tiberiju. U slučaju Kasija Diona mi raspolažemo sa detaljnijim i potpunijim opisom, iako i on u sebi krije neke nedorečenosti i nejasnoće, ali u manjoj mjeri nego kod Veleja Paterkula.⁸⁸² Za razliku od Veleja drugi glavni izvjestitelj o ustanku, iako ne spominje zbivanja kod rijeke *Bathinus*, daje prilično dobar opis zbivanja vezanih za

⁸⁸¹ *Vell.* II, CXIV, 4. Slično se izražava i kada govori o Varovom porazu, naglašavajući da će i o tome detaljnije govoriti u svome većem radu (II, CXIX, 1-2).

⁸⁸² *Cass. Dio* LV, 34, 4-7

napuštanje zajedničke borbe Batona Breučkog i prestanak ustroja otpora u Panoniji (bar u osnovnim crtama koje ipak omogućavaju pravilno sagledavanje čitavog procesa). Ipak samo usporednom analizom spomenuta dva opisa i traženjem skrivenih i prešućenih značenja i podataka mi možemo izvući i pretpostaviti određene zaključke i pokušati izvesti i prikazati određeni uzročno-posljedični slijed zbivanja, na osnovi kojeg bi se pokušao rekonstruirati konkretni povijesni proces.

Ključnu točku u tom procesu predstavljala su zbivanja kod rijeke *Bathinus* (današnja Bosna)⁸⁸³, koja su se vjerojatno odigrala negdje na njenom donjem toku, na oserijatsko-breučkoj granici (jer znamo preko solinskih natpisa da su Oserijati⁸⁸⁴ i Breuci graničili na rijeci Bosni, bar na jednom dijelu njenog srednjeg i donjeg toka)⁸⁸⁵ i to u ljeto 8. god. n.e.⁸⁸⁶ Do danas jedini poznati i dostupni spomen onoga šta se desilo na rijeci *Bathinus* 3. VIII 8. god. n.e. se nalazi u dostupnom djelu Veleja Paterkula (koji je bio neposredni svjedok i tih zbivanja na rijeci Bosni). Sam opis onoga što se desilo kod rijeke *Bathinus* kod Veleja Paterkula je toliko sažet i predstavljen povlađivački prema Tiberiju, da mi ustvari ne možemo pouzdano točno znati što se to ustvari na rijeci stvarno i desilo. Po Veleju su panonski ratnici kod rijeke *Bathinus* pred glavnim zapovjednikom neprijateljskih trupa na ratištu Ilirika Tiberijem donijeli i položili oružje, “oborili” se pred njegovim koljenima (...*conferentem arma, quibus usa erat, apud flumen nomine Bathinum prosternentemque se universam genibus imperatoris...*) i tako se predali i formalno ponovo prihvatili rimsku vlast i upravu. Podatak o dešavanjima na rijeci *Bathinus* je i do danas najstariji poznati spomen drevnog bosanskog imena (ali za rijeku, ne za zemlju).⁸⁸⁷

⁸⁸³ Ranije se ova rijeka identificirala sa rječicom Bednjom u Hrvatskom zagorju, ali ju je kasnije potisnula ona ipak mnogo prihvatljivija teorija o povezanosti sa današnjom rijekom Bosnom, v. Saria, 1929; Isto, 1930; Isto, 1933; Vulić, 1933 A; Isto, 1935; Mayer, 1940; Isto, 1957; Budimir, 1959; Alföldy, 1965 (*Bathinus-Bosinus-Bosina-Bosna*); Bojanovski, 1974, 192-202; Isto, 1988, 51, i fus. 66; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988, 157; Zaninović, 2003, 445. A. Mócsy (1959) je identificira sa Bosnom, ali omogućava “također identificiranje sa Bacuntius”, tj. s rijekom Bosutom. Mesihović, 2014 B: 79-83.

⁸⁸⁴ Na Oserijate danas podsjeća naziv rijeke Usore.

⁸⁸⁵ *CIL* III, 3198b (p 2275, 2328,19) = *CIL* III, 10156b = *ILJug* I, 263; Breučka *civitas* se pružala, pored predjela Slavonije, i na sjeverno-bosanskom području sigurno istočno od rijeke Bosne i prostirala se na jug sve do linije koja razdjeljuje sjeverno-bosanski panonski, poglavito brežuljkasti i ravničarski bazen kojem su pripadali Breuci od dinarskog, planinskog pojasa što je ujedno predstavljalo i granicu sa desitijatskom *civitas*. Zemljopisne karakteristike toga područja nisu samo ravničarske, nego se pokazuje i niz nižih, ali površinski većih planina kao što su Ozren (918 m), i Trebava (620 m), zapadni dijelovi Majevice (815 m). Da breučko područje nije bilo samo ravničarsko, nego prožeto i sa laganim i pitomim uzvišenjima indirektno dokazuju i podaci Kasija Diona koji spominju uporišta i utvrde na breučko-panonskom prostoru, i koje su se po smislu teksta najvjerojatnije nalazile situirane na nekim višim, markantnijim točkama. *Cass. Dio* LV, 34, 5

⁸⁸⁶ *Vell.* II, CXIV, 4; Na osnovi *Antium Calendar*, zbivanja kod rijeke *Bathinus* su se desila 3. VIII. 8. god. n.e. (*CIL* X, 6638: III C TI AVG IN LYRICO VIC; Wilkes, 1969: 73; Mócsy, 1974: 38; Barkóczy, 1981: 89; Bojanovski, 1988: 51; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 68; Zaninović, 2003: 446)

⁸⁸⁷ O etimologiji i porijeklu bosanskog imena, kao i imena Baton v. Mesihović, 2008 B; Isto, 2010 B; Isto, 2014 C.

Nejasno je da li su zbivanja kod rijeke *Bathinus* bila rezultat neke ranije bitke na istom ili bližem mjestu, o čemu nemamo potvrde u vrelima, i u kojoj bi Breuci i drugi Panoni bili teško poraženi pa prisiljeni na predaju ili su se ona odigrala kao vrhunac nešto dužeg djelovanja u pravcu sporazumne predaje. Ova druga varijanta je vjerojatnija jer da je kojim slučajem predaja nastala kao rezultat rimskog upada i nanošenja teškog poraza breučko-panonskim snagama kod rijeke *Bathinus*, teško bi se moglo očekivati da Rimljani u takvim uvjetima pristanu na kompromisni sporazum sa pojedinim čelnicima otpora u panonskom bazenu.⁸⁸⁸ Da je u konkretnom slučaju Tiberije izvojevao veliku i ključnu vojničku pobjedu kod rijeke *Bathinus*, Velej Paterkul ne bi propustio da je detaljnije opiše uz isticanje velikog vojničkog genija zapovjednika protu-ustaničkih snaga. Međutim Velej ne samo da ne daje nikakav detaljan opis nekog vojničkog okršaja kod rijeke *Bathinus*, nego ga uopće i ne spominje. Upadljivo je da Velej, kada je riječ o nekim značajnim i konkretnim oružanim sukobima koji su se zbili u panonskom bazenu (u kojima on osobno nije učestvovao)⁸⁸⁹ daje prilično detaljne opise, dok za zbivanja kod rijeke *Bathinus*, kojima je on možda bio i neposredni očevidac, ne daje nikakav opis oružane borbe što bi značilo da je nije ni bilo. Zatim sama predaja Pinesa je vjerojatno predstavljala kulminaciju jednog procesa unutarnjih sukobljavanja i političkog razračunavanja unutar breučke politije i panonskog segmenta ustanka. I čitav taj proces je morao prethoditi zbivanjima na rijeci *Bathinus*, jer teško bi bilo očekivati da u slučaju da se desila bitka kod rijeke *Bathinus* i teški poraz ustanika da je kao posljedica toga poraza predat samo Pines, a ne Baton Breučki koji je zauzimao viši položaj u strukturi ustanka. Tako bi se i postavilo pitanje zašto je Pines kažnjen, a Baton Breučki unaprijeđen nakon eventualnog poraza u eventualnoj bici.⁸⁹⁰ Baton Breučki je svoju nagradu da upravlja Breucima dobio jer je on još nesumnjivo prije zbivanja kod rijeke *Bathinus* imao namjeru da ostvari sporazum sa Rimljanima, a vjerojatno je imao i neku vrstu komunikacije, dogovora i saradnje sa njihovim vrhovnim zapovjedništvom. Uz sve izrečeno potrebno je ukazati na još jednu činjenicu koja opovrgava da su zbivanja kod rijeke *Bathinus* rezultat bitke i oružanog poraza panonskih ustanika na istom mjestu. Po Veleju, ustanici pred Tiberija dolaze donoseći oružje, što

⁸⁸⁸ Dio znanstvene literature koja se bavi i osvrće na ovo pitanje smatra da je riječ o bici na rijeci *Bathinus* kojoj su Rimljani porazili ustanike (usp. Stipčević, 1974: 68; Bojanovski, 1988: 51). Drugačije mišljenje u odnosu na spomenute autore ima Mócsy, (1974: 38; 56) koji ističe da su zbivanja na rijeci Bosni, bila ne bitka nego predaja panonskih snaga i Batona Breučkog, koja je možda bila rezultat i ranijih pregovaranja. A sličan stav nalazi se i u ediciji *The Archaeology of Roman Pannonia* (Barkóczi, 1981: 89). Slično mišljenje ima i Zaninović (2003: 447).

⁸⁸⁹ Dobar primjer su bitka koju je vodila XX. legija (*Vell.* II, CXII, 2) i bitka kod Vulkajskih močvara (*Vell.* II, CXII, 4-6).

⁸⁹⁰ Bilo bi potpuno nerazumljivo da Rimljani vrhovnog zapovjednika protivničke vojske, kojeg su vojnički totalno porazili i doveli do bezuvjetne predaje, postavljaju za suverena zajednice koja je bila pokretačka mašina ustanka na prostoru Panonije.

sigurno ne bio slučaj da su teško poraženi, jer bi tada bili ili raspršeni ili zarobljeni i od Rimljana ili njihovih saveznika razoružani, a ne bi sami došli pod oružjem i onda to oružje položili pred Tiberijem. Da se ta bitka desila i da je došlo do teškog poraza Breuka i uopće Panona, teško bi se onda moglo govoriti i o nekoj vrsti izražene opozicije od strane Pinesa namjerama Batona Breučkog o napuštanju zajedničke borbe. Samo postojanje opozicije sporazumnoj predaji ukazuje da je breučko-panonski vojni potencijal još uvijek bio u tolikoj mjeri i izražen i vidljiv da su pojedinci još uvijek mogli računati sa nastavkom rata i otporom kao realnom opcijom. Da uostalom Baton Breučki nije bio prisiljen da prihvati predaju, nego je on to učinio sam bez rimske vojničke prisile, dokazuje i sam Velej kada kaže da se on predao svojom voljom (*...alterum a se deditum iustis voluminibus...*).⁸⁹¹ Uostalom Kasije Dion, najinformativniji raspoloživi izvještač o ustanku, uopće i ne spominje da se Baton Breučki predao nego samo da je izdao Pinesa i da je radi toga (vjerojano od Rimljana) dobio pravo da vlada Breucima. Sve izneseno dovoljno govori da je zbivanja kod rijeke *Bathinus* potrebno shvatiti ne kao vojničku pobjedu, nego kao nesumnjivu i iznimnu političku pobjedu Tiberija.

Da sva zbivanja oko otpadnuća Batona Breučkog nisu započela odjednom i to sa zbivanjima kod rijeke *Bathinus*, nego naprotiv da su sva ta zbivanja bila posljedica jednog dužeg procesa dokazuje i sam Velej kada, ispred dijela gdje govori o predaji Panonije, kaže da je sva Panonija tražila mir (*...omnis Pannonia reliquit totius belli in Delmatia manentibus pacem petiit*).⁸⁹² Spomenutu rečenicu bi trebalo shvatiti u smislu da je došlo do kontakta između Tiberija i breučko-panonskih zavjerenika u prvom redu Batona Breučkog, jer se traži mir (vjerojatno uz izvjesne uvjete) a ne kapitulira i bezuvjetno predaje kao što bi to bilo da su breučko-panonski ustanici teško poraženi u jednoj bici. Ljeto 8 god. n.e. je pokrivalo čitavo razdoblje povijesnog procesa vezanog za otpadnuće Batona Breučkog. Sve to govori da je predaja kod rijeke *Bathinus* bila namjenski ranije dogovorena i rezultat sporazuma rimskih zapovjednika i ustaničkih breučko-panonskih zapovjednika, konkretno Batona Breučkog, a ne rezultat neke bitke koja bi se odigrala na tom mjestu i koja bi se završila teškim breučko-panonskim porazom.⁸⁹³ Zbivanja kod rijeke *Bathinus* bila su simbolički čin ponovnog priznanja rimske vrhovne vlasti što se izražavalo i u onom poklonjenu ustanika i polaganju oružja Tiberiju na ili u blizini obala rijeke *Bathinus*, a što je Velej smatrao da treba posebno istaći. U tom smislu je bolje tu svojevoluminu predaju Batona Breučkog i

⁸⁹¹ Vell. II, CXIV, 4

⁸⁹² Vell. II, CXIV, 4

⁸⁹³ Uostalom ustanici cijelo vrijeme rata izbjegavaju otvorene, odlučne bitke pa se onda s razlogom može postaviti pitanje zašto bi oni u prihvatili jednu veliku bitku na rijeci *Bathinus*, bez pomoći snaga koje je predvodio Baton Desitijatski, i u kojoj bi se ogledali sa vrhovnim rimskim zapovjednikom na terenu i vjerojatno glavinom njegovih trupa, i samim tim bili potpuno pregaženi.

breučko-panonskih snaga tumačiti kao poklonjenje nego kao predaju klasičnog tipa.⁸⁹⁴ Upravo zbog poklonjenja koje su oni izvršili pred Tiberijem i načina njegovog izvršenja zbivanja kod rijeke *Bathinus* su našla svoje mjesto u nacrtnom opisu Veleja Paterkula. On je vjerojatno posebno želio da naglasi kako će o tom činu koji uveličava snagu i autoritet Tiberija, i to još dok ovaj još uvijek nije bio princeps, biti govoreno i to mnogo detaljnije u budućem planiranom radu.⁸⁹⁵ Konkretna povijesna situacija koja se odigrala kod rijeke *Bathinus* u potpunosti je odgovarala Velejevoj panegiričkoj ideji vodilji kojom odiše njegovo djelo. On je tako smatrao za shodno da je u svome nacrtnom opisu spomene u vidu jedne opširnije teze, s kojom je javno iskazivao svoju namjeru da će predaju breučko-panonskih snaga Tiberiju u svome pravom povijesnom radu naknadno detaljnije razraditi. Upravo iz toga razloga je potpuno objašnjiv Velejev stil prezentiranja čitavog događaja u obliku nekih općih teza, iz kojih se praktično bez Dionovog teksta ne može uopće dobiti pravilna slika o zbivanjima vezanim za posljednje razdoblje rata u panonskom bazenu. Iz svega izloženog se možda može tvrditi da su iz činjenice da su zbivanja kod rijeke *Bathinus* toliko odgovarala namjerama koje su vodile Veleja u izradi nacrtnog opisa, proizilazili i razlozi da se uopće i spomene rijeka *Bathinus* i ono što se u konkretnoj situaciji desilo na njenim obalama. Za razliku od Veleja, izvještaj Kasija Diona uopće ne spominje rijeku *Bathinus* i ono što se na njoj desilo i on se samo zadovoljio sa tim da kratko konstatira da je Baton Breučki izdao, bez prezentiranja sve one slikovitosti na koju nailazimo kod Veleja.

Da je ova predaja bila ipak rezultat dogovora dodatnu potvrdu imamo u činjenici da su Breuci, i oni koji su se slagali i prihvatili Batona Breučkog za novog suverena i oni koji su se dvoumili ili izražavali nezadovoljstvo sa onim što je učinjeno, ipak raspolagali sa svojim jedinicama i uporištima na teritoriju na kojem nije bilo rimskih snaga. U tim trenucima breučka i drugih panonskih naroda samostalnost je još uvijek bila znatna, a rimska uprava ne uvedena na njihove prostore. Jedino bi po tim uvjetima bilo moguće da se odigra čitav niz događaja koji su uslijedili nakon otvorenog otpadnuća Batona Breučkog, a o kojima nas Kasije Dion detaljnije obavještava.⁸⁹⁶ Kada bi se Velejev tekst o zbivanjima kod rijeke *Bathinus* shvatio u bukvalnom smislu onda bi se mogla kod čitaoca stvoriti pogrešna predstava da su Rimljani, u toku i poslije panonske predaje,

⁸⁹⁴ U ovom kontekstu važno je imati u vidu da su se Tiberije i Baton Breučki već jednom sreli i to za vrijeme rata 12-9. god. p.n.e., i da su čak bili zaključili sporazum kojim su Breuci bili uključeni u rimsku državnu i provincijsku strukturu. Tako je 8. god. n.e. Baton Breučki ustvari samo ponovio ono što je uradio godinama ranije, Moguće je da se on upravo uzdao u taj svoj raniji sporazum kada je odlučio da napusti zajedničku borbu i Savez, što je Tiberije uspio iskoristiti.

⁸⁹⁵ *Vell.* II, CXIV, 4; I ovdje se vidi sklonost Veleja ka pretjerivanju, jer niti se sva Panonija podigla na ustanak niti je samim tim sva i tražila mir. A sudeći po Dionovom tekstu ni Panonija nije bila jednodušna u tome da li da se tada traži mir, pod kojim Velej praktično podrazumijeva predaju.

⁸⁹⁶ *Cass. Dio* 34, 4-7

potpuno razoružali ustaničke narode u panonskom bazenu i pristupili i direktnoj vojnoj okupaciji breučko-panonskog prostora. Međutim, sudeći po opisu od Kasija Diona to se nije dogodilo. Suprotno Dionu, Velej s druge strane potpuno šuti o svim zbivanjima i reakcijama unutar ukupnih ustaničkih snaga (i onim iz “Dalmacije” i onim iz Panonije) koja su uslijedila kao posljedica otvorenog izlaska iz ustanka i Saveza i priznanja rimske vlasti jednog od vrhovnih vojvoda.

Stvarne predaje oružja Rimljanima nije bilo jer Baton Breučki, sudeći po tome što obilazi okolna uporišta i što neuspješno vodi bitku (μάχη) protiv svoga imenjaka, zadržava naoružane jedinice. A i oni dijelovi breučko-panonskog stanovništva koji su se zatvorili u uporišta, ustvari gradinska naselja, su ostali pod oružjem. A i čini se da se i sam Baton Desitijatski prije bitke uzdržava direktnog i brzog napada i bio je više skloniji da se posluži ostvarivanjem taktičke prednosti i sačekivanjem Batona Breučkog i njegovih snaga u nekoj vrsti zasjede.⁸⁹⁷ To on sigurno ne bi radio da nije imao procjenu oružane snage sa kojom bi se morao suočiti kada se odlučio da se pokrene radi obračuna sa bivšim “kolegom”. Da su Rimljani razoružali Breuke i druge narode panonskog bazena oni bi morali da nastali vakum popune svojim jedinicama, što se nije desilo jer se konačna rimska okupacija pobunjenih prostora desila tek kasnije. Činjenica da Breuci i narodi narodi koji su bili okupljeni pod zapovjedništvom Batona Breučkog nisu bili razoružani, još je jedan i to vrlo važan dokaz da je riječ o sporazumnoj predaji. U suprotnom da je predaja nastupila uslijed vojničkog poraza nesumnjivo bi se pristupilo razoružavanju i vojnoj okupaciji, a ne bi se na miru ostavile protivničke naoružane jedinice i utvrđena uporišta i praktično omogućilo izbijanje građanskog rata.⁸⁹⁸ Na teritoriji na kojoj operira Baton Breučki nakon što se odigrao čin simboličke predaje ne primijeti se rimski autoritet, nema rimskih jedinica, a područje je još uvijek pod kakvom-takvom kontrolom domaćih zajednica koje su u tom vremenskom intermezzu između sporazumne predaje i intervencije Batona Desitijatskog imale neku nedefiniranu autonomiju. Čak Baton Breučki nastoji i da održi svoje vrhovno zapovjedništvo i nad narodima panonskog bazena koji su mu bili subordinirani⁸⁹⁹ i da učvrsti vladarsko pravo među Breucima koje je dobio od Rimljana.⁹⁰⁰ Jedina razlika

⁸⁹⁷ Cass. Dio LV, 34, 4-5

⁸⁹⁸ Da bi uopće došlo do unutar ustaničkog sukoba bilo je potrebno da postoje dvije naoružane i ustrojene vojne sile, što samim tim znači da je Baton Breučki, koji je sigurno učestvovao i predvodio sa panonske strane čin simboličke predaje kod rijeke *Bathinus*, raspolagao i nakon toga oružanom snagom, a što ne bi bilo moguće da je bio razoružan.

⁸⁹⁹ Iako Kasije Dion upotrebljava izraz ὑπήκοον u značenju “zavisni, poslušni”, držimo da je više u skladu sa realnom situacijom koja se događala u tom razdoblju, a koju Kasije Dion pokušava predstaviti, upotreba izraza *subordinirani*. U suprotnom bi se uloga Batona Breučkog u postbathinuskim zbivanjima mogla promatrati kao neka vrsta despocije, što ona nije bila, a drugi narodi iz Panonije koji su zajedno sa Breucima učestvovali u ustanku mogli bi smatrani zavisnim u odnosu na Breuke, što je apsurd.

⁹⁰⁰ Mócsy, 1974: 56

u odnosu na stanje koje je vladalo prije onoga što se odigralo kod rijeke *Bathinus* jeste primirje koje vlada na panonskom ratištu na linijama razdvajanja prema rimskim i njima savezničkim jedinicama i zaoštavanje unutarnjih tenzija. Znači činom koji je preduzeo Baton Breučki domorodačko stanovništvo je sačuvalo visoku razinu autonomije, dok je za uzvrat trebalo napustiti ustanak i priznati povratak vrhovne rimske vlasti. I to što se Baton Breučki nagrađuje vladarskom čašću govori da Rimljani nisu vojnički potpuno porazili ustanike na područjima Panonije, nego da je i to predstavljalo simboličko priznanje već učinjene uzurpacije. Kompromisno rješenje u vezi odnosa Batona Breučkog i Rimljana jasno ukazuje da su zbivanja kod rijeke *Bathinus* došla kao rezultat sporazuma sa Rimljanima, a ne rimske konačne vojničke pobjede nad breučko-panonskim snagama. Da je do nje stvarno došlo glavni zapovjednici rimskih trupa na ratištu Ilirika ne bi imali razloga stvarati kompromisno rješenje, što je po svome karakteru i sadržaju sporazumna predaja Batona Breučkog stvarno i bila. I sama predaja Pinesa se može promatrati u tome kontekstu, jer da su breučko-panonske snage bile totalno poražene, kako bi jedan od njihovih prvaka mogao da još uvijek zastupa nastavak borbe. I zar bi se uopće moglo diskutirati unutar ustaničkih snaga u vezi predaje i sporazuma sa Rimljanima, a da je bilo vijećanja u vezi toga pitanja dokazuje upravo slučaj Pinesa, jer je jedino na njima on mogao otvoreno da iznese svoje mišljenje i da se suprotstavi namjerama Batona Breučkog. I ovo na svoj način dokazuje da su sporazumna predaja Batona Breučkog i zbivanja kod rijeke *Bathinus* bila rezultat dugog procesa.

Sporazumna predaja je, kako se ubrzo pokazalo, bio prvorazredni uspjeh Tiberija koji je bez potrebe velike oružane pobjede (čemu on uostalom i teži) ostvario diplomatsku pobjedu kojom je stavio točku na sudbinu ustanka. Naravno iako nije bilo rimskog konačnog obračuna sa Breucima i drugim panonskim narodima do zbivanja kod rijeke *Bathinus*, na nastanak sporazumne predaje u velikoj mjeri je utjecao i sve veći rimski vojni pritisak na jednoj strani i postupno opadanje i snaga i potencijala sa kojima su raspolagali ustanički narodi, kao i rimske vojne okupacije jednog dijela nekadašnjih ustaničkih teritorija. Uostalom i većina rimskih ofenziva, koje su kontinuirano pokretane na ustanička područja nakon što je plima širenja ustanka zaustavljena i on lokaliziran unutar trokuta Sirmijum-Salona-Siskija, zahvaćala su panonske zemlje. Iz Siskija i Sirmijuma kretali su se rimski napadi na pobunjene narode Panonije razarajućeg i pustošećeg karaktera, što bi u pojedinim slučajevima rezultiralo možda i okupacijom pojedinih zemalja, uključujući i neke dijelove breučke teritorije sjeverno od Save. Poraz koji su panonske snage pretrpile u borbama sa grupacijom koju su predvodili Cecina i Silvan i neuspjeh da spriječe spajanje dviju velikih protu-ustaničkih grupacija vjerojatno su doprinijeli promjeni raspoloženja

kod pojedinih rukovoditelja otpora u panonskom bazenu i pojavi i rastu defetističkih i kompromiserskih stajališta, u prvom redu kod Batona Breučkog. Spomenuti ustanički neuspjeh je sigurno kod pojedinaca bio pothranio uvjerenje o nemogućnosti pobjede i neminovnosti poraza što je sve vodilo u daljem pravcu razvijanja sporazumaške politike. A možda je i poraz Mezeja kao i okupacija oserijatske zemlje i uopće Posavlja do rijeke *Bathinus*, što je neposredno zapadno susjedstvo Breuka, kod Batona Breučkog samo još više doprinijela oblikovanju stavova koji su vodili kompromisnom sporazumu sa Rimljanima.

Kod rijeke *Bathinus* se vjerojatno odigrao i čin predaje Pinesa Rimljanima i imenovanje od strane Rimljana Batona Breučkog za suverena Breuka, jer je čitav događaj kod rijeke *Bathinus* odisao simbolikom, tj. formalnom realizacijom i zaključivanjem već dogovorenog. Pisana vrela ne preciziraju baš u detalje što se to stvarno dogodilo sa Pinesom, tj. da li je on predan od strane Batona Breučkog Rimljanima ili je na neki drugi način izdan i pao u rimsko zarobljeništvo. Mi samo iz smisla tekstova rimskih pisaca koji o tome govore i njihovom usporednom analizom i izvlačenjem iz konteksta možemo donijeti izvjesne zaključke o Pinesovoj sudbini. Velej samo kaže, i to bez preciziranja tko je konkretno u pitanju, da se jedan od dvojice ustaničkih zapovjednika (koji se zovu Baton i Pines) našao u rimskom zarobljeništvu (*captum alterum*) a drugi da se dobrovoljno predao.⁹⁰¹ Pošto iz drugog osnovnog vrela znamo da je Baton Breučki bio slobodan sve dok nije izručen Batonu Desitijatskom i njegovim trupama, logično je pretpostaviti da je Pines bio taj koji se našao u rimskom zarobljeništvu. Kasije Dion kada spominje Pinesa navodi da je on bio izdan od Batona Breučkog (...ὁ Βάτων ὁ Βρεῦκος, ὁ τὸν τε Πίνυνν προδούς...), ali ne precizira na koji način.⁹⁰² Pošto na osnovu Veleja znamo da je Pines bio zarobljen a preko Kasija Diona da je on bio izdan od strane Batona Breučkog, povezivanjem ova dva podatka nedvosmisleno i direktno proizlazi da se Pines u rimskom zarobljeništvu našao zahvaljujući izdaji koju je počinio Baton Breučki. Sve to sugerira da zaključimo da je Pines predan Rimljanima od strane Batona Breučkog, a ne da je bio zarobljen u toku vojnih operacija. Da je kojim slučajem Pines bio zarobljen u bici sa Rimljanima, Kasije Dion ne bi imao razloga da navodi da je on bio izdan. Osim toga vijest o Pinesu u rimskom zarobljeništvu kod Veleja nalazi se u istom pasusu gdje se govori i o zbivanjima kod rijeke *Bathinus* i svojevrijednoj predaji Batona Breučkog, pa je sasvim logično pretpostaviti i da su svi ti detalji međusobno

⁹⁰¹ *Vell.* II, CXIV, 4; Činjenica da se po Veleju jedan od njih dvojice nalazi u rimskom zarobljeništvu, a drugi da se predao implicira da se, iako se predao, ovaj drugi ne nalazi u rimskom zarobljeništvu. To znači da se nije podrazumijevalo da on bude i zarobljenik, nego je bio slobodan što je još jedan ubjedljiv dokaz o sporazumnoj predaji koju je izvršio Baton Breučki. Tako je i ova Velejeva konstatacija u "telegrafskom stilu" u svojoj informacionoj srži kompatibilna sa Dionovim podatkom gdje govori o izdaji i predaji Pinesa.

⁹⁰² *Cass. Dio* LV, 34, 4

na neki način povezani. I to možda upravo preko mjesta na kojem se sve to desilo, i sporazumna predaja breučko-panonskih snaga i poklonjenje Batona Breučkog i predaja Pinesa Rimljanima i postavljanje Batona Breučkog za novog suverena. Stvarni razlozi izdaje i izručenja Pinesa Rimljanima ostaju nejasni. Možda su njegovo izručenje od strane Batona Breučkog Rimljani zahtijevali kao garanciju ili preduvjet da će dogovor sa Breucima biti postignut i ispoštovan ili je to bio samo izraz “dobre volje” Batona Breučkog koji se na taj način riješio žestoke i jake opozicije svojim namjerama o predaji i izlasku Breuka i oko njih okupljenih naroda iz Panonije iz ustanka i zajedničkog Saveza. A moguće je i da su ova dvije pretpostavke bile međusobno prožete. Tako bi sa jedne strane Rimljani zahtijevali Pinesa i kao zalogu, ali i iz želje da im dođe u ruke žestoki protivnik predaje i osoba koja bi im mogla na neki način svojim daljim prisustvom na breučko-panonskom prostoru ugroziti strateške planove i kombinacije. S druge strane i Baton Breučki se stvarno lišio jedine jače opozicije njegovim namjerama o postizanju mira čime mu se ujedno otvorio put i ka zauzimanju, bolje reći uzurpiranju, mjesta suverena u matičnom narodu. Pines je vjerojatno, iako to u pisanim vrelima nije izričito navedeno, predstavljao stvarno osobu koja se suprotstavljala miru, bolje reći namjerama Batona Breučkog da izdvoji breučko-panonski segment ustanka iz jedinstvene borbe i Saveza. U suprotnom Baton Breučki ne bi imao razloga da ga izda i preda Rimljanima, izuzev ako nije kao svoju stalnu i prikrivenu želju imao to da vlada kao suveren svojim matičnim narodom.

Ovo bi sugeriralo da je moralo postojati i mjesto i vrijeme kada se desilo i ovo nesuglasje između vodećih ljudi Breuka, odnosno kada se ono javno manifestiralo što je prouzročilo i sukob nepoznato kakve naravi, ali sigurno je došlo do nasilnog rješavanja te situacije jer je Pines zarobljen. Iako je Pines bio suveren Breuka, ipak je u pretežitom oligarhijskoj sredini Breuka Baton Breučki, koji je tada bio taj koji je zapovijedao i vojskom, odnio prevagu. Svi ovi prezentirani događaji i ispoljavanje nesuglasja i njihov međusobni obračun su se desili prije događaja kod rijeke *Bathinus*. Da bi uopće došlo do izraženog sukoba između dvojice breučkih prvaka po pitanju mira morala je postojati određena podloga iz koje je proisteklo konkretno razmimoilaženje. A to je sigurno bilo ili već postignuti dogovor ili još uvijek samo pregovori između Rimljana i Batona Breučkog. To bi značilo da su se obračun Batona Breučkog sa Pinesom i njegovo smjenjivanje, i kasnije kao posljedica toga izručenje, desili kada su se počele ocrtavati konture budućeg separatnog aranžmana Batona Breučkog sa Rimljanima.⁹⁰³ Sukladno

⁹⁰³ Svim gore spomenutim i detaljno objašnjenim zbivanjima koja su se odigrala kod rijeke *Bathinus*, i nedugo nakon njih, je sigurno prethodio dugi niz lančano povezanih događaja u koji su bili upleteni Baton Breučki, njegovi najbliži suradnici, Rimljani i vijeća ustaničkih snaga u Panoniji. Sigurno je da su sve

s tim, može se zaključiti da je Baton Breučki stupio u kontakt sa Rimljanima prije nego je došlo do obračuna sa Pinesom, iako je možda i ranije imao planove razračuna sa Pinesom koji je vjerojatno bio poznat po svojim čvrstim i beskompromisnim stavovima u vezi zajedničke borbe i samim tim bio i očigledna smetnja. Baton Breučki je, da bi uspio u svojim namjerama, morao da se riješi Pinesa i prigrabi njegovu političku poziciju kako bi mogao i realizirati dogovoreno. A možda je i potajna želja Batona Breučkog da preuzme mjesto breučkog vladara bila i dodatna motivacija za izdaju i za stvaranje sporazuma koji mu je to garantirao i omogućio.

I u slučaju sporazuma Batona Breučkog sa Rimljanima potrebno je navesti da je i ova odluka bila donesena i sprovedena samo u uskom krugu lokalnih breučkih i panonskih prvaka ili samo u krugu okupljenom oko Batona Breučkog. Najvjerojatnije ona nije bila rezultat općenarodnog odlučivanja i stava neke institucije koja bi mogla predstavljati volju ustaničkih boraca na području panonskog bazena, kao što bi to bila skupština vojnika. Pobjeda stranke Batona Breučkog i njegovih namjera nad ratnom strankom koju je predvodio Pines bila je rezultat sirove sile i snage Batona Breučkog i njegovih suradnika, a ne odluke i želja većine političkog naroda i vojnika. Da se kojim slučajem odluka o separatnom sporazumu i predaji Pinesa donijela na nekoj vrsti javne rasprave, možda skupštini vojnika/naroda, za to bilo neminovno bilo potrebno vrijeme da se takva skupština pripremi, sazove i vodi, i naravno to bi moralo biti poznato u okviru cjelokupnih zajednica kojih bi se odluke tih rasprava i zasjedanja direktno ticale. A onda bi informacije o tome što se događa i namjerava učiniti u panonskom bazenu sigurno došle i do Batona Desitijatskog,

one negativne okolnosti o kojima smo već govorili imale iznimnog utjecaja na Batona Breučkog i kako je vrijeme prolazilo u njemu je sigurno sve više raslo uvjerenje da je potrebno separatno u odnosu na svoga drugog kolegu Batona Desitijatskog, izaći iz rata. Da bi se to moglo desiti bilo je neophodno i izvršiti i određene pripreme i otvoriti o tome pitanju komunikaciju sa rimskim glavnim zapovjednicima kako bi se dogovorilo sve ono što je trebalo ostvariti za separatni istup Batona Breučkog sa svim snagama kojima je zapovijedao iz zajedničkog ustaničkog tabora. Naravno taj čitav postupak dogovaranja i sam dogovor su izazvali opoziciju Pinesa, koji je pošto je bio suveren Breuka morao biti uklonjen i predan Rimljanima. Tako se može reći da je Baton Breučki uz pomoć svojih najodanijih suradnika i pristalica ustvari izvršio neku vrstu nasilnog čina (sa osobinama klasičnog puča i preuzimanja vlasti) unutar vlastite politije, a sve sa ciljem eliminiranja jake opozicije i bilo kakve unutarnje opozicije njegovim namjerama o sporazumnoj predaji. Nakon predaje Pinesa, mjesto suverena Breuka koje je praktično uzurpirao Baton Breučki, je s pravne strane ostalo upražnjeno i Rimljani da bi eliminirali i taj nedostatak potvrđuju kao novog suverena Batona Breučkog (*Cass. Dio* LV, 34, 4). Upravo to što Rimljani, po Kasiju Dionu, kao nagradu (μισθόν) daju pravo Batonu Breučkom da od sada ne samo zapovijeda nego i vlada Breucima isto potvrđuje da je Baton Breučki stajao u dogovorima, nejasno da li konspirativno ili otvoreno, sa rimskim zapovjednicima i prije zbivanja kod rijeke *Bathinus*. I je ta predbathinuska aktivnost bila najzaslužnija za sporazumnu predaju Breuka i oko njih okupljenih drugih panonskih naroda i raspada jedinstvenog ustaničkog Saveza. Baton Breučki se vjerojatno bez bitne i presudne pomoći Rimljana uspješno obračunao sa Pinesom kojeg je na kraju i predao Rimljanima. Da su kojim slučajem Rimljani bili ti koji su na sebi nosili najveći teret eliminiranja Pinesa, Kasije Dion ne bi imao razloga da kaže da je Pines bio izdan od strane Batona Breučkog, što na svoj način podrazumijeva da je djelovanje protiv Pinesa prevashodno bilo u rukama Batona Breučkog čega je i sam Kasije Dion, odnosno njegovo vrelo, u potpunosti svjestan (*Cass. Dio*, LV, 34, 4).

koji se ne bi libio da preventivno intervenira. S druge strane i opozicija Batona Breučkom, da se sve zbivalo kao javni, općenarodni čin a imajući u vidu svo kasnije izraženo nezadovoljstvo postupkom Batona Breučkom, bi bila izražajnija i uvezanija. Međutim sudeći po onome što se desilo Pines i drugi zagovarači otpora su bili prilično zatečeni brzinom djelovanja Batona Breučkog, osobe koja je raspolagala sa vojnim i političkim iskustvom, i njegovih pristalica i jednostavno se nisu snašli. A i Baton Desitijatski i uopće “*dinarska*” komponenta ustanka su bili iznenađeni onim što se odigralo na sjevernom, panonskom ratištu, Time se može objasniti da za sve vrijeme dok su se u panonskom bazenu odigravala zbivanja vezana za napuštanje ustanka, nema “*dinarske*” reakcije. I Batonu Desitijatskom je nesumnjivo bilo potrebno izvjesno vrijeme da pregrupira svoje snage, skupi ih i pripremi za intervenciju u panonskom bazenu, čime nije bio u mogućnosti da pokuša uspješno spriječiti otpadnuće i predaju Pinesa. Uostalom prevaga stranke sporazuma je dobivena izgleda i uz izvjesnu pomoć Rimljana, sa kojima su se do tada Breuci i oko njih okupljeni drugi narodi žestoko borili, i pod čijom podrškom i auspicijama je Baton Breučki dobio kao nagradu za svoj čin, pravo da vlada Breucima.

Batonu Breučkom je iz političkih interesa više odgovaralo da Rimljanima preda Pinesa i da to predstavi kao neminovnost koju zahtijevaju Rimljani i koja se mora ispuniti (što je i bilo vjerojatno), nego da fizički likvidira Pinesa. Da je likvidirao Pinesa njegova uzurpacija bi bila više nego očigledna i teško opravdana a opozicija još izražajnija, dok je nakon predaje Pinesa zaposjedanje mjesta breučkog suverena mogao opravdavati time da je odlaskom Pinesa u zarobljeništvo mjesto suverena ostalo upražnjeno i da je njegovo zauzimanje (uzurpacija) toga mjesta najbolje rješenje u datoj situaciji. Izgleda da se Baton Breučki nadao će sve ono što je on učinio biti prihvatljivije i lakše “svarljivo”, ako se predstavi kao neminovnost koju nalaže situacija i želja Rimljana. Istovremeno je on želio da time što od predstavnika Rimske države (u konkretnom slučaju Tiberija), pod čiji su suverenitet Breuci zvanično ponovo potpali zbivanjima kod rijeke *Bathinus*, prima pravo da vlada Breucima da određenu osnovu i legalitet svojoj uzurpaciji.⁹⁰⁴ Baton Breučki je možda smatrao da će njegove namjere i ono što je učinio biti lakše ostvarljivo i prihvatljivo ako se nametne i kao suveren breučkog naroda, odnosno ako u svojoj osobi objedini i političku i vojnu vlast, čime bi dodatno osnažio svoju poziciju u odnosu na

⁹⁰⁴ Da je Baton Breučki od Rimljana primio pravo da vlada Breucima, iako to Dion direktno ne navodi, dokaz je to što se spominje da je to pravo on dobio kao nagradu, a jedini koji su mogli nagraditi Batona Breučkog za izručivanje Pinesa bili su Rimljani. Tako se i to što prima pravo da vlada Breucima može smatrati kao još jednim dokazom o sporazumnoj predaji. Čin predaje suvereniteta nad Breucima Batonu Breučkom morao se desiti u neposrednom kontaktu sa za to ovlaštenim predstavnicima Rimske Države (najvjerojatnije Tiberijem), pa bi bilo sasvim opravdano zaključiti da se i taj čin desio kod rijeke *Bathinus*. Tako bi se i sva zbivanja kod rijeke *Bathinus* mogla promatrati i kao simbolično ozvaničavanje novog stanja na terenu, od kada počinju da važe uvjeti sporazumne predaje.

sve nezadovoljnike koje je proizvelo njegovo djelovanje na breučko-panonskom prostoru. Uostalom i Rimljani su više voljeli da na mjestu i suverena i političkog i vojnog čelnika Breuka imaju “svoga čovjeka”. Nakon izručenja Rimljanima, dalja sudbina Pinesa je ostala potpuno nepoznata.

Činjenica je da se u Panoniji nisu borili samo Breuci, nego i druge panonske zajednice, međutim ostalo je prilično nejasno na osnovi direktnog značenja podataka iz povijesnih vrela, kakva je njihova uloga u svemu tome što se događalo kod rijeke *Bathinus*. Iz konteksta oba teksta, više kod Veleja nego kod Diona, možemo zaključiti da je sve što se desilo kod rijeke *Bathinus* imalo utjecaja na sve dotada pobunjene zajednice Panonije. Prilikom opisa zbivanja kod rijeke *Bathinus* Velej ni na jednom mjestu posebno ne navodi Breuke, što je sasvim razumljivo kada se ima u vidu da je Baton Breučki u hijerarhijskom smislu zauzimao najviše zapovjedno mjesto u svim ustaničkim snagama na prostoru Panonije. Radi upravo tog svoga statusa, sve što je dogovarao Baton Breučki sa Rimljanima odnosilo se ne samo na Breuke nego i na sve ustaničke snage na prostoru Panonije, tako da su se i odredbe sporazumne predaje doticale i panonskih naroda koji su svoje povjerenje u vrhovnom zapovjedništvu dali Batonu Breučkom. Vjerojatno su i neki prvaci koji su dolazili iz drugih naroda i zajednica Panonije iz raznoraznih razloga dali podršku Batonu Breučkom u ovim ključnim trenucima i podržali njegove namjere i akcije. Jedino bi se u tom slučaju moglo objasniti da su tolike tisuće srčanih ratnika (*ferocem illam tot milium iuventutem*) Panonije kod rijeke *Bathinus* (simbolički) položile oružje i poklonile se pred veličanstvom rimskog naroda koje je u tom trenutku simbolizirao Tiberije,⁹⁰⁵ jer u tome nisu učestvovala samo breučke jedinice. Ove jedinice koje su simbolički položile oružje i poklonile se pred Tiberijem su sigurno pripadali onim breučkim i panonskim snagama kojima su neposredno zapovijedali ili Baton Breučki ili njemu odani sljedbenici. Ipak se iz kasnijih zbivanja može zaključiti da je dobar dio snaga i prvaka Panonije ipak bio u osnovi nezadovoljan postupcima Batona Breučkog. To što dolazi do promjene osobe na položaju suverena Breuka nije značilo i da Baton Breučki postaje na neki način i formalni suveren nad tim narodima; njihova sudbina je u tom pitanju potpuno odijeljena od Breuka i oni zadržavaju svoje unutarnje političko uređenje. Najbolji dokaz ovako iznesenom stavu je to što Baton Breučki, u tekstu Kasija Diona, svoje pravo da vlada Breucima prima kao “nagradu”, čime se na neki indirektni način naglašava da je riječ o dobroj volji i priznanju Rimljana a ne o tome da su se Rimljani sporazumijeli sa Batonom Breučkim da on bude njima podčinjeni poglavar dobrog dijela dijela Panonije. To bi uostalom bili i previše ambiciozni i potpuno

⁹⁰⁵ *Vell.* II, CXIV, 4

neostvarivi projekti i u najoptimističnijim verzijama razvoja događaja, pa i neprihvatljiv i za Rimljane i za većinu naroda i zajednica Panonije. Iako se Baton Breučki morao zadovoljiti samo podčinjenim suverenstvom u svom matičnom narodu, on je još uvijek bar formalno zadržao vrhovno zapovjedništvo nad svim snagama kojima je zapovijedao u Panoniji. I izgleda da mu je do zadržavanja te pozicije bilo jako stalo. S tim smislom bi se na najbolji način mogao objasniti Dionov izraz “...γὰρ ὑποπτευσας τι ἐς το; ὑπήκοον...” Jedina zavisnost koju su imali narodi Panonije, izuzev sada Breuka, prema Batonu Breučkom bila je ona u vidu priznanja njegovog vrhovnog zapovjedništva nad njihovim vojskama. Ali u uvjetima posvemašnjeg rastrojstva cjeline oružanih snaga Panonije, koje je uslijedilo nakon sporazumne predaje kod rijeke *Bathinus*, taj njegov autoritet je izgubio mnogo na svojoj stvarnoj vrijednosti.

Što je uistinu podrazumijevala sporazumna predaja koja se simbolički odigrala kod rijeke *Bathinus*. Ako je suditi po podacima i kontekstu onoga što je napisano kod Kasija Diona i u manjoj mjeri kod Veleja Paterkula, za uzvrat što napuštaju ustanak i vraćaju se pod rimski suverenitet i upravu Breuci su mogli uz novog suverena zadržati i visoku razinu unutarnje autonomije koja bi nedvosmisleno uključivala i domaćeg čovjeka na čelu njihove političke tvorevine. Po sporazumnoj predaji i drugi panonski narodi i zajednice zadržavaju istu ili sličnu razinu unutarnje samostalnost, ali kako se čini Baton Breučki iako nije njihov formalni suveren ipak prema tim narodima i zajednicama zadržava i neku vrstu vrhovnog vojnog zapovjedništva.

Još jedno se pitanje postavlja kada se analiziraju zbivanja kod rijeke *Bathinus* i sporazumna predaja Panonije, a to je jesu li svi narodi i zajednice koje su učestvovalе u ustanku na prostorima panonskog bazena prihvatile bar formalno prekid daljih borbi sa Rimljanima. Činjenice iz vrela govore da je ratište Panonije prema Rimljanima bilo kako-tako primireno. Kasije Dion kaže da su se nakon intervencije Batona Desitijatskog i pogubljenja drugog Batona mnogi Panoni ponovo digli na ustanak, što bi podrazumijevalo da su se oni bili jedno vrijeme primirili. To se da objasniti ne samo željom da se stvarno ispoštuje sporazum sa Rimljanima i stane iza onoga što je učinio Baton Breučki nego i raspadom cjelokupnog uvezanog vojnog sistema Panonije. Mnoge zajednice i jedinice su se povukle u sebe, iščekujući dalji razvoj situacije istovremeno štiteći samo sebe i svoje interese.

Otkrivanjem svih tajni koje krije opis Kasija Diona o zbivanjima u vezi otpadnuća Batona Breučkog, može se prilično relativizirati Velejeve tvrdnje da je “sva Panonija tražila mir”, i sam njegov prenatlaženi i slikoviti opis zbivanja kod rijeke *Bathinus*. Niti je sva Panonija tražila mir o čemu najbolje dokazuje slučaj Pinesa, niti je predaja kod rijeke *Bathinus* bila stvarno želja svih ustanika u panonskom bazenu i najvjerojatnije u samom

činu poklonjenja nije učestvovao značajan dio breučko-panonskih boraca. Da je tako bilo dovoljno govore i činjenice da Baton Breučki u svojoj novoj ulozi nije imao povjerenja u one kojima je vladao, i da je jedan dio breučko-panonskih snaga bio zatvoren u svoja gradinska uporišta i da se nalazio u nekom nedefiniranom stanju iščekivanja daljih zbivanja i odluka i traženja novih putova. Samo se iz razloga gubljenja, ne samo svoje kontrole nad središnjim zapovjedništvom snaga u breučko-panonskom bazenu, nego i uopće međusobno ustrojenog i uvezanog sustava oružanih snaga panonskog segmenta ustanka, koje se odigralo skoro trenutno nakon sporazumne predaje, može objasniti težnja Batona Breučkog da obilazi teritoriju i zahtijeva garancije. Uostalom nakon intervencije Batona Desitijatskog Panonija se ponovo digla na oružje, istina samo zakratko.⁹⁰⁶ Nesumnjivo su breučko-panonske snage za vrijeme svih događanja koja su vodila sklapanju sporazumne predaje još uvijek bile vitalne, kadre i spremne za učinkovitu i dugotrajnu obranu. Međutim zahvaljujući svim događanjima proizašlim kao posljedica sporazumne predaje taj sustav se raspao i ta vojnička cjelovitost nekadašnjih ustaničkih snaga Panonije sada se parcelizirala na mnogo manje nepovezane segmente, sa izgubljenom vizijom, idealima i ciljevima.

Većina naroda i ustaničkih boraca u panonskom bazenu je, u načelu zbog načina i metoda koje je primijenio Baton Breučki prilikom ostvarivanja svoje akcije, morala biti nezadovoljna sa njegovim postupcima tako da je Baton Breučki od samog početka svoje vladavine nad Breucima morao osjećati određenu dozu opozicije i unutar Breuka i unutar okolnih naroda i zajednica. Činjenica je da je Baton Breučki na čelo matične politije došao nasilnim činom koji se sastojao i u izdaji Pinesa, uzurpacijom i uz blagoslov i priznanje od Rimljana, a ne u vidu masovne podrške naroda ili normalne političke procedure u skladu sa običajima i pravnom tradicijom. Radi toga je bilo za očekivati da on neće uživati veliku razinu podrške u svome matičnom narodu i drugim panonskim narodima i zajednicama. Ustvari sam legalitet postavljanja Batona Breučkog na mjesto suverena Breuka je počivao na prilično nategnutoj osnovi koja se zasnivala na sljedećem postulatu → sporazumno predajom Breuci su teorijski ponovo potpali pod vrhovni autoritet i suverenitet Rimskog naroda, čiji je legitimni predstavnik na terenu Tiberije koji samim tim ima “pravo” da regulira odnose unutar breučke političke strukture, odnosno da postavi Batona Breučkog kao suverena. Tako je ova klasična uzurpacija po shvaćanju i Tiberija i Batona Breučkog i njegovih najbližih privrženika bila legitiman čin, ali evidentno je da tako nije bilo i mišljenje i kompletnog breučkog i panonskog svijeta, pa ni njihovih bivših suboraca iz dinarskog segmenta ustanka.

⁹⁰⁶ Sama slikovitost i prenaplašenost tvrdnji Veleja Paterkula vezanih za pad Panonije, posebno zbivanja koja su se odigrala kod rijeke *Bathinus*, sigurno su nastala namjenski u svrhu podilaženja princepsu Tiberiju i iznimnom uzdizanju veličine njegovog autoriteta.

Posebno je nezadovoljstvo i neodobravanje postupaka, akcija ali i daljih težnji moralo biti izraženo kod drugih naroda i zajednica Panonije, iako Baton Breučki nije postao njihov oktroirani suveren. Oni su bili nezadovoljni i daljim insistiranjem Batona Breučkom da zadrži vrhovno zapovjedništvo snaga Panonije jer sasvim prirodno nisu vidjeli razloge i svrhu održanja takvog stanja u uvjetima kada više nije bilo rata sa Rimljanima, a posebno ne od osobe koja je izdala njihovo povjerenje i interese čitavog ustanka. U tom izraženom, i među Breucima i među ostalim narodima i zajednicama do tada pobunjene Panonije, nezadovoljstvu a ne samo u očekivanju reakcije Batona Desitijatskog treba tražiti i razloge straha Batona Breučkog za svoju novu poziciju. Da bi se osigurao, a pošto je sa pravom mogao biti sumnjičav prema narodima i zajednicama koje su mu bile subordinirane i podređene (...ὑπήκοον...), on je išao od jednog do drugog uporišta (φορτίων) koje su držali Breuci ili oko njih okupljeni drugi Panoni zahtijevajući taoce (ὁμήρους).⁹⁰⁷ Ustanička strategija koja se zasnivala na forsiranju utvrđenih uporišta imala je kao posljedicu i snažno utvrđivanje i pozicioniranje lokalnih zajednica, čak i unutar jedne politije, jer je svaka lokalna zajednica u većem dijelu svoga borbenog angažmana u stvari partikularno borbeno djelovala ogrativši se snažnim fortifikacijama. Zbog ovakve taktike jedinice zatvorene u pojedinim uporištima i ograničene na borbeno djelovanje uglavnom oko svoga uporišta postajale su postupno pomalo i samostalnije u odnosu na središnje i vojno i političko vodstvo. Samo jak autoritet i ideja su mogli da održavaju nepokolebljivo jedinstvo tako partikularno ustrojene ustaničke vojske-bolje reći milicije čak i unutar iste politije i dovoljan je samo jedan značajniji poremećaj da ga potpuno ugrozi pa polako i sruši. A sporazumna predaja i isporučivanje Pinesa su bili više nego i dovoljan razlog sloma nepokolebljivog jedinstva i na breučko-panonskom području. Tako se desilo da Baton Breučki ustvari nema stvarno punu i apsolutnu kontrolu nad kompletnim područjem, pa je bio prisiljen da to jedinstvo u lojalnosti svome novom položaju ostvari i drugim sredstvima kao što je uzimanje talaca. Zahtijevanje talaca zorno pokazuje i da na breučko-panonskom prostoru situacija u vezi sporazuma sa Rimljanima i priznanja novog suverena uopće nije bila čista. Kako se čini borbeno i političko jedinstvo ovog prostora stvoreno na početku ustanka se raspalo i Baton Breučki se uistinu mogao pouzdati u znatno slabiju i kvantitativno manju podršku, a njegov autoritet je prilično i nepovratno opao u redovima snaga kojima je do tada zapovijedao. Najbolje svjedočanstvo o sve većem umanjivanju podrške i autoriteta

⁹⁰⁷ *Cass. Dio*, LV, 34, 4-5; Ipak je vjerojatnije da je on obilazio uporišta na breučkoj teritoriji, jer je on bio i njihov formalni suveren, ili se bar takvim smatrao pa je mislio da ima pravo da od njih traži taoce. Osim toga on je prije svega imao namjeru da potvrdi svoju novu poziciju kao vladara Breuka, a koja je počivala na labavom i sumnjivom legalitetu i kredibilitetu, pa je i u tu svrhu tražio taoce.

koju je uživao među Breucima i drugim Panonima pruža činjenica da je u trenutku koji se odigrao kod rijeke *Bathinus* i na kome se Baton Breučki sporazumno predao pod rimsku vlast, u tome činu (po Veleju Paterkulu) učestvovalo više tisuća ratnika. Nedugo zatim, u trenutku kada je bio napadnut od strane jedinica koje je vodio Baton Desitijatski, vjerojatno brojno stanje snaga na koje se mogao potpuno osloniti se prilično smanjilo. Pobjeda Batona Desitijatskog je mogla biti potpuna i brza samo ako Baton Breučki više nije mogao računati sa tisućama srčanih ratnika koji bi se nalazili uz njega onog momenta kada se morao suočiti sa trupama Batona Desitijatskog. Od zbivanja kod rijeke *Bathinus* pa do totalnog poraza u bici sa onim ustaničkim snagama koje su bile za nastavak rata, vojna snaga koju je predvodio Baton Breučki naglo se topila rasipanjem i povlačenjem u svoje matične zajednice i zatvaranjem u uporišta.

Posvemašnje rasulo cjelovitog vojnog ustroja, slaba podrška na breučko-panonskom prostoru Batonu Breučkom i izostanak djelotvorne rimske pomoći i podrške svom novom "savezniku" stvorile su savršeno okruženje za intervenciju drugog vrhovnog vojvode. Baton Desitijatski je znao da pokret snaga kojima bi on neposredno i direktno zapovijedao na svoga imenjaka ne bi bio dočekan žesćim otporom od strane Breuka i drugih Panona koji su izgleda postali prilično indiferentni za sudbinu svoga novog suverena i starog zapovjednika. Znajući za kruženje Batona Breučkog po breučko-panonskoj teritoriji radi dobivanja talaca Baton Desitijatski je to iskoristio kao taktičku prednost, prešao sa svojim trupama na panonsko područje i sačekao ga je u nekoj vrsti zasjede. Tom prilikom Baton Desitijatski je teško porazio odmetnute snage i zatvorio svoga imenjaka, i nekadašnjeg kolegu u vrhovnom zapovjedništvu, u jednoj utvrdi (τείχος), najvjerojatnije klasičnom tipu gradinskog naselja, u koju se ovaj bio sklonio nakon poraza.⁹⁰⁸ Nade Batona Breučkog da će ostati siguran unutar te gradine su se pokazale pogrešnim, jer su autoritet i poštovanje prema njemu u tolikoj mjeri bili oslabili, a pritisak Batona Desitijatskog i njegova odlučnost da dođe do svoga imenjaka bili iznimni. Baton Desitijatski vjerojatno je preferirao mirniji pritisak i pregovore sa stanovnicima uporišta u koje se sklonio Baton Breučki, nego da izvrši vojni pritisak, pa i oružanu akciju na uporište. Njegov cilj je bio da ponovo podigne ustanak u Panoniji a ne da ratuje sa Panonima i Breucima, znači on je želio da samo dođe od Batona Breučkog a ne da vojnički zaposjeda breučko i slobodno panonsko područje i njihova uporišta. Naprotiv njegova primarna namjera je bila da "osvoji" duše stanovnika breučko-panonskog teritorija i zato je morao da bude prilično obazriv u mjerama koje je primijenjivano kako bi ostvario svoj primarni cilj → ponovno pokretanje breučko-panonskog segmenta na otpor i napuštanje sporazumne predaje. I radi toga nije mogao

⁹⁰⁸ Cass. Dio LV, 34, 5

da izvrši klasični juriš na uporište u koje se sklonio Baton Breučki, nego je primjenjivao mnogo sofisticiraniji postupak koji se zasnivao na usklađivanju zahtijevanja i pregovora ali i prisutnog pritiska i okruženja uporišta. I nešto kasnije stanovnici gradine u koju se Baton Breučki bio sklonio su izručili prebjeglicu Batonu Desitijatskom.⁹⁰⁹

Prostor na kojem su se odvijala sva zbivanja vezana za intervenciju snaga Batona Desitijatskog, sukob trupa dvojice bivših kolega u zapovjedništvu i predaju Batona Breučkog, najvjerojatnije se nalazio južno od Save, na sjeverno-bosanskom prostoru, nedaleko od onog mjesta na rijeci Bosni na kojem se Baton Breučki sporazumno predao Rimljanima. To dokazuju sljedeće činjenice:

- Pošto se bitka između ustaničkih trupa koje je predvodio Baton Desitijatski i snaga oko Batona Breučkog desila kao pripremljena zamka na kretanje Batona Breučkog, sasvim se jasno da se ona desila na breučko-panonskom prostoru. Baton Breučki je kao cilj svoga kretanja imao obilazak lokalnih zajednica i uporišta i traženje talaca na teritoriju naseljenom od njemu subordiniranih i podčinjenih zajednica (u čemu je Dion izričit)⁹¹⁰, a to je jedino moglo da se desi jedino na breučko-panonskom prostoru. Uostalom pisana vrela ne daju ni najmanje naznake da je Baton Breučki za vrijeme rata uopće napuštao panonske prostore, a i ne bi imalo nimalo smisla da on obilazi uporišta dinarskog segmenta i od njih traži taoce.
- Najvjerojatnije je njemu najbitnije bilo da osigura svoju vlast nad njegovom politijom nad kojom je dobio pravo suverenske vlasti, pa je onda smatrao i shodnim da obilazi breučko područje i traži taoce. Osim toga iz smisla Dionovog podatka se može izvući jasan zaključak da Baton Desitijatski za vrijeme zbivanja vezanih za sporazumnu predaju sa svojim trupama ne boravi na breučkom području, jer se u suprotnom Baton Breučki ne bi tek tako usudio da se kreće. Za Batona Breučkog je napad Batona Desitijatskog nesumnjivo predstavljao neprijatno iznenađenje.
- Jedino sjevernobosansko područje pruža zemljopisne uslove za postojanje utvrda klasičnog gradinskog tipa, kakve su najvjerojatnije bile Dionovi *φρουρίων* i *τείχος*. Iz konteksta Dionovog teksta jasno je da su spomenute utvrde predstavljale utvrđena gradinska naselja smještena na izvjesnom dominantom položaju (uzvisini), i koje nije baš bilo lako osvojiti. Uporište u koje se sklonio Baton Breučki se moralo nalaziti na nekom dominantom uporištu, jer se jedino tako

⁹⁰⁹ Cass. Dio LV, 34, 5

⁹¹⁰ Cass. Dio LV, 34, 5

on mogao osjećati sigurnim i koje Baton Desitijatski nije mogao bez određenog ispoljenog napora zauzeti.

- Postavljanje učinkovite i uspješne zasede i koja je bila pravo iznenađenje za protivnika od strane Batona Desitijatskog i njegovih snaga je jedino moguće ostvariti na prostoru koji za to pruža povoljne zemljopisne i morfološke uvjete. I to pogotovu za gorštački gerilsko-partizanski način ratovanja kojem su bili vični Desitijati i drugi Dinarci koji su predstavljali veliku većinu unutar snaga koje je predvodio Baton Desitijatski. Da bi se postavila uspješna i prava zaseda u ravničarskim oblastima potrebno je mnogo napora i umijeća.
- Teško bi bilo pretpostaviti da se Baton Desitijatski bio odlučio da postavi stupicu svome bivšem kolegi na prostoru sjeverno od Save, jer je to zahtijevalo da se pređe veći put i forsira rijeka Sava. Time bi Baton Desitijatski neminovno izgubio prednost brzog i iznenadnog udara i otkrio bi svoje stvarne namjere obračuna sa po njegovom mišljenju izdajnicima. Izložio bi se mogućem rimskom udaru po svojim krilima i to na prostoru koji je po svojim ravničarskim karakteristikama stran većini njegovih boraca, a i zašao bi u dubinu područja koje je naseljavalo stanovništvo u čije ponašanje nije mogao imati puno povjerenje. A dugo kretanje ne samo da ne bi ostalo neopaženo od strane Batona Breučkog, njegovih pristalica i Rimljana, nego bi iziskivalo i dugotrajnije pripreme, jaču logističku bazu i iznimne napore da se prevladaju prirodne prepreke, kao što je rijeka Sava.
- Strpljivi i pronicljivi Desitijat je više volio da sačeka (...ἤτει, μαθὼν τοῦτ' ἐκεῖνος ἐνὶ δρευσέ που αὐτόν...) ⁹¹¹ da se svojim neopreznim kretanjem Baton Breučki približi teritoriji na kojoj je on imao zapovjednu odgovornost, nego da rizikuje sa nekim brzopletim preventivnim udarom. Čini se, iz konteksta opisa (kod Diona) samog sraza dvojice Batona da je Baton Breučki bio više zabrinut za moguće nezadovoljstvo unutar teritorija na kojem je on imao zapovjednu odgovornost, nego za reakciju drugog vrhovnog vojvode i kao da nije očekivao da će biti dočekan u zasedi. Moguće je da je upravo navodna neaktivnost Batona Desitijatskog u početku svih zbivanja, a koja je bila (kako se pokazalo) najobičnija taktička pretvornost, zavarala Batona Breučkog u stvarne namjere svoga bivšeg kolege. ⁹¹² Nedjelovanje Batona Desitijatskog je u

⁹¹¹ Cass. Dio LV, 34, 5

⁹¹² Neaktivnost Batona Desitijatskog ustvari je krila u sebi sakupljanje vojnih snaga, njihovu pripremu i na kraju neopaženi i brzi upad u breučko područje, a ne mirenje sa postojećom situacijom i povlačenjem potpuno u dinarski planinski pojas. I to što Baton Desitijatski smatra shodnim da upadne u Panoniju,

Batonu Breučkom sigurno razvilo uvjerenje da ovaj niti ima snage a niti želje da intervenira u panonskim zemljama, i da se eventualni glavni i jedini protivnici nalaze unutar nekadašnje ustaničke Panonije.

- Tako je svojom taktikom Baton Desitijatski uspio prevariti breučkog imenjaka usadivši mu lažnu procjenu političkog i vojnog stanja na južnim predjelima breučko-panonskog prostora, uslijed čega se Baton Breučki mogao osjećati sigurnim od mogućeg napada “dinarskih” ustaničkih snaga dok se kretao u relativnoj blizini i dinarskog pojasa i desitijatske granice.
- Potrebno je imati u vidu i da su breučke oblasti južno od Save manje stradale od protu-ustaničkih aktivnosti u periodu do sredine 8. god. n.e. od onih na sjeveru koje su bile i sustavno pustošene, preko kojih su prolazile velike vojne snage i operacije i koje su možda već jednim dijelom bile i okupirane. Nesumnjivo se jezgro breučke vojne i političke cjeline već bilo preselilo u sigurnije oblasti južno od Save, što dokazuje i činjenica da se čin sporazumne predaje događa upravo na bosanskom, a ne slavonskom području, negdje u donjem toku rijeke Bosne.
- Osim toga južne oblasti sa brdovitijim karakteristikama zemljišta su ne samo bile pošteđenije nego i bolje utvrđene, pa je samim tim u njima osjećaj za nastanak otpora bio prisutniji, a neraspoloženje prema sporazumnoj predaji izraženo. Za razliku od sjevernih, ravnijih ravničarskih oblasti Slavonije u kojima je zbog stalnog žestokog pritiska neprijatelja raspoloženje za mir bilo veće. Baton Breučki je obilazio, tražeći taoce, one breučke zone, zajednice i uporišta koja su općenito bila manje raspoložena prema novom odvijanju stvari.
- I relativno brzo povlačenje trupa Batona Desitijatskog, pod sigurnost dinarskog masiva i njegovo utvrđivanje strateških točaka prema panonskom bazenu, posredno govori da Baton Desitijatski sa svojim jedinicama nije boravio sjeverno od Save.
- Te južne oblasti su bile i relativno udaljene od pozicija Rimljana, tih novih “saveznika” Batona Breučkog, pa je i radi toga on smatrao potrebnim da njihovu lojalnost osigura uzimanjem talaca.

Iz svih tih razloga sasvim je razumljivo pretpostaviti da se veći dio pozornice na kojoj se odvija čitava “drama” odmetnuća Batona Breučkog nalazila na bosanskom, a

raščisti situaciju i ponovo pokrene ratne aktivnosti dokazuje da Panonija nije bila u potpunosti poražena od strane Rimljana i da ona još uvijek raspolaze sa dosta vitalnih, raspoloživih i respektabilnih snaga za koje se vrijedi boriti. Suprotno od toga, kada Rimljani stvarno pregaze breučko i panonsko područje, Baton Desitijatski više ne pomišlja da upada na panonsko područje i koncentrira se na obranu dinarskog pojasa, jer podiže jednu obrambenu liniju prema panonskim oblastima.

ne slavonskom predjelu breučke i panonske teritorije. I sama “simbolička” predaja se događa na donjem toku rijeke Bosne, što bi dodatno potvrđivalo činjenicu da se u tim trenucima žarište breučko-panonskog otpora bilo, kao posljedica intenzivnih ofenziva neprijatelja, koncentriralo južno od Save, u nešto zaštićenije oblasti. Jer da se to vojno i političko jezgro panonskog i breučkog otpora tada nalazilo u Slavoniji ne bi imalo smisla da se simbolička predaja izvrši na rijeci Bosni. Obračun Batona Desitijatskog sa svojim bivšim kolegom se možda desio negdje unutar prostora koji omeđuju, uključujući i njih, Trebava-Majevica-Ozren. Na navedenom prilično prostranom prostoru sjeveroistočne Bosne do danas je registrirano relativno malo željeznodobnih gradina ili bilo kojih drugih naselja u kojima bi se moguće odvijao ustrojeni i kontinuirani naseobinski život u datom razdoblju. To su npr. gradina Kožuhe kod Doboja, otvoreno naselje Gradina-Tolisa kod Gradačca, gradina Cigla na Ražljevima, situiranu sjeverno od Gradačca, gradinu Vuknić kod Gračanice,⁹¹³ otvoreno naselje Bilanovo kod Gračanice. Krešića Gradina kod Tuzle i znatno udaljenije na istoku gradine Gornja Petrovica⁹¹⁴ i Kosovača⁹¹⁵ kod Kalesije.⁹¹⁶ U pokušaju lokalizacije mjesta na kojemu su se odvijala zbivanja vezana za otpadnuće, zarobljavanje, osuđivanje i kažnjavanje Batona Breučkog, ne bi trebalo odbaciti ni lokalitete koji se nalaze smješteni uz lijevu obalu rijeke Bosne ili u njenoj blizini kao što su naselja na otvorenom Gračac u Alibegovcima i Hendek u Makljenovcu, oba kod Doboja, nešto od rijeke Bosne udaljeniju gradinu Vrela (u bosanskobrodskom prostoru) čiji je prostrani plato nesumnjivo bio naseljen i u mlađem željeznom dobu i gradinu Brdo iznad Dobora i Dobor kod Modriče.⁹¹⁷ Ove posljed-

⁹¹³ Kosorić, 1980: 111

⁹¹⁴ Radimsky, 1893: 483-484

⁹¹⁵ Fiala, 1893: 152+sl. 14; Radimsky, 1895: 220-221+3; 4

⁹¹⁶ Ne bi iz navedenog razloga apriori mogli tvrditi da je ovo područje u protohistorijsko vrijeme slabo razvijeno i naseljeno. Istraživanja ove regije su u odnosu na ostale oblasti današnje BiH bila slabijeg intenziteta, a i konfiguracija terena prilično onemogućava i prepoznavanje ali i uopće postojanje gradinskih naselja onoga tipa na koje nailazimo na susjednom dinarskom prostoru, što je posebno izraženo uz samu rijeku Savu. Na širem prostoru donjeg toka rijeke Bosne registrirano je i istraženo i nekoliko gradina, koje su nastale u nemirnim i turbulentnim vremenima velike kulturne, etničke i duhovne smjene u razdobljima eneolitika, čiji nalazi su imali veliku ulogu u definiranju i oslikavanju ovog značajnog perioda u arheološkoj znanosti BiH, kao što su gradine Vinogradine u Ševarlijama kod Doboja čiji slojevi pripadaju krugu vinčansko-tordoške faze i badenske kulture (Benac, 1964: 129-134), Pivnica kod Odžaka sa naseobinskim kontinuitetom od eneolitika do kasnog brončanog doba (Benac, 1962: 21-40+tbl. I-X; Isto, 1967: 155-160+tbl. I-III) i posebno Vis-Modran kod Dervente, čija egzistencija traje od eneolitika (uključivo lasinjsku, kostolačku i vučedolsku kulturu) pa do kasnog brončanog doba i ranog željeznog doba (Marić, 1961: 151-171+ tbl. I-VII; Belić, 1964: 22-23; Dimitrijević, 1979: 137-181), te gradine Stupari kod Lukavca i Tulović kod Banovića (Kosorić, 1980: 111).

Zanimljivo je spomenuti da su na ovom prostoru evidentirani mnogobrojni nalazi novca iz Apolonije, Dirahija i Damastiona, na lokalitetima Dobra Voda kod Modriče, Tramošnica i Lukavac kod Gradačca (Patsch, 1902: 394; 420-423; 424), koji na najbolji način svjedoče o živim i razvijenim gospodarskim i trgovačkim odnosima ovog područja u mlađem željeznom dobu sa mediteranskim centrima.

⁹¹⁷ O gradini Vrela v. Basler, 1952: 411-424; Belić, 1963: 35-36

nje dvije navedene gradine čine jedinstvenu cjelinu koja ima nasebinski kontinuitet od eneolitika (kostolačka kultura), preko bronzanog, starijeg i mlađeg željeznog doba (pronađeni nalazi keltske latenske keramike) sve do srednjeg vijeka.⁹¹⁸

Lokalitet Dobor, situiran nešto zapadnije od današnje Modriče skoro na samoj lijevoj obali rijeke Bosne, svojim zemljopisnim i strateškim položajem u pravom smislu predstavlja "Vrata Bosne". I možda se upravo kod ili na širem prostoru (uključujući obje strane rijeke) zahvata oko ove strateške točke desila simbolična predaja Panonije rimskom zapovjedniku Tiberiju, koju opisuje Velej Paterkul. U tom slučaju Dobor ili neki drugi lokalitet na njegovom širem okruženju bi možda mogao biti ona lokacija koju je Velej definirao kao "*apud flumen nomine Bathinum*".⁹¹⁹ Dobor je nesumnjivo i u mlađem željeznom dobu bio naselje od strateške i vojne važnosti koje je bilo moguće smješteno na graničnoj liniji između Breuka i Oserijata?, i ono svojim kvalitetom pruža sve mogućnosti da bude odabrano za predaju Panonije. Za neka od tih naselja, sudeći po pronađenim nalazima, znamo da nastavljaju svoje postojanje i u rimsko doba, kao što je lokalitet Crkvina u Makljenovcu kod Doboja koji ima dug kontinuitet nasebinskog života do razvijenog srednjeg vijeka.⁹²⁰

Za razliku od lokaliteta Dobor, koji se nalazi na samoj rijeci te je prema tome bio preblizu teritorija pod rimskom kontrolom ili supervizijom, prostor gdje je došlo do direktnog sraza dvojice nekadašnjih kolega potrebno je tražiti u dubljoj unutrašnjosti. I to u onom dijelu breučko-panonskog prostora koji Rimljani još uvijek nisu držali pod svojom efektivnom kontrolom i ne suviše daleko od baza dinarskih ustaničkih snaga. Baton Breučki se u svome kretanju sigurno koristio već utabanim stazama i putovima koji su povezivali bitnija populacijska, gospodarska i politička središta, i na jednom od tih protohistorijskih putova on je bio sačekan i potučen od strane trupa pod zapovjedništvom Batona Desitijatskog. Posebno mjesto u traženju mogućeg prostora na kojem se dogodio predaja Batona Breučkog i njegovo suđenje i pogubljenje zauzima šire područje oko

⁹¹⁸ Bojanovski, 1981: 11-37

⁹¹⁹ *Vell.* II, CXIV, 4

⁹²⁰ Za više informacija o rasporedu prapovijesnih, protohistorijskih i antičkih nalazišta na ovom prostoru v. Arheološke karte iz Arheološkog leksikona BiH, broj 4, 5, 7 (mapa 1) i broj 8 (mapa 2)-*praistorijsko i rimsko doba*.

Za više informacija o lokalitetu Crkvina u Makljenovcu v. Radimsky, 1891: 251-262; Isto, 1892 A: 190-192; Patsch, 1895: 573-574; Isto, 1897: 530-537; Isto, 1899 A: 253-259; Isto, 1902: 402; Sergejevski, 1932: 28; Isto, 1934: 17-18; Čremošnik, 1951: 249-250; Basler, 1957: 93-108; Isto, 1972: 56; Isto, 1979: 313-330; Arheološki leksikon BiH, Tom II, 1988: 62-63 (natuknica Đ Baslera).

Nedaleko od Makljenovca, na lokalitetu Gradina u Doboju, pronađeni su i ostaci rimskog kastruma i naselja na otvorenom, što dokazuje stratešku i komunikaciono-saobraćajnu važnost područja današnjeg Doboja (što je njegova osobnost koja je zadržana sve do suvremenog doba) kao čvorišta između panonskog bazena i dinarskog pojasa. Radimsky, 1891: 261; Patsch, 1897: 530-536; Čremošnik, 1965: 134-135; Isto, 1966: 122-124; Isto, 1967: 93-94; Isto, 1980: 85-95; Isto, 1984: 23-84.

današnje Tuzle. Ono je sudeći po nalazima materijalne kulture i u mlađem željeznom dobu bilo jače naseobinsko, populacijsko i političko središte u sjeveroistočnoj Bosni, ponajviše zahvaljujući golemim naslagama soli, esencijalne materije zbog koje su čitavi narodi kao Autarijati i Ardijejci ratovali, Nešto sjevernije od današnje Tuzle i rijeke Jale, na padinama Majevice, na lokalitetu Soline pronađene su nekropole ravnih grobova Srebro⁹²¹ i Gradovrh, te gradina Gradovrh u kojima su pronađeni nalazi koji potvrđuju izraženi razvitak i u toku mlađeg željeznog doba. U obje nekropole, otkopani i istraženi grobovi većinom pripadaju mlađem željeznom dobu, te bi oni pripadali populaciji čije se središte nalazilo na gradini Gradovrh, koja je na osnovi keramičkih nalaza najvjerojatnije osnovana u toku kasnog brončanog doba i egzistirala kao naseobina kroz čitavo željezno doba.⁹²² Eksploatacija soli je davala određeni gospodarski, društveno-politički i strateški značaj široj tuzlanskoj okolini, koja je vjerojatno činila jednu upravno-političku i teritorijalnu jedinicu unutar određene domorodačke politije, možda breučke, ili neke druge njoj susjedne i bliske politije.⁹²³ Radi toga je i Baton Breučki mogao u konkretnom razdoblju da boravi na navedenom prostoru, nastojeći da osigura podršku i temelje za svoju novu političku poziciju i smanji utjecaj opozicionih stavova u oblasti koja je bila blizu još uvijek pobunjenom dinarskom pojasu. Iz svega slijedi moguća pretpostavka da je i tuzlansko područje moglo biti pozornica obračuna Batona Desitijatskog sa Batonom Breučkim, predaje i suđenja potonjem. Pogotovu ako se ima u vidu da je ravnica oko rijeke Jale mogla osigurati dovoljno širok ravničarski prostor na kojem se mogla skupiti ustanička vojska i održati sabor, ali i koja ujedno i nije bila suviše udaljena od brdskog prostora na kojem se mogla nalaziti situirana i gradina u koju se bio sklonio Baton Breučki.⁹²⁴ Tuzlanska oblast (dolina Jale i tuzlanska udolina shvaćena u širem smislu) je relativno blizu desitijatske zajednice i nesumnjivo je bila krajnje južno područje politija iz panonskog bazena, jer neposredno južnije od rijeke Spreče se prostire “prazni” prostor u kome je u željezno doba egzistiralo vrlo malo gradina.

⁹²¹ Jovanović, 1957: 245

⁹²² Čurčić, 1908: 77-90; Jovanović, 1957: 245-249; Filipović, 1960: 89-94; Milić, 1982: 133-136

⁹²³ O značaju soli za život ovog područja i naselja u njemu i to još u dosta ranim periodima i to ne samo za lokalnu populaciju nego i za znatno udaljenija područja dovoljno govori i sama njegova i drevna i današnja toponimija i hidronimija. U antici se naselje zvalo Salines, ime rijeke Jale koja protiče kroz današnju Tuzlu se izvodi od grčkog *jalos* -sol, riječica Solina, srednjovjekovna župa Soli, te sama Tuzla (tuz-na turskom sol.) Nije nemoguće ni pomisliti da su značenje i veličina Breuka proizlazili i iz posjedovanja i kontrole prostora Tuzle na kojima se dobivala dragocjena i vrijedna sol, slično kao što su važnost i snagu Desitijata činili i rudnici metala i ispirališta Gornje Bosne. Nije nerealno pretpostaviti da se i jezgro breučke teritorije nalazilo južno od Save, o čemu bi možda posredno govorilo i to što se za rat 12-9. god. p.n.e., u kojem su Breuci jedni od glavnih nositelja otpora, navodi da se vodi na teškom području a te karakteristike pružaju južnije, bosanske oblasti posebno one u pojasu Sava – tuzlanska kotlina.

⁹²⁴ Samo suđenje i pogubljenje je izgleda bilo obavljeno neposredno po predaji Batona Breučkog, znači u relativnoj blizini gradine i zajednice koja je isporučila Batona Breučkog.

Baton Desitijatski je protiv svoga odmetnutog kolege sigurno morao voditi dovoljan broj boraca kako bi se sa jedne strane mogao uspješno obračunati sa Batonom Breučkim i njegovim vojnim okruženjem, a s druge da omogući ponovno podizanje po njemu neprirodno “primirenog” breučko-panonskog segmenta na ustanak. Da se kretao duž rijeke Bosne ovo kretanje dinarskih trupa moglo bi doći u opasnost da bude primijećeno od strane izvidnika protu-ustaničkih snaga i njihovih posadnih trupa koje su se nalazile smještene na oserijatskoj zemlji i posavskom području. Baton Desitijatski se u svojim taktičkim zamislima i kombinacijama koje je pravio protiv svoga suparnika u velikoj mjeri oslanjao i na faktor iznenađenja, te je sigurno nastojao da ostane neprimijećen. Tako se Baton Desitijatski, nastojeći u potpunosti iskoristiti faktor iznenađenja zahvaljujući kojem je i najviše uspio ostvariti brzu i učinkovitu pobjedu nad Batonom Breučkim, vjerojatno odlučio za prebacivanje snaga preko drugih pravaca. U tuzlansku oblast se moglo iz dinarskog pojasa doći i iz sljedećih pravaca: a) zaobilazno preko Vranduka pa duž srednjeg toka Bosne i zatim poprečnom linijom preko padina Ozrena, b) ili preko Krivaje u ravnije oblasti sjeverno od planine Konjuh, c) i ravnim, ali i teže pristupačnijim, preko prijevoja Karaula.

Ono što slijedi nakon izručenja Batona Breučkog predstavlja jedno od najzanimljivijih svjedočanstava iz antičke povijesti današnjeg iliroslavenskog prostora, nažalost sačuvano samo kod Kasija Diona i to samo u jednoj rečenici, iz kojeg se mogu posredno izvući mnogi zaključci koji nisu direktno vezani za problematiku ustanka od 6. do 9. god. n.e., nego mogu otkriti i neke detalje vezane za aspekte društvenog i političkog života Desitijata. Po Kasiju Dionu, Baton Desitijatski je zarobljenog Batona Breučkog izveo pred okupljenu vojsku (στράτευμα), koja mu je glasanjem presudila. Da je presuda donesena glasanjem učesnika improvizirane skupštine-sudišta dokazuje upotreba glagola κατα-ψηφίζομαι,⁹²⁵ o čemu je već ranije bilo više riječi. Prepuštanjem suđenja Batonu Breučkom okupljenoj vojsci, odnosno u prenesenom značenju narodu, Baton Desitijatski nije samo postupao u skladu sa pretpostavljenim demokratičnijim tradicijama Desitijata, koje su mu, i pored toga što je bio vrhovni vojvoda ustanka, bile najbliže i najshvatljivije, nego i iz nekih prizemnijih političkih razloga i općih interesa ustanka. On je time želio i da suđenju da općesaveznički karakter, jer u njemu nisu učestvovali samo Desitijati, iako su oni vjerojatno i brojčano i na drugi način dominirali, nego i pripadnici drugih naroda. I tako bi se odgovornost za izricanje presude predstavila kao volja naroda, učesnika u ustanku. Iz toga bi proizlazilo da je i izvršavanje smrtne kazne, koje je uslijedilo odmah nakon presude, bilo smatrano kao da je učinjeno u ime naroda, ustanka i Saveza,

⁹²⁵ Cass. Dio LV, 34, 5

znači u korist nekih metafizičkih, viših ciljeva i interesa, a ne osjećaja i interesa pojedinaca. Suđenjem Batonu Breučkom pred skupštinom Baton Desitijatski je želio da to predstavi i kao javnu stvar, a ne kao osobnu stvar pojedinca, uključujući i njega. Tako bi po Batonu Desitijatskom narod, u smislu vojnika ustaničkog Saveza bio jedini ovlašten i odgovoran da donosi ključne i presudne političke odluke, vodi sudske procese i presuđuje po vitalnim pitanjima. Time bi vojnička/narodna skupština Saveza bila vrhovno političko tijelo Saveza i ustanka, ali izgleda da ova skupština uslijed žestokih rimskih ofenziva koje su uslijedile na ustaničko područje nije uspjela zaživiti kao stabilna i oficijelno potpuno definirana institucija i da se nije uspjela izdici iznad karaktera *ad-hoc* konstitucije. Time bi i djelovanje oficijelnih dužnosnika i zapovjednika Saveza, ukoliko bi ono bilo u skladu sa interesima, ciljevima i zadacima Saveza, bilo predstavljeno kao izvršavanje obaveza ustanka, a ne kao samostalno djelanje. Čime bi se oni nalazili pod javnim imunitetom za sve učinjeno u ime “naroda”, i bili bi amnestirani i od takvih djela kao što je pogubljenje Batona Breučkog. Ujedno bi se i dodatno podcrtavao značaj institucija ustanka i Saveza, i pokušao spasiti poljuljani autoritet ustanka. Ovim je Baton Desitijatski nastojao u jedan jasan, prepoznatljiv, funkcionalan i cjelovit sustav uklopiti lokalne zapovjednike i ustaničke jedinice, i pojačati unutarnju koheziju i disciplinu ustanka koje su u prethodnim fazama ustanka, zbog samovolje i sklonosti ka separatnom djelovanju pojedinih vođa otpora i zapovjednika, dolazile u teška iskušenja. Izgleda da je u svome naumu stvaranja jedinstvenog sustava otpora nakon svih zbivanja vezanih za otpadnuće i suđenje Batonu Breučkom, Baton Desitijatski bio i privremeno uspio, ali sada je za sve već bilo kasno jer je vrijeme za eventualni uspjeh ustanka već bilo isteklo.

S druge strane Baton Desitijatski je narodnim, općeustaničkim suđenjem Batonu Breučkom nastojao i da održi Savez sa Breucima i drugim panonskim narodima čijim snagama je dotada zapovijedao Baton Breučki. Pošto se sudilo i presudilo osobi koja je bila obnašatelj vrhovnog vojnog zapovjedništva i koja je bila utjecajna i ugledna u breučkom i općeapanonskom društvu i prije ustanka, Baton Desitijatski je morao vrlo oprezno postupati sa vrijednim zarobljenikom, kako ne povrijedio osjećaje i interese Breuka i možda drugih panonskih naroda. Baton Desitijatski nije želio da se zamjeri ili da izazove nezadovoljstvo u breučkim i panonskim političkom predstavništvima, unutar uglednih i utjecajnih rodova i uopće u breučko-panonskom društvenom miljeu. Osnovni cilj dolaska Batona Desitijatskog sa svojim trupama u panonski bazen i intervencije protiv snaga lojalnih Batonu Breučkom bio je sprječavanje zaživljavanja sporazumne predaje i ponovno podizanje proturimskog ustanka na prostorima panonskih ravnica, a ne vojnička pobjeda nad Breucima i drugim Panonima. On je samo želio da sa njima, odnosno njihovim predstavnicima koji

se nisu potpuno otisnuli u pravcu izdaje ponovo dogovori zajednički nastup. I u skladu i s tom idejom vodiljom, Baton Desitijatski je i izveo javno suđenje drugom vrhovnom vojvodi. Jer iako je Baton Breučki nesumnjivo počinio, u odnosu na cjelokupni ustanak, akt teške izdaje on je ipak pripadao breučkom narodu pa bi svaki nepromišljen postupak, kao što bi bilo samoinicijativno presuđivanje bez traženja legitimiteta i bez nesumnjive javne i široke podrške mogao izgledati i kao uvreda breučkog ponosa. Da je postupio po kratkom postupku Baton Desitijatski bi i sebe i svoje trupe mogao dovesti u situaciju da u očima Breuka i drugih Panona možda budu viđeni i kao strani element, uljezi koji su im došli nametati svoja rješenja i volju, a ne da spriječe izdaju, izvrše pravdu, kazne uzurpaciju i traže dobrovoljni sporazum zasnovan na partnerstvu i ravnopravnosti kako bi se obnovio zajednički nastup. On se, da bi ostvario svoje primarne ciljeve morao držati pravca kojim bi osigurao povjerenje Breuka i drugih panonskih naroda, a ne producirao nezadovoljstvo i u ionako klimavoj moralnoj situaciji u svezi želje za daljim nastavkom ustanka i defetističkoj, kapitulantskoj i kalkulantskoj atmosferi kojima su uveliko odisali prostori koji su bili najviše izloženi borbenim operacijama u 7. i 8. god. n.e. On i njegovo vojno-političko zapovjedništvo jednostavno nisu smjeli dozvoliti da se pojavi sumnja u njihove proklamirane namjere unutar naroda čije su se vojske do zbivanja kod rijeke *Bathinus* nalazile pod vrhovnim zapovjedništvom Batona Breučkog. U tu svrhu Baton Desitijatski je vjerojatno iskoristio i činjenicu da su na skupštini-sudištu pored dinarsko-desitijatskog majoriteta, vjerojatno prisustvovali i učestvovali i neki pojedinci ili skupine iz breučko-panonskog miljea koje su se suprotstavljale politici Batona Breučkog. Iskorištavajući njihovo prisustvo, Baton i njegovo najbliže okruženje su mogli skupštini-sudištu dati bar fiktivni legitimitet i zastupništva breučko-panonskog segmenta ustanka, predstavljajući tako suđenje, presudu i njeno izvršenje i kao izražaj breučko-panonske volje i stavova, a ne kao svoje ili dinarsko-desitijatsko samovoljno ponašanje i ispunjavanje želja i žara za osvetom. Način i metode suđenja Batonu Breučkom i uopće cjelokupni proces koji se u svezi toga odigrao predstavljeni su tako kao volja oficijelne institucija koja reprezentira ustanak u njegovoj cijelosti. S tako ostvarenim legitimitetom koji bi dopustio zakonsko kažnjavanje Batona Breučkog, drugi vrhovni vojvoda je imao u svojim rukama kakav-takav argument na osnovi kojeg je mogao pregovarati sa drugim breučko-panonskim predstavnicima i zapovjednicima kako bi Panoniju ponovo podigao na oružje protiv rimske vlasti.

Javnim suđenjem i kasnijim pogubljenjem Batona Breučkog trebala je biti odaslana i poruka svim narodima Panonije, koje je nakon svega što im se neposredno prije bilo desilo uhvatio osjećaj melankolije i zahvatilo opadanje borbenog morala i želje za nastavkom rata, da vjeruju u odlučnost, nepokolebljivost i odlučnost svojih suboraca,

posebno onih iz dinarskog pojasa. Baton Desitijatski i njegovo neposredno vojno-političko okruženje su im tako nastojali ponovo uliti vjeru u snagu i cilj kojim se može zajedničkim i odlučnim djelovanjem ipak doseći. Oni su ujedno jasno stavljali na znanje da predaja i separadni dogovor sa neprijateljem ne dolazi u obzir i da ustaničke snage sa dinarskog pojasa neće dozvoliti nikakav dalji separadni ispad. Tako je javno suđenje vojničke/narodne skupštine trebalo i poslati jasnu poruku svim potencijalnim izdajnicima (*proditores*), što ih čeka. Uostalom upravo su narodne skupštine bile te institucije koje su imale ingerencije za suđenje po predmetima izdaje. U prvi mah je izgledalo da je poruka pravilno shvaćena i da je imala izvjesnog efekta, jer su se po Kasiju Dionu Panoni ponovo digli. Ali vrlo brzo se pokazalo stvarno naličje zbivanja koja su se u tim mjesecima i danima odigravala na prostorima nekada pobunjene Panonije, jer je ona ponovo bez većih teškoća podlegla pred prvom narednom rimskom ofenzivom.

Nesumnjivo je Baton Breučki svojim postupcima izazvao visoku razinu nezadovoljstva unutar breučkog i drugih naroda i stekao i otvorene neprijatelje koji su surađivali sa Batonom Desitijatskim. Ali je veliko pitanje koliko je skupština-sudište stvarno gledano sa breučko-panonske strane bila stvarno legitimna u stvarnom i istinskom izrazu volje Breuka i drugih naroda iz panonskog bazena. Izgleda da i ona kao i prethodno djelovanje Batona Breučkog, iako su oba zbivanja svoje akcije i postupke opravdavale time da to rade u interesu i kao izraz volje breučko-panonskog segmenta, nije uspjela da ostvari ideju da bude stvarni izraz volje breučko-panonskog stanovništva. Skupština-sudište se zadržala samo na tome da, koristeći podršku samo jednog breučko-panonskog dijela koji je bio otvoreno neprijateljski nastrojen prema djelovanju Batona Breučkog, dobije bar kakav takav fiktivni legitimitet. I u tome treba tražiti razlog kasnijeg brzog prestanka ustroja otpora u Panoniji, jer ni ovaj dio breučko-panonskog stanovništva koji je bio odan interesima ustanka i Saveza i odlučan u tome da se nastavi zajednički otpor, nije predstavljao veći dio breučko-panonskog stanovništva. A vjerojatno nije bio ni dovoljno uvezan sa većinom naroda za čije su se zastupnike u skupštini-sudištu predstavljali, a koji su nakon svega što im se dogodilo zapali u apatiju i u totalnu vojnu i političku dezorijentiranost. Tako su se ustanički narodi Panonije samo fiktivno, više vođeni inercijom općeg razvitka događaja, nego odlučnim i nepokolebljivim stavom ponovo podigli na ustanak. Ta pasivna pozicija breučko-panonske većine, koja je do tada služila samo kao objekt političke pa i vojne borbe opcija za nastavak rata i protiv njega, pokazati će svoje pravo lice kada se na panonski bazen ubrzo pokrene nova rimska ofenziva.

Baton Desitijatski je vjerojatno bio u svome protežiranju demokratskih načela, u konkretnoj situaciji vezanoj za suđenje i presuđivanje Batonu Breučkom, podstaknut i

motivima koji su u sebi nosili i karakter strateških zamisli u vođenju ustanka, Ovim činom on je i namjeravao da smanji pravo na samostalno vučenje poteza lokalnih političkih starješina i vojnih zapovjednika bez obzira na interese i opći cilj ustanka i njegove druge političke i vojne institucije i ostale sastavnice. Tako bi se spriječilo poduzimanje samostalnih, separatnih odluka koje bi bile strateške naravi, a što bi kao krajnju konsenzkvencu imalo ugrožavanje čitavog ustanka. A smanjivanjem mogućnosti za separatno strateško djelovanje lokalnih moćnika tako što bi se jačao autoritet javnih institucija, posebno one najbrojnije, nesumnjivo bi se ojačavalo jedinstvo Saveza. U tu svrhu Baton Desitijatski je nastojao sve sastavnice i dijelove koji su činili ustanak dovesti u jedan sustav koji bi bio institucionaliziran, i gdje bi se znala i poštivala mreža međusobne odgovornosti iz koje ne bi bio isključen ni on sam. A u tom sustavu bi skupština vojnika, ustvari naroda učesnika ustanka, bila suverena politička i vrhovna sudbena institucija. U skladu sa tom mišlju vodiljom Baton Desitijatski nije mogao dozvoliti ugrožavanje pretačenja svoje ideje u praktično funkcioniranje ustaničkih snaga i institucija, tako što bi učinio osobni presedan i iskoristio svoju vojvodsku moć i autoritet i po samo svojoj volji ili volji svoga najbližeg okruženja presudi svome doskorašnjem kolegi. Baton Desitijatski je suđenjem i presuđivanjem koje izvodi skupština vojnika/naroda vjerojatno nastojao i da oslabi moć i političko značenje lokalnih aristokratskih prvaka unutar drugih politija učesnika u ustanku. Oni su u odnosu na obično građanstvo bili više skloni kalkulanstvu i kompromisnim rješenjima, jer su imali mnogo toga da izgube ako bi se, za njih sve besmislenija dalja borba do konačnog cilja, nastavila. Zbog toga je Baton Desitijatski za svoju ideju odlučne borbe podršku tražio u širim masama, koje su uostalom i najviše stradale od rimskih nameta, regrutacija i drugih obaveza. Lokalna aristokracija, u tradiciji rimske provincijalne politike, je bila protežirana i često nalazila zajednički jezik sa rimskim državnim i provincijskim predstavnicima. Rat je izgleda stvarno ojačao demokratski duh i političko značenje običnog naroda predstavljenog preko skupština vojnika. Golema masa se nalazila u oružanim snagama ustanka i samim ona je predstavljala i izniman politički faktor, pa su krugovi lokalne domorodačke aristokracije s razlogom mogli biti obazrivi prema općem trendu razvitka ustanka koji je najviše inicirao jedan od vrhovnih vojvoda. I u ovome bi trebalo tražiti razloge političke i vojne kombinatorike koju su izvodili Skenobard i posebno drugi vrhovni vojvoda Baton Breučki, i njihovih težnji za napuštanjem ustanka i kreiranje sporazuma sa Rimljanima. Uostalom jačajući pozicije običnog naroda u prvom redu podržavajući i pridržavajući se širokih sudbenih ingerencija skupštine vojnika, a slabeći politički značaj lokalne aristokracije, Baton Desitijatski nastojao i da ojača opće institucije i ciljeve Saveza na uštrb lokalnih narodnosnih partikularizama, čiji

su najveći i najglasniji eksponenti i zagovornici dolazili iz redova aristokracije pojedinih politija. On je time želio poručiti da je sudbina ustanka u rukama cjelokupnog naroda, tj. njegovih ratnika a ne u željama, težnjama i ambicijama pojedinaca ma koliko oni bili politički ugledni i utjecajni, te da su vrhovni dužnosnici ustaničkih snaga samo predstavnici mase običnih vojnika tj. naroda kojem za svoje akcije potpuno i odgovaraju. Osim toga on je uvijek veću opoziciju realizaciji svojih nastojanja i osjećao i imao unutar redova lokalnih prvaka, koji su se teško mirili sa promjenama koje bi im možda mogle narušiti status, stečeni ugled pa u krajnjoj konzekvenci i imovinu, nego među običnim vojnicima koji su u načelu većinom bili odaniji interesima ustanka. Lokalni prvaci su raspolagali sa većom stvarnom moći i autoritetom pa su se mogli usuditi da preduzimaju i donose strateške odluke koje bi mogle dovesti u pitanje ustanak. Suprotno od njih, obični vojnik samo kao jedinka je bio previše slab da bi se uopće mogao otisnuti na to da donosi odluke takve naravi, pa je po prirodi stvari bio odaniji prema onom prvom cilju koji mu se postavio kada je stupio u borbu. Zato je Baton Desitijatski ideju o jačoj unutarnjoj koheziji pokušao ostvariti oslanjajući se na one institucije koje su okupljale u najvećem broju obične vojnike i izražavale njihovu volju. Dok je kao jedinka obični vojnik bio skoro politički beznačajan, udružen sa ostalim svojim suborcima on je stvarao političku snagu na koju je Baton Desitijatski mogao računati i sa kojom je i više nego parirao autoritetu i moći društvenih i političkih elita naroda koji su učestvovali u ustanku. Davanjem vrhovnih suverenih i sudskih prava skupštini-sudištu vojnika/naroda Baton Desitijatski i neposredno političko i zapovjedno okruženje oko njega nastojalo je i prevazići krizu političkog autoriteta koja je proizašla kao direktna posljedica svih zbivanja koja su se odigravala u svezi otpadnuća Batona Breučkog. I to tako što bi instalirali kao vrhovni prepoznatljiv i poštovan politički autoritet ustanka jednu instituciju kojoj bi trebali biti podređeni svi drugi segmenti ustanka. A kao najpogodniji čin za takvu realizaciju poslužilo je upravo suđenje jednom od dvojice vrhovnih vojvoda čije je samoinicijativno djelovanje vodilo do niza poremećaja, uzurpacije i klasične izdaje. Možda su i ove tendencije koje je Baton Desitijatski pokušavao afirmirati izazivali i određenu dozu podozrenja kod niza lokalnih prvaka, pogotovu unutar onih zajednica u kojima demokratske osobnosti nisu bile toliko izražene i prisutne. Moguće je da su se i u tome krili razlozi da pojedine starješine počnu kalkulirati, pa i voditi dvostruku igru ili čak i otvoreno napuštati ustanak. Suprotno od njih Baton Desitijatski je, kako se iz svega izloženog može vidjeti, bio osoba potpuno posvećena i odana ne samo desitijatskom narodu nego i općim interesima ustanka.

Batonu Breučkom je bilo suđeno najvjerojatnije po optužnici za izdaju koju je počinio kao vrhovni vojvoda i zapovjednik ustaničke vojske, pa je u skladu sa tim bilo

sasvim logično da mu presude oni koje je trebao predvoditi i koje je izdao, tj. vojnička skupština. Titulu suverena Breuka koju je Baton Breučki preuzeo njegov imenjak kao i uostalom i jedan dio Breuka i oko njih okupljenih Panona nije priznao i smatrao je za najobičniju uzurpaciju. To što su Rimljani Batonu Breučkom priznali pravo na suverensku vlast u breučkoj politici je samo moglo biti dodatni i to otežavajući faktor po njega nakon što je bio predat snagama koje je predvodio Baton Desitijatski. Najvjerojatnije je pred vojničkom/narodnom skupštinom Baton Breučki optužen ne samo za izdaju zajedničke borbe i zaključivanje separatnog sporazuma sa Rimljanima kojim priznaje njihovu vlast protiv koje ustanici već duže od dvije godine vode teške i surove borbe, nego i za nasilno svrgavanje Pinesa, njegovo izručenje neprijatelju i uzurpaciju breučke suverene vlasti. Ovim je Baton Desitijatski nastojao da suđenje prikaže i kao čin kojim se štiti breučki politički sustav i pred pravdu izvode njegovi prekršitelji, čime se nastojalo da se dodatno čin suđenja još više približi breučko-panonskoj komponenti, a posebno pristalicama Pinesa. Sam tok suđenja izgleda nije baš bio previše prožet nekim različitim stavovima i izgleda da su učesnici vojničke/narodne skupštine, u tom momentu u funkciji sudišta, bili u dovoljnoj mjeri ogorčeni na Batona Breučkog i da rezultat njihovog odlučivanja nije uopće dolazio u pitanje. Ako se može vjerovati da je Kasije Dion u svome izvještaju realno predstavio povijesnu situaciju, a nemamo nikakvog razloga da to ne činimo, odmah nakon izricanja presude Baton Breučki je na licu mjesta pred još uvijek okupljenom vojskom tj. svojim presuditeljima pogubljen.⁹²⁶ Izvođenjem Batona Breučkog pred sud narodne vojske i sve ono što je kao posljedica toga uslijedilo zaključeno sa njegovim pogubljenjem je predstavljalo javni čin, kojim je drugi vrhovni vojvoda jednim dobrim političkim potezom suđenje, presudu i pogubljenje legitimizirao. Učinivši čitav postupak koji je slijedio sa zarobljenim Batonom Breučkim zakonskim, Baton Desitijatski je svoje djelovanje u svemu tome prikazao kao obavljanje svojih obaveza i normalan i potpuno legitiman čin jednog dužnosnika ustanka i Saveza, te tako na neki način i amnestirao sebe.

Za razliku od Kasija Diona, kod drugog našeg glavnog izvjestitelja o ustanku ne nailazi se ni na naznake da je došlo ni do intervencije trupa Batona Desitijatskog u Panoniji, niti da je održano suđenje niti da je pogubljen Baton Breučki koji se, po Veleju Paterkulu, nešto ranije kod rijeke *Bathinus* "predao" Tiberiju. Na ovom primjeru izgleda da se nailazi na namjerno izbjegavanje unošenja u povijesno djelo niza činjenica koje su se odigrale odmah nakon zbivanja kod rijeke *Bathinus*, i to kao njene neposredne posljedice. Da ih je naveo Velej bi tako otkrio pravu prirodu panegirički predstavljene

⁹²⁶ Cass. Dio LV, 34, 5-6

predaje Panonije Tiberiju, odnosno da nije bila riječ ni o kakvoj rimskoj bezuvjetnoj pobjedi nego o najobičnijem kompromisu učinjenom od dvije zainteresirane strane, od kojih jedna i to rimska izgleda nije bila i najiskrenija. Jer kako bi to bilo moguće da se Panonija predala kada se po njoj još uvijek kreću jake i brojne ustaničke snage bez ikakve smetnje od strane rimskih i njima savezničkih snaga, da postoje uporišta kao vojno samodovoljne jedinice. Kako bi to Tiberije, taj vrsni zapovjednik mogao učiniti takav taktički previd i dozvoliti da trupe kojima zapovijeda drugi ustanički vrhovni vojvoda bez ikakvog smetnje od strane oružanih snaga kojima je zapovijedao, uđu na prostor Panonije. I da u zasjedi sačekaju Batona Breučkog, tog rimskog konvertirskog podložnika, potpuno ga poraze i zarobe, održe mu javno suđenje i na licu mjesta mu presude. Pa ako su Panoni predali oružje zašto nisu rimske jedinice ušle na teritoriju Panonije koja je do tada bila pobunjena, i zašto bi uostalom Plaucije Silvan morao, da nakon što su se Panoni ponovo digli predvodi, ofenzivu. Da je sve to morao da navede “u vodu” bi pala čitava koncepcija Velejevog podilaženja prema Tiberija, koja je posebno trebala da dođe do izražaja u opisu onoga što se desilo kod rijeke *Bathinus* kako bi se Tiberije predstavio kao autoritetna i jaka osoba, sposoban zapovjednik i Rimljanin “pravog kova” pred kojim polažu oružje i čine poklonjenje tisuće ratnika koji su, po Veleju, kratko vrijeme ranije ropstvom prijetili Italiji (*paulo ante servitutem minatam Italiae*).⁹²⁷ Prenaglašavanjem opasnosti koje ustanici predstavljaju po Italiju, što izričito navodi na dva mjesta u svome nacrtanom opisu, Velej je želio da podcrta Tiberijevu osobu pred kojom se na kraju ta “prijetnja” dolazi da pokloni, kao nekog novog Marija, spasioca države. I zbog svega toga Velej Paterkul je sigurno smatrao da je najbolje da se ne zamjeri i da prešuti čitav niz činjenica, uključujući i pogubljenje Batona Breučkog, koje se vjerojatno ne bi našle ni u neostvarenom radu kojem je *Historiae Romanae* trebala služiti kao nacrt. Velej je na taj način prepustio čitaoca da se u svezi pada Panonije zadovolji samo sa opisom zbivanja kod rijeke *Bathinus*, koja su ustvari bila samo startna pozicija za razvoj procesa koji je na kraju doveo do prestanka ustroja otpora u Panoniji. Pogubljenje izvedeno na licu mjesta bilo je, kao i suđenje i izricanje presude Batonu Breučkom javni čin, ali sa drugačijim motivima. Dok se prisustvo javnosti i njeno učestvovanje u procesu suđenja i presuđivanja može objasniti demokratskim tradicijama dezitjatske zajednice i strateškom političkom pragmatikom Batona Desitijatskog i njegovog neposrednog vojnog i političkog okruženja, u slučaju pogubljenja na licu mjesta i to vrlo brzo po izricanju presude stvari stoje nešto drugačije. Načinom izvršenja ovog čina Baton Desitijatski je pred svojim vojnicima i subordiniranim zapovjednicima želio na jednoj strani da pokaže odlučnost

⁹²⁷ Vell. II, CXIV, 4

i beskompromisnost, a na drugoj da se predstavi kao predstavnik koji će bespogovorno i brzo izvršavati volju svoga naroda. Tako bi se Baton Desitijatski prikazao i na prostorima Panonije kao osoba čvrste volje. A i Panoni bi pred sobom vidjeli vrhovnog vojvodu, sa kojim do tada nisu imali kontakta u onolikoj mjeri kao sa Batonom Breučkim, kao nepokolebljivog lidera, sposobnog, i spremnog da se u borbi za zajedničke interese suoči i sa najvećim iskušenjima, ali koji je ujedno i odan institucijama i običajima naroda i poštovalac legitimiteta. Baton Desitijatski je tako ukazao i da će se beskompromisno suprotstaviti svim težnjama za secesijom, izdajom i kalkuliranjem i da će braniti i predstavljati svojom osobom i svojim autoritetom ustanak do samoga kraja. Pogubljenje na licu mjesta je imalo i svoje simboličko značenje kojim se željela pokazati odlučnost i beskompromisnost i okupljene vojske, koja je posredno predstavljala i ustaničke narode, da nastavi sa zajedničkom borbom do konačnog cilja. Javno pogubljenje je trebalo na neki način da predstavlja i odaslanu poruku u vidu opomene svima onima koji imaju namjeru da napuste zajedničku borbu, a posebno onim prvacima koji su se kolebali ili oportunistički tražili izlaz iz ustanka, što ih čeka ako se odluče na to.

Pad Panonije

*Ali smrt i život, slava i odsustvo njeno, bogatstvo i siromaštvo,
sve to pripada i dobrim i rdavim ljudima, jer sve te stvari nisu
ni lijepe ni ružne. Stoga ne spadaju ni u dobro ni u zlo.*

Marko Aurelije⁹²⁸

Nakon suđenja i pogubljenja Batona Breučkog, i likvidiranja izdajničkog pokreta, mnogi Breuci i Panoni koji su se nalazili u okvirima onog segmenta ustanka koji je neposredno ulazio u zonu odgovornosti pogubljenog vojvode ponovo su se digli na oružje protiv Rima.⁹²⁹ Ovaj podatak Kasija Diona je ipak potrebno shvatiti samo uvjetno jer ono ni po svome opsegu ni po svome kvalitetu nije bilo približno onome što se događalo za vrijeme izbijanja ustanka 6. god. n.e. u panonskom bazenu. Iako su se panonski prvaci i snage obavezale da se ponovo bore, riječ je ipak bilo o dezorganiziranim, umor-

⁹²⁸ "Jam vero mors et vita, honor et ignominia, dolor et voluptas, divitiae et egestas, haec omnia pariter bonis hominibus atque malis eveniunt, quippe quae neque honesta nec turpia sint. Itaque nec bona nec mala sunt." Mar. Aurel. II, 11

⁹²⁹ Cass. Dio LV, 34, 6;

nim i oslabljenim snagama, čiji ni borbeni moral i volja izgleda nisu bili baš na zavidnoj mjeri i kojima je bilo potrebno vremena da se ponovo ustroje bar u onoj mjeri kao pred proces koji je doveo do separatne predaje kod rijeke *Bathinus*. Naravno pojedini dijelovi toga panonskog oružanog sustava su pokazivali odlučnost i žilavost i u daljem otporu, ali sve je to bez postojanja jasnog obrambenog sustava bilo osuđeno da djeluje samo kao manji čin otpora. A taj raspad obrambenog sustava, a koji Baton Desitijatski i njegovo i dinarsko i panonsko okruženje i sljedbenici nisu imali ni vremena ni mogućnosti ni snage da ponovo ustroje (iako su sigurno namjeravali to učiniti pa i činili), jer je nastupila nova rimska ofenziva sa konkretnim zadatkom-okupacija Panonije. Nakon odmetnuća i kažnjavanja jednog od vrhovnih vojvoda Baton Desitijatski je ostao jedini vrhovni vojvoda i predstavnik ustaničkog Saveza. I to izgleda bez izbora novog kolege iz panonskog bazena, jer sve što je uslijedilo se tako brzo odvijalo da je čak ako je bio i planiran izbor zamjene za položaj koji je u ustaničkoj i breučkoj hijerarhiji uživao Baton Breučki on se jednostavno nije mogao ostvariti. Plaucije Silvan je sa trupama sa kojima je zapovijedao vrlo brzo reagirao i u stilu skoro "blitzkrieg" kampanje slomio ustroj otpora ponovo podignutih Breuka i Panona, bez većih teškoća.

Na samom panonskom ratištu, uslijed niza negativnih okolnosti koje su se pojavile, Baton Desitijatski nije imao šansi da se samo sa trupama kojima je neposredno zapovijedao (uključujući i one Panone koji su mu se pridružili) uspješno suprotstavi rimskoj ofenzivi. Zemljopisni karakter Panonije nije davao mnogo mogućnosti dinarskim jedinicama da razviju svoja uobičajena taktička rješenja, a Desitijati i drugi gorštaci nisu bili ni navikli na intenzivno vođenje operacija u poglavito ravnijim područjima. Tako da oni nisu ni mogli da puno pomognu svojim panonskim suborcima na koje se pokrenula navala protu-ustaničkih snaga koje je predvodio Silvan. I vidjevši potpuni kolaps ustroja fronte u panonskom bazenu, odnosno na području koje je zauzimao nekadašnji breučko-panonski segment, Baton Desitijatski se sa svojim trupama povukao u dinarski pojas, još uvijek preostalo kompaktno ustaničko područje. Baton Desitijatski je jednostavno bio prisiljen da povuče snage kojima je neposredno zapovijedao jer se, u situaciji brzog i općeg kolapsa otpora u panonskom bazenu, vrlo lako mogao naći u iznimno teškoj taktičkoj poziciji. Udaljen od svojih logističkih baza i nalazeći se uvjetno rečeno na "tuđem terenu" koji je bio izložen snažnom udaru protivničkih snaga, Baton Desitijatski se sa svojim trupama mogao suočiti sa odsijecanjem veze sa dinarskim pojasom pa i opkoljavanjem i uništavanjem, a osim toga on je morao osigurati i svoje matično područje.

Uvidjevši da je i moral i spremnost za nastavak borbe kod Breuka i drugih panonskih zajednica opala, u tolikoj mjeri da su pokušaji održanja Panonije besmisleni, Baton

Desitijatski je odlučio skratiti liniju ratišta i povući se iz Panonije. Izgubivši bilo kakve nade za opstanak panonskog ratišta, iskusni Baton Desitijatski je odlučio utvrditi strateške prolaze iz panonskog prostora u dinarski pojas. Tom prilikom formirao je prema njoj jak lanac obrambenih utvrda i to na vitalnim strateškim mjestima koji su kontrolirali putove kojim se iz Panonije dolazilo u dinarsko (dalmatinsko) područje. Po Kasiju Dionu, prilikom povlačenja iz Panonije Baton Desitijatski je sa svojim trupama opustošio ovu zemlju (...διαλαβὸν ἐκεῖνην ἐπόρθει),⁹³⁰ i taj postupak bi se mogao prije smatrati ne nekom vrstom odmazde nad Panonima nego primjenom taktike “spaljene zemlje”. On je dobro znao da bi se nakon smirivanja panonskog ratišta gro trupa pod rimskim zapovjedništvom, koji se našao sjedinjen u panonskim zemljama, prešao na realiziranje “dalmatinske faze”, odnosno prebacivanje ofenziva velikih razmjera na dinarsko područje i to iz pravca tek zauzetog područja Panonije. Ustvari najlakši prodor u samo srce dinarskog ustaničkog područja, u desitijatske zemlje, bio bi onaj pokrenut sa breučkog područja. Ovo razmeđe dinarskog i panonskog pojasa iz razloga postojanja ustaničkog ratišta u panonskom bazenu izgleda nije bilo dobro zaštićeno. Tako se izlaskom sa sjeverne strane trupa pod rimskim zapovjedništvom pojavio problem “mekog trbuha” ustanka, koji je Baton Desitijatski nastojao ubrzano riješiti politikom spržene zemlje, kako bi dobio na vremenu (jer je usporavao napredovanje i snabdijevanje rimskim trupama) i utvrđivanjem linija odbrane okrenutih prema Panoniji. Baton Desitijatski je te ustaničke garnizone (φρουραῖς) postavio najvjerojatnije u dolini rijeke Bosne (na mnogim strateškim točkama na ovom prostoru), u ozrenskom pojasu i uopće između rijeka Krivaje i Spreče, na prostorima Karaule (samo ime sugerira postojanje granične, nadzorne, garnizonske pozicije), i u srednjem toku Drine oko srebreničkog zavoja. Pri tome su vjerojatno učvršćene i preostale ustaničke pozicije na sjeverozapadnom i drugim ustaničkim prostorima i to poglavito one na linijama bojišnice i prema očekivanim pravcima neprijateljskog udara. Žestok otpor koji je u vrijeme proljetne ofenzive 9. god. n.e. pružen tim snagama ukazuje da je utvrđivanje linija i strateških točaka na bojišnici bilo uspješno i tek ih je angažman kompletne protu-ustaničke armije Ilirika slomiti ali uz veliki i ogorčeni otpor.

Nakon što su se njihovi dinarski suborci povukli, preostali Panoni shvativši da je nastupio neminovni kraj a i uviđajući uništavanje vlastite zemlje od Silvanovih trupa, odlučio je da se preda, postižući izvjestan dogovor o predaji.⁹³¹ I tako je sa jeseni 8. god. n.e. prestao svaki ustroj i značajniji otpor na prostorima panonskog bazena, čime se oko preostalog ustaničkog područja u dinarskom pojasu oblikovalo

⁹³⁰ Cass. Dio LV, 34, 6-7

⁹³¹ Cass. Dio LV, 34, 7

klasično vojno okruženje vođeno i sinkronizirano iz ona tri glavna protu-ustanička središta koja ustanici u samom početku rata nisu uspjeli da stave pod kontrolu → Siskija – Sirmijum – Salona. Jedini otpor koji se nastavio u Panoniji činile su manje, u veći obrambeni sustav nepovezane i neustrojene grupe, čija je aktivnost sve više poprimala formu hajdučije.⁹³² Vjerojatno su ove grupe sačinjavali oni pojedinci koji su bili najodaniji ideji ustanka i najodlučniji protivnici politike Batona Breučkog, a koji se nisu uspjeli povući sa trupama Batona Desitijatskog. Rimljani su u ponovo uspostavljenim peregrinskim *civitates* uglavnom doveli na vlast one pojedince ili grupe koje su im bili najviše naklonjene. Te grupe su poglavito dolazile iz krugova koji su direktno ili indirektno podržavali Batona Breučkog ili su od početka bili na rimskoj strani ili su na samom kraju uspjeli nekako postići sporazum sa zapovjedništvima nastupajućih rimskih trupa. I njihovim političkim protivnicima nije preostajalo ništa drugo nego da se sakriju u šume i da sporadičnim, manjim iznenadnim napadima hajdučkog karaktera uznemiravaju i ometaju pacifikaciju teritorije. Ove grupe su, po Kasiju Dionu, nastavile sa prepadima još dugo vremena, što je po njemu sasvim prirodno nakon jednog tako velikog nemira kao što je bio ustanak.

Pošto je Plaucije Silvan taj koji predvodi konačnu ofenzivu na preostalo breučko i panonsko ustaničko područje, a riječ je o zapovjedniku koji je pokrivaio istočnu liniju bojišnice (njegov stožer se vjerojatno nalazio ili u Sirmijumu ili u njegovom širem gravitacionom području), sva ova zbivanja koja su vezana za otpadnuće i kažnjavanje Batona Breučkog i ponovni “panonski rat”, pokrivaju poglavito istočne dijelove panonskog bazena. Vjerojatno je riječ o oblastima između Bosne i Drine na bosanskom području i odgovarajućem dijelu u slavonskom, pa možda i prekodravskom području.

Sudeći po tekstu Veleja Paterkula koji kaže da je u ljeto 8. god. n.e. Panonija tražila mir, a i po tome što i kontekst teksta Kasija Diona koji govori o zbivanjima u Panoniji vezanim za posljednje razdoblje ratnih zbivanja i njegovo mjesto u djelu sugerira da se to događa u drugoj polovici 8. god. n.e. može se bar okvirno odrediti i vrijeme svih ovih zbivanja. Tako bi se sporazumna predaja kod rijeke *Bathinus* desila u ljeto, a konačni pad, orijentirajući se prema podatku Veleja da se u jesen pobjednička vojska vratila u svoja zimovališta, desio bi se znači zaključno sa jeseni 8. god. n.e. To bi značilo da se sve

⁹³² Cass. Dio LV, 34, 7; Taj fenomen hajdučije koji se održava u panonskim zemljama još dugo nakon pada Panonije Kasije Dion je smatrao potrebnim da zabilježi da se to stalno događa, dodatno ističući da je hajdučija posebno izražena u slučaju naroda nekadašnje jedinstvene provincije Ilirik. Čim ističe ovaj fenomen vjerojatno se i sam Dion, dok je bio namjesnik ilirskih provincija, intenzivno suočavao sa ovim ozbiljnim problemom pa je samim tim smatrao potrebnim da fenomen hajdučije kada govori o ilirskim zemljama posebno naglasi. To bi sugeriralo da je i u njegovo vrijeme “hajdučki zanat” bio svojstven i najviše prepoznatljiv za prostore ilirskih zemalja.

što se odigralo u vezi odmetnuća Batona Breučkog desilo u ljetnim i jesenjim mjesecima (vjerojatno unutar perioda VII-X. mjesec). Sa padom Panonije Kasije Dion i završava svoju LV. knjigu, tako i simbolički označavajući kraj jednog razdoblja. Po Dionu, Tiberije se u Rim uputio dok su još uvijek trajale završne operacije konačne pacifikacije organiziranog otpora u breučko-panonskom bazenu.⁹³³ To bi značilo da je on u potpunosti imao povjerenja u svoje podređene zapovjednike, u prvom redu na Plaucija Silvana, ali i da je bio siguran u ishod ugušivanja poslije džepova otpora.⁹³⁴

Razlozi raspada jedinstvenog Saveza i pada Panonije

*Ne čini drugome što ne želiš da se tebi čini.*⁹³⁵

I poljuljani autoritet Saveza i nespremnost daljeg posvećivanja i žrtvovanja u ime ciljeva koje je on predstavljao, i pored svih pokušaja i nastojanja Batona Desitijatskog i njegovih suradnika, a vjerojatno i drugih prvaka ustanka, upravo se na primjeru pada Panonije najbolje pokazuje. Ni kasnija intervencija drugog vojvode nije mogla da ponovo privuče Breuke, a sa njima vjerojatno i neke druge narode Panonije da nakon nekog vremena nastave sa ozbiljnijim otporom i da ostanu u Savezu. Odustajanju od nastavka otpora, i pored ponovnog privremenog pridruživanja naroda iz Panonije (Breuka i oko njih okupljenih naroda), doprinijela je i brza reakcija i intervencija M. Plaucija Silvana i trupa koje je predvodio na breučku i drugu preostalu ustaničku teritoriju u Panoniji. I moral Breuka i oko njih okupljenih drugih panonskih naroda i zajednica i pored načelnog nepodržavanja čina Batona Breučkog i nastavka borbe zbog svih zbivanja koji su pogodili Breuke i druge panonske narode, počevši od niza vojnih neuspjeha, preko sukoba ratne i sporazumaške stranke i posebno zahvaljujući totalnom raspadu sustava cjelovitosti borbe i otpora i proizlazeći iz toga i slabe sposobnosti za adekvatnu obranu panonskog bazena, pao je na vrlo nisku razinu. Autoritet Saveza i njegovih institucija su bespovratno bili narušeni u oblastima Panonije, a ideja zajedničke borbe koju su svi

⁹³³ Cass. Dio LVI, 1, 1

⁹³⁴ Na osnovi Dionovog izlaganja možda bi se mogla pokušati rekonstruirati, bar u okvirnim crtama, zbivanja u posljednim danima ustaničke Panonije. Ofenziva Plaucija Silvana je imala razgranato operativno djelovanje i nije bila usmjerena samo po jednoj liniji prodiranja. Kako se čini, organizirani otpor je u već u početku ofenzive bio slomljen i nakon strateškog povlačenja Batona Desitijatskog, ostali su samo pojedini nepovezani dijelovi koji su onda, u narednom periodu, uslijed pustošenja Silvanovih jedinica sklapali sporazume i tako se praktično ugovorno predavali Rimljanima.

⁹³⁵ *Hoc facias homini, quod cupis esse tibi.*

prihvaćali je bila teško kompromitirana. I kao što su pokazali priličnu indiferentnost za sudbinu svoga novog kralja i starog vojvode Batona, Breuci i drugi Panoni su istu toliku količinu spremnosti, zainteresiranosti i mogućnosti ali sada za nastavak otpora pokazali i prema pokretu trupa Plaucija Silvana.

Jednostavno rečeno nestalo je međusobnog povjerenja, u dovoljnoj mjeri, sudionika borbe u ponašanje “onog drugog”. Nakon svega, Baton Desitijatski je bio prisiljen da prihvati nestanak jedinstvenog Saveza i prestanak zajedničke borbe i da se povuče u dinarski pojas gdje se nadao da će uspjeti održati otpor. Tamo se još uvijek nalazilo dovoljno naroda koji su bili odlučni da se posvete daljoj borbi, a jedinstveni ustanički Savez se kao ustrojena vojna i politička pojava sveo samo na onu sastavnicu jedinstvenog Saveza koju je predvodio samo Baton Desitijatski, znači na “uvjetno rečeno” samo na dinarsko-dalmatinsko područje. Vjerojatno su u tom krnjem Savezu ostali priklonjeni i neki manji elementi iz panonskog bazena koji su bili prisiljeni, da nakon konačne rimske okupacije Panonije a ne želeći da se predaju ili neustrojeno bore na prostorima Panonije, da pređu u dinarski pojas. Ipak i pored svoje kratkotrajnost od samo par godina, jedinstveni ustanički Savez je predstavljao jedno dragocjeno povijesno iskustvo, tako rijetko primjenjivano među autohtonim narodima današnjeg iliroslavenskog prostora.

Raspadu Saveza doprinijela je indirektno još jedna bitna činjenica a to je da su, iako teorijski predstavljaju jedno tijelo, u svome praktičnom djelovanju vrhovne vojvode ipak imale podijeljenu i teritorijalnu odgovornost. I to Baton Breučki u panonskom bazenu, a Baton Desitijatski u dinarskom pojasu. Izuzev neposredno po stvaranju jedinstvenog ustaničkog Saveza i u pojedinim slučajevima u toku 7 god. n.e. kada su dvojica vrhovnih vojvoda djelovali zajedno, ostatak vremena izgleda da su njih dvojica odvojeno provodili u “svojim zonama”. To je moglo dovesti i do toga da neposredni kontakti među Batonima ne budu u tolikoj mjeri prisutni u kojoj bi trebali biti, jer ih je sve veća angažiranost na bojištu udaljavala od međusobnih sastajanja i dogovaranja o zajedničkoj strategiji i daljoj sudbini ustanka. Tako se i moglo desiti da jedan od njih planira dogovornu predaju i izlazak iz Saveza, a da drugi bude potpuno zatečen tim činom. Baton Desitijatski nesumnjivo nije bio prisutan u panonskom bazenu kada se među Breucima i drugim ustanicima koji su bili pod zapovjedništvom Batona Breučkog vodila borba o tome da li pristati uz ideje Batona Breučkog ili nastaviti sa borbom. Znači i međusobna fizička odvojenost vrhovnih vojvoda ustanka je samo doprinijela pojavi i produbljivanju različitosti njihovih interesa i viziji dalje ne samo sudbine ustanka nego i uopće naroda koje su predvodili u ovom jednom od najvećih zajedničkih pokreta naroda Ilirika.

Daljem neodržanju panonskog ratišta je prilično doprinijelo i gubljenje zajedničkog zapovjednog središta koji je povezivao sve snage otpora na breučko-panonskom prostoru.⁹³⁶ To je bila jedna od najtežih posljedica po dalju sudbinu otpora. Prilikom pokušaja Batona Desitijatskog da ponovo pokrene ustanak u Panoniji kao nerješiv problem se nametnulo i pitanje ponovnog povezivanja svih niti snaga otpora na ovom području koje su bile pokidane kao posljedica otpadnuća Batona Breučkog i svih drugih događaja vezanih za to. Tako su sva ta zbivanja, a posebno radi nestanka središnjeg autoriteta, dovela praktično do široke disolucije kompaktnosti i uvezanosti dotadašnjih ustaničkih snaga u Panoniji. Pojedine zajednice su počele voditi i brinuti se samo za svoje interese, što je na neki svoj osobni znak isto bila neka vrsta indirektnog izražavanja nezadovoljstva dijela breučke i općepanonske javnosti sa akcijama i postupcima Batona Breučkog, jer su time dovodili u pitanje njegov zapovjednički autoritet (prema svim snagama Panonije) i prava suverena (prema Breucima). I pored napora i nastojanja za obnovom kompaktnosti i uvezivanjem u cjeloviti i sposobni obrambeni ustroj srušene vojne strukture Panonije, Baton Desitijatski nije imao ni dovoljno vremena ni dovoljno snage, a izgleda i podrške breučkog i ostalog stanovništva Panonije da uspije u svojim namjerama. I tako je pokret trupa Plaucija Silvana, koji je bio iznenađujuće brz i djelotvoran što pretpostavlja njegovu pripremljenost za djelovanje u novonastalim uvjetima, Panonija dočekala bez uvezanog sistema zapovjedništva i odgovornosti i u totalnoj dezorganizaciji svojih obrambenih snaga. Dinarsko-dalmatinske ustaničke jedinice koje je predvodio Baton Desitijatski i koje su u tim trenucima boravile u Panoniji, nisu imale izgleda dovoljno snage da same izdrže ofenzivu i tako na sebi armotiziraju sav udar trupa koje je predvodio Plaucije Silvan, dok se breučko-panonske snage koje su se ponovo podigle ne konsolidiraju u dovoljnoj mjeri i bolje ustroje. Uostalom bez dovoljnog i adekvatnog i to kvalitetnog i ustrojenog uključivanja breučko-panonskih snaga u otpor bilo je izlišno uopće razmišljati da je moguće ponovo uspostaviti i stabilizirati ratišta Panonije i u tim okolnostima trupe koje je predvodio Baton Desitijatski su morale napustiti Panoniju i prepustiti je njenoj daljoj sudbini.

Kada se razmatraju uzroci raspada zajedničkog fronta i prvo napuštanja, kasnije ponovnog podizanja i odmah zatim brzog pada Panonije potrebno je imati u vidu i različitosti u mentalitetu dvojice vrhovnih vojvoda koji bi proisticao iz miljea i ambijenta

⁹³⁶ To je proizvelo kaos i dezorganizaciju oružanog sustava kod većeg dijela breučko-panonskog stanovništva čime je opala i njihova spremnost na učinkovit otpor. Ima se utisak kao da svi postupci Breuka i oko njih okupljenih Panona u ovom periodu baš zbog niza razočarenja koja su doživjeli, odvijaju kao po nekoj inerciji → kada dolazi Baton Desitijatski u Panoniju i kažnjava drugog Batona, Panoni se ponovo dižu ali čim ubrzo na njihovu teritoriju prodre Plaucije Silvan oni bez većeg otpora konačno podliježu pod rimsku vlast.

njihovih matičnih zajednica. Dok je Baton Breučki bio elastičniji, skloniji ka pregovaranju i postizanju kompromisnih rješenja, dotle je Baton Desitijatski, sa svojom dinarskom tvrdoglavošću svojstvenom većini gorštaka, bio odlučniji i uporniji u ostvarivanju zacrtanih ciljeva bez obzira kakve bi posljedice takvo beskompromisno djelovanje moglo imati u krajnjoj konsenzu. I tek ga je konačni kraj uvjerio u ono neizbježno.

I na kraju ovog dijela izlaganja potrebno je istaći i činjenicu da je i pored nesumnjivog pretjerivanja Veleja Paterkula ipak potrebno odati priznanje umijeću glavnog zapovjednika na ratištu Tiberija. Njegova je strategija sigurno bila najzaslužnija za prestanak zajedničke borbe ustanika i egzistencije njihovog Saveza, raspad vojničke cjelovitosti ustanika Panonije i na kraju prestanak ustroja otpora u Panoniji. Tiberije kao iskusni i vojnik ali i političar dobro je znao da se veliki ustanak ne može eliminirati samo vojničkim sredstvima. Njegova prva strateška zamisao sastojala se u tome da treba nastojati svim sredstvima pocijepati ustaničke redove, prvenstveno dva osnovna njegova segmenta. Uspješnom primjenom i kombinacijom stalnog vojničkog pritiska, koji se uglavnom sastojao od pustošenja i razaranja velikog opsega kako bi se život na ustaničkim teritorijima učinio što je moguće težim, i diplomatskih sredstava, uključujući i obećanja i dogovaranje kompromisnih rješenja Tiberije je uspio da ostvari svoje strateške ciljeve. Tako je i primorao ili doveo jednog od vrhovnih vojvoda ustanka, i to onoga koga je otprije možda osobno poznao iz vremena panonskog rata 12 - 9. god. p.n.e.⁹³⁷ i za kojeg je uspješno procijenio da je popustljivi i spremniji za dogovaranje, u situaciju u kojoj je dogovorena i izvedena sporazumna predaja, uključujući i svu simboliku koja ju je pratila. Moguće je da je i spomenuto poznanstvo Batona Breučkog i Tiberija i ranije sklapanje dogovora među ovom dvojicom predstavnika svojih naroda imalo određenu ulogu u tome da upravo njih dvojica budu ti koji su tražili neka rješenja za završetak ustanka, makar samo na jednom dijelu teritorije. Međutim, kako se čini Tiberije i Rimljani u tim pregovorima ipak nisu bili u potpunosti iskreni prema Batonu Breučkom i na sporazumnoj predaji su najvjerojatnije gledali samo kao na još jedno, i to vrlo uspješno, sredstvo koje će voditi ka konačnom cilju rimske strategije-konačnom vojničkom zaposjedanju Panonije. Interesi rimskog glavnog zapovjedništva na ratištu Ilirika nisu mogli biti potpuno zadovoljeni polovičnim rješenjima i prepuštanjem Batonu Breučkom da vlada prilično autonomnim narodom i prostorom. Tiberije i drugi Rimljani kao svoj stvarni cilj nisu imali sporazumnu predaju i kompromisna rješenja, nego totalnu pacifikaciju i okupaciju pobunjenog područja. S druge strane oni su dobro znali i da sporazumna predaja i dovođenje Batona Breučkog na vlast ne znači i da je Panonija i stvarno prestala sa

⁹³⁷ Konstatcija važi jedino pod uvjetom da se spominjanje Batona kod Rufija Festa odnosi na rat 12-9. god. p.n.e.

otporom. Iz obavještajnih i drugih vrela sigurno su mogli naslućivati opoziciju novom suverenu a mogli su i pretpostaviti intervenciju drugog Batona. Rimsko glavno zapovjedništvo je davanjem prava Batonu Breučkom da vlada nad Breucima nastojale da ostvare dvije svoje namjere. Prva se sastojala u tome da su tim činom, odnosno faktičkim priznanjem uzurpacije Batona Breučkog, oni željeli podcrtati svoje pravno-formalno političko vrhovništvo nad Breucima. Istovremeno su drugom nastojali pokazati dobru volju prema Batonu Breučkom i da imaju puno povjerenje u njega i tako ga zavarati u vezi svojih stvarnih ciljeva prema breučko-panonskom bazenu. Uostalom i insistiranjem na predaji Pinesa, Rimljani su indirektno izazvali nezadovoljstvo i dalje podjele i nepovjerenje unutar pobunjenog breučko-panonskog stanovništva. Sada je svako u svakog mogao sumnjati, izgubila se kolektivna sigurnost i svijest o njenoj vrijednosti i nestali su svi obziri u političkom životu. I zbog svega toga su se dotadašnji autoriteti i veličine i vjera u njih i njihovo vodstvo brzo i prosto istopili u svijesti dobrog dijela breučkog i drugog panonskog stanovništva, a sve je to na kraju išlo u prilog samo Rimljana i njihovih interesa i ciljeva. Rimljani nisu ni djelotvorno reagirali kako bi učvrstili vlast novog suverena, oni su ga samo pravno priznali i tako na indirektni način stvorili još veći metež u breučko-panonskom prostoru i unutar njihovih snaga. Oni čak nisu uradili ništa ni kako bi spriječili Batona Desitijatskog da proдре u Panoniju i porazi svoga imenjaka i iz svega toga se jasno vidi koliko je Rimljanima stvarno bilo stalo do Batona Breučkog i sporazuma koji su imali sa njim. Trupe pod rimskim zapovjedništvom nisu bile dosta udaljene od prostora na kojem je Baton Desitijatski dočekaо drugog Batona u zasjedi. Njihove pojedine jedinice su se vjerojatno nalazile na drugoj strani Bosne, u Posavini ili na donjoj Savi, ali pomoć nije dolazila. Vjerojatno ni Rimljani nisu imali dovoljno povjerenja u Batona Breučkog sa kojim su se oni već jednom i to žestoko borili, pa onda sklopili sporazum o priznanju vrhovne rimske vlasti da bi nešto manje od dvije dekade kasnije on ponovo našao na čelu proturimskih snaga. I sasvim je razumljivo da ni Tiberije ni ostatak njegovog štaba nisu željeli da im se u dogledno vrijeme nešto slično ponovi sa Batonom Breučkim ne dogodi. I ono što je i Rimljanima i ostatku ustanika najbolje odgovaralo bila je fizička eliminacija starog vojvode Breuka. I Baton Breučki je ostavljen sam da se pokuša izvući iz situacije u koju ga je dovela i njegova loša procjena i rimska neiskrenost.

Da je ovo bila osnovica rimske strategije pokazuje i brza i djelotvorna intervencija Plaucija Silvana, jer ona dokazuje da su Rimljani bili potpuno spremni da izvedu završni čin i vrlo lako slome truli, nagrižen učinjenom izdajom, nepovezan i nedjelotvoran otpor u Panoniji, dok s druge strane te njihove intervencije, kako bi se pomoglo Batonu

Breučkom, rimskom podaniku, nije bilo. I nije nevažno primijetiti da je, nakon ofenzive koju je predvodio Plaucije Silvan, područje koje je po sporazumu sklopljenom kod rijeke *Bathinus* trebalo imati određenu autonomiju bilo okupirano od protu-ustaničkih jedinica. I tada Rimljani sigurno nisu postupili po odredbama sporazuma, nego su uspostavili kontrolu i upravu nad zaposjednutim područjima samo po svojoj volji. I tako su Tiberije i drugi rimski zapovjednici osmislili i izveli jednu složenu, ali vrlo uspješnu operaciju kojom su ustanku zadali udarac od kojeg se on nije mogao oporaviti. A sve zasnivajući na vrlo dobrim procjenama i povlačenju u pravo vrijeme odlučnih poteza (i vojničkih i političko-diplomatskih) i ne ustezajući se u tom smislu od primjene bilo kakvog sredstva kako bi se došlo do krajnjeg cilja. S druge strane takva strategija obračuna sa ustankom donosila je uspjeh samo na duge staze i stalnom upornošću, s čime se nestrpljivi i željan brze pobjede August teško mogao složiti, ali drugog izbora kako bi se slomile ustaničke snage jednostavno nije bilo.

Vizija Saveza

*Dok god ja dišem, ja se nadam. Koliko dugo ja dišem, ja ću se boriti za
budućnost, tu sjajnu budućnost u kojoj svaki čovjek, snažan i lijep,
će postati gospodar pokretnog toka svoje historije i koji će je
voditi prema beskrajnim horizontima ljepote, radosti i sreće.*

Lav Trocki (Лев Троцкий)

Kada se raspravlja o pitanjima vezanim za zajednički nastup naroda Ilirika i vrši njihova analiza te na kraju pokušavaju izvući iz tih pitanja neki zaključci neizostavno se pojavi i sljedeća dilema. Da li su ustanici ili bar njihova vojna i politička vodstva imali viziju i ideal, ili je možda već dogovoreno, da Savez u nekoj svojoj formi postane trajnija politička formacija koja bi svoju egzistenciju i funkciju okupljanja autohtonih naroda na prostoru ilirskih zemalja nastavila i nakon pretpostavljenog uspješnog završetka rata. I ako jesu kako su ga zamišljali-sa kakvom ulogom, ingerencijama i unutarnjom konstitucijom i sa kakvim odnosima prema vanjskom svijetu. A možda je Savez trebao da ostane samo privremena *ad-hoc* formacija, stvorena radi ostvarivanja samo jednog cilja-zbacivanja rimske vlasti i protjerivanja Rimljana. Reakcija Batona Desitijatskog na izdaju drugog Batona i izručenje Pinesa i davanje prednosti institucionaliziranoj osudi i

kažnjavanju Batona Breučkog od strane skupštine vojnika dokazuje da je Baton Desitijatski imao neku jasniju i odlučniju viziju Saveza, njegove uloge i aktivnosti. Isticanjem značaja jedne od institucije, u dotičnom slučaju skupštine vojnika, tako što joj se prepušta odlučivanje po jednom vrlo bitnom pitanju kao što je sudbina jednog od vojvoda ustanka ne predstavlja samo realizaciju već možda propisanih odredaba običajnog prava i domorodačkog zakonodavstva koja bi se ticala ovog pitanja (možda samo onog koji su primjenjivali Desitijati) nego i želju drugog vojvode da ta institucija postane bitna sa širokim opsegom prava i odgovornosti. Baton Desitijatski ujedno toj skupštini vojnika pokušava time što pred nju iznosi predmet koji se tiče čitavog Saveza i ustanka dati i karakter općesavezničke institucije. Kako se samim tim čini možda je Baton Desitijatsko stvarno doživljavao i vidio u svojim najoptimističnijim vizijama Savez kao nešto trajniju formaciju stvorenu na zgarištu provincije Ilirik. Ona bi okupljala autohtone narode spomenute provincije, koji bi uz zadržavanje svoga prepoznatljivog narodno-snog i političkog identiteta raspolagali i sa nekim zajedničkim institucijama, trajnijeg karaktera. Uslijed te svoje ideje i programa on je možda toliko težio da zauzme veće urbane centre, a sve kako bi pobuni dao jasniji cilj i osigurao postratnu egzistenciju zajedništva dostignutog u ratu i da što više umanjí unutarnje centrifugalne sile i narodnosne partikularizme (npr. sazivanjem zajedničkih skupština koje bi odlučivale o vrlo bitnim i odlučujućim pitanjima).⁹³⁸ Upravo na primjeru njegovog sazivanja vojničke/narodne skupštine koja sudi i presuđuje jednom od dvojice vrhovnih vojvoda, uviđa se njegova težnja za isticanjem tih zajedničkih institucija koje bi trebale predstavljati najvišu suverenu vlast. Tako bi se jačala i unutarnja kohezija i strukturiranost samoga Saveza, a njegove institucije bi postajale nadređene institucijama naroda Ilirika, učesnika u ratu i Savezu. I to se, kako se može primijetiti u Dionovom podatku u svezi suđenja Batona Breučkom, pretočilo i u praktičnu funkcionalnost što ukazuje da se to i primjenjivalo i poštovalo. To bi značilo da je Baton Desitijatski i uspio, bar u nekom pogledu i privremeno, da prevlada u političkom smislu taj partikularizam domaćih zajednica i

⁹³⁸ Slične zamisli o jedinstvu više naroda, ali u spomenutom primjeru stanovnika Germanije, u jednoj cjelini konfederativnog tipa koja bi ih predstavljala prema vanjskom svijetu imao je sudeći po Tacitu i taj "nesumnjivo osloboditelj Germanije" (*liberator haud dubie Germaniae*) Arminije. Međutim zbog velikih unutarnjih proturječnosti kao što su narodnosne međugermanske razlike, stare svade i tradicionalna netrpeljivost, političke suprotnosti, divergentni interesi političkih vodstava germanskih naroda, političke nerazvijenosti i nezrelosti društava germanskih naroda, ljubomora, sujeta i surevnjivost pojedinaca taj Arminijev projekt nije uspio. Ni takva ličnost kao što je bio Arminije sa svim svojim vojničkim i političkim kvalitetama nije mogla da prevaziđe prevelike razlike među germanskim narodima, a uslijed čega je to na kraju platio i svojim životom. Arminije je uostalom od IX. mjeseca 9. god. n.e. pa sve do smrti 21. god. n.e. vodio borbe ne samo protiv Rimljana i njihovih redovitih pohoda i kaznenih ekspedicija nego i protiv čitavog niza germanskih naroda i vođa (npr, svoga tasta isto Heruska Segesta, Marobodua). Adgandestrij, prvak Hata nudio je Tiberiju smrt Arminija, a pao je od izdaje svojih rođaka (*Tac. Ann.* II, 88).

da im “usadi u svijest” poštivanje zajedničkih institucija kao što je vojnička/narodna skupština. Način i sama činjenica suđenja Batonu Breučkom, uz sve ostalo, ukazuju da je Savez bio jače unutarnje konstitucije, da bismo ga mogli uopće smatrati nekom vrstom plemenskog saveza, ali sa još uvijek slabijom razinom povezanosti da bi on bio i politički entitet, pa čak i neka neposredno preddržavna politička formacija. Iako je nesumnjivo izvorni suverenitet pripadao politijama koje su bile učesnici ustanka, može se smatrati da se i ustanički Savez ipak najviše zahvaljujući stavu Batona Desitijatskog, razvio do te mjere da je i on u sebi sadržavao obrise funkcionalne suverenosti i političke činjenice.⁹³⁹

⁹³⁹ Moguće je i odgovor za veći osjećaj odgovornosti za interese i ideju Saveza kod Desitijata i drugih epihorskih naroda sa dinarskog pojasa naći i u tome što su se oni bar za dva desetljeća nalazili duže u okviru Rimske države i provincije u odnosu na narode iz panonskog bazena. Dok je kod “Dinaraca” čitava jedna generacija živjela zajedno u okvirima Provincije, u slučaju onog dijela naroda iz Panonije koji su činili okosnicu ustanka 6-9 god. n.e., još su se uvijek kao utjecajni i moćni pojedinci u vodstvu tih naroda nalazile osobe koje su te dužnosti obavljale i za vrijeme nezavisnosti, kao što je to npr. bio upravo Baton Breučki. Samim tim bi ti pojedinci u svojoj svijesti i viziji još uvijek primarno osjećali odgovornost za partikularne interese svojih zajednica, a ne i za zajedničke interese. Iskustvo zajedničkog života pod upravnom i administrativnom odgovornošću jedne cjeline oličene u vidu provincije Ilirik, i to kroz period od skoro 40 godina, imalo je sigurno priličnog utjecaja na preobrazbu shvaćanja primarnih političkih i narodnosnih interesa od izričite partikularnosti do onog stupnja kada su se oni vidjeli i u zajedničkom nastupu, djelovanju, cilju. Jednostavno rečeno, Desitijati i drugi “dinarski” narodi su bile duže pod upravom i u okviru jedne šire upravno-političke cjeline da im je prenošenje ingerencija i dijela svoje izvorne suverenosti na Savez koji je okupio čitav niz drugih politija Ilirika izgledalo normalnije (jer su oni na to više bili navikli) nego što je to bilo u slučaju Breuka i drugih politija iz Panonije koji su naknadno uključeni u sastav provincije Ilirik. Uz to i međusobna interakcija dinarsko-dalmatinskih naroda je u periodu od 40 godina bila sve sadržajnija i izražajnija.

V. faza ustanka - kraj

Nekada je čak i živjeti čin hrabrosti.

Seneka

Nakon pada Panonije protu-ustaničke jedinice su se povukle u svoja zimovališta, dajući još par mjeseci mira na bojišnim linijama i ujedno se pripremajući i pregrupirajući za nastupajući, odlučujući udar na preostalo ustaničko područje. Ti zimski mjeseci su tako predstavljali zatišje pred novu buru i sa 9. god. n.e. započela je i posljednja faza razvitka jednog od najtežih ratova koje je današnje iliroslavensko područje ikada u povijesti doživjelo (bar do sada). Rat je sada "pripadao" samo dinarsko-dalmatinskom pojasu i počelo je konačno pokoravanje i uništavanje.

Ustanici su novu 9. god. n.e., konzula Kvinta Sulpicija (*Quintusa Sulpicius*) i Gaja Sabinusa (*Caius Sabinus*) sa kojom Kasije Dion započinje svoju LVI. knjigu, nakon zimskog zatišja i primirenosti na bojištu dočekali u vrlo teškoj situaciji. Od nekadašnje ustaničke teritorije izgubljeno je kompletno breučko-panonsko područje, izuzev nekih nepovezanih akcija hajdučkog tipa ostataka nekadašnje ustaničke Panonije. Nešto ranije su izgubljene i zemlje, ili samo njihovi dijelovi, pojedinih narodnosnih zajednica na sjeverozapadnom području kao i krajnja zapadna područja zahvata ustanka. Dinarsko-dalmatinski prostor je u potpunosti opkoljen, izmoren teškim borbama, glađu, bolestima i patnjama, ali i sa izgubljenom nadom u uspjeh. Njihova borba je postajala borba očajnika, o čemu na najbolji način pružaju svjedočanstva borba do kraja čitavog niza utvrda i naselja pa i čitavih naroda te spremnost na samožrtvovanje kada Rimljani pokrenu svoje ofenzivne operacije i prodru u dinarski pojas o čemu vrijedna svjedočanstva pružaju i Kasije Dion (znatno detaljnije), ali i Velej Paterkul. Otpor se sada sveo na odgađanje konačne propasti što je moguće duže, puko fizičko održanje i izbjegavanje pada u ropstvo.

Nakon urušavanja panonskog otpora, i poslije skoro dvije i po godine ratovanja po ilirskim zemljama Tiberije je konačno mogao da dopusti sebi da se vrati u Rim.⁹⁴⁰ Čak je i sam August smatrao za shodno da se i sam uputi u predgrađa da dočeka Tiberija i da ga prati pri ulasku u centar Rima pozdravljen od mase naroda. Čitav taj svečani, skoro trijumfalni, ceremonijal koji je priređen Tiberiju prilikom njegovog dolaska u Rim, jasno ukazuje na olakšanje i zadovoljstvo koje su Rimljani i njihovo političko vodstvo i obični narod doživjeli nakon pada Panonije, ali istovremeno pokazuje i stupanj pritiska kojem su svi oni bili izloženi uslijed vođenja teškog rata u blizini istočnih granica Italije i svih podnijetih žrtava.⁹⁴¹ Nova 9. god. n.e. tako je donijela optimističniju atmosferu i u rimsku javnost, i u Augustovu familiju. Uspjesi na ilirskom ratištu vjerojatno su ohrabрили Augusta da se žešće suprotstavi pa i okomi na opoziciju i na izvrđavanje njegovog zakonodavstva pa i osudi na neki način i hedonistički način života uvriježen u pojedinim slojevima rimskog društva. On je iskoristio javno i uporno traženje vitezova, za vrijeme igara koje su priređivali konzuli, za opoziv zakona o nevjenčanim i onima bez djece. Sada se osjećao dovoljno snažnim na uzvrat i to punom silinom na sve one koji su se suprotstavljali i zahtijevali derogiranje ili ublažavanje njegovog zakonodavstva. U tu svrhu je sazvao skup na Forumu na kojem se onim građanima koji su bili neoženjeni i bez djece obratio sa vrlo kritičkim, negativno intoniranim na momente čak i uvredljivim govorom, ako ga je Kasije Dion uopće tačno prenio.⁹⁴² U okviru te tendencije Augusta ka uzvraćanju udarca oporbenim glasovima koji su postajali sve izrazitiji za vrijeme posljednjeg rata, potrebno je staviti i njegovo dodatno produbljivanje i učvršćivanje već donesenog porodičnog zakonodavstva izraženo i kroz donošenje lex Papia Poppaea 9 god. n.e.⁹⁴³ U ovoj posljednjoj fazi velikog ustanka Ilirika, a koju Velej Paterkul naziva

⁹⁴⁰ Cass. Dio LVI, 1, 1.

⁹⁴¹ Ovom činu je posvećen i čitav niz drugih pratećih ceremonija, kao što su bile i trijumfalne igre koje su priredili konzuli (Cass. Dio LVI, 1, 1-2)

⁹⁴² Dobar dio sadržaja posvećenog 9 god. n.e. odnosi se na ovo opširno obraćanje Augusta građanima na Forumu. (Cass. Dio LVI, 2-9,3). I pored toga što jedan prilično veliki dio teksta posvećenog 9 god. n.e. otpada na Augustov govor, Kasije Dion je konkretno opisu borbi sa ilirskim ustanicima u toku 9 god. n.e. posvetio isto opsežna poglavlja LVI, 11,1 do zaključno sa LVI,16, 4, za razliku od Velejevog skromnog dijela II, CXV (možda bi se u ovaj njegov opis mogla uvrstiti i prva rečenica u sljedećem poglavlju II, CXVI, 1), koji naravno uključuje i jedan dobar dio posvećen apologiji mudrosti i čovječnosti Tiberija.

⁹⁴³ Cass. Dio LVI, 10, 3

Po Augustovim *Res Gestae* (II, 8) 28. god. p.n.e. bilo je 4 063 000 rimskih građana, 8. god. p.n.e. 4 233 000 rimskih građana i 14. god. n.e. 4 937 000 rimskih građana. Znači da se za vrijeme principata broj građana povećao za 874 000 (cc 17-18%) što nije nimalo mala cifra. Taj pozitivan rezultat je uglavnom posljedica prirodnog priraštaja, a samo u manjem dijelu i primanja građanstva jer je općenito August bio "težak" u dodjeljivanju građanstva provincijalcima i strancima. Iz ovoga se jasno vidi da Augustovo porodično i moralno zakonodavstvo nije bilo usmjerene prema velikoj masi Rimljana, nego je bilo primarno motivirano za očuvanjem dominantnih staleža senatora i vitezova, odnosno na one slojeve koji bi po Augustovoj ideji principata trebali da budu temeljni oslonac vlade. Tim zakonodavstvom bi se zaustavila depopulacija viših klasa, posebno stare aristokratije.

“dalmatinski rat”, zapaženu ulogu je imao i njegov biološki brat Magij Celer Velejanus. Velej s priličnom i primjetnom (...*fratre meo*...) dozom ponosa, kaže da je Magij za svoje zasluge bio javno pohvaljen i istican od strane i Tiberija i Augusta, a i nagrađen velikim darovima koje mu je, možda iz reda ratnog plijena, darovao Tiberije za vrijeme svoga trijumfa.⁹⁴⁴

Početak kraja ustanka

*Ništa nije tako bijedno ni tako uzvišeno kao čovjek.*⁹⁴⁵

Za vrijeme Tiberijevog boravka u Rimu vođenje operacija je preuzeo Germanik, koji je konačno mogao da i na terenu primjeni svoje vojničke zamisli i svoj način vođenja rata u punoj mjeri.⁹⁴⁶ Zanimljivo je da Velej Paterkul kaže da je nakon pacifikacije Panonije i povlačenja “pobjedničke armije” u zimske kampove u jesen 8 god. n.e. Tiberije prije svoga odlaska u Rim (koji Velej uopće ne spominje), komandu nad svim snagama predao Marku Lepidu.⁹⁴⁷ Ovo namjerno izbjegavanje da se spomene Germanik jasno pokazuje

⁹⁴⁴ Vell. II, CXV, 1.

I. Bojanovski (1988, 51: fus. 68), na osnovi spomenutog podatka, odnosno toga što Velej kaže da je njegov brat bio pomoćnik i legat Tiberija (...*adiutore legatoque*...), izvlači zaključak da je Magij bio “...kako izgleda prvi poznati podnamjesnik u Bosni...”. Ova konstrukcija je potpuno pogrešna jer to što se neko navodi kao legat (bukvalno zamjenik) ne znači da je on bio i neka vrsta namjesnika. I na jednom drugom mjestu Velej spominje legate u množini kao zapovjednike zimovališta u toku zime 7/8 god. n.e. i iz toga je savršeno jasno da Velej pod terminom legat ne podrazumijeva apriori namjesnike ili podnamjesnike (što god to značilo) određene provincije. Uz to jasno je da Magij nije bio nikakav podnamjesnik u Bosni, jer su za središnja područja ustaničkog dinarskog pojasa u zadnjih par mjeseci rata sudeći prema izvornoj građi, bile nadležne druge osobe, kao npr. Vibije Postum. Uz to službeni naziv namjesnika carske provincije bio je *legatus Augusti propraetore* ili samo *legatus Augusti*, a ne samo *legatus* što je moglo značiti i zapovjednika legije i drugog višeg rimskog oficira. Uz to kako ćemo kasnije pokazati Velejevo tituliranje namjesnika određene provincije u kontekstu ilirskih zemalja u vrijeme ustanka je znatno složenije pitanje, posebno s obzirom na upotrebu termina *praepositus*.

⁹⁴⁵ *Nihil homine est miserius aut superbior.*

⁹⁴⁶ Istovremeno sa zimom 8/9 god. n.e. i ustanici su se pripremali za predstojeća razdoblja, i to sudeći po žestokom otporu koji pružaju njihova naselja, dodatnim utvrđivanjem svojih uporišta. Po Mirković (2003: 57): “On (misli se na Germanika op. a.) je odneo vest u Rim o predaji Panonaca na Batinu. Godine 9. poslat je protiv Dalmata”. Nepoznato je na šta se Miroslava Mirković pozivala u vezi ovog podatka (ne navodi ni jednu napomenu/fusnotu niti neko objašnjenje u samom tekstu). U izvornoj građi ne postoji ni jedna ni najmanja naznaka da je Germanik bio poslan u Rim da izvijesti o padu Panonije (koja je pala tek par mjeseci nakon dešavanja na rijeci Bosni), i sa visokom dozom vjerojatnoće možemo tvrditi da je Germanik u ovom periodu bio u Iliriku, a ne u Italiji i Rimu.

⁹⁴⁷ Vell. II, CXIV, 5.

tu Velejevu tendencioznost koja je vođena općom željom pisca da što je moguće više umanjí značaj i ulogu Germanika. Tako se događa paradoksalna situacija da on ističe ulogu i uopće govori o Marku Lepidu prilično opširno, a da Germanika uopće ne spominje u ovom bitnom razdoblju prijelaza 8/9 god. n.e. i početka 9 god. n.e. Velej uopće ne spominje Germanikovo vodstvo u prvim operacijama 9 god. n.e., a koje je poznato preko Dionovog djela.⁹⁴⁸ Da nema Dionovog opisa zbivanja iz 9 god. n.e. naša spoznaja o Germanikovom učešću bi bila zasnovana na namjerno iskrivljenim podacima i o tome bi se mogla steći potpuno pogrešna predstava.⁹⁴⁹ Po Kasiju Dionu, potpuno je jasno da borbene operacije početkom 9 god. n.e. vodi Germanik, iako to ne isključuje da je Marko Lepid zauzimao hijerarhijski visoku poziciju u rimskom zapovjedništvu. Sudeći po ulomku jednog od natpisa sa Gradine u Posuškom Gracu, Marko Lepid je predstavljao osobu vrlo značajnu i angažiranu u toku odvijanja posljednje faze rata 6-9. god. n.e., čim se smatralo shodnim da mu se zapiše ime.⁹⁵⁰ Moguće je i da je Marko Lepid stvarno, u Tiberijevom odsustvu, zapovijedao određenim značajnim dijelom snaga na terenu (uključujući i pojedine zimske tabore), ali ne i svim (...*omnibus copiis...*), kako bi to sugerirao tekst Veleja Paterkula. Sam Marko Lepid je kasnije prilikom izvođenja konačne velike ofenzive bio određen da predvodi jedan od tri glavna pravca udara na preostalo

Riječ je o konzulu za 6 god. n.e. (*Cass. Dio* LV, 25, 1). Marko Emilije Lepid je preko svoga brata bio povezan i sa Augustovom familijom. Na suđenju Pisonu za trovanje Germanika, bio je branilac Pisona. Tiberije mu je 21 god. n.e. ponudio namjesništvo Afrike, ali je ovaj odbio izgovarajući se slabim zdravljem i djecom. Velej Paterkul inače Marka Lepida u konkretnom odjeljku (II, CXIV, 5) obasipa komplimentima, što jasno pokazuje da je on bio omiljen u rimskoj javnosti (što potvrđuje i sam Tacit koji se nimalo povoljno ne odnosi prema Tiberiju), ali ujedno i blizak sa Tiberijem. Marko Lepid je još uvijek bio živ kada je Velej Paterkul pisao svoje djelo, jer je umro 33. god. n.e. (*Tac. Ann.* VI, 33/VI, 27). Inače potrebno je istaći da je u prijevodu Tacitovih *Anala* od Jakova Kostovića, došlo do potpune konfuzije u vezi spomenutog Marka Lepida i Manija Lepida, jer se sva spominjanja prvospomenutog od Tacita pripisuju potonjem. Tako bi spominjanje u poglavljima I, 13; III, 11 (odnosi se na obranu Pisona); III, 22; III, 50; IV, 20; IV, 56; VI, 33/VI, 27; odnosila na Marka Emilija Lepida a spominjanja u poglavljima III, 22; na Manija Emilija Lepida. U prijevodu Veleja Paterkula iz 2006. god. (268, nap. 600) se navodi da je pravi *nomen* navedenog Lepida bio Manije (*Manius*), a ne Marko.

⁹⁴⁸ Naravno ni Velej nije mogao da baš potpuno izbriše iznimno učešće Germanika u zbivanjima vezanim za rat 9 god. n.e., pa tako na samom kraju opisa, ali samo uzgred, samo kaže da je u toku "dalmatinskog" rata u određenim situacija i Germanik pokazao dokaz svoje vrijednosti.

⁹⁴⁹ Ova činjenica na još jedan način upozorava na sve moguće opasnosti koje izviru iz izvorne literarne građe koja se koristi za rekonstruiranje povijesti i prošlosti uopće. Samo metodom potpunog "iscrpljivanja" izvornog materijala, odnosno analizom do u najmanji detalj, uvezivanjem sa drugim izvornim materijalom, stalnim dubljim i detaljnijim istraživanjem i traženjem i otkrivanjem skrivenih, posrednih i zamagljenih ili samo nedovoljno primjetnih i obrađenih značenja, tragova i podataka moguće se kretati po liniji pravilnog analitičkog istraživanja u svrhu rekonstruiranja bilo kojeg fenomena povijesnog ili prapovijesnog karaktera. Ustvari u izvornom materijalu ne postoji neki dio koji je primarnog, sekundarnog ili čak tercijarnog značenja za istraživača, sve je bitno i na sve činjenice je potrebno obratiti pažnju i posvetiti dovoljno istraživačkog i analitičkog rada i vremena. Osnovna uloga izvorne građe u procesu rekonstruiranja određenog povijesnog procesa je da posluži kao temelj, okosnica, smjernice i koordinate, sve ostalo je na istraživaču i njegovoj percepciji i sposobnosti analitičkog i sintetičkog rada.

⁹⁵⁰ Patsch, 1915: 32, fus. 1. i sl. 13; Dodig, 2003: 234

ustaničko područje, dok je Tiberije zajedno sa Germanikom predvodio onaj osnovni pravac usmjeren prema Batonu Desitijatskom. I to pokazuje da je Marko Lepid ustvari hijerarhijski u istoj zapovjednoj poziciji kao i Plaucije Silvan koji predvodi treći pravac prodora, odnosno da je ipak Germanik, samim tim što je Augustov zakonski unuk, taj koji je poslije Tiberija drugi čovjek u rimskoj zapovjednoj hijerarhiji. Osim toga da je Marko Lepid bio praktični zapovjednik trupa na terenu prirodno bi bilo očekivati da on predvodi i strateški bitne i opsežne borbene predvodi operacije na sjeverozapadnom području početkom 9. god. n.e., a ne Germanik.⁹⁵¹

Činjenica da Germanik predvodi ovaj vrlo opsežan i po broju upotrijebljenih snaga prilično opsežan ofenzivni poduhvat na preostale dijelove sjeverozapadnog ustaničkog područja, konkretno u Pounju, pokazuje da je njegovo polazište Siskija i njena okolica. Siskija je u odnosu na ostala provincijska središta (Salona, Sirmijum i dr.) najviše bila korištena kao glavno rimsko zapovjedno središte kompletnog ilirskog ratišta. Ovaj grad je samim tim imao jednu veliku ulogu u vođenju protu-ustaničkih aktivnosti i operacija, za vrijeme rata u njemu je često boravio Tiberije a on je bio glavna gravitaciona točka koncentriranja protu-ustaničke armije. Uostalom put koji je vodio iz Italije preko Emone završavao je u Siskiji, koja je bila posljednja stanica toga puta ili predvorje ilirskog ratišta preko kojeg su pojačanja koja su dolazila sa zapada uključivana u borbu.⁹⁵² Germanik, koji je glavnokomandujući operacije u širem pojasu Pounja, je samim tim morao da zauzima odgovarajuću poziciju i dok su trupe boravile u prostoru koji gravitira Siskiji, odnosno i za vrijeme zimovanja. U suprotnom bi bilo teško razumjeti da je u proljeće 9. god. n.e. glavnokomandujući trupa koje u tom periodu izvode glavnu borbenu operaciju neko tko to nije bio za vrijeme njihovog zimovanja. Sada se postavlja pitanje gdje je boravio sam Marko Lepid, da li je "zimovao" zajedno sa Germanikom ili je imao zapovjedništvo na drugom prostoru. Plaucije Silvan se sa svojim trupama tada nalazio definitivno odvojen od ostalog dijela trupa, tj. njegove trupe se za vrijeme zime 8/9. god. n.e. nisu nalazile u istoj zoni koncentriranja kao i Germanik, već na istoku. Trupe ustvari i nisu bile u toku zimovanja bile koncentrirane na samo jednom mjestu nego su se nalazile smještene na

⁹⁵¹ U naknadnim opisima Kasija Diona u svezi osvajanja ustaničkog središta i u borbama u njemu (npr. kod Ardube) ne nailazimo na spomen Lepida, nego samo na Germanika kao zapovjednika te operacije. Da je glavni zapovjednik operacija u ustaničkom središtu bio Germanik može se indirektno naslutiti i iz Velejevog podatka u kojem jedino spominje Germanika vezano za rat 6-9. god. n.e., jer Velej kaže da je Germanik bio poslan od Tiberija u divlja i teška mjesta, odnosno u središte ustaničkog područja, u koja dotada za vrijeme rata protu-ustanička armija nije prodirala. I to dovoljno ukazuje na visoki zapovjedni položaj Germanika u toku 9. god. n.e.

⁹⁵² Za Saloni i Sirmijum ne raspolazemo ni sa kakvim podacima ili samo naznakama da je u njima boravio Tiberije ili bar privremeno imao svoje zapovjedno središte za vrijeme ustanka, sve do predaje Batona Desitijatskog. Moguće je pretpostaviti da je nakon predaje desitijatskog vojvode Tiberije boravio neko vrijeme u Saloni,

raznim mjestima, a u zimu 6/7. god. n.e. i borbeno angažirane. To bi moglo značiti da su u zimu 8/9. god. n.e. i Lepid i Germanik mogli neposredno upravljati i zapovijedati posebnim zimskim kampovima. Marko Lepid se nesumnjivo cijelo vrijeme odvijanja Pounjske operacije nalazio na ilirskom području, samo je potrebno otkriti gdje. On se u Dionovom opisu te operacije ne spominje, što ne isključuje da je i on učestvovao u njoj. A ako je to bio slučaj onda bi on bio nesumnjivo podčinjen Germaniku, ali je isto moguće da je on za vrijeme odvijanja Pounjske operacije boravio u Siskiji ili na nekom drugom području. Nakon Pounjske operacije, sudeći po smislu Dionovog teksta, u trenutku Tiberijevog povratka veliki dio vojske se nalazio zajedno, što treba shvatiti u smislu da su se nalazili u bližoj zoni koncentriranja (Lepid i Germanik, a ne i Plaucije Silvan koji se tada nalazio istočnije).⁹⁵³ Po tome bi se u toj zoni nalazio i Marko Lepid, a ako je Germanik taj koji zapovijeda Pounjskoj operacijom onda mu je po zapovjednoj hijerarhiji Marko Lepid bio podčinjen.⁹⁵⁴

Da je u slučaju Germanikove ofenzive bila riječ o operaciji sa ciljem zauzimanja neprijateljske teritorije i najznačajnijih uporišta na sjeverozapadnom pravcu, a ne o taktičkoj operaciji “pustošenja i iznurivanja” koje je uglavnom primjenjivao Tiberije govore i sljedeće činjenice:

- Sudeći po Dionovom tekstu koji opisuje tok ovih bitaka cilj ove operacije su bila upravo ta snažna ustanička uporišta koja garantiraju relativnu ustaničku kontrolu nad dijelom sjeverozapadnog područja i štite prolaz u dublju unutrašnjost preostalog ustaničkog područja. Germanik se nakon zauzimanja jednog uporišta odmah ustremljuje na drugo.
- Operacija nije bila usmjerena samo na jedno naselje, nego je zahvatila čitav niz uporišta, i njihovo zauzimanje je bilo i glavni cilj čitave operacije kako bi se sloмила glavna ustanička obrambena barijera na sjeverozapadnom području.
- Germanik je u operaciju uključio veoma veliki broj trupa, s kojima je namjeravao da se probije u tu dublju ustaničku unutrašnjost i praktično izbije u “srce” ustaničkog pokreta na dinarskom pojasu.
- Germanik se ne libi velikih gubitaka kako bi zauzeo ta uporišta, što jasno ukazuje da ih on nakon što ih zauzme ne namjerava napustiti i ostaviti van rimske kontrole.

Operacijom, koju je početkom 9. god. n.e. predvodio Germanik, nastojalo se da se zauzmu jaka ustanička uporišta na sjeverozapadnom području i tako stvore preduvjeti za

⁹⁵³ Cass. Dio LVI, 12, 2

⁹⁵⁴ Ipak sudeći po Velejevom podatku II, CXV, 1-2, u kojem on govori da je Lepid početkom ljeta 9. god. n.e. izveo svoju armiju iz zimovališta, mogli bismo ipak naslutiti da on ipak nije učestvovao u Pounjskoj ofenzivi sa svojim trupama.

prodor u dublju ustaničku unutrašnjost, preko šireg pojasa porječja Une i Unca. Time bi se moglo prodrijeti u zapadno-bosanska polja i sjevernu Dalmaciju, odnosno u sama središta Diciona i Delmata. Uspješnim ostvarivanjem ovog plana, Germanik bi izbio sa “leđa” ustaničkim snagama na jadranskom području i spojio bi se Salonom.⁹⁵⁵ A možda su dalji planovi predviđali i koncentrični udar na samo ustaničko jezgro, uključujući i desitijatsku zemlju. Da je uspio u svojim planovima i namjerama da brzim i odlučnim udarom uz korištenje opsežne i sirove sile uguši i ostatak ustaničkog otpora, Germanik bi nesumnjivo uživao ugled i slavu pobjedioca “Dalmatinaca” i nalazio bi se uz bok svoga strica Tiberija, pobjedioca “Panona”. Time bi na najbolji način ostvario i želje Augusta, jer je i ustanak u dinarskom pojasu ugušen a i slava za to pripala bi Germaniku.⁹⁵⁶

Prvo po Dionu, koji jedini iz literarne izvorne građe spominje i opisuje Germanikovu ofenzivu, značajnije ustaničko uporište koje je osjetilo Germanikovu ofenzivu bilo je Splonum (...Σπλαῦνον...). U Splonumu se uz veliki broj branilaca nalazilo i civilno stanovništvo, što govori da je riječ o nekom bitnijem i većem domorodačkom naselju. Suočivši se sa Splonunom, Germanik se našao nesposobnim da napravi neki napredak bilo mašinama bilo napadima ljudstva, međutim stjecajem niza sretnih međusobno povezanih okolnosti Germanik je uspio zauzeti Splonum.⁹⁵⁷ U ovoj bici su učestvovala i pomoćne jedinice iz Germanije čiji je jedan pripadnik-konjanik, izvjesni Pusio, slučajno presudno utjecao na dalji tok borbe i Germanikovu pobjedu.⁹⁵⁸ Sudeći po Dionovom tekstu, Splonum je predstavljao veće i razvijenije naselje koje je posjedovalo i dobro utvrđeni akropolj (...ἀκρόπολις...) koji Germanik nije osvojio napadom, nego tek predajom njegovih branilaca koji su se u njega povukli nakon što je probijen vanjski obrambeni zid naselja. To je značilo da je Splonum bio zaštićen dvostrukim prstenom, kako izgleda kao i ostala ustanička uporišta, i to jednim koji je predstavljao vanjsku obranu, odnosno štitio i podgrađe, i drugim koji je okruživao akropolj, citadelu ili sjedište gradine. Ustvari ovaj splonumski “akropolj” je u stvari bio gradinski vrh i plato smješten i zaštićen, kao “srce” čitavog naselja, određenom uzvisinom na koju je bio smješten. Spomenuto ilirsko uporište je bilo dobro utvrđeno ne samo zidovima nego i prirodom, što sugerira njegovu situiranost negdje na brdsko-planinskom prostoru. Ovo ilirsko naselje se od više istraživača smještalo na najrazličitija mjesta unutar prostora provincije

⁹⁵⁵ Zanimljivo je da je cilj svih rimskih zapovjednika koji su ratovali ilirskom prostoru i u republikansko doba, a koji su pokretali svoje operacije iz sjeverne Italije, bilo povezivanje sa Salonom.

⁹⁵⁶ Ustvari čini se da je prenošenje ugušivanja ustanka u dinarskom pojasu na Germanika bilo i Augustova intencija, pa bi se i u tome kontekstu mogao promatrati i dolazak Tiberija u Rim i njegovo napuštanje ilirskog ratišta.

⁹⁵⁷ O bici za Splonum v. *Cass. Dio L*, 11, 1-2

⁹⁵⁸ Bojanovski (1988: 290), nekritički preuzimajući Dionov podatak, naziva Pusia keltskim konjanikom.

Dalmacije (Stari Majdan na Sani, Vital kod Otočca, Šipovo, Komine kod Pljevalja).⁹⁵⁹ Splonum se morao nalaziti negdje u polukrugu zapad-sjeverozapad-sjever-sjeveroistok u odnosu na Retinum na koji je Germanik krenuo nakon zauzimanja Splonuma. Ako bi se Splonum nalazio južnije od naselja Retinum nejasno je zašto bi i kako bi uostalom Germanik uopće prvo išao u dublje ustaničko zaleđe, pa se onda vratio na sjever i krenuo na Retinum. Germanikova operacija u Pounju nije imala karakter iznurivanja i pustošenja nego zauzimanja i pacifikacije teritorije i naselja. Samim tim bi bilo nelogično da on iza sebe ostavi protivničke snage, uđe u protivničku dubinu, ostvari zacrtano i zatim se vrati da zauzme ono što je zaobišao, da bi i nakon toga ponovo ušao u neprijateljsku dubinu da zauzme druga naselja. Retinum se poglavito ubicira na lokalitetu Golubić, južno od Bihaća ili na nekom drugom bližem lokalitetu u bišćanskom Pounju koje u sebi sadrži više odlika brdsko-planinskog i od prirode dobro utvrđenog položaja (u obzir dolaze i lokaliteti Ripač i Sokolac i dr.).⁹⁶⁰ I tako se nakon zauzeća Splonuma,

⁹⁵⁹ O najrazličitijim ubikacijama Splonuma v. pregled kod Pašalić, 1975: 411-414; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 163; Bojanovski, 1988: 255, fus. 36; 290-291; Zaninović, 1995: 112-113 (riječ je o jednoj vrlo studioznoj i detaljnoj analizi). Najrealnije bi ga, kako to Bojanovski (1974 A: 359) predlaže, bilo smjestiti nedaleko od Une, međutim njegovo kasnije preciznije lokaliziranje Splonuma na ili oko lokaliteta Donje Vrtoče na Uncu kod Drvara, je ipak malo suviše udaljeno od mogućeg položaja Splonuma. Iz spomenutog naselja se u kasnijim razdobljima vjerojatno razvilo i središte upravno-administrativne jedinice *municipium Splonistarum*, čije je postojanje evidentirano na nizu natpisa *CIL* III 1322 Ampelum (Zlatna); *CIL* III 2026 Salona; *CIL* III 8783 Kaštel Sućurac-Salona; *ILJug* I, 73 Komini kod Pljevalja. U zoni Komina kod Pljevalja pronađen je veliki broj natpisa, uključujući i onaj na kome se spominje i Splonum, te još jedan natpis *CIL* III 8309 na kome se spominje *municipium S.* Činjenica da je ime municipija koji je obuhvaćao područje Pljevalja počinjalo sa S., navodila je na pomisao da se tu nalazio i Splonum, npr. Wilkes (1965; 1969: 282) u Komine kod Pljevalja stavlja *municipium Splonum*. Za više informacija o Kominama kod Pljevalja v. kod Cermanović-Kuzmanović A., 1967; Isto, 1969; Cermanović-Kuzmanović A. – Srežović D., 1964; Isto, 1965; Isto, 1966; Isto, 1967; Isto, 1972; Isto, 1973; Isto, 1974; Isto, 1975; Cermanović-Kuzmanović A. – Srežović D. – Marković C., 1972; Bojanovski, 1988: 211-212 (riječ je jednom vrlo detaljnom pregledu); Škegro, 1998: 95 i fus. 24; Isto, 1999: 68. Po Alföldy (1965: 57-59) u Kominama kod Pljevalja je bio *municipium Siculotarum*, odnosno narodnosno središte Sikulota koje spominju *Plin. NH* III, 143 i Klaudije Ptolemej, II, 16, 5. Ako je to tačno, a sve navodi da je takva detekcija vrlo vjerojatna, onda bi, ne samo lokaliziranje Splonuma nego i lokaliziranje Pirusta u Pljevlja i okolicu, čega se i Alföldy i Bojanovski i Škegro drže, konačno bilo odbačeno. Kod A. Škegre (1998: 95, fus. 24) je navedeno da se podatak o Alföldyevom *municipium Siculotarum* nalazi u Alföldyevom djelu 1968: 1009-1016, što izaziva izvjesne nejasnoće, jer A. Škegro u svome popisu literature (1998: 110) uopće ne navodi o kojem je to radu Alföldy riječ, niti se to može uopće shvatiti.

⁹⁶⁰ Pašalić, 1975: 414-415; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 144; *CIL* XIII 7023; Bojanovski, 1988: 51; 310; 314-317

Inače čitav taj dio bosanskog Pounja, koje gravitira Bihaću i uglavnom se nalazi južno od njega, bio je sudeći po čitavom nizu nalaza, jedan vrlo bitan prostor za japodsku narodnosnu i političku zajednicu i za vrijeme nezavisnosti i za vrijeme rimske vladavine. Tu se nalazi i vrelo Privilice koje je sudeći po pronađenim arama sa votivnim natpisima, na kojima se spominju japodski prepoziti, princepsi i prefekt, bilo jedno simboličko i duhovno panjapodsko kultno svetište, koje je bilo snažno usađeno u japodsku svijest. (Arheološki leksikon BiH, Tom II, 1988: 24). Inače na tome potezu južno od Bihaća u relativnoj blizini se nalazi ne samo Privilica nego i Golubić i Ripač, čuveno prapovijesno sojeničko naselje, kao i čitav niz drugih nalazišta (sojeničkih naselja, gradina, nekropola i iz vremena nezavisnosti i rimske vladavine, posvećenih mjesta); v. pregled u Arheološki leksikon, Tom II, 1988: 9-27.

Germanik uputio prema novom cilju – Retinum (Ραίτινον), ali pred ovim ustaničkim uporištem desila se sasvim drugačija priča. Branioci, prevladani brojem od napadača i nesposobni da im se suprotstave na klasični borbeni način, pribjegli su taktičkom lukavstvu. I Retinum je svoju temeljnu obrambenu fortifikaciju zasnivao na dva prstena slično kao Splonum, odnosno na postojanju još jednog unutarnjeg zaokruženog, još bolje utvrđenog prostora koji se nalazio na istaknutom, uzvišenom, dominantom mjestu odakle se imao i dobar domet (za oružje) i odlična vizualna kontrola nad ostatkom naselja-podgrađem, ali i nad širom okolinom. Iskorištavajući mogućnosti koje im je pružao sustav obrambene fortifikacije branioci su u podgrađu, odnosno onom dijelu naselja koji je štitio prvi okružujući zid (...κύκλον πέριξ...), postavili vatre i povukli se unutar citadele. Uvidjevši da je podgrađe napušteno i pomislivši da je to rezultat mogućeg sloma ustaničkog otpora u naselju, i nadajući se da bi ga uslijed toga mogli brzo i to u cijelosti zauzeti bez većih napora, Rimljani su neoprezno i samouvjereno provalili u naselje. I one jedinice koje su provalile u naselje upale su u jednu odlično smišljenu i pripremljenu zamku, Vješto kombinirajući rasplamsavanje vatre i stalno gađanje odozgo (sa zidina “akropolja”) ustanici su uspjeli da fizički eliminiraju većinu onih koji su u ovom prvom naletu prodrli preko prvotnog obrambenog prstena. U vatri i pod naletima projektila, desila se jedna od najvećih tragedija rimske oružane sile za vrijeme rata, jer se samo jedan mali dio vojnika iz toga prvog ešalona koji je ušao u Retinum uspio spasiti iz toga vatrenog grotla. Međutim napredovanje vatre je ugrozilo i akropoljski dio naselja, radi čega ustanici nisu uspjeli da svoj taktički uspjeh pretoče i u stratešku prednost pa ni da održe svoj tadašnji položaj. I u toku noći, dok su Germanik, njegovo zapovjedništvo i trupe pokušavali da se “saberu” i pregrupiraju, ustanici su bili prisiljeni da napuste akropolj i da se u manjim skupinama sakriju u “podzemnim prostorijama” (...ἀκροπόλει οὐ ντας κατα; χώραν μείναι, ἄλλα; τῆς νυκτὸς αὐτὴν ἐκλιπεῖν...).⁹⁶¹ Iz Dionovog izvještaja ne vidimo baš jasno da li je došlo do pada naselja Retinum odnosno da li su Rimljani ipak nakon što se vatra ugasila ponovo ušli u Retinum i stavili ga pod svoju kontrolu, uključujući i citadelu.⁹⁶² Vjerojatno su ipak Rimljani uspjeli preuzeti kontrolu nad već uništenim naseljem, iako ne možemo jasno identificirati što su to bile “podzemne prostorije” u koje su se ustanici sklonili. Nakon Retinum, prodor se nastavlja

⁹⁶¹ O bici za Retinum v. *Cass. Dio* LVI, 11, 3-7

⁹⁶² To se može objasniti samim načinom kompilacije izvorne građe koju je Dion koristio za svoj opis borbi oko spomenuta tri naselja, odnosno on je jednostavno neke dijelove izbacio kako njegov opis ne bi bio suviše opširan, zadržavajući samo one najzanimljivije dijelove. Kasije Dion niti je imao vremena niti želje da se uopće upušta u neka razmatranja o nekim detaljima kao što su to npr. “podzemne prostorije” u koje su se sakrili branioci, tako da je njegov opis konkretnih borbi ostao nedorečen. Ipak iz samoga smisla cjelokupnog njegovog opisa Pounjske operacije može se izvući zaključak da je Retinum ipak zauzet, jer Germanikovo ofenzivno djelovanje se nastavlja prema Seretionu i drugim naseljima.

prema Seretionu (...Σερέτιον...).⁹⁶³ Seretion je već ranije, za vrijeme svojih pohoda iznunjavanja i pustošenja, pokušavao zauzeti Tiberije, ali ga je tek u ovoj kampanji zauzeo Germanik.⁹⁶⁴ Nakon pada Seretiona, neka druga mjesta su bila znatno lakše osvojena.⁹⁶⁵ Činjenica da su ova druga mjesta, čija imena Kasije Dion ne navodi, lakše osvojena dokazuje da su tri spomenuta naselja predstavljala okosnicu obrambene linije na sjeverozapadnom pravcu preostalog ustaničkog područja i da je zbog njenog razbijanja prodor u unutrašnjost bio olakšan.⁹⁶⁶

Kao što vidimo Germanik se kretao pravcem Splonum – Retinum – Seretion, a ako se Retinum nalazio u Golubiću ili uopće negdje u okolini Bihaća, onda bi prirodno Splonum bio bliži Siskiji, a Seretion u dubljoj dinarskoj unutrašnjosti. Moguće je da su se sva ova naselja nalazila na nekoj epihorskoj komunikaciji koju su kasnije Rimljani pretvorili u izgrađeni put, a možda je upravo riječ o komunikaciji koja je sa sjevera preko Golubića išla jugoistočnim pravcem, prema području Diciona. Tako bi možda Seretion mogli smjestiti negdje na graničnom području Diciona.⁹⁶⁷ Sve ovo jasno ukazuje da se šire područje Pounja nalazilo u okvirima ustanka, odnosno da su se pojedine zajednice, posebno one iz srednjeg i gornjeg toka Une aktivno pridružile ustanku i žestoko borile i odupirale protu-ustaničkim snagama. Germanik se nesumnjivo probio u zemlju Diciona i tako, uz velike žrtve, otvorio put za glavni, kasniji Tiberijev prodor u ustaničku unutrašnjost. On je osvajanjem ova tri spomenuta ustanička uporišta i još drugih neimenovanih pozicija ustvari u jednoj surovoj operaciji slomio glavnu ustaničku obrambenu liniju na sjeverozapadnom području i omogućio da u narednoj akciji protu-ustanička armija na ovom pravcu duboko prodre u protivničko zaleđe. Borbe u Pounju dokazale su da su i

⁹⁶³ O ubikaciji Seretiona v. Šašel, 1953; Pašalić, 1975: 415; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 161; Bojanovski, 1988: 51; 310;

⁹⁶⁴ U vezi pitanja pada Seretiona kod Pašalića (1975: 391) se nailazi na tumačenje po kome je osvojenje ovog naselja vezano za Tiberiju, da bi već na sljedećoj stranici upao u kontradikciju iznoseći stav da Rimljani i bez Tiberija pobjeđuju i osvajaju, uključujući i Seretion. Nešto još dalje Pašalić (1975: 411), iznosi da je Germanik bio taj koji je osvojio Seretion.

⁹⁶⁵ Cass. Dio LVI, 12, 1

⁹⁶⁶ Moguće je pretpostaviti da je izvorna građa, kojom se za opis rata u Pounju 9. god. n.e. koristio Kasije Dion, sadržavala imena i možda i opise tih drugih mjesta koja su lako osvojena, ali da ih je Kasije Dion smatrao nepotrebnim poimenično i detaljnije navoditi jer su bila lako osvojena bez nekih interesantnih i dinamičnih detalja (kao što su to pružale borbe za Splonum i Retinum) pa je on sve događaje u toku ove kampanje nakon pada Seretiona sažeo u jednu rečenicu. Uostalom i borbu za Seretion je, vjerojatno iz istih razloga, sažeo u samo jednu rečenicu, a i to što ga je spomenuo po imenu rezultat je i činjenice da je Seretion vrlo važno strategijska točka koju je već jednom opsjedao Tiberije.

⁹⁶⁷ Za raspored dosada registriranih gradinskih naselja:

- Na prostorima Cazinske i Bihaćke Krajine i uopće Pounja v. Arheološki leksikon, Mapa 1, 1988, regija 1, karte-praistorijsko doba i rimsko doba i odgovarajuće pisane natuknice Arheološki leksikon, Tom II.
- Na prostorima doline Unca i zapadne Bosne-drvarsko-grahovsko područje v. Arheološki leksikon, Mapa 2, 1988, regija 11, karte-praistorijsko doba i rimsko doba i odgovarajuće pisane natuknice Arheološki leksikon, Tom II.

Tiberijeva strategija i Germanikova odlučnost ipak svaka na svoj način bile djelomično u pravu. Ustanička uporišta su se mogla zauzeti i odlučnim udarima, uz naravno malo sreće, ali je to učinjeno uz goleme gubitke i pitanje je bilo koliko se ustvari to na duge staze moglo uopće isplatiti. Jer ako se za svaku ustaničku utvrdu, kojih je na preostalom, planinskom ustaničkom području bilo mnogo, podnosila tolika cijena u ljudstvu, materijalu, pa i u moralu i borbenoj spremnosti kakva se dala za ustaničke pozicije osvojene u Pounjskoj operaciji bilo bi pitanje da li je protu-ustanička armija u Iliriku sa svojim raspoloživim resursima uopće to mogla da podnese. Ali ostaje i činjenica da je Germanik probio glavnu obrambenu liniju na sjeverozapadu, nešto što previše kalkulantski Tiberije nije mogao da uradi, jer da bi se to učinilo ipak je jedino neophodna bila upotreba i udar snažne, odlučne i sirove vojne snage bez obzira na gubitke.⁹⁶⁸ Jednostavno rečeno dalje otezanje i primjena ranije taktike iznurivanja i pustošenja više nije imala smisla.

S druge strane, teške borbe na sjeverozapadnom području, posebno za neka od tih uporišta u prvom redu za Retinum, su odigrale izvjesnu ulogu za ustanike.⁹⁶⁹ Žrtvovanje ovih naselja, praćeno golemim protivničkim gubicima, je ipak zaustavilo Germanikovu ofenzivu koja je pretila da prodre u dublju unutrašnjost i odgodilo taj upad za neko vrijeme i ustvari produžilo ustanak za najmanje još par mjeseci. Tako je ustvari, i pored toga što su zauzeta strateški bitna naselja i probijena obrambena linija, Germanikova ofenziva propala. Ona i pored velikog angažmana ljudstva i materijala nije uspjela ostvariti zacrtane ciljeve, prodor u samu unutrašnjost preostalog ustaničkog prostora i konačno rješavanje problema ilirskog ustanka, bilo njegovim ugušivanjem bilo predajom. Augustove i Germanikove želje su se ipak na krvi i odlučnom otporu sjeverozapadnih uporišta pokazale još uvijek kao pretjerane i preambiciozne. Odlučna, hrabra i

⁹⁶⁸ Upravo primjer Pounjske operacije na očit način pokazuje razlike u strategijskim i taktičkim shvaćanjima i načinu razmišljanja Tiberija i Germanika. Vođenje borbenih operacija potonjeg se zasnivalo na odlučnim i konačnim ofenzivnim akcijama sa ciljem potpunog eliminiranja otpora i okupacije prostora, bez obzira na žrtve i stradanja, za razliku od onoga što je primjenjivao Tiberije u svojoj strategiji "pustošenja i iznurivanja". Tako je Germanik već prije svoje operacije u širem području Pounja okupirao dijelove zemlje Mezeja odlučnom silom.

U kontekstu opisa ove vrlo značajne operacije koja se odvija u Pounju, potrebno je navesti i da je Velej Paterkul uopće ne spominje, kao uostalom i drugi važan uspjeh Germanika – pobjedu nad Mezejima.

⁹⁶⁹ Zanimljivo je da ovim borbama za vrijeme Germanikove Pounjske operacije početkom 9. god. n.e. Kasije Dion posvećuje iznimnu pažnju, čak i do najmanjeg detalja, a njegov opis spomenutih borbi izgleda i prilično realan što govori da je njegova izvorna građa bila jako dobro upoznata sa zbivanjima na ilirskom ratištu u toku 9. god. n.e., uključujući i borbe za spomenuta tri uporišta te kasnije za Andetrij i Ardubu, odnosno za one etape operacija koje vode Tiberije i Germanik, dok je npr. opis operative aktivnosti kolona koje su predvodili Marko Lepid i Plaucije Silvan dosta okviran i bez bilo kakvih preciznih detalja. To znači da je ta izvorna građa, iz nama nepoznatih razloga, primarno obrađivala ono što su radili i čime su zapovijedali Tiberije i Germanik, iako je i pokret druge dvojice rimskih zapovjednika bio vrlo značajan i presudan za konačno ugušenje ustanka, ali se to ne vidi baš jasno u Dionovom izvještaju. Najvažnije pitanje u istraživanju fenomena Velikog Ilirskog ustanka 6-9. god. n.e. upravo predstavlja otkrivanje te izvorne građe kojom se služi Kasije Dion za kreiranje svoga izvještaja o ovom ratu, posebno za 9. god. n.e.

dobra odbrana branilaca ovih naselja koji su praktično žrtvovali i sebe i svoje naselje je doprinijela da Baton Desitijatski i preostali ustanici dobiju još neko vrijeme da uživaju slobodu, ali i da pokažu Rimu da će ostatak ustanika “ipak skupo prodati svoje kože”, makar se nalazili u bezizlaznoj i očajnoj situaciji. Rimljani su ipak morali uložiti još dosta napora i ljudstva i materijala kako bi izašli na kraj sa ustanicima i to tako da tome pristupe sa dostojnom ozbiljnošću i bez podcjenjivanja protivnika.

Činjenica da se otpor u “Dalmaciji” još uvijek održava punim intenzitetom i da se kraj ne nazire kao i ponovno izbijanje gladi u Italiji, po Kasiju Dionu uzrokovano najviše zbog odugovlačenja rata, primorali su Augusta da ponovo u Ilirik pošalje Tiberija, samo s jednim zadatkom da što je moguće brže i efikasnije svrši sa tim nepopularnim i teškim ratom.⁹⁷⁰ Pad Panonije je izgleda kod rimskog i državnog vrha i javnog mnjenja u Rimu i Italiji, ali možda i kod viših rimskih zapovjedništava na samom terenu stvorio “lažni privid” da je potrebno učiniti samo još jedan korak, bez osobitog napora i da se završi sa ustankom i u dinarskom pojasu. Vjerojatno se zbog takvog shvaćanja situacije na terenu i Tiberije mogao svečano vratiti u Rim, a dovršenje rata prepustiti Germaniku, dok je August mogao da se posveti učvršćivanju svoga unutarnjeg zakonodavstva. Na neprijatno iznenađenje, ustanak se pokazao mnogo žilaviji nego što se očekivalo i procjenjivalo, a ustanici su sudeći po borbama samo na jednom segmentu bili spremni za borbu do samoga kraja bez obzira na opseg vlastitog stradanja. I kako se pokazalo, samo na ovom primjeru borbi na sjeverozapadnom području, rimski stratezi su se prevarili u svojim procjenama da je nakon ugušenja otpora u Panoniji ustanak u dinarsko-dalmatinskom pojasu lakši posao za rješavanje. Izgleda da je iz nekog nepoznatog razloga rimski državni vrh bio uvjeren da je panonski segment ustanka bitniji i da je potrebno izaći na kraj samo sa njim, a da je ostatak posla sekundarnog značenja.⁹⁷¹ Ustvari, Rimljani su zanemarili dvije vrlo bitne činjenice, prvo da je osnovno žarište i

⁹⁷⁰ Cass. Dio LVI, 12, 1; Težina teškog trogodišnjeg rata, posebno na dinarskom pojasu možda su razlog onih prilično negativnih konstatacija o Dalmatincima koje se odnose na zadnju fazu rata i prvo poslijeratno stanje, znači u vremenski okvir koji gravitira 9. god. n.e., i koje donose Florove epitome Livija (II, 25) (*...sed Augustus perdomandos Vibio mandat, qui efferrum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium stupidissima eo studio...*). Sva ta surovost ispoljena u borbama nije mogla ostati bez adekvatnog odgovora i u široj rimskoj javnosti, koja je prvo svoje zaprepaštenje ustankom, zamijenila sa mržnjom prema odlučnom protivniku i na kraju svoje osjećaje transformirala u prezir prema pobijeđenom neprijatelju.

⁹⁷¹ Možda je i ovo uvjerenje bilo “odgovorno” za razvitak one predominacije “panonskog” kada se govorilo o ilirskom ratu 6-9. god. n.e. u okvirima tadašnje rimskog i italiskog javnog mnjenja, pa i shvaćanja državnog vrha o tome što se događa u Iliriku. Dvogodišnja borba i koncentriranje pažnje i fokusa borbenih aktivnosti na panonski bazen uzrokovalo je to da u ovom periodu u Rim i Italiju dolazi najviše vijesti sa ilirskog ratišta sa panonskog ili sjeverozapadnog područja. U ovom dvogodišnjem periodu i najveći dio i protu-ustaničke armije i ustaničkih snaga je bio koncentriran na spomenutim prostorima pa se prirodno stjecao utisak da je rat ustvari predominantno panonski.

najodlučnije i najborbenije središte ustanka dinarski pojas, a ne panonski bazen i da su u toku dvogodišnjih teških borbi u panonskom bazenu i sjeverozapadnom području učestvovala i snage dinarskog segmenta ustanka i to u znatnoj mjeri. Protu-ustanička armija koja je operirala u panonskom bazenu i sjeverozapadnom području tako se nije suočavala u žestokim i surovim okršajima samo sa breučko-panonskim segmentom i lokalnim ustaničkim snagama nego i sa snagama dinarskih Ilira. Njihovo učešće je dodatno doprinosilo otporu i ratnim teškoćama protu-ustaničkih snaga, a veliki okršaji kao bitka kod Vulkajskih močvara su vođeni protiv sjedinjenih ustaničkih snaga. Tako su ustvari padom Panonije, Rimljani u pravom smislu ostvarili samo polovičan uspješan rezultat ali ne i praktično završili ustanak, jer su porazili samo jedan dio onih protiv kojih su se borili pune dvije godine.⁹⁷² U dinarsko-dalmatinskom pojasu još uvijek su se početkom 9. god. n.e. nalazile najbolje i najvrijednije ustaničke jedinice, uključujući i one koje je Baton Desitijatski vodio u Panoniju i koje je nakon svjesnosti o padu Panonije povukao u matično, planinsko područje, koje je i po svojoj konfiguraciji bilo mnogo teže za ofenzivna djelovanja nego u Panoniji.

Povratkom na ratište i među trupe koje je neposredno predvodio dvije godine Tiberije nije baš zatekao "sjajnu" situaciju. I među trupama na terenu je zavladao stanje frustracije zbog saznanja da je kraj rata, zbog žestokog otpora odgođen i one su bile nestrpljive da rat završe na bilo koji način, čak i ako to uključuje i opasnost. A ta nestrpljivost, ukoliko ne nađe načina da se ispolji, spojena sa velikim gubicima, kao što su bili oni za vrijeme Pounjske operacije, vrlo lako može da se transformira u vojničko nezadovoljstvo. Ogorčena oružana sila, ako je i sakupljena zajedno i ostavljena "bez posla" mogla je da stupi u oružanu pobunu.⁹⁷³ Da se pobunila jedna velika armija čiji su dobar dio sačinjavali i bivši robovi i pomoćne jedinice to bi bila jedna nova i posebno neprijatna okolnost za rimsko zapovjedništvo i rimsku poziciju na terenu, stanje bi se dodatno iskomplikiralo, a rat produžio što definitivno nije odgovaralo ni Augustu ni Tiberiju. I čim je ponovo stupio na ratnu pozornicu, Tiberije plašeći se između ostalog i takve pobune je pripremio i poduzeo odlučnu vojnu ofenzivnu operaciju širokog zahvata koja više ne bi bila usmjerena samo na jednom pravcu, nego je trebalo da obuhvati skoro kompletno ustaničko područje sinkroniziranim pokretom više kolona u različitim pravcima čime se nastojao ostvariti konačni završetak rata.⁹⁷⁴ Dionov podatak LVI, 12,

⁹⁷² Da li bi to značilo i da obavještajna djelatnost protu-ustaničkih snaga nije bila baš na zavidnoj razini, a informacije o stanju unutar protivničkih snaga sa kojim je raspolagalo rimsko zapovjedništvo nisu baš na najtočniji način oslikavale pravo stanje stvari.

⁹⁷³ Slično se uostalom i dogodilo 6. god. n.e. kada su se pobunile ilirske pomoćne jedinice, što je označilo početak ustanka.

⁹⁷⁴ *Cass. Dio* LVI, 12, 2

2 kao da sugerira da je u trenutku Tiberijevog povratka protu-ustanička armija bila koncentrirana u jednoj zoni što je potrebno shvatiti u smislu da je najveći dio te vojske bio u toj zoni = sjeverozapadni pravac, dok su postojali i ešaloni na drugim stranama. Plaucije Silvan po svemu sudeći nije bio u toj zoni, jer se on nalazio na istočnom pravcu i na prostorima Breuka koje je u prošloj godini okupirao a koji zbog svoje labilnosti nisu smjeli biti ostavljeni nepokriveni posadama. Da je Plaucije Silvan sa snagama kojima je zapovijedao pokrivaio istočni pravac dokazuje i to što je on taj koji svršava sa otporom breučko-panonskog segmenta ustanka koji je pokrivaio poglavito istočne oblasti panonskog bazena koji su više okrenuti prema Sirmijumu. Jedino bi u slučaju da se Plaucije Silvan nalazio u Sirmijumu ili njegovoj blizini bilo razumljivo da on, a ne Tiberije osobno predvodi operaciju konačne okupacije breučko-panonskog prostora. Ovaj pravac nije smio biti ostavljen ni prije pada ni poslije pada Panonije bez snažnijih vojnih formacija i jakog zapovjedništva, tako da je Plaucije Silvan tamo morao boraviti kao zapovjednik istočnog bojišta. Izvorna građa koja opisuje događaje nakon velikog pokreta istočne borbene grupe 7. god. n.e. ne spominje više Cecinu Severa, pa se ne zna gdje se on nalazi u vrijeme događaja 8. i 9. god. n.e. Cecina Sever je možda, i nakon dolaska Silvana na istočnu bojišnicu, još uvijek bio zvanično namjesnik ili samo zapovjednik Mezije, a sudeći po tekstu Veleja Paterkula (II, CXIII, 2) i on se vjerojatno zajedno sa Silvanom, nakon spajanja sa Tiberijevim trupama i boravka u združenom taboru, vratio na istok. To bi moglo značiti ili da se on nalazio podčinjen Plauciju Silvanu⁹⁷⁵ ili da se nalazio raspoređen u dubljoj unutrašnjosti Mezije, dalje od breučko-panonske fronte, odnosno da se, kako to pretpostavlja Wilkes, vratio u svoje mandatno područje – Meziju, dok je istočno bojište prepustio Plauciju Silvanu.⁹⁷⁶ A isto tako je moguće da i neki neki drugi

⁹⁷⁵ Ova opcija je najmanje vjerojatna jer je izgleda Cecina Sever sa Silvanom izgleda zauzimao neku vrstu kolegijalnog zapovjedništva nad istočnom borbenom grupom. Indikativno je u tom smislu da Dion (LV, 32, 3) u svome spominjanju vezano za pokret istočne borbene grupe prema zapadu i bitku kod Vulkajskih močvara spominje samo Cecinu Severa, a ne i Plauciju Silvana.

⁹⁷⁶ Wilkes, 1969: 73; 93

Wilkes (1969: 93) tvrdi i da se Cecina Sever u Meziju vratio sa mezijskim legijama IIII. Scythica i V. Macedonica, dok je Plaucije Silvan ostao na sjeveroistočnoj bojišnici sa tri legije i to sa VII., VIII. *Augusta* i XI. Ako je VIII. *Augusta* bila sastavni dio "Dunavske borbene grupe" teško je pretpostaviti da je ona činila dio "istočne" borbene grupe. A i pozicija VII. i XI. legije nije baš pouzdana, posebno ako se ima u vidu sljedeća činjenica:

– VII. i XI. legija su kasnije bile posadne legije Gornjeg Ilirika (Dalmacije), što bi možda moglo navesti na zaključak da su se one na samom kraju rata nalazile pod zapovjedništvom Vibija Postuma, kojeg je po Kasiju Dionu (LVI, 15, 3-16, 1) Germanik nakon Ardube ostavio da završi pokoravanje preostalih dijelova ustaničke unutrašnjosti, a koji je opet po Veleju (II, CXVI, 2) bio "*praepositus Delmatiae*". Ovo bi iniciralo da se Postum nalazio u okviru snaga kojima je zapovijedao Germanik prilikom pacificiranja ustaničkih uporišta u dinarskoj unutrašnjosti u ljetu 9. god. n.e. što bi onda samim tim značilo, jer je Germanik u početku završne ofenzive činio sastavni dio kolone koju je predvodio Tiberije, da se i Postum sa možda te dvije buduće "dalmatinske" legije nalazio u toj koloni. Ali izneseni zaključak temelji se samo na čisto špekulativnoj logici, ali ne i dostupnom i relevantnom materijalu.

razlozi objašnjavaju izostanak spominjanja Aula Cecine Severa za 8. i 9. god. n.e. ne samo u ratnim zbivanjima nego i uopće za prostore jugoistočne Europe, npr. radi preuzimanja nove dužnosti.⁹⁷⁷

Tiberije je od protu-ustaničke armije pripremio tri glavne operativne grupe: jednom je zapovijedao Marko Lepid, drugom Plaucije Silvan a treću je imao pod neposrednim svojim zapovjedništvom i u njoj se nalazio i Germanik.⁹⁷⁸ Iz ovoga se jasno ogleda Tiberijeva taktička zamisao u pogledu rješavanja pitanja ustanka na dinarskom pojasu, a to je izvođenje jedne opsežne operacije koja bi svojim odvijanjem u više sinkroniziranih pravaca trebala zahvatiti istovremeno što je moguće veći prostor u kratkom periodu. Koncentriranje glomazne armije, kao u slučaju pojedinih etapa panonske faze, bilo je isključeno što je i razumljivo ako se imaju u vidu sljedeće činjenice: a) dinarski pojas je neprikladan za kretanje glomazne vojne mašinerije, b) trebalo je rat završiti što je u moguće kraćem periodu, prije zime sigurno a očekivao se znatan i očajnički otpor, c) ustanici su primjenjivali strogo obrambenu taktiku, izbjegavajući koncentriranje svojih trupa i držeći se razmještaja svojih snaga širom svoga teritorija, a istovremeno su i dalje primjenjivali partizansko-gerilsku taktiku. Tiberije i njegovo zapovjedništvo nisu željeli ni da ostave ni jedan dio ustaničkih snaga i područja ne ugroženim i ne izloženim pritisku, kako bi spriječili stvaranje ustaničkih rezervi.

Lepid i Silvan su trebali napasti posebne ustaničke pozicije i područja, na kojima su im se suprotstavila dvojica neimenovanih ustaničkih vojvoda. Ova treća Tiberijeva i Germanikova operativna grupa je, samim tim što su joj se na čelu nalazila navedena dvojica, bila okosnica čitave operacije i u ona je trebala da se direktno ustremi na Batona Desitijatskog.⁹⁷⁹ Njih dvojica su na sebe preuzela vrlo složen zadatak neposrednog obračuna sa Batonom Desitijatskim i jedinicama i pozicijama kojima je ovaj zapovijedao. Međutim pošto je Baton Desitijatski izbjegavao otvoren sukob sa njima, prešavši potpuno na gerilsko-partizansku taktiku a ujedno pokazujući odličnu manevarsku sposobnost i poznavajući

Naravno moguće je, i to vrlo vjerojatno, i da su VII. i XI. kasnije bile prekomandovane kao dalmatinska posadna snaga, a da su one jedinice koje je koristio Postum u ostvarivanju od Germanika postavljenog zadatka otišle prema zapadu. I u tom slučaju bilo bi moguće pretpostaviti da su se ove legije nalazile u sastavu kolone koju je predvodio Plaucije Silvan ili na nekom drugom mjestu, bilo obje ili samo jedna od njih, a ne i u Tiberijevoj, odnosno Germanikovoj koloni. To posebno dobiva na značenju ako se ima u vidu da su obje legije kao pojačanje došle istočnoj borbenoj grupi, a ne onoj armiji kojoj je neposredno zapovijedao Tiberije.

⁹⁷⁷ U periodu 8-9. ili 9-10. god. n.e. Aul Cecina Sever je izgleda bio prokonzul Afrike, te bi ta činjenica na neki način možda objašnjavala razloge odsustva Cecine sa balkanskog ratišta u njegovim posljednjim fazama rata i činjenicu da istočnom bojišnicom zapovijeda i da se na njoj javlja samo Plaucije Silvan.

⁹⁷⁸ O pravcima pružanja i prodora u ova tri pravca v. Pašalić, 1975: 416-418; s tim da kako izgleda po Pašalićevom tekstu, jednu od ovih kolona predvodi Germanik, a ne Tiberije

⁹⁷⁹ *Cass. Dio* LVI, 12, 2-3

nje terena, to se pretvaralo u bezuspješno stalno pretraživanje terena i krstarenje po dinarskom području od jednog mjesta do drugog. Ipak su, koristeći znatnu vojnu silu sa kojom su raspolagali, Tiberije i Germanik uspjeli da prodru duboko u ustaničku unutrašnjost ali bez ostvarivanja onog željenog cilja. Na tom prostoru, u dubljoj unutrašnjosti, došlo je i do odvajanja jednog dijela snaga od ove kolone, i koji je pod zapovjedništvom Germanika upućen prema središnjem ustaničkom području.⁹⁸⁰ To što ova kolona svoj pokret vjero-

⁹⁸⁰ Istine radi, iz samog Dionovog teksta se jasno ne vidi da li je u toku pokreta prema Andetriju od glavnine kolone bio odvojen dio, koji je po Tiberiju (na osnovi Velejevog podatka II, CXVI, 1) upućen u divlje i teške krajeve, ili je Germanik pristupio pokoravanju onih koji su još pružali otpor nakon pada Andetrija. Po ovoj drugoj mogućnosti Germanik bi sa Tiberijem cijelo vrijeme boravio pred Andetrijem i tek nakon njegovog pada on bi sa trupama otišao u dublju unutrašnjost radi konačne pacifikacije, uključujući i bitku za Ardubu, dok bi Tiberije ostao poradi uređivanja odnosa prema neprijateljima koji su se predali (*Cass. Dio* LVI, 15, 1). S druge strane Kasije Dion u svome detaljnom opisu zbivanja kod Andetrija uopće ne spominje Germanika, što on sigurno ne bi propustio da se to u izvornoj građi koju je koristio spominjalo, što bi onda značilo da se Germanik uopće nije nalazio kod Andetrija, nego da se ranije odvojio od Tiberija. A i duh i smisao Velejevog podatka kao da sugeriraju da se Germanik nije nalazio ni cijelo vrijeme ni veći dio ljetne kampanje uz Tiberija, te da je vjerojatno on imao ipak neko značajnije zapovjedništvo u toku te kampanje koje je privremeno (u određenom periodu) bilo neposredno odvojeno od prisustva Tiberija, i to prilično udaljenim zemljopisnim pojasom. Ta divlja i teška mjesta koja spominje Velej, a u koja je bio upućen Germanik, su pripadala dubljoj unutrašnjosti a da bi u njih stigao Germanik je sa dijelom trupa morao biti odvojen ranije, prije nego što je uspostavljena borbena linija kod Andetrija. Osim toga Tiberije je prilikom svoga napredovanja i prelaska kroz ustaničko područje morao zaštititi i svoja krila i to posebno ono istočno od linije njegovog napredovanja, kako bi spriječio eventualna nova ustanička grupiranja koja bi ugrozila glavni pravac njegovog prodora i borbeni položaj kod Andetrija. Slanjem Germanika u centralno ustaničko područje spriječeno je moguće novo konsolidiranje preostalih ustaničkih snaga i izvršen je direktan udar na preostala njegova ustanička uporišta.

Kao potvrdu da je došlo do ranijeg odvajanja možemo navesti i sljedeću činjenicu → Tiberije je sudeći po Dionovom opisu i po tome što se sve izdogađalo pred, oko i u Andetriju, na ovoj bojišnoj liniji proveo izvjesno vrijeme, od najmanje par sedmice, a vjerojatno i duže. To bi podrazumijevalo da dok su se odvijala zbivanja pred Andetrijem da su se istovremeno odvijale i druge operacije protu-ustaničkih snaga ofenzivnog karaktera prema drugim pravcima, i to velikog opsega. A znamo preko Diona, da je u vrijeme zbivanja pred Andetrijem i to još prije konačne bitke za ovo uporište bila već razbijena domorodačka borbena linija, kolabirao ustroj otpora i da su mnoga područja i uporišta već zauzeta i da je i poradi toga Baton Desitijatski poslao glasnika Tiberiju sa ponudom primirja. Germaniku je da proдре u unutrašnjost trebalo izvjesno vrijeme, čak i ako nije nailazio na otpor, što bi onda samim tim impliciralo da se on prije zbivanja kod Andetrija i prije totalnog raspada ustaničkog ustroja odvojio od Tiberijeve glavnine. Da je Germanik cijelo vrijeme zbivanja kod Andetrija boravio pred ovim uporištem i da se odvojio tek nakon njegovog pada to bi značilo da su neke ustaničke oblasti (uključujući i ardubsko područje), u koje je prodro Germanik, u toku cijele bitke za Andetrij bile i van domašaja protu-ustaničkih borbenih dejstava i da su bile više-manje pasivne što je zbog kritične situacije po ustanike na dinarskom području u tim kritičnim mjesecima vrlo teško pretpostaviti. Pasivnost je upravo iz činjenice da se Batonu Desitijatskom dok je boravio u Andetriju stalno šalju zahtjevi za pomoć nemoguća jer je ofenziva, dok se su se vodile borbe pred Andetrijem, ušla u svoje završno ostvarivanje pokrivajući dobar dio ustaničkog pojasa a i ustaničke rezerve su već bile ili iscrpljene ili upućene u očajničku borbu. Uostalom, sva "priča" vezana za konačnu ljetnu ofenzivu 9 god. n.e. se odvijala relativno brzo, u periodu ne dužem od 3 mjeseca, od njenog pokretanja do predaje Batona Desitijatskog. Uz sve to i Baton Desitijatski se Tiberiju predaje nakon što je pala Arduba i njeno okolno područje (sredinom IX. mjeseca on je u zarobljeništvu), pa je sasvim realno da se on nije baš krio mjesecima, što bi se moglo zaključiti da se Germanik odvojio od Tiberija tek nakon pada Andetrija.

Znači vrlo je realno pretpostaviti da je u skladu sa svojom osnovnom taktičkom zamisli da se posljednja ofenziva odvija u vidu sinkroniziranih različitih pravaca udara, kako bi se njome obuhvatilo što je moguće šire područje (takva zamisao je u uvjetima raspolaganja sa brojnom živom silom, višestruko brojnijom od

jatno započinje iz Siskije ili njene šire okolice, uključujući i Pounje, a završava u Andetriju govori da se ona načelno kretala pravcem sa sjevera na jug i da je zahvaćala poglavito zapadna područja. Po Dionu, Tiberije je morao da krstari praktično cijelom zemljom (znači preostalim ustaničkim područjem), dok je Baton išao od jednog mjesta do drugog. Iako je Dion nesumnjivo pretjerao kada kaže da se Tiberije kretao po cijelom ustaničkim područjem ipak je zahvat ove kolone bio velik. Ona je imala specifičan zadatak → ustremiti se direktno na samo zapovjedno jezgro ustanka, koje za Rimljane predstavlja Baton Desitijatski,⁹⁸¹ a ne zauzeti određeno područje ili proći određenim prostorom, vrstama zadataka koje su izgleda imale da obave preostale dvije protu-ustaničke kolone. Radi toga je realno pretpostaviti da Tiberije i Germanik sa svojim trupama nisu slijedili neke ranije zacrtane pravce, nego je njihovo kretanje bilo uvjetovano i sa trenutnim stanjem i potrebama pa su samim tim mogli zahvaćati i druge oblasti a ne samo one koje se nalaze u liniji Pounje-zaleđe Salone. Ova činjenica o lutanju velikih protu-ustaničkih snaga je potpuno u skladu i sa možda potrebom koja se trenutno javila da se dio snaga odvoji i uputi sa Germanikom u neko drugo područje.

Iako se u odnosu na druge dvije grupe ova kolona kretala načelno zapadnim pravcem ona je bila najvažnija i najbrojnija, jer je jedino u tom slučaju bilo moguće od njene glavnine odvajanje jednog posebnog snažnog kraka sa Germanikovim zapovjedništvom a koji je vodio dalje u ustaničko unutrašnjost. Onaj dio kolone koji je ostao pod samo možda Tiberijevim zapovjedništvom, nastavio je sa proganjanjem Batona Desitijatskog i konačno ga je uspio opkoliti u Andetriju, u kojem je Baton našao utočište.⁹⁸² Opsada Andetrija se pretvorila u presudni moment završne faze ustanka, u kome su se sučelila dva vrhovna zapovjednika dvije suparničke strane. Sudeći po tome što je Baton Desitijatski zatvoren u uporištu koje se nalazilo kod Salone, prilično na jugu, Baton se sa svojim jedinicama uglavnom povlačio prema jugu, vjerojatno jer je razvoj krakova ofenzive zatvarao njegove

ustaničke bila i poželjna i moguća), Tiberije već ranije, prije nego je došao pred Andetriju, odvojio jedan dio snaga i uputio ih sa Germanikom na čelu u samo ustaničko središte. Tako bi se i Germanikov pohod u teške i divlje krajeve i borbe u njima odvijale bar jednim dijelom vremenski sinkronizirano sa zbivanjima kod Andetrija.

⁹⁸¹ To dovoljno govori da su Rimljani, a posebno njihov štab, dobro znali tko to predstavlja zapovjedništvo ustanka, tako da i Strabonov podatak o Batonu u tom pogledu dobiva na značenju jer potvrđuje da je u tadašnjoj rimskoj javnosti prije pojave novog neprijatelja oličenog u Arminiju ime Baton vrlo cirkuliralo i bilo poznato.

⁹⁸² *Cass. Dio* LVI, 12, 3-4; Andetriju se možda nalazio na lokalitetu današnjeg Muća, između Splita i Drniša (Stipčević, 1974, 68), preciznije Gornjeg Muća (Zaninović, 2003: 447). Moguće je pretpostaviti da je Andetriju bilo jedno istaknuto ustaničko središte, koje je služilo kao baza za napad na Salonu 6. god. n.e. pa je možda u njemu boravio i ranjeni Baton Desitijatski. Odatle je možda izvršeno i upućivanje dijela ustaničkih snaga jugoistočno-južnim pravcem, kao i pokretanje trupa u susret nastupanju prethodnice Valerija Mesalina. Tako bi i Batonu Desitijatskom Andetriju bio poznat, jer je predstavljao istaknutu točku na jadranskom području i njegovom zaleđu.

pravce prebacivanja u unutrašnjost tako da mu je jedini slobodan i siguran put bio onaj prema jadranskoj obali. To bi onda značilo da protu-ustaničke snage stacionirane na jadranskom ratištu nisu preduzimale ofenzivne aktivnosti, bar ne onog tipa koje su izvodilo spomenuti rimski zapovjednici. Osim toga Andetrij je predstavljao jedno vrlo bitno ustaničko uporište i naselje na delmatskom području, u neku ruku i središte otpora na spomenutom prostoru, pa je prirodno da je Baton Desitijatski u njemu potražio utočište. Sam Andetrij se sam i od prirode nalazio na odličnom mjestu, a bio je dobro utvrđen i okružen sa dubokim usjecima kroz koje teku potoci. Opsjednuti Iliri su bili dobro opskrbljeni i namirnicama, a i planine u blizini su bile u rukama ustanika odakle su im stizale stalne potrepštine, što je značilo da oko Andetrija nije postojala djelotvorna i stvarna okružujuća-opsadna linija i da je ovo ustaničko uporište imalo stalnu i funkcionalnu vezu sa vanjskim prostorom, posebno sa ustaničkim područjima u blizini. Povrh svega, ustaničke snage sa tih okolnih pozicija su često uznemirivale linije snabdijevanja protu-ustaničkih snaga utaborenih kod Andetrija. I tako se, po Dionu, Tiberije, iako je smatrao da opsjeda ustanike u Andetriju, ustvari zajedno sa svojim jedinicama našao u poziciji da bude na neki način opsjednuta strana.⁹⁸³ Bitka za Andetrij se pretvorila u jednu od najtežih Tiberijevih bitaka koju je vodio za vrijeme rata 6-9. god. n.e., a situacija oko i pred Andetrija uopće nije izgledala povoljno za rimskog zapovjednika. Tiberije se nesumnjivo nalazio u teškom položaju u koji je dospio i zahvaljujući svojoj nepromišljenosti i nepoznavanju terena, kao i brzini i nestrpljivosti da završi rat.⁹⁸⁴ Dugotrajna opsada se pokazivala besplodnom a povlačenje bi bilo nesumnjivo sramota, na jednoj strani bi poljuljalo moral Rimljana i ostalih koji se bore uz njih a na drugoj osnažilo već teško pritisnute ustanike i dalo im snage da još duže produže rat. Tada je došlo i do pobune dijela vojnika koji su po Kasiju Dionu, odnosno njegovom vrelu, digli takvu galamu da se čula i kod ustanika.⁹⁸⁵ Nakon što je smirio vojničko nezadovoljstvo, uglavnom laganim mjerama, Tiberije ipak nije pokazivao prenapljetenost niti se povukao, nego je nastavio sa iscrpljujućom opsadom nadajući se da vrijeme igra za njega i da će ipak ustanici biti ti koji će prvi popustiti. Ovi događaji pokazuju da su vrenje, frustracije i nezadovoljstvo oružane sile Imperije na ilirskom području počeli dostizati kritičnu točku, ali i da Tiberije ovo ipak pokušava riješiti ne strogim mjerama, nego primjenjivanjem svoje uobičajene strategije. Kao što vidimo Tiberije ne želi da nezadovoljstvo i frustracije neutralizira primjenom nekih rješenja koja bi ugrozila osnovnu taktičku zamisao koju je primjenjivao kod Andetrija, a to

⁹⁸³ *Cass. Dio* LVI, 12, 5

⁹⁸⁴ Moguće je pretpostaviti i da su ustanici bili ti koji su namjeravali navesti Tiberija pred Andetrij i tamo ga dovesti u neugodnu taktičku poziciju. To bi objašnjavalo da ustanici imaju stalno snabdijevanje, a i jedinice van okruženja koje su djelovale na gerilski i partizanski način po neprijateljskim linijama.

⁹⁸⁵ *Cass. Dio* LVI, 13, 1

je iscrpljujuća opsada. I Tiberije se tako ipak u slučaju Andetrija ponovo okrenuo svojoj uobičajenoj taktici. I opsada je nastavljena, a okolnosti su kako je vrijeme odmicalo sve više počele da odgovaraju rimskom zapovjedništvu, sve dok i sam Baton Desitijatski nije poslao glasnika Tiberiju radi primirja. Na ovaj čin Baton Desitijatski je bio prisiljen iz čiste potrebe, prvo zato što su skoro sva, izuzev manjeg broja, ustanička uporišta bila već zauzeta i otpor dinarskog segmenta ustanka praktično bio slomljen, a zatim jer je znao da su snage sa kojima je raspolagao kako je vrijeme prolazilo bile sve slabije u odnosu na golemu protivničku silu koja je preplavila ustanički dinarski pojas, a dijelom se nalazila i pred Andetrijem.⁹⁸⁶ Dok je boravio u Andetriju, Baton Desitijatski nije bio u informativnoj blokadi i dobivao je informacije koje su dolazile sa preostalog ratišta i iz kojih je mogao zaključiti da ustroj otpor više ne postoji, izuzev pojedinih “džepova otpora” kakvo je bilo i Andetrij.⁹⁸⁷ U slučaju da se i desi neki uspjeh pred Andetrijem to praktično više ništa ne bi značilo jer je bilo potrebno misliti generalno na opće stanje na dinarskom području i olakšati mu dalje patnje, a to se moglo postići jednim sporazumom sa Tiberijem kojim bi se završio ustanak i regulirao proces i način njegovog završetka. Misliti samo na jedan manji dio ustanka, i to onaj vezan za ratište Andetrija, bi bilo i više nego luksuz. Baton Desitijatski je tako dok je još bio u Andetriju shvatio da je ustanak praktično ugušen i da uvjerenje o mogućoj pobjedi više nema nikakvu realnu osnovu. Ni bojišna linija ni teritorij potpune kontrole više nisu postojali, većina uporišta i u dubljoj unutrašnjosti je bila zauzeta, zemlja opustošena a neprijatelj brojan, dobro opremljen i ustrojen. Jedino što je preostalo bila su još pojedina uporišta i teže pristupačne planinske i šumske zone čiji je otpor bio nepovezan i očajnički i osuđen na neumitni poraz i koja su vapila za pomoć od Saveza. Ali u tim trenucima ustanički Savez se sveo na samo Batona Desitijatskog i njegovo neposredno odano okruženje, a oni nisu više imali dovoljno snage za pružanje pomoći i ti zahtjevi su ostajali neuslišani.⁹⁸⁸ Pošto je glavnina Tiberijevih trupa bila pred Andetrijem,

⁹⁸⁶ *Cass. Dio* LVI, 13, 2-3

⁹⁸⁷ Da se, dok je boravio u Andetriju, Baton Desitijatski nije nalazio u informativnoj blokadi i nije bio odsječen od zbivanja u drugim područjima koja su vodila herojsku, ali očajničku borbu, dokazuje i Kasije Dion (LVI, 13, 3) kada kaže da je Baton Desitijatski primao mnogo zahtjeva za pomoć, vjerojatno od drugih uporišta i područja u unutrašnjosti. Ove informacije je Kasije Dion mogao dobiti samo iz izvorne građe koja je dobro poznavala stanje u ustaničkim redovima u tom razdoblju, što bi moglo sugerirati da je za tu izvornu građu osnovni kreator tih informacija bila ustanička strana. Osim toga Baton Desitijatski je napustio sa svojom pratiocima Andetrij dok se ovaj nalazio još uvijek pod opsadom, što bi značilo da je za cijelo vrijeme opisanih zbivanja kod Andetrija postojala sigurna veza i komunikacija Andetrija sa vanjskim svijetom.

⁹⁸⁸ Činjenica koju Kasije Dion spominje o tome da su za vrijeme zbivanja kod Andetrija Batonu Desitijatskom stizali zahtjevi za pomoć, potvrđuje da je velika ljetna kampanja iz 9. god. n.e. bila sinkronizirana borbena operacija koja se vodila iz više pravaca, od kojih su trupe pred Andetrijem bile samo dio angažiranih protu-ustaničkih snaga, jer dok se dvije strane nalaze pred, oko i u Andetriju, istovremeno se odvijaju žestoke borbene operacije i traje silan rimski pritisak na ustanike i njihovu teritoriju. Taj pritisak je samim tim što Baton Desitijatski prima mnogo zahtjeva za pomoć bio vrlo težak i druge ustaničke pozicije nalazile su se istovremeno sa bojišnicom u širem području Andetrija u prilično nezavidnom, bolje reći

kada su do Batona Desitijatskog dolazili sa drugih strana zahtjevi za pomoć riječ je bila uglavnom o mjestima koja su bila izložena napadima kolona koje su predvodili Marko Lepid i Plaucije Silvan, pa možda i Germanik ako se on odvojio od Tiberijevih snaga prije Andetrija. Kao što se iz toga može vidjeti, sinkronizirana ofenziva na preostalo ustaničko područje izvođena iz više pravaca donijela je uspjeh, jer je istovremeno žestoko udarila na razna ustanička područja spriječivši manevriranje i koncentriranje ustaničkih snaga i u potpunosti angažirajući sve ustaničke snage, uključujući i rezerve. Jednostavno rečeno, nije bilo više nikakve mogućnosti za neko ustaničko taktiziranje i odvajanje snaga i slanje na druge bojišne linije, jer je sve bilo ugroženo i nalazilo se pred predajom ili uništenjem. Ovi preostali “džepovi otpora”, kao i Andetrij, postali su i najodlučniji zagovornici otpora, ne mireći se sa porazom i nastavljajući oružanu borbu makar se našli u bezizlaznoj situaciji. I zahvaljujući toj činjenici čitav niz herojskih epizoda iz završnih perioda ovog teškog rata ušao je i u kolektivno sjećanje antičkog svijeta i tako došao i do našeg vremena. Tako ni sam Baton Desitijatski nije mogao uvjeriti ostatak, odnosno veći dio branitelja Andetrija u potrebu traženja primirja. Kako se čini, oni koji su odbili pregovore sa Tiberijem odnosno primirje i predaju bili su uglavnom oni kojima je Andetrij matično uporište te ostali koji su prebivali u okolini, a ne oni koji su došli sa Batonom Desitijatskim. To bi značilo da su Delmati odbili bilo kakve pregovore i odlučili da nastave sa oružanom borbom. Prezentiranje želje Batona Desitijatskog za primirjem i njeno odvijanje desili su se najvjerojatnije na nekoj općoj skupštini na kojoj su učestvovali svi branioci Andetrija i oni koji su vezani za ovo naselje i drugi delmatski i ilirski ratnici, uključujući i one koje je neposredno sa sobom doveo. Nakon odbijanja, Baton Desitijatski je napustio Andetrij, ali se nije uputio u neko drugo uporište ili naselje koja su mu slala zahtjeve za pomoć nego se povukao u nepristupačnije, šumske predjele u unutrašnjosti gdje se skrivao od neprijatelja. I to što Baton Desitijatski uspješno i od Rimljana neprimjetno napušta Andetrij dovoljno govori da rimska opsada uopće nije uspjela zatvoriti sve veze ovog ilirskog uporišta sa vanjskim prostorom.

Ubrzo nakon odlaska Batona Desitijatskog i njegovog neposrednog okruženja, Tiberije je započeo otvoreni napad na Andetrij. U jednoj, iznimno žestokoj, ogorčenoj i krvavoj bici, koju Kasije Dion detaljno i slikovito opisuje, a u kojoj su se protu-ustaničke snage sučelile ne samo sa braniocima, nego i sa prirodnim zaprekama, uništene su ustaničke snage u okolnom šumskom području i otpor Andetrija je prestao.⁹⁸⁹ Nakon pada Andetrija,

očajničkom položaju. Ova činjenica bi možda na neki način govorila u prilog tome da je prije Andetrija došlo do odvajanja Germanika sa dijelom trupa, koje su onda i sa svoje strane doprinosila tome pritisku na ustaničku teritoriju i pozicije.

⁹⁸⁹ Cass. Dio LVI, 13, 3-14, 7

Tiberije se zadržao u delmatskoj zemlji uređujući poslove Ilira koji su se predali i provođenjem uvjeta njihove predaje.⁹⁹⁰ Vidimo da je Tiberije bio odlučio da uspostavi novo uređenje peregrinskih *civitates* na prostorima buduće provincije Gornji Ilirik, donoseći odluke o njihovom daljem načinu postojanja i funkcioniranja. Sigurno je bilo i onih zajednica koje su se predale bez otpora, nakon što su se na njihovoj teritoriji ili u blizini pojavile neprijateljske trupe.

Postoje dvije osnovne koordinatne točke preko kojih bi se izvršila kronologija posljednje faze rata, a to je vremenski odnos između Teutoburške bitke i predaje Batona Desitijatskog i pokretanje ofenzivnog pravca kojim zapovijeda Marko Lepid. U predlaganju spomenute kronologije, veliki udio je dala i Dionova kronologija i raspored opisa prezentiranih za 9. god. n.e. Opsada Andetrija je po svemu sudeći trajala relativno nešto duži period, i ako zaključimo da je predajom Batona Desitijatskog ustrojani ustanak prestao u toku IX mjeseca (i to u prvoj polovini ovog mjeseca) 9 god. n.e. onda bi ovu opsadu mogli smjestiti vjerojatno u ljeto 9. god. n.e. (okvirno moguće u VII. i u VIII. mjesec). U tom slučaju je konačna ofenziva bila pokrenuta u kasno proljeće ili rano ljeto 9 god. n.e. (V. ili vjerojatnije VI. mjesec), a Pounjska operacija u kasnu zimu ili rano proljeće 9 god. n.e. (III. i IV. mjesec), a borbe za Ardubu bi se desile u ljeto iste godine, vjerojatno u VIII. mjesecu ili čak početkom i sredinom IX. mjeseca.⁹⁹¹ Ova pretpostavljena kronologija bi se u potpunosti slagala sa podatkom Veleja Paterkula da se početkom ljeta 9. god. n.e. (*Initio aestatis...*) pokrenuo Marko Lepid,⁹⁹² što bi značilo da je tada otpočela ona završna, konačna ofenziva čiji je jedan od tri osnovna pravca predvodio spomenuti rimski viši zapovjednik.⁹⁹³

U toku žestokih borbi koje su vođene na dinarskom prostoru, Tiberije je sa jedinicama koje je predvodio upao u sigurno unaprijed pripremljenu zamku od strane trupa kojima je direktno zapovijedao Baton Desitijatski. Tako se vrhovni rimski zapovjednik

⁹⁹⁰ Cass. Dio LVI, 15, 1

⁹⁹¹ Rimske legije su mogle prodirati relativno brzo u unutrašnjost, jer je obični marš (*iter iustum*) iznosio prosječno 25-30 km na dan, dok bi ubrzani (*iter magnum*) i brzi (*iter maximum*) mogli još više povećati dnevnu kilometražu.

⁹⁹² Vell., II, CXV, 1-2

⁹⁹³ Velejevo opisivanje operacije koje vodi Marko Lepid za vrijeme 9. god. n.e., iako on to izričito ne navodi, najvjerojatnije se odnosi na onaj jedan krak završne ofenzive kojim neposredno zapovijeda spomenuti rimski vojskovođa i to iz sljedećih razloga:

- Iz Velejevog konkretnog podatka jasno je da se Lepid pokreće i vodi borbenu operaciju kada se Tiberije 9 god. n.e. nalazio na ilirskom području, što je moglo biti tek nakon njegovog povratka iz Rima i završetka Pounjske operacije.
- Po Veleju, Lepid se kretao u susret Tiberiju, kojeg Velej tada titulira kao imperatora, što bi impliciralo da se Lepid tada nalazio kao subordinirani zapovjednik Tiberiju. Znači Lepidova operacija se događa kada je Tiberije bio ponovo vrhovni vojni zapovjednik (a samim tim i politički) na području Ilirika.
- Jedina veća vojna operacija nakon Tiberijevog povratka u kojoj po Kasiju Dionu učestvuje i Marko Lepid je ona konačna velika ofenziva koja otpočinje koncentričnim prodorom u tri pravca.
- Lepidov pokret se završava sa spajanjem sa Tiberijem, koji je i sam bio u operativnom pokretu.

protu-ustaničkih trupa i posinak Augusta našao opkoljen na jednom nezgodnom mjestu (*quod se quondam cum exercitu iniquitate loci circumclusum passus es[se]t euader*).⁹⁹⁴ Ovo se vjerojatno dogodilo nakon Tiberijevog povratka iz Rima i u toku velike ofenzive u pravcu samog središta ustaničkog područja, jer se sve to odigralo u dinarskom prostoru, koji pruža obilje geomorfoloških uvjeta koji bi odgovarali Svetonijevom “nezgodnom mjestu”. U toku rata, prije zaokruživanja pobunjenog dinarskog područja, Tiberije je većim dijelom boravio na prostorima Panonije, iako je vodio operacije usmjerene i prema sjeverozapadnom dijelu ratišta. On je i radi svojih ranijih zapovjedništava bolje poznao teren u panonskom bazenu nego u dinarskom pojasu, i sigurno se jedan tako iskusan zapovjednik mogao dovesti u nezgodnu taktičku i manevarsku poziciju samo zbog slabog poznavanja terena na kojem su izvođene operacije.⁹⁹⁵ Međutim do uništenja Tiberijevih jedinica nije došlo jer je Baton Desitijatski “viteški” dopustio Tiberiju da napusti skoro bezizlaznu poziciju, i tako se umjesto događanja neke vrste “ilirske Teutoburške šume” kojom bi se Ilirija oslobodila, ponovila ilirska “Numancija” epizoda u kojoj je zbog istog dozvoljavanja da se spasi rimska opkoljena rimska armija 137. god. p.n.e. sudbina Numancije bila zapečaćena. Koji su to razlozi vodili Batona Desitijatskog

⁹⁹⁴ *Svet. Tib.* 20

⁹⁹⁵ Pošto Svetonije ne daje nikakvu naznaku ni za eventualnu vremensku ni prostornu determinaciju ovog događaja ne bi se trebala apriori ni odbaciti mogućnost da se uvlačenje Tiberija na “nezgodno mjesto” odigralo u ranijim periodima rata, npr. za vrijeme borbi na sjeverozapadnom dijelu ustaničkog ratišta krajem 6. god. n.e. i u toku 7. god. n.e. Ali u tome slučaju bi bilo nejasno zašto bi Baton Desitijatski tada propustio takvu priliku da ostvari pobjedu nad vrhovnim rimskim zapovjednikom na terenu, jer okolnosti ustanka na prijelazu 6/7. god. n.e. i u toku 9. god. n.e. su bile sasvim različite. Dok bi nanošenje poraza Tiberiju u prvo spomenuto razdoblje, pa i u toku 7. i 8. god. n.e., nesumnjivo donijelo dobit i pogodnosti za razvitak ustanka i sudbinu ustaničkih naroda, u 9. god. n.e., kada je sasvim bio očit poraz ustanika, eliminiranje Tiberija je moglo donijeti sasvim drugačije posljedice. Za vrijeme operacija u periodu 6 - 8. god. n.e. Tiberije je uglavnom svoje zapovjedno središte imao u Siskiji i njegove operacije do 9. god. n.e., čak i kada su se odvijale na sjeverozapadnom području, nisu baš toliko duboko ulazile u planinska područja i ne suviše udaljavajući se od Siskije. Uostalom izgleda da je, sudeći po Dionovom podatku o Germanikovoj pobjedi nad Mezejima, Germanik bio taj koji je u toku druge polovine 7. god. n.e. i prve polovine 8. god. n.e. imao priličnu odgovornost za vođenje borbenih operacija na sjeverozapadnom ratištu. A i zapovjednik garnizona u Siskiji u prvoj polovici 8. god. n.e. bio je Manije Enije, kome se obraća radi eventualne promjene strane u ratu jedan lokalni ustanički starješina. Sve bi to impliciralo da je Tiberije u tome periodu fokus svoje neposredne pažnje posvetio vođenju operacija striktno u panonskom bazenu, iako je vodio operacije i na sjeverozapadnom području kao npr. prilikom neuspješne opsade Seretiona. Znači iz svega izloženog je najrealnije smjestiti ovo uvlačenje Tiberija na “nezgodno” mjesto u 9. god. n.e. za vrijeme krstarenja Tiberija po dinarskom prostoru kada je namjenski progonio Batona Desitijatskog jer se do proljeća 9. god. n.e. Tiberije nije bio još vratio na ilirsko ratište. Radi svega iznesenog nije nemoguće pretpostaviti da se spomenuta situaciju upravo odigrala kod Andetrija, jer su se tamo sučelili Baton Desitijatski i Tiberije u teškim okolnostima. Opsada Andetrija se događala upravo u razdoblju kada je poraz ustanka bio izvjestan, bez obzira na rezultat borbi kod Andetrija. Tako bi pobjeda nad Tiberijem kod Andetrija za Batona Desitijatskog imala mnogo manje važnosti i korisnosti nego sporazum sa vrhovnim zapovjednikom rimske armije u Iliriku. Vjerojatno je i ta svjesnost bila povezana ne samo sa odbijanjem Batona Desitijatskog da “pobjedi” Tiberija, nego i sa namjerom, dok se nalazio u Andetriju, dogovaranja primirja sa Tiberijem.

da dopusti izvlačenje jedinica kojima je zapovijedao Tiberije što je u strateškom smislu i za budućnost ustanka bio neshvatljiv potez, pogreška presudnog značaja. Da je riječ o nekoj vrsti gorštačke "viteške" časti, teško bi se moglo prihvatiti, pogotovu ako se ima u vidu da je način ratovanja zbog kojeg se Tiberije našao u neprikladnoj poziciji bio osnovica ustaničke strategije i da su vjerojatno mnoge protu-ustaničke jedinice bile razbijene korištenjem te taktike. Vjerojatno je u svome činu Baton Desitijatski bio vođen nekim prozaičnijim motivima, jer je dobro znao da u trenucima kada se otpor ustanika neumitno slamao, a opći poraz postajao sve izvjesniji, da uništenje Tiberija i njegovih jedinica ipak neće riješiti rat. Tiberija bi, a sigurno i na prešutno zadovoljstvo samog Augusta, najvjerojatnije i kao vrhovni zapovjednik, pa možda i budući nasljednik zamijenio popularni Germanik, a kasnije se stekli uvjeti i za povratak Agripe Postuma iz progonstva. Rat bi se još odlučnije nastavio sada pod potpunom dirigentskom palicom Germanika, čije metode su bile sirovije, surovije i beskrupuloznije u odnosu na ono što je nastojao da na pobunjenom prostoru čini Tiberije. Sa Tiberijem se moglo pregovarati, sa Germanikom, kako su se sami ustanici mogli uvjeriti u toku samoga rata, to je bilo teže izvesti. A i mladi vojskovođa koji je težio za brzom slavom je bio i uvjereniji da otpor ustanika mora biti brzo slomljen koristeći se svim vojnim sredstvima i metodama, a ustaničko područje dostojno kažnjeno. Tako bi da je uništio Tiberijeve jedinice, i to u zadnjim fazama rata kada je i ustaničkim vođama bilo jasno da je rat izgubljen, Baton Desitijatski onemogućio bilo kakve šanse za spašavanje bar nečega od domorodačke baštine, biološke mase i političke autonomije. Moguće je pretpostaviti da je i samo izvlačenje Tiberija i njegovih jedinica bilo rezultat nekog internog pregovaranja između dvojice vojskovođa, sa nama nepoznatim i kao povijesna tajna izgubljenim zaključcima koji se tiču dugoročnih odnosa. Sami ustanici, uključujući i Batona Desitijatskog, su znali da je Tiberije od svih tadašnjih rimskih vojskovođa i političara najpogodnija osoba sa kojom se moglo stupiti u kontakt i razumno i promišljeno komunicirati, u što su se mogli uvjeriti i na primjeru Batona Breučkog koji je sa Tiberijem bio sklopio dosta prihvatljiv, za Batona Breučkog i same Breuke ali ne i za opće ustaničke ciljeve, sporazum. Uostalom teško je pretpostaviti da je sam Baton Desitijatski bio baš toliko neinformiran o suprotnoj strani da nije znao da je Tiberije Augustov posinak i u tim trenucima jedini nasljednik, a učiniti uslugu budućem princepsu u trenucima kada je sam poraz ustanka bio izvjestan moglo je dugoročno gledano samo koristiti interesima ilirskih naroda. Spasivši Tiberija, Baton Desitijatski je tako čudnom igrom slučaja postao najzaslužniji da se Livijin san da njen najstariji sin postane prvi građanin, cezar i imperator ostvari.

Karakteristike ratovanja posljednje faze rata

***Mrzim rat kao samo onaj vojnik koji ga je preživio,
kao samo onaj koji je vidio njegovu brutalnost, njegovu glupost.***

Dvajt Ajzenhauer (Dwight Eisenhower)

Nakon slamanja ustroja otpora na prostorima panonskog bazena, zapovjedništvo rimskih snaga odlučilo je preduzeti direktne operacije velikog opsega sa ciljem konačnog slamanja "kičme otpora" na dinarskom pojasu prodirući u samo središnje područje na kome se razvio ustanak u svojoj najvećoj mjeri. Ovaj put napušta se strategija iznurivanja i postepenog ružiranja ustaničke snage, i prelazi se na odlučne akcije u kojima učestvuje brojna i impresivna vojna sila. Međutim predominantno brdsko-planinski karakter ovog pojasa iziskivao je određene modifikacije u rimskoj strategiji i konkretnoj taktici na samom terenu u odnosu na ono što je bilo primjenjivano do tada. U ovoj fazi ratovanja preostale ustaničke trupe primjenjivale uglavnom defanzivnu strategiju koja se temeljila na sustavu teško osvojivih uporišta i iznenadnim napadima gerilsko-partizanskog karaktera i izbjegavanju bitaka na otvorenom prostoru, pogotovu onih koje bi mogle nositi karakter presudnosti u kojima bi sva profesionalnost, obučenost, snaga i disciplina protu-ustaničkih jedinica, pogotovu rimskih legionara došla do punog izražaja. Ustaničke vođe su ovom strategijom nastojale da slome ili razvodne udarnu snagu protu-ustaničkih jedinica, zaglibivši ih u teške i dugotrajnije opsade uporno branjenih uporišta i tako smanje mobilnost svoga protivnika čime bi ga izložili kao laku metu brzim i iznenadnim udarima mobilnih ustaničkih jedinica. Prisiljavajući neprijatelja na niz sukcesivnih opsada i izbjegavajući otvorenu bitku, ustanici su razbijali mogućnost koncentracije većine protivničkih trupa. Tako bi ustanici mogli da napadajući na različitim mjestima dodatno razvuku neprijateljske snage i to na njima nepoznatom terenu. Ujedno bi se ugrozile njihove linije opskrbe koje bi zbog opsada postajale sve duže i potrebnije i sustav linije zapovjedništva i komunikacija. Ustaničke mobilne jedinice koje su krstarile ustaničkim područjem su nastojale i da razbiju kompaktnost neprijateljskih jedinica, odvoje na manje dijelove, dovedu ih svojom dobrom manevarskom sposobnošću u nezgodnu poziciju opkole ih i unište. Ovakvim načinom ratovanja i to na duge staze ustanici su se nadali da će izmoriti profesionalne i dobro obučene protivničke trupe, ubrzati pad njihove borbene gotovosti i morala, kako bi se u pogodno vrijeme mogao zadati odlučan udarac. Kako

je već rečeno, zahvaljujući primjeni ovakve strategije, ustanici su opkolili i Tiberija na "nezgodnom mjestu".⁹⁹⁶ Konfiguracija i dobro poznavanje teško pristupačnog terena i činjenica da vode defanzivnu, obrambenu borbu na unutarnjim linijama su bile ustvari jedine prednosti koje su dinarske ustaničke snage još imale u odnosu na Rimljane. A to su i same ustaničke vođe u prvom redu Baton Desitijatski sigurno znali uslijed čega su i prilagodili svoju strategiju kako bi se na najbolji način suprotstavili masivnim rimskim ofenzivnim akcijama. Strategijom zatvaranja u uporišta i izbjegavanjem odlučnih bitaka na otvorenom prostoru ustanici su nastojali i da zaštite svoje civilno stanovništvo, spašavajući svoju biološku masu od neprijateljskih pustošenja prostora. U uporištima ustaničke jedinice i zbjeg su raspolagali i sa dovoljno opskrbe koje su zatvaranjem u određena uporišta povukli sa sobom, što su sve bile činjenice koje su primoravale rimske zapovjednike na poduzimanje brzih i konkretnih poteza. Rimsko zapovjedništvo je bilo prisiljeno da se uhvati u koštac sa teškim opsadama i sa svim negativnim posljedicama koje su one donosile. Zbog konfiguracije terena jedina mogućnost napredovanja u unutrašnjost, u samo srce ustaničkog prostora, i uopće konačne pacifikacije terena pružala se ako se u potpunosti preuzme kontrola nad čitavim nizom ustaničkih tvrđava, uglavnom gradinskih naselja, od kojih su se mnoga nalazila na strateškim mjestima. Jedini cjelishodni odgovor rimskih zapovjednika na protivničku stratešku zamisao bili su žestoki juriši na same utvrde sa ciljem njihovog osvajanja ili brze predaje, jer taktika iznurivanja i odugovlačenja sa opsadom je bilo upravo ono što su ustanički zapovjednici očekivali. Protu-ustaničke jedinice su tako morale osvajati gradinu po gradinu, probijati se kroz klance i stalno su bile izložene konstantnim napadima mobilnih ustaničkih jedinica koje su isto imale zadatak da povezuju ustanička uporišta, opskrbljuju ih materijalom, ljudstvom i informacijama. Ovo je moralo neizostavno voditi velikim gubicima u ljudstvu, i adekvatno tome potrebama za stalnim popunama ali i dolascima dodatnih jedinica kako bi se ljudstvom pokrilo kompletno ratno područje. Radi toga su Rimljani bili prisiljeni da upotrebe brojčano goleme snage,⁹⁹⁷ jer pod uvjetima gerilsko-partizanskog ratovanja osvojeno područje nije značilo da je bilo i pacificirano, i prisustvo velikih vojnih snaga i na tako osvojenom prostoru se moralo održavati sve do samoga kraja ustanka. I tamo su morale biti i utaborene jake i brojne posade koje bi garantirale njenu stalnu okupiranost čak ako u njoj ne bi bilo više izražajnijih proturimskih aktivnosti. U suprotnom bi se uslijed mogućih prebacivanja ustaničkih snaga sa jednog područja na drugo ustanak ponovo mogao rasplamsati i na prostorima koja su uvjetno rečeno bila zauzeta od strane legija i auksilijarnih trupa. Ta posljednja faza ustanka je

⁹⁹⁶ *Svet. Tib.* 20

⁹⁹⁷ *Svet. Tib.* 16

tako na jedno malo preostalo ustaničko područje skupila jednu veliku armiju koja je imala zadatak da pokrije borbenim aktivnostima čitav dinarski pojas i završi rat. Skoro najveći dio protu-ustaničke armije Ilirika je tada prodro u dinarski pojas i vodio borbe širom još uvijek pobunjenih ilirskih zajednica. Vjerojatno se te 9. god. n.e. na dinarsko-dalmatinskom pojasu nije nalazilo manje od 100 000 protu-ustaničkih vojnika, što je više puta nadmašivalo preostalu ustaničku borbenu silu. Iznimno veliku brojnost protu-ustaničkih snaga na dinarskom prostoru u ljeto 9 god. n.e. dokazuje i Kasije Dion kada uspoređuje protivničke snage u bitkama (Andetrij, Arduba) za vrijeme ove ljetne kampanje naglašavajući da su protu-ustaničke snage bile ili veće ili mnogo veće od ustaničkih (u smislu brojnosti).⁹⁹⁸ A potrebno je navesti da su ove protu-ustaničke snage bile samo dijelovi, segmenti kompletnog angažiranog ljudstva.

Taktiku spržene zemlje su primjenjivali obje strane, što je samo dalje produciralo uništavanje gospodarske osnove života. I upravo zbog ovakve taktike mnoga domorodačka gradinska naselja su bila u potpunosti uništena predstavši sa svojom višestoljetnom egzistencijom. Rimljani su istovremeno da bi ugušili osnovu strategije ustanika primjenjivali sustav razaranja, odmazdi i pustošenja širokog opsega. Dodatni podsticaj intenzitetu surovosti su davali veliki gubici protu-ustaničkih snaga i frustracije koje su kod njih nagomilane uslijed teškog trogodišnjeg rata i stalnih borbi uzrokovanih ustaničkim otporom. Sve je to vodilo ubrzavanju samog odvijanja borbenih operacija, povećavajući njihovu žestinu i odlučnost otpora što je opet kao posljedicu imalo iznimnu surovost. Ustanici nisu uspjeli izbjeći velike žrtve i u neborbenom stanovništvu, jer je ono dobrim dijelom zatvoreno u uporišta nakon slamanja oružanog otpora postajalo lak plijen neprijatelja ili bi se ono samo svjesno mogućnosti nasilja i ropstva kojem bi bilo izloženo odlučivalo na samoubojstvo masovnih opsega. Inače taktika zatvaranja stanovništva u uporišta, i pored niza prednosti koje je imalo, ipak je tako donosilo i negativne posljedice jer bi prilikom zauzimanja toga uporišta civilno stanovništvo stradalo u velikoj mjeri, ono bi se praktično u tom slučaju našlo u nekoj vrsti mišolovke. I uslijed niza okolnosti promućurniji i blaži u primjenjivanim metodama Tiberije se i sam morao približiti sa načinom ratovanja koje je primjenjivao njegov bratić Germanik, ali ne i napustiti svoju ideju o relativnom pomirljivom završetku rata ako se ukaže povoljna prilika za to.

Međutim izgleda da su Rimljani predvidjeli neke odlike dinarskog mentaliteta kao što su tvrdoglavost i inat, čije su manifestacije pod utjecajem sve jačeg, žešćeg i surovijeg pritiska na dinarske narode i jedinice proizvodili sasvim suprotan efekt, proizvodeći veću spremnost za borbu i žrtvovanje, a samim tim i žilavost i izdržljivost autohtonog

⁹⁹⁸ *Cass. Dio* LVI, 13, 2-3; 15, 1

stanovništva i njegovog otpora. Ali što su opet žestina otpora i njegova beskompromisnost postajali sve veći, to se proporcionalno tome uvećavala i frustriranost i bijes protu-ustaničkih snaga, i zapovjednika i običnih vojnika. Protu-ustaničke trupe su zato radi slamanja otpora u dinarskom pojasu bile prisiljene da vode uništavajući rat velikih razmjera i da dovedu te narode skoro do ivice istrebljenja kako bi ih privolili da napuste ustrojeni i sustavni otpor. Velej je poimenično naveo da su Desitijati i Pirusti spadali među narode koji su pružali najžešći otpor, i da su se predali tek kada su dovedeni na rub istrebljenja.

Kako se pritisak završne ofenzive sve više pojačavao a otpor slabio, počele su se pokazivati i prve pukotine i u preostalom ustaničkom Savezu, koji se od kraja 8. god. n.e. temeljio samo na dinarskom segmentu. Kod pojedinih skupina i lokalnih vodstava došlo je do pojave vođenja zasebne politike i borbe u odnosu na vrhovnog vojvodu Batona Desitijatskog čiji se autoritet među još preostalim ilirskim pobunjenim narodima proporcionalno smanjivao. I ono što je još preostalo od Saveza prijetilo je da se u potpunosti raspadne i to ne samo na narode učesnike, nego i na još manje dijelove unutar jedne te iste politije, pa čak i pojedinih naselja. Kako protu-ustaničke trupe budu sve dublje prodirale u preostalo ustaničko područje, opkoljavale i razarale pojedina naselja slabiće jedinstveni sustav otpora.

Kretanje Germanika, Lepida i Silvana

*Čitah, razumjeh, osudih.*⁹⁹⁹

Istovremeno sa kretanjem treće operativne grupe, kolone predvođene Plaucijom Silvanom i Markom Lepidom su lako savladali svoje protivnike u bitkama, podčinjavajući ustaničko područje na svojim pravcima napredovanja.¹⁰⁰⁰ Tiberije je nastupao u zapadnim prostorima preostalog ustaničkog područja, odnosno on je najvjerojatnije slijedio osnovne smjernice koje je Germanik planirao ostvariti u Pounjskoj operaciji, iskoristivši i uspjehe koje je Germanik postigao u toku borbi. Ustvari upravo je Tiberije najviše profitirao činjenicom da je Germanik otvorio brešu na obrambenoj liniji na sjeverozapadu. Da je Tiberije pokrenuo svoju kolonu ovim pravcem dokazuje to što

⁹⁹⁹ *Legi, intellexi, condemnavi.*

¹⁰⁰⁰ *Cass. Dio* LVI, 12, 3

on počinje nastupanje zajedno sa Germanikom, koji se u trenucima ponovnog dolaska Tiberija i pokretanja konačne ofenzive sigurno nije nalazio suviše udaljen od Siskije i od oblasti na kojima se odvijala njegova Pounjska operacija. On jednostavno nije u tako kratkom periodu mogao prebaciti tolike trupe na neko drugo, udaljenije područje. Od Tiberijeve glavnine je kao što je veće rečeno poslan jedan odjel vojske pod neposrednim zapovjedništvom Germanika u druge oblasti, što i sam Velej Paterkul čije djelo “ne simpatije” Germanika, priznaje i navodi.

Po Veleju, Tiberije je Germanika poslao ispred u divlja i teška mjesta gdje je on dao dokaz svoje vrline (*Magna in bello Delmatico experimenta virtutis in incultos ac difficilis locos praemissus Germanicus dedit*).¹⁰⁰¹ Smisao ovog Velejevog podatka pokazuje da je Tiberije poslao Germanika sa dijelom trupa u područje koje je po Veleju divlje i teško, jedini prostor koji odgovara spomenutom opisu jeste dublja, planinsku unutrašnjost dinarskog pojasa u kojoj je otpor najžešći i najodlučniji. Ovaj Velejev podatak se gotovo sigurno odnosi na istu sadržinu, koju u svome podatku detaljnije i preciznije iznosi Kasije Dion, kada kaže da je Germanik pokrenuo svoju aktivnost prema onima koji još pružaju otpor, odnosno vezano između ostalog i za borbe na ardubskom području. Ako je Germanik sa dijelom trupa odvojen od glavne kolone koja je pratila Batona Desitijatskog još prije bitke kod Andetrija, to bi se onda moglo desiti negdje između sjeverozapadnog područja i dalmatinskog zaleđa, možda na potezu gdje je vršeno odvajanje prema gornjem Vrbasu i Rami. I druga pretpostavka da je Germanik boravio pred Andetrijem, i da je kasnije poslan kao zapovjednik nove borbene grupe prema još uvijek prisutnim žarištima otpora, dopušta da je taj napad isto bio usmjeren prema središnjoj Bosni i planinskom području unutrašnjosti dinarskog pojasa.

Ako su izneseni stavovi tačni Germanik bi sa svojim trupama prvi prodro u središnje bosansko područje, odnosno nastavio kretanje prema Gornjoj Bosni, ali bi pritom morao da prođe planinsku zapreku prijevoj Komar-Vranica-Bitovnja. Jedino ove oblasti dolaze u obzir da se mogu identificirati kao divlja i teška mjesta na koja je bio poslan Germanik da ih pokori, jer kada je pokrenuta konačna velika ofenzivna operacija na preostalo ustaničko područje iz tri pravca, on je pripadao koloni koju je predvodio Tiberije i koja je zahvaćala zapadna područja preostalog ustaničkog područja. Germanik je samim tim mogao da se odvoji i uputi samo na ona područja koja su mu bila blizu a koja su još uvijek predstavljala snažno ustaničko središte, a to su bila središnja Bosna ili sjeverna Hercegovina.¹⁰⁰²

¹⁰⁰¹ Vell. II, CXVI, 1

¹⁰⁰² U kontekstu razmatranja ovog pitanja, potrebno je spomenuti i nalaz pločice zlatnog pečatnog prstena s portretom vjerojatno Germanika na lokalitetu Varošiste, Jagnjid, Gornji Vakuf (Hörmann, 1892: 235-

Pločica zlatnog pečatnog prstena s portretom vjerojatno Germanika
Preuzeto iz Patsch, 1915: 122, sl. 115

Tehnički je nemoguće da je Germanik mogao voditi trupe uz stalne borbe i osvajati prostore istočne Bosne, istočne Hercegovine, Crne Gore, sjeverne Albanije i krajnjeg istoka još uvijek pobunjenog Ilirika, a da ne prođe središnju Bosnu ili sjevernu Hercegovinu. Ove spomenute oblasti su bile zahvaćene najvjerojatnije kolonama koje su vodili Marko Lepid i Plaucije Silvan. U oblasti u koje je prodirao, Germanik se sa svojim dijelom trupa kretao sigurno tada postojećim komunikacijama koje su egzistirale još iz duboke prapovijesti i protohistorije, a koje su bile poznate i rimskim zapovjedništvima i izviđačima. Uostalom čitava ljetna ofenziva 9. god. n.e. se morala primarno odvijati krećući se ovim utabanim komunikacijama koje je koristilo domorodačko stanovništvo još u ranijim periodima.¹⁰⁰³

Plaucije Silvan, pošto je nastupao iz pokorenog breučkog područja i zone Sirmijuma, kretao se, istočnim pravcem, Podrinjem, pa i istokom provincije Ilirik. Definirati itinerarij kolone kojom je zapovijedao Marko Lepid je teže odrediti, pošto je nepoznato njegovo polazište, ali ono je moglo biti isto negdje na prostorima sjeverozapada, i ne suviše udaljeno od Tiberija. On je vjerojatno prodirao u prostoru između zahvata kretanja kolona Plaucija Silvana na jednoj strani i Tiberija i Germanika na drugoj, moguće preko šireg područja Banjalučke krajine i vrbaskog porječja. Po Veleju Paterkulu, koji od svih pravaca prodora na ustaničko područje za vrijeme konačne ofenzive jedino daje podatke o Lepidovom napredovanju,¹⁰⁰⁴ ovaj rimski zapovjednik prodire kroz sredinu

236; Isto, 1893: 330; Patsch, 1915: 122, sl. 115; 125; Pašalić, 1953: 346; Škegro, 1999: 52 – Germanika pogrešno navodi kao “posinka Augusta”, a ne pravilno kao posinka Tiberija).

¹⁰⁰³ Moguće je pretpostaviti da su kasnije rimske ceste više-manje slijedile tok ovih komunikacija, tako da bi se na osnovi toga možda moglo pokušati rekonstruirati i liniju prodora Germanikovih trupa. Najvjerojatnije je korišten onaj pravac kojim se kasnije pružala cesta koja je preko sjevernog dijela Skopljske udoline i lašvanskog područja ulazila u središnje-bosanske i gornjobosanske oblasti.

¹⁰⁰⁴ Velej Paterkul ne samo da uopće ne spominje Germanikove operacije u Pounju nego daje i vrlo okvirni prikaz završne ofenzive, i to segmentiran jer npr. kod njega nema niti jednog jedinog podatka o učešću Plaucija Silvana (kojeg inače već jednom kritikuje II, CXII, 5). On uostalom ne spominje ni nezadovoljstvo u armiji između Pounjske operacije i početka završne operacije. I na ovom primjeru se vidi koliko je Velejevo djelo opterećeno subjektivizmom i to ne samo prema Tiberiju nego i prema drugim osobama kao što je

naroda koji još uvijek nisu bili u tolikoj mjeri zahvaćeni ratnim stradanjima, pa su stoga još uvijek bili jaki i ratoborni.¹⁰⁰⁵ U svome prodiranju, Marko Lepid se suočio sa teškoćama planinskog bosanskog terena kao i sa napadima ustanika. Lepidove trupe su zadavale velike gubitke onima koji su mu se opirali na putu, uništavajući područja, spaljujući kuće i naselja i istrebljujući stanovništvo. Pri tome je Marko Lepid, po Veleju, zarobio i veliki ratni plijen, što nedvosmisleno potvrđuje velika stradanja lokalne populacije.¹⁰⁰⁶ Ovaj Velejev podatak zorno pokazuje stupanj stradanja lokalne populacije za vrijeme ove posljednje ofenzive kada je frustrirana vojska sav svoj bijes zbog teškog i nemilosrdnog višegodišnjeg rata iskalila na dinarskoj ilirskoj populaciji. Po Veleju, trupe koje je predvodio Marko Lepid su se na kraju svoga prodora spojile sa Tiberijem, što bi pretpostavilo da je Lepid prošao i kroz zapadno-bosanskohercegovačko područje, o čemu bi izvjesnu potvrdu davao i ulomak počasnog natpisa posvećenog Marku Lepidu, sa Gradine u Posuškom Gracu.¹⁰⁰⁷ To bi na neki način možda sugeriralo vjerojatni

npr. Marko Lepid, čija djela prikazuje i ocjenjuje sa ne baš historiografskog stajališta. To je kao posljedicu imalo prilično zbrkan opis posljednje faze rata, posebno s obzirom na zanemarivanje ili precjenjivanje nečije uloge i značenja koje je imao za posljednjih bitaka ustanka. Uostalom kod Veleja nema ni pravilnog i stalnog kronološkog slijeda kao kod Kasija Diona, nego se stiče utisak da su pojedini podaci prosto nabacani što se može objasniti i njegovim nacrtanim opisom. Tako na mjestu gdje jedino govori o Germaniku u kontekstu čitavog rata 6-9. god. n.e. on ubacuje kraći diskurs o operaciji koju ovaj predvodi u sklopu završne ofenzive na središnje ustaničko područje, koji se tako uopće ne nalazi na mjestu koje bi mu trebalo pripadati u okvirima odgovarajućeg poglavlja koji opisuje rat u dinarskom pojasu 9. god. n.e.

¹⁰⁰⁵ *Vell.* II, CXV, 1-2; Možda je razlog toga da Velej posvećuje bar neku pažnju Lepidovom nastupanju, i opisuje u općim crtama što mu se događa za vrijeme borbi sa domorodcima, to da se u Lepidovoj koloni upravo nalazio Magij. Ipak okvirno i općenito prikazivanje kao da ostavlja prostora da je Velej Paterkul i na ovom mjestu želio da istakne ulogu koju je Marko Lepid imao u borbama za vrijeme završne ofenzive. Posebno s obzirom da se, na osnovi Velejevog pristupa tim borbama, dobiva utisak da Lepidov značaj čak zamagljuje onaj Tiberijev, kojem inače Velej posvećuje svoju apologetsku pažnju. Tiberiju se u opisu rata 9. god. n.e. kod Veleja posvećuje samo uopćena apologetika, a Lepidu konkretno hvaljenje.

¹⁰⁰⁶ *Vell.* II, CXV, 2-3

¹⁰⁰⁷ *CIL* III 13885 (p 2328,122); Wilkes, 1969: 75; Dodig, 2003: 234; Strateška tačka u Posuškom Gracu = u AL BiH označena kao Gradina (Grad), Gradac, Posušje, je imala dugi naseobeni kontinuitet trajanja od ranog brončanog doba pa sve do ranog srednjeg vijeka. Sudeći po nalazima, Posuški Grac je imao iznimno značenje u ranoantičkoj historiji dubljeg jadranskog zaleđa, i prije izbijanja ustanka i nakon njegovog završetka. Na njemu se nalaze rimske ruševine koje vjerojatno predstavljaju ostatke rimskog obrambenog i utvrđenog objekta, i moguće je da je imao i svoje mjesto u borbenim operacijama za vrijeme ustanka. Ako bi se nastanak natpisa M. Serviliju koji je nađen u blizini gradine na Posuškom Gracu datirao prije ustanka onda je ova tačka i prije izbijanja ustanka predstavljala važnu rimsku poziciju u Iliriku. Gradina u Posuškom Gracu se nalazi prilično u kontinentalnoj unutrašnjosti i teško bi bilo pretpostaviti da se ona nalazila u rukama Rimljana u toku cjelokupnog trajanja ustanka. Vjerojatno je ova rimska pozicija, koja je možda predstavljala jedan od Velejevih detašmana veterana, bila zauzeta u početku ustanka, moguće već u toku pokreta Batona Desitijatskog prema Saloni. U tom slučaju Rimljani su ponovo preuzeli ovu poziciju tek za vrijeme zadnjih mjeseci ustanka, i to zahvaljujući nastupanju kolone koju je predvodio Marko Emilije Lepid.

Ako su ustanici zauzeli Posuški Grac, a suprotno tvrditi bi bilo prilično nelogično sa obzirom da su se ustanici pred Salonom mogli naći jedino ako su prije toga "očistili" zaleđe od rimskih i prorimskih posada i sastava, onda su oni morali zateći i spomenik i natpis podignut M. Serviliju, ako je on uostalom uopće i podignut prije početka rata. Radi toga se postavlja pitanje da li je tada taj kip uništen kao uostalom i drugi

boravak Marka Lepida na tome lokalitetu, i to moguće upravo na kraju rata 9. god. n.e. I Velejev tekst posredno daje neke indicije (područje pošteđenije od razaranja, teško pristupačan teren i spajanje sa Tiberijevim snagama) kojim bi se Lepidovo operativno kretanje smjestilo istočnije i južnije od sjeverozapadnog područja. Ali ipak ne i previše udaljeno od pozicija na kojima se kretao Tiberije i na kojima se nalazio nakon pada Andetrija, jer se Lepid sa njim spojio na kraju svoga prodiranja. Znači najvjerojatnije se Lepidov itinerarij pružao preko Banjalučke krajine, odnosno šireg područja srednjeg Vrbasa koje je inače teško prohodljivo (kanjon Vrbasa, Manjača i druge okolne planine kao Srnetica, Vitorog, Vlašić, pa i Zmijanje), pa na gornji Vrbas (Skopljansku udolinu) i možda ili kroz Kupreška vrata i dijelove zapadne Bosne ili preko Gornje Rame i uopće gornjo-neretvanskog područja (koje je vjerojatno činilo do tada najpošteđenije od ratnih stradanja ustaničko područje) u zapadnu Hercegovinu.¹⁰⁰⁸ I negdje na prostorima ili zapadne Bosne ili zapadne Hercegovine Lepidova kolona se spojila sa trupama pod Tiberijevim neposrednim zapovjedništvom. Kako se iz vidi predloženog itinerarija kretanja trupa pod odgovornošću Marka Lepida zaobiđeno je područje središnje Bosne. Vjerojatno je to urađeno ili što se tamo već nalazio upućen Germanik sa dijelom trupa, pa nije bilo potrebe za dodatnim angažmanom i Lepidovih trupa ili jednostavno zato što to nije predstavljalo uopće ni zadatak ni cilj pokreta trupa koje je predvodio Lepid, koje se trebalo završiti u širem sjevernom zaleđu Narone. Lepid je sa svojim trupama trebao možda da predstavlja i zaštitno krilo Tiberiju i Germaniku i da svojim prodiranjem spriječava eventualnu pomoć drugih ustaničkih snaga Batonu Desitijatskom. Tako bi Lepidove trupe na sebe vezale dobar dio ustaničkih snaga i pozicija i olakšale Tiberiju izvođenje glavnog zadatka, potragu za Batonom Desitijatskim. Istovremeno bi se eliminirao i čitav niz ustaničkih pozicija, opustošila njihova teritoriju i izbilo se u zaleđe srednjeg Jadrana. Tolika koncentracija protu-ustaničkih snaga koje predstavljaju trupe

elementi rimskog prisustva ili su možda bili pošteđeni. Činjenica da natpis posvećen M. Serviliju nije nađen na samoj gradini navodi na pretpostavku da je on možda bio (nasilno?) uklonjen sa same gradine na kojoj bi se eventualno nalazio u okviru utvrđene rimske pozicije. Tom prilikom je spomenik uništen a sačuvao bi se samo natpis (postament) mogućeg spomenika i to bačen u okolno zemljište, odakle je slučajno iskopan 1980. god. Pošto je taj njegov, u odnosu na gradinu, eksterni smještaj prilikom otkrivanja posljedica nasilnog, razaračkog djelovanja postavlja se kada se to desilo. Pitanje takve datacije je vrlo teško odrediti, ali nipošto nije za odbaciti ni vrijeme ustanka, odnosno konkretnije 6. god. n.e., kada je Posuški Grac pao u ruke ustanika.

Općenito o gradini u Posuškom Gracu v. Fiala, 1893: 145-151; Fiala, 1893 A: 522; Radimsky, 1893: 494; Wilkes, 1969: 244; Oreč, 1978: 201-202; Bojanovski, 1988: 121; Arheološki leksikon, Tom III, 1988: 264; Dodig, 2003: 233-234

¹⁰⁰⁸ Nije nerealno ni pretpostaviti da je kretanje glavnine formacija pod zapovjedništvom Marka Lepida bilo na neki način povezano sa komunikacijom koja je u rimskoj cestovnoj mreži postala cesta *Salona-Servitium*. Rimske ceste su se oslanjale i na pravce epihorskih komunikacija i sigurno su i ranije postojali utabani pravci koji su povezivali dolinu Save između ušća Une u Savu i ušća Ukrine u Savu, tj. donji tok Vrbasa sa zaleđem srednje Dalmacije.

pod Tiberijevim i Lepidovim zapovjedništvom, na jednom području kao što je zaleđe Jadrana između rijeka Neretve i Krke, isključuje i potrebu i bilo kakvu mogućnost da se na zapadu traži Arduba, kako to pretpostavljaju Bojanovski i Paškvalin. I jedina oblast koja dolazi u obzir da bude zahvaćena Germanikovim udarom jeste sama unutrašnjost i središte današnje BiH.

Izgubljeni grad Arduba

Majke mrze ratove.

Horacije¹⁰⁰⁹

I dok je Tiberije vodio teške borbe oko Andetrija i regulirao pitanja pokorenih Ilira, a Lepid prodirao kroz teško pristupačne oblasti krećući se u susret Tiberiju, trupe pod Germanikovim zapovjedništvom su se razračunavale sa preostalim “džepovima otpora” u unutrašnjosti. Prilikom te Germanikove pacifikacije u dubljoj unutrašnjosti, gdje je bilo i žarište ustanka, posebnu epizodu čine događanja vezana za naselje Ardubu (... Ἀρδουβαν...). U ljeto 9. god. n.e. pred ovim “gradom” se pojavila brojna i snažna armija rimskog imperija predvođena osobno Augustovim favoritom Germanikom. Ono što se tada desilo Ardubom, postalo je na neki način i glavna simbolička odrednica za Veliki Ilirski ustanak, ali i simbol tragične povijesti koju ovaj prostor doživljava iz generacije u generaciju već duže od dva milenijuma. Historijsku ulogu Ardube je ovjekovječio dva stoljeća kasnije rimski historičar i dužnosnik Kasije Dion (LVI, 15) svojim opisom bitke za Ardubu. Izuzev ovog podatka Kasija Diona, do danas nije otkriveno ni jednog drugo izvorno (ni literarno, ni epigrafsko, ni arheološko) svjedočanstvo o postojanju grada pod imenom Arduba.

Arduba je sigurno predstavljala bitnije ustaničko uporište i uopće naselje u tome području jer su se u njega slile i izbjeglice iz drugih krajeva i uporišta. Iako je raspolagao sa mnogo većom armijom u odnosu na branioce Ardube, Germanik se pred ovim naseljem suočio sa jakim utvrđenim obrambenim fortifikacijama i nije jednostavno izašao na kraj sa Ardubom. Samo mjesto, pored toga što je bilo snažno utvrđeno, se nalazilo u blizini rijeke sa brzim tokom, što jasno pokazuje da Ardubu treba tražiti negdje u planinskom

¹⁰⁰⁹ Hor. Od. I, 1, 24 – 25: *Bella matribus detestata.*

prostoru jedne veće rijeke, znači njen gornji ili srednji tok.¹⁰¹⁰ Proces detekcije Ardube se mora pratiti uvažavajući sljedeće koordinatne točke koje se mogu naslutiti na osnovi podataka iz odgovarajućeg Dionovog teksta i njegovog smisla:

1. Arduba nije predstavljalo neko izoliranije mjesto, nego se nalazila na prometnijem prostoru, kuda su se pružale važnije domorodačke saobraćajnice i bila je situirana na pravcu glavnog nastupanja Germanikovih trupa.¹⁰¹¹
2. Postojanje rijeke u njenoj neposrednoj blizini, i to sa relativnom dubinom.
3. Da nije bila granična točka, nego da se nalazila unutar jedne politije i bila je središte jedne oblasti, što sugerira smisao posebno podatka LVI, 15, 3, koji kao da govori da su postojala mjesta, pozicije i naselja koje gravitiraju Ardubi.

Arduba se u znanstvenoj literaturi često povezivala sa Vrandukom,¹⁰¹² ali iskopavanja koja je na ovom lokalitetu vodila Branka Raunig nisu dokazala postojanje prapovijesnog, protohistorijskog pa i antičkog razvitka.¹⁰¹³ Posebno mjesto u ovom posljednjem

¹⁰¹⁰ Cass. Dio LVI, 15, 1-3;

¹⁰¹¹ Znači Ardubu je potrebno tražiti na mjestu na kojem se nalazila prostorno veća gradinska naseobina, i to na saobraćajno-komunikacionom čvorištu (koja je bila i strateška točka) i u koju se mogla smjestiti veća populacija i koja su uslijed toga bila i središta društvenog, političkog, gospodarskog, duhovnog i kulturnog života domorodačkih zajednica. U svim onim domorodačkim većim i snažnijim naseljima gradinskog sa podgrađem ili sojeničkog tipa čija se egzistencija naglo završava sa početkom nove ere, a koja su već i rekognoscirana, nalaze se vjerojatno sakrivena poimenično domorodačka naselja-središta ustaničkog otpora, i to ne samo ona spomenuta kod Diona. Na ovom mjestu u prvi plan izbijaju rezultati i metode arheoloških istraživanja željeznodobnih epihorskih naselja sa područja zahvata ustanka. Možda upravo sloj koji predstavlja posljednje razdoblje postojanja nekih domorodačkih naselja u sebi sadržava i svjedočanstva o burnim događanjima vezanim za veliki ustanak u ilirskim zemljama.

¹⁰¹² Ako bismo prihvatili teoriju o Vranduku kao Ardubi, onda bi se i desitijatska granica morala povući nešto sjevernije na utok Krivaje u Bosnu.

¹⁰¹³ O Ardubi v. Tomaschek, 1880; Hirschfeld, 1890: 25, 357; Wilkes, 1969: 418; Raunig, 1973; Imamović, 1978; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 54; Suić, 2003: 75; Bojanovski, 1988: 52 (koji je smješta negdje bliže Andetriju, "možda negdje u području Diciona ili Mezeja... dakle negdje u sjevernoj Dalmaciji ili zapadnoj Bosni"); Paškvalin, 2000: 195 smatra da bi je u "...smislu lociranja trebalo tražiti u kraju Delmata, te bi predstavljala prije refugium, nego pravo utvrđenje, uz neku manju utvrdu." I Bojanovski i Paškvalin svoje stavove zasnivaju na pretpostavci da se Arduba nalazila u blizini Andetrija, i u koju su se sklonili bjegunci iz njega (Bojanovski) ili po tome što je kao značajnije rimsko mjesto? ne spominju osim Kasija Diona druga rimska vrela (Paškvalin). Prvi stav je isključen iz sljedećih razloga:

1. I Baton Desitijatski je napustio Andetriju, a on sigurno nije bio u Ardubi. Znači bjegunci iz Andetrija nisu bili ti koji su se nalazili u Ardubi, nego je riječ o izbjeglicama iz drugih ugroženijih krajeva koje je u nju poglavito zatvorilo Germanikovo napredovanje.

2. Germanik je bio poslan u teška i divlja mjesta, što znači da je on bio poslan u dublju unutrašnjost i jedino mjesto gdje se Arduba nalazila mogla nalaziti je u bilo u tim divljim i teškim mjestima.

Drugi stav je isto teško prihvatiti jer je Arduba uostalom domorodačko naselje, a ne rimsko, i koje je, sudeći po opisu Kasija Diona, potpuno i uništeno u toku borbi, a zatim i *R. P. Aquae S...* ne spominju rimska literarna vrela, pa to ne znači da ni ona nije bila značajnije mjesto.

Detekcija Ardube će biti vrlo težak i zahtijevan problem i u budućim istraživanjima, jer npr. samo na jednom kratkom odjeljku toka rijeke Bosne između današnjeg Kaknja i Vranduka postoji najmanje desetak točaka (a sjeverno od Zenice još i više) arheološki potpuno neistraženih, a koje po svojim zemljopisnim karakteristikama potpuno zadovoljavaju postavljene koordinatne točke, posebno onu vezanu za blizinu relativno duboke rijeke. Ustvari i dobar dio gradinskih naselja na području Gornje Bosne i lašvanskog

činu ilirskog oružanog otpora rimskom osvajanja imaju osobe koje Kasije Dion naziva ἀυτόμολοι → prebjezi” (u prijevodu na engleski Loeb edicije *deserters*), a čije je prisustvo smetalo postizanju uvjeta primirja preostalim ustaničkim uporišta i snaga. Germanik je nesumnjivo dok je vodio borbe u unutrašnjosti pokušavao da postigne određene dogovore o sporazumnoj predaji i to sa domicilnim zajednicama, što su sprečavali ovi prebjezi.¹⁰¹⁴ Tko su bili ti Dionovi ἀυτόμολοι? Sudeći po smislu Dionova teksta, to nisu bili ilirski domorodci sa užeg ustaničkog dinarskog područja, odnosno izbjeglice koje su pristizale iz ugroženijih krajeva jer bi to podrazumijevalo da se pod tim terminom nalaze i žene i djeca, a po svemu sudeći ἀυτόμολοι su poglavito bili muškarci u ratničkoj dobi. Najvjerojatnije je riječ o stvarnim dezterterima iz protu-ustaničke armije koji su se priključili ustanicima, što otvara mogućnost sagledavanja još jedne pojave koja je bila sastavni dio događanja vezanih za ilirski ustanak. A to je pojava dezterterstva iz protu-ustaničkih jedinica i pribjegavanja sa teritorije koja je pod njihovom kontrolom ili lojalna Rimu na ustaničku stranu i teritoriju. Logično je pretpostaviti da je dobar dio ovih prebjega dolazio iz redova auksilijarnih trupa koje su se borile protiv ustanika (možda najviše iz kontingenata koji potiču iz Ilirika). Možda su pod ovim prebjezima shvaćani i oni Breuci i Panoni koji su nakon pada Panonije napustili svoje matično područje i nastavili sa oružanom borbom iako su zvanično njihove politije kapitulirale, ali i oni stanovnici “lojalnog” Ilirika ali i okolnih zemalja koji se nisu nalazili u redovima protu-ustaničke armije ali su uspjeli naći put da se pridruže jednoj antirimskoj pobuni. Iako je teško pretpostaviti, nije isključeno da je među prebjezima bilo i bivših legionara i pripadnika “dobrovoljačkih” kohorti rimskih građana, posebno ako se ima na umu regrutiranje iz redova bivših robova čiji moral i shvaćanje dužnosti nije bilo po prirodi stvari isto kao kod onih legionara koji su bili pravi građani. Među ovim prebjezima su se vjerojatno nalazili i robovi koji su se koristeći ustanak pridružili pobunjenicima i tako stekli slobodu. Prebjezi su na ustaničko područje stizali od samoga početka rata pa u toku svih njegovih razvojnih faza, skoro do zadnjeg razdoblja oružane borbe i izgleda nisu činili neku posebnu jedinstvenu vojno-političku cjelinu u okvirima ustanka, nego su bili razbacani po različitim područjima i segmentima ustanka. Svi ovi elementi, koji su izgleda ukupno bili relativno brojni, su predstavljali neku vrstu apatrida i bilo kakav sporazum o predaji obuhvaćao bi same politije ili druge njima subordinirane društvene zajednice → učesnike u ratu, i samim tim se ne bi odnosio na njih. Radi toga je sasvim

porječja zadovoljavaju postavljene uvjete za detekciju Ardube (v. poglavlje “Suvremeni lokaliteti”) i samim tim je potrebno konstatirati da će lokaliziranje Ardube biti iznimno teško, izuzev ako se ne desi neko slučajno otkriće.

¹⁰¹⁴ Cass. Dio LVI, 15, 1

razumljivo da su ovi “prebjezi”, bez obzira na njihovo podrijetlo, bili najborbeniji dio ustaničkih snaga, posebno na samom kraju rata kada jednostavno oni nisu mogli dozvoliti da se predaju jer se na njih ne bi primjenjivale moguće zaštitne klauzule u sporazumu o predaji koje bi se odnosile na narode i zajednice koje se predaju. Prebjezi, posebno oni koji su pobjegli iz redova protu-ustaničke armije, su mogli očekivati mnogo surovije kažnjavanje, ako ne i nemilosrdno i beskompromisno uništenje i likvidiranje. Njima nije odgovarala nijedna predaja ili sklapanje sporazuma sa Rimljanima. Tako su oni bili najveća smetnja pacifikaciji dinarskog prostora, jer su se u preostala ustanička uporišta, kao što je Arduba, sabilo sve što je još postojalo od ovih prebjega. U samoj opkoljenoj Ardubi ti prebjezi su se sa domicilnim stanovnicima Ardube razišli u mišljenju što činiti, jer su potonji “žudili za mirom”, dok su prebjezi s pravom bili zabrinuti za svoju sudbinu u slučaju predaje Ardube Germanikovim trupama.¹⁰¹⁵ To razilaženje je u jednoj napetoj i očajnoj situaciju moralo kulminirati i došlo je do sukoba između domicilnih snaga i prebjega. Ali, žene iz tvrđave, za razliku od muškaraca, pridružile su se i pomagale prebjege, jer su po Dionu, one žudjele za slobodom i bile spremnije da pate i podnesu bilo koju drugu sudbinu nego da padnu u ropstvo. U Ardubi je izbila surova unutrašnja borba i prebjezi su u njoj bili nadjačani i zarobljeni, i samo su neki od njih uspjeli da pobjegnu. Ali žene Ardube nisu se željele pokoriti ni volji Rimljana ni željama muškaraca Ardube koji su sada mislili samo kako da sačuvaju vlastite žive glave. I u tim trenucima žene Ardube su pokazale jedno od najvećih herojstava u povijesti jer su sa svojom djecom skakale ili u vatre koje su plamtile Ardubom ili su se strmoglavivale u rijeku koja je tekla ispod Ardube.¹⁰¹⁶ Nevjerojatno je da muškarci Ardube nisu uspjeli spriječiti u

¹⁰¹⁵ Vrlo često naglašavanje u Dionovim opisima zadnjih trenutaka rata da je domicilno stanovništvo bilo za predaju i mir, ali da su to sprečavali “prebjezi” (LVI, 15, 1-2) kao da indicira prebacivanje krivice na ove “apatride” i izvjesno opravdavanje dinarskih naroda koji su se suočili sa vrlo teškom situacijom. Ovakvo tumačenje zbivanja na ratištu posljednjih mjeseci ustanka Kasije Dion je mogao dobiti samo iz izvorne građe koju je koristio, a koja je kako smo već pokazali prilično detaljna i informacije dobiva ne samo od rimske strane, nego i sa ustaničke strane. Nije nemoguće pretpostaviti da su starješine lokalnih zajednica koje su se predavale u ljeto 9. god. n.e. rimskim zapovjednicima svoj žestoki otpor pravdali prisustvom ovih prebjega, elementa bez ikakve zaštite jer su oni eto bili za mir ali im to nisu dozvoljavali prebjezi. Time su starješine tih zajednica nastojale da ishoduju bolji postupak i ophođenje prema sebi i zajednicama koje predstavljaju od strane rimskih zapovjednika, a njihova svjedočenja i saslušanja su se vrlo lako mogla naći u zvaničnim dokumentima. Iako je vjerojatno bilo i takvih slučajeva da su prebjezi bili u koliziji sa domicilnim stanovništvom, ipak su Dionovi podaci o spomenutom odnosu prenatraglaženi, uslijed namjernog i namjenskog preuveličavanja nastalog iz iznesenih razloga. I domicilno stanovništvo je pružalo žestok i odlučan otpor, o čemu svjedoči podatak Veleja Paterkula (II, CXV, 4) da su se Desitijati i Pirusti borili skoro do svoga istrebljenja i zbivanja u Andetriju, gdje upravo domicilno stanovništvo odbija primirje i sporazumnju predaju Tiberiju.

¹⁰¹⁶ O sličnom ponašanju žena u nizu domorodačkim uporišta koja su zauzimali Rimljani kod različitih naroda i u različitim razdobljima v. Šašel Kos, 2005 A: 435-436; 476; (uključujući i japodski Metulum 35. god. p.n.e.). Ova pojava se primjećuje kod niza literarnih vrela (Livije, Flor, Apijan, Kasije Dion) i to uglavnom vezano za narode sa nižim (u odnosu na Rimljane, Grke i Orijentalce) stupnjem općekulturnog razvitka.

tome paklu Ardube svoje žene u ostvarivanju njihovih nauma. Nakon toga je i Arduba prestala sa pružanjem otpora i okolna mjesta u njenoj blizini koja su joj gravitirala su se nakon pada lokalnog središta dobrovoljno predala Germaniku. Ta dobrovoljna predaja je vjerojatno spasila dobar dio domicilnog stanovništva u čitavom nizu manjih gradina koje su se pružale oko Ardube, toga najbitnijeg lokalnog središta.¹⁰¹⁷

Iz karaktera informacija koje Kasije Dion nudi kada opisuje bitku za Ardubu, moguće je da je koristio za konkretni podatak neku izvornu građu koja je opet sa svoje strane koristila vijesti (odnosno informacionu liniju) nastale na ilirskoj, domaćoj strani. Najveći dio informacija vezanih za Ardubu odnosi se na opis unutarnjih zbivanja, razmimoilaženje, neslaganje pa i sukob između onih koje Dion naziva dezserterima i domicilnih stanovnika. Informacioni niz za ta unutarnja zbivanja je mogao nastati samo unutar prstena opsade, pa je onda prenesen Germaniku i njegovom zapovjedničkom okruženju. Tako bi se zatim našao u izvornoj građi koju je konsultirao Kasije Dion. Učešće Germanika, toga favorita i Augusta (ali i rimske javnosti), kao glavnog rimskog zapovjednika u bitci za Ardubu je isto doprinijelo da se sačuva opis dešavanja pred Ardubom. Posebnu pažnju je Dion posvetio ženama u Ardubi, koje odbijaju predaju i pridružuju se dezserterima koji su bili za borbu do kraja. Uloga žena Ardube je nesumnjivo vrlo upečatljiva i interesantna, pa je i sasvim razumljiva pažnja koju joj je posvetio Dion. On je ujedno nastojao da svome opisu da jedan etički patos, odnosno epiku herojstva i samožrtvovanja (za neke univerzalne pojmove kao što su sloboda, pravda, domovina... itd.) koja je toliko karakteristična samo za antičku historiografiju. Zbog toga moralno-vrijednosnog značenja je Dion vjerojatno u svome djelu Ardubi dao prostor čitavog jednog odjeljka. Tako Dionov opis bitke za Ardubu treba promatrati i kao priliku ovog pisca da "moralíše" svojim čitateljima i tadašnjoj javnosti, jer su žene Ardube prezentirane u stilu moralne vertikale.

Sudeći po zbivanjima kod Ardube rimska strategija se sastojala i u tome što bi se vršio koncentrični i snažan pritisak i udar na značajnije lokalno središte, a ne na čitav niz manjih uporišta i refugija. U suprotnom bi se protu-ustaničke trupe opasno razvukle i rasplinule, što bi neminovno dovelo do upadanja u "živo blato" ustaničkog prostora

¹⁰¹⁷ O događanjima vezanim za Ardubu v. *Cass. Dio* LVI; 15, 1-3; Zanimljiv je i karakter Dionovog opisa borbi i događaja vezanih za Ardubu, jer su podaci koji se u njemu nalaze dobrim dijelom nastali kao izvorno ustanička produkcija, a ne samo gledano, analizirano i tumačeno sa rimske strane. Podaci o odnosima unutar opsade (sukobi između samih stanovnika i tzv. prebjega) Rimljani su mogli dobiti samo preko ustanika koji su se nalazili unutar opsadnog prstena, pa bi onda bili i uvršteni u izvornu građu koju je Kasije Dion koristio. Za razliku od Ardube, podaci iz opisa borbi za Splonum i Retinum su nastali poglavito gledano sa rimske strane, dok se u slučaju zbivanja kod Andetrija nailazi i na podatke koji su mogli nastati kao proizvod ustanika i njihove percepcije događanja, npr. u slučaju Batonove želje i ubjeđivanja stanovnika Andetrija u potrebu pregovora sa Tiberijem.

i otpora i produžilo težak rat. Rimska zapovjedništva su se nadala da će ova strategija donijeti željeni uspjeh, odnosno da će se nakon pada lokalnog središta predati i okolna naselja. Ova taktika je u slučaju Ardube donijela uspjeh, ali bilo je i predjela gdje je ipak bilo potrebno postupno svladavati otpor uporišta za uporištem. I nakon što je obavio u velikoj mjeri svoj zadatak, Germanik se pridružio Tiberiju ostavljajući Gaja Vibija Postuma da kompletira pokoravanje preostalih predjela i zona otpora u unutrašnjosti ustaničkog područja.¹⁰¹⁸ Sudeći po tome što je Postum odlikovan za svoje učešće u borbama 9. god. n.e. njegovo prisustvo i učešće u borbama na dinarskom prostoru je bilo više nego iznimno.¹⁰¹⁹

Po Veleju Paterkulu, dva domorodačka naroda koja su posljednja pacificirana a koja on poimenično navodi su Desitijati i Pirusti i to najviše zahvaljujući skoro neosvojivim planinskim pozicijama, ratničkom mentalitetu i umijeću, poznavanju terena te uskim dolinama u kojima su živjeli.¹⁰²⁰ Ovaj opis potpuno odgovara geomorfološkim osobnostima Gornje Bosne (uključujući i bjelašnički masiv) i srednjeg i gornjeg Podrinja. Spomenuti Velejev podatak potvrđuje da su posljednji ustrojeni otpor pružili Desitijati i Pirusti, iz čega bi se, ako se poveže sa Germanikovim itinerarijem, mogla izvući dodatna potvrda da se ardubsko područje nalazilo na desitijatskom području. Uostalom i Velejeva opaska da su oni bili skoro neosvojivi zbog tih pozicija i naseljenosti u uskim dolinama ukazuje na dobru utvrđenost i pozicioniranost desitijatskih, uz pirutske, naselja, te ukazuje i na vrlo teške i nemilosrdne borbe koje su vođene kako bi se ona zauzela. Međutim iz Velejevog podatka, u kome se govori o borbama sa Desitijatima i Pirustima, može se izvući i zaključak da je Tiberije bio taj koji je neposredno rukovodio pokoravanju Desitijata i Pirusta (*...non iam ductu, sed manibus atque armis ipsius Caesaris tum demum pacati sunt...*), što se ne bi slagalo sa Germanikovim pokretima, i uopće sa djelovanjem Lepida i Silvana i njihovih trupa u toku te posljednje ofenzive. Pirusti su živjeli suviše na jugoistoku Provincije i njih sigurno nije obuhvatilo neposredno pokoravanje od strane Tiberija, i vjerojatno je za to bio zadužen Plaucije Silvan. Što se tiče Desitijata osnovna koordinatna točka jeste bitka kod Andetrija, jer pokoravanje Gornje Bosne i

¹⁰¹⁸ Cass. Dio LVI, 15, 4-16, 1; Potrebno je navesti i da se Postum kod Veleja (II, CXVI, 1-2) pojavljuje neposredno nakon što je on jedini put spomenuo i govorio o Germaniku u kontekstu rata 6-9. god. n.e., odnosno opisa njegovog pohoda u divlje i teške krajeve, što znači da je realno pretpostaviti da je podatke o Postumu Velej dobio korištenjem iste informacije iz koje je crpio podatke za svoje spominjanje Germanikovog učešća u operacijama 9. god. n.e. Postoji i izvjesno neslaganje i u samom obliku imena kod Diona i Veleja, jer ga prvi naziva Ποστούμιος, a drugi *Postumus*.

¹⁰¹⁹ Na primjeru Postuma se može vidjeti da Dionov tekst, za razliku od Velejevog, zanemaruje uloge drugih rimskih zapovjednika u odnosu na Germanika, što je situacija koja je obrnuta u odnosu na Velejev pristup.

¹⁰²⁰ Vell. II, CXV, 4

susjednih gravitacionih oblasti se desilo tek nakon ove bitke. Preko Kasija Diona se opet zna, da se nakon pada Andetrija, Tiberije posvetio uređivanju poslova onih zajednica koje su se predale. I izgleda da se više nije neposredno upuštao u dalje ciljane borbeno ofenzivne pokrete, već je to prepustio drugim visokim rimskim zapovjednicima. Po iznesenom, nema Tiberijevog angažmana u uništavanju preostalih ustaničkih uporišta i izgleda da se on zadovoljio slomom povezanog sustava ustaničkog otpora u dinarskom pojasu, pa je pristupio preustroju stanja u Provinciji, koja istine radi još uvijek nije bila u potpunosti pacificirana.¹⁰²¹ Samim tim i spomenuta Velejeva konstatacija se može promatrati u smislu njegove tendencioznosti i preuveličavanja u prikazivanju djelovanja Tiberija u ratu. Uz to, sam Velej konstatira da se Lepid probio do Tiberija, te bi i ta informacija isključivala da se Tiberije tada nalazio u središnjoj Bosni ili još dalje prema istoku i jugoistoku, jer je Lepid kao svoj cilj imao zaleđe srednjeg Jadrana.

Uostalom Desitijati su se za vrijeme ove konačne ofenzive borili ne samo u svome području nego i širom preostalog ustaničkog područja, u Andetriju sigurno jer je tamo bio prisutan i Baton Desitijatski. To bi značilo da su i sa ovim borbenim jedinicama, u toku završne ofenzive, protu-ustaničke trupe koje je neposredno predvodio Tiberije mogle imati oružani kontakt. Naravno moguće je i pretpostaviti da je potraga za Batonom Desitijatskim, prije bitke kod Andetrija, možda djelomično zahvatila i desitijatsko područje.

Ta nemilosrdnost posljednjih borbi, osvjedočena i na Dionovim prikazima borbi za Andetriju i Ardubu, sigurno je proizvela i teška stradanja domorodaca, pogotovu Desitijata, što potvrđuje i Velej Paterkul koji kaže da su oni uz Piruste pokoreni tek kada dovedeni skoro do potpunog istrebljenja.¹⁰²² Iako su nesumnjivo stradanja dinarskih domorodaca, uključujući posebno Desitijate, bila iznimno velika ipak je možda malo pretjerano reći da su oni dovedeni skoro do istrebljenja, jer sredinom I st. n.e. oni broje 103 dekurije i predstavljaju najbrojniji narod naronitanskog konventa, a preko Kasija Diona znamo da su se pojedine zajednice na pretpostavljenom desitijatskom području i sporazumno predale.

¹⁰²¹ Možda se tada i desila podjela Provincije na dvije nove ilirske provincije.

¹⁰²² Potrebno je napomenuti da Velej Paterkul ustvari od svih ustaničkih naroda poimenično spominje samo ova dva naroda, što je vrlo značajno s obzirom da su oba naroda po Veleju "dalmatinska", jer on daleko veću pažnju posvećuje zbivanjima u panonskom bazenu. On za vrijeme posljednje faze rata nije više na ratištu, nije neposredni sudionik borbi i informacije dobiva primarno posredno, što dodatno podcrtava značenje Desitijata i njihov angažman u ustanku stavlja na prvo mjesto. Tako se dokazuje iznimna prisutnost njihovog imena u rimskoj javnosti za vrijeme ustanka, koja je ustvari izgleda bila u odnosu na druge ustaničke narode najprisutnija, pa i sam Velej Paterkul smatra shodnim da u svoj nacrti opis, a posebno u onaj šturi dio koji govori o ratu u 9. god. n.e. ubaci i Desitijate, i prezentira odlučnost njihove borbe.

Predaja Batona Desitijatskog i zvaničan kraj Ilirskog ustanka

Neka kazna odgovara krivici.

Ciceron¹⁰²³

Okvirni datum, odnosno vrijeme u kojem se Baton Desitijatski predao Tiberiju i tako se i zvanično završio veliki trogodišnji ustanak naroda Ilirika može se dobiti na osnovi vremenske korelacije ovog događaja sa porazom Publija Kvintilija Vara (*Publius Quinctilius Varus*) u Teutoburškoj šumi, uništenja tri legije i velikog ustanka do tada podčinjenih germanskih naroda pod vodstvom heruskog vođe Arminija. U toku pet dana od Tiberijeve pobjede u Iliriku, stigle su i vijesti i izvještaji o *Clades Variana*, jednom od najtežih i najvećih poraza rimske armije (*Tantum quod ultimam imposuerat Pannonico ac Delmatico bello Caesar manum, cum intra quinque consummati tanti operis dies funesta ex Germaniae epistulae nuntium attulere caesi Vari*).¹⁰²⁴ To bi značilo da je vijest o pobjedi u Iliriku, odnosno predaji Batona Desitijatskog, u Rim došla samo par dana prije vijesti o porazu u Teutoburškoj šumi.¹⁰²⁵

¹⁰²³ *Cic. de Leg.* III, 11: *aut causa aut culpa esto.*

¹⁰²⁴ *Vell.* II, CXVII, 1

¹⁰²⁵ Iako Velej u spomenutom podatku nigdje ne spominje predaju Batona Desitijatskog, ipak se taj čin može smatrati, po Veleju, Tiberijevim završetkom *Pannonico ac Delmatico bello*. Za Tiberija je nesumnjivo predaja Batona Desitijatskog značila kraj ustanka, pa se samim tim i spomenuti podatak može odnositi samo na čin predaje Batona Desitijatskog, jer je ovaj potonji tih zadnjih dana rata predstavljao jedinu preživjelu vojno-političku instituciju ustanka i njegovog Saveza, pa je i simbolički njegova predaja značila i predaju Saveza i prestanak ustanka. Dok god su on i njegova pratnja bili na slobodi nije se moglo smatrati da je ustanak završen, jer su Rimljani znali da se ustanak može ponovo rasplamsati. I Kasije Dion, odnosno njegova izvorna građa su predaju Batona Desitijatskog smatrali krajem rata, što jasno sugerira da je takvo mišljenje bilo uobičajeno u tadašnjoj rimskoj javnosti i rimskom političkom miljeu. Uostalom borbe sa pojedinim odmetnutim elementima, što je prerastalo u hajdučiju i u Panoniji i u Dalmaciji, nisu prestale još dugo nakon predaje Batona Desitijatskim, pa je jedina točka na osnovi koje se može tvrditi je li rat završen ili ne predaja Batona Desitijatskog. Ovaj ustanički vojvoda je za Rimljane i mediteranski svijet simbolizirao sam ustanak, i bio je nesumnjivo kao takav poznat u javnom mnenju Rima, i uopće šire javnosti upoznate sa ilirskim ratom.

Isto tako Velej Paterkul ne kaže ni gdje je vijest o porazu u Teutoburškoj šumi došla, ali se iz smisla jasno može zaključiti da je destinacija te Velejeve "vijesti" bila Rim, jer je logično da ta vijest prvo dođe u prijestolnicu, a ne da ide u udaljenije ilirsko područje. Po Veleju Paterkulu (II, CXX, 1), Tiberije je, čim je čuo ovoj katastrofi, pohitao prema Augustu što pokazuje da se on tada nije nalazio u Rimu, nego u ilirskim zemljama. Tiberije je o ovom porazu vjerovatno bio obaviješten posrednim putem preko Augusta i Rima, dok su šanse da je direktno obaviješten odmah iz germanskih zemalja, bez filtera Augusta, slabije vjerovatnoće. I smisao Dionovog podatka LVI, 18, 1, govorio bi u prilog toga da je vijest prvo došla u Rim, čak i da je ona došla neposredno što su prošle odluke o odlikovanjima i počastima u znak pobjede nad ilirskim ustanicima. To bi nedvosmisleno potvrđivalo da je vijest o pobjedi došla u Rim prije one o porazu, i da je Senat sazvan odmah po dospjeću vijesti o pobjedi kako bi se donijele odluke o unapređenjima. Osim toga Velej Paterkul je tada boravio u Rimu, tako da se u njegovo izlaganje možemo prilično pouzdati, jer je on sigurno brzo saznao o pobjedi u Iliriku, ali isto tako i dobio vijest o porazu,

Spomenuta činjenica pokazuje da se zvanični kraj rata u ilirskim zemljama desio vremenski vrlo blisko vezano sa pokretom tri Varonove legije i njima pratećih pomoćnih jedinica i njihove katastrofe u Teutoburškoj šumi koja se vremenski datira u rujan 9. god. n.e. To bi značilo da se pobuna na zapadu provincije Germanije koja je bila razlogom pokreta triju legija desila u periodu kada se Baton Desitijatski još uvijek nalazio na slobodi ili se namjeravao predati, zavisno naravno od vremena koje je trebalo da vijesti iz Ilirika i Germanije stignu u Rim. Ilirik je znatno bliži od germanskih zemalja u kojima se desio poraz, pa bi logično bilo pretpostaviti da je vijesti o pobjedi trebalo manje vremena da stigne u Rim u odnosu na vijest o porazu. Iz te činjenice bi se mogao izvući zaključak da razmak od pet dana u odnosu vijesti koje su stigle u Rim, nije odgovarao i stvarnom vremenskom odnosu između predaje Batona Desitijatskog i poraza u Teutoburškoj šumi, odnosno da je ovaj potonji događaj bio skoro istovremen pa i raniji u odnosu na predaju u Iliriku. Ali s druge strane, vijest o teškom porazu je iz čiste potrebe i razloga esencijalne hitnosti mogla putovati i brže u odnosu na vijest o pobjedi koja je mogla sebi da dopusti izvjesnu "lagodnost u putovanju". Ipak bez obzira kako se međusobno vremenski odnosila ova dva događaja, stoji činjenica da su se ona desila u jednom bliskom vremenskom okviru, vjerovatno unutar jedne sedmice. Znači i pokret legija Kvintilija Vara prema svome porazu, koji se za razliku od predaje Batona Desitijatskog nije desio "odjednom", nego se odvijao kroz određeni period, se desio dok ilirski ustanak još uvijek formalno nije bio završen. A i borbe sa germanskim buntovnicima, koje su kulminirale u ono što se zove bitka u Teutoburškoj šumi, su započele u par dana razlike u odnosu na čin predaje Batona Desitijatskog. Paradoksalno izgleda činjenica da dok Tiberije prima predaju Batona Desitijatskog i time formalno pobjedonosno završava jedan od najtežih rimskih ratova poslije punskih, istovremeno (i to u bukvalnom smislu) se događa jedan od najvećih rimskih poraza nakon Kane, za koji rimsko zapovjedništvo na ilirskom terenu kao ni rimski državni vrh nemaju pojma ni da se događa. Iz ovoga bi mogao proizaći zaključak da se Baton Desitijatski predao, i tako okončao ustanak, u toku mjeseca rujna 9 god. n.e., vremenski usklađeno sa bitkom u Teutoburškoj šumi, znači oko sredine toga mjeseca. Baton Desitijatski i njegov stožer su vjerovatno bili dovoljno svjesni činjenice da bi ulazak u još jednu oštru ratnu zimu bio potpuno poguban za preostale desetkovane ustaničke jedinice i zbjegove i da naredno proljeće, u uvjetima koji su tada vladali na ratištu i u okvirima raspoloživih resursa, ustanički narodi i bez rimskog direktnog udara ne bi dočekali. Zbog toga se kao jedina moguća opcija nametnula časna predaja i nada da će naići na milost Tiberija i njegovu poštedu do tada pobunjenih naroda.

možda već istog dana kada su one dolazile u Rim, pa je mogao i da relativno ocijeni odnos u vremenu između dolaska dviju vijesti u prijestolnicu.

Zaključno sa ljetom 9 god. n.e. (kako bi to sugerirao i sam Velej Paterkul → *Ilia aestas maximi belli consummavit effectus*)¹⁰²⁶ protu-ustaničke trupe su prokrstarile čitavo desitijatsko područje, razarajući naselja i desitijatsko društvo. Sav preostali otpor se preselio u potpunosti u “šumu”, a neko prepoznatljivo koherentno ustaničko područje više nije postojalo. To je nesumnjivo moralo pratiti i uništavanje dotadašnje uobičajene društvene i političke strukture desitijatske zajednice, jer su stare i u ratu uspostavljene institucije praktično prestale da funkcioniraju. Samim tim i odlučivanje o kraju ustanka nije više moglo zavisiti o volji neke vojničke/narodne skupštine jer je njeno sazivanje i djelovanje u uvjetima ljeta 9. god. n.e. bilo nemoguće. Odluka je sada zavisila samo od volje i želja preostalih institucija ustanka, u prvom redu vrhovnog vojvode Batona Desitijatskog i njegovog preostalog okruženja.

U međuvremenu sa zbivanjima oko Ardube i Postumovog zauzimanja preostalih točaka otpora, i Baton Desitijatski i njegovo neposredno okruženje prelomili u sebi pitanje svoje predaje i uvidjevši kraj rata, ali i neviđeno stradanje vlastitog naroda. Preostalo ustaničko vojno-političko rukovodstvo bilo je izloženo proganjanu trupa koje je predvodio Tiberije, i koje se sudeći po Dionovom tekstu nisu nalazile suviše udaljene od pozicija na kojima se nalazio Baton Desitijatski. Nakon što su odlučili o predaji, Baton Desitijatski je poslao svoga sina Skeuasa, koji je vjerojatno cijelo vrijeme ovih zadnjih bitaka proboravio sa ocem, vrhovnom vojnom zapovjedniku Tiberiju. Slanje sina, za kojeg ne znamo da li je bio najstariji Batonov sin, je imalo veliko simboličko značenje, jer je pokazivalo ozbiljnost i iskrenost namjera Batona Desitijatskog i njegovu spremnost za mir i pod nepovoljnijim uvjetima. Preko svoga sina, Baton Desitijatski je Tiberiju obećao predaju i sebe i preostalih svojih sljedbenika ako dobije oprost, ¹⁰²⁷ odnosno garancije da neće biti odmah likvidirani i ne saslušani, što se poznavajući Tiberijevo ponašanje u toku rata sigurno ne bi ni desilo i da nisu dobivene garancije.

Nakon primljenih garancija, u toku noći Baton Desitijatski se sa svojim preostalim sljedbenicima pojavio u rimskom taboru u kome se nalazilo Tiberijevo zapovjedništvo i tako se i zvanično predao. Taj čin koji se vjerojatno odigrao negdje u dubljoj unutrašnjosti dinarskog pojasa je označio ne samo završetak trogodišnjeg teškog rata, nego i konačan kraj dvostoljetnog sukoba Ilira sa Rimljanima, u korist ovih potonjih. ¹⁰²⁸

¹⁰²⁶ *Vell.* II, CXV, 4

¹⁰²⁷ *Cass. Dio* LVI, 16, 1-2

¹⁰²⁸ I pored skoro 240 godina kroničnog ratovanja i grčevitog otpora na istočno-jadranskim obalama, brdsko-planinskim Dinaridima i ravnica Panonije, ilirska sudbina je od samog početka bila predestinirana. Rascjepkani Iliri, podijeljeni na desetine političkih jedinica, bez ikakvog jedinstva (izuzev kratkotrajnog dvogodišnjeg perioda od 6 - 8. god. n.e.) sa nižim stupnjem autohtonog kulturnog i općeg društvenog razvitka koji nikada nije uspio u potpunosti doseći razinu državotvornosti, sa znatno slabijim vojnim ustrojem i opremljenošću jednostavno nisu imali šansi sa dobro ustrojenom i definiranom Rimskom državom i njenom oružanom silom i morali su kad-tad podleći superiornijem protivniku.

Već sljedeći dan nakon te noći koja je i formalno zapečatila ilirsku sudbinu i nade u nezavisnost, Baton je u duhu najboljih rimskih pravnih normi i tradicija izveden pred improvizirano sudište kojim je predsjedavao vrhovni zapovjednik rimskih trupa na ratištima ilirskih zemalja.¹⁰²⁹ Ovaj postupak je iznenađujući imajući u vidu rimsko postupanje sa drugim zarobljenim vođama koji nisu imali tu privilegiju da budu izvedeni pred bilo kakav sud gdje bi mogli prezentirati svoju obranu, npr. sa Jugurtom i Vercingetoriskom, pa i makedonskim kraljem Persejem. On bi se možda mogao djelomično objasniti time što je Baton Desitijatski prije izbijanja ustanka bio podanik rimske države, pa je mogao da ima pristup svih pravima kojima je radi toga raspolagao, uključujući i pravo na pošteno suđenje. Za razliku od ilirskih oblasti, transalpinske galske zemlje koje su se pobunile protiv Cezara 52. god. p.n.e. još uvijek nisu bile u potpunosti i teorijski uključene u rimski državni i provincijski okvir, pa je i zbog toga odnos prema Vercingetorisku možda bio drugačiji. Ipak stoji činjenica da je Tiberije, prije nego što je pao pod utjecaj paranoja imperijalne vlasti, bio legalista i nastojao da što je moguće više poštuje i da se pridržava rimskog pravnog i državnog sustava i njegovih tradicija. I radi nastojanja da se pitanje ustanka riješi sa što je moguće manjih teških posljedica po obje strane i njihove interese, ali i zbog i principijelnog stava da se čuje i druga strana i njeno mišljenje Tiberije je ustrojio i predsjedavao suđenjem na kojem je Baton Desitijatski imao puno pravo govora i zastupanja i pokazati će se na kraju i pošten postupak i presuđivanje koje je uvažavalo i interese, mišljenje pa i molbe optuženika.¹⁰³⁰

¹⁰²⁹ *Cass. Dio* LVI, 16, 2

Na ovom mjestu zanimljivo je usporediti ovo rimsko suđenje Batonu Desitijatskom i suđenje, vjerojatno po istoj optužnici samo sa drugim učesnicima, Batonu Breučkom (*Cass. Dio* LV, 34, 5-6) Dok je drugo spomenuto suđenje i presuđivanje prepušteno skupštini vojnika, što znači praktično narodu, suđenje Batonu Desitijatskom se odvijalo u zatvorenom krugu (riječ je o rimskom zapovjedništvu) i na kraju je izgleda samo jedan čovjek (Tiberije) presudio po tome pitanju (nepoznato je da li to uradio sa ili bez konsultacija i prihvatanja mišljenja drugih članova svoga okruženja, tj. improviziranog tribunala pred koji je izveden Baton Desitijatski).

Da je riječ o improviziranom sudištu koje je moglo donositi pravosnažne odluke u vezi sudbine Batona Desitijatskog i njegovih sljedbenika, a ne samo o običnom saslušanju, može se zaključiti iz niza podataka. Prvo Tiberije je imao zakonski dodijeljen mandat, odnosno imenovanje za vrhovnog zapovjednik trupa u Iliriku, što je podrazumijevalo da je on i najviši i vojni i civilni predstavnik Rimske države u ilirskim zemljama, pa je samim tim i mogao primjenjivati i njen pravni sustav. Njemu su sasvim legalno bile određene sve institucije u prostoru nad kojim je imao mandat uprave, uključujući i sudske nadležnosti te je on bio i neka vrsta vrhovne sudske instance za razinu ilirskih zemalja bar za period rata. Sa druge strane Baton Desitijatski je bio u statusu izdajnika, a ne pobijedenog neprijatelja koji se nije nalazio pod rimskom vlašću, pogotovu ako se ima u vidu da se on pobunio dok se nalazio u sastavu pomoćnih jedinica te su se prema njemu mogle primijeniti i vojne odredbe koje se tiču pobune u okviru Rimske armije. Baton Desitijatski, uostalom prilikom svoga obraćanja nudi sebe kako bi spasio ostale, što sugerira da je riječ o suđenju, a ne običnom saslušanju.

¹⁰³⁰ U razmatranju sudbine ustanika na samom kraju rata nezaobilazno je i pitanje karaktera rimskog zapovjednika i budućeg princepsa koji je imao diskreciono pravo, do njegovog sankcioniranja od strane ovlaštenih državnih institucija, da odmjerava kazne i regulira dalje odnose među domorodačkim narodima

Svoj osjećaj za odgovornost Baton Desitijatski je na najbolji način pokazao u činu koji je predstavljao i zvanični kraj pobune. U šatoru Tiberija, i pred njegovim štabom koji je predstavljao sudište, Baton nije molio rimskog pobjednika za svoju poštedu (kao što su to radili mnoge druge vođe zarobljeni od Rimljana), nego je nudio u potpunosti sebe i svoj život, tražeći jedino milost i poštedu za svoje suborce, svoje sunarodnike i

u Iliriku i njihovim političkim cjelinama prema Državi kao cjelini. Tiberije je bio najstariji sin Tiberija Klaudija Neron (umro 33. god. p.n.e.), osobe koja je, iako je za vrijeme građanskog rata sa Pompejem bila cezarovac, u načelu ostajala vjerna osnovnim načelima republikanske tradicije i jedno vrijeme bila i protivnik Oktavijanu (skoro u isto vrijeme kada je vođen peruzijski rat 41/40. god. p.n.e. Tiberije Klaudije Neron je podigao ustanak u ime onih čija je zemlja bila konfiscirana od strane trijumvira kako bi bila razdijeljena vojnicima, *Vell.* II, LXXV, 1-3). Otac je, ne svojom voljom, u životu mladoga Tiberija imao skoro marginalnu ulogu i ostavio je samo kratko sjećanje, ali koje je upravo zbog toga kod sve starijeg i kronično nezadovoljnog Tiberija poprimilo konotacije skoro nostalgичnog sjećanja. Čitav svoj život, karijeru i moć Tiberije je imao da "zahvali" svojoj majci Liviji, ženi koja je imala ne samo prevelike samodržačke i vladarske ambicije, nego i nesumnjive kvalitete, sposobnosti, osobnu snagu i viziju, ali i beskrupuloznost da te svoje namjere i ostvari. Tako se u ovom neželjenom Augustovom posinku (tek od 4. god. n. e. a i tada je usinovljen zajedno istog dana (27. VI. za konzula Elija Kata i Gaja Sentija) sa Agripom Postumom-*Vell.* II, CIII-CIV,2; CXII, 7; *Svet. Tib.* 15 – što pokazuje Augustovo nastojanje da održava ravnotežu sa Tiberijevim utjecajem) i nasljedniku, kojem je samo kao krajnje rješenje dopuštena adopcija u familiju Julija Cezara (općenito o odnosu Augusta prema Tiberiju v. *Svet. Tib.* 21), koji se nalazio u sjenci i pod paskom snažne volje i odlučnosti svoje majke, koji je bio i objekt porodično-političkog manevriranja svoje majke i njenog muža te kao osoba sa prikrivenim sklonostima (koje su se na najgori način ispoljile za vrijeme njegove dobrovoljne izolacije na Kapriju.), nakupilo u toku višedecenijskog života i suviše frustracija, kompleksa i unutrašnjih duševnih nemira. U ovom ozbiljnom i dobrom vojniku, koji se za vrijeme rata sa ustanicima već nalazio u zrelim godinama, te psihološke osobine su paradoksalno najviše nalazile izražaja, bar teorijski, u čvrstom pridržavanju određenih načela i tradicija rimskog političkog i državnog života, baštinjenih još iz vremena stare Republike. Kao da je time želio da neki svoj odgovor i idejnu osnovu zatamnjenom i indirektnom suprotstavljanju pojedinim postupcima svoga poočima i svoje majke, ali i da istakne svoju samostalnost i svoj individualni politički identitet, ali i snagu svoga akcionog djelovanja čime bi potvrdio svoj autoritet, pa zašto ne reći možda i osigurao podršku od strane provincija u pretpostavljenoj njegovoj budućoj vladavini. Pogotovu treba imati u vidu da se istovremeno sa ratom u Iliriku na Augustovom dvoru odvijao čitav niz afera kao što je protjerivanje Agripe Postuma ali i početak uspinjanja zvijezde mladog Germanika i njegove sve veće popularnosti u rimskom narodu. Naravno ne bi trebalo isključiti ni činjenicu da je, iako vojnik čvrstog kova, Tiberije ipak preferirao mirniju politiku, bez suvišnog i bespotrebnog potezanja za oružjem pa čak i daljeg širenja na germanske zemlje koje su se poslije bitke u Teutoburškoj šumi odmetnule od rimske vlasti, što je i pokazao u vrijeme svoje vladavine. Tako je i bilo moguće, da na osnovi svojih ideja o provincijama i narodima u njima kao sastavnom dijelu tkiva rimske države, on uredi odnose u Iliriku za domorodačke narode sa boljim i milostivijim rješenjima.

Međutim izuzev prvih godina, Tiberije se nije baš u toku svoje vladavine proslavio sa provođenjem legaliteta posebno prema svima onima koji bi mogli ugroziti njegovu ličnu vlast, i ustvari je svojim djelovanjem samo pospješio dalje utvrđivanje i jačanje princepske vlasti i njenih ingerencija i a svojim postupcima je otvorio put za takve samodržačke vladavine kakva je bila Kaligulina. Stalne afere počevši od pobuna legija na Dunavu i Rajni, Germanikove tajanstvene i nerazjašnjene smrti pa do Sejanove zavjere i prisutna senatorska opozicija podgrijavale su atmosferu straha i neizvjesnosti u visokim krugovima rimske politike i usmjeravale princepsa u pravcu sve manjeg toleriranja opozicije i njenog mišljenja te ispoljavanja prave svoje čudi. Naravno ovaj njegov pritisak se nije toliko osjećao u provincijama koliko na rimski senatorski i viteški stalež, i općenito gledajući njegova vladavina je imala dobar utjecaj na život u provincijama, prvom redu za one ilirske, koje su se nalazile u procesu obnove i privikavanja na nove uvjete života. Upravo u tome razdoblju takvog Tiberijevog ponašanja i vladanja Velej Paterkul je stvorio svoju nacrtanu rimsku povijest, čiji pojedini dijelovi predstavljaju najobičniji panegirik princepsu Tiberiju.

vjerojatno pripadnike drugih naroda koji su ga slijedili.¹⁰³¹ Čak je držao i svoju glavu u položaju iščekivanja smrtonosnog udarca (vjerojatno odrubljivanjem glave). Rijedak, ali dragocjen, primjer, u stilu atenskog kralja Kodra, u političkoj i vojnoj povijesti i u svjetskom i u regionalnom okviru da jedan vođa koji je vodio jedan pokret ponudi sebe kao žrtvu dok traži iskupljenje svojih sljedbenika i osiguravanje budućnosti svoje zajednice. U tom smislu je potrebno promatrati i Batonovu i njegovih najodanijih sljedbenika predaju Tiberiju, jer se Baton u šumama i planinama dalmatinskog zaleđa, Bosne i zapadne Hercegovine mogao skrivati još godinama i tako spašavati svoj život. Umjesto toga on je odabrao da zaustavi dalja besmislena i beskorisna stradanja, ne samo svoga naroda nego i drugih koji su ga slijedili i da bude izložen mogućem mučenju, poniženju trijumfa i na kraju brutalnom pogubljenju umjesto da se skriva po terenu koji dobro poznaje. Ta njegova predaja posebno dobiva na značaju ako se ima u vidu da je Baton za Rimljane bio buntovnik, izdajnik a ne regularno pobijeđeni vođa naroda koji do tada nije priznavao rimsku vlast. I samim tim je Baton mogao očekivati strožiji postupak prema sebi, a nije mogao ni pretpostaviti kakva ga stvarno očekuje i kakva mu je namijenjena sudbina od strane pobjednika.

Nakon što je Baton Desitijatski održao svoj dugi govor, Tiberije je u svojstvu sudca upitao Batona zašto su se odlučili na ustanak i ratovali tako dugo, na što je uslijedio Batonov sažeti ali sadržinski potpuno izrečeni odgovor:

“Vi Rimljani ste krivi za ovo, jer ste vi za čuvare vaših stada poslali ne pse ili pastire, nego vukove.”

(ὁμῆις τούτων αἱ τιοί ἐστε ἐπὶ γὰρ τὰς ἀγέλας ὁμῶν φύλακας οὐ κύνας οὐδὲ νομέας ἀλλὰ λύκους πέμπετε).

Ne znamo da li i u kojoj mjeri možemo držati vjerodostojnim da je Baton Desitijatski uopće izgovorio ovu rečenicu i u kojem obliku, ili je ona djelomično ili u potpunosti nastala pod drugim utjecajima i motivima. Činjenica da je Tiberije postavio zarobljenom ustaničkom vrhovnom vojvodi ovo pitanje indirektno ukazuje da ni rimski vrhovni zapovjednik na terenu Ilirika nije baš razumio razloge izbijanja ustanka a posebno njegovu trogodišnju žilavu i ogorčenu borbu i otpor. Za Tiberija je izgleda bilo nerazumljivo da su se ilirski narodi podigli na oružje jer su po njegovom shvaćanju oni prije početka posjedovali visok stupanj unutarnje autonomije, zadržavali su svoje političke i društvene

¹⁰³¹ Cass. Dio LVI, 16, 2-3

Vjerojatno se to njegovo traženje milosti u prvom redu odnosilo na one pripadnike družine koja ga je pratila do samog kraja i koja se predala Rimljanima zajedno sa posljednjim ustaničkim vrhovnim vojvodom. Nejasno je da li je Baton Desitijatski tražio milost i za narod Ilirika koji se pobunio i slijedio ga u ratu, što nije isključeno.

institucije i imali su čast da zajedno sa Rimskim legionarima podijele “užitke” pobjeda i osvajanja zemalja van rimskog graničnog prstena koji se do 6 god. n.e. kontinuirano širio, a od njih se jedino očekivalo da izmiruju svoje obaveze. I upravo se na tom mjestu u Tiberijevom šatoru na najbolji način očituje ona kulturološka i društvena provalija u shvaćanjima i posebnim senzibilitetima autohtonog iliričkog i grčko-rimskog načina života, a koje prvo razdoblje rimske vladavine nije uspjelo na zadovoljavajući način prevladati i čega je neminovna posljedica bilo to da ta provalija bude prebrođena tek nemilosrdnim srazom od 6. do 9. god. n.e. Tiberijevo pitanje ne samo da ukazuje da on ni sve do kraja rata nije razumio istinske razloge pokretanja na oružje većeg dijela Ilira nego i posredno ukazuje kako je Augustov dvor slabo poznao i interesirao se za stvarno stanje, procese i odnose na terenu Iliriku i nije nastojao riješiti sve veće probleme koji su se tamo pojavljivali. Batonov odgovor, i sam govor u cijelosti koji je on održao pred Tiberijem, koji mu je u najboljoj legalističkoj tradiciji Rima dozvolio da izloži svoje stavove, možda su bar djelomično imali utjecaja na Tiberija u njegovom shvaćanju ustanka.

Baton Desitijatski je vjerojatno uspio impresionirati i Tiberija i okupljene Rimljane i njihove saveznike svojim ponašanjem, spremnošću za žrtvovanje i elokvencijom, osobinama koje su Rimljani cijenili. To bi objasnilo da se Batonovom govoru i njegovim stavovima kod Kasija Diona posvećuje toliko pažnje, jer je tvorac Dionovog vrela smatrao za shodno da ovaj opis ubaci u svoje zapise. Iako se možda sve do trenutka predaje Baton Desitijatski i Tiberije nikada nisu sreli licem u lice (što ne znači da nisu i u ranijim periodima ostvarivali neke vrste međusobnih komunikacija npr. kod Andetrija je to bilo i učinjeno), Tiberije je još od ranije, sigurno od vremena kada je spašen iz teške situacije koju spominje Svetonije, poštovao ovog ustaničkog vojvodu. Kasije Dion u svome opisu postupanja prema Batonu Desitijatskog nigdje ne spominje kako se to saslušavanje završilo, ali sudeći po Svetonijevim podacima, Baton Desitijatski je, a s njim vjerojatno i ostali njegovi sljedbenici koji su se tada predali, prošao relativno dobro.¹⁰³² Oni nisu ni pogubljeni, niti mučeni, niti izvrgnuti poniženju, naprotiv izgleda da su i odmah nakon predaje uživali dostojan tretman i poštovanje koliko to naravno dopušta zarobljeništvo. Iz teksta Kasija Diona, vezanog za opis predaje Batona Desitijatskog (LVI, 16, 1-3) se ne može baš precizno zaključiti da li je Germanik bio prisutan prilikom predaje Batona Desitijatskog ili se pridružio Tiberiju nakon što su se predaje i saslušanje održali. Germanik je, nakon predaje mjesta u blizini Ardube, krenuo da se pridruži Tiberiju koji se nalazio negdje u odnosu na Germanika na jugozapadnom pravcu.¹⁰³³ Ako nije bio

¹⁰³² *Svet. Tib.* 20

¹⁰³³ Moguće je i da je razlog Germanikovog napuštanja središnjeg ustaničkog prostora, a bez završava kompletnog posla, bilo i pristizanje vijesti o Varovom porazu, kako bi se žurno okupili rimsko zapovjedništvo

prisutan predaji Batona Desitijatskog to bi značilo da se ovaj čin desio neposredno nakon pada Ardube jer se Germanik još neko vrijeme zadržao na “ardubskom području”, ili u toku kretanja Germanika prema Tiberiju.¹⁰³⁴

Predaja Batona Desitijatskog je označila i formalni prekid rata i završetak ustanka, jer se osoba koja je bila *alter ego* čitavog oružanog antirimskog pokreta od njegovog samog početka sada našla u rimskom zarobljeništvu i to “svojom voljom”. I nakon predaje Batona Desitijatskog, vjerojatno je još bilo manjih borbi u pojedinim distriktima u unutrašnjosti gdje je operirao Vibije Postum i izoliranim oblastima, a izgubljene skupine su prešle na hajdučki način borbe, ali to se više ne bi moglo nazvati više ustaničkim otporom, I tako je u godini konzula Kvinta Sulpicija Kamerina (*Quintus Sulpicius Camerinus*) i Gaja Popeja Sabina (*Caius Poppaeus Sabinus*) završen rat koji je započeo u godini konzula Marka Emilija Lepida i Lucija Aruncija.¹⁰³⁵ Na kraju potrebno je istaći da i pored golemih gubitaka koje je pretrpjelo stanovništvo pobunjenog područja, da je činjenica da je prisutnost Tiberija ipak doprinijela da rat ne odnese još veću cijenu, što bi se sigurno desilo da je Germanik bio taj koji je imao presudnu riječ u vođenju ratnih operacija protiv pobunjenika. Ovdje nije riječ o nekoj vrsti Tiberijeve relativne čovječnosti, nego prije svega u njegovom shvaćanju da je u ratu potrebno primjenjivati i druge metode osim vojnih. Kao što smo vidjeli Tiberije se nije ustručavao da stupa u separatne pregovore i sklapanje, kako se pokazalo za Rim *ad-hoc* rješenja, sa pojedinim ustaničkim vođama. Osim toga sustavno kažnjavanje i istrebljivanje autohtonog stanovništva Ilirika nikada nije bilo njegov cilj i samo su ga silnice rata vodile ka razaranjima.

Nisu samo neki praktični politički i vojni interesi i Tiberijeva želja i nastojanje da što je u moguće većoj mjeri izdejstvuje umanjivanje negativnih posljedica koje je ustanak izazvao vodili relativno boljem postupanju sa preživjelim stanovništvom nakon

i trupe i pokrenuli na novo ratište. Činjenica je da Germanik napušta ovaj prostor i da ostavlja Postuma da završi podčinjavanje preostalih zona i da su Tiberije i Germanik bili ti koji su, skoro po automatizmu, postali najodgovorniji i za praktično rješavanje pitanja i posljedica Arminijevog ustanka. Ako je to bilo tačno, onda su se zbivanja sa Ardubom i drugim zonama oko ovog naselja događala u periodu VIII. i IX. mjeseca.

¹⁰³⁴ Možda su upravo vijesti o stanju na središnjem ustaničkom području, uključujući i stradanje Ardube, koje su mogli dobiti, utjecale na Batona Desitijatskog i njegove sljedbenike da se predaju Tiberiju.

¹⁰³⁵ Prema ocjeni samoga Augusta (prema *Tac. Ann.* I, 13) Marko Lepid je bio sposoban, ali nezainteresiran za aspiracije za najvišu vlast u Državi, Gal Azinije je bio ambiciozan, ali nesposoban za iste aspiracije, dok bi Lucije Aruncije bio za to sposoban, i ne bi oklijevao da to prihvati ako bi mu okolnosti išle na ruku (*M. Lepidum dixerat capacem sed aspernantem, Gallum Asinium avidum et minorem, L. Arruntium non indignum et si casus daretur ausurum*). Zanimljivo je da su se i Gal Azinije (on je već bio u lošim odnosima sa Tiberijem jer je Gal Azinije – sin čuvenog Azinija Poliona – oženio Tiberijevu prvu suprugu Vipsaniju od koje je ovaj bio prisiljen da se rastavi) i Lucije Aruncije (sin gore spomenutog Lucija Aruncija konz. i 22. god. p.n.e.) na senatskoj sjednici nakon Augustove smrti na kojoj se raspravljalo o preuzimanju vrhovne vlasti svojim govorima zamjerali Tiberiju. Obojica su kasnije u toku Tiberijeve vladavine nastradali.

predaje Batona Desitijatskog. Kako izgleda Batonovo govorništvo, i u njemu izražena spremnost za vlastito žrtvovanje ali ujedno i iskreno, vatreno i vjerojatno vrlo argumentirano zagovaranje i traženje spasa za svoje suborce i sunarodnike, a koje je bilo potpuno u duhu starih rimskih vrijednosti rane i srednje Republike, je moguće impresioniralo Tiberija, da je i ono bilo razlogom te relativno smanjene oštine u odmjeravanju kazne za ustanike i nakon formalnog čina ugušivanja ustanka.¹⁰³⁶ Da nova “pravila igre” na prostorima Ilirika, a koja je regulirao Tiberije, nisu bila preoštra i nepravedna prema ilirskim ustanicima i njihovim politijama dokazuju sljedeće činjenice:

- Desitijatska *civitas* nije uništena, niti je desitijatski narod, bar ono što je od nje ga ostalo, nakon predaje pretvoren u roblje i tako zbrisan sa etnografske karte Balkana. Izvorna građa, pojedini podaci od rimskih pisaca, od kojih je u ovom pogledu najkvalitetniji onaj koji donosi Plinije Stariji, i posebno podaci dobiveni iz natpisa nedvosmisleno potvrđuju i dalje postojanje desitijatskog naroda.
- Desitijatska *civitas* je nastavila postojati, čak sa većinom svojih starih narodno-snih institucija. Izmjene su napravljene samo na nekim mjestima kao što je prepuštanje vrhovne izvršne vlasti u desitijatskoj peregrinskoj *civitas* prefektu koji je bio Rimljanin, i u nekim oblicima funkcioniranja unutarnjeg uređenja, koje se najviše manifestiralo u tome da su demokratska načela i njihova primjena do tada prisutna u desitijatskom političkom životu bila marginalizirana, ako ne i napuštena. I otada političku dominaciju u desitijatskoj politici uz predstavnike Rimske države ima lokalna, domaća aristokracija.
- Iako je u pojedinim dijelovima ona bila sužena, desitijatska *civitas* je i dalje zadržala osnove svoje unutarnje autonomije.
- Vjerojatno se na sličan način postupilo i sa drugim narodima koji su se zajedno sa Desitijatima borili do kraja, što indirektno potvrđuje čitav niz podataka iz izvorne građe od podataka iz djela antičkih pisaca i natpisa koji potvrđuju i dalju egzistenciju i narodnosnu i političku čitavog niza ilirskih naroda koji su učestvovali u ustanku.

¹⁰³⁶ Moguće je tu relativnu umjerenost u odmjeravanju kazne poraženim ustanicima tumačiti i nenadanim izbijanjem novog problema u Germaniji. Odnose u Iliriku je radi toga trebalo riješiti što je moguće brže, bez nepotrebnih nametanja iznimno teških uvjeta. Tako bi se davanjem podnošljivijih uvjeta poraženim politijama spriječilo stvaranje nestabilnog područja i konstantnog problema u Iliriku, što Rimljanima i Tiberiju u tim godinama jednostavno nije trebalo. Bar djelomičnim uvažavanjem i zadovoljavanjem potreba ilirskih naroda, u godini njihovog totalnog vojničkog poraza, stvaraju se i preduvjeti i za efikasnu pacifikaciju Ilirika i poslušnost njegove populacije.

Tako se čini da Desitijati pa i većina drugih naroda koji su se sa njima do kraja ili skoro do kraja borili nisu mnogo lošije prošli u odnosu na Breuke i neke druge panonske narode koji su nakon svih zbivanja vezanih za odmetnuće Batona Breučkog prestali sa ustrojenim otporom. I Breuci su tako dobili za nagradu ono što je Desitijatima slijedilo za kaznu-obnavljanje rimske državne i provincijske vlasti i ingerencija njihovih institucija u punom opsegu. I sudbina Batona Desitijatskog je bila bolja nego što je to on sam mogao očekivati, u trenutku kada je odlučio da se preda. Iako je bio spreman da umre i da ponudi svoj život, Baton Desitijatski je pošteđen od strane Tiberija, čime je Tiberije na neki svoj način nagradio vrlinu i dosljednost što je primjer koji se rijetko sreće u povijesti.

Ustanak je bio započeo sa Batonom Desitijatskim, pa se sa njim i završio, a Tiberije je imao čast da ponese slavu konačne pobjede u Iliriku.¹⁰³⁷ I tako je Tiberije završio jedan od najdužih rimskih procesa osvajanja, onaj vezan za pokoravanje ilirskih gorštačkih naroda. I nakon formalnog prestanka ustaničkog otpora sigurno je bilo slučajeva da su pojedine manje skupine nastavile sa nepovezanom borbom, ali akcije ovih odmetnutih pojedinaca i grupa s vremenom su dobivale, kako je već ranije rečeno, karakteristike najobičnije hajdučije.

¹⁰³⁷ *Svet. Tib.* 16

Karte

Rimsko Carstvo u vrijeme Augusta, dinastija Julijevaca-Klaudijevaca i Flavijevaca
po Brujić, 2005, 85

Rimska država za vrijeme Oktavijana Augusta

(kartu izradio S. Mesihović)

(kartu izradio S. Mesihović)

(kartu izradio S. Mesihović)

(kartu izradio S. Mesihović)

(kartu izradio S. Mesihović)

(kartu izradio S. Mesihović)

(kartu izradio S. Mesihović)

Biološko stanje populacije za vrijeme ustanka

*Od pamtivijeka rat se tako vodi,
neriješen nikad, među osnovama,
sad tu, sad tamo sile životne
pobjeđuju ili klonu u porazu
sa tužaljkom pogrebnom se miješa plač
tek rođenih na obali svjetlosti*
Tit Lukrecije Kar¹⁰³⁸

Brojnost na osnovi dekurija

*Mi smo ponosni na našu historiju. Ponosni smo na naše žrtve koje su naši preci,
naši narodi dali kroz historiju. Mi smo ponosni na to što naši narodi
nikada nisu ničiju nezavisnost ugrožavali, što naši narodi nikada nisu prelazili
preko tuđe teritorije, da porobljuju druge narode.*
Josip Broz Tito

Po Pliniju Starijem Desitijati, odnosno njihova peregrinska *civitas*, sačinjeni su od 103 dekurije.¹⁰³⁹ Ovaj podatak Plinija Starijeg daje određene mogućnosti za demografska istraživanja. B. Gabričević (a što preuzima i A. Stipčević) je brojnost svake od dekurija iz "*Naturalis historia*" od Plinija Starijeg, a koju identificira sa manjim bratstvom,

¹⁰³⁸ "...ex infinito contractum tempore bellum.
nunc hic nunc illic superant vitalia rerum
et superantur item. miscetur funere vago;
quem pueri tollunt visentis luminis oras"
Lucr. De rer. Nat. II, 574-577

¹⁰³⁹ Plin. NH III, 143

procijenio između 150 i 200 osoba.¹⁰⁴⁰ Međutim, postavlja se pitanje koliko je sama Gabričevićeva procjena relevantna.¹⁰⁴¹ Iako je Gabričevićeva procjena brojnosti možda odgovarajuća, njegovo definiranje dekuri je neodgovarajuće. Nesumnjivo je za svoj podatak o peregrinskim *civitates* sa dekuriama Plinije Stariji kao izvor imao rezultate oficijelnog popisa. A osnovna svrha rimskih popisa je bilo reguliranje poreznih i drugih (vojnih) obaveza. Pošto zajednice unutar rimskog imperija nisu imale uniforman sustav prava i obaveza, nego je to zavisilo od čitavog niza razloga, jasno je da i rezultati popisa i njegovi podaci nisu mogli biti isti. Samim tim su i pojedine zajednice različito popisivane.

¹⁰⁴⁰ Gabričević, 1953: 114-115; Stipčević, 1989: 129. Gabričević je procjenu prosječne brojnosti Plinijevih dekuri izveo na osnovu istraživanja Delmata.

Postoji i druga opcija izračunavanja brojnosti populacije na određenom području, čije rezultate isto treba uzimati u relativnom obliku. V. Radimsky (1894: 303) je za izračunavanje pretpostavljene brojnosti stanovništva u Duvanjskom polju i njegovom okružju primijenio metodu po kojoj je sabrao broj gradina na određenom području, i uzeo da je na jednu gradinu dolazilo prosječno 200 stanovnika i dobio moguće brojno stanje konkretne oblasti. Sličnu metodu je primijenio i M. Zaninović (1994: 46) za Livanjsko područje (Livanjsko polje, bolje reći njegovi rubovi i područje Buškog blata). Ova metoda je primjenjiva samo na brdsko-planinskom području, gdje su ostaci gradinskih naselja vidljivi i gdje je lakše i brže moguće izvršiti rekognosciranje prapovijesnih i protohistorijskih naselja, nego u širim ravninama.

Pored ovih procjena, u znanosti se operira sa još jednom metodom, ali koja se uglavnom bazira na načelu određivanja bar približne veličine teritorije koja je stajala na raspolaganju svakom od pojedinih ilirskih naroda (o tome v. Čače, 1995: 88 i fus. 226). Tako S. Čače procjenjuje delmatsku teritoriju na oko 7000 km², a po Marinu Zaninoviću (1966: 33 i d.) delmatsko zemljište se može procijeniti na preko 9000 km². Pošto se procjena M. Zaninovića odnosi na razdoblje prije rimske vlasti, S. Čače je oduzeo od njegove procjene dio za koji on procjenjuje da su ga Rimljani konfiscirali. Na osnovi takve postavke je onda S. Čače došao i do procjene teritorija Diciona u rimsko, preciznije reći, plinijevsko doba → 342 delmatske dekurije : 239 dicionске dekurije = 7000 km² : 5000 km². Po ovoj formuli i metodi, desitijatska teritorija bi iznosila → 342 : 103 desitijatske dekurije = 7000 : oko 2121 km². Međutim ovakva metodologija nosi sa sobom i neke činjenice, pa i manjkavosti koje treba imati u vidu:

1. Izvorna građa uopće ne nudi ni najmanju mogućnost da se da bar približna slika delmatskog teritorija koji su Rimljani konfiscirali i oduzeli od onih preko 9000 km², ako je uopće došlo i do konfiskacije delmatskog zemljišta u većoj mjeri od strane Rimljana.
2. Pojedini narodi su živjeli na područjima sa različitim zemljopisnim osobnostima i bogatstvima, kvaliteta tla i veličina rudnih bogatstava su bili različiti, a i pojedini narodi su imali različita gospodarstva i različite dostignute razine općeg kulturnog razvitka.
3. A i potrebno je imati na umu i biološke gubitke pojedinih naroda, ne samo u toku rata 6-9. god. n.e., nego i ranije, pa i kasnije, pa onda i proces njihove biološke obnove i etc, što je sve bilo različito po pojedinim narodima.

¹⁰⁴¹ Dekurije kao poseban vid unutarnjeg uređenja ilirskih peregrinskih *civitates* nisu morale da imaju slično brojno stanje. U odnosu na veličinu i kvalitetu zemljišta koji su posjedovali, tehničku usavršenost, umješnost privređivanja, unutarnjih snaga povezanosti, običaja, kulturnih i političkih tradicija narodnosne zajednice kojoj dekurija pripada, te načina života ovisila je i brojnost svake od dekurija. Ipak činjenica da Plinije Stariji navodi dekurije u kontekstu izvršenog popisa, znači službenog dokumenta ukazuje da su ove dekurije ipak bile jedinice koje su korištene kao osnova na kojoj je izvršen i sistematiziran popis domorodačkog stanovništva, što bi podrazumijevalo da njihovo brojno stanje nije baš u velikoj mjeri međusobno osciliralo. Ali naravno ni ovo stajalište ne bi trebalo apsolutizirati. U pojedinim regijama (u primorju, u ravničarsko-plodnim oblastima, urbaniziranim ili poluurbanizovanim zonama, rudonosnim bazenima, u kojima egzistiraju politički jače formacije) dekurije su morale imati brojnije članstvo, a u pasivnijim krajevima su bile manje brojne. Brojno stanje dekurija je moglo varirati i od društvenih činilaca po kojima je zajednica koja sačinjava određene dekurije prepoznatljiva, od kojih je najbitniji položaj i status rodova i porodica koji su sudionici pojedinih dekurija u okviru čitave narodnosne zajednice.

Kada se sagleda popis naroda u provinciji Gornji Ilirik/Dalmaciji jasno se uočava da za Liburne i Japode nije naveden broj dekurija, za razliku od Delmata, Mezeja, Diciona, Desitijata, Naresa itd. . . . Jasno je da su oni popisani različito od većine domorodačkih *civitates* iz salonitanskog i naronitanskog konventa. Razlog leži u različitosti primjene popisnih zahtjeva između na jednoj strani Liburna i Japoda i na drugoj većine ostalih domorodačkih zajednica. To bi onda značilo da su Liburni i Japodi imali drugačije porezne i druge obaveze, vjerojatno blaže i bolje. Uzrok toga bi se našao u njihovom ponašanju za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n.e. Veronski natpis *CIL* V 3346 ukazuje da su Liburni i Japodi (ili bar jedan njihov dio i to onaj zvanični i reprezentativni) bili na protu-ustaničkoj strani, odnosno da su ostali lojalni Rimu. Sa druge strane, izvorna građa potvrđuje da su na ustaničkoj strani učestvovali Desitijati, Mezeji, Delmati (svi sa popisanim dekurijama). Inače na plinijevskom opisu Ilirika opaža se određeni utjecaj povijesnog fenomena Velikog Ilirskog ustanka. To se jasno primijeti u njegovoj opasci “... *Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella*”. Iako im politije nisu ukinute, ustanički narodi su morali biti na neki način posebno kažnjeni i to vjerojatno povećanjem poreznih i drugih nameta i obaveza, a umanjivanjem prava i autonomije. I možda upravo u ovoj činjenici treba tražiti razloge postojanja dekurija kod jednog, većeg dijela dalmatinskih peregrinskih *civitates*. U tom slučaju dekurije bi bile posebne porezne jedinice koje su kreirali Rimljani. Ne bi bilo nemoguće pomisliti da je riječ o administrativno-poreznoj jedinici koja se sastojala od deset *familia*. Naravno termin *familia* je potrebno shvatiti u rimskom smislu široke porodice ili naše porodične zadruge, a ne moderne nuklearne porodice. Ustvari možda bi najbolja definicija dekurije gornjoilirskih/dalmatinskih naroda bio skup deset porodičnih zadruga, koje su imale izvjesnu poreznu obavezu.¹⁰⁴² Veličina porodičnih zadruga (koje okupljaju više generacija) nije bila ujednačena ni u mirnodopsko ni u ratno doba, nego je varirala radi raznih činilaca (stupanj prirodnog priraštaja, broj muških članova, ekonomski uvjeti života, kvaliteta posjeda, stabilnost zadruge, područje prebivanja).¹⁰⁴³

U Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji iz druge polovice XIX. st. brojnost porodične zadruge je iznosila više desetina članova (V. Bogišić, 1984, str. 22; 39 daje primjere brojnosti zadruga od 27 članova, preko 30 i 32 člana sve do 40, pa i onih od 60-70 članova). Istine radi, porodične zadruge sa 40 članova su činile znatnu manjinu (5%), dok su one od 60-70 članova do druge polovice XIX. st. u Hercegovini iščezle. Radi toga bi se prosječna brojnost porodične zadruge iz vremena Bogišićeve ankete mogla procijeniti na oko 25 članova. Vjerojatno je sličan prosječni odnos porodične zadruge vladao i u ranoantičko doba

¹⁰⁴² Mesihović, 2011 D.

¹⁰⁴³ O porodičnoj zadruzi na današnjem ilirolavenskom prostoru v. Bogišić, 1984: 21-38

Ilirika, jer iliroslavenska institucija porodične zadruge pokazuje iznimnu konzervativnost i sporost u promjenama. U tom slučaju bi prosječna brojnost dekurije iznosila oko 250 duša. Na osnovi svega navedenog, procjena brojnosti ljudske mase kod dijela autohtonih naroda¹⁰⁴⁴ (samo kod kojih je poznat broj dekurija koje daje Plinije Stariji¹⁰⁴⁵) koji su naseljavali Provinciju Dalmaciju mogla bi se iskazati na sljedeći način:

Ime naroda	Broj dekurija	Brojnost po Gabričevićevoj formuli	Brojnost na osnovi porodičnih zadruga
Delmati	342	51 300-68 400	cc 85 000
Deuri	25	3 750- 5 000	cc 6 000
Dicioni	239	35 850-47 800	cc 60 000
Mezeji	269	40 350-53 800	cc 67 000
Sardeati	52	7 800-10 400	cc 13 000
<u>Salonitanski konvent</u>	<u>Ukupno 927</u>	<u>139 050-185 400</u>	<u>cc 231 000</u>
Desitijati	103	15 450-20 600	cc 26 000
Daorsi	17	2 550-3 400	cc 4 000
Sikuloti	24	3 600-4 800	cc 6 000
Deremisti	30	4 500-6000	cc 7 500
Deretini	14	2 100-2 800	cc 3 500
Melkumani	24	3 600-4 800	cc 6 000
Naresi	102	15 300-20 400	cc 25 500
Dindari	33	4 950-6 600	cc 8 000
Dokleati	33	4 950-6 600	cc 8 000
Glindicioni	44	6 600-8 800	cc 11 000
Kerauni	24	3 600-4 800	cc 6 000

¹⁰⁴⁴ I procjene o brojnosti koje o drugim narodima daju antički pisci ne odudaraju radikalno od ovih pretpostavljenih brojki za ilirske narode. Pa tako npr. galski narod Aduatuci su imali 53 000 duša, a u gradu Avariku, sjedištu Bituriga Cezar je ubio 40 000 ljudi. (Maškin, 1951: 259; 265). Po Cezaru (*de bell. gall.* I, 29) na seobu se pokrenulo 263 000 Helveta, 36 000 Tulinga, 14 000 Latobriga, 23 000 Rauraka i 32 000 Boja. Međutim pošto je sam Cezar iznio procjenu da je onih koji su se nakon sukoba sa njegovim trupama povratili u svoj zavičaj bilo 110 000, njegove prve brojke su sigurno bile obično preuveličavanje broja neprijatelja sa kojima se sukobio, jer je teško povjerovati da su Helveti izgubili za vrijeme borbi sa Cezarovim legijama u jednom kratkom periodu više od polovine populacije, skoro onoliko koliko su izgubili domorodački narodi Ilirika za vrijeme rata 6-9. god. n.e. S druge strane, treba imati u vidu i Cezarove procjene površine teritorije Helveta (*de bell. gall.* I, 2), koja se prostirala na 240 rimskih milja dužine (cc 359 km), a 180 rimskih milja širine (cc 269 km), što bi onda značilo da je ona zahvatala prilično veliku površinu na koju se moglo smjestiti u uvjetima protohistorijskog razvitka 200-250 000 duša.

¹⁰⁴⁵ Prilikom čitanja Plinijevog popisa ne samo za domorodačke narode salonitanskog konventa (III, 141-143) nego i za opis jednog broja naroda Panonije (III, 148), upada u oči redoslijed njihovog navođenja jer su oni poredani po načelu abecede.

Scirtari	72	10 800-14 400	cc 18 000
Vardaei	Ne više od 20	≤ 3 000-4 000	cc ≤ 5 000
<u>Naronitanski konvent</u> ¹⁰⁴⁶	<u>Ukupno 540</u>	<u>81 000-108 00</u>	<u>cc 135 500</u>
<u>Ukupna pretpostavljena brojnost</u>	<u>Ukupno dekurija 1467</u>	<u>Ljudska masa 220 050-293 400</u>	<u>cc 366 500</u>

Koristeći prosječnu brojnost dekurija na osnovi teorije o porodičnim zadrugama, može se pretpostaviti da je ukupna ljudska masa nabrojanih naroda u tabeli mogla iznositi između 360 000 i 370 000 osoba.¹⁰⁴⁷ U toj ukupnosti, procentualni udio Desitijata bi iznosio cc 7%, Delmata cc 22-23%, Diciona cc 16%, Mezeja cc 18% i Naresa cc 6,9%.

Plinije Stariji spominje, ali bez navođenja broja dekurija, i sljedeće autohtone narode na prostoru Provincije: (sjeverni) Partheni, Ozuae, Hemasi, Kavi,¹⁰⁴⁸ Astiti (po M. Suiću *Masthitae*/Mastiti), Arinisti. Oni su vjerojatno naseljavali najistočnije i najjužnije prostore Provincije. Nejasno je zašto Plinije Stariji i za njih ne navodi broj dekurija, ili nije raspolagao sa relevantnim podacima ili su spomenuti narodi bili brojčano male zajednice i samim tim Plinije Stariji nije smatrao shodnim da posebice za svaki od njih navodi broj dekurija već ih je samo poredao jednog za drugim u jednoj rečenici. Već ranije smo govorili o tome da Plinije Stariji navodi ove male narode koristeći prošlo vrijeme, što unosi element sumnje u njihovo postojanje sredinom I. st. n.e. Ali bez obzira da li oni postojali kao politije i narodi ili ne u tom razdoblju, veličina ovih malih naroda ipak nije bila tolika da bi radikalno narušavala ukupne brojne vrijednosti. Uz spomenute male narode, koji su možda i sami davali svoj doprinos domorodačkoj populaciji naronitanskog konventa i provincije Dalmacije sredinom I. st. n.e. (na koje se odnosi Plinijevog navođenje popisa ilirskih *civitates*), potrebno je spomenuti i one narode (*Labeatae*, *Senedi*, *Rudini*, *Sasaei*, *Grabaei*; *proprieque dicti Illyri et Taulanti et Pyraei*) koje u odjeljku III, 144 Plinije

¹⁰⁴⁶ Kada se malo dublje analiziraju podaci predstavljeni u tabelama, može se primijetiti da se u naronitanskom konventu nalazi velika narodnosna šarolikost sa mnogo malih naroda, za razliku od salonitanskog konventa gdje je stanje znatno ujednačenije. Ta šarolikost se dodatno pojačava ako se narodima sa dekurijama doda i onih pet naroda iz naronitanskog konventa koje Plinije Stariji spominje, ali bez navođenja broja dekurija, te ako se tu smjeste i Pirusti (pod korumpiranim imenskim oblikom) i neki drugi ilirski narodi koje Plinije Stariji izgleda isto smješta u provinciju Dalmaciju. Razlozi velike razjedinjenosti leže prvo u disoluciji autarijatske politije a zatim možda i u zemljopisnim uvjetima.

¹⁰⁴⁷ Potrebno je naglasiti da vrijednosti u tabeli reprezentiraju stanje decenijama nakon završetka Velikog Ilirskog ustanka u kojem je nesumnjivo bilo došlo do stravičnog stradanja domorodačke populacije, a posebno kod nekih naroda. U tom slučaju bi i ukupna brojnost navedenih domorodačkih *civitates* prije 6. god. n.e. bila znatno veća od predloženih brojki.

¹⁰⁴⁸ Kavi se spominju i za vrijeme III. ilirskog rata, protiv njih je ratovao Kavarancije, polubrat Gencija. Wilkes, 2001: 187

Stariji navodi (isto u prošlom vremenu) ali čije je situiranje u naronitanski konvent, pa i u okvire same gornjoilirske provincije, izuzev Labeata i *Pyraei* (Pirusta) sumnjivo.¹⁰⁴⁹ Ali bez obzira jesu li svi, većina, pojedini narodi ili samo Labeati i Pirusti ulazili u okvire naronitanskog konventa i samim tim provincije Dalmacije, i ti narodi na samom krajnjem jugoistoku Provincije su povećavali i broj naroda sastavnica naronitanskog konventa, ali i brojnu masu domorodačke populacije spomenutog konventa, ali samo pod uvjetom da su stvarno postojali sredinom I. st. n.e. Skupna brojnost ovih istočnih dalmatinskih zajednica ne bi mogla iznositi više od 50 000 osoba. Ali i pored toga povećanja vjerojatno se ljudska domorodačka masa naronitanskog konventa u svojoj brojnoj vrijednosti ipak nije uspjela približiti ukupnoj brojnosti samo onih pet salonitanskih naroda koje Plinije Stariji navodi sa brojem dekurija. I na osnovi izloženog možda bi se ukupna domorodačka ljudska masa salonitanskog i naronitanskog konventa za sredinu I. st. n.e. mogla špekulativno procijeniti do oko 410 000-420 000 osoba.¹⁰⁵⁰

Posebno pitanje ima odnos Plinija Starijeg prema epihorskim narodima situiranim u skardonitanskom konventu. Od tamo smještenih naroda on spominje samo *Liburnorum civitates XIII* i Japode, ali za razliku od druga dva provincijalna konventa, on za ova dva nesumnjivo iznimno brojna (u kontekstu Ilirika) naroda ne daje broj dekurija. Dok za Liburne upotrebljava drugu metodu opisivanja unutarnje strukturiranosti (u vidu *XIII civitates*), uz Japode ne daje nikakav broj kojim bi definirao njihovu unutarnju strukturiranost.¹⁰⁵¹ Doprinos Japoda i Liburna i drugih manjih naroda iz skardonitanskog konventa ukupnoj ljudskoj masi domorodačkog stanovništva Gornjeg Ilirika je bio priličan. Dok su Delmati morali biti najbrojniji, najznačajniji i najutjecajniji narod i *civitas* u cijeloj Provinciji, jer je samo u tom slučaju bilo razumljivo da se već u toku I st. n.e. čitava Provincija počinje nazivati Dalmacija (*Dalmatia* ili *Delmatia* zavisno od vrela),¹⁰⁵² dotle je i salonitanski

¹⁰⁴⁹ U ovom kontekstu može se postaviti i pitanje šta se desilo sa Plerejima, spomenutim dva stoljeća ranije. Možda su bili potpuno zbrisani u ratu 135. god. p.n.e., ili su uklopljeni u veće politije gdje se izgubio njihov politički individualitet, pa nisu bili prepoznati od strane Plinija Stariji.

¹⁰⁵⁰ Kada bi se ovi mali narodi sa istoka i jugoistoka provincije Dalmacije ubrojili u onu ukupnu brojnu masu naronitanskog konventa nastalu zbrajanjem naroda čiji je broj dekurija naveden, procentualni udio Desitijata bi se smanjio, ali ne previše i ne radikalno. Taj procentualni udio bi se značajnije smanjio tek kada bi na ovaj zbir dodali brojno stanje Liburna i Japoda, i imali na raspolaganju brojnu masu kompletnog domorodačkog stanovništva provincije Dalmacije sredinom I st. n.e.

¹⁰⁵¹ *Plin. NH III, 139*

¹⁰⁵² Značenje Delmata u općeprovincijskim političkim, društvenim i gospodarskim odnosajima sigurno je pridolazio i iz činjenice da je kompletno zaleđe sjedišta Provincije i njenog namjesnika Salone i njenog agera, pripadalo Delmatima i njihovoj *civitas*. Sudeći po podacima Plinija Starijeg naziv Dalmacija za provinciju Gornji Ilirik nije bio uobičajen i primjenjivan, bar u službenim dokumentima sve do prvih desetljeća druge polovice I. st. n.e. Plinije Stariji u samom početku svoga etnografskog opisa Ilirika, kaže "sada se sve to naziva općenito jednim imenom Ilirik" (*nunc totum uno nomine Illyricum vicatur generatim, Plin. NH III, 139*). Nešto dalje u tekstu Plinije Stariji na jednom mjestu precizno odvajja Dalmaciju od jednog drugog dijela Provincije (*Liburniae finis et initium Dalmatiae Scardona...Plin. NH III, 141*).

konvent morao biti i najbrojniji konvent. Sa svoje strane naronitanski konvent je okupljao priličnu teritoriju i veliki broj naroda i njihovih peregrinskih *civitates*, pa je logično vjerovatno i on imao više domorodaca u peregrinskom statusu (i pored svojih lošijih zemljopisnih uvjeta, posebice u unutrašnjosti i na istoku, i narodnosne i političke rascjepkanosti) u odnosu na skardonitanski konvent u koji su ulazila, istina dosta brojna, ali ipak samo dva domorodačka naroda. Uostalom Delmati su morali biti brojniji i u odnosu na Japode i u odnosu prema Liburnima, pa zato skupna brojnost ova dva skardonitanska naroda ne bi mogla iznositi više od 100 000 osoba. Ta brojnost za samo dva naroda bi mogla biti moguća, jer je obuhvaćala i zajednice koje su dostigle i više i kulturnu, i političku i gospodarsku razinu, a Liburni (makar samo neke njihove zajednice) bi već bili i urbanizirani po mediteranskom modelu. Osim toga i omjer njihovog stradanja za vrijeme ustanka je izgleda bio manji nego npr. za narode u druga dva konventa. I na kraju bi se moglo zaključiti da je ukupna peregrinska, domorodačka ljudska masa provincije Gornji Ilirik/Dalmacije sredinom I. st. n.e. mogla iznositi do 510 000-520 000 osoba. Za neindustrijsko društvo, situirano pretežno na području sa predominantno planinskim i brdskim zemljopisnim karakteristikama i sa sukladno tome stočarstvom kao temeljnom egzistencijalnom privrednom granom, još uvijek nedovoljnim stupnjem urbanizacije (po mediteranskom grčko-rimskom obrascu) i romanizacije i koje je još uvijek u biološkoj masi (i pored desetljeća mira) osjećalo posljedice ratova vođenih i međusobno i sa Rimljanima, predložena brojka možda stvarno održava stanje domorodačke biološke mase.

Pored onih koji su imali pravno-političku pripadnost domorodačkih *civitates*, na prostoru Provincije je živio i znatan broj osoba sa rimskim građanstvom (kolonija Jader, kolonija *Tragurium*, *Siculi* naseobina kladijevskih veterana, kolonija Salona, kolonija Naron, kolonija *Epidaurum*, naselja/*oppida Rhizinium, Acruium, Butuanum, Olcinium, Scodra*). Neke zajednice (Alute, Flanati) su imale i italsko pravo¹⁰⁵³. Dalmatinski Rimljani iz sredine I. st. n.e. nisu morali biti samo doseljeni ili po porijeklu Italici ili neki drugi Mediteranci, nego se u tome skupu sigurno nalazio i određeni broj osoba, pa i zajednica, ilirskog i grčkog porijekla koji su dobili rimsko građanstvo. Osobe sa rimskim građanstvom su mogle biti naseljene i u unutrašnjosti Provincije, kao državni funkcioneri i službenici, trgovci, detašmani veterana, obični naseljenici ili avanturisti. U masu rimskih građana iz sredine I. st. n.e. potrebno je dodati i aktivni sastav legijskog garnizona (VII. legija C. P. F. koja je 58. god. n.e. premještena na donjodunavsku granicu i XI. legija C. P. F.¹⁰⁵⁴). Uz legijski sastav se nalazila i prilična masa civilnog stanovništva najrazličitijeg porijekla. Pored legijskog sastava, u to vrijeme u Provinciji je boravio i

¹⁰⁵³ *Ius italicum*-označava da je određena zajednica uživala ista prava kao i stanovnici Augustove Italije.

¹⁰⁵⁴ Od 42. god. n.e. obje legije nose epitet *Claudia pia fidelis*.

određeni broj auksilijarnih kohorti, čiji pripadnici u većini slučajeva još uvijek nisu bili rimski građani.¹⁰⁵⁵ Ukupan broj rimskih građana u Provinciji nije mogao biti manji od 70 000 osoba¹⁰⁵⁶ plus auksilijarni vojnici (bez rimskog građanstva). Na otocima (Vis, Hvar, Korčula) i na pojedinim mjestima na samoj obali je bio i znatan broj osoba grčkog porijekla; uglavnom potomaka grčkih kolonista iz IV. st. p.n.e. (od kojih je jedan dio bio i nosilaca rimskog građanstva). Uz osobe sa domorodačkim pripadnostima i rimskim građanstvom u Gornjem Iliriku je bio i izvjestan broj osoba koji su dolazili iz najrazličitijih dijelova imperija i neposrednog okruženja (auksilijarne jedinice, trgovci, itd...). Pored slobodnog stanovništva u ukupnu ljudsku masu naseljenu na prostorima Gornjeg Ilirika ulazili su i robovi, bez obzira da li se nalazili u vlasništvu osoba sa rimskim, nekim od mnogih domorodačkih ili drugim stranim građanstvom. Broj robova naravno nije bio toliki kao u Italiji ili Grčkoj, ali ne bi trebalo zanemarivati ni njihovo učešće u ukupnoj masi, posebno ako se ima u vidu da su zbog elastičnosti rimskog zakonodavstva vezanog za status robova, oni postajali slobodnjaci i nositelji nekog od građanstava i čiji bi se potomci vrlo brzo potpuno utopili u određenu zajednicu. Ako bi se sve navedene brojke sabrale, onda bi se brojnost stanovništva provincije Gornji Ilirik/Dalmacije sredinom I. st. p.n.e. špekulativno mogla procijeniti na ne manje od 600-650 000 stanovnika.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁵ Bar oko 10 000, ako ne i nešto više, rimskih legionara, kao i određen broj pomoćnih jedinica (od kojih mnoge nisu pripadale domaćem elementu iz same Provincije) bi, u slučaju pretpostavljenih brojki o masi domorodačkog stanovništva sredinom I. st. n.e., bilo više nego i dovoljno da se održava mir i državni autoritet među narodima u koje rimska državna vlast nije imala dovoljno povjerenja. Čitavu unutrašnjost Galije, sa mnogo brojnijim stanovništvom u odnosu na Gornji Ilirik osiguravao je znatno malobrojniji garnizon u Lionu, dok su eto za narode Gornjeg Ilirika bile potrebne čak dvije kompletne legije i značajan broj i pomoćnih jedinica te samim tim i čitav sustav garnizona i detašmana.

¹⁰⁵⁶ U svojim *Res Gestae* (I, 8) August se hvali da je nakon 41 godine ponovo (u vrijeme njegovog 6. konzulata, zajedno sa kolegom Agripom = 28. god. p.n.e.) izvršio lustrum (svečano, kultno žrtvovanje kojim se označava kraj censusa), u kome se na cenzorskim listama našlo 4 063 000 rimskih građana. Sljedeći lustrum je izvršen 8. god. p.n.e. i sada je izbrojano 4 233 000 rimskih građana. Treći lustrum iz 14. god. n.e. je doveo do povećanja na 4 937 000 osoba. Sudeći po "*Fasti Ostienses*" 14. god. n.e. u tadašnjoj Italiji je prebivalo 4 100 900 rimskih građana, dok bi ostatak od oko 836 000 prebivao van Italije. Zanimljivo je da je u censusu iz 47. god. n.e. (za vrijeme Klaudijeve vladavine) izbrojano 6 944 000 rimskih građana, dok Tacit navodi brojku od 5 984 072. Razlika između dvije brojke od oko 959 928 građanina možda je isto rezultat broja Rimljana van Italije. Još uvijek nije jasno što su u sebi sadržavale navedene brojke, odnosno da li su one podrazumijevale sve rimske građane (oba spola i svih dobi), samo muškarce ili samo muškarce u vojnoj dobi. Obje teorije su prisutne u znanstvenoj, historiografskoj javnosti.

¹⁰⁵⁷ U okviru ovoga brojnog zbira procentualni udio Desitijata se već značajno smanjuje pa iznosi samo 3,5 -4,3%, Delmata 13-14%, Diciona 9,2-10%, Mezeja 10,3-1,1%, Naresa 3,8-4,1%. Ostale domorodačke *civitates* za koje znamo broj dekurija, imale su i još znatno manji procentualni udio u ukupnom stanovništvu provincije Dalmacije, pa su tako nama vrlo poznati Daorsi činili samo cc 0,6% ukupnog stanovništva provincije sredinom I st. n.e. Kada se imaju na uvid svi ovi procenti, jasno se uviđa koliko je svaki od domorodačkih naroda ustvari bio mali i beznačajan, čak i u okvirima konteksta samo provincije Gornji Ilirik/Dalmacije, a ne samo općega imperija rimskoga naroda. Samo ujedineni oni su mogli predstavljati kakvu-takvu reprezentativnu snagu, dok su ovako parcelizirani, podijeljeni, partikularizirani u upravnom, administrativnom, teritorijalnom, pravnom institucionalnom smislu garant opstojnosti i stabilnosti rimske vlasti. Takve rasparčane zajednice su bile i sa slabim mogućnostima za otpor potpunom

Na prostoru današnje BiH koji je ulazio u provinciju Gornji Ilirik (Dalmaciju), u svojoj cijelosti ili djelomično bili su nastanjeni skoro svi narodi nabrojani u tabeli, izuzev *Scirtara*, koji su po Klaudiju Ptolemeju naseljeni blizu Makedonije (tj. provincije), Dokleata i Kerauna¹⁰⁵⁸ na koje sve ukupno otpada 129 dekurija (32 250, nešto više od Desitijata). I dijelovi onih 6 malih plinijevskih naroda, koji su naseljavali istok Provincije su naseljavali i dijelove Bosne i Hercegovine. Plinijevski narodi o kojima on govori na kraju odjeljka III, 144, kao što su Labeati i Pirusti nisu mogli naseljavati dijelove današnje BiH. Na prostore van BiH otpadao je i dio dekurija drugih naroda posebno Delmata i Diciona, ali držimo da bi taj "gubitak" u ljudskoj masi bio bar djelimično nadoknađen ubrajanjem dijela japodskog stanovništva koji je imao prebivalište u Pounju, Ali činjenica je da većina populacije sa rimskim i drugim nedomorodačkim građanstvom nije prebivala u kontinentalnoj unutrašnjosti Provincije, tako da brojnost stanovništva za dalmatinske prostore današnje BiH nije mogla biti veća od 50 % ukupnog stanovništva Provincije. U tom slučaju na tim prostorima sredinom I. st. p.n.e. nije moglo živjeti više od 300 000 osoba. Za razliku od Dalmacije, za Panoniju je znatno teže izvršiti demografske procjene i špekulacije. Ukupna brojnost panonskog stanovništva je tada sigurno morala iznositi više stotina hiljada duša, od čega je na prostore bosanske Panonije

utapanju u rimsko državno tijelo, a postajale su i vrlo lak plijen i kulturološkoj romanizaciji i pravno – političkoj romanizaciji. Gotovo je sigurno da je i rimskoj zvaničnoj politici odgovaralo, i u republikanskoj eri i uza vrijeme Principata da lokalne zajednice u formi *civitates* budu i populaciono i teritorijalno male, međusobno nepovezane (izuzev na nivou konventa, provincije, države u njenoj cjelini ili neke druge druge državne ili provincijske organizacije i sheme) sa sopstvenom tradicijskom autonomijom. Forsiranjem ove vrste partikularizama, Rimska država je ustvari garantirala sama sebi stabilnost na određenom području, jer više malih identiteta predstavlja znatno manju opasnost od nekoga zajedničkoga ili većega identiteta. Jevreji koji nisu bili partikularizani u niz zasebnih *civitates* nego su imali svoj, vlastiti veliki identitet mnogo su se češće bunili i vodili otvorene i teške ratove protiv Rimske države, nego što je to bio slučaj sa mnogim drugim provincijama koje su bile ustvari mozaik desetina, ako ne i stotina malih *civitates*.

¹⁰⁵⁸ Nejasno je da li bi se ovi Kerauni (kod Plinija Starijeg navedeni u obliku *Cerauni decuriis XXIII*) mogli povezati sa *Ceraunii montes* koje spominju *Pomp. Mela*, II, 48 i *Cass. Dio* L, 9, 2; 12, 2, odnosno sa Plinijevim *Acroceraunio Epiri finitus promunturio* (III, 97); *montes Acroceraunia* (III, 145); *promunturium Acroceraunium* (III, 150); *sinus Acrocerauniis* (IV, 1); *Epiros in universum appellata a Cerauniis incipit montibus* (IV, 2); *in Epiri ora castellum in Acrocerauniis Chimera* (IV, 4); *Acrocerauniis* (IV, 52); Ovaj lokalitet po Pliniju Starijem pripada provinciji Makedoniji, i nalazi se relativno udaljeno od granica Ilirika/ Dalmacije, a Kerauni izričito pripadaju provinciji Dalmaciji, znači i Iliriku. A i po smislu teksta Pomponija Mele i Kasija Diona Keraunske planine se nalaze južno od granica provincije Ilirik sa prijelaza era, odnosno vrlo vjerovatno su povezane sa spomenutim Plinijevim lokalitetom. Izgleda da se u ovom slučaju desila jezička podudarnost između jednog ilirskog naroda i jednog ili više lokaliteta na jugu Albanije i krajnjem sjeverozapadu današnje Grčke. Uostalom svi ovi nazivi kriju u sebi grčku riječ za grom, pa je moguće da je do podudarnosti upravo došlo radi ovog razloga, odnosno grčka riječ za grom → κεραυνός (drugo značenje može biti i strijela) upotrijebljena je za imenovanje jednog južnoalbanskog rta i zone oko njega, uključujući i planinsko područje, ali i za imenovanje jednog ilirskog naroda, a da to nije moralo biti direktno povezano. Nazivanje ovog naroda korištenjem navedene grčke riječi sigurno nešto govori i o određenim osobnostima toga naroda, za čije identifikiranje je potrebna znatno detaljnija analiza (možda je riječ o religijskim ili zemljopisnim osobnostima).

otpadao tek mali dio, ne više od 10%. I tih 10 % se odnosio na niz domorodačkih naroda (kao npr. Oserijate i Breuke) koji su svoja prebivališta imali i južno od Save. Ukupno je znači na prostoru predustaničkog Ilirika od Jadrana do Dunava sredinom I. st. n.e. prebivalo oko od milijun stanovnika, od čega bi na prostore današnje BiH otpadalo najviše do 330 000 stanovnika.¹⁰⁵⁹

Velejeva procjena brojnosti ustanika

*Upada u Skilu, ko želi izbjeći Haribdu.*¹⁰⁶⁰

U svome opisu ustanka, na jednom mjestu Velej Paterkul daje procjenu ne samo ukupnih ustaničkih snaga na početku rata, nego i kompletne populacije naroda koji su započeli i pridružili se ustanku. Po Veleju, ukupna brojnost pobunjenih naroda i politija dostigla je više od 800 000 duša (*gentium nationumque, quae rebellaverant, omnis numerus amplius octingentis milibus explebat*), a od toga broja bilo je sabrano 200 000 pješaka sposobnih za oružje i 9000 konjanika (*ducenta fere peditum colligebantur armis habilia, equitum novem*).¹⁰⁶¹ Da bi ponovo istaknuo veliku brojnost ustanika Velej odmah nakon podatka gdje barata ciframa, spominje njihovu neizmjernu brojnost (*... mmensae multitudinis...*).¹⁰⁶² Već na prvi pogled je jasno da su ove cifre na izvjestan način ne-realne, da ne odražavaju pravo i precizno stanje brojnosti populacije na pobunjenom području Ilirika i da su neke od njih bile namjerno od strane Veleja preuveličane.¹⁰⁶³ Neodrživost gore spomenutih cifara ogleda se i preko njihovog međusobnog odnosa. Ako bi se bukvalno vjerovalo Veleju, onda bi od naroda koji su ušli u rat kompletno muško stanovništvo u dobi u kojoj se može nositi oružje, i to shvaćeno u svom najširem smislu

¹⁰⁵⁹ Inače o brojnom stanju Rimske Države v. separat "Popisi stanovništva u Italiji i Carstvu"; Pareti – Brezzi – Petech 1967 A: 210-213

¹⁰⁶⁰ *Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim.*

¹⁰⁶¹ *Vell.* II, CX, 3

¹⁰⁶² *Vell.* II, CX, 3-4

¹⁰⁶³ Izvještaj Kasija Diona, iako ne daje direktne podatke o brojnoj veličini ustaničkih snaga, je ipak suzdržaniji u predstavljanju ustaničkih snaga i mogućnosti. Za razliku od prilično velikih brojki koje nudi Velej, smisao teksta i podaci izvještaja Kasija Diona pružaju uravnoteženiju predstavu (što automatski ne znači i tačnu) o snazi ustanika. Kao da Kasije Dion, odnosno njegova izvorna građa nagovještavaju da ustanička snaga do novog vala širenja ustanka nije bila baš takva da je Tiberije nije mogao svladati. Na osnovi Dionovog izvještaja bi bilo teško tvrditi da je bilo 209 000 ustaničkih boraca, jer kod njega opisana događanja i spomenuti zaključci vezani za ratnu 6. god. n.e., kao da pretpostavljaju manji broj angažiranih ustanika u odnosu na onaj izneseni kod Veleja Paterkula.

ne obuhvaćajući samo nedorasle dječake i onemoćale starce, bilo ne samo sposobno za vojnu službu nego u nju i uključeno. U tom slučaju bi na skoro svakog četvrtog stanovnika dolazio po jedan borac, što je teško pretpostaviti i uz apsolutnu mobilizaciju svih ljudskih potencijala sposobnih za borbu i bez obzira na socijalni i staleški status onih koji su učestvovali u vojnim snagama. Iako imamo podataka da su i žene učestvovale u pojedinim segmentima ustanka, to se ipak događalo samo u iznimnim i ekstremnim, skoro očajnim situacijama kada je radi borbe za puki biološki opstanak bilo neophodno puno zalaganje svih članova zajednice i svih njenih resursa odbrane. Ali to sigurno nije bio slučaj u trenucima rasplamsavanja i širenja ustanka.¹⁰⁶⁴

Realnije bi bilo i procijeniti da je 200 000 pješaka i 9 000 konjanika moralo proizaći iz ukupne populacije koja je najmanje mogla brojati oko milion duša, a teško bi bilo pretpostaviti da je pobunjeno područje Ilirika u tolikoj mjeri bilo naseljeno početkom nove ere, bez obzira na iznimno visok stupanj stradanja i demografskog gubitka koje je ono doživjelo u toku rata.¹⁰⁶⁵ Kao što je prethodno rečeno na području predustaničkog Ilirika (a tada dviju provincija Dalmacije i Panonije) sredinom I st. n.e. bilo je oko milijun stanovnika, a ustaničko područje u svome najvećem zahvatu se prostiralo samo na dijelu ove regije. Masa ustanika dolazila je iz redova zajednica salonitanskog i naronitanskog konventa, juga panonskog bazena (uglavnom današnja Slavonija i sjeverna Bosna), i jednog dijela japodske zajednice. Činjenica je da se dobar dio stanovništva provincije Ilirik nije našao u ustaničkim redovima, kao što su oni sa rimskim i drugim nedomorodačkim građanstvom, Liburni, jezgro Japoda, Skordisci, poglavito zone Panonije sjeverno od Drave (naseljene keltskim i drugim neilirskim skupinama) i krajnje tačke Ilirika (Siscia, Salona, Naroni i drugi primorski gradovi, Sirmij).

Svojim pretjerivanjem u procjeni broja naoružanih ustanika (posebno pješadije, dok je ustaničko konjaništvo imalo neku prihvatljiviju mjeru) Velej je nastojao da, u skladu sa općom panegiričkom tendencijom svoga djela, prikaže veličinu neprijateljskih snaga sa kojima se Tiberije trebao suočiti i preko toga njegovu vojnu i stratešku sposobnost, koja je na kraju rezultirala pobjedom nad tako brojnim, naoružanim i uvježbanim neprijateljem. Pored te note koja se prožima kroz čitav njegov opis rata, Velej je u slučaju protu-rimskih snaga primijenio pravilo kojeg se držala većina grčko-rimskih povjesničara i pisaca, a to je preuveličavanje protivničkih snaga. Sam Velej

¹⁰⁶⁴ Radi toga je u onih 200 000 pješaka i 9 000 konjanika, a koji su po njemu učestvovali u početku ustanka, Velej vidio muškarce u ratničkoj dobi. Naravno sigurno je bilo i izuzetaka, ali oni ne bi trebali da u bilo kojoj mjeri poremete ustaljene odnose i doneseni zaključak.

¹⁰⁶⁵ Samo stradanje i demografski gubici koji su se desili u toku rata nisu bili ravnomjerni. Neki prostori i narodi kao što su bili Desitijati su znatno više stradali od drugih oblasti. .

se nalazio sa druge strane bojišnice i osobno je mogao imati samo površne ili općenite procjene (dobivene iz najrazličitijih vrela) o brojnosti neprijateljske vojne sile prve godine rata. I brojevi koje daje Velej Paterkul, dodatno pokazuju njegov okvirni opis ratne 6. god. n.e., ustvari onih perioda rata u kojima on nije boravio na ilirskom ratistu. Promatranjem Velejevih brojki može se steći utisak da se one odnose na sami početak ustanka, odnosno da su već nakon samoga podizanja bune, ustaničko područje i snage dostigle brojne vrijednosti koje navodi Velej Paterkul. Međutim, iz opisa zbivanja i razvoja ustanka kod Kasija Diona uviđa se da se u toku cijele 6. god. n.e. ustanak etapno razvija i širi (prvo podizanje ustanka, pridruživanje Breuka, kasnije breučko skupljanje saveznika, jugoistočno-južni pokret, širenje na zapadnom pravcu, stvaranje Saveza, novo širenje ustanka na zapadnom pravcu, novi pokret u Makedoniju), da bi tek krajem 6. god. n.e., odnosno u zimu 6/7. god. n.e., dostigao svoj vrhunac, zenit i opseg. Tako bi se Velejeve brojke, koje se kod njega nalaze situirane na samom početku opisa ustanka, mogle odnositi samo na ovo razdoblje dostignutog vrhunca razvitka ustanka. Znači, ako bi se sudilo po Dionu, ustanički vrhunac u snazi i brojnim vrijednostima dogodio bi se krajem 6. god. n.e.

Zbog namjernog povećavanja pješastva (koje je kod Ilira bilo i osnovica i najbrojniji dio oružanih snaga), Velej je morao i da sukladno tome povećava i brojnu vrijednost ukupne pobunjene populacije do one mjere na kojoj bi čitaocu brojka od 200 000 pješaka mogla da izgleda kao uvjerljiva. Ali istovremeno je Velej morao voditi računa i da ne pretjera previše i da njegova procjena ukupne brojne mase pobunjene populacije ne ispadne prevelika, kako sve njegove ostale brojčane vrijednosti ne izgube, u očima čitalaca, kredibilitet, a posebno cifra boraca koju je naveo i do koje mu naročito stalo da bude uvjerljiva i prihvaćena od čitaoca. Pojedini čitaoci (većina je dolazila iz redova viših klasa, od kojih su neki bili suvremenici pa i učesnici rata) njegove povijesti su nesumnjivo bili dobro upoznati sa stvarnim činjeničnim stanjem stvari i brojnim odnosima, pa bi sam Velej i njegovo djelo moglo biti diskreditirano u javnosti.¹⁰⁶⁶ Zbog svega toga je Velej u svome djelu, a posebno u opisu ustanka i prikaza statističkih podataka morao lavirati između povlađivanja i panegiričkog tona Tiberiju na jednoj strani i pokušaja održanja privida moguće vjerodostojnosti pojedinih činjenica kod čitalaca na drugoj strani. Brojka od 800 000 duša bi se u tome pogledu činila savršenom i možda upravo u iznesenom treba tražiti razloge skoro matematički preciznog odnosa 4: 1 ukupne mase i boraca (udio konjanika nije mogao u bitnoj mjeri promijeniti taj odnos) u Velejevom

¹⁰⁶⁶ Veleju je nesumnjivo bilo stalo da njegovo panegiričko djelo bude prihvaćeno od javnosti, jer je smatrao da bi time bila povećana i njegova sigurnost, što se na kraju pokazalo kao pogrešna procjena.

podatku.¹⁰⁶⁷ Radi toga je i ukupnu masu svih pobunjenih naroda kod Veleja procijenjenju na 800 000 duša potrebno smanjiti, jer je i ona nastala kao posljedica povećavanja brojnosti pješastva. Međutim zbog neodrživosti načela 4: 1 u praktičnoj izvedbi, smanjivanje Velejeve brojke od 800 000 duša i njeno svođenje na relativno stvarnu mjeru ne bi moglo da procentualno pravolinijski prati i svođenje brojnosti pješastva na približnu tačniju mjeru.

Kad je riječ o konjaništvu, Velejeva procjena nije mogla biti tako pretjerana kao u slučaju pješastva i brojka od 9 000 konjanika bi se mogla korigirati u manjoj mjeri. Po Velejevim brojkama pješastvo je činilo cc 96 % sastava ustaničke vojske a konjaništvo samo cc 4 %, što je prilično velika razlika. Pobunjeno područje je moglo dati više tisuća konjanika, posebno se to odnosi na narode naseljene u panonskom bazenu. Međutim i 9 000 sposobnih konjanika je moguće malo iznad stvarne cifre broja konjanika sa kojima su raspolagale ustaničke vojske, jer je sukladno smanjivanju (i to znatnom) pretjerane Velejeve procjene brojnosti pješastva moralo doći u izvjesnoj mjeri, ne i procentualno pravolinijski (isto kao i u slučaju ukupne ljudske mase pobunjene populacije), smanjivanje broja konjanika.¹⁰⁶⁸ Nesumnjivo velika disharmonija, u odnosu na stvarnu brojnost u procjeni brojnosti pješastva kod Veleja, da se objasniti i time što je Velej podrazumijevao pod izrazom "*armis habilia*". Biti sposoban za oružje, što prije svega podrazumijeva izraz "*armis habilia*", nije isto što i nositi oružje, biti borac, a i teško bi bilo povjerovati u to da su ustanici uspjeli opremiti kvalitetnim, pa i bilo kakvim oružjem

¹⁰⁶⁷ Površnom čitaocu, koji se neće zamarati provjeravanjem svakog podatka, odnos 4:1 može izgledati potpuno realan (iako u praksi i pored svih nastojanja pojedinih militarističkih država i totalnih mobilizacija muškog dijela populacije nije nikada i nigdje bio uspješno primijenjen u svim svojim aspektima). Teorijski odnos se bazira na sljedećem aksiomu: pola populacije su žene, a od muške populacije pola ide na nedorasle dječake i nemoćne starce, a pola na za vojništvo sposobno ljudstvo. Jednostavno ne postoji nijedna populacija koja bi mogla nositi na sebi duže vrijeme teret jedne svoje četvrtine, i to one najvitalnije u gospodarskom životu (u uvjetima patrijarhalnog sustava), odvojene od sredstava i objekata za proizvodnju i usmjerene samo na rat. Tko bi onda u tom slučaju vojsci osiguravao namirnice i drugu logistiku. Da je cifra od 800 000 duša i od toga 209 000 boraca tačna, sav teret osiguravanja egzistencijalne i druge podrške brojnoj ustaničkoj vojsci bi pao na leđa onom dijelu njihovih žena koji je bio u radnoj dobi i to u toku tri godine. Pored te podrške taj dio ženskog dijela populacije bi morao ujedno da brine i o djeci i starcima, što bi ruku na srcu i pored svih vrijednosti i snage koje su žene u ilirskim zemljama imale bilo veoma teško izvedivo i to na duži vremenski period. Osim toga odnos 4: 1 bi podrazumijevao da među muškim dijelom populacije u vojničkoj i radnoj dobi nije bilo nesposobnih (na različite načine hendikepirano) za vojništvo, što je isto teško prihvatiti. Osim toga primjena odnosa 4: 1 bi zahtijevala unutarnje uređenje zajednice na osnovi više-manje izražene socijalne i totalne statusne egalitarnosti svih njenih sudionika (bar muškaraca). A ni to nije bio slučaj sa svim politijama Ilirika, koje su još u vrijeme nezavisnosti imali već prilično izdiferenciranu i složenu socijalnu strukturu. Osim toga ni sam Velej nije izričit kada spominje cifru 800 000, nego je na neki način i relativizira ali u pravcu njenog brojčano nedefiniranog povećanja.

¹⁰⁶⁸ U jednoj rimskoj legiji iz perioda Augusta bilo je 120 konjanika, što bi onda značilo da su rimske legije u ratu 6-9. god. n.e., angažirale oko 1 800 konjanika.

200 000 pješaka.¹⁰⁶⁹ Broj pobunjenih Ilira koji su nosili oružje i učestvovali direktno u borbama i oružanom sučeljavanju nije mogao biti ni blizu cifri od 200 000 ljudi, dok je broj onih koji su stvarno kvalitetno bili naoružani (bar u približnoj mjeri kao rimski legionari) bio još manji. Moguće je da je ostatak činilo ustvari neboračko muško stanovništvo, koje je ili služilo kao strateška rezerva ili osiguravalo logističku podršku ili bilo nesposobno iz raznoraznih razloga.

Velejeva brojka od 200 000 pješaka bila bi i ekvivalent snazi od skoro 33 rimske legije u njihovoj punoj brojnoj snazi. što kako smo pokazali nije bio slučaj sa legijama angažiranim za vrijeme ustanka. Brojno stanje pojedinih legija je bilo sigurno manje u onom periodu kada su ustanici dostigli svoj vrhunac u brojnosti, a i kasnije je teško pretpostaviti da su legije (i pored stalnih popuna) dostigle brojno stanje od 6 000 ljudi. Ako imamo Svetonijev podatak da je u toku cjelokupnog rata bilo angažirano 15 rimskih legija, to bi značilo da je u trenutku kada su ustanici dostigli svoj brojni vrhunac na terenu bilo manje legija. Tada još uvijek protu-ustaničkim snagama nije došlo odgovarajuće pojačanje u drugim legijama, popunama, dobrovoljačkim kohortama, pomoćnim jedinicama, veteranima i drugim vojnim formacijama, i koje se uglavnom koncentriraju na ratištu u toku prve polovice 7. god. n.e. I to jasno sugerira da je Velejeva brojka o brojnoj snazi ustanika bila pretjerana, čak i ako uzmemo da su na rimskoj strani, u tome periodu vrhunca ustaničke brojnosti, bile angažirane i neke pomoćne jedinice, dobrovoljačke jedinice, veterani i saveznici kao Tračani. Jer ako bi njihovo učešće i dubliralo brojnost protu-ustaničkih snaga u posljednjim mjesecima 6. god. n.e. i prijelazu na narednu godinu, to bi još uvijek bilo znatno manje od Velejeve brojke od 209 000. I te angažirane protu-ustaničke jedinice su bile dovoljne da zaustave ostvarivanje strateških ciljeva ustanika (zauzimanje tri grada, koja čine "okove Ilirika"), pa čak i da na pojedinim pravcima pokrenu akcije ofenzivnog karaktera. Prodor u Makedoniju se događa jer tamo nema dovoljno respektabilnih vojnih snaga, kao na području oko Siskije i Sirmijuma prema kojima je gravitirala glavnina ustaničkih snaga.

Naravno potrebno je u ovom smislu imati u vidu da su rimski legionari bili profesionalni vojnici, mnogo bolje naoružani i opremljeni, obučeni, pripremljeni za rat, iskusniji,

¹⁰⁶⁹ I pored bogatstva željezne rude na zapadnom Balkanu, teško je ipak povjerovati da je bilo moguće u jednom vrlo, vrlo kratkom roku naoružati i obučiti 200 000 ljudi kvalitetnim naoružanjem, bar približno onom kvalitetu kakvu su imali rimski legionari. A i sama cifra od najmanje 209 000 komada individualnog oružja na prvi pogled zvuči pretjerano. Autohtoni ilirski narodi nisu raspolagali ni sa mogućnostima ni sa takvim kapacitetom da su mogli toliku masu opremiti standardnim oružjem, posebno ako se ima u vidu da oni nisu bili nezavisni. Iliri su bili već desetljećima podčinjeni Rimskoj Državi koja je sigurno vodila neku kontrolu "naoružanja" u Iliriku, i posebno u vezi nabavke neophodnih sirovina za njegovu izradu. Vjerojatno je najbolje naoružana bila ona predvodnica ustanka okupljena oko Batona Desitijatskog iz jednostavnog razloga jer je ona bila sačinjena od već opremljenih auksilijara koji su trebali biti upućeni na markomansko ratište.

ustrojeniji i discipliniraniji i sa jasnijim i preciznijim sustavom zapovijedanja nego ustaničke “građanske” snage. Te bi u slučaju da se desio direktni sukob, na otvorenom prostoru i sa klasičnim tipom ratovanja, odnos 1 legionar: 1 ustanik ne bi vrijedio. I u tom slučaju bi na 1 legionara moralo doći više ustanika, kako bi se održavala ravnoteža u snazi, odnosno kako bi se nedostatak u kvaliteti domorodačkih boraca nadomjestio njihovim kvantitetom. Ali taj odnos u kvaliteti sigurno nije bio onakav kakav podastire Velej, kada kaže da je legija u polovičnom sastavu (do 3 000 ljudi) bila dovoljna da razbije 20 000 ustanika, jer su ustanici opet po Veleju ovladali i nekim tekovinama rimskog oružanog ustrojstva i discipline.¹⁰⁷⁰ Samo bi auksilijari koje su Rimljani upotrijebili u slamanju pobune ekvivalentno 1:1 odgovarali po svojoj kvaliteti ustanicima. Međutim, u slučaju Velikog Ilirskog ustanka, ovo pitanje se ne može na tako jednostavan način predstaviti i to iz više razloga:

- Prvo jer se Svetonijeva brojka o ukupnoj angažiranost protu-ustaničkih snaga odnosila na čitavo razdoblje rata a ne na jedan period u toku rata. To bi značilo da je ona u pojedinim fazama ratovanja bila različita, i sigurno se povećavala ili smanjivala već s obzirom na potrebe i stanje na terenu. I angažiranost protu-ustaničkih snaga vjerojatno nikada nije, u jednom momentu, u cijelosti teorijski iznosila onu relativnu brojnu vrijednost od 190 000 legionara, veterana i auksilijara.
- Zatim vrlo je vjerojatno, kako je već istaknuto u poglavlju o ustanku, da legije angažirane na ilirskim ratištima nisu bile u punoj, po standardima predviđenoj, brojnosti od 6000 legionara, nego da su raspolagali sa manjim ljudstvom, odnosno da je ukupno angažirano brojno stanje protu-ustaničkog ljudstva u toku čitavog rata iznosilo manje od 190 000. Da je tako bilo dokazuje i sam Velej Paterkul kada kaže da je XX legija prilikom borbi sa ustanicima, u prvim razdobljima ustanka bila u pola snage (*sempilena*).¹⁰⁷¹
- Ali gotovo je sigurno i da su te legije svoje gubitke u ratu nadomještale popunama, tako da je ustvari vrlo teško precizno utvrditi koliko je stvarno ljudi bilo angažirano u okvirima Svetonijevih 15 legija za vrijeme ustanka., pogotovu ako se zna ima na umu da je bilo i odlazaka pojedinih snaga.¹⁰⁷²
- U prvim fazama ustanka rimsko zapovjedništvo nije ni približno na prostorima Ilirika uspijevalo ostvariti spomenutu Svetonijevu koncentraciju od 15 legija i

¹⁰⁷⁰ Vell. II, CX, 5; CXII, 2

¹⁰⁷¹ Vell. II, CXII, 2

¹⁰⁷² Npr. Velej Paterkul se vratio u toku rata, a ni Tiberije se prilikom svoga privremenog povratka u Rim nije vratio sam u prijestolnicu.

adekvatnog broja pomoćnih jedinica. Tek je naknadno, na osnovi žurnih mjera donesenih u Senatu, izvršena dodatna mobilizacija, formiranje i odašiljanje novih pojačanja (oslobođenici, popune legija, veterani, peregrinski sastavi) i koja su na ratište dolazila kasnije i to u više pokreta. Iako su se, radi planirane invazije Markomanije, već nalazile u gotovosti i određenoj koncentraciji pojedine borbene grupe Rimske armije, a bilo je izvršeno u tu svrhu i u određenom stupnju i novačenje pomoćnih jedinica, ipak ove jedinice nisu mogle da se sve u prvom momentu upotrijebe za protu-ustanička dejstva. Osim toga sve borbene grupe planirane za napad na Markomaniju su imale ukupno 12 ili 13 legija, odnosno do (po teorijski predviđenom standardu) oko 72 000/78 000 ljudi, i veliki broj pomoćnih jedinica. Bobene grupe koje su trebale prodrijeti sa sjevera ipak su bile znatno udaljene od dunavskog prostora i kojem nisu mogli doći u pomoć direktnim pravcem, jer se između njih i Dunava nalazila Markomanija. Isto tako se može s visokom razinom vjerojatnoće pretpostaviti da legije iz obje sjeverne borbene grupe, kao što su XVII, XVIII i XIX (u rujnu 9. god. n.e. uništene u Teutoburškoj šumi), I. *Germanica* i V. *Alaudae*, bar u svojoj glavnini, nisu učestvovala u ratu od 6. do 9. god. n.e. Tako se prvom ustaničkom valu, kojem Velej pripisuje svoje brojke, ustvari prva djelotvorno i uspješno suprotstavila tek nekadašnja *dunavska* borbena grupa na zapadnom pravcu od 7 ili 8 legija (s ne više od 42 000/48 000 legionara, a sigurnije sa određenom manjom brojnosti), a na istočnom još znatno brojno manje jedinice. Uz to, iz sigurnosnih razloga i stabilnosti granice u ovim osjetljivim vremenima i sprječavanja svih mogućih eventualnosti koje bi mogle proizaći iz neželjene situacije, Tiberije nije mogao ni povući kompletne sastave “*dunavske*” borbene grupe. On je stoga pojedine sub-jedinice iz pojedinih legija morao ostaviti na dunavskoj granici, te je broj legionara upućenih na ustanike bio u određenoj mjeri i manji od već pretpostavljene cifre manje od 42 000/48 000 legionara.

- U ovim prvim fazama rata potrebno je računati i sa postojanjem lokalnih dobrovoljačkih jedinica rimskih građana i drugih kolonista i doseljenika, ali i sa pojedinim Rimu lojalnim auksilijarnim snagama stacioniranim u Iliriku (kao npr. Liburni) koje su se sukobljavale sa ustanicima. Međutim njihov broj ne bi trebalo suviše precjenjivati.
- Već 6. god. n.e. u borbama su učestvovala i pojedine pomoćne trupe, ne samo one lojalne domaće jedinice, nego i neke koje su dovedene iz drugih oblasti, a posebnu brojnost su imale snage koje je na ratište doveo trački kralj. Ipak teško

je pretpostaviti da je i sve ono Svetonijevo ljudstvo koje on ubraja u pomoćne čete bilo već 6. god. n.e., angažirano na ratištu Ilirika. Ove snage su postupno dolazile na ratište, a mjestimično se i povlačile sa ratišta, tako da je teško baš precizno znati koliko je toga borbenog ljudstva bilo angažirano u toku 6. god. n.e., ali je ono ipak moralo biti znatno ispod one cifre od teorijski uzeto 90 000 auksilijara koji su učestvovali u ratu.

- Od perioda kada su Rimljani uspjeli zaustaviti širenje ustanka i lokalizirati ustaničko područje brojno stanje protu-ustaničkih snaga je u svakom trenutku vjerojatno postajalo sve veće, jer su Rimljani od tada preuzeli inicijativu, pokrećući čitav niz sukcesivnih ofenziva na ustaničko područje. Osnovni preduvjet da bi se uopće mogle pokrenuti ofenzivne akcije, bilo je i osiguravanje brojne premoći kojom bi se pojačavao udar, osiguravala pozadina i okupirani prostori.
- S druge strane i specifičnost ratovanja gerilsko-partizanskog tipa koje su ustanici primijenili, posebno u zadnjim fazama, primorala je rimsko zapovjedništvo na veliku brojnu angažiranost. Tako se u tim fazama, kada se vjerojatno dogodio i konačni krešendo rata na dinarskom prostoru, možda desio i paradoks da je na 1 ustanika dolazilo više legionara i auksilijara, posebno uzimajući u obzir da se nakon pada Panonije znatno smanjio broj ustanika.

Iz svega izloženog, jasno se izvodi zaključak da su u prvim fazama ustanka, na koju se odnosi Velejeva procjena, Rimljani mogli angažirati snage koje bi u brojnom smislu bile prilično manje od Velejevih cifara o brojnosti ustaničkih boraca. Da je kojim slučajem Velejeva procjena odgovarala stvarnom stanju na terenu, bilo bi i pored svih kvaliteta rimskog zapovjedništva i vojnika, teško očekivati da Tiberije stabilizira linije i zaustavi val širenja ustanka. A on je, uz čitav niz teškoća, ipak uspio to uraditi do početka 7. god. n.e., znači prije dolaska velikog pojačanja koje je doveo Germanik. Uostalom na pojedinim dijelovima ratišta ustanici su prešli u defenzivu još prije dolaska pojačanja koje je doveo Germanik i koja su dolazila iz istočnih provincija, što je i više nego jasan dokaz da su raspolagali sa manje ljudstva nego što je to predstavio Velej Paterkul. Protu-ustaničke snage, koje su se nalazile na ratištu do zime 6/7. god. n.e., ipak su se pokazale dovoljnim da spriječe dalje širenje ustanka i da kako-tako održavaju linije, pa i da na pojedinim dijelovima ratišta kao na sjeverozapadu preduzimaju i kontra-ofenzivne akcije. Ustanici su već tada napustili frontalna suočavanja i napade na gradove, i prešli su na dobrom dijelu ratišta na partizansko-gerilski način borbe, što ukazuje da oni ne raspolazu u zimu

6/7. god. n.e. sa 209 000 boraca, jer bi u tom slučaju njihove ofenzivne akcije i pritisak na glavne rimske pozicije bili iznimni, stalniji i snažni. Znači i pored svih uspjeha koje su uspjeli ostvariti u toku ratne 6. god. n.e., ustanicima je ipak nedostajalo dovoljno ljudstva, koje je moglo da ostvari čitav niz zacrtanih strateških ciljeva, kao što je zauzimanje gradova i dalje širenje ustanka preko onog što je ostvareno do zaključno sa zimom 6/7. god. n.e. Uslijed gore spomenutih okolnosti, realna brojka ustaničkih snaga u početku rata morala je biti manja od 200 000 pješaka i 9 000 konjanika.

I pored činjenice da 190 000 vojnika vjerojatno ne predstavlja koncentraciju u jednom trenutku i svih gore taksativno navedenih okolnosti, zbog same veličine Svetonijevih podataka ostaje utisak da je rimsko zapovjedništvo za gušenje pobune u ilirskim zemljama upotrijebilo iznimno respektabilne snage, znatno veće u odnosu na one koje je koristio Julije Cezar u pokoravanju Galije. I to dokazuje da je protiv rimskih, pomoćnih i savezničkih snaga morala stajati vojna sila pobunjenih naroda koja je, iako se nije odlučivala za odlučujuće bitke, morala biti iznimnog brojnog stanja. A veliko brojno stanje ustanika je posebice bilo izraženo u prvim periodima razvijanja ustanka, kada je sigurno među masom vladalo početničko ratno oduševljenje i opijenost prvim uspjesima. Nevolje i sve negativne posljedice rata još uvijek nisu bile u tolikoj mjeri prisutne kod pobunjene populacije, a možda je i vladalo uvjerenje (kao uostalom i u svim drugim ratovima) da će rat biti "kratak i slavan", i naravno pobjedonosan. U tim trenucima ustaničke stihije i dobrovoljnost pristupa i novačenje u redove ustanika mogli su biti veliki. Naravno sasvim je drugo pitanje koliko je ta masovnost donijela u ustaničke redove istinskog vojničkog kvaliteta. Tek sa produžavanjem rata, sa sve većim gubicima i sve češćim porazima, kada je i izvjesnost pobjede postajala sve više samo nada, a ne i realnost, redovi ustaničkih snaga počeli su se osipati i smanjivati. Samim tim se ni Velejeve brojke ne smiju previše i radikalno smanjiti i realni okvir ustaničkog brojnog stanja je morao biti visok posebno za povijesne i kulturološke i društveno-gospodarske uvjete koji su vladali na prijelazu iz stare u novu eru na dinarskom i panonskom prostoru.

Njegova prilično pretjerana brojka od 200 000 sposobnih za oružje pješaka, a koja je i bila najveći razlog povećanju brojne mase konjaništva i ukupne populacije u istom podatku, morala se temeljiti na nečemu. On je do te brojke vjerojatno došao povećavši (određenom matematičkom formulom koja je u svojoj osnovi morala biti vrlo jednostavna) stvarnu cifru sa kojom je možda raspolagao preko službenih popisnih listi, izvještaja sa ratišta i obavještajnih podataka ili osobnih procjena.¹⁰⁷³ Špekulativno gledano, možda bi

¹⁰⁷³ Velejeva Rimska historija je ipak bila samo opširniji nacrt za budući veći rad, tako da su u njemu prezentirane samo sumarne brojke (bez detaljnije specifikacije) koje su možda imale bar svoju izvornu stvarnu podlogu, koju je onda sam Velej iz svojih osobnih pobuda i interesa povećao. Uostalom, i sam Velej na

najprikladnije bilo razmisliti o tome da je on stvarni broj pobunjenika -pješaka dublirao, te bi u tome slučaju stvarni broj pješaka sposobnih za oružje i učešće u borbi među pobunjenim narodima iznosio negdje oko 100 000 boraca, naravno uzeto za razdoblje najvećeg vrhunca širenja ustanka. Ako je broj pješaka boraca iznosio, u prvoj fazi rasplamsavanja i širenja ustanka, oko 100 000 ljudi plus više hiljada konjanika ukupna masa populacije naroda koji su se pobunili u Iliriku bi se tako mogla svesti na prihvatljiviju mjeru od oko najmanje 550 000 do 600 000 osoba. U toku tri godine ratovanja, uslijed gubitaka, neminovno je moralo dolaziti i do popuna ustaničkih redova najviše iz reda novih za oružje sazrelih generacija te iz drugih razloga, tako da je ukupan broj učesnika u ratu na ustaničkoj strani morao biti i veći od oko 100 000 boraca za sigurno još oko par desetina tisuća. I iz svega iznesenog u vezi brojnosti protu-ustaničkih snaga, pretpostavljena cifra od ukupno oko 100 000 (odnosno 100 000+više tisuća konjanika u prvoj fazi ustanka) plus više desetina tisuća boraca koji su još učestvovali u ustaničkim snagama u toku rata postaje realnija.¹⁰⁷⁴

Desitijatski gubici

Budi sad strpljiva, dušo moja, izdržala si ti i gore od toga.

Homer, Odiseja¹⁰⁷⁵

Desitijatska politija, koja je bila jedan od temelja ustanka, morala je u znatnoj mjeri učestvovati i u brojčanom odnosu unutar pobunjene populacije, i to u većoj mjeri nego što je učestvovala u procentualnom odnosu na osnovi broja dekurijske.

jednom mjestu u svome djelu kaže kako će na nekom drugom mjestu opisati narode Panonije i nacije Dalmacije, njihovu zemlju i brojne rijeke, veličinu i veliku odličnost ljudstva i mnoge slavne pobjede dobivene u panonskom ratu od strane Tiberija (u tom dijelu teksta imenovanog kao Neron): "*Gentes Pannoniorum Delmatarumque et modum virium excelsissimasque et multiplices eo bello victoria tanti imperatoris alio loco explicabimus*" Vell. II, XCVI, 2-3. Istine radi, podatak u kome Velej izražava svoju namjeru o detaljnijem opisu nalazi se vezan za osvajanje Panonije koje je započeo Agripa, a poslije njegove smrti nastavio Tiberije Klaudije Neron, a ne za rat 6-9. god. n.e., koji je on vodio kao Tiberije Julije Cezar. Međutim iz konteksta Velejeve digresije u odnosu na sam tekst cjelokupnog odlomka može se jasno uvidjeti da ti podaci koje je Velej namjeravao prezentirati ne bi bili vezani samo za rat koji se odvijao dva desetljeća prije ustanka 6-9. god. n.e. nego bi bili opći, okvirni zemljopisni i etnografski podaci (sa možda i statistikom) za Ilirik u smislu jedinstvene provincije.

¹⁰⁷⁴ Ovoj brojci je potrebno dodati i ustaničke gubitke u borbenom ljudstvu koje su oni imali do dostizanja kvantitativnog borbenog ljudstva krajem 6. god. n.e., (npr., bitke kod Sirmijuma, Salone, kod Apolonije, sa Valerijem Mesalinom, na Fruškoj Gori), a koji su sigurno iznosili više tisuća ljudi. Tako bi da bi se dobila kvantitativna procjena ukupnog angažmana u borbenom ljudstvu ustaničkih snaga u toku cjelokupnog toka rata, potrebno je računati i na ove poginule ustaničke ratnike.

¹⁰⁷⁵ Homer, Odiseja, I, 57-59

Na osnovi procjene brojnosti po metodi porodičnih zadruga desitijatska ukupna populacija je sredinom I st. n.e. iznosila cc 26 000 “duša”. Ove brojke bi trebale uključivati slobodno desitijatsko stanovništvo (muškarci u boračkoj dobi, žene, djeca, starci) a možda i njihove robove. Postavlja se i pitanje da li su oni Desitijati koji su do sredine I. st. n.e. stekli rimsko građanstvo uvrštavani u brojnost desitijatskih dekurija ili ne, posebno ako se ima u vidu da oni nisu napuštali desitijatsku *civitas*, niti njenu društvenu i političku strukturu. Pošto je broj rimskih građana desitijatskog podrijetla u prvoj polovici I. st. n.e. vjerojatno bio još uvijek vrlo mali, on sigurno nije imao bitniji udio u populaciji koja je naseljavala Gornju Bosnu i lašvansko porječje, pa bi 103 dekurije više-manje stvarno odgovarale stvarnom stanju desitijatske populacije.¹⁰⁷⁶ Ni robova u vlasništvu pojedinih Desitijata ili same *civitas*, vjerojatno u prvim desetljećima nakon rata pa do vladavine dinastije Flavijevaca nije bilo u znatnijem broju, te ako su i uzimani u obzir u brojnom stanju dekurija njihovo učešće u populaciji izvedenoj iz broja dekurija je bilo zanemarljivo.¹⁰⁷⁷ Rimljani, drugi stranci i njihovi robovi koji su isto imali stalno prebivalište u Gornjoj Bosni sredinom I. st. n.e. nisu vjerojatno bili zbrajani zajedno sa Desitijatima, nego su bili uvrštavani na posebne popise. Uslijed toga ukupna populacija Gornje Bosne i lašvanskog porječja je bila nešto veća od one koja se podrazumijevala pod 103 dekurije desitijatske politije iz sredine I st. n.e. Ali držimo da u prvim desetljećima i sredinom I. st. n.e. broj tih trajnije nastanjenih “stranaca” na desitijatskoj teritoriji nije bio baš veliki, i da ukupno nije prelazio 10-15 % ukupne populacije Gornje Bosne i lašvanskog porječja.¹⁰⁷⁸ Brojka od cc 26 000 “duša” za desitijatsku zajednicu za sredinu I st. n.e. čini se relativno malom i radi odnosa prema nekim drugim tada znatno brojnijim ilirskim *civitates*, kao što su Delmati, Dicioni i Mezeji i radi činjenice da su prebivali

¹⁰⁷⁶ Te 103 dekurije su bile sastavni dio desitijatske politije i samo su njoj pripadale.

¹⁰⁷⁷ Gazdinstvo tipa latifundije u to vrijeme nije uopće bilo razvijeno kod Desitijata koji su činili ubjedljivu većinu tadašnjeg gornjobosanskog i lašvanskog stanovništva, a ni kod doseljenih i stalno nastanjenih Rimljana i drugih stranaca.

¹⁰⁷⁸ Više upravno osoblje, vojnici (legionari i iz pomoćnih nedetitijatskih jedinica iz detašmana stacioniranih u Gornjoj Bosni), trgovci koji su većinom bili Rimljani i drugi stranci (uključujući i one koji su pripadali drugim ilirskim narodima) samo su u izuzetnim slučajevima ostajali i postajali stalno naseljeni. Tek sa ubrzavanjem procesa romanizacije i uopće kulturnog uzdizanja povećavala se i fluktuacija stanovništva, pa je dolazilo do veće infiltracije stranaca i njihove aklimatizacije u Gornjoj Bosni, ali i odlaska pojedinih Desitijata vođenih najrazličitijim razlozima (vojna služba, gospodarski motivi, avanturizam, političke, društvene i obrazovne ambicije) u zemlje širom rimskog svijeta. Međutim, sigurno je sve do kasne antike etnička osnova ostala autohtona, i broj neilirskih doseljenika nikada se nije uspio nametnuti po brojnosti domaćem elementu. Vjerojatno je veća koncentracija ovog “stranog” elementa u prvoj polovini i sredinom I. st. n.e., bila u rudnim bazenima i desitijatskom središtu u kojima je boravio i izvjestan broj baš tih “stranaca” koji su bili i državni službenici i privatni poduzetnici, vojnici, trgovci, obični slobodni radnici i rudari ili osuđenici i robovi i itd.

O dominiraju domaćega etničkog i narodnosnoga elementa u stanovništvu (uključujući i lokalnu elitu) Gornje Bosne i lašvanskog porječja u antičkom dobu v. Mesihović, 2011: 6-156.

na prostoru koji je bio sa dobrim resursima (kvaliteta zemljišta, vode, rude, šume), boljom kvalitetom života, privrednom djelatnošću i nalazio se na komunikacionom čvorištu. Međutim, matično desitijatsko zemljopisno područje, i pored dobrih resursa nije baš prostrano i otprilike zauzima nešto više od 1/10 teritorije današnje BiH. Ono je bilo prostorno znatno manje od oblasti koje su pripadale delmatskim (od njih čak više puta) ili mezejskim dekurijama. Uz to stoji i činjenica da je pola stoljeća ranije preko njih prošao rat koji je kao posljedicu imao goleme ljudske gubitke, i to baš posebno među Desitijatima. Tako da je brojka od cc 26 000 Desitijata za sredinu I st. n.e. sasvim prihvatljiva brojka. Nesumnjivo je njihov broj neposredno prije izbijanja Velikog Ilirskog ustanka bio i znatno veći.¹⁰⁷⁹

Imajući u vidu veličinu teritorija koji su Desitijati naseljavali i njegove zemljopisne karakteristike te razinu društvenog, političkog i gospodarskog razvitka, a posebno činjenicu da su oni bili pokretač i glavni stup ustanka od njegovog početka do samog kraja, mogao bi se desitijatski udio špekulirati sa najvjerojatnije između 7% i 10% od cjelokupne pobunjene mase.¹⁰⁸⁰ Svako manje učešće Desitijata u ukupnoj masi doводilo bi u pitanje prvenstvo njihovih vođa, u prvom redu Batona u ustaničkim snagama. Baton je, kako bi održavao svoju lidersku poziciju, autoritet i ugled bez obzira na sve njegove ljudske, političke i vojničke kvalitete i inicijativnosti u vođenju ustanka, u takvoj heterogenoj i labilnoj strukturi kakav je nesumnjivo bio općeuستانیčki Savez (pogotovu do ljeta 8 god. n.e.), ipak morao da ima i određenu zaleđinu, u njegovom slučaju oličenu u podršci vlastitog naroda. U tom slučaju su i Desitijati morali i sami da budu i dovoljno brojan, snažan i dobro ustrojen narod, jer bi u suprotnom vrhovni vojvoda ustaničkih snaga bio samo marioneta oligarhija i interesa većih naroda, učesnika u ustanku. Inače

¹⁰⁷⁹ Desitijati su, sudeći po podacima Plinija Starijeg, sredinom I st. n.e. bili najbrojniji autohtoni narod u naronitanskom konventu, uz Narese kojih je izgleda bio približan broj. Visoka brojnost Desitijata u okvirima naronitanskog konventa sredinom I. st. n.e., u odnosu na susjedne *civitates*, razumljiva je ako se ima u vidu da se desitijatska privreda zasnivala u toku I. st. n.e. i na rudarstvu i razvijenoj zanatskoj i metalurškoj djelatnosti. A ta činjenica je podizala standard Desitijata na višu razinu u odnosu na dobar dio drugih domorodačkih naroda iz naronitanskog konventa. Naravno veću brojnost i viši standard življenja bi trebao pratiti i veći politički i opće društveni značaj i utjecaj koji su desitijatska politija ostvarivali u poslovima i na prostoru naronitanskog konventa, pa i Provincije u cjelini. U okvirima naronitanskog konventa (na osnovi poznatog broja naroda sa dekurijama) desitijatsko učešće bi činilo (po višoj vrijednosti) cc 19 %, sa ili bez malih naroda. Nejasno je za koliko bi se taj udio smanjio kada bismo naronitanskoj domorodačkoj populaciji dodali i one narode koje Plinije Stariji spominje u podatku III, 144, kao što su Labeati i Pirusti i drugi narodi, a koji su pripadali naronitanskom konventu. Ovo samo ukazuje na značenje koje su Desitijati imali na teritoriju naronitanskog konventa, posebno ako se ima u vidu da sve spomenute brojke odražavaju stanje nakon ustanka, koji je sigurno imao vrlo teške posljedice po biološko stanje desitijatskog naroda.

¹⁰⁸⁰ S druge strane, veće učešće bi teško bilo prihvatljivo imajući u vidu već navedene pretpostavljene procentualne odnose Desitijata u ukupnom stanovništvu provincije Gornji Ilirik i teritorija današnje BiH dobivene analizom podataka Plinija Starijeg o dekurijama.

kada kada se raspravlja o odnosa stradanja i obnove biološkog stanja, najčešće korištenjem uspoređivanja i analize Plinijevih podataka i Velejevog podatka, potrebno je imati u vidu i sljedeće vrlo bitne činjenice:

- Plinijevi podaci o dekurijama, iz kojih pokušavamo doći bar do okvirne slike brojnosti populacije odnose se samo na provinciju Gornji Ilirik i to na dva od tri njena konventa, dok o istovrsnom stanju u Panoniji, čiji je dobar dio isto zahvatio ustanak, kod Plinija Starijeg ne možemo ništa doznati.¹⁰⁸¹ Najmanje dvije godine rat se vrlo žestoko vodio i na prostorima Panonije, posebno onim koji više gravitiraju prema jugu i dinarskom pojasu. Samim tim je i brojno učešće populacije Panonije bar na početku ustanka isto bilo iznimno.
- Na prostorima Ilirika bilo je i domorodačkih naroda koji se nisu pridružili ustanku (Liburni, dio Japoda, Skordisci, neki drugi panonske i keltske zajednice), te njihovo brojno stanje nije moglo ući u ukupnu masu pobunjenih naroda.
- Pojedini narodi, i područja koja su ulazila u sastav Ilirika nisu na isti način stradali i u istoj prosječnoj mjeri, te se odnos stradanja i obnove ne može pratiti pravolinijski i po istom šablonu i istim mjernim vrijednostima kod svih naroda Ilirika.

Važnost i utjecaj svakog pojedinog ilirskog naroda učesnika u ustanku i Savezu, proizlazio je i iz kvaliteta i brojne snage vojnog kontingenta kojim raspolaže, a Desitijati su za vrijeme rata imali iznimnu ulogu.¹⁰⁸² Samim tim odnos Desitijata prema npr., Mezejima koji, bi po izvornoj građi koju je koristio Plinije Stariji, iznosio 1:2,6; Delmatima 1:3,3; i Dicionima 1:2,3, gotovo sigurno je bio drugačiji i znatno povoljniji po Desitijate neposredno pred izbijanje ustanka, odnosno razlike ne bi bile ovako radikalno izražene. Naravno, u ovom kontekstu ne treba izgubiti iz vida da su i biološki gubici Delmata, Mezeja pa i Diciona isto bili iznimni i veliki u toku ustanka, ali ipak procenualno gledano manji nego u odnosu na Desitijate.

Posljedice koje je donio ustanak su prilično oslabile ljudsku masu (i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu) ilirskih naroda. Rimska osvajanja i drugih zemalja i ugušivanje

¹⁰⁸¹ *Plin. NH III, 147-149*

¹⁰⁸² Desitijatsko učešće u ukupnim ustaničkim oružanim snagama je vjerojatno moralo biti veće u odnosu na druge narode, posebno kada je riječ i o kvalitetnim borbama, a sve najviše zbog toga što se i jedan od Desitijata nalazio na čelu ustanka. Baton je pokazivao i najviše iskrenosti, odlučnosti u odnosu na sve druge vojvode i vođe ustanka, noseći ujedno na sebi i najveću odgovornost ne samo za sudbinu ustanka i njegovih ciljeva nego i svih naroda i pojedinaca učesnika u njemu, a po prirodi stvari normalno bi bilo da i njegovi sunarodnici, ili bar veći njihov dio, slijede njegov primjer. Teško bi bilo očekivati da je Baton svoje namjere, zapovjedi, zamisli i održanje ustanka uza svu tragičnu cijenu mogao postići da ga u tome nije pomno slijedio čitav njegov narod.

ustanaka, u slučaju da su bila praćena i žestokim otporom bila su isto praćena teškim pogromom nad domorodačkim stanovništvom. Cezar je za vrijeme svojih osvajanja Galije likvidirao veliki broj njenog stanovništva, uključujući i sustavna istrebljenja čitavih naroda.¹⁰⁸³ Slično se dogodilo i Jevrejima za vrijeme oba njihova ustanka, posebno onog prvog, te Britima za vrijeme pobune kraljice Budike.

Kritički uzeta Velejeva procjena možda bi mogla održavati biološko stanje prije ustanka bar u vrlo grubim crtama, a brojnost dekurijsa sa njihovom prosječnom brojnošću koje pruža Plinije Stariji stanje bar okvirno pola stoljeća poslije ustanka. U desetljećima između kraja ustanka i konačne pacifikacije pobunjenog područja i popisa čije je rezultate koristio Plinije Stariji, vladalo je stanje relativnog mira i stabilizacije, pa i prosperiteta koje je donosilo sa sobom uvođenje mediteranskog načina u Iliriku. Međutim teško je vjerovati da su Desitijati i drugi narodi, koji su učestvovali i stradali u periodu od 6. do 9. god. n.e., uspjeli da potpuno nadoknade svoje gubitke u ljudskoj masi. Biološka obnova je mogla biti samo djelomična. Visoki procent gubitka najvitalnijeg (za prvi decenij I st. n.e.) dijela stanovništva u vojničkoj, radnoj i materinskoj dobi nije se tek tako mogao nadoknaditi, posebno ako se ima u vidu stupanj domorodačke privrede (čak i bez razaranja koja je ona pretrpjela u toku rata) koji nije sam mogao osigurati potpunu obnovu u toku pola stoljeća.

Ipak u razmatranju ovog pitanja, potrebno je imati na umu da gubici ustaničkih zajednica nisu bili ravnomjerni, odnosno da su neke zajednice više, a neke manje stradale (bilo je onih koji su preferirali da se predaju, nego da se bore do samoga kraja). Desitijatski gubici su bili iznimni u odnosu na druge narode (možda i najveći i procentualno i brojčano), i bili su iznad eventualnog prosjeka gubitaka koji bi se izveo za razinu cijelog Ilirika.¹⁰⁸⁴ To bi na neki način potvrđivali i sljedeći razlozi:

¹⁰⁸³ Po Plutarhu (*Caes.* 15) Cezar je za vrijeme svojih galskih ratova zauzeo više od 800 "gradova", pokorio 300 plemena/naroda i borio se s tri milijuna neprijatelja, od kojih je jedan milijun pobio, a drugi zarobio, što znači da su gubici naroda sa kojima se Cezar sukobio iznosili 2/3 biološke mase. Galski ratovi koje je vodio Cezar pokazuju i sličnu brojnost (koja se prije izražavala u desetinama tisuća, a ne stotinama tisuća) i drugih naroda na sličnoj razini društveno-političkog razvitka (forma političkog entiteta) kao što su bili ilirski narodi. Npr. raspoložemo sa brojkama koje pokazuju veličinu ljudske mase pojedinih naroda za vrijeme Cezarovog osvajanja Galije; Aduataka je bilo 53 000 (bar ih je toliko Cezar prodao u ropstvo), nakon razaranja Avarika, glavnog naselja Bituriga pobijeno je oko 40 000 ljudi, znači vjerojatno veći dio populacije toga naroda.

¹⁰⁸⁴ To objašnjava i činjenicu da su Desitijati, iako najbrojniji narod naronitanskog konventa, ipak daleko po svojoj brojnosti iza tri naroda salonitanskog konventa (Delmati, Mezeji, Dicioni), a vjerojatno su i Japodi sredinom I. st. n.e. bili znatno brojniji od Desitijata. Ustvari oni bi sudeći po ove 103 dekurijsa u tome periodu spadali u ilirski narod "srednje veličine", daleko udaljen od "visoke" kategorije.

- Desitijati su bili među pokretačima ustanka, i posljednji koji su se predali,¹⁰⁸⁵ znači najduže su bili u borbi u odnosu na sve druge okolne narode, pune tri godine.
- Desitijati su bili među glavnim nositeljima otpora, i zbog svoje privrženosti ideji ustanka te činjenice da je njihov sunarodnik bio i liderski pokretač ustanka i kasnije se nalazio na čelu ustaničkog Saveza, oni su morali da razvlače svoje snage širom zapadnog i središnjeg Balkana i preko južnih krajeva Panonije. Desitijati predvođeni Batonom su tako ratovali van svoje matične teritorije, i to u širokom i dugačkom pojasu od današnje Slavonije do Jadrana, od Kupe skoro do provincije Makedonije. U zadnjim fazama ustanka Desitijati su bili prisiljeni da ogorčeno brane svoju domovinu sa besprimjernim primjerima možda i bespotrebnog samožrtvovanja.
- Desitijati su iz svojih uporišta pružali grčevit, ogorčen, odlučan pa i očajnički otpor, uz stalne gerilske upade, što se moglo smiriti i zaustaviti jedino primjenom sustavnog uništavanja. Pustošenja rimskih i savezničkih jedinica, posebice u zadnjim periodima rata, paljenja sela, odvođenja u roblje, pokolji neboračkog stanovništva, zbjegovi, vjerojatna raseljavanja i repatrijacije dijela stanovništva u toku ustanka i nakon njegovog ugušenja i popratne pojave svakog rata kao što su glad i epidemije odnijele su sigurno popriličan broj i neboračkog dijela populacije, posebice djece.¹⁰⁸⁶
- Desitijati su u pojedinim slučajevima više voljeli da svi izginu nego da se predaju, najilustrativniji je primjer Ardube, u kojoj su žene sa djecom vršile masovna samoubojstva.¹⁰⁸⁷
- Sam Velej kaže da su Desitijati pacificirani, tek onda kada su bili gotovo istrijebljeni (*...sed manibus atque armis ipsius Caesaris¹⁰⁸⁸ tum demum pacati sunt, paene funditus eversi forent*).¹⁰⁸⁹

Sve je to rezultiralo golemim gubicima u prvom redu u redovima najvitalnijeg dijela stanovništva posebno ratničke mladeži, političkog, društvenog i gospodarskog vodstva politije i cijele zajednice i uopće stanovništva u radnoj dobi. Radi toga je u slučaju

¹⁰⁸⁵ Vell. II, CXV, 4

¹⁰⁸⁶ O velikom stradanju uopće lokalnog dinarskog stanovništva za vrijeme konačne ofenzive v. Vell. II, CXV, 2

¹⁰⁸⁷ Cass. Dio LVI, 15, 1-3

¹⁰⁸⁸ Ovo se odnosi na Tiberija Klaudija jer je on u ovo vrijeme već bio posinjen od strane Augusta i tako uveden u familiju Julija Cezara.

¹⁰⁸⁹ Vell. II, CXV, 4

Desitijata negativna razlika u brojnosti prije ustanka i pedeset godina kasnije (znači između Velejevih procjena brojnosti ustanika i dekurija Plinija Starijeg) bila izraženija nego kod većine drugih epihorskih naroda u Gornjem i Donjem Iliriku. Ta razlika nastala je najviše uslijed toga što su desitijatski gubici obuhvatili u velikoj mjeri stanovništvo koje je bilo u radnoj i reproduktivnoj dobi za vrijeme rata. Upravo zbog toga što je desitijatska zajednica u toku ustanka doživjela prilično smanjene brojnosti svojih ljudskih resursa, njeno demografsko stanje nije se moglo u potpunosti obnoviti do vremena kada je nastao popis (iz sredine I st. n.e.) epihorskih zajednica dvije ilirske provincije. Samim tim i 103 dekurije ne bi mogle da govore o brojnosti desitijatske populacije prije ustanka, koja je onda vjerojatno bila i (znatno) veća i po ukupnoj brojnosti ljudske mase i po broju dekurija. Prostor koji su naseljavali Desitijati je vrlo pitom, plodan sa bogatim ležištima metala a i danas predstavlja najnaseljeniju oblast u BiH, i mogao je da sa svojim resursima i intenzivnom i razvijenom privrednom aktivnošću osigurava egzistenciju brojne populacije.¹⁰⁹⁰ Pošto je broj dekurija bio usko povezan i sa brojnošću populacije jedne politije, bilo bi moguće pretpostaviti i veći broj desitijatskih dekurija u vremenu prije ustanka. Razaranja (u okvirima protuustaničkih borbenih operacija) pojedinih naselja i sela i eliminiranje njihovog stanovništva vodilo je i priličnom smanjivanju brojnosti desitijatskih dekurija,¹⁰⁹¹ jer su mnoga područja opustjela i mnogi desitijatski rodovi i općine bili uništeni fizičkim uništenjem ili odvođenjem u ropstvo, a preživjeli rodovi i općine su isto pretrpjeli velike gubitke. I tako se u toku ustanka zajedno sa nestankom dijela populacije uslijed izbjeglištva, fizičke eksterminacije ili odvođenja u roblje ugasio i dio dekurija.

Sredinom I st. n.e. desitijatske dekurije su mogle u sebi obuhvaćati oko 26 000 osoba, dok je biološko stanje desitijatske politije za vrijeme početnih faza rata nepoznato. Ali kako je već navedeno, mogla bi se dati neka, bar u okvirnim crtama i u formi špekulacije, procjena mase desitijatske populacije pred izbijanje rata. Ona bi iznosila najvjerojatnije između 7% i 10% ustaničke mase u 6 god. n.e. Iz navedenog bi se moglo brojno stanje desitijatske politije, pred izbijanje ustanka, špekulirati na oko 50 000 osoba,¹⁰⁹² masu koja je u toku ustanka mogla dati i 10 000 aktivnih ratnika (imajući u vidu i sazrijevanje

¹⁰⁹⁰ I u neolitičkom periodu ovo područje je pokazivalo iznimnu naseljenost i bilo središte razvitka.

¹⁰⁹¹ Naravno pod uvjetom da je sustav dekurija, ili nečeg drugog na osnovi čega se zasnivalo postojanje plinijevskih dekurija, postojao i za vrijeme prvog razdoblja rimske vladavine i nezavisnosti. Nije nemoguće pretpostaviti da su sustav dekurija, zasnovan možda na postojanju već postojećeg domorodačkog rodovskog ili (vjerojatnije) općinskog ustroja, Rimljani radi svojih zahtjeva i potreba primjenjivali već za prvog razdoblja svoje vladavine na dinarskom pojasu. U tom slučaju bi se moglo govoriti o brojnom smanjivanju broja dekurija uslijed rata 6-9 god. n.e.

¹⁰⁹² Sve prezentirane brojke se ne bi smjele uzimati u apsolutnom smislu, jer za to ne postoje relevantni povijesni podaci, nego samo kao okvirne brojke na osnovu kojih se razmatra sva problematika brojnosti desitijatske biološke mase.

novih generacija mladića u toku tri ustaničke godine koji su bili sposobni za nošenje i upotrebu oružja), što je jedna sasvim realna brojka.¹⁰⁹³ Po tome bi razlika za stanje u biološkoj masi (u navedenim periodima) iznosila oko 50 %. A imajući u vidu djelomičnu demografsku obnovu pa i dalje osipanje desitijatske populacije (izazvano uslijed novačenja, napuštanja matične teritorije iz raznoraznih razloga) u toku prve polovice I. st. n.e., gubici koje je desitijatski narod pretrpio u toku rata iznosili bi još veći procent, možda se krećući čak do dvije trećine. To bi značilo da su u toku rata Desitijati pretrpjeli pravi pogrom, ali koji ne možemo nazvati i genocidom jer namjera Rimljana nije bila da u unište jedan narod, nego samo da ga prinude na predaju. I to su uspjeli tek nakon što je njegova biološka masa smanjena za blizu dvije trećine uslijed pogibija, odvođenja u ropstvo, povećanog mortaliteta uslijed posljedica rata, repatrijacija, izbjeglištva i sl. Pogrom Desitijata je najviše došao do izražaja u zadnjoj fazi i godini rata, kada su borbe zahvatile kompletno desitijatsko područje, a protu-ustaničke jedinice otpočele sa eliminacijom desitijatskih uporišta.¹⁰⁹⁴ Svako osvojeno i uništeno uporište je nosilo sa sobom i velike gubitke u ljudima. Mnoga područja su opustjela i sigurno su mnoge zadruge i rodovi bili zbrisani fizičkim uništenjem ili odvođenjem u ropstvo, a i preživjele zadruge i rodovi su isto pretrpjeli velike gubitke. Veliki demografski pad nije bio samo posljedica ratovanja i njemu drugih "klasičnih" pratećih nesreća, nego i pada nataliteta a povećanja prirodnog mortaliteta što se često događa u uvjetima rata. Jednostavno rečeno broj novorođene djece, zbog odsustva muškaraca, njihove velike pogibelji i osjećaja opće neizvjesnosti koji je vladao na ustaničkom području je bio manji nego u mirno doba. Sustavno uništavanje naselja i odvođenje u roblje dijela desitijatskog i drugog stanovništva dinarskog pojasa, kako je to npr. slikovito prikazano na *Gemma Augustea* prestalo je ustvari tek nakon predaje Batona Desitijatskog Tiberiju i posljednjih ustaničkih uporišta (npr., u ardubskom području). Usto, i veliki gubici u ljudstvu koje su imale protu-ustaničke snage u toku cijelog trajanja ustanka, a vjerojatno posebno izraženi u tim zadnjim razdobljima teškog planinskog ratovanja, samo su dodatno povećavali bezobzirnost i surovost protu-ustaničkih snaga, i samim tim dodatno doprinosili stravičnim gubicima domaćeg stanovništva. Najvjerojatnije je i činjenica da naronitanski konvent po brojnosti domorodaca predstavlja najmanje broj konvent u cijeloj Provinciji rezultat toga što je on u odnosu na druga dva konventa najviše stradao i podnio najveće ljudske

¹⁰⁹³ Delmatski zapovjednik Verso je pod svojim zapovjedništvom po Apijanovom podatku *Ill.*, 25 u odbrani Promone imao 12 000 ratnika. 36 000 Salasa, od toga 8000 muškaraca sposobnih za nošenje oružja (Šašel Kos, 2005 A: 403; 421). Dačani su, u Strabonovo doba (*Strab. Geo.* VII, 3, 12), mogli poslati armiju od 40 000 ljudi, a nekada su i Dačani i Geti (Strabon vjerojatno misli na doba Bojrebiste) mogli poslati vojsku od 200 000 ljudi.

¹⁰⁹⁴ *Vell.* II, CXV, 4

gubitke za vrijeme ustanka.¹⁰⁹⁵ On je bio žarište i središte razvitka ustanka i posljednje bitke rata vođene su na njegovom području, a narodi koji su ga naseljavali predstavljali su najtvrdokornije protivnike Rimljana u toku ustanka, zbog čega je domorodačko stanovništvo moralo na sebi podnijeti sve posljedice od sustavnih pustošenja i uništenja do odmazdi.¹⁰⁹⁶ Sve je to uvjetovalo proces sažimanja broja desitijatskih dekurija, bilo da je riječ o udruživanju više preživjelih dekurija ali sa iznimno visokim gubicima u jednu, ili o pukom “brisanju” čitavog niza dekurija. Kao što vidimo ustanak i rimska pacifikacija ostavile su goleme posljedice po brojnost desitijatske politije.

Međutim s druge strane, svako pretjerivanje i pretpostavljanje demografskog gubitka većeg od dvije trećine u jednom izrazito kratkom periodu od samo par godina podrazumijevalo bi dovođenje u pitanje i same buduće egzistencije desitijatskog naroda i politije. Bez obzira na stanje nakon predaje i relativno umjerenih odredbi predaje, gubici iznad 2/3 (i koji uglavnom obuhvaćaju stanovništvo u radnoj i reproduktivnoj dobi) nisu se mogli obnoviti (ni djelomično) biološkim priraštajem (bez adopcije stranaca). A bilo bi upitno i kako bi ta zajednica u bližoj budućnosti uopće dalje uspijevala da se

¹⁰⁹⁵ Nesumnjivo su gubici bili neravnomjerno raspoređeni. Prostori naronitanskog konventa su sigurno bili najviše pogođeni depopulacijom izazvanom ratom, dok su druge oblasti koje su se ranije predale ili napustile pobunu u sporazumu sa Rimljanima imali manje gubitke i uspjele sačuvati u većoj mjeri svoju biološku osnovu. To objašnjava i činjenicu da su Desitijati, iako najbrojniji narod naronitanskog konventa, ipak daleko po svojoj brojnosti iza tri naroda salonitanskog konventa (Delmati, Mezeji, Dicioni) i to ne samo duplo nego i više od tri puta. Vjerojatno su i Japodi sredinom I. st. n.e. bili znatno brojniji od Desitijata. Sve to sugerira da je naronitanski konvent kao posljedicu rata nosio i tu činjenicu da bude u odnosu na druga dva “gornjoilirski” konventa najslabije naseljen, a Desitijati to da se sredinom I. st. n.e., iako predvodnici ustanka i najvažnija ilirska politija sa prijeloma dvije ere, ne nađu u grupi najbrojnijih naroda Gornjeg Ilirika. Ustvari oni bi sudeći po ove 103 dekurije u tome periodu spadali u ilirski narod “srednje veličine”, daleko udaljen od “visoke” kategorije.

¹⁰⁹⁶ Najodgovorniji sa rimske strane za velike gubitke domorodačkog pobunjeničkog stanovništva bio je ideal rimskih povjesničara, heroj Tacita i favorit naroda, Germanik koji je smatrao da rat treba voditi odlučnije i surovije kako bi se slomila volja za otporom. Suprotno od toga, Tiberije, meta napada antičkih historičara zbog kasnijeg navodnog carskog autokratizma i nasilja, je smatrao da se rat može smiriti ne samo primjenom širokog opsega mjera reperkusija i aktivnijim ofenzivnim djelovanjem. Da je kojim slučajem rat svome kraju umjesto Tiberija priveo sam Germanik, posljedice pod desitijatsku zajednicu bi bile još teže, ona bi možda bila posve uništena. Germanik je ustvari u toku zadnjih momenata operirao upravo na središnjem ustaničkom području, i to onom koje je pružalo najžešći otpor, ali se i on morao ipak povinovati željama svoga vrhovnog zapovjednika Tiberija u odnosu na postupanje prema narodu, a posebno nakon predaje Batona Desitijatskog. Naravno bilo bi sasvim pogrešno Germanika promatrati kao krvoloka, on se jednostavno želio dokazati i postići što je moguće više uspjeha i pojačati svoj autoritet, za što Tiberije nije imao potrebe. Germanik bi se zadovoljio i postignutim sporazumom o predaji i sigurno nije imao za namjeru ili želju uništenje bilo kojeg ustaničkog ilirskog naroda, on je želio samo da pobijedi služeći se i energičnim i odlučnim metodama. Osim toga o primjenjivanju brutalnog pokoravanja ustaničkih zajednica na dinarskom području postoji literarno svjedočanstvo (od Veleja Paterkula) i za Marka Lepida. Uz sve izneseno i činjenica je da je Tiberije, uslijed svoga životnog iskustva, već pomalo i gubio volju za nekim vanserijskim poduhvatima, dok je Germanik bio u dobi kada se ambicioznost i preduzimljivost nalaze u svojoj punoj izražajnosti, kao i idealizam koji je kod Tiberija sve više blijedio i postajao obična forma.

izbori sa problemom normalnog nataliteta, koji bi se u tim uvjetima teško uspijevao održavati na zadovoljavajućoj mjeri.¹⁰⁹⁷ Preveliki gubici od npr. cc ¾ populacije, nastali sustavnim pogromom za samo par godina, imali bi učinak neizlječivog šoka posebno na funkcioniranje desitijatske politije. Ona u tom slučaju ne bi više mogla ni u najmanjoj mjeri djelovati, pogotovu kada se ima u vidu da je ona bila i poražena strana. A pola stoljeća kasnije, na osnovu dekurijske Plinija Starijeg, Desitijati su najbrojniji autohtoni narod u naronitanskom konventu i predstavljaju jedan od relativno brojnijih naroda u cijeloj Provinciji. To jednostavno ne bi bilo moguće da u slučaju Desitijata nije samo dolazilo do regularnog nasljeđivanja generacija (2 x od početka ustanka), nego i do relativnog prirodnog priraštaja. I proći će još dugo vremena dok se potpuno ne ugasi desitijatska *civitas*. Radi iznesenih razloga i visoka procjena učešća Desitijata (iznad 10 %) u ukupnoj populaciji ustaničkih naroda je nerealna, jer bi ona podrazumijevala (imajući u vidu brojke dobivene analizom podataka Plinija Starijeg) skoro katastrofalan procent stradanja Desitijata u toku ustanka.

Zaključak poglavlja

*Smrt je posljednja istina.*¹⁰⁹⁸

U zaključku ovoga poglavlja, a na osnovi svega izloženog, jasno da su Iliri u periodu od 6. do 9. god. n.e. morali pretrpjeti goleme demografske gubitke, koji sigurno nisu namireni do vremena popisa čije je rezultate koristio Plinije Stariji. Vjerojatno su svi ili gotovo svi ilirski narodi iz naronitanskog i salonitanskog konventa učestvovali u ustanku, kao i dio domorodačke populacije iz skardonitanskog konventa, te domorodci iz južnih predjela Panonije. Ovo stanovništvo je bilo izloženo u toku tri i po godine gubicima koji su dolazili najviše radi protu-ustaničkih akcija pustošenja, pohoda i ofanziva, te u manjoj mjeri zbog gubitaka u bitkama. Pokreti, pohodi, ofanzive rimskih, auksilijarnih i njima savezničkih trupa su bile dosta brutalne i surove za civilno stanovništvo.

¹⁰⁹⁷ Sa problemom održanja nataliteta suočavaju se sva društva sa bilo kakvim radikalnim razvojem situacije i bez unutarnje društvene, gospodarske i opće kulturne harmonije i stabilnosti. Tako pad nataliteta može pratiti i ona kretanja koja se mogu nazivati negativnim (kao što je iznimno preveliko fizičko uništavanje jedne zajednice) ali i ona pozitivna. Npr. pad nataliteta i izumiranje uglednih rimskih familija iz reda nobiliteta (posebno patricijata) nije bilo rezultat poraza i prevelikog fizičkog uništenja te klase i njene društvene i gospodarske snage i moći nego njene bezbrižnosti i odavanju hedonizmu. Ni Augustovi porodični zakoni nisu uspjeli da zaustave ovaj neumitni povijesni proces fizičkog nestanka jednog sloja.

¹⁰⁹⁸ *Mors ultima ratio.*

Masakri, ratni zločini, uništavanja i odvođenja u roblje su bile standardna praksa ovakvih akcija. Domorodačko stanovništvo južne Panonije bi posebno stradalo u toku 7. i 8. god. n.e., a dinarskog pojasa u toku 9. god. n.e.

Na osnovi već izrečenih pokazatelja i parametara, ukupno brojno stanje domorodačkih naroda sredinom I. st. n.e., a koji su više-manje imali udjela u ustanku, moglo bi procijeniti na oko možda 400 000-450 000 duša. U tekstu je ranije pretpostavljeno da je ukupna masa populacije naroda koji su se pobunili u Iliriku bi se tako mogla svesti na prihvatljiviju mjeru od oko najmanje 550 000 do 600 000 osoba. Po tome bi cc 40 godina nakon završetka rata, domorodačkoj populaciji još nedostajalo cc 150 000 osoba, ili cc 25% populacije. Ako bi se uzeo u obzir koeficijent biološke obnove koja je više-manje nesmetano trajala u toku dvije generacije, od kraja rata pa do sredine I. st. n.e., ukupni prosjek gubitaka iliričke populacije, koja se bila pobunila, bi se kretao cc 40%, što je jedna prilično visoka cifra. Naravno gubici su bili neravnomjerno raspoređeni, prostori naronitanskog konventa koji su se borili do samoga kraja su sigurno bili najviše pogođeni depopulacijom izazvanom ratom, dok su druge oblasti koje su se ranije predale ili napustile pobunu u sporazumu sa Rimljanima imali manje gubitke i uspjele sačuvati u većoj mjeri svoju biološku osnovu. A u visini tog "doprinosa" ukupnim gubicima domorodačke populacije Desitijati su vjerojatno zauzimali najviša mjesta, odnosno njihovi gubici su sigurno bili iznad prosjeka gubitaka koje je pretrpjela u dotičnom ratu kompletna pobunjena biološka masa. To objašnjava i činjenicu da su Desitijati, iako najbrojniji narod naronitanskog konventa, ipak daleko po svojoj brojnosti iza tri naroda salonitanskog konventa (Delmati, Mezeji, Dicioni) i to ne samo duplo nego i više od tri puta. Vjerojatno su i Japodi sredinom I. st. n.e. bili znatno brojniji od Desitijata. Sve to sugerira da je naronitanski konvent kao posljedicu rata nosio i tu činjenicu da bude u odnosu na druga dva "gornjoilirska" konventa najslabije naseljen, a Desitijati to da se sredinom I. st. n.e., iako predvodnici ustanka i najvažnija ilirska politija sa prijeloma dvije ere, ne nađu u grupi najbrojnijih naroda Gornjeg Ilirika. Ustvari oni bi sudeći po ove 103 dekurije u tome periodu spadali u ilirski narod "srednje veličine", daleko udaljen od "visoke" kategorije kao što su Delmati, Mezeji, Japodi i Liburni.

I tako je paradoksalno događaj, po kome su Desitijati ostali najviše zapamćeni u povijesti, ustvari bio i njihovo najveće iskušenje, u kome je i sama, ne samo politička nego i biološka opstojnost njihovog naroda došla u pitanje. I Desitijati su odigravanje svoje glavne povijesne uloge morali platiti sa iznimno velikom cijenom u ljudima. Zahvaljujući samo Tiberijevoj umjerenosti i nastojanjem za bržim završetkom rata desitijatski narod je spašen. I u toku pola stoljeća od kraja ustanka do provođenja popisa, iz

kojeg je Plinija Stariji crpio informacije, obnova desitijatske zajednice je imala izvjesne gubitke izazvane djelovanjem vanjskih nedetitijatskih faktora. u prvom redu to bi bilo novačenje i odlazak iz raznoraznih drugih razloga (poglavito gospodarske prirode) sa matičnog područja. Ali čini se da ni ovi činiooci, iako su je usporavali i smanjivali njen intenzitet, nisu radikalno i u većoj mjeri utjecali na opći trend obnove populacije nakon golemih gubitaka u toku ustanka. Sudeći po izvornoj građi ni adopcija stranaca nije imala nikakav utjecaj na demografska kretanja desitijatske zajednice u toku prve polovice I. st. n.e. (a sigurno i kasnije). Uostalom tko bi uopće želio da uđe politički i pravni okvir zajednice koja je bila teško kažnjena zbog ustanka, i kojoj su oduzeta neka samoupravna prava koja je uživala prije rata. Naravno, po ovom kao uostalom i u drugim pitanjima ne treba apsolutizirati stvari i stavove, i možda je i u toku tih pola stoljeća dolazilo do pojedinačnih i dosta rijetkih slučajeva adopcije stranaca (i muškaraca i žena) od strane desitijatske politije. Biološka obnova populacije desitijatske narodnosne zajednice normalnim prirodnim priraštajem je tekla polako i od sredine I. st. n.e. pa dalje koristeći skoro jedno stoljetno razdoblje relativnog mira, napretka i prosperiteta, sve do vremena početka vladavine Marka Aurelija. Sudeći po natpisu iz Župče, bolje okolnosti života za vrijeme I. st. n.e., nakon par desetljeća od kraja rata, doprinijele su povećanju nataliteta i prirodnog priraštaja. Tako porodica "Batona" u svojoj trećoj generaciji broji šest članova (moguće pet sinova i jednu kćerku) koji su vjerojatno preživjeli djetinjstvo. To ukazuje i na iznimni natalitet ali i prirodni prirast Desitijata u stabiliziranim prilikama. Međutim u tome periodu istovremeno teče i drugi proces, koji na jedan "civilizirani" način ugrožava opstojnost identiteta i brojne vrijednosti u ljudima desitijatskog naroda i njihove politije. Od sredine I. st. n.e., kako vrijeme sve više odmiče, pojačava se uz romanizaciju i prihvaćanje mediteranskih helensko-rimskih tradicija, kao opći kulturni fenomen i dobivanje rimskog građanstva među Desitijatima.

Post rebellium

Gdje je život, tamo je i nada.

Terencije¹⁰⁹⁹

Tiberijev trijumf i sudbina ustaničkih vojvoda

*Tuga je pratilac veselja.*¹¹⁰⁰

Nakon predaje Batona Desitijatskog i njegovog neposrednog vojno-političkog okruženja čime je i formalno prestao ustanak, Tiberije je sa glavninom trupa i vrijednim zarobljenicima napustio ilirske zemlje. Međutim radost radi velike pobjede s kojom je nakon više od dvostoljetne borbe završena rimska osvajačka kampanja u Iliriku, vrlo brzo je pomućena za Rimljane neočekivanom vojničkom katastrofom koja ih je zadesila u Teutoburškoj šumi 9. god. n.e., i to samo par dana nakon predaje Batona Desitijatskog.¹¹⁰¹ Kratko razdoblje između predaje Batona Desitijatskog i bitke u Teutoburškoj šumi sugerira da se u trenutku potonjeg događaja Tiberije još uvijek nalazio na prostorima Ilirika na kojima je regulirao neposredno post-ustaničko stanje, postupak sa zarobljenicima, rasporede jedinica i nove provincijske odnose. Kada je mu je stigla vijest

¹⁰⁹⁹ "Modo liceat vivere, est spes." Ter. *Heavton timorvmenos*, 981

¹¹⁰⁰ *Gaudii maeror comes.*

¹¹⁰¹ Detaljne opise rujanske katastrofe u Germaniji daju Cass. Dio LVI, 18-22; Vell. II, CXVII-CXX; Flor. II, XXX, 31-39. U Teutoburškoj šumi su uništene 3 legije, tri konjičke ale i šest kohorti, jedna prilično velika vojna formacija. Međutim problem nije ležao samo u uništenje takve brojne formacije, nego prije svega u činjenici da na rajnskoj granici i galskim provincijama nije bilo adekvatnih vojnih jedinica koje bi mogle kompenzirati taj gubitak. Gro rimske armije, i legija i pomoćnih jedinica nalazio se Iliriku, pa je postojala opravdana bojazan da će germanske pobunjene snage napasti slabo branjene položaje na Rajni. U slučaju Varove katastrofe, najveću odgovornost snosi sam namjesnik koji se nije obazirao na informacije o konspiraciji.

Iako je nezahvalno predviđati što bi bilo kad bi bilo, jednostavno se ne može a da se ne postavi pitanje kako bi se dalje razvijala vojna i politička situacija u Iliriku da je Baton Desitijatski sa otporom izdržao još samo par mjeseci, sve do onoga trenutka kada dođe do masovne pobune Germana. Ali izgleda da je i ovoga puta boginja Fortuna pomogla rimskom narodu i njegovoj Državi, spriječivši vođenje rata na dvije fronte.

o katastrofi u Germaniji, Tiberije je vjerojatno morao naglo ubrzati i svršiti predviđene poslove u Iliriku i uslijed novonastale situacije prebaciti dio trupa na vanilirske prostore a sam požuriti u Rim, što se sve nije moglo dogoditi odjednom i u kratkom vremenu. Trebalo je djelovati prilično žurno i poslati pomoć Varovom nećaku Luciju Noniju Aspreni (*Lucius Nonius Asprenas*) koji je sa dvije legije (I. *Germanica* i V. *Alaudae*¹¹⁰²) sprječavao prodor odmetnutih Germana preko Rajne u galske provincije.¹¹⁰³ Tiberije je na rajnsko ratište vodio najiskusnije jedinice koje su prošle ratište ilirskih zemalja i koje je najbolje poznao i u čiju snagu i sposobnosti je imao dovoljno povjerenja kao što su XX. *Valeria Victrix*,¹¹⁰⁴ XXI. *Rapax*, XIII. *Gemina*, XIV. *Gemina* i XVI. *Gallica* zajedno sa II. *Augusta*. Sudeći po ovome legije stacionirane do tada na Dunavu i Iliriku su većim dijelom premještene na Rajnu i uključene u sastave rimskih armija Gornje i Donje Germanije.¹¹⁰⁵

Po Svetoniju, Tiberiju je radi pobjede u Iliriku bio odobren trijumf, ali s obzirom na "narodnu žalost" zbog Varova poraza, izvanrednih novonastalih okolnosti u Germaniji i prijeko potrebne žurbe da se započnu operacije na Rajni, Tiberije je trijumf odgodio (*Triumphum ipse distulit maesta ciuitate clade Variana*).¹¹⁰⁶ Sa Svetonijem se po ovom pitanju o dodjeljivanju prava na trijumf (ali i Augustu a ne samo i Tiberiju) i njegovom odlaganju slaže i Kasije Dion (...καὶ το; τὰ; ἐπινίκια - iako Kasije Dion upotrebljava ovu imenicu čije je izvorno značenje pobjedna nagrada, svečanost, jasno je da je riječ o dodjeljivanju Tiberiju prava na klasični rimski trijumf - πέμψαι... ἐλθοῦσα ἐκώλυσέ σφας διεοπτᾶσαι).¹¹⁰⁷ I Velej Paterkul potvrđuje da je Tiberiju dodijeljeno pravo na trijumf nad Panonima i Dalmatincima, koji je on poradi ratnih razloga odgodio (*In urbem reversus iam pridem debitum, sed continuatione bellorum dilatatum ex Pannoniis*

¹¹⁰² Po Tacit, Anali, 1970: 454: Tiberije je V. *Alaudae* poveo sa sobom u "Panoniju od god. 6. do 9. n.e."

Međutim, ova legija je u trenutku Teutoburške katastrofe bila u sastavu rajnske armije.

¹¹⁰³ *Vell.* II, CXX, 3; Cass. Dio LVI, 22, 3 - 4

¹¹⁰⁴ Po Bojanovskom (1988: 357), XX. legija je 9. god. n.e. bila stacionirana u Burnumu.

¹¹⁰⁵ Iz ovoga se može zaključiti da su u pobuni panonskih i rajnskih legija 14 god. n.e. učestvovali u znatnom broju upravo veterani iz rata 6-9. god. n.e.

¹¹⁰⁶ *Svet. Tib.* 17; Iako je Tiberije odgodio trijumf on je ipak u znak pobjede, ali vjerojatno i u namjeri podizanja morala nakon katastrofe u Teutoburškoj šumi, ušao u grad u grimiznoj preteksti s lovorovim vijencem na glavi, uspeo se u prisutnosti Senata na sudačku stolicu, koja je bila postavljena u Septi na Marsovu polju, i sjeo ondje s Augustom u sredinu među oba konzula. Odande je pozdravio narod i pošao u ophodu do raznih hramova. Tiberijev povratak u Rim i opisani događaji su se desili 9. god. n.e., jer Svetonije (Tiberije, 18) kaže da je sljedeće godine (a to je gotovo sigurno 10. god. n.e.) Tiberije ponovo pošao u Germaniju, radi rata sa pobunjenim germanskim narodima. Međutim, Po *Fasti Praenestine*, *Inscr.* It., XIII, 2, p. 114 (preuzeto iz Wilkes, 1969: 76, fus. 4), svečani ulazak Tiberija u Rim se dogodio 16. I 10. god. n.e.,

¹¹⁰⁷ *Cass. Dio LVI*, 17, 1; 18, 1; Po Kasiju Dion pravo na trijumf su dobili zajedno August i Tiberije, što je potpuno u skladu sa načelom da je August vrhovni zapovjednik vojske i da su automatski pobjede te vojske, bez obzira koje je neposredni zapovjednik na terenu i koji je praktično izvojevao pobjedu, bile i Augustove pobjede. Naravno, praktično je to bio Tiberijev trijumf.

Delmatisque egit triumphum).¹¹⁰⁸ Za pobjedu nad ustanicima, Augustu i Tiberiju je dozvoljeno da dodaju naziv *imperator* (kod Diona αὐτοκράτορας) drugim titulama koje već nose.¹¹⁰⁹ Pored Tiberija, u čast pobjede nad ilirskim narodima u jednom od najtežih rimskih ratova, obasuti su odlikovanjima i unapređenjima mnogi ne samo zapovjednici protu-ustaničkih snaga koji su vojevali na terenu nego i pojedini članovi vladajuće familije. Posebno je, na osnovi izvještaja Kasija Diona, obasut počastima i odlikovanjima Germanik. On je tako mogao proglasiti pobjedu, što je bila vrlo važna stavka za njegovu budućoj vojničku karijeru. Germanik je primio i *ornamenta triumphalia*,¹¹¹⁰ rang pretora, kao i privilegiju davanja svoga glasa nakon bivših konzula te pravo da obnaša konzulstvo prije nego što je to uobičajeno na osnovi godina starosti i *cursus honorum*.¹¹¹¹ Po Veleju, pored Germanika i Marko Lepid i Vibije Postum su dobili *ornamenta triumphalia*.¹¹¹² Valerije Mesalin je po Veleju Paterkulu dobio *ornamenta triumphalia* za pobjedu koju je izvojevao 6. god. n.e., kada je zaustavio pokret Batona Desitijatskog koji je nastupao sjeverozapadnim pravcem.¹¹¹³

Ili neposredno nakon sloma organiziranog otpora u Panoniji (jesen 8. god. n.e.), ili nakon sloma i organiziranog otpora u dinarskom pojasu (kraj ljeta i jesen 9. god. n.e.), a kako bi se olakšala uprava i kontrola, od nekada velike provincije Ilirik su nastale dvije nove provincije i to: Gornji Ilirik (*Illyricum Superior*), kasnije nazvana Dalmacija/*Dalmatia* i sjevernu provinciju Donji Ilirik (*Illyricum Inferior*), kasnije nazvana Panonija/*Pannonia*.¹¹¹⁴ Kao garanta mira i poslušnosti provincije Dalmacije ostavljen je garnizon koji se sastojao od VII. i XI. legije, te većeg dijela auksilijarnih kohorti. Prvi postratni namjesnik provincije Gornji Ilirik bio je rimski zapovjednik Vibije Postum. Velej Paterkul titulira Vibija Postuma kao konzulara (*consul suffectus* za

¹¹⁰⁸ Vell. II, CXXI, 2

¹¹⁰⁹ Cass. Dio LVI, 17, 1

¹¹¹⁰ Dodjeljivanje *ornamenta triumphalia* ili "počasnog znaka trijumfa" nakon uspostave principata postalo je uobičajena praksa odlikovanja viših rimskih zapovjednika. Uspostavom sustava po kojem je princeps vrhovni zapovjednik cjelokupne vojne sile, pa su sukladno tome i pobjede njegove bez obzira tko ih stvarno izvojevao, smanjen je broj odobrenih trijumfa, koji su se sada odobravali samo u izuzetnim situacijama kao npr. u slučaju pobjede nad ilirskim ustanicima u ratu 6-9. god. n.e. Kao kompenzacija tome služila je institucija *ornamenta triumphalia*, odnosno dodjeljivanje lovorovog vijenca, tunike urešene palminim grančicama, izvezene toge, bjelokosne palice ili kipa.

¹¹¹¹ Cass. Dio LVI, 17, 1-2

August je i prema svojim unucima Gaju i Luciju primjenjivao ovu praksu ubrzanog napredovanja u karijeri i hijerarhiji političkih dužnosti i prava, za razliku od npr. Tiberija koji je sve morao sam ostvariti i dokazati svoje vrijednosti. Zasipanje Germanika odlikovanjima od strane Senata, odnosno Augusta, je značilo ostvarivanje Augustove namjere koje je ovaj imao kada je slao Germanika na ratište. Tako je rat 6-9. god. n.e. poslužio Augustu da "izbaci" Germanika u prvi plan rimske političke javnosti.

¹¹¹² Vell. II, CXV, 3; CXVI, 1-2; Velej Paterkul kada govori o odlikovanjima na kraju rata vrlo se šturo odnosi prema onome što je Germanik dobio.

¹¹¹³ Vell. II, CXII, 2

¹¹¹⁴ O podjeli provincije Ilirik v. Mesihović, 2010.

5. god. n.e.)¹¹¹⁵ i prepozita (*praepositus*) Dalmacije.¹¹¹⁶ Drugo tituliranje bi sugeriralo da je Vibije Postum bio namjesnik Dalmacije, odnosno da je provincija Gornji Ilirik nastala (odnosno desila se disolucija jedinstvene provincije) još u toku rata.¹¹¹⁷ Međutim, stvari po ovom pitanju stoje mnogo složenije; u toku zadnje faze rata Vibije Postum se nalazio, sudeći po tekstu Kasija Diona, u središnjem ustaničkom području kao subordinirani zapovjednik Germaniku koji je vodio kampanju u ovom prostoru. Vibije Postum je sigurno bio starijeg godišta u odnosu na Germanika, koji nakon što je regulirao stanje u “ardubskom” prostoru ostavlja Postumu da kompletira zaposjedanje preostalih “džepova otpora” u središnjem ustaničkom prostoru. Znači Germanik povjerava Postumu nadležnosti vezane za središnje ustaničko područje, te bi njegov tadašnji položaj tako na neki način i odgovarao Velejevom *praepositus*, što pokazuje još jedno iznenađujuće podudaranje i dopunjavanje dva osnovna izvještaja po određenim pitanjima. Ali to ne bi trebalo apriori značiti i da je Postum tada i bio namjesnik Dalmacije, ako je ona uostalom tada uopće i postojala kao zasebna provincija. On je na ovu dužnost bio imenovan od Germanika, što je bilo u skladu sa Germanikovim ovlaštenjima i sigurno je to bilo potvrđeno i od Tiberija, odnosno i Augusta. Ali da bi bio pravi namjesnik jedne provincije Postum je morao da nosi titulu *legatus Augusti propraetore* i da direktno ovisi i bude povezan sa Cezarom Augustom, a ne preko drugih osoba odnosno u konkretnom slučaju Germanika i Tiberija. Ovo *praepositus* je znači moguće shvatiti i samo kao neku nedefiniranu poziciju koju je Postum imao na prostoru dinarskog prostora na kojem je ostavljen od strane Germanika, i možda na njegovu privremenu upravu nad ovim prostorom, ali ne i kao pravu namjesničku dužnost. To je razumljivo ako se ima u vidu da je on na ovim prostorima, nakon odlaska ostalih viših vojnih zapovjednika, bio najviši vojni, a samim tim i civilni zapovjednik, Po iznesenom pretpostavljenom zaključku provincija Gornji Ilirik nije nastala u toku rata. Uostalom teško bi bilo očekivati da se još u vrijeme kada rat bijesni, Rimljani bave formiranjem novih provincija i to na prostorima gdje se vode borbe i koje se povrh toga dijelom i ne nalaze pod njihovom kontrolom. Rimljani kao praktičan narod nisu vidjeli smisla u tome da “prave ražanj dok je zec u šumi”. Sa druge strane, potrebno je ukazati da Velej Paterkul govoreći o borbama koje 6. god. n.e. Valerije Mesalin vodi sa

¹¹¹⁵ Velej Paterkul, 2006: 269, nap. 607 (Gaj Vibije Postum je bio *homo novus* rodom iz Larina).

¹¹¹⁶ Inače jedan Gaj Vibije je bio jedan od tužitelja na procesu Libonu (*Tac. Ann.* II, 30) 16. god. n.e. On je tada bio senator i sudeći po ponašanju (ako je vjerovati Tacitu) u ovom procesu osoba sa baš ne prevelikim osobnim integritetom - denuncijant. Ne zna se da li je riječ o istoj osobi koja je gušila posljednje džepove otpora u ilirskim zemljama ili je riječ o nekoj drugoj osobi npr. Vibiju Serenu prokonzulu onostrane Hispanije, kako se to pretpostavlja u Tacit, *Anali*, 1970: 641

¹¹¹⁷ O poziciji Postuma u Dalmaciji v. Šašel Kos, 2005 A: 516

Batonom Desitijatskim, ovog prvospomenutog titulira kao *praepositus Illyrico*,¹¹¹⁸ Ovaj podatak bi relativizirao gore navedenu pretpostavku i mogao bi se i tumačiti da Velej Paterkul terminom *praepositus* označava stvarno namjesnika provincije i ako bi to bilo tačno, onda je Postum bio namjesnik Dalmacije, odnosno Gornjeg Ilirika a disolucija se desila ipak možda u toku posljednjih faza rata, od druge polovine 8. god. n.e. pa nadalje. I na osnovi svega prezentiranog obje navedene opcije ipak ostaju otvorene.¹¹¹⁹ Jedan drugi podatak, koji se nalazi kod Flora, isto kao da sugerira da je Vibije Postum bio namjesnik Dalmacije. U njemu se kaže da je August Vibiju povjerio zadatak kompletnog podčinjavanja Dalmatinaca,¹¹²⁰ i da je Vibije prisilio ovaj "divlji narod" da kopa zemlju i bavi se ispiranjem zlata.¹¹²¹ Ovaj podatak se nesumnjivo odnosi na posljednju fazu rata 9. god. n.e. i predstavlja jedno vrijedno svjedočanstvo, a to što se u njemu spominje August koji Vibiju povjerava ovaj zadatak ne znači nikakvu suprotnost sa Dionovim podatkom da je Germanik zapovjedništvo prepustio Vibiju Postumu, jer Germanikove odluke na terenu su formalno gledano bile i Augustove, koji je ipak bio prilično udaljen od ratišta.

Ako je Postum i bio namjesnik Dalmacije, postavlja se pitanje da li je on bio izabran još u toku rata ili je riječ o njegovom naknadnom postavljanju nakon što je Dalmacija pacificirana, došlo do disolucije jedinstvene provincije i odlaska Tiberija, Germanika i drugih viših zapovjednika sa ilirskog terena. Rješavanje ove nedoumice direktno vodi ka pitanju detekcije podjele Ilirika, s tim da je potrebno imati na umu da se Postum u trenutku predaje Batona Desitijatskog nalazio u središtu bivšeg dinarskog ustaničkog područja. Provincijsko središte je i dalje bilo u Saloni, kojoj su bliže tada bili i Tiberije,

¹¹¹⁸ Vell. II, CXII, 2

¹¹¹⁹ Valerije Mesalin je 6 god. n.e. sigurno bio namjesnik provincije Ilirik, jer ga kao takvog spominje i Kasije Dion upotrebljavajući izraz ... ὄρχων... (Cass. Dio LV, 29, 1) Istina Dion kaže da je Mesalin bio poglavar Dalmacije i Panonije, ne navodeći naziv Ilirik, ali je iz smisla jasno da je riječ o jednoj provinciji kojom upravlja jedna osoba. Kao što se iz konkretnog podatka može vidjeti Kasije Dion Valerija Mesalina, namjesnika provincije Ilirik titulira samo kao ὄρχων. Ova titula je ipak bila samo općenit opisni karakter i sigurno nije bila zvanična titula provincijskog namjesnika. Publije Kornelije Dolabela, namjesnik Gornjeg Ilirika u drugom deceniju I st. n.e., nakon završetka rata, na osnovi solinskih natpisa nosi titulu *legatus Augusti propraetore*. Na osnovi natpisa iz Posušskog Graca, pretpostavlja se da je Marko Servilije (*Marcus Servilius*) bio namjesnik Ilirika u periodu 4 - 5. god. n.e., znači prije početka ustanka, sa zvaničnom titulom naziv *legatus Augusti propraetore* (Dodig, 2003: 233-234). Iz svega izrečenog jasno je da namjesnici i prije, ako je M. Servilije stvarno bio namjesnik prije 6. god. n.e., i poslije rata 6-9. god. n.e. nose istu zvaničnu titulu, pa bi to samim tim moralo značiti da su i Mesalin i namjesnici Dalmacije neposredno nakon disolucije jedinstvene provincije nosili kao oficijelni naziv titulu *legatus Augusti propraetore*. Radi toga je i nejasno zašto Velej Paterkul upotrebljava izraz *praepositus*, dok npr. na drugim mjestima upotrebljava termin *legatus*, uz ostalo povezano i sa provincijskim namjesništvom (II, CXI, 4). Možda i termin *praepositus* u kontekstu Velejevog izlaganja o Mesalinu i Postumu treba promatrati na isti način kao i Dionovo korištenje izraza ὄρχος.

¹¹²⁰ Iz smisla Florovog teksta je jasno da je riječ o stanovnicima Dalmacije, a ne samo o Delmatima.

¹¹²¹ Flor. II, 25

i Germanik, ali i Marko Lepid, te je možda on na tu dužnost dospio nakon odlaska u toku zadnjih mjeseci 9 god. n.e. ostatka rimskog zapovjedništva i vojske. Tako bi on, samim tim što je jedini od viših i odlikovanih zapovjednika ostao u Dalmaciji, bio postavljen za njenog namjesnika. To bi sugeriralo da je do disolucije došlo nakon kraja rata, kao posljedica praktičnog stanja na terenu, odnosno postojanja odvojenih preostalih rimskih zapovjedništava jednog u Donjem Iliriku (Panoniji) i drugog u Gornjem Iliriku (Dalmaciji).¹¹²² Naravno kasnije je i sam August legalizirao Postumovo zapovjedništvo u Gornjem Iliriku, pa je samim tim moguće da je on nakon što je formalizirao svoje namjesničko mjesto, dobio titulu *legatus Augusti*. Ako je iznijeta konstrukcija tačna onda bi privremeno od prepuštanja Postumu zapovjedništva do njegovog imenovanja na mjesto namjesnika nove provincije on bio *praepositus*. A to bi možda bilo i najviše zadovoljavajuće rješenje ove dileme vezane za poziciju Vibija Postuma na samom kraju i neposredno nakon kraja rata.

Ako je Vibije Postum ostao u Dalmaciji i nakon 9. god. n.e. i to sada kao zvanični namjesnik, pod svojim zapovjedništvom je imao VII. i XI. legiju. Sada se postavlja pitanje da li su ove dvije legije pripadale onim trupama koje Germanik ostavio sa Vibijem Postumom u unutrašnjosti, radi dovršenja pacifikacije dinarskog pojasa, pa su nakon povlačenja glavnine Tiberijeve armije postale posadne jedinice Provincije. Ali kao što je ranije rečeno, moguće je (pa i vjerojatnije) da su ove legije pripadale Silvanovoj istočnoj vojsci, pa su tek naknadno prebačene pod Postumovo zapovjedništvo nakon što su zbog potreba rajnskog ratišta legije kojima su neposredno zapovijedali Tiberije, Lepid i Germanik napustile Ilirik.¹¹²³

Po Veleju Paterkulu se u ratu u Iliriku istakao i i Elije Lamia (koji je ostao uskraćen za *triumphalia ornamenta*, "ne zbog toga što ih ne bi zaslužio, nego zbog nesposobnosti da ih se dokopa"), kojeg Velej inače obasipa komplimentima.¹¹²⁴ Čak je i Tiberijev sin Druz, iako nije učestvovao u ilirskom ratu bio počastvovan privilegijom prisustvovanja sjednicama Senata, iako nije bio njegov član i drugim častima.¹¹²⁵ Sva ova mnogobrojna unapređenja su izvođenja i s ciljem podizanja morala i motiviranja zapovjednika pred predstojeće nove napore na rajnskoj granici.

¹¹²² Inače u Tacitovim Analima se ne nailazi sve do perioda 16/17 god. n.e., ni na koga za koga bismo mogli pretpostaviti da je Vibije Postum. Tek za 16/ 17 god. n.e. sreće se ime Gaj Vibije, ali bez kognomena. (*Tac. Ann.* II, 30)

¹¹²³ Ova opcija je najvjerojatnija jer je logično pretpostaviti da su na Rajnu prebačene one legije koje su se tamo mogle brže prebaciti a to bi bile one više situirane na zapadu Ilirika.

¹¹²⁴ *Vell.* II, CXVI, 3-4, U istom poglavlju on prilično prostora odvaja i pohvalama na račun isto jednog rimskog zapovjednika Aula Licinija Nerve Silijana (*Aulus Licinius Nerva Silianus*), sina Publija Silija (*Publius Silius*).

¹¹²⁵ *Cass. Dio* LVI, 17, 3

Po Kasiju Dionu predloženo je bilo još dosta odlikovanja, časti i počasnih naziva, ali je August prihvatio samo neke.¹¹²⁶ Po Svetoniju, predlagano je da se Tiberiju dodijele i nazivi “Panonski”, “Nepobjedivi”, “Pobožni”, ali se tome suprotstavio August, “izričući uvjerenje da će Tiberije biti zadovoljan nadimkom što će ga dobiti nakon njegove smrti” (*Censuerunt etiam quidam ut Pannonicus, alii ut Inuictus, nonnulli ut Pius cognominaretur. Sed de cognomine intercessit Augustus, eo contentum repromittens, quod se defuncto suscepturus esset.*).¹¹²⁷ Ovo Augustovo odbijanje počasnih naziva, koji su predlagani njemu i posebno Tiberiju, je isto bilo više nego smišljena politika Augusta kako bi što je moguće ranije približio utjecaj i slavu i političko značenje Germanika Tiberiju. August nije želio da Tiberije dodjeljivanjem i novih naziva postane još značajniji i ugledniji, više nego i on sam u tim posljednjim godinama njegovog života, što bi prilično poremetilo Augustovo željenu ravnotežu u uspostavljenim porodično-državnim odnosima. Moguće je da je i protežiranje Druza potrebno promatrati kao rezultat upravo tih Augustovih nastojanja za stvaranjem i održanjem neke vrste unutar porodične ravnoteže počasti, utjecaja, moći i autoriteta. U znak pobjede u ratu 6-9. god. n.e. u Panoniji su podignuta dva *tropaeum* (τροπαιοφόροι), ali Kasije Dion ne precizira mjesta gdje su se oni nalazili.¹¹²⁸ Na osnovi pronalaska fragmenta tropeuma, jedan *tropaeum* u čast pobjede u ratu 6-9 god. n.e. se nalazio u Tiluriju, dok se za drugi još uvijek ne zna gdje se nalazio (možda u Burnumu?).

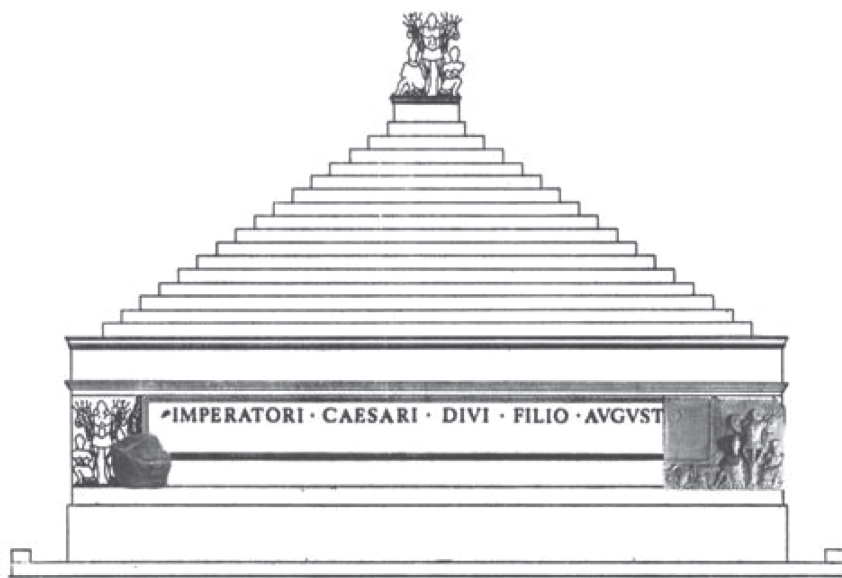
Na osnovi Svetonija i Kasija Diona, koji se najviše zadržavaju na opisu ovih odlikovanja i časti, može se izvući zaključak da se sve ovo događa dok i Tiberije i Germanik nisu bili još uvijek bili stigli u Rim. Po tome bi se ovi prijedlozi podnosili i bili razmatrani i donošeni vrlo brzo po dolasku vijesti o pobjedi u Iliriku, možda u samo par dana razlike, jer vijest o porazu u Germaniji stiže brzo nakon vijesti o pobjedi u Iliriku.¹¹²⁹

¹¹²⁶ Cass. Dio LVI, 17, 1-2

¹¹²⁷ Svet. Tib. 17

¹¹²⁸ Cass. Dio LVI, 17, 1-2. Moguće je da su ova dva spomen-znaka pobjede bila po svome izgledu slična “*Tropaeum Alpium*” (O njemu v. Šašel Kos, 2005 A: 473 - 476).

¹¹²⁹ Da je vijest o porazu stigla prije odlučivanja o odlikovanjima, sigurno bi entuzijizam predlagača bio i manji i drugačiji kao i Augustovo relativiziranje predloženih odlikovanja Tiberiju.

Rekonstrukcija tropeuma iz Garduna prema Nenadu Cambiju

Svetonije i Kasije Dion ne spominju nigdje precizno koja to institucija u okvirima Rimske države, bar formalno predlaže i dodjeljuje ta odlikovanja i počasti, iako je jasno da su oni bili rezultat regularne, zakonske i uobičajene procedure, a ne volje samo jednog čovjeka. Oni samo neodređeno govore da se predlažu i dodjeljuju te počasti, i jedino se iz smisla njihovih tekstova mogu izvući neki zaključci. Prvo, jasno je da nije August taj koji bar formalno dodjeljuje te počasne nazive, iako je on bio praktično najvažnija stavka u tome što će tko dobiti, a vjerojatno nije riječ ni o komicijama, čiji je značaj postajao sve minorniji. I jedina institucija koja predlaže i dodjeljuje te počasti, odlikovanja i nazive mogao je biti Senat. Potvrdu za to pruža jedna rečenica u Velejevom tekstu iz koje se može jasno vidjeti da je odlikovanja za rat 6-9. god. n.e. (konkretno riječ je o odlikovanju Marka Lepida) dodjeljivao Senat a na preporuku principa tj. Augusta.¹¹³⁰ Vjerojatna je bila jedna senatska sjednica na kojoj su se predlagala i dijelila odlikovanja, tako da su vijest o tome Tiberije i Germanik dobili dok su još bili u ilirskim zemljama.

Odgodeni trijumf Tiberije je proslavio tek nakon što se vratio sa germansko-rajnskog ratišta na kojem je uspio stabilizirati prilike tek 12. god. n.e. (*A Germania in urbem post biennium regressus triumphum, quem distulerat, egit prosequentibus etiam legatis, quibus triumphalia ornamenta impetrarat*).¹¹³¹ Tiberije je vjerojatno trijumf proslavio

¹¹³⁰ Vell. II, CXV, 3

¹¹³¹ Vell. II, CXXI, 2; Svet. Tib. 20;

23. X. 12. god. n.e.¹¹³² ili 16. I. 13. god. n.e.¹¹³³ Sudeći po kontekstu poglavlja u kojem Svetonije govori o Tiberijevom trijumfu, moglo bi se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je Baton Desitijatski (iako to sam Svetonije izričito ne navodi) sproveden kao zarobljenik u trijumfalnoj povorci, sigurno sa stotinama, možda i tisućama svojih svojih suboraca i sunarodnika izabranih za trijumfalnu povorku.¹¹³⁴ Po Veleju, koji je bio neposredni očevidac Tiberijevog trijumfa, zarobljene neprijateljske vojvode bile su u lancima izložene u okviru trijumfalne povorke (*Quippe omnis eminentissimos hostium duces non occisos fama narravit, sed vinctos triumphus ostendit*).¹¹³⁵ Istine radi u konkretnom podatku Velej ne spominje Batona Desitijatskog po imenu, ali njegovo prisustvo (kao i u slučaju Svetonijevog podatka) definitivno možemo naslutiti.¹¹³⁶ Velejevi *hostium duces* su vjerojatno u većini poticale sa dinarskog pojasa i to iz područja koja su se zadnja predala, što bi možda podrazumijevalo i ono neposredno okruženje Batona Desitijatskog.¹¹³⁷ Ovidijev opis trijumfa je dosta slikovit i na osnovi njega bi se sa punom sigurnosti moglo tvrditi da je i Baton Desitijatski sproveden u trijumfu. Ovidije u prikazu trijumfa izričito spominje i Batona.¹¹³⁸ S obzirom da su se posljednje bitke vodile na dijelovima kontinentalne unutrašnjosti dinarskog pojasa, možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti i da je većina ostalih “običnih” zarobljenika sprovedenih u trijumfu bila podrijetlom s ovog područja. Međutim i pored nesumnjivog poniženja koje su Baton Desitijatski i sa njim mnogi njegovi saborci doživili činom svoga učestvovanja u trijumfalnoj povorci, njih nije zadesila sudbina mnogih drugih Rimljanima neprijateljskih vođa koji su bili izloženi u trijumfalnoj povorci. Pogubljenje neprijateljskog vođe predstavljalo je vrhunac samog trijumfa i u sebi je nosilo i običajnu tradiciju, koju je Josip Flavije izrazio riječima “...stari običaj, preuzet od otaca...”¹¹³⁹ ali i drevno

¹¹³² Zaninović, 1996, 212

¹¹³³ Introduction u Loeb izdanje Ovidijevih *Tristia* i *Ex Ponto*, xxxiv-xxxv; Velej Paterkul, 2006: 269, nap. 602.

¹¹³⁴ Za trijumf nije trebalo više tisuća zarobljenika, pa je npr. u Titovom judejskom trijumfu participiralo oko 700 zarobljenika.

¹¹³⁵ *Vell.* II, CXXI, 3; I Velej Paterkul i njegov brat Magij Celer Velejan su participirali kao pobjednici u trijumfu, što sa vidljivim ponosom ističe i sam Velej. Magij je sudeći po svome imenu bio po starom rimskom običaju adoptiran u familiju Celera. Tiberija su, po Svetoniju (Tiberije, 20), u trijumfu pratili njegovi legati, kojima su podijeljena *ornamenta triumphalia*.

¹¹³⁶ Velej jasno kaže da najeminentnije neprijateljske vojvode nisu bile ubijene u ratu, nego da su bile izložene u lancima u trijumfu. Ovaj podatak indirektno sugerira da je i Baton Desitijatski i čitav niz drugih visokih vojvoda i općenito vođa i istaknutih pojedinaca iz ustanka u Iliriku bio izložen u trijumfalnoj povorci.

¹¹³⁷ Nije nerealno pretpostaviti da se možda u toj povorci nalazio i Pines.

¹¹³⁸ *Ovid. Ex Ponto*, II, I (*Germanico*), 1-68. Sudeći po Ovidijevom prikazu, Tiberijev trijumf iz 12. ili 13. god. n.e. nad Ilirima je bio sličan po sadržini Germanikovom trijumfu od 26. V. 17. god. nad germaniskim narodima Heruscima, Hatima, Angrivarijima i ostalim narodima do Elbe (*Strab. Geo.* VII, 1, 4; *Tac. Ann.* II, 41). U trijumfu su po Ovidiju nošeni i prikazi osvojenih uporišta (*oppida*), rijeka i planina u pacifiziranoj zemlji i borbi u gustim šumama.

¹¹³⁹ *Josephus*, VII, V, 6

religijsko žrtvovanje, odnosno prinošenje ljudske žrtve (u vidu zarobljenog neprijateljskog starješine) u znak zahvalnosti za pobjedu bogu Marsu. Baton Desitijatski, iako je bio vrhovni vojvoda pobunjenih naroda protiv kojih su Rimljani vodili najteži rat poslije punskih ratova, nije prošao kao npr. Jugurta, Vercingetoriks ili Simon, jedan od jevrejskih vođa u velikom Judejskom ustanku, za kojeg Josip Flavije kaže da ga je Tit sačuvaao za trijumf da bude "žrtva klanica".¹¹⁴⁰ Za razliku od njih Baton Desitijatski ne samo da nije pogubljen nego je nakon trijumfa bio oslobođen zatočeništva i okova, koji su mu sudeći po svemu što se događalo u tom periodu bili samo privremeno stavljeni za potrebe trijumfa. Međutim njemu nije bio dozvoljen povratak u domovinu i bio je interniran u Ravenu sa dovoljno darova i bogatstva koje mu je uručio Tiberije i koji su mu omogućavali relativno luksuzan i udoban boravak u Italiji.¹¹⁴¹ Sličan postupak je bio i prema drugim istaknutim ustaničkim vođama i vojvodama koji su bili zarobljeni i provedeni u Tiberijevom trijumfu. Ovidije tako govori da su većini zarobljenih ustaničkih vojvoda, poglavica i starješina, koji su bili za vrijeme trijumfalne procesije bili okovani za vratom, dodijeljeni životi i oprost.¹¹⁴²

Gotovo je sigurno da je i za ovakav postupak poštete, aboliranja, pomilovanja i oslobađanja i drugih istaknutih ustaničkih vojvoda zaslužan Tiberije. Kao pobjednik u teškom ratu i trijumfator on je mogao po svome diskrecionom pravu da sa neprijateljskim vođama koje je proveo u trijumfu po osobnom nahodaenju učini šta želi. I umjesto da ih ceremonijalno pogubi ili baci u arenu, on ih je oslobodio. Posebno ovaj Tiberijev čin u "peace and reconciliation" stilu ima na značenju, ako se ima u vidu da je riječ o vođama ustanka protiv oficijelne rimske uprave, a ne o vođama neke vojski i naroda koji su bili izvan okvira rimskoga imperija.¹¹⁴³ Postupak prema i Batonu Desitijatskom, i ostalim

¹¹⁴⁰ *Josephus*, VI, IX, 4

¹¹⁴¹ U Ravenu je Tiberije poslije Batona Desitijatskog smjestio i samoga Marobodu i Tusneldu (*Tac. Ann.* I, 55-59), pa se čini da je Ravena bila neka i vrsta centra za smještaj ili zarobljenih ili Rimljanima prebjeglih pojedinaca koji su bili prvaci, vođe ili su samo imali i pripadali autoritativnim i uglednim porodicama i rodovima drugih naroda. Nakon što je pred oružanom silomsvoga suparnika Katualda prešao Dunav, Marobodu je osigurano "sigurno i časno utočište" u Raveni. Po Tacitu, Marobodu nije Italiju napustio 18 godina, gdje je vodio lagodan i luksuzan život. (Vell. II, CXXIX, 3; *Tac. Ann.* II, 62-63; III, 11). Vjerojatno je ista ili slična sudbina načina života u Raveni "zadesila" i Batona Desitijatskog. Nije nemoguće pretpostaviti da su se Baton i Marobodu, pa i Arminijeva supruga Tusnelda susretali u ovom italjskom gradu. Sa Arminijevim i Tusneldinim sinom, kojeg Strabon (VII, 1, 4, C 292) zove Θουμέλικος i koji se odgojio u Raveni (*Tac. Ann.* I, 58), po Tacitu su se kasnije nemilostivo poigrali. v. Tacit, *Anali*, 1970, Bilješke, 458, pogl. 58. Arminije (*Arminius* cc 17. god. p.n.e. – 21. god. n.e.) je imao 22/23 godine kada je izbio Veliki Ilirski ustanak. Baton Desitijatski je po godinama sigurno bio bliži Marobodu (cc. 30. god. p.n.e. – 37. god. n.e.) U August, *Res Gestae*, V, 32 se spominje lista kraljeva koji su iz raznoraznih razloga prešli ili prebjegli ili se našli u internaciji na rimskoj teritoriji. U njoj nema imena Batona, možda i iz razloga što je on ranije bio rimski podanik a i zato što nije bio ni kralj.

¹¹⁴² *Ovid. Ex Ponto*, II, I (*Germanico*), 43-46

¹¹⁴³ I u intervalu od Tiberijevog odlaska iz Ilirika pa do trijumfa, i ovi zarobljeni prvaci pobunjenog Ilirika su imali vjerojatno sličan tretman kao i Baton Desitijatski. Nalazili bi se u nekoj vrsti pritvora, ali sigurno

zarobljenim prvacima ustaničkog Saveza pa i prema poraženim narodima i zajednicama Ilirika, Tiberiju može služiti na čast. To ujedno govori i kakav je Tiberije bio ne političar, nego državnik. Ono što je nejasno jeste da li su i ovi drugi ustanički poglavari bili internirani kao i njihov vrhovni vojvoda ili im je bio dozvoljen povratak u domovinu.

Ovidije i sam dan kada se održavao trijumf opisuje kao sunčan, iako je danima ranije padala kiša. Ovidije u svome pismu Germaniku nudi i niz podataka u kojima se spominju zarobljenici, te prikazi osvojenih utvrda i gradova te rijeka i planina pobijedene zemlje i borbi u gustim šumama. Izloženo je bilo i zaplijenjeno oružje pobunjenika. Zanimljiv je spomen predstavljanja Germanikovih uspjeha u trijumfu, i spominju se njegovo osvajanje mnogih gradova. Svetonije govori da su Tiberija u trijumfalnoj procesiji pratili njegovi legati kojima je pribavio *ornamenta triumphalia*, i da je prije nego što je krenuo na Kapitol (gdje se završavala procesija) sišao sa trijumfatorskih kola i spustio se na koljena pred ocem, koji je predsjedavao svečanosti. Svoj trijumf Tiberije je zaključio ručkom na 1000 stolova, te novčanim darom građanima (najvjerojatnije samo rimskom gradskom plebsu) od 300 sestercija po osobi. Od novca iz ratnog plijena posvetio je hramove Slozi te blizancima – dioskurima Poluksu i Kastoru u svoje i ime svoga rano preminulog brata Druza.¹¹⁴⁴ Tako je bogatstvo u novcu, materijalu i ljudima iz Ilirika, pored toga što je dodatno obogatilo Tiberija, Germanika, njihove saveznike, oficire i vojnike nahranilo bar jednim ručkom i rimski gradski plebs te izgradilo dva hrama u prijestolnici Imperije. Suviše mali doprinos za stradanja i patnje koje su morale biti podnesene u tri godine teškog rata i potpuno uništenje domaćeg autohtonog općeg kulturnog načina života.

Pošto je ubrzo na prijestol došao i njegov zaštitnik Tiberije, nekadašnji desitijatski politički i vojni dužnosnik i vrhovni vojvoda ustanka je gotovo sigurno u Raveni provodio ostatak života bez ikakvih posebnih problema i neuznemiravan od strane državne vlasti. Baton Desitijatski se vjerojatno nikada više nije vratio u domovinu i na kraju je u relativnom snošljivom okruženju i dobrom odnosu dočekao u Raveni kraj svoga života. Ostalo je nepoznato kakav je bio njegov odnos prema svome zavičaju i narodu dok je boravio u Raveni. Koji su to bili razlozi koji su Tiberija nagnali da se prema Batonu Desitijatskom ponese na ovako “galantan način”. Po Svetoniju (*Tib.* 20), Tiberije je Batona Desitijatskog “obradio bogatim nagradama i odredio mu boravište u Raveni”, kako bi mu uzvratio za to što je ovaj za vrijeme rata pustio Tiberija da se sa svojom vojskom izvuče kada su se oni jednom prilikom našli opkoljeni na “nezgodnom mjestu”. Sigurno

ne i nekoga ropškoga ili robijaškog statusa. Sa velikom stupnjem vjerojatnoće možemo prepostavljati da su i oni kao i Baton Desitijatski bili okovani za vratove samo za vrijeme Tiberijeve trijumfalne procesije.
¹¹⁴⁴ *Svet. Tib.* 20

je i određena i još uvijek neshvatljiva blagost koju je Tiberije osjećao prema Ilirima imala izvjesnu ulogu u ovoj poštedi. Vjerojatno su i Batonova hrabrost, njegovo stoičko držanje koje je uvijek kod Rimljana starog kova, kakvim se volio predstavljati Tiberije, izazivalo poštovanje te elokvencija i dosljednost i iskrenost i u trenucima njegove potpune bespomoćnosti doprinijeli da Tiberije poštedi ovog Desitijata koji je toliko namučio njegovu Državu i vojsku. Sigurno je i raniji Batonov čin, kada je dozvolio Tiberiju da se izvuče iz teške pozicije, prilično utjecao na Tiberija da poštedi Batona Desitijatskog, jer je Tiberije nesumnjivo smatrao svojom čašću da se pobrine za bolji tretman prema svome zarobljeniku. Uostalom i Baton Desitijatski se sam predao te je tim činom zadržao dalje stradanje i patnje ne samo svojih sunarodnika, nego i doprinio da prestanu razlozi daljeg zadržavanja velikih rimskih jedinica i njihovog zapovjednika u Iliriku.¹¹⁴⁵ Tiberije i pored evidentnog poštovanja prema Batonu Desitijatskom nije mogao da ga iz razloga održanja pacificiranog stanja i osiguranja rimske vlasti ostavi u Iliriku. Njegovom repatrijacijom u Ravenu i odustajanjem od pogubljenja Tiberije je spriječio i stvaranje oreola mučenika i heroja u mitskoj svijesti autohtonog stanovništva ilirskih zemalja (posebno onih koje se nalaze u dinarskom pojasu). A to je isto kao i njegovo ostajanje u domovini, ali samo na drugačiji način, predstavljalo opasnost po učvršćenje rimske vlasti i autoriteta u svijesti domorodaca i njihovog pomirenja sa apsorpiranjem u grčko-rimski kulturni krug, što je bio jedan od ciljeva rimske politike prema podčinjenim domorodačkim zajednicama sa nižim općekulturnim razvitkom.

U međuvremenu od trenutka zarobljavanja do trijumfa i svoga uvjetnog oslobođanja i interniranja Baton Desitijatski je pune tri godine vjerojatno proveo kao Tiberijev osobni zarobljenik. Samo postavlja se pitanje gdje su on, njegov sin i njegovi drugi najbliži suradnici koji su se zajedno sa njim predali Tiberiju proveli vrijeme, dok je Tiberije stabilizirao situaciju na Rajni. Baton je ili bio zatvoren u nekom italijanskom gradu, uključujući i sam Rim ili je boravio u blizini Tiberija dok je ovaj ratovao sa Arminijem i odmetnutim germanskim narodima. Vjerojatnija je ova druga mogućnost, jer je Tiberije nastojao da svoga dragocjenog zarobljenika drži u blizini kako mu se ne bi desilo nešto što Tiberiju ne bi bilo po volji. A osim toga Baton Desitijatski se predao na Tiberijevu riječ do koje je ovaj budući princeps mnogo držao posebno u tim godinama pred Augustovu smrt. Tako se i Baton Desitijatski vjerojatno kretao zajedno sa Tiberijem

¹¹⁴⁵ Kako je već rečeno, sam Baton Desitijatski se sa svojom skupinom mogao još dugo kriti po brdsko-planinskim masivima i unutar gustih šuma, vodeći neku vrstu hajdučije, čime bi predstavljao konstantnu prijetnju za rimske pozicije u dinarskom pojasu te bi tako konstantno postojala opasnost za novo razbuktavanje ustanka. To bi onda primoralo Rimljane na odvajanje dovoljnih snaga kako bi se držalo pod cjelishodnom kontrolom okupirano područje u dubokoj pozadini vanjskih granica Imperije, i to za vrijeme teških borbi na Rajni i Germaniji.

dijelom zapadne Europe u kojima je bjesnio još jedan za Rimljane težak rat i sigurno je bio u prilici da upozna i te zemlje i narode.

Na kraju ovoga poglavlja je potrebno još jednu vrijednu činjenicu, koja uveliko govori i o Tiberijevom karakteru i odnosu prema provincijalcima. I pored neviđenih stradanja ilirskih zemalja i užasnih ratnih teškoća, Tiberije je od predaje Batona Dezitijatskog nastupio sa pomirljivijom politikom. Domorodačke autonomne peregerinske *civitates* nisu ukinute niti uništene, pa su tako svoje postojanje nastavile i dezitijatska i delmatska i breučka i mezejska i ostale domorodačke politije. Naravno, stupanj njihove autonomije je smanjen, a kontrola rimskih vojno-civilnih dužnosnika povećana. Eksploatacija domaćih resursa je nastavljena, o čemu slikovito govori Florov podatak o namjesniku Postumu koji je obnovio iskorištavanje rudnih bogatstava Dalmacije. Ipak, uvidješi ranije greške rimske uprave, vjerojatno Tiberije je pristupio i određenim reformama koje su za cilj imale poboljšanje rimske uprave i olakšavanje tereta koje je moralo podnositi domaće stanovništvo. To je uključivalo i poštovanje domorodačkih *civitates*, ali i pokušaje približavanja i usađivanja tekovina grčko-rimske mediteranske civilizacije do u dubinu ilirskih zemalja. U tom kontekstu je potrebno promatrati i dolazak legata Publija Kornelija Dolabele, čija je namjesnička uprava u Gornjem Iliriku/Dalmaciji od 14. do 20. god. n.e. predstavljala jedno od boljih perioda u turbulentnoj i poglavito nesretnoj historiji današnjeg iliroslavenskog prostora, i koju su obilježili veliki i monumentalni infrastrukturni radovi, obnova Provincije i kultiviranje domorodačkog načina života.¹¹⁴⁶

Veliki Ilirski ustanak je ostavio i snažan utjecaj kako na vanjsku politiku Rimske države tako i na njeno unutarnje stanje. Po Kasiju Dionu rat je “koštao mnogo ljudi”, a donio malo koristi. U samom Rimu je došlo do problema sa opskrbom, porasle su cijene

¹¹⁴⁶ Ne postoji samo osvajanje oružjem, nego i osvajanje knjigom, kulturom, jezikom. Ovo potonje spomenuto osvajanje je postupno, ali je znatno dugovječnije i utemeljenije nego ono “potčinjavanje mačem”. Prijetnja mačem može samo prigušiti nečiju volju za otporom, ali ne i uništiti i ta volja će samo čekati i tražiti povoljnu priliku da se ponovo podigne. Za razliku od toga, kulturološko potčinjavanje i “pridobijanje srdaca i umova” postupno će, uz neke kompromise, ugasiti bilo kakav plamen otpora. Još u republikanskoj epohi to je rimska elita dobro uočavala i razvijala dalje, da bi od uvođenja augustovskog Principata postupna kulturološka romanizacije i helenizacija (ali samo u kontekstu lojalnosti poretku koju je ustanovila Rimska država) postajali i oficijelna politika vlasti na svim nivoima. Tako je i Dolabela, odmah po stupanja na namjesničku dužnost, “prijetnju mačem” prilično uspješno zaklonio iza zavjese politike intenzivnog procesa “pomirenja, gradnje i civilizacijskog progresivnog razvoja”. Tako je uspio da jedno široko područje, za Italiju od strateškog značenje jer joj je bilo blizu samo sa druge strane Jadranskog mora, a koje je bilo u nekim vidovima sukoba sa imperijem rimskoga naroda skoro 230-240 godina, uspio da konačno za svoga mandata pacificira dinarske Ilire. Slično je postupio i Agrikola, čuveni namjesnik Britanije, kada je, umjesto pritiska “mačem i kopljem” koje je više decenija prema domorodačkim narodima i plemenima ovoga otoka primjenjivala i rimska središnja i provincijska uprava, za 180° promijenio takvu politiku i započeo proces aktivnog pridobijanja lokalnih populacija i posebice njihovih elita. Naravno, on nije odustajao ni od vojničkih rješenja i ratnih pohoda prema sjeveru koji još uvijek nije pacificiran.

proizvodâ. Čak i takva lojalna grupa kao što su vitezovi izražavala je nezadovoljstvo Augustovim zakonima o braku. Zaoštravaju se odnosi između princepsa i senatorskog staleža. Najzad, Veliki Ilirski ustanak je na svjetlo dana iznio i lošu stranu augustovskog režima prema novoosvojenim oblastima. Okupacija je bila praćena prekomjernim nametima i kontribucijama, novi podanici uzimani su u pomoćne odrede. Pokoreni narodi su morali izdržavati rimsku vojsku. Samovolja namjesnikâ i zloupotrebe vojnikâ ostajale su nekažnjene. Sve je to neminovno moglo dovesti do ustanka. Takvo stanje se moralo mijenjati. Tiberije, koji se osobno suočavao sa sanacijama takve politike i odnosa prema domorodcima, će preuzeti na sebe i reguliranje i stvaranje snošljivijih i prihvatljivijih uvjeta koji su mogli garantirati stabilnost i funkcionalnost Države i provincija.

Uzroci poraza i posljedice ustanka

*Glas vapijućeg u pustinji.*¹¹⁴⁷

Osnovni uzrok poraza pobunjenih ilirskih jedinica je ležao u počinjenoj izdaji Batona Breučkog. Nije tim potezom samo narušeno jedinstvo ustanka, zajednički ustroj otpora, Savez i oružana borba, nego je primarno narušeno načelo međusobnog povjerenja unutar ustaničkih snaga. Za razliku od rimske armije, kojoj je kao osnovni kohezivni element vojnim operacijama služila disciplina, ustanici su se morali pouzdati u povjerenje, koje je Baton Breučki izigrao. Uz to sami ustanici su bili slabiji u gospodarskim, materijalnim i logističkim mogućnostima, obučenosti ljudstva pa i njegovoj brojnosti (jer su Rimljani mogli stalno obnavljati svoje vojništvo i popunjavati gubitke). Protu-ustaničke trupe su imale i jedinstveno zapovjedništvo i jasan hijerarhijski ustroj, za razliku od parceliziranog ustroja ustaničkog područja, i jedina bitnija ustanička prednost je bilo poznavanje terena i zemljopisna pozicija i ništa više. I bez obzira kakva bila odlučnost ustanika (uostalom i sam rimski državni vrh je bio odlučan da uguši ustanak iz čitavog niza razloga) kao krajnja konzekvenca se nametao poraz.

Ustanak i teški i surovi trogodišnji rat u neposrednom susjedstvu Italije ostavio je za sobom velike posljedice, skoro suštinske naravi i na ilirski kompleks za koji on predstavlja prijelomnu točku općeg razvitka, ali i na mnogo šire prostore, uzrokujući geopolitičke i povijesne promjene na stanje i budućnost Rimske države. Kada se rat završio, ostalo

¹¹⁴⁷ *Vox clamantis in deserto.*

je da se sumiraju gubici jednog sukoba koji je po Kasiju Dionu Imperiju koštao velikih gubitaka u ljudstvu i neizmjernog bogatstva.¹¹⁴⁸ Gubici angažiranih snaga protu-ustaničke armije su bili golemi, naprezanja Države izrazito visoka, angažiran je veliki broj legija i pomoćnih jedinica, dobit od pobjede je vrlo mala jer kakav se ratni plijen mogao i očekivati od jedne siromašne, privredno zaostale i već iscrpljene zemlje.¹¹⁴⁹ Rat je na svjetlo iznio i sve proturječnosti režima principata, doveo do pojave gladi i srušio mit o nepobjedivosti Augustovog vojnog i civilnog sustava i tako pohranio nade pa i pokrete onih koji su bili nezadovoljni rimskom vladavinom.¹¹⁵⁰

Osnovna posljedica izbijanja i trajanja ustanka 6-9. god. n. e, na širem geopolitičkom planu bilo je preokretanje toka svjetske povijesti, i preusmjeravanje rimske vanjske politike na velikim europskim rijekama Rajne i Dunava, za Augusta i Tiberija, u sa ofenzivnog, osvajačkog karaktera na defenzivu. Iako je nezahvalno raspravljati o tome što bi bilo kad bi bilo, ipak je neosporno da je izbijanje ustanka zaustavilo dalje napredovanje Rimljana u germanskim zemljama i spriječilo konačno zauzimanje Germanije, koje bi se sigurno desilo planiranim pohodom na Markomansko kraljevstvo. Da su Rimljani uspjeli ostvariti svoje namjere na Dunavu i pokoriti Markomaniju, germanske zemlje bi bile pokrivene mrežom garnizona, sa glavninom vojske stacioniranom ne više na Rajni nego na Elbi, volja za otporom bi opala i samim tim bi i Arminijev poduhvat bio teško ostvarljiv a germanske provincije bi nesumnjivo doživjele sudbinu galskih provincija.

¹¹⁴⁸ Cass. Dio LVI, 16, 4

¹¹⁴⁹ O velikim gubicima legijskog sastava dodatnu potvrdu daje i to što je nakon Teutoburške šume ponovo pokrenuta velika i radikalna kampanja pronalaska popuna za legijski sastav. Po samom Augustu, odnosno njegovim *Res Gestae* (I, 3) njemu je ukupno položilo vojničku zakletvu oko 500 000 rimskih građana, a od toga broja je nakon završene službe otpustio sa odgovarajućim nagradama nešto više od 300 000. U trenutku njegove smrti 19. VIII. 14. god. n.e., u službi u legijama se nalazilo oko 150 000 ljudi. To bi značilo da je za ukupnog trajanja Augustove vladavine poginulo u borbi ili umrlo u službi oko 50 000 rimskih građana-legionara (v. Loeb izdanje *Res Gestae Divi Augusti*, 1955, 349, fus. b). Na osnovi navedene procjene i međusobnih odnosa navedenih brojki, te žestine i intenziteta borbi, trajanja i načina odvijanja rata, razine mobilizacije te snage i odlučnosti ustaničkih borbenih trupa moglo bi se procijeniti da je bar oko 9 000-10 000 samo legionara poginulo ili umrlo u službi vezano za ustanak 6-9. god. n.e. Veterani su stradali posebno u onom prvom ustaničkom naletu kao i lokalne nelegionarske jedinice. Zbog slabije obučenosti u odnosu profesionalne legionare potrebno je računati da su golem broj poginulih i umrlih imale i "dobrovoljačke kohorte", kao i auzilijarne i prave dobrovoljačke, pa i savezničke i plaćeničke jedinice. Tako je sasvim realno moguće procijeniti da je najmanje (a sigurno više) 20 000 pripadnika borbenog sastava protu-ustaničkih snaga poginulo ili umrlo uslijed ustanka 6-9. god. n.e. A s druge strane, i broj teško ranjenih i trajno onesposobljenih je u ratu bio visok i za legijski sastav i za druge jedinice.

¹¹⁵⁰ Uspostava režima principata i uspješnost njegovog realiziranja nesumnjivo su predstavljali blagodet i pogodnost u odnosu na ranije razdoblje, posebno u rješavanju posljedica kasnorepublikanskog skoro anarhičnog općeg stanja. Međutim pošto ni on ne predstavlja savršeni društveno-gospodarski i politički sustav, normalno je da je i on u sebi sadržavao i probleme, proturječnosti i nedostatke, pa i određene negativnosti po razvitak rimskog društva, a čije posljedice su se manifestirale u većoj i iznimno vidljivoj mjeri upravo sa izbijanjem prve prave ozbiljne krize oličene u ustanku 6. god. n.e.

Ali vrijeme civiliziranja Germana zapadno od Rajne i sjeverno od Dunava ipak još uvijek nije bilo došlo, čemu su mnogo doprinijeli i narodi Dalmacije i Panonije, koji su gledano iz opće perspektive sebe žrtvovali za "spas" Germanije. Igrom sudbine protohistorijski i starosjedilački svijet Ilira je konačno prestao sa otporom Rimljanima i ujedno svemu onome što su oni reprezentirali iste godine kada je Arminije poveo Germane u pobjedonosni ustanak i protjerivanje rimske uprave i tekovina antičke mediteranske civilizacije sa germanskog tla između Rajne i Elbe, čime je osigurao tom području dalji kontinuitet domaćeg načina života iz ranijeg protohistorijskog perioda. Trogodišnji težak rat je oslabio kapacitete Imperije, prisilio ju je na angažiranje velikog ljudskog, materijalnog i financijskog potencijala, primarno je orijentirao na vođenje jedne žilave i bespoštedne borbe u neposrednoj blizini Italije i spriječio je tako dalja usavršavanja ili unapređivanja Imperije i njenih interesa. Ustanak je ukazao i na slabosti Rimske države i njene uprave i poradi upotrebe velikog broja vojnih i pomoćnih jedinica oslabio rimsko vojno prisustvo na vitalnim strateškim točkama na sjevernim granicama, i tako indirektno otvorio put za izbijanje Arminijevog ustanka kojim je uspješno oslobođen rimske vlasti onaj dio Germanije između Rajne i Elbe koji su Rimljani bili zaposjeli. Visok intenzitet angažiranosti (i u ljudstvu i u materijalu) rimske armije u trogodišnjem periodu je doprinio iscrpljivanju i iznurivanju kapaciteta Države. Rimljani nisu bili sposobni da adekvatno odgovore na poraz u Teutoburškoj šumi i odmetnuće Germanije i uguše pobunu i kazne njene inicijatore i učesnike, nego su se morali u trogodišnjem periodu samo zadovoljiti sanacijom štete na samoj rijeci Rajni. Rimljani su od rujna 9. god. n.e. i u narednih par godina raspolagali sa oružanom snagom sa kojom su mogli da vode samo uspješnu defanzivnu politiku ili manje ofenzivne akcije parcijalnog karaktera, a nipošto i da poduzmu ofenzivne operacije širokog zahvata u stilu koji je npr. bio pokretan na pobunjeno iliričko područje 6. god. n.e. Tiberije je svojom aktivnošću na fronti Rajne mogao samo povratiti poljuljani autoritet u Rimsku vojsku i Državu, a nikako i da ponovo uspostave granicu na Elbi. Tek je nakon Augustove smrti rimska oružana sila bila spremna i dovoljno osposobljena za ofenzivne operacije pod zapovjedništvom Germanika preko Rajne, ali ni tada nije ponovo uspostavljena granica na Elbi.¹¹⁵¹ Tako

¹¹⁵¹ Sudeći po djelovanju na Rajni još u vrijeme kampanje 10 - 12. god. n.e. Tiberije je izgleda odustao od Germanije kao beskorisne zemlje, prilično udaljene od svijeta Mediterana i njegove civilizacije i nije želio da na nju troši previše ionako već istrošenih resursa Države. I to pokazuje njegovu sklonost ka taktiziranju, pa i izvjesnu kolebljivost i opreznost ka preuzimanju radikalnih i odlučnih poteza, što je sve na kraju kulminiralo u njegovom povlačenju na Kapri i na kraju kao krajnjoj posljedici njegove vladavine Sejanovoj zavjeri.

Marobodu, protiv koga je bila pripremana vojna operacija i u vezi toga i izvođena regrutacija ilirskih domorodaca, je nakon 9. god. n.e. i nesumnjivog jačanja pozicije Arminija u germanskom svijetu (što je ugrožavalo njegove političke interese) učinio niz usluga Rimljanima u njihovom ratu sa Rimu otvoreno neprijateljskim Germanima. Ali je ipak 19. god. n.e. izgubio markomansku kraljevsku čast i morao se

je ustanak označio i onu prijelomnu točku sa kojom prestaje kontinuirana rimska ofenzivna aktivnost i prelazi se na načelno defanzivnu politiku, jer je poradi desitijatskog i općeilirskog ustanka praktično otkazan i to zauvijek jedan veliki osvajački projekt koji bi neminovno vodio daljim osvajanjima. A samim tim je i zaustavljena dalja ekspanzija Rimske države, čime je i spriječeno ostvarivanje strateških ciljeva augustovske vlade.

Možda su i teškoće sa kojima su se Rimljani suočavali u Iliriku inspirirale i pokrenule germanske vođe u proturimsku zavjeru. Moguće je da su ovi zavjerenici očekivali da će se ustanak u Iliriku uspjeti održati bar još neko vrijeme, do trenutka germanskog nastupa i da će doći do povezivanja oba ustanička žarišta, bar u zajedničkoj borbi. Međutim, skoro nekako u isto vrijeme (*Nam sub id fere tempus*) kada je Arminije podigao Germaniju, ustanak u provinciji Ilirik je predajom Batona Desitijatskog ugušen. To govori da Baton Desitijatski niti uopće preostali ilirski ustanici nisu ništa znali o zavjereničkoj aktivnosti koja se odvijala na sjeveru. Po Svetoniju, u rimskoj javnosti je vladalo uvjerenje da bi se Germani nakon Varovog poraza povezali sa iliričkim ustanicima da prije toga Ilirik nije bio svladan (*nemine dubitante quin uictores Germani iuncturi se Pannoniis fuerint, nisi debellatum prius Illyricum esset*). I Velej Paterkul kaže da je Fortuna nagradila Rimljane što se katastrofa nije dogodila dok je Tiberije bio zauzet sa drugim ratovima.¹¹⁵² Sigurno je da bi vođenje rata na dva fronta za Rimsku državu u tom momentu bilo nemoguće i zbog toga je sasvim razumljivo ushićenje i oduševljenje Tiberijem u rimskoj javnosti nakon što je postignuta konačna pobjeda u Iliriku, stanje koje je ostalo osvjedočeno u *Gemma Augustea* i Svetonijevom životopisu (*Cui gloriae amplior adhuc ex oportunitate cumulus accessit*).¹¹⁵³ Ratom 6-9. god. n. e. i kasnijim Arminijevim ustankom završeni su svi rimski snovi o granici na Elbi i skraćivanju granične i ujedno obrambene linije u Europi, čime su Rimljani bili "osuđeni" da u narednim stoljećima osiguravaju znatno dužu sjevernu granicu koja se protezala duž čitave Europe, od Atlantika do Crnog mora. A to je iziskivalo znatno više vojnika, novca, sredstava, materijala koje je Imperija morala dati, a ujedno se zadržalo i kontinuirano germansko neprijateljstvo. S druge strane, uslijed svega toga morala je sve je više rasti važnost vojske koja se postupno pretvarala u temeljnu državnu instituciju.

povući na rimsku teritoriju. Kao svoje posljednje prebivalište imao je isto kao i Baton Desitijatski Ravena. Tako je jedan italski grad bio mjesto internacije ili prisilnog pribjegarstva za dvojicu ljudi koji su svojim djelovanjem nesumnjivo ostavili dublji pečat u europskoj povijesti prvih desetljeća nove ere. Izgleda da je Ravena za vrijeme Julijevaca-Klaudijevaca služila kao mjesto internacije ili boravka stranih vladara koji su na rimskoj teritoriji našli pribježište i zaštitu. U toku I. st. n.e. domaće dinastije kod Markomana i Kvada su zamijenjene "tuđincima" koji svoje kraljevsko dostojanstvo imaju zahvaljujući *ex auctoritate Romana* (Tac. Ger. 42; Vell. II, CXXIX, 3).

¹¹⁵² Vell. II, CXVII, 1;

¹¹⁵³ Svet. Tib. 17

Posljedice ustanka su ostavile mnogo veći trag na životu stanovnika tadašnjih oblasti BiH nego što je to bilo Oktavijanova kampanja iz 35 - 33. god. p.n.e. Golemi biološki gubici iz vremena Velikog ilirskog ustanka gubici nisu nikada više zabilježeni u historiji ratovanja na današnjem iliroslavenskom prostoru. Kulturni razvitak srednjobosansko-dalmatinskog kompleksa traje kontinuirano sve do kraja I. st. p.n.e. Izgleda da je rimski Oktavijanov pohod u manjoj mjeri, a posebno i konačno veliki ustanak prekinuo taj razvitak, završavajući tako na jedan dosta bolan način jednu epohu. Veći dio infrastrukture Ilirika južno od Drave je bio uništen. Čitav niz naselja je potpuno uništen, od kojih se mnoga više nisu obnovila, a gradinski način naseobinske kulture koji je na ovim područjima trajao dva tisućljeća tada i konačno prestaje. Tada nestaje sa historijske pozornice i Gorica koja je bila, sudeći na osnovi pronađenog materijala iz tezaura, svetište od većeg regionalnog značaja. Ustanak je tako imao nesagledive posljedice po kulturu i način života autohtonih populacija. Ustanak i sva, ne samo ratna, zbivanja koja su ga pratila su bila takvog intenziteta da je u tom trogodišnjem periodu prostor ilirskih zemalja prošao kroz pravu golgotu, u kome su u pravom smislu zbrisane ili u velikoj mjeri uništene sve osnove na kojima je počivao, preko kojih se razvijao i funkcionirao raniji domorodački način života i opći kulturni razvitak. I tako je konačno na jedan brutalan način prekinut kontinuirani razvitak koji je svoje korijenje vukao iz željeznodobnih tradicija. Kao što je keltska invazija sa kraja IV. st. p.n.e. slomila autarijatsku politiju, i ugušila sjevernu varijantu glasilačke kulture željeznog doba ("istočne ilirske komponente"), tako je 300 godina kasnije rimskim ugušivanjem ustanka. završen kontinuirani željeznodobni kulturni (ali za razliku od Autarijata ne i etnički) razvitak središnje bosansko-dalmatinskog kompleksa ("zapadne ilirske komponente"). Etnički i narodnosno-politički razvitak sa sve manjim intenzitetom je potrajao još neko vrijeme, i do kraja II. st. n.e. i početka III. st. n.e. i autohtone narodnosno-političke formacije koje su nekada bile nositelji "zapadne ilirske komponente" su postupno prestajale sa daljom egzistencijom."Sjeverna ilirska (panonska) komponenta", koja je bila poprište teških borbi u toku dvije godine, je zbog veće zemljopisne otvorenosti i trajnog prisustva većih vojnih garnizona bila izložena još i većem i snažnijem procesu romanizacije. Za razliku od panonskog i dalmatinskog (u onom obliku u kojem ga shvaća Plinije Stariji, bez Liburnije i Japodije) područja, japodska teritorija gledano u svojoj cjelini, ako je suditi po relativnom preživljavanju kontinuiteta, kao da ne doživljava takav surovi raskid sa ranijim načinom života pri kraju Velikog ilirskog ustanka. Tu u pobjedničkom rimskom gušenju ustanka sustavno i brutalno je uništavan i stari prapovijesni i protohistorijski način života, te dostignute

tekovine autohtonog kulturnog razvitka. Time razdoblje ustanka predstavlja i konačni raskid Ilirika sa prahistorijskim i protohistorijskim tradicijama i konačan ulazak u historijsko doba, odnosno jednu veliku razdjelnicu povijesnih epoha. Ilirik je ušao u historijsko doba.

Stupanj uništavanja domorodačke baštine je omogućio dizanje temelja novog općeg kulturnog razvitka koji je i ubrzao proces romanizacije koja više neće nailaziti na oštiri, ozbiljniji i uvezaniji otpor domaće kulturne tradicije i svijesti. Rimska pobjeda je konačno primorala preživjele domorodce u provincijama Dalmaciji i Panoniji da se naviknu na mediteranski način života, oslabivši i kvantitativno (i to u golemim razmjerima) i kvalitetno njihove biološke, kulturne, društveno-političke, gospodarske i druge otporne snage. Desitijati i s njima drugi domorodci su polako počeli prihvaćati kao nešto sasvim normalno i rimski fiskalni sustav, i status rudnika i ispirališta na rijekama, i regrutaciju i načela i metode funkcioniranja gospodarstva razvijenog Mediterana. A pojedinci iz budućih desitijatskih generacija su, sa svojim primanjem rimskog građanstva i aktivnim uključivanjem u društveni i gospodarski život svijeta pod rimskom vladavinom, u nekim slučajevima i sami nalazili svoje mjesto u sustavu protiv kojeg su se njihovi preci pobunili i žestoko borili.

I tako je u ljeto te 9. god. n.e., kada je završio Veliki Ilirski ustanak s kojim je konačno završen i dvostoljetni sukob rimskog vuka i ilirske zmije¹¹⁵⁴ i zbila se Teutoburška bitka, predodređena povijest budućeg razvitka. I ono što je započelo sa uništenjem tri Varove legije, dovelo je tu u osi Rajne do oblikovanja granica budućih romanske i germanske Europe, koje su postale okosnica europske civilizacije. A problemi u odnosima te dvije okosnice su se i dva tisućljeća kasnije rješavali na bojnim poljima smještenim baš u toj graničnoj zoni Galije i Germanije. U godini kada se Baton Desitijatski predao, a Varova armija bila uništena, jedan židovski petnaestogodišnji dječak je u galilejskom Nazaretu učio (drvodjeljski ili kamenorezački) zanat koji je naslijedio od oca. Pitamo se da li je on ikada znao ili saznao za ono što se 9. god. n.e. događalo na drugim krajevima prostrane Imperije kojoj je i on pripadao. A sa 9. god. n.e. za dijelove današnjeg iliroslavenskog prostora

¹¹⁵⁴ Rimsko osvajanje ilirskih zemalja bio je prilično traumatičan proces po ilirske zemlje i njene stanovnike, sa velikim gubicima domorodačkog stanovništva, razaranjem njegove kulture i načina života, sustavnim pustošenjem i uništavanjem naselja i naseobina. Vrijedan prikaz učinka toga razaračkog efekta po južnoilirске i epirske zemlje v. kod *Strab. Geo.* VII, 7, 9 (o tome i kod Wilkes, 2001: 221). Te činjenice prilično relativiziraju teze o nekom unošenju kvalitativno više razine življenja u ilirske zemlje koje dolazi sa rimskim osvajanjem, jer kako izgleda razina domorodačke kulture nije baš bila toliko niska kako bi se moglo zaključiti iz opisa antičkih pisaca. Međutim razaranja nastala uslijed dvostoljetnog rimskog osvajanja ilirskih zemalja su bila toliko velika da je ta kultura Ilira i to ne samo urbaniziranih u grčkom stilu južnih Ilira ostala prilično zamagljena. Jednostavno rečeno Iliri nisu bili baš toliki barbari. Ko zna koliko se ilirskog kulturnog razvitka još uvijek nalazi pod slojevima od rimskih vojski razorenih naselja.

je stvarno započela jedna sasvim nova era, vrijeme kada započinje njihov potpuni povijesni razvitak. A u povijesti stanovništva današnjeg iliroslavenskog prostora priče o ovom Galilejcu (zajedno sa drugim vezanim hebrejskim i bliskoistočnim pripovijestima i životopisima) su postale, bile i još uvijek su ne samo bitan, nego i dominirajući element i razvitka, mentalitetskog i moralno-vrijednosnog sklopa i ideološkog, pa čak i identitetskog profiliranja.

Kratki zaključak

Na kraju je moguće sumirati čitavu povijesnu epizodu nazvanu u historiografiji “Veliki Ilirski ustanak” u nekoliko jasnih i preciznih rečenica. Domodoračko stanovništvo novouspostavljene rimske provincije Ilirik u najranijoj fazi principatske epohe je bilo izloženo značajnim negativnim ekonomskim i socijalnim procesima koji su izazivali osiromašenje. Do tada podijeljeno (pa čak i nekada i međusobno suprotstavljeno) narodnosnim ili plemenskim razlikama, ilirsko stanovništvo se počelo ujedinjavati kako bi se suprotstavilo onome što su oni sa pravom smatrali bezkrupuloznim iskorištavanjem, podjarmljivanjem, a da zauzvrat nisu dobijali ništa od helensko – rimske civilizacije. Kao povod za ustanak je iskorišten poziv na mobilizaciju lokalnih jedinica koje su trebale biti upućene na zadatak daljega širenja imperijalnih granica. Iz navedenih uzroka ustanka, jasno je da je Veliki Ilirski ustanak primarno imao socijalna obilježja, odnosno borbu naroda za socijalnu i ekonomsku pravdu i egzistenciju. Sa stvaranjem jedinstvenom ustaničkog Saveza, ustanak je poprimio i vrlo bitan “nacionalni” karakter borbe za općeilirsko oslobođenje. Nažalost, to se nije uspjelo ostvariti, zbog izdaje na visokom nivou, te kronične boljke na današnjem iliroslavenskom prostoru. Nakon izdaje, otpor je trajao još samo godinu dana. Ratna stradanja domorodačkog stanovništva su bila katastrofalna, infrastruktura je bila potpuno uništena a biološki gubitci su bili (procentualno gledano) najveći u odnosu na sve ostale ratove na ovome, našem trusnom području. Ipak, domorodačko stanovništvo nije uništeno i njegovo genetsko i drugo nasljeđe i dalje je nastavilo živjeti u nama, kao neki pretci koji su se borili i za slobodu i pravdu svojih budućih pokoljenja. Iako nije došlo do općeilirskog oslobođenja, ustanak je ipak izrodio i značajne stvarne i suštinske reforme od strane Rimske države koje su poboljšale socijalni, ekonomski, općekulturni i infrastrukturni položaj i Ilirika i njegovih staovnika. I zahvaljujući tome, Provincija je mogla ući u jedno vrlo dugotrajno razdoblje mira i prosperiteta.

Prilozi

Ilirologija

Heleni zovu ove narode Ilirima koji zauzimaju predio iza Makedonije i Trakije od Haonije i Tesprotije do rijeke Dunava. Ovo je dugačka zemlja. Njena širina je od Makedonije i planina Trakije do Panonije i Jadranskog mora i podnožja Alpa. Njena širina je pet dana putovanja, a njena dužina 30, tako helenski pisci govore. Rimljani su izmjerili zemlju i našli da je dugačka 6000 stadija i široka 1200.

Apijan¹¹⁵⁵

Povijest istraživanja ilirskog etničkog i kulturnog fenomena spada u red intrigantnih i zanimljivih historiografskih, arheoloških, lingvističkih i etnoloških pojava. Izvorna građa (historijski podaci, mitologija, arheološka građa, filološko – lingvistički relikti, tradicija) koja se odnosi na ono što se pripisuje Ilirima je takvoga karaktera da su moguće bile razne kombinacije u procesima izrada i prezentacija znanstvenih sinteza. Još u vrijeme klasične grčko-rimske civilizacije nije se razvila jasna definicija sadržine koja se podrazumijevala pod terminom “ilirski”. Kod najranijih helenskih mitografa, logografa i historičara termin “ilirski” se odnosio samo na ono što se danas percipira kao južna Ilirija. Kako se helensko zemljopisno znanje širi, sukladno tome se širi i korištenje “ilirskog” uglavnom u pravcu današnjeg Zapadnog Balkana. Sa uspostavom rimske vlasti pojam “ilirski”, pored etničke i jezičke sadržine, dobija i upravno-teritorijalnu i političku sadržinu, pa u jednom vremenskom periodu podrazumijeva pod sobom sav prostor od Jadranskog mora do Dunava. A u III. i IV. st. n.e. “ilirski” teritorijalno-upravno termin se duboko širi i na područje središnjeg Balkana. Što se same antičke historiografije tiče o Ilirima ili samo o pojedinim ilirskim ili drugim zapadno- i središnjobalkanskim narodima su pisali skoro svi poznatiji historičari i pisci toga razdoblja, od kojih vrijedi istaći (one sa do danas poznatim sačuvanim i dostupnim djelima) Herodota, Tukidida,

¹¹⁵⁵ III, 1

Pseudo-Skilaksa, Polibija, Gaja Julija Cezara, Cicerona, Diodora, Livija, Strabona, Ovidija, Veleja Paterkula, Plinija Starije, Tacita, Flora, Plutarha, Svetonija, Ptolemeja Klaudija, Apijana, Polijena, Kasija Diona, Ateneja, Amijana Marcelina, Zosima i mnoge druge. Vrijedne podatke donose i Antoninov Itinerarij, Pojtingerova karta i *Ravennatis Anonymi Cosmographia*. U okvirima sačuvanog dijela antičke historiografije postoji i posebna monografija o Ilirima, obrađena i napisana od strane Apijana u okvirima njegove "Rimske historije". Najbolji koncizni pregled i antičke literarne izvorne građe i antičke historiografije daje knjiga "Ilirët dhe Iliria te autorët antikë" u izdanju Akademia e Shkencave e Shqipërisë Instituti i Arkeologjisë, Tiranë.

Kraj antičke civilizacije na području današnje jugoistočne Europe, donosi i radikalni prekid sa "velikoilirskom teritorijalnom terminologijom". Sada se termin "ilirski" postupno sustavno mijenja sa terminom "slavenski" a Ilirik ili Ilirija sa Sklavinija. O tome prelaznom periodu određene podatke o kraju ilirskog svijeta daju Prokopije i drugi ranoromejski pisci, čiji se sažetci mogu naći u djelu Barišić, Franjo – Rajković, Mila – Krekić, Bariša – Tomić, Lidija, 1955, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. Tom 1, SANU, (*Posebna izdanja CCXLI, Vizantološki institut 3*), Beograd. Za rani srednji vijek i prelazak iz "ilirskog" u "slavensko" značajne podatke daju Konstantin Porfirogenit u djelu Προσ τὸν ἰδιὸν Ρωμαίων (poznatiji pod latinskim nazivom *De administrando Imperio*) i Ljetopis popa Dukljanina. Naravno, prelaz sa "ilirskog" na "slavenski" ne znači da prvospomenuti termin nestaje, naprotiv on se zadržava posebno u intelektualnim krugovima i istočnog grčko-romejskog svijeta i zapadnog latinskog svijeta. Pa se tako čak antička terminologija nekada koristi i za nove narodnosne i političke pojave nastale u srednjem vijeku na području današnjeg Zapadnog Balkana. Za Srbe se u mediavelnim izvorima tako može naći poveznica sa Tribalima, a za Hrvate sa Liburnima, dok se nekada kao okvirni termin za stanovnike Zapadnog Balkana koristi i izraz Delmati. A u pojedinim djelima se Iliri i Slaveni promatraju i u kontekstu kontinuiteta, sinonimije ili da su Iliri govorili slavenskim jezikom. Čak se na takvo viđenje nailazi i kod pisaca iz znatno udaljenijih zemalja (npr. ruski ljetopisac Nestor). Tako se izraz "Iliri" zadržava kao skupno, zajedničko ime za sve stanovnike zapadnog i središnjeg Balkana bez obzira da li im je maternji jezik bio slavenske, romanske ili arbanaške provenijencije. Radi toga korištenje složenice "ilirskoslavenski" za sve postantička određenja u smislu nekoga skupnoga termina je sasvim opravdano, posebno sa obzirom na nezgrapnosti korištenja čisto zemljopisnih termina "zapadni Balkan" i "središnji Balkan".

Kraj srednjeg vijeka je obilježen i širenjem renesansne kulture koja se poziva na tradicije klasične grčko-rimske civilizacije. Ta pojava nije mogla zaobići ni prostore Zapadnog

Balkana, gdje se posebno u primorskim gradovima rađa iznimno zanimanje za drevno porijeklo. Upravo u tome periodu treba tražiti i začetke ilirologije kao posebne znanstvene subdiscipline u historiografiji i arheologiji. Kraj srednjeg vijeka na prostoru koji se u antici nazivao Ilirik je kao posljedicu imao i utapanje do tada samostalnih domorodačkih političkih cjelina u tri imperijalna okvira (Osmanski, Habsburški, Mletački). Jedino je slobodu uspjela sačuvati mala Dubrovačka Republika. U takvim širim političkim okolnostima, posebno kada su europski narodi počeli svoje korijenje tražiti, ali i nadahnjivati klasičnom civilizacijom, logičko je bilo očekivati da će se pojačati interes za "ilirsko" među humanistima i renesansnim historičarima, piscima, umjetnicima koji su željeli istaći i slavnu prošlost svojih predaka nasuprot teškom, potčinjenom stanju koje je vladalo u tom periodu. To je dovelo do prilično megalomanske panilirske teorije, koja je ne samo povezala stare ilirske narode sa južnoslavenskim zajednicama, nego je "ilirsko" proširila i na ona područja i zajednice za koja smo danas sigurni da ih ni u kom slučaju ne bi mogli uvrstiti u ilirski etnički kompleks, čak ni u najširim njegovim konotacijama. Od pisaca sa jadranskog primorja koji su širile ideje o slavnoj ilirskoj prošlosti i ilirskom kontinuitetu i ilirskoj autohtonosti Južnih Slavena vrijedi istaći Juraja Šižgorića iz Šibenika i Vinka Pribojevića sa Hvara. Najbolji primjer takvog ilirsko-slavenskog državotvornog, političkog i herojskog miksanja i panilirskog širenja jeste djelo dubrovačkog benediktinskog redovnika Mavra Orbinija koji je na italijanskom objavio 1601. god. monumentalno djelo "Il Regno degli Slavi" ("Kraljevstvo Slavena"). Vrijednost ovoga djela je upravo u tome što je pokušalo, istina gledano sa današnjeg znanstvenog i metodološkog nivoa na prilično romantičarski i megalomanski način, povezati ilirsku baštinu Zapadnog Balkana sa novovjekovnim južnoslavenskim zajednicama. Mavro Orbini je jednostavno i antičke Makedonce predstavio kao Ilire, odnosno njegovom daljom logičkom konkluzijom kao Južne Slavena koji su pod svojim vladarem Aleksandrom nekada imali svjetsku imperiju. U ovom periodu i kasnijem periodu zastupnici teze o ilirskom kontinuitetu i ilirsko-južnoslavenskoj jezičkoj sinonimiji su i Bartol Kašić, Filip Grabovac i mnogi drugi pisci. U doba renesanse periodu započelo je i prepisivanje, skupljanje i editiranje epigrafskih spomenika. U narednom, baroknom periodu javljaju se i prvi opisi ilirskih nadgrobnih humaka u kronici otoka Brača što ju je napisao u XVII. st. Vicko Prodić.

Nakon romantičarskog poimanja i predstavljanja ilirskog kao slavne prošlosti populacije Zapadne Balkana, od prve polovice XIX. st. započinje i pravo znanstveno istraživanje i publiciranje ilirskog fenomena. Međutim, proučavanje Ilira se u tome periodu suočilo i sa jednim problemom, koji će prilično predestinirati većinu budućih istraživanja.

Riječ je o procesima nastanka nacija na Zapadnom Balkanu, i svaki od tih procesa je imao svoj poseban odnos prema ilirskom nasljeđu i baštini, a to se onda direktno moralo odražavati i na historiografiji i arheologiji. U slučaju zapadnobalkanskih Slavena, na jednoj strani drevni Iliri su poslužili kao neka incijalna kapisla, preko “iliraca” za razvijanje domaće nacionalne svijeti. U tom kontekstu razvijanja ilirizma kao političke i nacionalne ideologije treba promatrati i prvi prijevod Apijanovih Ilirika na naš jezik, koji je uradio Ante Starčević, a objavio Ljudevit Gaj u “Danici Ilirskoj”. Na drugoj strani su se opet razvili oni koji su u ime panslavenizma “ilirsko” djelimično odbacivali, a u pojedinim radikalnim slučajevima i potpuno odbacivali. Ovi južnoslavenski nacionalni preporoditelji su svoju orijentaciju usmjerili ne prema ilirskom nasljeđu, nego prema religijskoj osnovi neke od abrahamističkih denominacija ili srednjovjekovnoj tradiciji. Ideja ilirskog nasljeđa kao osnove za razvijanje nacionalnog identiteta je najviše svoje korigiranje pustila u albanskom nacionalnom preporodu, dok se grčki nacionalni preporod zasnovao na što većem potiskivanju ili čak i destrukturalizaciji “ilirskog”. U okvirima takvog vladajućeg stanja u svijesti tadašnje politike i tek stvorenih potreba nacionalnih javnosti, se razvijalo i viđenje “ilirskog” u istraživanjima i znanstvenoj literaturi. Naravno na izgradnju “ilirskih” historiografskih struktura, utjecali su ne samo domaći činioци, nego i oni vanjski, posebno iz srednjoeuropskih i političkih i znanstvenih centara. Zanimljivo je da je upravo na samom početku kritičkog i znanstvenog istraživanja Ilira, kada su politički i nacionalno-preporoditeljski pokreti koristili, manipulirali ili odbacivali “ilirsko” u odnosu prema tadašnjim populacijama i narodima Zapadnog Balkana, pojavilo i mišljenje Bogoslava Šuleka (inače pristalice pokreta “iliraca”) u djelu “Šta namjeravaju Iliri” iz 1844. god. po kojem su tadašnji zapadnobalkanski Slaveni ustvari etnička mješavina ilirskog starosjedilačkog stanovništva i Slavena koji su se u ranom srednjem vijeku doselili na područja nazivana u rimsko doba Ilirik. Na kraju, će se tako vrlo rano postavljeno stajalište pokazati i pravilnim. O vezi albanskog i ilirskog piše Georg Hahn u svome djelu “Albanesische Studien” u tri toma, objavljen u Jeni 1854. god.

I pored romantičarskih, nekritičkih, politikantskih i negatorskih viđenja “ilirskog” u toku XIX. st. se razvija i znanstveni pristup ilirologiji i to u svim njenim segmentima i to kod domaćih i kod stranih istraživača. Tom okretanju promatranja “ilirskog” i Ilira u znanstvenom smislu najviše je doprinio razvitak naučnih metodologija, posebno arheologije (gdje dolazi do značajnih materijalnih nalaza), zatim epigrafike i kritike literarnih vrela, kao i razvitak nastavno-naučnih institucija sekularnog karaktera koje su se bavile historijom, arheologijom, klasičnom filologijom i etnologijom. Najranija u moderno-znanstvenom smislu objavljena historija Ilira zasnovana na literarnim vrelima

jeste “Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus” autora Gustav Zippel izdata 1877. god. u Leipzigu. Ilirima i antičkim nasljeđem zapadnog Balkana u ovom periodu bavili su se i čuveni britanski istraživači Richard F. Burton i Arthur Evans. Posebno je ovaj potonji bitan zbog svojih djela: 1) “Through Bosnia and the Herzegovina on Foot During the Issurrection”, izvorno objavljeno 1876. god. u Londonu, prevedeno 1973. god. u Sarajevu pod naslovom “Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875”; 2) *Antiquarian Reserches in Illyricum (Parts I-II)*, objavljeno 1883. god. u Westminsteru i 3) *Antiquarian Reserches in Illyricum (Parts III-IV)* objavljeno 1885. god. u Westminsteru. Značajniji istraživači koji se bave ilirskim prapovijesnim, protohistorijskim i antičkim nasljeđem na području nekadašnjeg Ilirika su i Carlo Marchesetti, Josef Szombathy, Moritz Hörnes, Wilhelm Tomaschek, Ernst Windischgrätz, Gundaker Wurmbrand, Hochstätter von Ferninand, Alfons Müllner, Jernej Pečnik, Simon Rutar, Karl Dechmann, Frane Bulić, Šime Ljubić, Oscar Hovorka, Josip Brunšmid, Josip Alačević, Mihailo Valtrović, Nikola Vulić, Mihovil Abramić,

Vrlo bitan faktor u razvitku ilirologije u prvoj polovici XIX. st. predstavlja institucionaliziranje znanstvenih istraživanja, prvotno preko osnivanja muzeja (Split, Zadar, Zagreb). Nakon toga u drugoj polovici XIX. st. dolazi i do osnivanja arheoloških društava kao i početaka izdavanja historiografske i arheološke periodike. Najstariji znanstveni časopis koji se u velikoj mjeri bavio ilirskom i antičkom baštinom na Zapadnom Balkanu jeste *BASD/VAHD/VAPD: Bullettino di archeologia e storia dalmata* (kasnije *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, odnosno *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*). Pored njega treba spomenuti *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* i *Vjesnik arheološkog muzeja* u Zagrebu. Zahvaljujući značajnom razvitku naučne misli u Austro-Ugarskoj i pojačanom interesu za balkanska područja, i znanstveni časopisi iz središta Monarhije se bave ilirologijom. U tom pogledu potrebno je posebno istaći časopis *Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn* iz Beča. I na području tadašnje Kraljevine Srbije se institucionaliziraju istraživanja na polju ilirologije, pa Srpsko arheološko društvo započinje sa izdavanjem časopisa “*Starinar*”, a Srpska kraljevska akademija (kasnija Srpska akademija nauka i umjetnosti) sa izdavanjem časopisa *Spomenik*.

Ipak najjači podsticaj za razvitak ilirologije i sagledavanje ilirskog pitanja u globalu dobio se proširivanjem sustavnih arheoloških istraživanja na područje Bosne i Hercegovine. U tome kontekstu značajan doprinos bilo je otkriće Glasinačke kulture, nalazišta Donja Dolina, i drugih mnogobrojnih nalazišta. Temeljna znanstvena institucija u Bosni i Hercegovine, a sa nemjerljivim značenjem za ilirologiju uopće bio je Zemaljski muzej

u Sarajevu (osnovan 1888. god.). Preko ove institucije vodi se niz arheoloških istraživačkih na prostoru pružanja nekadašnjeg Ilirika, a rezultati se objavljuju u njegovom časopisu pod nazivom GZM - Glasnik Zemaljskog muzeja, odnosno njegovoj verziji na stranom jeziku (prvotno njemačkom, kasnije engleskom) WMBH - Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina. Najvažniji istraživači iz prvog polustoljeća postojanja Zemaljskog muzeja su bili Kosta Hörmann, Čiro Truhelka, Đorđe Stratimirović, František (Franjo) Fiala, Vjenceslav (Vaclav) Radimsky, Ivan Kellner, Carl Patsch, Vjesil Čurčić, Dimitrije Sergejevski. Zahvaljujući ovim velikim arheološkim nalazima i sustavnim istraživačkim kampanjama, znanje o Ilirima koje se do sredine XIX. st. poglavito baziralo samo na literarnim vrelima i djelimično epigrafici, sada je značajno prošireno. I tako je već na kraju XIX. st. i početkom XX. st. bilo moguće sa znanstvenog nivoa imati zaključke i o periodu prije nego što su Iliri ušli u orbitu helenskog i rimskog zanimanja, njihovom načinu života, nekropoloma, grobištima i pokapanju, izgledu naselja, odjeći, oružju i oruđu, nakitu, keramici i drugom pokretnom materijalu, antropološkom izgledu, društvenim, ekonomskim i ekonomskim strukturama, religiji i umjetnosti. A značajno otkrivanje i analiziranje epigrafskih spomenika omogućilo je i potvrđivanje određenih podataka iz literarnih vrela, najviše u vidu ilirske onomastike, jer je dokazano da su imena Teuta, Pines, Skerdilaida, Baton, Pleurat... itd. bila u širokoj upotrebi među neromaniziranim ili poluromaniziranim Ilirima. Otkrivena su i mnoga naselja, koja su jednim dijelom nastavila postojati i u helenističko doba (na jugu Ilirije i u primorju) i u rimsko doba (u kontinentalnoj unutrašnjosti). I već do početka I. svjetskog rata bilo je moguće dati prve svestranije sinteze prapovijesti, protohistorije i antičke historije na područjima koja su nazivana Ilirija i Ilirik. Međutim, kako su se nalazi, nova otkrića i nova viđenja podataka iz literarnih vrela sve više gomilala, počelo se ne samo nuditi više rješenje, nego se još počelo postavljati novih pitanja. Tako su iskrsla pitanja etnogeneze i politijogeneze u jednom širokom dvomilenijumskom rasponu, šta to treba podrazumijevati pod "ilirskim", jezika, kulturološke pripadnosti, procesa helenizacije i romanizacije, urbanizacije u antičkom periodu, ilirskog nasljeđa u kasnijim postantičkim periodima itd. Počinju se postavljati i najrazličitije teorije o "ilirskom" i njegovom opsegu, pa je u jednom momentu bila vrlo popularna panilirska teza.

Pitanje ilirskog jezika je počelo u znanstvenom smislu zaokupljati pažnju u toku XIX. st., pa su se ovim segmentom ilirologije u ranom periodu bavili filolozi Carl Pauli, Hermann Hirt, Norbert Jokl. Prvi sintetski pregled ilirskog jezika dao je Paul Kretschmer u svome djelu "Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache" (separat str. 244-282) objavljenom u Göttingenu. Filolozi su u dobroj mjeri bili i odgovorni za širenje

panilirske teze, što se najbolje može očitovati u dvije knjige njemačkog znanstvenika Hansa Krahea “Die alten balkanillyrischen geographischen Namen” objavljene 1925 u Heidelbergu i “Die illyrischen Personennamen” objavljene 1929 u Heidelbergu. Znatno kasnije se Hans Krahe vratio izučavanju ilirskog jezika u djelima “Die Sprache der Illyrier I” objavljenom 1955. od. u Wiesbadenu i nizu drugih članaka u znanstvenim časopisima. I pored Kraheovog panilirizma, koji je on pred završetak svoje znanstvene karijere djelimično revidirao, vrijednost njegovih djela se očituje u tome što je riječ o najvećim katalozima onoga što je on smatrao da je preostalo od ilirskog jezika i što je u njima prezentirana i određena metologija rada u filološkom segmentu ilirologije.

Nakon kraćeg zastoja u ilirološkim istraživanjima u periodu između I. i II. svjetskog rata, nakon oslobođenja zemlje započinje novi zamah istraživanja, analiziranja, sintetiziranja i publiciranja u svim segmentima ilirologije. Posebno je to izraženo i širenjem i jačanjem institucionalne mreže i periodike. Sada se i univerzitetska mreža značajno širi u sve republike i pokrajine ex-FNRJ/SFRJ, a preko nje dobijaju se i novi domaći kadrovi. U ovom periodu svoj bogati opus najstavljaју i Dimitrije Sergejevski i Grga Novak. Potonji arheolog, historičar i svestrani istraživač objavljuje 1961. god. i djelo “Stari Grci na Jadranskom moru”, koje postaju osnova za izučavanje odnosa helenskih doseljenika sa ilirskim starosjediocima na jadranskoj obali. Značajan doprinos poznavanju ilirologije daju i Duje Rendić Miočević, Mate Suić, Ivan Marović, Šime Batović, Draga i Milutin Garašanin, Branko Gavella, Fanula Papazoglu, Josip Korošec, Franc Stare, Stane Gabrovec, Slobodan Čače, Marjeta Šašel – Kos. Od novih znanstvenih časopisa koji se bave ilirologijom vrijedi istaći *Diadora* u Zadru, *Arheološke radove* i *rasprave* iz Zagreba, *OPVSKVLA ARCHÆOLOGICA* u izdanju Arheološkog zavoda u Zagrebu, *Arheološki vestnik* u izdanju Slovenske akademije znanosti in umetnosti u Ljubljani, *Arheološki pregled* u Beogradu, *Živa antika* u Skoplju, *Archaeologia Iugoslavica*. Ilirološka istraživanja posebno mjesto su zauzimala u Albaniji, pogotovu u vrijeme vladavine režima Envera Hodže, gdje su u značajnoj mjeri protkana i nacionalno - državotvornim interesima. Ipak, i pored toga, postoji niz velikih stručnjaka za ilirske studije koje treba spomenuti kao što su Skënder Anamali, Selim Islami, Hasan Ceka, Muzafer Korkuti, Vangjel Toçi, Frano Prendi...itd. Albanski znanstveni časopisi koji donose i ilirološke radove su: *Iliria*, *Studime historike*, *Studime filologjike*, *Studia Albanica*).

I u ovom periodu se nastavlja rad i na filološko-lingvističkom segmentu ilirologije. Tu je veliki udio imao Anton Mayer u svojim djelima “Die Sprache der alten Illyrier, Bd. 1”: *Einleitung; Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, (*Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung XV*), objavljenom 1957 u Beču i “Die Sprache der alten

Illyrier, Bd. 2”: Etymologisches Wörterbuch des Illyrischen Grammatik der Illyrischen Sprache XVI), objavljenom 1959 isto u Beču. A pored njega treba u ovom segmentu ilirollogije istaći i radove Petra Skoka, Henrika Barića, Milana Budimira, Iona I. Russua, i posebno djela i knjige Radoslava Katičića.

Ipak najsnažniji impuls razvitku ilirollogije daje “sarajevska arheološko-historijska škola” koja se razvila u decenijama nakon obnove državnosti Bosne i Hercegovine, zahvaljujući pojačanom radu Zemaljskog muzeja kao i osnivanju dvije nove institucije: Odsjeka za historiju na Filozofskog fakultetu u Sarajevu i Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH koji izdaje i svoj periodični časopis “Godišnjak”. Od imena stručnjaka iz ovoga periode “ove sarajevske škole” na prvo mjestu treba postaviti Alojza Benca, koji nije bio samo znanstvenik, nego i vrsni organizator. On je postavio i načela na kojima treba promatrati procese etnogeneze Ilira. Pored njega, iz ovog kruga znanstvenika treba istaći Borivoja Čovića, Esada Pašalića, Envera Imamovića, Zdravka Marića, Blagoja Govedaricu, Boška Marijana, Slaviše Perića, Brunislava Marijanović... itd. Zahvaljujući radu pomenutih i mnogih drugih kolega Sarajevo postaje i centar izučavanja ilirollogije ne samo na prostoru ex-SFRJ, nego i u širem regionalnom smislu, a na Odsjeku za historiju se pokreće i zasebni postdiplomski studij pod nazivom “Ilirollogija”. Posebnu vrijednost čine monumentalna izdanja PJZ: “Praistorija jugoslovenskih zemalja” u pet tomova koji su izlazili u periodu 1979. – 1987. god. u izdanju Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu i “Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine” u tri toma i pet mapa koji je objavljen 1988. god. u izdanju Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Za izučavanje regionalne historije Ilira bitan je časopis ČGT – Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne koji izlazi u Tuzli.

Značajno mjesto u razvoju ilirollogije imalo je održavanje niza znanstvenih simpozijuma i naučnih skupova od kojih vrijedi kao najznačajnije izdvojiti:

1. “Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba”, održan 15. i 16. V. 1964. god. u Sarajevu, u organizaciji Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH.
2. “Simpozijum o Ilirima u antičko doba” održan 10. do 12. maja 1966. godine u Sarajevu u organizaciji Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH.
3. “Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena”, održan 24-26. X. 1968. u Mostaru u organizaciji Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH.
4. “Sahranjivanje kod Ilira”, održan na Zlatiboru u periodu 10-12. V. 1976. god. u organizaciji Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i umjetnosti.

5. "Utvrđena ilirska naselja" održan u Mostaru u periodu 24-26. X. 1974. god. u organizaciji Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH.
6. "Duhovna kultura Ilira", održan u periodu 4-6. XI. 1982. u Herceg Novom u organizaciji Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH i Odbora za arheologiju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti.
7. "Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog mora od eneolita do helenističkog doba", u organizaciji Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH, Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i umjetnosti iz Beograda i Trakološkog instituta Bugarske akademije nauka iz Sofije. Prvi dio Simpozijuma je održan 30-31. V. u Nišu, a drugi dio 2-3. VI. 1989. godine u Blagoevgradu (Bugarska).

Za ilirolologiju kao poddisciplinu historije i arheologije značajnu vrijednost imaju i sintetička djela i to: "*History of the provinces of the Roman Empire, Dalmatia*" od autora J. J. Wilkesa objavljene 1969 u Londonu, tri izdanja (iz 1974; 1989 i 1991. god.) knjige "*Iliri, povijest, život, kultura*" autora Aleksandra Stipčevića, "Iliri" od autora J. J. Wilkesa iz 2001. god. objavljene u Splitu i "*Iliri od Bardileja do Gencija*" od autora Pierre Cabanesa objavljene 2002. god. u Zagrebu. Nezaobilazna djela za ilirolološka istraživanja u svakom pogledu su i bibliografije radove, od kojih su najznačajnija ona u izdanju Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH i to: 1. "Bibliographia Illyrica" iz 1967. god. autora Aleksandra Stipčevića, koju su slijedila tri supplementuma objavljivana 1974, 1978 i 1984. god. 2. "Bibliografija antičke arheologije u Jugoslaviji" u dva toma, objavljena 1977.

Nažalost, uslijed agresije na Bosnu i Hercegovinu, "sarajevska ilirolološka škola" je skoro zamrla i trebalo je da prođe značajno vrijeme nakon Dejtonskog sporazuma da stasa nova generacija koja je u periodu od kraja prve i u prvoj polovici druge decenije XXI. st. ne samo obnovila "sarajevsku školu" ilirolologije, nego je i dodatno razvila. Od mlađih znanstvenika vrijedi izdvojiti Mesihović Salmedina, Adnana Busuladžića, Adnana Kaljanca, Amru Šaćić, Almira Marića, Edina Veletovca, Mersihu Imamović... itd. Poseban podsticaj za razvitak ilirolologije je imalo osnivanje zasebnog studija arheologije u okviru Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu i realiziranje projekta TEMPUS - BIHERIT.

Vrlo bitan istraživački aspekt u proučavanju Ilira u vrijeme rimske vladavine nude katalozi epigrafskih spomenika, od kojih treba istaći:

1. *CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum* (posebno tom III u kojem se nalazi ubjedljivo najveći dio natpisa koji bi se mogli odnositi na Ilire ili ilirsko područje) koji je utemeljio Theodor Mommsen 1853. god. *CIL* se kontinuirano dopunjuje sa novim sadržajem sve do današnjeg dana.
2. *L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'Antiquité romaine*, Paris.
3. *ILJug – Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia* u tri toma objavljena u Situlama 5 (1963. god.), 19 (1978. god.), 25 (1986. god.) od autora Jaroslava i Ane Šašel.
4. *Salona 04 - Salona IV. Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles. Projet coordonné par E. Marin. Texte rédigé sous la direction de N. Gauthier, E. Marin, F. Prévot par J. -P. Caillet - N. Duval - D. Feissel - N. Gauthier - E. Marin - F. Prévot*, 2 Bände, Rom - Split 2010.
5. *AHB – Antiqui Homines Bosnae* od autora Salmedina Mesihovića, objavljen u Sarajevu 2011. god.
6. *AEHercegovine – Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine* autorice Amre Šačić, Sarajevo 2011.
7. Najveći dio epigrafskih natpisa koji potiču sa područja Ilirika kao i onih koji bi se mogli odnositi na Ilire ili osobe koje potiču i prebivaju u Iliriku se danas može naći u specijaliziranim elektronskim bazama podataka EDCS - Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby i EDH - Epigraphische Datenbank Heidelberg.

Na kraju bi usput možda trebali reći da bi za kolektivnu svijest, pa i individualno stanje, stanovnika današnjeg iliroslavenskog prostora bilo dobro kada bi se pokrenule i oživjele te neke početne ilirske "tvorničke postavke" naše historije. Najnoviji rezultati istraživanja iz genetičke genealogije populacija koje naseljavaju zapadne i dijelove središnjih predjela Balkanskog poluotoka potvrđuju da ilirski element čini njihov temeljni stratum, na koji su se kasnije u većoj (npr. slavenski) ili manjoj mjeri nadograđivali drugi stratumi. I radi toga bi se kao skupno ime za ove populacije sa pravom moglo koristiti "iliroslavensko ime".

Činjenica je da autohtone populacije navedenog prostora imaju značajnu etničku, jezičku, kulturološku bliskost i nesumnjivo zajedničko porijeklo i više-manje i zajedničku povijest. Pošto su te njihove zajedničke poveznice prepoznatljive i vidljive od vanjskih faktora, radi njihovog skupnog pojmovnog određenja se koristilo i zajedničko ime. Još od osvita historije pa skoro sve do začetaka nastajanja modernih "južnoslavenskih

nacija” uglavnom se kao skupni naziv za partikularizirane zajednice i narode i plemena istočnojadranske obale i njene kontinentalne dubine koristilo “ilirsko ime” u svim svojim formama. Od druge polovice XIX. st. “ilirsko ime” postupno zamjenjuje “jugoslavensko/jugoslovensko ime” u svim svojim formama. I pored toga što je “jugoslavensko/jugoslovensko ime” kao skupno ime dominiralo od posljednjih decenija XIX. st. pa skoro do samoga kraja XX. st., ono je ipak imalo nedostataka u svojoj sopstvenoj suštini. Prvo i osnovno je bilo što se nije prirodno i organski razvijalo, nego je više manje bilo vještački nametnuta kovanica od strane dijela tadašnje malobrojne intelektualne elite, radi čega nije svoj povijesni kontinuitet i historijski legitimitet. Zatim se nekada (posebice za vladavine dinastije Karađorđević) iz dnevnopolitičkih i praktičnopolitičkih koristilo (pa i zloupotrebljavalo) i kao suprotstavljeni antipod identitetima lokalnih novoformiranih nacija i zajednica. I na kraju najvažnije, sa korištenjem “južnoslavenskog imena” se u kolektivnu svijest i domorodaca i vanjskog svijeta unosila vještačka linija razdvajanja i odbacivanja, kojim je sve ono od prije VII. st. postajalo kao po automatizmu “nešto strano”, “nešto što ipak nije naše”, “nešto drugačije”, pa su se tako naši postanci (*origines*) više tražili i “nalazili” po ravnicama današnje Poljske i Belorusije, nego u neolitskim i metalnodobnim kulturama zemalja u kojima živimo. Korištenje izraza kao što su ex-YU, ex-jugoslavensko/jugoslovensko, bivša Jugoslavija je isto neodgovarajuće, jer već sada imamo punoljetne generacije koje su odrasle van bilo kakvih okvira koje su sadržavale jugoslavensko/jugoslovensko ime, pa bi onda bilo besmisleno koristiti ovakve izraze. Uostalom nigdje u svijetu nema više naziva, pojmova i imena (bilo u skupnom, bilo u partikularnom kontekstu) koji bi u sebi sadržavali da je to nešto ustvari poteklo iz nečega “bivšeg”. Konstrukcije koje bi u sebi sadržavale i sva imena modernih “južnoslavenskih nacija”, zajednica i nazive modernih državnih cjelina, kao npr. srpsko-hrvatsko-bošnjačko-crnogorsko-slovenačko, ili bosanskohercegovačko-srbijansko-hrvatsko-crnogorsko. . . i slično su nezgrapno mastodonski i samim tim i nepotrebljivi. Izraz “Zapadni Balkan” (i njegove izvedenice) kao skupno ime, što se odmaćilo uglavnom u rječniku vladajućih EU elita, je u potpunosti neprihvatljiv, jer je riječ o kolonijalističko-protektorskoj mantri koja svođenje skupnog nazivlja samo na zemljopisnu odrednicu niječe autohtonim zajednicama bilo kakav etnički, povijesni, kulturološki kontinuitet. A kada se nešto namjenski svede samo na zemljopisni pojam, onda se automatski i lišava i dekonstruira suština općekulturnog razvitka populacija koje prebivaju na tome području. A to onda olakšava konstruiranje i “linijarsko” iscrtavanje novih odnosa i međa. Kao zajednički izraz koristi se, istina u manjoj mjeri, i štokavsko ime, jer ubjedljivo najveći dio iliroslavenskih zajednica kao osnovu za svoj književni jezik

(bez obzira nazivali ga bosanskim, srpskim, hrvatskim, crnogorskim, srpskohrvatskim, hrvatskosrpskim, bosansko/hrvatsko/srpskim) uzima štokavsko narječje.

“Iliroslavensko skupno ime” u sebi ne sadržava nijedan od gore navedenih nedostataka ili skrivenih opasnosti. U sebi u dovoljno mjeri održava temeljni genetsko-etnički stratum populacija koje danas prebivaju na Zapadnom Balkanu, ali i činjenicu da je u taj temeljni ilirski stratum utkan u značajnoj mjeri i slavenski element. Tako se iz naše kolektivne svijesti briše ta vještačka granica od “stoljeća sedmoga” i uspostavlja prirodni kontinuitet bez ikakvog redukcionizma u ime nekih viših ideoloških ili nacionalnih interesa. Iliroslavensko skupno ime je i takvoga karaktera da je vrlo inkluzivno, otvoreno za novo doba u kojemu su obesmišljena stara ideološka i religijska vjerovanja, ali istovremeno i takva da svojom pojavom i postojanjem ne ugrožava i izražavanje nacionalnih i drugih identiteta kod autohtonih populacija niti ima ambicija da bude neki nadnacionalni superiorni entitet koji bi redukovao ili ugrožavao specifičnosti i posebnosti autohtonih populacija. Iliroslavenstvo ne pretendira da ugrožava postojanje modernih srpske, hrvatske, bošnjačke i crnogorske, pa i slovenačke nacije niti političkih jedinica koje ove nacije smatraju neophodnim da postoje. Ustvari riječ je o policentričnom identitetu koji samo pojmovno definira ono što je zajedničko navedenim modernim nacijama, slično kao Benelux (koji na isti način definira ono što je zajedničko modernim nacijama Nizozemcima, Flamancima, Valoncima i Luksemburžanima) ili Skandinavija (za Dance, Norvežane, Šveđane, Fince, Laponce) ili Baltik (za Litvance, Letonce i Estonce).

Recenzija

Doc. dr. sc. Amra Šaćić Beća

Oblast stari vijek

Odsjek za historiju

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Franje Račkog 1

sacic.amra@ff.unsa.ba

Predmet: Recenzija rukopisa monografsog naučnog djela “BITKA ZA ILIRIK (II dopunjeno i izmijenjeno izdanje knjige “Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba”;

Autor: Salmedin Mesihović

Rukopis knjige “*Bitka za Ilirik*” je sigurno jedno od najboljih djela objavljenih u posljednjih dvadeset godina u okvirima onog dijela bosanskohercegovačkog naučnog diskursa koji se bavi antičkim periodom. Sam naslov djela implicira važnost teksta. Autor je svjesno odabrao takav naslov drugog izdanja kako bi knjiga pobudila interesovanje kod svih ljubitelja historije, te ne bi ostala zatvorena u uskom krugu stručne zajednice. Shodno tome i stil pisanja je prilagođen široj čitateljskoj publici. Prvo izdanje ove knjige “*Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba*” su bilo je izuzetno čitano, pa stoga je bilo opravdano očekivati da će ta monografija doživjeti i drugo, ovog puta printano izdanje. Kao što je i sam autor naveo u predgovoru ovo izdanje predstavlja prošireno i znatno dopunjeno prvu verziju knjige. Potvrdu tog navoda autor prezentira u samom sadržaju knjige gdje za razliku od prvog izdanja izdvaja veliki broj potpoglavlja što ukazuje na napredniji koncept knjige, koji omogućava lakše čitanje. U ovoj knjizi prvi put se koristi pojam *iliroslavenski prostor* za teritoriju Zapadnog Balkana. Taj *terminus technicus* dosta dobro opisuje navedeni prostor u smislu etnografske pripadnosti.

Svaki podnaslov u knjizi prati citat koji daje nagovještaj događaja i sadržaja koji će biti opisani u tekstu. Kako bi savremenom čovjeku najbolje objasnio značaj Batona Dezidijatskog, vođe Velikog ilirskog ustanka, Mesihović ističe da je on uz kralja Tvrtka I

Kotromanića i Josipa Broza Tita, jedan od najvažnijih heroja bosanskohercegovačke historije. Premda to zvuči pomalo romantičarski takav prisup u cilju popularizacije Velikog ilirskog ustanka, kao jednog od najznačajnijih događaja iz ilirske prošlosti, sasvim je opravdan. Čitajući knjigu jasno je da cilj autora nije tiraž i prodaja knjige već želja da se Veliki ilirski ustanak vrati sa margina historijske spoznaje na mjesto koji po svom značaju zaslužuje.

U poglavlju naslovljenom *Izvorna građa* navedeni su svi grčko-rimski pisci koji su svojim radovima direktno ili indirektno se bavili problemom Velikog ilirskog ustanka (6-9. godine). O svakom od tih pisaca dati su osnovni biografski podaci. Ti podaci su važni jer omogućavaju historičaru da se služi metodom unutarnje kritike izvora budući da su često tekstovi koji izlaze iz pera historičara starog vijeka odraz njihovih ličnih ambicija, porodičnih veza i subjektivnog mišljenja u smislu ličnog odnosa sa određenim historijskim ličnostima. Najveća pažnja posvećena je Veleju Paterkulu i Dionu Kasiju koji su najznačajniji izvori za ovu temu. Posebno je važan Dion Kasije koji je bio naj-mjesnik iliričkih provincija Dalmacije i Panonije Superior, te je stoga u svojoj "Rimskoj historiji" dosta pažnje posvetio problemu Velikog ilirskog ustanka. Nakon vanjske i unutarnje kritike izvora autor donosi *Hrestomatiju literarnih vrela za Veliki ilirski ustanak*. Tekstovi su navedeni najprije na originalnim jezicima, grčkom ili latinskom, a potom prevedeni na bosanski jezik. Taj dio teksta bez sumnje predstavlja značajan doprinos procesu istraživanja Velikog ilirskog ustanka, jer omogućuje budućim istraživačima da na jednom mjestu imaju pregled izvorne građe na čemu se temlji rad svakog ozbiljnog historičara. Treba istaći da u prvom izdanju knjige hrestomatije izvorne građe nije bilo, stoga je to jedan od većih noviteta u ovom drugom izdanju knjige. Potom slijedi pregled epigrafski spomenika i drugih materijalnih spomenika koji se mogu dovesti u vezu sa ustankom, te kratak historijat istraživanja ove teme.

Nakon uvodne rasprave koja se odnosi na izvore i literaturu slijedi poglavlje naslovljeno *Illyricum ante rebellium* u kome autor hirurškom preciznošću objašnjava uzroke ustanka. Tu se autor ne ograničava samo na Dezidijate, već piše o ratovima Rimljana sa Delmatima, Japodima i drugim ilirskim i panonskim narodima. U tekstu se polemizira o tome kada je nastala rimska provincija Ilirik. To je pitanje koje je u nauci još uvijek otvoreno, pa je i ovdje vidljiv pokušaj da se konačno da odgovor na to važno administrativno pitanje. U posljednjoj tematskoj cjelini o situaciji u Iliriku prije ustanka opisan je položaj i status domorodačkih zajednica u jedinstvenoj provinciji Ilirik (do izbijanja ustanka 6. god. n.e.). U vezi sa tim pitanjem analiziran je pojam *peregrinska civitas*, šta bi to označavalo, koji položaj su imali peregrini, analizira detaljno djelo Plinija Starijeg

Historia Naturalis odnosno treća knjiga tog enciklopedijskog djela. Treba spomenuti da se Mesihović bavi pitanjem identiteta ilirskih zajednica. Smatra da se ”*zajednički identitet počeo oblikovati i širiti ponajviše kako bi se stvorio neki jasniji i snažniji distankcijski i razlikovni odnos prema onome drugom ili drugima. Uostalom, identiteti su se kroz povijest inače vrlo često uobličavaju i definiraju iz potrebe kako bi se razlikovalo od nekih drugih identiteta, po pravilu onih susjednih ili u bližem okruženju.*” Prema njegovom mišljenju jačanje, uslovno rečeno, ilirskog identiteta nastaje kao posljedica loše rimske uprave što je primoralo zajednice da se više orijentiraju ka organizaciji otpora zajedničkom neprijatelju. Takvo mišljenje autor iznosi i u prethodnom izdanju. Time ponovo stavlja do znanja naučnoj javnosti da i dalje stoji pri stavovima tradicionalne, kontinentalne historiografije.

Budući da su Dezidijati bili nosioci ustanka autor je jedno cijelo poglavlje posvetio njihovom kulturno-historijskom razvoju. U knjizi se najprije definisana njihova teritorija, zatim sljedi potpoglavljje *Desitijati u prapovijesnom i protohistorijskom razdoblju postojanja do 33. god. p.n.e.* u kome su izneseni rezultati arheoloških i historijskih istraživanja u vezi sa kulturološkim razvoje Dezidijata u periodu prije uspostave rimske vlasti na prostoru srednje Bosne. Iako o tome ima jako malo podataka u izvornoj građi i literaturi Mesihović je dosta uspješno odgovorio na pitanje kako je bilo definisano unutarne uređenje desitijatskog političkog entiteta. Potpoglavljje naslovljeno *Desitijatski “bog Mars”* je nanovo pisano i čitatelji će prvi put u ovom izdanju imati priliku pročitati informacije o dezidijatskom oružju i načinu ratovanja. Posebnu pažnju autor posvećuje velikoj grobnoj konstrukciji na lokalitetu Gornji Skladovi u selu Vratnici (općina Visoko) gdje je pronađena grobnica 16-20 dezidijatskih ratnika. Riječ je o nalazima čiji značaj nije dovoljno istražen u našoj historiografiji i arheologiji. U ovoj knjizi se iznosi teza da su ratnici sahranjeni u Vratnici poginuli u sukobu sa Keltima, odnosno za vrijeme nekoga od keltskih napada, i to bilo na vanjskoj granici desitijatskog prostora, bilo negdje u unutrašnjosti desitijatske zemlje ili na nekome drugom području tadašnje Ilirije. Također u vezi sa potpoglavljjem *Desitijatski “bog Mars”* treba istaći da tekst prate fotografije oružja i vojne opreme koje autor pripisuje toj etničkoj zajednici.

S pravom se može reći da su pored Ilira glavni “akteri” događaja o kojima govori ova knjiga, Rimljani. U skladu sa tim u poglavlju *Povijesna pozadina* iznesene su osnovne značajke političkog i društvenog života rimske države koje su imale refleksije na uzroke i smirivanje Velikog ilirskog ustanka. Mesihović, inače autor više knjiga i naučnih članaka iz oblasti opće rimske historije, znalački je predstavio najvažnije historijske procese iz rimske prošlosti i ukazao na značaj Ilirika za Rim.

Središnja tema knjige obrađena je kroz šest poglavlja i davdeset i jedno potpoglavlje. Kako je riječ o poglavljima u kojima su detaljno opisani uzorcim, povodi, ciljevi, te faze ustanka bez dvojbe riječ je o najvažnijim tematskim cjelima ovog, za bosanskohercegovačku nauku kapitalnog djela. Autor prepoznaje čak pet faza koje su obilježile Veliki ilirski ustanak. Kroz te faze Mesihović ne prati samo događaje već pažnju poklanja problematici institulizacije ustaničkog Saveza, raširenosti ustanka, općem stanju u Rimskoj državi u trenutku izbijanja ustanka, također piše o razlozima raspadu jedinstvenog Saveza i pada Panonije itd. Velika pažnja s pravom je posvećena historijskim ličnostima poput Batona Dezidijatskog, Batona Breučkog, Tiberija, Germanika, Lepida, Silvana i slično. Iz priloženog teksta jasno se može zaključiti da autor odlično poznaje topografiju prostora u kojem njegovi akteri ratuju. Opisujući Germanikov pohod na mezejskoj i japodskoj teritoriji do izražaja je došao autorov talentat za naraciju. Naime, vodeći se pisanim izvorima autor slikovito opisuje otpor ilirskih naroda daleko moćnijem neprijatelju. Slično se može reći za analizu borbi oko Volkejskih močvara i Ardube. Sve faze ustanka popraćene su autorskim kartografskim prikazima. Prije posljednjeg poglavlja u kome su navedene posljedice ustanka, opisano je biološko stanje populacije za vrijeme ustanka. Riječ je o izuzetno zanimljivom tekstu iz kojeg se može doznati pretpostavljeni broj i gubitke ustanika. Kroz posljedice ustanka na kraju je urađena i kratka prosopografska analiza uloge Tiberija u ugušenju istog. Pored toga autor se osvrće i na sudbinu ustaničkih vođa nakon okončanja ustanka.

U skladu sa navedenim treba istaći da je knjiga "*Bitka za Ilirik*" djelo koje će sasvim sigurno biti jedano od najznačajnijih djela u Mesihovićevoj izuzetno plodnoj, naučnoj karijeri. Nadam se da će u budućnosti ova knjiga doživjeti englesko izdanje i time postati dostupna široj čitateljskoj publici van našeg regiona. Zbog vrijednosti samnog teksta izvjesno je da u budućnosti će knjiga biti odličan izvor informacija za sve naučnike koji će se baviti problematikom Velikog ilirskog ustanka i etničkom zajednicom Dezidijata. Imajući u vidu navedeno sa zadovoljstvom preporučujem ovo djelo za objavljivanje kako bi bilo dostupno naučnoj zajednici i zainteresiranoj čitateljskoj publici.

Sarajevo, 05. 07. 2018.

Doc. dr. sc. Amra Šaćić Beća

Životopis

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu "Glasinačka kultura". Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu "Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata" 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi "Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba" 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. Salmedin Mesihović je i duži vremenski period aktivan u društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine.

U dosadašnjem naučno-istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio 42 znanstvena rada i sljedeće knjige:

1. "ANTIQVI HOMINES BOSNAE"
2. "Revolucije stare Helade i Rimske Republike"
3. "Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba"
4. "Progresivizam"
5. "Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara"
6. "Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta"
7. "Historija Autarijata"
8. "PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije"
9. "Ilirike"

10. "ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije) "
 11. "Filipike"
 12. "Historija Ilira", koautorstvo
 13. "Helenske apoikije u Italiji i Siciliji"
 14. "Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan -"
 15. "Tito i mi – jučer, danas, sutra", koautorstvo
 16. Drugo izdanje knjige "Tito i mi – jučer, danas, sutra", koautorstvo
 17. "Helenske apoikije u Italiji i Siciliji", II (printano) izdanje
 18. "Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan -", II (printano) izdanje
 19. "Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike"
-

Skraćenice

AE	L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'Antiquité romaine, Paris. 1888- [z.B., p.e., f.e.: AE 1888, 1]
AEHercegovine	A. Šaćić, Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine, Sarajevo 2011 [z.B., p.e., f.e.: AEHercegovine 00001]
AEM	Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn, Wien
AHB	S. Mesihović, Antiqui homines Bosnae, Sarajevo 2011 [z.B., p.e., f.e.: AHB p 100]
ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
AP	Arheološki pregled, Beograd
ARR	Arheološki radovi i rasprave, HAZU (ranije JAZU), Zagreb
AV	Arheološki vestnik, SAZU, Ljubljana
BzN	Beiträge zur Namenforschung, Heidelberg
CAH	Cambridge ancient history
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (časopis Godišnjak)
CIL	<i>Corpus Inscriptiones Latinarum</i>
CILGM	J.J. Martinović, Antički natpisi u Crnoj Gori. Corpus Inscriptionum Latinarum et Graecarum Montenegro, Kotor 2011 [z.B., p.e., f.e.: CILGM 1].
CSIR – D – 2	Corpus Signorum Imperii Romani. Deutschland, G. Bauchhenß, Die große Iuppitersäule aus Mainz, Mainz 1984
ČGT	Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Tuzla
D	H. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae, 3 Bände, Berlin 1892-1916
DAGR	Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines, Paris 1156

¹¹⁵⁶ "Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines d'après les textes et les monuments, contenant l'explication des termes qui se rapportent aux mœurs, aux institutions, à la religion, aux arts, aux sciences, au costume, au mobilier, à la guerre, à la marine, aux métiers, aux monnaies, poids et mesures, etc. etc., et en général à la vie publique et privée des anciens" je monumentalno leksikografsko djelo (u 10 tomova i sa mnogobrojnim ilustracijama) o klasičnoj helensko-rimskoj civilizaciji na francuskom jeziku, koje su

DEAR	Dizionario epigrafico di antichità romana, Rim1157
Diadora	Glasilo Arheološkog muzeja u Zadru
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
EB	Encyclopedia Britannica
EDCS	Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby
EDH	Epigraphic Datenbank Heidelberg
EDR	Epigraphic Database Rome.
Grbic	D. Grbić, Tribal communities in Illyricum. Pre-urban administrative structures in the Roman provinces between the Adriatic and the Danube (first - third centuries), Belgrad 2014 [z.B., p.e., f.e.: Grbic 00001]
Gummerus	1: H. Gummerus, Der Ärztestand im römischen Reiche nach den Inschriften, Leipzig 1932
HAD	Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
Horster	M. Horster, Bauinschriften römischer Kaiser, Stuttgart 2001
IDR -3	Inscriptiones Daciae Romanae, Bukarest 1975, I.I. Russu, Dacia superior 1: Pars occidentalis, Bukarest 1977 [z.B., p.e., f.e.: IDR-3-1, 1]
ILBovianum	G. de Benedittis, Molise. Repertorio delle iscrizioni latine 1. Bovianum, Campobasso 1995
ILJug	<i>Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia</i>
ILLRP	A. Degrassi, Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae, Florenz 2. Aufl. 1965
InscrAqu	J.B. Brusin, Inscriptiones Aquileiae, 3 Bde., Udine 1991-1993
InscrIt	Inscriptiones Italiae, Rom 1931-
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
JRS	The Journal of Roman Studies, London: Society for The Promotion of Roman Studies at The Office of The Society
KELTOI	Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije, Narodni muzej, Ljubljana, 1984.
LCL	The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press
Legio – VII	D. Tončinić, Monuments of Legio VII in the Roman province of

Charles Victor Daremberg i Edmond Saglio kao urednici priređivali i objavljivali između 1873 i 1919. god. kod izdavača Hachette Livre u Parisu. Na ovom leksikografskom djelu, slično kao i u rječnicima (na engleskom jeziku) o helenskom i rimskom svijetu i PWRE, radili su mnogi istaknuti znanstvenici i učenjaci koji su bili autori pojedinih natuknica, pa ponekad i velikih odjeljaka.

¹¹⁵⁷ Leksikografsko djelo na italijanskom jeziku, koje je počelo izlaziti 1886. god.

- Dalmatia, Split 2011
- Liburnia* V. Zović - A. Kurilić, The structure of votive inscriptions from Roman Liburnia, *ArhVest* 66, 2015, 399-453 [z.B., p.e., f.e.: Liburnia 00001]
- MH Matica Hrvatska, Zagreb.
- MS Matica Srpska, Novi Sad
- N.S. Nova serija GZM od 1945 sv. I-VIII; od sv. IX (1954 god.) naziva se N.S. Arheologija (izdanje Glasnika Zemaljskog muzeja posvećeno arheologiji), Sarajevo
- Op. Arch. OPVSKVLA ARCHÆOLOGICA, Arheološki zavod, Zagreb
- PIR 1897/1898 *Prosopographia imperii romani saec. I. II. III., edidit Elimar Klebs, Berolini (Berlin) : apud Georgium Reimerum*
- PIR 1998 *Prosopographia imperii romani saec. I. II. III., editio altera, Berolini • Novi Eboraci : apud Walter de Gruyter & Co.*
- PJZ Praistorija jugoslavenskih zemalja, Tom I - V, glavni urednik Alojz Benac, Sarajevo: ANUBiH, CBI
- PWRE1158 Paulys - Wissowa Real-Enzyklopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart
- Radovi Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru
- RICIS-2 L. Bricault, RICIS supplément II, *Bibliotheca Isiaca* 2, 2011, 273-307 [z.B., p.e., f.e.: RICIS-02, 00501/0104].

¹¹⁵⁸ Paulys - Wissowa Real-Enzyklopädie der classischen altertumswissenschaft ili Realencyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takode i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE) je obimna i sveobuhvatna njemačka enciklopedija antičkog svijeta i helensko-rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978. – Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft (BHS: „Paulijeva Realna enciklopedija klasične nauke o starini“). PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i pre-rada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung (BHS: „Realna enciklopedija klasične nauke o starini uređena po alfabetskom redosledu“). (Realna enciklopedija klasične nauke o starini) čiji je autor bio August Fridrih Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi ovoga originalnog enciklopedijsko-leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Kroll, Karl Mittelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner.

PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetskom redu i sistematiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću oblast. Neke članke s obzirom na dužinu mogu se smatrati kao manje monografije. Neki članci su bili izdati samostalno. Pored toga, od 1964. do 1975. je izlazila skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje – Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtnner. (tzv. „Mali Pauly“). Od 1996. izašlo je 12 tomova Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike (tzv. „Novi Pauly“), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka.

Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimske civilizacije u staroorijentalnim kulturama kao i egipatskoj kulturi kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje.

SANU	Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
SIRIS	L. Vidman, <i>Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Sarapiacae</i> , Berlin 1969
SKA	Srpska kraljevska akademija, Beograd
Solin 3	H. Solin, <i>Iscrizioni parietali di Pompei</i> , in: C. Capaldi - F. Zevi (Hgg.) <i>La collezione epigrafica. Museo archeologico nazionale di Napoli</i> , Mailand 2017, 246-275 [z.B., p.e., f.e.: Solin-03, p 249]
SSKA	Spomenik Srpske kraljevske akademije, Beograd
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VAMZ	Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
VDI	Vestnik drevnej istorii, Moskva
WMBH	Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Wien
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik [z.B., p.e., f.e.: ZPE-100-447]
ŽA	Živa antika, Skoplje

Specifikum za projekat Novog Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanje antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka Recepciji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a dalji (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Bril izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

Izdanja izvora/vrela

- Amijan Marcellin 1935; 1939-1940.: *Ammianus Marcellinus, Roman History*, J. C. Rolfe, LCL.
- Amijan Marcellin 1998.: *Amijan Marcellin, Istorija*, Milena Milin, Beograd : Prosve-
ta.
- Antoninov Itinerarij 1848.: *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, G. Parthey-M. Pinder, Berlin: F. Nicolai, 1-234
- Apijan 1863.: *Apijan, Ilirike*, Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska
- Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana*, Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teub-
neri.
- Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars, The Illyrian Wars*, <http://www.perseus.tufts.edu/>, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.
- Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.
- Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12*, Horace White, LCL.
- Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*, Horace White, LCL.
- Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5*, Horace White, LCL.
- Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi*, Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura.
- Apijan 2005.: Marjeta Šašel Kos, Appian and Illyricum, *Situla 43*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. 52 – 81
- Arijan 1952.: *Arijan, Anabaza*, Milan Stahuljak, Zagreb: MH.
- August, Res Gestae 1955.: *Res Gestae Divi Augusti*, Frederick W. Shipley, LCL.
- August 2000.: *Dela božanskog Avgusta*, Snežana Ferjančić, Beograd.
- August 2007.: *Djela božanskog Augusta*, Robert Matijašić, Zagreb : *Latina&Graeca*.
- Biblija, Stari i Novi zavjet, 1968.: *Biblija*, Ljudevit Rupčić, Zagreb: Stvarnost
- Cezar, *De Bello Gallico*, 1988.: *Gaj Julije Cezar, Galski rat*, Ahmed Tuzlić, Novi Sad: MS

- Cezar, *Commentarii belli civilis*, 1988.: Gaj Julije Cezar, Građanski rat, Ahmed Tuzlić, Novi Sad: MS
- Cezar, *De Bello Alexandrino* 1955.: Caesar, *Alexandrian War*, A.G.Way, LCL.
- Cezar 2010.: Caesar, G. I. *Moji ratovi*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Ciceron 1853.: *Treatises of M. T. Cicero, The Nature of the Gods, On Divination, On Fate, On the Republic, On the Laws, And on Standing for the Consulship*, C.D. Yonge, London : Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.
- Ciceron 1928.: *On the Republic. On the Laws*, Clinton Walker Keyes, LCL.
- Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL.
- Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL.
- Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H. Geer, Russel M., LCL.
- Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL.
- Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI: Fragments of Books 21-32*, Walton Francis R., LCL.
- Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33-40*, Walton Francis R., LCL.
- Eutropije 1886.: *Eutropius's Abridgement of Roman History*, John Selby Watson, London: George Bell and Sons, York street, Covent Garden.
- Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium*, H.W. Bird, Liverpool : Liverpool University Press.
- Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History*, Edward Seymour Forster, LCL.

- Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb : Latina et Graeca.
- Fotije 1606.: *Photii Bibliotheca. Sive Lectorum à Photio librorum Recensio, Censura atque Excerpta, Philologorum, Oratorum, Historicorum, Philosophorum, Medicorum, Theologorum*, Andreas Schottus, Augusta Vindelicorum/Augsburg : Mangus.
- Fotije 1824-1825.: *Bibliotheca, Photius (Constantinopolitanus)*, Immanuel Bekker, Berolini/Berlin : Reimer.
- Fotije 1920.: *The Myriobiblion more commonly known as the Bibliotheca of Photius, patriarch of Constantinople volume one*, John Henry Freese, The Macmillan company : New York.
- Fragmenti rimskih historičara 2013.: *The Fragments of the Roman Historians, Vol. I-III*, General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.
- Frontin 1925.: *Frontinus: Stratagems. Aqueducts of Rome*, C. E. Bennett – Mary B. McElwain, LCL.
- Frontin 1950.: *Frontinus, The Stratagems*, Charles E. Bennett, LCL.
- Frontin 2004.: *Frontinus :De aquaeductu Urbis Romae*, Cambridge University Press.
- Herodot 1920.: *The Persian Wars, Volume I: Books 1-2*, Godley, A. D., LCL.
- Herodot 1921.: *The Persian Wars, Volume II: Books 3-4*, Godley, A. D., LCL.
- Herodot 1922.: *The Persian Wars, Volume III: Books 5 - 7*, Godley, A. D., LCL.
- Herodot 1925.: *The Persian Wars, Volume IV: Books 8-9*, Godley, A. D., LCL.
- Herodot 1980.: *Herodot, Historije*, Milan Arsenić, MS
- *Historia Augusta* 1921.: *Historia Augusta, Volume I: Hadrian. Aelius. Antoninus Pius. Marcus Aurelius. L. Verus. Avidius Cassius. Commodus. Pertinax. Didius Iulius. Septimius Severus. Pescennius Niger. Clodius Albinus*, David Magie, LCL.
- *Historia Augusta* 1924.: *Historia Augusta, Volume II: Caracalla. Geta. Opellius Macrinus. Diadumenianus. Elagabalus. Severus Alexander. The Two Maximini. The Three Gordians. Maximus and Balbinus*, David Magie, LCL.
- *Historia Augusta* 1932.: *Historia Augusta, Volume III: The Two Valerians. The Two Gallieni. The Thirty Pretenders. The Deified Claudius. The Deified Aurelian. Tacitus. Probus. Firmus, Saturninus, Proculus and Bonosus. Carus, Carinus and Numerian*, David Magie, LCL.
- *Historicorum romanorum reliqviae, volumen I*, 1914.: ed. Hermannus Peter, Lipsiae : Teubneri.
- *Historicorum romanorum reliqviae, volumen II*, 1906.: ed. Hermannus Peter, Lipsiae : Teubneri.
- Homer, Odiseja 1990.: *Homer, Odiseja*, Miloš Đurić, MS.
- Horacije 1926.: *Horace: Satires, Epistles and Ars Poetica*, H. Rushton Fairclough, LCL.

- Horacije 1958.: *Horacije, Satire i Epistule*, Juraj Zgorelec, MH
- Horacije 2004.: *Horace, Odes and Epodes*, Niall Rudd, LCL.
- Horacije 2011.: *Horace: Odes IV and Carmen Saeculare*, Richard F. Thomas, Cambridge Greek and Latin Classics.
- Iliret dhe Iliria te autoret antike 2002.: *Iliret dhe Iliria te autoret antike*, Tiranet: Akademia e Shkencave e Shqiperise instituti i arkeologjise
- Izbori za istoriqta na Trakiq i trakite 1981.: *Izbori za istoriqta na Trakiq i trakite, tom I-II*, sstavili Belizar Belikob, Zlatozara Goqeba, Basilka Tpkoba-Zaimova, Sofiq: Bqlgarska akademiq na naukite, Institut po trakologiq,
- Izvoare privind istoria Rominiei I 1964.: *Izvoare privind istoria Rominiei I*, Comitetul de redactie, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Stefan, Bucuresti: Academia Republicii Populare Romine, Institutul de Arheologie
- Jordanes.: *Iordanes, De Origine Actibusque Getarum*, www.thelatinlibrary.com
- Jordanes.: *Iordanes, De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum*, www.thelatinlibrary.com
- Jordanes 1882.: *Iordanes Romana et Getica*, Theodor Mommsen, Berolini
- Josip Flavije, Judejski rat, 1967.: *Josip Flavije, Judejski rat*, Dušan Glumac, Beograd: Prosveta
- Josip Flavije, Judejske starine, 1965.: *Josephus: Jewish Antiquities, Book 20*, Louis H. Feldman, LCL.
- Juvenal 2004.: *Juvenal and Persius*, Susanna Morton Braund, LCL.
- Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume I:Books 1-11*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume II:Books 12-35*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume III:Books 36-40*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1916.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IV:Books 41-45*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V:Books 46-50*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VI:Books 51-55*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1924.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VII:Books 56-60*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1925.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VIII:Books 61-70*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.

- Kasije Dion 1927.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IX: Books 71 - 80*, Cary, Earnest – Foster, Herbert B., LCL.
- Konstantin Porfirogenit 1903.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. I, Excerpta de legationibus Romanorum ad Gentes, Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*, Berlin : Weidmann.
- Konstantin Porfirogenit 1905.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. III, Excerpta de insidiis*, Berlin : Weidmann.
- Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. II, pars I, Excerpta de virtutibus et vitiis I*, Berlin : Weidmann.
- Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. IV, Excerpta de sententiis*, Berlin : Weidmann.
- Konstantin Porfirogenit 1910.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. II, pars 2, Excerpta de virtutibus et vitiis II*, Berlin : Weidmann.
- Ksenofont, Kiropedija 1914.: *Xenophon, Cyropaedia, Volume I: Books 1-4*, Walter Miller, LCL.
- Ksenofont, Kiropedija 1914.: *Xenophon, Cyropaedia, Volume II: Books 5-8*, Walter Miller, LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1921.: *Hellenica, Volume II: Books 5-17*, Brownson, Carleton L., LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1980.: *Ksenofont, Helenska istorija*, Milena Dušanić, MS.
- Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.
- Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.
- Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

- Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28 - 30*, Moore, Frank Gardner, LCL.
- Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 3 -34*, Sage, Evan T., LCL.
- Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.
- Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.
- Livije 1938.: *Livy, History of Rome, Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T.-Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV:Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL.
- Livije 1991.: *Istorija Rima od osnivanja Grada*, Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.
- Livije 1995.: *Istorija Rima od osnivanja Grada,drugo petoknjižje*, Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.
- Lukan 1928.: *Lucan. The Civil War (Pharsalia)*, J. D. Duff, LCL
- Lukrecije 1924.: *Lucretius. On the Nature of Things*, M. F. Smith, LCL.
- Lukrecije 1951.: O prirodi stvari, Anica Savić – Rebac, Beograd : Prosveta.
- Makrobije.: *Macrobie, Saturnalije*,
- <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Macrobius/Saturnalia/home.html>, bazirano na kritičkoj ediciji od Ludwig von Jan, izdavač Gottfried Bass, Quedlinburgand Leipzig, 1852.
- Marko Aurelije 2004.: *Marko Aurelije, Samom sebi*, Albin Vilhar, Beograd : Dereta
- Nepot 1929.: *Cornelius Nepos*, J. C. Rolfe, LCL.
- Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, Iz knjige Kornelija Nepota o latinskim povjesnicima*, Josip Miklić, MH.
- Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, O istaknutim vojskovođama stranih naroda*, Josip Miklić, MH
- Nepot, Iz pisama Kornelije, majke Grakha.: *Kornelije Nepot, Verba ex epistula Corneliae Gracchorum matris ex eodem libro cornelii nepotis excerpta*, <http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.fragmenta.shtml>; <http://www.sas.upenn.edu/>
- Orosije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori.
- Orosije 1981.: *The Father of the Church,The Seven Books of History against the Pagans*, R. J. DeFerrari, The Catholic University of America Press.
- Orosije 2010.: *Orosius,The Seven Books of History against the Pagans*, A.T. Fear, Liverpool University Press.

- Ovidije 1914.: *Ovid, Heroides. Amores*, Showerman, Grant, LCL.
- Ovidije 1924.: *Ovid, Tristia. Ex Ponto*, A. L. Wheeler, LCL.
- Ovidije 1929.: *Ovid, Art of Love. Cosmetics. Remedies for Love. Ibis. Walnut-tree. Sea Fishing. Consolation*, Mozley, J. H., LCL.
- Ovidije, 1973.: *Ljubavi ; Umijeće ljubavi ; Lijek od ljubavi*, Tomislav Ladan, Zagreb : Znanje.
- Ovidije 1977; 1984.: *Ovid, Metamorphoses*, Frank J. Miller, LCL.
- Ovidije 1907, *Metamorfoze*, Tomo Maretić, MH.
- Ovidije, Fasti, 1959.: *Ovid, Fasti*, James George Frazer, LCL.
- Ovidije, Fasti, 1989.: *Ovid, Fasti*, James George Frazer, LCL.
- Ovidije, 1991.: *Metamorfoze*, Tomo Maretić, Beograd : Dereta.
- Ovidije, 1992.: *Tužne pesme*, Mladen S. Atanasijević, Kragujevac : Književni klub "Katarina Bogdanović" – Narodna biblioteka "Vuk Karadžić".
- Ovidije, 2006.: *Pisma legendarnih ljubavnica*, Mladen S. Atanasijević, Kragujevac : Narodna biblioteka "Vuk Karadžić".
- Ovidije, 2007.: *Metamorfoze : Preobraženja*, Milosav Popadić.
- Ovidije, 2008.: *Metamorfoze*, Tomo Maretić, Zagreb : Europapress holding.
- Pausanija 1913.: *Description of Greece*, James Frazer (edited with commentary and translated).
- Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.
- Plinije Mlađi 1969.: *Letters, Volume I: Books 1-7*, Betty Radice, LCL.
- Plinije Mlađi 1969.: *Letters, Volume II: Books 8-10, Panegyricus*, Betty Radice, LCL.
- Plinije Stariji 1857.: *The Natural History. Pliny the Elder. Vol. VI*, John Bostock - H.T. Riley, London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street.
- Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia*, Berlin: ed. Weidmannos.
- Plinije Stariji 1938.: *Natural History, Volume I: Books 1-2*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1940.: *Natural History, Volume III: Books 8-11*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1945.: *Natural History, Volume IV: Books 12-16*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1950.: *Natural History, Volume V: Books 17-19*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1951.: *Natural History, Volume VI: Books 20-23*, Jones, W. H. S., LCL.
- Plinije Stariji 1956.: *Natural History, Volume VII: Books 24-27*, Jones, W. H. S., LCL.
- Plinije Stariji 1963.: *Natural History, Volume VIII: Books 28-32*, Jones, W. H. S., LCL.
- Plinije Stariji 1952.: *Natural History, Volume IX: Books 33-35*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1962.: *Natural History, Volume X: Books 36-37*, Eichholz, D. E., LCL.
- Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, "Zemljopis starog svijeta"*, Uroš Pasini, Split: Književni krug.

- Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics“, koje potpisuje prof. John Healy. Beograd : Dosije.
- Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh 1927.: *Moralia, Volume I: The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1928.: *Moralia, Volume II: How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1931.: *Moralia, Volume III: Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue*

- of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL.
 - Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI: Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body*. Helmbold, W. C., LCL.
 - Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. – Einarson, Benedict, LCL.
 - Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII: Table-talk, Books 1-6*, Clement, P. A. – Hofleit, H. B., LCL.
 - Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX: Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Minar, Edwin L. – Sandbach, F. H. Helmbold, W. C., LCL.
 - Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X: Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL.
 - Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel – Sandbach, F. H., LCL.
 - Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII: Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold – Helmbold, W. C., LCL.
 - Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.
 - Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.
 - Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music*, Einarson, Benedict – De Lacy, Phillip H., LCL.
 - Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV: Fragments*, Sandbach, F. H., LCL.
 - Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI: Index*, O'Neil, Edward N., LCL.
 - Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N. Đurić, MS.
 - Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi (I - III)* Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.
 - Pojtingerova karta 1974.: *Tabula Peutingeriana, Monumenta cartographica Jugoslaviae, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17*, Gavro A. Škrivanić, Beograd : Istorijski institut

- Polibije 1962.: *Histories. Polybius*. Evelyn S. Shuckburgh, London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington 1962.
- Polibije 1988.: *Polibije, Istorije*, Marijana Ricl, MS.
- Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R., LCL.
- Pomponije Mela 1997.: *Pomponius Mela, De Chorographia*, Paul Berry, Lewiston : Edwin Mellen Press
- Ptolemej Klaudije 1843.: *Claudii Ptolemaei Geographia. 3 vols.*, ed. Nobbe, C. F. A., Leipzig: Carolus Tauchnitius.
- Ptolemej Klaudije.: *Ptolemej Klaudije, Geografija*, korišten tekst sa http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932 od The New York Public Library, N.Y. sa naslovom "Geography of Claudius Ptolemy".
- Ptolemej Klaudije 1932.: *Claudius Ptolemy: The Geography*, Stevenson, Edward Luther, New York: New York Public Library. (reprint New York: Dover, 1991.)
- Ptolemej Klaudije 1974.: Ptolemejeva karta, *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, Beograd : Istorijski institut
- Ptolemej Klaudije 2000.: *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, J. L. Berggren, Princeton University Press
- Ptolemej Klaudije 2006.: *Ptolemaios, Handbuch der Geographie, Griechisch-Deutsch*. 2 vols., Stückelberger, Alfred, and Gerd Graßhoff (eds), Basel: Schwabe Verlag.
- Ptolemej Klaudije 2006 A.: *Ptolemejevska Geografija*, Milutin Tadić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu.
- Ravenjanin¹¹⁵⁹ 1995.: Slobodan Čače, *Civitates Dalmatiae u «Kozmografiji» Anonima Ravenjanina*. Zadar: Arheološki muzej Zadar,
- Ravenjanin 1860.: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica*, G. Parthey-M. Pinder, Berlin: F. Nicolai.

¹¹⁵⁹ Djelo srednjovjekovnog pisca Gvidona (rano XII. st.) uveliko se slaže sa Ravenjaninovom "Kosmografijom", pa se u pogledu Dalmacije, podaci Gvidona i Ravenjaninove V. knjige gotovo u potpunosti podudaraju (Čače, 1995, 8) i često zajedno navode (*Ravennatis anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica*).

- Rufije Fest 1967: *Rufius Festus, Breviarium rerum gestarum populi Romani in: The Breviarium of Festus*, London: ed. J.W. Eadie.
- Sekst Aurelije Viktor 1911.: *Sextus Aurelius Victor*, edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel, Leipzig : Teubner.
- Sekst Aurelije Viktor 1961.: *Pseudo-Aurelius Victor, Epitome de Caesaribus*, Leipzig: edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel.
- Sekst Aurelije Viktor 1973.: *Deeds of famous men (De viris illustribus)*, Walter K. Sherwin, Norman : University of Oklahoma Press.
- Sekst Aurelije Viktor 1984.: *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study*, H.W. Bird, Francis Cairns Publications.
- Sekst Aurelije Viktor 2000.: *A Booklet About the Style of Life and the Manners of the Imperatores. Abbreviated from the Books of Sextus Aurelius Victor*. Thomas M. Banchich, Buffalo, New York : Canisius College.
- Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004¹¹⁶⁰: *ORIGO GENTIS ROMANAE. The Origin of the Roman Race*, Kyle Haniszewski - Lindsay Karas - Kevin Koch - Emily Parobek - Colin Pratt - Brian Serwicki, Buffalo, New York : Canisius College Translated Text.
- Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1954.: *The Geography of Strabo*, H. L. Jones, LCL.
- Svetonije 1978.: *Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva*, Stjepan Hosu, Zagreb: Naprijed.
- Svetonije 1914.: *Lives of the Caesars, Volume II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus*, Rolfe, J. C., LCL.
- Tacit, Agrikola 1889.: *Tacit, Agrikola*, Milivoj Šrepel, Zagreb: MH

¹¹⁶⁰ Djelo "Porijeklo rimskog naroda" se pripisivalo dugo Sekstu Aureliju Viktoru, međutim posljednja istraživanja sve više daju na vjerodostojnosti tezi da on ipak nije stvarni autor ovoga jednog vrlo zanimljivog sažetka o rimskim počecima. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e. O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii-iii, v.

- Tacit, Dijalog o govornicima 1914.: *Tacitus : Agricola. Germania. Dialogue on Oratory*, M. Hutton - W. Peterson, LCL.
- Tacit, Historije 1925; 1931.: *Tacitus, Histories*, Clifford H. Moore, LCL.
- Tacit, Anali, 1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH
- Tacit, Historije 1987.: Tacit, Historije, Josip Miklič, Zagreb : *Latina et Graeca*
- Tacit, Germanija 2002.: *Tacit, Germanija*, Veselin Čajkanović, Beograd: Poligraf
- Terencije 2001.: *Terence, I, The Woman of Andros. The Self-Tormentor. The Eunuch*, John Barsby, LCL.
- Terencije 2002.: *Terence, II, Phormio. The Mother-In-Law. The Brothers*, John Barsby, LCL.
- Terencijan Maur 1825.: *Terentianus Maurus, De litteris syllabis pedibus et metris*, eds. Laurens van Santen, David Jacob van Lennep, Altheer.
- Tukidid 1919.: *History of the Peloponnesian War, Volume I: Books 1-2*, Smith, C. F., LCL.
- Tukidid 1920.: *History of the Peloponnesian War, Volume II: Books 3-4*, Smith, C. F., LCL.
- Tukidid 1921.: *History of the Peloponnesian War, Volume III: Books 5-6*, Smith, C. F., LCL.
- Tukidid 1923.: *History of the Peloponnesian War, Volume IV: Books 7-8*, Smith, C. F., LCL.
- Tukidid, 1957.: *Tukidid, Povijest Peloponeskog rata*, Stjepan Telar, Zagreb.
- Vegecije 2002.: *Publije Flavije Vegecije Renat, Sažetak vojne vještine*, Teodora Shek Brnardić, Zagreb : Golden marketing.
- Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.
- Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest*, Josip Miklič, Zagreb : Latina & Graeca.
- Vergilije 1871.: *P. Vergili Maronis opera with a Commentary, vol. III.*, London : Whittaker & Co., Ave Maria Lane, George Bell, York Street, Covent Garden.
- Vergilije 1876.: *P. Vergili Maronis opera. P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, with a Commentary by John Conington*, London. Whittaker and Co., Ave Maria Lane.
- Vergilije 1896.: *Eneida*, Tomo Maretić, MH.
- Vergilije 1915.: *The Georgics and Eclogues of Virgil*, Williams, Theodore Chickering, LCL.
- Vergilije 1934.: *P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, Volume II, Notes*, ed. A. Sidgwick, Cambridge University Press.
- Vergilije 1964.: *Eneida*, Mladen Atanasijević, Beograd : Prosveta.

- Vergilije 1999.: *Virgil, Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*, Fairclough, H. Rush-ton, LCL.
- Vergilije 1999.: *Virgil, Aeneid: Books 7-12, Appendix Vergiliana*, Fairclough, H. Ru-shton, LCL.
- Vergilije 2004.: *Publije Vergilije Maron, Ekloge*, Toma Maretić, Beograd : Liber – Ukronija.
- Vergilije 2005.: *Vergilije, Eneida*, Bratoljub Klaić, Zagreb : Globus media.
- Vergilije 2008.: *Vergil's Aeneid: Hero - War - Humanity: Hero, War, Humanity*, G. B. Cobbold, Bolchazy – Carducci Publishers Inc.

Natpisi

- *CIL* III, 3198b (p 2275, 2328,19) = *CIL* III, 3201 = *CIL* III, 10156b = *CIL* III, 10159 = *CIL* XVII-4, p 131 = D 5829 = *ILJug* I, 263 = D 5829a = AHB p 13 = AHB p 479 = Grbic 47 = AE 1961, 305 = AE 1964, 2 = AE 1965, 8 = AE 2006, + 1004 = EDCS-ID: EDCS-54900235, Solinski/salonitanski natpis.¹¹⁶¹
- *CIL* III, 3198a (p 2275, 2328,19) = *CIL* III, 3200 = *CIL* III, 10156 = *CIL* III, 10158 = *CIL* XVII-4, p 130 = D 2478 = D 5829 = *ILJug* I, 262 = *Legio*-VII 91 = AE 1961, 00304 = AE 2006, +1004 = EDCS-ID: EDCS-54900234, Solinski/salonitanski natpis.¹¹⁶²
- *CIL* III, 8353 (p 2328,117) = *ILJug* III, 1503 = AHB p 258 = EDCS-ID: EDCS-30800069, Mačkat kod Užica.¹¹⁶³
- *CIL* III, 14613 = *ILJug* III, 1497 = *ILJug*-III, 1515 = AHB p 257 = AE 1901, 129 = AE 1902, 36 = EDCS-ID: EDCS-30200393, Bioska kod Užica.¹¹⁶⁴
- *CIL* XVI, 11 = *CIL* III, p 849 (p 1959) = *CIL* X, 1402 = D 1989 = AHB p 17 = Grbic 68 = Solin-3, p 276 = EDCS-ID: EDCS-12300215, *Herculaneum* u italijanskoj regiji Kampaniji.¹¹⁶⁵
- *CIL* III, 9739 = D 2579 = AHB p 19 = Grbic 69 = EDCS-ID: EDCS-30100407, Gardun.¹¹⁶⁶

¹¹⁶¹ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD018013> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0000759 = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0054007 = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?

¹¹⁶² EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD018010> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0043243 = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?

¹¹⁶³ EDH = <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD059905> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0033647

¹¹⁶⁴ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD031791>

¹¹⁶⁵ EDR: http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR152207&partId=1; *CIL*: http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-10/CIL10_p160.pdf = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?PHPSESSID=vkmq0n3hvlk5l2r20jcdq7oq48j679q8 = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?; Patsch, 1901:1983; Bojanovski, 1988:147 i fus. 20.

¹¹⁶⁶ EDH : <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD056324> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?; Patsch, 1901:1983; Isto, 1910:178-179; Zaninović, 1984:73; Bojanovski, 1988:147 i fus. 20.

- *ILJug* III, 1582 = AHB p 65 = Grbic 67 = EDCS-ID: EDCS-10100565, Breza, natpis princepsa Desitijata T(ita) F(lavija) Valensa, sina Varona.¹¹⁶⁷
- *CIL* IX, 2564 = ILBovianum 4 = AHB p 14 = AHB p 304 = Grbic 51 = EDCS-ID: EDCS-12700575, *Bovianum Undecimanorum* u italijanskoj regiji Samniju.¹¹⁶⁸
- *ILJug* III, 1591 = AHB p 72 = Grbic 70 = EDCS-ID: EDCS-10100574, Župča kod Breze, natpis familije "Batona".¹¹⁶⁹
- *CIL* III, 12772 = *ILJug* III, 1610j = AHB p 60 = EDCS-ID: EDCS-31400226, Trijuša kod Zenice, natpis Platona Batonova.¹¹⁷⁰
- *CIL* III, 12779 (p 2256) = AHB p 25 = EDCS-ID: EDCS-31400231, Mali Mošunj kod Travnika.¹¹⁷¹
- *CIL* V, 3346 = D 2673 = AHB p 11 = Grbic 2 = AE 1993, 00774 = EDCS-ID: EDCS-04202392, Verona.¹¹⁷²
- *CIL* III, 3158 (p 1038) = *CIL* V, *336 = D 3320 = Liburnia 209 = EDCS-ID: EDCS-28600118, natpis o "dalmatinskom ratu".¹¹⁷³
- *CIL* III 3224 = Grbic 127 = EDCS-ID: EDCS-28600208, Donji Petrovci / *Bassianae*.¹¹⁷⁴
- *CIL* III, 12800 (p 2258) = AEHercegovine 50 = EDCS-ID: EDCS-31400247, Fatnica kod Bileće.¹¹⁷⁵
- *CIL* III, 1741 = D 938 = AE 2008, +1035 = AE 2012, +1088 = EDCS-27400581, Cavtat.¹¹⁷⁶
- *CIL* V 911 = InscrAqu-2, 2764 = AE 2013, + 541 = EDCS-1600189, Akvileja.¹¹⁷⁷
- *CIL* XIII, 7023 = D 2504 = CSIR-D-2-5, 35 = AHB p 446 = Grbic 9 = CSIR-D-2-8,

¹¹⁶⁷ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD033834>

¹¹⁶⁸ EDR: http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=E-DR131343&partId=1 ; *CIL*: http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-09/CIL09_p361.pdf = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0051479 ; Patsch, 1896:134-135; Isto, 1898:362-364; Bojanovski, 1988:61, fus. 31; 147, fus. 18; Arheološki lekikon BiH, Tom I, 1988:33.

¹¹⁶⁹ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD033867>

¹¹⁷⁰ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD055954> ; Truhelka, 1892:349; Patsch, 1893 A:702; Sergejevski, 1932 A:44

¹¹⁷¹ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD058260>; Truhelka, 1890 B:188; Patsch, 1893 A:702.

¹¹⁷² *CIL*: http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-05/CIL05_p340.pdf; Patsch, 1896:133-134; Suić, 1991-1992.

¹¹⁷³ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD062306> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? ; Patsch, 1896:134, fus. 2; Pašalić, 1975:410-411; Suić, 1991-1992:57 i fus. 6.

¹¹⁷⁴ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD074134> ; Šašel Kos, 2005 A:455 - 458

¹¹⁷⁵ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD050889> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0044132

¹¹⁷⁶ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD026403> ; *CIL* : http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? ; Zaninović, 1998:43.

¹¹⁷⁷ *CIL*: http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-05/CIL05_p102.pdf ; EDR : http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR117759&partId=1

- p 44 = AE 2001, +148 = EDCS-ID: EDCS-11001084, Majnc u Njemačkoj.¹¹⁷⁸
- *CIL* III, 1322 (p 1400) = IDR-3-3, 345 = D 7153 = AHB p 366 = AE 1968, 00443 = EDCS-ID: EDCS-16100897, Ampelum (Zlatna).¹¹⁷⁹
 - *CIL* III, 2026 (p 1030) = D 7162 = *ILJug* III, 1961 = AHB p 367 = AE 2014, +1016 = EDCS-ID: EDCS-27601585, Salona.¹¹⁸⁰
 - *CIL* III, 8783 (p 2136, 2326) = D 7163 = AHB p 367 = EDCS-ID: EDCS-31400666, Kaštel Sućurac-Salona.¹¹⁸¹
 - *CIL* III 13885 (p 2328,122) = EDCS-ID: EDCS-31900098, Posuški Grac.¹¹⁸²
 - *CIL* III, 1708 (p 2255) = *CIL* III, 6343 = *CIL* III, 8309 = *ILJug* III, 1702 = *CIL*-GM 238 = AHB p 273 = AE 1998, 1026 = EDCS-ID: EDCS-27400548, Komini kod Pljevalja.¹¹⁸³
 - *ILJug* I, 73 = SIRIS 679 = RICIS-2, 615/701 = AHB p 260 = AHB p 368 = *CIL*-GM 240 = AE 1948, 242 = EDCS-ID: EDCS-10000185, Komini kod Pljevalja.¹¹⁸⁴
 - *CIL* III, 14625 = D 8893 = ILLRP 417 (p 329) = EDCS-ID: EDCS-2500216, natpis braće Papija iz Tasovčića-Crkvine.¹¹⁸⁵
 - *CIL* III 6361 = EDCS-ID: EDCS-30600565, Natpis Papije, svećenice božanske Auguste-Livije, iz Narone.¹¹⁸⁶
 - *CIL* III 13264 = EDCS-ID: EDCS-31400336, Zadar.¹¹⁸⁷
 - *CIL* III, 2907 (p 1635) = *CIL* V, *429,255 = *CIL* 11, *618,05 = D 5336 = Horster p 395, Zadar.¹¹⁸⁸

¹¹⁷⁸ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD056245> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0000500

¹¹⁷⁹ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD014660> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0048234 ; Zaninović, 1995:112

¹¹⁸⁰ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD054750> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? ; Zaninović, 1995:112

¹¹⁸¹ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052758> ; Bojanovski, 1974, 134-135; 140; Zaninović, 1995:112; Šašel Kos, 2005 A:427.

¹¹⁸² EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD060332> ; Patsch, 1915:32, fus. 1. i sl. 13; Dodig. 2003:234.

¹¹⁸³ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD050585> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?; Bojanovski, 1988:211 fus. 54

¹¹⁸⁴ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD021891> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?; Sergejevski, 1941:20 - 22; Zaninović, 1995:112.

¹¹⁸⁵ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD044645> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0074134 ; Patsch, 1915:22, fus. 1. i sl. 10; Cambi, 1989:40; Zaninović, 1996:226; Isto, 1998:42; Škegro, 1999: 147-148; Šašel Kos 2005 A: 453-454.

¹¹⁸⁶ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD060877> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? ; Zaninović, 1996, 226

¹¹⁸⁷ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD060134> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? ; Zaninović, 1998, 43

¹¹⁸⁸ EDH : <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD060139> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? = http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-05/CIL05_fva_p38.pdf ; Zaninović, 1998, 43.

- *CIL* VIII 10311 = (p 2138) = AE 2013, 02149 = EDCS-ID: EDCS-25900013, El Arrouch u Alžiru.¹¹⁸⁹
 - *CIL* X 6638 = InscrIt-13-1, 31 = InscrIt-13-2, 26 = Gummerus-1, 00223 = ZPE-132-312 = AE 2000, +55 = AE 2014, +00304 = EDCS-ID: EDCS-37700257, Ancio u italijanskoj regiji Laciju.¹¹⁹⁰
-

¹¹⁸⁹ EDH: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD031102> ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0012079 .

¹¹⁹⁰ *CIL*: http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-10/CIL10_p663-65.pdf = http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?

Literatura

- Abraham, A., 1875, Der pannonische Krieg 759 bis 762 (6-9 n. Chr.), *Jahresbericht über die Sophien, Realschule*, Berlin.
- Abramić, Mihovil, 1937, O predstavama Ilira na antiknim spomenicima, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 32, Ljubljana.
- Alföldy, Géza, 1965, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. *Mit einem Beitrag von András Mócsy. Akadémiai kiadó*, Budapest,
- Alföldy, Géza, 1969, Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia, *BzN, N.F. Beiheft 4*, Heidelberg,
- *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom I- III; Mape 1-4; 1988, Sarajevo : Zemaljski muzej
- *The Archaeology of Roman Pannonia*. ed. Lengyel, Alfonz. Radan, George, T., B. Akadémiai Kiadó. 1981 (poglavljje Barkóczy László), Budapest.
- Balen-Letulić, Dubravka, 2004, Japodi, *Ratnici na razmeđu istoka i zapada*, Zagreb: Arheološki muzej, 211-257
- Baratte, Fr., 1986, Le trésor d'orfèvrerie romaine de Boscoreale, Paris, Réunion des musées nationaux.
- Basler, Đuro, 1952, Topografska građa. A. Ivanjsko Polje (Bosanski Brod)-B. Gornji tok Ukrine (Kulaši-Kremna). *GZM, N.S. sv. VII*, 411-424
- Basler, Đuro, 1957, Paleolitski nalaz na Crkvini u Makljenovcu, *GZM N.S. Arheologija, sv. XII*. 93-108+tbl. I-IV+sl. 2
- Basler, Đuro, 1972, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša (danas Sarajevo Publishing), Sarajevo
- Basler, Đuro, 1979, Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Bosni i Hercegovini, *PJZ I-paleolit*. 313-330
- Bauer, A., 1894, Zum dalmatisch-pannonischen Kriege 6-9 n. CHR, *AEM XVII*. 135-148
- Belić, B., 1963, Vrela, Bosanski Brod-gradina kasnog bronzanog doba, *AP 5*. 35-36
- Belić, B., 1964, Vis, Modran, Derventa-višeslojno prastorijsko naselje, *AP 6*. 22-23
- Belova, N., 1952, Social:nye dvi'eniq v Gallii v I-II vv., *VDI, 4*.

- Benac, Alojz, 1962, Pivnica kod Odžaka i neki problemi kostolačke kulture, *GZM, N. S. Arheologija, XVII*. 21-40+tbl. I-X,
- Benac, Alojz, 1963, Gradac Ilinjača kod Kotorca, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva I*, Sarajevo. 25-31
- Benac, Alojz, 1964, Prilozi za proučavanje neolita u sjevernoj Bosni, *GZM, N.S. Arheologija, XIX*. 129-149
- Benac, Alojz, 1964 A, Preiliri, Protoiliri i Prailiri. Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *ANU BiH, Posebna izdanja IX, CBI I*, 59-73,
- Benac, Alojz, 1967, Kameni kalupi sa Pivnice, *GZM, N.S. Arheologija, XXI-XXII*. 150 -160+tbl. I-III
- Benac, Alojz, 1987, O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, *PJZ V-željezno doba*. 737-802
- Betz, Alexander, 1938, *Untersuchungen zur militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Baden bei Wien.
- Bilić-Dujmušić, Siniša, 2004, *Oktavijanova kampanja protiv Delmata 34-33 god. pr. Kr.*, doktorska disertacija. Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest.
- Bogišić, Valtazar, 1984, *Pravniobičaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji (anketa iz 1873. god.)*, CANU, odjeljenjedruštvenih nauka, Istorijски izvori, knj. 2, Posebne zbirke, knj. 2.
- Bojanovski, Ivo, 1964, Bilješke iz arheologije I, *Naše Starine IX*, Sarajevo, 193-198.
- Bojanovski, Ivo, 1974, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, *ANU BiH, Djela, XLVII, CBI 2*.
- Bojanovski, Ivo, 1974 A, Baloie-rimski municipij u Šipovu na Plivi, *ARR VII*. 347-369+Tbl. I-VIII
- Bojanovski, Ivo, 1981, Dobor u Usori (sjeverna Bosna), *Naše Starine XIV-XV*, Sarajevo. 11-37
- Bojanovski, Ivo, 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *ANU BiH, Djela, LXVI, CBI, 6*.
- Brujić, Dragan, 2005, *Vodič kroz svet antike, Grčka-Rim-Persija*. Dereta, Beograd
- Buchan, John, 1969, *Imperator Avgust*, izd. Minerva, Subotica-Beograd.
- Budimir, Milan 1959, Flumen nomine Bathinus, *Glas Srpske akademije nauka, knjiga 236*, Beograd. 57-64.
- Budimir, Milan- Flašar, Miron, 1963, *Pregled rimske knjievnosti, De auctoribus romanis*, Beograd.
- Bulić, Frane, 1984, *Katalog izložbe*, Split.
- Buzov, Marija, 2005, The romanization and urbanization of the Roman province of

- Pannonia in light of the autochthonous and immigrant populations, *Illyrica antiqua*, FF press, Zagreb, 125-143
- Cabanes, Pierre, 2002, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb.
 - Campbell, Brian, 2006, *The Roman Army*, London; New York: Routledge.
 - Cambi, Nenad, 1984, Gardunski tropej, *Znanstveni skup «Cetinska Krajina od prethistorije do dolaska Turaka»*, HAD, Split. 77-92
 - Cambi, Nenad, 1989, Naron a u odnosu prema bosansko-hercegovačkom zaleđu u ranijoj antici. Sarajevo: *Posebna izdanja Zemaljskog muzeja «Međunarodni simpozijum Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi»*, Sarajevo.
 - Ceka, Neritan, 1970, La place et la role des Parthins dans l'illyrie méridionale dans les siècles III-I avant notre ère, *Deuxième conférence des études albanologiques, Vol. II*, Tirana.
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina, 1967, Nekoliko novih rimskih natpisa iz Komina. *Starinar*, 18, Beograd, 201-205
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina, 1969, Neue Funde aus dem municipium S... *Hommages av Maracel Renard. Coll. Latomus vol. 103*, 3, 116-123
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina-Srejović, Dragoslav, 1964, Komini, Pljevlja-rimska nekropola, *AP*, 6, 105, 151
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina -Srejović, Dragoslav, 1965, Komini, Pljevlja-rimska nekropola, *AP*, 7., 144-145; 195
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina -Srejović, Dragoslav, 1966, Komini, Pljevlja-rimska nekropola, *AP*, 8., 115-116; 213
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina-Srejović, Dragoslav, 1967, Komini, Pljevlja-nekropola antičkog grada, *AP*, 9., 113-115; 203
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina -Srejović, Dragoslav, 1972, Komini kod Pljevalja-rimske nekropole, *AP*, 14.,
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina -Srejović, Dragoslav, 1973, Komini kod Pljevalja-rimske nekropole, *AP*, 15.
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina-Srejović, Dragoslav, 1974, Komini kod Pljevalja-rimske nekropole, *AP*, 16., 71-72
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina-Srejović, Dragoslav, 1975, Komini kod Pljevalja-rimske nekropole, *AP*, 17. 104-105
 - Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina-Srejović, Dragoslav-Marković, Čedomir, 1972, Necropoles romaines Komini pres de Plevlja (Municipium S...). *Inv. arch. fasc. 15*, Pljevlja-Cetinje.
 - Cohen Henry, 1854, Description générale de monnaies de la République romaine, Paris.

- Cohen Henry, 1859-1868, Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain, communément appelées Médailles impériales, 8 voll., Paris.
- Cohen Henry, 1880-1890, Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain, communément appelées Médailles impériales, 8 voll., 2nd edition, Paris.
- *A Companion to the Roman Army*, 2007, Malden: Blackwell Publishing.
- Connolly Peter, 1991, *Rimska vojska*, Ljubljana-Zagreb : Mladinska knjiga.
- Cornell, Tim and Matthews, John, 2006, *Atlas of the Roman World*, London : Angus Books Ltd,
- Crawford, Michael, 1993, *The Roman Republic*, Cambridge, Massachusetts.
- Cvijić, Jovan, 1966, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnovi antropogeografije*. Reprint izdanje, Zavod za izdavanje udbenika SR Srbije, Beograd.
- Ćeman, Mirza Hasan, 2000, Res Publica Aquarum S.... *Monografija Ilidža, općina Ilidža, Sarajevo*, 122-169
- Ćurčić, Vejsil, 1908, Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva bronzanog doba u Bosni i Hercegovini, *GZM god. XX, sv. 1*. 77-90+Prl. 1
- Ćurčić, Vejsil, 1908 A, Prehistoričke utvrde oko Sarajeva, *GZM, god. XX, sv. 3*. 363-381+Tbl. I-II
- Čače, Slobodan, 1995 A, Dalmatica Straboniana (Strabon, Geogr. 7, 5. 5). *Diadora S. 16-17*, 101-133
- Čekić, Smail, 2002, *Pokret Bagauda*, Sarajevo.
- Ćorović, Vladimir, 1925, *Bosna i Hercegovina* (monografija objavljena 1925, elektronsko izdanje na www.rastko.org.yu)
- Ćović, Borivoj, 1965, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *GZM N.S. Arheologija XX*. 27-145+Prl. 2
- Ćović, Borivoj, 1966, Novi podaci o praistorijskom naselju «Gradac» kod Kotorca, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, II*, Sarajevo. 9-17
- Ćović, Borivoj, 1976, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo.
- Ćović, Borivoj, 1984, Najstarija prošlost visokog kraja-bakarno, bronzano i željezno doba. Visoko i okolina kroz historiju I, Visoko : Skupština opštine Visoko, 29-48
- Ćović, Borivoj, 1987, Srednjobosanska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 481-528+Tbl. LI-LIII
- Ćović, Borivoj, 1987 A, Srednjo-dalmatinska grupa, *PJZ V-željezno doba*, 442-480
- Ćović, Borivoj, 1987 B, Grupa Donja Dolina-Sanski Most, *PJZ-željezno doba*, 232-286
- Čremošnik, Irma, 1951, Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, *GZM, N.S. VI*. 241-270+Tbl. I-IV

- Čremošnik, Irma, 1965, Gradina, Doboj-rimski kastrum, *AP* 7. 134-135
- Čremošnik, Irma, 1966, Gradina, Doboj-castrum i canabae, *AP* 8. 122-124
- Čremošnik, Irma, 1967, Doboj-Gradina- rimski castrum, *AP* 9. 93-94
- Čremošnik, Irma, 1980, Dijelovi paradnog bronzanog šljema iz kastruma kod Doboja, *GZM, N.S. Arheologija XXXIV*. 85-95
- Čremošnik, Irma, 1984, Rimski castrum kod Doboja, *GZM, N. S. Arheologija, XXXIX*. 23-84+Krt. 1
- Čučković, Lazo, 2004, Kolapijani, *Ratnici na razmeđu istoka i zapada*, Zagreb: Arheološki muzej. 173-209
- Degmedžić, Ivica, 1961, Amantini, prilog proučavanju ilirskih migracija, *VAMZ, ser. III, sv. II*, 139-180
- Dimitrijević, Stojan, 1979, Lasinjska kultura, *PJZ III-eneolit*. 137-181+Tbl. XVIII-XXI
- Dodig, Radoslav, 2003, Epigrafički spomenici iz naronitanskog konventa, u: *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Izdanja HAD-a, Vol. 22, god.*, 233-246+Tbl. I-VI
- Dodig, Radoslav, 2003 A, Spomenik Kvinta Valerija iz Hardomilja kod Ljubuškog. *VAHD*, 95., 363-373
- Dodig, Radoslav, 2005, The seventh Legion's monuments in the area of Ljubuški. *Illyrica antiqua, FF press*, Zagreb, 209-217
- Domić Kunić, Alka, 2004, Literarni izvori za iliričke provincije (Dalmaciju i osobito Panoniju) u Naturalis Historia Plinija Starijeg, *VAMZ* 3, XXXVII, 119-171
- Domić Kunić, Alka, 2006, Bellum Pannonicum (12.-11. pr. kr.). Posljednja faza osvajanja južne Panonije, *VAMZ*, 3. sv. XXXIX, 59-164
- Domić Kunić, Alka-Džino, Danijel, 2013, *Rimski ratovi u Iliriku-Povijesni antinativ*, Zagreb : Školska knjiga.
- Drechsler-Bižić, Ružica, 1953, Novi pogledi na kulturu sojeničkog naselja u Ripču, *GZM, N.S. sv. VIII*. 103-110
- Drechsler-Bižić, Ružica, 1966, Les tombes des Iapodes prehistoriques a Kompolje, *Inventaria Archaeologica*, Zagreb: Arheološki muzej.
- Drechsler-Bižić, Ružica, 1983, Japodska kulturna grupa, *PJZ IV-bronzano doba*. 374-389+Tbl. LII-LVI
- Drechsler-Bižić, Ružica, 1987, Japodska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 391-441+Tbl. XLIII-XLVII
- Duruy, Victor 1191, 1879-1885, *Histoire des Romains depuis les temps les plus reculés*

¹¹⁹¹ U Francuskoj je u doba cara Napoleona III. rimskoj povijesti posvećivana velika pozornost. Jean Victor Duruy (živio 1811-1894. god.) je napisao djelo „Histoire des Romains et des peuples soumis à leur domination” u sedam tomova (objavljeno 1843-1844. god.). Za vrijeme vladavine Napoleona III. bio je

jusqu'à la mort de Théodose, I-V. vol, Paris.

- Đurić, Miloš, 1972, *Istorija helenske književnosti*, Beograd : Zavod za udbenike i nastavna sredstva.
- Đurić, Miloš, 2003, *Istorija helenske književnosti*, Beograd : Dereta.
- *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e orientale, I-VII vol.* 1958-1966, Istituto Della Enciclopedia Italiana. Roma,
- *Supplementi* :
 - Supplemento 1970. 1973
 - Atlante dei complessi figurati e degli ordini architettonici. 1973
 - Indici dei nomi e delle cose notevoli dei volumi I-VII e del primo supplemento. 1984
 - Secondo Supplemento 1971–1994
 - Vol. 1: A–Carro. 1994
 - Vol. 2: Carsoli–Gwalior. 1994
 - Vol. 3: Ḥabūba Kabira–Neoatticismo. 1995
 - Vol. 4: Nepal–Roma. 1996
 - Vol. 5: Romana, Arte–Zuglio. 1997
 - Atlanti sussidarii
 - Atlante delle forme ceramiche.
 - Vol. 1: Ceramica fine Romana nel bacino mediterraneo, (medio et tardo impero). 1981
 - Vol. 2: Ceramica fine Romana nel bacino mediterraneo, (tardo ellenismo e primo impero). 1985
 - Pompei. Pitture e mosaici. Vol., 1–11, 1990–2003
 - Riscoperta di Roma antica. 1999
- *The Encyclopedia of Ancient History*, 2013, First Edition. Edited by Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine, and Sabine R. Huebner, Blackwell Publishing Ltd.
- Ferjančić, B., 1959, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. Tom 2, SANU, VII-XII, 1-98 (*Posebna izdanja CCCXXIII, Vizantološki institut 7*), Beograd.
- Fiala, František-Franjo, 1893, Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine, *GZM god. V, sv. 1*. 145-159

ministar prosvjete čiji se mandat odlikovao kreativnim, sekularnim, svestranim i naprednim reformama obrazovnog sistema. Nakon toga je objavio revidirano izdanje svoje rimske historije, koje se pojavilo u značajno većem obimu u pet volumena pod naslovom „Histoire des Romains depuis les temps les plus reculés jusqu'à la mort de Théodose” (objavljeno u periodu 1879-1885). Njegova “Histoire des Grecs” u tri volumena je objavljena od 1886 do 1891. god. Pored ovih djela, napisao je još čitav niz drugih historiografskih knjiga i radova. Iako nije bio istraživač u pravom smislu, Duruy je ipak dobro poznavao izvore, a njegovo izlaganje odlikovalo se živošću.

- Fiala, František-Franjo, 1893 A, Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine, *GZM god. V, sv. 3.* 511-532
- Fiala, František-Franjo, 1897, Nekoliko grčkih šljemova, nađenih u Bosni i Hercegovini, *GZM, god. IX, sv. 4.* 657-663+ Tbl. I-III.
- Filipović, Miljenko S., 1960, Propast franjevačkog manastira Gradovrha kod Tuzle i poreklo "Crne gospe" u franjevačkom manastiru u Baču, *ČGT IV.* 89-94
- Frazer, James George, 2003, *Zlatna grana*, Beograd.
- Gabričević, Branimir, 1953, Dvije ilirske općine s područja Vrljke, *VAHD 55.* 103-119
- Gavela, Branko, 1997, Praistorijska arheologija; Klasična arheologija, *Arheologija*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, 1 –171
- Garašanin, Milutin, 1967, Crna Gora u praistorijsko doba; Crna Gora u osvit pisane istorije; Crna Gora u doba Rimskog Carstva, *Istorija Crne Gore, Tom I*, Titograd/ Podgorica, 35-239
- Gardthausen, V., 1904, *Augustus und seine Zeit, III Band, 1-2 Teil, Leipzig, 1904, Illyrisch-pannonische Aufstand 6-9 n. Chr, I Teil, 1171-1193; II Teil, 772-789.*
- Gibon, Edvard, 1996, *Opadanje i pad Rimskog carstva*, Beograd.
- Goldsworthy, Adrian, 2000, *Roman warfare*, London: Cassell & Co.
- Goldsworthy, Adrian, 2003, *The Complete Roman Army*, London.
- Graves, Robert, 1966, *The Greek Myths Vol. I-II*, Penguin Books
- Graves, Robert, 1999, *Grčki mitovi*, Beograd
- Graves, Robert, 2012, *Grčki mitovi*, Beograd : Admiral Books
- Graves, Robert, 2003, *Ja, Klaudije*, Akia M. Princ, Beograd
- Gračanin, Hrvoje, 2005, Illyricum of the 2. and 3. centuries AD in the works of Latin and Greek historians, *Illyrica antiqua, FF press*, Zagreb, 287-298
- Hirschfeld, O., 1890, Zur Geschichte des pannonisch-dalmatinischen Krieges, *Hermes XXV*, Berlin.
- Hörmann, Kosta, 1892, Zlatna plojka iz rimskog pečatnog prstena, *GZM. god. IV, sv. 3.* 235-236
- Hörmann, Kosta, 1893, Dvije znamenite publikacije iz Bosne i Hercegovine, *GZM, god. V, sv. 2.* 325-330
- Hopkins, K., 1980, Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400), *The Journal of Roman Studies, Vol. 70*, 101-125.
- Imamović, Enver, 1978, Da li je rimska Arduba današnji Vranduk u Bosni, *Prilozi Instituta za istoriju XIV, 14-15*, Sarajevo. 337-347
- Jamušakov, Đorđe, 2001, *Novac imperatora od Sule do Avgusta*, Bačka Palanka : Edicija JUNO MONETA

- Jelić, Luka, 1898, Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji, *GZM, god. X, sv. 4.* 531-559
- Jireček, Konstantin, 1952, *Istorija Srba, prva knjiga do 1537 god. (politička istorija)*, Beograd.
- Josifović, S., 1956, *Oktavijanovo ratovanje u Iliriku (Der illyrische Feldzug Octavians)*, *ŽA* 6, 138-165
- Jovanović, R., 1957, Preistorijski nalaz u dolini rečice Soline, *ČGT I.* 245-249
- Katičić, Radoslav, 1964, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, ANUBiH, Posebna izdanja IX, CBI* 1. 9-30
- Keppie, Lawrence, 1998, *The Making of the Roman Army*, London: Routledge.
- Korošec, Josip, 1940, Bericht über die bisher unveröffentlichten vorgeschichtlichen Funde auf der Gradina „Gradac“ bei Kotorac, *GZM sv. 1 god. LII.* 77-81
- Korošec, Josip, 1943, Noviji neobjavljeni predmeti predpoviestne zbirke (Nekoliko novih nalaza sa gradine „Grad“ iznad Semizovca), *GZM, god. LIV.* 51-59
- Korošec, Josip, 1950, Travnik i okolina u predhistorijsko doba, *GZM, N.S. sv. IV-V.* 243-268
- Kosorić, Milica, 1980, Praistorijska naselja na području Spreče, *ČGT XIII.* 103-116+Tbl. I-XII+Pril. 4
- Kuttner, Ann L., 1995, *Dynasty and Empire in the Age of Augustus. The Case of the Boscoreale Cups*, University of California Press : Berkeley-Los Angeles –Oxford.
- Lopandić, Duško, 2007, *Purpur Imperije. Rimski carevi sa prostora Srbije i Balkana*. Beograd : Book & Marso, TV advertising
- Mandić, Mihovil, 1933, Prehistorijski nalazi prigodom rekognosciranja u okolici Kaknja, Semizovca i Novog Šehera kod Žepča, *GZM, god. XLV, sv. 2.* 1-6+Tbl. I-III
- Marić, Zdravko, 1961, Vis kod Dervente-naselje kasnog bronzanog doba, *GZM, N.S.: Arheologija, sv. XV-XVI.* 151-171+Tbl. I-VII
- Marić, Zdravko, 1989, Daorsi i Narona. *Posebna izdanja Zemaljskog muzeja «Međunarodni simpozijum Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi»*, Sarajevo.
- Marić, Zdravko, 2000, Od Butmira do Desitijata. *Monografija Ilidža*, općina Ilidža, Sarajevo, 98-121
- Marin, Emilio, 1997, *Ave Narona, MH*, Zagreb.
- Marin, Emilio, 2004, *Divo Augusto*, Split : Arheološki muzej
- Marin, Emilio i suradnici, 2004 A, *Augusteum Narone, splitska siesta naronskih careva*, Split : Arheološki muzej
- Marin, Emilio, 2016, Augusteum Narona, *Art bulletin, No. 65*, HAZU

- Marin, Emilio i suradnici, 2017, *Forum Naronitanum*, Vid: Arheološki muzej Naron.
- Maškin, N., A., 1951, *Istorija starog Rima*, Beograd.
- Mayer, Anton, 1940, Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji, *VAHD LI, 1930-1934*. 125-156+Krt. 1
- Mayer, Anton, 1957, *Die Sprache der alten Illyrier, Bd. 1: Einleitung; Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, (Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung XV), Beč,
- Mesihović, Salmedin, 2007, *Autarijati*, Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija magistarskog rada : *Problem kulturne i narodnosne zajednice Autarijata*, Zagreb, 2004.
- Mesihović, Salmedin, 2007 A, *Desitijati*, Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija doktorske disertacije : *Desitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba*, Zagreb, 2007.
- Mesihović, Salmedin, 2008, INSCRIPTIONES LATINARVM SARAEVONENSIS (sa kraćim pregledom naseobinske kulture u antičko doba)-doprinos historiji sarajevskog područja u antičko doba, *Historijska traganja I, Institut za istoriju*, Sarajevo, 9-68.
- Mesihović, Salmedin, 2008 A, Ovidije i Ilirik, *ANU BiH, XXXVII, CBI 35*, 89-100.
- Mesihović, Salmedin, 2008 B, Eksploatacija soli u djelu Lajosa Thallóczyja (Exploitation of Salt in the Work of Lajos Thallóczy), referat na međunarodnoj naučnoj konferenciji "LAJOS THALLOCHY" Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 14-15. Oktobar 2008. god.
- Mesihović, Salmedin, 2009, Baton Breučki-predaja i kazna. Prilozi antičkoj historiji sjeveroistočne Bosne, *Gračanički Glasnik, god. XIII, br. 28*, Gračanica, 24-49.
- Mesihović, Salmedin, 2009 A, Hajdučija na tlu rimskih ilirskih provincija, *Prilozi 38, Institut za istoriju*, Sarajevo, 31-39.
- Mesihović, Salmedin, 2009 B SUPPLEMENTVM REBELLIO ILLYRICI I-Germanikova Pounjska ofanziva, *Historijska traganja IV, Institut za istoriju*, Sarajevo, 9-33.
- Mesihović, Salmedin, 2009 C, Prilozi antičkoj topografiji Bosne i Hercegovine-dva toponima sa šireg jajačkog područja“, *Godišnjak Bošnjačke kulturne zajednice „Preporod“, god. IX*, Sarajevo, 171-185.
- Mesihović, Salmedin, 2010, Podjela provincije Ilirik, *Pregled-časopis za društvena pitanja, god. LI, br. 2*, Sarajevo, 87-100.
- Mesihović, Salmedin, 2010 A, Aevum Dolabellae-Dolabelino doba, *Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti, knjiga XXXIX*, 99-123.
- Mesihović, Salmedin, 2010 B, Thallóczy und die Untersuchung der Bezeichnung "Bosna", Lajos Thallóczy, Der historiker und politiker, Akademie der Wissenschaften

- und künste von Bosnien-Herzegovina, Ungarische akademie der wissenschaften institut für geschichte, Sonderpublikationen Band CXXXIV, Klasse für Geisteswissenschaften Band 40, Sarajevo-Budapest, 81-87.
- Mesihović, Salmedin, 2011, ANTIQVI HOMINES BOSNAE, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
 - Mesihović, Salmedin, 2011 A, *Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba*, izdavač Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
 - Mesihović, Salmedin, 2011 B, Transformacija identiteta Dezitijata kroz proces romanizacije, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju, Zbornik radova I, Institut za istoriju u Sarajevu*, 191-213.
 - Mesihović, Salmedin, 2011 C, Ime ilirskog naroda Dezitijata, *Prilozi 40, Institut za istoriju u Sarajevu*, 11-22.
 - Mesihović, Salmedin, 2011 D, Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Vol. 104, Split*, 55-78.
 - Mesihović, Salmedin, 2012, HE[.... ?]ASTEL [.... ?] DAESITIATIVM (Modificirani izvadak iz doktorske disertacije : „Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba“), *Hrvatski narodni Godišnjak, br. 59, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo*, 41-86.
 - Mesihović, Salmedin, 2014, *Historija Autarijata*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
 - Mesihović, Salmedin, 2014 A, PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. *Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
 - Mesihović, Salmedin, 2014 B, Ilirike, autorsko izdanje, Sarajevo, 2014.
 - Mesihović, Salmedin, 2014 C, Baton-prilozi istraživanju naše ilirske i antičke baštine, *Zbornik za zaštitu, proučavanje i promociju kulturno-historijskog naslijeđa Gradi-na, Zenica*, 21-136.
 - Mesihović, Salmedin, 2015, ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije), autorsko izdanje, Sarajevo.
 - Mesihović, Salmedin, 2016, Pobuna panonske armije 14. god. n. e., *Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 45, Akademija nauka i umjetnosti BiH*, 119-126.
 - Mesihović, Salmedin, 2017, Familija Publija Kornelija Dolabele, *Acta Illyrica, Godišnjak Udruženja za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, god. I, br. 1*, 10-22.
 - Mesihović, Salmedin, 2018, Baton Dezitijatski, dezitijatska politija i vizija ustanka, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), knjiga 5*, 87-109.

- Mesihović, Salmedin-Šaćić, Amra, 2015, *Historija Ilira*, Univerzitet u Sarajevu.
- Milić, V., 1982, Dva metalna praistorijska objekta iz Soline, *ČGT XIV*. 133-136+Krt. 1+Tbl. I
- Mirković, Mirosława, 2002, *Rimska država pod kraljevima i u doba Republike (753.-27 pre Hr.)*. *Historija i institucije*, Beograd: Dosije
- Mirković, Mirosława, 2003, *Rimska država u doba principata i dominata (27. pre Hr.-337. n.e.)*, *Od Augusta do Konstantina*, Beograd: Dosije
- Mitchell, S., 1976, Legio VII and Garrison of Augustan Galatia. *The Classical Quarterly XXVI*, Oxford.
- Mitchell, S., 1979, Iconium and Ninica. Two double Communities in Roman Asia Minor. *Historia* 28.
- Mócsy, András, 1959, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannekriegen*, Budapest. 15-276
- Mócsy, András, 1974, *Pannonia and Upper Moesia: a history of the middle Danube provinces of the Roman Empire*, Routledge & K. Paul, Boston.
- Mommsen, Theodor¹¹⁹², 1865-1875, *Histoire de la Monnaie Romaine* tom I, Bologna:

¹¹⁹² Christian Matthias Theodor Mommsen (živio 1817-1903.) bio je sin jednog njemačkog luteranskog pastora, i može se slobodno (do danas) smatrati najznačajnijim historiografom i najvećim učenjakom za rimsku epohu i civilizaciju. On je bio jedna svestrano obrazovana ličnost koja je svojim marljivim, studioznim i metolodoškim radom obilježila ne samo historiografiju, nego i njemu suvremene političke, društvene i pravne procese i postavila historiografske standarde. Njegovo glavno djelo je nezavršena "Rimska historija" koja je objavljivana sukcesivno u tri toma 1854, 1855 i 1856. god. i obuhvatala je period od osnivanja Rima pa do 44. god. n. e. Glavna ideja "Rimske historije" stoji u tijesnoj vezi sa ideološkom tendencijom njemačke historiografije sredine XIX. st. Ovo djelo je vrlo brzo postalo veoma popularno i raširilo se tadašnjom Europom. I pored značajanih pohvala, rad je dobio i kritike. Četvrti tom "Rimske historije" (koji je trebao da obuhvati doba principata i dominata) nije ugledao svjetlo dana. To je došlo dijelom zbog slučajnih okolnosti (požar od 7. VII. 1880. koji je uništio dobar dio Mommsenove građe), dijelom zbog prebacivanja fokusa rada na skupljanje i sistematizaciju latinskih natpisa, a dijelom, vjerojatno, i jer se Mommsen razočarao u jaku vladu jedinstvene Njemačke carevine. Mommsenov IV. tom je rekonstruiran na osnovi njegovih predavanja (u periodu 1882-1886. god. na Univerzitetu u Berlinu) zapisanih od strane studenata Sebastijana Hensela i Paula Hensena. Ove studentske bilješke su bile otkrivene 1980. Ova rekonstrukcija je objavljena 1992. god. Onda se 1885. g. pojavio odjednom peti tom (koji se publicira nekada i kao zasebno djelo pod nazivom „Provincije Rimskog Carstva od Cezara do Dioklecijana“), koji se po svojoj metodologiji razlikuje od prva tri. U njemu Mommsen proučava sve rimske provincije, on donosi historiju uprave pojedinih provincija i izlaže njihov kulturni život. Od drugih Mommsenovih važnijih djela treba spomenuti:

1. "Rimska kronologija do vremena Cezara" (1858. god.), napisana zajedno sa njegovim bratom Augustom.
2. "Rimsko ustavno pravo" (1871-1888. god.) u tri volumena. Umjesto fragmentarnih podataka i zapazanja o rimskom političkom poretku, Mommsen je prvi pokušao rekonstruirati čitav sustav rimskog državnog prava. U tom djelu dat je sustavan pregled rimskih državnih institucija (magistratura, komicija, Senata, municipalnih vijeća).
3. "Rimsko krivično pravo (1899. god.).

Od velikog je značenja Mommsenova izdavačka djelatnost. Važan poduhvat predstavljalo je izdavanje latinskih natpisa kome je Mommsen pristupio 1858. god. On je izvršio reviziju dotada objavljenih natpisa i za mnoge od njih dao je važne komentare; neki od njih predstavljaju nove, samostalne studije. Već 1863. g. izašao je prvi tom, koji je obuhvatio stare republikanske natpise i konzulske faste. Od tog vremena tomovi "CIL"-a počeli su izlaziti redovito. Pod Mommsenovom redakcijom izašli su „Teodosijev kodeks“, (*Codex Theodosianus*), „Digeste“ (*Digestae*) i dr. Theodor Mommsen je ukupno publicirao preko

Forni Editore .

- Mommsen, Theodor, 1865-1875, *Histoire de la Monnaie Romaine* tom III, Bologna: Forni Editore .
- Mommsen, Theodor, 1865-1875, *Histoire de la Monnaie Romaine* tom IV, Bologna: Forni Editore .
- Mommsen, Theodor, 1887, *The Provinces of the Roman Empire from Caesar to Diocletian*.
- Mommsen, Theodor, 1887-1888, *Römische Staatsrecht I-III. vol.*
- Mommsen, Theodor, 1894, *The History of Rome vol II*. London: Richard Bentley And Son.
- Mommsen, Theodor, 1894, *The History of Rome vol III*. London: Richard Bentley And Son.
- Mommsen, Theodor, 1894, *The History of Rome vol V*. London: Richard Bentley And Son.
- Mommsen, Theodor, 1901, *The History of Rome vol I*. London: MacMillan and Co.
- Mommsen, Theodor, 1906, *Rome, from Earliest Times to 44 B. C.*
- Mommsen, Theodor, 1909, *Philologische Schriften*, Berlin: Weidmanshe Buchandlung.
- Mommsen, Theodor, 1984, *Le Droit Public Romain tom I*, Paris: Diffusion de Boccard.
- Mommsen, Theodor, 1984, *Le Droit Public Romain tom II*, Paris: Diffusion de Boccard.
- Mommsen, Theodor, 1984, *Le Droit Public Romain tom III*, Paris: Diffusion de Boccard.
- Mommsen, Theodor, 1984, *Le Droit Public Romain tom IV*, Paris: Diffusion de Boccard.
- Mommsen, Theodor, 1984, *Le Droit Public Romain tom V*, Paris: Diffusion de Boccard.
- Mommsen, Theodor, 1985, *Le Droit Public Romain tom VI/1*, Paris: Diffusion de Boccard.
- Mommsen, Theodor, 1985, *Le Droit Public Romain tom VI/2*, Paris: Diffusion de Boccard.
- Mommsen, Theodor, 1985, *Le Droit Public Romain tom VII*, Paris: Diffusion de Boccard.
- Mommsen, Theodor, 1996, *A History of Rome under the Emperors*, Bonn: C.H. Beck.
- Mommsen, Theodor, 2001, *Römische Geschichte*. 8 Volumes. dtv, München.
- Mommsen, Theodor, 2005, *History of Rome under the emperors*, New York-London.
- Mommsen, Theodor; Marquardt, Joachim, 1888, *Manuel des Antiquites Romaines* , Paris: Ernest Thorin.

1500 radova. Theodor Mommsen je bio vrlo aktivan i u tadašnjem političkom životu Njemačke, često sa opozicionih pozicija vladajućim establišmentima. Za svoj rad Theodor Mommsen je 1902. god. dobio i Nobelovu nagradu za književnosti. Njegov rad na izučavanju rimske povijesti i pojedinih njenih aspekata, do danas je neprevaziđen i služi kao osnova svih historiografskih izučavanja.

- Murray, Oswyn, 1993, *Early Greece*, (drugo izdanje), Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Musić, August, 1900, *Povjest grčke književnosti, dio II, povjest grčke proze u klasično vrijeme i povjest grčke književnosti u poklasično vrijeme*, Zagreb.
- Narona, 2007, Arheološki muzej Narona, Vid-Metković
- Novak, Grga, 2004, *Prošlost Dalmacije I, Od najstarijih vremena do Kandijskog rata*, Zagreb 1944 i novo izd. Slobodne Dalmacije, 2004, Split.
- Orbini, Mauro, 1601, *Il Regno degli Slavi*, Pesaro.
- Orbini, Mauro, 1968, *Kraljevstvo Slovena*, sa italijanskog preveo Zdravko Šundrica, Srpska književna zadruha, Beograd.
- *Oksfordska istorija rimskog sveta*, Grupa autora, 1999, Beograd: Clio,
- Olujić, Boris, 1999-2000, Japodi, Apijanovi plemeniti barbari, *Op. Arch.* 23-24, 59-64,
- Olujić, Boris, 2003, Oktavijanov pohod protiv Japoda (35 g. prije Krista), *Grad Otočac* 7, Otočac: Katedra Čakavskoga sabora pokrajine Gacke, Gracko pučko otvoreno učilište Otočac
- Olujić, Boris, 2004, Nouvelles recherches sur le territoire des Iapodes, 4th, Colloque international sur L'illyrie meridionale et l'Épire dans l'Antiquité, *Actes du 10e colloque international de Grenoble* (10-12 octobre 2002), Pariz. 215-221.
- Olujić, Boris, 2005, Metulun Kephale Ton Iapodon (App. Illy.19), *Illyrica antiqua*, FF press, Zagreb, 393-399
- Oreč, P., 1978, Prapovijesna naselja i grobne gomile (Posušje, Grude i Lištica), *GZM, N. S. Arheologija XXXII*, 1977 (1978), 181-291+Krt. 1
- Papazoglu, Fanula, 1969, Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, *ANU BiH, Djela, XXX, CBI 1*
- Pareti, Luigi i suradnici Brezzi, Paolo i Petech, Luciano, 1967, *Stari svijet od 500 god. pr. n. e., do početka nove ere*, Edicija Historija čovječanstva, kulturni i naučni razvoj, svezak II, knjiga 2., Zagreb : Naprijed.
- Pareti, Luigi i suradnici Brezzi, Paolo i Petech, Luciano, 1967, *Stari svijet od početka nove ere do 500 god. n. e.*, Edicija Historija čovječanstva, kulturni i naučni razvoj, svezak II, knjiga 3., Zagreb : Naprijed.
- Pašalić, Esad, 1953, Antički tragovi iz okoline Bugojna i Gornjeg Vakufa. *GZM, N.S. Arheologija, sv. VIII.* 345-348
- Pašalić, Esad, 1960, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej, Sarajevo.
- Pašalić, Esad, 1975, Questiones de bello dalmatico pannonique, *Sabrano djelo*, Sarajevo, (prvi put objavljeno u Godišnjaku Istorijskog društva BiH, Sarajevo, 1957). 376-421
- Paškvalin, Veljko, 1975, «Kamenjača», Ul. 6 aprila, Breza kod Sarajeva, mladeželj-znodopska i rimska dezitijatska nekropola. *AP 17.* 57-62+Tbl. XXX-XXXIII

- Paškvalin, Veljko, 1996, Prilozi proučavanju ilirsko-panonskog plemena Dezitijata i njegovog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba, *GZM, N.S. Arheologija XXXXVII*. 93-116.
- Paškvalin, Veljko, 2000, Ilirsko-panonsko pleme Desitijata srednje Bosne u rimsko doba i rekognosciranje njihova područja, *ANU BiH, XXXI, CBI* 29. 191-241
- Paškvalin, Veljko, 2008, Kamenjača, Breza kod Sarajeva – mlađeželjeznodobna i rimska nekropola, *ANU BiH, XXXVII, CBI* 35, 101-179.
- Patsch, Carl, 1893, Dva odlomka rimske opeke, *GZM, god. V, sv. 4*. 679-682
- Patsch, Carl, 1893 A, II, rimski natpisi iz doline Lašve, *GZM, god. V, sv. 4*., 700-707
- Patsch, Carl, 1895, Epigrafski nahogjaji iz godine 1895, *GZM god. VII, sv. 4*. 573-586
- Patsch, Carl, 1895 A, Legio VIII. Augusta, u Dalmaciji, *GZM, god. VII, sv. 1*. 143-145
- Patsch, Carl, 1896, Iapodi, *GZM, god VIII, sv. 1*. 113-140
- Patsch, Carl, 1897, Mali rimski nahogjaji i posmatranja, *GZM, god. IX, sv. 4*. 511-537+Tbl. I-II
- Patsch, Carl, 1898, Iapodi, *GZM god. X, sv. 2-3*. 335-364
- Patsch, Carl, 1899, Arheološko-epigrafska istraživanja, *GZM, god. XI, sv. 1*. 69-123
- Patsch, Carl, 1899 A, Archäologische-epigrafische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. *WMBH VI*. 154-273
- Patsch, Carl, 1901, Daesitiates, *PWRE, col.* 1982-1983.
- Patsch, Carl, 1902, Nahogjaji novaca, *GZM, god. XIV, sv. 3-4*. 391-438+Krt. 1
- Patsch, Carl, 1902 A, Pojedini nalazi iz rimskog doba, *GZM, god. XIV, sv. 1*. 1-16
- Patsch, Carl, 1906, Pseudo-Sxylaxovo jezero. Prinos povijesti donjeg poriječja Nere-tve, *GZM, god. XVIII, sv. 4*. 367-390
- Patsch, Carl, 1910, Prilozi našoj rimskoj povjesti, *GZM, god. XXII, sv. 1*. 177-208
- Patsch, Carl, 1915, *Zbirke rimskih i grčkih starina u bos-herc. Zemaljskom muzeju, Sarajevo : Zemaljski muzej*
- Patsch, Carl, 1996, *Povijest i topografija Narone*, Metković, 1996
- Perić, Slaviša, 1995, Celtic Pottery in Settlements of the Central Bosnian Culture Group, *Starinar SANU XLV-XLVI/1994-1995*. 113-131
- Perić, Slaviša, 2002, O problemu sahranjivanja u gornjem toku rijeke Bosne tokom bronzanog i gvozdenog doba, Zbornik Alojza Benca, *ANU BiH, XXXII, CBI* 30. 179-197
- Platner, Samuel Ball, 1904, *The Topography and Monuments of Ancient Rome*, Allyn and Bacon.
- Platner, Samuel Ball-Ashby Thomas, 1929, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxford University Press.
- Platner, Samuel Ball– Ashby Thomas, 2002, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxbow.

- Protase, Dumitru, 1979, Les Illyriens en Dacie a; la lumie;re de l'épigraphie-Iliri u Dakiji u svjetlu epigrafike, *ANU BiH, XVII, CBI 15*. 127-136
- Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), 1891, Rimska utvrda na Crkvenici kod Doboja, *GZM god. III, sv. 3*. 252-262
- Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), 1892, Dalji predmeti, nađeni kod rimske utvrde na Crkvenici kod Doboja, *GZM god. IV, sv. II*. 190-192
- Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), 1893, Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine, *GZM god. V, sv. 3*. 479-497
- Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), 1894, Starine kotara županjačkog. *GZM god. VI*, 283-319
- Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), 1895, Arheološke crtice, *GZM god. VII, sv. 2*. 217-230
- Rau, R., 1925, Zur Geschichte des pannonisch-dalmatinischen Krieges der Jahre 6-9 n. Chr., *Klio XIX*, Leipzig.
- Raunig, Branka, 1973, Osnovni izvještaj o iskopavanju srednjovjekovne utvrde Vranduk 1963. godine, *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Muzej grada Zenice, Zenica. 453-469
- Raunig, Branka, 2004, Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda, *ANU BiH, Djela, LXXXII, CBI 8*.
- Rendić-Miočević, Duje, 1959, Cohors VI voluntariorum, Nota epigraphica, *VAHD*, 61, 156-158
- Rodgers, Nigel-Dodge, Hazel, 2006, Ancient Rome, Anness Publishing, London, 2006 (monografija je štampana u NR Kini).
- Roth, Jonathan P., 1999, *The Logistics of The Roman Army at War*, Leiden: Brill.
- Sanader, Mirjana, 2003, *Tilurium I, Istraživanja-Forschungen*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Sanader, Mirjana, 2003 A, Rimske legije i njihovi logori u hrvatskom dijelu panonskog limesa, *Op. Arch. 27*, Zagreb, 463-468
- Saria, Balduin, 1929, Bathinus flumen. *Zbornik naučnih radova Ferdi Šišiću povodom 60 godišnjice života (1869-1929)*, Zagreb. 137-142
- Saria, Balduin, 1930, Bathinus flumen, *Klio*, 23, H. I, Leipzig. 92 -97
- Saria, Balduin, 1933, Bathinus-Bosna, *Klio*, 26, H. 2-3, Leipzig. 279-282
- Schejbal, Berislav, 2003, Nova razmatranja o Aquae Balissae i narodu Jaza pejstva-vode-etimologija-kultovi-mitologija, pitanje atribucije kontinuiteta, *Op. Arch. 27*, Zagreb, 393-416
- Sergejevski, Dimitrije, 1924, Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum u Dalmaciji, *GZM, god. XXXVI*. 113-123

- Sergejevski, Dimitrije, 1932, Numizmatičke beleške, *GZM, god. XLIV, sv. 2.* 23-30+Tbl. XV
- Sergejevski, Dimitrije, 1932 A, Spätantike Denkmäler aus Zenica, *GZM, god. XLIV.* 35-56+Tbl. XVII-XXIV
- Sergejevski, Dimitrije, 1934, Rimski spomenici iz Bosne, *Spomenik SKA LXXVII.* 1-28
- Sergejevski, Dimitrije, 1941, Rimski natpisi novi i revidirani, *GZM god. LII, sv. 1.* 15-26
- Sergejevski, Dimitrije, 1953, Einiges über illyrische Kopfbedeckung, Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte, *Bd. II, Klagenfurt.*
- Smith, R.R.R., 1988, Simulcra gentium: The Ethne from The Sebasteion at Aphrodisias, *JRS LXXVIII*, London, 50-77.
- Smith, William,¹¹⁹³ 1849, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I-III*, London : Taylor, Walton, and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row : John Murray, Albemarle Street.
- Smith, William, 1854, *Dictionary of Greek and Roman Geography, Volume I*, London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.
- Smith, William, 1857, *Dictionary of Greek and Roman Geography, Volume II*, London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.
- Smith, William, 1859, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston : Little, Brown and Company.

¹¹⁹³ William Smith (20. V. 1813.-7. X.1893. god.) je bio britanski leksikograf koji je najzaslužniji za objavljivanje niza epohalnih leksikografskih rječnika koji su se bavili baštinom klasične grčko-rimske civilizacije:

1. Prvo je 1842. god. objavljen "A Dictionary of Greek and Roman Antiquities". Drugo veće i poboljšano izdanje je iz 1848, a i kasnije izlazio u editiranim izdanjima sve do 1890. Veći dio ovoga rječnika za grčke i rimske starine je sam William Smith napisao.
 2. Zatim je 1849. slijedio "Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology" u tri volumena. Ustvari ovo djelo je originalno objavljeno 1844. pod nešto drugačijim naslovom. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske biografije i mitologije je učestvovalo još 35 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.
 3. I na kraju "Dictionary of Greek and Roman Geography". Prvi tom rječnika za grčku i rimsku geografiju je izašao 1854, a drugi tom 1857. god. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske geografije je učestvovalo još 17 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.
- Iako su na ovim leksikografskim rječnicima radili i mnogi drugi učenjaci, u bibliografiji, natuknicama u glavnom tekstu i fusnotama ovoga djela oni se navode kao Smith, W. godina izdanja, tom, broj stranice. Stvarni autor citiranog članka ili natuknice se uvijek nalazi u inicijalima na njihovom kraju (u konkretno korištenim rječnicima). U slučaju da iza članka/natuknice nema inicijala autora, onda je članak/natuknica napisan od Editor/urednika = Smith, 1867:I, vi : "The Articles which have no initials attached to them are written by the Editor".

William Smith je zaslužan i za objavljivanje nekoliko školskih rječnika, zatim seriju "Principia" za učenje starogrčkog i latinskog jezika, "Student's Manuals of History and Literature", "Latin-English Dictionary based upon the works of Forcellini and Freund" (završeno 1855. god.), "Dictionary of the Bible" (1860-1865), "Dictionary of Christian Antiquities" (1875-1880), "Dictionary of Christian Biography" (1877-1887), "The Atlas" (1875).

- Smith, William, 1867, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I-III*, Boston : Little, Brown and Company.
- Smith, William, 1870, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston : Little, Brown and Company.
- Smith, William, 1875, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London : John Murray.
- Smith, William, 1890, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London : John Murray.
- Southern, Pat, 2006, *The Roman Army*, Santa Barbara, Denver, Oxford. s.n.
- Stipčević, Aleksandar, 1989, *Iliri, povijest, život, kultura*, I (1974) i II dopunjeno izdanje (1989), Zagreb.
- Suić, Mate, 1958, Važnost izučavanja etničke stratigrafije naših krajeva u predslavensko doba, *Filozofski fakultet u Zadru*, 96-111
- Suić, Mate, 1965, Autohtoni elementi u urbanizmu antičkih gradova našeg primorja, *Naučno društvo BiH, III, CBI I*, 163-178
- Suić, Mate, 1966, Iz mediteranske baštine jadranskih Ilira, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, god. 4, sv. 4*, 44-58
- Suić, Mate, 1991-1992, Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. god. poslije Krista (uz *CIL V.3346*). *VAMZ*, 3. s., XXIV-XXV, 55-66
- Suić, Mate, 1995, Pristup narazmatranja uz problem etnogeneze Hrvata, *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb : Nakladni zavod MH, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. 13-27
- Suić, Mate, 2003, *Antički grad na istočnom Jadranu* (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Zagreb.
- Swoboda, Erich, 1932, *Oktavian und Illyricum*, Wien,
- Swoboda, Erich, 1937, Das Parthiner-Problem, *Klio* 30, H, 3, Leipzig.
- Šaćić, Amra, 2011, Antički epigrafski spomenici Istočne Hercegovine, magistarski rad (u rukopisu), Sarajevo: Filozofski fakultet
- Šašel, Jaroslav, 1953, Seretion, *ŽA*, 3, 262-267
- Šašel, Jaroslav-Ana, 1963, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Situla 5*, Ljubljana (*ILJug I*)
- Šašel, Jaroslav-Ana, 1978, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, Situla 19*, Ljubljana (*ILJug II*)
- Šašel, Jaroslav-Ana, 1986, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, Situla 25*, Ljubljana (*ILJug III*)
- Šašel Kos, Marjeta, 1997, Appian and Dion on the Illyrian Wars of Octavian, *ŽA*, 47.

- Šašel Kos, Marjeta, 1997 A, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia, Akten des IV. international Kolloquiums ber Probleme des provinzialrömischen Kunstscaffens / Akti IV mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti Celje 8-12 Mai/maj 1995, *Situla*, 36, Ljubljana.
- Šašel Kos, Marjeta, 1999, Octavian's Campaigns (35-33 BC) in Southern Illyricum, L'Illyrie meridionale et l'Empire dans l'antiquité III (*Actes du IIIe colloque international de Chantilly 16-19 Octobre 1996*), Pariz, 255-264
- Šašel Kos, Marjeta, 2004, The Roman conquest of Dalmatia in the light of Appian's Illyrike, Dall'Adriatico al Danubio, L'Ilirico in età greca e romana, *Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25-27 settembre 2003*.
- Šašel Kos, Marjeta, 2005, The Pannonians in Appian vs Illyrike, *Illyrica antiqua*, FF press, Zagreb, 433-439
- Šašel Kos, Marjeta, 2005 A, *Appian and Illyricum*, *Situla* 43, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- Škarica, Božena, 2007, Gardunski tropej, spomenik u slavu pobjede, Triljski most-list za kulturu, god. II, br. 1 (2), 60-61, Trilj
- Škegro, Ante, 1997, Inscriptiones latinae et graecae Bosniae et Hercegovinae, *Op. Arch.* 21, Zagreb, 85-116
- Škegro, Ante, 1998, Eksploatacija srebra na području rimskih provincija Dalmacije i Panonije, *Op. Arch.* 22, Zagreb, 89-117
- Škegro, Ante, 1999, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Hrvatski studij, Zagreb.
- Tóth, E., 1977, Protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvii, *AV*, 28.
- Tomaschek, Wilhelm, 1880, Die vor-slavisches Topographieder Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete. *Mittheilungen der k.k. geographischer Gesellschaft in Wien*, 23, Wien, 497-528; 545-567
- Tomić, Petar, 1884, *Poviest rimska do careva, I dio, Od osnutka Rima do obiju Graccha*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Tomić, Petar, 1885, *Poviest rimska do careva, II dio, Od obiju Graccha do cara Augusta*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Tončinić, Domagoj, 2005, Votivna ara iz Tilurija, *Op. Arch.* 28, Zagreb. 147-157
- Truhelka, Ćiro, 1890, Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890, *GZM, sv. 4, god. II*. 386-401
- Truhelka, Ćiro, 1890 A, Rimski natpisi u Bosni i Hercegovini, *GZM, god. II, sv. 2*. 188-191
- Truhelka, Ćiro, 1892, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, *GZM, god. IV, sv. 4*. 340-365

- Truhelka, Ćiro, 1900, Les restes Illyriens en Bosnie, *Imprimerie de la cour d'appel*, Pariz, 3-15
- Truhelka, Ćiro, 1913, Jedan odličan nalaz brončane dobe iz Velikog Mošunja, (Laštva), *GZM, god. XXV, sv. 3-4*. 325-335
- Zamarovský, Vojtech, 1978 *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb.
- Vulić, Nikola, 1903, Contributi alla storia della guerra di Ottavio in Illiria nel 35-33 e della campagna di Tiberio nel 15 a.C., *Rivista di Storia Antica*, 7, 489-504
- Vulić, Nikola, 1907, Oktavijanov ilirski rat i izgnanje Skordiska iz Gornje Mezije, *Glas SKA, LXXII*, 26-36
- Vulić, Nikola, 1911, Dalmatsko-panonski ustanak (od 6-9 g. Po Hr.), *Glas SKA, LXXXVIII*, 201-202
- Vulić, Nikola, 1926, Dalmatsko-panonski ustanak od 6-9 g. Po Hr. *Glas SKA CXXI*, 55-72
- Vulić, Nikola, 1933, Oktavijanov ilirski rat, *Glas SKA, CLV/78*,
- Vulić, Nikola, 1933 A, Antički spomenici naše zemlje, *Spomenik SKA LXXV*. 1-89
- Vulić, Nikola, 1935, Le fleuve Bathinus, *Bulletin de l'Académie des lettres, Belgrade, I*. Beograd. 143-151
- Vulić, Nikola, 1934, The Illyrian War of Octavian, *JRS*, 24, 163-167
- Webster, Graham, 1969, *The Roman Imperial Army*, London: Adam and Charles Black.
- Wells Colin, Michael, 1995, *The Roman Empire*, (drugo izdanje), Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Wilkes, J., J., 1965, SPLAUNON-Splonum again, *Acta ant. Acad. Sc. Hung. 13*, Budapest, 111-125
- Wilkes, J., J., 1969, *History of the provinces of the Roman Empire, Dalmatia*, University of Birmingham, London.
- Wilkes, J., J., 2001, *Iliri*, Split.
- Zaninović, Marin, 1966 Ilirsko pleme Delmati I, *Godišnjak CBI 4*.
- Zaninović, Marin, 1967, Ilirsko pleme Delmati II, *Godišnjak CBI 5*.
- Zaninović, Marin, 1983, The frontier between Dalmatia and Moesia Superior, *Pul-pudeva, 4*, Sofia, 88-94
- Zaninović, Marin, 1984, Vojni značaj Tilurija u antici, *Znanstveni skup «Cetinska Krajina od prethistorije do dolaska Turaka»*, HAD, Split. 65-75
- Zaninović, Marin, 1994, Livanjsko polje u antici kao primjer delmatske zajednice, *Zbornik «Livanjski kraj u povijesti»*. Split-Livno, 45-50
- Zaninović, Marin, 1995, Delmati e Pirusti e la loro presenza in Dacia, *Op. Arch. 19*, Zagreb, 111-115

- Zanimović, Marin, 1996, *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb.
- Zanimović, Marin, 1998, Neki aspekti Augustova kulta u Dalmaciji, *Histria Antiqua*, 4, Pula, 37-44
- Zanimović, Marin, 1999, La Dalmazia in età imperiale, Leo S. Olschki editore. Firenze, 213-223
- Zanimović, Marin, 2003, Breuci od Sirmija do Marsonije, *Op. Arch.* 27, Zagreb, 443-449
- Zanimović, Marin, 2003 A, Područje Neretve i srednjojadransko otočje, Izdanja HAD, sv. 22, Zagreb-Metković-Split, 277-287
- Zanimović, Marin, 2015, *Ilirski ratovi*, Zagreb : Školska knjiga.
- Zippel, Gustav, 1877, *Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig.

